This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 08161621 5

Digitized by Google

Digitized by Google

NSRA
Athenaeum
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ΑΘΗΝΑΙΟΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ

ΑΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

32 5

ΣΥΜΠΡΑΞΕΙ

ΠΟΛΛΩΝ ΛΟΓΙΩΝ.

ΕΤΟΣ Θ' ΤΟΜΟΣ 9.

ΑΘΗΝΗΣΙΝ,
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΕΡΜΟΥ.
Παρὰ τὴν ὁδὸν Μουσῶν ἀριθ. 2.

1880.

Digitized by Google

JUN
7
1882
NEW-YORK
75-96

Digitized by Google

ΚΕΡΜΑΤΙΑ ΣΥΜΒΟΛΙΚΑ

ΕΝ ΤΩι ΑΘΗΝΗΣΙΝ ΕΘΝΙΚΩι ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΩι ΜΟΥΣΕΙΩι ΚΑΙ ΠΑΡ' ΙΔΙΩΤΑΙΣ.(α)

Ἀπὸ τεσσάρων περίπου δεκαετηρίδων εὑρίσκονται ἐν Ἀθήναις καὶ ἐνίοτε ἐν Πειραιεῖ λίαν σμικρὰ χαλκᾶ κερμάτια σχήματος περιφεροῦς, οἱονεὶ νομίσματα, διαμέτρου 5—9 χιλιοστημορίων τοῦ Γαλλικοῦ μέτρου, πλὴν δύο, ὧν τὸ μὲν 10, τὸ δὲ 11, φέροντα γράμματα, μονογράμματα καὶ εὐτέχνους πολυποικίλους τύπους. Οὐ νομίζω δὲ ταῦτα νομίσματα, ἀλλὰ κερμάτια συμβολικά, δυσεξήγητα μὲν ἡμῖν σήμερον, πάντως ὅμως παρὰ τοῖς ἀρχαίοις χρήσιμα εἰς ἀνάγκας τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, καθάπερ, ὡς ἔοικε, τὰ παρὰ μὲν τοῖς Ῥωμαίοις tesserae, παρὰ δὲ Γάλλοις marques, méreaux καὶ jetons, καὶ παρ' Ἄγγλοις tokens. Ὅτι δὲ οὐ νομίσματα ταῦτα ἦσαν δῆλον καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἔνια αὐτῶν φέρουσι τύπους ὅλως ξένους τῶν ἐπὶ νομισμάτων ἀπαντώντων. Εἰσὶ μὲν ἅπαντα χαλκᾶ καὶ οὐδὲν ὀρειχάλκινον, ὡς ἀκριβῶς ἐξετάσας γινώσκω, καὶ τοῦτο ἕνεκα πλείονος, ὡς νομίζω, εὐχερείας ὡς πρὸς τὸ κόμμα τοιούτων σμικρῶν κερμα-

(α) Ἀσμένως ἡ τοῦ Ἀθηναίου διεύθυνσις δημοσιεύει τὴν διατριβὴν ταύτην τοῦ ἡμετέρου νομισματογνώμονος κ. Ἀχ. Ποστολάκα, νομίζουσα ὅτι παρέχει τοῖς ἀναγνώσταις τοῦ περιοδικοῦ τούτου ἄξιον μελέτης ἀνάγνωσμα, μάλιστα δὲ τοῖς ἐξ ἐπαγγέλματος ἀρχαιολόγοις, παρ' ὧν προσδοκᾶται ἡ τοῦ προτεινομένου προβλήματος λύσις. Ταύτης δὲ χάριν ἐξετυπώθησαν δι' ἀδρᾶς δαπάνης καὶ οἱ προσαρτώμενοι ἑπτὰ πίνακες, οἱ περιέχοντες ἀκριβεστάτας ἀπεικονίσεις τῶν περιγραφομένων συμβολικῶν κερματίων. Ε. Κ.

Digitized by Google

τίων, ἅτε δὴ τοῦ χαλκοῦ μαλακωτέρου ὄντος τοῦ ὀρειχάλκου. Εἰσὶ δὲ τὰ κερμάτια ταῦτα διάφορα τὸν σταθμόν, ἤτοι ἀπὸ Γραμμαρίων 0,79—0,117, ἓν δ' ἐξ αὐτῶν (τὸ ὑπ' ἀριθ. 230), τὸ πάντων ἐξαιρετικῶς βαρύτερον, ἕλκει σταθμὸν Γραμμ. 1,145. Τὸ δ' εἶδος τῶν γραμμάτων καὶ ὁ τῆς τέχνης ῥυθμὸς τῶν τύπων ἀνάγονται, ὡς νομίζω, εἰς τὴν Δ' τελευτῶσαν καὶ τὴν Γ' π. Χ. ἑκατονταετηρίδα, πλὴν ἑνὸς (ὑπ' ἀριθ. 45), οὗτινος ὁ χαρακτὴρ τοῦ γράμματος φαίνεται ἀρχαιότερος.

Περὶ τῶν κερματίων οὐδεὶς μέχρι τοῦ νῦν ἔγραψέ τι πλὴν τοῦ Ἀθανασίου Σ. Ῥουσοπούλου (Ἐγχειρίδ. τῆς Ἑλλην. Ἀρχαιολ. Ἔκδοσις γ'. Τμῆμα ά. Ἐν Ἀθήναις. 1875. 8ον, σελ. 271), ὅστις νομίζει ὅτι ταῦτα ἴσως »ἦσαν σύμβολα πρὸς χρῆσίν τινα, ἴσως καὶ νομισματικὴν ἐν ἀνάγκῃ», καὶ τοῦ ἐμπείρου περὶ τὴν νομισματικὴν Ἀντωνίου Prokesch-Osten, τοῦ ἄλλοτε Ἀθήνησι πρεσβευτοῦ τῆς Αὐστρίας, δύο τοιαῦτα κερμάτια δημοσιεύσαντος καὶ ἐν τοῖς ἀβεβαίοις κατατάξαντος*).

Τῶν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἐθνικῷ Νομισματικῷ Μουσείῳ κερματίων ἠρξάμην τῆς συλλογῆς ἀπὸ τοῦ 1861, οἱ δὲ ἰδιῶται τῶν παρ' αὐτοῖς ἀποκειμένων ἄλλος ἄλλοτε. Καίπερ δὲ τὴν χρῆσιν τῶν κερματίων τούτων, ὡς εἴρηται, ἀγνοοῦντες, οὐχ ἧττον ἀπαραίτητον ἐνομίσαμεν χάριν τῆς ἐπιστήμης ἵνα δημοσιεύσωμεν τά τ' ἐν τῷ ἐθνικῷ Μουσείῳ καὶ τὰ παρ' ἰδιώταις ἀποκείμενα, οὓς παρακατιόντες ὀνομάζομεν, διότι οὐ μόνον ταῦτα πρωτοφανῆ καὶ περίεργά εἰσιν, ὡς δῆλον ἐκ τῶν νῦν δημοσιευομένων, ὧν ὁ ἀριθμὸς οὐκ ἀσήμαντος, ἀλλὰ καὶ διότι ἕνεκα τῆς αὐτῶν σμικρότητος ὑπόκεινται εἰς ἀ-

*) Ὅρα τὸ μετὰ τὸν ἀριθ. 6 περιγεγραμμένον κερμάτιον, καὶ τὸ δεύτερον μετὰ τὸν ἀριθ. 35.

Digitized by Google

πώλειαν, ἤδη δὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 244 ἀπώλετο, ἅμα σχεδιασθὲν παρεδόθη τῷ ἰδιοκτήτῃ. Διεῖλον δὲ τὰ νῦν ἐκδιδόμενα, εἰ δ' ὀρθῶς, ὁ χρόνος ἴσως διδάξῃ, εἰς ἓξ τάξεις ὑποδιελὼν καὶ ταύτας, ὡς ἔμοι γε ὀρθότερον ἐδόκει. Ἐχρησάμην δὲ μέτρῳ τῇ μείζονι διαμέτρῳ εἰς χιλιοστημόρια τοῦ Γαλλικοῦ μέτρου, σταθμήσας ἀκριβῶς ἕκαστον κατὰ τὸ Γαλλικὸν δεκαδικὸν σύστημα. Ἀπεικάσθησαν δὲ μόνον τὰ ἀνόμοια ἀλλήλων· τὰ δὲ ὅμοια, ὀλίγιστα ὄντα, συγκατέλεξα τοῖς ὁμοίοις ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ, ὅπως συμφανὴς γένηται ἡ πληθὺς τῶν ὁμοίων.

Καὶ ἐκ μὲν τῶν ἐν τῷ ἡμετέρῳ Νομισματικῷ Μουσείῳ ἀποκειμένων 43 κερματίων ἀπεικάσθησαν 37· ἐκ δὲ τῶν 121 παρὰ τῷ Θεοδώρῳ Χέλδραϊχ, ἐπιμελητῇ τοῦ ἐν Ἀθήναις βοτανικοῦ κήπου, 113, ἐξ ὧν ἀπώλετο ἕν, ὡς εἴρηται· ἐκ δὲ τῶν 52 παρὰ Παύλῳ Λάμπρῳ, ἐμπόρῳ ἀρχαίων νομισμάτων, 50· ἐκ δὲ τῶν 48 παρ' Ἀθανασίῳ Σ. Ῥουσοπούλῳ, καθηγητῇ τῆς Ἀρχαιολογίας ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ, 43, τριῶν ἐκ τῶν ὑπολοίπων μὴ ἀπεικασθέντων ὡς ὁμοίων ἄλλοις, δύο δ' ὡς προσκτηθέντων μετὰ τὴν εἰς Βενετίαν ἀποστολὴν τῶν ἀπεικαστέων σχεδίων· ἐκ δὲ τῶν 5 παρ' Ἀλεξάνδρῳ Ν. Μελετοπούλῳ ἐν Πειραιεῖ 1, ἅτε τῶν ὑπολοίπων 4 γνωστῶν μοι καὶ αὐτῶν γενομένων, μετὰ τὴν τῶν ἀπεικαστέων σχεδίων ἀποστολὴν εἰς Βενετίαν· ἐκ δὲ τῶν 13, ὧν 6 ἐν σχεδίοις, παρὰ Ἰωάννῃ Σ. Παλαιολόγῳ 7. Ἀπεικάσθησαν δὲ τὰ 6 παρὰ τῷ Γεωργίῳ Ἰωαννίδῃ, λοχαγῷ τοῦ μηχανικοῦ, καὶ τὰ 3 παρὰ τῇ Ἑλένῃ Ν. Μαυροκορδάτου· οὐκ ἀπεικάσθησαν δὲ τὰ 2 ἄλλοτε παρὰ τῷ Prokesch-Osten, νῦν δὲ πιθανῶς ἐν τῷ Νομισματικῷ τοῦ Βερολίνου Μουσείῳ, ὅπερ τὴν συλλογὴν αὐτοῦ ἐ-

Digitized by Google

κτήσατο. Δῆλον δ' ἄρα ἐκ τῶν λεχθέντων ὅτι ἐν τῷ νῦν ἐκδιδομένῳ καταλόγῳ περιγράφονται κερμάτια 293, ὧν ἀπεικάσθησαν ἐν ἑπτὰ πίναξι 260 ὡς διαφέροντα ἀλλήλων κατά τε τοὺς τύπους καὶ τὴν τῶν αὐτῶν μετ' ἄλλοτ' ἄλλων συναρμογήν· 27 δὲ οὐκ ἀπεικάσθησαν ὡς ὅμοια πρὸς ἄλλα τῶν ἀπεικασμένων, περιεγράφησαν δὲ μόνον.

Ἐν τέλει δὲ τῆς περιγραφῆς ἑκάστου κερματίου σεσημείωται τὸ ὄνομα τοῦ κατόχου διὰ τοῦ ἀρκτικοῦ γράμματος οὕτω·

Μ. = Ἐθνικὸν Νομισματικὸν Μουσεῖον.
Ε. Μρ. = Ἑλένη Μαυροκορδάτου.
Ι. = Ἰωαννίδης.
Λ. = Λάμπρος.
Μλ. = Μελετόπουλος.
Π. = Παλαιολόγος.
Ρ. = Ῥουσόπουλος.
Χ. = Χέλδραϊχ.

Τούτοις δὲ πᾶσι πολλὰς τὰς χάριτας ὁμολογῶ προθύμως χορηγήσασί μοι, αἰτήσαντι, τὰ παρ' αὐτοῖς κερμάτια πρὸς μελέτην, περιγραφὴν καὶ δημοσίευσιν.

Ἐπὶ τέλει δὲ σημειωτέον, ὅτι τὰ ἐν ταῖς περιγραφαῖς ἀπαντῶντα πρ. δ. καὶ πρ. ἀ. σημαίνουσιν ὅτι τὸ παριστάμενον ἐστὶν ἐστραμμένον πρὸς δεξιὰν ἢ πρὸς ἀριστερὰν τῷ ὁρῶντι.

Digitized by Google

Α'. ΓΡΑΜΜΑΤΑ Η ΜΟΝΟΓΡΑΜΜΑΤΑ.

Α'. Γράμματα ἐφ' ἑνὸς μόνον μέρους ἢ ἑκατέρωθι τοῦ κερματίου.

1. Μ ἢ Σ)(Ἄνευ τύπου.
Διαμ. 5. Γραμμ. 0,137 Χ.
2. Τ)(Ἄνευ τύπου.
Διαμ. 6. Γραμμ. 0,267 Χ.

---

3. Α)(Γ . . . . . Διαμ. 6. Γραμμ. 0,277 Χ.
4. Α)(Ρ . . . . . Διαμ. 6. Γραμμ. 0,25 Μ.
5. Β)(Τ . . . . . Διαμ. 6. Γραμμ. 0,312 Χ.
6. Γ)(Ψ . . . . . Διαμ. 7. Γραμμ. 0,335 Λ.
Ὅρα καὶ ἀριθ. 3.*)
Ε)(Λ . . . . . Διαμ. 6. —
Εὑρεθὲν ἐν Ἀθήναις. (Prokesch-Osten, Inedita autonom. altgr. Münzen, ἐν τοῖς Denkschriften der Akad. d. Wiss., philos. hist. Cl. IX. Bd. Wien. 1858. 4°. II. Asiat. Theil, σελ. 333, ἀρ. 5, Taf. II, ἀρ. 30. Ἐν τοῖς ἀβεβαίοις.)
Ε•)(Υ• . . . . . Διαμ. 7. —
Ἐκ σχεδίου Ἰωάννου Σ. Παλαιολόγου.
7. Θ)(Τ . . . . . Διαμ. 6. Γραμμ. 0,18 Λ.

---

*) Αἱ παραπομπαὶ γίνονται πρὸς εὐχερεστέραν ἐποπτείαν τῶν ἐν μέρει ἢ καθόλου ὁμοίων κερματίων καὶ πρὸς ἀντιπαραβολὴν τῶν ἐπ' αὐτῶν συμβόλων, ἵνα μηδὲν ἐξ αὐτῶν παρέλθῃ ἀπαρατήρητον.

Digitized by Google

(Α'. Α'. Γράμματα ἐφ' ἑνὸς ἢ ἑκατέρωθι.)

Ἕτερον ὅμοιον. Διαμ. 7. Γραμμ. 0,3 Χ.

8. Ι)(Ν ἀντίστροφον.

Διαμ. 5. Γραμμ. 0,13 Χ.

9. Ι)(Σ ἢ Μ

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,395 Ρ.

10. Κ· τὸ σφαιρίδιον λίαν ἀνάγλυφον.)(Υ

Ἠκρωτηριασμένον.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,255 Χ.

Λ ὅρα ἐν Ε

Ν ἀντίστροφον ὅρα ἀριθ. 8.

11. Ξ·)(Ω . . . . . Διαμ. 6. Γραμμ. 0,26 Λ.

12. Π)(Υ . . . . . Διαμ. 7. Γραμμ. 0,42 Μ.

Ρ ὅρα ἀριθ. 4.

13. Σ μετὰ σφαιριδίου λίαν ἀναγλύφου ἐπὶ τῆς κάτω ἐξωτερικῆς τοῦ γράμματος γωνίας· ἐν δὲ τῷ πεδίῳ πρ. δ. μεταξὺ τῶν σκελῶν αὐτοῦ μηνίσκος ὀρθὸς πρὸς τὰ ἔξω ἐστραμμένος.)(Τ περιβεβλημένον ὑπὸ σφαιριδίων παχέων τριγωνικῶς διατεθειμένων.

Διαμ. 9. Γραμμ. 0,43 Ρ.

14. Σ:)(Φ

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,415 Μ.

15. Σ)(Χ

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,702 Λ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 1 καὶ 9.

Τ ὅρα ἀριθ. 5 καὶ 7.

Digitized by Google

(Α'. Α'. Γράμματα ἐφ' ἑνὸς ἢ ἑκατέρωθι.)

Υ ὅρα ἐν Ε καὶ ἀριθ. 10 καὶ 12.

Φ ὅρα ἀριθ. 14.

Χ ὅρα ἀριθ. 15.

Ψ ὅρα ἀριθ. 6.

Ω ὅρα ἀριθ. 11.

Β'. Γράμματα ἐφ' ἑνός, ἐφ' ἑτέρου δὲ μονογράμματα ἢ τύποι διάφοροι.

16. Μ ἢ Σ)(Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Δ καὶ Ι

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,35 Χ.

Σ ὅρα ἀριθ. 16.

17. Τ)(Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Ε καὶ Λ ἀντιστρόφου.

Λεπτοῦ πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,12 Μ.

18. Χ)(Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Μ καὶ Υ

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,5 Χ.

---

19. Α)(Κυνάριον Μελιταῖον ἱστάμενον πρ. δ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,26 Χ.

20. Α ἔχον μεταξὺ τῶν σκελῶν αὐτοῦ ἄνθος πλαγίως πρ. δ. κλίνον μετὰ δύο φύλλων.)(Πάγουρος.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,35 Λ.

21. Α)(Φύλλον; . . Διαμ. 8. Γραμμ. 0,36 Ρ.

Digitized by Google

(Α'. Β'. Γράμματα, ἐφ' ἑτέρου μονογρ. ἢ τύποι.)

22. Α)(Ἀμφορέως τὸ ἄνω μέρος.
Διαμ. 8. Γραμμ. 0,345 Ρ.

23. Α)(Ἀμφορεὺς μετ' εὐθείας ἐκ τοῦ μέσου αὐτοῦ ἑκατέρωθεν προεκβαλλούσης γραμμῆς (εἶδος ἀρυταίνης). Διαμ. 7. Γραμμ. 0,337 Χ.

24. Α)(Κρατήρ. . . . Διαμ. 7. Γραμμ. 0,355 Χ.

25. Α)(Ἀσράγαλος. Διαμ. 7. Γραμμ. 0,225 Χ.
Ἕτερον ὅμοιον. Διαμ. 7. Γραμμ. 0,28 Χ.

26. Α)(Προσωπεῖον Σιληνοῦ ἀντωπόν.
Διαμ. 6. Γραμμ. 0,22 Μ.

27. Β)(Κάνθαρος (ἀγγεῖον).
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,275 Μ.

28. Ε οὗ ἡ ἄνω γραμμὴ ἀόρατος ἕνεκα κόμματος ἀτελοῦς.)(Βότρυς μετὰ μίσχου κλίνοντος ὀλίγον πρ.ἀ. Διαμ. 7. Γραμμ. 0,307 Ι.

29. Ε)(Φύλλον κισσοῦ μετὰ τοῦ μίσχου κεκαμμένου πρ. ἀ. . . . Διαμ. 7. Γραμμ. 0,217 Χ.

30. Ε)(Ἀγγεῖον μόνωτον (πρόχους) πρ. δ.
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,35 Χ.

31. ⌶ ἢ Η)(Σῦς ἱσταμένη πρ. ἀ.
Διαμ. 8. Γραμμ. 0,465 Λ.

32. ⌶ ἢ •Η)(Μέλισσα.
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,265 Λ.

33. ⌶ ἢ Η)(Στέφανος.
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,232 Λ.

Η ὅρα ἀριθ. 31, 32 καὶ 33.

34. ⊙)(Κεφαλὴ βοὸς ἀντωπός.
Διαμ. 6. Γραμμ. 0,157 Χ.

35. ⊙)(Βωμὸς περιφερὴς ἡμμένος.
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,34 Χ.

Digitized by Google

(Α'. Β'. Γράμματα, ἐφ' ἑτέρου μονογρ. ἢ τύπαι.)

⊙ ἐν τετραγώνῳ ἐγκοίλῳ.)(Προσωπεῖον Σιληνοῦ ἀντωπόν.

Ἐκ σχεδίου Ἰωάννου Σ. Παλαιολόγου.

Διαμ. 7. —

⊙ ἐν τετραγώνῳ ἐγκοίλῳ.)(Προσωπεῖον μετὰ πώγωνος ἀντωπόν.

Διαμ. 6. —

Εὑρεθὲν ἐν Ἀθήναις. (Prokesch-Osten, Inedita autonom. altgr. Münzen, ἐν τοῖς Denkschriften der Akad. d. Wiss., philos. hist. Cl. IX. Bd. Wien. 1858. 4°. II. Asiat. Theil, σελ. 333, ἀρ. 6. Taf. II, ἀρ. 31. Ἐν τοῖς ἀβεβαίοις· σφαλερῶς δὲ νομίζεται ὡς κεφαλὴ Πανός.)

36. Μ ἢ Σ)(Πτηνὸν ἱστάμενον πρ. δ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,31 Χ.

37. Μ ἢ Σ)(Ἑρμῆς τῆς τετραγώνου ἐργασίας (στήλη) ἰθυφαλλικὸς ἐπὶ βάσεως πρ. ἀ.· ἔμπροσθεν δ' αὐτοῦ Α Διαμ. 8. Γραμμ. 0,505 Ρ.

38. Μ ἢ Σ)(Ὑπόδημα πρ. δ.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,205 Χ.

39. Ν)(Ἀνὴρ καθήμενος ἐπὶ βράχου πρ. δ. μεθ' ἱματίου ὄπισθεν κρεμαμένου, ὡς φαίνεται, κλίνων τὴν κεφαλὴν ὀλίγον πρὸς τὰ ὄπισθεν, κρατῶν τῇ δεξιᾷ ὑψουμένῃ δυσδιάκριτόν τι ὅπερ προσεγγίζει τῷ στόματι αὐτοῦ οἱονεὶ πίνων.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,775 Λ.

40. Ν)(Σφὶγξ μετὰ πτερύγων κεκαμμένων πρὸς τὰ

Digitized by Google

(Α'. Β'. Γράμματα, ἐφ' ἑτέρου μονογρ. ἢ τύποι.)

ἔσω, καθημένη ἐπὶ τῶν ὀπισθίων ποδῶν πρ. δ., ὄπισθεν δ' αὐτῆς Ε

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,335 Χ.

41. Ν)(Ἀστράγαλος.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,46 Ρ.

42. Ν)(Πέλεκυς δίστομος μετὰ λίαν βραχέος στελεοῦ.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,28 Μ.

43. Ν)(Ἀβέβαιόν τι. Διαμ. 7. Γραμμ. 0,289 Μ.

44. Π ἐντὸς τετραγώνου ἐμβαδοῦ ἐγκοίλου ἀβαθοῦς.)(Στέφανος ἔχων ὀκτὼ ἀκάνθας ἢ ἀκτῖνας, ἐν δὲ τῷ κέντρῳ αὐτοῦ σφαιρίδιον.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,54 Χ.

45. •Σ ἐν στεφάνῳ οὗ τὸ σύμπλεγμα κατὰ τὸ κάτω τοῦ στεφάνου μέρος.)(Ἑρμῆς τῆς τετραγώνου ἐργασίας (στήλη) μετὰ πώγωνος, ἰθυφαλλικὸς πρ. ἀ. Διαμ. 7. Γραμμ. 0,28 Χ.

46. •Σ)(Κεφαλὴ βοὸς ἀντωπός.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,395 Λ.

47. Σ:)(Ὄνος ἱστάμενος πρ. δ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,332 Λ.

48. Σ:)(Ἄροτρον πρ. δ.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,355 Χ.

49. Σ)(Ῥόπαλον ὀζῶδες ὀρθὸν πρὸς τὰ κάτω ἐστραμμένον· ἄνω πρ. δ., παρὰ τῷ ῥοπάλῳ, σφαιρίδιον. . . . Διαμ. 7. Γραμμ. 0,31 Λ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 36, 37 καὶ 38.

50. Τ)(Κεφαλὴ Ἄραβος πρ. δ.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,38 Χ.

Digitized by Google

(Α'. Β'. Γράμματα, ἐφ' ἑτέρου μονογρ. ἢ τύποι.)

51. Τ)(Ἀνὴρ ἱστάμενος ἀντωπός, ἐνδεδυμένος χιτῶνα ποδήρη καὶ στρέφων τὴν κεφαλὴν πρ. ἀ., κρατῶν τῇ μὲν δεξιᾷ ἐκτεινομένῃ δυσδιάκριτόν τι (πτηνὸν πρ. δ.;), τῇ δ' ἀριστερᾷ βακτηρίαν καταβεβιβασμένην, ὡς φαίνεται, καὶ πλαγίως πρὸς τὰ ἔξω ἐστραμμένην, ἧς ἡ πρὸς τὸ κάτω ἄκρον οὖσα ἀγκύλη κυρτοῦται πρὸς τὰ ἄνω.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,45 Λ.

52. Τ, ἐν δὲ τῷ πεδίῳ πρ. ἀ. δυσδιάκριτόν τι.)(Χελώνη χερσαία. Διαμ. 7. Γραμμ. 0,2 Ρ.

53. Τ)(Ἀμφορεὺς ἀπολήγων κατὰ τὸ κάτω μέρος εἰς σφαιρίδιον. Διαμ. 6. Γραμμ. 0,28 Ρ.

54. Τ)(Κάνθαρος (ἀγγεῖον).

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,407 Μ.

55. Τ)(Ἀγγεῖον δίωτον σφαιροειδὲς μετὰ πώματος.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,427 Χ.

Ἕτερον ὅμοιον. Διαμ. 7. Γραμμ. 0,267 Μ.

56. Φ)(Φαλλός, ὡς φαίνεται, γυμνὴν ἔχων τὴν βάλανον. . . Διαμ. 7. Γραμμ. 0,25 Ρ.

Φ)(Κεφαλὴ βοὸς ἀντωπός.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,315 Μλ.

Εὑρεθὲν ἐν Πειραιεῖ.

57. Χ)(Σῦς ἱσταμένη πρ. δ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,295 Χ.

58. Χ)(Ῥόδον μετὰ βραχέος καυλοῦ.

Διαμ. 6½. Γραμμ. 0,275 Μλ.

Εὑρεθὲν ἐν Πειραιεῖ.

Digitized by Google

(Α'. Β'. Γράμματα, ἐφ' ἑτέρου μονογρ. ἢ τύποι.)

59. Χ)(Κάνθαρος (ἀγγεῖον).

Διαμ. 6½. Γραμμ. 0,285 Μ.

60. Χ)(Κάνθαρος διάφορος τοῦ προηγουμένου.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,292 Ρ.

61. Χ)(Κόσμημα ἀνθοειδές· ἄνω πρ. ἀ. μεταξὺ τῶν φύλλων σφαιρίδιον.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,33 Ρ.

Γ'. Δύο γράμματα ἐφ' ἑνός, ἐφ' ἑτέρου δὲ τύποι διάφοροι.

62. ΑΙ, μεταξὺ δὲ τῶν σκελῶν τοῦ Α σφαιρίδιον, ἐν δὲ τῷ πεδίῳ πρ. ἀ. αὐτοῦ ἄνω ἕτερον.)(Στέφανος. . . Διαμ. 6. Γραμμ. 0,28 Ρ.

63. ΑΦ)(Ἀγγεῖον μόνωτον, σχήματος εὐρέος, πρ. ἀ.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,225 Λ.

64. ΕΥ)(Βότρυς μετὰ μίσχου κεκαμμένου πρ. ἀ.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,355 Λ.

65. ΙΤ)(Κάνθαρος (ἀγγεῖον).

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,295 Χ.

66. ΥΛ)(Γλαὺξ ἱσταμένη πρ. δ., ἔχουσα τὴν κεφαλὴν ἀντωπόν.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,55 Λ.

Digitized by Google

Δ'. Μονογράμματα ἐφ' ἑνός, ἐφ' ἑτέρου δὲ τύποι διάφοροι.

67. Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Α καὶ Ν ἀντιστρόφου.)('Αστράγαλος.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,295 Χ.

68. Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Α καὶ Υ ἀντιστρόφου.)(Κέρας 'Αμαλθείας πρ. ἀ. μεθ' ἑκατέρωθεν κρεμαμένης ταινίας.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,365 Χ.

69. Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Α καὶ Χ)(Νῆσσα βαδίζουσα πρ. ἀ., ἄνωθεν δ' αὐτῆς ἡμισφαιροειδές τι ὡς φαίνεται.

'Ηκρωτηριασμένον.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,182 Χ.

70. Μονόγραμμα διάφορον τοῦ προηγουμένου.)('Ασπὶς κυκλοτερής.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,14 Λ.

Ἕτερον ὅμοιον ἀλλὰ τὸ μονόγραμμα κατά τι διάφορον τοῦ προηγουμένου.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,287 Χ.

Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ δύο Δ ὧν τὸ μέν, πρ. ἀ. τῷ ὁρῶντι, ὀρθόν, τὸ δέ, πρ. δ., ἀνεστραμμένον, σχηματίζοντα ῥόμβον.)(Βαλανοειδές τι στενῶς περιβεβλημένον γραμμῇ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,444 Μλ.

Εὑρεθὲν ἐν Πειραιεῖ.

71. Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Δ Τ καὶ Η)(Περικεφαλαία πρ. δ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,207 Ρ.

Digitized by Google

(Α'. Δ'. Μονογράμματα, ἐφ' ἑτέρου τύποι.)

Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Δ καὶ Ι ὅρα ἀριθ. 16.

Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Δ καὶ Ρ ἀντιστρόφου.)(Κεφαλὴ κριοῦ μετὰ μέρους τοῦ τραχήλου πρ. ἀ.

Διαμ. 7. —

Ἐκ σχεδίου Ἰωάννου Σ. Παλαιολόγου.

72. Μονόγραμμα ὅμοιον τῷ προηγουμένῳ.)(Προσωπεῖον Σιληνοῦ ἀντωπόν.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,27 Λ.

73. Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Ε καὶ Λ ἀντιστρόφου.)(Ἵππος ἱστάμενος πρ. δ.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,31 Λ.

74. Μονόγραμμα ὅμοιον τῷ προηγουμένῳ.)(Καρκίνος.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,295 Χ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 17.

Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Ε καὶ Π ἀντιστρόφου.)(Σηπία.

Διαμ. 7. —

Ἐκ σχεδίου Ἰωάννου Σ. Παλαιολόγου.

75. Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Ε καὶ Γ ἢ Τ ἀντιστρόφου.)(Κηρύκειον.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,535 Μ.

76. Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Ε, Φ καὶ Γ ἀντιστρόφου.)(Ἀλεκτρυὼν βαδίζων πρ. δ. . . Διαμ. 8. Γραμμ. 0,23 Λ.

77. Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Ι καὶ Ο)(Περικεφαλαία κωνοειδὴς μετ' αἰχμῆς ἐπὶ τῆς κορυφῆς καὶ μετὰ δύο δεσμῶν κεκομβωμένων καὶ κρεμαμένων.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,25 Ρ.

Digitized by Google

(Α'. Δ'. Μονογράμματα, ἐφ' ἑτέρου τύποι.)

78. Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Η καὶ Κ)(Ἀγγεῖον μόνωτον (πρόχους) πρ. ἀ.
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,442 Μ.

79. Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Η καὶ Ρ)(Ἀγγεῖον μόνωτον ἀσκοειδὲς πρ. δ.
Διαμ. 6. Γραμμ. 0,205 Μ.

Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Μ καὶ Υ ὅρα ἀριθ. 18.

80. Μονόγραμμα συγκείμενον ἐκ τῶν γραμμάτων Φ καὶ Ω)(Προσωπεῖον ἀνδρὸς ἀντωπόν, μετὰ πώγωνος, ὡς φαίνεται.
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,26 Χ.

Β'. ΚΕΦΑΛΑΙ ΚΑΙ ΣΧΗΜΑΤΑ ΘΕΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΩΝ Η ΜΟΡΙΑ ΑΝΘΡΩΠΕΙΑ.

Α'. Κεφαλαὶ ἐφ' ἑνός, ἐφ' ἑτέρου δὲ τύποι διάφοροι.

Α'. ΘΕΩΝ.

81. Κεφαλὴ Πανὸς κερασφόρος πρ. δ. ἔχουσα τὴν κόμην ὄπισθεν δασεῖαν.)(Κεφαλὴ τράγου μετὰ τοῦ τραχήλου πρ. ἀ., ὄπισθεν δ' αὐτῆς Κ Διαμ. 6. Γραμμ. 0,227 Χ.

82. Κεφαλὴ Πανὸς κερασφόρος πρ. δ.)(Ἀστὴρ ἔχων ὀκτὼ ἀκτῖνας.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,445 Χ.

Digitized by Google

(Β'. Α'. Κεφαλαί, ἐφ' ἑτέρου τύποι.)

Β'. ΑΝΘΡΩΠΩΝ.

1. Ἀνδρῶν.

83. Κεφαλὴ Ἄραβος πρ. δ.)(Κάνθαρος (ἀγγεῖον).
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,33 Λ.
Ἕτερον ὅμοιον.
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,195 Χ.

84. Ὁμοία κεφαλὴ πρ. δ.)(Κέρας Ἀμαλθείας ὀρθὸν πρ. ἀ., ἔμπροσθεν δ' αὐτοῦ σφαιρίδιον· ὄπισθεν ἴσως ἕτερον ὡς ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 155 κερματίῳ. Διαμ. 6. Γραμμ. 0,19 Χ.

85. Ὁμοία κεφαλὴ πρ. δ.)(Τροχὸς ἔχων τέσσαρας κνήμας. . Διαμ. 7. Γραμμ. 0,162 Χ.
Ὅρα καὶ ἀριθ. 50.

85ᵃ. Κεφαλὴ νέου πρ. δ., φοροῦσα πέτασον καὶ ἔχουσα τὴν κόμην ὄπισθεν βραχεῖαν καὶ πυκνήν.)(Βάτραχος.
Διαμ. $7\frac{1}{2}$. Γραμμ. 0,365 Χ.

86. Κεφαλὴ μετὰ πώγωνος πρ. δ.)(Κρατήρ.
Διαμ. 8. Γραμμ. 0,307 Η.

87. Κεφαλὴ ἀνδρὸς ἢ γυναικὸς πρ. δ.)(Ἀβέβαιόν τι.
Διαμ. 6. Γραμμ. 0,117 Ρ.

2. Γυναικῶν.

88. Κεφαλὴ γυναικὸς κεκοσμημένη διὰ πτερῶν πρ. δ.)(Φαλλὸς ὀρθός, ὡς φαίνεται, μετὰ γυμνῆς τῆς βαλάνου.
Παχέος πετάλου.
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,342 Χ.

89. Κεφαλὴ γυναικὸς δάφνῃ ἐστεμμένη πρ. δ., ἔχου-

Digitized by Google

(Β'. Α'. Κεφαλαί (2. Γυναικῶν), ἐφ' ἑτέρου τύποι.)

σα τὴν κόμην ὄπισθεν εἰς δύο βοστρύχους κρεμαμένην.)(Ἀετὸς μετ' ἀναπεπταμένων πτερύγων πρ. δ., καταβιβρώσκων τὴν λείαν αὐτοῦ. . . Διαμ. 7. Γραμμ. 0,32 Χ.

90. Κεφαλὴ γυναικὸς πρ. δ., ἔχουσα τὴν κόμην ἀνασεσυρμένην καὶ φοροῦσα ἐνώτιον σταγονοειδές.)(Κάνθαρος (ἀγγεῖον), παρ' αὐτῷ δὲ πρ. ἀ. θύρσος. Διαμ. 7. Γραμμ. 0,29 Μ.

Ἕτερον ὅμοιον.

Κόμματος ἀτελοῦς.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,194 Ρ.

91. Κεφαλὴ γυναικὸς πρ. δ., ἔχουσα τὴν κόμην ἀνασεσυρμένην.)(Αἰχμὴ λόγχης.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,312 Χ.

92. Κεφαλὴ γυναικὸς πρ. δ., ἔχουσα τὴν κόμην ἀνασεσυρμένην καὶ εἰς θύσανον ἐπὶ τῆς κορυφῆς συνημμένην.)(Προσωπεῖον γέροντος σιμοῦ καὶ σφηνοπώγωνος (Σατύρου) πρ. δ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,292 Χ.

Ἕτερον ὅμοιον.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,347 Μ.

Ἕτερον ὅμοιον.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,33 Λ.

Κεφαλὴ γυναικὸς πρ. δ., ἔχουσα τὴν κόμην, ὡς φαίνεται, ἀνασεσυρμένην.)(Τρίπους.

Εὑρεθὲν ἐν Πειραιεῖ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,385 Μλ.

93. Κεφαλὴ γυναικὸς πρ. δ., ἔχουσα τὴν κόμην ἀνασεσυρμένην.)(Δυσδιάκριτόν τι.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,392 Χ.

Digitized by Google

Β'. Σχήματα.

Α'. ΘΕΩΝ.

94. Πᾶν ἱστάμενος πρ. δ. κρατῶν τῇ δεξιᾷ ἐκτεινομένῃ δυσδιάκριτόν τι· ἐν δὲ τῷ πεδίῳ, ὄπισθεν τοῦ Πανός, σφαιρίδιον.)(Χελώνη χερσαία. . . . Διαμ. 8. Γραμμ. 0,44 Χ.

Ἕτερον ὅμοιον.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,507 Ι.

Ἕτερον ὅμοιον.

Διαμ. 6½. Γραμμ. 0,26 Μ.

95. Νίκη καθημένη πρ. δ., ἔχουσα τὸν δεξιὸν βραχίονα πρὸς τὰ ὄπισθεν καὶ κάτω τεταμένον.) (Οἰκοδόμημα περιφερὲς μετὰ στέγης πυραμοειδοῦς ἐχούσης ἐπὶ τῆς κορυφῆς μικρὰν ἐξοχὴν ἐφ' ἧς σφαιρίδιον· τὸ δὲ οἰκοδόμημα, ἐπὶ πέντε ὁρατῶν στηλῶν στηριζόμενον, ἔχει τὴν εἴσοδον αὐτοῦ κατὰ τὸ ἀριστερὸν τῷ ὁρῶντι μέρος.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,322 Λ.

Τὸ αὐτὸ οἰκοδόμημα ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 175 κερματίῳ.

Σημείωσις. Ὁ δ' Ἀθανάσιος Σ. Ῥουσόπουλος*) νομίζει ὅτι τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα παρίστησι τὸ ᾠδεῖον τοῦ Περικλέους, καθάπερ αὐτὸ περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου (ἐν Περικλ. XIII, 7—8.)

«Τὸ δ' Ὠδεῖον, τῇ μὲν ἐντὸς διαθέσει πολύεδρον »καὶ πολύστυλον, τῇ δ' ἐρέψει περικλινὲς καὶ κά-

*) Ἐγχειρίδιον τῆς Ἑλλην. Ἀρχαιολ. Ἔκδοσις γ'. Τμῆμα ά. Ἐν Ἀθήναις. 1875. 8ον, σελ. 271 ἐν σημειώσει 219.

Digitized by Google

(Β'. Β'. Σχήματα.)

»ταντες ἐκ μιᾶς κορυφῆς πεποιημένον, εἰκόνα λέ»γουσι γενέσθαι καὶ μίμημα τῆς βασιλέως σκη»νῆς, ἐπιστατοῦντος καὶ τούτῳ Περικλέους. Διὸ καὶ »πάλιν Κρατῖνος ἐν Θρᾴτταις παίζει πρὸς αὐτόν·

»Ὁ σχινοκέφαλος Ζεὺς δδε προσέρχεται
»Περικλέης τῷδεῖον ἐπὶ τοῦ κρανίου
»ἔχων, ἐπειδὴ τοὔστρακον παροίχεται.»

Β'. ΑΝΘΡΩΠΩΝ.

96. Ἀνὴρ ἱστάμενος πρ. δ., ἐνδεδυμένος χιτῶνα βραχύν, κρατῶν τῇ δεξιᾷ πλαγίως καταβεβιβασμένῃ δυσδιάκριτόν τι· ἡ δὲ κεφαλὴ ἀόρατος ἕνεκα ἀτελοῦς κόμματος.)(Προσωπεῖον γυναικὸς ἀντωπὸν περιβεβλημένον ταινίᾳ μετὰ κρεμαμένων ἑκατέρωθεν σφαιροειδῶν προσαρτημάτων.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,215 Χ.

Ἀνὴρ ἱστάμενος ἀντωπός, ἐνδεδυμένος χιτῶνα ποδήρη καὶ στρέφων τὴν κεφαλὴν πρ. ἀ., κρατῶν τῇ μὲν δεξιᾷ ἐκτεινομένῃ δυσδιάκριτόν τι (πτηνὸν πρ. δ.;), τῇ δ' ἀριστερᾷ βακτηρίαν καταβεβιβασμένην, ὡς φαίνεται, καὶ πλαγίως πρὸς τὰ ἔξω ἐστραμμένην, ἧς ἡ πρὸς τὸ κάτω ἄκρον οὖσα ἀγκύλη κυρτοῦται πρὸς τὰ ἄνω. Ὅρα ἀριθ. 51.

Ἀνὴρ καθήμενος ἐπὶ βράχου πρ. δ. μεθ' ἱματίου ὄπισθεν κρεμαμένου, ὡς φαίνεται, κλίνων τὴν κεφαλὴν ὀλίγον πρὸς τὰ ὄπισθεν, κρατῶν τῇ δεξιᾷ ὑψουμένῃ δυσδιάκριτόν τι ὅπερ προσεγγίζει τῷ στόματι αὐτοῦ οἱονεὶ πίνων. Ὅρα ἀριθ. 39.

Digitized by Google

Γ'. Μόρια ἀνθρώπεια.

97. Ὀφθαλμὸς δεξιὸς μετὰ τῆς ὀφρύος, κάτω δύο σφαιρίδια.)(Ῥόπαλον ὀζῶδες.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,257 Ρ.

98. Ὅμοιος τύπος.)(Ἀδιάγνωστόν τι.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,2 Λ.

99. Παλάμη δεξιᾶς χειρὸς μετὰ τοῦ καρποῦ.)(Κογχύλιον ἀκτινωτὸν τοῦ καλουμένου εἴδους πτερόκερω.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,3 Χ.

100. Παλάμη ἀριστερᾶς χειρός.)(Κυνάριον Μελιταῖον ἱστάμενον πρ. δ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,302 Χ.

101. Παλάμη ἀριστερᾶς χειρὸς μετὰ τοῦ καρποῦ.)(Κεφαλὴ ἀλεκτρυόνος πρ. δ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,357 Μ.

102. Ὅμοιος τύπος, ἀλλ' ἐν τῷ πεδίῳ πρ. δ. /\)(Ἀμφορεὺς μετ' εὐθείας ἐκ τοῦ μέσου αὐτοῦ ἑκατέρωθεν προεκβαλλούσης γραμμῆς ἀπολληγούσης πρ. δ. μὲν σφαιροειδῶς, πρ. ἀ. δὲ ἀγκυλοειδῶς (εἶδος ἀρυταίνης).

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,36 Λ.

103. Φαλλὸς ἀντωπὸς ἐκ τοῦ κτενὸς λοξῶς πρ. δ. κρεμάμενος μετὰ τῶν ὄρχεων· ἐν δὲ τῷ πεδίῳ πρ. δ. σφαιρίδιον.)(Λαμπὰς μετὰ σκυφοειδοῦς χείλους, ἄνευ φαινομένης φλογός.

Διαμ. $6\frac{1}{2}$. Γραμμ. 0,22 Χ.

104. Φαλλὸς ἀντωπὸς ἐκ τοῦ κτενὸς καθέτως κρεμά-

Digitized by Google

(Β'. Γ'. Μόρια ἀνθρώπεια.)

μενος μετὰ τῶν ὄρχεων.)(Ἀβέβαιόν τι.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,222 Ρ.

Φαλλὸς γυμνὴν ἔχων τὴν βάλανον.

Ὅρα ἀριθ. 56 καὶ 88.

105. Ποῦς πρ. δ. οὗτινος τὸ ἔμπροσθεν μέρος ἀφανὲς ἕνεκα ἀμελοῦς κόμματος.)(Βότρυς μετὰ μίσχου κεκαμμένου πρ. δ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,35 Μ.

Εὑρεθὲν ἐν Πειραιεῖ.

106. Πέλμα δεξιοῦ ποδός.)(Πάγουρος.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,185 Χ.

Γ'. ΖΩΙΑ Η ΜΟΡΙΑ ΑΥΤΩΝ ΕΦ' ΕΝΟΣ, ΕΦ' ΕΤΕΡΟΥ ΔΕ ΑΝΕΥ ΤΥΠΟΥ Η ΜΕΤΑ ΤΥΠΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ.

Α'. Θηλαστικά.

107. Ἀλώπεκος κεφαλὴ πρ. δ.)(Πέλεκυς δίστομος μετὰ τοῦ στελεοῦ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,435 Ρ.

108. Βοὸς κεφαλὴ ἀντωπός, μεταξὺ δὲ τῶν κεράτων αὐτῆς δυσδιάκριτόν τι.)(Πρόσθιον ἵππου τρέχοντος πρ. δ.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,34 Ρ.

109. Ὁμοία κεφαλή.)(Λέων τρέχων πρ. δ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,292 Χ.

110. Ὁμοία κεφαλή.)(Καρπὸς καρδιόμορφος μετὰ φυλλαρίων. . Διαμ. 8. Γραμμ. 0,347 Μ.

111. Ὁμοία κεφαλή.)(Φύλλον συκῆς.

Ὀλίγον ἠκρωτηριασμένον.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,28 Χ.

Digitized by Google

(Γ'. Α'. Θηλαστικά.)

112. Βοὸς κεφαλὴ ἀντωπός.)(Ἀγγεῖον ἄωτον ποτηρίῳ παρεμφερές.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,52 Μ.

113. Ὁμοία κεφαλή.)(Προσωπεῖον γέροντος μετὰ πώγωνος ἀντωπόν, ἔχον κέρατα καὶ ὦτα ταύρου ὡς ἀπεικάζεται ὁ Ἀχελῷος ποταμός.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,275 Μ.

114. Ὁμοία κεφαλή.)(Ῥόπαλον ὀζῶδες.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,355 Ρ.

115. Ὁμοία κεφαλή.)(Τροχὸς ἔχων τέσσαρας κνήμας.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,245 Ρ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 34, 46, καὶ τὸ μετὰ τὸν ἀριθ. 56 περιγεγραμμένον κερμάτιον.

116. Ὁμοία κεφαλὴ μεθ' ἑκατέρωθεν κρεμαμένης ταινίας ἧς ἡ κάτω ἄκρα τρισχιδής.)(Κύων βαδίζων πρ. δ.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,61 Ε.Μρ.

117. Ὁμοία κεφαλὴ ἀντωπὸς μετὰ τοῦ τραχήλου πρ. δ.)(Βοῦς βαδίζων πρ. δ.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,62 Χ.

Ὅμοιος τύπος.)(Ἀστράγαλος ἐντὸς κύκλου.

Διαμ. 8. —

Ἐκ σχεδίου Ἰωάννου Σ. Παλαιολόγου.

Βούκρανον ἀντωπόν.)(Δελφὶς πρ. δ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,325 Ρ.

118. Ὅμοιος τύπος.)(Περικεφαλαία κωνοειδὴς ἔχουσα κριχῖσκον ἐπὶ τῆς κορυφῆς.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,445 Ρ.

Digitized by Google

(Γ'. Α'. Θηλαστικά.)

119. Βούκρανον ἀντωπὸν μεθ' ἑκατέρωθεν κρεμαμένης ταινίας.)(Πάγουρος.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,25 Χ.

120. Ὅμοιος τύπος ἀλλὰ μετὰ κρεμαμένης ταινίας ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ αὐτοῦ κέρατος καὶ ληγούσης εἰς θύσανον, τῆς τοῦ δεξιοῦ κέρατος ταινίας ἀοράτου ἕνεκα φθορᾶς.)(Μηλοπέπων μετὰ τοῦ μίσχου κεκαμμένου πρ. δ.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,597 Π.

121. Ὅμοιος τύπος μεθ' ἑκατέρωθεν κρεμαμένης ταινίας.)(Ἀστράγαλος.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,275 Χ.

122. Ὅμοιος τύπος ἀλλὰ καὶ μετὰ δίσκου ἐπὶ τῆς τοῦ βουκράνου κορυφῆς τεθειμένου.)(Φύλλον κισσοῦ μετὰ καθέτου μίσχου καὶ σμικροῦ μέρους τοῦ κλωνὸς λοξῶς πρ. δ. κλίνοντος· ἐν δὲ τῷ πεδίῳ πρ. ἀ. Η ἡμίφθαρτον, κάτω δ' αὐτοῦ λοξῶς πρ. δ. σφαιρίδιον, ἕτερον δὲ πρ. δ. ὡς φαίνεται.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,41 Χ.

123. Βοῦς ἱστάμενος πρ. δ. ἐπ' εὐθείας γραμμῆς σχηματιζούσης τὸ ἔδαφος.)(Κηρύκειον.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,365 Λ.

Βοῦς βαδίζων. Ὅρα ἀριθ. 117.

124. Δελφὶς πρ. δ.)(Περιστερὰ βαδίζουσα πρ. δ., ἄνω δ' αὐτῆς Δ Διαμ. 6. Γραμμ. 0,19 Μ.

125. Ὅμοιος τύπος.)(Ἀγγεῖον μόνωτον πρ. δ., σχήματος εὐρέος καὶ καθέτως ῥαβδωτόν.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,262 Χ.

Digitized by Google

(Γ'. Α'. Θηλαστικά.)

126. Δελφὶς πρ. δ. ὑφ' ὃν κύματα.)(Τὸ ἄνω μέρος ἀμφορέως.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,475 Λ.

Ἕτερον ὅμοιον. Διαμ. 7. Γραμμ. 0,36 Χ.

127. Δελφὶς πρ. ἀ. μεταξὺ δύο σφαιριδίων λοξῶς πρ. δ. διατεθειμένων.)(Κογχύλιον ἀκτινωτὸν τοῦ καλουμένου εἴδους πτερόκερω.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,242 Μ.

128. Ὅμοιος τύπος.)(Φύλλον κισσοῦ μετὰ τοῦ μίσχου κεκαμμένου πρ. ἀ. καὶ σμικροῦ μέρους τοῦ κλωνὸς καθέτως.

Διαμ. 7½. Γραμμ. 0,375 Χ.

Ὅρα καὶ τὸ μετὰ τὸν ἀριθ. 117 δεύτερον περιγεγραμμένον κερμάτιον.

Ἵππου κεφαλὴ μετὰ τοῦ τραχήλου πρ. δ.)(Πρόβατον ἱστάμενον πρ. δ.

Διαμ. 7. —

Ἐκ σχεδίου Ἰωάννου Σ. Παλαιολόγου.

129. Ὁμοία κεφαλὴ μετὰ μέρους τοῦ τραχήλου πρ.ἀ.)(Ἐσχάρα ἢ κιγκλίς, ἐν τῷ μέσῳ σφαιρίδιον.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,22 Μ.

Εὑρεθὲν ἐν Πειραιεῖ.

130. Ἵππου ὁπλὴ προσθίου ποδὸς μετὰ μέρους τοῦ μεταταρσίου, πρ. ἀ.)(Ἀβέβαιόν τι.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,417 Χ.

131. Ἵππου τρέχοντος πρόσθιον πρ. δ.)(Χελώνη χερσαία. . . . Διαμ. 7. Γραμμ. 0,312 Μ.

132. Ὅμοιος τύπος ἀλλὰ μετὰ μέρους τοῦ ἑνὸς τῶν ποδῶν μόνον ὁρατοῦ.)(Φύλλον συκῆς.

Digitized by Google

(Γ'. Α'. Θηλαστικά.)

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,43 Λ.

Ἕτερον ὅμοιον. Διαμ. 7. Γραμμ. 0,255 Χ.

133. Ὅμοιος τύπος.)(Ἀστὴρ ἔχων ὀκτὼ ἀκτῖνας.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,24 Π.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 108.

134. Ἵππος ἱστάμενος πρ. δ.)(Ἀμφορεὺς μετ' εὐθείας ἐκ τοῦ μέσου αὐτοῦ ἑκατέρωθεν προεκβαλλούσης γραμμῆς ἀπολληγούσης πρ. δ. μὲν σφαιροειδῶς, πρ. ἀ. δὲ [ἀγκυλοειδῶς] (εἶδος ἀρυταίνης).

Διαμ. 6½. Γραμμ. 0,325 Χ.

135. Ὅμοιος τύπος.)(Τρίαινα ἧς ὁ κοντὸς κοσμεῖται ἑκατέρωθεν δι' ἕλικος.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,33 Χ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 73.

136. Ἵππος καλπάζων πρ. ἀ.)(Λύχνος ἐφ' ὑποστάτου τρίποδος. Διαμ. 7. Γραμμ. 0,25 Χ.

137. Κάμηλος Βακτριανὴ ἱσταμένη πρ. δ.)(Λαμπὰς μετὰ σκυφοειδοῦς χείλους, ἡμμένη, ἧς ἡ φλὸξ στρέφεται πρ. ἀ.

Ἠκρωτηριασμένον.

Διαμ. 6½. Γραμμ. 0,24 Χ.

138. Κάμηλος δρομὰς βαδίζουσα πρ. δ.)(Τροχὸς ἔχων τέσσαρας κνήμας.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,532 Π.

139. Κάπρος ἱστάμενος πρ. ἀ., ἄνωθεν δ' αὐτοῦ σφαιρίδιον.)(Πέδιλον πρ. δ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,317 Χ.

Digitized by Google

(Γ'. Δ'. Θηλαστικά.)

140. Κριοῦ κεφαλὴ μετὰ μέρους τοῦ τραχήλου πρ. δ.) (Κάνθαρος (ἀγγεῖον).

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,292 Ρ.

141. Ὅμοιος τύπος. πρ. ἀ.)(Ἑρμῆς τῆς τετραγώνου ἐργασίας (στήλη) μετὰ πώγωνος, ἰθυφαλλικός, ἐπὶ βάσεως πρ. ἀ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,3 Λ.

Ὅρα καὶ τὸ μετὰ τὸν ἀριθ. 71 περιγεγραμμένον δεύτερον κερμάτιον.

142. Κριὸς ἱστάμενος πρ. ἀ. ὑψῶν τὸν πρόσθιον δεξιὸν πόδα.)(Λύρα τρίχορδος.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,28 Ρ.

143. Κυνάριον Μελιταῖον ἱστάμενον πρ. δ.)(Γλαῦξ ἱσταμένη πρ. δ. ἔχουσα τὴν κεφαλὴν ἀντωπόν. . . . Διαμ. 7. Γραμμ. 0,175 Λ.

144. Ὅμοιος τύπος.)(Χελώνη χερσαία, ἐν δὲ τῷ πεδίῳ πρ. ἀ. σφαιρίδιον.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,27 Μ.

145. Ὅμοιον κυνάριον βαδίζον πρ. δ.)(Κόκκος κριθῆς.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,327 Π.

Ἕτερον ὅμοιον ἀλλὰ μετὰ τοῦ κυναρίου ἱσταμένου πρ. δ.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,504 Μ.

Ἕτερον ὅμοιον.

Καλῶς κατιωμένον.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,385 Μ.

Ὅμοιον κυνάριον, ὡς φαίνεται, ἱστάμενον πρ. ἀ., οὗτινος ἡ κεφαλὴ ἀφανὴς ἕνεκα κόμματος ἐλλειποῦς.)(Ἀγγεῖον μόνωτον ἀσκοειδὲς

Digitized by Google

(Γ'. Α'. Θηλαστικά.)

πρ. δ. . . Διαμ. 7½. Γραμμ. 0,28 Ρ.

146. Κυνάριον Μελιταῖον ἱστάμενον πρ. δ.)(Ἑρμῆς τῆς τετραγώνου ἐργασίας (στήλη), ἐπὶ βάσεως, πρ.ἀ., μετὰ πώλου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, κρατῶν μὲν τῇ δεξιᾷ (ἥτις ὡς ἐκ τοῦ σχήματος τοῦ ἑρμοῦ ἀφανὴς τῷ ὁρῶντι) σκῆπτρον μακρὸν πλαγίως, ἔχων δὲ τὴν ἀριστερὰν πλαγίως καταβεβιβασμένην· ἔμπροσθεν δὲ τοῦ ἑρμοῦ Η

Διαμ. 9. Γραμμ. 0,79 Λ.

147. Ὅμοιος τύπος πρ. ἀ.)(Ἑρμῆς τῆς τετραγώνου ἐργασίας (στήλη) μετὰ πώγωνος, ἰθυφαλλικός, ἐπὶ βάσεως μετὰ ποδῶν ὧν ὁ ἔμπροσθεν μόνον ὁρατός, πρ. ἀ.· ἐν δὲ τῷ πεδίῳ ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν τοῦ ἑρμοῦ σφαιρίδιον. . . . Διαμ. 7. Γραμμ. 0,317 Χ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 19 καὶ 100.

148. Κύων ἀντερείδων τοὺς προσθίους πόδας ἐπὶ [τοῦ ἐδάφους] πρ. δ.)(Κάνθαρος (ἀγγεῖον).

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,295 Λ.

Κύων βαδίζων. Ὅρα ἀριθ. 116.

149. Κύων λαγωϊκὸς πρ. δ. ἀντερείδων τοὺς προσθίους πόδας ἐπ' εὐθείας γραμμῆς παριστώσης τὸ ἔδαφος.)(Περικεφαλαία κωνοειδὴς μετὰ δύο δεμάτων κεκομβωμένων καὶ κρεμαμένων ἐκ τοῦ κάτω τῆς περικεφαλαίας μέρους.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,312 Χ.

150. Λέοντος κεφαλὴ πρ. δ., ἔχουσα τὸ χάσμα ἀνοικτὸν καὶ ἐξείρουσα τὴν γλῶσσαν· ὑπὸ δὲ τὴν κεφαλὴν Ξ)(Πίθηκος ἱστάμενος ἐπὶ τῶν ὀπισθίων ποδῶν πρ. δ., ἐνδεδυμένος

Digitized by Google

(Γ'. Α'. Θηλαστικά.)

χιτῶνα, ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κάλυμμα θυσανωτόν, ἐξ οὗ κρέμανται ὄπισθεν δύο ταινίαι.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,55 Χ.

151. Λέοντος κεφαλὴ πρ. δ., ἔχουσα τὸ χάσμα ἀνοικτόν.)(Τέττιξ οὗ ὁ τρίτος ἀριστερὸς ποῦς παρελείφθη ὑπὸ τοῦ σφραγιδογλύπτου.

Διαμ. 9. Γραμμ. 0,31 Λ.

152. Λέων ἱστάμενος πρ. δ.)(Δυσδιάκριτόν τι ἕνεκα φθορᾶς. . . Διαμ. 9. Γραμμ. 0,559 Ι.

153. Λέων βαδίζων πρ. δ.)(Ἐγχειρίδιον μεταξὺ δύο σφαιριδίων. Διαμ. 8. Γραμμ. 0,32 Χ.

Λέων τρέχων. Ὅρα ἀριθ. 109.

Ὄνος ἱστάμενος. Ὅρα ἀριθ. 47.

154. Ὄνος βαδίζων πρ. δ.)(Κάνθαρος (ἀγγεῖον).

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,425 Χ.

155. Ὄνος βοσκόμενος πρ. δ.)(Κέρας Ἀμαλθείας ὀρθὸν πρ. ἀ. μεταξὺ δύο σφαιριδίων.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,36 Λ.

Πίθηκος ἱστάμενος. Ὅρα ἀριθ. 150.

156. Πίθηκος ὀκλάζων πρ. δ. ὑψῶν τὸν δεξιὸν βραχίονα.)(Ἑρωδιὸς ἱστάμενος πρ. ἀ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,27 Ρ.

157. Πρόβατον ἱστάμενον πρ. δ., ἔμπροσθεν δ' αὐτοῦ δυσδιάκριτόν τι.)(Προσωπεῖον Σιληνοῦ ἀντωπόν. . . Διαμ. 6. Γραμμ. 0,255 Χ.

Ὅρα καὶ τὸ μετὰ τὸν ἀριθ. 128 περιγεγραμμένον κερμάτιον.

158. Σῦς ἱσταμένη πρ. δ.)(Ἀγγεῖον ἄωτον σχήματος

Digitized by Google

(Γ'. Α'. Θηλαστικά.)

ἰδιοτρόπου ἐξ οὗ ἐξέχουσι δύο κλῶνες· ἐν δὲ τῷ πεδίῳ πρ. ἀ. Ε

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,35 Χ.

159. Σῦς ἱσταμένη πρ. δ.)(Βωμὸς περιφερὴς ἡμμένος.

Διαμ. 7½. Γραμμ. 0,39 Χ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 31 καὶ 57.

160. Σῦς βαδίζουσα πρ. δ.)(Κάνθαρος (ἀγγεῖον)· ἐν δὲ τῷ πεδίῳ πρ. ἀ. θύρσος ὀρθός.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,265 Χ.

161. Τράγου κεφαλὴ μετὰ τοῦ τραχήλου πρ. ἀ.· ὄπισθεν Κ)(Τέττιξ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,35 Λ.

162. Ὅμοιος τύπος.)(Τὸ ἄνω μέρος ἀμφορέως.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,335 Λ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 81.

163. Τράγου ποῦς πρ. δ.)(Προσωπεῖον γέροντος σιμοῦ καὶ σφηνοπώγωνος (Σατύρου) πρ. δ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,375 Χ.

164. Τράγος ἱστάμενος πρ. δ.)(Ἀγγεῖον ἄωτον σχήματος εὐρέος ἔχον βάσιν λίαν σμικράν.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,279 Ρ.

165. Τράγος ἱστάμενος πρ. ἀ. ὑψώνων τὸν πρόσθιον δεξιὸν πόδα ὑφ' ὃν Λ ἀμυδρῶς φαινόμενον.) (Τροχὸς ἔχων τέσσαρας κνήμας.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,31 Λ.

166. Τράγος βαδίζων πρ. δ.)(Βωμὸς περιφερὴς ἡμμένος. . . . Διαμ. 7. Γραμμ. 0,312 Ρ.

167. Ζῷον τετράπουν ἀδιάγνωστον κατακείμενον πρ. δ., ἔχον τοὺς πόδας πρὸς τὰ ἔσω κεκαμμένους.)(Κτείς (κόγχη).

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,245 Χ.

Digitized by Google

Β'. Πτηνά.

168. Ἀετὸς ἱστάμενος ἐπὶ βράχου πρ. δ., στρέφων τὴν κεφαλήν.)(Πήγασος καλπάζων πρ. δ. ἐπὶ καμπύλης γραμμῆς παριστώσης τὸ ἔδαφος.
Διαμ. 8. Γραμμ. 0,41 Ρ.

169. Ἀετὸς ἱστάμενος πρ. ἀ.)(Περικεφαλαία κωνοειδὴς ἔχουσα ἐπὶ τῆς κορυφῆς βρόχον κλίνοντα πρ. δ.· ἐκ δὲ τοῦ κάτω τῆς περικεφαλαίας μέρους δεσμὸς ἡμικυκλοτερῶς κρεμάμενος ἐν ᾧ ἕτερος βραχὺς λοξῶς πρ. ἀ. κλίνων.
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,205 Χ.

Ἀετὸς μετ' ἀναπεπταμένων πτερύγων πρ. δ., καταβιβρώσκων τὴν λείαν αὐτοῦ.
Ὅρα ἀριθ. 89.

170. Ἀλεκτρυόνος κεφαλὴ πρ. δ.)(Χελώνη χερσαία.
Διαμ. 8. Γραμμ. 0,34 Χ.

171. Ὅμοιος τύπος.)(Φύλλον κισσοῦ μετὰ μίσχου καθέτου. . . Διαμ. 6. Γραμμ. 0,255 Ρ.

172. Ὅμοιος τύπος.)(Ἀγγεῖον μόνωτον (πρόχοος) πρ. δ. . . . . Διαμ. 7. Γραμμ. 0,309 Μ.
Ὅρα καὶ ἀριθ. 101.

173. Ἀλεκτρυὼν ἱστάμενος πρ. δ.)(Ἑρμῆς τῆς τετραγώνου ἐργασίας (στήλη) μετὰ πώγωνος, πρ. ἀ., ἐν στεφάνῳ.
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,305 Χ.

174. Ὅμοιος τύπος πρ. ἀ.)(Ἀμφορεὺς ἀπολήγων εἰς ὀξύ. . . . Διαμ. 11. Γραμμ. 0,682 Ι.

175. Ἀλεκτρυὼν πρ. ἀ., ἔχων τὸν τράχηλον οἱονεὶ ἐμπροσθότονον, ὡς εἰς μάχην προπαρασκευαζόμενος.)(Οἰκοδόμημα περιφερὲς μετὰ στέ-

Digitized by Google

(Γ'. Β'. Πτηνά.)

γης πυραμοειδοῦς ἐχούσης ἐπὶ τῆς κορυφῆς μικρὰν ἐξοχὴν ἐφ' ἧς σφαιρίδιον· τὸ δὲ οἰκοδόμημα, ὑπὸ πέντε ὁρατῶν στηλῶν στηριζόμενον, ἔχει τὴν εἴσοδον αὐτοῦ κατὰ τὸ ἀριστερὸν τῷ ὁρῶντι μέρος.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,465 Ρ.

Τὸ αὐτὸ οἰκοδόμημα ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 95 κερματίῳ.

176. Ἀλεκτρυὼν πρ. ἀ., ἔχων τὸν τράχηλον οἱονεὶ ἐμπροσθότονον, ὡς εἰς μάχην προπαρασκευαζόμενος.)(Ἀβέβαιόν τι.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,175 Χ.

177. Ἀλεκτρυὼν βαδίζων πρ. δ.)(Προσωπεῖον ἀντωπόν.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,275 Ρ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 76.

178. Γλαῦξ ἱσταμένη πρ. δ. ἔχουσα τὴν κεφαλὴν ἀντωπόν.)(Λήκυθος πρ. ἀ.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,525 Ρ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 66 καὶ 143.

Ἐρωδιὸς ἱστάμενος. Ὅρα ἀριθ. 156.

179. Κόραξ ἱστάμενος πρ. δ., ὄπισθεν δ' αὐτοῦ Α ἐν μέρει ὁρατὸν ἕνεκα κόμματος ἀτελοῦς.)(Γρὺψ τρέχων πρ. δ.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,505 Χ.

Νῆσσα βαδίζουσα. Ὅρα ἀριθ. 69.

180. Πέρδιξ ἱσταμένη πρ. δ.)(Κάνθαρος (ἀγγεῖον).

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,23 Μ.

Digitized by Google

(Γ'. Β'. Πτηνά.)

181. Πέρδιξ ἱσταμένη πρ. δ.)('Ασπὶς Βοιωτιουργής.
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,43 Λ.

182. Περιστερὰ βαδίζουσα πρ. δ., ἄνωθεν δ' αὐτῆς Δ)
(Κογχύλιον ἀκτινωτὸν τοῦ καλουμένου εἴδους πτερόκερω.
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,265 Λ.

Ἕτερον ὅμοιον. Διαμ. 7. Γραμμ. 0,2 Ρ.
Ὅρα καὶ ἀριθ. 124.

183. Ταὼς βαδίζων πρ. ἀ.)(Ἄνευ τύπου.
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,38 Λ.

184. Ὅμοιος τύπος.)(Κάνθαρος (ἀγγεῖον), ἐν δὲ τῷ πεδίῳ πρ. ἀ. θύρσος ὀρθός.
Διαμ. 8. Γραμμ. 0,435 Μ.

Πτηνὸν ἱστάμενον. Ὅρα ἀριθ. 36.

185. Πτηνὸν ἱστάμενον πρ. δ., ὡς φαίνεται, στρέφον τὴν κεφαλήν.)(Τρισκελές.
Διαμ. 6. Γραμμ. 0,26 Χ.

186. Πτηνὸν ἱπτάμενον πρ. δ.)('Αστράγαλος.
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,342 Μ.

187. Ὅμοιος τύπος πρ. ἀ., ὡς φαίνεται.)(Λαμπὰς μετὰ σκυφοειδοῦς χείλους ἡμμένη, ἧς ἡ φλὸξ ἀμυδρῶς φαινομένη ἕνεκα κόμματος ἀτελοῦς, στρέφεται πρ. δ.
Διαμ. 6. Γραμμ. 0,182 Ι.

Γ'. Ἑρπετά.

Βάτραχος. Ὅρα ἀριθ. 85'.

188. Ὄφις ἐσπειραμένος ἀνορθούμενος πρ. δ.)('Αγγεῖον ἄωτον σχήματος εὐρέος ἀπολῆγον εἰς ὀξύ·

Digitized by Google

(Γ'. Γ'. Ἑρπετά.)

ἐν δὲ τῷ πεδίῳ πρ. δ. σφαιρίδιον.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,305 Λ.

189. Ὄφις ἐσπειραμένος ἀνορθούμενος πρ. δ. μετὰ πωγωνοειδοῦς ἐξοχῆς κρεμαμένης λοξῶς πρ. δ. ἐκ τῆς κάτω σιαγόνος.)(Ἀγγεῖον δίωτον.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,35 Χ.

190. Ὅμοιος τύπος ἀλλ' ἄνευ τῆς πωγωνοειδοῦς ἐξοχῆς.)(Ἑρμῆς τῆς τετραγώνου ἐργασίας (στήλη) μετὰ πώγωνος δισχιδοῦς, ἐπὶ βάσεως ἀντωπός· ἐν δὲ τῷ πεδίῳ πρ. ἀ. Κ

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,275 Ρ.

191. Σαῦρα.)(Ἀγγεῖον μόνωτον, σφαιροειδές, βραχυτράχηλον πρ. δ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,35 Μ.

192. Χελώνη χερσαία.)(Κάψα φυτοῦ τινος (μελαμπύρου;) μεταξὺ δύο προμήκων σπερμάτων.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,297 Χ.

193. Ὅμοιος τύπος.)(Φύλλον κισσοῦ κρεμάμενον ἐκ μικροῦ τεμαχίου κλάδου μετὰ τοῦ μίσχου κλίνοντος ὀλίγον πρ. ἀ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,325 Ρ.

194. Ὅμοιος τύπος.)(Ἑρμῆς τῆς τετραγώνου ἐργασίας (στήλη) ἀντωπός· ἐν δὲ τῷ πεδίῳ πρ. ἀ. Α

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,385 Χ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 52, 94, 131, 144 καὶ 170.

Δ'. Ἔντομα.

195. Ἀκρὶς πρ. δ.)(Βότρυς κρεμάμενος ἐκ κλάδου ἔ-

Digitized by Google

(Γ'. Δ'. Ἔντομα.)

χοντος πρ. δ. μὲν τοῦ μίσχου ἕλικα, πρ. ἀ. δὲ φύλλον. Διαμ. 7½. Γραμμ. 0,56 Λ.

196. Μέλισσα ἧς οἱ ἀριστεροὶ τρεῖς πόδες παρελείφθησαν ὑπὸ τοῦ σφραγιδογλύπτου.)(Ἑρμῆς τῆς τετραγώνου ἐργασίας (στήλη) μετὰ πώγωνος, ἰθυφαλλικὸς πρ. δ.· ἐν δὲ τῷ πεδίῳ ὄπισθεν Α Διαμ. 7. Γραμμ. 0,24 Ε.Μρ.

197. Μέλισσα.)(Περικεφαλαία μετὰ λόφου καὶ παραγναθίδων πρ. ἀ.

Διαμ. 7½. Γραμμ. 0,289 Ι.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 32.

198. Μύρμηξ.)(Ἀγγεῖον ἄωτον σχήματος εὐρέος μετὰ βραχέος καὶ στενοῦ τραχήλου καὶ πώματος πυραμοειδοῦς.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,385 Λ.

199. Σφὴξ βαδίζουσα πρ. δ.)(Τρισκελές, ἐν δὲ τῷ πεδίῳ σφαιρίδιον.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,24 Χ.

200. Τέττιξ.)(Ἀγγεῖον μόνωτον (οἰνοχόη) πρ. δ., ὄπισθεν δ' αὐτοῦ σαῦρα πρὸς τὰ ἄνω.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,285 Χ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 151 καὶ 161.

Ε'. Μαλακόστρακα.

Καρκῖνος. Ὅρα ἀριθ. 74.

201. Πάγουρος.)(Ἀγγεῖον σφαιροειδὲς μετὰ μακροῦ καὶ στενοῦ τραχήλου, λαβῆς ἀψιδοειδοῦς προσηλωμένης ἑκατέρωθεν καὶ κινητῆς· κατὰ δὲ τὸ ὕστατον τοῦ ἀγγείου μέρος, οἱονεὶ

Digitized by Google

(Γ'. Ε'. Μαλακόστρακα.)

πόδες, δύο ἐξοχαὶ ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἔξω ἐστραμμέναι.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,367 Χ.

202. Πάγουρος κρατῶν διὰ τῶν χηλῶν αὐτοῦ ἀγγεῖον σχήματος εὐρέος οὗτινος τὸ ἀριστερὸν τῷ ὁρῶντι οὖς μόνον ὁρατόν.)(Κόκκος κριθῆς.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,425 Λ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 20, 106 καὶ 119.

203. Μαλακοστράκου εἶδος.)(Πόρπη ἡμικυκλοτερὴς μετὰ τῆς κινητῆς γλώσσης καθέτως πρὸς τὰ κάτω ἐστραμμένης.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,257 Χ.

Ϛ'. Μαλάκια.

Κτείς. Ὅρα ἀριθ. 167.

Πτερόκερως. Ὅρα ἀριθ. 99, 127 καὶ 182.

204. Σηπία.)(Ἀμφορεὺς ἀπολήγων εἰς ὀξύ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,167 Μ.

Ὅρα καὶ τὸ μετὰ τὸν ἀριθ. 74 περιγεγραμμένον κερμάτιον.

Ζ'. Ζῷα μυθώδη.

205. Γρὺψ μετὰ πτερύγων κεκαμμένων πρὸς τὰ ἔσω ἕρπων πρ. δ.)(Ἀστράγαλος.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,23 Λ.

Ἕτερον ὅμοιον. Προϊὸν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς σφραγῖδος.

Ὀλίγον ἠκρωτηριασμένον.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,23 Λ.

Digitized by Google

(Γ'. Ζ'. Ζῷα μυθώδη.)

Γρὺψ τρέχων. Ὅρα ἀριθ. 179.

Πήγασος καλπάζων. Ὅρα ἀριθ. 168.

206. Σφὶγξ καθημένη ἐπὶ τῶν ὀπισθίων ποδῶν πρ. δ.)(Ἄροτρον πρ. δ.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,225 Λ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 40.

Δ'. ΦΥΤΑ Η ΜΕΡΗ ΑΥΤΩΝ ΕΦ'ΕΝΟΣ, ΕΦ'ΕΤΕΡΟΥ ΔΕ ΑΝΕΥ ΤΥΠΟΥ Η ΜΕΤΑ ΤΥΠΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ.

207. Φυτὸν ὁμοιάζον ἀνθοκράμβην (κωνοπίδι).)(Ἄνευ τύπου. . . Διαμ. 8. Γραμμ. 0,485 Χ.

208. Ἄνθος ἀδιάγνωστον.)(Λύχνος ἐφ' ὑποστάτου τρίποδος πρ. ἀ.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,2 Χ.

209. Βαλαύστιον.)(Ῥοιά.

Λίαν παχέος πετάλου.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,505 Μ.

210. Ὅμοιος τύπος.)(Λύρα τετράχορδος.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,315 Μ.

211. Βότρυς κρεμάμενος ἐκ κλάδου ἔχοντος πρ. ἀ. φύλλον μετὰ μίσχου πρὸς τὰ ἄνω κεκαμμένου.)(Ἑρμῆς τῆς τετραγώνου ἐργασίας (στήλη) μετὰ πώγωνος, ἰθυφαλλικός, ἐπὶ βάσεως, πρ. ἀ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,34 Χ.

212. Βότρυς μετὰ μίσχου κεκαμμένου πρ. ἀ.)(Ἀβέβαιόν τι, ἴσως φαρέτρα μετὰ τεσσάρων βελῶν.

Digitized by Google

(Δ'. Φυτὰ ἢ μέρη αὐτῶν.)

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,362 Ρ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 28, 64, 105 καὶ 195.

213. Δένδρον φοίνικος μεθ' ἑκατέρωθεν κρεμαμένου καρποῦ (δακτύλου).) (Ἀστράγαλος ἐντὸς κύκλου. . Διαμ. 7. Γραμμ. 0,3 Ε.Μρ.

214. Ὅμοιος τύπος ἀλλ' ἐκ τῶν δύο κλώνων κρέμανται ἑκατέρωθεν δύο καρποὶ (δάκτυλοι).) (Τροχὸς ἔχων τέσσαρας κνήμας.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,217 Χ.

Ἕτερον ὅμοιον.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,42 Χ.

Ἕτερον ὅμοιον ἀλλὰ μεθ' ἑνὸς ἑκατέρωθεν κρεμαμένου καρποῦ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,34 Μ.

215. Καρπὸς καρδιόμορφος μετὰ πέντε φυλλαρίων ἐπὶ τῆς κορυφῆς, ὧν τὸ μὲν μεσαῖον ὀρθόν, τὰ δὲ ἕτερα ἀνὰ δύο ἀντιθέτως κυρτά.) (Ἀγγεῖον μόνωτον (οἰνοχόη) πρ. ἀ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,32 Χ.

Ὅμοιος καρπὸς μετὰ τριῶν φυλλαρίων, ὡς φαίνεται, ἐπὶ τῆς κορυφῆς, ὧν τὸ μὲν μεσαῖον ὀρθόν, τὰ δὲ ἕτερα δύο ἀντιθέτως κυρτά.) (Προσωπεῖον Σιληνοῦ ἀντωπόν.

Εὑρεθὲν ἐν Πειραιεῖ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,417 Μλ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 110.

Κάψα φυτοῦ τινος (μελαμπύρου;).

Ὅρα ἀριθ. 192.

Κόκκος κριθῆς. Ὅρα ἀριθ. 145 καὶ 202.

Digitized by Google

(Δ'. Φυτὰ ἢ μέρη αὐτῶν.)

Μηλοπέπων. Ὅρα ἀριθ. 120.

216. Ῥάπυς μετὰ τριῶν φυλλαρίων ἐπὶ τῆς κορυφῆς, ὧν τὸ μὲν μεσαῖον ὀρθόν, τὰ δέ δύο ἀντιθέτως κυρτά.)(Στέφανος.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,307 Χ.

Ῥόδον. Ὅρα ἀριθ. 58.

Ῥοιά. Ὅρα ἀριθ. 209.

Στέφανος. Ὅρα ἀριθ. 33, 44, 62 καὶ 216.

Φύλλον κισσοῦ.

Ὅρα ἀριθ. 29, 122, 128, 171 καὶ 193.

217. Φύλλον πλατάνου.)(Ἀγγεῖον μόνωτον, σχήματος εὐρέος, (πρόχους), πρ. ἀ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,31 Μ.

218. Φύλλον συκῆς.)(Ἀγγεῖον ἄωτον σχήματος εὐρέος ἀπολῆγον εἰς ὀξύ· ἐν δὲ τῷ πεδίῳ πρ. δ. σφαιρίδιον.

Διαμ. 7½. Γραμμ. 0,354 Λ.

219. Ὅμοιος τύπος.)(Ἀγγεῖον μόνωτον (πρόχους) πρ.ἀ.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,167 Χ.

220. Ὅμοιος τύπος.)(Τὸ ἄνω μέρος ἀμφορέως.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,265 Ρ.

221. Ὅμοιος τύπος.)(Ἑρμῆς τῆς τετραγώνου ἐργασίας (στήλη) ἀντωπός, μετὰ πώγωνος, ἐν δὲ τῷ πεδίῳ πρ. ἀ. τρίαινα ὀρθία πρὸς τὰ ἄνω ἐστραμμένη ὡς φαίνεται.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,31 Χ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 111 καὶ 132.

Φύλλον;

Ὅρα ἀριθ. 21.

Digitized by Google

Ε'. ΑΓΓΕΙΑ ΕΚΑΤΕΡΩΘΙ Η ΕΦ' ΕΤΕΡΟΥ ΑΝΕΥ ΤΥΠΟΥ Η ΜΕΤΑ ΤΥΠΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ.

Α'. Ἄωτα.

222. Ἀγγεῖον σχήματος εὐρέος ἀπολῆγον εἰς ὀξύ.) (Ἑρμῆς τῆς τετραγώνου ἐργασίας (στήλη) ἀντωπὸς καὶ ἰθυφαλλικὸς ἐπὶ βάσεως· ἐν δὲ τῷ πεδίῳ πρ. ἀ. ⋊

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,275 Μ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 188 καὶ 218.

Ἀγγεῖον τοῦ αὐτοῦ σχήματος ἔχον βάσιν λίαν σμικράν. Ὅρα ἀριθ. 164.

223. Ἀγγεῖον τοῦ αὐτοῦ σχήματος.)(Τροχὸς ἔχων τέσσαρας κνήμας.

Διαμ. 6½. Γραμμ. 0,297 Χ.

Ἀγγεῖον ποτηρίῳ παρεμφερές. Ὅρα ἀριθ. 112.

Ἀγγεῖον σχήματος ἰδιοτρόπου. Ὅρα ἀριθ. 158.

Ἀγγεῖον σχήματος εὐρέος μετὰ βραχέος καὶ στενοῦ τραχήλου καὶ πώματος πυραμοειδοῦς. Ὅρα ἀριθ. 198.

Β'. Μόνωτα.

224. Λήκυθος πρ. ἀ.)(Καθέδρα πρ. δ., ἀγκυλόπους πρὸς τὰ ἔξω, ἔχουσα τὰ νῶτα ἡμικυκλοτερῶς κεκαμμένα.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,37 Μ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 178 καὶ 234.

Οἰνοχόη. Ὅρα ἀριθ. 200 καὶ 215.

Digitized by Google

(Ε'. Ἀγγεῖα. Β'. Μόνωτα.)

225. Πρόχους πρ. ἀ.)(Λυχνοῦχος ἢ ἴσως μᾶλλον κλίβανος κινητός.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,337 Μ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 217.

226. Ὅμοιος σχεδὸν τύπος ὡς φαίνεται.)(Ταινία λυτὴ ἐν σχήματι Ω, μετὰ σφαιριδίου κάτω ἐν τῷ μέσῳ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,175 Χ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 219.

227. Ὅμοιος σχεδὸν τύπος.)(Ἀβέβαιόν τι.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,272 Χ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 30, 78 καὶ 172.

228. Ἀγγεῖον ἀσκοειδὲς πρ. δ.)(Ἀστράγαλος.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,332 Χ.

229. Ὅμοιος τύπος.)(Σφύρα.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,415 Χ.

Ὅρα ἀριθ. 79 καὶ τὸ μετὰ τὸν ἀριθ. 145 τρίτον περιγεγραμμένον κερμάτιον.

Ἀγγεῖον σφαιροειδές. Ὅρα ἀριθ. 191.

Ἀγγεῖον σχήματος εὐρέος. Ὅρα ἀριθ. 63 καὶ 125.

Ἀγγεῖον σφαιροειδὲς μετὰ μακροῦ καὶ στενοῦ τραχήλου, λαβῆς ἀψιδοειδοῦς προσηλωμένης ἑκατέρωθεν καὶ κινητῆς· κατὰ δὲ τὸ ὕστατον τοῦ ἀγγείου μέρος, οἱονεὶ πόδες, δύο ἐξοχαὶ ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἔξω ἐστραμμέναι. Ὅρα ἀριθ. 201.

Digitized by Google

(Ε'. Ἀγγεῖα.)

Γ'. Δίωτα.

230. Ἀγγεῖον σχήματος εὐρέος ἐπὶ βάσεως ἡμισφαιροειδοῦς, ἧς πρ. ἀ. τῷ ὁρῶντι ἅπτεται ὀρθογώνιόν τι ἐν σχήματι Γ)(Ἄνευ τύπου.
Διαμ. 10. Γραμμ. 1,145 Ι.

231. Ἀγγεῖον.)(Ἄνευ τύπου.
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,255 Χ.

---

232. Ἀμφορέως τὸ ἄνω μέρος.)(Ἐσχάρα ἢ κιγκλίς.
Διαμ. 6. Γραμμ. 0,24 Ρ.
Ὅρα καὶ ἀριθ. 22, 126, 162 καὶ 220.

---

233. Ἀμφορεύς.)(Κάνθαρος.
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,275 Χ.

234. Ὅμοιος σχεδὸν τύπος.)(Λήκυθος πρ. ἀ.
Διαμ. 8. Γραμμ. 0,452 Χ.

---

235. Ἀμφορεὺς μετ' εὐθείας ἐκ τοῦ μέσου αὐτοῦ ἑκατέρωθεν προεκβαλλούσης γραμμῆς ἀπολήγούσης πρ. δ. μὲν ἐξημβλημένη, πρ. ἀ. δὲ ἀγκυλοειδῶς (εἶδος ἀρυταίνης.)(Δεξαμενὴ λεκανοειδὴς ἐπὶ στήλης πυραμοειδοῦς μετὰ βάσεως (λουτήρ).
Διαμ. 9. Γραμμ. 0,725 Ρ.
Ὅρα καὶ ἀριθ. 23, 102 καὶ 134.

236. Ἀμφορεύς.)(Πέλεκυς δίστομος μετὰ βραχέος στελεοῦ. Διαμ. 7. Γραμμ. 0,35 Χ.

237. Ὅμοιος σχεδὸν τύπος.)(Τρισκελές.
Διαμ. 7. Γραμμ. 0,22 Λ.

Digitized by Google

(Ε'. Ἀγγεῖα. Γ'. Δίωτα.)

Ἕτερον ὅμοιον. Διαμ. 7. Γραμμ. 0,407 Ρ.

Ἀμφορεὺς ἀπολήγων εἰς ὀξύ.

Ὅρα ἀριθ. 174 καὶ 204.

Ὁμοίως ἀπολήγων εἰς σφαιρίδιον. Ὅρα ἀριθ. 53.

238. Κάνθαρος.)(Πόρπη μετὰ περόνης διηκούσης ἐκ δεξιῶν πρὸς ἀριστερὰν οὕτως, ὥστε ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ κάμπτεται αὕτη, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ εἰσέρχεται ἐν ἀγκύλῃ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,18 Χ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 27, 54, 59, 60, 65, 83, 90, 140, 148, 154, 160, 180, 184 καὶ 233.

Κρατήρ. Ὅρα ἀριθ. 24 καὶ 86.

239. Ἀγγεῖον σχήματος εὐρέος.)(Περικεφαλαία πρ. δ.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,22 Λ.

240. Ὅμοιος τύπος.)(Περικεφαλαία κωνοειδὴς μετ' αἰχμῆς ἐπὶ τῆς κορυφῆς.

Διαμ. 9. Γραμμ. 0,35 Χ.

Ἀγγεῖον διάφορον τοῦ ἐν τῷ προηγουμένῳ κερματίῳ. Ὅρα ἀριθ. 189.

Ἀγγεῖον σφαιροειδὲς μετὰ πώματος.

Ὅρα ἀριθ. 55.

ϛ'. ΤΥΠΟΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΕΦ' ΕΝΟΣ ΜΟΝΟΝ ΜΕΡΟΥΣ Η ΕΚΑΤΕΡΩΘΙ.

241. Ἄγκυρα.)(Ἀβέβαιόν τι.

Διαμ. 9. Γραμμ. 0,627 Χ.

Αἰχμὴ λόγχης. Ὅρα ἀριθ. 91.

Ἄροτρον. Ὅρα ἀριθ. 48 καὶ 206.

Ἀσπὶς Βοιωτιουργής. Ὅρα ἀριθ. 181.

Digitized by Google

(ς'. Τύποι διάφοροι.)

Ἀσπὶς κυκλοτερής. Ὅρα ἀριθ. 70.

242. Ἀστὴρ ἔχων ὀκτὼ ἀκτῖνας.)(Ἑρμῆς τῆς τετραγώνου ἐργασίας (στήλη) μετὰ πώγωνος, ἰθυφαλλικὸς ἐπὶ βάσεως πρ. ἀ.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,377 Λ.

243. Ὅμοιος τύπος.)(Περικεφαλαία πρ. δ. μετὰ λόφου μακροῦ ὄπισθεν κρεμαμένου.

Διαμ. $7\frac{1}{2}$. Γραμμ. 0,492 Χ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 82 καὶ 133.

Ἀστράγαλος.

Ὅρα ἀριθ. 25, 41, 67, τὸ μετὰ τὸν ἀριθ. 117 περιγεγραμμένον κερμάτιον, ἀριθ. 121, 186, 205, 213 καὶ 228.

Βαλανοειδές τι.

Ὅρα τὸ μετὰ τὸν ἀριθ. 70 δεύτερον περιγεγραμμένον κερμάτιον.

Βωμὸς περιφερής. Ὅρα ἀριθ. 35, 159 καὶ 166.

244. Δεξαμενὴ λεκανοειδὴς ἐπὶ στήλης πυραμοειδοῦς μετὰ βάσεως (λουτήρ).)(Ἄνευ τύπου.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,55 Χ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 235.

Ἐγχειρίδιον. Ὅρα ἀριθ. 153.

Ἑρμῆς τῆς τετραγώνου ἐργασίας (στήλη, κατὰ Θουκυδ. Ζ', 27.) ἀντωπός.

Ὅρα ἀριθ. 190, 194, 221 καὶ 222.

Ὁμοίως πρ. δ. Ὅρα ἀριθ. 196.

Ὁμοίως πρ. ἀ. Ὅρα ἀριθ. 37, 45, 141, 146, 147, 173, 211 καὶ 242.

Ἐσχάρα ἢ κιγκλίς. Ὅρα ἀριθ. 129 καὶ 232.

Καθέδρα. Ὅρα ἀριθ. 224.

Κέρας Ἀμαλθείας. Ὅρα ἀριθ. 68, 84 καὶ 155.

Digitized by Google

(Ϛ'. Τύποι διάφοροι.)

245. Κέρατα δύο ἐπὶ βάσεως, μεταξὺ δ' αὐτῶν δυσδιάκριτόν τι.*)(Τύπος κατεστραμμένος.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,415 Ρ.

246. Κηρύκειον.)(Προσωπεῖον γυναικὸς ἀντωπόν.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,227 Χ.

247. Ὅμοιος τύπος.)(Τρίαινα ὑφ' ἣν δύο σφαιρίδια.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,72 Ρ.

248. Ὅμοιος τύπος, ἀλλ' ἐν τῷ πεδίῳ πρ. ἀ. σφαιρίδιον.)(Ἐλλιπές τι καὶ ἀβέβαιον ἕνεκα ἀτελοῦς κόμματος.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,232 Χ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 75 καὶ 123.

Κιγκλίς. Ὅρα ἐν «Ἐσχάρα».

Κλίβανος κινητός; Ὅρα ἐν «Λυχνοῦχος;»

Κόσμημα ἀνθοειδές. Ὅρα ἀριθ. 61.

249. Λαμπὰς μετὰ σκυφοειδοῦς χείλους, ἡμμένη, ἧς ἡ φλὸξ στρέφεται πρ. δ.)(Λαμπὰς ὁμοία ἧς ἡ φλὸξ στρέφεται πρ. ἀ.· κάτω δὲ πρ. ἀ. παρὰ τῇ λαβῇ τῆς λαμπάδος Ξ

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,525 Ρ.

Ἕτερον ὅμοιον, ἀλλ' ἡ λαμπὰς τοῦ ὄπισθεν τοῦ κερματίου μέρους μεγαλητέρα· ἐν δὲ τῷ πεδίῳ ἄνω πρ. δ. σφαιρίδιον.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,38 Χ.

250. Ὅμοιος τύπος.)(Ἀβέβαιόν τι.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,275 Π.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 103, 137 καὶ 187.

---

*) Ἐνώτιον κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀθανασίου Σ. Ῥουσοπούλου.

Digitized by Google

(Σ'. Τύποι διάφοροι.)

Λουτήρ. Ὅρα ἀριθ. 235 καὶ 244.

Λύρα τρίχορδος. Ὅρα ἀριθ. 142.

251. Ὁμοίως τετράχορδος.)(Στλεγγὶς πρ. ἀ.

Παχέος πετάλου.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,59 Χ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 210.

Λύχνος ἐφ' ὑποστάτου τρίποδος.

Ὅρα ἀριθ. 136 καὶ 208.

Λυχνοῦχος; Ὅρα ἀριθ. 225.

Οἰκοδόμημα περιφερὲς μετὰ στέγης πυραμοειδοῦς ἐχούσης ἐπὶ τῆς κορυφῆς μικρὰν ἐξοχὴν ἐφ' ἧς σφαιρίδιον· τὸ δὲ οἰκοδόμημα, ἐπὶ πέντε ὁρατῶν στηλῶν στηριζόμενον, ἔχει τὴν εἴσοδον αὐτοῦ κατὰ τὸ ἀριστερὸν τῷ ὁρῶντι μέρος. Ὅρα ἀριθ. 95 καὶ 175.

Πέδιλον. Ὅρα ἀριθ. 139.

252. Πέλεκυς δίστομος μετὰ βραχέος στελεοῦ.)(Τρίαινα, ἧς τὸ κάτω μέρος κεκοσμημένον διὰ δύο ἀντιθέτων ἑλίκων.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,372 Χ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 42, 107 καὶ 236.

Περικεφαλαία. Ὅρα ἀριθ. 71, 197, 239 καὶ 243.

Ὁμοίως κωνοειδής.

Ὅρα ἀριθ. 77, 118, 149, 169 καὶ 240.

253. Πῖλος κωνοειδὴς ἔχων ἐπὶ τῆς κορυφῆς λόφον ἀκτινοειδῆ.)(Ἀβέβαιόν τι κωνοειδές· ἐν δὲ τῷ πεδίῳ πρ. δ. Κ

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,225 Π.

Πόρπη ἡμικυκλοτερὴς μετὰ τῆς κινητῆς γλώσσης καθέτως πρὸς τὰ κάτω ἐστραμμένης.

Ὅρα ἀριθ. 203.

Digitized by Google

(Ϛ'. Τύποι διάφοροι.)

Πόρπη μετὰ περόνης διηκούσης ἐκ δεξιῶν πρὸς ἀριστερὰν οὕτως, ὥστε ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ κάμπτεται αὕτη, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ εἰσέρχεται ἐν ἀγκύλῃ. Ὅρα ἀριθ. 238.

Προσωπεῖον Σιληνοῦ ἀντωπόν.

Ὅρα ἀριθ. 26, τὸ πρῶτον μετὰ τὸν ἀριθ. 35 περιγεγραμμένον κερμάτιον, ἀριθ. 72, 157 καὶ τὸ πρῶτον μετὰ τὸν ἀριθ. 215 περιγεγραμμένον.

Ὁμοίως γέροντος σιμοῦ καὶ σφηνοπώγωνος (Σατύρου) πρ. δ. Ὅρα ἀριθ. 92 καὶ 163.

Ὁμοίως γέροντος μετὰ πώγωνος ἀντωπόν, ἔχον κέρατα καὶ ὦτα ταύρου ὡς ἀπεικάζεται ὁ Ἀχελῷος ποταμός. Ὅρα ἀριθ. 113.

Ὁμοίως μετὰ πώγωνος ἀντωπόν.

Ὅρα τὸ δεύτερον μετὰ τὸν ἀριθ. 35 περιγεγραμμένον κερμάτιον, καὶ ἀριθ. 80.

Προσωπεῖον ἀντωπόν. Ὅρα ἀριθ. 177.

Ὁμοίως γυναικὸς ἀντωπόν. Ὅρα ἀριθ. 246.

254. Ῥόπαλον ὀζῶδες, ἐν δὲ τῷ πεδίῳ ἄνω μὲν πρ. δ. σφαιρίδιον, κάτω δ' αὐτοῦ δυσδιάκριτόν τι καὶ τοιοῦτον ἐν τῷ πεδίῳ πρ. ἀ.)(Τόξον.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,2 Ρ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 49, 97 καὶ 114.

Στλεγγίς. Ὅρα ἀριθ. 251.

Σφύρα. Ὅρα ἀριθ. 229.

Ταινία λυτὴ ἐν σχήματι Ω Ὅρα ἀριθ. 226.

Τόξον. Ὅρα ἀριθ. 254.

Τρίαινα. Ὅρα ἀριθ. 135, 247 καὶ 252.

Τρίπους. Ὅρα τὸ μετὰ τὸν ἀριθ. 92 τρίτον περιγεγραμμένον κερμάτιον.

Digitized by Google

(ϛ'. Τύποι διάφοροι.)

255. Τρισκελὲς συνδεδεμένον κατὰ τὸ κέντρον διὰ κρίκου ὠοειδοῦς.)(Ἀβέβαιόν τι.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,3 Μ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 185, 199 καὶ 237.

Τροχός. Ὅρα ἀριθ. 85, 115, 138, 165, 214 καὶ 223.

256. Ὑπόδημα πρ. δ.)(Ἄνευ τύπου.

Διαμ. 8. Γραμμ. 0,322 Χ.

257. Ὅμοιος τύπος.)(Δυσδιάκριτόν τι.

Διαμ. 7. Γραμμ. 0,347 Χ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 38.

Ἀβέβαιόν τι.

Ὅρα ἀριθ. 43, 87, 104, 130, 176, 212, 227, 241, 248, 250, 253, 255 καὶ 258.

258. Ἀδιάγνωστόν τι.)(Ἀβέβαιόν τι.

Διαμ. 6. Γραμμ. 0,22 Ρ.

Ὅρα καὶ ἀριθ. 98 καὶ 259.

259. Ἀδιάκριτόν τι.)(Ἀδιάγνωστόν τι.

Διαμ. 6½. Γραμμ. 0,22 Λ.

Δυσδιάκριτόν τι. Ὅρα ἀριθ. 93, 152 καὶ 257.

Ἔγραφον Ἀθήνησι μηνὶ Ἀπριλίῳ ᾳωπ'.

ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΠΟΣΤΟΛΑΚΑΣ

Νομισματογνώμων τοῦ ἐν τῇ ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ ἐθνικοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου.

Digitized by Google

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.

Κηρύκειον.)(Ἄνευ τύπου.

Διαμ. 7. —

Εὑρεθὲν ἐν Ἰθώμῃ.

Ἐκ σχεδίου προθύμως ἀνακοινωθέντος μοι παρὰ τοῦ Λουδοβίκου Viola, Ἰταλοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἀρχαιολογίας, ὅστις εἶδε τὸ χαλκοῦν τοῦτο κερμάτιον ἐν τῇ μικρᾷ συλλογῇ τοῦ παρὰ τὴν ἀρχαίαν Ἰθώμην τῆς Μεσσηνίας χωρίου Βουλκάνου, ὅπου καὶ ἄλλα τοιαῦτα κερμάτια ἀνευρέθησαν, ἅτινα τῆς αὐτῶν σμικρότητος ἕνεκα ἀπερρίφθησαν ὡς οὐδεμιᾶς προσοχῆς ἄξια. Ἡ δὲ τοῦ εἰρημένου πολυμαθοῦς καθηγητοῦ περιοδία ἐγένετο κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ $\frac{16}{28}$ Μαΐου ᾳωπ'.

ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΠΟΣΤΟΛΑΚΑΣ.

Digitized by Google

50 A

ΠΙΝΑΞ ΕΠΟΠΤΙΚΟΣ

ΤΗΣ ΤΩΝ

ΚΕΡΜΑΤΙΩΝ ΚΑΤΑΤΑΞΕΩΣ.

Σελ.

Α'. ΓΡΑΜΜΑΤΑ Η ΜΟΝΟΓΡΑΜΜΑΤΑ.

Α'. Γράμματα ἐφ' ἑνὸς μόνον μέρους ἢ ἑκατέρωθι τοῦ κερματίου. 7
Β'. Γράμματα ἐφ' ἑνός, ἐφ' ἑτέρου δὲ μονογράμματα ἢ τύποι διάφοροι. 9
Γ'. Δύο γράμματα ἐφ' ἑνός, ἐφ' ἑτέρου δὲ τύποι διάφοροι. 14
Δ'. Μονογράμματα ἐφ' ἑνός, ἐφ' ἑτέρου δὲ τύποι διάφοροι. 15

Β'. ΚΕΦΑΛΑΙ ΚΑΙ ΣΧΗΜΑΤΑ ΘΕΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΩΝ Η ΜΟΡΙΑ ΑΝΘΡΩΠΕΙΑ.

Α'. Κεφαλαὶ ἐφ' ἑνός, ἐφ' ἑτέρου δὲ τύποι διάφοροι. 17
Α'. ΘΕΩΝ. 17
Β'. ΑΝΘΡΩΠΩΝ.
1. Ἀνδρῶν. 18
2. Γυναικῶν. 18
Β'. Σχήματα.
Α'. ΘΕΩΝ. 20
Β'. ΑΝΘΡΩΠΩΝ. 21
Γ'. Μόρια ἀνθρώπεια. 22

Digitized by Google

Γ'. ΖΩΙΑ Η ΜΟΡΙΑ ΑΥΤΩΝ ΕΦ' ΕΝΟΣ, ΕΦ' ΕΤΕΡΟΥ ΔΕ ΑΝΕΥ ΤΥΠΟΥ Η ΜΕΤΑ ΤΥΠΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ.

Σελ.

Α'. Θηλαστικά. 23
Β'. Πτηνά. 32
Γ'. Ἑρπετά. 34
Δ'. Ἔντομα. 35
Ε'. Μαλακόστρακα. 36
Ϛ'. Μαλάκια. 37
Ζ'. Ζῷα μυθώδη. 37

Δ'. ΦΥΤΑ Η ΜΕΡΗ ΑΥΤΩΝ ΕΦ' ΕΝΟΣ, ΕΦ' ΕΤΕΡΟΥ ΔΕ ΑΝΕΥ ΤΥΠΟΥ Η ΜΕΤΑ ΤΥΠΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ. 38

Ε'. ΑΓΓΕΙΑ ΕΚΑΤΕΡΩΘΙ Η ΕΦ' ΕΤΕΡΟΥ ΑΝΕΥ ΤΥΠΟΥ Η ΜΕΤΑ ΤΥΠΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ.

Α'. Ἄωτα. 41
Β'. Μόνωτα. 41
Γ'. Δίωτα. 43

Ϛ'. ΤΥΠΟΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΕΦ' ΕΝΟΣ ΜΟΝΟΝ ΜΕΡΟΥΣ Η ΕΚΑΤΕΡΩΘΙ. 44

Digitized by Google

ΠΡΟΣΘΗΚΗ.

ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΑΤΤΙΚΟΥ ΑΓΓΕΙΟΥ.

Ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῆς ποτὲ πλατείας Λουδοβίκου, τῆς ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς νέας λεωφόρου Πειραιῶς, ἤτοι καταντικρὺ τοῦ ὀρφανοτροφείου Χατζῆ Κώστα, εἶχε γίνει τῷ 1871 ἀνασκαφὴ τάφων παρά τινος ἀρχαιοπράτου, ἐξ ἧς ἀνελέχθησαν πολλὰ καὶ ποικίλα κτερίσματα τέχνης πάνυ ἀρχαίας, μάλιστα δὲ ἀγγεῖα πήλινα μεγάλα καὶ μικρὰ καὶ χρυσαῖ ταινίαι κττ. ὧν πολλὰ τότε ἠγόρασεν ἡ ἀρχαιολογικὴ ἡμῶν Ἑταιρία καὶ κατέθεσεν εἰς τὸ Μουσεῖόν της τὸ ἐν τῷ Βαρβακείῳ. Οὐκ ὀλίγα δ' ἐκ τῶν ἀγγείων ἐκείνων ἐξέδωκε μετ' ἀπεικονίσεως καὶ ἀκριβοῦς διὰ λόγων περιγραφῆς ὁ Γερμανὸς G. Hirschfeld ἐν τοῖς Annali dell' Instituto di Roma τοῦ ἔτους 1872. Οὐδὲν δὲ ἐκ τῶν τότε γνωσθέντων ἀγγείων εἶχεν ἐπιγραφήν, ἀλλὰ μόνον παραστάσεις πολυμόρφους ζώων καὶ ἀνθρώπων, ἀλλοκοτωτάτας τὸ περίγραμμα, κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ κοσμήματα ποικίλα, οἷα ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις πλέον δὲν ἐσυνειθίζοντο. Ἀλλὰ νῦν, πρὸ δύο περίπου μηνῶν, ὁ τὴν ἀνασκαφὴν ἐκείνην ποιήσας παρετήρησε μεταξὺ τῶν ἀπομεινάντων ἐν τῷ οἴκῳ του ἀπωλήτων ἀγγείων καὶ μίαν οἰνοχόην, εἰς πολλὰ μὲν τεθραυσμένην τεμάχια, δυναμένην δὲ νὰ ἀπαρτισθῇ ὁλόκληρον διὰ συγκολλήσεως, καὶ αὕτη οὖσα ἐκ τῶν ἁπλουστέρων, μετὰ κόσμου ζωνῶν πολλῶν κιρροῦ χρώματος περὶ τὴν κοιλίαν καὶ δύο ἵππων λαγαρῶν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ λαιμοῦ(*), εἶχεν ἐπὶ τῆς μελανόχρου πλατείας

(*) Ὁποῖοι φαίνονται οἱ ἵπποι ἐν τῇ πραγματείᾳ τοῦ Hirschfeld Tav. d'agg. I, 1 (24).

Digitized by Google

ἀλλ' ἐγὼ τό γε νῦν ἀφίσταμαι τοῦ ἔργου, ἐπιλέγων μόνον, ὅτι οὐδεμίαν οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἔχω ἀμφιβολίαν περὶ τῆς γνησιότητος τῆς ἐπιγραφῆς, καὶ ἕνεκα τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τοῦ εἰς ἡμᾶς πωλήσαντος τὸ ἀγγεῖον καὶ ἕνεκα τῶν ὑλικῶν τεκμηρίων τῆς χαράξεως αὐτῆς, ἣν μάλιστα πρὸ τῆς συγκολλήσεως τῶν τεμαχίων ἐπιμελέστατα ἐξετάσας διέκρινα ἐν τοῖς χαράγμασι πίνον λευκόχρουν ἀρχαιόθεν διατηρούμενον, ὅστις νῦν ἐξέλιπε σχεδόν, διότι ὁ ἡμέτερος κολλητὴς ἔκαμε χρῆσιν χυμικοῦ ὀξέος πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῶν ξένων ὑλῶν τῶν ἐν ταῖς γραμμαῖς τῶν καταγμάτων, αἵτινες γραμμαὶ εἰς δύο τρία μέρη συνεχέοντο ταῖς γραμμαῖς ταῖς ἐκ τῆς χαράξεως, ὡς τοῦτο πολλάκις συμβαίνει καὶ ἠξεύρουσιν οἱ ἔμπειροι τῶν τοιούτων.

Τοσαῦτα ἀρκείτωσαν. Εὔχομαι δὲ νὰ ἐπιτύχῃ ἄλλος κάλλιον ἐμοῦ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν ἑρμηνείαν τῶν γραμμάτων τούτων, ὁρίζων ἅμα, εἰ δυνατόν, καὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἐγράφησαν.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 27 Ἰουνίου 1880.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

Digitized by Google

ΠΕΡΙ ΓΕΝΕΣΕΩΣ ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ*).

Ἤδη μὲν ὁ Πλάτων κατεῖδε τὴν ὁμοιότητα τοῦ ὀργανικοῦ σώματος πρὸς τὸ κοινωνικὸν καθόλου, βασίσας μάλιστα κυριωτάτους τῶν τῆς *Πολιτείας* θεσμῶν ἐπὶ ταύτης· γνωσταὶ δ' ἔπειτα εἶνε ἡ τοῦ Ὄββου (Hobbes) ἐνασμένισις εἰς τὴν λεπτομερεστέραν ἑρμηνείαν τῆς ὁμοιότητος ταύτης καὶ ἡ ἄλλων προτέρων τε καὶ ἐπιγενεστέρων φιλοσόφων, ὧν πάντων ἴσως ἐπιμελέστατα περὶ ταύτην διέτριψεν ὁ ὁμόχρονος ἡμῖν Ἄγγλος φιλόσοφος Herbert Spencer, ἐν τῷ περὶ *κοινωνικῆς ὀργανώσεως* δοκιμίῳ αὐτοῦ, πολλὰ καὶ μεγάλα καταδείξας τὰ ὅμοια καὶ παραπλήσια ἀμφοτέρων, τοῦ τε φυσικοῦ καὶ τοῦ τῆς κοινωνίας σώματος. Ἀλλ' ἂν ἡ συντεταγμένη καθόλου κοινωνία δύναται νὰ κληθῇ εὐλόγως τι ὀργανικόν, ὀργανισμός, τότε καὶ πᾶν ἐθνικὸν σῶμα εἶνε οἷον ὀργανικόν τι ὅλον.

Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, ὡς πᾶς φυσικὸς ὀργανισμὸς παρ' ἁπάσας τὰς ὁμοιότητας πρὸς τοὺς ἄλλους οὐχ ἧττον διαφέρει ἐν συνόλῳ αὐτῶν, οὕτω καὶ πᾶς ἐθνικὸς ὀργανισμός, πᾶν ἔθνος, ἔχει χαρακτῆράς τινας, ἔχει ἰδιόρρυθμόν τινα φυσιογνωμίαν, διαστέλλουσαν αὐτὸν τῶν ἄλλων ὁμωνύμων ὀργανισμῶν, τοῦθ' ὅπερ δηλοῦμεν λόγον ποιούμενοι περὶ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος, πνεύματος, περὶ ἐθνικῶν ἀρετῶν καὶ κακιῶν καὶ καθόλου τῶν τοιούτων. Μαρτυρεῖ δὲ ταῦτα τρανῶς ἥ τε ἱστορία καὶ ἡ καθ' ἑκάστην πεῖρα. Τοῦτον λοιπὸν τὸν ἰδιόρρυθμον ἐθνικὸν χαρακτῆρα βλέπομεν ἀποτυπούμενον πρὸς τοῖς ἄλλοις οὐ μόνον ἐν τῷ κοινωνικῷ καὶ πολιτικῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν ἑκάστων, ἀλλὰ *καθόλου εἰπεῖν* καὶ ἐν τῇ πνευματικωτέρᾳ αὐτῶν σφαίρᾳ, οἷον ἐν τῇ τέχνῃ καὶ δὴ καὶ ἐν αὐτῇ ἐκείνῃ τῇ μοίρᾳ τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐνεργείας, περὶ ἧς πρόκειται κυριώτατα ἐνταῦθα, λέγω, ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Ὡς τε, ἂν ταῦτα εἶνε ὀρθά, ἔχομεν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἐθνικὴν ἀπόχρωσιν τῆς φιλοσοφίας, ἤτοι ἐθνικὴν φιλο-

(*) Συνέχεια καὶ τέλος· ἰδὲ σελ. 487 τοῦ Η'. τόμου.

Digitized by Google

σοφίαν. Τὸ ὄνομα τοῦτο ἠχεῖ ἴσως παραδόξως· καὶ δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ, πῶς ποτε δύναται τοῦτο νὰ εἶνε ἀληθές; Καὶ δὲν εἶνε, ἴσως ἐρωτήσῃ τις, ἡ φιλοσοφία ἡ καθολικωτάτη τῶν ἐπιστημῶν, ἡ μηδένα ἄρα ὀφείλουσα νὰ γινώσκῃ τοιοῦτον φραγμὸν ἐθνικῆς μερικεύσεως, γεωγραφικῶν ὁρίων, αὐτὴ ἡ φύσει περὶ τὴν κατανόησιν πραγματευομένη τοῦ Παντός; Ὑπῆρξαν μάλιστα χρόνοι καθ' οὓς ἡ ἔκφρασις *ἠθικὴ φιλοσοφία*, ἠκούσθη οὐχὶ ἄνευ τινὸς φρίκης καὶ ἀπεβλήθη μετ' ἀγανακτήσεως. Καὶ ὅμως ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας διδάσκει διαρρήδην, ὅτι τὸ δηλούμενον ὑπὸ τῆς ἐπωνυμίας ταύτης εἶνε ἀλήθεια ἱστορικὴ καὶ ψυχολογική· διότι ἰδιόρρυθμα τὰ φιλοσοφήσαντα ἔθνη ὄντα δὲν ἀντελήφθησαν οὔτε ὁμοτρόπως κατὰ πάντα, οὔτε ἰσοδυνάμως τῶν αἰωνίων προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας. Ἀλλ' ἂς ἔλθωμεν ἐπὶ τὰ γεγονότα καὶ ἂς λάβωμεν παράδειγμα τὴν φιλοσοφίαν τῶν τριῶν κρατίστων ἐν αὐτῇ σημερινῶν ἐθνῶν, τοῦ γαλλικοῦ, γερμανικοῦ καὶ ἀγγλικοῦ, πειρώμενοι ὅσον τὸ δυνατὸν βραχύτατα νὰ εὕρωμεν καὶ ὁρίσωμεν τὰ εἰδοποιὰ γνωρίσματα τῆς φιλοσοφίας ἑκάστου τούτων.

Πολυθρύλητος εἶνε ἐν πρώτοις ἡ σαφήνεια καὶ ἁπλότης καὶ τὸ εὐπερίγραφον καθόλου τῶν ἔργων τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος· οὐδ' ἔχει ἴσως ἄλλος λαὸς τὴν ὄρεξιν καὶ ἀρετὴν ταύτην τῆς σαφηνείας καὶ ἁπλότητος τοσοῦτον μεγάλην τε καὶ λεπτοφυᾶ ὅσον ὁ γαλλικός· τὸ ρηθὲν ἄρα, ὅτι τὸ μὴ σαφὲς οὐδὲ γαλλικὸν εἶνε, ἑρμηνεύει λίαν ἐκφραστικῶς ἓν τῶν κυριωτάτων γνωρισμάτων τῆς διανοίας τοῦ ἔθνους τούτου, ὅπερ ἔμελλε νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Καὶ ἀληθῶς, πάντα, *καθόλου θεωρουμένου τοῦ πράγματος*, τὰ κυριώτατα τῶν γαλλικῶν φιλοσοφημάτων ἀπὸ τοῦ πνευματισμοῦ τοῦ Καρτεσίου μέχρι τῆς θετικῆς φιλοσοφίας τοῦ Αὐγούστου Κόμητος (Auguste Comte) εὐμοιροῦσι θαυμαστῶς τῆς σαφηνείας ἅμα καὶ ἁπλότητος. Καθόλου δ' εἰπεῖν τὰ ἔργα τῆς φιλοσοφικῆς διανοίας τοῦ ἔθνους τούτου ἵστανται, ὡς κομψὰ μέν τινα καὶ ἐμμελῆ, ἁπλᾶ δὲ καὶ εὐσύνοπτα μέγαρα, ἐφ' ἃ πανταχόθεν διαχεῖται τὸ φῶς καὶ ἀφ' ὧν γεννᾶται ῥᾳδία καὶ σαφὴς ἐντύπωσις τοῦ ὅλου.

Digitized by Google

Πολλῷ ὅμως τούτου διάφορον ὄψιν παρέχει ἡ ἐπίσκεψις τῶν γερμανικῶν φιλοσοφημάτων, ἔνθα ἀντὶ τοῦ ἁπλοῦ καὶ εὐσυνόπτου τῶν γαλλικῶν δημιουργημάτων κρατεῖ, ὡς τὰ πολλά, λαβυρινθῶδές τι, ἀντὶ δὲ τῆς φωτεινότητος ἐκείνων ἐπιπολάζουσά τις σκοτεινότης καὶ ἀσάφεια. Διότι ὁ γερμανὸς φιλόσοφος δὲν ἀρκεῖται συνήθως εἰς ζήτησιν καὶ εὕρεσιν μιᾶς πρωτευούσης μόνον ἀληθείας καὶ εἰς τὴν δι' αὐτῆς καὶ ἀπ' αὐτῆς φιλοτέχνησιν τῆς ὅλης φιλοσοφικῆς αὐτοῦ διδασκαλίας, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ ἐπιληφθῇ ἅμα πολλῶν, εἰ δυνατόν, πάντων τῶν λόγων τῶν ὄντων, καὶ τῆς ἐρεύνης τῆς ποικίλης αὐτῶν φύσεως, ἵνα ἔπειτα συνενώσας τὴν πολυσχιδῆ ταύτην ζήτησιν, ὡς ἄλλα νήματα, συνυφάνῃ οὕτω τὸ πολυδαίδαλον τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ ὕφασμα. Ἡ διάνοια καὶ καρδία τούτου ἐγείρεται συγχρόνως ἐκ τῆς ποικίλης ἐντυπώσεως πολλῶν καὶ διαφόρων ὄψεων τοῦ ἐσωτερικοῦ ἅμα καὶ ἐξωτερικοῦ κόσμου, καὶ μάλιστα τοῦ πρώτου, εἰς ὧν τὰ μυστήρια ζητεῖ ἄρα νὰ εἰςέλθῃ διὰ πάσης δυνατῆς ὁδοῦ καὶ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν φύσιν αὐτῶν. Τούτου ἕνεκα ἡ γλῶσσα αὐτοῦ ἀποβαίνει ἰδιαζόντως δύςκολος καὶ ἐνίοτε τοῦτ' αὐτὸ αἰνιγματώδης. Τὰ συστήματα τοῦ Δεϊβνιτίου καὶ τοῦ Καντίου, ἵνα παραλίπω ἄλλα, πρόκεινται σαφῆ τῆς ἀληθείας ταύτης μαρτύρια καὶ κάλλιστα παραδείγματα· ἀλλὰ καὶ ἐν ἐκείνοις τοῖς φιλοσοφήμασι τῆς Γερμανίας, ἅτινα ὁρμῶνται ἀπὸ μιᾶς ἁπλῆς κατὰ τὸ φαινόμενον προτάσεως, καὶ βαίνουσι καθ' ἁπλοῦν τι σχῆμα, οἷον τὸ τοῦ Ἑγέλου, ἡ ἁπλότης αὕτη εἶνε μὲν βραχεῖά τις καὶ εὐχερὴς εἴςοδος, εἴςοδος ὅμως φέρουσα εἰς λαβύρινθον ἐρεύνης καὶ παραστάσεως τῆς μυστηριώδους χώρας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φύσεως.

Ἐν τέλει, διάφορος ἀμφοτέρων τούτων εἶνε ὁ χαρακτὴρ τῆς ἀγγλικῆς φιλοσοφίας, κατόπτρου οὔσης αὐτοῦ τοῦ πνεύματος ἐν γένει τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, ὃν κατ'ἐξοχὴν διακρίνει ὁ πρακτικὸς νοῦς, ἡ πρακτικὴ αὐτοῦ τάσις καὶ εὐφυΐα, ἡ καὶ αὐτὴν τὴν φιλοσοφίαν ἀναγκάσασα νὰ τραπῇ, καθόλου εἰπεῖν, ἐπὶ τὴν θητικωτέραν ἐργασίαν τῆς *πράξεως*. Ἴσως δὲν εἶνε ἄμοιρον πάσης σημαντικότητος καὶ σχέσεως πρὸς ταῦτα ἡ ὑπὸ ἄγγλου φιλοσόφου ἐξενεχθεῖσα τὸ πρῶτον πολυθρύλητος νῦν ῥήτρα, ὅτι τὸ *ἐπίστασθαι* ἐστὶ *δύνα-*

Digitized by Google

σθαι· οὐδ' ἁμαρτάνει, νομίζω, πολὺ ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι οὐδαμοῦ τῶν ἐθνῶν ἡ πρώτη τῶν δύο τούτων ἀπαρεμφάτων ἐπιδιώκεται τόσον χάριν τῆς δευτέρας, ὅσον παρὰ τοῖς Βρετανοῖς· τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ τόσον τρανῶς ἡ φιλοσοφία τοῦ ἔθνους τούτου, οὖσα κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφία τοῦ *χρειώδους*, ὥςτε δὲν εἶνε ἴσως ἄτοπον τὸ λεχθέν, ὅτι οὐδὲν ἀγγλικώτερον τῆς ἀγγλικῆς φιλοσοφίας. (P. Challemel-lacour, Hist. d. l. philos. moderne par H. Ritter. Tome I. Introduction p. XX—XXX.)

Ἐκ τῶν βραχέως ἐκτεθέντων ἐξωτερικωτέρων τούτων γνωρισμάτων τῆς φιλοσοφίας τῶν τριῶν κρατίστων ἐν αὐτῇ σημερινῶν ἐθνῶν προκύπτουσιν ἄλλαι τινὲς ἐσωτερικώτεραι αὐτῶν διαφοραί. Διότι οἱ μὲν ἄγγλοι δὲν ἐκαλλιέργησαν κυρίως εἰπεῖν ὁλόκληρον τὴν φιλοσοφίαν σημαντικῶς, ἀλλὰ μᾶλλον ἠσχολήθησαν ἰδίᾳ περὶ τὴν φυσικομαθηματικὴν μέθοδον, τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν κοινωνιολογικῶν ἐπιστημῶν, ἤτοι περὶ τὰ προδήλως μείζονα τὴν ἀναφορὰν ἔχοντα πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον. Παραδείγματα τούτου εἶνε μάλιστα ἡ φιλοσοφία τοῦ Βάκωνος, Ὄββου καὶ Λοκκίου ἐκ τῶν παλαιοτέρων, ἐκ δὲ τῶν ὁμοχρόνων ἡ περὶ τὴν λογικὴν ἅμα καὶ τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν ἐνασχόλησις τῶν φιλοσόφων Μιλλίου καὶ Ἰέβωνος (Jewons) καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς *συνειρμολογικῆς* ψυχολογίας ὑπὸ πάντων σχεδὸν τῶν δοκιμωτάτων ἐν τοῖς νεωτέροις ἄγγλοις φιλοσόφοις, τῶν δύο Mill, τοῦ Spencer, Bain, Lewes καὶ ἄλλων. Ἡ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν δηλωθεῖσα τάσις τοῦ ἀγγλικοῦ πνεύματος ἐξηγεῖ καὶ τὴν κρατοῦσαν ταύτην ἀπὸ τῆς μεταφυσικῆς ἀποχὴν τῶν ἀγγλικῶν φιλοσοφημάτων, ὡς αὖθις ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ πνεύματος τῶν γάλλων ἐξηγεῖται ὅτι, οὗτοι ἢ θεμελιοῦσι τὴν ἑαυτῶν φιλοσοφίαν ἐπὶ τῶν μαθηματικῶν, ὡς ὁ Καρτέσιος, ἢ διδάσκουσιν αἰσθητισμόν, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῶν φώτων, ἢ συνενοῦσιν ἀμφότερα ταῦτα, ὡς ἔπραξεν ὁ Αὔγουστος Κόμης. Ἀμφοτέρων ἄρα τῶν ἐθνῶν τούτων ἡ φιλοσοφία ἀποκλίνει τῆς περιφανῶς χαρακτηριζούσης τὸ γερμανικὸν πνεῦμα μεταφυσικῆς τάσεως, ἐν ᾗ ἄρχει ἡ πρὸς τὸν ἰδανισμὸν ροπή, ἡ προδήλως ἐκ τῆς παρὰ τῷ ἔθνει τούτῳ ὑπερισχυ-

Digitized by Google

ούσης μελέτης καὶ θεωρίας τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου γεννωμένη. Ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ ἱστορία τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τοῦ Λεϊβνιτίου μέχρι τοῦ Ἐγέλου μαρτυρεῖ τὸν ἐναργῶς ἄρχοντα ἐν ταύτῃ ἰδανιστικὸν τοῦτον χαρακτῆρα. Διότι, ἵνα ἐπὶ παραδειγμάτων εἴπω, ὁ μὲν Λεϊβνίτιος ἀνεύρισκε τὰς πρώτας αἰτίας τοῦ κόσμου ἐν τοῖς πνευματικοῖς οὖσιν, ὧν τὴν ἔννοιαν ἐπορίζετο ἐκ τῆς αὐτοσυνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου· ὁ δὲ Κάντιος καὶ πολλῷ τούτου μᾶλλον ὁ Φίχτιος ἐκήρυξαν τὸν ἔξω κόσμον οἷον ψιλήν τινα *ἔμφασιν* τοῦ ἐσωτερικοῦ· ὁ δὲ Σχελλίγγιος καὶ ὁ Ἐγέλος ἐπειράθησαν νὰ νοήσωσι τὸ μὲν πνεῦμα ὡς δημιουργὸν τοῦ κόσμου, τὴν δὲ φύσιν ὡς ἔλυτρον καὶ ὄργανον τῆς βαθμιδικῆς ἐφ' ἑαυτὸ ἐπανόδου ἐκείνου. Τοῦ ἰδανισμοῦ δὲν κατισχύουσι νὰ ἀπαλλαγῶσι παρὰ τοῖς γερμανοῖς ἐντελῶς οὐδ' αὐτοὶ οἱ ἀναλαβόντες νὰ καταπολεμήσωσιν αὐτόν, ὡς ὁ Ἰακώβης καὶ ὁ Ἔρβαρτος (Zeller, Geschichte der deutschen Philos s. 739). Ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς σημερινῆς ἐν Γερμανίᾳ φιλοσοφίας ἐπικρατῶν χαρακτὴρ εἶνε πάλιν ποιός τις ἰδανισμὸς (Wundt, Ueber die Aufgabe der Philosophie in der Gegenwart, s. 14.). Πρὸς τὴν ἰδανιστικὴν ταύτην ροπὴν τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας παραβάλλων τις τὴν τῶν δύο ἄλλων ἐθνῶν βλέπει ῥαδίως, ὅτι αὕτη δὲν δύναται νὰ εἶνε κυρίως ἰδανιστική, ἀλλὰ μᾶλλον ρέπουσα πρὸς τὸν πραγματισμόν, ἐμπειρισμόν, αἰσθητισμὸν καὶ τὰ τούτοις συνακόλουθα συστήματα. Ἂν δὲ καὶ ἄλλως παραβάλωμεν πρὸς ἀλλήλας τὰς φιλοσοφίας τῶν τριῶν τούτων ἐθνῶν, δυνάμεθα καὶ τοῦτο εὐχερῶς νὰ κατίδωμεν, ὅτι ἀμφότερα τἆλλα ἀπολείπονται τοῦ γερμανικοῦ περὶ τὴν ἵδρυσιν *περιεκτικῶν* φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἐχομένων πάντων τῶν μαθημάτων τῆς φιλοσοφίας καὶ τεινόντων νὰ συγκορυφώσωσι καὶ ἑρμηνεύσωσι φιλοσοφικῶς τὴν omnitudinem scientiarum. Τὰ τῶν γερμανῶν ἄρα φιλοσοφήματα εἶνε κατὰ τὴν ἔποψιν ταύτην φιλοσοφικώτερα τῶν ἄλλων. Οὕτω λοιπὸν καὶ αὐτὴ ἡ *ἐθνότης* ἀπεδείχθη εἰς ἡμᾶς συντελοῦσα εἰς διαφόρων συστημάτων γένεσιν.

Καὶ τοιοῦτοι μὲν οἱ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἐθνικοὶ φραγμοί· ἀλλ' οὐχ

Digitized by Google

ἧττον δὲν πρέπει νὰ λάθῃ ἡμᾶς ἡ ἐργασία τῆς ἰσοπεδωτικῆς τῶν διαφορῶν τούτων σκαπάνης τῶν νεωτέρων χρόνων καὶ τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν. Ἡ καταπληκτικὴ δῆλον ὅτι εὐκολία τῆς παρ' ἀλλήλους τῶν λαῶν ἐπιμιξίας, ἡ εἰς τὴν κολοσσιαίαν ἀνάπτυξιν τῶν τῆς συγκοινωνίας μέσων ὀφειλομένη, ἡ τείνουσα νὰ καταστήσῃ κοσμοπολίτην τὸν ἄνθρωπον, ἀπαμβλύνει φανερῶς πολλὰς τῶν ἐθνικῶν διαφορῶν. Τὰ πνευματικὰ ἔργα τῶν λαῶν ἑκάστων ἐκβαίνουσι ταχυπετῶς τῶν γεωγραφικῶν ὁρίων τοῦ παραγαγόντος αὐτὰ λαοῦ. Καὶ μυρίοι μὲν ἐκμανθάνουσι καθ' ἑκάστην ξένας γλώσσας, μυρία δὲ συγγράμματα μεταφράζονται χάριν ἀλλογλώσσων ἀναγνωστῶν. Οἱ δοκιμώτεροι λοιπὸν τῶν τε προτέρων καὶ συγχρόνων φιλοσόφων ἑκάστου ἔθνους ἀναγινώσκονται καὶ ὑπὸ ἀλλογενῶν ἐραστῶν τε τῆς φιλοσοφίας καὶ φιλοσόφων· ἡ δὲ ἀνάγνωσις αὐτῶν ἐπενεργεῖ διὰ τῆς μεθόδου καὶ τῶν ἰδεῶν αὐτῶν ὁμοιομόρφως παρ' ἀναγνώσταις συγχρόνως διαφόρων ἐθνῶν· καὶ εἰςέρχονται ἄρα τούτων ἕνεκα εἰς τὸ κύριον ρεῦμα τῆς ἐθνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἄλλα ρυάκια ἔξωθεν πηγάζοντα. Τούτου δ' ἕνεκα ὑπάρχει πλὴν ἄλλων ἐν μὲν Γαλλίᾳ ἡ Νεοκαντιακὴ καλουμένη τῶν γερμανῶν φιλοσοφία, ἐν δ' Ἀγγλίᾳ ἡ Θετικὴ φιλοσοφία, ἐκ τῆς τοῦ Αὐγούστου Κόμητος προελθοῦσα, καὶ τέλος ἐν Γερμανίᾳ ζῶσιν οὐκ ὀλίγοι θαυμασταὶ τῶν Mill καὶ Spencer. Καὶ τοσαῦτα μὲν περὶ τούτου.

Ἀλλ' ἂς μεταβῶμεν νῦν ἐπὶ τὸ τρίτον ἐξωτερικόν, καθ' ἡμᾶς, αἴτιον τῆς γενέσεως καὶ ὑπάρξεως διαφόρων φιλοσοφικῶν συστημάτων, τὸ τῆς *φιλοσοφικῆς* δῆλον ὅτι *παιδείας* καὶ καθόλου τῆς *ἐπιςημονικῆς παιδεύσεως τῶν φιλοσοφούντων*. Καὶ ὅτι μὲν ἡ παιδεία καὶ ἀγωγὴ καθόλου πλεῖστα δύναται ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἑκάστων πάντες ὁμολογοῦσιν· ὅτι δὲ καὶ περὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἰδίᾳ ταὐτὸ λεκτέον, οὐδεὶς οὐδὲ τοῦτο ἀγνοεῖ. Καλοῦμεν δ' ἐνταῦθα φιλοσοφικὴν παιδείαν καὶ ἀγωγὴν τήν τε ζῶσαν ὑπ' ἄλλων ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ παίδευσιν καὶ διδασκαλίαν καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἀναγνώσεως καὶ σπουδῆς τῶν συγγραμμάτων ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων φιλοσόφων προςγινομένην· εἰς ταύτην ὅμως τὴν εἰδικωτέραν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἐνάσκησιν καὶ ἀγωγὴν συντελεῖ καὶ

Digitized by Google

ἢ περὶ τὰς ἄλλας ἐπιστήμας τριβὴ τοῦ φιλοσοφοῦντος. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ὅσον μὲν τείνει νῦν εἰς τὴν ζῶσαν διδασκαλίαν, τὴν ὑπὸ φιλοσόφων γινομένην, ὑπάρχει γενικὸς σχεδὸν κανὼν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ὅτι πᾶς πρῶτον φιλοσοφῶν φιλοσοφεῖ κατὰ τὸ σύστημα τῶν διδασκάλων αὐτοῦ, ὧν οὐδεὶς ἀγνοεῖ τὴν δύναμιν καὶ ροπὴν πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν διεύθυνσιν τῶν ὑπ' αὐτῶν διδασκομένων. Καὶ γνωστὸν εἶνε, ὅτι ὁ Πλάτων λέγεται, (Πλουτ. Β. Μαρίου 46 πρβλ. καὶ Lactant. 3, 917), ὅτι ὕμνει τὸν δαίμονα αὐτοῦ καὶ τὴν τύχην πλὴν ἄλλων καὶ διότι «τοῖς Σωκράτους χρόνοις ἀπήντησεν ἡ γένεσις αὐτοῦ.» Καὶ τίς ἀγνοεῖ ὁπόσα ὀφείλει ὁ Πλάτων ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Σωφρονίσκου; ἢ, πόσα πάλιν παρὰ τοῦ Πλάτωνος, ὡς διδασκάλου αὐτοῦ, παρέλαβεν ὁ Ἀριστοτέλης; Πλὴν οὐ μόνον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ, τῇ μετὰ ταῦτα, φιλοσοφίᾳ πολλὰ πρόκειται παραδείγματα τούτου. Διότι ὁ μὲν Κάντιος, ἐπὶ παραδείγματος, ὕπνωττε τὸ πρῶτον τὸν δογματικὸν ὕπνον τῶν Οὐολφιακῶν διδασκάλων αὐτοῦ, ἕως ἔπειτα διέκοψε τοῦτον ἡ σκεπτικότης τοῦ Οὔμου, παρασκευάσασα τὴν πρὸς τὴν κριτικὴν φιλοσοφίαν ὁδὸν τοῦ ὑπάτου τῶν γερμανῶν φιλοσόφων. Εἷς δ' ἔπειτα τῶν συστηματικωτάτων καὶ νηφαλιωτάτων ἐν τοῖς νῦν φιλοσόφοις τῆς Γερμανίας, ὁ Ἑρμάννος Δόζιος (Lotze) εὐγνωμόνως ἀναμιμνήσκεται τῶν ἰδίων νεαρωτέρων χρόνων, ὅτε ὁ διδάσκαλος καὶ φίλος αὐτοῦ Weisse ἐδίδαξε καὶ ἐστήριξεν αὐτὸν πρός τινας φιλοσοφικὰς ὑπολήψεις τόσον στερρῶς καὶ μονίμως, ὥς τε αὗται ἀπέβησαν κτῆμα πολυτίμητον καὶ ἀναφαίρετον τοῦ ὅλου μετὰ ταῦτα πλουσιωτάτου πνευματικοῦ αὐτοῦ βίου (Streitschriften I, 5). Ἡ τοῦ διδασκάλου ἐπιρροὴ ἐπὶ τὸν μαθητὴν εἶνε, ἄν μοι ἐπιτρέπεται ἡ ἔκφρασις αὕτη τῶν μαθηματικῶν, ἀντιστρόφως μὲν ἀνάλογος πρὸς τὴν πνευματικὴν πρωτοτυπίαν τοῦ μαθητοῦ, εὐθέως δὲ πρὸς τὴν πνευματικὴν συγγένειαν ἀμφοτέρων.

Ἀλλὰ πλὴν τῆς ζώσης διδασκαλίας καὶ ἡ ἄλλη πρὸς ὁμοχρόνους τε καὶ προτέρους φιλοσόφους ὁμιλία συντελεῖ εἰς ρύθμισιν καὶ μόρφωσιν ἄλλων παρ' ἄλλοις φιλοσοφικῶν πεποιθήσεων· τοῦτο

Digitized by Google

δὲ καὶ καθ' ἑαυτὸ ἤδη σαφὲς ὂν καὶ γνώριμον ἔτι μᾶλλον φωτίζει τὸ διδακτικώτατον παράδειγμα τοῦ Σχελλιγγίου, «οὗτινος ἡ φιλοσοφία ἦν ἀπ' ἀρχῆς ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἑκάστοις οὐχὶ διαμόρφωσίς τις συστήματος ἐρειδομένη ἐπὶ κτηθείσης ἐπαρκοῦς γνώσεως τοῦ συνόλου τῶν προτέρων φιλοσοφικῶν ἐργασιῶν, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτοσχέδιός τις οἰκείωσις διδασκαλιῶν φιλοσόφων τινῶν μόνον· διὸ ὅσῳ μᾶλλον ἐξετείνοντο αἱ σπουδαὶ αὐτοῦ, τοσούτῳ ἀπέλειπε τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ ἀρχὴ καὶ σύστημα» (Ueberweg). Τούτου δ' ἕνεκα τὴν πρωτοτυπωτέραν αὐτοῦ «φιλοσοφίαν τῆς ταὐτότητος» ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξέβαλεν ἐπελθοῦσα συγκραματική τις καὶ μυστικὴ φιλοσοφία· ὥστε ὁ ποικίλος Globus intellectualis τοῦ φιλοσόφου ἐπήνεγκε τὰς γνωστὰς φάσεις τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ. Ἀλλ', ὡς εἴπομεν ἀρτίως, καὶ ἡ πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας σχέσις τοῦ φιλοσοφοῦντος οὐχὶ σμικρὰν φέρει ροπὴν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ διδασκαλίας· διότι ἡ ἐνδιατριβὴ καὶ γνῶσις τούτων ἐξοικειοῖ τὸν νοῦν πρὸς τὴν μέθοδον αὐτῶν· ἀνοίγει νέων γνώσεων ὁρίζοντα ἐνώπιον αὐτοῦ· ἐγείρει ἀγάπην πρὸς τὰ διδάγματα αὐτῶν καὶ εὐχερῶς ἐντυποῖ, ἵνα εἴπω οὕτω, ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ περὶ αὐτὰς ἐνδιατρίψαντος, ὁτὲ μὲν μᾶλλον, ἄλλοτε δ' ἧττον, τὴν ἰδιόρρυθμον αὐτῶν σφραγῖδα. Καὶ τούτου πολλὰ παρέχει μαρτύρια ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἐν ᾗ ἤδη οἱ Πυθαγόρειοι πρόκεινται παράδειγμα προσφυέστατον, περὶ ὧν λέγει ψυχολογικώτατα ὁ Ἀριστοτέλης (Μετὰ φυσ. I, ὅ.), ὅτι «οἱ καλούμενοι Πυθαγόρειοι τῶν *μαθημάτων* (τῶν μαθηματικῶν) *ἁψάμενοι* πρῶτοι ταῦτα προήγαγον καὶ *ἐντραφέντες ἐν αὐτοῖς* τὰς τούτων ἀρχὰς τῶν ὄντων ἀρχὰς ᾠήθησαν εἶναι πάντων» καὶ «τὰ τῶν ἀριθμῶν στοιχεῖα τῶν ὄντων στοιχεῖα πάντων εἶναι ὑπέλαβον καὶ τὸν ὅλον οὐρανὸν ἁρμονίαν εἶναι καὶ ἀριθμόν». Καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς δὲ χρόνοι βρίθουσι τοιούτων παραδειγμάτων, ὅπου πολλοί, λόγου χάριν, τοῦτ' αὐτὸ *ἐντραφέντες* ἐν ταῖς φυσικαῖς καὶ μαθηματικαῖς ἐπιστήμαις ἀπορρίπτουσι τὴν φιλοσοφίαν σχεδὸν εἰς τὸ μηδὲν καὶ τὴν ταύτης μέθοδον, ἀξιοῦντες, ὅτι μόνη ἡ μέθοδος καὶ τὰ διδάγματα τῶν ἑαυτῶν ἐπιστημῶν δύνανται νὰ ἐκζητήσωσι καὶ εὕρωσι τὴν ἀλήθειαν, ἧς ἐφίεται ἡ φιλοσοφία· διὸ

Digitized by Google

καὶ ἂν φιλοσοφήσωσί πως, διδάσκουσιν, ὡς τὰ πολλά, Θετικήν τινα φιλοσοφίαν, ἢ ἄλλο τι παραπλήσιον.

Μετὰ τὰ εἰρημένα πάντα ὑπολείπεται νῦν τὸ τέταρτον τῶν ἐξωτερικῶν αἰτίων τῶν συστημάτων πρὸς ἐξέτασιν, ἤτοι ὁ *προσωπικὸς παράγων*, ὁ *ἀτομικὸς χαρακτήρ*. Ἀλλ' ἴσως ἐρωτήσῃ τις, ἆρά γε δύναται νὰ γείνῃ λόγος πλέον περὶ προσωπικοῦ παράγοντος, μεθ' ὅσα ἐλέχθησαν μάλιστα περὶ ἐποχῆς καὶ ἔθνους, τῶν δύο μεγίστων *περιεχόντων*, οὕτως εἰπεῖν, ἐν οἷς πᾶς, καὶ αὐτὸς ὁ φιλοσοφῶν, ζῇ καὶ κινεῖται καὶ ὑπάρχει; ἆρά γε ἀπολείπεται χώρα ἐνεργείας εἰς τὸ ἄτομον, ἥτις δὲν εἶνε ἅμα καὶ ἡ τῶν δύο ἐκείνων; Ἡ ἐρώτησις αὕτη ἐπεγείρει ἓν τῶν δυσχερεστάτων ζητημάτων, τό, τίς ἡ σχέσις τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ ὅλον ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ ἐκτυλίξει αὐτῆς; Τὴν σχέσιν δὲ ταύτην δὲν ὥρισαν ὁμοφωνοῦντες πρὸς ἀλλήλους οἱ περὶ αὐτὴν ἐνδιατρίψαντες φιλόσοφοί τε καὶ ἄλλοι τῶν συγγραφέων· ἀλλ' ἄλλοι μὲν ἐθυσίασαν, οὕτως εἰπεῖν, τὸ ἄτομον εἰς τὸ ὅλον, οἱ δὲ τἀνάπαλιν ἐξήρτησαν τοῦτο σχεδὸν παντάπασιν ἐκ τῶν μεγάλων ἀτόμων, καὶ τέλος τρίτοι ἐπελθόντες ἐπειράθησαν, ἀποτρεπόμενοι τῶν ἀκροτήτων τῶν τε πρώτων καὶ δευτέρων, νὰ τέμωσιν οἷον μέσην τινὰ περὶ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου ὁδόν. Καὶ τὰς τρεῖς ταύτας λύσεις ἐπεῖδεν αὐτὸς ὁ ἡμέτερος αἰὼν δοθείσας, καὶ ἡ φιλοσοφικὴ τῆς ἱστορίας ἐπίσκεψις καὶ ἀντίληψις ἐγένετο ἄρα ἐναλλὰξ ἀπὸ τῆς τριττῆς ταύτης περιωπῆς. Εἷς τῶν μεγίστων ἐν τοῖς νεωτέροις θεωρητικοῖς φιλοσόφοις, καὶ εἷς τῶν κρατίστων ἱστορικῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος, ὁ Ἄγελος καὶ ὁ λόρδος **Macaulay**, ἐτράπησαν μετ' ἄλλων πολλῶν μάλιστα ἐπὶ τὴν πρώτην τῶν λύσεων τούτων, ἥτις διδάσκει ἐν κεφαλαίῳ, ὅτι τὰ ἄτομα καὶ αὐτὰ τὰ ἐπιφανεστατάτης εὐμοιρήσαντα μεγαλονοίας, οὐδὲν εἶνε ἀλλ' ἢ τέκνα καὶ ἔκφρασις ψιλὴ τῶν χρόνων αὐτῶν. Ἵνα δὲ παραλίπω τὰ λεπτομερέστερα τῆς τοῦ Ἄγέλου γνώμης, δεικνύω ἀσμενέστερον εἰς Ἡμᾶς τὴν ἑξῆς πολυθρύλητον εἰκόνα τῶν μεγάλων πνευμάτων, ἣν ἔγραψεν ὁ βρετανὸς ἱστορικός. «Ὅπως (λέγει) ὁ ἥλιος φωτίζει ἤδη τοὺς λόφους, ἔτι ὑπὸ τὸν ὁρίζοντα ὑπάρχων, οὕτω καὶ ἡ ἀλήθεια ἀνακαλύπτεται *ὀλίγῳ* πρότερον ὑπὸ

Digitized by Google

τῶν ὑψιλονουστάτων ἀνδρῶν, πρὶν ἀποκαλυφθῇ εἰς τοὺς πολλούς. Τοῦτο εἶνε τὸ μέτρον τῆς ὑπεροχῆς ἐκείνων, ὅτι τὸ φῶς, ὅπερ *καὶ ἄνευ τῆς βοηθείας αὐτῶν ἐν βραχεῖ χρόνῳ* θὰ ἀποδῇ κατ' ἀνάγκην ὁρατὸν καὶ εἰς τοὺς πολὺ κατωτέρω αὐτῶν ἱσταμένους, δέχονται αὐτοὶ πρῶτον καὶ εἶτα ἀνακλῶσιν» εἰς ἐκείνους (Essay on Dryden, ἐν Miscellaneous Writings I, 186). Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ (ὅπερ ὅμως δὲν ἀνετυπώθη εἰς τὰς κατόπιν ἐκδόσεις) πρόκειται, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ι. Σ. Μίλλιος, ἡ ἐντονωτάτη διδασκαλία περὶ τοῦ ἀνεπηρεάστου τῆς ἱστορίας ὑπὸ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν· ἂν μάλιστα διεξαχθῇ συνακολούθως ἡ ἐν αὐτῷ μεταφορά, τότε διδάσκει, ὡς ὁ αὐτὸς Μίλλιος εὐφυῶς παρατηρεῖ, ὅτι καὶ ἄν, παραδείγματος χάριν, μὴ ἐγεννᾶτο ὁ Νεύτων, οὐ μόνον θὰ ἀπελάμβανεν ἡ ἀνθρωπότης τὸ φερώνυμον αὐτοῦ σύστημα, ἀλλὰ θὰ ἐκτᾶτο αὐτὸ ἐπίσης πρωΐμως, ὡς καὶ διὰ τοῦ Νεύτωνος· διότι, ἂν μὴ παρενέκειτο τὸ ὄρος, θὰ ἐπεφαίνετο ὁ ἥλιος εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πεδιάδος καθ' ὃν χρόνον ἐφώτισε τὴν κορυφὴν ἐκείνου. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Μίλλιος (System der Logik γερμ. μεταφ. Schiel 1877 II, 578). Προάγων τις ὅμως ἔτι προσωτέρω τούτου τὴν τῆς προκειμένης μεταφορᾶς διεξαγωγὴν ἠδύνατο, νομίζω, νὰ εἴπῃ, ὅτι κατ' αὐτὴν οὐ μόνον δὲν ἐπιταχύνουσι τὰ μεγάλα πνεύματα τὸν φωτισμὸν τῶν πολλῶν, ἀλλὰ καὶ ἀνακόπτουσιν αὐτὸν ἐπιπροσθοῦντα ὡς τὰ ὄρη, καὶ δὴ τοσούτῳ μακρότερον χρόνον ἀναστέλλουσι τοῦτον, ὅσῳ ἐξοχώτερα εἶνε, βλάπτοντα ἄρα μᾶλλον, ἢ ὠφελοῦντα τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρόοδον. Ἀλλ' εἶνε φανερόν, ὅτι ὁ Μακώλαϋ οὐδὲν τῶν τελευταίων τούτων ἐνόει, ἀλλὰ μᾶλλον ἐδίδαξε μόνον, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ὅλου θὰ ἦτο ἡ αὐτὴ σχεδὸν καὶ ἄνευ τῶν ἐξόχων διανοιῶν, ὅτι τῆς ἱστορίας δὲν εἶνε ἄρα αὗται οὔτε ἀπαραίτητοί τινες μοχλοί, οὔτε σημαντικώτατοι παράγοντες.

Ἡ περὶ τῶν ἐξόχων πνευμάτων ὑπόληψις αὕτη δὲν εἶνε παντάπασι ψευδής, ἀλλ' ἔχεται πολλῆς ἀληθείας· ἤδη δὲ εἴπομεν ἀνωτέρω, περὶ ἐποχῆς ὄντος τοῦ λόγου, πόσον τὸ καθόλου πνεῦμα τῶν ἑκάστοτε χρόνων ἰσχύει ὡς πρὸς τὰ φιλοσοφήματα αὐτοῦ, ἅτινα εἶνε ἔργα μεγίστων ἀνδρῶν. Οὐδεὶς ἀληθῶς δύναται

Digitized by Google

νὰ ἀπαλλαγῇ *παντάπασι* τοῦ κράτους τῶν τε χρόνων καὶ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ· ἀλλ' οὔτε πρέπει νὰ θελήσῃ τοῦτο ἂν μέλλει νὰ ἀσκήσῃ μόνιμον δύναμιν· εἰςπνέει ἄρα καὶ πρέπει νὰ εἰςπνεύσῃ καὶ ὁ μέγιστος τῶν ἀνδρῶν τὸν ἀέρα τοῦ περιέχοντος αὐτόν. Τὰ μεγάλα πνεύματα δρῶσιν οὐχὶ παντάπασιν ἀσχέτως τοῦ ὅλου ἀλλὰ καὶ χάριν αὐτοῦ· ἀλλὰ πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ εἶνε τὸ ὅλον *δεκτικὸν* τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς δράσεως ταύτης· τὸ ὅλον ἀνάγκη νὰ *αἰσθανθῇ* τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ, νὰ δηλώσῃ πόθον· ἡ ἐποχὴ πρέπει νὰ προτείνῃ πρῶτον τὰ ἑαυτῆς προβλήματα, ἅτινα οὕτω μόνον δύναται νὰ λύσῃ ἐξερχόμενος ἐκ τοῦ ὅλου μέγας τις νοῦς, μέγας τις χαρακτήρ, καθόλου εἰπεῖν, ἀνήρ τις μέγας· ἀλλ' ἕκαστον ὅλον, ἑκάστη ἐποχή, εἶνε προϊὸν ἱστορικῆς ἀναπτύξεως· τὸ ἔργον ἄρα τοῦ ἀτόμου κατὰ τὴν ἔποψιν ταύτην εἶνε τέκνον τῶν χρόνων αὐτοῦ. Ἑνὶ λόγῳ καὶ αὐτοὶ οἱ μέγιστοι τῶν *ἀνδρῶν ἔχουσιν ἀνάγκην γενικῶν ὅρων πρός τε τὴν ὕπαρξιν καὶ εὐδοκίμησιν αὐτῶν*, ὅρων τῆς τε *δράσεως* καὶ *τῆς δημιουργίας* αὐτῶν, οὓς οὐδεὶς παρέχει ἄλλος, ἢ τὸ ὅλον. Αὕτη εἶνε ἡ ἐν τῇ πρώτῃ ταύτῃ λύσει ἀλήθεια, ἣν παρεῖδεν ἡ δευτέρα, ἡ τὴν ἱστορίαν ποιοῦσα ἀποθέωσιν, οὕτως εἰπεῖν, τῶν μεγάλων ἀνδρῶν. Διότι πάλιν οἱ μεγάλοι ἄνδρες, ἂν εἶνε μέχρι τινὸς τέκνα τῶν χρόνων αὐτῶν, δὲν εἶνε ὅμως καὶ ἁπλοῖ τινες τούτων ἑρμηνεῖς· διότι δὲν παραλαμβάνουσι καὶ ἑνοῦσι τὰ αἰτήματα τῶν ἑαυτῶν χρόνων, ἀλλὰ συνεχίζουσι καὶ προάγουσι τὸ ἔργον τούτων. Καὶ ἂν πρέπει νὰ εἴπωμεν μετὰ τοῦ Ἐγέλου, ὅτι ἡ πρόοδος τοῦ καθολικοῦ πορεύεται ἐξ αὐτῶν, πρέπει νὰ ἐπείπωμεν πρὸς τούτοις ὅτι ἐπὶ τοῦ καθολικοῦ ἀποτυποῦσιν οἱ μεγάλοι ἄνδρες τὴν σφραγῖδα τοῦ πνεύματος αὐτῶν. Ἵνα τὸ καθολικὸν πραγματωθῇ, ἀνάγκη νὰ ἐμφυσηθῇ εἰς αὐτὸ ἀτομικὴ ζωή, ζωὴ δὲ μεγαλοφυῶν μάλιστα ἀτόμων, ὧν ἄρα ἡ ἀτομικὴ ἰδιορρυθμία, τὸ προσωπικὸν ἔργον, ἡ *ἰδιότροπος μεγαλειότης*, δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ *ἐπαρκῶς* ἐκ τῆς καθολικότητος τοῦ ὅλου, παρ' οὗ δὲν παραλαμβάνουσι μόνον, ὡς εἶπον ἀρτίως, ἀλλὰ καὶ συνεισφέρουσι πολυτρόπως προάγοντα αὐτό τε καὶ τὴν ἱστορίαν. Εἶνε λοιπὸν οἱ μεγάλοι ἄνδρες παραβλητοὶ πρὸς τοὺς καρποὺς τῶν δένδρων· διότι,

Digitized by Google

ὡς οὗτοι δὲν εἶνε μόνον ἐπιγέννημα τῆς ὅλης ὀργανικῆς ζωῆς τοῦ δένδρου, ἀλλὰ αὖθις πυρὴν καὶ ἀφετηρία νέας ἀναπτύξεως καὶ ζωῆς, οὕτω καὶ ἐκεῖνοι οὐ μόνον συγκεφαλαιοῦσι τὴν μορφωτικὴν δύναμιν τοῦ ὅλου εἴτε ἐποχῆς, εἴτε ἔθνους, ἀλλὰ καὶ νέας μορφώσεως καὶ ἱστορικῆς προόδου γίνονται ἀφετηρία καὶ πηγή· Αὐτὴ δ' εἶνε πάλιν ἡ ἀλήθεια τῆς δευτέρας λύσεως, ἧς αὖθις ὠλιγώρησεν ἡ πρώτη. Ὡς τε κατὰ τὰ εἰρημένα ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως καθολικοῦ καὶ μερικοῦ, γονίμου ἐποχῆς καὶ σφριγῶντος ἔθνους καὶ γονίμων διανοιῶν, προάγεται ἡ ἱστορικὴ κίνησις ἀξιολόγως καὶ αἱ μεγάλαι ἀλήθειαι γίνονται δύναμις ἱστορικὴ καὶ ἀπολαμβάνουσι καθολικὴν ἀναγνώρισιν. Καὶ ταῦτα περίπου διδάσκει ἡ τρίτη τῶν λύσεων.

Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων δὲν γίνεται ἄρα τὸ ἄτομον ἄφαντον, ὡς σταλαγμός τις ἐν τῷ μεγάλῳ ὠκεανῷ τοῦ ὅλου, τῆς ἐποχῆς, λέγω, καὶ τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ τοὐναντίον ὅσῳ μείζων καὶ ἐξοχώτερος εἶνε ἀνήρ τις, τόσῳ καὶ ἀκεραιότερον σώζει τὸν προσωπικὸν αὐτοῦ παράγοντα καὶ ἀτομικὸν χαρακτῆρα, τόσῳ εὐρύτερον ἔχει τὸν κύκλον τῆς ἰδίας ἐνεργείας ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ὅλου. Καὶ οἱ ἄνδρες ἄρα περὶ ὧν τὰς διδασκαλίας πραγματεύεται ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας σώζουσι τὸν ἀτομικὸν χαρακτῆρα, προέχοντες ἰδιορρύθμως ἕκαστος ἐν τῷ ὅλῳ· διότι οἱ ἄνδρες οὗτοι, ὧν πολλοὶ ἐπὶ δεκάδας ἤδη αἰώνων ζωπυροῦσι τὸν πνευματικὸν τῆς ἀνθρωπότητος βίον, εἶνε ἀστέρες πρώτων μεγεθῶν, ἀρίδηλοι λάμποντες ἐν τῷ στερεώματι τῆς ἀνθρωπίνης μεγαλονοίας, εἶνε *ἥρωες τοῦ λόγου*, ἵνα καθ' Ἕγελον εἴπω. Καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τὸ εἰςαγωγικώτερον, ἃς ἴδωμεν δὲ νῦν αὐτὰ τὰ τῆς κυρίας ὑποθέσεως.

«Οἷος ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Φίχτιος, τοιαύτη καὶ ἡ φιλοσοφία, ἣν ἐκλέγει· διότι τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα δὲν εἶνε νεκρόν τι σύνολον σκευῶν, ἀλλ' ἐμψυχοῦται ὑπὸ τῆς ψυχῆς τοῦ ἔχοντος αὐτό.» Οὐδὲν ἀληθέστερον τῶν λόγων τούτων. Ἂν λοιπὸν ἀληθεύει τὸ τοῦ Βυφφῶνος ἐκεῖνο, le style c'est l'homme, ἠδύνατό τις μετ' ἴσης ἀληθείας νὰ εἴπῃ κατ' αὐτὸ, ὅτι la philosophie c'est l'homme même. Ἡ φιλοσοφία ἑκάςου ἀνθρώπου εἶνε ἡ ἔκφρασις

Digitized by Google

τῶν γνώσεων, συναισθημάτων καὶ ὀρέξεων αὐτοῦ· εἶνε ἡ ἔκφρασις τῆς ἐπ' αὐτὸν ἐπιρροῆς τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ ἔθνους, τῆς φιλοσοφικῆς καὶ τῆς ἄλλης αὐτοῦ παιδείας, *τοῦ πνευματικοῦ καὶ σωματικοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ* ἐνὶ λόγῳ εἶνε αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ὁ φιλοσοφῶν. Διότι οὗτος δὲν εἶνε οἷον ἡ μεταλλικὴ πλὰξ τῶν φωτογράφων, ἡ ἀκριβῶς ἀναπαριστῶσα τὴν φωτεινὴν εἰκόνα τῶν ἀντικειμένων ἑκάστων· τὸ πνεῦμα αὐτοῦ δὲν εἶνε ἐπίπεδον κάτοπτρον, ἵνα εἴπω κατὰ Βάκωνα, ὅπερ ἀνακλᾷ τὰ ἔξω πράγματα ἀπαραλλάκτως ὡς εἶνε, ἀλλὰ μᾶλλον ἀνεπίπεδόν τι, ὅπερ συνδυάζει τὸ ἴδιόν σχῆμα μετὰ τῶν σχημάτων ὧν ἐμφαίνει πραγμάτων. Καὶ ἵνα ἐπ' ἄλλης παρομοιώσεως δηλώσω τὸ πρᾶγμα, ὡς ὁ ὁρίζων ἑκάστου ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς περιωπῆς αὐτοῦ, οὕτω καὶ ὁ φιλοσοφικὸς ὁρίζων παντὸς φιλοσοφοῦντος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς θέσεως, ἀφ' ἧς ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξετάσῃ τὰ τῆς φιλοσοφίας προβλήματα, ἡ δὲ θέσις αὕτη εἶνε αὐτὴ ἡ φύσις καὶ ἡ ἄλλη τοῦ φιλοσοφοῦντος κατάστασις, ἤτοι αὐτὸς ὁ φιλοσοφῶν. Ἀλλ' ἐξ ἁπάντων, ὅσα δύνανται νὰ ἐπηρεάζωσι τὸν ἄνθρωπον, οὐδέν, ὡς τὰ πολλά, ἔχει τόσην δύναμιν πρὸς τὸ εἶδος τοῦ φιλοσοφήματος αὐτοῦ, ὅσην *ὁ ἀτομικὸς χαρακτὴρ* αὐτοῦ, ὅστις τοσούτῳ ἰδιορρυθμότερος καὶ ἀνεξαρτητότερος ἐκδηλοῦται ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἑκάστου, ὅσῳ μείζων εἶνε καὶ ἐξοχώτερος ὁ φιλοσοφῶν. Τούτων οὕτως ἐχόντων οὐδὲν παράδοξον ἂν διαφόρως ἀντιλαμβάνονται ὡς ἕκαστοι τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων καὶ τῆς φύσεως τοῦ παντός. Δὲν πλήττουσι πάντας τὰ αὐτὰ πράγματα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ κατ' ἴσον μέτρον· τὰς δυσκολίας τῶν αὐτῶν πραγμάτων δὲν εὑρίσκουσιν οἱ πάντες ἴσας τὴν δύναμιν· τὸ τῶν αὐτῶν ἀληθειῶν κῦρος δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν ἐπὶ πάντων ἰσχύν· ἀλλ' οὔτε τὰ αὐτὰ θορυβοῦσι καὶ *κινοῦσι* πάντας ὁμοιομόρφως καὶ ὁμοδυνάμως. Καὶ τίς ἀγνοεῖ, φέρ' εἰπεῖν, ὅτι ὑπάρχουσιν οἱ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ θρησκευτικοί, ὑπάρχουσι δὲ καὶ οἱ φύσει ψυχροὶ πρὸς πᾶσαν θεοδικίαν; Ἔχει καὶ ἡ φιλολογία τοὺς πεζοὺς αὐτῆς, ἔχει δὲ καὶ τοὺς ποιητὰς αὐτῆς, οἵτινες διαφέρουσιν ἀλλήλων ὡς ἀλλήλων διίστανται οἱ ποιητικώτεροι τὴν φύσιν καὶ πεζολογώτεροι τὴν διάνοιαν ἐν τῇ κυρίως φιλολογίᾳ. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας

Digitized by Google

γνωρίζει πρὸς τούτοις πολλοὺς μὲν ἄνδρας κατ' ἐξοχὴν πρακτικοὺς, καὶ αὖθις δ' ἄλλους κατ' ἐξοχὴν θεωρητικούς, ἀφ' οὗ δὴ καὶ ἔθνη ὅλα διαφέρουσιν οὕτω σχεδὸν ἀλλήλων· οὐδεὶς δ' ἔπειτα ἀγνοεῖ, ὅτι ὁ μὲν βλέπει τὰ πάντα σχεδὸν ὀρθὰ καὶ θυμηδῆ, ὁ δὲ ἄλλος ἀνεστραμμένα καὶ ἀπαίσια, καὶ ἔχομεν ἄρα αἰσιοδοξοῦσαν (optimismus) καὶ ἀπαισιοδοξοῦσαν (pessimismus) ἀντίληψιν τοῦ κόσμου· ἀλλὰ καὶ τοῦτο γνωστόν, ὅτι ἄλλοι μὲν τῶν ἀνθρώπων ἀπαιτοῦσιν ἐνάργειαν, εὐεπίφοροι πρὸς τὸ ἀμφιβάλλειν, ἐφεκτικοὶ ὄντες, ἄλλοι δὲ πάλιν εἶνε δογματικώτατοι τὴν φύσιν, καὶ τούτων πάλιν τινὲς «πιστεύουσιν οὐδὲν ἧττον οἷς δοξάζουσιν, ἢ ἕτεροι οἷς ἐπίστανται» ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης περὶ Ἡρακλείτου ἐκ τῶν ἀρχαίων (Ἠθ. Νικ. VII, 5), καὶ ὡς ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ἀποβλέπων πρὸς τὸν Φίχτιον ἐν τοῖς νεωτέροις. Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον πόσον συμβάλλεται ἡ ἀτομικότης ἑκάστου φιλοσοφοῦντος εἰς τὴν φύσιν τοῦ φιλοσοφήματος αὐτοῦ, ὅπερ εἶνε ἄρα ἐκ τῶν ἀτομικωτάτων ἔργων παρὰ τοῖς ἀνθρώποις· διότι ἕκαστον φιλοσοφικὸν σύστημα εἶνε μόνον τοιοῦτο κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ φύσιν, ὁποῖον συνέλαβε καὶ ἐνόησεν αὐτὸ ὁ πατὴρ αὐτοῦ· ὅπως ἐζωπύρησεν αὐτὸ ἡ ψυχὴ ἐκείνου, ὅπως ἔπεισεν αὐτοῦ τὸν νοῦν καὶ ἐπήρκεσεν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς καὶ ἄλλας αὐτοῦ εὐχάς. Ὅσῳ δὲ μεγαλοφυέστερος εἶνε ὁ πατὴρ αὐτοῦ, τόσῳ καὶ ἰδιορρυθμότερον πλάττεται τὸ σύστημα ἑκάστου καὶ τόσῳ ἄρα δυσχερέστερον ἀποβαίνει νὰ νοήσῃ τις καὶ αἰσθανθῇ αὐτό, ἵνα εἴπω οὕτω, πρωτοτύπως, ἤτοι ὡς ἐνόησεν καὶ ἠσθάνετο αὐτὸ ὁ μεγαλοφυὴς αὐτοῦ ἱδρυτής· διότι, ὡς ὀρθότατα ἐλέχθη, τὰ ἔργα τῆς μεγαλοφυΐας καὶ τὰ ἔργα τῆς φύσεως οὐδέποτε κατανοοῦνται μέχρις ἐξαντλήσεως τῶν ἐν αὐτοῖς θαυμασίων. Ἀλλ' οὐδὲ τὸ παρ' ἄλλων ὀξυμώρως πως λεχθὲν εἶνε ἄτοπον, ὅτι δῆλον ὅτι τὰ μέγιστα τῶν συστημάτων συγκαταβιβάζονται μετὰ τῶν ἐπιφανῶν ἱδρυτῶν αὐτῶν εἰς τὸν τάφον, καὶ ὅτι πάλιν οὐδὲν ἧττον ταῦτα ζῶσι πάλιν ἀθάνατα παρὰ τοῖς ἔπειτα, μόνιμον δύναμιν κτώμενα ἐν τῇ ἱστορίᾳ· διότι ζῶσι μὲν αἱ διδαχθεῖσαι ὑπ' αὐτῶν μεγάλαι ἀλήθειαι, συνθνήσκει ὅμως μετ' αὐτῶν ἡ ἀτομικὴ ἐν τῷ συστήματι μορφὴ καὶ τὸ πρωτότυπον

Digitized by Google

πνεῦμα τοῦ φιλοσόφου, τὸ οἷον ἔμψυχον αὐτὸ ἀπεργαζόμενον· διὸ καὶ τὸ τοῦ Ἐγέλου ἐκεῖνο, ὅςτις μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐδεινολογεῖτο πρὸς τοὺς οἰκειοτέρους, ὅτι ἐκ πάντων τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἷς μόνος ἐνόησεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς παρενόησεν αὐτὸν, ἠδύνατο νὰ λεχθῇ ὑπὸ παντὸς μεγάλου φιλοσόφου. Ἀλλὰ νομίζω, ὅτι οὕτω κατηντήσαμεν εἰς τὸ τέλος τῆς ἐξ ἀρχῆς τοῦ λόγου ὑποθέσεως, περὶ τῆς γενέσεως τῶν φιλοσοφικῶν συςημάτων.

Συγκεφαλαιούμενοι λοιπὸν τὰ ἔμπροσθεν ταῦτα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὡς ἐν τύπῳ, ὅτι αἴτιον τῆς γενέσεως ταύτης εἶνε τοῦτο μὲν αὐτὴ ἡ φύσις τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης, τοῦτο δ' οἱ ἑκάστοτε χρόνοι, τὸ ἔθνος, ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ἡ ἄλλη ἐπιστημονικὴ παίδευσις, καὶ τέλος ὁ ἀτομικὸς χαρακτὴρ τῶν φιλοσοφούντων ἑκάστων. Ἐφ' ὅσον δ'ἄρα χρόνον ἂν ὑπάρχωσι τὰ αἴτια ταῦτα, θὰ γεννῶνται καὶ διάφορα ἀλλήλων φιλοσοφικὰ συστήματα· διότι τὰ φιλοσοφήματα ὡς ἕκαστα δὲν εἶνε μόνον ἔργον τῆς διανοίας ἀλλὰ καὶ τῆς καρδίας, οὕτως εἰπεῖν, καὶ τῆς ἄλλης τοῦ φιλοσοφοῦντος φύσεως καὶ πνευματικῆς καταστάσεως· τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα εἶνε οἷον ἡ προκύπτουσα (resultante), νὰ εἴπω κατὰ τοὺς μηχανικούς, ἐκ τῶν ποικίλων μορφωτικῶν τούτων δυνάμεων ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ φιλοσοφοῦντος, ἄλλων ἐξ αὐτῶν ἄλλην παρ' ἑκάστῳ ἐχουσῶν ροπὴν πρὸς τὴν προκύπτουσαν ταύτην· διότι παρ' ἄλλοις μὲν ἐκδηλοῖ μείζονα ἰσχὺν ἡ ἐποχή, παρ' ἄλλοις δὲ πάλιν ἐλάσσονα μὲν αὕτη μείζονα δὲ ἡ τῶν διδασκάλων αὐτοῦ ἐπιρροή· παρὰ ταῖς πλείστοις δ' αὖθις πάντων ὑπερισχύει ὁ ἰδιόρρυθμος χαρακτήρ, καὶ οὕτως ἐπὶ τῶν λοιπῶν αἰτίων καὶ τῶν τούτων σχέσεων πρὸς ἄλληλα. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ τῆς κυρίας ὑποθέσεως τοῦ λόγου.

Ἀλλὰ τὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης διὰ βραχέων ἐν τοῖς ἔμπροσθεν διεξελθόντες, διεξήλθομεν λεληθότως σχεδὸν ἅμα καὶ τὰ κυριώτατα τῶν εἰς ἐξέτασιν καὶ λύσιν ἑτέρου σπουδαίου ζητήματος συμβαλλομένων, τοῦ περὶ τῆς μεθόδου τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Διότι οἱ μὲν ἠξίωσαν, ὅτι ἡ φιλοσοφία καὶ ἱστορία αὐτῆς εἶνε οὐσιωδῶς ταὐτὰ, ὅτι ἔχουσιν ἄρα τὴν αὐτὴν μέθοδον, τὴν *διαλεκτικήν*· οἱ δὲ τἀνάπαλιν ἀποφαίνονται,

Digitized by Google

ὅτι, ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὀφείλει κατ' ἄλλην νὰ βαίνῃ μέθοδον, ἢ ἡ φιλοσοφία, τὴν ἱστορικὴν ὅλον ὅτι καθόλου λέγοντες. Κυριώτατος ἀρχηγὸς τῆς πρώτης διδασκαλίας εἶνε ὁ Ἔγελος, ὅστις ἀπεφαίνετο οὕτω, διότι ἐδίδασκεν, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἐκτυλίσσει τὴν ἀναγκαίως ἐπὶ τὴν *αὐθεύρεσιν* (Sichselbst-finden) τῆς ἀπολύτου ἰδέας βαίνουσαν πρόοδον ἐν αὐτῇ ὅτι καὶ ἔθνη καὶ ἄτομα ὑπηρετοῦσιν ἀσυνειδήτως σχεδὸν τὸ παγκόσμιον πνεῦμα· ὅτι ἡ ἱστορικὴ τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων διαδοχὴ εἶνε ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἀλληλοδιαδοχὴν περὶ τὴν λογικὴν παραγωγὴν τῶν ὁρισμῶν τῆς ἰδέας. «(Nach dieser Idee behaupte ich nun, dass die Aufeinanderfolge der Systeme der Philosophie in der Geschichte dieselle ist, als die Aufeinanderfolge in der logischen Ableitung der Begriffsbestimmungen der Idee.» *Geschichte der Philos.* I. 43). Αὕτη εἶνε ἡ μεγαλειοτάτη καὶ γενναία τὸ βάθος διδασκαλία τοῦ Ἐγέλου περί τε τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, εἰς ἣν ἀναντιρρήτως προσήκει ἡ μεγάλη δόξα, ὅτι αὐτὴ πρώτη ἴσχυσε νὰ ὑψώσῃ τὴν πρῴην χαμαίζηλον καὶ μικροχαρῆ ἁπλῆν συλλογήν τε καὶ κατάταξιν τῶν ἱστορικῶς παραδεδομένων εἰς ἐπιστημονικὴν παράστασιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ εἰς τὸν αἰτιώδη αὐτῶν λόγον ἔν τε τῇ καθόλου ἱστορίᾳ καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ. Ἡ διδασκαλία αὕτη, παραβαλλομένη πρὸς τὴν μικρολόγον ψιλὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐμπειρίαν, ἔχει ὑπερέχον τὸ μεγαλόνουν τοῦτο νόημα, ὅτι τὸ σύμπαν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ συμβαίνοντα δὲν εἶνε χάος τις ἄκριτον καὶ ἀφιλόσοφον, ἀλλά τι κατὰ νόμους καὶ λόγους ἀκριβεῖς ὑφιστάμενόν τε καὶ προϊόν, ἐφ' ὧν βασίζεται τὸ δυνατὸν πάσης ἐπιστήμης καὶ ἡ ἐν αὐτῇ ἐγκειμένη σπουδὴ πρὸς κατανόησιν τοῦ ὅλου τῶν ὄντων. Καὶ ὅμως παρ' ἁπάσας ταύτας τὰς ἀρετὰς τῆς Ἐγελικῆς ταύτης διδασκαλίας ἐπιφαίνεται εὐχερέστατα τὸ ἐν αὐτῇ ψευδές. Ἤδη αὐτὴ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἐλέγχει τὴν πλημμέλειαν τοῦ παραλληλισμοῦ ἱστορικῆς καὶ λογικῆς καθ' Ἔγελον προόδου τε καὶ διαδοχῆς· ἔπειτα δ' ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ προκειμένη πραγματεία ἀποδεικνύει, ὅτι εἶνε φύσει ἀδύνατος ἡ καθ' Ἔγελον *ἐκ τῶν προτέ-*

Digitized by Google

ρων κατασκευὴ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Διότι τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα ἐφάνησαν εἰς ἡμᾶς ὄντα ἐν τέλει πρὸ παντὸς ἀτομικὰ ἔργα, ἔργα προςωπικοτήτων. Τότε δὲ θὰ ἐνεχώρει ἡ τούτων ἐκ τῶν προτέρων κατασκευὴ περὶ τὴν ἀκολουθίαν, ἂν αἱ προςωπικότητες αὗται ἦσαν ἁπλοῖ ἑρμηνεῖς καὶ ἀντιπρόσωποι μιᾶς ἑκάστοτε ἰδέας, διηκούσης δι' αὐτῶν καθαρῶς ἀπ' αὐτῶν ὡς τὸ ὕδωρ τὸ διερχόμενον δι' ὑαλίνου σωλῆνος. Νῦν ὅμως πόση μὲν εἶνε ἡ δύναμις καὶ σημαντικότης ἐν τῇ ἱστορικῇ κινήσει τῆς φύσεως τῶν ἀτόμων ἑκάστων· ἡλίκη δ' αὖθις ἡ ἐπὶ ταύτην ἰσχὺς χρόνων, ἐθνότητος καὶ φιλοσοφικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς καθόλου παιδείας· πόσαι δὲ νέαι ἐμφανίσεις ὁμοταγῶν συστημάτων καὶ πόσαι ἀναδρομαὶ εἰς τὴν κυρίαν φιλοσοφίαν παρῳχημένων χρόνων! Οὐδ' ἐσφάλησαν οἱ παρεικάσαντες τὴν τῆς ἱστορίας ἐξέλιξιν οὐχὶ πρὸς εὐθεῖαν, ἀλλὰ πρὸς ἑλικηδὸν βαίνουσαν γραμμήν! Ἐκ τούτων δ' ἄρα δῆλον καθίσταται, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας πρόκειται τοιαύτη, οἵα καὶ ἡ κατ' ἐξοχὴν ἱστορία, διὸ καὶ οὐσιωδῶς τὴν αὐτὴν ὀφείλει νὰ ἔχῃ μέθοδον.

Ἀλλ' ἐκ τῶν προηγουμένων ἁπάντων καὶ τοῦτο προκύπτει ἐν τέλει σαφές, ὁπόσον χρήσιμος καὶ προβιβαστικὴ εἶνε ἡ περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας σπουδή. Καὶ ἡ μὲν εἰς τοὺς εἰδικώτερον περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀσχολουμένους ὠφέλεια αὐτῆς εἶνε εὐνόητος· διότι τίς δὲν ἐννοεῖ πόσαν ἐρρωμενέστερον καὶ τελεσφορώτερον δύναται νὰ προβῇ ἐπὶ τὸ φιλοσοφικὸν ἔργον αὐτοῦ ὁ συγκεφαλαιούμενος μὲν τρόπον τινὰ ἐν ἑαυτῷ πεῖραν εἴκοσι καὶ πέντε ὅλων αἰώνων, χειραγωγούμενος δὲ περὶ αὐτὸ ὑπὸ τῶν κορυφαίων ἐν τῇ ἀριστοκρατίᾳ τῆς διανοίας ἀνδρῶν; Ἡ δὲ εἰς τοὺς ἄλλων ἐπιστημῶν θεράποντας ὠφέλεια τοῦ μαθήματος, οὐδ' αὐτὴ εἶνε ἀφανής τις, ἐὰν ἡ φιλοσοφία, ἧς τὴν ἱστορίαν διεξέρχεται τοῦτο, ἐπιζητεῖ τὴν λύσιν τῶν κοινῶν εἰς ἐκείνας προβλημάτων. Ἐὰν δ' ἔπειτα κατ' ἐξοχὴν ἀνθρωπίνη σπουδὴ εἶνε ἡ περὶ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον γινομένη, κατὰ τὸ τοῦ Ἄγγλου ποιητοῦ Pope πολυθρύλητον ἐκεῖνο the proper study of mankind is man, πόσα δύναται νὰ διδάξῃ τὸν ἄνθρωπον περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας! Ναί! ἡ λιπαρὰ μελέτη τοῦ προκειμένου μαθήμα-

Digitized by Google

τος βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον νὰ εἰςέλθῃ εἰς πολλὰ μυστήρια τῶν αἰώνων, ὧν τὸ πνεῦμα ἐκφράζει, ὡς εἴδομεν, ἡ κυρία αὐτῶν φιλοσοφία. Ἡ περὶ τὰ μεγάλα πνεύματα, ἡ περὶ τὰς εὐγενεῖς μεγαλειότητας τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας σπουδὴ ὑψοῖ καὶ ἐπιρρωνύει τὸν νοῦν, ἐπαίρει τὸ φρόνημα, γεννᾷ βούλησιν ἰσχυρὰν καὶ καθόλου καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἄνθρωπον. Πλὴν οὐ μόνον τὸν ἰδιώτην, ἀλλὰ καὶ ἔθνη ὅλα ὠφελεῖ ἡ περὶ τὸ ὑψηλὸν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς ἔργον ἐνδιατριβή, ἡ φύσιν ἔχουσα νὰ ὑψοῖ αὐτὰ ἀπὸ τῶν μικρολόγων σκέψεων καὶ συναισθημάτων καὶ ὀρέξεων ἐπὶ τὴν ἐθνοσώτειραν τετρακτύν, τὴν σοφίαν καὶ ἀνδρείαν καὶ σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην. Ὅσον τείνει νῦν ἰδίᾳ εἰς τὸ ἡμέτερον ἔθνος, ἃς ἐλπίσωμεν, ὅτι ἐν τῷ ἐναμίλλῳ φιλοσοφικῷ ἀγῶνι τῶν περωτισμένων λαῶν δὲν θὰ ὑστερήσωσι τὰ τέκνα τῆς κλασικῆς ταύτης πατρίδος τῆς φιλοσοφίας· οἱ νῦν ἀπόγονοι τοῦ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους θὰ αἰσθανθῶσι βεβαίως διακαίοντα αὐτοὺς αὖθις τὸν ἑλληνοπρεπῆ ἐκεῖνον πρὸς τὴν ἀλήθειαν πόθον τῶν ἐνδόξων αὐτῶν προγόνων. Ἃς ἐλπίσωμεν, ὅτι εἰς τὸν ἱερώτατον ναόν, ὃν νῦν ἁμιλληδὸν πάντα τὰ φιλοσοφοῦντα ἔθνη παρασκευάζονται νὰ ἐγείρωσιν εἰς τὴν «ἐπιστήμην τῶν ἐπιστημῶν» θὰ προςενέγκῃ καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος λίθους τινάς, ἐγκαινίζον νέαν σειρὰν λαμπρῶν ἐράνων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Ἂν σήμερον δόξαι ταπεινότεραι ἐπιπροςθοῦσαι δυσχεραίνουσι τὴν δαψιλῆ δίοδον τῶν ζωπυρητικῶν ἀκτίνων τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ νεαροῦ ἡμῶν ἔθνους, ἃς μὴ ἀθυμῶμεν, ἀλλὰ μᾶλλον ἃς εἴπωμεν πρὸς τὸν νέον Ἕλληνα τοὺς πρὸς τὸν νέον Σωκράτην λόγους ἐκείνους τοῦ Παρμενίδου «Νέος εἶ ἔτι.... καὶ οὔπω σοῦ ἀντείληπται φιλοσοφία, ὡς ἔτι ἀντιλήψεται κατ' ἐμὴν δόξαν.... νῦν δὲ ἔτι πρὸς ἀνθρώπων ἀποβλέπεις δόξας διὰ τὴν ἡλικίαν» (Πλάτωνος Παρμενίδ. 130).

Ἃς ἐλπίσωμεν λοιπόν! ἃς εὐχηθῶμεν!

Digitized by Google

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ ΤΟΥ ΣΑΙΚΣΠΕΙΡΟΥ «ΜΑΚΒΕΘ» ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ PAUL STAPFER.

Ὁ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Γρενόβλης καθηγητὴς Κ^ος^ Paul Stapfer ἐδημοσίευσεν, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Shakespeare et l'Antiquité (Paris, Saudoz et Fishbacher, 1879—1880), δίτομον συγγραφήν, ἐν ᾗ ἐξετάζει ἐκ παραλλήλου τὰ ἔργα τοῦ Ἄγγλου δραματουργοῦ καὶ τὰ τοῦ ἀρχαίου τῆς Ἑλλάδος θεάτρου, καθ' ὅσον ταῦτα συσχετίζονται. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Κ^ου^ Stapfer, γνωστοῦ καὶ δι' ἑτέρων ἀξίων λόγου μελετῶν, ἐξετιμήθη καὶ ἐπηνέθη δεόντως ἐν Γαλλίᾳ τε καὶ ἀλλαχοῦ.

Τὰ τρία ἐν μεταφράσει δημοσιευόμενα ἐνταῦθα κεφάλαια, ἀποσπασθέντα ἐκ τοῦ ἄρτι ἐκδοθέντος δευτέρου τόμου, ἀποτελοῦσι πραγματείαν αὐτοτελῆ περὶ Μάκβεθ. Εὔχομαι ὅπως ἡ μετάφρασις αὐτῶν ἐφελκύσῃ τὴν προσοχὴν τῶν καθ' ἡμᾶς φιλολογούντων νέων εἰς ὁλόκληρον τὸ βιβλίον τοῦ εὐπαιδεύτου Γάλλου.

Τὰ παρενειρόμενα ἐκ τῆς τραγῳδίας τοῦ Σαικσπείρου ἀποσπάσματα παραθέτω ἐξ ἀνεκδότου εἰσέτι μεταφράσεώς μου.

Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ.

Α.

Τὸ ὑπὲρ φύσιν ἐν τῷ Μάκβεθ καὶ ἐν τῇ τραγῳδίᾳ ἐν γένει.

Ἐξ ἁπασῶν τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Σαικσπείρου ἡ μᾶλλον κατά τε τὴν μορφὴν καὶ τὴν οὐσίαν προσομοιάζουσα πρὸς τὰ προϊόντα τῆς ἀρχαίας δραματουργίας εἶναι ἡ τοῦ Μάκβεθ. Ἔχει αὕτη τὴν ἑνότητα καὶ τὸ γοργὸν τῶν κλασικῶν δραμάτων, ἄνευ εἴτε συγχύσεως εἴτε παρεμποδίσεώς τινος κατὰ τὴν διέλιξιν τῆς δράσεως, ἥτις ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας σκηνῆς βαίνει ταχέως πρὸς τὴν λύσιν. Ὁ δὲ πλαστικὸς τῆς ἀρχαίας τραγῳδίας χαρακτὴρ ἀνευρίσκεται ἐπίσης, μέχρι τινός, ἐν τῷ

Digitized by Google

Μάκβεθ, ἔνθα τὰ ἐξωτερικὰ συμβεβηκότα κινοῦσι τὸ ἐνδιαφέρον πλειότερον ἢ τὰ ἐνδόμυχα τῶν δρώντων προσώπων αἰσθήματα. Ἐν τῷ Μάκβεθ ἐνυπάρχει βεβαίως ψυχολογία πλειοτέρα ἢ εἰς οἱονδήποτε τοῦ Αἰσχύλου ἔργον, ἀλλ' ὅμως πολλῷ ὀλιγωτέρα ἢ ἐν τῷ Ὀθέλλῳ ἢ τῷ Ἀμλέτῳ. Τὸ ὕψος ἐν αὐτῷ ὑπερβαίνει τὸ πάθος, ὑπερέχει δ' ἐν συνόλῳ τὸ αἴσθημα τῆς φρίκης, — αἴσθημα παραπλήσιον τοῦ θάμβους, — καὶ τὸ ἐξεγειρόμενον ἔλεος δὲν πιέζει τὴν ψυχὴν ὅσον εἰς ἕτερα τοῦ Σαικσπείρου ἔργα.

Ἀλλὰ τὸ πρὸ πάντων ἀνακαλοῦν τὴν ἀρχαιότητα ἐν τῇ τραγῳδίᾳ ταύτῃ εἶναι ἡ ἐπίδρασις Δυνάμεων ὑπερφυσικῶν, περιστελλουσῶν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου. Ἔχομεν ἐν τῷ Μάκβεθ χρησμοὺς λοξοὺς οἵτινες, κατὰ γράμμα ἐκπληρούμενοι, ἐξαπατοῦσι οὐχ ἧττον τοὺς πρὸς οὓς ἐδόθησαν· ἔχομεν πρὸ πάντων τὰς Μαγίσσας, τὰ σατανικὰ ἐκεῖνα ὄντα, τῶν ὁποίων ἡ ἅπαξ ἐπὶ τῆς ἐκθάμβου σκηνῆς ἐμφάνισις ἀρκεῖ, ὅπως ἐμφυσήσῃ εἰς ὁλόκληρον τὸ δρᾶμα τὸ δέος τῆς παρουσίας καὶ τῆς ἐπικρατήσεως αὐτῶν.

Οἱ περὶ τῶν ἐν Αἰσχύλῳ εἰδώλων γράψαντες κριτικοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ κατέλθωσι μέχρι τοῦ Σαικσπείρου, ὅπως εὕρωσι ἀνταγωνιστήν, ἐφάμιλλον τοῦ Ἕλληνος ποιητοῦ, περὶ τὴν τέχνην τοῦ ἐπάγειν δαιμόνια ἢ φάσματα· πάντες δ' ὁμοφώνως ἀναγορεύουσι τοὺς δύο τούτους ὡς τοὺς μόνους μετὰ πλήρους ἐπιτυχίας δυνηθέντας νὰ χρησιμοποιήσωσι τὸ ὑπὲρ φύσιν εἰς τὰ δράματα αὐτῶν. — Πόθεν τοῦτο; — Ἀρά γε διότι ἦσαν ἐντεχνότεροι τῶν λοιπῶν οὗτοι περὶ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς δεισιδαιμονίας, ἥτις ὑπολανθάνει ἀείποτε εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου; Ἢ διότι αἱ ἐπικρατοῦσαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἑκάστου αὐτῶν προλήψεις ἐχορήγησαν εἰς ἀμφοτέρους βάσιν, τῆς ὁποίας ἐστεροῦντο οἱ πρωταὶ οἱ ζήσαντες εἰς ἐποχὰς μᾶλλον πεφωτισμένας; — Τὸ κατ' ἐμέ, παραδέχομαι ταὐτοχρόνως ἀμφοτέρας ταύτας τὰς ἐξηγήσεις.

Ἐν τῷ μεσαιωνικῷ θεάτρῳ παρεισήγοντο ἐπίσης αἱ Δυνάμεις τοῦ Ἅδου καὶ τοῦ Οὐρανοῦ· καὶ ὑπῆρχε μὲν τότε ἡ πίστις, ὅπως

Digitized by Google

οἱ θεαταὶ παραδέχωνται ἀφελῶς τὰς τοιαύτας ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐμφανίσεις, δὲν ὑπῆρχεν ὅμως ἡ τέχνη, ὅπως ἀποδώσωμεν εἰς αὐτάς, καὶ σήμερον ἔτι, τὸν φόρον τοῦ ἡμετέρου θαυμασμοῦ.

Ὁ Γκαίτης καὶ ὁ Βύρων εἰσήγαγον ἐπίσης δαιμόνια καὶ φάσματα ἐν τῷ Φαύστῳ καὶ τῷ Μάμφρεδ, ἀμφότεροι δ' οὗτοι οἱ ποιηταὶ εἶχον πλοῦτον καὶ φαντασίας καὶ τέχνης· ἀλλὰ τὸ ὑπερφυσικὸν αὐτῶν δὲν ἐμποιεῖ ἰσχυρὰν δραματικὴν ἐντύπωσιν, διὰ τὸν λόγον ὅτι διαφαίνεταί τι τὸ ἐπιτετηδευμένον εἰς τὸ ὑπερφυσικὸν αὐτῶν τοῦτο, οὐδ' ἐνυπάρχει ἡ ἀπαιτουμένη ἁρμονία μεταξὺ τῆς ἐμπνεύσεως τοῦ ποιητοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ἐπικρατούσης ἀφ' ἑτέρου πίστεως.

Τὸν διπλοῦν τοῦτον ὅρον, τέχνης δηλονότι ἄκρας καὶ ἐμπνεύσεως συναδούσης μετὰ τῆς ἐθνικῆς πίστεως, μόνοι ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σαικσπεῖρος, ἔκ τε τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων ποιητῶν, ἐκπληροῦσι καθ' ὁλοκληρίαν.

Ὁ Αἰσχύλος ἐπίστευεν εἰς τοὺς δαίμονας. Αἱ Εὐμενίδες αὐτοῦ οὐδ' ἀλληγορία τις ἁπλῶς ἦτο, οὐδὲ ποιητικὴ πρωσοποποίησις τῶν τύψεων τοῦ συνειδότος. Ἦσαν αὗται δυνάμεις τοῦ Ἅδου, ἔχουσαι πράγματι ὕπαρξιν· ὁ δὲ προορισμός των, ἐκτελούμενος δι' ὑλικῶν μᾶλλον ἢ ἠθικῶν μέσων, ἦτο ἡ ποινὴ τῶν πατροκτόνων, τῶν καταπατησάντων τὸν πρώτιστον τῆς φύσεως νόμον. Ἐτιμώρουν δὲ τὸν παιδοκτόνον σωματικῶς, εἴτε διὰ νόσου τινός, τῆς λέπρας λόγου χάριν, εἴτε ἐκμυζῶσαι τὸ αἷμα τοῦ φονέως:

ἀλλ' ἀντιδοῦναι δεῖ σ' ἀπὸ ζῶντος ροφεῖν
ἐρυθρὸν ἐκ μελέων πέλανον· ἀπὸ δὲ σοῦ
βοσκὰν φοροίμαν πώματος δυσπότου (στ. 264—267)

Ὁ Ὀρέστης, καταδιωκόμενος ὑπὸ τῶν ἀγρίων τούτων καὶ αἱμοχαρῶν τιμωρῶν, πάσχει ὡς θῦμα καὶ ὡς παίγνιον τῶν Εὐμενίδων, οὐχὶ ὡς ἤθελε πάσχει ἐγκληματίας τις τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, βασανιζόμενος ὑπὸ τῶν τύψεων τῆς συνειδήσεως. Ἀκράδαντος ἐν τῇ θρησκευτικῇ αὐτοῦ πίστει, ἐπαναπαύεται εἰς τὴν ἀντίληψιν ἑτέρου θεοῦ, ἀντιμαχομένου πρὸς τὰς Εὐμενίδας, τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις τῷ ἐπέβαλε τὸν φόνον τῆς μητρός του. Τοι-

Digitized by Google

οὗτος ὁ χαρακτὴρ τῆς δραματικῆς πάλης ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τραγῳδίᾳ, πάλης ἐξωτερικῆς ὅλως καὶ θείας.

Ἀδύνατον νὰ φανταστῇ τις μεταβολὴν ῥιζικωτέραν τῆς, κατὰ φυσικὴν διέλιξιν, γενομένης ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τραγῳδίᾳ, ὁπότε μετὰ τὸν Αἰσχύλον ἔφερεν ὁ Εὐριπίδης ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν. Ποιητὴς οὗτος ἠθικός, φιλόσοφος πεφωτισμένος, καὶ σκεπτικὸς ὡς πρὸς τὰ τῆς θρησκείας, δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ μεταλλάξῃ οὐσιωδῶς τὴν παράστασιν παραδόσεων θρησκευτικῶν, εἰς τὰς ὁποίας οἱ ἔκκριτοι τῶν συγχρόνων αὐτοῦ δὲν ἐπίστευον πλέον, ὡς οὐδ' αὐτὸς ἐπίστευεν εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν ὕπαρξιν τῶν Δυνάμεων τοῦ Οὐρανοῦ καὶ Ἅδου. Ὁ Εὐριπίδης δὲν παρεδέχετο τὸ καταπληκτικὸν μυστήριον, τὸ ἀποτελοῦν τὴν θεολογίαν ἅπασαν τοῦ ἀρχαίου δράματος, τὴν ὀντότητα δηλαδὴ προσώπων *ὁσίως πανουργούντων*, οἷος ὁ Ὀρέστης ἢ ἡ Ἀντιγόνη, καὶ προσκτωμένων τὸν τραγικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα δι' αὐτῆς ταύτης τῆς συνενώσεως τοῦ δικαίου μετὰ τοῦ ἀδικήματος, **facto pius et sceleratus eodem.**

Ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ Εὐριπίδου οἱ θεοὶ δὲν κατέχουσι τὴν πρωτίστην θέσιν, τὸ δ' ὑπὲρ φύσιν ἐξαλείφεται, καὶ ἡ ἀνθρωπότης παρίσταται μετὰ τῶν ἀληθῶν παθημάτων καὶ παθῶν αὐτῆς. Ὁ Ὀρέστης αὐτοῦ εἶναι πταίστης ἐλεεινός, καταβιβρωσκόμενος ὑπὸ τῶν τύψεων τοῦ συνειδότος καὶ καταβεβλημένος ψυχῇ τε καὶ σώματι. Ὅτε ὁ Μενέλαος τὸν ἐρωτᾷ τί πάσχει, τίς ἡ νόσος του, ἀποκρίνεται :

Ἡ σύνεσις, ὅτι σύνοιδα δεῖν' εἰργασμένος.

Πιεζόμενος ὑπὸ τῆς ἰδέας, ὑφ' ἧς καὶ μόνης κατέχεται, περιπίπτει εἰς *μανίαν* ἀληθῆ. Ἡ λέξις αὕτη δὲν ἐφαρμόζεται εἰς τὸ ἱερὸν θάμβος τοῦ Ὀρέστου ἐν τῇ τραγῳδίᾳ τοῦ Αἰσχύλου· ἀλλ' ὁ τοῦ Εὐριπίδου Ὀρέστης ἔχει καθ' ἑαυτὸ φρενολήπτου ὀπτασίας.

Ἡ Ἠλέκτρα κάθηται παρὰ τὴν κοίτην τοῦ ἀσθενοῦς αὐτῆς ἀδελφοῦ :

Οἴμοι, κασίγνητ', ὄμμα σὸν ταράσσεται,
ταχὺς δὲ μετέθου λύσσαν, ἄρτι σωφρονῶν.

Digitized by Google

Ὀ ρ. Ὦ μῆτερ, ἱκετεύω σε, μὴ 'πίσειέ μοι
τὰς αἱματωποὺς καὶ δρακοντώδεις κόρας·
αὗται γὰρ αὗται πλησίον θρώσκουσί μου.
Ἠ λ. Μίν', ὦ ταλαίπωρ', ἀτρέμα σοῖς ἐν δεμνίοις.
Ὁρᾷς γὰρ οὐδὲν ὧν δοκεῖς σάφ' εἰδέναι.
Ὀ ρ. Ὦ Φοῖβ', ἀποκτενοῦσί μ' αἱ κυνώπιδες
γοργῶπες ἐνέρων ἱερίαι, δειναὶ θεαί.
Ἠ λ. Οὗτοι μεθήσω, χεῖρα δ' ἐμπλέξασ' ἐμὴν
σχήσω σε πηδᾶν δυστυχῆ πηδήματα.
Ὀ ρ. Μέθες· μί' οὖσα τῶν ἐμῶν Ἐρινύων,
μέσον μ' ὀχμάζεις, ὡς βάλῃς ἐς Τάρταρον.
Ἠ λ. Οἴ 'γὼ τάλαινα, τίν' ἐπικουρίαν λάβω, . . .
Ὀ ρ. Δὸς τόξα μοι κερουλκὰ, δῶρα Λοξίου,
οἷς μ' εἶπ' Ἀπόλλων ἐξαμύνεσθαι θεὰς,
εἴ μ' ἐκφοβοῖεν μανιάσιν λυσσήμασιν. . . .
Οὐκ εἰσακούετ'; οὐχ ὁρᾶθ' ἐκηβόλων
τόξων πτερωτὰς γλυφίδας ἐξορμωμένας;
Τί δῆτα μέλλετ'; ἐξακρίζετ' αἰθέρα
πτεροῖς· τὰ Φοίβου δ' αἰτιᾶσθε θέσφατα . . .
Τί χρῆμ' ἀλύω, πνεῦμ' ἀνεὶς ἐκ πλευμόνων;
Ποῖ ποῖ ποθ' ἡλάμεσθα δεμνίων ἄπο;

Ὁ Ὀρέστης οὗτος τοῦ Εὐριπίδου πάσχει τὰς φρένας, ὁ θεατὴς βλέπει ἐν αὐτῷ μανίαν ἀληθῆ, τὰ δὲ φάσματα, ἅτινα ὁ φιλόσοφος ποιητὴς παρεισάγει ἐν τῷ θεάτρῳ αὐτοῦ, οὐδαμῶς ἀντιβαίνουσιν εἰς τῆς ἐπιστήμης τοῦ ὁρισμούς· εἶναι φάσματα ὑποκειμενικὰ, πλάσματα νοσούσης φαντασίας.

Παρομοίως τὸ ἐν τῇ Ἑκάβῃ προλογίζον εἴδωλον τοῦ Πολυδώρου οὐδεμίαν ἔχει δραματικὴν ἀξίωσιν, ἀλλ' ἁπλῶς μόνον χρησιμεύει εἰς προεισαγωγὴν τῆς τοῦ δράματος ὑποθέσεως.

Ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ Σαικσπείρου τὰ φάσματα εἶναι ὁτὲ μὲν ἀντικειμενικά, ἔχουσι δηλαδὴ ὕπαρξιν πραγματικήν, ἀνεξαρτήτως τῆς διανοητικῆς καταστάσεως τῶν βλεπόντων αὐτὰ προσώπων τοῦ δράματος, ὁτὲ δὲ ὑποκειμενικά, ἤτοι αἰσθητὰ εἰς τὴν ὅρασιν ἑνὸς μόνου προσώπου νοσοῦντος, μολονότι γίνονται καὶ πρὸς τοὺς θεατὰς ὁρατά, ὁπόταν ὁ ποιητὴς θέλῃ νὰ ὑποκειμενίσῃ τὰς ὀπτασίας.

Παραδεχόμενος τὴν σωματικὴν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐμφάνισιν ὄν-

Digitized by Google

των ὑπερφυσικῶν, ὁ Σαικσπεῖρος ὑπεῖκεν ἐν πρώτοις εἰς τὸ ποιητικὸν αὐτοῦ ἔμφυτον. Οἱ ἄνθρωποι, εἴτε φανερῶς εἴτε λάθρα, πιστεύουσιν εἰς τὸ ὑπεράνθρωπον. Οἱ δ' ἔμφρονες δὲν καταδικάζουσι τὰς δεισιδαιμονίας τῶν ἀφρόνων, διότι, ἐὰν τῷ ὄντι ἔμφρονες, εἶναι καὶ μετριόφρονες, θὰ εἴπωσι δὲ μετὰ τοῦ Ἀμλέτου:

'ς στὸν οὐρανὸν καὶ εἰς τὴν γῆν τόσα καὶ τόσα ἔχει,
ποῦ ἡ φιλοσοφία σου δὲν βλέπει 'ς τ' ὄνειρόν της.

Ἴσως μάλιστα εἴπωσι μετὰ τοῦ γηραιοῦ Lafeu, ἑτέρου τοῦ Σακσπείρου προσώπου (all' s wel that ends well):

«Λέγουν ὅτι θαύματα δὲν γίνονται πλέον, καὶ ἔχομεν τοὺς φι»λοσόφους νὰ μᾶς πάμνουν ἁπλᾶ καὶ συνειθισμένα πράγματα, τὰ »ὑπερφυσικὰ καὶ τὰ ἀνεξήγητα. Διὰ τοῦτο παίζομεν μὲ τὴν φρί»κην καὶ προσποιούμεθα τοὺς γνωστικούς, ἀντὶ νὰ ὑποτασσώ»μεθα εἰς τὸν φόβον τοῦ ἀγνώστου».

Δὲν ἔχουσι δεισιδαιμονίας οἱ ποιηταὶ μόνοι, οἱ κατεχόμενοι ὑπὸ τῆς φαντασίας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἄνδρες ψυχροὶ καὶ θετικοί, ἅμα ἐπὶ ὀλίγον παύσωσιν ἐπιβλέποντες ἑαυτούς. Ὁ μέγας Ἄγγλος ὑλιστὴς Hobbes ἐδειλία νὰ μένῃ μόνος τὰς νύκτας, φοβούμενος τὰς ὀπτασίας. Ὁ Malherbe, ἐν ἐπιστολῇ του γνωί, περιγράφει ἀφελῶς ὑπερφυσικὸν φαινόμενον, ἐπισυμβὰν κατὰ τὸν φόνον Ἑρρίκου τοῦ Δ^ου, ἀλλαχοῦ δ' ἀφηγεῖται σπουδαίως τὴν ἐμφάνισιν τῆς σκιᾶς νεκροῦ τινος. Ὁ Γκαίτης καὶ ὁ Merimée εἶχον ἐπίσης στιγμὰς δεισιδαιμονίας, ὁ δὲ Σωκράτης ὁ σοφώτερος τῶν ἀνδρῶν ἦτο καὶ ὁ δεισιδαιμονέστερος· φρονῶ λοιπὸν ὅτι ὁ Σακσπεῖρος παρεισάγων τὸ ὑπὲρ φύσιν ἐν τῷ θεάτρῳ αὐτοῦ, ἐξεμεταλλεύετο ἓν πρώτοις μετὰ μεγίστης ποιητικῆς τέχνης τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνυπάρχουσαν πρὸς τοῦτο τάσιν.

Ἀλλ' εἰς τοῦτο μεγάλως ὠθεῖτο καὶ ὑπὸ τῶν ἐπικρατουσῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ προλήψεων. Ἔχομεν ὡς πρὸς τοῦτο ἱστορικὰς μαρτυρίας περὶ πλείστων ἐξόχων ἀνδρῶν τῆς ¶6^ης ἑκατονταετηρίδος, οἵτινες ἦσαν προληπτικοὶ καὶ δεισιδαίμονες....

Ἐὰν δὲ ἀπὸ τῶν ἐκκρίτων κατέλθωμεν εἰς τὸ πλῆθος, ἀνευρίσκομεν ἀπειρίαν τοιούτων συγχρόνων μαρτυριῶν, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν

Digitized by Google

πίστιν εἰς τὴν μαγείαν καὶ τὰς μαγίσσας. Ὁ Reginald Scott ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, ἡ *Μαγεία ἀποκαλυπτομένη*, περιγράφει λεπτομερῶς τὰς μαγίσσας, ἡ δὲ περιγραφὴ αὐτοῦ συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὰ ἐν τῷ Σαικσπείρῳ.

Αἱ ἐν τῷ Μάκβεθ μάγισσαι καὶ αἱ ἀλλόποτοι συνδιαλέξεις περὶ τῶν κατορθωμάτων αὐτῶν,—ἐν οἷς διαπρέπει ἡ σφαγὴ χοίρων,—καὶ οἱ λέβητες ἐντὸς τῶν ὁποίων μαγειρεύουσι τὰ ποικίλα καὶ ἐκλεκτὰ αὐτῶν καρυκεύματα.

πτερὸν φιδιοῦ τῆς λάσπης . . .
καὶ γουστερίτσας μάτι, πόδι βαθρακοῦ,
πτερὸν τῆς κουκουβάγιας, σαυροπόδαρα, . . .
νεφρὶ βρωμο-Ἑβραίου, κατσικιοῦ χολή, . . .
ὡς καὶ κομματιασμένα πριναρόκλαδα
ποῦ μ' ἔκλειψιν σελήνης ἐκλαδεύθηκαν . . .
καὶ δακτυλάκι βρέφους, 'ποῦ τὸ 'γέννησε
μιὰ πόρνη 'ς ἕναν τράφον καὶ τὸ ἔπνιξε, . . .

Αἱ Μάγισσαι αὗται δὲν εἶναι βαρβαρικῆς φαντασίας γεννήματα ἀλλ' ἱστορικά, οὕτως εἰπεῖν, καὶ πραγματικὰ ὄντα. Πᾶν ὅ,τι λέγουσιν ἢ πράττουσιν, εὑρίσκεται ἐν τῇ *Δαιμονολογίᾳ* τοῦ βασιλέως Ἰακώβου τοῦ Α.' ἢ ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν τότε δικαστηρίων, καὶ δύνατα νὰ ἐξηγηθῇ καὶ σχολιασθῇ διὰ μόνης τῆς ἐρεύνης τῶν συγχρόνων μνημείων.

Ὑπὸ αἰσθητικὴν δ' ἔποψιν, ὁ Σαικσπεῖρος οὐδαμῶς ἔσφαλε διαστρήσας τὴν κατὰ παράδοσιν ἀπεχθῆ μορφὴν τῶν τερατωδῶν τούτων ὄντων. Δὲν ἁρμόζει τὸ κάλλος εἰς τοῦ Ἅδου τὰ ὄργανα. Τοιαῦται ἦσαν καὶ αἱ ἀποτρόπαιοι Εὐμενίδες τοῦ Αἰσχύλου, αἱ «κατάπτυστοι κόραι», ὡς τὰς ἀποκαλεῖ ὁ Ἀπόλλων «αἷς οὐ μίγνυται θεῶν τις, οὐδ' ἄνθρωποι, οὐδὲ θὴρ ποτε».—Ὅτε, λέγει ὁ Πολυδεύκης, ἐνεφανίσθησαν ἐπὶ τῆς σκηνῆς, γυναῖκες ἐλειποθύμησαν καὶ παιδία ἀπεβίωσαν ἐκ τοῦ τρόμου. . .

Ἀλλὰ δὲν περιωρίσθη ὁ Σαικσπεῖρος εἰς μόνην τὴν ἐγχώριον καὶ δημώδη τῆς πατρίδος αὐτοῦ παράδοσιν· παρεισάγων τὰς ἀναμνήσεις τῆς ἀρχαιότητος, ἀναμιγνύει τὰ κλασικὰ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἑκάτης ὀνόματα μετὰ τῶν χυδαίων ὀνομασιῶν τῶν

Digitized by Google

Μαγισσῶν. Ἡ δὲ βροχὴ καὶ ὁ ἄνεμος, καὶ οἱ κεραυνοὶ, καὶ ἡ ἔρημος ἐξοχὴ, ὅπου συνέρχονται τὰ δαιμόνια τοῦ σκότους, ἀπαρτίζουσιν ἀτμοσφαῖραν συναρμοζομένην πρὸς τὰ σατανικὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα ἐντὸς αὐτῆς παρουσιάζονται. Τὸ δρᾶμα τοῦ Μάκβεθ ἀποτελεῖ ἐν συνόλῳ συμφωνίαν φαντασιώδη καὶ πένθιμον, τῆς ὁποίας τὴν διαπασῶν εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς δίδει ὁ διάλογος τῶν τριῶν Μαγισσῶν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς περικυκλούσης αὐτὰς τρικυμίας·

—Πότε θὰ ξαναϊδοῦμεν μιὰ τὴν ἄλλην μας;
μὲ τὴν ἀνεμοζάλην, μ' ἀστραπόβροντα;
—Ἀφοῦ ὁ κρότος παύσῃ κ' ἡ ὀχλοβοὴ,
κ' ἡ μάχη τελειώσῃ, χάσουν ἢ χαθοῦν.
—Ὁ ἥλιος πρὶν νὰ δύσῃ τοῦτο γίνεται.
—τὸ μέρος ποῦ;
—'ς τὸν λόγγον.
—Θ' ἀπαντήσωμεν
τὸν Μάκβεθ ἐκεῖ πέρα...
—Νά με, ἔφθασα!
—Εἶν' τὰ ὡραῖα φρίκη, φρίκη τὰ καλά.
Πετοῦμεν 'ς τὴν ἀντάραν καὶ 'ς τὴν καταχνιά.

Αἱ δύο ἢ τρεῖς σκηναὶ, καθ' ἃς αἱ Μάγισσαι συνέρχονται μόναι, καὶ ἡ ἐμφάνισις αὐτῶν εἰς τὸν Μάκβεθ καὶ τὸν Βάγκον ταυτοχρόνως, ἐναργῶς ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ ποιητὴς παριστᾷ αὐτὰς ὡς ὄντα ὑπαρκτὰ καὶ ἀντικειμενικά. Ἐν τούτοις κριτικοί τινες ἀπεπειράθησαν νὰ ἐξώσωσι τὰ ὑπὲρ φύσιν ἐκ τοῦ θεάτρου τοῦ Σαικσπείρου, ἐξηγοῦντες αὐτὰ ὡς ἁπλᾶς δῆθεν φρεναπάτας, ὅπως ἐν τῷ Ὀρέστῃ τοῦ Εὐριπίδου . . . Θέλουσι, λόγου χάριν, ὅτι ἡ ἐμφάνισις καὶ αἱ προφητεῖαι τῶν Μαγισσῶν οὐδὲν ἄλλο παριστῶσιν, ἢ τὴν συσσωμάτωσιν τῶν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Μάκβεθ κρυπτομένων πόθων, καὶ τὴν προσωποποίησιν τοῦ πειρασμοῦ, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐνδομύχως οὗτος κατέχεται. Τοῦτο ἀποτελεῖ τῷ ὄντι μέρος τοῦ σκοποῦ τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ μέρος μόνον. Αἱ Μάγισσαί του ἐκπροσωποῦσι τὴν Εἱμαρμένην. Ἡ τραγῳδία του αὕτη δὲν παριστᾷ ἄνδρα δοξομανῆ ἀδικοῦντα ἐξ ἐλευθέρας αὐτοῦ βουλήσεως μόνον, ἀλλὰ παριστᾷ προσέτι αὐτὸν ὡς θῦμα θεοτήτων κακεντρεχῶν, θῦμα δυστυχὲς καὶ ἄξιον οἴκτου, πα-

Digitized by Google

λαῖον κατὰ τῆς Τύχης του. Οὕτω δὲ προσλαμβάνει τὸ δρᾶμα τύπον ἀρχαϊκόν· παρὰ τὸν τρόμον ἐνυπάρχει τὸ ἔλεος, ἀμφότερα δ' ἔχουσι θρησκευτικόν πως χαρακτῆρα. Ἐὰν ὁ Μάκβεθ δὲν συνηντᾶτο μετὰ τῶν Μαγισσῶν, ἡ καρδία του ἤθελεν εἶσθαι οὐχ ἧττον μεμολυσμένη, ἀλλ' αἱ χεῖρές του ἤθελον ἴσως διαμείνει ἁγναί. Τὸ φιλοσοφικὸν ὕψος τῆς ποιητικῆς τοῦ Σαικσπείρου συλλήψεως εἰς τοῦτο ἰδίως συνίσταται, εἰς τὴν συνάντησιν τῆς διεφθαρμένης τοῦ Μάκβεθ καρδίας μετὰ τοῦ ἔξωθεν πειρασμοῦ. . .

Αἱ τρεῖς Μάγισσαι εἶναι ὄντα ἀναντιρρήτως ἀντικειμενικά. Οὐχ ἧττον ὅμως αἱ ὑποκειμενικαὶ ὀπτασίαι εἶναι συνηθέστεραι ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ Σαικσπείρου, καὶ εἰς ταύτας φαίνεται προφανῶς δίδων τὴν προτίμησιν ὁ μέγας ποιητὴς ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, ἡ ποιητική τε καὶ ἠθικὴ αὐτῶν ἀξία ὑπερτερεῖ τὴν τῶν ἀντικειμενικῶν.

Ὅπως γείνῃ ἐπὶ τοῦ θεάτρου παραδεκτὴ ἡ ὀντότης πλασμάτων ὑπερφυσικῶν, ἀπαιτεῖται τέχνη Αἰσχύλειος ἢ Σαικσπείρειος, ἀπαιτεῖται δὲ συγχρόνως καὶ ἡ ἐπὶ τῆς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως ἐπίδρασις τῶν συγχρόνων δοξασιῶν. Ἄλλως, ἀντὶ ὄντων προκαλούντων θάμβος καὶ φρίκην, ἤθελον κινεῖσθαι ἐπὶ τῆς σκηνῆς γελοῖαι μηχαναὶ μελοδράματος, διαβολίσκοι ἀντὶ δαιμόνων, καὶ ἀντὶ φαντασμάτων φαντασμαγορίαι. Αἱ ὑποκειμενικαὶ ὅμως ὀπτασίαι, τὰ πλάσματα δηλαδὴ τῆς φαντασίας ἐν παθολογικῇ εὑρισκομένης καταστάσει, ἀνήκουσιν εἰς τὴν τάξιν τῶν φυσικῶν φαινομένων, καὶ καθ' ὃ τοιαῦτα ἐφείλκυσαν ἰδίως τὴν περιέργειαν τοῦ Σαικσπείρου.

Ἡ ἁπλουστέρα φάσις ὑποκειμενικῆς ὀπτασίας εἶναι τὸ ἐνύπνιον.

Κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς μάχης τοῦ Bosworth ὁ βασιλεὺς Ρικάρδος ὁ Γ'ος κοιμᾶται ἐν τῇ σκηνῇ αὐτοῦ. Ἐνώπιόν του περίστανται αἴφνης αἱ σκιαὶ τῶν θυμάτων του, καὶ προλέγουσι τὴν ἧτταν καὶ τὸν θάνατόν του. Ἀφυπνίζεται διὰ μιᾶς ὁ Ρικάρδος καὶ ἀνακράζει: «ὦ δειλὴ συνείδησις, πῶς μὲ βασανίζεις!»

Παρόμοια ἐνύπνια ἐτάρασσον τὸν ὕπνον ἑτέρου βασιλέως ἀσθενεστέρου τὴν ψυχήν, Καρόλου τοῦ 9ου τῆς Γαλλίας· ἀλλ' οὗτος, ἐκτὸς τῶν ἐνυπνίων, ἦτο ὑποκείμενος καὶ εἰς φρεναπάτας ἤδη.

Digitized by Google

«Ὁ βασιλεὺς Κάρολος ἔκραξε κατ' ἰδίαν τὸν ἰατρόν του καὶ τῷ εἶπε: Ἰατρέ, δὲν ἠξεύρω τί ἔπαθα πρὸ δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν· εἶμαι τεταραγμένος τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα· κοιμώμενος ἢ ἐξυπνος, ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν, μοὶ φαίνεται ὅτι βλέπω ἐμπρός μου τὰ πτώματα τῶν φονευθέντων μὲ φρικτὸν καὶ αἱματόφυρτον τὸ πρόσωπον». Ἐκ τῶν λόγων τοῦ Καρόλου ἐξάγεται ὅτι αἱ ὀπτασίαι του δὲν ἔχουσιν εἰσέτι τοσαύτην ζωηρότητα, ὥστε νὰ ἐξαπατῶσιν αὐτὸν ὡς πρὸς τὴν πραγματικότητά των. Τοιαύτη καὶ ἡ φαντασιώδης μάχαιρα, τὴν ὁποίαν ἐνώπιόν του βλέπει ὁ Μάκβεθ·

Τί εἶναι τοῦτο, μάχαιρα, ποῦ βλέπω ἀντικρύ μου
μὲ τὴν λαβήν της πρὸς ἐμέ; ... Ὤ! Ἔλα νὰ σ' ἁρπάξω! ...
Δὲν σ' ἔχω, πλὴν τὰ μάτια μου ἐκεῖ ἐμπρὸς σὲ βλέπουν.
Ὦ φάντασμα ὁλέθριον, δὲν εἶσαι κ' εἰς τὸ χέρι
καθὼς 'ς τὰ μάτια αἰσθητόν; ἢ μὴ δὲν εἶσαι ἄλλο
παρὰ μαχαῖρι νοερόν, ἀπάτης μόνον πλάσμα,
ὁποῦ γεννᾷ ἡ κεφαλὴ 'ς τὴν ἔξαψιν τῆς θέρμης;
Ἀλλὰ σὲ βλέπω πάντοτε, ψηλαφητὸν σὲ βλέπω
καθὼς αὐτό, ποῦ τὸ τραβῶ ἀπὸ τὴν θήκην τώρα.
Τὸν δρόμον ὅπου ἔμελλα νὰ πορευθῶ μοῦ δείχνεις,
καὶ ὅμοιόν σου σύνεργον θὰ εἶχα εἰς τὸ χέρι.
Τὰ μάτια μου αἱ ἄλλαι μου αἰσθήσεις τὰ ἐμπαίζουν,
ἢ μήπως εἶν' τὰ μάτια μου τὰ μόνα 'ς τὰ σωστά των; ...
Σὲ βλέπω, νά! κ' εἰς τὴν λαβὴν κ' ἐπάνω 'ς τὴν λεπίδα
αἵματος εἶναι σταλαγμοί, ὅπου δὲν ἦσαν πρῶτα! ...
Δὲν ἔχει τίποτ' ἀπ' αὐτά! ὁ φονικὸς σκοπός μου
τὸ σχῆμ' αὐτὸ τ' ἀνύπαρκτον 'ς τὰ μάτια μου λαμβάνει ...

Ὁ Μάκβεθ ἔχει ἐνταῦθα τὴν συναίσθησιν τῆς φρεναπάτης του.

Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνήκει καὶ ἡ ἐμφάνισις τῆς σκιᾶς τοῦ Καίσαρος εἰς τὸν Βροῦτον, κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἐν Φιλίπποις μάχης.

Ἡ ἔνταασις τῆς εὐαισθησίας τοῦ Βρούτου ἔχει αὐτὸν προπαρεσκευασμένον διὰ τὰς ἐπερχομένας ἐντυπώσεις. Εἶναι νύξ, νὺξ ἐπακολουθοῦσα ἡμέραν ζοφεράν, καθ' ἣν ταὐτοχρόνως ἔμαθε καὶ τῆς εὐγενοῦς συζύγου του τὸν θάνατον καὶ τὴν προσέγγισιν τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ. Εἶναι περίλυπος, πρὸς δὲ καὶ δυσπρεσταμένος

Digitized by Google

καθ' ἑαυτοῦ, διότι ἀδίκως ἤρισε πρὸς τὸν φίλον του Κάσιον. Ἀγρυπνῶν ἐν τῇ σκηνῇ του, ἐν μέσῳ τῆς βαθείας πέριξ νυκτερινῆς σιγῆς, λαμβάνει βιβλίον εἰς χεῖρας, ἀλλὰ ματαίως προσπαθεῖ ν' ἀναγνώσῃ. Ὁ δοῦλός του, ὁ νεαρὸς Λούκιος, ἀνακρούει κατ' αἴτησίν του μέλος τι, ἀλλὰ κεκμηκώς, κλείει ἐντὸς ὀλίγου τὰ βλέφαρα καὶ ἀποκοιμᾶται. Τότε, εἰς τὴν τρέμουσαν λάμψιν τοῦ σβεννυμένου δαυλοῦ, ἐμφανίζεται τοῦ Καίσαρος ἡ σκιά·

Θαμπὰ ποῦ καίει ὁ δαυλός . . . Ποιὸς εἶναι ποῦ ἐμβαίνει ; . . .
Εἶναι τὰ μάτια μου θαῤῥῶ τὰ ἀδυνατισμένα
ποῦ πλάττουν τοῦτο τὸ φρικτὸν τὸ φάντασμα ἐμπρός μου !
Κατάντικρύ μου ἔρχεται . . . Ἐσύ, τί πρᾶγμα εἶσαι ;
Θεὸς μὴν εἶσαι ; Ἄγγελος, ἢ Δαίμονας ; Μὲ κάμνεις
κ' αἱ τρίχες μου ὀρθόνονται, τὸ αἷμά μου παγόνει . . .
Εἰπὲ τί εἶσαι ;

ἡ σκιά.

Ὁ κακὸς ὁ δαίμων σου, ὦ Βροῦτε.

Βροῦτος.

Τί θέλεις κ' ἦλθες ;

ἡ σκιά.

Νὰ σοῦ 'πῶ πῶς θὰ μ' ἰδῇς καὶ πάλιν
εἰς τοὺς Φιλίππους.

Βροῦτος.

Ἄ ! καλά ! Λοιπὸν σὲ ξαναβλέπω ;

ἡ σκιά.

Ναί· 'ς τοὺς Φιλίππους.

Βροῦτος.

Θὰ σ' ἰδῶ λοιπὸν εἰς τοὺς Φιλίππους. .
Τώρα ποῦ ἔκαμα καρδιάν, μοῦ χάνεσ' ἀπ' ἐμπρός μου !
Κακέ μου Δαῖμον, ἤθελα κι' ἄλλα νὰ 'πῶ μαζῆ σου.—
Λούκιε ! Βάρων ! Κλαύδιε ! Ἀκούσατε, ξυπνῆστε !
Κλαύδιε !

Λούκιος.

Εἶναι ἡ χορδή, αὐθέντα χαλασμένη.

Βροῦτος.

Φαντάζεται πῶς τ' ὄργανον παίζει ἀκόμη. — Ξύπνα,
αἴ, Λούκιε.

Digitized by Google

Λ ο ύ κ ι ο ς.

Αὐθέντα μου.

Β ρ ο ῦ τ ο ς.

Τί εἶδες 'ς τ' ὄνειρόν σου,

Καὶ τόσον ἐξεφώνησες;

Λ ο ύ κ ι ο ς.

Αὐθέντα, δὲν ἠξεύρω

Πῶς ἐφώναξα.

Β ρ ο ῦ τ ο ς.

Ἐφώναξες! Τί ἦτον ὁποῦ εἶδες;

Λ ο ύ κ ι ο ς.

Δὲν εἶδ', αὐθέντα, τίποτε.

Β ρ ο ῦ τ ο ς.

Καλά. Ξανακοιμήσου.

Αὶ Κλαύδιε! Σύ, κύριε! Ξυπνήσατε!

Β ά ρ ω ν.

Αὐθέντα!

Κ λ α ύ δ ι ο ς.

Αὐθέντα!

Β ρ ο ῦ τ ο ς.

Τί ἐπάθατε 'ς τὸν ὕπνον σας κ' οἱ δύο,

καὶ τόσον ἐφωνάξατε;

Κ λ α ύ δ ι ο ς.

Ἐφωνάξαμεν, αὐθέντα;

Β ρ ο ῦ τ ο ς.

Ἐφωνάξατε! — Τί εἴδατε;

Β ά ρ ω ν.

Τίποτ' ἐγὼ δὲν εἶδα.

Κ λ α ύ δ ι ο ς.

Κ' ἐγὼ δὲν εἶδα τίποτε.

Τὰ ἐρωτήματα τοῦ Βρούτου μαρτυροῦσιν, ὅτι ἀμφιβάλλει περὶ τῆς πραγματικότητος τῆς ὀπτασίας του, καὶ ὑποπτεύεται μὴ εὑρίσκειται ὑπὸ τὸ κράτος φρεναπάτης.

Ὑπάρχουσι διάφοροι βαθμοὶ φρεναπάτης, ὁ δὲ Σαικσπεῖρος,

Digitized by Google

μετὰ πολλῆς ἐπιστασίας καὶ τέχνης, προσέχει περὶ τὴν διάκρισίν των. Καθὼς ὁ Βροῦτος, καὶ ὁ Ἀμλέτος ἐπίσης εἶναι, ὡς ἐκ τῆς φυσιολογικῆς του καταστάσεως, προδιατεθειμένος διὰ τὴν ἐπερχομένην ὀπτασίαν. Ἀπ' ἀρχῆς τοῦ δράματος κατέχεται ὑπὸ βαθείας μελαγχολίας. Ἀηδιάσας τὸν κόσμον καὶ τὰ τοῦ βίου, ἐπιζητεῖ τὴν ἐρημίαν, καὶ βλέπει τὸν νεκρὸν ἤδη πατέρα του

μὲ τῆς ψυχῆς τὰ μάτια.

Ἀλλὰ δὲν τὸν ἐξαπατᾷ εἰσέτι ἡ φαντασία του καὶ γνωρίζει ὅτι τὸ ὅραμα ἐκεῖνο εἶναι τῆς ἐξημμένης κεφαλῆς του πλάσμα. Βαθμηδὸν ὅμως οἱ ῥεμβασμοί του μεταβάλλονται εἰς παράνοιαν, ἡ δὲ θλίψις του εἰς παραφροσύνην, καὶ τότε εἶναι ὅλως ὥριμος διὰ πλήρη φρεναπάτην. Ἐν τῇ σκηνῇ μεταξὺ τοῦ Ἀμλέτου καὶ τῆς μητρός του (Γ'. πρᾶξις) τὸ φάσμα εἶναι μὲν ὁρατὸν πρὸς τοὺς θεατάς, ἀλλ' ὅμως διαμένει ὑποκειμενικόν, διότι ἡ μήτηρ του δὲν τὸ βλέπει·

Ἀλλοίμονον! τί ἔχεις
ἐσύ, ποῦ εἰς τὸ ἄπειρον τὸ μάτι προσηλόνεις,
καὶ κάμνεις μὲ τὸν ἄϋλον ἀέρα ὁμιλίαν;
Πετιέται ἄγριος ὁ νοῦς μέσ' ἀπ' τὰ βλέμματά σου . . .
Τί βλέπεις; τί;
— Ἐκεῖνον, νά! ἐκεῖνον. Κύτταξέ τον·
ἀστράπτει ἡ χλωμάδα του. . .
— Πρὸς ποιὸν αὐτὰ τὰ λέγεις;

Καὶ ὁ Μάκβεθ ἐπίσης, κατ' ἀρχὰς βλέπων τὴν μάχαιραν, ἐννοεῖ ὅτι εἶναι ἀνύπαρκτος ἡ πλάνη, ἀλλὰ βαθμηδὸν ἐξαπτόμενος προβαίνει μέχρι τελείας φρεναπάτης.

Ὁ Βάγκος δολοφονεῖται κατ' ἐντολήν του, τὸν δὲ φόνον αὐτοῦ πληροφορεῖται ἐν μέσῳ τοῦ συμποσίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἦτο προσκεκλημένος καὶ ὁ φονευθείς. Ἐνῷ ἑτοιμάζεται νὰ παρακαθήσῃ εἰς τὴν τράπεζαν, ταράσσεται ἡ ὅρασίς του, καὶ νομίζει ὅτι οὐδεμία θέσις ὑπάρχει κενή. Εἶναι τοῦτο ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ. Βαδίζει πρὸς τὴν ἕδραν του, ἀλλὰ κραυγὴ φρίκης ἐξέρχεται τοῦ στήθους του! Βλέπει ἐπ' αὐτῆς καθήμενον τὸν νεκρὸν Βάγκον! Οἱ συνδαιτυμόνες ἀνεγείρονται ἔντρομοι, ἀλλ' οὐδὲν βλέπουσι,

Digitized by Google

διότι οὐδὲν ὑπάρχει. Ἡ Δαίδη Μάκβεθ προσπαθεῖ μετὰ μεγίστης παῤῥησίας πνεύματος νὰ καθησυχάσῃ τοὺς παρὰ τὴν τράπεζαν φίλους, ἐξηγοῦσα ὅτι ὁ Μάκβεθ ὑπόκειται εἰς τὸ πάθος τοῦτο ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας, ἀλλ' ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι σπουδαῖον,— καὶ ἀπευθυνομένη μετὰ ταῦτα κατ' ἰδίαν πρὸς τὸν σύζυγον θέλει νὰ τὸν ἐπαναφέρῃ εἰς τὰς αἰσθήσεις του·

> Ἀνοησίαι! Πλάσματα τοῦ φόβου σου εἶν' ὅλα!
> Καὶ τοῦτο 'σὰν τὴν μάχαιραν θὰ εἶναι 'ς τὸν ἀέρα,
> ποῦ ἔλεγες πῶς σ' ἔδειχνε τὸν δρόμον πρὸς τὸν Δώγκαν. . .
> Τί χάσκεις; τί; Εἶναι σκαμνὶ αὐτὸ ἐκεῖ ποῦ βλέπεις!
> — Δὲν βλέπεις; Νέ! Κύτταξ' ἐκεῖ, ἰδέ τον! — Τί μοῦ λέγεις . . .

Τὰ φαινόμενα ταῦτα εἶναι πάντα φυσικὰ καὶ γνωστὰ εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὸ δὲ ἀληθὲς αὐτῶν τὰ ἀποκαθιστᾷ ἔτι μᾶλλον ἐνδιαφέροντα. Βλέποντες τὸ φάντασμα τοῦ Βάγκου ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ συμποσίου, ἐνθυμούμεθα παρόμοια πολλὰ γεγονότα τῆς αὐτῆς φύσεως καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ ἐν μέσῳ τῆς νοσούσης ἀνθρωπότητος, καθ' ἑκάστην συμβαίνοντα . . .

Εἴτε ἀντικειμενικὰ εἴτε ὑποκειμενικὰ τὰ φάσματα, ἀνάγκη πᾶσα νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἀπαιτουμένη πρὸς ὅρασιν αὐτῶν ψυχολογικὴ προδιάθεσις ἐκ μέρους τῶν προσώπων τοῦ δράματος. Διὰ τί ἐν τῇ τραγῳδίᾳ τοῦ Βολταίρου *Σεμίραμις*, οὐδεμίαν προξενεῖ ἐντύπωσιν ἡ ἐμφάνισις τῆς σκιᾶς τοῦ Νίνου; Οὐχί, ὡς θέλει ὁ Δέσιγκ, διότι παρουσιάζεται ἀναιδῶς ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ,—ἐνῷ ἡ διακριτικὴ καὶ μυστηριώδης σκιὰ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀμλέτου παρουσιάζεται κατὰ τὸ μεσονύκτιον, εἰς ὀλίγων μόνον ἀνδρῶν τοὺς ὀφθαλμούς. Εἰς τὴν λάμψιν τῆς ἡμέρας ἐμφανίζεται καὶ τοῦ Δαρείου τὸ εἴδωλον ἐνώπιον τῶν γερόντων Περσῶν, ἀλλ' ἡ νὺξ ἐνυπάρχει ἐν τῇ τραγῳδίᾳ αὐτῇ τοῦ Αἰσχύλου. Ὅτε ὁ βασιλεὺς τοῦ ἡττηθέντος ἐν Σαλαμῖνι κράτους ἐξέρχεται τοῦ τάφου του, ἡ ἐμφάνισίς του εἶναι ἤδη προπαρεσκευασμένη, περιμένεται, προκαλεῖται, — ὑπάρχει δὲ πλήρης ἁρμονία μεταξὺ τῆς ἐκ τοῦ Ἅδου προελεύσεως ταύτης, καὶ τῶν πενθίμων διανοημάτων τῶν τοῦ δράματος προσώπων. Τοῦ Βολταίρου ἀπ' ἐναντίας τὸ φάσμα εἶναι μηχανὴ θεατρικὴ, οὐδὲν ἄλλο σκοποῦσα ἢ κατορθοῦσα, ἡ

Digitized by Google

τὴν ἀνύψωσιν τῆς πομπῆς τοῦ θεάματος. Εἰς μάτην προαναγγέλλεται ἡ ἔλευσίς του διὰ κεραυνῶν καὶ κρότων ἔσωθεν· οὐδὲν κατορθοῖ διὰ τῆς παρουσίας του.

Ἐνταῦθα παρουσιάζεται τὸ ζήτημα, ἐὰν ἐν τῇ δραματικῇ παραστάσει τῶν τοιούτων φαινομένων εἶναι προτιμητέα, ἢ μή, ἡ ἐπὶ τῆς σκηνῆς παρουσίασις τῶν φασμάτων. Τῷ ὄντι, ὑπάρχει τι τὸ ἀντιφατικὸν εἰς τὴν πρὸς τοὺς θεατὰς ἐπίδειξιν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα βλέπει ὁ νοσῶν μόνος, τὰ δὲ λοιπὰ τοῦ δράματος πρόσωπα δὲν βλέπουσι. Ἀλλ' ἐν τῷ θεάτρῳ τὰ πλεῖστα γίνονται κατὰ συνθήκην, τῆς δὲ συνηθείας ἡ ἰσχὺς εἶναι τοσαύτη, ὥστε οἱ θεαταὶ εὐκόλως παραδέχονται τὰ μὴ πιθανά. Ὅθεν ἡ λύσις τοῦ ζητήματος ἐναπόκειται κυρίως εἰς τοὺς ἐργολάβους.

Ὅτε ἐδιδάχθη ἡ Ὀρέστεια τοῦ Αἰσχύλου, παρουσιάσθη ἡ ἐξῆς δυσκολία. Κατὰ τὸ τέλος τῆς τραγῳδίας τῶν Χοηφόρων, δευτέρου τῆς τριλογίας μέρους, αἱ Εὐμενίδες, τῶν ὁποίων ἐπίκειται ἀκολούθως ἡ ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐμφάνισις, ἐγείρονται βραδέως ἀπὸ τοῦ ἐδάφους καὶ τὰς βλέπει μὲν ὁ Ὀρέστης, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὁ Χορός. Ἦτο δ' ἐπάναγκες νὰ γείνῃ πρὸς τοὺς θεατὰς ὁρατὴ ἡ παρουσία των, διότι ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ φρεναπάτης ὡς ἐν Εὐριπίδῃ, ἀλλὰ περὶ φρικώδους πραγματικότητος, ὁ δ' Αἰσχύλος ἤθελε τὴν τοιαύτην ἐμφάνισίν των ὡς σύνδεσμον μεγαλοπρεπῆ μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου μέρους τῆς τριλογίας αὐτοῦ. Ἡ διάταξις τοῦ ἐν Ἀθήναις θεάτρου ἐπέτρεψε τὴν ἀνύψωσιν τῶν Εὐμενίδων ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας, ἔνθεν αἱ δρακοντόμαλλοι κεφαλαί των, προβάλλουσαι βαθμηδὸν, ἦσαν ὁραταὶ εἰς μόνους τοὺς θεατὰς καὶ τὸν Ὀρέστην, οὐχὶ δὲ εἰς τὸν χορόν·

Ἄ ἄ, ὀμωαὶ γυναῖκες, αἵδε Γοργόνων δίκην
φαιοχίτωνες καὶ πεπλεκτανημέναι
πυκνοῖς δράκουσιν! οὐκ ἔτ' ἂν μείναιμ' ἐγώ.
— Τίνες σὲ δόξαι, φίλτατ' ἀνθρώπων πατρί,
στροβοῦσιν; . . .
— Οὐκ εἰσὶ δόξαι τῶνδε πημάτων ἐμοί·
σαφῶς γὰρ αἵδε μητρὸς ἔγκοτοι κύνες . . .
Ἄναξ Ἄπολλον, αἵδε πληθύουσι δή,
κἀξ ὀμμάτων στάζουσιν αἷμα δυσφιλές . . .

Digitized by Google

ὑμεῖς μὲν οὐχ ὁρᾶτε τάδ', ἐγὼ δ' ὁρῶ.
ἐλαύνομαι δὲ, καὶ οὐκ ἔτ' ἂν μείναιμ' ἐγώ.

Νομίζω μοναδικὴν ἐν τῷ θεάτρῳ τὴν ἀντικειμενικὴν ταύτην παράστασιν ὄντων μὴ ὁρατῶν εἰς ἅπαντα τὰ ὁρῶντα πρόσωπα. Ἀλλ' ὅτε πρόκειται περὶ ὑποκειμενικῶν ὀπτασιῶν, αὗται δύνανται κατ' ἀρέσκειαν νὰ γίνωσιν ὁραταί, ἢ μή, πρὸς τοὺς θεατάς. Ἐὰν τὰ μηχανήματα δὲν εἶναι ἐκ τῶν ἐντελεστέρων, ὁ δὲ ἠθοποιὸς ἀπ' ἐναντίας ἔχῃ τὴν ἀπαιτουμένην ἱκανότητα, προτιμητέα ἡ ἀποφυγὴ μηχανῶν, αἵτινες ἀντὶ τρόμου ἐνδέχεται νὰ προξενήσωσι γέλωτα.

Ἑσπέραν τινὰ ὁ περιώνυμος Γάλλος ἠθοποιὸς Τάλμας, συνδειπνῶν μετὰ φίλων, παρεκλήθη ν' ἀπαγγείλῃ τὴν γνωστὴν σκηνὴν τῆς γ^ης πράξεως τοῦ Ἀμλέτου. Μόναι σκηνικαὶ προπαρασκευαὶ ἦσαν ἐξ ἀνάγκης τὰ ἔπιπλα τοῦ ἑστιατορίου, ὁ δὲ Τάλμας ἀπήγγειλε τοὺς Γαλλικοὺς στίχους τῆς ψυχρᾶς τοῦ Ducis παραφράσεως. Ἐν τούτοις οἱ ἀκροαταὶ κατελήφθησαν ὑπὸ φρίκης. Δὲν εἶχε χρείαν φάσματος ἄντικρύ του. Οἱ ἰδόντες αὐτὸν ἔλεγον ὅτι ἔβλεπον τὸ φάσμα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ εἰς τὴν φωνὴν τοῦ ἠθοποιοῦ.

Β'.

ὁ *Μάκβεθ.*

Χαῖρε, ὦ Μάκβεθ! Βασιλεὺς μετέπειτα θὰ γείνῃς.

Αἱ Δυνάμεις τοῦ Ἅδου ἐν τῇ τραγῳδίᾳ τοῦ Σαικσπείρου ἐνεργοῦσιν ἀντιστρόφως ἢ ἐν τῇ τριλογίᾳ τοῦ Αἰσχύλου. Παρουσιάζονται ἐπὶ τῆς σκηνῆς οὐχὶ μετὰ τὸ ἔγκλημα, ἀλλὰ πρὸ αὐτοῦ, οὐχὶ πρὸς τιμωρίαν, ἀλλὰ πρὸς πειρασμόν.

Ἀπεδώκαμεν εἰς τὰς Μαγίσσας ὕπαρξιν πραγματικήν, ἀντικειμενικήν, παραβάλλοντες δὲ τὸν Μάκβεθ πρὸς τὰς ἀρχαίας τραγῳδίας ὑπεδείξαμεν, ὅτι ἡ μεταξὺ αὐτῶν ὁμοιότης προέρχεται πρὸ πάντων ἐκ τῆς ἐνυπαρχούσης εἰς τὸ δρᾶμα τοῦτο ἐπιδράσεως Δυνάμεων ὑπερφυσικῶν, αἰωρουμένων ὑπεράνω τῶν ἐπὶ τῆς σκηνῆς προσώπων.

Ἀλλά, λέγοντες καὶ παραδεχόμενοι ταῦτα, οὔτε ἀποδίδομεν

Digitized by Google

μεγαλειτέραν τοῦ δέοντος ἀξίαν εἰς τὴν ἐνταῦθα ἐπικράτησιν τῆς Εἱμαρμένης, οὔτε παραβλέπομεν τὴν μεγίστην ἄλλως διαφορὰν μεταξὺ τοῦ νεωτέρου τούτου ἀριστουργήματος καὶ τῆς ἀρχαίας ἐν γένει τραγῳδίας. Διότι, ἐπὶ τέλους, καὶ μεθ' ὅλα τὰ ἤδη λεχθέντα, τὸ ἐξέχον ἐν τῷ Μάκβεθ εἶναι ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία, ἐλευθερία σχετικὴ βεβαίως καὶ περιωρισμένη, καθὸ ἀνθρωπίνη, ἀλλ' ὁπωσδήποτε περιέχουσα τὴν ἐλαστικότητα, τὴν ὁποίαν ἡ λέξις ἐμφαίνει, ὁπότε ἐφαρμόζεται εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Ἡ Εἱμαρμένη, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Μάκβεθ ὑπείκει, εἶναι ἁπλῶς καὶ μόνον ὁ φυσικὸς νόμος, καθ' ὃν τὸ ἔγκλημα γεννᾷ τὸ ἔγκλημα, ἡ δὲ ἀνομία διαδέχεται τὴν ἀνομίαν. Ὁ ἅπαξ τολμήσας νὰ θέσῃ τὸν πόδα ἐπὶ τῆς ὀλισθηρᾶς κατωφερείας, κυλίεται μέχρι βάθους τοῦ βαράθρου, ἀλλ' ὅμως δὲν ἀπαλλάσσεται τῆς εὐθύνης τοῦ πρώτου τοὐλάχιστον βήματος· ἠδύνατο δὲ καὶ πίπτων ἔτι νὰ ἐπικαλεσθῇ καὶ νὰ εὕρῃ χεῖρα πρόθυμον βοηθείας. Τὰ δαιμόνια ἐν τῷ Σαικσπειρείῳ δράματι ἐκπροσωποῦσι τὸν πειρασμόν, εἰς τὸν ὁποῖον ναὶ μὲν ὑποκύπτει ὁ ἀφρόνως προσηλῶν ἐπ' αὐτοῦ τὸν ὀφθαλμόν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὁ ἔχων τὴν γνῶσιν ν' ἀποστρέψῃ τὸ πρόσωπον. Αἱ Μάγισσαι, διὰ τῆς ἐμφανίσεως καὶ τῶν προφητειῶν αὐτῶν, δὲν ἐξασκοῦσιν ἐπὶ τῆς θελήσεως τοῦ Μάκβεθ πίεσιν ἀναπόδραστον, οὐδ' ἀναγκάζουσιν αὐτὸν διὰ τῆς βίας, τρόπον τινά, νὰ πράξῃ τὸ κακόν. Μένει οὗτος μέχρι τέλους οἷος ὁ ἄνθρωπος παριστᾶται εἰς ἅπαντα τοῦ Σαικσπείρου τὰ ἔργα, καὶ ὁποῖος εἶναι πράγματι ἐν τῷ βίῳ, ὁ κύριος δηλαδὴ τῆς τύχης του ἐργάτης. Ἐὰν δὲ ἠδυνάμεθα νὰ ἐρωτήσωμεν τὸν Μάκβεθ αὐτόν, τί περὶ τούτου φρονεῖ, ἤθελεν ὑπερηφάνως ἀρνηθῆ νὰ ἐπιῤῥίψῃ τὴν εὐθύνην τῶν πράξεών του εἰς οἱονδήποτε ἄλλον, ἔξω καὶ εἰς τὸν Σατανᾶν. Οὐδένα ποτὲ μέμφεται, οὐδὲ τὴν σύζυγόν του, οὐδὲ τὰς Μοίρας, οὐδ' ἀνακράζει οὗτος ὡς ὁ Ὀρέστης τοῦ Εὐριπίδου, ὅτι ὁ Ἀπόλλων πταίει·

> Τούτῳ πιθόμενος τὴν τεκοῦσαν ἔκτανον.
> Ἐκεῖνον ἡγεῖσθ' ἀνόσιον καὶ κτείνετε·
> ἐκεῖνος ἥμαρτ', οὐκ ἐγώ.

Ὅθεν, ἐὰν σφάλλωσιν ὅσοι τῶν κριτικῶν θέλουσι νὰ σμικρύ-

Digitized by Google

νωσι τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πειρασμοῦ ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ Μάκβεθ, σφάλλουσιν ὅμως ἔτι μᾶλλον οἱ παραγνωρίζοντες τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεώς του.

Ὁ Ἄγγλος χρονογράφος Holinshed, ἐξ οὗ ἠρύσθη τὴν ὑπόθεσιν τοῦ δράματος ὁ Σαικσπεῖρος, λέγει, ὅτι «ἡμέραν τινά, καθ' »ἣν ὁ Μάκβεθ καὶ ὁ Βάγκος μετέβαινον εἰς Φόρες, ὅπου ὁ βασι»λεὺς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου διέμενε, ἐνῷ μόνοι οἱ δύο διέτρεχον »πρὸς διασκέδασιν δάση καὶ ἀγρούς, συνήντησαν αἴφνης τρεῖς »γυναῖκας ἀλλοκότως ἐνδεδυμένας, καὶ ὁμοιαζούσας πρὸς ἄλλης »ἐποχῆς ὄντα.»

Ὁ ποιητὴς ἐτροποποίησεν οὐσιωδῶς τοῦ χρονογράφου τὴν περιγραφήν. Ἐν τῇ τραγῳδίᾳ δὲν συναντᾷ τυχαίως τὰς Μαγίσσας ὁ Μάκβεθ διατρέχων μετὰ τοῦ Βάγκου δάση καὶ ἀγρούς, ἀλλ' ἐπιστρέφων ἐκ τῆς μάχης, φόνου καὶ δόξης μεστός. Ἡ ἀνδρεία του ἔσωσε τὸν βασιλέα, τὸν χρηστὸν καὶ εἰρηνικὸν Δώγκαν, οὗτινος τὸν θρόνον ἐκλόνιζε φοβερὰ ἀποστασία. Ἄνευ τοῦ Μάκβεθ κατεστρέφετο ἡ βασιλεία. Χείμαῤῥος αἰσθημάτων συγκεχυμένων, στοχασμῶν ἐξ ἐκείνων τοὺς ὁποίους ὀνειρεύεταί τις ἔξυπνος, πλημμυρεῖ τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν του. «Ἄνευ »ἐμοῦ, λέγει καθ' ἑαυτόν, τί θὰ ἐγίνετο ὁ Δώγκαν; Εἰς τὸν βρα»χίονά μου ὀφείλει καὶ θρόνον καὶ ζωήν. Ἐὰν ἔπρεπε νὰ βασι»λεύῃ ὁ ἱκανώτερος, ἤθελεν εἶσθαι οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς Σκωτίας;»

Ἀλλὰ τοιοῦτον μονόλογον ὁ Σαικσπεῖρος δὲν θέτει εἰς τὰ χείλη τοῦ ἥρωός του, οὐδὲ περιπίπτει εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ δώσῃ σῶμα καὶ μορφὴν εἰς ὅ,τι ὤφειλε ν' ἀφήσῃ ἀόριστον καὶ ἀσαφές. Ἐξ αὐτῶν ὅμως τῶν πρώτων τοῦ Μάκβεθ λέξεων διαβλέπομεν, ὅτι ὑφίσταται μυστηριώδης τις σύνδεσμος μεταξὺ τῶν Δαιμονίων τοῦ σκότους καὶ τῶν μυχίων αὐτοῦ στοχασμῶν. Οἱ τελευταῖοι κατὰ τὴν πρώτην σκηνὴν λόγοι τῶν Μαγισσῶν ἦσαν:

Εἶν' τὰ ὡραῖα φρίκη, φρίκη τὰ καλά.

Ὁ δὲ Μάκβεθ μετ' ὀλίγον, εἰσερχόμενος ἐπὶ τῆς σκηνῆς, λέγει πρὸς τὸν Βάγκον:

Δὲν εἶδα ἡμέραν 'σὰν αὐτὴν, τόσον φρικτὴν κι' ὡραίαν.

Digitized by Google

Ὁμιλεῖ περὶ τοῦ καιροῦ; ἢ περὶ τῆς μάχης; ὑπάρχει ὡς πρὸς τοῦτο ἀμφιβολία τις, ὡς ἐκ τοῦ διφορουμένου τῶν λέξεων, ἀλλ' ἀδιάφορον τοῦτο. Τὸ πρᾶγμα ἔχει σημασίαν μεγάλην, καθὸ ὑποδεικνύον (ἐν ἐλλείψει μονολόγου) τὴν αἰσθητικὴν οὕτως εἰπεῖν ὑπόστασιν τοῦ Μάκβεθ, βασιζομένην ἐπὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Ἅδου.

Τοιαύτη ἡ ἠθικὴ τοῦ ἥρωος κατάστασις, καθ' ἣν στιγμὴν συναντᾶται μετὰ τῶν Μαγισσῶν, αἵτινες προσαγορεύουσι τὸν νικητὴν τῆς ἀποστασίας, ὡς μέλλοντα τῆς Σκωτίας βασιλέα. Ὁ Μάκβεθ ἔκθαμβος, καταλαμβάνεται ὑπὸ ῥίγους, ὁ δὲ χρηστὸς Βάγκος ἐκπλήττεται:

ὦ φίλε, τί 'ξιππάζεσαι, ὡσὰν νὰ σὲ φοβίζουν
ἀκούσματα εὐχάριστα;

Οὐδ' ἔχει ἄδικον ἐκπληττόμενος ὁ Βάγκος. Ἐν περιπτώσει θανάτου τοῦ βασιλέως τῆς Σκωτίας, διαδέχεται αὐτόν, κατὰ νόμον, ὁ ἐγγύτερος συγγενής του. Ἐπειδὴ δὲ τοῦ Δώγκαν οἱ υἱοὶ εἶναι ἀνήλικοι, ἀποθνήσκοντος αὐτοῦ δικαιοῦται νὰ καθέξῃ τὸν θρόνον ὁ νικητὴς καὶ τροπαιοῦχος ἐξάδελφός του Μάκβεθ. Ἀλλὰ κατελήφθη οὗτος ὑπὸ ῥίγους, διότι ἐπεχύθη αἴφνης φῶς ἀπαίσιον ἐντὸς τῆς ἀβύσσου τῆς καρδίας του. Οἱ λόγοι τῶν Μαγισσῶν ἔδωκαν διὰ μιᾶς σῶμα εἰς τοὺς συγκεχυμένους στοχασμούς, τοὺς ὁποίους ᾐσχύνετο μέχρι τοῦδε ν' ἀποκαλύψῃ εἰς ἑαυτόν. «Βασιλεὺς τῆς Σκωτίας!... Πότε; Μετὰ χρόνον πολὺν ἴσως... Ἀλλ' ὁ Δώγκαν δύναται νὰ ζήσῃ ἐπὶ πολὺ ἔτι, οἱ δὲ υἱοί του ν' ἀνδρωθῶσιν ἐν τῷ μεταξύ... Ὤ! τὸ σκῆπτρον, τὸ σκῆπτρον! Μοὶ προφητεύουσιν ὅτι θὰ μοὶ δοθῇ... Διὰ τί νὰ μὴ τὸ ἁρπάσω;... Πόθεν ἔρχεται ὁ πειρασμὸς

ποῦ μοῦ ὀρθόνει τὰ μαλλιὰ μὲ τὴν ἐμφάνισίν του,
καὶ ἡ καρδιά μου, ἀπ' ἐκεῖ ποῦ εἶναι στηλωμένη,
ὡσὰν νὰ ξεῤῥιζόνεται, λακτίζει τὰ πλευρά μου;
Ὤ! Κίνδυνοι χειροπιαστοὶ καλλίτερα καὶ φόβοι,
παρὰ διανοήματα φρικτά! Ὁ λογισμός μου
μὲ μόνον τώρα μέσα του τὸ φάντασμα τοῦ φόνου
τόσον μοῦ φέρνει κλονισμόν, ὥστε τὴν ὕπαρξίν μου

Digitized by Google

νὰ σβύνῃ τὴν αἰσθάνομαι 'ς τὴν πλάνην τοῦ νοός μου,
κι' ἄλλο δὲν βλέπω, παρεκτὸς τὰ ὅσα δὲν ὑπάρχουν!
. . . . . Ἂν ἡ Τύχη
θέλῃ νὰ γίνω βασιλεὺς, ἡ Τύχη ἂς μὲ στέψῃ,
χωρὶς ἐγὼ νὰ κινηθῶ.

Ἀλλ' ὁ Μάκβεθ δὲν εἶναι ἐκ τῶν ἀφινόντων εἰς τὴν τύχην τὴν φροντίδα τοῦ νὰ ἐργασθῇ ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἡ δὲ τύχη φαίνεται προδιατεθειμένη νὰ ἐξαπατήσῃ τὰς ἐλπίδας του, ἐὰν ἀφεθῇ εἰς αὐτὴν καὶ μόνην.

Ὁ βασιλεὺς ἀνταμείβων μεγαλοπρεπῶς αὐτόν τε καὶ τὸν Βάγκον, καὶ τοὺς λοιποὺς τοῦ θρόνου του ὑπερμάχους, ἀναγγέλλει τὰς διὰ τὸ μέλλον ἀποφάσεις του·

Ἀκούσατέ με, τέκνα μου, καὶ συγγενεῖς, καὶ θάνοι,
καὶ σεῖς οἱ πλέον ἀκριβοί. Εἰς τὸν πρωτότοκόν μου,
τὸν Μάλκολμ, τὴν διαδοχὴν τοῦ θρόνου μου ἀφίνω.
Εἰς τὸ ἑξῆς εἶναι αὐτὸς τῆς Κουμβερλάνδης πρίγκηψ.
Ἀλλ' ἀσυντρόφευτον αὐτὸν δὲν τὸν τιμῶ καὶ μόνον.
Ἄστρα πολλὰ θὰ μοιρασθοῦν, σημεῖα εὐγενείας,
'ς τὰ στήθη νὰ λαμποκοποῦν ἐκείνων ποῦ τ' ἀξίζουν.

Τότε πρῶτον ὁ Μάκβεθ συλλαμβάνει ὁριστικῶς, μετ' ἀποφάσεως σταθερᾶς ἀλλ' οὐχὶ ἄνευ φρίκης, τὸν σκοπὸν τοῦ φόνου.

Τῆς Κουμβερλάνδης πρίγκηψ!
Ὤ! τοῦτο τὸ ἀνύψωμα νὰ πέσω θὰ μὰ κάμῃ,
ἐκτὸς ἂν ὑπεράνω του πηδήσω. Μ' ἐμποδίζει
τὸν δρόμον μου. — Σκεπάσατε, ὦ ἄστρα, τὴν φωτιάν σας, . . .
κρυφθῆτε, φῶς νὰ μὴν ἰδῇ τὸν σκοτεινόν μου πόθον,
κι' οὔτε τὸ μάτι νὰ ἰδῇ τὸ χέρι! — Πλὴν νὰ γείνῃ
ὅ,τι τὸ μάτι νὰ ἰδῇ θὰ τρέμῃ, — ὅταν γείνῃ!

Ἐνίκησεν ὁ Ἅδης, διότι ὁ Μάκβεθ ἔχει τὴν καρδίαν διεστραμμένην. Ἐὰν ὁ νοῦς καὶ ἡ καρδία του δὲν ἔρρεπον πρὸς τὸ κακόν, οὐδέποτε ἤθελεν ἰσχύσει νὰ τὸν σπρώξῃ μέχρι τῆς διαπράξεως τοῦ ἐγκλήματος ὁ Σατανᾶς, ὑπὸ τὴν μορφὴν παρουσιαζόμενος τῶν Μαγισσῶν, ἢ τῆς συζύγου του. Ὁ ἀγαθὸς Βάγκος εἶδεν ἐπίσης τὰς Μαγίσσας, ἀλλὰ τὰ πονηρὰ Δαιμόνια δὲν ἀπευθύνουσι πρὸς ἐκεῖνον τὸν λόγον, διότι γνωρίζουσιν ὅτι δὲν νικᾶται

Digitized by Google

ὑπὸ τοῦ πειρασμοῦ. Ὁ Βάγκος αὐτὸς τὰς προκαλεῖ νὰ τῷ λαλήσωσι·

Ἐ τὸν σύντροφόν μου εἴπατε τὸν τωρινόν του τίτλον
καὶ τοῦ ἐπρομαντεύσατε μὲ τοὺς χαιρετισμούς σας
καὶ μεγαλεῖα μέλλοντα, κ' ἐλπίδα βασιλείας,
τόσον ποῦ μένει ἔκθαμβος. — Ἐ ἐμένα δὲν λαλεῖτε;
Ἐὰν τοῦ χρόνου τὴν σπορὰν τὸ μάτι σας προβλέπῃ,
ἂν νὰ εἰπῆτε δύνασθε ποιὸς σπόρος θὰ φυτρώσῃ,
ποιὸς ὄχι, — ὁμιλήσετε κ' ἐμὲ, ποῦ δὲν γυρεύω
χάριν ἢ ἔχθραν ἀπὸ σᾶς, ἀλλ' οὔτε σᾶς φοβοῦμαι.

Αἱ Μάγισσαι προλέγουσι τότε εἰς τὸν Βάγκον, ὅτι τὰ τέκνα του θὰ καθέζωσι τὸν θρόνον, ἡ δὲ προφητεία τὸν ταράσσει· συναισθάνεται ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ Ἅδου ἡ φωνὴ καὶ προτρέπει τὸν Μάκβεθ νὰ προφυλάττηται ἀπὸ τοῦ πονηροῦ·

Μὴ σοῦ ἀνάψῃ τὴν ψυχὴν τοῦ στέμματος ὁ πόθος . . .
Ἀλλὰ συμβαίνει κἄποτε διὰ νὰ μᾶς κολάσουν
νὰ λέγουν τὴν ἀλήθειαν τὰ ὄργανα τοῦ σκότους,
καὶ μᾶς γελοῦν μὲ τὰ μικρὰ, διὰ νὰ μᾶς κρημνίσουν
εἰς συνεπείας φοβερὰς καὶ τρομερὰς κατόπιν.

Μετανοεῖ μάλιστα ὁ Βάγκος διὰ τὰς πρὸς τὰ δαιμόνια ἐρωτήσεις του, διότι ναὶ μὲν αἱ προφητεῖαί των οὐδαμῶς ἰσχύουσιν ἐπὶ τῆς καρδίας του, ἀλλ' ὅμως ταράττουσι τὸν νοῦν καὶ ἀνησυχοῦσι τὸν ὕπνον του. Ἄξυπνος δὲν φοβεῖται, ἀλλὰ τὴν νύκτα κοιμώμενος δὲν εἶναί τις κύριος ἑαυτοῦ. Ὅθεν προσεύχεται πρὶν ἢ κατακλιθῇ·

Δυνάμεις θεῖαι, διώξατε τοὺς στοχασμοὺς τοὺς μαύρους,
ὁποῦ πλακόνουν τὴν ψυχὴν 'ς τοῦ ὕπνου τὴν γαλήνην.

Καρδία καθαρὰ καὶ προσευχὴ πρὸς τὸν Θεὸν, ἰδοὺ τὰ ὅπλα δι' ὧν ὁ Βάγκος παλαίει κατὰ τοῦ Σατανᾶ.

Ἐν τῇ ποιήσει τοῦ Σαικσπείρου ἀλλέως βλέπουσι τὴν φύσιν οἱ χρηστοί, ἀλλέως δ' οἱ κακοί. Ὁ τεταραγμένος τὴν ψυχὴν Μάκβεθ ἑλκύεται ὑπὸ τοῦ μεγαλείου τρικυμίας ζοφερᾶς, ἢ ὑπὸ τοῦ γοήτρου τῶν κεραυνῶν καὶ τῆς ἀνεμοζάλης, ἡ δὲ σκληροκάρδιος σύζυγός του προσέχει εἰς μόνον τῶν ὀρνέων τὸν κρωγμόν·

Digitized by Google

ἐνῷ τὴν ψυχὴν τοῦ Βάγκου εὐφραίνουσιν αἱ χελιδόνες ἀγγέλλουσαι τὸ ἔαρ, καὶ ἡ γλυκύτης τοῦ ἀέρος·

Καὶ τὸ πετροχελίδονον, ποῦ κάθε καλοκαῖρι
μᾶς ἔρχεται,—ὁ ξένος μας, ποῦ 'ς τοὺς ναοὺς φωλιάζει,—
κι' αὐτὸ ἀκόμη μαρτυρεῖ μὲ τὰ κτισίματά του,
ὅτ' ἡ πνοὴ τῶν οὐρανῶν, γλυκὰ ἐδῶ μυρίζει.
Δὲν ἔχει σκέπης ἐξοχήν, δὲν ἔχει κορωνίδα,
δὲν ἔχει τοίχου στήλωμα, γωνιὰν δὲν ἔχει, ὅπου
νὰ μὴ κρεμνιέτ' ἡ κλίνη του καὶ κούνια τῶν παιδιῶν' του.
Ὅπου ἀρέσουν νὰ γεννοῦν αὐτὰ καὶ νὰ φωλιάζουν,
ἐκεῖ 'ναι πάντα καθαρὸς κ' εὐώδης ὁ ἀέρας.

Καὶ οὐδ' ἀρκεῖται ἡ ποίησις παριστῶσα τὸν ἄνθρωπον μόνον ἐπιρρεπῆ εἰς τὸ νὰ αἰσθάνεται τὰ τῆς φύσεως, ἀναλόγως τῶν ψυχικῶν αὐτοῦ διαθέσεων. Ἡ φύσις αὐτὴ συνταυτίζεται μετὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν πράξεών του. Καθ' ἣν νύκτα δολοφονεῖται ὁ Δώγκαν, ἡ γῆ τρέμει, γογγυσμοὶ ἀκούονται εἰς τὸν ἀέρα, τὴν δ' ἐπιοῦσαν οἱ ἵπποι τοῦ βασιλέως

ἀγρίευσαν καὶ ἔσπασαν τοὺς σταύλους των, κ' ἐβγῆκαν,
κ' ἐχάθηκαν ἀκράτητοι κ' ἐπαναστατημένοι,
'σὰν νἄθελαν τὸν πόλεμον νὰ κάμουν 'ς τοὺς ἀνθρώπους.

Αἱ τοιαῦται προσωποποιήσεις, τῶν ὁποίων ἀνέκαθεν ἡ ποίησις ποιεῖται χρῆσιν, δὲν εἶναι ἁπλῶς σχήματα ῥητορικά, ἀλλὰ ἐκφράζουσι τὴν θρησκευτικὴν συναίσθησιν τῆς ἑνότητος ἁπάσης τῆς πλάσεως, καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος, μεθ' οὗ οἱ οὐρανοὶ βλέπουσι τὰ ἐπὶ γῆς...

Ὁ Μάκβεθ δὲν εἶναι φύσει οὔτε τοσούτῳ μιαρὸς κακοῦργος, ὥστε νὰ προκαλέσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ νὰ προλάβῃ τὸν πειρασμόν, οὔτε ἅγιός τις, ὅστις ὑποκύπτει ἄκων εἰς τὴν ἐκ τοῦ Ἅδου πίεσιν. Εἶναι ἄνθρωπος, ὅ ἐστι μίγμα ἀγαθοῦ καὶ πονηροῦ, τὸ δὲ πονηρὸν βαθμηδὸν νικᾷ ἐν αὐτῷ καὶ ὑπερέχει. Ἔνθεν ὁ μὲν χαρακτὴρ αὐτοῦ παρίσταται φυσικὸς καὶ πλήρης ἀληθείας, ἡ δ' ἐξιστόρησις τῶν πράξεών του ἐνδιαφέρει ἡμᾶς.

Ὅτε, ἀποφασίσας ἤδη τὸν φόνον τοῦ Δώγκαν, ξενίζει αὐτὸν ὑπὸ τὴν στέγην του καὶ ἔχει πρόχειρον τὸ θῦμα, διστάζει, ἀνα-

Digitized by Google

χαιτιζόμενος ὑπὸ τῆς εὐκολίας αὐτῆς τοῦ πράγματος καὶ ὑπὸ τοῦ μὴ ἀποσβεσθέντος εἰσέτι αἰσθήματος τῆς τιμῆς·

Αὐτὸν ἐδῶ ἡ σκέπη μου διπλᾶ τὸν προστατεύει.
Ἐν πρώτοις εἶμαι συγγενής, κ' ὑπήκοός του εἶμαι·
δεσμοὶ μεγάλοι καὶ οἱ δυό. — Ἀλλὰ καὶ τὸν ξενίζω,
κ' ἐγὼ τὴν θύραν χρεωστῶ νὰ κλείσω 'ς τὸν φονέα,
ὄχι ἐπάνω του ἐγὼ μαχαῖρι νὰ σηκώσω!
Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν θρόνον του ἐφάνη τόσον πρᾶος,
'ς τὸ μέγα του ἀξίωμα τόσον ἁγνὸς κ' ἀθῶος....
Δὲν θέλω νὰ τὸ σπρώξωμεν μακρύτερα τὸ πρᾶγμα.
Τόσας τιμὰς τοῦ χρεωστῶ. Τὸν ἔπαινόν μου λέγει
ὁ κόσμος ὅλος. Τὴν χρυσῆν αὐτὴν ὁπόληψίν μου
ἐπιθυμῶ 'ς τὴν λάμψιν της νὰ τὴν φορῶ, καὶ ὄχι
ἀμέσως ἀπ' ἐπάνω μου νὰ τὴν ἀποτινάξω.

Ἄλλο ὅμως ἡ τιμὴ καὶ ἄλλο ἡ φιλοτιμία[1]. Τὴν φιλοτιμίαν, οὐχὶ τὴν τιμὴν τοῦ Μάκβεθ ἐξάπτει ἡ σύζυγός του, ὅτε ἐπιπλήττουσα αὐτὸν ὡς ἄνανδρον, καὶ ὡς μὴ τηροῦντα τὸν φρικτὸν ὅρκον του, ὠθεῖ αὐτὸν εἰς τὸ ἔγκλημα. Ὁ δὲ Μάκβεθ, μὴ φέρων τὴν ὕβριν, στερεοῦται εἰς τὴν φοβερὰν ἀπόφασίν του, μετὰ βίας ὅμως περιστέλλων τὰς διαμαρτυρήσεις τῆς συνειδήσεώς του·

Ἐκτῆσα τὴν ἀπόφασιν καὶ πᾶσαν δύναμίν μου
θ' ἀφιερώσω εἰς αὐτὸ τὸ φοβερὸν τὸ ἔργον! —
. . . . . .
Τὸ ἔκαμα! Δὲν ἤκουσες κανένα κρότον;

Λαίδη Μ. Μόνον
τῆς κουκουβάγιας τὴν φωνὴν καὶ τὴν βοὴν τῶν γρύλλων.
Δὲν ἦσο σὺ ποῦ 'μίλησες;

Μακβ. Αἴ; πότε;

Λαίδη Μ. Τώρα.

Μακβ. Τώρα
ποῦ 'γύριζα;

Λαίδη Μ. Ναί.

Μακβ. Ἄκουσε, 'ς τὸ πλάγι ποιὸς κοιμᾶται;

Λαίδη Μ. Ὁ Δοναλθαίν.

Μακβ. (βλέπων τὰς χεῖράς του) ὤ! θέαμα φρικτόν!

---

1) Ἡ διάκρισις ἐν τῷ γαλλικῷ κειμένῳ γίνεται μεταξὺ τῶν λέξεων honneur καὶ point d'honneur.

Digitized by Google

Λαίδη Μ. Ἀνοησίαι,
νὰ λέγῃς: θέαμα φρικτόν!
Μακβ. ὁ ἕνας ἀπ' τοὺς δύο
ἐγέλασε 'ς τὸν ὕπνον του, κ' ἐφώναξεν ὁ ἄλλος,
ἐδῶ σκοτόνουν! Κ' ἕνας των ἐξύπνησε τὸν ἄλλον.
Ἐστάθηκα καὶ ἤκουα. — Ἀλλὰ κ' οἱ δύο εἶπαν
τὴν προσευχήν των κ' ἔγειραν νὰ κοιμηθοῦν καὶ πάλιν.
Λαίδη Μ. Κοιμοῦνται δύο των μαζῆ ἐκεῖ.
Μακβ. Ὁ ἕνας εἶπε,
Βοήθειά μου ὁ Θεός! κ' εἶπε Ἀμὴν ὁ ἄλλος,
ὡσὰν νὰ μ' ἔβλεπαν μ' αὐτὰ τὰ χέρια τοῦ δημίου!
Καὶ ἤκουα τοὺς φόβους των, ἀλλὰ δὲν ἠμποροῦσα
νὰ 'πῶ Ἀμὴν, ποῦ ἔλεγαν Θεὲ βοήθησέ μας.
Λαίδη Μ. Νὰ μὴ τὰ συλλογίζεσαι αὐτά, ὦ Μάκβεθ, τόσον.
Μακβ. Πλὴν διὰ τί νὰ μὴ 'μπορῶ τ' Ἀμὴν νὰ τὸ προφέρω;
Ἀνάγκην εἶχα — καὶ πολλὴν — ἀπ' τοῦ Θεοῦ τὴν χάριν,
ἀλλ' ἐκολλοῦσε τὸ Ἀμὴν 'ς τὸν λάρυγγά μου μέσα.
Λαίδη Μ. Αὐτὰ νὰ τὰ σκεπτώμεθα δὲν πρέπει καθὼς κάμνεις.
Μ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἠμπορεῖ νὰ τρελλαθῇ κανένας.
Μακβ. Μ' ἐφάνη 'σὰν νὰ ἤκουα μίαν φωνὴν νὰ κράζῃ,
Εἰς τὸ ἑξῆς μὴ κοιμηθῇς! Ἐσκότωσε τὸν ὕπνον
ὁ Μάκβεθ! Τὸν ἐσκότωσε τὸν ὕπνον τὸν ἀθῷον,
αὐτὸν ποῦ τὸ κουβάριασμα ξεπλέκει τῶν φροντίδων,
τὸν θάνατον εἰς τὴν ζωὴν τῆς κάθε μιᾶς ἡμέρας,
λουτρὸν τοῦ κόπου, βάλσαμον τοῦ νοῦ τοῦ πονεμένου,
τῆς δυνατῆς τῆς Φύσεως προσφάγι, τροφοδότην
'ς τοῦ βίου τὸ συμπόσιον!

. . . . . .

Λαίδη Μ. Ἀγαπητέ μου θάνε,
λιγᾷ καὶ χαλαρόνεται ἡ ἀνδρικὴ καρδιά σου,
ἂν τὸν ἀφίνῃς εἰς αὐτὰ νὰ χάνεται τὸν νοῦν σου.
Πήγαιν' εὐθὺς 'λίγον νερὸν νὰ εὕρῃς, νὰ ξεπλύνῃς
ἀπὸ τὰ χέρια σου αὐτὸν τὸν μαῦρον καταδότην.
Τί μοῦ τὰ ἔφερες ἐδῶ τὰ δύο τὰ μαχαίρια;
Πρέπει ἐκεῖ, 'ς τὸ πλάγι του νὰ μένουν. Πήγαινέ τα
καὶ ἄλειψε μὲ αἵματα τοὺς κοιμισμένους δούλους.
Μάκβ. Δὲν 'πάγω. Τὸ τί ἔκαμα νὰ τὸ σκεφθῶ καὶ μόνον
μὲ πιάνει τρόμος! Δὲν τολμῶ νὰ τὸ ἰδῶ καὶ πάλιν.
Λαίδη Μ. Μικρόψυχε! Δός τα ἐδῶ ἐμένα τὰ μαχαίρια.
Οἱ κοιμισμένοι κ' οἱ νεκροὶ ὡσὰν εἰκόνες εἶναι.

Digitized by Google

Ζωγραφιστὸς ὁ διάβολος μόνον παιδιὰ τρομάζει.
Ἂν τρέχῃ αἷμ' ἀπὸ τὴν πληγήν, τὰ πρόσωπα θὰ βάψω
τῶν δούλων του, νὰ φαίνωνται πῶς τὄκαμαν ἐκεῖνοι.

(Ἐξέρχεται. Ἀκούεται ὁ κρότος θύρας κρουομένης)

Μάκβ. Ποιὸς νὰ κτυπᾷ; — Τί ἔπαθα καὶ μὲ κατατρομάζει
κάθε βοὴ ποῦ ἀκουσθῇ; — Τί εἶν' αὐτὰ τὰ χέρια;
Ἄ! μὲ στραβόνουν! — Ἡμπορεῖ τοῦ Ποσειδῶνος ὅλος
ὁ ἄπειρος Ὠκεανὸς αὐτὸ ποτὲ τὸ αἷμα
νὰ πλύνῃ ἀπ' τὸ χέρι μου; — Ὄχι! Αὐτὸ τὸ χέρι
τὸ πέλαγος τ' ἀπέραντον θὰ καταπορφυρώσῃ...

Λαίδη Μάκβεθ (ἐπιστρέφουσα)
Τὰ χέρια μου 'κοκκίνισαν 'σὰν τὰ 'δικά σου. Ὅμως
τόσον ἀχνὴν νἄχω καρδιάν, τὸ ἔχω ἐντροπήν μου!
'Ακούω ἔξω νὰ κτυποῦν τὴν θύραν. — Ἔλα μέσα.
'Λίγον νερὸν τὴν πρᾶξίν μας ἀρκεῖ νὰ τὴν ξεπλύνῃ.
Ὅλον καὶ ὅλον εἶν' αὐτό!... Τὸ κτύπημα δὲν παύει.
Τὸ νυκτικόν σου φόρεσε ἀμέσως, μήπως τύχῃ
καὶ εἶν' ἀνάγκη νὰ φανῇς κ' ἰδοῦν πῶς ἀγρυπνοῦμεν.
Κάμε καρδιάν! Μὴ χάνεσαι εἰς τοὺς συλλογισμούς σου!

Μάκβ. Νὰ 'ξεύρω τὸ τί ἔκαμα! Ἂς ἦτο νὰ μὴ 'ξεύρω
καὶ πῶς ὑπάρχω!... Κτύπα σύ! Νὰ τὸν ξυπνήσῃς θέλεις
τὸν Δώγκαν μὲ τὸν κρότον σου; Ὤ! Εἴθε νὰ 'μποροῦσες.

Ἰδοὺ ἡ τιμωρία, ἡ δίκη. Ὁ Μάκβεθ ἐσκότωσε τὸν ὕπνον· ὁ Μάκβεθ δὲν θὰ κοιμηθῇ εἰς τὸ ἑξῆς! Ἐὰν ὁ ἥρως τῆς τραγῳδίας τοῦ Σαικσπείρου δὲν ᾐσθάνετο τύψιν συνειδήσεως, ἐὰν ἀπ' ἀρχῆς ἐφαίνετο πάντῃ ἀνάλγητος, ἠθέλομεν παρακολουθήσει τὸ θέαμα τῶν κακουργημάτων του πλήρεις μὲν οἴκτου καὶ ἐλέους πρὸς τὰ θύματά του, ἀλλ' ἀδιάφοροι ὅλως ὡς πρὸς ἐκεῖνον, μόνη δὲ ἡ ἐν τέλει καταστροφή του ἠδύνατο νὰ ἱκανοποιήσῃ, ὑπὸ αἰσθητικήν τε καὶ ἠθικὴν ἔποψιν, τὴν ψυχὴν ἡμῶν. Ἀλλὰ δὲν ἔχει οὕτως ἡ ὑπόθεσις. Ὁ Μάκβεθ δὲν τιμωρεῖται ὑπὸ τῆς σπάθης μόνης τοῦ Μακδώφ, ἀλλ' ὑπὸ τῆς συνειδήσεώς του αὐτῆς. Ἡ ἐνδόμυχος δίκη του, συνταυτιζομένη μετὰ τοῦ ἐγκλήματος, εἶναι σύγχρονος αὐτοῦ, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν προγενεστέρα. Προηγηθεῖσα τῆς πράξεως, ἤρχισεν ἀφ' ὅτου συνελήφθη ὁ σκοπὸς αὐτῆς.

Ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ Μάκβεθ ἀποκαθιστᾷ αὐτὸν ἄξιον

Digitized by Google

οἴκτου μᾶλλον ἢ ἀποστροφῆς. Θεωροῦμεν τιμωρίαν ἱκανὴν τὸν ἐνδόμυχον βασανισμόν του. Ὅτε δ' ἐπὶ τέλους ἀποθνήσκει ἡρωϊκῶς, θαυμάζομεν αὐτόν, καίτοι ἄκοντες, διότι ναὶ μὲν εἶναι κακοῦργος φρικτός, ἀλλ' οὐχὶ καὶ εὐτελής. Ἄλλως τε, ἐν τῷ τραγικῷ ἐν γένει τοῦ Σαικσπείρου θεάτρῳ, οἱ φαῦλοι δὲν ἔχουσι ἄνανδρον καὶ χαμερπῆ τὴν κακίαν. Ἀληθῶς, ὁ δολοφονήσας τὸν Δώγκαν, ὅπως τυραννήσῃ ἐπὶ τῆς Σκωτίας, κινεῖται ὑπὸ σκοπῶν ἰδιοτελῶν, κατὰ τοῦτο ἰδίως διαφέρων τῶν ἡρώων τῆς ἀρχαίας τραγῳδίας, τῶν ὁποίων αἱ πράξεις ἀνυψοῦνται καὶ ἐξαγνίζονται διὰ τῆς θείας ἔξωθεν ἐπιδράσεως. Ἀλλ' ἡ φιλοδοξία, εἰ καὶ ἰδιοτελής, οὐδὲν ὅμως ἔχει τὸ ταπεινόν· τὸ δ' ἔγκλημα τοῦ Μάκβεθ δὲν ἐξευτελίζεται διὰ τοῦ στίγματος τῆς χαμερπείας. Πλήρης ἀνδρείας, μάχεται ὡς λέων, ὁπότε δέ, ἐκτελουμένης κατὰ γράμμα τῆς προφητείας, ἐκλείπει πᾶσα ἐλπίς, ὁπότε τὸ δάσος τῆς Βιρνάμης μετακινούμενον προχωρεῖ κατ' αὐτοῦ, ἀποθνήσκει μαχόμενος καὶ ἀψηφῶν τὴν τύχην.

Οὐδ' ἔχει μόνην τοῦ μαχητοῦ τὴν γενναιότητα. Ἀπὸ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ βήματος ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἀνομίας παλαίει τολμηρῶς κατὰ τῆς Εἱμαρμένης. Αἱ Μοῖραι ὑπεσχέθησαν τὸν θρόνον εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Βάγκου· ὅθεν ἀποφασίζει τὸν φόνον τοῦ Βάγκου καὶ τοῦ υἱοῦ του, ἀλλὰ τὴν νέαν ταύτην πάλην ἀναλαμβάνει μόνος, ἡ δὲ σύζυγος, ἥτις τὸν παρέσυρεν εἰς τὸ πρῶτον ἔγκλημα, μένει ἀμέτοχος τοῦ δευτέρου. Θέλει μόνος αὐτὸς νὰ φέρῃ τὴν εὐθύνην τούτου·

Ἀπόψε, πρὶν ἀρχίσῃ
μέσ' 'ς ταῖς καμάραις νὰ πετᾷ τυφλὰ ἡ νυκτερίδα,
πρὶν κράξῃ τὸν ἀσκάθαρον ἡ σκοτεινὴ Ἑκάτη,
τὸ νυσταγμένον σήμαντρον τῆς Νύκτας νὰ βούσῃ,
πρᾶγμα φρικτὸν καὶ φοβερὸν θὰ γείνῃ!

Λαίδη Μ. Τί θὰ γείνῃ;

Μάκβ. Καλλίτερα, πουλάκι μου, ἐσὺ νὰ μὴ τὸ 'ξεύρῃς,
ὡς ποῦ νὰ ἔχῃς νὰ χαρῇς πῶς ἔγεινε.

Παρεκτὸς τῆς τοιαύτης γενναιότητος, ὁ Μάκβεθ ἔχει τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ νὰ μὴ ἐξαπατᾷ αὐτὸς ἑαυτὸν ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν ἀνομημάτων του. Συναισθάνεται τὴν κακίαν του καὶ τὴν

Digitized by Google

ἀθῳότητα τῶν θυμάτων του. Ὅτε, περὶ τὸ τέλος τοῦ δράματος, μανθάνει τὴν προσέγγισιν τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ καὶ τὴν ἐν αὐτῷ παρουσίαν ἑνὸς τῶν υἱῶν τοῦ Δώγκαν, ἐννοεῖ ὅτι ἐπέρχεται ἡ ὥρα τοῦ ἀπολογισμοῦ:

Ἐπέρασ' ἡ νεότης·
ἐγύρισε 'ς τὸ μάραμα ὁ δρόμος τῆς ζωῆς μου·
τὸ φύλλον ἐκιτρίνισε. Κι' ἀπ' ὅλα ὅσα πρέπει
νὰ ἔχουν τὰ γηράματα, — τιμήν, ἀγάπην, σέβας,
σωρὸν τοὺς φίλους, — τίποτε δὲν ἔχω νὰ προσμένω,
ἀλλ' ἀναθεματίσματα 'ς τὸν τόπον των θὰ ἔχω,
βαθειὰ ἂν ὄχι φανερά, — καὶ σέβας ἀπ' τὰ χείλη,
ἀχνόν, ποῦ ἤθελ' ἡ καρδιὰ νὰ τὸ ἀποκηρύξῃ,
πλὴν δὲν τολμᾷ.

Τὸ ἔγκλημα συνεπιφέρει ἄλλο μετ' αὐτὸ ἔγκλημα:

ἐκεῖνα ποῦ ριζόνουν
μὲ τὸ κακόν, μὲ τὸ κακὸν ὡς τέλους δυναμόνουν.

Μετὰ τὸν φόνον τοῦ Δώγκαν ὁ Μάκβεθ ἀναγορεύεται βασιλεύς, ἀλλὰ δὲν θεωρεῖ ἑαυτὸν ἀσφαλῆ, ἐνόσῳ ὁ Βάγκος ζῇ. Ὁ Βάγκος, κοινωνὸς τῶν προφητικῶν ὑποσχέσεων τῶν Μαγισσῶν, ὑποπτεύεται βεβαίως τὸν Μάκβεθ ὡς ἔνοχον τοῦ φόνου· ἐκτὸς δὲ τούτου, ὁ Βάγκος εἶναι κατὰ τὸν χρησμὸν πατὴρ καὶ ῥίζα τῶν διαδόχων τοῦ Μάκβεθ·

Νὰ ἦμ' αὐτὸ ποῦ εἶμαι
τί ὠφελεῖ, ἂν ἐν ταὐτῷ καὶ ἀσφαλὴς δὲν εἶμαι!
Τοῦ Βάγκου μοῦ ἐῤῥίζωσε μέσ' 'ς τὴν καρδιὰν ὁ φόβος!
Κάτι αὐτὸς βασιλικὸν 'ς τὸ φυσικόν του ἔχει,
ποῦ θέλει φόβον. — Ἠμπορεῖ τὰ πάντα νὰ τολμήσῃ,
καὶ μέσα εἰς τὴν ἄφοβην τὴν τόλμην τῆς ψυχῆς του
ὑπάρχει καὶ ἡ φρόνησις, ποῦ ὁδηγεῖ τὸ χέρι
πῶς νὰ κτυπήσῃ ἀσφαλῶς. — Μόνον αὐτὸν φοβοῦμαι!
Αἰσθάνομαι τὴν τύχην μου αὐτὸς νὰ τὴν σκιάζῃ,
καθὼς καὶ τὸν Ἀντώνιον ἐσκίαζεν ὁ Καῖσαρ.
Ἐθύμωσ' ὅταν ἤκουσεν αἱ τρεῖς των βασιλέα
ἐμένα πρῶτον νὰ εἰποῦν, κ' ἐπρόσταξε κ' ἐκεῖνον
νὰ τοῦ λαλήσουν. — Μὲ φωνὴν προφητικὴν κ' αἱ τρεῖς των
πατέρα τὸν ἐκήρυξαν ἐκεῖνον βασιλέων!
Μοῦ ἔβαλαν διάδημα 'ς τὴν κεφαλήν μου στεῖρον,

Digitized by Google

μοῦ ἔδωκαν 'ς τὸ χέρι μου ἄκαρπον νάχω σκῆπτρον,
διὰ ν' ἁρπάζουν καὶ τὰ δυὸ ξένα κατόπιν χέρια...
Λοιπὸν πρὸς χάριν τῆς σπορᾶς τοῦ Βάγκου, τὴν ψυχήν μου
ἐγὼ ἐκόλασα, ἐγὼ ἐσκότωσα τὸν Δώγκαν;
'ς τὸν κάλυκά μου ἔχυσα χολὴν ἀντὶ γαλήνης
μόνον καὶ μόνον δι' αὐτούς; Καὶ τὸ κειμήλιόν μου
τἀθάνατον, εἰς τὸν ἐχθρὸν τὸ δίδω τοῦ ἀνθρώπου
διὰ νὰ γείνουν βασιλεῖς μετέπειτα ἐκεῖνοι;
Οἱ υἱοὶ τοῦ Βάγκου βασιλεῖς! — Παρὰ νὰ γείνῃ τοῦτο,
ἔλα, ὦ Τύχη, πρόβαλε καλλίτερα ἐμπρός μου,
νὰ πολεμήσωμεν μαζῆ, ὅσον ζωὴ μοῦ μένει.

Ὁ Μάκβεθ ἐκμισθοῖ δύο δολοφόνους, ὅπως φονεύσωσι τὸν Βάγκον καὶ τὸν υἱόν του·

Μὴ μείνῃ εἰς τὸ ἔργον μας ἢ ῥόζος ἢ σχισμάδα.
Κι' ὁ Φλήνξ, τὸ μόνον τέκνον του, ποῦ θὰ τὸν συνοδεύῃ,
μαζῆ μὲ τὸν πατέρα του θέλω κι' αὐτὸς νὰ 'πάγῃ.
Συγχρόνως ναῦρῃ καὶ αὐτὸν ἡ Μοῖρα ἡ κακή του.

Ἀναχωροῦσι λοιπὸν οἱ δολοφόνοι πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου, καὶ μένει ὁ Μάκβεθ μόνος, βεβυθισμένος εἰς σκέψεις.

Ἐν μέσῳ τῆς ἠθικῆς τοῦ Μάκβεθ καταπτώσεως, εὑρισκόμεθα ἐνταῦθα εἰς σημεῖον ἄξιον προσοχῆς, ὡς πρὸς τὴν ψυχολογικὴν τοῦ ἥρωος μελέτην. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἔδρεψε τοὺς καρποὺς τοῦ πρώτου αὐτοῦ ἐγκλήματος, προβαίνει εἰς τὰ ἐμπρὸς μετὰ σατανικῆς ὄντως εὐσταθείας, τὸ δὲ βαρύνον ἐφεξῆς αὐτὸν δὲν εἶναι ἡ συνείδησίς του, — τὴν ὁποίαν ἐφόνευσεν ἐντὸς τῆς καρδίας του, — ἀλλ' ὁ φόβος, ἡ ἀνησυχία μὴ δὲν ἐξησφαλίσθη ἀρκούντως τὸ ἐπιχείρημα, μὴ δὲν ἀρκεῖ τὸ μέχρι τοῦδε χυθὲν αἷμα. Ἡ σύζυγός του προσπαθεῖ νὰ τὸν καθησυχάσῃ·

Τί γίνεσαι, αὐθέντα μου; Κατάμονος τί μένεις,
μὲ συντροφιὰν τὰ θλιβερὰ φαντάσματά σου μόνα,
καὶ τρέφεσαι μὲ στοχασμούς, ποῦ ἔπρεπε νὰ ἦσαν
μ' ἐκείνους ποῦ στοχάζεσαι μαζῆ κι' αὐτοὶ θαμμένοι;
Ὅσα δὲν ἔχουν ἰατρικὸν, νὰ λησμονοῦνται πρέπει.
Τὸ ὅ,τι ἔγειν', ἔγεινε.

Μάκβεθ.

Ἐκόψαμεν τὸ φίδι,

Digitized by Google

πλὴν δὲν τὸ ἐσκοτώσαμεν. Θὰ κλείσῃ τὴν πληγήν του,
θὰ στηλωθῇ, κ' ἡ παλαιὰ φοβέρα τοῦ δοντιοῦ του
τὴν ἔχθραν τὴν ματαίαν μας θὰ φοβερίζῃ πάλιν...
Ὁ νοῦς μου, ὦ γυναῖκά μου, εἶναι σκορπιοὺς γεμάτος!
Κι' ὁ Βάγκος καὶ τὸ τέκνον του ἀκόμη ζοῦν, — τὸ ξεύρεις;

Θεότης τοῦ Μάκβεθ εἶναι ἡ νύξ, ἡ προστάτις τῶν κακούργων·

Ὦ Νύκτα,
ἔλα καὶ κλεῖσε τοῦ φωτὸς τὸ εὔσπλαγχνον τὸ 'μάτι,
ὦ, ἔλα μὲ ἀόρατον αἱματωμένον χέρι
νὰ κομματιάσῃς τὰ δεσμὰ ποῦ μ' ἔχουν χλωμιασμένον.

Ὁ Βάγκος δολοφονεῖται, ἀλλὰ χάρις εἰς ἕνα τῶν δολοφόνων, σβύσαντα αἴφνης τοὺς δαυλούς, διασώζεται ὁ υἱός του, τοῦ ὁποίου ἐπεζήτει ὁ Μάκβεθ τὸν θάνατον, ὅσον καὶ τὸν τοῦ Βάγκου αὐτοῦ « Μᾶς ἔφυγεν ὁ υἱός του! » ἀνακράζει εἷς τῶν φονέων·

Τότ' ἡ μισή μας ἡ δουλειὰ πηγαίνει 'ς τὰ χαμένα!
— Ἐκεῖνο τώρα πῶγεινε, ἂς πᾶμεν νὰ τὸ 'ποῦμεν.

Ἐπιστρέφουσιν ὅπως δώσωσι λόγον τῶν πράξεών των, καὶ εἰσδύουσι μέχρι τῆς θύρας τῆς αἰθούσης, ὅπου, ἐν μέσῳ φωτοχυσίας καὶ πομπῆς, οἱ ἄρχοντες συμποσιάζουσι μετὰ τοῦ βασιλέως. Ὁ Μάκβεθ, ἅμα ἰδὼν αὐτούς, ἀπομακρύνεται ἐν βίᾳ τῶν συνδαιτυμόνων του, ὅπως πληροφορηθῇ τὰ γενόμενα·

— Γεμάτον αἷμα εἶναι
τὸ πρόσωπόν σου, ἄνθρωπε!
— Εἶναι τοῦ Βάγκου αἷμα.
— Καλλίτερα ἐπάνω σου ἢ μέσα 'ς τὸ κορμί του.
Τὸν ἐξεκάμετε;
— Νεκρός, μὲ τὸν λαιμὸν κομμένον.
Τ' ὄκαμα 'γώ.
— Καλλίτερον δὲν ἔχει λαιμοκόπον!
Καλὸς κ' ἐκεῖνος πῶκαμε καὶ εἰς τὸν Φλῆνς τὰ ἴδια.
Ἂν σὺ τὸ ἔκαμες κι' αὐτό, τότε δὲν ἔχεις ταῖρι.
— Ὁ Φλῆνς, αὐθέντα, 'ξέφυγε.
— Τότε λοιπὸν καὶ πάλιν
ἄῤῥωστος εἶμαι· εἰδεμὴ ἐξαίρετα θὰ ἤμουν,
'σὰν μάρμαρον ἀκέραιος, καὶ στερεὸς 'σὰν βράχος,
'σὰν τὸν ἀέρ' ἀδέσμευτος, ποῦ μὲ περικυκλόνει!

Digitized by Google

Πλὴν τώρα εἶμαι δέσμιος, κλεισμένος, πλακωμένος,
δεμένος χειροπόδαρα μὲ φόβους κ' ὀποψίας.
Πλὴν ἔχομεν, εἰπῆτέ μου, τοὐλάχιστον τὸν Βάγκον;
— Αὐθέντα μου, τὸν ἔχομεν 'ς ἕνα χανδάκι μέσα,
μὲ εἴκοσι ὀρθάνοικτες πληγαῖς 'ς τὴν κεφαλήν του·
ἀπὸ αὐταῖς τοῦ ἔφθανε καὶ μιά!
— Καλὸν καὶ τοῦτο!
Νεκρὸν 'ς τὸ χῶμα κεῖτεται τὸ φίδι τὸ μεγάλον.
Ἂν τὸ σκουλῆκι ἔφυγε, θέλει καιρὸν ἀκόμη
νὰ χύσῃ τὸ φαρμάκι του.

Οὐχὶ πλέον ἡ φρίκη τοῦ χυθέντος αἵματος, ἀλλ' ὁ φόβος μὴ δὲν ἐχύθη ἱκανὸν βασανίζει τὸν Μάκβεθ καὶ κλονίζει μέχρι φρενοβλαβείας τὸν ἐγκέφαλόν του. Ἀπέχομεν ἤδη πολὺ τῶν πρώτων τῆς ψυχῆς αὐτοῦ σπαραγμῶν. Τότε ηὔχετο καὶ ἐπεθύμει ν' ἀναστήσῃ τὸν Δώγκαν ὁ κρότος τῆς κρουομένης θύρας. Ἤδη, ὅτε τὸ φάσμα τοῦ Βάγκου ἐμφανίζεται ἐνώπιόν του, τὴν φρεναπάτην προξενοῦσιν οὐχὶ αἱ τύψεις τῆς συνειδήσεως, ἀλλ' αἱ ἀδημονίαι τῆς ἐντρόμου φαντασίας του. Ἐν τῇ παραφροσύνῃ του νομίζει ὅτι ὁ Βάγκος ἀνεστήθη, διότι δὲν ἐφονεύθη ἀρκούντως.

Ἂν εἶναι καὶ οἱ τάφοι μας ὀπίσω νὰ μᾶς στέλνουν
ἐκεῖνους ποῦ ἐθάψαμεν 'ς τὸ χῶμα, — μνήματά μας
εἰς τὸ ἐξῆς τῶν ἀετῶν ἃς γείνουν τὰ στομάχια!...
Ἦτο καιρὸς ποῦ ἔφθανε νὰ χύσῃς τὰ μυαλά του,
κι' ὁ ἄνθρωπος ἀπέθνησκε, — 'τελείωναν τὰ πάντα.
Πλὴν τώρα, — ἀνασταίνονται κ' ἐβγαίνουν ἀπ' τοὺς τάφους
κι' ἀπ' τὰ σκαμνιά μας μᾶς σκουντοῦν...

Ἀφοῦ δέ, παρελθούσης τῆς φρεναπάτης, ἐπαναλάβῃ τὰς αἰσθήσεις, ὁποῖαι αἱ πρῶται τοῦ Μάκβεθ λέξεις;

Αἷμα ζητεῖ! Εἶναι γραπτόν: τὸ αἷμα θέλει αἷμα!
Τόσον βαθειὰ 'ς τὰ αἵματα ἐχώθηκα ὡς τώρα,
ὥστε ἂν παύσω νὰ βουτῶ, τὸ νὰ γυρίσω 'πίσω
θὰ εἶν' ἐπίσης δύσκολον, καθὼς νὰ προχωρήσω.

Θὰ προχωρήσῃ! Σχεδιάζει τὸν φόνον καὶ τοῦ Μακδώφ. Ἡ Λαίδη Μάκβεθ ἐν τούτοις τὸν παρακινεῖ ν' ἀναπαυθῇ. «Ἂς πλαγιάσωμεν», ἀποκρίνεται. Ἀλλ' ὄχι! ὁ Μάκβεθ ἐσκότωσε τὸν ὕπνον! Ὁ Μάκβεθ δὲν θὰ κοιμηθῇ εἰς τὸ ἐξῆς! Ἡ συνείδησις ἐνεκρώθη

Digitized by Google

ἐν αὐτῷ, ἀλλ' ἡ φαντασία του ὅμως, ἄγρυπνος ἀείποτε καὶ ἔντρομος, διώκει καὶ ὕπνον καὶ ἡσυχίαν. Πορεύεται καὶ πάλιν πρὸς τὰς Μαγίσσας, αἵτινες παριστῶσιν ἐνώπιόν του ὀπτασίαν νέαν· ἀλλ' αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἢ φαντασμαγορικὴ παράστασις τῶν σκέψεων ὑφ' ὧν πιέζεται ὁ νοῦς του» :

Ὦ Μάκβεθ, Μάκβεθ, Μάκβεθ!
Φυλάξου ἀπὸ τὸν Μακδώφ!....
— Ὅποιος κι' ἂν εἶσ', εὐχαριστῶ διὰ τὴν συμβουλήν σου.
Ταιριάζει μὲ τοὺς φόβους μου.

Ἀλλ' ὁ Μακδώφ, προλαβὼν τὸν τύραννον, σώζεται ἐν Ἀγγλίᾳ, ὁ δὲ Μάκβεθ ἀπολέσας τὴν βοράν του ταύτην ἀνακράζει:

Τὸ κάθε πρῶτον γέννημα εἰς τὸ ἐξῆς τοῦ νοῦ μου
πρῶτον θὰ εἶναι κάμωμα καὶ τοῦ χεριοῦ μου! — Τώρα
μ' ἔργα ἐγὼ τοὺς στοχασμοὺς νὰ στέψω δὲν θ' ἀργήσω.
Τὸ εἶπα καὶ τὸ ἔκαμα! Εἰς τοῦ Μακδὼφ τὸ κάστρον
νὰ πέσω θέλω ἔξαφνα. Θὰ τοῦ τὸ κυριεύσω!
Θὰ τοῦ περάσ' ἀπ' τὸ σπαθὶ γυναῖκά του, παιδιά του,
κάθε κακότυχον κορμὶ ποῦ συγγενῆ τὸν ἔχει!
Μεγάλα λόγια περιττά! Τὸ πρᾶγμα θὰ τελειώσῃ,
πρὶν νὰ προφθάσῃ ὁ σκοπὸς αὐτός μου νὰ κρυώσῃ!
Ἀλλ' ὄχι πλέον φάσματα!

Ἡ ἐσχάτη ψυχολογικὴ κατάστασις, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Μάκβεθ περιπίπτει, εἶναι ἡ ἀδιαφορία, ἡ ἀπονάρκωσις, γενική τις ἀναισθησία, ἐξ ἧς ἐξέρχεται ὅπως ἀποθάνῃ γενναίως, ὅμοιος πρὸς λύχνον, ὅςτις πρὶν ἢ ἀποσβεσθῇ ἀναδίδει τελευταίαν λάμψιν. Κραυγαὶ καὶ οἰμωγαὶ ἀντηχοῦσιν ἐντὸς τοῦ μεγάρου, ἀλλὰ μένει οὗτος ἀτάραχος·

Τὸ τί σημαίνει φόβος
σχεδὸν τὸ ἐλησμόνησα· ἦτο καιρός, ποῦ μόνον
ν' ἀκούσω νύκτα μιὰν κραυγήν, ἐκρύον' ἡ καρδιά μου,
καὶ ποῦ μιὰ εἴδησις κακὴ τὰς τρίχας μου 'μποροῦσε
νὰ τὰς ὀρθώσῃ 'σὰν κι' αὐταὶ ζωὴν νὰ εἶχαν μέσα.
Τὴν φρίκην τὴν ἐχόρτασα! Συνείθισαν 'ς τὸ αἷμα
οἱ στοχασμοί μου. Δὲν 'μπορεῖ νὰ μ' ἐξιππάσῃ τρόμος!

Μανθάνει ἀνάλγητος τῆς συζύγου του τὴν αὐτοχειρίαν, ἡ δὲ

Digitized by Google

μόνη τῆς θλίψεως αὐτοῦ ἔκφρασις εἶναι ὁ ἑξῆς ἀπελπιστικὸς τοῦ βίου ὁρισμός:

Δὲν εἶν' ὁ βίος ἄλλο,
παρὰ σκιὰ ποῦ περπατεῖ, παρὰ θεάτρου μῖμος
ὁποῦ πηγαίνει κ' ἔρχεται μιὰν ὥραν 'ς τὴν σκηνήν του,
καὶ πλέον δὲν ἀκούεται. Εἶν' ἕνα παραμῦθι
ποῦ λέγει ἕνας παλαβὸς — βοήν, θυμοὺς γεμάτον,
ἀλλὰ δὲν ἔχει νόημα!

Αἱ τύψεις τῆς συνειδήσεως, αἱ ἀνησυχίαι τῆς φαντασίας, ἡ μέχρις ἠλιθιότητος ἀπόγνωσις, ἰδοὺ οἱ τρεῖς κύριοι σταθμοὶ ἐν τῇ διελίξει τῆς ἠθικῆς τοῦ Μάκβεθ καταπτώσεως. Δὲν ἐστερεῖτο μεγαλείου ὁ Μάκβεθ, ἢ εὐγενείας ἐμφύτου, ἠδύνατο δέ, καθὼς ὁ Ἰώβ, ν' ἀντιπαλαίσῃ κατὰ τοῦ Διαβόλου καὶ νὰ νικήσῃ αὐτόν, ἐὰν ἐν ἡμέρᾳ ἀλαζόφρονος μέθης δὲν συνηντᾶτο ἡ φιλοδοξία του μετὰ τοῦ ἐξ Ἅδου πειρασμοῦ:

Χαῖρε, ὦ Μάκβεθ! Βασιλεὺς μετέπειτα θὰ γείνῃς!

Γ.

Ἡ Λαίδη Μάκβεθ.

Ὁ χαρακτὴρ τοῦ Μάκβεθ ἀποτελεῖ ἀξιόλογον ὑπόδειγμα τῆς μεθόδου τοῦ Σαικσπείρου περὶ τὴν ἀπεικόνισιν τῶν τραγικῶν αὐτοῦ προσώπων. Διασαφίζων τὴν πρώτην τοῦ πάθους ἀφετηρίαν, παρακολουθεῖ τὴν βαθμιαίαν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν μέχρι τῆς καταστροφῆς, εἰς τρόπον ὥστε ὁ θεατὴς ἔχει πρὸ αὐτοῦ, οὐχὶ μίαν κρίσιμον στιγμὴν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἥρωος, ὡς ἐν τῷ ἀρχαίῳ θεάτρῳ, ἀλλὰ τὴν ἱστορίαν ὁλόκληρον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους. Ὁ Μάκβεθ δὲν παρίσταται ἐν ἀρχῇ τοῦ δράματος ὁποῖος φαίνεται ἐν τῇ δευτέρᾳ πράξει, οὐδὲ ἀποκαλύπτεται ὅλος ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ πράξει, ἀλλ' ἐν τέλει μόνον τῆς τραγῳδίας γνωρίζομεν αὐτὸν κατὰ βάθος. Οὕτω καὶ ὁ Ὀθέλλος δὲν παρίσταται εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς ζηλότυπος· ἀπ' ἐναντίας, κατ' ἀρχὰς ἔχομεν ἐν αὐτῷ ἄνδρα εἰλικρινῆ καὶ εὔπιστον, οὐδὲν ἄλλο ποθοῦντα καὶ ἀπολαμβάνοντα ἢ τοῦ ἔρωτος τὴν εὐτυχίαν. Τοιοῦτος καὶ Τίμων

Digitized by Google

ὁ Ἀθηναῖος, ὅςτις, πρὶν ἢ καταλήξῃ εἰς μισανθρωπίαν, σπαταλεῖ εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν τὴν φιλίαν καὶ τοὺς θησαυρούς του.

Ἀλλ' ἐν τῷ προσώπῳ τῆς συζύγου τοῦ Μάκβεθ τολμῶ εἰπεῖν, ὅτι ὁ ποιητὴς παραβαίνει τὴν τοιαύτην ψυχολογικὴν αὐτοῦ μέθοδον. Ἄνευ οὐδεμιᾶς προπαρασκευῆς φέρει αἴφνης ἐνώπιον ἡμῶν τέρας κακίας, μὴ προειδοποιήσας οὐδαμῶς τὸν θεατὴν πόθεν ἡ τοσαύτη κακία, ἢ τοὐλάχιστον διὰ τί ὑπὸ τὰς ὑπαρχούσας ἐν τῷ δράματι περιστάσεις ἀναφαίνεται.

Δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ κακία τῶν γυναικῶν ὑπερβαίνει τὴν τῶν ἀνδρῶν, ὡς καὶ ἡ Μήδεια ὁμολογεῖ ἐν Εὐριπίδῃ:

πεφύκαμεν
γυναῖκες εἰς μὲν ἔσθλ' ἀμηχανώταται,
κακῶν δὲ πάντων τέκτονες σοφώταται.

Δυνάμεθα δ', ὡς πρὸς τοῦτο, νὰ ἐπιφέρωμεν καὶ ἑτέραν ἱερωτέραν μαρτυρίαν, τὴν τοῦ Εὐαγγελίου αὐτοῦ, ἐν ᾧ βλέπομεν τὸν Ἰησοῦν καὶ τοὺς ἀποστόλους ἅπαξ μόνον ἐκβάλλοντας ἐξ ἀνδρὸς πνεύματα ἀκάθαρτα πλείονα τοῦ ἑνός, ἐνῷ ἐκ μιᾶς καὶ μόνης γυναικὸς ἑπτὰ ὅλα δαιμόνια ἐξεβλήθησαν. Ταῦτα πάντα σημαίνουσιν, ὅτι ὁπότε τὸ φῦλον, τὸ παρὰ Θεοῦ πλασθὲν ἀσθενὲς καὶ εὐαίσθητον, παρεκκλίνει τῆς εὐθείας ὁδοῦ, ἀπολήγει εἰς διαφθορὰν ταχυτέραν καὶ πληρεστέραν ἢ τὸ ἀγροικότερον, συνάμα δὲ καὶ ἰσχυρότερον, ἀνδρικὸν φῦλον· ὁ δὲ ποιητὴς δικαιοῦται ὁπωσδήποτε ν' ἀπεικονίσῃ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐν ἁπάσῃ αὐτῆς τῇ μοχθηρίᾳ. Ἀλλά, ὅσῳ μεγαλειτέρα ἡ παρεκτροπὴ τῆς γυναικείας καρδίας, τοσούτῳ ἀναγκαιοτέρα ἡ ἐπεξήγησις τοῦ πῶς προήχθη καὶ ἀνεπτύχθη ἡ τοιαύτη παρεκτροπή. Ὁ δὲ Σαικσπεῖρος παρημέλησε νὰ ἱκανοποιήσῃ ὡς πρὸς τοῦτο τὴν δικαίαν ἡμῶν περιέργειαν, καθότι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ πρόοδος τῆς κακίας τῆς Λαίδης Μάκβεθ μένουσι πρὸς ἡμᾶς ἄγνωστοι, τὸ δὲ ὑπὸ δραματικὴν ἔποψιν σπουδαιότερον, οὐδὲ τῶν κινούντων αὐτὴν αἰτίων ἔχομεν σαφῆ γνῶσιν.

Παρίσταται κατὰ πρῶτον ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἀναγινώσκουσα ἐπιστολὴν τοῦ συζύγου της:

« Μὲ ἀπήντησαν τὴν ἡμέραν τῆς νίκης, καὶ αἱ ἀσφαλέστεραι

Digitized by Google

ἀποδείξεις μὲ πείθουν ὅτι γνωρίζουν περισσότερα παρὰ ὅσον φθάνει νοῦς ἀνθρώπου. Ἐνῷ μ' ἔκαιεν ἡ ἐπιθυμία νὰ τὰς ἐρωτήσω καὶ ἄλλα, ἔγειναν ἀέρας καὶ μέσα εἰς τὸν ἀέρα ἐχάθησαν. Ἐνῷ δὲ ἐκστατικὸς ἐθαύμαζα πῶς ἀνελήφθησαν, ἦλθε μήνυμα τοῦ βασιλέως, ὅτι μὲ ἀναγορεύει θάνην τοῦ Καουδώρ! Μὲ αὐτὸν τὸν τίτλον μὲ εἶχαν χαιρετίσει αἱ τρεῖς Μάγισσαι προτήτερα, καὶ μὲ παρέπεμψαν εἰς τὰ μέλλοντα νὰ γείνουν μὲ τὸ: «Χαῖρε σύ, ποῦ βασιλεὺς θὰ γείνῃς.» Αὐτὰ ἐνόμισα καλὸν νὰ τὰ γνωστοποιήσω εἰς ἐσὲ τὴν ἀγαπημένην σύντροφον τῶν μεγαλείων μου, διὰ νὰ μὴ στερηθῇς ὅ,τι σοῦ ἀνήκει ἀπὸ τὴν χαράν μου, μὴ γνωρίζουσα τί μεγαλεῖον ἀκόμη σὲ περιμένει.»

Γλάμης ἰδοὺ καὶ Καουδὼρ ποῦ εἶσαι, καὶ θὰ γείνῃς
κι' ὅ,τι σοῦ ἔταξαν. Ἀλλὰ φοβοῦμαι τὴν ψυχήν σου,
μή, μὲ τῆς ἀγαθότητος τὸ γάλα ζυμωμένη,
τὸν δρόμον τὸν σιμώτερον νὰ πάρῃς δὲν σ' ἀφήσῃ.
Νὰ μεγαλώσῃς τὸ ποθεῖς, φιλοδοξίαν ἔχεις,
ἀλλὰ δὲν ἔχεις καὶ τὸν νοῦν τὸν πονηρόν, ποῦ πρέπει
αὐτὰ νὰ ἔχουν σύντροφον. Ὅ,τι ποθεῖς νὰ ἔχῃς,
μὲ τὸ καλὸν τὸ ἤθελες. Τὸ ἄδικον δὲν θέλεις,
ἀλλ' ὅμως τὸ ὀρέγεσαι ἀδίκως νὰ κερδήσῃς....
Ἔλα ἐδῶ, τὸ θάρρός μου νὰ χύσω 'ς τὴν ψυχήν σου,
ὦ! ἔλα, ἔλα γλήγορα, ἡ ἀνδρική μου γλῶσσα
νὰ κόψῃ τὰ ἐμπόδια ποῦ σὲ ἀπομακρύνουν
ἀπὸ τὸν κύκλον τὸν χρυσόν, ποῦ φαίνεται κ' ἡ Τύχη
καὶ μία ὑπερφυσικὴ βοήθεια τὸ θέλουν,
νὰ σοῦ τὸ βάλουν στέφανον 'ς τὴν κεφαλήν....

Ὑπηρέτης εἰσερχόμενος ἀναγγέλλει τὴν προσεχῆ ἄφιξιν τοῦ Μάκβεθ καὶ τοῦ βασιλέως Δώγκαν. «Ἐτρελλάθηκες!» ἀνακράζει ἡ Λαίδη Μάκβεθ, μόλις καὶ μετὰ βίας πειθομένη ὅτι ἡ Τύχη μετὰ τοσαύτης προθυμίας ὑποβοηθεῖ τοὺς φονικοὺς σκοποὺς της. Ἐπαναλαμβάνει δέ, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ἀγγελιαφόρου, τὸν μονόλογον·

Ὡς κ' ἡ φωνὴ ἐβράχνιασε τοῦ κόρακος, ποῦ κράζει
τὸν ἐρχομὸν τὸν μαῦρόν σου 'ς τοὺς πύργους μου, ὦ Δώγκαν!
Ἐλᾶτε, ὦ Δαιμόνια, ποῦ παρακολουθεῖτε

Digitized by Google

τοὺς φονικοὺς συλλογισμούς! Ξεγυναικώσατέ με,
ἀπὸ τὰ νύχια 'ς τὴν κορφὴν γεμίσατέ με ὅλην
μ' ἀνήκουστην σκληρότητα! Τὸ αἷμα πήξατέ μου,
τοὺς δρόμους ὅλους φράξατε εἰς τὴν συνείδησίν μου,
ὥστε τῆς φύσεως φωνὴ εὐσπλαγχνικὴ καμμία
νὰ μὴ 'μπορῇ τὸν φοβερὸν σκοπόν μου νὰ κλονίσῃ....
Ἐσεῖς, τοῦ φόνου ὄργανα ὅπου καὶ ἂν πλανᾶσθε
ἀόρατα, κ' ἐργάζεσθε κακὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους,
ἐλᾶτε, κάμετε χολὴν τὸ γάλα τῶν μαστῶν μου!
Ἔλα καὶ σύ, Νύκτα βαθειά, σκεπάσου μὲ τοῦ Ἅδου
τὸν σκοτεινότερον καπνὸν, ὥστε ἡ μάχαιρά μου
νὰ μὴ 'μπορέσῃ τὴν πληγὴν νὰ βλέπῃ ποῦ θὰ κάμῃ,
μήτ' ἐπ' ἐπάν' ὁ Οὐρανὸς νὰ μὲ παραμονεύῃ
'πίσ' ἀπ' τὸν πέπλον τῆς Νυκτός, καὶ νὰ φωνάζῃ: Στάσου!

Εἰς τοσαύτην ἀγεξήγητον ἔξαψιν καὶ ταραχὴν ῥίπτει αὐτὴν διὰ μιᾶς ἡ ἀνάγνωσις ἐπιστολῆς, εὐάρεστα μόνον ἀγγέλματα περιεχούσης. Ἀλλὰ διὰ τί τοῦτο; Ὁ Μάκβεθ συνέλαβε μὲν αἰφνιδίως τὸν σκοπὸν νὰ φονεύσῃ τὸν βασιλέα, ἀλλὰ παρωρμήθη ὑπὸ τῶν λόγων τοῦ Δώγκαν, ἀναγορεύσαντος ὡς διάδοχον τοῦ θρόνου τὸν υἱόν του, καὶ διαψεύσαντος οὕτω τῶν Μαγισσῶν τὰς προφητείας. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἤδη ἡ Λαίδη Μάκβεθ πληροφορεῖται περὶ τῶν προφητειῶν καὶ μόνων, αὗται δὲ χαρὰν μόνον καὶ ἀγαλλίασιν ἔπρεπε νὰ προξενήσωσιν, ὡς γράφει ἄλλως τε πρὸς αὐτὴν ὁ Μάκβεθ. Διὰ τί ἐπιφέρουσιν ἀντίθετον ὅλως ἀποτέλεσμα; Πρὸς δικαιολόγησιν τῆς τοιαύτης ἐκρήξεως αἰσθημάτων ἀγρίων ἀνάγκη νὰ προϋποθέσωμεν συνομιλίαν προγενεστέραν τῶν δύο συζύγων, καθ' ἣν ἀντηλλάγησαν πόθοι φιλόδοξοι καὶ σκοποὶ ἐγκληματικοί, ἢ προτροπήν τινα τῆς γυναικὸς πρὸς τὸν σύζυγον ὅπως καταλάβῃ διὰ τῆς βίας τὸν θρόνον. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη συνδιάλεξις ἐγένετο ἐν ἀγνοίᾳ ἡμῶν εἰς τὰ παρασκήνια, πρὸ τῆς ἀνυψώσεως τῆς αὐλαίας. Ἤδη ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν γυναῖκα ἀναγινώσκουσαν ἐν ἐπιστολῇ πράγματα εὐχάριστα, καταλήγουσαν δὲ εἰς συμπεράσματα ἀντιφατικὰ ὅλως πρὸς τὰ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἀναγνωσθέντα. α Ὄντα ὑπερφυσικὰ προφητεύουσιν εἰς τὸν σύζυγόν μου τιμὰς καὶ μεγαλεῖα, δὲν φαίνονται δὲ ψευδόμενα, ἀφοῦ ἡ προφητεία ἐπληρώθη ἤδη κατὰ τὸ ἥμισυ. Θὰ

Digitized by Google

γίνωσι καὶ τὰ ἐπίλοιπα. Τὸ σκάφος ἡμῶν πλέει πλησίστιον πρὸς τὸν λιμένα, ὁ δ' ἄνεμος ἐπιπνέει οὔριος. Ἄρα λοιπόν, ἐκμανῆτε, ὦ θύελλαι, καὶ πληρώσατε τρόμου καὶ φρίκης τὸν αἴθριον οὐρανόν!» Τοιαύτη ἡ λογικὴ τῆς Λαίδης Μάκβεθ[1]). Ἀλλὰ τὸ ἔγκλημα, οἱαδήποτε ἡ ἐπιτυχία αὐτοῦ, εἶναι πρᾶξις φοβερά, συνεπαγομένη τὴν βίαν καὶ τὴν ἀναστάτωσιν, ὅπως δ' ἐν τῇ γαλήνῃ βίου εὐδαίμονος διαπράξῃ τις αἴφνης κακούργημα, ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ, κατὰ τὸ φαινόμενον τοὐλάχιστον, λόγος ἰσχυρὸς πρὸς τοῦτο. Ἐν ἐλλείψει τοιούτου τινὸς ἐλατηρίου ἐν τῇ διαγωγῇ τῆς Λαίδης Μάκβεθ, ἀπορεῖ τις, ἐὰν ὁ Σαικσπεῖρος ἠθέλησεν ἐν τῷ προσώπῳ αὐτῆς νὰ παραστήσῃ γυναῖκα ἀληθῆ, ἢ τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ πονηροῦ, τὸν Διάβολον αὐτόν, ὅμοιον μὲν ἠθικῶς πρὸς τὰς δυσειδεῖς καὶ γενειούχους Μαγίσσας, ἀλλ' ὑπὸ μορφὴν εὐειδεστέραν.

Τὸ πρόσωπόν σου
βιβλίον εἶναι ἀνοικτόν, καλέ μου Μάκβεθ, ὅπου
πράγματ' ἀλλόκοτα 'μπορεῖ καθένας ν' ἀναγνώσῃ.
Θέλεις τὸν κόσμον νὰ γελᾷς; Καθὼς τὸν κόσμον κάμνε.
Χαρὰν νὰ λέγ' ἡ γλῶσσά σου, τὸ μάτι σου, τὸ χέρι,
νὰ φαίνεσαι 'σάν τ' ἄκακον τὸ ἄνθος, πλὴν νὰ εἶσαι
τὸ φίδι ἀποκάτω του.

Πῶς ἄλλως ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ ὁ πειρασμὸς αὐτός;

Ὅτε ὁ Μάκβεθ, πρὶν ἢ προβῇ εἰς τὸν φόνον τοῦ βασιλέως, τὸν ὁποῖον ξενίζει, καταλαμβάνεται ὑπὸ δισταγμοῦ ἐντίμου καὶ διακηρύττει ὅτι δὲν θέλει νὰ σπρώξῃ μακρύτερον τὸ πρᾶγμα, τότε πάλιν ὁ Σατανᾶς, ὅ ἐστιν ἡ σύζυγός του, ἐνισχύει διὰ τῶν ἑξῆς τὴν κλονιζομένην ἀπόφασίν του·

Καὶ ἡ ἐλπὶς ποῦ ἔτρεφες μὴ ἦτο μεθυσμένη;
ἢ μὴ ἀπεκοιμήθηκε 'ς τὸ μεταξύ, καὶ τώρα
'ξυπνᾷ, καὶ βλέπει κίτρινη καὶ καταφοβισμένη
ἐκεῖνο, ποῦ ἐχαίρετο προτήτερα νὰ βλέπῃ;
τὸ μέτρον τῆς ἀγάπης σου μὲ τοῦτο μοῦ τὸ δίδεις.

---

1) Ὁ μεταφραστὴς ἀρκεῖται νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι δὲν παραδέχεται ἁπάσας ἐνταῦθα τοῦ συγγραφέως τὰς ἐνστάσεις.

Digitized by Google

Τὸ ὅ,τι ἔχεις 'ς τὴν καρδιάν, ὦ ἄνθρωπε, φοβεῖσαι
νὰ δείξῃς μὲ τὰ ἔργα σου, μὲ τὴν παλικαριάν σου;
Θέλεις αὐτό, ποῦ ἐκτιμᾷς ὡς στολισμὸν τοῦ βίου,
καὶ ἄνανδρος 'ς τὴν ἴδιαν σου ἐκτίμησιν νὰ εἶσαι;
Θέλεις ν' ἀφίνῃς πάντοτε κατόπιν ἀπ' τὸ θέλω
ν' ἀκολουθῇ τὸ δὲν τολμῶ;

Μάκ6. Παρακαλῶ, σιώπα.
Τολμῶ νὰ κάμω κάθε τι ὁποῦ ἁρμόζει 'ς ἄνδρα.
Ὅποιος πλειότερα τολμᾷ, ἄνδρας δὲν εἶναι.

Λαίδη Μ. Τότε,
τί ἦσουν ὅταν μ' ἔλεγες λοιπὸν τὸ σχέδιόν σου;
Τότε ποῦ εἶχες τὴν καρδιὰν καὶ νὰ τὸ ἐκτελέσῃς,
τότ' ἦσουν ἄνδρας! Κι' ἂν μπορῇς νὰ εἶσαι κι' ἀπὸ τότε
ἀκόμη γενναιότερος, τόσον θὰ εἶσαι ἄνδρας!
Δὲν 'βοηθοῦσ' οὔτ' ὁ καιρὸς οὔτε ὁ τόπος τότε,
καὶ ὅμως ἤθελες ἐσὺ νὰ φέρῃς καὶ τὰ δύο.
Ἰδοὺ ποῦ ἦλθαν μόνα των, ἀλλὰ, ἐνῷ τὰ ηὕρες,
σὺ χάνεσαι. — Τὸ γάλα μου τὸ ἔδωσα καὶ 'ξεύρω
πόσον μιὰ μάνα τ' ἀγαπᾷ τὸ βρέφος ποῦ βυζάνει·
πλὴν κι' ἂν μ' ἐγλυκοκύταζε 'ς τὰ μάτια τὸ παιδί μου,
θὰ ἥρπαζα τὴν ῥόγαν μου ἀπ' τ' ἀπαλά του γούλια
νὰ τοῦ συντρίψω τὰ μυαλά, ἐὰν τὸ εἶχα ὅρκον,
καθὼς ἐσὺ ὡρκίσθηκες 'ς αὐτό!

Ταῦτα εἶναι σατανικὰ ὄντως, ἂν δ' ἡ λέγουσα εἶναι οὐχὶ δαίμων ἀλλὰ γυνή, τὸ πρᾶγμα φαίνεται ὑπερβαῖνον τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν φύσιν...

Ἀλλ' ὁπωσδήποτε, ἡ τραγῳδία αὕτη εἶναι ἀναντιῤῥήτως, ὡς σύνθεσις, τὸ ὡραιότερον τῶν ποιητικῶν τοῦ Σαικσπείρου ἔργων· ἐπειδὴ δ' ὁ χαρακτὴρ τῆς Λαίδης Μάκβεθ, καίτοι προκαλῶν τὰς ὑποδειχθείσας ἐνστάσεις, συνέχεται ὅμως ἀδιαῤῥήκτως μετὰ τῆς ὅλης ἐν τῷ ποιήματι δράσεως (οὐχὶ ὡς τὸ ἄχαρι τοῦ θυρωροῦ ἐπεισόδιον ἐν τῇ γ'. σκηνῇ τῆς Β'. πράξεως, τὸ ὁποῖον δύναται ν' ἀπαλειφθῇ, θεωρούμενον καὶ ὡς ὑποβολιμαῖον), διὰ τοῦτο οἱ σχολιασταὶ ἀπεπειράθησαν παντοίοις τρόποις, ν' ἀνεύρωσι σύνδεσμόν τινα, συνέχοντα τὸ παρὰ φύσιν πρόσωπον τοῦτο μετὰ τῆς συνήθους καὶ πραγματικῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἐπέτυχον δ' εὐ-

Digitized by Google

κόλως, καθότι ὡς πρὸς τοῦτο ὁ Σαικσπεῖρος εἶναι ὅ,τι καὶ αἱ Ἱεραὶ Γραφαί: ὁ ζητῶν εὑρήσει.

Τὰ πρὸς ἀναστήλωσιν τῆς Λαίδης Μάκβεθ γραφέντα σχόλια ἀποτελοῦσι μνημεῖον Σαικσπειρείου ἑρμηνείας, πλήρες ἀφελοῦς σοφιστείας, ἥτις ἔστιν ὅτε ἐξελήφθη ἀντὶ ἐμβριθείας. Παρετηρήθη, λόγου χάριν, ὅτι ἡ Λαίδη ἠγάπα τὸν σύζυγόν της. — Ἀληθῶς, αὕτη παρίσταται ἀφωσιωμένη ὅλως εἰς τὸν Μάκβεθ, χάριν ἐκείνου ζητοῦσα τὴν δόξαν καὶ τὰ μεγαλεῖα, οὐχὶ δι' ἑαυτήν. — Παρετηρήθη προσέτι, ὅτι ὁ Μάκβεθ τὴν ὀνομάζει *πουλάκι μου*, καὶ ἠθέλησαν οἱ τοιοῦτοι σχολιασταὶ διὰ τῆς τρυφερότητος τοῦ θηριώδους ζεύγους τούτου νὰ μαλάξωσι τὴν καρδίαν ἡμῶν. Εἷς αὐτῶν δὲν ἔχει λόγους πρὸς ἔκφρασιν τῆς συγκινήσεως, ὑφ' ἧς καταλαμβάνεται, ἀναλογιζόμενος ὅτι μετὰ τὸ συμπόσιον, τοῦ ὁποίου τὴν εὐθυμίαν κατέστρεψεν ὁ Μάκβεθ διὰ τῆς φρεναπάτης του, ἡ σύζυγος αὐτοῦ ἀντὶ πάσης ἐπιπλήξεως προτρέπει αὐτὸν νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν κλίνην του! Εἰς τὴν ῥωμαντικὴν ἐν Γερμανίᾳ σχολήν, προεξάρχοντος τοῦ Tieck, ὀφείλονται αἱ τοιαῦται ἀνακαλύψεις, δι' ὧν ἡ Λαίδη Μάκβεθ περιβάλλεται τὸν διπλοῦν στέφανον τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ μαρτυρίου!

Ταῦτα πάντα ἔχουσι πολὺ τὸ γελοῖον. Οὐδὲν ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Λαίδης Μάκβεθ τὸ ἀποδεικνύον τὴν ἐν αὐτῷ ὕπαρξιν τοῦ *ἠθικοῦ* ἀνθρώπου. Ὁ Μάκβεθ κατέστρεψε, εἰ καὶ μετὰ κόπου, τὴν συνείδησιν ἐντὸς τῆς καρδίας του, ἀλλὰ συνείδησιν ἡ Λαίδη Μάκβεθ οὐδέποτε φαίνεται ἀποκτήσασα. Καὶ ὅμως ὑπάρχει τι τὸ συνδέον αὐτὴν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα. Καίτοι ξένη πρὸς ἡμᾶς ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν, ὡς πλάσμα ὅμως φυσικόν, διὰ τοῦ νευρικοῦ αὐτῆς ὀργανισμοῦ, ὑπάγεται εἰς τὸ γυναικεῖον φῦλον. Ὁμιλεῖ που περὶ τῆς σμικρότητος τῶν χειρῶν αὐτῆς, ἐν συνάλῳ δὲ φανταζόμεθα αὐτὴν μικρόσωμον καὶ λεπτοφυῆ, οὐδὲ πρέπει νὰ παριστᾷ τὸ πρόσωπον ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἠθαποιὸς ῥωμαλέα, εὔσαρκος καὶ μεγαλόσωμος. Ἀπ' ἐναντίας, ἀνάγκη νὰ μεταδίδηται εἰς τὸν θεατὴν ἡ ἐντύπωσις τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ τῆς σωματικῆς ἀσθενείας τῆς ἡρωΐδος καὶ τοῦ ἐμφοροῦντος αὐτὴν μένους.

Οὐδέν, λέγομεν, ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Λαίδης Μάκβεθ τὸ φυ-

Digitized by Google

σικὸν ἢ ἀνεπιτήδευτον. Κατὰ τὴν ὥραν τῆς δολοφονίας πίνει ποτὸν μεθυστικὸν ὅπως ἐξαφθῇ, ὅτε δὲ ὁ Μάκβεθ λέγει ὅτι ἐφόνευσε τοὺς δύο παρακοιμωμένους ὑπηρέτας τοῦ βασιλέως Δώγκαν, λειποθυμεῖ αὕτη. Παρ' ὀλίγον ἐφόνευεν αὐτὴ τὸν Δώγκαν, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησε λέγει, διότι

μ' ἐφάνη
πῶς βλέπω τὸν πατέρα μου ἐκεῖ ποῦ ἐκοιμᾶτο.

Μετὰ τὴν πρώτην ἔξαψιν καὶ κίνησιν ἐπέρχεται στάσις ἐντελὴς καὶ ἀδράνεια. Μετὰ τὸν φόνον τοῦ Δώγκαν, οὐδεμίαν, εἴτε πρωτοβουλίαν εἴτε μετοχήν, λαμβάνει ἡ Λαίδη Μάκβεθ εἰς τὰ μετέπειτα κακουργήματα, οὐδὲ παρουσιάζεται σχεδόν, ἐκτὸς κατὰ τὴν περιβόητον σκηνὴν τῆς ὑπνοβασίας, ὁπότε φαίνεται ἡ πλήρης τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῆς κατάπτωσις.

Ὁ φόνος τοῦ Δώγκαν συνεπέφερε τὴν δολοφονίαν τοῦ Βάγκου, τὴν σφαγὴν τῆς οἰκογενείας τοῦ Μακδώφ, τίς οἶδεν ὁπόσα εἰσέτι ἐγκλήματα, ἀλλ' οὐδὲν τούτων προέβλεπεν ἐκείνη, ὅτε, μεθ' ὅσης ἐκέκτητο δυνάμεως, εἰργάζετο ὑπὲρ τῆς θανατώσεως τοῦ γηραιοῦ βασιλέως. Μὴ φέρουσα ἤδη τοιούτου βάρους τὴν πίεσιν ἀποκάμνει καὶ καταπίπτει. Δὲν μετανοεῖ, οὐδ' ἐκφράζει οὐδαμοῦ τὴν συναίσθησιν τῆς καταπατήσεως ἠθικοῦ τινος νόμου, ἀλλ' ἡ φρίκη τῶν γενομένων, — εἰ μὴ ὁ φόβος μελλούσης κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως, — κλονίζει τὰς φρένας αὐτῆς καὶ προκαλεῖ τὴν γνωστὴν ἐκείνην νόσον, καθ' ἣν ὁ πάσχων προδίδει ἐνῷ κοιμᾶται διὰ τῶν λόγων ἢ τῶν αὐτοματικῶν πράξεών του τὰ βαρύνοντα τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ.

Ὁ Ἰατρός. Δύο νύκτας ἀγρύπνησα ἐδῶ μαζῆ σου, ἀλλὰ δὲν εἶδα ν' ἀληθεύσουν ὅσα μοῦ εἶπες. Ἀπὸ πότε περιπατεῖ 'ς τὸν ὕπνον της;

Ἡ Θαλαμηπόλος. Ἀφ' ὅτου ὁ βασιλεὺς ἐπῆγε 'ς τὸν πόλεμον. Πολλαῖς φοραῖς τὴν εἶδα νὰ σηκόνεται ἀπὸ τὸ στρῶμα, νὰ φορῇ τὰ νυκτικά της, ν' ἀνοίγῃ τὸ γραφεῖόν της, νὰ παίρνῃ χαρτί, νὰ τὸ διπλόνῃ, νὰ γράφῃ, νὰ διαβάζῃ ὅσα ἔγραψε, καὶ ἔπειτα νὰ τὸ βουλόνῃ, καὶ νὰ ξαναγυρίζῃ εἰς τὸ κρεββάτι της· καὶ ὅλα αὐτὰ ἐνῷ ἦτο κοιμισμένη.

Ὁ Ἰατρός. Μεγάλη τῆς φύσεως διατάραξις! Ν' ἀπολαμβάνῃ τὰ ἀγαθὰ τοῦ ὕπνου, καὶ εἰς τὸν ἴδιον καιρὸν νὰ κάμνῃ ὡσὰν νὰ ἦτο ἐξυ-

Digitized by Google

πνη! Εἰς αὐτὰ τὰ κοιμισμένα πήγαινε κ' ἔλα της, ἐκτὸς τοῦ νὰ περιπατῇ καὶ νὰ κάμνῃ ὅσα μοῦ εἶπες, τὴν ἤκουσες ποτὲ νὰ λέγῃ τίποτε;

Θαλαμηπ. Τὴν ἤκουσα νὰ λέγῃ πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἠμπορῶ νὰ ἐπαναλάβω.... Κύτταξε! Νά την! Ἔρχεται. Καθὼς πάντοτε, καὶ, μὰ τὴν ψυχήν μου, κοιμᾶται 'ς τὰ βαθειά!

Ἰατρός. Ποῦ ἠῦρε τὸ φῶς;

Θαλαμ. Ἤτον 'ς τὸ πλάγι της. Ἔχει ἀκατάπαυστα τὸν λύχνον κοντά της καὶ καίει. Εἶναι ἡ θέλησίς της.

Ἰατρός. Ἰδέ, ἔχει τὰ μάτια ἀνοικτά.

Θαλαμ. Ναί, ὅμως ὁ νοῦς των εἶναι κλεισμένος.

Ἰατρός. Τί κάμνει τώρα; Κύτταξε πῶς τρίβει τὰ χέρια της.

Θαλαμ. Τὸ ἔχει συνήθειαν· ὡσὰν νὰ πλύνεται. Τὴν εἶδα νὰ τὸ κάμνῃ ἓν τέταρτον τῆς ὥρας, χωρὶς νὰ παύῃ.

Λαίδη Μ. Ἀκόμη ἔχει μίαν κηλῖδα.

Ἰατρός. Ἄκουε! Ὁμιλεῖ. Θὰ γράψω ὅσα λέγει διὰ νὰ τὰ ἐνθυμοῦμαι καλλίτερα.

Λαίδη Μ. Ἔβγα, κηλὶς κατηραμένη! Ἔβγα, σοῦ λέγω...Μία! δύο! — Εἶναι ὥρα νὰ γείνῃ τὸ πρᾶγμα...Ἡ κόλασις εἶναι σκοτεινή!... Ἐντροπή, ἄνδρα μου, ἐντροπή! Στρατιώτης καὶ νὰ φοβῆται!... Τί σὲ μέλλει ἂν τὸ μάθουν, ἀφοῦ κανεὶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ μᾶς ζητήσῃ λόγον. Ποῖος ὅμως ἠμποροῦσε νὰ τὸ φαντασθῇ, ὅτι ὁ γέρος εἶχε τόσον αἷμα μέσα του!.... Ὁ θάνης τοῦ Φάϋρ εἶχε γυναῖκα· ποῦ εἶναι τώρα!.... Τί; δὲν θὰ παστρεύσουν ποτὲ αὐτὰ τὰ χέρια!... Φθάνει, ἄνδρα μου, φθάνει! Τὰ χαλνᾷς ὅλα μὲ τ' ἀνατριχιάσματά σου.

Ἰατρός. Νὰ δά! Νὰ δά! ἤκουσες ὅσα δὲν ἔπρεπε.

Θαλαμ. Αὐτὴ εἶπεν ὅσα δὲν ἔπρεπε! Τὰ ὅσα 'ξεύρει, ὁ Θεὸς τὸ γνωρίζει.

Λαίδη Μ. Μυρίζει ἀκόμη τὸ αἷμα. Ὅλα τ' ἀρώματα τῆς Ἀραβίας δὲν ἠμποροῦν πλέον νὰ μοσχομυρίσουν αὐτὸ τὸ χεράκι. Ὤχ! ὤχ! ὤχ!

Ἰατρός. Τί ἀναστεναγμός! Βαρειὰν καρδιὰν ποῦ ἔχει!....

Λαίδη Μ. Πλῦνε τὰ χέρια σου· βάλε τὸ νυκτικόν σου. Μὴν εἶσαι τόσον χλωμός! Σοῦ τὸ λέγω καὶ πάλιν· ὁ Βάγκος εἶναι 'ς τὸν τάφον του. Δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἔβγῃ ἀπὸ τὸ μνῆμα!... 'ς τὸ στρῶμα! 'ς τὸ στρῶμα! Κτυποῦν 'ς τὴν θύραν. —Ἔλα, ἔλα, ἔλα, ἔλα. Δός μου τὸ χέρι σου. Ὅ,τι ἔγεινε δὲν ξεγίνεται! 'ς τὸ στρῶμα! 'ς τὸ στρῶμα!

Ἰδοὺ ὅ,τι ἔχει ἀνθρώπινον ἡ γυνὴ αὕτη: ἀδυναμία σωματική, διά-

Digitized by Google

νοια νοσοῦσα, καὶ ἐπὶ τέλους φρενοβλάβεια,—τοιοῦτος ὁ βίος της. —Ἐνῷ δ' ὁ σύζυγός της μάχεται καὶ ἀποθνήσκει ὡς ἥρως, αὕτη, δαίμων ἀληθὴς ἐξελθὼν τοῦ Ἅδου ὅπως κολάσῃ τὸν Μάκβεθ, ἐπιστρέφει ἑκουσίως εἰς τὸν Ἅδην, αὐτοχειριαζομένη.

Ἡ Λαίδη Μάκβεθ παρεβλήθη συχνάκις πρὸς διαφόρους ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τραγῳδίᾳ γυναῖκας, ἰδίως δὲ πρὸς τὴν Κλυταιμνήστραν, ἀλλ' αὕτη ὑπερτερεῖ μεγάλως κατὰ τὴν τραγικότητα, οὐδεμία δ' ἀληθῶς ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο σχέσις. Ἡ κινοῦσα τὸν Μάκβεθ καὶ τὴν σύζυγόν του φιλοδοξία φαίνεται ὅλως εὐτελὴς καὶ μηδαμινή, παραβαλλομένη πρὸς τὸ αἴσθημα, ὅπερ ἐξοπλίζει τὴν μητέρα τῆς Ἰφιγενείας κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ὑπάρχει, ναὶ μέν, ἐξωτερική τις ὁμοιότης μεταξὺ τῆς ἡρωΐδος τοῦ Αἰσχύλου καὶ τῆς τοῦ Σαικσπείρου, καθ' ὅσον ἀμφότεραι, ὑποκρύπτουσαι ἐπιδεξίως τοὺς σκοποὺς αὐτῶν, δολοφονοῦσιν, ἐξάπτονται δὲ ὡς θηρία αἱμοβόρα ὑπὸ τῆς ὀρέξεως τοῦ φόνου καὶ τοῦ αἵματος. Ἀλλ' ὁ παραλληλισμὸς δὲν προβαίνει περαιτέρω, οἱ δὲ χαρακτῆρες διαφέρουσιν ὅσῳ καὶ τὰ κινοῦντα ἑκάστην αἴτια. Ἡ μὲν Κλυταιμνήστρα, γίγας τήν τε ψυχὴν καὶ τὸ ἦθος, ὑπερβαίνει κατὰ τὴν δύναμιν ἁπάσας τὰς γυναῖκας τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νεωτέρου θεάτρου. Ἐπερειδομένη ἐπὶ τῆς ἰσχύος αὐτῆς, μένει ἀτάραχος καὶ κυρία ἀείποτε ἑαυτῆς. Ἡ δὲ Λαίδη Μάκβεθ διὰ τῆς παραφορᾶς αὐτῆς τῶν ἐκφράσεών της μαρτυρεῖ ὅτι συναισθάνεται τὴν ἀδυναμίαν της. Τῆς Ἑλληνίδος οἱ λόγοι συμφωνοῦσι μετὰ τῶν ἔργων, καὶ οἱ στοχασμοὶ μετὰ τῶν λόγων, πᾶσα δ' αὐτῆς λέξις πείθει ἡμᾶς, ὅτι ἡ λέγουσα δύναται καὶ νὰ πράξῃ ὅσα λέγει. Οὐδέποτε ἡ τέχνη παρήγαγεν ἴνδαλμα ἐξισούμενον μετὰ τῆς Κλυταιμνήστρας ταύτης ὡς πρὸς τὴν πλαστικότητα, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν καὶ τὸ κάλλος τῶν προσώπων τῆς ἀρχαίας τραγῳδίας. Ἡ Κλυταιμνήστρα οὐδὲ λειποθυμεῖ ὡς ἡ Ἀγγλίς, οὐδ' ἐξάπτει ἑαυτὴν διὰ μεθυστικῶν ποτῶν, οὐδ' ὑπὸ ἐφιάλτου ἐνοχλεῖται τὰς νύκτας, οὐδὲ κατέχεται ὑπὸ φόβου, ἢ αἰσχύνης, ἢ τύψεων τῆς συνειδήσεως. Ὁ φόνος τοῦ Ἀγαμέμνονος δὲν ἐπιφέρει κλονισμὸν εἰς τὰ νεῦρα ἢ τὸν ἐγκέφαλόν της, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας εὐφραίνει καὶ ἐνισχύει αὐτήν·

Digitized by Google

Ἐμοὶ δ' ἀγὼν ὅδ' οὐκ ἀφρόντιστος πάλαι
νίκης παλαιᾶς ἦλθε, σὺν χρόνῳ γε μήν·
ἔστηκα δ' ἔνθ' ἔπεσε ἐπ' ἐξειργασμένοις.
Οὕτω δ' ἔπραξα (καὶ τάδ' οὐκ ἀρνήσομαι·)
ὡς μήτε φεύγειν μήτ' ἀμύνεσθαι μόρον.
ἄπειρον ἀμφίβληστρον, ὥσπερ ἰχθύων,
περιστιχίζω, πλοῦτον εἵματος κακόν.
Παίω δέ νιν δίς· κἂν δυοῖν οἰμώγμασιν
μεθῆκεν αὐτοῦ κῶλα· καὶ πεπτωκότι
τρίτην ἐπενδίδωμι, τοῦ κατὰ χθονὸς
Ἅιδου νεκρῶν σωτῆρος εὐκταίαν χάριν.
Οὕτω τὸν αὐτοῦ θυμὸν ὁρμαίνει πεσών·
κἀκφυσιῶν ὀξεῖαν αἵματος σφαγὴν
βάλλει μ' ἐρεμνῇ ψεκάδι φοινίας ἕρσου,
χαίρουσαν οὐδὲν ἧσσον, ἢ Διὸς νότῳ
γᾶν, εἰ σπορητὸς κάλυκος ἐν λοχεύμασιν.
ὡς ὧδ' ἐχόντων, πρέσβος Ἀργείων τόδε,
χαίροιτ' ἄν, εἰ χαίροιτ', ἐγὼ δ' ἐπεύχομαι...
Ἐγὼ δ' ἀτρέστῳ καρδίᾳ πρὸς εἰδότας
λέγω. Σὺ δ' αἰνεῖν εἴτε με ψέγειν θέλεις,
ὅμοιον. Οὗτός ἐστιν Ἀγαμέμνων, ἐμὸς
πόσις, νεκρὸς δὲ τῆςδε δεξιᾶς χερός,
ἔργον δικαίας τέκτονος. Τάδ' ὧδ' ἔχει!

Ἐν τῇ τραγῳδίᾳ τοῦ Σοφοκλέους ἡ Κλυταιμνήστρα ἀποβάλλει τὸ μεγαλοπρεπὲς τοῦτο ἦθος ἀγάλματος ὡσεὶ μαρμαρίνου, μεταβάλλεται δ' εἰς γυναῖκα ἠπιωτέραν καὶ χρηστοτέραν. Ἡ θυγάτηρ αὐτῆς, ἡ Ἠλέκτρα, ἀνακαλεῖ πως τὴν Δαίδην Μάκβεθ.

Κατὰ τὸν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις θεῖον θεσμὸν τῆς *δίκης*, ἡ Κλυταιμνήστρα λαμβάνει τὰ ἀντίποινα τοῦ φόνου τοῦ Ἀγαμέμνονος διὰ χειρὸς τῶν τέκνων ἐκείνου, τοῦ Ὀρέστου καὶ τῆς Ἠλέκτρας. Κατὰ τὴν διάπραξιν τοῦ φόνου ἡ Ἠλέκτρα παροτρύνει τὸν Ὀρέστην καὶ ἀφάπτεται τοῦ ξίφους του. Σκληρὸν τοῦτο ὡς καὶ ἅπαντα ὅσα πρὸς τὴν μητέρα λέγει καὶ πράττει ἡ Ἠλέκτρα. Ἐν συνόλῳ δὲ αὕτη ἔχει τι τὸ καθ' ὑπερβολὴν ὠμὸν ὡς πρὸς ἡμᾶς τοὺς νεωτέρους, ἐνῷ, ὡς πρὸς τοὺς ἀρχαίους, τῆς μητρὸς αὐτῆς ὁ χαρακτὴρ φαίνεται ἠπιώτερος τοῦ δέοντος. Ἀλλ' ὁ Σοφο-

Digitized by Google

κλῆς ἐκπροσωπεῖ περίοδον μεταβάσεως μεταξὺ τοῦ ὕψους τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ πάθους τοῦ Εὐριπίδου.

Ἐν Εὐριπίδῃ ἡ τραχύτης τῶν ἀρχαίων ἠθῶν ἐξημεροῦται, οἱ δὲ χαρακτῆρες ἐν τῷ θεάτρῳ αὐτοῦ προσλαμβάνουσι τύπον ἀνθρώπινον ὅλως. Ἀληθῶς, ἡ Ἠλέκτρα του παρίσταται κατ' ἀρχὰς ἄκαρπτος καὶ ἀνάλγητος, ἐξαπατᾷ δ' ἡμᾶς ὡς πρὸς τῆς ψυχῆς αὐτῆς τὴν φύσιν, ὅτε βλέπουσα τὸν Ὀρέστην διστάζοντα, ὡς ὁ Μάκβεθ, πρὸ τοῦ φόνου, λέγει:

Μῶν σ' οἶκτος εἶχε, μητρὸς ὡς εἶδες δέμας;
Ορ. Φεῦ!
Πῶς γὰρ κτανῶ νιν, ἥ μ' ἔθρεψε κἄτεκεν;
Ἠλ. Ὥσπερ πατέρα σὸν ἥδε κἀμὸν ὤλεσεν.

Ἀλλά, μετὰ τὸ ἔγκλημα, ἡ καρδία της διαῤῥήγνυται ἐν σκηνῇ θαυμασίᾳ, τῆς ὁποίας παθητικωτέρα δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ θεάτρῳ.

Ἠλ. Δακρύτ' ἄγαν, ὦ σύγγον', αἰτία δ' ἐγώ·
διὰ πυρὸς ἔμολον ἁ τάλαινα ματρὶ τᾷδ',
ἃ μ' ἔτικτε κοῦραν.
Ὀρ. Ἰώ, Φοῖβ', ἀνύμνησας δίκαν,
ἄφαντα φανερὰ δ' ἐξέπρα-
ξας ἄχεα ἀπὸ γᾶς ἑλλανίδος.
Τίνα δ' ἑτέραν μόλω πόλιν; τίς ξένος,
τίς εὐσεβὴς ἐμὸν κάρα
προσόψεται ματέρα κτανόντος;
Ἠλ. Ἰώ, ἰώ μοι. Ποῖ δ' ἐγώ, τίν' εἰς χορόν,
τίνα γάμον εἶμι; τίς πόσις με δέξεται
νυμφικὰς εἰς εὐνάς;
Ὀρ. Κατεῖδες, οἷον ἁ τάλαιν' ἐῶν πέπλων
ἐξέβαλ', ἔδειξε μαστὸν ἐν φοναῖσιν,
ἰώ μοι, πρὸς πέδῳ
τιθεῖσα γοῦνα μέλεα; τακόμαν δ' ἐγώ.
Βοὰν δ' ἔλασκε τάνδε, πρὸς γένυν ἐμὰν
τιθεῖσα χεῖρα: Τέκος ἐμόν, λιταίνω·
παρῄδων τ' ἐξ ἐμᾶν
ἐκρημνάθ', ὥστε χέρας ἐμὰς λιπεῖν βέλος...
Ἐγὼ μὲν ἐπιβαλὼν φάρη κόραις ἐμαῖς
φασγάνῳ κατηρξάμαν
ματέρος ἔσω δέρας μεθείς.

Digitized by Google

«Δεινὰ δ' εἰργάσω, φίλα, κασίγνητον οὐ θέλοντα.» Ὁ ἐστιν, ἡ Ἠλέκτρα φέρει εἰς πειρασμὸν τὸν Ὀρέστην, ὡς ἡ Λαΐδη Μάκβεθ τὸν σύζυγόν της. Ἐν γένει δέ, καὶ ἐν τῷ θεάτρῳ καὶ ἐν τῷ βίῳ, τὸν πειρασμὸν ἐκπροσωπεῖ, ἀπὸ τῆς Εὔας, ἡ γυνή· ἡ σὰρξ ἀσθενής, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα αὐτῆς πρόθυμον. Ἡ πρωτοβουλία ἀνήκει εἰς ταύτην, διότι ἔχει τὴν διάνοιαν ζωηροτέραν, εἰ καὶ ἧττον εὑρεῖαν, τοῦ ἀνδρός. Οὗτος κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐκτελέσεως ἀναχαιτίζεται ὑπὸ σκέψεων παμπληθῶν, τῶν ὁποίων ἡ γυνή, καθ' ὃ εὐπαθεστέρα, μένει ἀπηλλαγμένη. Ἡ διάνοια αὐτῆς, μὴ διασπωμένη ἔνθεν κἀκεῖθεν, δὲν ἀποπλανᾶται· βλέπουσα δ' εὐκρινῶς τὰ ἐνώπιον αὐτῆς κείμενα, δύναται, ἐν στιγμῇ κινδύνου ἢ κρίσεως, νὰ ἴδῃ διέξοδον ἢ ἀπαλλαγήν, ὅπου ὁ νοῦς τοῦ ἰσχυροτέρου φύλου ἐκθαμβοῦται.

Οὕτως ἡ Λαΐδη Μάκβεθ, οὐχὶ ὁ σύζυγος αὐτῆς, σχεδιάζει τὰ τῆς δολοφονίας τοῦ Δώγκαν, οὗτος δ' ἐξίσταται καὶ θαυμάζει ἀκούων τὸ τέχνασμα, δι' οὗ ἡ Λαΐδη προτίθεται νὰ ἐπιῤῥίψῃ ἐπὶ τῶν κοιμωμένων δούλων τὴν εὐθύνην τοῦ ἐγκλήματος, ἐξασφαλίζουσα τὴν ἐπιτυχίαν αὐτοῦ. Ὅτε δ' ἐν μέσῳ τοῦ συμποσίου ὁ Μάκβεθ, βλέπων τὸ φάσμα τοῦ Βάγκου, γίνεται ἄλλος ἐξ ἄλλου, αὕτη ἀναδεικνύει παῤῥησίαν πνεύματος ἔτι μᾶλλον ἀξιοθαύμαστον, συνάμα δὲ καὶ ἧττον ἀπεχθῆ. Ἐν τῇ σκηνῇ ταύτῃ ἡ Λαΐδη Μάκβεθ ἀναφαίνεται ἀνωτέρα ἑαυτῆς. Οἱ συνευωχούμενοι ἐγείρονται ἐμβρόντητοι τῆς τραπέζης·

Καλὰ δὲν εἶν' ὁ βασιλεύς, αὐθένται· σηκωθῆτε.
Λαΐδη Μ. Καθήσατε, αὐθένται μου· αὐτὸ συχνὰ τὸ ἔχει,
ἀκόμη κι' ἀπ' τὰ νειάτα του. Κανείς σας μὴ σαλεύσῃ.
τὸ πρᾶγμα εἶναι τῆς στιγμῆς· θὰ τοῦ περάσῃ τώρα.
Ἀνίσως τὸν προσέχετε καὶ τὸν παρατηρῆτε,
θὰ πειραχθῇ, καὶ τὸ κακὸν χειρότερον θὰ γείνῃ.
Ἀφῆτέ τον καὶ τρώγετε, ὦ φίλοι.

Στρεφομένη δὲ πρὸς τὸν Μάκβεθ:

Ἄνδρας εἶσαι!

Παρεβλήθη ἡ Λαΐδη Μάκβεθ καὶ πρὸς ἑτέραν τῆς ἀρχαίας τραγῳδίας ἡρωΐδα, τὴν Μήδειαν τοῦ Εὐριπίδου. Τὴν πρώτην ἀ-

Digitized by Google

φορμὴν πρὸς τὴν τοιαύτην σύγκρισιν παρέσχεν ἴσως ἡ φρικώδης ἐκείνη τῆς Λαίδης Μάκβεθ ἔκφρασις:

Τὸ γάλα μου τὸ ἔδωκα, καὶ 'ξεύρω
πῶς τἀγαπᾷ τὸ βρέφος της μιὰ μάνα ποῦ βυζάνει.
Πλήν, κι' ἂν μ' ἐγλυκοκύταζε 'ς τὰ μάτια τὸ παιδί μου,
θὰ ἥρπαζα τὴν ῥόγαν μου ἀπ' τἀπαλά του γούλια
νὰ τοῦ συντρίψω τὰ μυαλά, ἐὰν τὸ εἶχα ὅρκον,
καθὼς ἐσὺ ὡρκίσθηκες ς' αὐτό!

'Αλλὰ τῆς Λαίδης Μάκβεθ οἱ λόγοι προξενοῦσι φρίκην μεγαλειτέραν ἢ τὰ ἔργα τῆς Μηδείας. Αὕτη φονεύει τὰ ἴδια τέκνα, τὰ τέκνα τοῦ 'Ιάσονος, ὅπως ἐκδικηθῇ κατὰ τοῦ ἀπίστου πατρὸς αὐτῶν. 'Αλλὰ σφαγιάζουσα τὰ ἀθῷα ἐκεῖνα θύματα κατέχεται ὑπὸ τρόμου, ὑπὸ οἴκτου, καὶ ἐλεεινολογεῖ ἑαυτήν·

Φεῦ, φεῦ! τί προσδέρκεσθέ μ' ὄμμασιν, τέκνα,
τί προσγελᾶτε τὸν πανύστατον γέλων;
Αἰαῖ· τί δράσω; καρδία γὰρ οἴχεται,
γυναῖκες, ὄμμα φαιδρὸν ὡς εἶδον τέκνων.
Οὐκ ἂν δυναίμην. χαιρέτω βουλεύματα
τὰ πρόσθεν....
Δότ', ὦ τέκνα,
δότ' ἀσπάσασθαι μητρὶ δεξιὰν χέρα.
Ὦ φιλτάτη χείρ, φίλτατον δέ μοι κάρα
καὶ σχῆμα καὶ πρόσωπον εὐγενὲς τέκνων,
εὐδαιμονοῖτον, ἀλλ' ἐκεῖ· τὰ δ' ἐνθάδε
πατὴρ ἀφείλετ'· ὦ γλυκεῖα προσβολή,
ὦ μαλθακὸς χρὼς πνεῦμα θ' ἥδιστον τέκνων.
Χωρεῖτε χωρεῖτ'· οὐκέτ' εἰμὶ προσβλέπειν
οἷα τ' ἐς ὑμᾶς, ἀλλὰ νικῶμαι κακοῖς.

'Εν τῷ νεωτέρῳ θεάτρῳ ἠδύνατό τις μετὰ πλείστων αἱμοβόρων καὶ δοξομανῶν ἡρωΐδων νὰ παραλληλίσῃ τὴν Λαίδην Μάκβεθ. . . . ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι παραλληλισμοὶ δὲν ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς ὅσον οἱ πρὸς τὰς τῆς ἀρχαιότητος.

Δ. Β.

Digitized by Google

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΛΑΡΝΑΚΟΣ ΤΟΥ ΚΥΨΕΛΟΥ.

(μετὰ τριῶν πινάκων).

Ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται κατὰ πλάτος (Ε', 92) ὅτι οἱ ἐν Κορίνθῳ ἄρχοντες Βακχιάδαι, φοβούμενοι κατὰ χρησμόν τινα τὸν ἐκ τῆς Λάβδας τῆς γυναικὸς τοῦ Ἠετίωνος τεχθησόμενον ὡς μέλλοντα νὰ καταλύσῃ αὐτῶν τὴν ἀρχήν, ἀπεφάσισαν νὰ φονεύσωσι τὸν γόνον τοῦ Ἠετίωνος, καὶ ἀποστείλαντες ἐξ ἑαυτῶν ἄνδρας εὐθὺς μετὰ τὸν τοκετὸν τῆς Λάβδας ἐζήτουν τὸ παιδίον. Ἡ δὲ μήτηρ ἐννοήσασα τὴν ἐπιβουλὴν κατέκρυψεν αὐτὸ εἰς κιβωτόν, ἣν οἱ Κορίνθιοι *κυψέλην* ὠνόμαζον. Οὕτω δὲ σωθεὶς ἐπωνομάσθη ὁ υἱὸς αὐτῆς *Κύψελος*, καὶ οὗτος εἶνε ὁ μετέπειτα τυραννήσας ἐν Κορίνθῳ καὶ πατὴρ γενόμενος τοῦ Περιάνδρου. Καὶ ὁ μὲν Ἡρόδοτος οὐδὲν πλέον διηγεῖται περὶ τῆς σωτηριώδους ἐκείνης κυψέλης· ὁ δὲ Παυσανίας (Ε', ιζ', 5) μνημονεύει μὲν συντομώτατα τὴν ἱστορίαν ταύτην, προσθέτει δὲ ὅτι «τῆς σωτηρίας ἕνεκα τοῦ Κυψέλου τὸ ἀπ' αὐτοῦ γένος οἱ ὀνομαζόμενοι Κυψελίδαι *τὴν λάρνακα εἰς Ὀλυμπίαν ἀνέθεσαν.*» Καὶ ταύτην τὴν λάρνακα ἔπειτα περιγράφει αὐτὸς μετὰ πολλῆς λεπτομερείας ἐν τρισὶ περίπου κεφαλαίοις.

Δυστυχῶς ὅμως εἴτε διὰ τὸ ἀναμφισβήτητον χάσμα τὸ ἐν ἀρχῇ τοῦ περὶ τῆς λάρνακος λόγου εἴτε δι' ἀμέλειαν ὁ Παυσανίας οὐδεμίαν ἡμῖν παρέχει εἴδησιν οὔτε περὶ τοῦ σχήματος οὔτε περὶ τοῦ μεγέθους οὔτε περὶ τῆς ἐν τῷ ὀπισθοδόμῳ τοῦ Ἡραίου, ὅπου ἀνέκειτο, τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἱδρύσεως τοῦ περιφανοῦς ἐκείνου μνημείου τῆς ἀρχαίας γλυπτικῆς. Ἡ δὲ περίστασις αὕτη παρήγαγε τὰς μεταξὺ φιλολόγων καὶ ἀρχαιολόγων διαφωνίας περὶ τῆς ἑρμηνείας τοῦ Παυσανίου, τουτέστι περὶ τῆς ὀρθῆς ἐπὶ τῆς λάρνακος κατατάξεως τῶν παραστάσεων. Ἀπὸ τοῦ πρώτου περὶ τοῦ θέματος τούτου πραγματευθέντος Heyne (über den Kasten des Cypselus etc. Göttingen 1770) μέχρι τοῦ τελευταίου, ὅσον ἐμοὶ γνωστόν, J. Overbeck (über die Lade des Ky-

Digitized by Google

pselos, 1865) ἐξηνέχθησαν πολλαὶ καὶ διάφοροι γνῶμαι. Μίαν ἑκάστην τούτων ἐνταῦθα νὰ μνημονεύσω κρίνω περιττόν, ἀφ' οὗ ἐν τῷ εἰρημένῳ συγγράμματι τοῦ Overbeck εὑρίσκονται ἅπασαι ἀκριβέστατα ἀναγεγραμμέναι. Ὅ,τι πρὸς τὸν σκοπὸν ἡμῶν συντελεῖ εἶνε ὅτι αἱ ποικίλαι αὗται γνῶμαι, πλὴν τῶν ἐκ πρώτης ὄψεως προφανῶς ἀνυποστάτων, δύνανται νὰ συγκεφαλαιωθῶσιν εἰς τὰς ἑξῆς δύω. Κατὰ τὴν μίαν, ἣν πρεσβεύουσι μάλιστα οἱ φιλόλογοι Heyne καὶ Schubart καὶ οἱ καλλιτεχνικοὶ Quatremère de Quincy καὶ Ruhl, ἡ λάρναξ εἶχε σχῆμα μὲν τὸ τῶν σαρκοφάγων ἢ τῶν γνωστῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ τετραγωνικῶν ἐπιμήκων κιβωτίων τῶν εἰς ἀπόθεσιν ἐνδυμάτων μάλιστα χρησίμων, τὰς δὲ παραστάσεις διατεθειμένας ἐπὶ τῶν πέντε ὁρατῶν αὐτῆς ἐπιφανειῶν ἢ ἑδρῶν (καὶ αὗται εἶνε αἱ πέντε χῶραι τοῦ Παυσανίου). ἦτο δὲ ἱδρυμένη οὕτως, ὥστε νὰ εἶνε περίοπτος*). Κατὰ δὲ τὴν ἑτέραν, ἣν ἐξήνεγκε μὲν ὁ O. Jahn, περαιτέρω δ' ἐπεξειργάσθη καὶ ἐπὶ πίνακος διέγραψεν ὁ J. Overbeck, τὸ μὲν σχῆμα εἶχε περίπου ὅμοιον· ἦτο δὲ ἱδρυμένη πρὸς τῷ τοίχῳ τοῦ ναοῦ καὶ εἶχε τὰς παραστάσεις μόνον ἐπὶ τῶν τριῶν ὁρατῶν καθέτων ἑδρῶν, ἐν πέντε ἀλλεπαλλήλοις ζώναις (καὶ αὗται εἶνε κατ' αὐτοὺς αἱ πέντε χῶραι τοῦ Παυσανίου)**).

Ἡμεῖς ἀναγνόντες τὸν Παυσανίαν πρὶν ἢ γνωρίσωμεν τὰς διαφόρους ταύτας ἑρμηνείας τοῦ καλλιτεχνήματος, ἐσχηματίσαμεν γνώμην, ἥτις ἐν πολλοῖς μὲν συμπίπτει πρὸς τὴν τῶν φιλολόγων, ἐν ἄλλοις δὲ διαφέρει· ἐκρίναμεν δὲ καλὸν νὰ δημοσιεύσωμεν αὐτήν, διότι νομίζομεν ὅτι ἀκριβῶς ἐκεῖνα καθ' ἃ ἡμεῖς διαφέρομεν τῶν ἄλλων***) συντελοῦσιν εἰς ὑποστήριξιν αὐτῆς, ὡς τῆς μόνης ὀρθῆς.

Ἀλλὰ πρὶν προβῶμεν εἰς τὴν κατανομὴν καὶ διάθεσιν τῶν

*) Ἡ γνώμη αὕτη λέγεται καὶ ἑδρικὴ θεωρία (Seitentheorie).

**) Ἡ γνώμη αὕτη, ἣν μάλιστα οἱ ἀρχαιολόγοι πρεσβεύουσιν, ὀνομάζεται ζωνικὴ θεωρία (Streifentheorie, Zonentheorie).

***) Ἀγνοοῦμεν ἂν ἐδημοσιεύθη που τοῦ Ruhl ἡ ἀνάπλασις τῆς λάρνακος, ἣν ἰδών, φαίνεται, ἀνέκδοτον θαυμάζει ὁ Schubart.

Digitized by Google

παραστάσεων, προκαταρκτικῶς ἀνάγκη νὰ λυθῇ τὸ ζήτημα, ἂν ἡ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνατεθεῖσα ὑπὸ τῶν Κυψελιδῶν λάρναξ ἦτο αὐτὴ ἐκείνη ἐν ᾗ ἔκρυψεν ἡ Λάβδα τὸν Κύψελον, ἢ ἐπίτηδες παρηγγέλθη αὐτῆς ἡ κατασκευὴ μετέπειτα εἰς ἀνάμνησιν τῆς σωτηρίας τοῦ γενάρχου. Ὁ Παυσανίας εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ περὶ αὐτῆς λόγου γράφων «λάρναξ κέδρου μὲν πεποίηται, ζῴδια δὲ ἐλέφαντος ἐπ' αὐτῆς, τὰ δὲ χρυσοῦ, τὰ δὲ καὶ ἐξ αὐτῆς ἐστιν εἰργασμένα τῆς κέδρου· *εἰς ταύτην τὴν λάρνακα* Κύψελον ἀπέκρυψεν ἡ μήτηρ» προδήλως ἀπεδέχθη τὴν γνώμην τῶν ἐξηγητῶν, οἵτινες εἶνε γνωστὸν πόσον ἐφιλοτιμοῦντο νὰ περιάπτωσιν εἰς πολλὰ τῶν ἀναθημάτων μείζονα τῆς ἀληθοῦς δόξαν, ἀναφέροντες αὐτὰ εἰς παλαιοὺς καὶ ἐπιφανεῖς μύθους. Τῆς πίστεως τοῦ Παυσανίου μετέχει καὶ ὁ Quatremère de Quincy (Jupit. Olymp. σελ. 125) καὶ ἄλλοι τῶν νεωτέρων. Ἄλλοι δέ, πιθανώτερα καθ' ἡμᾶς φρονοῦντες, νομίζουσιν ὅτι τὸ ἀνάθημα παρηγγέλθη ἐπίτηδες ὑπὸ τῶν Κυψελιδῶν καὶ κατεσκευάσθη μετὰ τοσαύτης πολυτελείας, οἵαν δὲν εἶνε πιθανὸν ὅτι ἐδύνατο νὰ ἔχῃ τῆς Λάβδας ἡ κυψέλη, ἐν ᾗ κατέκρυψε τὸ παιδίον. Ἡ Λάβδα ἦτο βεβαίως ἐπιφανοῦς οἰκογενείας καὶ ὁ Ἠετίων δὲν ἦτο ἄνθρωπος μὴ δυνάμενος νὰ ἔχῃ πολυτελῆ τινα σκεύη ἐν τῷ οἴκῳ του· ἀλλ' ὅταν τις ἀναλογισθῇ ὁποίας τέχνης καὶ πολυτελείας ἔργον ἦτο ἐκείνη ἡ λάρναξ ἡ ἐν τῷ Ἡραίῳ, καὶ ὁποίου μεγέθους, ὡς θέλομεν ἴδῃ ἐν τοῖς ἑξῆς, θέλει δυσκολευθῇ νὰ πιστεύσῃ ὅτι τοιαύτη κιβωτός, ἧς ὁ τόπος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο οὐχὶ ἐν τῷ μεγάρῳ (ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς ὑποδοχῆς, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον), ἀλλ' ἐν τῷ θαλάμῳ, ἐν τῷ κοιτῶνι, ἧν ἐκ τῶν συνήθων ἐπίπλων τῶν εὐγενῶν καὶ πλουσίων οἰκογενειῶν. Πιθανώτατον λοιπὸν φαίνεται ὅτι παρηγγέλθη ἐπίτηδες ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ἀνάθημα. Τούτου δὲ τεθέντος, εἶνε ἀναμφίβολον ὅτι τὸ ἀνάθημα ἱδρύθη ἐπὶ βάθρου καὶ ἐν τοιαύτῃ χώρᾳ ὥστε νὰ εἶνε περίοπτον, καὶ ἑπομένως πᾶσαι αὐτῆς αἱ ὁραταὶ ἕδραι ἦσαν ἐξ ἴσου κεκοσμημέναι δι' ἀναγλύφων. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ἐν τῷ Ἡραίῳ λάρναξ ἦτο αὐτὴ ἡ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Ἠετίωνος, νομίζω ὅτι δυσκόλως δύναται νὰ παραδεχθῇ τις ὅτι κιβωτὸς μετὰ τοσαύτης τέχνης καὶ πολυτελείας ἐξ-

Digitized by Google

ειργασμένη, ἤθελεν ἔχῃ τὴν σπουδαίαν καλλιτεχνικὴν ἔλλειψιν, νὰ μὴ εἶνε περὶ πάσας τὰς ὁρατὰς ἕδρας, ἔστω καὶ τέσσαρας, κεκοσμημένον, ἀλλὰ μόνον περὶ τὰς τρεῖς. Ἐν τοῖς ἑξῆς θέλομεν ἴδῃ ὅτι δι' ἄλλους ἰσχυροὺς λόγους ἐξ αὐτοῦ τοῦ Παυσανίου ἐξαγομένους εἶνε ἀπαράδεκτος ἡ κατὰ τὸν Jahn διακόσμησις τῆς λάρνακος καὶ ἡ πρὸς τῷ τοίχῳ τοῦ ναοῦ ἵδρυσις αὐτῆς.

Δεύτερον προκαταρκτικὸν ζήτημα προκείμενον εἰς λύσιν εἶνε τὸ περὶ τοῦ *σχήματος* καὶ *μεγέθους* αὐτῆς· διότι καὶ περὶ τούτων δὲν εἶνε ἐντελῶς σύμφωνοι οἱ φιλόλογοι καὶ ἀρχαιολόγοι. Καὶ περὶ μὲν τοῦ σχήματος ὀλιγωτέρα ἡ διχογνωμία, διότι ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη μεταξὺ αὐτῶν εἶνε ὅτι ἦτο τετράγωνος ἐπιμήκης κιβωτὸς μετὰ ἐπιθέματος ὁριζοντίου καθέτους ἐπ' ἀλλήλων ἔχουσα τὰς ἕδρας, ὁμοία δηλ. πρὸς τὰς κιβωτοὺς ἐκείνας τὰς ἐν χρήσει καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν σήμερον παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ πρὸς ἐναπόθεσιν ἐνδυμάτων καὶ ἄλλων πολυτίμων κειμηλίων· ὡς τοιαύτη ἄρα δὲν ἐδύνατο οὔτε ὕψος νὰ ἔχῃ τοσοῦτον, ὥστε νὰ μὴ δύναται ἔξωθεν ἱστάμενός τις καὶ ἐγκύπτων νὰ φθάσῃ διὰ τῶν χειρῶν εἰς τὸν πυθμένα, οὔτε πλάτος τοσοῦτον, ὥστε νὰ κατέχῃ πολὺν χῶρον ἐν τῷ θαλάμῳ· μέγεθος ἐδύνατο νὰ λάβῃ μᾶλλον κατὰ μῆκος. Τούτων οὕτως ἐχόντων, τὸ μὲν μέγεθος ὅπερ ὁρίζει αὐτῇ ὁ Quatremère de Quincy (μῆκος μὲν 6 ποδ. = 2 μ. περίπου· πλάτος τεσσάρων ποδ. = 1,33 μ. περίπου· καὶ ὕψος ἴσον τῷ πλάτει) εἶνε τοσοῦτον ὑπερβολικόν, ὥστε δὲν ἁρμόζει εἰς οὐδὲν τοιούτου εἴδους οἰκιακὸν σκεῦος, ἐκτὸς ἂν θεωρηθῇ ὡς παριστώμενον ὑπὲρ τὸ φυσικὸν καὶ σύνηθες μέγεθος, ὅπερ δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν γνώμην αὐτοῦ ὅτι τὸ ἀνάθημα τῶν Κυψελιδῶν ἦτο τῆς Λάβδας ἡ κυψέλη. Τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ Overbeck ἀποδοθὲν εἰς τὴν λάρνακα σχῆμα καὶ μέγεθος φαίνεται ὡσαύτως ἀπομακρυνόμενον τοῦ συνήθους καὶ φυσικοῦ· διότι τὸ μὲν ὕψος εἶνε κατ' αὐτὸν 3 ποδῶν ὡς ἔγγιστα, ἤγουν 1 μέτρου· ἀλλὰ τίς ἄνθρωπος ἡ ποία γυνή, ὅσον καὶ ἂν εἶνε ὑψηλή, δύναται ἔξωθεν ἱσταμένη καὶ ἐγκύπτουσα εἰς τὴν λάρνακα ὑπὲρ ὕψος ἑνὸς μέτρου νὰ φθάσῃ διὰ τῶν χειρῶν εἰς τὸν πυθμένα; Ἀφ' οὗ δὲ ἀπέδωκε τοσοῦτον ὕψος, ὥρισε τὸ μῆκος εἰς 3 πόδ. 9 δακτ., ἤ-

Digitized by Google

γουν 1,25 μέτρ. περίπου καὶ τὸ πλάτός εἰς 2 πόδ. 8 1/3 δακτ. ἤγουν 0,76 μέτρ. περίπου. Οὕτως ἔλαβεν ἡ λάρναξ σχῆμα καὶ μέγεθος οὐχὶ πολὺ διάφορον τοῦ τῶν προχείρων ἐκείνων καὶ προσωρινῶν κιβωτίων, δι' ὧν μεταφέρονται πραγματεῖαι ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν. Ὁ Schubart ὁρίζει τὸ ὕψος, ἀφθόνως λαμβανόμενον, εἰς 2 1/2 πόδας· ἀπορῶ δὲ πῶς μετὰ τοῦτο προσθέτει «τὸ πολὺ μέχρι 3 ποδῶν». Νομίζω ὅτι ἂν ὁ τεχνίτης δὲν ἤθελε νὰ παραβῇ τοὺς φυσικοὺς ὅρους τοιαύτης λάρνακος, οἵα ὑπολαμβάνεται ἡ τοῦ Κυψέλου, δὲν ἐδύνατο νὰ κατασκευάσῃ αὐτὴν οὐδὲ κατὰ ἕνα δάκτυλον ὑψηλοτέραν τῶν 2 1/2 ποδῶν. Τοσοῦτον ἴσως ἢ ὀλίγον τι μικρότερον (2 1/4 ποδ.) θὰ ἦτο τὸ πλάτος αὐτῆς· τὸ δὲ μῆκος οὐδὲν τὸ κωλῦον νὰ παραδεχθῶμεν διπλάσιον τοῦ ὕψους, ἤγουν 5 ποδῶν*).

Τοιοῦτον σχῆμα καὶ τοσοῦτον μέγεθος ἔχουσα ἡ λάρναξ δὲν εἶνε πιθανὸν ὅτι ἱδρύθη ἀμέσως ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ ναοῦ· διότι τοῦτο ἤθελε δυσχεράνῃ τὴν θέαν τῶν ἐπ' αὐτῆς ἀναγλύφων παραστάσεων, καὶ μάλιστα τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐπιγραφῶν· ὁ δὲ καλλιτέχνης δὲν ἐμόχθησεν, ἵνα μένωσιν ἀπαρατήρητα τὰ ἔργα τῶν χειρῶν του. Εἶνε λοιπὸν πιθανώτατον ὅτι ἡ λάρναξ ἦτο ἱδρυμένη ἐπί τινος βάθρου, οὐχὶ μὲν τοσοῦτον ὑψηλοῦ, ὡς φαίνεται ἐν τῇ μικρᾷ ἀπεικονίσει τῇ παρὰ Heyne, ἀλλ' οὐδὲ τοσοῦτον χαμηλοῦ, ὡς παρὰ Quatremère de Quincy. Νομίζω ὅτι τὸ πρέπον ὕψος τοῦ ἐκ δύο βαθμίδων συνισταμένου βάθρου θὰ ἦτο 0,40—0,50 μέτρ. (ἴδε Πίν. Α', I).

---

*) Χάριν τοῦ σχήματος παραπέμπομεν εἰς παράστασίν τινα ἐπὶ ἀγγείου, ἣν προχείρως εὕρομεν, τὴν ἐν τοῖς Opusc. τοῦ Ritschl: Pelops—Vase von Ruvo σελ. 795. Πίν. II, III. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶνε πλὴν τοῦ σχήματος τῶν 2 τούτων κύστεων καὶ ἡ τῶν καθέτων πλευρῶν διαίρεσις, τῆς μὲν εἰς δύω, τῆς δὲ εἰς τρεῖς ζώνας. Ὡσαύτως καὶ ἐν ἄλλῃ παραστάσει μούσης τινὸς φερούσης κύστιν αὕτη ἔχει οὐ μόνον τὸ σχῆμα τῆς ἡμετέρας λάρνακος, ἀλλὰ καὶ τὴν μακροτέραν αὐτῆς πλευράν, τὴν μόνην ὁρατήν, διῃρημένην εἰς 2 ὁριζοντείους ζώνας καὶ τέσσαρα κάθετα χωρία ἢ τὸ ὅλον εἰς 8 οἴκους· οὕτω δὲ παρέχει ὄψιν ἀκριβῶς ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ ἡμετέρου πίνακος Β'. (Lenormant et De Witte Elite d. Monum. céramograph. II. pl. LXX.)

Digitized by Google

Στερούμενοι πάσης μαρτυρίας καὶ εὑρισκόμενοι ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν ὑποθέσεων καὶ εἰκασιῶν, ἀναγκαζόμεθα μίαν ἔτι ὑπόθεσιν νὰ προτάξωμεν πρὶν μεταβῶμεν εἰς τὴν κατὰ τὸν Παυσανίαν διάταξιν τῶν παραστάσεων. Ποῦ ἄρά γε τοῦ ναοῦ καὶ πῶς ἦτο ἱδρυμένη ἡ λάρναξ; Ὅτι ἦτο ἐν τῷ ὀπισθοδόμῳ καὶ καθ' ἑαυτὴ εὔλογον φαίνεται καὶ ῥητῶς μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ ἰδόντος αὐτὴν Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου ΙΑ', 163. Ἀλλὰ ποῦ τοῦ ὀπισθοδόμου; Κατὰ φυσικὸν λόγον δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ τοῦ εἰσερχομένου; καὶ πιθανώτατα οὕτως ὥστε ἡ μὲν βραχυτέρα πλευρὰ τῆς λάρνακος νὰ ἀντικρύζῃ πρὸς τὸν βραχύτερον τοῖχον τοῦ ὀπισθοδόμου, ἡ δὲ μακροτέρα πρὸς τὸν μακρότερον. Οὕτως ἐγίνετο χώρου οἰκονομία, ἥτις φαίνεται ἦτο πολὺ ἀναγκαία ἐν τῷ μεγάλῳ ἐκείνῳ θησαυροφυλακείῳ τῆς Ὀλυμπίας, διότι πρὸς οἰκονομίαν χώρου δὲν εἶνε ἀδιάφορον τὸ νὰ τεθῇ οὕτως ἢ ἄλλως ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Ὁ εἰσερχόμενος λοιπὸν εἰς τὸν ὀπισθόδομον τοῦ Ἡραίου εἶχε τὴν λάρνακα πρὸς δεξιὰν αὐτοῦ ἢ ἀριστερὰν (ἀκριβέστερος ὁρισμὸς ἀδύνατον νὰ γείνῃ δι' οὐδεμιᾶς εἰκασίας)· στρεφόμενος δὲ πρὸς αὐτὴν *εἶχεν ἐνώπιόν του τὴν βραχεῖαν αὐτῆς πλευράν*.

Ταῦτα προκαταρκτικῶς ὁρίσαντες οὐχὶ μὲν μετὰ βεβαιότητος διὰ τὴν ἔλλειψιν μαρτυριῶν, ἀλλὰ μετὰ πλείστης πιθανότητος, μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς παρὰ Παυσανίᾳ περιγραφῆς καὶ τὴν ἐπὶ τῆς λάρνακος διάταξιν τῶν ἀναγλύφων παραστάσεων. Ἀλλὰ καθ' ἃ προλαβόντες εἴπομεν, ἀπαντῶμεν περὶ τούτου δύω πάντῃ διαφόρους θεωρίας, τὴν τοῦ Jahn-Overbeck καὶ τὴν τοῦ Heyne-Schubart. Ἀκολουθοῦντες δὲ ἡμεῖς ἐν πολλοῖς τοὺς τελευταίους καὶ ἀσπαζόμενοι τὴν περὶ πέντε πλευρῶν θεωρίαν, ὀφείλομεν νὰ καταδείξωμεν τοὺς λόγους, δι' οὓς νομίζομεν ἀσύμφωνον πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς περιγραφῆς τοῦ Παυσανίου καὶ ἑπομένως ἀπαράδεκτον τὴν θεωρίαν τοῦ Jahn, ἣν ἀπεδέχθη καὶ συνεπλήρωσεν ὁ Overbeck.

Καὶ πρῶτον μέν, καθ' ἃ καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν εἴπομεν, τὸ σχῆμα καὶ αἱ διαστάσεις τῆς λάρνακος, ὅπως παρεδέχθη αὐτὰ ὁ Overbeck, εἶνε ἀσύμφωνα πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς λάρνακος τοῦ

Digitized by Google

Κυψέλου. Ἡ λάρναξ αὕτη, εἴτε ἦτο αὐτὴ ἐκείνη, ἐν ᾗ κατέκρυψε τὸ παιδίον ἡ Δάβδα, καθ' ἃ πιστεύει ὁ Παυσανίας καί τινες τῶν νεωτέρων, εἴτε ἦτο ἐπίτηδες κατεσκευασμένον κατὰ μίμησιν ἐκείνης ἀνάθημα τῶν Κυψελιδῶν, καθ'ἃ φρονοῦσιν ἄλλοι τῶν νεωτέρων, εἴτε ἦτο, ἄγνωστον τίνος, πολυτελὲς ἀνάθημα, ὅπερ μόνον διὰ τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος ἐσχέτισαν οἱ ἐξηγηταὶ πρὸς τὴν σωτηρίαν τοῦ Κυψέλου τὴν παρ' Ἡροδότῳ, ὡς νομίζει ὁ Welcker, ὤφειλε καὶ κατὰ τὰς τρεῖς ταύτας ὑποθέσεις νὰ ἔχῃ τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος τοῦ γνωστοῦ ἐπίπλου, νὰ εἶνε μᾶλλον ἐπιμήκης, ὀλιγώτερον δὲ πλατεῖα καὶ ὑψηλή, δι' οὓς λόγους ἀνωτέρω εἴπομεν. Ἔπειτα δὲν ὑπάρχει λόγος, δι' ὃν ὁ τεχνίτης κοσμήσας τοσοῦτον πολυτελῶς διὰ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος καὶ τεχνικῶν ἀναγλύφων τὰς τρεῖς καθέτους πλευράς, κατέλιπεν ἀδιακόσμητον τὴν ἀνωτάτην καὶ τὰ μάλιστα ὁρατὴν χώραν, τὴν τοῦ ἐπιθέματος. Δὲν δύναται νὰ εἴπῃ τις ὅτι τοῦτο ἐγένετο ἐπίτηδες ὑπὸ τοῦ τεχνίτου, ἵνα χρησιμεύσῃ καὶ αὐτή, ὅπως πολλάκις αἱ λάρνακες ἐκεῖναι ἐχρησίμευον ὡς καθίσματα ἢ ἕδρανα· διότι πρῶτον μὲν τοῦτο ἐγίνετο, καὶ μέχρι τοῦ νῦν γίνεται παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, μόνον ἐν ταῖς πτωχικωτέραις οἰκίαις καὶ ἐν ἐλλείψει ἰδίων ἑδρῶν· ἐν δὲ τῷ οἴκῳ τοῦ Ἠετίωνος δὲν ὑπῆρχε βεβαίως τοιαύτη ἔλλειψις· δεύτερον δὲ καὶ κυριώτερον διότι ὁ Overbeck ἀποδίδει τοσοῦτον ὕψος, ὥστε δὲν ἦτο εὔκολος ἡ ἐπικάθισις. Ἵνα καθίσῃ τις εἰς ὕψος ἑνὸς μέτρου, ἔχει χρείαν βαθμίδων.

Ἀλλ' ὁ κυριώτερος κατὰ τῆς θεωρίας ταύτης λόγος εἶνε ὁ ἑξῆς. Ὁ Παυσανίας (Ε', ιζ', 6) ἀρχόμενος τῆς περιγραφῆς τῶν πέντε χωρῶν, ἐν αἷς περιελήφθησαν αἱ παραστάσεις αἱ ἐπὶ τῆς λάρνακος, λέγει «Ἀρξαμένῳ δὲ ἀνασκοπεῖσθαι κάτωθεν τοσάδε ἐπὶ τῆς λάρνακος ἡ πρώτη παρέχεται χώρα. Οἰνόμαος κτλ.» μεταβαίνων δὲ κατωτέρω (ιη', 1) εἰς τὴν δευτέραν χώραν λέγει «τῆς χώρας δὲ ἐπὶ τῆς λάρνακος τῆς δευτέρας ἐξ ἀριστερῶν μὲν γίνοιτο ἂν ἡ ἀρχὴ τῆς περιόδου, πεποίηται δὲ γυνὴ κτλ.» ἔτι κατωτέρω (ιη', 6) «Στρατιωτικὰ δὲ ἐπὶ τῇ τρίτῃ χώρᾳ τῆς λάρνακος — τὸ μὲν πολὺ κτλ.»· μεταβαίνων εἰς τὴν τετάρτην

Digitized by Google

(ιθ', 1) λέγει «Τέταρτα δὲ ἐπὶ τῇ λάρνακι ἐξ ἀριστερᾶς περιιόντι Βορέας ἐστὶ κτλ.». Τέλος περὶ τῆς πέμπτης λέγει (ιθ', 7) «Ἡ δὲ ἀνωτάτω χώρα, πέντε γὰρ ἀριθμόν εἰσι, παρέχεται μὲν κτλ.». Τὰς χώρας ταύτας τοῦ Παυσανίου φαντάζεται ὁ Overbeck ὡς πέντε ζώνας ἀλλεπαλλήλους, καλυπτούσας τὰς τρεῖς καθέτους ὁρατὰς πλευρὰς τῆς λάρνακος, τὴν προσθίαν καὶ μακροτέραν καὶ τὰς δύω ἑκατέρωθεν αὐτῆς βραχυτέρας. Ἄρχεται δ' ἑκάστη ζώνη ἀπὸ τῆς βραχυτέρας πλευρᾶς, διέρχεται τὴν προσθίαν καὶ μακροτέραν καὶ ἀπολήγει εἰς τὴν ἑτέραν βραχυτέραν. Καὶ ὡς πρώτην μὲν χώραν θεωρεῖ τὴν κατωτάτην ζώνην τὴν ἐγγύτατα τοῦ ἐδάφους, ὡς δευτέραν τὴν ὑπεράνω αὐτῆς καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι τῆς πέμπτης ζώνης, ἥτις εἶνε δῆθεν ἡ ἀνωτάτη χώρα τοῦ Παυσανίου. Ἡ δὲ διαδοχὴ τῶν χωρῶν τούτων γίνεται, λέγει, κατὰ τὸν τρόπον τὸν λεγόμενον *βουστροφηδόν*. (Ἴδε τὸν ἐν τέλει τῆς μνημονευθείσης πραγματείας τοῦ Overbeck προσηρτημένον πίνακα). Ἄρχεται δηλ., ὡς νομίζουσιν οἱ ὀπαδοὶ τῆς θεωρίας ταύτης, περιγράφων ὁ Παυσανίας τὴν πρώτην χώραν ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, τὴν δὲ δευτέραν ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά, τὴν δὲ τρίτην ἐκ δεξιῶν πάλιν πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι τῆς ἀνωτάτης. Ἀλλὰ πόθεν δῆλον ὅτι τοιαύτην ἐννοεῖ καὶ ὁ Παυσανίας τὴν διάταξιν τῶν παραστάσεων; διότι τὸ μὲν πρῶτον τῶν παρατεθέντων αὐτοῦ χωρίων οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ σημαίνῃ κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν ὀπαδῶν τῆς θεωρίας ταύτης εἰμὴ ὅτι ἡ πρώτη χώρα κατεῖχε τὰ κάτω τῆς λάρνακος· ἂν ὅμως ἡ περιγραφὴ τῆς χώρας ταύτης τῆς κατωτάτης καὶ ἑπομένως ἡ παρατήρησις τοῦ θεατοῦ πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἐκ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς πρὸς τὰ ἀριστερά, ἢ ἐκ τῆς ἀριστερᾶς πρὸς τὰ δεξιά, τοῦτο *οὐδαμῶς* ἐξάγεται ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ Παυσανίου· καὶ ὁ Overbeck τοποθετῶν ἐν τῷ πίνακι αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν τῆς πρώτης χώρας, τὸν Οἰνόμαον διώκοντα τὸν Πέλοπα, εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τῆς λάρνακος, ἐνεργεῖ πάντῃ αὐθαιρέτως. Νομίζει ὅτι δικαιοῦται νὰ πράξῃ οὕτως ὑπὸ τοῦ δευτέρου χωρίου, ἐν ᾧ λέγει ῥητῶς ὁ Παυσανίας ὅτι «ἐξ ἀριστερῶν μὲν γίνοιτο ἂν ἡ ἀρχὴ τῆς περιόδου»· ἀλλὰ καὶ ἂν ἦτο ἀληθὴς ἡ κατ' αὐτὸν ἑρμηνεία

Digitized by Google

τοῦ χωρίου τούτου (τοῦ ὁποίου τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν θέλομεν ἴδῃ κατωτέρω), μένει πάντοτε ἀκέραιον τὸ ἄτοπον ὅτι ὁ Παυσανίας περιγράφων μὲν τὴν πρώτην χώραν ἣν ὑπέδειξεν, ἐν ᾧ ἦτο ἀπαραίτητος ἀνάγκη νὰ ὑποδειχθῇ, πόθεν γίνεται ἡ ἀρχὴ τῆς περιγραφῆς· μόνον δὲ κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς δευτέρας καὶ τετάρτης ὑποδεικνύει τὴν ἀρχήν. Ὥστε μόνον ἀφ' οὗ διέλθῃ τις σχεδὸν ὅλην τὴν περιγραφὴν τῶν χωρῶν, δύναται νὰ *εἰκάσῃ* ὅτι αἱ παραστάσεις ἦσαν βουστροφηδὸν διατεταγμέναι ἐπὶ τῶν τριῶν πλευρῶν τῆς λάρνακος. Ἀλλ' ἂν τὸ πρᾶγμα εἶχεν οὕτως, ὁ Παυσανίας ἤθελε βεβαίως κάμῃ περὶ τούτου λόγον εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς περιγραφῆς, ἵνα ὁδηγήσῃ τὸν παρακολουθοῦντα τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ. Ὅπως περὶ τῶν ἐπιγραμμάτων τῶν ἐπὶ τῆς λάρνακος σημειώνει ὅτι τὰ μὲν αὐτῶν ἦσαν «εἰς εὐθὺ σχῆμα», τὰ δὲ βουστροφηδόν, ἵνα ὁδηγήσῃ τὸν ἀναγνώστην, οὕτως κατὰ πολὺ μείζονα λόγον ὤφειλε καὶ περὶ τῶν κατὰ τὰς χώρας παραστάσεων νὰ σημειώσῃ τι πρὸς ὁδηγίαν τοῦ παρατηρητοῦ. Ἡ ἀσάφεια αὕτη τοῦ Παυσανίου ἔπρεπε νὰ φωτίσῃ τοὺς ἑρμηνευτὰς αὐτοῦ εἰς ἀναζήτησιν ὀρθοτέρας ἑρμηνείας τοῦ πρώτου χωρίου. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἐν τοῖς ἑξῆς.

Ἄλλος λόγος, δι' ὃν ἡ ζωικὴ αὕτη θεωρία εἶνε ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ὀρθὴν ἔννοιαν τῶν λόγων τοῦ Παυσανίου εἶνε ὁ ἑξῆς, ὅστις ἤδη καὶ ὑπὸ τοῦ **Schubart** ὀρθότατα ἀντετάχθη εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ **Jahn** (**N. Jahrbücher für Phil. u. Paedag. 1861, τεύχ. 5, σελ. 308**) καὶ ὑπὸ τοῦ **Overbeck** ἀνεγνωρίσθη ὡς ὀρθὸς (**Lade des Kypselos σελ. 35 καὶ 36**): Ὁμιλῶν ὁ Παυσανίας περὶ τῆς δευτέρας καὶ τετάρτης χώρας μεταχειρίζεται τὰς φράσεις «γίνοιτο ἂν ἡ ἀρχὴ τῆς περιόδου» καὶ «περιιόντι». Αἱ λέξεις *περίοδος* καὶ *περιιέναι* ἀποδεικνύουσι προφανῶς ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ περιγραφῆς πραγμάτων, ἅπερ μόνον πέριξ αὐτῶν βαδίζων τις δύναται νὰ ἴδῃ· καὶ ὅτι ἑπομένως ἡ λάρναξ δύναται νὰ περιοδευθῇ, μόνον ἂν εἶνε περίπτερος. Τοῦτο αἰσθανόμενος ὁ **O. Jahn** ὅτι ἄρδην ἀναιρεῖ τὴν θεωρίαν αὐτοῦ, παρηρμήνευσε τὰς λέξεις ἐκλαβὼν αὐτὰς εἰς τὴν σημασίαν τῆς *περιγραφῆς* καὶ τοῦ *περιγράφειν*. Ἀλλὰ τὴν ἑρ-

Digitized by Google

μηνείαν ταύτην καὶ αὐτὸς ὁ θερμὸς αὐτοῦ ὀπαδὸς Overbeck κατακρίνει, εἰσάγει ὅμως ἄλλην, ἥτις ἐπίσης δὲν εἶνε ὀρθή. Νομίζει δηλ. ὅτι αἱ λέξεις αὗται σημαίνουσι τὴν πρὸς τὰς τρεῖς πλευρᾶς κίνησιν τοῦ Παυσανίου, ὁτὲ μὲν ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, ὁτὲ δὲ ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ (Lade d. Kypselos. σελ. 38, ἔνθα παραπέμπει εἰς O. Jahn Archaeol. Aufs. σελ. 5). Ἀλλ' ὁ Παυσανίας περὶ *μιᾶς μόνης* ὁριζοντείου διευθύνσεως ὁμιλεῖ, τῆς ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά· τὴν ἀντίθετον παραδέχεται *ἐξ εἰκασίας* ὁ Jahn μόνον διότι συμφωνεῖ πρὸς τὴν θεωρίαν αὐτοῦ. Ἑρμηνεύεται λοιπὸν ἡ λέξις *περίοδος* ἔκ τινος κινήσεως ἥτις δὲν εἶνε ἀποδεδειγμένη· ἀλλὰ καὶ οὕτως ἡ *περίοδος* καὶ τὸ *περιιέναι* δὲν δύναται ἀκριβῶς εἰπεῖν νὰ σημαίνῃ τὴν μερικὴν μόνον πρὸ τῶν τριῶν πλευρῶν περιοδείαν, ἀλλ' ἀπαιτεῖ τὴν *περὶ ὅλην τὴν λάρνακα* κίνησιν. Τὰ δὲ ἄτοπα ἐπακόλουθα, τὰ ὁποῖα ὁ Overbeck (L. d. K. σελ. 36) νομίζει ὅτι δύνανται νὰ προέλθωσιν ἐκ ταύτης τῆς μόνης ὀρθῆς τῶν προκειμένων λέξεων ἑρμηνείας, θέλουσιν ἐκλίπῃ, ὅταν ἐν τοῖς ἑξῆς ἐκτεθῇ ἡ ἀληθὴς ἔννοια τῶν λόγων τοῦ Παυσανίου.

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω λόγους δίκαιον εἶνε νὰ ἐπισυνάψωμεν καὶ τὸν ἑξῆς. Τίς ἡ αἰτία δι' ἣν οἱ ὀπαδοὶ τῆς θεωρίας τοῦ Jahn, ἀπορρίψαντες τὴν καὶ παρ' αὐτῶν (Overbeck L. d. K. σελ. 9) ὡς φυσικωτέραν ὁμολογουμένην ἵδρυσιν καὶ διακόσμησιν τῆς λάρνακος, οἵαν πρῶτος ἐφαντάσθη ὁ Heyne, παρεδέχθησαν ἵδρυσιν μὲν πρὸς τῷ τοίχῳ, διακόσμησιν δὲ μόνον ἐπὶ τριῶν πλευρῶν, καὶ ζώνας παραστάσεων συνεχεῖς οὐχὶ ὁλοκλήρους ἐκ πρώτης ὄψεως ὁρατάς, ἀλλ' εἰς τρία μέρη κεκλασμένας; Βεβαίως διότι ὑπέλαβον ὅτι κατὰ μὲν τὴν θεωρίαν τοῦ Heyne δὲν εἶνε δυνατὴ ἡ ἀναπαράστασις τῶν ὑπὸ τοῦ Παυσανίου περιγραφομένων ἀναγλύφων· κατὰ δὲ τὴν ἑαυτῶν θεωρίαν *ἀπωσθήποτε* εἶνε κατορθωτὴ ποιά τις ἀπεικόνισις τῆς λάρνακος καὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς παραστάσεων. Ἀλλ' ὅταν ἀποδειχθῇ ὅτι κατὰ τὴν πρώτην θεωρίαν οὐ μόνον δυνατή, ἀλλὰ καὶ *φυσικωτέρα* καὶ *καλλιτεχνικωτέρα καὶ πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Παυσανίου συμφωνοτέρα* εἶνε ἡ ἀνάπλασις τοῦ ἀναθήματος τῶν Κυψελιδῶν, οὐδὲν δύνα-

Digitized by Google

ται νὰ πείσῃ ἡμᾶς νὰ ἐμμείνωμεν εἰς τὴν ζωνικὴν θεωρίαν, ὅσον δήποτε καὶ ἂν τιμῶμεν τὸ κῦρος τοῦ O. Jahn καὶ τὴν πολυμάθειαν καὶ ἐπιμέλειαν τοῦ Overbeck.

Ἰδοὺ πῶς ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι εἶχον τὰ κατὰ τὴν λάρνακα.

Ἐὰν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶνε ἀληθῆ ὅσα εἴπομεν ἀνωτέρω περὶ τοῦ σχήματος, τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς ἐν τῷ ὀπισθοδόμῳ, ὁ προσερχόμενος εἰς αὐτὴν θεατὴς εἶχεν ἐνώπιόν του τὴν βραχυτέραν πλευρὰν (2 1/2 ποδ. ὕψους καὶ ἄλλων περίπου τόσων πλάτους). Αὕτη δὲ εἶνε ἡ *πρώτη χώρα* τοῦ Παυσανίου, καὶ ἐν αὐτῇ ἔγλυψεν ὁ τεχνίτης πάσας ἐκείνας τὰς παραστάσεις ἀπὸ τοῦ Οἰνομάου διώκοντος τὸν Πέλοπα μέχρι τοῦ Φινέως καὶ τῶν παίδων τοῦ Βορέου. Ἀλλὰ πῶς ἄρά γε ἦσαν διατεθειμέναι αἱ παραστάσεις αὗται ἐπὶ τῆς τετραγώνου περίπου ἐπιφανείας τῆς πρώτης χώρας; Καὶ ἐκ πρώτης ἀναγνώσεως καταφαίνεται, καὶ ὁ Welcker διεῖδε καὶ κατέδειξεν ὅτι αἱ παραστάσεις αὗται διαιροῦνται εἰς πέντε συμπλέγματα, δύω μὲν μικρότερα ἐν ἀρχῇ: Οἰνόμαος διώκων Πέλοπα κτλ. καὶ Ἀμφιαράου ἡ οἰκία κτλ., δύω δὲ ἄλλα ἐπίσης μικρὰ ἐν τέλει: Ἡρακλῆς τοξεύων τὴν Ὕδραν κτλ. καὶ ὁ Φινεὺς καὶ οἱ παῖδες τοῦ Βορέου διώκοντες τὰς Ἁρπυίας. Μεταξὺ δὲ τῶν δύω πρώτων καὶ δύω τελευταίων συμπλεγμάτων ὑπάρχει πέμπτον τι πολὺ μεῖζον, ἐκ πολλῶν συγκείμενον προσώπων, ὁ ἀγὼν ἐπὶ Πελίᾳ. Ἦσαν δὲ τὰ συμπλέγματα ταῦτα καθ' ἡμᾶς εἰς τρεῖς ζώνας ὁριζοντείους διανενεμημένα· καὶ ἡ μὲν πρώτη καὶ κατωτάτη ζώνη περιεῖχε τὰ δύω πρῶτα συμπλέγματα· ἡ δὲ ἐν τῷ μέσῳ δευτέρα τὸν ἐπὶ Πελίᾳ ἀγῶνα καὶ ἡ τρίτη καὶ ἀνωτάτη τὰ δύω τελευταῖα συμπλέγματα (ἴδ. Πίν. Α', II). Ἡ διάθεσις αὕτη τῶν παραστάσεων συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Παυσανίου, ὅταν τις ἑρμηνεύσῃ ὀρθῶς τὸ χωρίον ἐκεῖνο, ὅπερ διὰ τὴν ὑπερβατικὴν αὐτοῦ σύνταξιν, ἣν ὡς γνωστὸν κατὰ κόρον ἀγαπᾷ ὁ Παυσανίας, ἐγένετο αἴτιον τοσαύτης παρεννοήσεως ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς θεωρίας τοῦ Jahn. Τὸ χωρίον εἶνε ιζ', 6 «ἀρξαμένῳ δὲ ἀνασκοπεῖσθαι κάτωθεν τοσάδε ἐπὶ τῆς λάρνακος ἡ πρώτη παρέχεται χώρα»· ἡ δὲ παρεξήγησις αὐτοῦ προῆλθεν ἐκ τούτου ὅτι εἰς τὸ

Digitized by Google

ἀνασκοπεῖσθαι κάτωθεν ἐξυπήκουσαν ὡς ἀντικείμενον τὴν *λάρνακα*, ἐν ᾧ φυσικώτατον εἶνε νὰ συνταχθῇ τὸ χωρίον ὡς ἑξῆς· ἡ πρώτη χώρα (ὅ ἐ. ἡ κατὰ πρῶτον τῷ προσιόντι ἐμφανιζομένη), ἐάν τις ἄρξηται ἀνασκοπεῖσθαι *αὐτὴν* κάτωθεν, τοσάδε παρέχεται*). Διότι ἔχων τις νὰ περιγράψῃ λάρνακα καὶ κατὰ τὰς πέντε αὐτῆς πλευράς, φυσικώτατα θέλει ἀρχίσῃ ἐκ τῆς πλευρᾶς ἐκείνης, ἥτις πρώτη ἐμφανίζεται εἰς τὸν προσερχόμενον· ταύτης δὲ πάλιν τὴν περιγραφὴν θέλει ἀρχίσῃ ἐκ δεξιῶν ἢ ἐξ ἀριστερῶν, ἐκ τῶν ἄνω ἢ ἐκ τῶν κάτω κατὰ τὰς ἑκάστοτε εὐκολίας τοῦ περιγράφοντος. Ἐνταῦθα ἤρχισε κάτωθεν, διότι ἡ χώρα ἦτο διῃρημένη, ὡς εἴπομεν, εἰς 3 ὁριζοντείους ζώνας· διὰ τί δὲ δὲν ἤρχισεν ἄνωθεν, ὅπερ ἐπίσης ἐδύνατο νὰ πράξῃ, τοῦτο οὐδεὶς δύναται νὰ ἐξακριβώσῃ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ κάτω ζώνη περιελάμβανεν, ὡς εἴπομεν, τὰ δύω μικρότερα συμπλέγματα, διὰ τί δὲν ὥρισε τοὐλάχιστον ἀπὸ ποτέρου τούτων ἔμελλε ν' ἀρχίσῃ τὴν περιγραφήν, τοῦ πρὸς δεξιὰν ἢ τοῦ πρὸς ἀριστερά; Ὁ ὁρισμὸς οὗτος δὲν φαίνεται πολὺ ἀναγκαῖος, τὸ μὲν διότι εὐκόλως δύναται νὰ διακριθῇ ὁ διώκων τὸν Πέλοπα Οἰνόμαος ἀπὸ τῆς οἰκίας τοῦ Ἀμφιαράου· τὸ δὲ διότι ἐθεώρησε λίαν φυσικὸν ὁ Παυσανίας ὅτι ὁ παρατηρητὴς ἤθελεν οἴκοθεν ἀκολουθήσῃ τὴν ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ διεύθυνσιν, ἥτις φαίνεται ὅτι εἶνε ἡ ἐπικρατοῦσα καθ' ὅλην τὴν περιγραφὴν τῶν καθέτων πλευρῶν.

Γενομένης οὕτω τῆς περιγραφῆς τῆς πρώτης πλευρᾶς ἢ πρώτης χώρας, οὐδὲν ἄλλο φυσικώτερον ἢ νὰ κάμψῃ ὁ περιηγητὴς τὴν δεξιὰν γωνίαν καὶ νὰ εὑρεθῇ ἀπέναντι τῆς μακρᾶς πλευρᾶς, τῆς πρὸς δεξιάν, ἤγουν ἀπέναντι τῆς δευτέρας χώρας (ἴδ. Πίν. Β'.) Ἡ πλευρὰ αὕτη εἶνε διπλασία τὸ μῆκος τῆς πρώτης· περιέχει δὲ δώδεκα παραστάσεις· ἀρχὴ τῆς περιγραφῆς τούτων, ἢ κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Παυσανίου ἡ ἀρχὴ τῆς *περιόδου*, ἤγουν τῆς *περιοδείας* τῆς χώρας ταύτης «γίνοιτο ἂν ἐξ ἀριστερῶν».

*) Οὕτως ἐνόησε τὸ χωρίον καὶ ὁ Quatremère de Quincy (Jup. Olymp. σελ. 131), ἂν καὶ ἄλλην διάθεσιν αὐτὸς παραδέχεται τῶν παραστάσεων τῆς πρώτης χώρας, καὶ ὡς τοιαύτην ὑπολαμβάνει τὴν μακρὰν πλευρὰν τῆς λάρνακος.

Digitized by Google

Ἐνταῦθα σημειωτέον ὅτι ὁ Παυσανίας μεταχειρίζεται περὶ τῆς περιγραφῆς τῆς μὲν β' καὶ δ' χώρας τὴν λέξιν *περίοδον* καὶ τὸ ῥῆμα *περιιόντι*, τῆς δὲ πρώτης τὸ ῥῆμα *ἀνασκοπεῖσθαι*· περὶ τῆς γ' οὐδὲν τοιοῦτον εἶπε, διότι οὐδὲ περιέγραψε τὸ παράπαν τὴν χώραν ταύτην, ὡς ἀγνοῶν ἀκριβῶς τὰ κατ' αὐτήν· περὶ δὲ τῆς ἀνωτάτω χώρας τῆς τοῦ ἐπιθέματος οὐδὲν ὡσαύτως τοιοῦτον ῥῆμα μετεχειρίσθη δεικνύον τὴν διεύθυνσιν τῆς περιγραφῆς. Ταῦτα δὲν εἶνε τυχαῖα· ἀλλ' ἀποδεικνύουσι λίαν σαφῶς ὅτι αἱ πέντε χῶραι τοῦ Παυσανίου συμπίπτουσι πρὸς τὰς πέντε πλευρὰς τῆς λάρνακος. Καὶ ἰδοὺ πῶς· περὶ μὲν τῆς πρώτης χώρας μετεχειρίσθη ἁπλῶς τὸ *ἀνασκοπεῖσθαι*, διότι γίνεται ἡ περιγραφὴ αὐτῆς ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ἱσταμένου τοῦ θεατοῦ*). Περὶ δὲ τῆς δευτέρας καὶ τετάρτης ἔθεσε τὴν *περίοδον*, καὶ τὸ *περιιέναι*, διότι τούτων ἡ περιγραφὴ ἀνάγκη νὰ γίνηται διὰ τὸ ἐπίμηκες τῶν δύω πλευρῶν, βαδίζοντος τοῦ παρατηρητοῦ ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά, καὶ οὕτω *περιιόντος* ἢ περιοδεύοντος τὴν λάρνακα. Τὴν τρίτην, ἥτις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν πρώτην, κυρίως εἰπεῖν δὲν περιέγραψεν, ἀλλ' ἁπλῶς ἐχαρακτήρισεν ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς στρατιωτικὰ δὲ ἐπὶ τῇ τρίτῃ χώρᾳ τῆς λάρνακος· τὰ δὲ ἑπόμενα εἶνε εἰκασίαι τοῦ συγγραφέως· ἂν ἐγίνωσκεν ἀκριβῶς τὰς παραστάσεις καὶ ἦσαν αὗται διατεθειμέναι ὅπως αἱ τῆς πρώτης χώρας, ἤθελε μεταχειρισθῇ ὁμοίαν φράσιν πρὸς τὸ *ἀνασκοπεῖσθαι κάτωθεν*· περὶ τῆς πέμπτης τέλος, ἤγουν τῆς ἀνωτάτω χώρας, ὀρθῶς δὲν ὥρισε διά τινος ῥήματος τὴν περιγραφὴν τῶν παραστάσεων· διότι ταύτας οὔτε κάτωθεν ἀνασκοπούμενος ἐδύνατό τις νὰ διέλθῃ, ὅπως τὰς τῆς πρώτης καὶ (πιθανῶς) τῆς τρίτης, αἵτινες ἀμφότεραι ἦσαν κάθετοι, οὔτε περιερχόμενος, ὡς τὰς τῆς δευτέρας καὶ τετάρτης, αἵτινες ἦσαν κάθετοι ἅμα καὶ ἐπιμήκεις, ἀλλ' ἐξ οἱαςδήποτε ἀπόψεως ἐδύνατο νὰ *καθορᾷ* τὴν ὁριζοντείως ἐκτεινομένην πέμπτην πλευράν. Ἄλλως δὲ καὶ ἐν-

*) Δὲν ἐννοοῦμεν διὰ τούτων ὅτι τὸ ἀνασκοποῦμαι σημ. τὸ ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω σκοποῦμαι, ἀλλ' ἁπλῶς τὸ παρατηρῶ, ἐπιμελῶς θεωρῶ.

Digitized by Google

ταῦθα, δι' ἔλλειψιν τῶν ἐπιγραμμάτων, εἰκάζει καὶ τεκμαίρεται καὶ δοξάζει καὶ νομίζει ὁ περιηγητὴς μετὰ τῶν ἐξηγητῶν.

Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν δευτέραν χώραν, ὅθεν παρεξέβημεν ἵνα ἑρμηνεύσωμεν τὸ λεκτικὸν τοῦ Παυσανίου. Εἴπομεν ὅτι ἡ χώρα αὕτη περιελάμβανε δώδεκα παραστάσεις. Ἀλλὰ πῶς ἦσαν αὗται διατεταγμέναι ἐπὶ τῆς μακρᾶς ἐκείνης πλευρᾶς; Εἰς μίαν μακρὰν σειρὰν οὐδεὶς καλλιτέχνης ἤθελε στενοχωρήσῃ τὰς δώδεκα ἐκείνας διαφόρους παραστάσεις, ὄχι διότι τὸ πρᾶγμα θὰ ἦτο ἀδύνατον, διότι ἐπὶ μήκους 5 ποδῶν=60 δακτύλων δὲν εἶνε δύσκολον νὰ γλυφῶσι δώδεκα παραστάσεις, ἐπ δύω ἑκάστη προσώπων αἱ πλεῖσται συγκείμεναι, ἀλλὰ διότι φυλαττομένης τῆς προσηκούσης συμμετρίας, τὰ πρόσωπα θὰ κατεῖχον ἐξ ἀνάγκης ὅλον μὲν τὸ μῆκος, μόνον δὲ τὸ ἓν περίπου τρίτον τοῦ ὕψους τῆς πλευρᾶς, ὅπερ καὶ ἄσχημον καὶ ἀσύμμετρον πρὸς τὰς βραχείας πλευράς. Νομίζω λοιπὸν ὅτι ὁ καλλιτέχνης τῆς λάρνακος διῄρεσε τὴν χώραν ταύτην κατὰ μῆκος εἰς δύω ζώνας ὁριζοντείους, διὰ ἰσχυρῶν δὲ διαιρέσεων οἵας μετεχειρίζετο ἡ τότε τέχνη, ἐχώρισεν αὐτὴν εἰς ἓξ χωρία, ὧν ἕκαστον εὑρέθη οὕτως ὑποδιῃρημένον εἰς δύω οἴκους. Ἐν ἑκάστῳ δὲ τῶν δώδεκα τούτων οἴκων ἐνέγλυψε μίαν παράστασιν. Ὅταν λοιπὸν ὁ Παυσανίας λέγει ὅτι «τῆς χώρας τῆς δευτέρας ἐξ ἀριστερῶν γίνοιτο ἂν ἡ ἀρχὴ τῆς περιόδου», ἐννοεῖ ὅτι ἡ περιγραφὴ θὰ γείνῃ ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ κατὰ χωρία, ὅ ἐ. κατὰ ζεύγη τῶν παραστάσεων. Τοῦτο δὲ καὶ φυσικώτερον καὶ εὐκολώτερον ἦτο παρὰ τὴν περιγραφὴν τῶν ἓξ παραστάσεων τῶν ἐπὶ τῆς πρώτης ζώνης καὶ ἔπειτα τῶν ἄλλων ἓξ τῶν ἐπὶ τῆς δευτέρας, διότι αὕτη ἡ κατὰ ζώνας περιγραφὴ ἤθελεν ἀπαιτήσῃ διπλῆν ὁδὸν πρὸ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς· ἐν ᾧ ἡ κατὰ χωρία θὰ ἐγίνετο διὰ μιᾶς μόνης, ὅπερ εὐκολώτερον. Ἐπὶ δύω δὲ μόνον παραστάσεων τῶν ἐν ἑκάστῳ χωρίῳ καὶ ἐνταῦθα δὲν θὰ ἐγίνετο σύγχυσις, ὅπως οὐδ' ἐν τῇ πρώτῃ καὶ τρίτῃ ζώνῃ τῆς πρώτης χώρας, ἄλλως τε καὶ τῶν ἐπιγραμμάτων ὑποβοηθούντων, τὰ ὁποῖα ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν μακρῶν πλευρῶν ὑπάρχουσιν ἄφθονα· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Παυσανίας λέγει περὶ ἑνὸς συμπλέγματος «δηλοῖ μὲν δὴ

Digitized by Google

καὶ τὰ ἐπιγράμματα, συνεῖναι δὲ καὶ ἄνευ τῶν ἐπιγραμμάτων ἔστι».

Μία ἔνστασις δύναται νὰ γείνῃ κατὰ τῆς εἰς δύω μόνον ζώνας διαιρέσεως τῆς δευτέρας (καὶ τετάρτης) πλευρᾶς, ὅτι, ἐπειδὴ τὸ ὕψος τῶν πλευρῶν τῆς λάρνακος πασῶν εἶνε τὸ αὐτό, αἱ ζῶναι αὗται θὰ εἶνε πλατύτεραι τῶν τῆς πρώτης χώρας, καὶ ἑπομένως τὰ ἐν αὐταῖς ζῴδια μεγαλείτερα παρὰ τὰ τῶν βραχυτέρων πλευρῶν. Μεγαλείτερα θὰ εἶνε βεβαίως· ἀλλ' ὄχι καὶ τόσον ὥστε ἡ διαφορὰ νὰ εἶνε λίαν καταφανὴς καὶ νὰ προσβάλλῃ τὸ αἴσθημα τῆς συμμετρίας· διότι ὁ τεχνίτης θὰ ἐκάλυψε τὸ ἄνω καὶ κάτω τῶν δύω ζωνῶν διὰ πλατυτέρων τινῶν κοσμημάτων καὶ ἠλάττωσεν οὕτως τὸ πλάτος τῶν ζωνῶν ἂν ὄχι μέχρι τοῦ πλάτους τῶν τῆς πρώτης πλευρᾶς, ἀλλ' ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ μὴ εἶνε πολὺ ἐπαισθητὴ ἡ διαφορά. Διὰ ταῦτα λοιπὸν πιστεύω ὅτι οὐδεὶς θὰ κάμῃ τοιαύτην ἔνστασιν, ἔτι δὲ ὀλιγώτερον οἱ ὀπαδοὶ τῆς ζωνικῆς θεωρίας· διότι ἐπὶ τοῦ πίνακος τοῦ Overbeck παρατηροῦμεν ὅτι αἱ πέντε αὐτοῦ ζῶναι, αἵτινες καθ' ὃ συνεχῶς διήκουσαι διὰ τῶν τριῶν πλευρῶν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐπὶ μιᾶς ἐπιφανείας κείμεναι, δὲν ἔχουσιν ὅμως τὸ αὐτὸ πλάτος· ἀλλ' ἡ μὲν κατωτάτη καὶ ἀνωτάτη εἶνε 4 δακτύλων· ἡ δὲ μεσαιτάτη, ἥτις εἶνε ἡ τρίτη κάτωθεν, 6 1/4· αἱ δὲ ἑκατέρωθεν ταύτης πάλιν διαφόρου πλάτους καὶ πρὸς τὰς λοιπὰς καὶ πρὸς ἀλλήλας, 4 3/4 καὶ 5 1/2 δακτ. — Παραδείγματα ἀρχαῖα περὶ τῆς εἰς 2 ἢ 3 ζώνας διαιρέσεως τῶν πλευρῶν παρεθέσαμεν ἀνωτέρω, τὸ παρὰ Ritschl ἐκ τοῦ ἀγγείου τοῦ Πέλοπος καὶ τὸ παρὰ Lenormant καὶ De Witte.

Μετὰ τὴν δευτέραν πλευρὰν καὶ χώραν τὴν ἤδη περιγραφεῖσαν ὁ περιηγητής, ἐξακολουθῶν τὴν περίοδον τῆς λάρνακος πάντοτε ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά, κάμπτει τὴν δεξιὰν γωνίαν αὐτῆς καὶ εὑρίσκεται ἀπέναντι τῆς τρίτης πλευρᾶς τῆς ἀντιστοιχούσης εἰς τὴν πρώτην, περὶ ἧς λίαν ἀορίστως ἐκφράζεται ὁ Παυσανίας «στρατιωτικὰ ἐπὶ τῇ τρίτῃ χώρᾳ τῆς λάρνακος· τὸ μὲν πολὺ εἰσὶν ἐν αὐτοῖς οἱ πεζοί, πεποίηνται δὲ καὶ ἐπὶ συνωρίδων ἱππεῖς· ἐπὶ δὲ τοῖς στρατιώταις ἔστιν εἰκάζειν συγιέναι μὲν σφᾶς

Digitized by Google

εἰς μάχην, συνιέναι δὲ καὶ ἀσπασομένους τε καὶ ἀναγνωριοῦντας ἀλλήλους.» Ἀλλὰ τίνες οὗτοι οἱ στρατιῶται καὶ τίς οὗτος ὁ πόλεμος καὶ ἔπειτα ἡ ἀναγνώρισις, περὶ τούτων διάφορα μὲν ἤκουσε παρὰ τῶν ἐξηγητῶν, διάφορα δὲ καὶ αὐτὸς εἰκάζει. Οὗτος εἶνε ὁ λόγος δι' ὃν δὲν ἐδύνατο νὰ περιγράψῃ τὴν χώραν ταύτην ὡρισμένως καὶ λεπτομερῶς, ὅπως τὴν πρώτην, οὐδὲ νὰ ὁρίσῃ ἑπομένως πόθεν ἔμελλε νὰ γείνῃ ἡ ἀρχὴ τῆς περιγραφῆς. Δὲν ὑπάρχει ὅμως οὐδεὶς λόγος ἀποχρῶν, ὥστε νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ τεχνίτης διεκόσμησε τὴν χώραν ταύτην ἀπαραλλάκτως ὅπως καὶ τὴν πρώτην. Ἴσως οἱ ἱππεῖς καὶ ἡ μάχη κατεῖχον ὁλόκληρον τὴν μέσην ζώνην, ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τὸν ἀγῶνα ἐπὶ Πελίᾳ· σκηναὶ δὲ ἀναγνωρίσεως ἢ ἄγνωστον ποῖαι ἄλλαι τέσσαρες κατεῖχον ἀνὰ δύω τὴν ἀνωτάτην καὶ κατωτάτην ζώνην.

Ἀπὸ τῆς τρίτης ταύτης πλευρᾶς καὶ χώρας μεταβαίνει ὁ περιηγητὴς κατὰ τὴν αὐτὴν πάντοτε διεύθυνσιν τὴν ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ εἰς τὴν τετάρτην χώραν, ἥτις εἶνε ἡ ἑτέρα μακρὰ πλευρὰ τῆς λάρνακος, διὰ τῆς ἑξῆς φράσεως: «τέταρτα δὲ ἐπὶ τῇ λάρνακι ἐξ ἀριστερᾶς περιιόντι Βορέας ἐστὶν ἡρπακὼς Ὠρείθυιαν κτλ.». Ἡ φράσις αὕτη ἔχει τὴν ἑξῆς ἔννοιαν *τέταρται παραστάσεις (ἢ τέταρτα ἀνάγλυφα) ἐπὶ τῆς λάρνακος, ἐάν τις περιέρχηται (ἢ περιερχόμενος ἐπισκοπῇ) αὐτήν, εἶνε ὁ Βορέας* κτλ. Τὴν χώραν ταύτην φανταζόμεθα ἀπαραλλάκτως διακεκοσμημένην ὅπως καὶ τὴν δευτέραν, πρὸς ἣν ἀντιστοιχεῖ πληρέστατα· ἔχομεν δηλ. καὶ ἐπὶ ταύτης τῆς πλευρᾶς δύω ζώνας ὁριζοντείους, ἓξ χωρία καὶ δώδεκα οἴκους, διότι δώδεκα εἶνε αἱ παραστάσεις καὶ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἑτέρας· αἱ πλεῖσται δὲ αὐτῶν ἐφ' ἑκατέρας σύγκεινται ἐκ δύω προσώπων, ἢ αὐτῶν καθ' ἑκυτὰ ἢ καὶ μετ' ἄλλων μέν, ἀλλὰ μικροτέρων, δευτερευόντων, ἀφανεστέρων ἢ οὕτω διακειμένων, ὥστε νὰ μὴ καταλαμβάνωσι πολὺν χῶρον. Δύω μόνον οἶκοι κατ' ἐξαίρεσιν ἔχουσιν ἀνὰ ἓν πρόσωπον, εἶνε δὲ οὗτοι ὁ πρῶτος τῆς δευτέρας πλευρᾶς καὶ ὁ τελευταῖος τῆς τετάρτης· καὶ ὁ μὲν πρῶτος περιλαμβάνει τὴν Νύκτα κρατοῦσαν ἐν ταῖς ἀγκάλαις τοὺς δύο αὐτῆς τροφίμους τὸν Ὕπνον καὶ τὸν Θάνατον· ὁ δὲ δεύτερος τὸν Διόνυσον ἐν ἄν-

Digitized by Google

τρῳ κατακείμενον καὶ πέριξ τοῦ ἄντρου ἀμπέλους, μηλέας καὶ ῥοιάς. Ἡ ἐξαίρεσις αὕτη περὶ τὰ πρόσωπα δὲν πιστεύω ὅτι ἔγεινεν ἐκ προμελέτης πρὸς ἰδιαίτερόν τινα σκοπόν, ἀλλὰ διότι οὕτως ἀπῄτει ἡ ὑπόθεσις, ἣν ἅπαξ ὁ τεχνίτης ἐξέλεξεν· ἄλλως δὲ καὶ οὗτοι οἱ οἶκοι ἱκανῶς πληροῦνται διὰ τῶν ἐν αὐτοῖς παραστάσεων.

Μετὰ ταῦτα μεταβαίνει ὁ Παυσανίας εἰς τὴν πέμπτην πλευρὰν τὴν τοῦ ἐπιθέματος διὰ τῆς ἑξῆς φράσεως· «ἡ δὲ *ἀνωτάτω χώρα, πέντε* γὰρ ἀριθμόν εἰσι, παρέχεται μὲν ἐπίγραμμα οὐδὲν κτλ.» Εἰς τοῦτο τὸ χωρίον, ὡς καὶ εἰς τὸ ἐν ἀρχῇ τῆς περιγραφῆς «ἀρξαμένῳ ἀνασκοπεῖσθαι κάτωθεν» ἐστήριξαν οἱ περὶ τὸν Jahn τὴν ἑαυτῶν θεωρίαν· καὶ τὸ μὲν πρῶτον χωρίον, ἑρμηνευόμενον ὡς ἐν οἰκείῳ τόπῳ διελάβομεν, δὲν παρέχει πλέον στήριγμα ἰσχυρόν· τὸ δὲ παρόν, ὅπερ καὶ αὐτοῦ τοῦ Schubart ἐκλόνισε τὴν πεποίθησιν, θαυμάζω πῶς δύναται νὰ συνηγορήσῃ ὑπὲρ τῆς ζωνικῆς θεωρίας. Νομίζω ὅτι ἡ ἑπομένη ἐξήγησις θέλει καταδείξῃ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ἔννοιαν καὶ θέλει μετατρέψῃ αὐτὸ εἰς συνήγορον τῆς ἀντιπάλου θεωρίας. — Ὁ Παυσανίας, περιγράψας τὰς τέσσαρας καθέτους πλευρὰς ἡ χώρας τῆς λάρνακος, ἐδύνατο κάλλιστα, μεταβαίνων εἰς τὴν πέμπτην τὴν τοῦ ἐπιθέματος, νὰ ὀνομάσῃ αὐτὴν *ἀνωτάτω χώραν* (ὅπερ ἀρνεῖται ὁ Overbeck L. d. k. σελ. 36, ἀλλὰ δὲν ἔχει δίκαιον)· διότι τῷ ὄντι ἡ χώρα τοῦ ἐπιθέματος παραβαλλομένη πρὸς τὰς ἄλλας τέσσαρας τὰς ἐπὶ τῶν καθέτων πλευρῶν καὶ πρὸς ὅλην ἐν γένει τὴν λάρνακα, εἶνε ἡ *ἀνωτάτη*· οὐδεμία ἄλλη αὐτῆς ἀνωτέρα ὑπάρχει· ὥστε ἡ κατὰ ταύτην τὴν ἔννοιαν ἑρμηνεία τῆς φράσεως καὶ λογικῶς καὶ γλωσσικῶς εἶνε ὀρθοτάτη. Δὲν ἀρνοῦμαι μετὰ τοῦ Schubart (ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 308) ὅτι ἂν ἡ θεωρία τοῦ Jahn ἦτο ἡ μόνη ὀρθή, θὰ ἥρμοζε καὶ εἰς αὐτὴν ἐπίσης ἡ φράσις *ἀνωτάτω χώρα* περὶ τῆς ἀνωτάτης ζώνης λεγομένη· ἀλλ' ἀποδειχθείσης ἀνυποστάτου τῆς θεωρίας ἐκείνης, ἀνάγκη νὰ ἐκληφθῇ ἡ «ἀνωτάτω χώρα» ὡς ἡ τοῦ ἐπιθέματος, ὅπερ λογικώτατον καὶ γλωσσικῶς ὀρθότατον. Ἀλλὰ διὰ τί ὁ Παυσανίας δὲν μετεχειρίσθη ἐνταῦθα τὴν λέξιν *ἐπίθημα*, ἐὰν τῷ ὄντι ἐπ' αὐτοῦ ἦτο ἡ πέμπτη χώρα; Ὁ Sie-

Digitized by Google

belis παρετήρησεν ἁπλῶς ὅτι, περὶ τῆς τοῦ ἐπιθέματος χώρας πρακειμένου, ὁ Παυσανίας ἐνταῦθα μὲν μετεχειρίσθη τὴν φράσιν «ἡ ἀνωτάτω χώρα», ἐν δὲ Ϛ', θ', 3 τὴν λέξιν «ἐπίθημα»· ὁ δὲ Overbeck, θεωρῶν σπουδαίαν τὴν διαφορὰν ταύτην, ἐπιφωνεῖ (Lade d. K. σελ. 13· ἴδ. καὶ σελ. 37 σημ.) So nahe war man der Entdeckung dass die fünfte oberste χώρα nicht der Deckel sein konnte! Καὶ ἐνταῦθα δὲν εἰσέδυσεν ἱκανῶς εἰς τὸν νοῦν τοῦ Παυσανίου ὁ Overbeck. Κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Schubart (ἔνθ. ἀν. σελ. 305 σημ.) εἰς δύο σημασίας μεταχειρίζεται τὸ *ἐπίθημα* ὁ Παυσανίας: τὴν τοῦ πώματος ἢ σκεπάσματος οἱαῦδήποτε λάρνακος ἢ κιβωτίου (Deckel), ἴδ. Ϛ', θ', 3, ὅπου Κλεομήδης τις εἰσελθὼν εἰς κιβώτιον «ἐφειλκύσατο τὸ ἐπίθημα», καὶ τὴν τοῦ οἱουδήποτε πράγματος τοῦ ἐπὶ τάφων ἢ ἄλλων μνημείων ἐπιτιθεμένου (Aufsatz), ἴδ. Α'. 6', 3. Β', 6', 4. κ. ἀ. Ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ Παυσανίας οὐδεμίαν εἶχεν ἀφορμὴν νὰ μεταχειρισθῇ τὴν λ. ἐπίθημα· διότι περὶ μὲν τῆς δευτέρας αὐτῆς σημασίας οὐδεὶς λόγος· εἰς δὲ τὴν πρώτην θὰ ἐδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ αὐτήν, ἂν προέκειτο περὶ κοινῆς τινος λάρνακος ἢ κιβωτίου, τοῦ οἰκιακοῦ ἐπίπλου, ὅπερ ἔχει ἐπίθημα ἀνοιγόμενον καὶ κλειόμενον κατὰ τὴν ἑκάστοτε χρείαν. Ἀλλὰ προκειμένου περὶ πολυτελοῦς ἀπομιμήματος λάρνακος ἱδρυμένου εἰς ἀνάμνησιν καὶ μὴ προωρισμένου εἰς χρῆσιν οἰκιακήν, ἡ ἀνωτάτη αὐτῆς ἐπιφάνεια ὤφειλε κατ' ἀκριβολογίαν νὰ ὀνομασθῇ *ἡ ἀνωτάτω χώρα*, οὐχὶ δὲ καὶ ἐπίθημα· διότι οὐδείς ποτε, πιστεύω, εἶδεν αὐτὴν ἀνοιγομένην καὶ κλειομένην, ὡς τὸ ἐπίθημα τῶν κοινῶν κιβωτίων. Δὲν ἐννοοῦμεν διὰ τούτων ὅτι δὲν ἐδύνατο νὰ ὀνομάσῃ αὐτὴν καὶ *ἐπίθημα*· ἀλλ' ἀνάγκη τῆς τοιαύτης ὀνομασίας δὲν ὑπῆρχε.

Μεταβαίνομεν εἰς τὴν παρένθεσιν «πέντε γὰρ ἀριθμόν εἰσι». Ὁ Schubart, ὁ κλονισθεὶς πρότερον ὑπὸ τοῦ χωρίου τούτου ἐν τῇ πεποιθήσει αὐτοῦ, ἔπειτα νομίζει ὅτι ἡ προσθήκη αὕτη κατὰ τὴν ζωνικὴν θεωρίαν τοῦ Jahn εἶνε ὅλως περιττή· ὁ δὲ Overbeck (L. d. K. σελ. 38) νομίζει ὅτι μάλιστα κατ' αὐτὴν ἔχει λόγον ἡ προσθήκη, διότι ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Παυσανίας ὁμιλεῖ περὶ πέντε

Digitized by Google

ὁμοειδῶν ἐπιφανειῶν. Περὶ ὁμοειδῶν ἐπιφανειῶν νομίζω ὅτι ἡ προσθήκη οὐδὲ ὑπόνοιαν παρέχει· ὅ,τι σημαίνει εἶνε οὐδὲν ἄλλο ἢ ὁ ἀριθμὸς τῶν χωρῶν, εἴτε αὗται εἶνε ὁμοειδεῖς εἴτε ἑτεροειδεῖς. Ἀλλὰ τίνα σκοπὸν ἔχει ἡ προσθήκη τοῦ ἀριθμοῦ; Ἐπειδὴ ὁ Παυσανίας δὲν προέλαβε νὰ εἴπῃ ἐν ἀρχῇ τὸν ἀριθμὸν τῶν χωρῶν, ἀλλὰ περιγράφων αὐτὰς ἠρίθμησε πρώτην, δευτέραν, τρίτην, τετάρτην, «ἐπὶ τῆς λάρνακος, ἐπὶ τῇ λάρνακι, τῆς λάρνακος, ἐπὶ τῇ λάρνακι», διὰ τούτων ἐδύνατο νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ νομίσῃ ὅτι, ἀφ' οὗ περιεγράφησαν αἱ τέσσαρες πλευραὶ τῆς λάρνακος, αἱ περιοδευθεῖσαι, δὲν ὑπῆρχεν ἄλλη πλέον χώρα πρὸς περιγραφήν. Ὁ συγγραφεὺς λοιπόν, ἵνα μὴ δώσῃ χώραν εἰς τοιαύτην ἔννοιαν, λέγει ὅτι ὑπῆρχε καὶ πέμπτη χώρα— πέντε γὰρ ἀριθμόν εἰσιν—ἡ ἀνωτάτω πασῶν τῶν ἄλλων κειμένη.

Ἀλλὰ πῶς ἡ ἀνωτάτω αὕτη χώρα εἶχε διατεθειμένας τὰς ἐπ' αὐτῆς παραστάσεις, περὶ τούτου ὁ Παυσανίας δὲν παρέχει ἡμῖν οὐδεμίαν εἴδησιν. Λέγει μόνον ὅτι «λείπεται εἰκάζειν ἐς τὰ ἐπειργασμένα»· καὶ τῷ ὄντι κατ' εἰκασίαν μόνον ἰδίαν τε ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἐξηγητῶν (διότι μεταχειρίζεται τὰ ῥήματα «δοξάζομεν —τεκμαίρονται—λέγεται—νομίζουσι) ὁρίζει τὰς παραστάσεις. Εἶνε δὲ αἱ παραστάσεις αὗται οὐχὶ πέντε, ὡς ἐνόμισεν ὁ Heyne καὶ ἄλλοι τινές, ἀλλὰ τέσσαρες· διότι ὁ Κένταυρος Χείρων, ἂν καὶ ἐν τέλει τῆς § 7 μνημονεύεται καθ' ἑαυτὸν «ὡς ἔχων οὐ τοὺς πάντας ἵππου πόδας, τοὺς δὲ ἔμπροσθεν αὐτῶν ἀνδρός», παραλαμβάνεται κατωτέρω § 9 εἰς τὸ σύμπλεγμα τῆς Θέτιδος καὶ τῶν Νηρηίδων «ὡς ῥαστώνην τινὰ τοῦ πένθους Ἀχιλλεῖ παρασκευάσων». Αἱ τέσσαρες λοιπὸν αὗται παραστάσεις (κατὰ τὴν παρὰ Παυσανίᾳ τάξιν: Ὀδυσσεὺς καὶ Κίρκη—Θέτις μετὰ Νηρηίδων λαμβάνουσα τὰ ὅπλα παρὰ Ἡφαίστου καὶ Χείρων—Ναυσικᾶ ἐλαύνουσα ἐπὶ τοὺς πλυνούς — Ἡρακλῆς τοξεύων Κενταύρους) εἶνε ἀνάγκη νὰ τοποθετηθῶσιν ἐν τῇ ἀνωτάτω χώρᾳ κατ' εἰκασίαν. Ἡ δὲ πιθανωτάτη τοποθέτησις φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἐκείνη, καθ' ἣν ἑκάστη παράστασις ἀντιστοιχεῖ εἴς τινα τῶν τεσσάρων πλευρῶν τῆς ἀνωτάτης χώρας· οὕτως ὥστε ὁ θεατὴς πρὸ οἱασδήποτε πλευρᾶς τῆς λάρνακος ἱστάμενος ἐπὶ τῶν βαθμίδων νὰ

Digitized by Google

ἔχῃ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ μίαν τῶν τεσσάρων παραστάσεων. Εἰς ποῖον δὲ τῶν οὕτω σχηματισθησομένων τεσσάρων χωρίων ἦτο ἐγγεγλυμμένη ἑκάστη παράστασις ἀδύνατον εἶνε νὰ ὁρισθῇ, ἀφ' οὗ κατὰ τὴν περιγραφὴν αὐτῶν ὁ Παυσανίας οὐδεμίαν ἠκολούθησε τάξιν, ὡς ἐν ταῖς προηγηθείσαις τρισὶ τοὐλάχιστον χώραις· ἡμεῖς ἀμυδρῶς μόνον εἰκάζοντες ὁρίζομεν ὡς ἑξῆς τὰς τέσσαρας παραστάσεις· ὑπεράνω μὲν τῆς τετάρτης χώρας Ὀδυσσεὺς καὶ Κίρκη μετὰ τῶν τεσσάρων θεραπαινῶν· ὑπεράνω δὲ τῆς πρώτης χώρας Θέτις, Νηρηΐδες καὶ Χείρων· ὑπεράνω δὲ τῆς δευτέρας χώρας καὶ ἀπέναντι τοῦ πρώτου χωρίου τῆς ἀνωτάτω χώρας ἡ Ναυσικᾶ· καὶ τέλος ὑπεράνω τῆς τρίτης χώρας καὶ ἀπέναντι τῆς Θέτιδος καὶ τοῦ Χείρωνος ὁ Ἡρακλῆς ταξεύων τοὺς Κενταύρους. (ἰδ. Πίν. Γ'.). Ὁ λόγος ὁ πείθων ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν τοιαύτην τὴν διάθεσιν τῶν παραστάσεων, εἶνε ὅτι ὁ Παυσανίας, περατώσας τὴν περιγραφὴν τῶν τεσσάρων καθέτων πλευρῶν, εὑρίσκεται πρὸ τῆς τετάρτης χώρας. Ἐκεῖθεν λοιπὸν καθορᾷ τὴν ἀνωτάτην χώραν καὶ ἄρχεται φυσικῷ τῷ λόγῳ τῆς περιγραφῆς ἀπὸ τοῦ πρὸ αὐτοῦ χωρίου. Τοῦτο λοιπὸν ἀνάγκη νὰ περιέχῃ τὴν πρώτην παρ' αὐτῷ μνημονευομένην παράστασιν· καὶ αὕτη εἶνε ἡ τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τῆς Κίρκης· εἶτα δὲ ἐξακολουθῶν τὴν περίοδον ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ διέρχεται καὶ τὰ ἄλλα χωρία, καθ' ἣν πρὸ μικροῦ εἴπομεν τάξιν, ἥτις δὲν εἶνε διάφορος τῆς παρὰ Παυσανίᾳ.

Πρὸς διαφώτισιν τῶν εἰρημένων ἐπισυνήψαμεν εἰς τὴν παροῦσαν πραγματείαν καὶ τρεῖς πίνακας, τὸν μὲν παριστῶντα *τὴν πρώτην* χώραν μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ παραστάσεων, τὸν δὲ τὴν *δευτέραν* μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῆς δώδεκα παραστάσεων· καὶ τρίτον τὸν παριστῶντα τὴν ἀνωτάτην ἢ *πέμπτην* χώραν, τὴν τοῦ ἐπιθέματος μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῆς τεσσάρων παραστάσεων. Τὰς ἀπεικονίσεις ἐδανείσθημεν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Overbeck, ὅστις μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας μελετήσας τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα ὠφελήθη ἐξ αὐτῶν κατὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ ἑαυτοῦ πίνακος. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ διαβεβαιώσωμεν, ὅπερ καὶ οἴκοθεν εἶνε φανερόν, ὅτι ἡμεῖς δὲν ἀπεβλέψαμεν εἰς καλλιτεχνικὴν ἀνάπλασιν τῆς λάρνακος τοῦ

Digitized by Google

Κυψέλου. Τοῦτο εἶνε ἔργον καλλιτέχνου καὶ οὐχὶ φιλολόγου· ἡμεῖς ἠθελήσαμεν διὰ τῶν ἡμετέρων ἀπεικονίσεων ἁπλῶς νὰ διασαφήσωμεν τὰ ἐν τῇ πραγματείᾳ καὶ νὰ ὑποβοηθήσωμεν τὴν φαντασίαν τοῦ ἀναγνώστου· ὅθεν ἐν ταῖς λεπτομερείαις δυνατὸν νὰ ἐπενεχθῶσι πολλαὶ τροποποιήσεις, ἐὰν καλλιτέχνης τις ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ ἀρχαίου μνημείου. Ἰδίως ἐν τῷ ἡμετέρῳ πίνακι Α φαίνεται ἡμῖν ὀλίγον ἐστενοχωρημένος ὁ *ἀγὼν ἐπὶ Πελίᾳ*· διότι τὰ μὲν ζῴδια κατ' ἀνάγκην ἀπέβησαν μικρότερα τῶν ἐν ταῖς ἄλλαις παραστάσεσιν, ἡ δὲ διάθεσις αὐτοῦ ἴσως ἧττον καλλιτεχνική· ἀλλ' εἶνε ὅμως παρ' ἡμῖν συμφωνοτέρα πρὸς τὴν παρὰ Παυσανίᾳ περιγραφὴν καὶ παρέχει πλειοτέραν ἀγωνιστικὴν ἐνότητα ἢ παρὰ τῷ **Overbeck**.

Ἀσχοληθέντες ἐν τοῖς ἔμπροσθεν περὶ τὴν ἑρμηνείαν χωρίων τινῶν τοῦ Παυσανίου, δὲν νομίζομεν ἄκαιρον νὰ διαφωτίσωμεν καὶ διορθώσωμεν ἄλλο τι χωρίον περιλαμβανόμενον μὲν ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς λάρνακος, ἀλλ' ἀδιάφορον πρὸς τὸ ζήτημα, περὶ οὗ ὁ μέχρι τοῦδε λόγος. Τὸ χωρίον εἶνε ἡ περιγραφὴ μιᾶς τῶν ἐπὶ τῆς *β'* χώρας δώδεκα παραστάσεων:

> Ε', ιζ', 12. Δύο δὲ ἄλλας γυναῖκας ἐς ὅλμους καθικνουμένας ὑπέροις, *φάρμακα εἰδέναι* σφᾶς νομίζουσιν, ἐπεὶ ἄλλως γε οὐδὲν ἐς αὐτάς ἐστιν ἐπίγραμμα.

Ἐὰν ἑρμηνεύσῃ τις τὸ χωρίον τοῦτο ἀκριβῶς κατὰ τὴν παραδεδομένην αὐτοῦ γραφήν, θέλει λάβῃ ἔννοιαν οὐχὶ ὀρθήν, νομίζομεν, τὴν ἑξῆς: δύο ἄλλας γυναῖκας, αἵτινες εἰς ὅλμους καθικνοῦνται ὑπέροις (εἰς ἰγδία κοπανίζουσι) ταύτας (οἱ ἐξηγηταὶ) νομίζουσιν ὅτι *ἴσασι φάρμακα*. Οὐδεμία εἰκὼν γλυπτικὴ εἶνε ἱκανὴ νὰ παραστήσῃ τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας ἔχει τις· δύναται νὰ ὑποδείξῃ τὸ τί εἶνέ τις, ἢ τί πράττει, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ τί εἰξεύρει· δύναται διά τινος εἰκόνος νὰ παρασταθῇ ἡ διάνοια ἢ πρόθεσίς τινος, ἅπερ ἐκδηλοῦνται δι' ἐξωτερικῶν σχημάτων, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ καθαρῶς ἐπιστημονικὴ ἢ τεχνικὴ γνῶσις, οἷον τὸ *φάρ-*

Digitized by Google

μακα εἰδέναι. Νομίζομεν λοιπὸν ὅτι τὸ χωρίον εἶνε ἐφθαρμένον καὶ προῆλθεν ἐκ κακῆς ἀναγνώσεως τῆς γνησίας γραφῆς: *φαρμακίδας εἶναι* διότι τὸ *φαρμακίδας εἶναι* γραφόμενον παλαιογραφικῶς καὶ κατὰ τὸ σύνηθες ἁμάρτημα τῶν παλαιῶν ἀντιγράφων, ἐν οἷς τὸ *ι* γράφεται διὰ τοῦ *ει*, δὲν φαίνεται πολὺ ἀπέχον τοῦ *φάρμακα εἰδέναι*:

ΦΑΡΜΑΚΕΙΔ' ΕΙΝΑΙ = φαρμακίδας εἶναι
ΦΑΡΜΑΚ' ΕΙΔΕΝΑΙ = φάρμακα εἰδέναι.

Διὰ τῆς διορθώσεως ταύτης λαμβάνει τὸ χωρίον ἔννοιαν λογικωτάτην: νομίζουσιν ὅτι αἱ γυναῖκες ἐκεῖναι αἱ εἰς ἰγδία κοπανίζουσαι εἶνε *φαρμακίδες* ἤγουν *φαρμακεύτριαι* (μάγισσαι). Ὁ τόπος *φαρμακὶς* θηλ. τοῦ *φαρμακεύς*, εἶνε εὐχρηστότερος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ δοκιμώτερος, ἢ ὁ ἕτερος *φαρμακεύτρια*, (θηλ. τοῦ φαρμακευτής), ὅστις μόνον παρὰ τῷ Εὐσταθίῳ εὑρίσκεται καὶ ὡς ἐπιγραφὴ τοῦ β'. εἰδυλλίου τοῦ Θεοκρίτου. Πρὸς τὸ ἡμέτερον χωρίον παραβλητέον τὸ παρὰ τῷ αὐτῷ Παυσανίᾳ Θ', ιά, δ. «Ἐνταῦθά εἰσιν ἐπὶ τύπου γυναικῶν εἰκόνες· ἀμυδρότερα ἤδη τὰ ἀγάλματα· ταύτας καλοῦσιν οἱ Θηβαῖοι Φαρμακίδας, πεμφθῆναι δὲ ὑπὸ τῆς Ἥρας φασὶν ἐμπόδια εἶναι ταῖς ὠδῖσιν Ἀλκμήνης.»

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΝΤΑΖΙΔΗΣ.

Digitized by Google

ΟΠΤΙΚΗ ΑΝΩΤΕΡΑ.

(διπλῆ διάθλασις.)

1. Γνωστὸν ὑπάρχει ὅτι, ἂν εἰς τὰ πέρατα τοῦ κρυσταλλογραφικοῦ ἄξονος τοῦ κρυστάλλου Ἰσλανδίας (ἀνθρακικῆς τιτάνου) κόψωμεν δύο ἕδρας αα, ἁά καθέτως τῷ κρυσταλλογραφικῷ ἄξονι ΑΙΑ, πᾶσα ἀκτὶς φωτὸς παράλληλος τῷ ἄξονι καὶ ἑπομένως κάθετος τῇ τεχνητῇ ἕδρᾳ αα, οἵα ἡ ἀκτὶς ΑΙ, εἰσερχομένη ἐν τῷ κρυστάλλῳ δὲν διχάζεται, οὐδὲ παρεκτρέπεται τῆς ἀρχικῆς ὁδοῦ, ἐξέρχεται δὲ ἀκολουθοῦσα τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς διεύθυνσιν ΑΙ, σχ. 1.

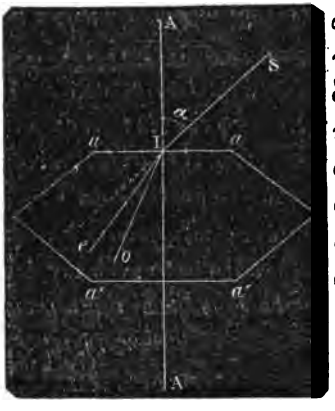

σχ. 1.

2. Ὅταν δὲ προσπίπτουσα ἀκτίς, οἵα ἡ SI, σχηματίζῃ μὲ τὸν ἄξονα ΑΙΑ γωνίαν τινὰ α, τὸ δὲ ἐπίπεδον προσπτώσεως συμπίπτῃ μὲ *κυρίαν* ἤτοι πρωτεύουσαν (principale) τομὴν τοῦ κρυστάλλου, τὴν αα', τότε ἡ ἀκτὶς αὕτη SI διχάζεται εἰς *κοινὴν* ἀκτῖνα (ordinaire) Io καὶ εἰς *ἔκτακτον* Ie, ἤτοι ἀσυνήθη (extraordinaire), ἑκατέρα δὲ τούτων κεῖται ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου προσπτώσεως, ὅπερ καὶ κυρία τομὴ τοῦ κρυστάλλου.

3. Ἐὰν ἤδη ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ μὲν γωνία προσπτώσεως α τηρεῖται ἀμετάβλητος, ἡ δὲ προσπίπτουσα ἀκτὶς διαγράφει κῶνον ὀρθὸν περὶ τὸν ἄξονα ΑΙ, τότε, ὡς πειραματικῶς δεικνύομεν, αἱ ἀκτῖνες διαθλάσεως Io, Ie διαγράφουσιν ἑκάστη κατ' ἰδίαν ἐντὸς τοῦ κρυστάλλου κῶνον ὀρθὸν περὶ τὸν αὐτὸν ἄξονα ΑΙΑ.

Βλέπομεν οὕτως, ὅτι ἐξωτερικὴ δεσμὶς φωτὸς κωνικὴ δίδει χώραν εἰς δύο δεσμίδας διαθλάσεως κωνικὰς ἐντὸς τοῦ κρυστάλλου, τὴν κοινὴν καὶ τὴν ἔκτακτον, ἐχούσας ἄξονα τὸν αὐτὸν ΑΙΑ.

Digitized by Google

4. Οἱ δύο οὗτοι φωτεινοι κῶνοι, ἀφικνούμενοι εἰς τὴν κάτω ἕδραν ἀά τὴν παράλληλον τῇ αα, τέμνονται ὑπὸ ταύτης καθέτως τῷ ἄξονι αὐτῶν, αἱ δὲ προκύπτουσαι δύο τομαὶ εἰσὶν ἐπὶ τῆς ἕδρας ἀά κυκλικαί. Ταύτας προτιθέμεθα νῦν νὰ προβάλωμεν διὰ φακοῦ ἐπὶ διαφράγματος καὶ οὕτω νὰ δείξωμνν πειραματικῶς τοὺς εἰρημένους δύο ἐν τῷ κρυστάλλῳ κώνους διαθλάσεως.

5. Διὰ πειράματος ἁπλοῦ καὶ εὐκόλως ἐκτελουμένου ἀποδεικνύομεν τὴν εἰρημένην ἰδιότητα τῆς διπλῆς διαθλάσεως, οἵαν περιεγράψαμεν, χρώμενοι τῷ ἑξῆς ὀργάνῳ (α).

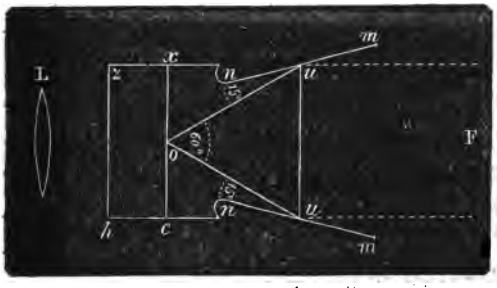

σχ. 2.

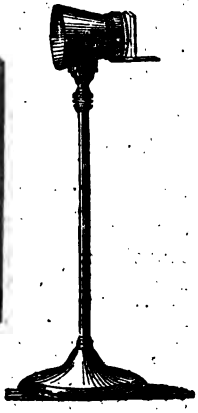

σχ. 2.

Τὸ ὄργανον σύγκειται ἐκ χώνης, ἤτοι ἐκ κώνου μεταλλικοῦ κεκομμένου (σχ. 2) ἔχοντος δύο βάσεις mm, nn, ἐπηργυρωμένην δὲ καὶ στιλπνὴν τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ἐπιφάνειαν.

Δεσμὶς ἀκτίνων φωτεινῶν ὁριζόντιος, προσπίπτουσα ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ κώνου, ἀνταναακλᾶται κωνικῶς.

6. Θεωρήσωμεν τὸν φωτεινὸν κῶνον uuo, οὗτινος ἡ κορυφὴ κεῖται ἐπὶ τῆς μικρᾶς ὀπῆς o, ἡ δὲ βάσις εἰς τὴν ἀνταναακλαστικὴν κυκλικὴν ζώνην uu τῆς χώνης, ἧς ἡ γεννήτρια εἶναι κεκλιμένη κατὰ 15° ὡς πρὸς τὰς ὁριζοντίους ἀκτῖνας, τότε βλέπομεν, ὅτι αἱ ἐκ τῆς ὀπῆς o, ἧς ἡ διάμετρος ἴση πρὸς ἓν χιλιοστόμετρον, ἐξερχόμεναι ἀκτῖνες εἰσέρχονται ἐν τῷ κρυστάλλῳ Ἰσλανδίας

(α) Τὸ ὄργανον τοῦτο κατεσκεύασεν ὁ ἐν Παρισίοις J. Duboscq, γνωστὸς ἐπὶ ἀκριβείᾳ κατασκευῆς.

Digitized by Google

zc, τῷ καθέτως τῷ ἄξονι αὐτοῦ τιμηθέντι, εἰς ἐπαφὴν δὲ μὲ τὴν ὀπὴν o τεθέντι καὶ ἔχοντι πάχος ch ἴσον πρὸς 2 ἑκατοστόμετρα καὶ ἔτι πλέον.

Αἱ ἀκτῖνες αὗται, ἅμα εἰσερχόμεναι ἐν τῷ κρυστάλλῳ ze, διχάζονται καὶ σχηματίζουσι δύο κώνους ὀρθούς, ἔχοντες τὴν μὲν κορυφὴν αὐτῶν εἰς τὸ σημεῖον o, τὰς δὲ συγκεντρωτικὰς βάσεις ἐπὶ τῆς ἕδρας zh τοῦ κρυστάλλου λίαν ὁρατάς.

Φακὸς L, τεθεὶς ἐνώπιον τοῦ κρυστάλλου ze ὥστε νὰ δεχθῇ τὰς ἐξερχομένας ἀκτῖνας τῶν δύο κώνων, προβάλλει ἐπὶ διαφράγματος, τεθέντος εἰς ἀπόστασιν ἁρμοδίαν, δύο κύκλους φωτεινούς, ἐξ ὧν ὁ μὲν ἐξωτερικὸς σχηματίζεται ὑπὸ τῶν ἐκτάκτων ἀκτίνων, ὁ δὲ ἐσωτερικὸς ὑπὸ τῶν κοινῶν.

Ἅμα ἐφαρμόσωμεν τὴν περιφέρειαν mm τῆς χώνης εἰς δεσμίδα ἀκτίνων ἡλίου, διερχομένων διὰ σωλῆνος ὁριζοντίου, ὅστις περατοῦται ἐν σκοτεινῷ θαλάμῳ, τὸ φαινόμενον παρίσταται ἀφ' ἑαυτοῦ, παρεντεθέντος τοῦ φακοῦ L· βλέπομεν τότε ἐπὶ διαφράγματος τοὺς δύο φωτεινοὺς κύκλους τόσῳ ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχοντας, ὅσῳ ὁ κρύσταλλος zc παχύτερος.

Ἐν τῷ κέντρῳ τῶν δύο κύκλων προβάλλεται ἡ φωτεινὴ δεσμίς, ἡ διενθυνομένη κατὰ τὸν ἄξονα τῆς χώνης καὶ διερχομένη διὰ τῆς ὀπῆς o· αὕτη δὲν θλᾶται ὑπὸ τοῦ κρυστάλλου, διότι φέρεται καθέτως τῇ ἕδρᾳ αὐτοῦ καὶ παραλλήλως τῷ κρυσταλλογραφικῷ ἄξονι.

Δ. Σ. ΣΤΡΟΥΜΠΟΣ.

(κατεχωρίσθη ἐν τῇ Revue des Sciences Les Mondes. p. 204. T. XLI Paris.)

Digitized by Google

ΠΕΡΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ(α).

Α'. *Interférence.*

Οἱ Γάλλοι καλοῦσιν interférence τὸ φυσικὸν φαινόμενον, ὅπερ παράγεται ἐκ τῆς ἐπιθέσεως δύο φωτοφόρων κυματοειδῶν κινήσεων τοῦ αἰθέρος (σχ. 1, σχ. 2), γινομένης οὕτως ὥστε ἡ παλμικὴ κίνησις τούτου νὰ μηδενίζηται (σχ. 3), ἤτοι νὰ μεταβαίνῃ ὁ αἰθὴρ ἐκ τῆς κινήσεως εἰς τὴν ἠρεμίαν, καὶ ἑπομένως ἐκ τῆς συμβολῆς δύω φωτοφόρων ἀκτίνων νὰ παράγηται σκότος.

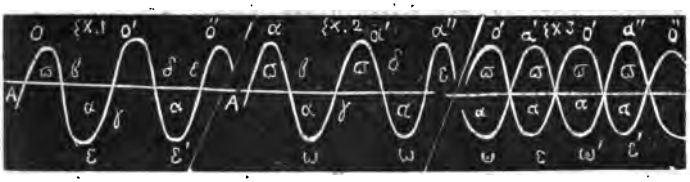

Ἐπειδὴ περὶ τοιούτου φαινομένου πρόκειται, γνώρισμα δὲ οὐσιῶδες τούτου εἶναι ἡ οὐδετέρωσις δύο ἐνεργειῶν, τῆς κυματώσεως σχ. 1, καὶ τῆς ἐντελῶς ὁμοίας μὲν κυματώσεως, σχ. 2*), ἀντιθέτως δὲ ἐφαρμοζομένης ἐπὶ τῆς πρώτης, ὅπως ἀμοιβαίως μηδενίζωνται καὶ ἐξουδετερῶνται ἐν τῇ ἑαυτῶν συναντήσει, σχ. 3, φρονοῦμεν ὅτι τῆς λέξεως *κυμάτωσις* δηλούσης ἀσήκωσιν τῶν κυμάτων (Λεξικὸν Γαζῆ), soulèvement des flots (Λεξ. Βυζαντίου. σ. 152), καταφανῶς *ἀντικυμάτωσις* σημαίνει ἐνέργειαν δύο ἀντιθέτων κυματώσεων ταυτοχρόνως γινομένων, ὡς δεικνύει τὸ σχ. 3, ἐξ ἧς προκύπτει ἐντελὴς οὐδετέρωσις τῶν δύο ἐνεργειῶν, ὡς ἡ ὀνομασία interferences σημαίνει.

Β'. *Aberration de refrangibilité.*

Ὅταν δεσμὶς ἰωδῶν ἀκτίνων, αἵτινες εἰσι θλαστικώτεραι πάντων τῶν χρωμάτων, προσπέσῃ ἐπὶ φακοῦ παραλλήλως τῷ

(α) συνέχεια· ἰδὲ τόμ. Γ'. σελ. 472 καὶ τόμ. Σ' σελ. 53.

(*) Τὸ ἡραιωμένον ἡμίκυμα παριστάνεται ὑπὸ τοῦ α, τὸ δὲ πεπυκνωμένον ὑπὸ τοῦ π, οὗ τινος τὸ μῆκος Αβ=λ, τὸ δὲ Αγ=2λ=μῆκος κύματος.

Digitized by Google

κυρίῳ ἢ πρωτεύοντι ἄξονι αὐτοῦ, αὗται συνέρχονται μετὰ τὴν θλᾶσιν αὐτῶν εἴς τι σημεῖον τοῦ ἄξονος πλησιέστερον τῷ φακῷ ἢ τὸ σημεῖον εἰς ὃ συνέρχονται αἱ ἐρυθραὶ ἀκτῖνες αἱ ἧττον θλαστικαί· τὰ λοιπὰ τοῦ ἡλιακοῦ φάσματος χρώματα τὰ μεταξὺ τῶν εἰρημένων δύο περιεχόμενα ἔχουσι τὰς ἑστίας αὐτῶν μεταξὺ τῶν εἰρημένων δύο σημείων. Τὸ φαινόμενον τοῦτο, ὅπερ δεικνύει ὅτι τὰ διάφορα χρώματα, θλώμενα ὑπὸ τοῦ φακοῦ, ἔχουσι τὰς ἑστίας αὐτῶν εἰς ἀποστάσεις ἐκ τοῦ φακοῦ διαφόρους, διότι ἀνισοθλαστικὰ φύσει, καλεῖται γαλλιστὶ aberration de refrangibilité, ἡμεῖς δὲ καλοῦμεν διὰ ταῦτα *ἀποκέντρωσιν θλαστικότητος*, διότι ἐκ τῆς ἀνίσου θλαστικότητος τῶν χρωμάτων συμβαίνει ἡ ἀποκέντρωσις αὐτῶν, ἤτοι τὸ μὴ συνέρχεσθαι αὐτὰ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἑστίαν.

Γ'. *Aberration de sphéricité.*

Τὸ φαινόμενον, ὅπερ παρουσιάζουσιν οἱ φακοί, ὅταν αἱ ἀκτῖνες τοῦ φωτὸς προσπίπτουσαι περὶ τὴν περιφέρειαν τοῦ φακοῦ δὲν συνέρχωνται μετὰ τὴν θλᾶσιν αὐτῶν εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον τοῦ κυρίου ἢ πρωτεύοντος ἄξονος τοῦ φακοῦ, εἰς ὃ αἱ περὶ τὸ κέντρον τούτου προσπίπτουσαι ἀκτῖνες συνέρχονται μετὰ τὴν θλᾶσιν αὐτῶν, καλοῦσιν οἱ Γάλλοι aberation de sphéricité, ἡμεῖς δὲ καλοῦμεν διὰ ταῦτα *ἀποκέντρωσιν σφαιρικότητος*. Φαινόμενον παραπλήσιον παρουσιάζουσι καὶ τὰ κοῖλα σφαιρικὰ κάτοπτρα, ἀνταναχλῶντα τὰς ἐπ' αὐτῶν προσπιπτούσας ἀκτῖνας καὶ ἐν οἷς συμβαίνει ἀποκέντρωσις σφαιρικότητος.

Δ'. *Irradiation.*

Ὅταν ἀτενίσωμεν ἀντικείμενον, ἔχον μὲν αὐτὸ χρῶμα ζωηρόν, ἐπιτεθὲν δὲ ἐπὶ σώματος ἔχοντος χρῶμα ἀμυδρόν, τότε τὸ ἀντικείμενον τοῦτο φαίνεται ἡμῖν ἔχον μέγεθος μεῖζον τοῦ πραγματικοῦ αὐτοῦ μεγέθους· τοὐναντίον δὲ συμβαίνει ὅταν ἀντικείμενον χρώματος ἀμυδροῦ τίθηται ἐπὶ σώματος ἔχοντος χρῶμα ζωηρόν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο καλεῖται γαλλιστὶ irradiation, προέρχεται δὲ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἐρεθισμὸς ὁ γινόμενος ἐν τῷ ὀφθαλμῷ ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος προσεπεκτείνεται εἰς μικρὰν

Digitized by Google

ἔτι ἔκτασιν πέριξ ἐκείνης, ἣν προεβάλλει τὸ φῶς ἀπ' εὐθείας. Ἐπειδὴ τοῦ σώματος τὸ ζωηρὸν χρῶμα προεκτᾶται ἔκτασιν μὴ ἀνήκουσαν αὐτῷ, προσλαμβάνει δὲ ταύτην ἐκ τῆς τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸ σώματος, ἐπεμβαῖνον πέραν τοῦ φυσικοῦ ὁρίου τοῦ χωρίζοντος τὰ δύο σώματα, καλοῦμεν διὰ ταῦτα τὸ φαινόμενον τοῦτο *χρωματικὴν ἐπέμβασιν*. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἀστρονομικὰ φαινόμενα παραπλήσια.

Ε'. *Couleurs accidentelles.*

Ἐὰν ἀτενίσωμεν ἐπί τινα χρόνον ἀντικείμενον κεχρωματισμένον, ἔπειτα δὲ στρέψωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ λευκῆς ἐπιφανείας, ἐμφανίζεται ἡμῖν εἴδωλον ὅμοιον τῷ ἀντικειμένῳ τὴν μορφήν, τὸ χρῶμα δὲ συμπληρωματικὸν*) τοῦ χρώματος τοῦ ἀντικειμένου. Ὁ Brewster ἐμβλέψας εἰς τὸ εἴδωλον τοῦ ἡλίου, τὸ εἰς τὴν ἑστίαν τοῦ σφαιρικοῦ κατόπτρου σχηματισθὲν καὶ στρέψας τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ λευκῆς ἐπιφανείας διέκρινε χρώματα διάφορα ἐμφανισθέντα αὐτῷ διαδοχικῶς. Ἐμβλέψαντες ἡμεῖς ἐπὶ στιγμὴν ἐπὶ τοῦ δίσκου τοῦ ἡλίου, διευθύναντες δ' ἔπειτα τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ διαφόρων τοῦ δωματίου μερῶν, ἐχόντων ἑκάστου χρῶμα διάφορον, διεκρίναμεν χρώματα διάφορα ὡσανεὶ κρεμάμενα εἰς τὸ διάστημα καὶ μετατιθέμενα ἐν ᾧ ὁ ὀφθαλμὸς ἐστρέφετο· τὰ χρώματα ταῦτα καλοῦσι γαλλιστὶ couleurs accidentelles, ἡμεῖς δὲ καλοῦμεν *μετάρσια* ἢ *μετέωρα χρώματα***).

ϛ'. *Crystal dextrogyre ἢ laevogyre.*

Οἱ Γάλλοι καλοῦσι κρύσταλλον dextrogyre τὸν ὑπὸ μορφὴν λεπτεπιλέπτου ἐλάσματος ληφθέντα καὶ στρέφοντα τὸ ἐπίπεδον πολώσεως πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ ὁρῶντος τὴν ἀκτῖνα τοῦ φωτὸς τὴν

---

*) Δύο χρώματα καλοῦνται συμπληρωματικά, ὅταν ἐπιτιθέμενα σχηματίζωσι τὸ λευκόν.

**) αμετάρσια τὰ ἐν ἀέρι συνιστάμενα, ἴριδες, ἅλωνες λεξ. Γαζῆ· τὰ κεχρωματισμένα ταῦτα φαινόμενα ἐν τῷ διαστήματι παραπλήσιά εἰσι κατὰ τὰ χρώματα πρὸς τὰ εἰρημένα καὶ μὴ ἐπὶ σωμάτων προσκεκολλημένα.

Digitized by Google

ἐρχομένην καθέτως αὐτῷ, καὶ laevogyre τὸν στρέφοντα αὐτὸ πρὸς τὰ ἀριστερά.

Ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ δεξιὰ σημαίνει κίνησιν πρὸς δεξιὸν μέρος (λεξικὸν Γαζῆ, δεξιός), τὸν κρύσταλλον dextrogyre καλοῦμεν κρύσταλλον ἐπὶ δεξιὰ ἢ *δεξιόγυρον*, *ἀριστερόγυρον* δὲ τὸν laevogyre.

Τὸ δὲ ἐπίπεδον πολώσεως αὐτὸ τὸ ἐπὶ δεξιὰ ὑπὸ τῆς ἐνεργείας τοῦ κρυστάλλου στρεφόμενον, καλοῦμεν *δεξιόσειρον*, διότι «δεξιόσειρος ἵππος καλεῖται ὁ κατὰ τὸ δεξιὸν φερόμενος κέρας, ὅστις ὑπάγει ἢ σύρεται πρὸς τὸ δεξιὸν σχοινίον τοῦ χαλινοῦ.» (Λεξικὸν Γαζῆ, δεξιόσειρος).

Κατὰ τὴν φύσιν δὲ τοῦ κρυστάλλου, τὸ στρεφόμενον ὑπὸ τούτου ἐπίπεδον πολώσεως δύναται εἶναι ἢ ἀριστερόσειρον ἢ δεξιόσειρον.

Δ. Σ. ΣΤΡΟΥΜΠΟΣ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.

Α.

Collection de romans grecs en langue vulgaire et en vers, publiés pour la première fois d'après les manuscrits de Leyde et d' Oxford par Spyridion P. Lambros, docteur ès-lettres, professeur agrégé d'Histoire grecque et de Paléographie à l' Université d'Athènes. Paris, Maisonneuve et Cie, libraires-éditeurs, 1880. [εἰς 8ον, σελ. CXXV καὶ 372, μετὰ καὶ 4 πινάκων, ἐν οἷς πανομοιότυπα δείγματα ἐκ χειρογράφων].

Τὸ καλὸν τοῦτο βιβλίον δὲν ἐξεδόθη διὰ ὅλους τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ μόνον διὰ τοὺς ἐξ αὐτῶν εἰδότας τὰ Γαλλικά,

Digitized by Google

καὶ διὰ Γάλλους καὶ ἄλλους Εὐρωπαίους, τοὺς περιεργαζομένους τὰ τῆς ἡμετέρας μεσαιωνικῆς καὶ κατωτέρω φιλολογίας. Τοιαῦτα ὑπὸ Ἑλλήνων εἰς ξένην γλῶσσαν γεγραμμένα βιβλία, μάλιστα τὴν Γαλλικήν, ἐξεδόθησαν κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ὄχι ὀλίγα διὰ διαφόρους λόγους, ὧν κυριώτατος ἡ μικρότης καὶ ἀσθένεια τοῦ ἡμετέρου ἔθνους καὶ ἡ ὡς ἐκ τούτου προσπάθεια τινῶν τοῦ νὰ προσπορίσωσιν αὐτῷ μάρτυρας τοῦ βίου του καὶ ἐπιγνώμονας εὐμενεῖς ἐκ τοῦ μεγάλου καὶ πανισχύρου κοινοῦ τῆς δυτικοβορείου Εὐρώπης. Κανεὶς βέβαια Ἄγγλος ἢ Γάλλος ἢ Ἰταλὸς ἢ Γερμανὸς δὲν θὰ συγγράψῃ νεοελληνιστὶ περὶ ὕλης ὁμοίας τῇ τοῦ παρόντος βιβλίου, διότι δὲν μᾶς ἔχει χρείαν. Ἀλλ' ἡμεῖς ἔχομεν δυστυχῶς ἐκείνων χρείαν, ἀφοῦ οὕτω μᾶς κατήντησαν οἱ προπάτορες ἡμῶν, μάλιστα οἱ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ζήσαντες. Εὐχόμεθα ὅμως νὰ μὴ διαρκέσῃ πολλὰς ἔτι δεκαετηρίδας αὕτη ἡ κατάστασις καὶ νὰ ἔλθῃ ποτὲ καὶ εἰς ἡμᾶς τὸ εὐθυπόστατον τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως καὶ τὸ ἀπροσδεές, ἅπερ μόνον διὰ τῆς φιλοπονίας, τῆς ὀρθῆς παιδείας καὶ τῆς ἀρετῆς ἀποκτῶνται. Εἰς τοῦτο ἀδιατρέπτως ἂς ἀποβλέπῃ ἡ φιλότιμος ἡμῶν νεολαία.

Περιέχονται ἐν τῷ βιβλίῳ τέσσαρα στιχηρὰ διηγήματα εἰς γλῶσσαν Ἑλληνικὴν κοινὴν καὶ ὄχι κοινήν, κρᾶμα δέ τι ἐκ παλαιᾶς καὶ ὅλως νεωτεριζούσης, οἷον ὑπὸ τῶν λογιωτάτων ἐσυνειθίζετο ἐν τοῖς Γραικορωμαϊκοῖς χρόνοις καὶ κατωτέρω, περὶ ὧν ἡ Γαλλιστὶ γεγραμμένη Εἰσαγωγὴ λέγει τὰ δέοντα, ἐξ ἧς Εἰσαγωγῆς μανθάνομεν ἄλλα τε καὶ ὅτι τὸ πρῶτον ἐν τῇ σειρᾷ εἰς στίχους 2607 «διήγημα ἐρωτικὸν τὸ κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην» νῦν πρῶτον ἐκ χειρογράφου ἐκδίδεται, τὸ δὲ δεύτερον εἰς στίχους 3094 «διήγησις ὡραιοτάτη τοῦ ἀνδρειωμένου Διγενῆ» εἶναι νεωτερικωτέρα μόνον (τοῦ ἔτους 1670 μ. Χρ.) ἐπεξεργασία παλαιοτέρου ἄλλου κειμένου, γνωσθέντος πρὸ ἐτῶν τινῶν διὰ τοῦ τύπου, τὸ δὲ τρίτον εἰς στίχους 862

«διήγησις ἐξαίρετος ἐρωτικὴ καὶ ξένη
τοῦ Ἠμπερίου θαυμαστοῦ καὶ κόρης Μαργαρώνας»

Digitized by Google

ἤδη καὶ πολλάκις πρότερον ἐτυπώθη, νῦν δὲ πολὺ ὀρθότερον, τὸ δὲ τέταρτον, εἰς στίχους 756, νῦν πρῶτον δημοσιεύεται, ἐπιγραφόμενον «λόγος παρηγορητικὸς περὶ δυστυχίας καὶ εὐτυχίας» καὶ εἶναι πολλαχῶς περίεργον διὰ τὰς ἐν αὐτῷ πολλὰς ἀλληγορίας καὶ προσωποποιΐας. Οὔτε ὅμως αὐτὸ οὔτε τὰ ἄλλα (ἀναγκαζόμεθα νὰ ὁμολογήσωμεν) ἠδέως ἀναγινώσκονται, ὡς ἐντελῶς ἄμοιρα φιλοκαλίας. Ἀλλὰ τί νὰ γίνῃ; Πρέπει πάντα μὲν τὰ πρὸ αἰώνων ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ὁμοεθνῶν γραφέντα νὰ ἐκδοθῶσι διὰ διαφόρους λόγους, καὶ ἐκδόται αὐτῶν τίνες ἄλλοι προσφυέστεροι ἢ ἡμεῖς οἱ νῦν ζῶντες ἀπόγονοί των; (*) ἀναγνῶσται δὲ αὐτῶν ἐξ ἀνάγκης θὰ γίνωνται ἐκεῖνοι, ὅσοι εἰς εἰδικὰς σπουδὰς ἱστορίας τῆς γλώσσης, πρόσθες καὶ ποιήσεως, ἠθέλησαν νὰ ἐπιδοθῶσιν. Οὗτοι, ὄντες καὶ ὁπωσοῦν ἡλικιωμένοι, ὅτε ἡ κρίσις δυνατωτέρα, θὰ καρπῶνται μόνον εἴ τι χρήσιμον ἐν τοῖς τοιούτοις ἀναγνώσμασιν εὑρίσκεται, ἐνῷ ἡ ἀνέρμάτιστος νεότης, ἂν δὲν τὰ ἀποφεύγῃ ἐξ ἐνστίκτου, θὰ τρέχῃ κίνδυνον νὰ διαφθείρῃ τὴν καλαισθησίαν της.

Ταῦτα βραχέως δηλώσαντες προσθέτομεν, ὅτι ἡ τοῦ βιβλίου εἰσαγωγή, Introduction, δίδει λόγον περί τε τῶν χειρογράφων, ἐξ ὧν διὰ ζητήσεως καὶ μελέτης ἐπιπόνου τὰ κείμενα ἐλήφθησαν, καὶ περὶ τῆς μεθόδου ἣν ὁ ἐκδότης, κεκτημένος ἤδη πρότερον ἐμπειρίαν (**), ἠκολούθησεν εἰς τὴν μεταγραφὴν καὶ διόρθωσιν τῶν πολλαχῶς ἡμαρτημένων κειμένων· ἔτι δὲ περιέχει καὶ γενικώτερά τινα περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν, τῆς ποιητικῆς, ὡς καὶ περὶ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν, κατὰ πόσον δηλ. εἶναι ἰθαγενῆ προϊόντα τοῦ μεσαιωνικοῦ «Ἑλληνι-

(*) Ὁμολογεῖται τοῦτο ἤδη πρὸ πολλοῦ. Ὅθεν καὶ μετὰ τὸν Κοραῆν, ἐκδόντα καὶ σχολιάσαντα ποιήματά τινα τοῦ Πτωχοπροδρόμου ἐν τοῖς Ἀτάκτοις, ἠσχολήθησαν εἰς τοιαύτας ἐκδόσεις ὁ Δ. Μαυροφρύδης καὶ ὁ Κ. Σάθας· ἐκ δὲ τῶν ἀλλογενῶν ὁ Ellissen, ὁ Wagner, ὁ Miller καὶ ὁ Legrand καὶ εἴ τις ἄλλος διαφεύγει νῦν τὴν μνήμην μου.

(**) Εἶχεν ἤδη τῷ 1871 ἐκδώσει τοῦ Δοξαρᾶ τὸ περὶ ζωγραφίας ἐκ χειρογράφου, τῷ δὲ 1879 τὰ τοῦ Ἀθηνῶν Μιχ. Ἀκομινάτου, ὡσαύτως ἐκ χειρογράφων.

Digitized by Google

σμοῦ» ἢ μιμήματα Φραγκικῶν πρωτοτύπων ἢ καὶ αὐτόχρημα μεταφράσεις.

Νομίζομεν δὲ ἡμεῖς, ὅτι τὰ ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ταύτῃ ἠδύναντο πολὺ βραχύτερον νὰ ἐκτεθῶσιν, ὡσαύτως νομίζομεν, ὅτι καὶ ἡ ὑπὸ τὸ κείμενον ἀναγραφὴ τῶν ἀπείρων κακογραφιῶν τῶν ἐν τοῖς χειρογράφοις ἠδύνατο ἢ ὅλως ἢ κατὰ τὸ πλεῖστον νὰ λείψῃ. Ὁ Boissonade, ὁ Bekker, ὁ Cramer καὶ ἄλλοι φιλόλογοι, πολλὰ μεσαιωνικὰ ἐκ χειρογράφων ἐκδόντες, οὕτως ἐποίησαν. Ἄλλως τὸ πολλοστημόριον τῶν ὅσων ἐξέδωκαν δὲν ἤθελεν ἰδῇ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος. Ἔτι καὶ τὸ ἐν τέλει τοῦ βιβλίου προστεθὲν Glossaire, Γλωσσάριον, τὸ ἑρμηνεῦον μέγα πλῆθος λέξεων Γαλλιστί, μετὰ παραπομπῶν καὶ διευκρινήσεων, περιλαμβανόμενον δὲ εἰς τρία καί τι πλέον τυπογραφικὰ φύλλα, ἠδύνατο, ὡς ἡμεῖς φρονοῦμεν, κατὰ τὸ ἥμισυ καὶ πλέον νὰ συντμηθῇ, καὶ οὕτω τὸ ὅλον βιβλίον ἐπιτομώτερον καὶ διὰ τοῦτο εὐωνότερον γινόμενον νὰ περιέλθῃ εἰς πλειόνων χεῖρας, ἀφοῦ μάλιστα ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του εἶναι προωρισμένον διὰ λογιωτάτους, οἵτινες συνήθως δὲν εἶναι εὔποροι. Τῷ ὄντι τίς χρεία ἦτο ἐν τῷ Γλωσσαρίῳ νὰ περιληφθῶσι λέξεις ὡς αἱ ἀσῆμι, ζωνάριν, ξεψυχῶ, χρυσωμένος, λιποθυμῶ, σπλαγχνίζομαι, σπουδάζω, ἀγωνίζομαι, ἄμετρος, ἀλλότριος, οὐρανομήκης, πάγχρυσος καὶ πλεῖσται ἄλλαι τοιαῦται, ἐν παντὶ Ἑλληνογαλλικῷ λεξικῷ ἐπαρκῶς ἑρμηνευόμεναι; Τούτου τοῦ περιττοῦ ἕρματος ἀποβαλλομένου ἤθελον ἐξαίρεσθαι ἐπὶ πλέον αἱ εἴς τινας τῶν περιεργοτέρων λέξεων προστεθεῖσαι παρατηρήσεις.

Ταῦτα ἡμεῖς μετὰ πάσης εἰλικρινείας καὶ ἐλευθερίας ἐκρίναμεν δέον νὰ εἴπωμεν, καί, ἂν θέλῃ ὁ εὐπαίδευτος καὶ φιλόπονος ἐκδότης, ἂς τὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ ἐξακολουθήσει τοῦ ἔργου του. Ἐνθυμητέον, ὅτι ὁ βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακρά, ὁ δὲ καιρὸς ὀξύς. Πρέπει λοιπὸν νὰ οἰκονομῶμεν τὰ πάντα.

Ὁ τύπος τοῦ βιβλίου οὐ μόνον φιλόκαλος, ἀλλὰ καὶ ἐλεύθερος σφαλμάτων.

Digitized by Google

Β.

Συγγραμμάτια Ἑλληνικά, ἃ πρότερον μὲν ἐν Ἑλληνικαῖς ἐφημερίσι συνέγραψε, νῦν δὲ ἀγομένης τῆς ἑκατονταετοῦς τοῦ ἀνακαινισθέτος Οὐγγρικοῦ βασιλ. πανεπιστημίου ἑορτῆς συλλεχθέντα ἐξέδωκεν Ἰω. Β. Τέλφυ, διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας, πρώην δικηγόρος, τακτικὸς τῆς κλασικῆς φιλολογίας ἐν τῷ Βουδαπεσταίῳ πανεπιστημίῳ καθηγητής, τοῖς σχολαστικοῖς ἔτεσι 1870—71, 1874—75 πρόεδρος καὶ κοσμήτωρ τῆς φιλοσοφ. σχολῆς, μέλος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολ. Ἑταιρίας, τοῦ ἐκεῖ πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλλην. γραμμάτων συλλόγου καὶ τοῦ φιλολ. συλλόγου Βύρων, τῆς πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῶν Ἑλλην. ἐν Γαλλίᾳ μελετῶν Ἑταιρίας, τῆς τε Οὐγγρικῆς καὶ ἐν Παταυΐῳ Ἀκαδημίας κ.τ.λ. — Βουδαπέστησι. Τύποις τοῦ Οὐγγρ. βασιλ. Πανεπιστημίου, 1880. [εἰς 4.ον, σελ. 116.]

Ἄσμενοι καὶ εὐγνώμονες ἀναγγέλλομεν τὴν περίεργον ταύτην συλλογήν. Οἱ ἡμέτεροι ὁμόγενεῖς λαμβάνοντες αὐτὴν εἰς χεῖρας θὰ ἀναπολήσωσι κατὰ νοῦν πάλιν τὸν σταθερὸν φίλον τῶν Ἑλλήνων, ὃν εὐτύχησαν νὰ ἔχωσιν ἐν Οὐγγαρίᾳ. Ὁ ἀνὴρ δὲν εἶναι ἐξ ἐκείνων, οἵτινες λησμονοῦντες τὰ ὅσα ἔπαθεν κακὰ ἐν τοῖς πρώην χρόνοις ἡ πατρὶς των ὑπὸ τῶν Τούρκων, τολμῶσι νὰ ἀνακηρύττωνται φίλοι τῆς Σουλτανικῆς δεσποτείας, ἀλλὰ τοὐναντίον ἀνήκει εἰς ἐκείνους τοὺς ὀλίγους, οἵτινες τοὺς Τούρκους μὲν καὶ τὴν αὐτῶν ἀπάνθρωπον διοίκησιν ἀποστρέφονται, φιλοῦσι δὲ τοὺς πολλὰ ὑπ' ἐκείνων παθόντας καὶ πάσχοντας ἔτι λαούς· διότι καθήραντες τὴν ἑαυτῶν διάνοιαν διὰ τῆς μελέτης τῶν τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος συγγραμμάτων παρεσκεύασαν καὶ τὸ αἰσθητικὸν τῆς ψυχῆς των ὡς πρέπει ἀνθρώποις·

non ignari mali, miseris succurrere discunt.

Ὁ καθηγητὴς Τέλφυς πῶς ἀνέκαθεν ἐθεώρησε τὰ καθ'ἡμᾶς καὶ μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἐξέφρασε τὰς πεποιθήσεις του, ἀποδει-

Digitized by Google

κνύουσι τὰ ἑξῆς, εἰλημμένα ἐξ ἑνὸς ἄρθρου του δημοσιευθέντος ἐν τῇ Κλειοῖ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1879, ἐπανατυπωθέντος δὲ ἐν τῇ παρούσῃ Συλλογῇ καὶ ἐπιγραφομένου «τὸ Ἑλληνικὸν ζήτημα.»

«Περαίνω τὸ ἄρθρον μου» λέγει «μετὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι κατὰ πᾶσαν τὴν Ἀνατολὴν μόνον οἱ Ἕλληνες εἶναι προωρισμένοι νὰ ἐγκαθιστῶσιν ἐκεῖ τὴν ἀληθινὴν ἐλευθερίαν, ἐπιστήμην, τέχνην, ἐν ἑνὶ λόγῳ, τὸν πολιτισμόν. Εἰς τοῦτο δὲν εἶναι ἱκανὸς οὔτε ὁ Τοῦρκος, οὔτε ὁ Βούλγαρος, οὔτε ὁ Ἀλβανὸς οὔτε ἄλλος σλαβικὸς λαός. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἵνα ἡ Εὐρώπη ἀπολαύῃ τῆς εἰρήνης, θᾶττον ἢ βράδιον θὰ ἦναι ἀναγκαῖον νὰ ἡγεμονεύσῃ ὁ Ἑλληνισμός.»

Ταῦτα μὲν οὕτω. Περιέχει δὲ ἡ Συλλογὴ καὶ ποικίλα ἄλλα ἱστορικά τε καὶ φιλολογικὰ ἄξια ἀναγνώσεως, εἰς ἃ παραπέμπομεν τοὺς φιλομαθεῖς.

Γ.

Ὑπομνήματα περιγραφικὰ τῶν Κυκλάδων νήσων κατὰ μέρος, ὑπὸ Ἀντωνίου Μηλιαράκη. Ἄνδρος, Κέως (μετὰ δύο γεωγραφικῶν πινάκων). Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς «Ἑλλην. ἀνεξαρτησίας». 1880. [εἰς 8ον, σελ. ι'. καὶ 276].

Εἶναι ὄντως εὐφρόσυνον τὸ ὅτι ἀπό τινος χρόνου πληθύνονται παρ' ἡμῖν τὰ περιγραφικὰ Ἑλληνικῶν χωρῶν βιβλία (*). Εἶναι δὲ ταῦτα τὸ μὲν μεταφράσματα ἢ ἐρανίσματα ἐκ ξένων συγγραφῶν, τὸ δὲ καὶ πρωτότυπα δοκίμια. Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ἑκαταίου, τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Πυθέα, τοῦ Νεάρχου,

(*) Ἐκ τῶν τελευταῖον ἐκδοθέντων μνημονεύομεν τὰ ἑξῆς· Θερμαϊς ἤτοι περὶ Θεσσαλονίκης ὑπὸ Μ. Χ. Ἰωάννου. — Θεσσαλία ὑπὸ Ν. Γεωργιάδου. — Ἡ νῆσος Κάλυμνος ὑπὸ Θέμελη Ι. Κινδύνη.—Ἔλεγχος τῆς ἀρχαίας γεωγραφίας Ε. Κειπέρτου ὡς πρὸς τὴν Μακεδονίαν ὑπὸ Μ. Δήμιτσα. — Marquardt ἱστορία τῆς Κυζίκου, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Κυρίλλου Γρηγοριάδου. — Μελέτη περὶ τῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἔθνους τῶν Ἀλβανῶν ὑπὸ Π. Κουπιτώρη.

Digitized by Google

τοῦ Δικαιάρχου, τοῦ Ἐρατοσθένους, τοῦ Στράβωνος, τοῦ Παυσανίου καὶ ἄλλων τῆς ἀρχαιότητος ἐνδόξων γεωγράφων καὶ περιηγητῶν, φυσικὸν ἦτο, ὅτε ἀνέστησαν εἰς νέον ἐθνικὸν βίον, νὰ φιλοτιμηθῶσι καὶ περὶ ταύτας τὰς σπουδάς, αἵτινες εἶναι τῶν τὰ μάλιστα ἀνθρωπικῶν. Ἰδίως δὲ προσῆκεν εἰς ἡμᾶς, ἀφοῦ τὸ μεσαιωνικὸν σκότος κατεκάλυψε πολλὰ μέρη τῆς ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ Ἑλληνικῆς ἱστορίας, οἱ δὲ ἀλλογενεῖς διὰ διαφόρους λόγους δυσκόλως κατώρθουν νὰ διαλύσωσι τὸ σκότος τοῦτο, καί περ ἔχοντες πολλὴν προθυμίαν καὶ μάθησιν καὶ μέσα ἄλλα βοηθητικά, προσῆκε, λέγομεν, εἰς ἡμᾶς νὰ ἐπιληφθῶμεν τοῦ ἔργου τούτου μετ' ἀγαθῆς ἐλπίδος, ὅτι περὶ οἰκείων ἡμῖν πραγμάτων συγγράφοντες, καὶ ἂν τὰ μέσα τὰ βοηθητικὰ μικρότερα ἠθέλομεν ἔχει, δὲν θὰ ἀπετυγχάνομεν ὁλοτελῶς, καθὼς ἔνιοι τῶν ξένων, ἀλλὰ θὰ προεβιβάζομεν σημαντικὰ τὰς μάλιστα μὲν εἰς ἡμᾶς ἔπειτα δὲ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους λαοὺς πολυωφελεῖς γνώσεις τῆς γεωγραφίας. Ἀλλ' ἰδιαίτατα ἔτι καὶ οἱ παρόντες καιροὶ οἱ πολιτικῶς τεταραγμένοι ἕνεκα τῶν ἐξεγερθέντων περὶ ἡμᾶς φυλετικῶν πόθων πρὸς πολιτικὴν αὐθυπαρξίαν, ἐπροκάλουν συντονωτέραν παρ' ἡμῖν καλλιέργειαν τῶν γεωγραφικῶν γνώσεων, μήπως καὶ καθυστεροῦντες ἐν αὐταῖς καὶ διὰ τοῦτο ἐξαπορούμενοι ἐν ἐπικαίροις στιγμαῖς πολιτικῶν πράξεων, ἠθέλομέν ποτε πάθει ἀνηκέστους ἐθνικὰς ζημίας. Ὡς οὐδέποτε ἄλλοτε τῇ ἀληθείᾳ χρείαν ἔχομεν τώρα νὰ ἠξεύρωμεν σαφῶς τὸ τίνες ἐσμὲν καὶ ποῦ ἐσμέν, ὅπερ πάλαι ποτὲ Ῥωμαῖός τις τῶν σοφῶν καὶ λίαν φιλοπατρίδων ἤθελε νὰ διδάξῃ τοῦς συμπολίτας του ὡς χρησιμώτατον τῶν μαθημάτων. Καλὸν λοιπὸν σημεῖον, ὅτι ἐπὶ τὰ τοιαῦτα τώρα προθύμως τρεπόμεθα, καὶ ἐλπὶς εἶναι, ὄχι μόνον τὸ προσεχὲς ἐκ τούτων πολιτικὸν ὄφελος νὰ καρπωθῶμεν, ἐπιγινώσκοντες τὴν δύναμιν ἡμῶν ἢ τὴν ἀδυναμίαν ποῦ κεῖται καὶ ἐκ τῆς γνώσεως ταύτης τὰς ἐνεργείας ἡμῶν ἑκάστοτε, ὡς πρέπει, ῥυθμίζοντες, ἀλλὰ καὶ ἄλλην τινὰ γενικωτέραν ὑπηρεσίαν τῇ ἐπιστήμῃ νὰ παράσχωμεν διὰ τῆς τοιαύτης ἐνασχολήσεως. Ἔχομεν δηλ. ἡμεῖς ἐνδόμυχόν τινα αἴσθησιν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν

Digitized by Google

πίστιν (ἥτις δὲν νομίζομεν νὰ εἶναι ἀπατηλή, προερχομένη ἐκ δόξης ματαίας καὶ οἰήσεως), ὅτι ὁ Ἕλλην ὁ σημερινὸς εἶναι ἐξόχως ἐπιτήδειος εἰς μελέτας τόπων καὶ βίου καὶ διαίτης ἐθνῶν, διότι πρῶτον μὲν φύσει εὐκράτως ἔχει πρὸς φαντασίαν καὶ κρίσιν, δεύτερον δὲ δὲν ἐπιπροσθοῦσιν αὐτῷ δύω τινὰ πράγματα, βλαβερώτατα καθιστάμενα εἰς τοὺς Εὐρωπαίους γεωγράφους καὶ περιηγητάς, μάλιστα ὅταν τὴν Ἀνατολὴν ἱστορῶσιν. Εἶναι δὲ ταῦτα τὸ προσηλυτιστικὸν ἐν τῇ θρησκείᾳ πνεῦμα καὶ ἡ διάθρυψις ἣν ἀπέκτησαν ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διαίτῃ; τῇ ὑπεράγαν ἀναπαυτικῇ. Καὶ διὰ μὲν τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἰδίωμα δὲν εἶναι χρεία πολλῶν λόγων ἵνα ἀποδειχθῇ, ὅτι ἐνυπάρχει συχνότατα ἐν αὐτοῖς καὶ εἰς μεγάλην ποσότητα, ὥστε νὰ τοὺς κάμνῃ κακοὺς παρατηρητὰς καὶ ἀδίκους κριτὰς ξένων λαῶν καὶ βίων, διὰ δὲ τὸ δεύτερον ἠδύνατο μέν τις ἀντιλογία νὰ γίνῃ καὶ νὰ φανῇ βάσιμος, ἀλλὰ καλῶς ἐξεταζομένων τῶν πραγμάτων αἴρεται. Οἱ σημερινοὶ Εὐρωπαῖοι τῶν βορειοδυτικῶν κλιμάτων, τολμῶμεν νὰ διϊσχυρισθῶμεν, δὲν ἔχουσιν οὐδὲ στάλαν ἐκείνου τοῦ περιλαλήτου ἤθους τοῦ παλαιοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅστις Ἀθηναῖος ὢν καὶ τῶν γνησιωτάτων καὶ τὰ μάλιστα ἐντεθραμμένων εἰς τὰ πάτρια καὶ ἰδιοφυῆ ἔθη, ὅμως ἦτο ὁ αὐτὸς ἱκανώτατος νὰ μεταλαμβάνῃ καὶ τὴν διαφορωτάτην Λακωνικὴν καὶ τὴν Περσικὴν δίαιταν καὶ εἴ τινα ἄλλην. Καὶ ἂς μὴ ἀπατῶνται τινές, βλέποντες τοὺς συγχρόνους Εὐρωπαίους περιηγητὰς περιτυλισσομένους εἰς ἀραβικὰ χράμια καὶ ἐπιτιθέντας εἰς τὴν κεφαλὴν των φέσια τουρκικὰ ἢ Ἰνδικοὺς κεφαλοδέσμους καὶ ἄλλα τοιαῦτα ποιοῦντας οἷον τὸ ἀσμενίζειν ἐνίοτε εἰς τὴν πόσιν τοῦ ῥητινήτου οἴνου καὶ τὸ κάπνισμα τοῦ ναργηλέ. Εἶναι ταῦτα ἐπουσιωδέστατα πράγματα καὶ μᾶλλον ποιοῦσιν αὐτὰ οἱ ποιοῦντες πρὸς τροφὴν τῆς ἐξάλλου αὐτῶν φαντασίας, τῆς ἀρεσκομένης στιγμιαίως εἰς τὰ ἀλλόποτα. Τὸν ὅλον δὲ αὐτῶν βίον καὶ τὰς κλίσεις δυσκολώτατα μεταβάλλουσι καὶ ὡς ξένοι πάντοτε ἀναστρέφονται ἐν ταῖς ξέναις χώραις, δι' ὃ καὶ δύσθυμοι καὶ δύσκολοι καὶ στρυφνοὶ διατελοῦσι, προκλινέστατοι δὲ γίνονται εἰς παρεξηγήσεις καὶ

Digitized by Google

κατακρίσεις ἀλλοτρίων ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τὰ ὁποῖα, καὶ καλὰ ἂν τύχῃ νὰ εἶναι ἢ ἀδιάφορα, δὲν εὑρίσκουσι χάριν ἐνώπιόν των, μόνον καὶ μόνον διὰ τὴν πρὸς τὰ οἰκεῖα ἀνομοιότητα. Καὶ τὸ φιλοκίνδυνον δὲ καὶ ἡ ἀληθὴς ὄντως ἀνδρεία ψυχῆς, ἣν πολλάκις δεικνύουσιν οἱ ἐκ τῆς Εὐρώπης περιηγηταὶ εἶναι μὲν καλὰ καὶ ἀγαστὰ ἰδιώματα, ἀλλὰ δὲν δύνανται πάντως νὰ θεωρηθῶσι καὶ ὡς προσόντα τῶν πρώτων καὶ ἀπαραιτήτων εἰς ὅν τινα μέλλει νὰ γίνῃ δόκιμος γεωγράφος ἢ πιστὸς ἀφηγητὴς καὶ ἐκτιμητὴς ἀλλοτρίων βίων καὶ ἠθῶν. Οἱ δὲ ἡμέτεροι Ἕλληνες πρὸς τῇ φιλομαθείᾳ, ἣν κοινὴν ἔχουσι μετὰ τῶν Εὐρωπαίων, ἔχουσιν ἔτι καὶ πρὸ πάντων τὸ εὔθυμον καὶ τὸ εὔκολον ἐν τῇ βιωτικῇ ἀναστροφῇ, καὶ τὸ ἀπρόληπτον δὲ καὶ τὸ ἀνεξίθρησκον πολὺ καὶ τὴν κρίσιν ὄχι ἀσθενῆ· τὸ δὲ λιτὸν αὐτῶν καὶ τὸ ὀλιγαρκὲς εἶναι δὰ διατεθρυλημένα. Πόσον δὲ ταῦτα ἄξια εἶναι τὰ ἰδιώματα ἐν ταῖς περιηγήσεσιν, εὔκολα πᾶς τις νοεῖ. Ἄνθρωπος ὅστις δυσαρέστως διατίθεται πρὸς βρώματα ἢ πόματα πενιχρὰ καὶ ἐκ τούτου ἀσιτεῖ ἢ κακῶς διαπεραίνει τὴν χώνευσίν του, ὅστις ἔτι μαλακὰς ζητεῖ κατακλίσεις καὶ δυσφορεῖ ὅταν δὲν τὰς εὑρίσκῃ, δὲν εἶναι πᾶσα ἀνάγκη νὰ βλέπῃ τὰ πάντα μαῦρα ἐνώπιόν του, καὶ διατηρήσας ἐπὶ πολὺ τὴν ἀηδίαν, νὰ θέλῃ ἔπειτα καὶ νὰ τὴν ἀναγράφῃ ὅταν μετὰ μῆνας καὶ ἔτη ἐπιβληθῇ εἰς συγγραφὴν βιβλίου; νομίζω. Ἀλλὰ εἰς τοιαῦτα ποτὲ δὲν κατήντησεν ὁ παλαιὸς ἡμῶν Ἡρόδοτος, ὁ πλείστους τόπους περιηγηθείς, οὔτε ὁ Παυσανίας οὔτε ἄλλος τις τῶν ἡμετέρων προγόνων.

Εἰ δέ τινα ἐν τοῖς παλαιοῖς συγγράμμασι φέρονται σκωπτικὰ ῥησείδια διά τινας Ἑλληνικοὺς καὶ ἄλλους λαούς, ἄλλην ἐκεῖνα ἔχουσι πηγὴν καὶ ἄλλον χαρακτῆρα, ὄχι ὁποῖον αἱ σημεριναὶ ἐν τοῖς περιηγητικοῖς συγγράμμασι ἀκρισίαι καὶ χολώδεις κατηγορίαι, αἵτινες γίνονται ὕστερον ἄρθρα πίστεως παρ' οἷς λαοῖς δημοσιεύονται. Ἐκεῖνα δὲ τὰ παλαιὰ θεωρητέα ὡς ἄμεσα λαϊκῆς ἀντιλήψεως γεννήματα καὶ ὁπωσοῦν ἀθῶα, ὧν ὅμοια ἔχουσι καὶ πάντες οἱ νεώτεροι λαοί, δι' ἃ οὐδεὶς σκανδαλίζεται.

Digitized by Google

Ἂς κόψωμεν ὅμως τώρα τὸν περὶ τούτων λόγον, ἵνα εἴπωμεν ἄλλα τινὰ ἀναγκαῖα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ παρόντος βιβλιογραφικοῦ ἄρθρου. Οἱ ἐκ τῶν ἡμετέρων λόγιοι οἱ περὶ τὰ γεωγραφικὰ ἀσχολούμενοι δύνανται μὲν ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων νὰ χωρῶσι θαῤῥούντως εἰς τὸ ἔργον ὃ ἠρετίσαντο, ἀλλὰ δὲν πρέπει οὐδὲ στιγμὴν νὰ λησμονῶσιν, ὅτι ἡ γεωγραφία δὲν εἶναι, ὅπως τινὲς περὶ αὐτῆς ὡς καὶ περὶ τῆς ἱστορίας ἐσφαλμένως φρονοῦσιν, ἔργον παντὸς ὅστις ὁπωσδήποτε τὴν ἕξιν τοῦ γράφειν ἀπέκτησεν, ἀλλ'ἀπαιτεῖ τακτικὴν ἐγκύκλιον παιδείαν καὶ πλείστας εἰδικὰς γνώσεις. Ἂς συγχωρηθῇ εἰς ἡμᾶς τοῦτο νὰ ὑπομνήσωμεν ἐν τῇ παρούσῃ εὐκαιρίᾳ. Πρῶτον καὶ κύριον προσὸν τοῦ γεωγραφοῦντος ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις καὶ γεωγραφοῦντος ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἔνθα ἀνέκαθεν ἐθνῶν μισγάγκεια, εἶναι συστηματικὴ φιλολόγου παιδεία καὶ γλωσσομάθεια εὐρεῖα, ἔπειτα κατὰ ἴσην μοῖραν φυσιογραφικαὶ γνώσεις καὶ μαθηματικαί. Ὁ στερούμενος τούτων ἂς μὴ ἐλπίζῃ ἄξιόν τι λόγου νὰ κατορθώσῃ, καὶ ἂν ἐν ἑαυτῷ ἤνωσε πᾶσαν ἄλλην ἐκ φύσεως δεξιότητα καὶ δὴ καὶ τὴν φιλοπονίαν. Τὴν φιλοπονίαν τινῶν ἡμεῖς βλέπομεν συχνὰ ἐπαινουμένην, ὅταν βιβλία ἐν ἐφημερίσιν ἐπικρίνωνται ἢ, ὅπερ τὸ σύνηθες, ἐγκωμιάζωνται μόνον. Σχεδὸν δὲ πάντοτε, δὲν ἠξεύρομεν πῶς, τῇ μνείᾳ τῆς φιλοπονίας παρομαρτεῖ τι τὸ ὁποῖον δὲν γράφεται μέν, νοεῖται δὲ δυστυχῶς ἐν τοῖς διαστίχοις ὑπὸ πάντων τῶν ἀναγινωσκόντων, ἴσως δὲ καὶ τῶν γραφόντων, πρᾶγμα λίαν ἄζηλον τῇ ἀληθείᾳ, ἡ ἔλλειψις εὐφυΐας καὶ παιδείας. Ἐξορκίζομεν τοὺς παρ' ἡμῖν συγγράφοντας ἢ μεταφράζοντας νὰ ἐρωτῶσι πρῶτον σπουδαίως τὸν ἐν ἑαυτοῖς δαίμονα ἢ φίλον τινὰ εἰλικρινῆ περὶ τῆς φυσικῆς καὶ ἐπικτήτου καταστάσεώς των, πρὶν ἢ λαμβάνωσιν εἰς χεῖρας τὸν κάλαμον, ἵνα μὴ περιπίπτωσιν εἰς ὅ,τι βέβαια δὲν θέλουσιν, εἰς τὴν ἀδοξίαν. Πόσοι, ἂν δὲν ἔγραφον, ἤθελαν ἄλλως ἀποδειχθῇ ὠφελιμώτατοι εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν! Εἶπε κάλλιστα ὁ Boileau·

Soyez plutôt maçon, si c' est votre talent,
ouvrier estimé dans un art necessaire,
qu'écrivain du commun!

Digitized by Google

Ἓν ἄλλο ἔτι δὲν εἶνε περιττὸν νὰ ἐνθυμίσῃ τις εἰς τοὺς γράφοντας γεωγραφίας καὶ περιηγήσεις, ὅτι κακὸν τὸ νὰ συγχέωνται τὰ γένη τῶν συγγραφῶν, καὶ ὅτι ἀπατῶνται οἱ νομίζοντες, ὅτι ὁ γεωγράφος καὶ ὁ περιηγητὴς καθῆκον ἔχει πάντως νὰ ψυχαγωγήσῃ ἢ τέρψῃ ἢ διασκεδάσῃ, ὡς κοινῶς λέγεται, τὸν ἀναγνώστην. Ἐνάργεια ὕφους, ὅπερ κυρίως ἀπαιτεῖται διὰ τοιαύτας συγγραφάς, ἐπιτυγχάνεται πολὺ κάλλιον διὰ λιτῆς καὶ ἀπερίττου φράσεως, ἣν συνοδεύει φυσικῶς καὶ χάρις, παρὰ διὰ ὀγκωδῶν λέξεων καὶ ἀκαίρου ποιητικῆς δῆθεν ἐρεσχελίας. Τὸ ποιητικῶς ὅμως ἐρεσχελεῖν, πολὺ κατὰ δυστυχίαν συνειθιζόμενον ἐν τοῖς συγχρόνοις τῶν Εὐρωπαίων περιηγητικοῖς καὶ αὐτοῖς ἔτι τοῖς διὰ σχολεῖα γραφομένοις βιβλίοις, κάκιστον πρόκειται εἰς τοὺς ἡμετέρους παράδειγμα μιμήσεως. Ἃς φεύγωσι τοῦτο. Χαρίεντες ἢ φόβον καὶ φρίκην ἐμποιοῦντες τόποι περιγράφονται καλῶς καὶ ἄνευ ποιητικῶν συσκευῶν, οὐδὲ εἶναι ἀπαραίτητοι αἱ εἰδυλλιώδεις σκηναὶ καὶ αἱ ἐπικαὶ μεγαληγορίαι.

Ταῦτα γενικώτερα εἰπόντες ἐρχόμεθα εἰς τὸ προκείμενον βιβλίον. Ὁ συγγράψας αὐτό, θελήσας νὰ κάμῃ ἀρχὴν συμπληρώσεως τῶν πρὸ ἑξαετίας ἐκδοθέντων Κυκλαδικῶν αὐτοῦ, καλὸν καὶ χρήσιμον ἔργον ἐξεπόνησεν, ἀπαρτίτας μετὰ ἐπιτόπιον ἔρευναν καὶ ἐκδοὺς τὰς μονογραφίας τῶν δύο νήσων Ἀνδρου καὶ Κέας, καὶ ταύτας προφανῶς διὰ πλείονας τάξεις ἀναγνωστῶν, ἰδιαίτερον δὲ διὰ δημάρχους, βουλευτὰς καὶ ἄλλους πολιτικούς, οὐχ ἧττον δὲ καὶ διὰ φιλοπροόδους γεωργοὺς καὶ βιομηχάνους· εἰ δέ τι ἐν αὐτῷ περιέχεται καὶ διὰ φιλολόγους ἐν γένει καὶ ἀρχαιολόγους, καὶ περιέχεται βεβαίως, καὶ τοῦτο οὗτοι εὐγνωμόνως προσδέχονται. Μόνον διὰ παῖδας τοὺς φοιτῶντας εἰς τὰ σχολεῖα δὲν προωρίσθη τὸ βιβλίον, τοιοῦτο ὄν, ὁποῖον εἶναι, καὶ ἡμεῖς εἰς τοῦτο μάλιστα προσσχόντες τὸν νοῦν ἠπορήσαμεν τῇ ἀληθείᾳ, πῶς κατωρθώθη νὰ δημοσιευθῇ, ἀφοῦ δὲν ἔμελλε νὰ ἔχῃ πολλὴν κατανάλωσιν ὥστε ν' ἀπαντηθῶσιν οὕτω αἱ δαπάναι τῆς τε περιοδείας καὶ ἐκτυπώσεως. Ἐλυπήθημεν δὲ μαθόντες ἐκ τοῦ προλόγου τοῦ συγγραφέως, ὅτι οὐ-

Digitized by Google

δεμιᾶς οὐδαμόθεν ἔτυχε συνδρομῆς. Πότε πρὸς θεοῦ θὰ μάθωμεν νὰ δαπανῶμεν εἰς τὸ δέον τὰ δημόσια ἢ τὰ τῶν συλλόγων καὶ ἄλλων σωματείων χρήματα; Δὲν βλέπομεν καθ' ἡμέραν ἐγκαταλιμπανόμενα ἔργα κατεπείγοντα κοινῆς ὠφελείας δι' ἀπορίαν τῆς χρειώδους χορηγίας; ἐξ ἐναντίας δὲ διατίθενται συχνὰ πόροι δημόσιοι κατὰ χάριν ὑπὲρ ἔργων, τὰ ὁποῖα καὶ οἴκοθεν εἶναι ἐπικερδῆ. Οὕτω ἀμβλύνεται ἡ προθυμία τῶν ἐργαζομένων ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ. Γνωρίζομεν ἄνδρα ἐκπονήσαντα ἐν διαστήματι τεσσάρων ἐτῶν βιβλίον ἐπιστημονικόν, ὅστις ἀδυνατῶν νὰ καταβάλῃ αὐτὸς τὴν δαπάνην τῆς τυπώσεως, ἐζήτησε νὰ εὕρῃ ἐκδότην, πρὸς ὃν νὰ πωλήσῃ τὸ ἔργον του ἀντὶ δρ. 500! Εὑρέθη εἷς τυπογράφος πρόθυμος νὰ δώσῃ τὸ ποσόν· ἠρώτησε δὲ μόνον τὸν συγγραφέα, ὡς πόσα σώματα ἐλπίζει ὅτι θὰ πωληθῶσιν εὐθὺς μετὰ τὴν τύπωσιν. Καλῶς προσυλλογισθεὶς ὁ συγγραφεὺς ἀπεκρίθη μετ' εἰλικρινείας· ἑπτὰ ἐν Ἀθήναις· καὶ ἠλήθευσε· διότι μετὰ ἓξ μῆνας ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου τόσα μόνον εἶχαν πωληθῇ. Τοῦτο ἐγένετο τῷ 1871. Ἐρωτῶμεν τώρα, εἶναι οὕτω δυνατὸν νὰ προοδεύσωσι τὰ τῆς ἡμετέρας φιλολογίας; Ὁ τυπογράφος ἐκεῖνος ἀκόμη ἴσως περιμένει νὰ εἰσπράξῃ τὰ δαπανηθέντα μετὰ τοῦ τόκου των· περὶ δὲ τοῦ συγγραφέως οὐδὲν λέγομεν. Αὐτός, καθ' ὅσον ἐτυποῦτο τὸ βιβλίον του εἰς τέσσαρας πέντε μῆνας, ἐλάμβανεν ἐκ διαλειμμάτων παρὰ τοῦ τυπογράφου ἀνὰ 100 δραχμὰς καὶ τὰς ἔτρωγε, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ· ἁπλούστατον. Πολὺ δὲ βέβαια τοῦτο δὲν διαφέρει τῆς γνωστῆς ἐκείνης ἱστορίας περὶ Διονυσίου τοῦ τυράννου τῆς Σικελίας, ὅστις κιθαρῳδόν τινα, ἐπιδειξάμενον αὐτῷ μιᾷ τῶν ἡμερῶν τὴν τέχνην του, ἀπεστέρησε τὸν μισθόν, εἰπὼν ταῦτα· ἄπιθι, ὅσον γὰρ εὔφραινες ᾄδων, τοσοῦτον ἔχαιρες ἐλπίζων. Τὸ περιπλέον δηλαδή, κατὰ τὸν ἐστεμμένον σοφιστήν, ἤθελεν εἶναι ἐκ τοῦ πονηροῦ, ἀπαίτησις ἐξ αἰσχροκερδείας.

Ἀλλ' ἐλησμονήσαμεν τὸ βιβλίον τοῦ Μηλιαράκη. Αὐτό, καθὼς αὐτὸς λέγει ὁ συγγραφεύς, ἠδύνατο νὰ γίνῃ τελειότερον, ἂν παρείχετο αὐτῷ ἡ εὐκολία τοῦ νὰ διαμείνῃ πλείαν

Digitized by Google

χρόνον ἐν ταῖς νήσοις, ἐρευνῶν τὰ ἄξια ἐρεύνης, ὡς ἦτο ἡ βούλησίς του. Ὅμως δὲ καὶ οὕτω, λέγομεν ἡμεῖς, πολλὴν περιέχει καὶ ποικίλην ὕλην, ἥτις εἶναι τὸ μὲν πλεῖστον περιγραφὴ τῶν νῦν ὄντων, τῆς φυσικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως, τὸ δὲ καὶ ἱστορικὴ ἀφήγησις τῶν ἀξίων λόγου, τῶν ἀφορώντων εἰς τοὺς κατοίκους καὶ τὰς τύχας των καὶ ἐνασχολήσεις, μέρος δὲ οὐ μικρὸν εὕρηνται καὶ κρίσεις καὶ προτάσεις τοῦ συγγραφέως περὶ βελτιώσεως τῶν καθεστώτων, δι' ὃ καὶ εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι τὸ βιβλίον εἶναι διὰ τοὺς ἐν τῇ διοικήσει τῶν κοινῶν ἀναστρεφομένους πρόσφορον ἀνάγνωσμα.

Τοσαῦτα γενικῶς· εἰς λεπτομερείας δὲν εἰσερχόμεθα, ὡς τοῦ λόγου ἡμῶν μηκυνθέντος ἀπροσδοκήτως μέν, οὐχὶ δὲ καὶ ἄνευ αἰτίων, νομίζομεν, ἐγκειμένων ἐν τῇ καθόλου καταστάσει τῆς νέας ἡμῶν φιλολογίας καὶ ἰδίως τῆς περὶ τὴν γεωγραφίαν καὶ τὰς περιηγήσεις.

Τελευτῶντες δὲ συνιστῶμεν εἰς τὸν συγγραφέα τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἔργου, ὅτε καὶ θέλει φιλοτιμηθῆ, ἐλπίζομεν, νὰ ἀποφύγῃ μέν τινας περὶ τὸ λεκτικὸν πλημμελείας, αἵτινες νῦν εἰσέφρησαν, νὰ φροντίσῃ δὲ περὶ καθαριωτέρας ἄνευ σφαλμάτων τυπογραφικῶν ἐκτυπώσεως, ὅπερ ἡμεῖς περὶ πλείστου ποιούμεθα πάντοτε· δι' ὃ καὶ ὅταν τοιοῦτό τι ἐλέγχωμεν, δὲν λησμονοῦμεν καὶ τὰ κατωρθωμένα νὰ ἐπαινῶμεν· τοιοῦτον δὲ ἔπαινον δίκαιον θεωροῦμεν ν' ἀπονείμωμεν εἰς τὴν ἐπιμελῆ γραφὴν τῶν κυρίων γεωγραφικῶν ὀνομάτων παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων, καθὼς καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν δύο γεωγραφικῶν πινάκων, οὓς εἰς τὸ προσῆκον μέγεθος προσηρτημένους περιέχει τὸ βιβλίον.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 29 Μαΐου 1880.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

Digitized by Google

QUAESTIONUM CICERONIANARUM.

Ad Fam. I, 1.

Tanta enim magnitudo est tuorum erga me meritorum, ut, quia tu nisi perfecta *re de me* non conquiesti, ego non idem in tua caussa efficio, vitam mihi acerbam esse putem.

Verba *de me* cum inepta esse intellegeret Cobetus nimis forti medicina utens tollenda censuit. Equidem qui in mentem cuipiam venire potuerit ut talia verbis Ciceronianis insereret non assequor; neque eis sublatis satis apparet quae sit illa *perfecta res*, cui Lentuli caussa opponatur. Ne multa, hanc fuisse arbitror Ciceronis manum: nisi perfecto *reditu meo* eqs. Cf. ad Att. IV, 1: (cognoram te) plurimum operae... ad conficiendum reditum meum contulisse.

De Orat. II § 110.

Quod (genus ambigui) tum explicatur, cum ea verba, quae desunt, suggesta sunt; *quibus additis defenditur sententiam scripti perspicuam fuisse.*

Ut nunc extrema verba tradita sunt, haec absurdissima oritur sententia: oratorem defendere, si ea verba, quae ipse suggesserit, ambiguo scripto addita essent, quid scriptor voluisset, perspicuum fuisse*); quasi vero hoc quaeratur, quibusnam verbis additis scriptoris sententia perspicua esset, ac non illud, quaenam sit illa ipsa sententia.

Quid dicere voluerit Antonius apparebit, si scripseris: quibus additis *quae* defenditur sententia scripti perspicua fuisset. i. e. «quae si addita essent, neque omissa

*) Sic scripsi non immemor grammaticae regulae, de qua v. Zumpt, § 526 b. sed brevitati studens. In hoc quoque peccat vulgata scriptura.

Digitized by Google

essent neglegentia scriptoris, appareret id eum voluisse, quod eum orator voluisse defendit.

Ib. § 182.

lenitas vocis, *vultus pudoris* significatio, verborum comitas

Sive *vultus* pro nominativo accipitur, sive pro genetivo, ut una cum *pudoris* ex eo quod est *significatio* pendeat, concinnitas orationis foede violatur, quod iam Bakius verissime monuit, qui suo more urendo et secando laboranti orationi opem ferebat. Ni fallor, sic scribendum est: vultus pudor, *doloris* significatio. Nihil est magis ad eorum qui audiunt benevolentiam captandam accomodatum, quam si ipse patronus ob ejus pro quo dicit periculum gravi dolore affectus esse videatur.

P. Arch. § 16.

moderatissimos homines et *continentissimos*

Cum § 15 de eodem hominum genere, de quo nunc agitur, loquens *moderatos* eos et *graves* appellet orator, h. quoque loco pro eo quod in libris est *continentissimos*, scripsisse eum *constantissimos* suspicor. *Gravitatem* et *constantiam* Romanis nomine non re diversas esse virtutes non est quod exemplis ostendam.

Ib. § 23.

quo minus manuum nostrarum tela pervenerint

Sic edd. Editores tollunt *minus*. Vereor tamen ut hoc modo locus persanatus sit. Neque enim *manuum nostrarum tela* pro eo quod est: «*tela manibus nostris missa*» recte dici videtur. Si quid video, scriptum orator reliquerat: quo hominum nostrorum tela eqs. Pro eo q. e. *quo hominum* scriptum est primo *quoominum*. Hinc turbae.

Bonnae d. 12/24 m. Aprilis MDCCCLXXX.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΒΑΣΗΣ.

Digitized by Google

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ.

1) Μεγάλη δωρεὰ αἰγυπτιακῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὸ ἐθνικὸν μουσεῖον· 2) Περὶ τῶν ἐν Χαιρωνείᾳ ἀνασκαφῶν τοῦ πολυανδρίου· 3) ἀνασκαφὴ τοῦ ἐν Πειραιεῖ ἀρχαίου θεάτρου· 4) ἀνεύρεσις ἀρχαίου ἑλλ. ναοῦ παρὰ τὸν Σκιλλοῦντα.

1) Πρὸ δύω μηνῶν ἐκομίσθησαν ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Ἀθήνας 44 κιβώτια, περιέχοντα αἰγυπτιακὰς ἀρχαιότητας, δωρηθείσας εἰς τὸ ἐθνικὸν ἡμῶν μουσεῖον ὑπὸ τοῦ γενναιόφρονος ὁμογενοῦς κ. Ἰωάννου Δημητρίου τοῦ ἐκ Δήμνου, ἐπαγγελλομένου ν' ἀποστείλῃ καὶ ὅσας ἄλλας τοιαύτας ἀποκτήσει εἰς τὸ μέλλον, καὶ ἰδίαις δαπάναις νὰ κατασκευάσῃ τὰς ἀναγκαίας θήκας καὶ λοιπὰ χρήσιμα πρὸς τακτικὴν ἔκθεσιν αὐτῶν ἐν τῷ ἐθνικῷ μουσείῳ. Ἐπειδὴ δὲ τούτου δὲν ἀπεπερατώθη εἰσέτι ἡ χρήμασι τῆς ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας ἐγειρομένη πτέρυξ, εἰς ἣν δυνατὸν νὰ τεθῶσιν αἱ ῥηθεῖσαι ἀρχαιότητες, κατετέθησαν αὗται προσωρινῶς ἔν τινι μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ νέου πολυτεχνείου, ὅπου καὶ αἱ Μυκηναῖαι ἀρχαιότητες, κατασκευαζομένων προσωρινῶν θέσεων ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας ὅπως ἐκτεθῶσι ταχέως πρὸς θέαν καὶ μελέτην τῶν ἀρχαιοφίλων. Διὰ τῆς μεγάλης ταύτης δωρεᾶς προσκτᾶται τὸ ἡμέτερον ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον σπουδαίαν συλλογὴν αἰγυπτιακῶν ἀρχαιοτήτων, μέλλουσαν νὰ συντελέσῃ πλεῖστον πρὸς ἀκριβεστέραν μελέτην καὶ ἀντιπαραβολὴν ἐκ τοῦ πλησίον τῶν τῆς ἑλληνικῆς καὶ αἰγυπτιακῆς τέχνης προϊόντων. Οὕτως ἡ Ἑλλάς, διὰ τῆς γενναιότητος τῶν ἰδίων τέκνων, ἀποκτᾷ σπανιωτάτας καὶ ἄλλως δυσπορίστους αὐτῇ συλλογὰς ἀρχαιοτήτων, ἐπίζηλος καθισταμένη διὰ τὴν εὐτεκνίαν αὐτῆς.

2) Διὰ τοῦ προεκδοθέντος τεύχους τοῦ μαρτίου καὶ ἀπριλίου ἐγνωστοποιήσαμεν ὅτι ἐκκαθαρισθέντος τοῦ περιβόλου τοῦ ἐν Χαιρωνείᾳ λέοντος ἀπὸ τῶν ἐπ' αὐτοῦ προσθέτων ἐκ τοῦ χρόνου χωμάτων, ἀνεκαλύφθησαν ὀστᾶ τῶν ἐν τῇ μάχῃ πεσόντων, καὶ ὅτι ἔμελλε μετὰ τοῦτο ἡ ἀρχαιολογικὴ ἡμῶν ἑταιρία νὰ ἐκτελέσῃ γενικὴν τοῦ περιβόλου ἀνασκαφήν. Τοῦτο γίνεται ἤδη ἀπὸ

Digitized by Google

τῆς ἀρχῆς τοῦ μαΐου μηνὸς διὰ τοῦ ἐφόρου κ. Π. Σταματάκη, ὅςτις ἀναγγέλλει ἤδη ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ προβαίνει φέρουσα εἰς φῶς νεκροὺς κατὰ στίχους ποῦ μὲν πυκνοτέρους, ποῦ δὲ ἀραιοτέρους τεθαμμένους· ὅτι μετὰ τῶν νεκρῶν εἰσι τεθαμμένα ὅπλα καὶ ἄλλα κτερίσματα, καὶ ὅτι πολλῶν νεκρῶν τὰ ὀστᾶ εἰσιν ἢ τεθραυσμένα ἢ φέρουσιν ὀπὰς ἐκ τῶν πληγῶν. Πάνθ' ὅσα λόγου ἄξια παρουσιάζει ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη ἐγγράφονται ἐν ἡμερολογίῳ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κ. Σταματάκη πρὸς δημοσίευσιν.

3) Πρὸ δύο ἤδη μηνῶν ἤρξατο ἡ ἀρχαιολογικὴ ἑταιρία ἀνασκάπτουσα ἐπὶ τῆς ἀνατολικομεσημβρινῆς κλιτύος τοῦ ὑψώματος, ὅπερ χωρίζει τὸν τοῦ Πειραιῶς ἀπὸ τοῦ κοινῶς λεγομένου τῆς Μουνυχίας λιμένα, ἔνθα σώζονται ἐρείπια μεγάλης βυζαντινῆς ἐκκλησίας καὶ σπόνδυλοι ἀῤῥάβδωτοι οὐκ ὀλίγοι, ζητοῦσα νὰ εὕρῃ τὸ ἐνταῦθα ὑποτιθέμενον θέατρον τοῦ Πειραιῶς.

Ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη, ἀνατεθεῖσα ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸν κ. Δημ. Φίλιον δραστηρίως ἐκτελουμένη, ἤγαγεν ἤδη εἰς φῶς τὸ ζητούμενον θέατρον, ἤτοι τὰ τῆς σκηνῆς θεμέλια, τὴν ὀρχήστραν, καὶ μέγα μέρος τοῦ κοίλου, οὗ ἀμέσως μετὰ τὴν ὀρχήστραν σώζονται δύο λιθόκτιστα τόξα, ἐφ' ὧν ὑπῆρχον ἐδώλια ἢ πιθανώτερον θρόνοι, τὰ δὲ μετ' αὐτὰ ἐδώλια δὲν σώζονται, ἀλλὰ ἴχνη μόνον καὶ ὄπισθεν αὐτῶν ἱκανῶς ὑψηλὸν τοξοειδὲς κρηπίδωμα. Τούτου δὲ ὄπισθεν, ἤτοι πρὸς δυσμάς, σώζονται αἱ βάσεις τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας, ἥτις εἶχε κτισθῆ ἐκ τοῦ ὑλικοῦ τοῦ θεάτρου τούτου, ὡς τὰ ἐρείπια αὐτῆς δεικνύουσι. Μόνον τὸ μεσημβρινὸν κέρας τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου μένει ἔτι ὑπὸ τὴν γῆν, διότι ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ χώρου τούτου δὲν συνεχώρησεν ἔτι νὰ προβῇ καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἀνασκαφή. Ἐλπίζομεν ὅμως ὅτι ὁ ἐν πᾶσι δραστήριος καὶ φιλότιμος δήμαρχος Πειραιέων κ. Μουτσόπουλος, εἰς ὃν ἐγένοντο αἱ δέουσαι παραστάσεις, θέλει σπεύσει νὰ ἄρῃ ἐκ τοῦ μέσου πᾶν κώλυμα, ὅπως οὐ μόνον ἀνακαλυφθῇ τὸ ὅλον θέατρον καὶ γνωσθῇ ἥ τε τούτου ἔκτασις καὶ διάθεσις, ἀλλὰ καὶ συντηρηθῇ ὡς σπουδαῖον τοῦ δήμου Πειραιῶς κόσμημα.

Ἐκ τινος ἐδωλίου τελευταῖον ἀνευρεθέντος, προσομοιάζοντος δὲ κατά τε τὴν τέχνην καὶ τὴν ποιότητα τὸν λίθον τοῖς τοῦ

Digitized by Google

Διονυσιακοῦ θεάτρου ἐδωλίοις, εἰκάζεται ὅτι καὶ τὸ ἐνταῦθα θέατρον εἶχεν ἐδώλια ὅμοια τῶν τοῦ Διονυσιακοῦ καὶ ὅτι ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ δ' ἢ τοῦ γ' τοὐλάχιστον π. Χ. αἰῶνος.

Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ὅλου πιστεύομεν ὅτι θέλει δημοσιεύσει ὁ διευθύνων αὐτὴν κ. Φίλιος καὶ τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ θεάτρου τούτου καὶ λεπτομερῆ ἔκθεσιν πάντων τῶν εἰς τοῦτο ἀναφερομένων πρὸς φωτισμὸν τοῦ κοινοῦ.

4) Πρὸς μεσημβρίαν τῆς Ὀλυμπίας καὶ τοῦ Ἀλφειοῦ παρὰ τὴν νῦν πολίχνην Κρέσταιναν καὶ πρὸς ἀνατολὰς ταύτης εἰς ἀπόστασιν μιᾶς καὶ ἡμισείας ὥρας ἐπὶ ὄρους παρὰ τὸ μικρὸν χωρίον Μάζι ὑπάρχουσιν ἐρείπια ἀρχαίας οἰκοδομῆς ἐξ ἐγχωρίου πωρίνου λίθου, παλαιόπορτα ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων καλούμενα.

Ἡ οἰκοδομὴ αὕτη, τέταρτον ὥρας ἀπέχουσα ἀπὸ τοῦ ῥηθέντος χωρίου, ἐχρησίμευε καὶ ἔτι χρησιμεύει τοῖς κατοίκοις αὐτοῦ ὡς λατομεῖον πρὸς οἰκοδομὴν κοινῶν καὶ ἰδιωτικῶν οἰκοδομημάτων. Ὁ ἐκ Δημητσάνης ἰατρὸς κ. Σ. Παπασπυρίδης, ἀποκατασταθεὶς ἐν Κρεσταίνῃ ἀπὸ τοῦ τελευταίου ὀκτωβρίου, ἀνήγγειλε μετ' οὐ πολὺ τῷ καθηγητῇ Εὐθ. Καστόρχῃ περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀρχαίου οἰκοδομήματος ἐν τῇ ῥηθείσῃ θέσει, ὅπερ τινὲς καλοῦσι τάφον τοῦ ἐν Σκιλλοῦντι οἰκήσαντος Ξενοφῶντος κατὰ τὰ ὑπὸ Παυσανίου (ἐν ἠλιακοῖς Α, 6, 4) λεγόμενα.

Ὁ καθηγητὴς Καστόρχης ἀνακοινώσας ταῦτα τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐφόρῳ τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Π. Καββαδίᾳ, παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ μεταβῇ καὶ ἐξετάσῃ ἐπὶ τόπου ὁποῖον οἰκοδόμημα εἶναι τὸ ὡς τάφος Ξενοφῶντος λεγόμενον. Ὁ δὲ κ. Καββαδίας δι' ἐπιστολῆς του ἀπὸ 31 Ἰανουαρίου τ. ἔ. γνωστοποιεῖ εἰς τὸν Καστόρχην ὅτι, μεταβὰς καὶ ἐξετάσας ἐπείσθη ἐκ τῶν σωζομένων ἐρειπίων ὅτι τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο εἶναι ναὸς καὶ μάλιστα ἐκ τῶν μεγάλων καὶ καλῆς ἐργασίας. Ταῦτα ἀνεκοινώθησαν εὐθὺς τότε καὶ εἰς τὸ συμβούλιον τῆς ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν ἑταιρίας.

Ὁ καθηγητὴς Καστόρχης, μεταβὰς περὶ τὰ τέλη τοῦ λήξαντος μηνὸς εἰς Ὀλυμπίαν πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν ἐκεῖ γενομέ-

Digitized by Google

νων ἀνασκαφῶν, καὶ διερχόμενος διὰ τῆς Κρεσταίνης ἵνα ἴδῃ τὸν ἐν Βάσσαις τῆς Φιγαλίας ναὸν τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος, οὗ πρὸς συντήρησιν ἐξετέλεσε πρὸ μικροῦ ἐπισκευάς τινας εἰς ὑποστήριξιν κεκλιμένων τινῶν κιόνων ἡ ἀρχ. ἑταιρία, ἀνέβη μετὰ τοῦ κ. Καββαδίου ἐπὶ τοῦ ῥηθέντος ὄρους ὅπου τὸ οἰκοδόμημα. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο καλύπτεται ὑπὸ δένδρων καὶ θάμνων πυκνῶν, παραλαβὼν ἐργάτας ἐκ τοῦ παρακειμένου χωρίου Μάζι, ἀπέκοψε δι' αὐτῶν δένδρα καὶ θάμνους, καὶ ἐξορύξας τάφρους πέριξ τῆς μεσημβρινῆς καὶ ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ οἰκοδομήματος, ἀνεῦρεν ὅτι τὸ μὲν μῆκος αὐτοῦ εἶναι 35, τὸ δὲ πλάτος 19 μέτρων, ὧν 11 ἀνήκουσιν εἰς τὸ τοῦ σηκοῦ πλάτος, ἀνὰ 4 δὲ εἰς τὸ ἑτατέρωθεν αὐτοῦ περίστυλον. Τοῦ σηκοῦ σώζονται, ἱστάμενοι ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει, λίθοι τετράγωνοι ἐκ πώρου μήκους 1,25, πλάτους 0,80 καὶ πάχους 040. Τὸ ἐμβαδὸν φαίνεται ἐστρωμένον ἐξ ὁμοίων λίθων ἢ πλακῶν, καὶ ἐπ' αὐτοῦ σώζονται σπόνδυλοι ῥαβδωτῶν κιόνων ἐκ πωρίνου λίθου, διάμετρον ἑνὸς μέτρου ἔχοντες καὶ φέροντες ῥαβδώσεις δωρικοῦ ῥυθμοῦ. Ἐν τῷ ἐξορυττομένῳ χώματι εὑρέθησαν τεμάχια πλακῶν πάχους 0,3, κέραμοι ἐκ τῶν καλυπτήρων, ἐπιστυλίου τεμάχια μὲ ταινίας καὶ ἄλλα κοσμήματα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ χεὶρ παιδὸς καλῆς ἐργασίας· πάντα δὲ ταῦτα ἐκ λευκοῦ λίθου.

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ οἰκοδομήματος, ὅπου ἡ γῆ εἶναι μᾶλλον ἐπικλινής, διακρίνονται ἓξ σειραὶ πλακῶν ἄνω τῆς γῆς, ἐξ ὧν δῆλον ὅτι αὐτὸ ἐδράζετο ἐπὶ κρηπιδώματος ὑψηλοῦ καὶ ἐν μέρει κτιστοῦ ἐκ τῶν αὐτῶν πωρίνων λίθων, ἐξ ὧν καὶ τὸ ἐπ' αὐτοῦ οἰκοδόμημα.

Ἐκ τῶν διδομένων τούτων ἐξάγεται ὅτι ἐπὶ τοῦ ὄρους τούτου ὑψοῦτο, ὡς καὶ ἐν Βάσσαις τῆς Φιγαλίας, *ναὸς δωρικὸς* οὐ μικρὸς ἐξ ἐγχωρίου πωρίνου λίθου, οὗ ὅμως μέρη ἦσαν καὶ ἐκ λευκοῦ λίθου, ὅπως καὶ τοῦ ἐν Βάσσαις ναοῦ. Ἐκ παραβολῆς δὲ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τούτου καὶ τοῦ ἐν Βάσσαις πείθεταί τις, ὅτι ἀμφότεροι ἦσαν σύγχρονοι καὶ τοῦ αὐτοῦ μεγέθους καὶ ῥυθμοῦ. Ἀκριβέστεραι ἔρευναι θέλουσι δείξει κατὰ

Digitized by Google

πόσον ἡ εἰκασία αὕτη εἶναι ἀληθὴς, εἰς τίνα θεὸν ἦτο καθιερωμένος ὁ ναὸς οὗτος καὶ ὑπὸ τίνων.

Ἀπίθανος φαίνεται ὅμως ἡ δόξα ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἦτο ὁ ὑπὸ Ξενοφῶντος τῇ Ἐφεσίᾳ Ἀρτέμιδι οἰκοδομηθεὶς κατὰ μίμησιν τοῦ ἐν Ἐφέσῳ, ὡς αὐτὸς ἐν τῇ Κύρου ἀναβάσει (Ε', 93 κ. ἑ.) λέγει, διεξοδικῶς περιγράφων τὰ τοῦ ναοῦ· διότι καὶ ἡ τοῦ Σκιλλοῦντος χώρα καὶ τοῦ Ξενοφῶντος τὸ κτῆμα ἔκειντο εἴκοσι μόνον σταδίους ἀπωτέρω τῆς Ὀλυμπίας καὶ πλησίον τοῦ Ἀλφειοῦ, ἐν τῇ χώρᾳ ἴσως τοῦ νῦν χωρίου Μακρισίου, ἐν τῷ κτήματι τοῦ βουλευτοῦ κ. Εὐθ. Δεληγιάννη, ὅπου καὶ ἀρχαῖα ἐρείπια σώζονται· ἐν ᾧ ἡ Κρέσταινα καὶ τὸ χωρίον Μάζι ἀπέχουσι πολὺ ἀπὸ τῆς Ὀλυμπίας. Ἔτι δὲ τὸ μέγεθος καὶ ἡ ἐπὶ ὄρους οἰκοδομὴ πολυτελοῦς ναοῦ εἰσιν ἔργα μᾶλλον πόλεως πλουσίας ἢ ἰδιώτου.

Σημειωτέον ἔτι ὅτι ἐπὶ τῆς βορείου κλιτύος τοῦ αὐτοῦ ὄρους, ὅπου ὁ ναὸς, σώζεται σπήλαιον ἐντὸς τοῦ βουνοῦ λελαξευμένον, οὗ τὸ ἔμπροσθεν ἥμισυ τῆς ὀροφῆς κατέπεσε πρὸ πολλοῦ, τὸ δὲ ἕτερον ἥμισυ σώζεται, δεικνύον ὅτι αὕτη ἦτο τριγωνικὴ, αἱ δὲ ὑπ' αὐτὴν τρεῖς σωζόμεναι πλευραὶ κάθετοι· ὥςε παρέχει ἔννοιαν ὑπογείου λαξευτοῦ ἐν τῷ ὄρει ἀρχαίου τάφου, οἷοι οἱ ἐν Σπάτᾳ καὶ ἐν Ναυπλίᾳ. Ἀνασκαφὴ τοῦ σπηλαίου τούτου καὶ ἀναζήτησις ἐπὶ τῆς αὐτῆς κλιτύος τοῦ ὄρους καὶ ἄλλων ὁμοίων τάφων, ὧν λίαν πιθανὴ ἡ ὕπαρξις, πιστεύομεν ὅτι θέλει βεβαιώσει τὴν εἰκασίαν ταύτην.

Ἐῤῥέθη ὅτι κατὰ τὰς πρώτας τοῦ μαΐου ἡμέρας ἐπεσκέφθη καὶ ὁ κ. Ε. Κούρτιος τὸν ναὸν τοῦτον, οὗ τὴν ὕπαρξιν ἔμαθε παρὰ τοῦ κ. Καββαδίου[1]).

ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

1) Τὰ περὶ τῆς εὑρέσεως τοῦ ναοῦ τούτου ἐγνωστοποιήθησαν κατὰ πρῶτον ἐν τῇ ἐφημερίδι «Παλιγγενεσία» τῇ 6 Ἰουνίου.

Digitized by Google

ΧΡΥΣΟΚΟΛΛΗΤΟΝ ΜΥΚΗΝΑΙΟΝ ΞΙΦΙΔΙΟΝ.

Οἱ ἐπισκεφθέντες τὴν ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ συλλογὴν τῶν μυκηναίων ἀρχαιοτήτων, ὡς καὶ οἱ ἀναγνόντες τὸ περὶ τῶν ἐν Μυκήναις ἀνασκαφῶν σύγγραμμα τοῦ κυρίου Schliemann, γνωρίζουσι τὸ πλῆθος (ὑπὲρ τὰ 150 ἀκέραια καὶ τεμάχια) τῶν ὀρειχαλκίνων (*) ξιφῶν, ἅπερ εὑρέθησαν ἐν τοῖς τάφοις τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν. Πάντα τὰ ξίφη καὶ τὰ ξιφίδια ἐκτὸς τῶν μαχαιρῶν εἶναι δίστομα. Καὶ ἄλλα μὲν εἶναι ἁπλᾶ, ἄλλα δὲ κεκοσμημένα. Ὁ κόσμος σύγκειται ἐκ τορευτῶν γραμμῶν ἁπλῶν ἢ σειρᾶς σπειρῶν διηκουσῶν κατὰ μῆκος τοῦ ἐλάσματος, πρὸς δὲ τινὰ τῶν ξιφῶν τούτων σώζουσι κατὰ χώραν τοὺς ἧλους, δι' ὧν ἦν προσηρμοσμένον τὸ ἐκ ξύλου ἢ ὀστοῦ περίβλημα τῆς λαβῆς, καὶ τῶν ὁποίων ἧλων αἱ κεφαλαὶ κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς εἶναι ἐπικεκαλυμμέναι διὰ λεπτοῦ πετάλου χρυσοῦ. Ἐπίσης καὶ χρυσᾶ περιβλήματα τῶν λαβῶν ἐσώθησαν φέροντα ποικίλην διακόσμησιν ἐντετυπωμένων γραμμικῶν σχημάτων. Πολλῶν δὲ ξιφῶν ἡ λαβὴ ἐκοσμεῖτο κατὰ τὸ ἄκρον διὰ κομβίων ἀλαβαστρίνων ἢ ὀστεΐνων, ἐξ ὧν τινα ἦσαν κεκαλυμμένα διὰ πετάλων χρυσῶν. Τόσα περίπου παρετηροῦντο ὡς πρὸς τὴν διακόσμησιν τῶν ξιφῶν ἐκτὸς ἑνός, ὅπερ ἐδείκνυεν ἀλλοίαν διακόσμησιν καὶ περὶ οὗ ἐν σελ. 324 ὑπ' ἀρ. 446 τοῦ συγγράμματος τοῦ κυρίου Schliemann λέγεται, ἐκτὸς τῆς μνείας τῶν χρυσῷ ἐπικεκαλυμμένων ἧλων καὶ τῶν λειψάνων τοῦ ξυλίνου κολεοῦ, ὅτι «κατὰ μῆκος τοῦ ἐλάσματος κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς βλέπει τις ἐπικεκολλημένην χρυσῆν πλάκα». Ἐν δὲ τῷ χειρογράφῳ εὑρετηρίῳ τοῦ κυρίου Σταματάκη, τῷ ἀποκειμένῳ

(*) Ἴδε τὴν ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ κυρίου Schliemann προσηρτημένην ἔκθεσιν περὶ τῆς χημικῆς ἀναλύσεως τῶν μεταλλίνων ἀντικειμένων ὑπὸ τοῦ ἐν Δονδίνῳ κ. John Percy.

Digitized by Google

ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς ἀρχαιολογικῆς Ἀθηνῶν ἑταιρίας σημειοῦται ὑπ' ἀρ. Τ. Δ, 1950, ὅτι «ἡ λεπὶς αὐτοῦ ἐπικαλύπτεται ὑπὸ λεπτοτάτου φύλλου χρυσοῦ, ἐφ' ἧς λέων καὶ ἄλλα ζῶα», ὧν μέρος ἐλάχιστον ἐφαίνετο τότε καὶ ἅπερ οὐδὲ ὁ ἐξ αὐτοψίας γνωρίζων τὸ πρᾶγμα ἠδύνατο νὰ διακρίνῃ ἐν τῇ ἀτελεῖ ἀπεικονίσει τῇ ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ κυρίου Schliemann. Ταῦτα ἐφαίνοντο ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς τοῦ ἐλάσματος· ἡ ἄλλη ὅμως, καθ' ὁλοκληρίαν κρυπτομένη ὑπὸ σκληροτάτης κατιώσεως, προερχομένης ἐκ τοῦ κοπτεροῦ μέρους τοῦ ἐλάσματος καὶ ἄλλων χαλκῶν ἀντικειμένων ὁμοῦ εὑρεθέντων, μόλις ποῦ καὶ ποῦ ἐδείκνυεν ὅτι καὶ αὐτὴ ἦν κεκοσμημένη. Τὸ ξιφίδιον τοῦτο ἐπεχείρησα πρό τινος νὰ καθαρίσω καὶ διὰ διαφόρων μέσων καὶ κόπου οὐκ ὀλίγου ἀπήλλαξα αὐτὸ σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν τῆς ἐπικαθημένης κατιώσεως, ἐκτὸς μερῶν τινων ἔνθα τὸ ἀπομεῖναν στρῶμα τῆς κατιώσεως εἶναι τόσῳ λεπτόν, ὥστε ἐπιχειρῶν τις νὰ τὸ ἀποξέσῃ, κινδυνεύει νὰ ἐπενέγκῃ βλάβην εἰς τὴν ὑπ' αὐτὸ ἐπιφάνειαν τοῦ χρυσοῦ. Ἔδειξε δὲ καθαρισθὲν τὸ ξιφίδιον κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς τοῦ ἐλάσματος παραστάσεις χρυσοκολλήτους.

Τὸ ἔλασμα, ὡς νῦν ἔχει, μῆκος μὲν ἔχει 0,237, πλάτος δὲ κατὰ τὸ ἄνω μέρος 0,063 καὶ πάχος 0,007. Τὸ δ' ἔδαφος, ἐφ' οὗ αἱ παραστάσεις ἔχει μῆκος 0,216 καὶ πλάτος 0,027. Ἐλλείπει ἡ λαβὴ καὶ ἡ ἀκωκὴ τοῦ ξιφιδίου. Τὸ ἐλλεῖπον μέρος τῆς ἀκωκῆς εἶχε πιθανῶς μῆκος 0,05, τοῦ δὲ μήκους τῆς λαβῆς ὑπολογιζομένου, σύμφωνα πρὸς ἄλλας σωζομένας, εἰς 0,07-0,10 μέχρι καὶ 0,15, ἐὰν εἶχε τὸ ξιφίδιον καὶ κομβίον ἐπὶ τοῦ ἄκρου τῆς λαβῆς, ὅπερ πιθανόν, τότε τὸ ἀρχικὸν μῆκος τοῦ ξιφιδίου ἐν ὅλῳ θὰ ἦτο περίπου 0,40.

Ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν πλευρῶν τοῦ ἐλάσματος παρίσταται λεοντομαχία, καθ' ἣν πέντε ἄνδρες, ἤτοι τέσσαρες ὁπλῖται δόρατα φέροντες καὶ ἀσπίδας καὶ εἷς τοξότης, μάχονται πρὸς τρεῖς λέοντας. Ἐκ τῶν λεόντων δύο μέν, οἱ πρὸς τῷ στενοτέρῳ ἄκρῳ τοῦ ἐλάσματος, τρέπονται εἰς φυγὴν πρὸς δεξιὰ τῷ θεωμένῳ, ὁ δὲ τρίτος ἐστραμμένος πρὸς ἀριστερὰ ἀνθίσταται ἔτι κατὰ τῶν ἐξ ἀριστερῶν πρὸς δεξιὰ ὁρμώντων πολεμιστῶν, ἐξ ὧν ἕνα τὸν

Digitized by Google

πρῶτον πεσόντα ἤδη πρὸ τῶν ποδῶν του καταπατεῖ ὕπτιον καὶ μὲ τὰς χεῖρας τεταμένας ὑπὲρ τὴν κεφαλήν· τοῦ πεσόντος τούτου τὸ δόρυ ἔχει πληγώσει τὸν λέοντα διαμπερές, ἐμπηχθὲν εἰς τὸ χαῖνον στόματου καὶ ἐξελθὸν κατὰ τὸ ἀριστερὸν ὀπίσθιον σκέλος αὐτοῦ, ὡς δεικνύει ἡ κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος δι' ἐγχαράκτων γραμμῶν δηλουμένη αἰχμή. Ὁ μετ' αὐτὸν δεύτερος πολεμιστὴς ὁρμᾷ κατὰ τοῦ λέοντος διευθύνων κατ' αὐτοῦ τὸ δόρυ, οὗ ἡ αἰχμὴ πλήττει ἤδη τὸν λέοντα κατὰ τὸ μέτωπον. Τοῦ πολεμιστοῦ τούτου φαίνονται μόνον ἡ κεφαλή, μὴ ὑπερέχουσα ὅμως τῆς ἀσπίδος, ἡ δεξιὰ χεὶρ καὶ αἱ κνῆμαι, τὸ δὲ λοιπὸν σῶμα καλύπτεται ὑπὸ τῆς ἀσπίδος. Ὁ μετ' αὐτὸν τρίτος πολεμιστὴς τὴν ἀσπίδα ἔχων διὰ τοῦ τελαμῶνος ἀνηρτημένην ἐπὶ τῶν νώτων καὶ τὸ σῶμα δεικνύων ἡμῖν γυμνὸν ὁρμᾷ καὶ αὐτὸς ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ πάλλων τὸ δόρυ, ἵνα πλήξῃ τὸν λέοντα. Ὁ τέταρτος εἶναι τοξότης, μικρὸν δὲ κάμπτων τὸ γόνυ ἐντείνει τὸ τόξον, ἵνα ἀφήσῃ ὀϊστόν. Ὁ πέμπτος τέλος καὶ αὐτὸς τὴν ἀσπίδα ἔχων ὀπίσω ἀνηρτημένην, διαβεβηκόσι τοῖς σκέλεσι ὁρμᾷ πρὸς τὸν ἀγῶνα πάλλων ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ τὸ δόρυ.

Τῶν ἀνδρῶν τὰ σώματα εἶναι εὐμήκη καὶ λαγαρά, γυμνὰ δὲ πλὴν βραχέων διαζωμάτων, ἅπερ φέρουσι περὶ τὴν ὀσφὺν καὶ τὰ αἰδοῖα. Τὰ διαζώματα ταῦτα εἶναι κεκοσμημένα δι' ἐγχαράκτων γραμμῶν εὐθειῶν καὶ ζητοειδῶν. Τὰ δόρατα εἶναι μακρότατα (μέχρι 0,038) χειριζόμενα ὑπὸ τῶν πολεμιστῶν ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶν οὕτως, ὥστε ἡ μὲν ἀριστερὰ φέρεται πρὸς τὰ πρόσω, ἡ δὲ δεξιὰ πρὸς τὰ ὀπίσω ὁριζοντίως τεταμένη. Αἱ δὲ ἀσπίδες καὶ αὐταὶ ὑπερμεγέθεις (*ποδηνεκεῖς* καθ' Ὅμηρον) εἶναι δύο εἰδῶν, ἤτοι τετραγωνικοὶ (*) ἐπιμήκεις θυρεοὶ καὶ ἐλλειψοειδεῖς περὶ τὸ μέσον πεπεισμέναι ἢ ἐσφηκωμέναι, ὡς περίπου αἱ *βοιωτικαὶ* (**) καὶ εἶναι ἐπίτηδες, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τοῦ τεχνίτου διατεθειμέναι ἐναλλὰξ χάριν ποικιλίας, καθόσον ὁ πρῶτος

(*) Ἀσπίδα τοιαύτην βλέπομεν καὶ ἐπὶ τοῦ δακτυλίου τοῦ παρὰ Schliemann ἐν σελ. 259, ἀρ. 335 ἀπεικονισμένου.

(**) Ἀσπίδα ὁμοίαν, ἀλλ' ἐκ τοῦ πλαγίου ὁρωμένην, βλέπομεν ἐπὶ χρυσῆς ψήφου ὅρμου τῆς παρὰ Schliemann ἐν σελ. 202, ἀρ. 255 ἀ-

Digitized by Google

ὁ πεσὼν φέρει θυρεόν, ὁ δεύτερος ἐλλειψοειδῆ, ὁ πρὸ τοῦ τοξότου τετραγωνικὴν καὶ ὁ ὕστατος ἐλλειψοειδῆ. Ἐκτὸς ἐὰν θεωρήσῃ τις, ὅτι οἱ πολεμισταὶ ἀνήκουσιν εἰς διαφόρους κατηγορίας ὁπλιτῶν. Τὰς ἀσπίδας βλέπει ὁ θεατὴς ἐκ τοῦ κοίλου μέρους, μόνον δὲ τοῦ δευτέρου, ὅστις πλησιάζει, ἵνα πλήξῃ τὸν λέοντα, ἐφ' ᾧ καὶ προβάλλει τὴν ἀσπίδα, βλέπομεν ἐκ τοῦ πλαγίου τὴν κυρτὴν αὐτῆς ἐπιφάνειαν, ἥτις κοσμεῖται δι' ἐπισήμων ἁπλῶν, ἐχόντων σχῆμα ῥόδακος· τοῦθ' ὅπερ ὁ τεχνίτης ἐδήλωσε, μὴ καλύψας τὸ ὅλον σῶμα τῆς ἀσπίδος διὰ φλοιοῦ χρυσοῦ, ἀλλὰ πληρώσας τὸν χῶρον δι' ἐγκαύστου ἢ ὑελώματος ἔχοντος μεταλλικὴν ὑπόστασιν, περὶ οὗ κατωτέρω. Ἐπὶ πασῶν ὅμως τῶν ἀσπίδων ὁ τεχνίτης ἐχάραξε γραμμὴν περιθέουσαν εἰς δήλωσιν τῆς ἄντυγος. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐδήλωσεν ὁ τεχνίτης καὶ τὴν κόμην τῶν ἀνδρῶν, ἤτοι πληρώσας τὸν χῶρον δι' ὑελώματος μελανόχρου, μετὰ περιθεούσης ὅμως ταινίας λεπτῆς ἐξ ἠλέκτρου πρὸς ἀποχωρισμὸν ἀπὸ τοῦ λοιποῦ ἐδάφους, ὅπως ὅμοιόν τι γίνεται καὶ ἐν τῇ ἀγγειογραφίᾳ. Δήλωσιν δὲ γενείου ἢ μύστακος δὲν ἔχουσι τὰ πρόσωπα τῶν ἀνδρῶν, ἐπίσης καὶ τὸ στόμα δὲν δηλοῦται διὰ γραμμῆς τινος. Ὁ τεχνίτης ἠρκέσθη εἰς γενικὸν περίγραμμα τῆς κεφαλῆς, τοὺς ὀφθαλμοὺς μόνον δηλώσας δι' ἀμυγδαλοσχήμου ἐντομῆς πεπληρωμένης δι' ὑελώματος, τὴν δὲ κόρην ἐντὸς δι' ἐλαχίστου κύκλου ἐξ ἠλέκτρου.

Ταῦτα ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας παρίσταται λέων διώκων ἐλάφους. Ἐνταῦθα ὁ βασιλεὺς τῶν ζώων δὲν ἔχει ἀνταγωνιστὰς ἰσχυρούς, μένει δὲ αὐτὸς κύριος τοῦ πεδίου. Ὀρ-

---

πεικονισμένης, ἔνθα ὅμως ὁ κύριος Schliemann ἄνευ ἀνάγκης ὑποθέτει, ὅτι ὁ τεχνίτης ἠθέλησε νὰ εἰκονίσῃ δύο ἀσπίδας.

Ἐκ τοῦ σχήματος τῶν ἀσπίδων τούτων φαίνεται νῦν ἐσφαλμένη ἡ παρὰ Schliemann ἐν σελ. 233 περιγραφὴ τῆς ὑπ' ἀρ. 313 ψήφου ὅρμου ἐκ λίθου σαρδίου, ἔνθα τὸ «Kostbares mit einem obern und untern Kreis von grossen Punkten geschmuecktes Gewand» οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀσπίδες τοιαῦται. Ἐκεῖ δέ, σημειωτέον, δὲν παρίσταται ἀνὴρ καὶ γυνή, ἀλλὰ δύο ἄνδρες μαχόμενοι, ἐξ ὧν ὁ εἷς πλήττει τὸν ἕτερον διὰ ξίφους.

Digitized by Google

μῶν ἐξ ἀριστερῶν πρὸς δεξιὰ σπαράσσει ἔλαφον δάκνων αὐτὴν κατὰ τὸν τράχηλον καὶ διὰ τῶν ἐπιτεθειμένων ἀνύχων καταβάλλων αὐτὴν χαμαὶ οὕτως ὥστε τὸ μεσαῖον μέρος τοῦ σώματός της κρύπτεται ὀπίσω τοῦ λέοντος. Τέσσαρες ἕτεραι ἔλαφοι ἀνὰ δύο προϊοῦσαι φεύγουσι μετὰ μεγάλης ταχύτητος τὴν τύχην τῆς συντρόφου των. Τὰ σώματα τῶν ἐλάφων εἶναι κατάστικτα ὑπὸ σταυριδίων ἐντετμημένων καὶ μικρῶν κεραιῶν ὁριζοντίων κατὰ μῆκος τῆς ῥάχεως, πεπληρωμένων δι' ὑελώματος. Τὴν σύνθεσιν ταύτην τὴν ὀλιγώτερον παρέχουσαν τὸ ἐνδιαφέρον συνεπλήρωσεν ὁ τεχνίτης δηλώσας τὸ ἔδαφος ἐφ' οὗ βαίνουσι τὰ ζῶα. Ἐποίησε δὲ τοῦτο ἐπικολλήσας ταινίαν χρυσοῦ στενὴν κατὰ μῆκος τοῦ ἐλάσματος, κατάστικτον ὑπὸ στιγμῶν, οὐχὶ δὲ ἰσοπλατῆ οὔτε εὐθεῖαν εἰς δήλωσιν τῶν ἀνωμαλιῶν τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους.

Τέλος τέσσαρες ἧλοι ὀρειχάλκινοι συνεῖχον τὸ ἐξ ὀστοῦ ἢ ξύλου περίβλημα τῆς λαβῆς, ὧν αἱ κεφαλαὶ κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς τοῦ ἐλάσματος εἶναι ἐπικεκαλυμμέναι διὰ φλοιοῦ χρυσοῦ, ὡς τοῦτο καὶ ἐν ἄλλοις ξίφεσι τῶν Μυκηνῶν παρατηρεῖται.

Τὸ ἔδαφος τῶν παραστάσεων εἶναι μέλαν καὶ λαμπρὸν ἐκεῖ ἔνθα καλῶς διατηρεῖται, εἴς τινα δὲ μέρη, ἔνθα ἐφθάρη ἢ ἀπεξέσθη, διαφαίνεται τὸ σῶμα τοῦ ὀρειχαλκίνου ἐλάσματος ἐρυθρωπὸν ἔχον χρῶμα. Τὸ ἔδαφος τοῦτο παρεσκεύασεν ὁ τεχνίτης ἐπιστρώσας ὕλην τινὰ ἐν ὑγρᾷ καταστάσει, εἶτα δὲ στερεοποιηθεῖσαν διὰ πυρώσεως ἐλαφρᾶς κατὰ τὸν τρόπον ἴσως τῆς ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐποχῇ ἀναφερομένης *ἐγκαυστικῆς τέχνης*, ἤτοι περίπου τὸ παρ' ἡμῖν λεγόμενον *σμάλτο*, ἢ *ὑέλωμα ἔγχρουν* κατὰ τὸν ἐπιστημονικὸν ὅρον τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἡρ. Μητσοπούλου. Φαίνεται δέ, ὅτι πρῶτον ἐπεκολλήθησαν τὰ ζῴδια, εἶτα δὲ ἐπληρώθησαν τὰ κενὰ δι' ὑελώματος· διότι εἴς τινα μέρη ἡ ἐπιφάνεια τῶν μεταξὺ διαστημάτων πρὸ πάντων δὲ τῶν ἐντετμημένων γραμμῶν, ὡς π. χ. οἱ τελαμῶνες τῶν ἀσπίδων, ὑπερέχει τῆς τῶν ζῳδίων. Ἡ κρίσις βεβαίως περὶ τῆς χημικῆς ὑποστάσεως τοῦ εἰρημένου ἐπιστρώματος ἀνήκει εἰς τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐμπείρους(*). Ἡ-

(α) Ὁ καθηγητὴς τῆς ὀρυκτολογίας ἐν τῷ ἐθν. πανεπιστημίῳ κ. Κωνσταντῖνος Μητσόπουλος, ὅστις καὶ ἄλλοτε παρέσχεν ἡμῖν προθύμως τὴν

Digitized by Google

μεῖς παρατηροῦμεν μόνον, ὅτι εἰς τὴν οἱανδήποτε ταύτην ἐπίςρωσιν ὀφείλεται ἡ διατήρησις τοῦ ὀρειχαλκίνου ἐλάσματος τοῦ ξίφους, ὅπερ κατὰ τὰ κοπτερὰ μέρη εἶναι ἐν μέρει ἐντελῶς διαβεβρωμένον, τὸ πλεῖστον δὲ λίαν ψαθυρὸν ὑπὸ τῆς κατιώσεως ἐξ ἧς εἶχον πρώην κατακαλυφθῆ καὶ αἱ παραστάσεις. Εἰς τοιαύτην κακὴν κατάστασιν διατηρήσεως εὑρίσκονται καὶ δύο ἕτερα ξιφίδια τῶν αὐτῶν περίπου διαστάσεων συνευρεθέντα ἐν τῷ αὐτῷ τάφῳ μετὰ τοῦ παρόντος τὰ ὑπ' ἀρ. Τ. Δ. 1951 καὶ 1952 τῆς συλλογῆς Μυκηνῶν.

Τὰ δὲ κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς τοῦ ἐλάσματος ζῴδια εἶναι πεποιημένα ἐκ λεπτοτάτων πετάλων χρυσῶν κεκομμένων πρότερον εἰς τὸ σχῆμα τῶν μελλόντων νὰ εἰκονισθῶσι ζώων καὶ ἀνθρώπων, εἶτα δὲ ἐπικεκολλημένων ἐπὶ τοῦ ἐλάσματος. Ὁ χρυσὸς εἶναι τριῶν εἰδῶν, ἤτοι τὰ μὲν σώματα τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν λεόντων εἶναι πεποιημένα ἐκ χρυσοῦ ὠχροῦ, τὰ δὲ δόρατα, ἐκτὸς τῆς αἰχμῆς τοῦ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ἥτις μόνη φαίνεται, ἐκ χρυσοῦ ἀποκλίνοντος πρὸς τὸ ἐρυθρόν, αἱ δὲ ἀσπίδες καὶ τὰ διαζώματα τῶν ἀνδρῶν ἐκ τοῦ λεγομένου *ἠλέκτρου*, ἤτοι μίγματος ἀργύρου καὶ χρυσοῦ. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ μετάλλου ταινίαι εἶναι τεθειμέναι κατὰ μῆκος τοῦ διαγράμματος τῆς κοιλίας καὶ τῶν μερῶν τῶν λεόντων χάριν τῆς προοπτικῆς, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἐλάφων ὧν πρὸς τούτοις καὶ αἱ κνῆμαι ὁλόκληροι εἶναι πεποιημέναι ἐκ τοῦ αὐτοῦ μετάλλου.

ἐκ τῆς ἐπιστήμης βοήθειαν αὐτοῦ, ἠρεύνησε χημικῶς, τῇ αἰτήσει ἡμῶν, τὴν ἐπίστρωσιν τοῦ ξιφιδίου. Ἐκ τῆς ἐρεύνης ταύτης, ἥτις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀκριβεστέρα ἕνεκα ἐλλείψεως ἐπαρκοῦς ποσότητος πρὸς ἐξέτασιν, ἐξήχθη ὅτι τὸ ὑέλωμα τοῦτο πουρούμενον ἐντὸς τῆς συνοξυγονοτικῆς φλογὸς τοῦ αὐλοῦ τήκεται εὐκόλως εἰς σφαιρίον μέλαν. Κατ' ἀρχὰς τῆς πυρώσεως χρωματίζει τὴν φλόγα ταύτην μὲ χρῶμα πράσινον, ὅπερ ἴσως προκύπτει ἐκ χαλκοῦ, ὃν ἔλαβεν ἐκ τοῦ ἐλάσματος τοῦ ξιφιδίου. Ἐὰν ἦτο κατιωμένος ὀρείχαλκος δὲν ἤθελε τακῆ εἰς τὴν ῥηθεῖσαν φλόγα. Τὸ σφαιρίον λειοτριβηθὲν καὶ συντακὲν μετὰ ὀξυφωσφορικοῦ νάτρου ἔδωκεν ἀντιδράσεις ὀξυπυριτίου καὶ χαλκοῦ. Εἶναι λοιπὸν πιθανόν, ὅτι τὸ λεπτὸν τοῦτο στρῶμα εἶναι ὀξυπυριτιακόν τι ἄλας ἀνάλογον πρὸς τὸ ὑέλωμα τῶν παροψίδων.

Digitized by Google

Ταῦτα ἐν συντόμῳ εἶναι τὰ ὁρώμενα ἐπὶ τῶν δύο πλευρῶν τοῦ ἐλάσματος τοῦ προκειμένου ξιφιδίου. Χωρὶς δὲ νὰ κατατείνω ἐνταῦθα μακρότερον λόγον περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης τοῦ ξιφιδίου καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς ἄλλας παραστάσεις ἀνθρώπων ἢ ζώων ἐπί τε τῶν χρυσῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν πηλίνων ἀγγείων τῶν Μυκηνῶν, παρατηρῶ μόνον ὅτι τὸ διάγραμμα τῆς παραστάσεως δὲν εἶναι μὲν ἄμεμπτον, ἀλλὰ ἡ σύνθεσις εἶναι πλουσία καὶ μεστὴ ἐκφράσεως, ἡ δὲ κίνησις τῶν τε ἀνδρῶν καὶ τῶν ζώων ἄνετος καὶ ἱκανῶς ζωηρὰ καὶ ὑπὲρ πάσας τὰς ἐπὶ ἑτέρων ἀντικειμένων τῆς Συλλογῆς, ἐκ τῶν ἐν τοῖς *τάφοις εὑρεθέντων*, παρατηρουμένας παραστάσεις μᾶλλον πλησιάζουσα τῇ φύσει. Ὁ τεχνίτης γνωρίζει τὴν ἀνατομίαν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν γραμμῶν, ἃς ἐχάραξεν ἐπὶ τοῦ στήθους δύο ἐκ τῶν πολεμιστῶν πρὸς δήλωσιν τῶν μαστῶν καὶ τοῦ θώρακος. Παρέλιπεν ὅμως ἑτέρας λεπτομερείας, οἷον ἀφῆκεν ἀδιακρίτους τοὺς δακτύλους τῶν χειρῶν καὶ ποδῶν, πλὴν τοῦ πεσόντος ἀνδρός, μὴ δηλώσας προσέτι οὔτε στόμα οὔτε ὦτα ἐπὶ τῶν ἀνδρῶν, ὡς ἄνω εἶπον. Ἐν ᾧ ἐπὶ τῶν λεόντων καὶ τοὺς ὄνυχας διέκρινε, ἔτι δὲ τά τε ὦτα καὶ τὴν ἄνω σιαγόνα ἐξ ἠλέκτρου ἐποίησε καὶ τὴν χαίτην ἐπιμελῶς διὰ πολλῶν βραχειῶν ἐγκεχαραγμένων γραμμῶν ἐδήλωσεν. Ἐν γένει δὲ νομίζω, ὅτι τελειότερα εἶναι πεποιημένα τὰ ζῶα, ὡς τοῦτο καὶ ἐπὶ ἄλλων ἀντικειμένων τῆς συλλογῆς Μυκηνῶν παρατηρεῖται.

Περαίνοντες τὴν περιγραφὴν ταύτην τοῦ ἀξιολογωτάτου μεταξὺ τῶν μυκηναίων εὑρημάτων, ἀναφέρομεν, ὅτι ἐν πραγματείᾳ περὶ λιθίνων καὶ ὀρειχαλκίνων *προϊστορικῶν* ἐργαλείων καὶ ξιφῶν ἐκδοθείσῃ ἀρτίως ἐν Κοπεγχάγῃ ὑπὸ τοῦ κ. J. J. A. Worsaae (*) φέρεται ἀπεικονισμένον διὰ χρωμάτων τεμάχιον ξίφους ὀρειχαλκίνου διστόμου προερχόμενον ἐκ τῆς νήσου Θήρας, νῦν δὲ ἐν τῷ τῆς Κοπεγχάγης Μουσείῳ ἀποκείμενον καὶ ἔχον ἐπικεκολλημένους κατὰ μῆκος τοῦ ἐλάσματος ἐπὶ ἐδάφους ἐξέ-

(*) Fra Steen-og Bronzealderen κτλ. af J. J. A. Worsaae. Kjobenhavn, 1880.

Digitized by Google

χοντος τέσσαρας πελέκεις ἐκ χρυσοῦ. Δεῖγμα καὶ τοῦτο, ἀλλὰ πτωχότερον, τῆς αὐτῆς κοσμητικῆς τέχνης τῶν ξιφῶν. Τοιαύτην εἰκόνα κεχρωματισμένην ἔπρεπε καὶ ἡμεῖς νὰ παράσχωμεν, ἧς ἄνευ ἀτελὴς παρέχεται ἔννοια τοῦ πράγματος εἰς τὸν ἀναγνώστην, ἀλλὰ ἡ ἀτέλεια τῆς παρ' ἡμῖν λιθογραφικῆς τέχνης ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν δοθεῖσαν περιγραφήν[1]).

Ἐν Ἀθήναις τὴν 12 Ἰουνίου 1880.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Σ. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ.

1.

Ἐπὶ) . . ι ν α . . . (ἄρχοντος . . .
. . . . . ε Ρ; ι . . . . .
. . . . . ε ο δ . . . . .
. . ἐγρ)αμμά(τευεν. . .
5 . . . ἐκκλησ(ία. . .
. . . . τῶ)ν προέ(δρων ἐπεψήφιζεν . . .
. . . κ)αὶ συμ(πρόεδροι . . .
. . . ι . . . .
. . . . . .

Μικρὸν ὡς 2/3 σπιθαμῆς τεμάχιον λίθου Πεντελησίου εὑρεθὲν ἐν Ἀθήναις καὶ ἀγορασθὲν ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογ. Ἑταιρίας ἔχει τὰ ἀνωτέρω, ἀρχὴν ψηφίσματος, γράμμασι τῶν Ῥωμ. χρόνων. Ἐν τῷ ά. στίχῳ ἠδύνατό τις ἴσως νὰ συμπληρώσῃ· (Α η) ν α (ί ο υ), ὄνομα ἄρχοντος ἐπὶ τῶν Ῥωμ. χρόνων, γνωστὸν καὶ ἀλλαχόθεν.

1) Ἡ διεύθυνσις τοῦ Ἀθηναίου ἐλπίζει εἰς ἑπόμενον τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ τούτου νὰ προσθέσῃ ἐκπονηθεῖσαν κατὰ τὸν δυνατὸν νῦν παρ' ἡμῖν τρόπον εἰκόνα τοῦ ξίφους τούτου πρὸς ἀκριβεστέραν κατανόησιν τῆς τε περιγραφῆς καὶ τῆς τέχνης αὐτοῦ.

Digitized by Google

2.

. . . . . .
. . . . . .Ἑλλά;)δα ναίων
. . . . .ρομίου μου
. . .ερον
. . .λης χαρίτων δὲ
5 . . . . . .ανελθὼν
. . . . . .π; πων Ἑλλα-
. . . .ηρ.

Ἔχει τὰ ἀνωτέρω πλὰξ λίθου Πεντελησίου ἱκανῶς παχεῖα καὶ ὅλως ἀκόσμητος, τὰ ἄνω κολοβὴ ὡς καὶ πρὸς ἀριστερὰν τῷ ὁρῶντι, ὕψους ἕως ἑνὸς μέτρου γαλλικοῦ. Εὑρέθη κατ' αὐτὰς ἐν Ἀθήναις πρὸς τῇ μεσημβρινῇ ὑπωρείᾳ τοῦ Λυκαβηττοῦ ἐν ὁδῷ Νοσοκομείου, κτιζομένης τῆς οἰκίας τοῦ Β. Δεμερτζῆ, ὅστις καὶ ἐδωρήσατο τὸν λίθον τῇ Ἀρχαιολ. Ἑταιρίᾳ. Σχῆμα γραμμάτων τὸ τῶν μετὰ Χριστὸν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἐπιμελοῦς χαράγματος. Κατωτέρω τῆς τελευταίας συλλαβῆς ηρ ἄλλα γράμματα οὐδέποτε ἦσαν κεχαραγμένα. Φανερόν, ὅτι ἐκεῖ λήγει ἐπίγραμμα ἡρωελεγεῖον τετράστιχον, ἤτοι δύο ζευγῶν, ἀναθηματικὸν ἴσως μᾶλλον ἢ ἐπιτύμβιον. Ἐν τέλει τοῦ δ'. στίχου τὸ χαρίτων δύναται νὰ εἶναι καὶ κύριον ὄνομα ἀνδρὸς κατ' ὀνομαστικὴν πτῶσιν.

3.

. . .καντον ἐλεύθερα πα. . . .
. . . . .ὁσίαις φροντίσιν εἴσιδε. . .
. . . .υχηθεὶς ἐν ἐμοὶ λόγοις ἐν πε. . .
. .ει μορφᾶς εἰκόνα πενθαλέη(ν.
5 . .ἀρξάμενόν με βίου τέμνειν (δρόμον;. .
. .μ)οιριδίη μαινὰς ἐπῆλθε τυχ. . .
. . . .Εὐσέβιον λόγον ομ. .
. . . . . /ς. . . .
. . . . . .

Ἐν Ἀθήναις, ἔν τινι οἰκίᾳ τῆς ὁδοῦ Ἀδριανοῦ, εὑρέθη τὸ λείψανον τοῦτο ἐμμέτρου ἐπιγραφῆς καὶ ἠγοράσθη ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογ. Ἑταιρίας πρὸ μηνῶν τινῶν. Ὁ λίθος Πεντελήσιος,

Digitized by Google

ὕψους 0, 29, πλάτους 0, 35, πάχους 0, 12, καὶ πάντοθεν ἀνωμάλως ἀποτεθραυσμένος, πλὴν ὅτι ἀνωτάτω ἔχει ἐπιφάνειάν τινα κενὴν γραμμάτων, ὥστ' ἐκ τούτου εἰκάζεται, ὅτι ἔχομεν τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐπιγράμματος, τὸ ὁποῖον ἴσως ἦτο ἐπιτύμβιον, ἀλλ' ἴσως καὶ ἀλλοῖον, ἀναθηματικόν. Σχῆμα γραμμάτων τὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, τῶν μετὰ Χριστόν.

Ἐκδίδω καὶ τὰς ἑξῆς δύο ἐπιγραφάς, ἃς ἀντέγραψεν ὁ υἱός μου Πέτρος, ποιήσας πέρυσιν ἐκδρομὴν εἰς τὸ Λαύριον τὸν Μάϊον μῆνα·

1.

. . . . . .
ατρις Ἀρ-
τέμιδι
εὐξάμε-
νος ἀνέ-
5 θηκεν.

Ὁ λίθος ὁ ἔχων τὰ ἄνω γράμματα, σχήματος τῶν καλῶν ἔτι τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ἀπετέλει τῇ 25 Μαΐου 1879 βαθμίδα κλίμακος ἐν Καμαρίζῃ ἐν τῇ αὐλῇ τῶν ἱπποστασίων τῆς Ἑταιρίας Μεταλλουργείων Λαυρίου.

2.

+ Μνῆμα Θε-
οκράτη· ἴ τ-
ις τορμήσ-
η ἀνασκά-
5 ψε, δ(ώ)η τὸν
λόγον θῶ.

Ἡ ἐπιτυμβία αὕτη τῶν παλαιῶν Χριστιανικῶν χρόνων ἐπιγραφή, ὁμοιάζουσα κατά τε τὴν φρασεολογίαν καὶ τὴν ἀνορθογραφίαν τὰς ἐν τῷ ἐμῷ βιβλίῳ α'Ἀττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιαι» ἐκδοθείσας ὑπ' ἀρ. 3540, 3596 καὶ ἄλλας, εὑρίσκετο τὸν Μάϊον τοῦ 1879 ἐν Ἐργαστηρακίοις Λαυρίου, ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς Διοικήσεως τῶν Μεταλλουργείων Λαυρίου. Τὸ *Θεοκράτη* εἶναι ἀρσενικοῦ κυρίου ὀνόματος πτῶσις γενική.

Digitized by Google

Οὕτως ἐν τῷ εἰρημένῳ βιβλίῳ εὕρηνται τὰ Ἐπιφάνη, Πασικράτη, Ἑρμῆ ἐν ἐπιγραφαῖς τῶν Χριστιαν. χρόνων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 1652, οὔσῃ τῶν καλῶν ἔτι τῆς Ἑλλάδος χρόνων, κεῖται, ὡς φαίνεται, τὸ *Παντίμη* κατὰ γενικήν· τοῦ δὲ *τορμήσῃ* ἀντὶ τολμήσῃ ὅμοιον εἶναι τὸ *τρομήσῃ* τὸ ἐν τῇ ὑπ'ἀρ. 3268 ἐπιγραφῇ αὐτόθι, ἔνθα καὶ ἄλλαι λέξεις «βαστερναρίων, χρουσοῦ ὠκίας τρῖς, κῖτε, τίμειος, καταβαλῆτε» ἀναγινωσκόμεναι μαρτυροῦσιν ὀψίους χρόνους.

Τέλος ἃς ἐκδώσω καὶ τὴν ἑξῆς ἐκ Θεσπιῶν ἐπιγραφήν, ἧς ἔχω λάβει ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου μηνὸς τοῦ παρελθόντος ἔτους χάρτινον ἔκτυπον παρὰ τοῦ φυλάττοντος τὰ ἐκεῖ ἀρχαῖα Μελέτη Μελισσάρη. Δὲν τὴν ἐξέδιδα ἕως τώρα, ἐλπίζων νὰ λάβω ἄλλο ἔκτυπον ἢ ἀντίγραφον πληρέστερον· ἀλλ' ἐπείσθην ἐπὶ τέλους, ὅτι δὲν εἶναι καλὸν νὰ ἀναβάλλωνται τὰ τοιαῦτα ἐπὶ μακρόν. Ἐπ' ἐλπίδι τῶν καλλιόνων ἃς μὴ καταφρονῶνται τὰ καλὰ ἢ μέτρια. Ἰδοὺ τὸ ἀναγνωσθέν μοι βραχὺ κείμενον·

...ι...
.ω....εις...
.πεΓ.....
..τελευτήω ὦ ἐλαβο!..
..φειαι ἀ πόλις Ἀθανήων ΓΗ
5 ..ς τριάκοντα πέτταρας· οὗτοι
δαμόσιοι· ἄρχι τόκω οὕτω τῶ ἀργυρ(ίω...

Οὐδὲν δύναμαι νὰ εἴπω περὶ τοῦ σχήματος τοῦ λίθου ἐφ' οὗ τὰ γράμματα, οὔτε ἂν κάτω, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ ἄνω δὲν φαίνονται ἄλλα γράμματα. Τόσον μόνον βλέπω ἐκ τοῦ χαρτίνου ἐκτύπου, ὅτι τὸ σχῆμα τῶν ὅσα ἐγὼ διέκρινα εἶναι τῶν καλῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ἰδίως δὲ τὸ Ο καὶ τὸ Ω εἶναι μικρότερα τῶν λοιπῶν. Περὶ τῆς ἐν τῷ τελευταίῳ στίχῳ φράσεως *ἄρχι τόκω οὕτω* κτλ. παράβαλε τὴν ὁμοίαν ἐν Ὀρχομενίᾳ ἐπιγραφῇ τοῦ CIG. τῇ ὑπ' ἀρ. 1569 : ἄρχι τῶ χρόνω ὁ ἐνίαυτος κτλ.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 12 Ἰουνίου 1880.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

Digitized by Google

ΒΙΒΛΙΑ ΝΕΟΦΑΝΗ.

Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France. 13e année 1879. Paris 1879. [8ον p. LXXXII, 316] prix 6 fr.

Monuments grecs, publiés par l'Association pour l'encouragement des études grecques en France N. 8. Paris 1879 [4°, p. 58 avec trois planches] prix 5 fr.

Das Kuppelgrab bei Menidi herausgegeben vom Deutschen Archæologischen Institute in Athen, mit neun Tafeln in Steindruck. Athen 1880 [4°, s. 57].

Ἰωάννου Β. Τέλφυ συγγράμματα ἑλληνικά. Johannes Telfy opuscula græca. Βουδαπέστα, τύποις τοῦ Οὐγγρικοῦ βασιλικοῦ Πανεπιστημίου 1880. [4ον, σ. X καὶ 116].

Ἐπετηρὶς τῶν ταχυδρομείων τῆς Ἑλλάδος διὰ τὸ ἔτος 1880 πρὸς χρῆσιν τῶν ταχυδρομικῶν ὑπαλλήλων καὶ τῶν ἀνταποκρινομένων, ἐκδοθεῖσα παρὰ τῆς γενικῆς διευθύνσεως τῶν ταχυδρομείων. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ ἐθν. τυπογραφείου κατ' ἀπρίλιον τοῦ 1880. [8ον, σ. ή καὶ 110].

Τὰ κατὰ τὴν πρυτανείαν τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1875—1876 καὶ τὴν τοῦ 1876—1877 πεπραγμένα, ἐκδιδόμενα κατ' ἀπόφασιν τῆς ἀκαδημαϊκῆς Συγκλήτου. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Λαοῦ», 1880 [8ον, σ. 215].

Ἔκθεσις περὶ τῆς διαχειρίσεως τῶν ἐλεῶν Ἰωαννίνων τοῦ ἔτους 1879, ὑπὸ τῆς ἐπιτροπείας αὐτῶν. Ἀθήνησιν ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Παλιγγενεσίας 1880 [4ον, σ. 38].

Νικηφόρος Φωκᾶς, αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου, δρᾶμα τρίπρακτον ἔμμετρον, ὑπὸ Ματθαίου Ἠλ. Χατζάκου. Ἀθήνησιν, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἑρμοῦ, 1880 [8ον, σ. 91].

Ἐπετηρὶς τῆς ἡγεμονίας Σάμου διὰ τὸ δίσεκτον ἔτος 1880, ὑπὸ Ἐπ. Ι. Σταματιάδου, διευθυντοῦ τοῦ ἡγεμονικοῦ διοικητικοῦ γραφείου. Ἐν Σάμῳ, ἐκ τοῦ ἡγεμονικοῦ τυπογραφείου 1880 [8ον, σ. 156].

Ἀνθρωπολογίας, ἤτοι σωματολογίας καὶ ψυχολογίας στοιχεῖα, μετὰ 22 λιθογραφημάτων, ὑπὸ Β. Ἀργυροπούλου, Λαρισσαίου. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1880 [8ον, σ. ζ' καὶ 238]. Τιμᾶται φρ. 5.

Ἔκθεσις τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ ὑπὲρ τῆς γυναικείας παιδεύσεως συλλόγου τῶν κυριῶν περὶ τῶν πεπραγμένων ἀπὸ 1 ἀπριλίου

Digitized by Google

1878 μέχρι 31 δεκεμβρίου 1879. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστοῦ, 1880 [8ον, σ. 39].

Φιλολογικὰ πάρεργα Θ. Ἀφεντούλη. Ναθὰν ὁ σοφὸς, μεταφρασθεὶς ἐκ τοῦ γερμανικοῦ μετὰ εἰκονογραφιῶν. Ἀθήνησιν, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Παλιγγενεσίας, 1879 [12ον, σελ. ζ' καὶ 288]. Τιμᾶται δρ. 5.

* Collection des Romans grecs en langue vulgaire et en vers, publiés pour la première fois d'après les manuscrits de Leyde et d' Oxford par Sp. P. Lampros. Paris, 1880 [8ον, p. CXXV, 372].

* Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως Ἑρρίκου Θειρσχίου, ἐκ τοῦ γερμανικοῦ, ὑπὸ Νικολάου Β. Βωτυρᾶ, ὑπολοχαγοῦ. Ἐν Ἀθήναις, τύποις Ἐθνικοῦ Πνεύματος, 1879 [12ον, σελ. 144]. Τιμᾶται φράγκα 2.

Λογοδοσία τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑταιρίας τῶν τυπογράφων καὶ βιβλιοδετῶν «Γουτεμβεργίου» περὶ τῶν ἀπὸ 1 Ἀπριλίου 1879 μέχρι 31 Μαρτίου 1880 πεπραγμένων. [Ἐν Ἀθήναις, 1880, 8ον, σελ. 14.]

Ἀνέκδοτα νομίσματα καὶ μολυβδόβουλλα τῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας δυναστῶν τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ Παύλου Δάμπρου. Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου ἀδελφῶν Περρῆ, 1880 [4ον, σελ. ιβ' καὶ 16 μετὰ τριῶν πινάκων].

Ἐκθέσεις ἰδεῶν τῶν μαθητῶν τοῦ ἐν Ἀθήναις ἑλληνικοῦ παιδαγωγείου Β. Βουλγάρεως. Ἔτος Δ', φυλλ. ά. Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου ἀδελφῶν Περρῆ, 1880 [8ον. σελ. ις' καὶ 144].

Πραγματεία περὶ τῶν ῥηματικῶν ἐπιθέτων τέος, τέα, τέη, τέον, τέοι, τέαι, τέα, τέων, τέους, τέας παρ' ἑπτὰ καὶ εἴκοσι ποιηταῖς τε καὶ πεζοῖς συγγραφεῦσιν, ὑπὸ Ἀνδρέου Παπᾶ Γεωργίου. Ἀθήνησιν, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Θ. Παπαλεξανδρῆ, 1880 [8ον, σελ. 103].

The American journal of philology, edited by Basil L. Gildersleeve, professor of greek in the Johns Hopkins University. Baltimore. Vol. I, No 1. February 1880.

Catalogue des figurines en Terre cuite du Musée de la societé archéologique d' Athènes, par Jules Martha, Paris 1880 [8ον, σελ. XXXIV καὶ 233 καὶ 8 πίνακες].

Μουσεῖον καὶ βιβλιοθήκη τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς, περίοδος ς', ἔτος ά καὶ β' (1878—9 καὶ 1879—1880). Ἐν Σμύρνῃ, τύποις Νικολ. Α. Δαμιανοῦ, 1880 [8ον σελ. 223 μετὰ 10 λιθογραφικῶν πινάκων]. Περιεχόμενα 1) περὶ μουσείων καὶ βιβλιοθηκῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις

Digitized by Google

Ἕλλησι καὶ περὶ τοῦ ἐν Σμύρνῃ μουσείου καὶ τῆς βιβλιοθήκης, ὑπὸ Δ. Μαρκοπούλου, 2) Διάφοροι γραφαὶ εἰς τὸ κείμενον τοῦ Γοργίου τοῦ Πλάτωνος, συλλεγεῖσαι ἐκ περγαμηνοῦ χειρογράφου τοῦ ιγ' αἰῶνος ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως. 3) Catalogue descriptif des poids antiques du Musée de l'École Evangelique (acompagné de VII planches), par A. Papadopoulo Kerameus. 4) Tumulus et Hieron de Bélevi sur l' ancienne route d' Ephèses à Sardes, par Q. Weber. 5) Hieron de Cybèle et throne de Pelops sur le Sipylos, par Q. Weber. 6) Ἐπιγραφαὶ α) ἐναποκείμεναι ἐν τῷ μουσείῳ, καὶ 6) ἐπιγραφαὶ ἀποσταλεῖσαι ἐν ἀντιγράφοις. 7) Περὶ Κλάρου, Κολοφῶνος, Νοτίου, ὑπὸ Ἀριστοτέλους Μ. Φροντιέρου· καὶ ἐπιγραφαὶ εὑρεθεῖσαι ἐν τῇ Κολοφωνίᾳ.

Notice biographique sur Léonidas Palasca, capitaine de vaisseau de la marine royale hellénique, par Ch. Mélétopoulo, directeur de la bibliothèque nationale. Athènes, imprimérie de la Philocalie, 1880. [8ον, σ. 33].

* Πανελλήνιον ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1880, ἐκδιδόμενον ὑπὸ Σωκράτους Παρασυράκη. Ἐν Λονδίνῳ [8ον, σελ. 274].

* Ὑπομνήματα περιγραφικὰ τῶν Κυκλάδων νήσων κατὰ μέρος, ὑπὸ Ἀντωνίου Μηλιαράκη. Ἄνδρος, Κέως μετὰ δύο γεωγραφικῶν πινάκων. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Ἑλλ. Ἀνεξαρτησίας, 1880. [8ον, σελ. ι' καὶ 276.] Τιμᾶται δρ. ν. 3.

Ἔκθεσις τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν ἀκαδημαϊκὸν ἔτος διαχειρίσεως Χαριλάου Δ. Μελετοπούλου, ἐφόρου τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης. Ἐν Ἀθήναις, τύποις Ἑλλ. Ἀνεξαρτησίας, 1880. [8ον, σελ. 16.]

Γενικὴ παιδαγωγικὴ καὶ διδακτική, συγγραφεῖσα μὲν γερμανιστὶ πρὸς χρῆσιν τῶν διδασκαλείων ἑκατέρου τῶν φύλων, ὑπὸ Γ. Α. Δινδνέρου· ἐξελληνισθεῖσα δὲ ὑπὸ Χρήστου Δ. Παπαδοπούλου Δ. Φ. διευθυντοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Διδασκαλείου καὶ ὑφηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῷ ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ, ἐγκρίσει τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως. Ἐν Ἀθήναις, τυπογραφεῖον ἀδελφῶν Βαρβαρρήγου, 1880. [8ον, σελ. ια'. καὶ 268.]

Digitized by Google

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

Μάϊος (ε. ν.) 1880.

Βαρόμετρον.

Μέση	θλίψις	749,81 χμ.	
Μεγίστη	»	757,63	(τὴν 25^{ην})
Ἐλαχίστη	»	745,30	(τὴν 9^{ην})

Θερμόμετρον ἐκ.

Μέση	θερμοκρασία	21,09	
Μεγίστη	»	27, 9	(τὴν 20^{ην})
Ἐλαχίστη	»	12, 8	(τὴν 15^{ην})

Ἡμέραι βροχῆς 6 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 11,75 χμ.), ἀστραπῶν 3, βροντῶν 2. Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 19 ἡμέρας ΝΔ, 1 Β, 5 ΒΑ, 1 Α, 1 ΝΑ, 4 Ν.

ΑΒΛΕΠΤΗΜΑΤΑ.

Ἐν σελ. 524, στίχ. 13 τοῦ Η'. τόμου ἀντὶ τοῦ «ὥστε» ἀνάγνωθι *καὶ* — Αὐτόθι, στίχ. 8 ἀντὶ «χρυσᾶ» ἀνάγν. *χρυσοῦ*— σελ. 525, στίχ. 13 ἀντὶ «τὰ» ἀνάγν. *τὸ*—Αὐτόθι, στίχ. 14 ἀντὶ «τὰ» ἀνάγν. *τῶν* — σελ. 526, στίχ. 29 ἀντὶ «0,650» ἀνάγν. 0,065—σελ. 527, στίχ. 9 ἀντὶ «0,550» ἀνάγνωθι *0,053*—Αὐτόθι, στίχ. 17 ἀντὶ «βούκεντρα» ἀνάγν. *βούκρανα* —Αὐτόθι, στίχ. 18 ἀντὶ «τῆς κολοβῆς ἐπιγραφῆς» ἀνάγνωθι *τὴν κολοβὴν ἐπιγραφήν*.—Αὐτόθι, στίχ. 20 ἀντὶ «Δειρανδειωτ» ἀνάγν. *Δειραδιωτ*.—Αὐτόθι, στίχ. 21 ἀντὶ «Διονυσου» ἀνάγν. *Διονυσοῦ*

Digitized by Google

ΚΡΙΤΙΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ
ΕΙΣ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΤΡΑΒΩΝΟΣ.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ(*).

Εἰ μὲν ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ πατρὸς τῆς γεωγραφίας ὁ μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς καὶ ἐπιστασίας ἀναγινώσκων αὐτὸ μετὰ πολλῆς δυσκολίας εὑρίσκει ὀλισθήματα, παραδρομὰς καὶ ἁμαρτήματα αὐτοῦ, ἀναντιῤῥήτως εὐχερέστερον πολλῷ πλείονα καὶ μείζονα ἀνακαλύπτει ὁ τοιοῦτος ἐν τοῖς περισωθεῖσιν ἡμῖν ἀποσπάσμασι τοῦ πάνυ ἀκρίτου καὶ ἀγεωγραφήτου Βυζαντινοῦ ἐπιτομέως αὐτοῦ, ὧν τὰ μὲν εὐΐκτα, τὰ δὲ Καισαρικῆς δεόμενα τομῆς καὶ ἄλλα τελευταῖον φθισιῶντά εἰσι καὶ ἑπομένως ἀνίατα διαμενοῦσιν ἕως ἂν εὑρεθῇ που, εἰ μή γ' εὑρέθη, ὡς πρό τινος ἠγγέλθη, πλῆρες τοῦ ἑβδόμου βιβλίου τῆς συγγραφῆς χειρόγραφον πρὸς θεραπείαν τῶν τοιούτων καὶ πρὸς συμπλήρωσιν τῶν περὶ Μακεδονίας, Ἠπείρου καὶ Θρᾴκης γεωγραφουμένων.

Διὸ δὴ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ὑποδείξας τινὰ τῶν ἐν τῷ κειμένῳ νοσούντων καὶ κακῶς ἐχόντων καὶ θεραπείαν τινὰ αὐτῶν ὑποβαλών, ἐν τοῖς ἑπομένοις προτίθεμαι νὰ χαρακτηρίσω ὅσα ἐν τοῖς ἀποσπάσμασιν ἀνεκάλυψα δεινῶς πάσχοντα καὶ διαγράψω φάρμακα πρὸς ἴασιν τῶν ἐπιδεκτικῶν θεραπείας.

Α'. Στράβωνος ἀποσπάσματα 329. 10.

«Ὅτι ἡ Μακεδονία περιορίζεται . . . ἐκ νότου δὲ τῇ Ἐγνατίᾳ ὁδῷ ἀπὸ Δυῤῥαχίου πόλεως πρὸς ἀνατολὰς ἰούσῃ ἕως Θεσσαλονικείας. Καὶ ἔστι τὸ σχῆμα τοῦτο τῆς Μακεδονίας παραλληλόγραμμον ἔγγιστα.»

Ἐν τούτῳ τῷ μέρει τοῦ 10 ἀποσπάσματος παρατηρῶ ὅτι δύο τινά εἰσιν ἡμαρτημένα· πρῶτον μὲν ὅτι ἡ Ἐγνατία ὁδὸς ἀρχομένη ἐκ Δυῤῥαχίου καὶ Ἀπολλωνίας καὶ διερχομένη διὰ τῆς Ἰλλυρίδος καὶ μέσης Μακεδονίας ἐξικνεῖτο μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἕβρου ποταμοῦ καὶ τῆς πόλεως Κυψέλων, ὡς ὀρθῶς παρα-

(*) Ἰδὲ σελ. 431 τοῦ ς'· τεύχους τοῦ Η'. τόμου τοῦ Ἀθηναίου.

Digitized by Google

τηρεῖ Ταφέλιος (1) καὶ οὐχὶ μέχρι τῆς Θεσσαλονίκης, ἥτις ἀπετέλει τὸ μέσον τῆς ὁδοῦ.

Ὅτι δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει καὶ ὅτι ὁ ἐπιτομεὺς κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῦ ἀνηλεῶς ἠκρωτηρίασε τὰ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος προειρημένα περὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης, πλὴν πολλῶν ἄλλων, αὐτὸς Στράβων, λεπτομερῶς καὶ ἀκριβῶς περιγράφων αὐτήν, διαῤῥήδην μαρτυρεῖ (7, 322)· «Ἐκ δὲ τῆς Ἀπολλωνίας εἰς Μακεδονίαν ἡ Ἐγνατία ἐστὶν ὁδὸς πρὸς ἕω, βεβηματισμένη κατὰ μίλιον καὶ κατεστηλωμένη μέχρι Κυψέλων καὶ Ἕβρου ποταμοῦ (2).

Δεύτερον δὲ ὅτι, οὕτω περιορίζων ἐκ νότου τὴν Μακεδονίαν διὰ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, ἥτις κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ Στράβωνος διήρχετο διὰ Λυχνηδοῦ πόλεως καὶ Πυλῶνος τόπου, ὁρίζοντος ἐν τῇ ὁδῷ τήν τε Ἰλλυρίδα καὶ τὴν Μακεδονίαν, καὶ ἐντεῦθεν παρὰ τὸ ὄρος Βαρνοῦντα διὰ Ἡρακλείας καὶ Λυγκηστῶν καὶ Ἐορδῶν εἰς Ἔδεσσαν καὶ Πέλλην μέχρι τῆς Θεσσαλονίκης, αὐθαιρέτως ἀποκλείει τὸ ἥμισυ τῆς Μακεδονίας ἤτοι τὸ πλεῖστον τῆς Λυγκηστίδος, Ἐορδαίας, Ἠμαθίας, Βοττιαίας καὶ ὁλόκληρον τὴν Ὀρεστίδα, Ἐλίμειαν καὶ Πιερίαν ἐκτὸς αὐτῆς, ὅπερ ἀτοπώτατόν ἐστιν. Οὐδέποτε γὰρ ἡ Μακεδονία τοιαῦτα ἔσχεν ὅρια ἐκ νότου ὡς πάνυ ἀλόγως διατείνεται ὁ ἐπιτομεύς. Ὅτι δὲ καὶ τοῦτο τέλεον ἡμαρτημένον ἐστὶν ἀποδείκνυται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ὀρθῶς διαγράφοντος τὰ πρὸς νότον ὅρια τῆς Μακεδονίας ἐν τῷ 15 ἀποσπάσματι

«Ὅτι ὁ Πηνειός . . . διορίζει Μακεδονίαν μὲν πρὸς βορρᾶν· Θεσσαλίαν δὲ πρὸς νότον» καὶ ἐν τῷ προηγουμένῳ 14 «τὰς πηγὰς ἔχοντα ἀπὸ τοῦ Τιταρίου ὄρους συμφυοῦς τῷ

1) Tafel fragm. p. 10. Not. 20. « Thessalonica cum Via Egnatia alio tempore illustravi. Ista vero Romanorum via medium habuit Thessalonicæ non finem, qui erat ex oriente Hebri (Maritzae).».

2) Εἰς τὸ αὐτὸ περιπίπτει ἁμάρτημα ὁ ἐπιτομεὺς καὶ ἐν τέλει τοῦ 13 ἀποσπάσματος, ἔνθα ψευδόμενος διαβάλλει Στράβωνα «λέγει δὲ καὶ τὴν Ἐγνατίαν ὁδὸν τελευτᾷν εἰς Θεσσαλονίκειαν ἀπὸ τοῦ Ἰονίου κόλπου».

Digitized by Google

Ὀλύμπῳ, ὃ κἀντεῦθεν ἄρχεται διορίζειν τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας . . . ἐν ἀριστερᾷ μὲν ἔχων τὸν Ὄλυμπον, Μακεδονικὸν ὅρος μετεωρότατον».

Κατὰ ταῦτα τοίνυν διορθωτέον τὸ χωρίον ὡς ἑξῆς

Ὅτι ἡ Μακεδονία περιορίζεται . . . . ἐκ νότου δὲ ταῖς ἐκβολαῖς τοῦ Πηνειοῦ, τῷ Ὀλύμπῳ, τῷ Τιταρίῳ, τοῖς Καμβουνίοις καὶ τοῖς Ἰλλυρικοῖς καὶ Ἠπειρωτικοῖς ὄρεσι.

Τὰ δὲ περὶ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ λεγόμενα ἐντελῶς διαγραπτέα ὡς μηδεμίαν σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὰ νότια ὅρια τῆς Μακεδονίας καὶ ὡς ἀλόγως παρεμβεβλημένα ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ ἐπιτομέως θεωρητέα.

Β'. Στράβωνος ἀποσπάσματα 329. 12.

«Ὅτι ὁ Πηνειὸς μὲν ὁρίζει τὴν κάτω καὶ πρὸς θαλάττῃ Μακεδονίαν ἀπὸ Θετταλίας καὶ Μαγνησίας, Ἀλιάκμων δὲ τὴν ἄνω, καὶ ἔτι τοὺς Ἠπειρώτας καὶ τοὺς Παίονας καὶ αὐτὸς καὶ ὁ Ἐριγὼν καὶ ὁ Ἀξιὸς καὶ ἕτεροι.»

Τὸ μὲν πρῶτον μέρος τοῦ ἀποσπάσματος τούτου μέχρι τῆς λέξεως Μαγνησίας ὀρθῶς καὶ καλῶς ἔχον φαίνεται. Τὸ ὑπόλοιπον ὅμως μέχρι τέλους λίαν συγκεχυμένον καὶ ἡμαρτημένον ἐστίν. Πρῶτον μὲν γὰρ ὁ Ἀλιάκμων οὐ χωρίζει τὴν ἄνω Μακεδονίαν ἀπὸ τῶν Ἠπειρωτῶν, καθ' ὅσον μεταξὺ τούτων καὶ τοῦ Ἀλιάκμονος ἐκτείνεται ἡ Ὀρεστὶς καὶ ἡ Ἐλίμεια ἐν μέρει, οὐδὲ σχέσιν τινὰ ἔχει πρὸς τοὺς ἀπώτατα ἐν τῷ βορείῳ Ἐριγῶνι, Ἀξιῷ καὶ Στρυμόνι οἰκοῦντας Παίονας, ἀλλ' ἐντὸς καθαρῶς Μακεδονικῆς χώρας ῥέει, οὐδόλως ἐφαπτόμενος ἀλλοτρίας. Δεύτερον δὲ οὔτε ὁ Ἐριγὼν οὔτε ὁ Ἀξιὸς ἔχουσι σχέσιν τινὰ πρὸς τοὺς μακρὰν οἰκοῦντας Ἠπειρώτας, ῥέοντες ἐν μέσῳ Μακεδονικῆς χώρας· μόνον δὲ πρὸς τοὺς Παίονας ἀναφέρονται ὁ Ἐριγών, ὁ Ἀξιὸς καὶ ἀντὶ τοῦ «καὶ ἕτεροι» ὁ Στρυμών. Ὅθεν διαγραπτέαι αἱ λέξεις «καὶ ἔτι τοὺς Ἠπειρώτας . . . καὶ αὐτὸς» καὶ διορθωτέον τὸ χωρίον ὧδε

Digitized by Google

Ἁλιάκμων δὲ τὴν ἄνω καὶ τοὺς Παίονας ὁ Ἐριγών, ὁ Ἀξιὸς καὶ ὁ Στρυμών.

Τὸ χωρίον τοῦτο ἄνευ τινὸς παρατηρήσεως Ταφέλιος μὲν (1) πιστῶς καὶ ἀκριβῶς μεταφράζει κατὰ λέξιν· ὁ δὲ Amedée Tardieu (2) οὐχὶ τοσοῦτον ὀρθῶς ἐλευθεριάζων ἐν τῇ μεταφράσει.

Γ'. Στράβωνος ἀποσπάσματα 329. 15.

«Ὅτι ὁ Πηνειὸς ποταμὸς, ῥέων διὰ τῶν Τεμπῶν, καὶ ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ Πίνδου ὄρους, καὶ διὰ μέσης Θεσσαλίας καὶ τῶν Δαπιθῶν καὶ Περῥαιβῶν, δεχόμενός τε τὸν Εὔρωπον ποταμόν, ὃν Ὅμηρος Τιταρήσιον ὠνόμασε, διορίζει Μακεδονίαν μὲν πρὸς βορῥᾶν, Θεσσαλίαν δὲ πρὸς νότον.»

Ἐν τῷ ἀποσπάσματι τούτῳ μεγάλη ἐπικρατεῖ ἀταξία κατὰ τὴν θέσιν τῶν λέξεων, ἐλέγχουσα τὴν ἀδεξιότητα τοῦ ἐπιτομέως, διαστρεβλοῦντος καὶ ἀντιστρέφοντος τὴν λογικὴν συνάφειαν καὶ φυσικὴν σχέσιν τῶν τριῶν τοῦ ποταμοῦ μερῶν ἤτοι τῶν πηγῶν, τῆς πορείας καὶ τῶν ἐκβολῶν αὐτοῦ. Διὸ πρὸς θεραπείαν τῆς ἀταξίας καὶ συγχύσεως διορθωτέον τὸ χωρίον ὡς ἑφεξῆς

Ὅτι ὁ Πηνειὸς ποταμός, ἀρχόμενος ἐκ τοῦ Πίνδου ὄρους καὶ διὰ μέσης Θεσσαλίας καὶ τῶν Δαπιθῶν καὶ τῶν Τεμπῶν ῥέων, δεχόμενός τε τὸν Εὔρωπον ποταμόν, ὃν Ὅμηρος Τιταρήσιον ὠνόμασε, διορίζει Μακεδονίαν μὲν πρὸς βορῥᾶν, Θεσσαλίαν δὲ πρὸς νότον (3).

---

1) Tafel fragm. p. 11. «Dein Epirotas et Paeonas tum ipse, tum Erigon, Axius et allii.»

2) Am. Tardieu Ttraduct. nouvelle t. 2. p. 75. «C' est le Pénée qui sépare de la Thessalie et de la Magnésie la Macédoine inférieure ou maritime et l' Haliacmon qui sépare celle-ci de la haute Macédoine; puis le même fleuve, l' Erigon, l' Axius et d' autres encore séparent la haute-Macédoine de l' Epire et de la Paeonie.»

3) Τῶν μεταφραστῶν τοῦ ἀποσπάσματος τούτου Ταφέλιος μὲν

Digitized by Google

Ἔνθα πλὴν τῆς τακτοποιήσεως τῶν λέξεων διέγραψα καὶ τὴν λέξιν «Περῥαιβῶν» ὧν τὴν χώραν, οἰκούντων πρὸς βορῥᾶν ὑπὸ τὰ Καμβούνια ὄρη διέρχεται ὁ Εὔρωπος καὶ οὐχὶ ὁ πολὺ νοτιώτερον ῥέων Πηνειός (4). Ὅτι δὲ οὕτω μόνον ταῦτα καλῶς ἔχουσι, μαρτυρεῖ τὸ προηγούμενον 14 ἀπόσπασμα

«Ῥεῖ δ' ὁ Πηνειὸς ἀπὸ τοῦ Πίνδου ὄρους διὰ μέσης τῆς Θεσσαλίας πρὸς ἕω. Διελθὼν δὲ τὰς τῶν Λαπιθῶν πόλεις καὶ Περῥαιβῶν τινας συνάπτει τοῖς Τέμπεσι, παραλαβὼν πλείους ποταμούς, ὧν καὶ ὁ Εὔρωπος.»

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἀναμφισβήτητον καθίσταται ὅτι τὸ 15 ἀπόσπασμα, πάσχον, θεραπείας δεῖται.

Δ'. Στράβωνος ἀποσπάσματα 330. 20.

«Μετὰ δὲ τὸ Δῖον αἱ τοῦ Ἁλιάκμονος ἐκβολαί. Εἶτα Πύδνα, Μεθώνη, Ἅλωρος καὶ ὁ Ἐριγὼν ποταμὸς καὶ Δουδίας· ὁ μὲν ἐκ Τρικλάρων ῥέων δι' Ὀρεστῶν καὶ τῆς Πελλαίας ἐν ἀριστερᾷ ἀφιεὶς τὴν πόλιν, καὶ συμβάλλων τῷ Ἀξιῷ.»

Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο μᾶλλον συγκεχυμένον τῶν προηγουμένων ὄν, τοσοῦτον βαρέως νοσεῖ, ὥστε γενναίας χρῄζει ἐγχειρήσεως πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ καὶ σαφέστατα ἀποδείκνυσι πόσον ἀγεωγράφητος ἦν ὁ τοῦ Στράβωνος ἐπιτομεύς.

Πρῶτον μὲν γὰρ ἡ λέξις Ἁλιάκμονος, ἀνάρμοστος οὖσα ἐνταῦθα ὡς πρὸς τὰς ἑπομένας λέξεις, ἀνάγκη νὰ ἀντικατασταθῇ δι' ἑτέρας ἵνα προκύψῃ λογικὴ καὶ φυσικὴ ἔννοια ἐκ τοῦ ὅλου ἀποσπάσματος. Τοιαύτη δὲ μόνη ἐστὶν ἡ λέξις «Ἑλικῶνος» κατάλ-

---

(Fragm. p. 13) μόνον τὸ πρῶτον μέρος αὐτοῦ διώρθωσε «Peneus fluvius, initio sumto a Pindo monte», τὰ δὲ λοιπὰ κατέλιπεν ὡς ἔχουσι. Ὁ δὲ Am. Tardieu οὐδὲν μετέβαλεν, ἀλλὰ κατὰ λέξιν μετέφρασεν αὐτό.

4) Taf fragm. p. 12. «Ergo potior Lapitharum regionis pars significatur, minor Perrhaeborum, quam Peneus ultimo cursus stadio praeterlabitur. Istos igitur Perrhaebos in radicibus Olympi meridionalibus quaero.»

Digitized by Google

ληλος· ὄντως γὰρ αἱ ἐκβολαὶ τούτου τοῦ δευτερεύοντος ποταμοῦ τῆς Μακεδονίας εἰσὶ πρὸς Β τοῦ Δίου, μεθ' ἃς κεῖνται αἱ ἀναφερόμεναι πόλεις Πύδνα, Μεθώνη καὶ Ἅλωρος. Ἐὰν δὲ τοὐναντίον ἀποδεχθῶμεν ὡς καλῶς ἔχουσαν τὴν γραφὴν «Ἁλιάκμονος» μετὰ τὸ Δῖον, τότε ἡ Πύδνα καὶ ἡ Μεθώνη, κείμεναι πρὸς νότον τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἁλιάκμονος, μένουσι πρὸς βορρᾶν αὐτοῦ, ὅπερ ἀτοπώτατον καὶ ψευδέστατον.

Ὅτι δὲ Ἑλικὼν ποταμὸς ὑπάρχει παρὰ τὸ Δῖον ἐκβάλλων εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, διαῤῥήδην μαρτυρεῖ Παυσανίας (9, 80, 4)· «Ῥεῖ δὲ καὶ ποταμὸς Ἑλικὼν» καὶ Livius 44, 6. καὶ Heuzey Olympe p. 121.

Δεύτερον δὲ μείζονα τούτου δυσκολίαν παρέχει ἡ μετὰ τὴν λέξιν Ἅλωρος θέσις τῶν λέξεων «καὶ ὁ Ἐριγών,» ὅστις ἐνταῦθα οὐδεμίαν σχέσιν καὶ θέσιν δύναται νὰ ἔχῃ πρὸς τὴν λέξιν Ἅλωρον καὶ Μεθώνην, ὡς ἀπώτατα πρὸς βορρᾶν κείμενος ἐν τῷ λεκανοπεδίῳ τῆς Δερῤῥιόπου Παιονίας καὶ τῆς Πελαγονίας, καὶ ἑπομένως φύσει ἀδύνατός ἐστιν ἡ ἐνταῦθα ὕπαρξις αὐτοῦ, μεταξὺ τοῦ ὁποίου καὶ τῆς Ἀλώρου μεσολαβοῦσιν ὁλόκληροι ἐπαρχίαι ἤτοι ἡ Λυγκηστίς, ἡ Ἐορδαία, ἡ Ἀλμοπία, ἡ Ἠμαθία καὶ ἡ Βοττιαία· ὅτι δὲ οὕτως ἔχον ἐστίν, αὐτὸς Στράβων μαρτυρεῖ περιγράφων ἐν τῷ περισωθέντι μέρει (7, 328) τὸν Ἐριγῶνα. «Ὁ δὲ Ἐριγὼν πολλὰ δεξάμενος ῥεύματα ἐκ τῶν Ἰλλυρικῶν ὀρῶν καὶ Λυγκηστῶν καὶ Βρύγων καὶ Δευριόπων καὶ Πελαγόνων εἰς τὸν Ἀξιὸν ἐκδίδωσι,» περὶ οὗ εἴρηται τὰ δέοντα προηγουμένως. Πλὴν δὲ τῆς μαρτυρίας ταύτης, καθιστώσης περιττὴν πᾶσαν περαιτέρω συζήτησιν, ἐνισχύουσι τὴν εἰκασίαν μου καὶ αἱ παρεπόμεναι λέξεις «ὁ μὲν (Ἐριγὼν) ἐκ Τρικλάρων ῥέων δι' Ὀρεστῶν,» ὧν ἡ μὲν «Τρικλάρων» ἐκ τῶν ἅπαξ εἰρημένων παρὰ Στράβωνι οὖσα, ἀλλαχόθεν ἄγνωστος μένει (1), ἡ δὲ ἑπομένη «Ὀρεστῶν», γνωστοτάτη οὖσα ἤδη, ἐντελῶς ἄσχετός ἐστι πρὸς τὸν Ἐριγῶνα, μεταξὺ τοῦ ὁποίου καὶ τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Ὀρε-

1) Tafel fragm. p. 14. «Triclari ante erant ignoti.» Dindorf δὲ ἡμαρτημένως ὑπολαμβάνει πάλιν τῆς Ἠπείρου.

Digitized by Google

στῶν μεσολαβεῖ ἡ Δυγκηστὶς καὶ Πελαγονία, ΒΑ τῆς ὁποίας ῥέει ὁ Ἐριγών.

Κατὰ ταῦτα τοίνυν φυσικῶς ἀδυνάτου ἀποδειχθείσης τῆς θέσεως τοῦ Ἐριγῶνος πρὸς τῇ Ἀλώρῳ καὶ Μεθώνῃ καὶ Πύδνῃ, ὑπολείπεται νὰ ὁρισθῇ ποία ἄλλη λέξις δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν λέξιν «Ἐριγών», ἵνα συμφωνήσῃ ταῖς λοιπαῖς κατὰ τὴν ἔννοιαν.

Πρὸς θεραπείαν τοῦ νοσήματος τούτου, ὅπερ ἐνεποίησε τῷ ἀποσπάσματι ἡ γεωγραφικὴ τοῦ ἐπιτομέως ἀμάθεια, οὐδεμία ἄλλη φαίνεταί μοι προσφορωτάτη ἢ ἡ λέξις «Ἀλιάκμων.» Ὄντως γὰρ οὗτος καὶ μόνος, πηγάζων ἐκ τῆς ἀνατολικῆς ὑπωρείας τοῦ Βοΐου ὄρους, πρῶτον μὲν ῥέει διὰ τῶν Ὀρεστῶν, εἶτα δὲ κατὰ μέγα μέρος διερχόμενος τὴν Ἐλίμειαν, ἐκβάλλει εἰς τὸν Θερμαῖον κόλπον πλησίον τῆς παρακειμένης Ἀλώρου καὶ τοῦ συναναφερομένου Δουδίου, καὶ ἡ ἀντικατάστασις αὕτη πληρέστατα συνᾴδει πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ πράγματος.

Τούτου δὲ τεθέντος ὡς ἀληθοῦς καὶ ἀναμφισβητήτου, ὑπολείπεται νὰ ἑρμηνευθῶσιν αἱ μετὰ τὴν λέξιν «Ὀρεστῶν» ἑπόμεναι λέξεις «καὶ τῆς Πελλαίας ἐν ἀριστερᾷ ἀφιεὶς τὴν πόλιν.» Ταφέλιος μὲν ὀρθῶς ἀποδοκιμάζων τὴν ἀταξίαν τῶν λέξεων τοῦ ἀποσπάσματος τούτου (1) καὶ μὴ δυνάμενος νὰ συμβιβάσῃ τὰ ἀσυμβίβαστα, ἀποδέχεται τὴν γραφὴν «Ἐριγὼν» καὶ προτείνει ἀντὶ τῆς γραφῆς «Πελλαίας» τὴν «Πελαγονίας» χωρὶς νὰ λάβῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς λέξεις «Ὀρεστῶν, Ἄλωρος καὶ Δουδίας» συναναφερομένας μὲν μετὰ τοῦ Ἐριγῶνος, μηδεμίαν ὅμως σχέσιν ἐχούσας πρὸς τὸν ἀπώτατα κείμενον Ἐριγῶνα «Ergo pro Πελλαίας legi vix aliter poterit quam Πελαγονίας.» Ὅτι δὲ οὔτε ἡ λέξις «Πελλαίας» δηλούσης τὴν χώραν τῆς ἐν Βοττιαίᾳ Πέλλης, πρὸς τὴν ὁποίαν οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν ὁ Ἐριγών, κατάλληλός ἐστιν, οὔτε ἡ λέξις «Πελαγονίας» ἣν προτείνει Ταφέλιος, ἁρμόζει πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτῆς ἕνεκα τῶν

1) Tafel fragm. p. 14. «Nullo ordine s. Strabo s. Epitomator Erigonem et Ludiam fluvios memorat... Maxime vero incommoda Erigonis mentio esse videtur.»

Digitized by Google

προειρημένων λέξεων «Ὀρεστῶν, Ἀλώρου καὶ Λουδίου», μεθ' ὧν συμφύρεται ὁ Ἐριγὼν ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ἀντικαταστάτου Ἁλιάκμονος. Ὅθεν ἀντὶ «Πελλαίας καὶ Πελαγονίας» γραπτέον μοι φαίνεται «Βερροίας», πλησίον τῆς ὁποίας πράγματι διέρχεται ὁ Ἁλιάκμων καὶ ἐν ἀριστερᾷ ἀφίησι τὴν πόλιν (Βέρροιαν), ἐν ᾗ πόλις Πελαγονία, ὡς διατείνεται Ταφέλιος, ἄγνωστός ἐστι τῷ Στράβωνι καὶ προσέτι ὁ Ἐριγὼν ἀφίησι τὴν κατὰ Ταφέλιον Πελαγονίαν (Βιτώλια) πόλιν οὐχὶ ἐν ἀριστερᾷ, ἀλλ' ἐν δεξιᾷ, ὅπερ ἐντελῶς ἀνατρέπει τὴν εἰκασίαν αὐτοῦ.

Ὁ δὲ νέος μεταφραστὴς τοῦ Στράβωνος Amédée Tardieu, ὁ καὶ βραβευθεὶς διὰ τὴν μετάφρασιν, ἀβασανίστως ἀποδέχεται μὲν τὴν γραφὴν «Ἐριγὼν καὶ Πελλαίας» ὡς καλῶς ἔχουσαν, ἀποδοκιμάζων τὴν διόρθωσιν τοῦ Ταφελίου «Πελαγονίας» καὶ μεταβάλλει μόνον τὴν λέξιν «Τρικλάρων» εἰς Δευριόπων, οὐδόλως ὅμως λαμβάνει ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Ἐριγὼν ἀπώτατα ῥέει τῆς Πελλαίας χώρας, ἐν Παιονίᾳ καὶ Πελαγονίᾳ, καὶ ὅτι ἑπομένως ὡς τοιοῦτος οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τοὺς Ὀρέστας, τὴν Ἄλωρον, τὴν Μεθώνην καὶ τὸν Λουδίαν, μεθ' ὧν ἀτοπώτατα συμφύρεται ὁ Ἐριγών. Ὅτι δὲ πάντῃ ἀνυπόστατός ἐστιν ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Tardieu, (1) καί περ ἐπικαλουμένου τὴν μαρτυρίαν τοῦ

---

1) Geograph. de Strabon. traduct. nouvel. t. 1. 77. «Nous avons vu ainsi que Müller, dans cette denomination l'équivalenl de trifarium divisi, mais en raprochant ce passage du § 9. du ch. VII du présent livre, nous avons cru devoir l'appliquer aux Deuriopes situés plus près de la source du fleve plutôt qu'aux Pelagons, d'autant que Strabon dans le même passage nous nomme les 3 villes ou chefs-lieux de la Deuriopie, Bryanium, Alalcomènes ou Alcomènes et Stymbara. Ind. var. lect. p. 987 col. 1 et 2. Voy. la note ou pour mieu dire l'interessante disertation à l'adresse de Tafel dans laquelle Müller demontre qu'il faut maintenir le nom de Πελλαίας par préférence à celuis de Πελαγονίας. C'était aussi l'avis du savant M. Hase (Journal des Savants 1858 p. 757), qui relève à cette occasion un des principaux mérites de l'adition de Müller, «d'avoir établi une distinction claire et précise entre lesfaux provenant des copistes,

Digitized by Google

Μυλλέρου, τοῦ Hase καὶ ἄλλων, ἱκανῶς ἐδείχθη ἐν τοῖς προειρημένοις καὶ πᾶσα περαιτέρω συζήτησις ἀποβαίνει περιττή.

Ἐξ ὅλου δὲ τοῦ ἀποσπάσματος μόνον αἱ τελευταῖαι λέξεις «καὶ συμβάλλων τῷ Ἀξιῷ» ὑγιαίνουσι καὶ ὀρθῶς ἔχουσιν, ἀναφερόμεναι εἰς τὸν Ἐριγῶνα, πᾶσαι δὲ αἱ λοιπαὶ ἀναφέρονται κάλλιστα εἰς τὸν Ἁλιάκμονα καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὸν Ἐριγῶνα ἕνεκα τῆς μεγάλης τῶν ἀναφερομένων ἀποστάσεως. Διὸ δὴ διορθωτέον ὅλον τὸ ἀπόσπασμα ὧδε

Μετὰ τὸ Δῖον αἱ τοῦ Ἑλικῶνος ποταμοῦ ἐκβολαί· εἶτα Πύδνα, Μεθώνη, Ἄλωρος καὶ ὁ Ἁλιάκμων ποταμὸς καὶ Λουδίας· ὁ μὲν ἐκ Τρικλάρων ῥέων δι' Ὀρεστῶν καὶ τῆς Βερροίας ἐν ἀριστερᾷ ἀφιεὶς τὴν πόλιν καὶ συμβάλλων τῷ Λουδίᾳ.

Ὄντως γὰρ πάλαι ὁ Λουδίας συνεξέβαλλε τῷ Ἁλιάκμονι κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας Ἡροδότου «μέχρι Λυδίεώ τε ποταμοῦ καὶ Ἁλιάκμονος, οἳ οὐρίζουσι γῆν τὴν Βοττιαιΐδα καὶ Μακεδονίδα, ἐς τώυτὸ ῥέεθρον τὸ ὕδωρ συμμίσγοντες,» καὶ οὐχὶ τῷ Ἀξιῷ, ὡς νῦν συμβαίνει. Ἵνα πεισθῇ δέ τις περὶ τῆς ἀληθείας τῶν λεγομένων μοι, ἀρκεῖ νὰ λάβῃ πρὸ ὀφθαλμῶν οἱονδήποτε γεωγραφικὸν πίνακα ἀρχαῖόν τε καὶ νέον καὶ παρατηρήσῃ τὴν θέσιν τοῦ Ἐριγῶνος καὶ τῆς Πελλαίας μετὰ τῆς Πέλλης, μεταξὺ τῶν ὁποίων προφανῶς ὄψεται ὅτι οὔρεά τε σκιόεντα πεδία τε γελόωντα ὑπάρχουσι, καθιστῶντα φύσει ἀδύνατον τὸν σύνδεσμον αὐτῶν.

Ε'. Στράβωνος ἀποσπάσματα 330. 22.

«Ὅτι μετὰ τὸ Δῖον πόλιν ὁ Ἁλιάκμων ποταμός ἐστιν, ἐκβάλλων εἰς τὸν Θερμαῖον κόλπον. Καὶ τὸ ἀπὸ τούτου ἡ πρὸς βορρᾶν τοῦ κόλπου παραλία Πιερία καλεῖται ἕως τοῦ Ἀξιοῦ ποταμοῦ, ἐν ᾗ καὶ πόλις Πύδνα, ἣ νῦν Κίτρον καλεῖ-

---

et les erreurs commises par Strabon lui-même.» Καὶ ὅμως φύσει ἀδύνατόν ἐστι νὰ συμβιβασθῇ ὁ Ἐριγὼν μετὰ τῆς Πελλαίας καὶ τὰ φύσει ἀδύνατα λόγοις κενοῖς οὐ συμβιβάζονται· ἁπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τῶν θέσεων πείθει περὶ τούτου.

Digitized by Google

ται· εἶτα Μεθώνη καὶ Ἄλωρος πόλεις· εἶτα Ἐριγὼν καὶ Λουδίας ποταμοί.»

Τὸ μὲν πρῶτον μέρος τοῦ ἀποσπάσματος τούτου «ὅτι μετὰ τὸ Δῖον» μέχρι τοῦ «κόλπον» καλῶς ἔχει. Τὸ παρεπόμενον ὅμως μέρος «καὶ τὸ ἀπὸ τούτου ἡ πρὸς βορρᾶν τοῦ κόλπου παραλία Πιερία καλεῖται ἕως τοῦ Ἀξιοῦ ποταμοῦ» τέλεον ἡμαρτημένον ἐστὶν ὡς μετατοπίζον καὶ περιορίζον τὴν Πιερίαν μεταξὺ τοῦ Ἁλιάκμονος καὶ τοῦ Ἀξιοῦ, ἔνθα ἔκειτο μέρος μὲν τῆς Ἡμαθίας, μέρος δὲ τῆς Βοττιαίας, καὶ καταλεῖπον ἀνώνυμον καὶ κενὴν πᾶσαν τὴν πρὸς νότον τοῦ Ἁλιάκμονος παραλίαν χώραν, ἤτοι τὴν ἀληθῆ Πιερίαν. Λίαν δ' ἄπορον φαίνεταί μοι ὅτι οὐδεὶς τῶν νεωτέρων ἐκδοτῶν καὶ μεταφραστῶν τοῦ Στράβωνος παρετήρησε καὶ τοῦτο τὸ Ἡράκλειον ἅλμα τοῦ ἐπιτομέως, ὧν Ταφέλιος μὲν μόνον περὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς Πιερίας μέχρι τοῦ Ἀξιοῦ λόγον ποιεῖται, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ τῆς μετατοπίσεως καὶ ἀναστατώσεως αὐτῆς· «Pieriam usque ad Axium procurrere h. l. dicit. Inferius vero Alorum Bottiaeam urbem nuncupat. Quot utrumque vix concilliari potest. Bottiaea enim unter Axium Ludiamque intermedia est (Fragm. p. 18. Not. 44). Ὁ δὲ βραβευθεὶς Tardieu (1) οὐδὲν λέγει περὶ τῶν ἐνταῦθα κακῶς ἐχόντων καὶ θεραπείας δεομένων πρὸς παράστασιν τῆς ἀληθείας.

Κατὰ ταύτην δὲ τὴν ἐκδοχὴν καὶ γραφὴν τοῦ ἐπιτομέως, τοποθετοῦντος τὴν Πιερίαν μεταξὺ τοῦ Ἁλιάκμονος καὶ Ἀξιοῦ, ἀνάγκη νὰ τεθῇ καὶ ἡ παρεπομένη Πύδνα καὶ Μεθώνη, ὡς πόλεις τῆς Πιερίας, πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἁλιάκμονος μέχρι τοῦ Ἀξιοῦ,

1) Vol. 2. p. 79· «Passé Dium, on arrive à Haliacmon, fleuve qui se jette dans le golf Thermæen. Puis, à partir de ce fleuve, commence la côte de Pierie, qui s'étend au N. long du golf jusqu'à l'embouchure de l'Axius. On y remarque la ville de Pydna (nous omettons dans la traduction les mots ἣ νῦν Κίτρον καλεῖται, qui nous ont paru comme à Müller une glosse évidente), bientôt suivie des villes de Methone et d'Aloros, comme celles-ci le sont des deux rivières de l'Erigon et du Ludias.»

Digitized by Google

ὅπερ φύσει ἀτοπώτατον καὶ ψευδέστατόν ἐστιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀντιφάσκει τοῖς ἐν τῷ προηγουμένῳ 20 ἀποσπάσματι εἰρημένοις περὶ τῆς παρεπομένης Ἀλώρου καὶ Πύδνης, ἔνθα λέγει «τὴν μὲν οὖν Ἄλωρον Βοτταϊκὴν νομίζουσι, τὴν δὲ Πύδναν Πιερικήν,» καὶ τοῖς ἐν τῷ ἑπομένῳ «ἡ μὲν οὖν Πύδνα Πιερική ἐστι πόλις, ἡ δὲ Ἄλωρος Βοτταϊκή.»

Τὸ δὲ χάσμα τοῦτο καὶ νόσημα οὐδόλως πληροῦται καὶ θεραπεύεται ἄλλως εἰ μὴ διὰ τῆς διορθώσεως τῶν πρώτων λέξεων «ὅτι μετὰ τὸ Δῖον πόλιν ὁ Ἁλιάκμων» εἰς τὸ ἑξῆς «ὅτι πρὸς νότον τοῦ Δίου ὁ Πηνειὸς» εἰ ἐπιτρέπετο τοιαύτη διόρθωσις. Οὕτω γὰρ καὶ μόνον αἴρεται τὸ χάσμα καὶ κατευοδοῦται ἡ ἔννοια πρὸς τὰς ἑπομένας λέξεις τοῦ χωρίου «καὶ τὸ ἀπὸ τούτου (τοῦ Πηνειοῦ ἀντὶ τοῦ Ἁλιάκμονος) ἡ πρὸς βορρᾶν τοῦ κόλπου παραλία Πιερία καλεῖται.» Ὑπολείπεται δὲ μετὰ ταῦτα ἡμαρτημένον μόνον τὸ βόρειον ὅριον τῆς Πιερίας «ἕως τοῦ Ἀξιοῦ ποταμοῦ,» ἀνθ' οὗ γραπτέον «ἕως τοῦ Ἁλιάκμονος» καὶ τότε θεραπεύεται ὅλον τὸ μέχρι τοῦδε μέρος τοῦ ἀποσπάσματος.

Ὅτι δὲ καὶ τῶν τελευταίων δύο λέξεων· «Εἶτα Ἐριγὼν καὶ Λουδίας ποταμοὶ» ἡ πρώτη «Ἐριγὼν» ἐσφαλμένη ἐστὶ καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει ἐνταῦθα μεταξὺ τῆς Ἀλώρου πόλεως καὶ τοῦ Λουδίου ποταμοῦ, διὰ μακρῶν ἤδη ἀπεδείχθη προηγουμένως καὶ ἑπομένως γραπτέον «Ἁλιάκμων καὶ Λουδίας ποταμοὶ» ἀντὶ «Ἐριγὼν καὶ Λουδίας,» ἀμφότεροι παρακείμενοι τῇ προηγουμένῃ Ἀλώρῳ πόλει.

Ἐὰν δέ τις ἐπιμένῃ εἰς τὴν διατήρησιν τῶν πρώτων τοῦ ἀποσπάσματος λέξεων «ὅτι μετὰ τὸ Δῖον πόλιν ὁ Ἁλιάκμων» καὶ δὲν θέλῃ νὰ μεταβάλῃ αὐτὰς κατὰ τὴν ὑποδειχθεῖσαν εἰκασίαν μου καὶ διόρθωσιν εἰς τὸ «ὅτι πρὸς νότον τοῦ Δίου ὁ Πηνειὸς ποταμός,» τότε ἐκμηδενίζεται ἡ ἔννοια ὅλου τοῦ ἀποσπάσματος καὶ ἑπομένως ὡς περιττὸν πρέπει νὰ διαγραφῇ ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων. Διότι Πιερία μεταξὺ τοῦ Ἁλιάκμονος καὶ Ἀξιοῦ οὐδέποτε ὑπῆρξεν, ἀλλὰ πάντοτε ἡ μεταξὺ τοῦ Ἁλιάκμονος καὶ Πηνειοῦ ἐκτεινομένη παραλία χώρα ἐκαλεῖτο Πιερία· οὐδὲ πόλεις Πύδνα καὶ Μεθώνη δυνατὸν νὰ τεθῶσι μεταξὺ τοῦ Ἁλιάκμονος

Digitized by Google

καὶ Ἀξιοῦ. Ὅτι δὲ ὁ Ἐριγὼν ἐνταῦθα ἀτόπως παρεμβάλλεται καὶ συμφύρεται μετὰ τοῦ Λουδίου, ἀπεδείχθη προηγουμένως (1).

Ϛ'. Στράβωνος ἀποσπάσματα 330. 23. Ἐξ Εὐσταθίου.

«Εἶτα ὁ Ἀξιὸς διαιρῶν τήν τε Βοττιαίαν καὶ τὴν Ἀμφαξῖτιν γῆν καὶ παραλαβὼν τὸν Ἐριγῶνα ποταμὸν ἐξίησι μεταξὺ Χαλάστρας καὶ Θέρμης.»

Καὶ ἐν τούτῳ τῷ ἀποσπάσματι προφανῶς βλέπει τις ὅτι ὁ ἐπιτομεὺς ἐξ ἀπειρίας γεωγραφικῆς λίαν κακῶς διέταξε τὰς λέξεις, ἀλόγως προτάξας τὰς ἐν μέσῳ καὶ ἐπιτάξας τὰς ἐν ἀρχῇ, ὧν ἡ φυσικὴ καὶ λογικὴ τάξις ἀπαιτεῖ τὴν ἑπομένην διάταξιν

Εἶτα ὁ Ἀξιός, παραλαβὼν τὸν Ἐριγῶνα ποταμόν, καὶ διαιρῶν τήν τε Βοττιαίαν καὶ τὴν Ἀμφαξῖτιν γῆν, ἐξίησι μεταξὺ Χαλάστρας καὶ Θέρμης.

Πρῶτον μὲν γὰρ παραλαμβάνει τὸν Ἐριγῶνα πρὸς βορρᾶν παρὰ τοὺς Στόβους, εἶτα δὲ οὕτω συνηνωμένος μετ' αὐτοῦ ὁ Ἀξιὸς κατέρχεται εἰς τὴν Ἀμφαξῖτιν καλουμένην χώραν καὶ εἰς τὴν Βοττιαίαν καὶ διαῤῥέων αὐτὰς ἐκβάλλει εἰς τὸν Θερμαῖον κόλπον μεταξὺ Χαλάστρας καὶ Θέρμης (ἀντὶ Θεσσαλονίκης), ἧς πολλάκις μνημονεύει, καί περ μὴ ὑπαρχούσης, καθ' ἣν ἔγγραφεν ἐποχὴν ὁ ἐπιτομεύς, ἀρχαΐζειν φιλοτιμούμενος, ὡς οἱ λοιποὶ Βυζαντινοί.

Ζ'. Στράβωνος ἀποσπάσματα 331. 33.

«Ὅτι Ἄκανθος πόλις ἐν τῷ Σιγγιτικῷ κόλπῳ ἐστὶ παράλιος πλησίον τῆς τοῦ Ξέρξου διώρυχος.»

Τῆς ταὐτότητος τῆς Ἀκάνθου καὶ Ἰερισσοῦ ἀποδεδειγμένης οὔσης νῦν, ἀναμφισβήτητόν ἐστιν ὅτι ἡ λέξις «ἐν τῷ Σιγγιτικῷ» ἡμαρτημένη ἐστίν, ἀνθ' ἧς γραπτέον «ἐν τῷ Ἀκανθίῳ ἢ ἐν τῷ Στρυμονικῷ», ὡς τοῦτο γίνεται δῆλον καὶ ἐκ τοῦ 31 ἀποσπάσματος, ἔνθα ὀρθῶς τοποθετεῖται ἡ Ἄκανθος. «Μεταξὺ δὲ ὁ

1) Tafel fragm. p. 18· «Erigonem Ludiamque incommodo apud Strabonem jungi, supra exposui not. 35.»

Digitized by Google

Σιγγικὸς κόλπος ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῷ πόλεως ἀρχαίας κατεσκαμμένης, Σίγγου τοὔνομα. Μεθ' ἣν Ἄκανθος ἐπὶ τῷ ἰσθμῷ τοῦ Ἄθω κειμένη πόλις, Ἀνδρίων κτίσμα, ἀφ' ἧς συχνοὶ καὶ τὸν κόλπον Ἀκάνθιον καλοῦσι.»

Ἡ δὲ εἰκασία τοῦ Μαννέρτου καὶ Ταφελίου ὅτι ὁ ἰσθμὸς τοσοῦτον στενὸς ἦν ὥστε ἡ πόλις ἐξετείνετο ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν θαλασσῶν, ἢ ὅτι ἔκειτο μὲν ἐν τῷ Σιγγιτικῷ κόλπῳ, λιμένα ὅμως εἶχεν ἐν τῷ Στρυμονικῷ (1), ἐντελῶς ἀνυπόστατος καὶ ἐσφαλμένη ἐστὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας Ἡροδότου, κάλλιστα γινώσκοντος τὴν παραλίαν ταύτην καὶ ἱστοροῦντος ὅτι τὸ πλάτος τοῦ ἰσθμοῦ δωδεκαστάδιον ἦν (7, 22)· «Τῇ δὲ τελευτᾷ ἐς τὴν ἤπειρον τὸ οὖρος, χερσονησοειδὲς τέ ἐστι καὶ ἰσθμὸς ὡς δυώδεκα σταδίων, πεδίον δὲ τοῦτο καὶ κολωνοὶ οὐ μεγάλοι ἐκ θαλάττης τῆς Ἀκανθίων ἐπὶ θάλατταν τὴν ἀντίαν Τορώνης», ἔνθα ἀκριβέστατα περιγράφει τὴν τοποθεσίαν, ἐφ' ὅσον οἶδα ἐξ αὐτοψίας τήν τε πόλιν Ἱερισσὸν (Ἄκανθον) καὶ τὸν διορυχθέντα ἰσθμόν.

Ἡ δὲ γνώμη αὕτη πιστοποιεῖται ὡς ἀναμφισβήτητος οὐ μόνον καὶ ἐξ ἄλλων τοῦ Ἡροδότου χωρίων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων συγγραφέων, ὁμοφώνως τοποθετούντων τὴν Ἄκανθον οὐχὶ ἐν τῷ Σιγγιτικῷ, ἀλλ' ἐν τῷ Ἀκανθίῳ κόλπῳ(2), ὅπερ ἔδει δεῖξαι.

1) Mannert t. 7. p. 451· «Die Landenge war so schmal, dass die Stadt auf beiden Seiten reichen konnte; oder vielmehr, die Stadt selbst lag am Singitischen Busen, und ihr eigentlicher Hafen etwas nordöstlicher am Strym. Busen.» Tafel Thessalon. p. 64· «Eodem vero loco, quo Hierissus eadem tabula Acanthum collocat, sc. in ora sinus Strymonii; vix recte, si quid video.» Fragm. Strabon. p. 23. Not. 57· «Ex urbe ad sinum quidem singiticum posita fuit, sed portum suum habuit ad sinum Strymonium.»

2) Ἡρόδοτ. 6, 44· «Ἐκ μὲν δὴ Θάσου διαβαλόντες πέρην ὑπὸ τὴν ἤπειρον ἐκομίζοντο μέχρι Ἀκάνθου, ἐκ δὲ Ἀκάνθου ὁρμεόμενοι τὸν Ἄθων περιέβαλλον.» καὶ 7, 115· «Στάγειρον πόλιν ἑλλάδα παραμειβόμενος καὶ ἀπίκετο ἐς Ἄκανθον· ὡς δὲ ἄρα ἐς τὴν Ἄκανθον ἀπίκετο, ξεινίην τε ὁ Πέρσης τοῖσι Ἀκανθίοισι προεῖπε.» Σκυμν. 645. Pomp. Mela 2, 2, 9.

Digitized by Google

ΠΡΟΣΘΗΚΗ.

Ἐν ἰδιαιτέρᾳ πραγματείᾳ, ἀρτίως δημοσιευθείσῃ ἐν τῷ τελευταίῳ τοῦ «Ἀθηναίου» φυλλαδίῳ, πραγματευθεὶς περὶ τοῦ 24 ἀποσπάσματος τῆς 330 παραγράφου καὶ ἀποδείξας ὅτι τὰ περὶ τῆς ταὐτότητος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ Θέρμης ἐν τούτῳ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ ἐπιτομέως εἰλημμένα εἰσὶν οὐχὶ ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ Στράβωνος, ἀλλ' ἰδία γνώμη καὶ προσθήκη αὐτοῦ τοῦ ἐπιτομέως ἡμαρτημένη, ἅτε μὴ στηριζομένη ἐφ' οἱαοδήποτε ἀρχαιοτέρας μαρτυρίας, ἐν τοῖς ἑπομένοις προτίθεμαι νὰ ἀναπτύξω τοὺς λόγους, δι' οὓς ὑπολαμβάνω παρεμβεβλημένην τὴν προσθήκην καὶ ἐν ταὐτῷ ἐσφαλμένην, ἐφ' ἧς ὀλίγιστοι τῶν μεταγενεστέρων τοῦ ἐπιτομέως Βυζαντινῶν καὶ πάντες σχεδὸν οἱ νεώτεροι γεωγράφοι καὶ ἱστορικοὶ ἀβασανίστως στηριχθέντες, ἀνενδοιάστως ἀπεδέξαντο τὴν ταὐτότητα ἀμφοτέρων τῶν πόλεων, καί περ διαφερουσῶν.

Η'. Στράβωνος ἀποσπάσματα 333. 24.

«Ὅτι μετὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν ἡ Θεσσαλονίκη ἐστὶ πόλις, ἣ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο.»

Ὅτι ἡ ἀναφορικὴ αὕτη πρότασις προσθήκη ἐστὶ τοῦ ἐπιτομέως ἐστερημένη πάσης ἀληθείας, ἀποδείκνυται πρῶτον μὲν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Στράβωνος, δεύτερον δὲ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἐπιτομέως καὶ τρίτον ἐκ πάντων τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ συγγραφέων καὶ πλείστων μεταγενεστέρων Βυζαντινῶν, παρ' οἷς μνεία γίνεται τῆς λέξεως Θεσσαλονίκης, περὶ ἧς ἐνταῦθα πρόκειται.

Τὴν πόλιν ταύτην δεκάκις ἀναφέρει ὁ Στράβων, τρὶς μὲν ἐν τῷ περισωθέντι κειμένῳ, καὶ ἑπτάκις ἐν τοῖς ἀποσπάσμασιν αὐτοῦ μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ ἐπιτομέως, ὅστις ἐν πᾶσι διετήρησε τὸν μόνον παρὰ Στράβωνι (1) ἀπαντῶντα τύπον «Θεσσαλονίκεια»

1) Tafel Thessalonica p. VII· «Duravit hæc denominatio apud scriptores utriusque linguæ, nisi quid Strabo geogr. Lib. 7, 7·

Digitized by Google

πλὴν ἑνὸς τοῦ προκειμένου. Νῦν δὲ παρατηρῶ ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Στράβων μνημονεύει τῆς πόλεως δὶς πρὸ τοῦ ἐπιτμηθέντος μέρους τοῦ Ζ' βιβλίου ἤτοι ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ (2,106) κατὰ πρῶτον «Ἐξ Ἐπιδάμνου δὲ εἰς Θεσσαλονίκειαν ἑνακοσίους ἀποδόντος» καὶ ἐν τῷ ἑβδόμῳ (7, 323)· «Ἐκεῖθεν δ' ἐστὶ παρὰ Βαρνοῦντα . . . εἰς Ἔδεσσαν καὶ Πέλλαν μέχρι Θεσσαλονικείας,» ἔπρεπεν ἐξ ἅπαντος ἐν τῷ πρώτῳ ἢ ἐν τῷ δευτέρῳ νὰ προσθέσῃ ὅτι πρότερον ἐκαλεῖτο Θέρμη, εἰ πράγματι ἀληθὴς ἦν ἡ ταὐτότης τῶν δύο πόλεων· οὐ μόνον δ' ἐν τούτοις, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἑπομένοις ἀποσπάσμασιν 10. 13 τῆς 329 παραγράφου 20. 21. 25 τῆς 330 καὶ 48 τῆς 331, ἐν οἷς μνημοννύεται ἡ πόλις Θεσσαλονίκεια, οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ Θέρμης· μόνον δὲ ἐν τῷ 24 ἀποοπάσματι τῆς 330 παραγράφου παρενέβαλεν ὁ ἐπιτομεὺς τὴν ἀναφορικὴν πρότασιν «ἣ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο.» Ἀλλ' εἰ ὄντως ἀληθὴς ἦν ἡ εἰκασία αὕτη τοῦ ἐπιτομέως, ἦν δυνατόν ποτε ὁ κατὰ 10—11 αἰῶνας προγενέστερος τοῦ ἐπιτομέως Στράβων καὶ πλησιέστατος εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ γεγονότος εἴτε νὰ μὴ ἀναφέρῃ τι περὶ τῆς ταὐτότητος τῶν δύο πόλεων εἴτε καὶ νὰ ἀγνοῇ τοιοῦτόν τι, νὰ γινώσκῃ δὲ αὐτὸ ὁ κατὰ 11 αἰῶνας μεταγενέστερος Βυζαντινός; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ· τοῦτο φαίνεταί μοι λογικῶς καὶ φυσικῶς ἀδύνατον καὶ ἀκατανόητον, ὡς ἐκ τῶν ἑπομένων δειχθήσεται.

Ὅτι δὲ τοῦ Στράβωνος ἡ σιωπὴ ἐν 5 προηγουμένοις χωρίοις καὶ ἐν τρισὶν ἑπομένοις ἐξελέγχει καὶ τὴν προσθήκην ἀλλοτρίαν καὶ τὴν εἰκασίαν τοῦ ἐπιτομέως ἡμαρτημένην, οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει. Διότι ὁ Στράβων, ὃς πολλὰ ἐπαναλαμβάνει, καθάπερ καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ἐννεάκις ἀναφέρει, ἤθελε μνημονεύσει δὶς ἢ τρὶς τὰ περὶ τῆς ταὐτότητος καὶ μάλιστα ἐν τοῖς πρώτοις 5 χωρίοις, ἐν οἷς γίνεται μνεία τῆς πόλεως.

---

forma utitur Θεσσαλονίκεια, quam ego damnarem» ἀδίκως καταδικάζει τὸν τύπον τοῦτον, διότι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα παραδείγματα μετὰ τοιαύτης καταλήξεως, οἷον παρὰ Στεφάνῳ τῷ Βυζαντίῳ ἐν λ. «Στρατονίκεια πόλις Μακεδόνων πλησίον Καρίας· κέκληται δὲ ἀπὸ Στρατονίκης τῆς Ἀντιόχου γυναικός· ὁ πολίτης Στρατονικεύς.»

Digitized by Google

Νῦν δέ, ἐὰν ἐξετασθῇ καὶ αὐτὴ ἡ ἀναφορικὴ πρότασις «ἣ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο», τὸ αὐτὸ προκύπτει συμπέρασμα. Διότι ὁ ἐπιτομεὺς ἐπιτέμνων τὰ τοῦ Στράβωνος καὶ ἑξάκις ἀναφέρων τὸ τῆς πόλεως ὄνομα, διετήρησε πιστῶς τὸν τύπον τοῦ Στράβωνος «Θεσσαλονίκεια·» μόνον δὲ ἐν τῷ 24 ἀποσπάσματι τῆς 330 παραγράφου, ἔνθα προσέθηκε τὴν ἰδίαν εἰκασίαν, λησμονήσας τὸν Στραβώνειον τύπον τῆς πόλεως «Θεσσαλονίκεια» μετεχειρίσθη τὸν κοινὸν τύπον «Θεσσαλονίκη,» ἐν ᾧ, ἵνα θεωρηθῇ ἡ ἀναφορικὴ πρότασις «ἣ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο» γνησία τοῦ Στράβωνος, ἔπρεπεν ἐξ ἅπαντος νὰ τηρήσῃ τὸν Στραβώνειον τύπον «Θεσσαλονίκεια» καὶ νὰ μὴ μεταβάλῃ αὐτόν. Ὅτι δὲ ὁ ἐπιτομεὺς παρεμβάλλει καὶ ἀλλαχοῦ ἰδίας προσθήκας, μὴ δυναμένας νὰ ἀποδοθῶσι τῷ Στράβωνι, πρὸς πολλοῖς ἄλλοις μαρτυροῦσι καὶ τὰ ἑπόμενα χωρία 7, 330. 22· «Ἐν ᾗ καὶ πόλις Πύδνα, ἣ νῦν Κίτρον καλεῖται·» ἀποσπ. 21. «Ἐπίκειται δὲ τῷ ποταμῷ τούτῳ χωρίον ἐρυμνόν, ὃ νῦν μὲν καλεῖται Ἀβυδών, Ὅμηρος δ' Ἀμυδῶνα καλεῖ.»

Ὅτι μὲν ἐν τῷ πρώτῳ χωρίῳ ἡ ἀναφορικὴ πρότασις «ἣ νῦν Κίτρον καλεῖται» ἀπαραλλάκτως ὡς ἡ ἐν τῷ 24 ἀποσπάσματι «Θεσσαλονίκη, ἣ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο» αὐθαίρετος προσθήκη τοῦ ἐπιτομέως ἐστί, καὶ οὐ τοῦ Στράβωνος γνώμη, οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία. Διότι τὸ ὄνομα τοῦτο ἐμφανίζεται ἐν τῇ γεωγραφίᾳ πρῶτον κατὰ τὸν μεσαιῶνα (1) μετὰ τὸν Η' αἰῶνα, καὶ οὐχὶ ἀρχαῖον ἐστὶ, δυνάμενον νὰ ἀποδοθῇ τῷ Στράβωνι.

Ὅτι δὲ καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ χωρίῳ ἡ ἀναφορικὴ πρότασις «ὃ νῦν μὲν καλεῖται Ἀβυδὼν» εἰς τὴν αὐτὴν ἀνάγεται κατηγορίαν, ἱκανῶς ἐξελέγχεται ἐκ τοῦ μεθεπομένου 23 ἀποσπάσματος· «Ἐπίκειται δὲ τῷ Ἀξιῷ ποταμῷ χωρίον, ὅπερ Ὅμηρος Ἀμυδῶνα καλεῖ,» ἔνθα ἐντελῶς ἐλλείπει τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἀναφορικῆς προτάσεως «ὃ νῦν μὲν καλεῖται Ἀβυδών,» καὶ τοῦτο ὀρθῶς ἔχει. Διότι τὸ χωρίον ἐκεῖνο κατεστράφη κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα π. Χ. ὑπὸ τῶν πρώτων βασιλέων τῆς Μακεδονίας Ἀργεα-

1) Θεοφυλακτ. Βουλγαρ. ἀρχιεπ. ἐπιστολ. 14. ἐντ. 3. σ. 645. ἐκδ. Βενετ. ἐπιστολ. 54. σ. 695. καὶ 66. σελ. 700.

Digitized by Google

δῶν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰδίου Στράβωνος ἀποσπ. 20. «Κατεσκάφη δὲ ὑπὸ τῶν Ἀργεαδῶν» καὶ οὐδεὶς ἄλλος τῶν μεταγενεστέρων οὔτε Ἡρόδοτος, οὔτε Θουκυδίδης, οὔτε ἄλλος τις ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρξε ποτὲ τὸ χωρίον καὶ Ἀβυδὼν ἐκαλεῖτο μετὰ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ. Πολλῷ δὲ μᾶλλον ψευδὲς ἐξελέγχεται, ἐὰν ἀποδεχθῶμεν ὅτι ἐν τῇ ἐποχῇ τοῦ ἐπιτομέως ἐκαλεῖτο Ἀβυδὼν τὸ χωρίον, ὅπερ πρὸ 15 αἰώνων εἶχεν ἤδη ἐκλείψει.

Εἰ καὶ ἀρκοῦσιν οἱ ἐσωτερικοὶ οὗτοι λόγοι τοῦ τε Στράβωνος καὶ ἐπιτομέως πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ἡ ἀναφορικὴ ἐκείνη πρότασις «ἣ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο» παρεμβεβλημένη ἐστὶν ὑπὸ τοῦ ἐπιτομέως καὶ ἐστερημένη πάσης ὑποστάσεως ἀληθείας, οὐχ ἧττον ὅμως ὑπάρχουσι καὶ λόγοι ἐξωτερικοὶ εἰς τὸ αὐτὸ ἄγοντες ἡμᾶς συμπέρασμα, καὶ τοιοῦτοί εἰσιν αἱ μαρτυρίαι τῶν προγενεστέρων καὶ μεταγενεστέρων τοῦ Στράβωνος συγγραφέων, παρ' οἷς μνεία τῆς Θεσσαλονίκης καὶ οὐδεμία τῆς Θέρμης γίνεται.

Τούτων δὲ ἀρχαιότερός ἐστιν ὁ Πολύβιος (205—123 π. Χ.), ὃς τρὶς ἀναφέρων τὴν Θεσσαλονίκην (1), οὐδόλως μνημονεύει τῆς Θέρμης. Ἄλλως δέ, εἰ ὄντως ἀληθὴς ἦν ἡ ταὐτότης τῶν δύο πόλεων, ὡς προγενέστερος τοῦ Στράβωνος καὶ πλησιέστερος τῷ χρόνῳ, καθ' ὃν ἐκτίσθη ἡ Θεσσαλονίκη (315 π. Χ.) ὑπὸ τοῦ Κασάνδρου, ὤφειλε νὰ μνημονεύσῃ καὶ μεταδώσῃ τοῖς μεταγενεστέροις τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐπικρατοῦσαν γνώμην περὶ τῆς ταὐτότητος τῆς Θέρμης καὶ Θεσσαλονίκης. Ἡ δὲ σιωπὴ αὕτη τοῦ Πολυβίου σπουδαιοτάτη ἐστὶ μαρτυρία περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν δύο πόλεων.

Μετὰ δὲ τὸν Πολύβιον Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (2) καὶ Σκύμνος ὁ Χῖος μνημονεύουσι τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ μὲν δὶς λόγον ποιούμενος καὶ περὶ τῆς κτίσεως αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Κασάνδρου, ὁ δὲ τελευταῖος ἅπαξ, οὐδέτερος ὅμως λέγει τι περὶ τῆς πρὸς τὴν

(1) Πολυβ. 22, 4· «Καὶ τὰ ῥηθέντα περὶ τούτων ἐν Θετταλονίκῃ» 22, 15 «Καὶ ποιησαμένων τοὺς λόγους ἀκολούθως τοῖς ἐν Θετταλονίκῃ ῥηθεῖσιν.»

(2) Διοδωρ. 30, 14· «Ἀνδρόνικον δὲ τὸν σωματοφύλακα εἰς Θεσσαλονίκην.» καὶ 31, 13· «Ἡγοῦντο δὲ καὶ πόλεις...τοῦ μὲν πρώτου Ἀμφίπολις, τοῦ δὲ δευτέρου Θεσσαλονίκη.»

Digitized by Google

Θέρμην σχέσεως τῆς Θεσσαλονίκης, ἐξ οὗ ἐξάγεται ὅτι δύο διάφοροι πόλεις ἦσαν καὶ οὐχὶ μία καὶ ἡ αὐτή. Τούτοις ἕπονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον σύγχρονοι ὁ Δίβιος, Πομπώνιος Μέλας καὶ Ἀντίπατρος ὁ Θεσσαλονικεύς, οἵτινες ἀναφέροντες τὴν Θεσσαλονίκην, ἐντελῶς σιγῶσι περὶ Θέρμης, καὶ μάλιστα ὁ τελευταῖος, ὡς καταγόμενος ἐξ αὐτῆς, ἔπρεπεν, εἴ τις σχέσις ὑπῆρχε, νὰ παρεμβάλῃ τι περὶ αὐτῆς.

Πολλῷ δὲ πλείονες τούτων εἰσὶν οἱ μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ ἀκμάσαντες καὶ μνείαν τῆς πόλεως ποιούμενοι, οἷον ὁ Πλούταρχος, ὁ τὸν Λούκιον ἢ Ὄνον γράψας Λουκιανός, Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς, Δίων Κάσσιος, Ἀππιανός, Πτολεμαῖος καὶ ἄλλοι τινές, οὐδεὶς τῶν ὁποίων μνημονεύει τῆς σχέσεως τῆς Θεσσαλονίκης πρὸς τὴν Θέρμην, ἐκ τῆς σιωπῆς τῶν ὁποίων οὐδὲν ἄλλο ἐξάγεται εἰ μὴ ὅτι ψευδής ἐστιν ὁ συνδυασμὸς καὶ ἡ ταὐτότης τῶν δύο πόλεων. Ἀλλ' ἐν ᾧ πάντες οὗτοι τέλεον σιγῶντες, μαρτυροῦσιν ὅτι οὐδεμία γνώμη ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτῶν περὶ τῆς ταὐτότητος τῶν δύο πόλεων, Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος, ἀκμάσας κατὰ τὸν Α' αἰῶνα μ. Χ., οἱονεὶ ἐπιβεβαιῶν τὴν γνώμην τῶν προμνημονευθέντων, ῥητῶς διακρίνει καὶ διαστέλλει τὴν μίαν ἀπὸ τῆς ἄλλης πόλεως ἤτοι τὴν Θεσσαλονίκην ἀπὸ τῆς Θέρμης (1). Ἡ δὲ ῥητὴ αὕτη μαρτυρία τοῦ Πλινίου αἴρει πᾶσαν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν δύο πόλεων.

Τῶν δὲ μεταξὺ τοῦ Β' καὶ Ε' αἰῶνος ἀκμασάντων οὐδεὶς μνημονεύει τῆς ταὐτότητος τῶν πόλεων, ἀλλὰ μόνον τὴν Θεσσαλονίκην ἀναφέρουσιν ὡς πόλιν περίπυστον καὶ μεγάλην. Κατὰ δὲ τὸν Ϛ' αἰῶνα Προκόπιος ὁ Καισαρεύς, ὡς ὁ Πλίνιος, ἐμφανῶς διακρίνει καὶ διαστέλλει τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὴν θέσιν τῆς Θέρμης, ἣν ἀκριβῶς ὁρίζει πρὸς νότον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὴν ἀπόστασιν ἐν τοῖς ἑπομένοις χωρίοις· «Ῥεῖ δέ τις ποταμὸς Θεσσαλονίκης οὐκ ἄποθεν, Ῥήχιος ὄνομα, ὃς δὴ χώραν ἀγαθήν τε

(1) Plin. H. N. 4, 10· «In ora sinus Macedonici oppida Chalastra, et intus Phileros, Lete; medioque flexu litoris Thessalonica liberæ conditionis. Ad hanc a Dyrrhachio CXIV millia passuum. Therme.»

Digitized by Google

καὶ γεώδη περιερχόμενος τὰς ἐκβολὰς εἰς θάλασσαν τὴν ἐκείνῃ ποιεῖται» (1). Ἐν δὲ τῇ ἑπομένῃ παραγράφῳ ἀπαριθμῶν ὅσα φρούρια ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς ἵδρυσε καὶ ἀνενέωσε διαῤῥήδην ἀναφέρει καὶ τὸ ὄνομα τῆς Θέρμης «ἐπὶ Μακεδονίας ..... Αὐλών, Βολβός, Βριγίζης, Ὀπᾶς, Πλευρόν, Κάμινος, Θέρμα» (2). Ὅτι ἐνταῦθα ἐννοεῖται ἡ θέσις τῆς Θέρμης, ἔνθα ἵδρυσε φρούριον ὁ Ἰουστινιανός, ἀναμφισβήτητόν ἐστιν· οὐδεὶς γὰρ τῶν ἀρχαίων ἀναφέρει ἄλλην Θέρμην ἐν Μακεδονίᾳ πλὴν τῆς ἡμετέρας· ἰδίᾳ δὲ ὁ Προκόπιος ἐνταῦθα περιγράφει τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν καὶ χώραν τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου καὶ οὐχὶ ἄλλην, τὴν βόρειον ἢ δυτικήν, ὡς λίαν ὀρθῶς παρατηρεῖ Ταφέλιος· «Deinde Procopius, in sua locorum enarratione e promontorio Pallene Thessalonicam pergens, sinus Thermaici oram terremque orientalem lustrat, non borealem vel occidentalem» (3).

Τρίτην δὲ καὶ ἀξιόπιστον μαρτυρίαν καὶ ἀπόδειξιν περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν δύο πόλεων παρέχει ἡμῖν Στέφανος ὁ Βυζάντιος, ἑκατέραν ἰδιαιτέρως ἀναφέρων, οἷον Θέρμη, πόλις Θρᾴκης. Ἀπολλόδωρος δὲ Μακεδονίας φησὶ καὶ Θουκυδίδης «καὶ ἐν λ. Θεσσαλονίκη, πόλις Μακεδονίας, ἥτις ἄρα ἐκαλεῖτο Ἁλία, Κασάνδρου κτίσμα . . . Στράβων δὲ Θεσσαλονίκειαν αὐτήν φησι.» Ἐνταῦθα παρατηρῶ ὅτι Στέφανος ὁ Βυζάντιος ἀκμάσας κατὰ τὸν Ϛ' αἰῶνα καὶ ἐκ 300 περίπου συγγραμμάτων, τῶν πλείστων ἀπολεσθέντων ἤδη, συντάξας τὸ σπουδαιότατον ἔργον αὐτοῦ, πανταχοῦ σχεδὸν μνημονεύει τοῦ Στράβωνος, ὡς καὶ ἐν τῷ παρατεθέντι δευτέρῳ χωρίῳ, καὶ οὐ μόνον οὐδὲν λέγει περὶ τῆς ταὐτότητος τῶν πόλεων, ἀλλὰ τοὐναντίον διαβεβαιοῖ ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη ἐκαλεῖτο Ἁλία καὶ οὐχὶ Θέρμη (4). Ἄλλως δέ, εἰ πράγματι ἡ τοῦ ἐπιτομέως εἰκασία περὶ τῆς ταὐτότητος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ Θέρμης ἦν γνώμη τοῦ Στράβωνος, ἀδύνατον

(1) Προκοπ. περὶ Κτισμ. 4, 3. (2) Ὁ αὐτὸς 4, 4.

(3) Tafel Thessalonica p. 15.

(4) Meineke ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Στεφάνου ἀβασανίστως ἐρειδόμενος ἐπὶ τῆς εἰκασίας τοῦ ἐπιτομέως τοῦ Στράβωνος μεταβάλλει τὴν λέξιν «Ἁλία» εἰς «Θέρμα».

Digitized by Google

ἦν νὰ μὴ ἀναφέρῃ αὐτήν, ἐν ᾧ τοὔμπαλιν λέγει ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη ἐκαλεῖτο Ἁλία. Ἢ ἂν ὄντως ὑπῆρχε τοιαύτη γνώμη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἦν δυνατόν ποτε νὰ ἀγνοῇ αὐτὴν καὶ νὰ μὴ ἀναφέρῃ ὁ ἔχων ὑπ' ὄψιν 300 ἀρχαῖα συγγράμματα ἐν τῇ συντάξει τοῦ ἰδίου Στέφανος; πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Σημειωτέον δὲ καὶ ἐνταῦθα ὅτι, ἐν ᾧ καὶ ὁ Στέφανος βεβαιοῖ ὅτι ὁ Στράβων καλεῖ Θεσσαλονίκειαν, ὁ ἐπιτομεὺς αὐτοῦ λησμονήσας τὸν Στραβώνειον τύπον Θεσσαλονίκεια, μετεχειρίσθη τὸν κοινὸν τύπον ἐν τῇ παρεμβληθείσῃ ψευδεῖ εἰκασίᾳ αὐτοῦ «ἡ Θεσσαλονίκη ἐστὶ πόλις, ἣ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο». Ἐὰν δὲ προχωρήσῃ τις περαιτέρω εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἀπὸ τοῦ 6—10 αἰῶνος ἤτοι μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ ἐπιτομέως μνημονευόντων τῆς Θεσσαλονίκης, οὐδεμίαν εὑρίσκει μαρτυρίαν περὶ τῆς ταὐτότητος ἢ τῆς σχέσεως τῶν δύο πόλεων κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ ἐπιτομέως· οὐδεὶς γὰρ οὔτε ὁ Ἱεροκλῆς, οὔτε Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, οὔτε οἱ Θεσσαλονικεῖς Ψευδοϊωάννης καὶ Καμενιάτης, μακρὸν λόγον ποιούμενοι περὶ τῆς ἑαυτῶν πατρίδος, ἀναφέρουσί τι περὶ τῆς ταὐτότητος ἢ διακρίσεως αὐτῶν, καὶ ἡ σιωπὴ τούτων μεγάλην ἔχει σπουδαιότητα ὡς πρὸς τὴν διαφορὰν τῶν δύο πόλεων. Τῶν δὲ μετὰ ταῦτα Βυζαντινῶν οἱ μὲν πλεῖστοι ὁμοφώνως Θεσσαλονίκην καλοῦσι τὴν πόλιν καὶ οὐδὲν γινώσκουσι περὶ Θέρμης, ὀλίγιστοι δ' εἰσὶν ἑπόμενοι τῷ τοῦ Στράβωνος ἐπιτομεῖ, οἷον ὁ Τσέτσης ἐν μὲν ταῖς Χιλιάσι λέγει ὅτι ἐκαλεῖτο Θέρμη καὶ ἦν κώμη πρότερον «Ἡ νῦν Θεσσαλονίκη μέν, πόλις ἡ λαμπροτάτη, ὑπῆρχε κώμη, Θέρμη δὲ τὴν κλῆσιν ἐκαλεῖτο», ἐν δὲ τῇ Ἱστορίᾳ ἀντιφάσκων ἑαυτῷ ἱστορεῖ ὅτι ἐκαλεῖτο Ἠμαθία «Θεσσαλονίκην ἐπολιόρκουν, ἣ πάλαι μὲν Ἠμαθία καλεῖσθαι λέγεται»(1), ὁ Μαλαλᾶς ὡσαύτως ὀνομάζει τὴν Θεσσαλονίκην πληθυντικῶς Θέρμας «ὅστις νικήσας (Φίλιππος) ὑπέταξε τὴν Θεσσαλίαν, καὶ κτίζει πόλιν εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἣν ἐκάλεσε Θεσσαλονίκην, τὴν πρώην λεγομένην κώμην Θέρμας», καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης πλειστάκις καλεῖ αὐτὴν Θέρμην καὶ οὐχὶ Θεσσαλονίκην(2). Ἐνταῦθα πα-

1) Τσετσ. Χιλ. 13, 306. Ἱστορ. σ. 12, 26.

2) Μαλαλ. ἱστ. 7. Τὸ ἀνυπόστατον τῆς γνώμης τοῦ Μαλαλᾶ ἀπο-

Digitized by Google

ρατηρῶ ὅτι ὁ Τσέτσης ὡς πρὸς μὲν τὴν ταὐτότητα αὐτὸς ἑαυτὸν ἀναιρεῖ ἱστορῶν ὅτι πρότερον ἐκαλεῖτο Ἡμαθία καὶ οὐχὶ Θέρμη, ὡς πρὸς δὲ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς Θέρμης ὡς κώμης ἐμφαίνει ἄγνοιαν τῶν ἀρχαίων, Ἑκαταίου, Σκύλακος, Ἡροδότου καὶ Θουκυδίδου, ὁμοφώνως πόλιν καλούντων αὐτὴν καὶ οὐχὶ κώμην(2), ὡς ὁ Μαλαλᾶς εἰκοτολογεῖ. Πλὴν δὲ τοῦ Τσέτση Ἡμαθίαν καλεῖ τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ὁ Ζωναρᾶς «Θεσσαλονίκην, ἣ . . . πάλαι μὲν Ἡμαθία καλεῖσθαι λέγεται» καὶ πλὴν τοῦ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου Ἁλίαν καλεῖ αὐτὴν καὶ τὸ Μ. Ἐτυμολογικόν. Ἀλλὰ πόσην ὑπόστασιν ἀληθείας δύνανται νὰ ἔχωσι τὰ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἱστορούμενα ἢ ἄμεινον εἰπεῖν μυθευόμενα, μαρτυροῦσι τὰ τρία διάφορα ὀνόματα Ἡμαθία, Ἁλία καὶ Θέρμη, ἅπερ εἰκοτολογοῦντες ἀπονέμουσι μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ πόλει, τῇ Θεσσαλονίκῃ, εἰς τὴν ὁποίαν οὐδὲν αὐτῶν ἱστορικῶς ἀνῆκον ἀποδείκνυται, ἀλλὰ πάντα ἀλλότρια καὶ μηδεμίαν ἔχοντα σχέσιν πρὸς αὐτὴν φαίνονταί μοι.

Ἐκ πάντων τοίνυν τῶν εἰρημένων ἀποδείκνυται ἱστορικῶς ὅτι ἡ περὶ ταὐτότητος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ Θέρμης γνώμη τοῦ Βυζαντινοῦ ἐπιτομέως μεμονωμένη ἐστὶ καὶ ὡς τοιαύτη ἀνυπόστατος εἰκασία αὐτοῦ καὶ οὐ τοῦ Στράβωνος γνώμη πρέπει νὰ θεωρηθῇ.

Πρῶτον μὲν διότι οὐδεὶς τῶν ἀπὸ Πολυβίου, παρ' ᾧ κατὰ πρῶτον μνεία τῆς Θεσσαλονίκης γίνεται, μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ ἐπιτομέως μνημονευόντων αὐτῆς, ἀναφέρει τι περὶ ταὐτότητος ἢ σχέσεως τῶν δύο πόλεων.

Δεύτερον δὲ διότι ὑπάρχουσι τρεῖς ῥηταὶ μαρτυρίαι, ἡ τοῦ Πλινίου, Προκοπίου καὶ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου, περὶ τῆς διαφορᾶς τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τῆς Θέρμης.

χρώντως ἀνασκευάζει ἡ πλάνη αὐτοῦ ἱστοροῦντος ὅτι ὁ Φίλιππος νικήσας ἔκτισε τὴν Θεσσαλονίκην. Ι. Χαλκοκονδ. 1, 18. 19. 20 καὶ ἀλλαχοῦ.

2) Ἑκατ. ἀποσπ. παρὰ Στεφ. Β. ἐν λ. Χαλάστρα...ἐν δ' αὐτῷ Θέρμη πόλις Ἑλλήνων.» Σκυλακ. Π. «Θέρμη πόλις.» Ἡροδοτ. 7, 121. 123. 124. 127. 127. 183. Θουκυδιδ. 1, 61· 2, 29. Αἰσχιν. περὶ Παρ. 31, 36.

Digitized by Google

Τρίτον δὲ διότι ὁ ἐπιτομεὺς ἐν τῷ προκειμένῳ ἀποσπάσματι, ἐν ᾧ παρενέβαλε τὴν ἰδίαν εἰκασίαν ὡς γνώμην τοῦ Στράβωνος, λεληθότως μετεχειρίσθη τὸν κοινὸν τύπον «Θεσσαλονίκη» ἀντὶ τοῦ «Θεσσαλονίκεια», ὃν ὁ Στράβων, ἐννεάκις μνημονεύων τῆς πόλεως, πανταχοῦ μεταχειρίζεται.

Τέταρτον δὲ διότι πάντες σχεδὸν οἱ μετὰ τὸν ἐπιτομέα Βυζαντινοί, πλὴν τοῦ Τσέτσου, Μαλαλᾶ καὶ Χαλκοκονδύλου, μόνον τὴν Θεσσαλονίκην ἀναφέρουσι καὶ οὐδὲν λέγουσι περὶ Θέρμης.

Πέμπτον δὲ διότι τούτων τῶν τριῶν ὁ μὲν Τσέτσης ἐν μὲν ταῖς Χιλιάσι ποιητικῇ ἀδείᾳ καλῶν Θέρμην τὴν Θεσσαλονίκην, ἐν δὲ τῇ ἱστορίᾳ Ἠμαθίαν, ἐξελέγχει αὐτὸς ἑαυτὸν ψευδόμενον. Ὁ δὲ Μαλαλᾶς ἱστορῶν ὅτι ὁ Φίλιππος, νικήσας τοὺς Θεσσαλούς, ἔκτισε τὴν Θεσσαλονίκην, ἀπόλλυσι πᾶσαν ἀξιοπιστίαν, καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης ἀρχαΐζειν καὶ ἑλληνίζειν σπουδάζων ἑπτακαιδεκάκις μὲν καλεῖ Θέρμην τὴν πόλιν καὶ ἅπαξ Θεσσαλονίκην, καίπερ γράφων μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτε οὐδεὶς πλέον μετεχειρίζετο τὸ ὄνομα τῆς πρὸ πολλῶν αἰώνων ἐκλιπούσης πόλεως Θέρμης.

Καὶ ἑπομένως τὸ ἀπόσπασμα

«Ὅτι μετὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν ἡ Θεσσαλονίκη ἐστὶ πόλις, ἣ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο»

διορθωτέον ὧδε

Ὅτι μετὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν ἡ Θεσσαλονίκεια ἐστὶ πόλις. ἵνα οὕτω καὶ μόνον ἰαθὲν ἀποδοθῇ τῷ Στράβωνι.

Πάντες δὲ οἱ νεώτεροι γεωγράφοι καὶ ἱστορικοὶ ἀνεξετάστως καὶ ἀβασανίστως πιστεύοντες τῷ ἐπιτομεῖ, καὶ νῦν ἔτι ἡμαρτημένως ἀποδέχονται τὴν ταὐτότητα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ Θέρμης ἐναντίον τῆς ῥητῆς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων Πλινίου, Προκοπίου καὶ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου περὶ τῆς διαφορᾶς αὐτῶν καὶ τῆς παντελοῦς σιγῆς πάντων τῶν λοιπῶν ἀρχαίων περὶ τῆς ταὐτότητος ἢ σχέσεως αὐτῶν.

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Γ. ΔΗΜΙΤΣΑΣ.

Digitized by Google

ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ ΤΕΜΑΧΙΟΝ ΕΥΡΙΠΙΔΕΙΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ.

Καθὼς πρὸ ἑπτὰ μηνῶν, οὕτω καὶ σήμερον δίδομεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ Ἀθηναίου, μεταφέροντες ἐκ Γερμανικοῦ περιοδικοῦ(*) ἓν ποιητικὸν τεμάχιον τοῦ Εὐριπίδου, ἱκανῶς σπουδαῖον, εὑρεθὲν καὶ αὐτὸ νεωστὶ ὡς καὶ τὰ πρότερα ἐν Αἰγύπτῳ. Τὰ κατὰ τὴν εὕρεσιν ἔχουσιν ὡς ἑξῆς·

Τὸν Αὔγουστον τοῦ 1879 ἠγοράσθησαν διὰ τὸ Βερολίνειον Μουσεῖον μεταξὺ ἄλλων δύο τεμάχια περγαμηνοῦ δέρματος ἐν Medinet-el-Fayum (=Κροκοδειλόπολις τοῦ Ἀρσινοΐτου νομοῦ). Τούτων τὸ ἕν, ὃν ἑκατέρωθεν γεγραμμένον, περιεῖχε στίχους τινὰς (10 καὶ 8) εἰς λυρικὰ μέτρα ἐκ τῶν ἀπολεσθέντων ποιημάτων τῆς Σαπφοῦς, τοὺς ὁποίους ἡμεῖς ὡς λίαν ἀμφιβόλου ἀναγνώσεως καὶ σκοτεινοτάτους δὲν μεταφέρομεν ἐνταῦθα ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ περιοδικοῦ. Τὸ δὲ ἄλλο, καὶ αὐτὸ ἑκατέρωθεν γεγραμμένον, παρέσχε τοὺς ἑξῆς στίχους ἀναγνωρισθέντας μετὰ βεβαιότητος ὡς ὄντας τοῦ Εὐριπίδου, καὶ δὴ ἐκ τῆς ἀπολεσθείσης αὐτοῦ τραγῳδίας Μελανίππης τῆς δεσμώτιδος, καθὼς θέλει φανῆ ἐκ τῶν κατωτέρω ῥηθησομένων.

(Ἄγγελος) — — — — — — — — — — — — — —
τίς ἦν ὁ (τυφλὸν τόδε βέλος μ)εθεὶς ἐμοί.
Ὡς δ' οὐκ ἐφαινόμεσθα, σῖγα δ' εἴχομεν,
πρόσω πρὸς αὐτὸν πάλιν ὑποστρέψας πόδα
χωρεῖ δρομαίαν, θῆρ' ἑλεῖν πρόθυμος ὤν,
5 βοᾷ δέ· κἀν τῷδ' ἐξεφαινόμεσθα δὴ
ὀρθοσταδόν, λόγχαις ἐπείγοντες φόν(ον.
Τὼ δ' εἰσιδόντε δίπτυχον θείοιν κάρ(α
ἥσθησαν, εἶπόν θ' ἅεῖα, συλλάβεσθ' ἄγρα(ς,
καιρὸν γὰρ ἧκεθ'· οὐδ' ὑπώπτευον (δόλον,
10 φίλων προσώπων εἰσορῶντες ὄ(μματα·

(*) Τοῦ Ῥηνικοῦ Μουσείου φιλολογίας N. F. Bd 35, Heft II, σελ. 287—297, ἔνθα ἄρθρον τοῦ F. Blass.

Digitized by Google

οἱ δ' εἰς τὸν αὐτὸν πίτυλον ἤπειγ(ον δορός,
πέτροι τ' ἐχώρουν χερμάδες θ' ἡ(μῶν πάρα,
ἐκεῖθεν, οἱ δ' ἐκεῖθεν· ὡς δ' ἥε(ι μάχη
σιγή τ' ἀφ' ἡμῶν, γνωρίσαντ(ε δὴ τὸ πᾶν
15 λέγουσι· ἀμητρὸς ὦ κασίγνη(τοι φίλης,
τί δρᾶτ'; ἀποκτείνοντες ο(ὓς ἥκιστ' ἐχρῆν
φωρᾶσθε· πρὸς θεῶν, δρᾶτ(ε μηδαμῶς τάδε.»
σὼ δ' αὐταδέλφω χερμ(άδ' αἴρουσιν χεροῖν
λέγουσί θ', ὡς ἔφυσα(ν ἐκ δούλης ποθὲν
20 κοὐ δεῖ τύραννα(ι σκῆπτρα καὶ θρόνους κρατεῖν,
πρεσβεῖ' ἔχοντ(ας δυσγενεῖς τῶν εὐγενῶν·
κἄπειτα δ' εἰς.....
.υ λῆμμ' ἐχο.....
.....ρος δ.....
25 .....συν.....

ἔσφηλέ τ' εἰς γῆν (τὸν βίον τ' ἀ)φ(εί)λετο·
ἡμῶν δ' ἐχώρει κωφὰ πρὸς γαῖαν βέλη·
δ)υοῖν δ' ἀδελφοῖν σοῖν τὸν αὖ νεώτερον
λό)γχῃ πλατείᾳ συοφόνῳ δι' ἥπατος
5 παίσ)ας ἔδωκε νερτέροις καλὸν νεκρὸν
Βοιω)τός, ὅσπερ τὸν πρὶν ἔκτεινεν βαλών·
κἀντεῦ)θεν ἡμεῖς οἱ λελειμμένοι φίλων
θᾶσσον) πόδ' ἄλλος ἄλλοσ' εἴχομεν φυγῇ·
εἶδον δὲ τ)ὸν μὲν ὄρεος ὑλίμῳ φόβῃ
10 κρυφθέν)τα, τὸν δὲ πευκίνων ὄζων ἔπι·
οἱ δ' εἰς φάρ)αγγας δῦνον, οἱ δ' ὑπ' εὐσκίους
πέτρους κα)θίζον· τὼ δ' ὁρῶντ' οὐκ ἠξίουν
δούλους φονε)ύειν φασγάνοις ἐλευθέροις·
τοιάν δε μοῖραν σ)ῶν κασιγνήτων κλύεις.
15 Ἐγὼ μὲν οὖν οὐκ] οἶδ' ὅτῳ σκοπεῖν χρεὼν
τὴν εὐγένειαν· τοὺ]ς γὰρ ἀνδρείους φύσιν
καὶ τοὺς δικαίους τῶ]ν κενῶν δοξασμάτων,
κἂν ὦσι δούλων, εὐγεν]εστέρους λέγω.
(Χορὸς) Αἰαῖ κέκρανται μεγάλα πρὸς) κακοῖς κακὰ
20 οὐδ' ἡδόμεσθ' ἀγῶνι δυστυ)χεῖ δόμοις
δισσῶν ἀδελφῶν μόρον ἀκούο)ντες σέθεν.
(Θεανὼ)— — — — — — — — — — εν ἐλπίδων
....ται μεγα..
...αι θε...

Digitized by Google

Οἱ ἀνωτέρω 49 στίχοι (25 ἐπὶ τοῦ ἑνὸς καὶ 24 ἐπὶ τοῦ ἑτέρου προσώπου τοῦ περγαμηνοῦ φύλλου) οὕτω συνηρμόσθησαν ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ Γερμανικῷ περιοδικῷ ἐκδόντος αὐτοὺς F. Blass, θεωρηθέντες πάνυ πιθανῶς ἢ μᾶλλον εἰπεῖν βεβαίως ὡς ῥῆσις ἀγγέλου, διηγουμένου, ὡς εἴθισται ἐν δράμασιν Ἑλληνικοῖς, συμβάν τι τραγικόν. Καὶ ἡ μὲν ἀρχὴ τῆς διηγήσεως, ὡς πᾶς τις βλέπει, λείπει, τὰ δὲ μέσα αὐτῆς καὶ κύρια ὡς καὶ τὸ τέλος μετὰ τοῦ ἐν ἐπιλόγῳ συνήθως τιθεμένου γνωμικοῦ ὑπάρχουσιν· οἱ δ' ἑπόμενοι ὀλίγοι ἔτι στίχοι, λίαν κολοβοί, συμπληρωθέντες ὡς ἄνω, ἀπεδόθησαν εἰς τὸν χορὸν καὶ μίαν γυναῖκα, τὴν Θεανώ, ἣν ὁ ἐκδότης εὗρεν οὖσαν ἓν τῶν κυρίων προσώπων τοῦ δράματος, πρὸς ἣν ἥρμοζε νὰ κομισθῇ ἡ δεινὴ ἀγγελία· ἀφοῦ δηλαδὴ τέσσαρες στίχοι τοῦ δευτέρου τεμαχίου, οἱ κεκλιμένοις γράμμασιν ὑφ' ὑμῶν τυπωθέντες, ἀναγινωσκόμενοι πρὸ πολλοῦ παρὰ τῷ Στοβαίῳ (84, σ. 493) ὡς ὄντες ἐκ Μελανίππης τῆς δεσμώτιδος τοῦ Εὐριπίδου, ἐδόων εἰς τὸν Blass, ὅτι εἰς τὴν Θεανὼ καὶ ὄχι τινὰ ἄλλην ἀπετείνετο ἡ διήγησις, ἥτις Θεανώ, ἐν τῷ μύθῳ τοῦ δράματος, καθ' ἃ διέσωσεν ἡμῖν αὐτὸν ὁ Hyginus ἐν fab. 186, (πρβλ. καὶ Ἀνθολογ. Ἑλλην. Παλατ. 3, 16) ἦτο ἐκ τῶν κυριωτέρων προσώπων.

Χάριν τῶν μὴ ἐχόντων πρόχειρον τὸν Ὑγῖνον, παραθέτομεν ἐν μεταφράσει τὸ κείμενόν του, βραχύνοντες αὐτὸ ὀλίγον.

«Ἐκ Μελανίππης τῆς εἴτε τοῦ Δη....ντος εἴτε τοῦ Αἰόλου θυγατρός, καλλίστης οὔσης, ἐγέννησεν ὁ Ποσειδῶν δύο υἱούς. Μαθὼν δὲ τοῦτο ὁ πατὴρ ἐτύφλωσεν αὐτὴν καὶ εἰς εἱρκτὴν ἐνέκλεισε, κελεύσας ἅμα ὀλιγίστην νὰ δίδωσιν εἰς αὐτὴν βρῶσιν καὶ πόσιν, τὰ δὲ βρέφη νὰ ῥίψωσιν εἰς τὰ θηρία. Ἀλλὰ γενομένου τούτου, προσελθοῦσα βοῦς παρεῖχε τὰς θηλὰς εἰς τὰ βρέφη, ποιμένες δὲ ἰδόντες τοῦτο ἀνέλαβον αὐτὰ καὶ ἀνέθρεψαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰκαρίας Μετάποντος ἀπῄτει παρὰ τῆς γυναικός του Θεανοῦς ἢ νὰ τῷ γεννήσῃ τέκνα, ἢ νὰ ἐκχωρήσῃ τοῦ βασιλείου θρόνου. Ἐκείνη πρὸς τοῦτο ἐμηχανήσατο νὰ ὑποβάλῃ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς τὰ δύο ἐκεῖνα βρέφη ἃ εἶχον ἀνευρεῖ οἱ ποιμένες, ὡς ἴδια ἑαυτῆς γεννήματα. Μετὰ ταῦτα ὅμως

Digitized by Google

καὶ αὐτὴ ἐγέννησε δύο υἱούς. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Μετάποντος ἠγάπα πολὺ τοὺς προτέρους, ὡς καλλίστους, ἡ Θεανὼ ἐζήτει νὰ τοὺς ἀπολέσῃ καὶ διατηρήσῃ εἰς τὰ ἑαυτῆς τέκνα τὴν βασιλείαν. Ὅθεν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ἀνδρός της ἀνεκοίνωσεν εἰς τοὺς ἰδίους υἱούς, ὅτι ἐκεῖνοι οἱ πρότεροι εἶναι ὑποβολιμαῖοι καὶ παρεκίνησε νὰ τοὺς φονεύσωσιν, ἐξερχόμενοι μετ' αὐτῶν εἰς κυνήγιον. Ἀλλὰ τῇ βοηθείᾳ τοῦ Ποσειδῶνος ἐν τῇ συναφθείσῃ μάχῃ ὑπερίσχυσαν οἱ τοῦ Ποσειδῶνος υἱοὶ καὶ ἐφόνευσαν τοὺς τῆς Θεανοῦς. Ἀφοῦ δὲ τούτων τὰ σώματα ἐκομίσθησαν εἰς τὸν βασίλειον οἶκον, ἡ Θεανὼ ἔσφαξεν ἑαυτήν. Οἱ δὲ παῖδες οἱ τοῦ Ποσειδῶνος, καλούμενοι Βοιωτὸς καὶ Αἴολος (ἴδε ἀνωτέρω στίχ. 6 τοῦ β'. τεμαχίου(*)) κατέφυγον εἰς τοὺς ποιμένας παρ' οἷς εἶχον ἀνατραφῆ. Ἐκεῖ ὁ Ποσειδῶν ἐφανέρωσεν αὐτοῖς ὅτι αὐτὸς εἶναι πατήρ των καὶ ὅτι ἡ μήτηρ των Μελανίππη κρατεῖται ἐν εἱρκτῇ. Οὗτοι τότε ἐφόνευσαν τὸν Δη..... τὸν τῆς ἰδίας μητρὸς πατέρα, αὐτὴν δὲ ἠλευθέρωσαν τῶν δεσμῶν, εἰς ἣν ὕστερον ὁ Ποσειδῶν ἐπανέδωκε τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν. Ἤγαγον δὲ αὐτὴν οἱ υἱοὶ εἰς τὸν βασιλέα Μετάποντον καὶ ἐδήλωσαν αὐτῷ τὴν ἀπιστίαν τῆς Θεανοῦς. Μεθ' ὃ ὁ Μετάποντος ἔγημε τὴν Μελανίππην, αὐτοὺς δὲ υἱοθέτησε κτλ.»

Ὁ ἀναγνώστης βλέπει, ὅτι μεταξὺ τῆς τοῦ Ὑγίνου ταύτης ἐκθέσεως καὶ τῶν στίχων τοῦ Εὐριπίδου ὑπάρχει διαφορά τις, καθ' ὅσον παρὰ μὲν τῷ Ὑγίνῳ υἱοὶ τῆς Θεανοῦς μεταγενεῖς παρακινηθέντες παρ' αὐτῆς ἐπετέθησαν δολίως κατὰ τῶν υἱῶν τοῦ Ποσειδῶνος, παρὰ δὲ τῷ Εὐριπίδῃ κασίγνητοι ἀδελφοὶ τῆς Θεανοῦς καὶ ἑπομένως θεῖοι τῶν ὑποβολιμαίων τέκνων εἶναι οἱ ἐπιβουλεύσαντες ἐν τῇ θήρᾳ καὶ δόντες δίκην τῆς ἑαυτῶν κακίας. Ἀλλὰ ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν σημαίνει τίποτε· διότι εἶναι γνωστόν, πῶς οἱ μῦθοι οἱ παλαιοὶ ἐποίκιλλον κατά τε τὴν παράδοσιν καὶ

(*) Οὕτως ἔχει καὶ τὸ ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ ἐπίγραμμα:

Αἴολε καὶ Βοιωτέ, σοφὸν φιλομήτορα μόχθον
πρήξατε μητέρ' ἐὴν λυόμενοι θανάτου·
Τοὔνεκα* γὰρ καὶ πεφήνατε ἄλκιμοι ἄνδρες,
ὃς μὲν ἀπ' Αἰολίης, ὃς δ' ἀπὸ Βοιωτίης.

Digitized by Google

κατὰ τοὺς ποιητὰς οἵτινες τοὺς ἐπεξειργάζοντο δραματουργικῶς. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἔχομεν τώρα, χάρις τῇ Αἰγύπτῳ, ἓν ἱκανῶς μέγα καὶ ἄξιον τοῦ Εὐριπίδου ἀπόσπασμα ἐκ Μελανίππης τῆς δεσμώτιδος, ἄλλη δὲ αὐτοῦ τραγῳδία ἦτο ἡ Μελανίππη ἡ σοφή.

Δηλοῦμεν τέλος, ὅτι αἱ συμπληρώσεις τῶν στίχων αἱ ἐν παρενθέσει εἶναι ἅπασαι μέχρι κεραίας ὄχι ἡμέτεραι, ἀλλὰ ἢ τοῦ Blass αὐτοῦ ἢ τοῦ φίλου αὐτοῦ Weil, τοῦ ἐν Παρισίοις, ὃν εἶχε συμβουλευθῇ πρὸ τῆς ἐκδόσεως, ὡς αὐτὸς τοῦτο λέγει. Ὅστις δὲ θέλει νὰ ἴδῃ πῶς ὁ ἐκδότης ὑποστηρίζει τὰς συμπληρώσεις ταύτας καὶ πῶς τὰς ἐν τῷ χειρογράφῳ γραφὰς ἐκδέχεται, ἐκεῖνος ἂς ἀναγνώσῃ αὐτὴν τὴν πραγματείαν τοῦ Blass.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 1 Αὐγούστου 1880.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ.

Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα, τὰ πλεῖστα ἐκδιδόμενα νῦν τὸ πρῶτον κατὰ τοὺς ἐν Φλωρεντίᾳ Ὀξωνίῳ Παρισίοις καὶ Βιέννῃ κώδικας, δαπάνῃ τοῦ δήμου Ἀθηναίων, ὑπὸ Σπυρ. Π. Λάμπρου, διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας, ὑφηγητοῦ τῆς Ἑλλ. ἱστορίας καὶ γραφογνωσίας ἐν τῷ Ἐθν. Πανεπιστημίῳ. Τόμος Β'., περιέχων τὰς ἐπιστολὰς καὶ τὰ ποιήματα τοῦ Μιχαήλ, τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Νέων Πατρῶν Εὐθυμίου τοῦ Τορνίκη, Γρηγορίου Ἀντιόχου, καὶ Γεωργίου Τορνίκη, σημειώσεις ἱστορικὰς καὶ γραμματικὰς καὶ πίνακας, οἷς προσηρτήθησαν καὶ φωτοτυπικὰ πανομοιότυπα τῶν κωδίκων. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Παρνασσοῦ, 1880. [8ον σελ. 660 καὶ κη'.]

Περὶ τοῦ πρώτου τόμου τῆς ἐκδόσεως ταύτης, ἐν ᾧ περιείχοντο αἱ ὁμιλίαι, οἱ λόγοι καὶ τὰ προσφωνήματα τοῦ Ἀκομινάτου, ἐγένετο λόγος πέρυσιν ἐν τῷ περιοδικῷ τούτῳ ὑπὸ τοῦ συ-

Digitized by Google

νεργάτου ἡμῶν Ε. Καστόρχη. Λέγομεν δὲ καὶ ἡμεῖς ὀλίγα σήμερον περὶ τοῦ Β'. τόμου, ἐν ᾧ συνεξεδόθη νῦν μὲ σελίδωσιν θ'—οδ' καὶ ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ἐκδότου, ἥτις κυρίως εἰς τὸν α'. τόμον προσήκει, μετὰ τὸν ἐκεῖ πέρυσι δοθέντα βραχὺν πρόλογον α'.—η'.

Ἐν πρώτοις συγχαίροντες τῷ ἐκδότῃ ἐπὶ τῷ ὅτι ἦχθη καλῶς εἰς πέρας τὸ πολύπονον ὄντως ἔργον του, ἐξαίρομεν καὶ τὸ ὅτι ὁ δῆμος Ἀθηναίων εἰς αὐτὸ συνετέλεσεν, ἅτε χορηγήσας τὴν δαπάνην τοῦ τύπου. Οἱ παρ' ἡμῖν δῆμοι καλὸν εἶναι νὰ συνειθίσωσιν εἰς θήραν εὐδοξίας ἐκ τοιούτων χορηγήσεων καὶ νὰ μὴ θεωρῶσιν ἔργα τινὰ ἐθνικὰ ὡς μόνον τὸ κεντρικὸν τοῦ κράτους ταμεῖον ὑποχρεοῦντα. Τοῦτο ὑπὸ πολλῶν καὶ ἄλλων χρειῶν βαρύνεται, καί, ἀφοῦ καὶ αἱ καταχρήσεις δὲν λείπουσιν, ὡς ἔχει ἡ ἀνθρωπεία φύσις, δὲν δύναται νὰ ἐπαρκῇ εἰς ὅλα. Εἶναι δὲ κρίμα, ἔργα ὠφέλιμα μὲν τῇ ἐπιστήμῃ, ὄχι δὲ κοινῆς καταναλώσεως, ὑπὸ ἰδιωτῶν ἐκπονούμενα νὰ μένωσιν ὕστερον ἀνέκδοτα, ἐλλείψει χορηγίας. Τοιοῦτο ἦτο καὶ τὸ παρόν, ὅπερ ἐξέφυγε τὴν ἄλλων τύχην.

Ἐκ τῶν περιεχομένων ἐν τῷ Β'. τούτῳ τόμῳ ἀξιαναγνωστότεραι σχετικῶς εἶναι αἱ ἐπιστολαί, πλὴν τοῦ ἐν αὐταῖς καλοβαθρικοῦ καὶ ἀναλήθους στόμφου καὶ τῆς σοφιστικῆς ψυχρολογίας, τῶν συνήθων τοῖς Βυζαντίνοις,(*) σχολαστικώτατα δὲ καὶ ἀνού-

(*) Χάριν τοῦ πρὸς τὰ καλόβαθρα ἔρωτος μᾶλλον παρὰ ἴσως ἕνεκα τῆς πρὸς πᾶν Ἑλληνικὸν δυσμενείας δὲν μανθάνομεν παρὰ τοῦ ἐπιστολογραφοῦντος ἱεράρχου οὐδὲ τό ἐλάχιστον περὶ τῆς τῶν Ἀθηναϊκῶν μνημείων καταστάσεως ἐν τῷ τότε χρόνῳ οὔτε περὶ τοῦ πῶς εἶχεν ὁ κατὰ τοὺς δήμους βίος, εἰ καὶ δὲν λείπουσιν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ τε καὶ τῶν πρὸς αὐτὸν ἐπιστελλόντων τὰ ὀνόματα Ἀκρόπολις, Παρθενών, Ἄρειος Πάγος, Πνύξ, Ἐλέου βωμός, Ποικίλη στοά, Ἀκαδημία, Περίπατος, Πειραιεύς, Ὑμηττός, Ἀχαρναί, Μαραθών, Σαλαμίς, Φυλή, Ὠρωπός, ἡ μυστηριῶτις (!) Ἐλευσίς· ἀλλ' ὅλα ταῦτα ὡς ἁπλοῖ φθόγγοι ἀέριοι, ἀσώματοι, οἷον ἐξ οὐρανοῦ πεσόντες ἤ, ὅπερ ἀληθέστερον, ἐκ τῆς ἀχανοῦς μνήμης τοῦ ἀναγνόντος τοὺς παλαιοὺς συγγραφεῖς ἱεράρχου προελθόντες εἰς μέσον, μόλις δὲ λυπράς τινας εἰδήσεις πραγματικωτέρας ποριζόμεθα περὶ Αἰγίνης καὶ Κέω, ὡς καὶ περὶ τῶν Ἀττικῶν μονῶν Καισαριανῆς, τοῦ Κυνηγοῦ, τῶν Ὁμολογητῶν καὶ τοῦ ἁγ. Μελετίου.

Digitized by Google

σια θεωρητέα τὰ ποιήματα, παραδοξότατον δὲ καὶ ἀνούσιον ἅμα τὸ λογογράφημα τὸ ἐπιγραφόμενον *σχέδος*, ἐν ᾧ γέρων ἀρχιερεὺς καὶ ἐν δυστυχίᾳ καὶ ἐξορίᾳ ζῶν δὲν ἀπηξίωσε νὰ κατατείνῃ λόγον μακρὸν λογοπαιγνιακῶς (*καλεμβουρικῶς*) διὰ τοῦτα κεῖνα, αὐτός, ὅστις εἶχέ ποτε γράψει λόγον «πρὸς τοὺς αἰτιωμένους τὸ (δῆθεν) ἀφιλένδεικτον αὐτοῦ». Τὰ λογοπαίγνια (καλεμβούρια) τὴν σήμερον μὲ τέχνην γινόμενα καὶ βραχέα ὄντα ἔχουσι κἄποτε τὴν χάριν των, ἀλλ' ἐδῶ τὸ σχέδος τοῦ Ἀκομινάτου καταντᾷ ἀνυπόφερτον, διότι ἀμοιρεῖ τεχνικῆς συνθέσεως πρὸς παραγωγὴν λόγου εὐφυοῦς περιέχοντος δύο διαφόρους ἐννοίας, ὀνομαστέον δὲ μᾶλλον γύμνασμα κακογραφίας λέξεων ἐν συμπλοκῇ ἢ διαιρέσει γελοίᾳ, καὶ ὡς τοιοῦτο δύναταί τις ἴσως νὰ τὸ συστήσῃ εἰς ὑπομενετικοὺς διδασκάλους, ἵνα τὸ προθέτωσιν ἅπαξ ἢ δὶς τὸ πολὺ τοῦ ἔτους εἰς προκεχωρημένους μαθητὰς πρὸς μεταγραφὴν εἰς τὸν ἀλλοῖον τρόπον τὸν ὑποκρυπτόμενον. Ὃν δὲ τοιοῦτον, ὁποῖον εἶναι, δὲν θὰ παρέχῃ, πιστεύω, κίνδυνον τοῦ νὰ τὸ ἀγαπήσωσιν οἱ ἡμέτεροι τόσον, ὥστε ἐπὶ μακρὸν νὰ ἐπιδίδωνται εἰς τοιαῦτα μωρόσοφα ἀσχολήματα. Εἶεν.

Ὁ ἐκδότης ἐφιλοτιμήθη βεβαίως νὰ παράσχῃ ὅσον ἠδύνατο καθάριον τὸ κείμενον τοῦ Ἀκομινάτου καὶ ἐν τῷ Α'. καὶ ἐν τῷ Β'. τόμῳ. Τοῦτο λέγομεν ἀφορῶντες εἰς τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον διαφορὰν τοῦ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν κειμένου πρὸς τὸ συγγραμματίων τινῶν, ἃ ἐξέδωκαν πρότερον οἱ περὶ τὸν Tafel καὶ Ellissen καὶ Migne. Πάντως δὲ ἐπήνεγκε τὸ καλὸν τοῦτο ἡ ἀκριβεστέρᾳ τῶν χειρογράφων μελέτη. Ἀλλὰ ἐν συγγραφεῖ, ὁποῖος ὁ Ἀκομινάτος καὶ ἐν γένει οἱ Βυζαντῖνοι, θηρευτῇ σοφιστικῆς ἐρεσχελίας καὶ βρίθοντι πρὸς τούτοις πολλῶν ξένων ῥήσεων, φράσεων, παροιμιῶν, μεταφορῶν καὶ εἰκόνων ποιητικῶν, καὶ οὗ τὸ κείμενον νῦν πρῶτον ἀντιγράφεται ἀπὸ χειρογράφων στερουμένων κανονικῆς στίξεως, ἐχόντων δὲ πολλὰς συντομογραφίας κατ' ἀποκοπὴν τῶν τελευταίων μάλιστα συλλαβῶν τῶν λέξεων, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ γίνωσι καί τινα σφάλματα ἢ κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν ἢ κατὰ τὴν ἄλλην ἐν γένει διὰ κρίσεως κατάρτισιν τοῦ κειμένου. Ὑποθέτο-

Digitized by Google

μεν δὲ ὅτι δὲν θὰ εἶναι πολλά. Τινὰ τῶν παρατηρηθέντων σημειοῦμεν ὧδε.

Τόμ. Β'. σελ. 98 ἐν ἀρχῇ τῆς ξ'. ἐπιστολῆς τὸ πρῶτον μέρος τῆς περιόδου ἀπαιτεῖ πάντως ἓν *σέ*, ὅπερ προσθετέον, εἴτε τὸ ἔχει τὸ χειρόγραφον εἴτε καὶ μή.

Τόμ. Β'. σελ. 121 τὸ ὑπὸ τοῦ ἐκδότου προστεθὲν *ἀτιμάζουσιν*, ὅπερ δὲν ἔχει τὸ χειρόγραφον, καλῶς ποιοῦν, πρέπει νὰ ἐκβληθῇ, ὡς φθεῖρον τὴν ἔννοιαν τοῦ γνωστοῦ παραδόξου τῶν Στωϊκῶν (ὅτι μόνος ὁ σοφός, βασιλεύς.) τὸ ὁποῖον ὁ Ἀκομινάτος διὰ τῆς ἑξῆς φράσεως ἐδήλωσε· «μόνον τὸν σοφὸν ὀνομάζουσι τά τε ἄλλα τῶν μακαριζομένων καὶ μέντοι καὶ βασιλέα·» ἐν ᾗ φράσει, καλῶς ἐχούσῃ συντακτικῶς, διάσπασιν φέρει τὸ κόμμα τὸ μετὰ τὸ *ὀνομάζουσι* τεθὲν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου, καὶ διὰ τοῦτο ἐγὼ τὸ ἀπεμάκρυνα.

Τόμ. Β'. σελ. 172 στίχ. 3: «Εἰ γὰρ καὶ ταὐτοπαθείᾳ καὶ οὐ μείζονι εὐθύνῃ ἐνταῦθα τυχὸν ὑπαχθήσεται [Λέων ὁ Σγουρὸς] κατὰ τοὺς νομοθετοῦντας αἴ κε πάθοι τὰ ἔῤῥεξε, δίκη γε ἡ θεία γένηται. 38. Πῶς ἐξέσται τῷ τάλανι πᾶσι τρόποις ἐπεξελθεῖν θανάτων——— κατακεντούμενον.» Ταῦτα, οὕτως ἐκδοθέντα, ἔχουσι τρία σφάλματα. α'. τὸ ἡγούμενον μέρος τῆς προτάσεως, ἧς ἡ ἀπόδοσις ἄρχεται ἀπὸ τοῦ πῶς, δὲν ἔπρεπε νὰ στιχθῇ διὰ τελείας στιγμῆς μετὰ τὸ *γένηται* καὶ χωρισθῇ καὶ διὰ παραγράφου τῆς ὑπ' ἀρ. 38.—β'. ἔπρεπε νὰ τεθῇ ἐρωτηματικὸν σημεῖον μετὰ τὸ *κατακεντούμενον*. — γ'. ὁ στίχος ὁ ἔμμετρος, ὁ τῶν νομοθετούντων τὴν ταὐτοπάθειαν, ἡμάρτηται καὶ ἄλλως, μάλιστα δ' ἐν τῷ *ἡ θεία*, ὅπερ δέον νὰ μεταγραφῇ εἰς *ἰθεῖα*· διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ὁ Ἀκομινάτος αὐτὸς ἐξ ἀμνημοσύνης ἢ ἐξ ἰδιοτροπίας παρήλλαξε τόσον πολὺ στίχον ἀρχαῖον διαβεβοημένον, οὗ ἡ γραφή, ὡς ἔχει ἐν τοῖς Νικομαχείοις ἠθικοῖς τοῦ Ἀριστοτέλους (βιβλ. ε'. κεφ. ε'.) εἶναι αὕτη· εἴ κε πάθοι τὰ τ' ἔρεξε, δίκη κ' ἰθεῖα γένοιτο.

Τόμ. Β'. σελ. 300, ς. 13 ἐξερρύησαν τοῦ κειμένου αἱ λέξεις· *ἀδελφιδοῦ ὑμεῖς δὲ ὑπὲρ* ἃς ἔχει τὸ ὑπ' ἀρ. 1 πανομοιότυπον τοῦ χειρογράφου, ὡς πᾶς τις δύναται νὰ πληροφορηθῇ. Ἴσως δ' ἐν

Digitized by Google

ἐκείνῃ τῇ σελίδι καὶ ἄλλο τι παρόραμα συνέβη, διότι δὲν εὐοδοῦται ὁ λόγος ἐν τῇ ἀμέσως ἀκολουθούσῃ προτάσει.

Ἴσως δὲ τ' ἀνωτέρω εἶναι καὶ ἁπλᾶ τοῦ τύπου σφάλματα, ὁποῖα λ. χ. θεωρῶ βεβαίως τὰ ἐν τ. Β'. σελ. 404, 1. 3: *ταξόμεν*ον καὶ *πυθείη*ν ἀντὶ *τευξόμεν*ον καὶ *τιθείη*ν καὶ τὸ ἐν σελ. 184 *πεφραγμέν*ον βέλος ἀντὶ *πεφαρμαγμέν*ον, καὶ εἴ τινα ἄλλα τοιαῦτα, διότι φαίνεται, ὅτι ἡ ἐκ τῶν πιεστηρίων ἔκδοσις τοῦ 6'. τούτου τόμου συνετελέσθη ἐν καιρῷ τῆς ἐξ Ἀθηνῶν ἀπουσίας τοῦ ἐκδότου καὶ διὰ τοῦτο ἴσως κατὰ παραδρομὴν δὲν προσετέθη καὶ ὁ πίναξ παροραμάτων, οὗ γίνεται ὅμως μνεία ἐν σελ. κ'. τοῦ πίνακος λέξεων. Νομίζομεν, ὅτι εἶναι καλὸν νὰ κατασκευασθῇ ὁ πίναξ οὗτος τῶν παροραμάτων καὶ νὰ διανεμηθῇ εἰς τοὺς ἔχοντας ἀνὰ χεῖρας τὴν ἔκδοσιν ταύτην.

Περὶ τῶν σημειώσεων τοῦ ἐκδότου εἰς τὸ κείμενον ἀρκούμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι αἱ μὲν κριτικαὶ δὲν ἔβλαπτεν ἂν ἦσαν ὀλιγώτεραι, τῶν οὐσιωδῶν μόνον ἐφαπτόμεναι, αἱ δὲ ἑρμηνευτικαὶ ἠδύναντο καὶ νὰ ἐπεκταθῶσιν ἔτι, ἀλλὰ καὶ ὅπως νῦν κατηρτίσθησαν, περιέχουσι πολλὰ τὰ εὔχρηστα εἰς τὸ πραγματικὸν μέρος ἀφορῶντα. Αἱ δὲ γραμματικώτεραι ἐξ αὐτῶν στρέφονται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς περὶ γραφὰς λέξεων τινῶν, ὡς ἐν τοῖς χειρογράφοις συνήθως ἀπαντῶσι, καλῶς ἢ κακῶς.

Ὁ 6'. τῶν ἐν τέλει πινάκων περιέχει ἐκείνας τὰς λέξεις, ὅσας ὁ ἐκδότης εἶδεν ὅτι δὲν ἔχουσι θησαυρισθῆ μέχρι τοῦδε ἐν τῷ Θησαυρῷ τῆς Ἑλληνικῆς τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου. Εἶναι δὲ περὶ τὰς 350. Οὕτω πᾶν ἐκ χειρογράφων πρώτως ἐκδιδόμενον κείμενον αὐξάνει τὸν πλοῦτον τῆς βασιλίδος τῶν γλωσσῶν, καὶ οἱ προσέχοντες εἰς ταύτας τὰς νεωστὶ ἐμφανιζομένας λέξεις καὶ αὐτὰς ἀναγράφοντες ἐν ἰδίοις πίναξι καλὸν ἔργον ποιοῦσι καὶ ἄξιον εὐγνωμοσύνης, διότι ἄνευ πολλοῦ κόπου δὲν κατορθοῦται. Εἰ δέ τινες τῶν τοιούτων λέξεων λανθάνουσι τὸν παρατηρητήν, ἀποκάμνοντα ἐν τῇ ζητήσει, ὡς συνέβη ἐνταῦθα, οὐδὲν θαῦμα· τὰ τοιαῦτα τῶν ἔργων μόνον τῇ πολλῶν ἐφεξῆς ἐργασίᾳ συντελοῦνται ἀνελλιπῶς. Οὕτω ἡμεῖς εὕρομεν ἐν τοῖς τοῦ Ἀκομινά-

Digitized by Google

του λέξεις ἔτι ἄλλας τοιαύτας περὶ τὰς τεσσαράκοντα· ἄλλοι δὲ μεθ' ἡμᾶς ἴσως εὕρωσι καὶ ἄλλας.

Ἡ δὲ εἰσαγωγή, ἐν ᾗ ὁ προσήκων λόγος γίνεται περὶ τοῦ συγγραφέως καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ καὶ τοῦ ὕφους αὐτῶν, ὡς καὶ περὶ τῶν χειρογράφων, περιέχει πολλὰ τὰ καλὰ καὶ ἄξια ἀναγνώσεως, πορίσματα ὄχι ἀταλαιπώρων ζητήσεων. Ἓν μόνον δὲν εὕρομεν λεγόμενον ἐν αὐτῇ, ἔνθα τὰ περὶ τοῦ ὕφους μεθ' ἱκανῆς συντεταγμένα εὐστοχίας καὶ εὐφραδείας ἐνετέθησαν, ὅτι *καὶ σολοικίζει* οὐ σπανίως ὁ λίαν ἄλλως πεπαιδευμένος Ἀκομινάτος. Καὶ ἦτο εἰς ἡμᾶς τοῦτο ὄντως ἀπὸ πολλοῦ χρόνου θαυμαστόν, πῶς ἄνδρες τόσης γραμματικῆς καὶ ῥητορικῆς παιδείας κάτοχοι, ἐπιβαλλόμενοι νὰ γράφωσιν ὄχι τὴν τότε συνήθη τῷ λαῷ γλῶσσαν, ἀλλὰ τὴν ἔκκριτον Ἀτθίδα, δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποφεύγωσι χονδρὰς ἁμαρτίας τῆς συντάξεως, μάλιστα κατὰ τὴν χρῆσιν τῶν ἐγκλίσεων καὶ τῶν μορίων. Ἀλλ' οὕτως ἔχει ἡ ἀλήθεια. Ταύτην δὲ τὴν ἀλήθειαν ἡμεῖς θεωροῦμεν καθῆκον τῶν φιλολόγων νὰ τὴν διασαλπίζωσι τρανῶς, ὄχι δὲ νὰ τὴν παρασιωπῶσιν ὡς δῆθεν οἰκοθεν νοουμένην καὶ γνωστὴν τοῖς πᾶσιν, ἢ νὰ τὴν λέγωσι μέν, ἐν παραβύστῳ δέ που καὶ κατὰ τρόπον ὄχι ἐπαρκῆ.(*) Ἡ νεολαία ἡμῶν ἡ ἄπειρος καὶ ἀγύμναστος ἔχει χρείαν ὁδηγίας ἐν πολλοῖς, καὶ ἡ ποικιλανθὴς μὲν κακόζηλος δὲ εὕροια λόγου τῶν Βυζαντίνων, ὡς παρουσιάζεται ἐν τῷ Ἀκομινάτῳ καὶ ἄλλοις τῶν τότε, πρέπει κατὰ τὸ ἀληθὲς νὰ περιγράφηται μετὰ καὶ τῶν κακιῶν της, ἵνα μή τινα τῶν συγχρόνων ἡμῖν δελεάζῃ.

Τοσαῦτα κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἡμετέρας κρίσεως εἴχομεν νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης, ἥτις εὐχόμεθα νὰ γίνῃ πρόδρομος σπουδαιοτέρων ἄλλων παρ' ἡμῖν ἐκδόσεων.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 3 Αὐγούστου 1880.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

(*) Οὕτω σημειοῦνται ἐν σελ. 649 τοῦ Β'. τόμου, πέντε ἓξ παραδείγματα χρήσεως τοῦ ἂν μεθ' ὑποτακτικῆς ἀντὶ εὐκτικῆς (καὶ τοῦ εἰ μεθ' ὑποτακτικῆς), ἀλλὰ γίνεται τοῦτο ὅπως ἤθελέ τις σημειώσει καὶ παραλλαγὰς συντάξεως δοκίμους ἐν τοῖς συγγραφεῦσι τῶν καλῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων. Ἡ δὲ ἐν σελ. 638 σημείωσις εἶναι μὲν καλή, ἀλλ' ἥκιστα εἰς αὐτὸν τὸν Ἀκομινάτον ἀναφερομένη.

Digitized by Google

ΗΜΑΡΤΗΜΕΝΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΙΣ.

Ἐν Κικέρωνος de Orat. II § 327 ἀναγινώσκομεν τάδε·

Quam longa est narratio! mores adulescentis ipsius et servilis percontatio, mors Chrysidis, voltus et forma et lamentatio sororis, reliqua pervarie iucundeque narrantur.

Ἡ διήγησις, ἣν ἐνταῦθα ἐπαινεῖ ὁ ῥήτωρ Ἀντώνιος, εἶναι ἡ ἐν τῇ Ἀνδρίᾳ τοῦ Τερεντίου I, 1, 21 κ. ἑ. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα πάντα τοῦ προκειμένου χωρίου εὔκολον εἶναι νὰ εὕρῃ τις εἰς τί τῆς παρὰ Τερεντίῳ διηγήσεως μέρος ἕκαστον ἀναφέρεται. Μόνη δ' ἡ servilis percontatio παρενοήθη ὑφ' ἁπάντων τῶν ἑρμηνευτῶν. Πρῶτος δέ, καθ' ὅσον γινώσκομεν, ὁ ἐπιφανὴς Naegelsbach ἔν τινι τόπῳ τῆς αὐτοῦ *Lateinische Stilistik* εἰσηγητὴς ἐγένετο τῆς διεστραμμένης ἑρμηνείας, ἣν οἱ μετ' αὐτὸν ἑρμηνευταὶ τῶν *περὶ ῥήτορος* βιβλίων ὁμοθυμαδὸν ἠσπάσαντο. Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ταύτην τὸ ἐπίθετον *servilis* ἰσοδυναμεῖ ἐνταῦθα γενικῇ ἐξ ὑποκειμένου *(servi)*, ἡ δὲ ὅλη φράσις ἀναφέρεται εἰς τὰς ἐρωτήσεις, δι' ὧν ὁ *ἀπελεύθερος* Σωσίας διέκοπτε τὴν διήγησιν τοῦ γέροντος Σίμωνος.

Ἄπορον ἀληθῶς πῶς οὐδεὶς εὑρέθη μέχρι τοῦδε, ὅπως καταδείξῃ τὸ σαθρὸν καὶ ἀνυπόστατον τοιαύτης ἑρμηνείας, ὅπερ εἶναι οὕτω καταφανές, ὥστε μετὰ πολλῆς ἀληθῶς ἀηδίας ἐπιχειροῦμεν νὰ ἐξελέγξωμεν αὐτό.

Καὶ πρῶτον παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Σωσίας ἀπελεύθερος ὢν δὲν ἠδύνατο νὰ καλῆται servus, οὐδ' αἱ ἐρωτήσεις αὐτοῦ servilis percontatio. Καὶ καλοῦνται μὲν ἔστιν ὅτε οἱ ἀπελεύθεροι servi, ἀλλὰ τοῦτο γίνεται πάντοτε μετὰ λόγου τινός· ἐν δὲ τῷ προκειμένῳ χωρίῳ οὐδεὶς ὑπάρχει πρὸς τοῦτο λόγος. Ἔπειτα ὁ Σωσίας δὲν ἐρωτᾷ πάντοτε, ὁσάκις διακόπτει τὸν τοῦ γέροντος λόγον, ἀλλ' ἄλλοτε μὲν ἐπαινεῖ τὰ λεγόμενα, ἄλλοτε δὲ φόβον ἐκφράζει, ἄλλοτε ἄλλο τι, ἔστι δ' ὅτε καὶ ἐρωτᾷ. Ταῦτα δ' ἅπαντα δὲν περιέχονται ἐν τῇ φράσει servilis percontatio.

Digitized by Google

Ἀλλὰ τὸ πάντων ἀτοπώτατον εἶναι ὅτι ἡ servilis percontatio, τ. ἔ. κατὰ τοὺς ἑρμηνευτὰς αἱ ἐρωτήσεις τοῦ Σωσίου, ἐκτίθεται ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου ὡς μέρος τῆς διηγήσεως τοῦ Σίμωνος. Διότι ὅπως οἱ mores adulescentis ἡ mors Chrysidis καὶ τἆλλα, οὕτω καὶ ἡ servilis percontatio εἶναι ἀναγκαίως ὑποκείμενον τοῦ narrantur. Ὥστε δεχόμενοι τὴν συνήθη ἑρμηνείαν θὰ ἔχωμεν ἀναγκαίως τὴν ἑξῆς που ἔννοιαν· Simo narrat Sosiae percontationem Sosiae. Τοιαύτης ἐννοίας τὸ ἀνόητον καὶ γελοῖον εἶναι καταφανές.

Ἐκ τῶν εἰρημένων κατάδηλον, νομίζω, γίνεται ὅτι ἡ φράσις *servilis percontatio* πᾶν ἄλλο δύναται νὰ σημαίνῃ ἢ ὅ,τι νομίζουσιν οἱ ἑρμηνευταί. Τί δὲ σημαίνει μανθάνομεν ἐκ τῶν ἑξῆς στίχων τῆς τοῦ Σίμωνος διηγήσεως (I, 1, 56 κ. ἑ.)

observabam mane illorum servolos
Venientis aut abeuntis. rogitabam «heus puer,
Dic, sodes, quis heri Chrysidem habuit ?» . . .
. . . . . Phaedrum aut Cliniam
Dicebant aut Nicaretum . . . . . .
. . . «eho quid Pamphilus ?» «quid ? symbolam
Dedit, cenavit». gaudebam. item alio die
Quaerebam κ. τ. ἑ.

Ἰδοὺ ἡ servilis percontatio. Εἶναι δῆλα δὴ αἱ ἐρωτήσεις, ἃς ὁ Σίμων ἀπέτεινε πρὸς τοὺς δούλους τῶν τοῦ Παμφίλου ἑταίρων.

Περιττόν, νομίζομεν, διὰ πλειόνων νὰ καταδείξωμεν τὴν ὀρθότητα τῆς ἡμετέρας ἑρμηνείας.

Ἐν Διψίᾳ, τῇ 9/21 Αὐγούστου 1880.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΒΑΣΗΣ.

Digitized by Google

ΠΕΡΙ ΤΡΙΩΝ ΣΤΙΧΩΝ ΤΟΥ ΔΑΝΤΟΥ.

Ἡ δόξα τῶν μεγάλων ποιητῶν ὑπάρχει τοιαύτη, ὥστε λαμπρύνει πᾶν ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς ἐκείνους. Καὶ αὐταὶ δὲ τῶν ποιητῶν αἱ περιλάλητοι καὶ παροιμιώδεις δυστυχίαι (un povero poeta) οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ δυστυχίαι κοιναὶ λαμπρυνθεῖσαι ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τῆς ποιητικῆς δόξης. Τοῦτο λέγει μέγας ἀνήρ, ὁ συγγραφεὺς τῶν περιβοήτων *Ποιητικῶν Μελετῶν*, ὅστις διέσχισεν ἕκτασιν διακοσίων λευγῶν ἵνα ἐπισκεφθῇ τὴν ἐν Φερράρᾳ φυλακὴν τοῦ Τάσσου, ἵνα γράψῃ ἐν αὐτῇ τὸ ἴδιον ὄνομα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Βύρωνος καὶ ἀποσπάσῃ μικρόν τι τεμάχιον πλίνθου ἐκ τοῦ τοίχου αὐτῆς, ἵνα ὡς τιμίαν λίθον περιδέσῃ αὐτὸ ἐπὶ τῆς σφενδόνης τοῦ δακτυλίου του, ἐπιγράφων τὰς λέξεις, ἐν αἷς, κατ' αὐτόν, σύμπας τῶν ἀληθινῶν ποιητῶν ὁ βίος περιέχεται: *Ἔρως καὶ δάκρυα* (ἴδε Lamartine *Médit. poét.* T. I. p. 194). Ναὶ μὲν καὶ ὁ σκίμπους τοῦ Σωκράτους καὶ ὁ κύων τοῦ Ξανθίππου καὶ ὁ πίθος τοῦ Διογένους καὶ ἡ ἐν Κῷ δρῦς τοῦ Ἱπποκράτους καὶ ὁ ῥύαξ τοῦ Ἰλισσοῦ—ὁ νῦν καλλιγέφυρος—καὶ τὰ ἄσημα χωρία Marengo καὶ Austerlitz καὶ ἄλλα πάμπολλα μετέλαχον τῆς ἀθανασίας τοῦ ἀνδρὸς ἢ τῆς πόλεως ἢ τοῦ ἔργου μεθ' ὧν συνεδέθησαν, ἀλλ' αἱ ἀκτῖνες τῆς δόξης τῶν ποιητῶν, *τῶν κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπων*, ὡς ἀποκαλεῖ δικαίως αὐτοὺς ὁ Chateaubriand (ἐν τῷ προλόγῳ τῆς Atala), στιλπνότερον καὶ περιπαθέστερον περικοσμοῦσι τὰ κατ' ἐκείνους καὶ δωροῦσιν εἰς αὐτὰ τὸ ζωτικὸν ἐκεῖνο φῶς, ὅπερ καὶ αὐτοὺς τοὺς ποιητὰς διασώζει ἐν τῇ σκοτίᾳ τῆς αἰωνιότητος ἀπὸ τῶν καταστροφῶν τοῦ χρόνου καὶ τῶν ἀδικημάτων τῆς ἱστορίας.

Ὁ θάνατος διέγραψε καὶ βασιλεῖς καὶ κράτη,
Ὁ χρόνος ξέει σήμερον καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας
Τόσα ὀνόματα κλεινά· ἀλλὰ διαφυλάττει
Τὴν μνήμην τούτων ἄθικτον μετὰ περιπαθείας.

(Δ. Παπαῤῥηγόπουλος Ποιήσ. σελ. 29).

Digitized by Google

Ὅτε δὲ τὰ εἰς τοὺς ποιητὰς ἀναφερόμενα τυγχάνουσι τιμῆς καὶ εὐκλείας, πᾶς τις ἐννοεῖ ποίαν αἴγλην λαμβάνει ὅ,τι ἐκεῖνοι ἀναφέρουσι καὶ πρὸ πάντων ἐξυμνοῦσι· δίκαιον ἄρα εἶχεν ὁ Ὁράτιος εἰπών :

Vixere fortes ante Agamemnona
multi; sed omnes illacrymabiles
urgentur ignotique longa
nocte, carent quia vate sacro.
(Horat. Od. IV, 9, 25)

καὶ ὁ μέγας Βύρων, ἐπαναλαβὼν τὰς λέξεις τοῦ Λατίνου ποιητοῦ :

Brave men were living before Agamemnon
And since, exceeding valorous and sage,
A good deal like him too, though quite the same none;
But then they shone not on the poet's page,
And so have been forgotten (*).
(Byron Don Juan, canto I, 5)

Πλείονα δ' ὅμως καὶ γενικωτέραν τιμὴν ἀπολαύουσι τὰ ἔπη τῶν ποιητῶν· ἐγγεγραμμένα ταῦτα κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν μνήμην μυριάδων ἀνθρώπων, πολλὰ δὲ καὶ παροιμιώδη γενόμενα, προκαλοῦσιν ἐρεύνας καὶ συζητήσεις περὶ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν, καὶ τοῦτο οὐ μόνον πρὸς ἐξεύρεσιν τῆς ἐννοίας, ἀλλ', ὅπερ τὸ περιεργότερον, καὶ πρὸς συμβιβασμὸν αὐτῆς μετὰ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἀληθείας, τῆς καθωμιλημένης ἢ τῆς ἀτομικῆς, ἂν αὕτη φαί-

(*) Τοὺς στίχους τούτους ἄλλοτε μετεφράσαμεν ὡς ἑξῆς :

Πρὸ τοῦ Ἀτρείδου ἔζησαν ἀνδρῶν γενναίων πλήθη
Καὶ ἄλλοι ἔτι ἥρωες ὑπῆρξαν μετ' αὐτόν·
Πολλὰ διέπραξαν αὐτοί, πλὴν κεῖνται νῦν ἐν λήθῃ,
Διότι δὲν ὑμνήθησαν ὑπὸ τῶν ποιητῶν.

Εἴχομεν δὲ τότε ὑπ' ὄψιν μόνον τὴν γερμανικὴν τοῦ Göthe μετάφρασιν :

Vor Agamemnon lebten manche Braven,
So wie nachher, von Sinn und hoher Kraft;
Sie wirkten viel, sind unberühmt entschlafen
Da kein Poet ihr Leben weiter schafft.
("I. Göthe's Gedichte Τόμ. Β', σελ. 276 τῆς βερολινείου ἐκδόσεως τοῦ Schroeder).

Digitized by Google

νεται μαχομένη πρὸς ἐκείνην. Χάριν δὲ σαφηνείας μνημονεύομεν τοῦ ἑξῆς παραδείγματος: ὁ ἀρχαῖος ποιητὴς Σιμωνίδης εἶπεν ἔν τινι ᾄσματι αὐτοῦ:

πάντας δ' ἐπαίνημι καὶ φιλέω
ἑκὼν ὅστις ἔρδῃ
μηδὲν αἰσχρόν· ἀνάγκῃ δ' οὐδὲ θεοὶ μάχονται.

Τούτους τοὺς στίχους πᾶς τις ἀναγινώσκων ἐννοεῖ καὶ ἐξηγεῖται ὡς ἑξῆς: «ἐπαινῶ καὶ ἀγαπῶ πάντα τὸν μὴ πράττοντα τὸ κακὸν ἑκουσίως· ἄλλως δ' εἰς τὴν ἀνάγκην καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ ὑπείκουσι». Καὶ ὅμως ὁ Σωκράτης, φρονῶν ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων *ἑκουσίως* ἐξαμαρτάνει — πρᾶγμα βεβαίως ἀμφισβητήσιμον, νῦν μάλιστα, ὅτε *φιλοσοφικῶς* ἀποδείκνυται ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ δι' ἠθικοῦ καταναγκασμοῦ ἐξαμαρτάνων ἑκουσίως ἐξαμαρτάνει, ἴδε Rossi *Traité de droit* pénal p. 298 καὶ Κ. Κωστῆ *Ἑρμην. τοῦ Ποιν. Νόμ.* Τόμ. Α', σελ. 316 — ἐδυσφόρει ὅτι ὁ ποιητής, *ὁ σοφὸς Σιμωνίδης*, λέγει τοὐναντίον· ἵνα δὲ συμβιβάσῃ τὴν τοῦ ποιητοῦ ἔννοιαν πρὸς τὴν ἑαυτοῦ δόξαν, ἡρμήνευε τοὺς στίχους ὡς ἀκολούθως: «ἐπαινῶ καὶ ἀγαπῶ *ἑκουσίως* πάντα τὸν μὴ πράττοντα τὸ κακὸν κτλ.» (ἴδε Πλάτ. Πρωταγ. 345 Δ καὶ ἐπ.).

Καὶ ἐννοεῖται μὲν ὅτι ὅπου δύναται νὰ εἰσχωρήσῃ τοιαύτη ἑρμηνεία, ἥτις ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου καλεῖται *λογική*—ὄνομα, ὅπερ ὁ Mühlenbruch ἐπεξέτεινε καὶ εἰς τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ jus ἐκ τῆς justitia (ἴδε *Doctr. Pand.* § 1, σημ. 1)—οἱ φιλοπρόσωποι ἑρμηνευταὶ φαίνονται ὡς ναυαγοί τινες ἐπιλαβόμενοι μικρᾶς τινος σανίδος καὶ δι' αὐτῆς σωζόμενοι· ὅπου ὅμως οὐδ' ἡ τοιαύτη *λογικὴ* ἑρμηνεία χωρεῖ, τότε

μέγα τὸ πρᾶγμα, πολὺ τὸ νεῖκος, ἀδρὸς ὁ πόλεμος ἔρχεται
(Ἀριστοφ. Βατρ. 1099),

τῶν μὲν ἐμμενόντων τῇ γνώμῃ τοῦ περικλεοῦς ποιητοῦ, τῶν δὲ προτιμώντων τὴν ἐξ ἀντικειμένου ἀλήθειαν.

Τοιοῦτόν τι συμβαίνει ἐν τοῖς ἑξῆς πασιγνώστοις στίχοις τοῦ Δάντου, δι' ὧν ἡ Φραγκίσκα, ἡ διατελοῦσα ἐν Ἅδου ἐκεῖ ὅπου ἐτιμωροῦντο οἱ τὸ σῶμα ἁμαρτωλοί, ἄρχεται ἐν τῷ Β' ᾄσματι

Digitized by Google

τοῦ Inferno ἐξιστοροῦσα τῷ ποιητῇ *τὴν πρώτην ῥίζαν τοῦ ἑαυτῆς ἔρωτος*—καὶ περὶ ὧν ἔσται ὁ λόγος ἐν τῇ παρούσῃ διατριβῇ:

Nessun maggior dolore
Che ricordarsi del tempo felice
Nella miseria.

Οἱ στίχοι οὗτοι σημαίνουσιν: «Οὐδεμία μείζων λύπη ἢ τὸ ἀναμιμνήσκεσθαι τὸν εὐδαίμονα χρόνον ἐν τῇ δεινοπαθείᾳ» ἤ, ὡς μετέφρασεν αὐτοὺς ὁ Παναγιώτης Σοῦτσος ἐν τῷ *Ὁδοιπόρῳ* (σελ. 30 τῆς ἐκδ. τοῦ 1864),:

. . . . . δὲν φέρει ἄλλο πόνον
δριμύτερον εἰς τὴν ψυχὴν
παρ' ὅσον ἡ ἐνθύμησις τῶν εὐδαιμόνων χρόνων
εἰς δυστυχίας ἐποχήν.

Ἔχεται ἄρά γε ἀληθείας ἡ γνώμη αὕτη τοῦ μεγίστου τῆς Ἰταλίας ποιητοῦ ἣν καὶ ἐφήρμοσε μάλιστα εἰς τὴν Φραγκίσκαν, λέγων ὅτι *ἔκλαιεν ἀφηγουμένη* (faro come celui, che piange, e dice), καὶ εἰς τὸν ἐραστὴν αὐτῆς, περὶ οὗ λέγει ὅτι ἀκούων τὴν διήγησιν τῆς φίλης αὐτοῦ ἔκλαιε τοσοῦτον ἰσχυρῶς, ὥστε ὁ ποιητής, ἐξαντληθεὶς ὑπὸ τοῦ οἴκτου, ἔπεσε κατὰ γῆς ὡσεὶ νεκρός:

Mentre che l'uno spirto questo disse,
L'altro piangeva si, che di pietade
I'venni meno, come s'io morisse,
E caddi, come corpo morto cade.

Ἰδοὺ τὸ ζήτημα περὶ οὗ ἱκανὸς ἐγένετο λόγος καὶ περὶ ὃ στρέφεται ἡ παροῦσα διατριβή. Τὸ ζήτημα τοῦτο κατὰ πρῶτον ἔθηκε Γάλλος ἀνήρ· περίεργον δὲ ἀληθῶς εἶνε ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ Γαλλικὸν ἔσχεν ἐν πολλοῖς τὴν πρωτοβουλίαν παραισθητικῶν καὶ ὑπερκριτικῶν ἰδεῶν, ἃς θεωροῦμεν ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῶν μεταφυσικῶν Γερμανικῶν πνευμάτων ἢ τῶν ἰδιοτρόπων Ἀγγλικῶν. Οὕτω τὸ πολυθρύλητον *Ὁμηρικὸν ζήτημα* (die Homerische Frage) ἀνεφύη πρῶτον ἐν Γαλλίᾳ (ἴδε Ἀγγ. Βλάχον *Ὁμηρ. ζητήμ.* σελ. 22), τὴν ὑπὸ τοῦ Göthe ἀνακοινωθεῖσαν *κηλῖδα* (Flecken) τῆς Σοφοκλέους Ἀντιγόνης πρῶτος ὁ Γάλλος

Digitized by Google

Brumoy ἀνεκάλυψε (ἴδε Jacob *Sophocleae Quaestiones* Τόμ. Α'.), καὶ τὴν θεωρίαν τοῦ Δαρβίνου, τὴν συνταράξασαν ἐσχάτως καὶ ἡμᾶς, προεπενόησεν ὁ Γάλλος φυσιοδίφης καὶ φιλόσοφος Lamarck (ἴδε Σούγκρα *Ὁ Δαρουϊνισμὸς* σελ. 7). Ὁμοίως καὶ ἐνταῦθα τὴν ἀλήθειαν τῆς τοῦ Δάντου αἰσθήσεως ἠμφισβήτησεν εἷς τῶν μεγίστων ποιητῶν τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος, ὁ περικλεὴς Alfred de Musset ἐν τῷ περιπαθεστάτῳ αὐτοῦ ποιήματι τῷ ἐπιγραφομένῳ Souvenir (ἴδε Alfred de Musset *Poésies Nouvelles*. Paris, 1867. p. 192—199), ἔνθα ὑπάρχει ἡ ἑξῆς ὡραιοτάτη πρὸς τὸν Δάντην ἀποστροφή:

Dante, pourquoi dis-tu qu'il n'est pire misère
Qu'un souvenir heureux dans les jours de douleur ?
Quel chagrin t'a dicté cette parole amère,
Cette offense au malheur ?

—

En est-il donc moins vrai que la lumière existe,
Et faut il l'oublier du moment qu'il fait nuit ?
Est-ce bien toi, grande âme immortellement triste,
Est-ce toi qui l'as dit ?

—

Non par ce pur flambeau dont la splendeur m'éclaire,
Ce blasphème vanté ne vient pas de ton cœur.
Un souvenir heureux est peut-être sur terre
Plus vrai que le bonheur.

—

Et quoi! l'infortuné qui trouve une étincelle
Dans la cendre brûlante où dorment ses ennuis,
Qui saisit cette flamme et qui fixe sur elle
Ses regards éblouis;

—

Dans ce passé perdu quand son âme se noie,
Sur ce miroir brisé lorsqu'il rêve en pleurant,
Tu lui dis qu'il se trompe, et que sa faible joie
N'est qu'un affreux tourment!

—

Digitized by Google

Et c'est à ta Francoise, à ton ange de gloire,
Que tu pouvais donner ces mots à prononcer,
Elle qui s'interrompt, pour conter son histoire,
D'un éternel baiser! (*)

Ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, ὁ Musset φρονεῖ ὅτι ἡ ἐν ὀδύνῃ ἀνάμνησις οἰχομένης εὐδαιμονίας παρέχει χαρὰν καὶ εὐφροσύνην.

Πρὶν εἴπωμέν τι περὶ τῶν αἰσθημάτων τοῦ Γάλλου ποιητοῦ, ἴδωμεν τίνα ὑποδοχὴν εὗρον αὐτά, περιορίζοντες τὸν λόγον ἐν τῇ νεαρᾷ φιλολογίᾳ τῆς ἡμετέρας πατρίδος. Παρ' ἡμῖν ὁ καλλιεπὴς συγγραφεὺς τοῦ *Rolla*, ὁ κατὰ Δαμαρτῖνον ἐφάμιλλος τοῦ Βύρωνος, μελετᾶται πολὺ καὶ ἀποστηθίζεται ὑπὸ νέων καὶ δεσποινίδων—γινώσκομεν τοῦτο καλῶς—καὶ μεγίστη τιμὴ ἀπονέμεται εἰς πᾶσαν αὐτοῦ ἰδέαν. Ὅθεν εὑρίσκομεν πολλοὺς τῶν ἡμετέρων ποιητῶν καὶ συγγραφέων συμφωνοῦντας αὐτῷ καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος. Οὕτως ὁ μακαρίτης Δ. Παπαῤῥηγόπουλος λέγει ἐν τῷ *Ὀρφεῖ* (σελ. 13):

Καθιστᾷ μᾶλλον γλυκεῖαν
τοῦ παρόντος ἡ ὀδύνη
παρελθοῦσαν εὐτυχίαν·
ὅταν ἡ ψυχὴ πονῇ,
μόνη τὴν ζωογονεῖ
ἡ ἀνάμνησις ἐκείνη.

Ἐν δὲ τῇ ἑπομένῃ στροφῇ παραβάλλεται ἡ ἀνάμνησις παρελθούσης εὐτυχίας πρὸς ἴριδα καταιγίδος, ἐν ᾗ θλᾶται *εὐδία* ἡ ἀκτὶς τοῦ ἡλίου:

Ἶρις ἐν τῇ τρικυμίᾳ
ἐνῷ λαῖλαψ διεχύθη
θλᾶται ἐν αὐτῇ εὐδία
τοῦ ἡλίου ἡ ἀκτίς.
Εἶναι θάνατος ἡ λήθη,
πῶς τὴν λήθην ἐπαιτεῖς;

(*) Μετὰ βαθείας συγκινήσεως καταχωρίζω τούτους τοὺς στίχους, ὑποδειχθέντας μοι κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῆς πεφιλημένης ἀδελφῆς μου Πουλχερίας—τῆς ἐνσρέτου ἐκείνης καὶ φιλομαθοῦς νέας, ἣν ἄγριος τυφοειδὴς πυρετὸς ἀφήρπασε τῇ 1 Ἰουλίου 1880 ἐκ τῆς οἰκογενείας ἧς ἦτο κό-

Digitized by Google

Ὡσαύτως ὁ κ. Ἄγγελος Βλάχος (*Περὶ Π. Σούτσου* κτλ. σελ. 5) ἀποκαλεῖ *μεγάλως ἄδικον* (sic) τὸ ῥῆμα τοῦ Δάντου, ἀσπάζεται ἐν τῇ ἑπομένῃ σελίδι τὴν γνώμην *τοῦ ποιητικοῦ τῆς νέας Γαλλίας ἀετοῦ*, ὡς περιφραστικῶς ὀνομάζει τὸν Müsset, ὅτι εἶνε ἀληθεστέρα τῆς εὐτυχίας ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν ἡ εὐτυχὴς ἀνάμνησις, ἐπιβεβαιῶν μάλιστα καὶ ἐπαληθεύων τὸ διστακτικὸν ἐκείνου peut-être, καὶ ἐκφράζει καὶ αὐτὸς τὸ αὐτὸ αἴσθημα διὰ τῶν ἑξῆς: «Τίς, *ἐν περισπασμοῖς ταλαιπωρούμενος*, δὲν ἀνέπλασε μετ' ἀγάπης καὶ περιπαθοῦς ὑπομονῆς τῆς ἀποπτάσης αὐτοῦ εὐδαιμονίας τὸ ἴνδαλμα, ἀναβιῶν (*) οὕτως εἰπεῖν ἐν τῷ παρόντι διὰ τοῦ παρελθόντος;» (ἐν σελ. 4).

Ἴσως πολλοῖς φαίνεται περίεργος ἡ ἐξέτασις τοιούτου ζητήματος ἢ μᾶλλον ἡ περὶ τὰ τοιαῦτα ἄγνοια καὶ ἀβεβαιότης τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅμως ἐνίοτε τοιαῦτα ζητήματα εἰσὶ πολὺ δυσχερέστερα καὶ δυσεπιλυτότερα τῶν ἐπιστημονικῶν. «Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Δαμαρτῖνος (*Des destinées de la poésie* ἐν ἀρχῇ) οὐδὲν ἔχει περὶ ἑαυτὸν ἀγνωστότερον ἢ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον». Μάλιστα δὲ ἡ καρδία τοῦ ἀνθρώπου, ἔργῳ μὲν διατιθεμένη κατὰ χρόνον καὶ τόπον, δυνάμει δὲ ἔχουσα ἐκ φύσεως ἐλαστικότητα πρὸς παραγωγὴν αἰσθημάτων παντὸς αἰῶνος καὶ τόπου, ποικίλλεται διαφόρως ἐν τῇ γενικότητι τῆς αἰσθητικῆς αὐτῆς ἀντιλήψεως καὶ παρίσταται πολλάκις «*ἀνεξήγητον αἴνιγμα καὶ γρῖφος βαθύφρονος ἔχων . . . ἀνάγκην* Οἰδίποδος» (Ν. Καζάζης ἐν *Ἀττικῷ Ἡμερολ.* Εἰρηναίου Ἀσωπίου τοῦ ἔτους 1872, σελ. 287). Τούτου δ' ἕνεκα βλέπομεν ἐν τοῖς αἰσθηματικοῖς ζητήμασι διχογνωμίας καὶ ἀντιφάσεις μεγίστας. Οὕτως ὁ ποιητὴς τοῦ *Ὀρφέως*, οὗ ἀνωτέρω παρεθέμεθα τοὺς στίχους, ἐκφράζεται ἀλλαχοῦ ὡς ἑξῆς:

σμημα καὶ ἀγλάϊσμα. Τὸ Ἀθήναιον, ἐπινευόντων τῶν σεβαστῶν αὐτοῦ ἐκδοτῶν, θὰ φιλοξενήσῃ ἐν τῷ μέλλοντι φιλολογικήν τινα διατριβὴν τῆς μακαρίτιδος, ὅταν ἡ ἀδελφικὴ χεὶρ δυνηθῇ νὰ μεταγράψῃ αὐτήν.

(*) Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ὅτι οὐδεὶς οὐδέποτε, ἐν περισπασμοῖς ταλαιπωρούμενος (ἤτοι ἐν θετικῇ δυστυχίᾳ διατελῶν), ἀνεβίωσεν ἐν τῷ παρόντι διὰ τοῦ παρελθόντος οὐδὲ ἦτο δυνατὴ ἡ ψυχολογικὴ αὕτη ἀνάστασις.

Digitized by Google

Ἀλλ' ὅταν ζῇ τις τεθνεώς· ὅταν καρδίαν πλέον
δὲν ἔχῃ, καὶ ἀπώλεσε πᾶν ὄνειρον ὡραῖον,
τότε θρηνεῖτε· ὁ νεκρὸς αὐτὸς διανοεῖται,
τί ἔχε, τί ἀπώλεσε, τί ἤλπισ' ἐνθυμεῖται.
(ἴδε Ποιήσεις, σελ. 9).

Ἐν τοῖς στίχοις τούτοις προφανῶς ἐλησμόνησεν ὁ Ἕλλην ποιητὴς τὸν Musset.

Ἀλλ' ἐξετάσωμεν ἤδη καὶ ἄλλων ποιητῶν τὴν αἴσθησιν, ἵνα ἴδωμεν ἂν τυχὸν συμφωνῇ πρὸς τὴν τοῦ Γάλλου ποιητοῦ, τοῦ ἀναιρέτου τοῦ Δάντου. Ἐν τῇ *Ἐσθὴρ* τοῦ Ῥακίνα (πράξει ά, σκηνῇ 6') Ἰσραηλῖτις ψάλλουσα τὰς δυστυχίας τῆς Σιὼν λέγει:

Déplorable Sion, qu'as-tu fait de ta gloire?
Tout l'univers admirait ta splendeur;
Tu n'es plus que poussière; et de cette grandeur
Il ne nous reste plus que la triste mémoire.

Ἐν τῷ ὡραίῳ τοῦ ἡμετέρου Ἀ. Προβελεγίου ποιήματι, τῷ ἐπιγραφομένῳ *Ἀδὰμ καὶ Εὔα* (σελ. 89), ψάλλουσιν οἱ ἄγγελοι πρὸς τοὺς κοιμωμένους πρωτοπλάστους ὅτι μετ' ὀλίγον ἴσως θὰ φαίνωνται εἰς αὐτούς, ἐν ἀγωνίᾳ κατακειμένους,

ὡς ἀλγεινὴ ἀνάμνησις βραχείας εὐτυχίας.

Ἐν δὲ τῇ *Ἑστίᾳ*, τῷ ἐνταῦθα ἐκδιδομένῳ περιοδικῷ συγγράμματι, ἀναγινώσκομεν (ἐν τόμ. Γ' σελ. 96) τὰ ἑξῆς:

«Αἱ ἀναμνήσεις παρελθούσης εὐδαιμονίας εἰσὶν *αἱ ῥυτῖδες τῆς ψυχῆς*» (X. de Maistre).

Καὶ ἄλλα ἔτι παραδείγματα ἐδυνάμεθα νὰ προσαγάγωμεν καὶ μάλιστα ἐξ ἀλλογενῶν ποιητῶν, ἵν' ἀποδείξωμεν ὅτι ἡ γνώμη τοῦ Musset δὲν ἔχει ὑπὲρ αὐτῆς πάντων τῶν ποιητῶν τὴν αἴσθησιν. Περιοριζόμενοι δὲ κατὰ τὸ παρὸν ἐν τοῖς ἀνωτέρω, διότι πολλὰ ἕτερα παρακατιόντες θὰ καταλέξωμεν, χωροῦμεν ἐπὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ αἰσθήματος τοῦ Γάλλου ποιητοῦ, θέλοντες νὰ μάθωμεν ἂν προκύπτῃ κατὰ κοινὴν καὶ φυσικὴν αἴσθησιν ἢ κατ' αἴσθησιν ἀποδεικνύουσαν τὴν ποικιλίαν τῆς καρδίας, περὶ ἧς ἀνωτέρω εἴπομεν.

Ἀλλὰ πρὸ τούτου κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι,

Digitized by Google

καίτοι ἐκηρύξαμεν τὸν Musset δημιουργὸν τοῦ ζητήματος διὰ τῆς πρὸς τὸν Δάντην ἀποστροφῆς, δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ θεωρήσωμεν αὐτὸν καὶ πρῶτον κήρυκα τοῦ ἐναντίου τῷ Δάντῃ αἰσθήματος, διότι τὴν σήμερον κινδυνεύει νὰ καταστῇ ἀναμφισβήτητος ἀλήθεια ἡ γνώμη τοῦ ἀρχαίου Βακχυλίδου καὶ ἄλλων νεωτέρων σοφῶν, καθ' ἣν οὐδὲν δύναταί τις νὰ εἴπῃ μὴ προλεχθὲν (Πρβ. καὶ Taillandier *Reflexions sur les lois pénales*, p. 4).

Κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐζητήσαμεν νὰ ἴδωμεν ἂν καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Γάλλου ποιητοῦ ἐξέφρασαν τοιοῦτον αἴσθημα· προχείρως δὲ εὕρομεν τὸν μέγιστον τοῦ αἰῶνος ποιητήν, τὸν Βύρωνα, εἰπόντα ἐν τῷ *Don Juan* (Ἄσματι Α', στροφῇ 193.) τὰ ἑξῆς:

I loved, I love you ; for this love have lost
State, station, heaven, mankind's, my own esteem,
And yet can not regret what it hath cost,
So dear is still the memory of that dream;

ἤτοι, κατὰ τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ κ. Γ. Πολίτου (*Λόρδου Βύρωνος ποιήμ.* τόμ, Β'. σελ. 293—294): «Σὲ ἠγάπων, καὶ ἔτι σὲ ἀγαπῶ. Εἰς τὸν πρὸς σὲ ἔρωτά μου ἐθυσίασα τὸν βαθμόν μου, τὴν εὐδαιμονίαν μου, τὰς ἐλπίδας τοῦ οὐρανοῦ, τὴν ὑπόληψιν τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἰδικήν μου—ἐν τούτοις δὲν λυποῦμαι δι' ὅλα ὅσα ἀπώλεσα, τόσον δι' ἐμὲ εἶναι γλυκεῖα(*) ἡ ἀνάμνησις ἐκείνου τοῦ ὀνείρου τῆς ψυχῆς μου!»

Ταῦτα ἔγραφε πρὸς τὸν ἐραστὴν αὐτῆς γυνὴ *ἐξωπτημένη* ὑπὸ τοῦ θάλπους τοῦ ἔρωτος—ἡ εὐώνυμος Ἰουλία.

Ἀμφότερα ὅμως τὰ αἰσθήματα, τῆς τε Βυρωνείου Ἰουλίας καὶ τοῦ Ἀλφρέδου de Musset, δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς φυσικὰ καὶ συνήθη, ἀλλ' ὡς ἀτομικὰ καὶ σπάνια αἰσθήματα ποιητικῶν ψυχῶν πολὺ λεπτυνθεισῶν κατὰ τὸ πάθος καὶ παραισθανομένων. Οὐδὲ εἶνε σπάνια τοιαῦτα παραισθήματα παρὰ τοῖς ποιηταῖς: ὁ Λουκρήτιος εἶπεν ὅτι εὐάρεστον εἶνε νὰ βλέπῃ τις

(*) Τὸ ἀγγλικὸν κείμενον λέγει: προσφιλής, dear· ἀλλὰ βεβαίως ἐν τῇ ἐννοίᾳ αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ ἔννοια τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως καὶ τἀνάπαλιν.

Digitized by Google

ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἐν μεγάλῃ τρικυμίᾳ κλυδωνιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων τὸν ἄλλον ἐν ἀναπεπταμένῳ πελάγει:

Suave mari magno, turbantibus æquora ventis,
E terra magnum alterius spectare laborem,—

αἴσθημα, ὅπερ ὁ μὲν Chateaubriand, ὡς λέγει ἐν τῷ *Ὁδοιπορικῷ* (Τόμ. Β' σελ. 80 τῆς μεταφρ. Ἐ. Ῥοΐδου), οὐδέποτ' ἐδυνήθη νὰ ἐννοήσῃ, οἱ δὲ *Καιροὶ* τοῦ Λονδίνου ἐκήρυξαν ἀνήθικον ἕν τινι φύλλῳ αὐτῶν τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους.

Ἕτερον παράδειγμα ποιητικῆς παραισθήσεως ἀναφέρομεν τὸ ἑξῆς: ὁ Ῥακίνας, *καθ' ὑπερβολὴν εὐκίνητος τὴν ψυχήν*, ἔλεγεν ὅτι καίτοι αἱ ἐπευφημίαι ἃς ἔλαβεν ἐκολάκευσαν αὐτὸν πολύ, ἡ ἐλαχίστη ἐπίκρισις, *ὅσον ἄδικος καὶ ἂν ἦτο*, παρεῖχεν αὐτῷ *πλείονα λύπην ἢ ὅσην οἱ ἔπαινοι ἡδονήν*! (Ἴδε Schwalb εἰς Ῥακίνα *Athalie* p. VII.) Περὶ τῆς αἰσθήσεως τούτου βεβαίως τοῦ ποιητοῦ ποιούμενος λόγον ὁ Λαμαρτῖνος ἐν τέλει τοῦ συγγράμματος *Des destinées de la poésie* λέγει: «Ἀγνοῶ τίς ποιητὴς ἔλεγεν ὅτι μία ἐπίκρισις παρεῖχεν αὐτῷ ἑκατοντάκις πλείονα λύπην ἢ ὅσην πάντες οἱ ἔπαινοι ἡδονήν. Τὸν λυποῦμαι καὶ *δὲν τὸν ἐννοῶ*».

Τρίτον λέγομεν ὅτι συνεζητήθη ὑπὸ τῶν ποιητῶν ἂν τὸ γεῦμα παρέχῃ λύπην ἢ ἡδονήν! Τῇ ἀληθείᾳ, ἐὰν τὰ ὅρια τοῦ γελοίου δὲν εἶνε ἀπηγορευμένα εἰς τὰ ἔξοχα πνεύματα, οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται νὰ συζητηθῇ ἢ ἂν τοῦ γλυκέος ἡ γεῦσις εἶνε πικρὰ ἢ εὐάρεστος. Καὶ ὅμως ὁ Βύρων παραδέχεται ὅτι τὸ γεῦμα εἶνε ἡ λυπηροτέρα ὥρα τῆς ἡμέρας καὶ κηρύττει ἠπατημένον τὸν Βολταῖρον, εἰπόντα ὅτι ὁ Κάνδιδος εὕρισκε τὸν βίον πολὺ ὑποφερτὸν μετὰ τὸ φαγητόν (ἴδε Βύρωνος *Don Juan*, ᾆσμ. ε, στρ. 30—31).

Πολλάκις λοιπὸν οἱ ποιηταὶ παραισθάνονται καὶ ἡ παραίσθησις ἐνίοτε γίνεται τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε πολὺ ὁμοιάζει πρὸς τὴν τῶν παλαιῶν ἐκείνων Θρᾳκῶν, οἵτινες ἔκλαιον ἐπὶ τῷ γεννωμένῳ τέκνῳ καὶ ἔχαιρον διὰ τὸν ἀποθνήσκοντα—καὶ περὶ ὧν ἴδε τὸν Ἡρόδοτον (5, 4).

Νομίζομεν λοιπὸν ὅτι ἀλγεινὸν αἴσθημα ἐν γένει ἐπέρχεται εἰς

Digitized by Google

τὸν ἀναπολοῦντα οἰχομένην εὐδαιμονίαν. Ἀλλ' ἡ ἀνακήρυξις γενικῶν καὶ ἄνευ ἐξαιρέσεως ἀξιωμάτων εἶνε πλοῦς ἄνευ ἐλιγμῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ τοῦ ἐπιστητοῦ, κατ' οὐδὲν πλωϊμωτέρᾳ παρ' ἐκείνην,

ἧς ὁ ἄμετρος βραχίων
ἐγκολποῦται τὴν γῆν ὅλην, ὡς ἡ μήτηρ τὸ παιδίον,
καὶ ἀτίθασσος, ἀγρία,
μάχεται πρὸς τοὺς τυφῶνας, μάχεται πρὸς τὰ στοιχεῖα,

κατὰ τὸν ἀοίδιμον ποιητὴν τοῦ *Περιπλανωμένου*. Ὅθεν ἴδωμεν μὴ ὑπάρχῃ ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ἐξαίρεσίν τινα τῆς ἀνωτέρω ἀρχῆς. Ἀνοίγοντες τὰς *Πρώτας Ποιητικὰς Μελέτας* τοῦ Λαμαρτίνου, εὑρίσκομεν ἐν αὐταῖς ποίημα ἐπιγραφόμενον *Souvenir* καὶ ἔχον τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν πρὸς τὸ ποίημα τοῦ Musset, ἤτοι ἀνάμνησιν ἀποθανούσης φίλης. Ἐν τούτῳ τῷ ποιήματι ἀπαντῶμεν τὴν ἑξῆς στροφήν:

Du soleil la céleste flamme
Avec les jours revient et fuit;
Mais mon amour n'a pas de nuit
Et tu luis toujours sur mon âme.

Ἐν δὲ τῷ *ὑπομνήματι* τῆς ποιητικῆς ταύτης μελέτης ὑπάρχει ἡ ἑξῆς σημείωσις: α'*Ἐτερπόμην* διαλεγόμενος δι' ἐπικλήσεων, δι' ἐκστάσεων, διὰ προσευχῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ δι' αὐτῆς τῆς ποιήσεως, *μετὰ τῆς σκιᾶς τῆς πάντοτε παρούσης εἰς τοὺς λογισμούς μου*». Τί βλέπομεν ἐκ τούτων; ὅτι καὶ ὁ Λαμαρτῖνος ἐνταῦθα συμφωνεῖ κατὰ τὸ αἴσθημα πρὸς τὸν Βύρωνα καὶ τὸν Musset· πάντες ὅμως οὗτοι ἀποφαίνονται συμφώνως προκειμένου περὶ *ἀναμνήσεως ἐρώτων*. Τί λοιπὸν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ φαινομένου τούτου; ὅτι παρά τισι τὸ ἐρωτικὸν αἴσθημα, ὅπερ κατὰ τοὺς φιλοσόφους προσπαθεῖ νὰ πληρώσῃ τὸ χάσμα τὸ μεταξὺ τοῦ Ἐγὼ καὶ Σὺ ὑπάρχον καὶ νὰ συγχωνεύσῃ τὰ ἄτομα εἰς ἑνότητα ὑπάρξεως (ἴδε Λίνδνερ *Ἐγχειρίδιον Ἐμπειρικῆς Ψυχολογίας* § 78 σημ. 2. τῆς Ἑλλην. μεταφρ.), ἐμφανίζεται τοσοῦτον ἰσχυρόν, ὥστε καὶ ἐκλιπόντος τοῦ ἐρωμένου προσώπου ἀναπαριστάνει ζωηρῶς αὐτὸ καὶ οὕτως ἀδιακόπως διώκει τὸν ἐκκυλισθέντα εἰς ἔρωτα.

Digitized by Google

Τὴν ἰσχὺν δὲ τοῦ ἐρωτικοῦ αἰσθήματος (ἤ, ὀρθότερον, συναισθήματος) καὶ φυσιολόγοι ὡμολόγησαν, ὀνομάσαντες αὐτὸ «τὸ ἰσχυρότατον τῶν παθῶν» (ἴδε Tyndall *περὶ γενέσεως τῶν ὄντων* σελ. 52 τῆς Ἑλλην. μεταφρ.) καὶ ὁ Hartmann ἐδήλωσεν, ὁ συγγραφεὺς τῆς πολυθρυλήτου *Φιλοσοφίας τοῦ ἀσυνειδήτου*, ἀποκαλέσας ἀπεικαστικῶς τὸν ἔρωτα «καταιγίδα ἐν ὥρᾳ ἔαρος φοβερὰν ἅμα καὶ θελκτικὴν» καὶ οἱ ποιηταὶ σαφῶς παρέστησαν.

Ὁ Δάντης εἶπε περὶ τῆς Φραγκίσκας ὅτι οὐδ' ἐν τῷ Ἅδῃ κατέλιπεν αὐτὴν ὁ ἔρως:

Che, come vedi, ancor non m'abbandona,

ὁ Δαμαρτῖνος περὶ τῆς Σαπφοῦς, ἐν τῷ φερωνύμῳ ποιήματι, ὅτι *ἀδιαλείπτως* ἐδίωκεν αὐτὴν ἡ ἀνάμνησις τῆς ἡμέρας καθ' ἣν εἶδε τὸν Φάωνα:

Importuns souvenirs me suivrez vous sans [cesse?,

ὁ Ἴβυκος, ὁ κατὰ Κικέρωνα (Tuscul. Disp. IV c. 33) πάντων τῶν ποιητῶν ἐρωτομανέστατος, οὐδὲ στιγμήν, ὡς λέγει, ἔμενεν ἀτάραχος ὑπὸ τοῦ ἔρωτος:

Ἐμοὶ δ' Ἔρος οὐδεμίαν κατάκοιτος ὥραν (*)

καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἔψαλεν «Ἔρως ἀνίκατε μάχαν».

Ὅθεν νομίζομεν ὅτι δικαιούμεθα ὡς ἐξαίρεσιν τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἀνάμνησιν οἰχομένου ἔρωτος, διότι τὸ πάθος, ἰσχυρότατον ὄν, ἐμφανίζεται ζωηρῶς ἐν τῇ μνήμῃ καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀναζῇ τὸ ἐρώμενον πρόσωπον καὶ χαίρει ὁ ἀναμιμνησκόμενος.

Τοῦτο δὲ ἄριστ' ἀποδεικνύει ὁ Göthe ἐν τῷ ᾄσματι τῷ ἐπιγραφομένῳ *Nähe des Geliebten*, λέγων ἐπ' ὀνόματι ἀνωνύμου ἐρωμένης ὅτι πρωΐαν καὶ ἑσπέραν ἐνθυμεῖται τὸν μεμακρυσμένον φίλον, βλέπει αὐτὸν καὶ ἐν μέσῳ κονιορτοῦ καὶ ἐν βαθείᾳ νυκτί, ἀκούει αὐτὸν καὶ ὅταν βοᾷ τὸ κῦμα καὶ τέλος ἐν τῇ ἠρεμίᾳ τοῦ

(*) Ἴδε Schneidewin Ibyci Rhegini carminum reliquiae, fragm. I.

Digitized by Google

ἄλσους εὑρίσκεται παρ' αὐτῷ, καίτοι τόσον μακρὰν εὑρισκομένῳ.

Ich bin bei dir, du seist auch noch so ferne;
Du bist mir nah!

Καταχωρίζομεν δ' ἐν ὑποσημειώσει τοῦ ὡραίου τούτου ποιηματίου ἔμμετρον μετάφρασιν (*).

Ὁμοίως ἐν τῷ ᾄσματι An die Entfernte ἀμφιβάλλει ὁ ποιητὴς ἂν ἀπεμακρύνθη ἀπ' αὐτοῦ ἡ φίλη, διότι ἕκαστον ῥῆμα καὶ ἕκαστος φθόγγος *ἀντηχεῖ ἔτι* ἐν τῷ συνειθισμένῳ αὐτοῦ ὠτί:

So hab' ich wirklich dich verloren?
Bist du, o Schöne, mir entflohn?
Noch klingt in den gewohnten Ohren
Ein jedes Wort, ein jeder Ton.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλα παραδείγματα ἐξ ἄλλων ποιητῶν δυνάμεθα περιεργίας χάριν νὰ καταλέξωμεν, ἐν οἷς ἡ ἰσχὺς τοῦ πάθους εἰ-

---

(*) Ἐγγύτης τοῦ πεφιλημένου.

Σ' ἐνθυμοῦμαι, ὅτε χύνων φῶς ὁ ἥλιος προβαίνει
ἐκ τοῦ κόλπου τῶν κυμάτων·
Σ' ἐνθυμοῦμαι, ὅτε λάμπει ἡ σελήνη, φαινομένη
καὶ ἐν μέσῳ τῶν ὑδάτων.

—

Ναί, σὲ βλέπω, ὅτε πέραν τρέχει ἄνεμος ἐγείρας
τὸν κονιορτὸν τοῦ δρόμου,
Καὶ τὴν νύκτα, ὅτε πάλλει ἐπὶ τῆς στενῆς γεφύρας
ὁδοιπόρος ἐκ τοῦ τρόμου.

—

Τὴν φωνήν σου διακρίνω, ὅτε θραύεται τὸ κῦμα,
οἱ δ' αἰγιαλοὶ βοῶσι·
Καὶ συχνάκις εἰς τὸ ἄλσος φέρω μόνη μου τὸ βῆμα,
ὅτε πάντα σιωπῶσι.

—

Εἶμ' ἐγγύς σου καὶ ἐγγύς μου ἡ μορφή σου διαμένει,
ἂν καὶ εἶσ' ἐν ἄλλῃ χώρᾳ!
Ἤδη ἔκλινεν ὁ Φοῖβος καὶ ὁ Ἕσπερος προβαίνει.
Ἄχ, ἐδῶ ἂς ἦσο τώρα!

Digitized by Google

κονίζεται διὰ τῆς ζωηρᾶς ἀναπαραστάσεως τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ.

Οὕτως ἐν τῇ ἀνωτέρω μνημονευθείσῃ ποιητικῇ μελέτῃ τοῦ Λαμαρτίνου τῇ ἐπιγραφομένῃ «*Σαπφώ*», ἡ Λεσβία ποιήτρια, μέλλουσα νὰ καταῤῥίψῃ ἑαυτὴν ἀπὸ τοῦ βράχου ἕνεκεν ἀτυχοῦς ἔρωτος, νομίζει ὅτι ἀκούει μακρόθεν τὴν φωνὴν τοῦ πεφιλημένου Φάωνος καὶ δὴ καὶ ὅτι βλέπει αὐτὸν καταβαίνοντα ἐκ τοῦ λόφου καὶ τείνοντα πρὸς αὐτὴν τοὺς βραχίονας:

Oh! qu'entends je?...Ecoutez... du coté de Lesbos
Une clameur lointaine a frappé les échos!
J'ai reconnu l'accent de cette voix si chère,
J'ai vu sur le chemin s'élever la poussière!
O vierges, regardez! Ne le voyez-vous pas
Descendre la colline et me tendre les bras?

Ὁμοίως ἐν τῷ ποιήματι, ὅπερ ἔγραψεν ὁ ἐραστὴς τῆς Γραζιέλλης ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει αὐτῆς, — τῷ ἐπιγραφομένῳ *Le premier regret*, ἐκφράζεται ἡ αὐτὴ ἀναπαράστασις:

Moi seul je la revois telle que la pensée,
Dans l'âme où rien ne meurt, vivante l'a laissée.

(Lamartine Graziella p. 175.)

Ἕτερον παράδειγμα τοιαύτης ἐρωτικῆς ὀπτασίας παρέχει ἡμῖν ἡ *Ἀλζίρα*—τὸ σπινθηροβόλον δρᾶμα τοῦ Βολταίρου. Ἐκεῖ ἀποκρινομένη ἡ Ἀλζίρα εἰς τὸν πατέρα της, παρακελεύοντα αὐτὴν νὰ συζευχθῇ μετὰ τοῦ Ἱσπανοῦ τῆς Περουΐας ἡγεμόνος, λέγει ὅτι ὑπακούει μέν, ἀλλ' ἡ καρδία της ἀνήκει εἰς τὸν ὁμοεθνῆ Ζαμῶρον, καίτοι, ὡς ἐπίστευε, πρὸ τριῶν ἐτῶν ἀποθανόντα, *οὗ ἡ εἰκὼν πάντοτε ἀναγεγράπται ἐν τῇ καρδίᾳ της* (ἐν πράξει ά, σκηνῇ δ').—Ἀγνοοῦμεν ὅμως ἂν δύναται νὰ θεωρηθῇ πιθανὸν ὅτι τοιαῦτα αἰσθήματα, ἀριστοκρατικὰ ὅλως, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἔτρεφεν ἀγρία τῆς Ἀμερικῆς νεᾶνις. Ἀλλ' ἴσως καὶ τοῦτο τὸ παράδειγμα δεικνύει τὴν ἀλήθειαν τῆς γνώμης τῶν κριτικῶν, καθ' ἣν εἰς οἱονδήποτε χρόνον ἢ τόπον καὶ ἂν ἀποδημήσῃ ὁ ποιητής, συνοδοιποροῦσι μετ' αὐτοῦ τὰ αἰσθήματα καὶ οἱ πόθοι καὶ αἱ φροντίδες τῆς ἐποχῆς του (ἴδε Ἐ. Ῥοΐδην *περὶ συγχρόνου Ἑλληνικῆς ποιήσεως* σελ. 4).

Digitized by Google

Περιεργοτέρα ὑπάρχει τοῦ Göthe ἡ ὀπτασία ἐν τῷ *εἰς τὴν Λίδαν* ποιηματίῳ, τῷ ἀνήκοντι εἰς τὴν τάξιν τῶν *Vermischte Gedichte* τοῦ ποιητοῦ. Ἐκεῖ λέγει ὅτι φαίνεται εἰς αὐτὸν ἐρασθέντα τῆς Λίδας ἡ θορυβώδης τοῦ ταχυτάτου βίου κίνησις ὡς ἐλαφρόν τι λεπτότατον ὕφασμα, δι' οὗ *θεωρεῖ δεηγεκῶς* ὡς ἐν νεφέλαις τὴν μορφὴν τῆς ἐρωμένης, ἥτις λάμπει πρὸς αὐτὸν φιλικῶς καὶ πιστῶς, ὡς διὰ τῶν κινουμένων ἀκτίνων τοῦ βορείου σέλας λάμπουσι τὰ αἰώνια ἄστρα:

Denn, seit ich von dir bin,
Scheint mir des schnellsten Lebens
Lärmende Bewegung
Nur ein leichter Flor, durch den ich deine Gestalt
Immerfort wie in Wolken erblicke:
Sie leuchtet mir freundlich und treu,
Wie durch des Nordlichts bewegliche Strahlen
Ewige Sterne schimmern.

Πασῶν δὲ ἴσως τῶν προηγουμένων ἰσχυροτάτη εἶνε ἡ ἐρωτικὴ ὀπτασία τοῦ Κλαυδίου Μελνόττου ἐν τῷ συγκινητικωτάτῳ τοῦ Bulwer δράματι *The Lady of Lyons* (act. V, scene II). Ἐκεῖ λέγει ὁ περιπαθὴς ἐραστὴς εἰς τὴν πιστὴν αὐτοῦ καὶ ἐνάρετον φίλην ὅτι ἐν τῷ στρατοπέδῳ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νυκτοφυλάκων ἔβλεπεν αὐτὴν ἐν ταῖς ἀγκάλαις του (!) καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θορύβου τῆς μάχης ἤκουε τὴν καρδίαν της παλλομένην ἐπὶ τοῦ στήθους του:

Oh, joy! — Oh, rapture! By the midnight watchfires
Thus have I seen thee! ....
And, 'midst the roar of battle, thus have heard
The beating of thy heart against my own!

Ἐπιτραπήτω ὅμως ἡμῖν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι λίαν ἀπίθανος φαίνεται ἡμῖν ἡ ἀκρόασις τῶν παλμῶν ἐρωμένης *ἐν μέσῳ τοῦ θορύβου τῆς μάχης* (!). Γινώσκομεν ὅτι πολλοὶ μαχηταὶ ὑπῆρξαν οὐ μόνον δεινοὶ θεράποντες τοῦ Ἄρεως, ἀλλὰ καὶ φοβεροὶ θιασῶται τῆς Ἀφροδίτης, τῆς Οὐρανίας, ὡς ὁ σταυροφόρος Τογγεμβοῦργος (ἴδε περὶ αὐτοῦ τὸ φερώνυμον ποίημα τοῦ Schiller), ἢ τῆς Πανδήμου, ὡς ὁ ἡμέτερος Παπαφλέσσας, ὃν ὁ ποιητὴς τῆς

Digitized by Google

Τόυρκομάχου Ἑλλάδος (ἐν ᾄσμ. γ', στ. 661 καὶ ἑπ.) *ἀπεκάλεσε φιλογύναιον ἅμα Πάρις καὶ φιλοπόλεμον Ἀχιλλέα*. Πολὺ ὅμως ἀμφιβάλλομεν ἄν τις ἐξ αὐτῶν ἐν μέσῳ τοῦ θορύβου τῆς μάχης εἶχε πρὸς τὸν ἔρωτα ὡς ὁ Ἀρχιμήδης πρὸς τοὺς γεωμετρικοὺς κύκλους.

Καὶ πολλὰ δὲ ἄλλα ὅμοια χωρία ὑπάρχουσιν ἡμῖν πρόχειρα, μάλιστα δὲ δραματικῶν καὶ λυρικῶν ποιητῶν, ἀλλὰ παραλείποντες αὐτὰ συντομίας ἕνεκα νομίζομεν πρέπον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι εἰς τοιαύτας αἰσθηματικὰς ὀπτασίας ὑποπίπτουσιν οἱ νεώτεροι καὶ ἰδίως *οἱ ἀριστοκρατικοὶ τὴν καρδίαν*, οἱ θεωροῦντες τὸν ἔρωτα ὡς αἰσθηματικὴν κλίμακα πρὸς ἀνάβασιν εἰς τὸν οὐρανόν, ὡς λέγει ὁ κ. Ῥοΐδης (ἔ. ἀν. σελ. 7), ἢ ἅρμα πύρινον, ὅπερ ζῶντας ἡμᾶς ἀνάγει εἰς τὴν τάξιν τῶν θεῶν:

Char de feu qui, vivants, nous porte au rang des dieux

κατὰ τὸν Δαμαρτῖνον (*Harmonies*, livre III). Τοὐναντίον οἱ παλαιοὶ καὶ τῶν νεωτέρων οἱ ἁπλούστεροι καὶ φυσικώτεροι οὔτε εἰς τοιαύτας ὀπτασίας ὑποπίπτουσι καὶ *λύπην αἰσθάνονται* ἀναμιμνησκόμενοι τὸν ματαιωθέντα αὐτῶν ἔρωτα. Ἀνωτέρω παρεθέμεθα πολλοὺς ἀριστοκρατικοὺς στίχους τοῦ Göthe· ἐνταῦθα ἀναφέρομεν ἄλλους *δημοτικωτέρους* τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καὶ τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ. Ποιμὴν βλέπων κλειστὴν τῆς ἀπούσης αὐτοῦ ἐρωμένης τὴν θύραν ᾄδει τὸν θρῆνον τοῦ Σολομῶντος «*ματαιότης ματαιοτήτων*». — «Ἡ θύρα, λέγει, μένει ἐκεῖ κλειστή· οἴμοι! τὰ πάντα εἶνε ὄνειρον»:

Die Thüre dort bleibet verschlossen;
Doch alles ist leider ein Traum
(Schäfers Klagelied).

Ὁμοίως κατὰ τὸν ἀρχαιομαθῆ Φενελῶνα ἡ Καλυψὼ προσβλέπουσα τὴν ἀνθηρὰν χλόην, ὅπου πολλάκις ἔμενε παρὰ τὸν Ὀδυσσέα, ἐθλίβετο ἀναμιμνησκομένη ἐκεῖνον. Ces beaux lieux... ne faisaient que lui rappeler *le triste souvenir* d'Ulysse, qu'elle y avait vu tant de fois auprès d'elle (*Télémaque*, livre I.). Ἐν γένει δὲ δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι καθ' ὅλην τὴν πρὸ τοῦ

Digitized by Google

Χριστιανισμοῦ ἀρχαιότητα ἡ σχέσις τῶν δύο φύλων πρὸς ἄλληλα ἦτο «ὅλως ὑγιὴς καὶ φυσική, ἐπίσης ἀπέχουσα ἀπ' ἀγροικίας, *ὅσον καὶ ἀπὸ διαθρύψεως καὶ τρυφερότητος*» ὡς λέγει ὁ Σχοίμαννος (ἐν τῇ *Ὁμηρικῇ Ἑλλάδι*, σελ. 79 τῆς ἑλλην. μεταφρ.) περὶ τῶν Ὁμηρικῶν ἀνθρώπων. Ὅθεν τὸ λεγόμενον ἐν τῷ τοῦ Τέλφυος μυθιστορήματι *Οἱ τριάκοντα τύραννοι τῶν Ἀθηνῶν* (σελ. 43 τῆς ἑλλην. μεταφρ.) ὅτι ἡ ἀδελφὴ τοῦ Ἰσοκράτους Πολυκρίτη «πυκνὰς ἡμέρας τε καὶ νύκτας ἐγρήγορος διετέλεσεν *ἐνδαλλομένη* ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτῆς τὸν Θρασύβουλον» φαίνεται ἡμῖν γε μᾶλλον νεωτερικόν, ὡς καὶ τὸ τοῦ Βιργιλίου (Αἰν. IV, 4) ὅτι ἐν τῷ στήθει τῆς Διδοῦς, ἐρασθείσης τοῦ Αἰνείου, διέμενον ἐντετυπωμένοι ἡ μορφὴ καὶ οἱ λόγοι τοῦ ἥρως:

.... haerent infixi pectore voltus
Verbaque....

Ταῦτα ὁμοιάζουσι πρὸς πολλὰς ῥωμαντικὰς ἰδέας ἀπαντώσας παρὰ τῷ αὐτῷ Λατίνῳ ποιητῇ καὶ παρὰ Πινδάρῳ καὶ παρὰ Σοφοκλεῖ καὶ μάλιστα παρ' Εὐριπίδῃ — καὶ προϊὸν οὖσας τοῦ ἐν τῷ πνεύματι τούτων τῶν ἀνδρῶν ἐδρεύοντος ἀνωτέρου πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἀλλαχοῦ.

Ὡς ἐξαίρεσιν λοιπὸν τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἐρωτικῆς εὐδαιμονίας, διότι, σφοδρότατον ὂν τὸ πάθος παρὰ τοῖς νεωτέροις, διαμένει ἀείποτε ζῶν καὶ ἐμφανίζει ζωηρῶς ἐν τῇ μνήμῃ τὴν διαγραφεῖσαν εἰκόνα.

Ἀλλ' ἴσως εἴπῃ τις, διατί ἡ Φραγκίσκα, ἡ περιπαθὴς ἐρωμένη τοῦ Παύλου, ἀναμιμνησκομένη ἐν τῷ Ἅδῃ τὸν ἐπίγειον αὐτῆς ἔρωτα, θλίβεται τὰ μέγιστα καὶ λέγει τοὺς συγκινητικοὺς ἐκείνους στίχους, περὶ ὧν ὁ λόγος ἐν τῇ παρούσῃ διατριβῇ; Ἡ ὡραία Ριμινία δὲν λυπεῖται διὰ τὴν στέρησιν τοῦ προσφιλοῦς αὐτῆς προσώπου, διότι ἐν τῷ αὐτῷ κύκλῳ τοῦ Ἅδου συμπέτονται ἀμφότεροι ἀδελφικῶς *ὡσεὶ περιστεραὶ* (quali colombe)· ἀλλὰ λυπεῖται διότι ἀπώλεσε τὴν ἐπίγειον εὐδαιμονίαν διαμένουσα ἤδη ἐν μέσῳ φοβερῶν μαρτυρίων. Δηλαδὴ ἡ Φραγκίσκα εὑρίσκεται ἐν *θετικῇ δυστυχίᾳ*, καὶ οὕτω, νομίζω, πρέπει νὰ ἑρμηνευθῇ ἡ λέξις miseria τοῦ κειμένου· δὲν σημαίνει ἁπλῶς δυστυχίαν ἢ

Digitized by Google

douleur, ὡς μεταφράζει ὁ Musset, ἀλλὰ κυρίως δυστυχίαν παραμένουσαν καὶ διαρκῶς καθισταμένην αἰσθητήν, ἤτοι θετικήν, ὡς εἴπομεν, δυστυχίαν. Π. χ. ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀποτυχὼν ἔν τινι ἐπιχειρήσει ὑπέστη ἀποθετικὴν δυστυχίαν, ἐν ᾧ ὁ διὰ τὴν ἀποτυχίαν περιελθὼν εἰς ἔνδειαν καὶ ἄλλας περιπετείας διαρκῶς αἰσθητάς, ἐκεῖνος διαμένει ἐν θετικῇ δυστυχίᾳ. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ τοῦ Βύρωνος Ἰουλίσ, κλεισθεῖσα ἐν μοναστηρίῳ μακρὰν τοῦ Juan καὶ τῆς φιλοψόγου κοινωνίας, ὑφίστατο ἁπλῆν ἀπώλειαν τῆς προτέρας εὐδαιμονίας. Τοὐναντίον ἡ Φραγκίσκα τοῦ Δάντου, οὐ μόνον ἀπολέσασα τὴν προτέραν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν ζωήν, ἀλλὰ καὶ ῥιφθεῖσα εἰς βόθρον Ἅδου

. . . . d'ogni luce muto
Che mugghia, come fa mar, per tempesta,
Se da contrari venti è combattuto,

ἤτοι: ἔρημον παντὸς φωτὸς καὶ μυκώμενον, ὡς μυκᾶται ὁ πόντος ἐν τρικυμίᾳ, καταγωνιζόμενος ὑπ' ἀντιπνόων ἀνέμων, — ἡ Φραγκίσκα, λέγομεν, διετέλει ἐν θετικῇ δυστυχίᾳ καὶ μάλιστα ἐν τοσαύτῃ, ὥστε ὁ ποιητὴς ἰδὼν τὰ μαρτύριά της ἔκλαιε θλιβερῶς καὶ πλήρης ἐλέου:

. . . . . Francesca, i tuoi martiri
A lagrimar mi fanno tristo e pio.

Ὁμοίως ὁ Musset καὶ ὁ Δαμαρτῖνος ἀπολέσαντες τὴν φίλην αὐτῶν ἐγένοντο ἀποθετικῶς δυστυχεῖς, ἤτοι ἀπώλεσαν τὸ αἴτιον τῆς εὐτυχίας αὐτῶν. Ὁ ἐκπεσὼν ὅμως τῆς πατρίδος αὐτοῦ καὶ δουλεύων ἐν τῇ ἐξορίᾳ τοῖς ἄλλοις καὶ δεχόμενος παρ' αὐτῶν ὕβρεις καὶ προπηλακισμοὺς διατελεῖ ἐν θετικῇ δυστυχίᾳ. Παρὰ τῷ Ὁμήρῳ λέγει ὁ Ἕκτωρ ὅτι θὰ προμαχήσῃ τῆς *ἱερῆς Ἰλίου* φροντίζων ὑπὲρ τῆς συζύγου αὐτοῦ, ἥτις ἄλλως θέλει αἰχμαλωτισθῇ ὑπὸ τῶν χαλκοχιτώνων Ἀχαιῶν καὶ ἀπαχθεῖσα εἰς Ἄργος θὰ ὑπηρετῇ Μεσσηΐδα τινὰ ἢ Ὑπέρειαν καὶ θέλει τις εἴπῃ περὶ αὐτῆς: ἰδοὺ ἡ γυνὴ τοῦ Ἕκτορος! Τότε δέ, τῇ λέγει,

σὺ δ' αὖ νέον ἔσσεται ἄλγος (Ἰλ. Ζ, 462).

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ μέγας Ναπολέων, ἂν ἐγίνετο μόνον ἔκπτωτος τοῦ θρόνου, θὰ ἦτο ἀποθετικῶς δυστυχής· ἀλλ' ἀπο-

Digitized by Google

βαλὼν τὸ στέμμα καὶ Προμηθεὺς γενόμενος τοῦ βράχου τῆς Ἁγίας Ἑλένης καὶ μυρίας πάσχων στερήσεις (ἴδε Las Cases *Mémorial de Sainte-Hélène* Tome I, p. 327—329) περιῆλθεν εἰς θετικὴν δυστυχίαν — alla miseria· καὶ μάλιστα ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς συγγραφεὺς ὀνομάζει τὰς ἐν τῇ ἐξορίᾳ στερήσεις τοῦ Ναπολέοντος misères de son exil (ἐν σελ. 484 τοῦ αὐτοῦ τόμου).

Ἡ λέξις λοιπὸν miseria ἰσοδυναμεῖ πρὸς τό: δεινοπάθεια, ταλαιπωρία, ἀθλιότης καὶ τὸ Ὁμηρικὸν *ὀϊζύς*—καὶ σημαίνει τὴν ἀντίθετον ἔννοιαν τῆς μακαριότητος. Ὡς δὲ λέγεται παρὰ τῷ Ὁμήρῳ «πόνος καὶ ὀϊζὺς» ἢ «κάματος καὶ ὀϊζὺς» (Ἰλ. Ν, 2. Ο, 365), οὕτω λέγεται παρὰ Κικέρωνι labores ac miseriae (in Catil. IV, c. 7) καὶ παρὰ Σαλλουστίῳ luctus atque miseriæ (Catil. c. 51). Ἵνα δὲ καταδειχθῇ ἔτι μᾶλλον ἡ δύναμις τῆς προκειμένης λέξεως, καταλέγομεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Δάντου παραδείγματα:

Ἐν τῷ Β' ᾄσματι τῆς Κολάσεως παρίσταται ἡ οὐρανία Βεατρίκη λέγουσα πρὸς τὸν ἐν τῷ ᾅδῃ Βιργίλιον la *vostra miseria* non mi tange, ἤτοι ἡ δεινοπάθεια ὑμῶν, τῶν ἐν ᾅδου διατριβόντων, δὲν ἅπτεταί μου.

Ἐν τῷ Γ' ᾄσματι, περιγράφων ὁ ποιητὴς δι' ἀμιμήτων στίχων ἀμυθήτους βασάνους, λέγει:

.... questo misero modo
Tengon l' anime triste di coloro,
Che visser senza infamia, e senza lodo,

ἤτοι: «ταύτην τὴν *ἀθλίαν* τύχην ἔχουσιν (=οὕτως ἀθλίως πάσχουσιν) αἱ θλιβεραὶ ψυχαὶ ἐκείνων, οἵτινες ἔζησαν ἄνευ ἀτιμίας καὶ ἄνευ ἐπαίνου».

Ἐν τῷ Ζ' ᾄσματι miseri profani καλοῦνται οἱ ταλαιπωρούμενοι λαίμαργοι κτλ· ἐν δὲ τῷ Ζ' ᾄσματι τοῦ Καθαρτηρίου καλεῖται ἡ τότε δούλη καὶ διεφθαρμένη Ἰταλία misera.

Ὁ Δάντης λοιπὸν οὐχὶ *μέγα ἄδικον*, ἀλλὰ μέγιστον δίκαιον ἔχει ἐκφραζόμενος ἐν ταῖς περὶ ὧν ὁ λόγος στίχοις ὡς ἐκφράζεται, καὶ ἄπορον ὅτι τοσοῦτον παρεποίθη. Ἡ ἐν τῇ μνήμῃ ἀντίθεσις

Digitized by Google

τῆς παρούσης *ταλαιπωρίας* πρὸς τὴν οἰχομένην εὐδαιμονίαν εἶνε ἀντίθεσις σπαραξικάρδιος, contraste déchirant, ὡς λέγουσιν οἱ Γάλλοι, καὶ ἀδύνατον νὰ παράγῃ εὐφρόσυνον ἀναβίωσιν τοῦ εὐδαίμονος παρελθόντος.

Ὁ δ' εὐτυχήσας εἰς τὸ δυστυχὲς πεσὼν
ψυχὴν ἀλᾶται τῆς πάροιθ' εὐπραξίας,

εἶπεν ὁ Εὐριπίδης ἐν Τρῳάσι, στ. 639.

Ἐκ πάντων λοιπὸν τῶν προειρημένων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἀσφαλῶς τὰ ἑξῆς:

1) Ὅτι ὁ Δάντης, εἰπὼν ὅτι ὁ ἐν τῇ δεινοπαθείᾳ ἀναμιμνησκόμενος τὸν εὐδαίμονα χρόνον λυπεῖται τὰ μέγιστα, ἐξέφρασεν ἀλήθειαν ψυχολογικὴν ἀναντίῤῥητον,

2) Ὅτι οἱ κατὰ τῆς γνώμης αὐτοῦ ἐγείραντες πόλεμον οὔτε τὸ βάθος τῆς ἐν τῇ λέξει miseria περιεχομένης ἐννοίας ἐξεκένωσαν, οὔτε δικαίως ἀπέδωκαν τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐξαιρετικῶς ἐναργῆ ἐν τῇ μνήμῃ ἐπιδιαμονὴν καὶ ἀναπαράστασιν τοῦ ἔρωτος εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν,

3) Ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐρῶντες, διατελοῦντες ἐν *θετικῇ δυστυχίᾳ*, μετὰ θλίψεως ἀναπολοῦσι τὴν προτέραν εὐδαιμονίαν — καὶ

4) Ὅτι ποιούμενοι λόγον περὶ τοῦ ποιητοῦ τῆς *Θείας Κωμῳδίας* πρέπει νὰ εἴμεθα πολὺ προσεκτικοί, διότι Δάντης, Ὅμηρος, Σοφοκλῆς, Σακεσπῆρος, Βύρων καὶ εἴ τις ἄλλη ὑπέροχος μεγαλοφυΐα σπανιώτατα δύνανται νὰ ἐλεγχθῶσιν ὑφ' ἡμῶν καὶ συχνάκις ἐλέγχουσι τὴν ἡμετέραν μικρόνοιαν. Οἱ τοιοῦτοι ἄνδρες, ὅμοιοι πρὸς τὸν βράχον, καθ' οὗ μάτην ἐφορμῶσι τὰ κύματα καὶ συντετριμμένα ἀναπίπτουσιν, ἐματαίωσαν καὶ ἐξηνέμωσαν πάντα κατ' αὐτῶν καὶ ὑπὸ εὐφυῶν ἔτι ἀνδρῶν γενόμενον ἔλεγχον. Οὔτε ὁ Ζωΐλος, οὔτε ὁ Σκαλίγερος, οὔτε ὁ Ἄνδρις, οὔτε ὁ Rousseau εἰπόν τι πολλὰ κατὰ Ὁμήρου εἰπόντες, οὔτε ὁ φοβερὸς Despréaux ἐπεδοκιμάσθη καταδικάσας ὡς *ψευδόχρυσον* τὴν ποίησιν τοῦ Τάσσου, οὔτε ὁ Göthe, οὔτε ὁ Jacob, οὔτε ὁ Klein ἀνεῦρον *κηλῖδας* ἐν τῇ Ἀντιγόνῃ τοῦ Σοφοκλέους, ὡς νο-

Digitized by Google

μίζεται ὑπό τινων, οὔτε ἀνδρῶν σωφρονούντων λόγοι ἐθεωρήθησαν ὅσα ἐγράφησαν κατὰ Σακεσπήρου, Βύρωνος καὶ πολλῶν ἄλλων ἐξόχων ῥωμαντικῶν ποιητῶν. Καθ' ἑκάστην δὲ βλέπομεν τὰς τοιαύτας κατηγορίας, γενικὰς ἢ εἰδικάς, ἐμπαθεῖς ἢ ὑπερκριτικάς, ἐξαφανιζομένας ἀπὸ τοῦ πνεύματος τῶν λογίων. Ἄλλοτε ὁ στίχος τοῦ Καθαρτηρίου (canto VI):

... o sommo Giove,
Che fosti 'n terra per noi crucifisso,

ἤτοι: «ὦ ὕπατε Ζεῦ, ὁ σταυρωθεὶς ὑπὲρ ἡμῶν ἐν τῇ γῇ», ἐθεωρεῖτο βλάσφημος, ἀπειρόκαλος καὶ γελοῖος. Σήμερον ἀναγνωρίζεται καὶ ἐν τούτῳ ἡ φιλοσοφικὴ μεγαλειότης τῆς ποιήσεως τοῦ Δάντου, ὑποδείξαντος διὰ τοῦ ἀνωτέρω στίχου ὅτι τὸ αὐτὸ Ὑπέρτατον Ὃν ἐλάτρευσεν ἀείποτε ἡ ἀνθρωπότης διὰ διαφόρων δογμάτων καὶ ὀνομάτων καὶ ὅτι πρὸ τοῦ μόνου, τοῦ ἀληθοῦς τούτου Θεοῦ, τοῦ ὑπὲρ πάντων σταυρωθέντος, οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην (πρβ. καὶ Fiorentino *la divine comédie de Dante*, p. LI).

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τούτων· ἀλλὰ πρὶν ἔτι καταπαύσωμεν τὸν λόγον, ὃν πολλαχοῦ διὰ μικρῶν παρεκβάσεων οὐχὶ ἀπὸ σκοποῦ ἐποικίλαμεν, ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι, ζητήσαντες παρὰ τοῖς φιλοσόφοις γνώμην τινὰ σχετικὴν πρὸς τὸ ἀπασχολῆσαν ἡμᾶς ζήτημα περὶ τοῦ ψυχολογικοῦ αἰσθήματος, ὅπερ παράγει ἡ ἀνάμνησις οἰχομένης εὐδαιμονίας, — μίαν μόνην εὕρομεν, τὴν ἐν τῇ Ῥητορικῇ τοῦ Ἀριστοτέλους (Βιβλ. Α', κεφ. XI), ἔχουσαν ὡς ἑξῆς:

«Καὶ ἐν τοῖς πένθεσι καὶ τοῖς θρήνοις ἐγγίγνεταί τις ἡδονή. Ἡ μὲν γὰρ λύπη, ἐπὶ τῷ μὴ ὑπάρχειν· ἡδονὴ δέ, ἐν τῷ μεμνῆσθαι καὶ ὁρᾷν πως ἐκεῖνον, καὶ ἃ ἔπραττε, καὶ οἷος ἦν. Διὸ καὶ τοῦτ' εἴρηται,

Ὡς φάτο· τοῖσι δὲ πᾶσιν ἐφ' ἵμερον ὦρσε γόοιο.»

Ὡς βλέπει πᾶς τις, τὸ χωρίον τοῦ Σταγειρίτου εἰδικῶς ποιεῖται λόγον περὶ τῶν πενθούντων καὶ θρηνούντων, ὡς ἀποδείκνυται καὶ ἐκ τοῦ Ὁμηρικοῦ παραδείγματος, ὅπερ ἐπάγεται, — ἀλλ' εὔκολος βεβαίως ὑπάρχει ἡ δι' ἑρμηνευτικῆς ἀναλογίας ἐπέκτασις

Digitized by Google

τῆς ἐν αὐτῷ περιεχομένης γνώμης εἰς τὴν ἀνάμνησιν παντὸς ἀπολεσθέντος ἀγαθοῦ. Τούτου δ' ὅμως γενομένου, θὰ δυσκολευθῶμεν πολλάκις νὰ συμφωνήσωμεν μετὰ τοῦ κλεινοῦ φιλοσόφου— καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τῶν λεγομένων καταφεύγομεν εἰς τὰ προειρημένα θετικῆς δυστυχίας παραδείγματα καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ἔτι, ὅπερ λαμβάνομεν ἐκ τῆς δημοτικῆς ἡμῶν ποιήσεως.

Ὑπάρχει παρ' ἡμῖν πασίγνωστον δημοτικὸν ποιημάτιον, περιελθὸν εἰς γνῶσιν καὶ τῶν δυτικῶν Εὐρωπαίων, καθ' ὃ ἐπίσκοπός τις τοῦ Δαμαλᾶ (τῆς ἀρχαίας Τροιζῆνος), ἀναχθεὶς πρὸς ἄγραν μεγάλων ἰχθύων εἰς τὸ πέλαγος καὶ ἐκεῖ συλληφθεὶς ὑπὸ πειρατῶν Ἀλγερίνων, μετηνέχθη εἰς Ἀλγερίαν, ὅπου ἐτυραννεῖτο διὰ μὲν τῆς μιᾶς χειρὸς ἀλήθων, διὰ δὲ τῆς ἄλλης καταχομίζων τοῦ Αἰθίοπος δεσπότου τὸ νήπιον. *Ὁ ἐπίσκοπος τοῦ Δαμαλᾶ*, ce pauvre glouton, ἀνταλλάξας τὴν προτέραν εὐζωΐαν δι' ἀφορήτου δουλείας καὶ τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον διὰ χειρομύλου, διετέλει βεβαίως ἐν θετικῇ δυστυχίᾳ· πολὺ δὲ ἀμφίβολον εἶνε ἂν θρηνῶν διὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν προτέρων ἀγαθῶν ἠσθάνετο τὴν Ἀριστοτελικὴν ἡδονήν.

Μείζων ἔτι ὑπάρχει ἡ δυσχέρεια τῆς μετὰ τοῦ Σταγειρίτου συμφωνίας ἐν ἄλλοις παραδείγμασι δεινοτέρας θετικῆς δυστυχίας, ὅπου βλέπομεν τοὺς ἔχοντας αὐτὴν προτιμῶντας χάριν ἀπαλλαγῆς τῶν δεινῶν τὸν σωματικὸν θάνατον, ὡς οἱ ἐν τῷ Ἅδῃ τοῦ Δάντου ταλαιπωρούμενοι ἐπικαλοῦνται τὸν ψυχικόν. Εἶνε βεβαίως δύσκολον νὰ πιστεύσῃ τις ὅτι ὁ λέγων ὡς ἡ Ἀνδρομάχη τοῦ Εὐριπίδου (Τρῳάσι στ. 637):

τοῦ ζῆν δὲ λυπρῶς κρεῖσσόν ἐστι κατθανεῖν

δύναται νὰ αἰσθάνεται ἴχνος τι ἡδονῆς, ὅταν θρηνῇ ἀποσβεσθεῖσαν εὐτυχίαν. Οὕτως ὅτε ἡ Ἀντιγόνη ἔλεγεν ὅτι ἀποθνήσκουσα πρὸ τοῦ καιροῦ φέρει κέρδος (Σοφ. Ἀντ. στ. 461), διότι ζῇ ἐν πολλοῖς δεινοῖς, διστάζει τις νὰ παραδεχθῇ ὅτι ἐνεγίγνετο τῇ ψυχῇ αὐτῆς ἡδονή τις διὰ τὴν ἀνάμνησιν τοῦ φιλτάτου ἀδελφοῦ Πολυνείκους ἢ τῶν ἄλλων οἰκείων προσώπων, ὧν αἱ δυστυχίαι ὑπῆρξαν δυστυχίαι αὐτῆς.

Ἐν γένει δὲ ἡ Ἀριστοτελικὴ γνώμη δὲν δύναται νὰ ἐπαλη-

Digitized by Google

θεύῃ ἐν τῇ θετικῇ δυστυχίᾳ, διότι κατ' αὐτὴν τὸ παρὸν κακὸν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ πρότερον ἀγαθὸν διεγείρει αἴσθημα πολὺ ἀλγεινόν, κατακυριεῦον τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλὰ καὶ ἀποθετικῆς δυστυχίας προκειμένης ἀμυδρῶς μόνον δύναταί τις νὰ διακρίνῃ τὴν πένθιμον ἡδονὴν τοῦ Σταγειρίτου, ἥτις εἶνε μᾶλλον θεωρητική, διότι ἄνευ φιλοσοφικοῦ μικροσκοπίου ἀδύνατον νὰ ἴδῃ τις αὐτήν, ὅπως εἶνε ἀδύνατον νὰ ἴδῃ τις τὸ ἐν τῷ χάλικι ἐγκεκρυμμένον ἄφαντον πῦρ ἄνευ ἐκτριβῆς αὐτοῦ καὶ τὴν λανθάνουσαν θερμότητα ἄνευ τῶν πειραμάτων τῆς Φυσικῆς. Λάβωμεν δὲ καὶ πάλιν ἓν παράδειγμα ἐκ τῆς δημοτικῆς ἡμῶν ποιήσεως. Ὑπάρχει παρ' ἡμῖν δίστιχον πασίγνωστον, ἀποπνέον πολλὴν τὴν μελαγχολίαν—τὸ ἑξῆς:

Μία φορὰ ἤμουν ἄγγελος, τώρ' ἀγγελίζουν ἄλλοι,
'ς τὴ βρύσι ποῦ 'πινα νερό, τώρα τὸ πίνουν ἄλλοι.

Ὁ ἀναμμνησκόμενος τὴν προτέραν αὐτοῦ *ἀγγελικότητα*, οἷον Χαρμόλεώς τις Μεγαρικός, οὗ τὸ φίλημα διτάλαντον ἦν (Λουκιανοῦ Νεκρ. διαλ. 10), καὶ βλέπων ἤδη περὶ αὐτὸν ὅμιλον ἄλλων *ἀγγελιζόντων* ἴσως αἰσθάνεται λεληθότως πως καὶ τὴν Ἀριστοτελικὴν ἡδονὴν *ἐν τῷ μεμνῆσθαι καὶ ὁρᾶν πως*· ἀγνοῶ ὅπως ἂν δύναται καὶ νὰ λέγῃ μετὰ τοῦ Λαμαρτίνου:

O puissance de l' âme! O jeunesse éternelle!
qu' une douce mémoire en nos seins renouvelle
(Harmonies, livre II).

Τοὐλάχιστον κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κεφάλου παρὰ Πλάτωνι (Πολιτ. Α, 329 α): «οἱ πλεῖστοι (τῶν πρεσβυτῶν) *ὀλοφύρονται* ξυνόντες, *τὰς ἐν τῇ νεότητι ἡδονὰς ποθοῦντες καὶ ἀναμιμνησκόμενοι* περί τε τἀφροδίσια καὶ περὶ πότους καὶ εὐωχίας καὶ ἄλλ' ἄττα, ἃ τῶν τοιούτων ἔχεται, καὶ *ἀγανακτοῦσιν* ὡς μεγάλων τινῶν ἀπεστερημένοι καὶ *τότε μὲν εὖ ζῶντες, νῦν δὲ οὐδὲ ζῶντες*.»

Ταῦτα καὶ περὶ τῆς γνώμης τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 4 Ὀκτωβρίου 1880.

ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ Δ. ΒΛΑΒΗΣ.

Digitized by Google

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΑΤΤΙΚΗΣ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ.

Τρεῖς τέσσαρας ἐπιγραφὰς ἔχοντες σήμερον νὰ ἐκδώσωμεν, ἀρχόμεθα ἀπὸ τῆς παλαιοτάτης.

1.

. . . . . Εἰξ. . . . . Διονύσιος'. . . . . .
. . . . . Νικίας Νικίδο(υ; Σφ;)ήττιος Αἰσχύλος ξ. . . . .
. . .ρος 'Αγκυ Εὐκράτης Δυσικράτος 'Επικη_ γραμματε(ὺς¦. . . .
. . . . Κυδαθη 'Αριστόδουλος Βουλάρχο Φλυε 'Ελπίνο Ε. . . . . .
5 ——— Φιλόξενος 'Αντιφῶντος 'Ελευ ———
. . Λ. τιμος Θεσπιεὺς ἐπόησεν.

Τριγωνικὴ πλὰξ λίθου Πεντελησίου, ἧς τὰ ἀπημβλυμμένα ποτέ, ὡς ὑποθέτομεν, κανονικῶς τρία ἄκρα ἀπεκρούσθησαν πρόπαλαι ἀνωμάλως, καὶ τὸ μήκιστόν της τώρα μῆκος περιορίζεται εἰς 0,89 Γαλ. μέτρου, ἔχει ἐπὶ μιᾶς τῶν ἀτελῶς σωζομένων καθέτων καὶ ἠρέμα ὑποκοίλων ἐπιφανειῶν τοῦ αὐτῆς πάχους, ὅπερ εἶναι 0,13 Γαλ. μέτρου, τὰ ἀνωτέρω δοθέντα γράμματα σχήματος τῶν καλῶν τῆς 'Ελλάδος χρόνων, τῶν ἀρχῶν περίπου τοῦ δ'. πρὸ Χρ. αἰῶνος. 'Ο τελευταῖος στίχος, ὁ ἕκτος, εἶναι κεχαραγμένος μικροτέροις γράμμασι, ὁ δὲ κολοβώτατος νῦν πρῶτος φαίνεται ὅτι καὶ ἀρχῆθεν ἦτο πρῶτος οὐδ' εἶχεν ἄλλον ἀνωτέρω του, διότι τὸ ἀποθραυσθὲν ἐκεῖ μέρος λίθου εἶναι ἐλάχιστον. Ἔτι ῥητέον, ὅτι ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει τοῦ ἑ. στίχου ὁ τόπος, ὅπου ἔθεσα γραμμάς, εἶναι κενὸς γραμμάτων.

Τὴν πλάκα ταύτην εὑρὼν ὁ καθηγητὴς 'Αντ. Δαμασκηνὸς οὐ πρὸ πολλοῦ ἐν ταῖς σκαφαῖς, ἃς πρὸς κατασκευὴν θαλασσίων λουτρῶν ἐποίησε παρὰ τὴν Φαληρικὴν ὁδὸν (10 λεπτὰ τῆς ὥρας μακρὰν τῶν 'Αθηνῶν, ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ 'Ιλισσοῦ, παρὰ τὴν ἐκεῖ νέαν γέφυραν), ἐδωρήσατο εἰς τὴν 'Αρχαιολογικὴν 'Εταιρίαν.

Ὅτι ἡ πλὰξ ἀνεῖχέ ποτε τρίποδα μετάλλινον, πειθόμεθα εὐκόλως βλέποντες τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν της ἔχουσαν ἐν τῷ μέσῳ στρογγύλον κοίλωμα, κατὰ δὲ τὰ τρία ἄκρα, ἄλλα μικρότερα

Digitized by Google

κοιλώματα, σαφῶς δηλοῦντα, ὅτι ἐκεῖ οἱ πόδες τοῦ τρίποδος εἰσεχώρουν. Ὑπάρχουσι δ' ἐν Ἀθήναις καὶ ἄλλαι τοιαῦται πλάκες, ἀλλ' ἀνεπίγραφοι. Πῶς δὲ αὕτη ἐν θέσει ἀπομεμακρυσμένῃ τῆς πόλεως εὑρέθη, ἄδηλον.

Ὁποῖος δ' ἄρά γε ἦτο καὶ ὁ τρίπους; οὗ ἔχομεν τὴν ἐπιγραφήν; Ἦτο χορηγικός, ἢ ἀλλοῖόν τι ἀνάθημα ἐπιμελητῶν τινων, ἴσως δέκα, ἑνὸς ἐξ ἑκάστης φυλῆς τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες νὰ εἶχον καὶ ἕνα γραμματέα; Ἐπὶ τῇ βάσει ταύτης τῆς ὑποθέσεως, καὶ βλέποντες ὅτι, ἂν καὶ τὰ γράμματα πάντων τῶν στίχων φαίνονται ὡς ἐν συνεχείᾳ καθ' ὅλον τὸ μῆκος κεχαραγμένα ἄνευ αἰσθητῶν διαλειμμάτων, τὸ ἀριστερώτερον ὅμως τῷ ὁρῶντι μέρος αὐτῶν, τὸ περιλαμβάνον τὰ ρος Ἀγκυ καὶ τὰ Κυδαθη, δὲν εἶναι ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀκριβῶς ὁριζοντείου γραμμῆς μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπὶ δεξιὰ χωρούντων γραμμάτων, ἀλλ' ὀλίγον χαμηλότερα, παραδεχόμεθα, ὅτι ἡ ὅλη ἐπιγραφὴ ἀναγνωστέα ὡς κατὰ τρεῖς σελίδας (στήλας, colonnes) κεχαραγμένη, ὧν ἡ πρώτη νὰ εἶχέ ποτε τρεῖς δημότας εἰς τέσσαρας στίχους, ἡ μεσαία πέντε δημότας εἰς πέντε στίχους, ἡ δὲ τελευταία δύο δημότας καὶ ἕνα γραμματέα, δημότην καὶ αὐτόν, εἰς τέσσαρας στίχους. Οὕτω γίνονται ἕνδεκα τὸ ὅλον ἄνδρες, ἐξ ὧν τὰ σῳζόμενα ἐξ δημοτικὰ ὀνόματα εὑρίσκονται ὑπαγόμενα καλῶς εἰς τὴν γνωστὴν ἡμῖν κανονικὴν καὶ ἐπίσημον σειρὰν ἢ τάξιν τῶν οἰκείων φυλῶν, οὕτω· οἱ Ἀγκυλῆθεν εἰς τὴν δευτέραν φυλὴν (Αἰγηΐδα), οἱ Κυδαθηναιῆς εἰς τὴν τρίτην (Πανδιονίδα), οἱ Σφήττιοι εἰς τὴν πέμπτην (Ἀκαμαντΐδα), οἱ Ἐπικηφίσιοι εἰς τὴν ἕκτην (Οἰνηΐδα), οἱ Φλυῆς εἰς τὴν ἑβδόμην (Κεκροπίδα), οἱ Ἐλευσίνιοι εἰς τὴν ὀγδόην (Ἱπποθωντίδα)· ἐξέλιπαν δὲ τέσσαρα δημοτικά, τῆς πρώτης (Ἐρεχθηΐδος), τῆς τετάρτης (Λεωντίδος), τῆς ἐννάτης (Αἰαντίδος), καὶ τῆς δεκάτης (Ἀντιοχίδος). Ἡ δὲ ὅλη ἐπιγραφὴ κατὰ ταῦτα ἀποβαίνει ὁμοία τῇ πρὸ 20 ἐτῶν ἐκδοθείσῃ παρ' ἡμῶν ἐν τῷ ά. τόμῳ τοῦ Φιλίστορος, σελ. 189, ἥτις κ' ἐκείνη εἶχε δέκα ἄνδρας δημότας ἐκ τῶν δέκα κατὰ σειρὰν φυλῶν καὶ ἕνα γραμματέα, ἔτι δὲ καὶ ὑπογραμματέα καὶ τέλος τὸ ὄνομα τοῦ ποιήσαντος τὸ ἀνάθημα τεχνίτου Λεωχάρους.

Digitized by Google

Τὸ δὲ κολοβὸν ἐν τῇ παρούσῃ ἐπιγραφῇ ὄνομα τοῦ Θεσπιέως τεχνίτου ἴσως ἦτο Φιλότιμος ἢ Πολύτιμος. Δὲν δύναμαι δὲ νὰ ἐνθυμηθῶ τώρα, ἂν μέχρι τοῦδε καὶ ἐξ ἄλλης ἐπιγραφῆς ἐγνώσθη ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τοιοῦτο τεχνίτου ὄνομα. Τὰ παλαιὰ τοὐλάχιστον βιβλία σιγῶσι.

2.

Ἐπὶ.....ἄρ)χοντος, ἐπὶ τῆς Αἰαντίδος δωδεκάτης πρυτανείας, ἧι .....ένωνος Ἐπικηφίσιος ἐγραμμάτευεν, βουλῆς ψηφίσματα, ...ῶν)ος ὀγδόει μετ' εἰκάδας, τρίτει καὶ εἰκοστεῖ τῆς πρυτανείας, ἐκκλησία ἐμ Πει)Βαιεῖ· τῶν προέδρων ἐπεψήφιζε Ζωΐλος Ζωΐλου Φλυεὺς καὶ
5 συμπρόεδροι· ἔδοξεν τεῖ βουλεῖ· Δυκῖνος Νίκωνος Ἁλιμούσιος εἶπεν· ὑπ(ὲρ ὧν ἀπαγγέλ)λει ὁ ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ σωτῆρος τοῦ ἐμ Πειραιεῖ καὶ οἱ ἐπιμ(ελη-ταὶ ὑπὲρ τῶν ἱ)ερῶν ὧν ἔθυον τῶι τε Διὶ τῶι σωτῆρι καὶ τεῖ Ἀθηνᾶι τεῖ σω(τείραι καὶ τῶι Ἀσκληπ,Φῶι καὶ τεῖ Ὑγιείαι καὶ τα(ῖς ἄλ)οις θεοῖς, παραστήσα(ντες ὡς ὅτι κάλλιστα θύματα; ἀγαθεῖ τύχει;· δεδόχθαι τεῖ)βουλεῖ, τὰ μὲν ἀγ(αθὰ δχεσθαι

.....

Ἐπὶ στήλης λίθου Ὑμηττίου, εὑρεθείσης ἐν Πειραιεῖ κατὰ τὰ Ὑδραΐικα (*) πρὸ ἑβδομάδων τινῶν καὶ νῦν ἀποκειμένης ἐν τῷ δημαρχείῳ, ἀναγινώσκονται τὰ ἀνωτέρω, ὄχι ἀκριβῶς στοιχηδὸν γεγραμμένα γράμμασι τῶν Μακεδονικῶν χρόνων, λήγοντος ἴσως τοῦ δ'. πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος.

Ἡ στήλη σῴζει τὸ πλεῖστον τοῦ ἀετωματίου, ἀπεθραύσθησαν δὲ καὶ ἐξέλιπον τὰ ἐπὶ ἀριστερὰ τῷ ὁρῶντι καὶ τὰ κάτω μετὰ τὸν θ'. στίχον, καὶ ὀλίγον μέρος ἐκ δεξιῶν. Τὸ νῦν ὕψος εἶναι 0,36, τὸ πλάτος 0,43, τὸ πάχος 0,10.

Ἡ ὑπόθεσις τοῦ ψηφίσματος ἐκ τῶν κοινοτάτων, ἅτε ἐπαναλαμβανομένη ἐν πολλαῖς τοῦ δ'. καὶ γ'. αἰῶνος στήλαις. Ἀκριβέστερον τοὺς χρόνους αὐτοῦ νὰ ὁρίσω δὲν δύναμαι. Λέγω ὅμως, ὅτι, ἂν τὰ ὑπὸ ἄλλων τε καὶ τοῦ Köhler (**) καὶ τοῦ Hartel

(*) Οὕτω μᾶς εἶπαν· ἀλλὰ ὡς δηλοῦσι ζωύφιά τινα θαλάσσια ἀπολελιθωμένα, τὰ ὁποῖα φαίνονται ἐν ταῖς θραύσμασι τοῦ λίθου, θὰ ἦτο βεβυθισμένη ποτὲ συχνὸν χρόνον ἐν τῇ θαλάσσῃ ἡ στήλη. Ἄλλως ὅμως ἐκ τούτου τὰ γράμματα οὐδὲν ἔπαθον. Μόνον ἡ ἀπόθραυσις μᾶς ἐστέρησε τοῦ λοιποῦ μέρους τοῦ ψηφίσματος.

(**) Ἴδε τὴν εἰς τὸν ἀρ. 493 τοῦ II τόμου τοῦ CIA σημείωσίν του καὶ ἀλλαχοῦ.

Digitized by Google

(*), ἐσχάτως δὲ καὶ τοῦ A. Reusch ἐν τῷ Hermes (τόμ. ιέ. τεύχ. ε'.) γραφέντα περὶ τοῦ τυπικοῦ τῶν ψηφισμάτων κατὰ τοὺς Μακεδονικοὺς χρόνους εἶναι ὡς φαίνονται ἀκριβῆ, τὸ παρὸν ψήφισμα δὲν θὰ ἐγράφη πρὸ τοῦ 320 πρὸ Χρ., διότι, πλὴν ἄλλων, ὑπάρχει ἐν αὐτῷ μνεία καὶ συμπροέδρων.

Καὶ ταῦτα μὲν οὕτω βραχέως· πληροφορῶ δὲ τοὺς ἀναγνώστας ἔτι καὶ τόδε, ὅτι τὸ ἐν δ'. στίχῳ γράμμα Β εἶναι ὄντως ἐπὶ τοῦ λίθου σαφὲς καὶ βαθυχάρακτον βῆτα, πάντως δὲ κατὰ παραδρομὴν τοῦ λιθοκόπου ἀντὶ Ρ, ὡς νομίζω· διότι τί ἄλλο ἐκεῖ ἠδύνατό τις νὰ συμπληρώσῃ παρ' ὅ,τι ἐγὼ ἔθεσα; ὡσαύτως τὸ ἐν ἡ. στίχῳ Φ εἶναι καὶ αὐτὸ ἀληθὲς φῖ, ἐνῷ χρειαζόμεθα ἰῶτα, διότι τίς ἄλλος παρὰ τὸν Ἀσκληπιὸν εἶναι δίκαιος νὰ προηγῆται τῆς Ὑγιείας; Δὶς λοιπὸν ἐσφάλη ὁ λιθοκόπος ἐν τῷ σῳζομένῳ μέρει τοῦ ψηφίσματος καὶ, πάνυ περίεργον, ἀμφότερα τὰ ἐσφαλμένα γράμματα εἶναι ἐν αὐτῇ τῇ ἄκρᾳ, ἔνθα ἡ ἀπόθρανσις.

3.

...IO;.....
...Λ;.....CCριοι....
..ου καὶ τῆς προσούσης...
ς τῶι κηπιδίωι ὑποκειμ(έ-
5 νων δραχμῶν HHH ἐφ' ὧ(ι
τε ἔχειν καὶ κρατ(εῖν τὸν
ὑποθέμενον (κατὰ συνθή-
κας τὰς κειμ(ένας παρὰ Σ-
είμαλον.....
.....;....

Ἔχει τὰ ἀνωτέρω πλὰξ λίθου Ὑμηττίου παραλληλόγραμμος, ἐπιμηκεστέρα μᾶλλον ἢ ὑψηλοτέρα (διότι εἶναι μῆκους 0,305, ὕψους δὲ 0,217 καὶ πάχους 0,050, εὑρεθεῖσα πρὸ δύο περίπου ἐτῶν παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἰλισσοῦ, ἐν τῷ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ὀλυμπιείου κήπῳ τῶν ἀδελφῶν Τσιαουσοπούλων καὶ παρ' αὐτῶν δωρηθεῖσα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀρχαιολογ. Ἑταιρίας.

(*) Ἐν τῷ συγγράμματί του Studien über attisches Staatsrecht, Wien, 1878, ἐν σελ. 16 κ. ἑξ.

Digitized by Google

Ὅτι ἡ παροῦσα ἐπιγραφὴ εἶναι ὡς ἄλλαι πολλαὶ ἐν Ἀττικῇ καὶ ἀλλαχοῦ εὑρεθεῖσαι, ὅρος κτημάτων ὑποθηκευμένων, φανερόν. Δὲν εἶναι ὅμως ἐκ τῶν κοινῶν, τὸ μὲν διὰ τὴν μείζονα τοῦ συνήθους ἔκτασίν της, τὸ δὲ καὶ μάλιστα διὰ δύο ἰδιώματά της, τὰ ἑξῆς. Ὁ λίθος πρῶτον δὲν ἐλαξεύθη, ὡς οἱ πλεῖστοι ἢ καὶ πάντες ἴσως οἱ μέχρι τοῦδε γνωστοί, ἵνα ἐμπαγῇ ὀρθὸς ἐπὶ τοῦ ὑποθηκευμένου χωρίου, ἀλλὰ τετραγωνικὸς ὢν καὶ τὰ κάτω ἀποτετμημένος εὐθυγράμμως καὶ κανονικώτατα, ὡσαύτως δὲ καὶ ἄνω καὶ δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν, ὑποδηλοῦται ὡς πεποιημένος ἵνα ἐντειχισθῇ πιθανῶς ἐν τῇ προσόψει τοῦ ὑποθηκευμένου κτήματος, καθὼς περίπου τὰ σημερινὰ τῶν ἀσφαλιστικῶν ἑταιριῶν μετάλλινα δελτία ἐπὶ τῶν οἰκιῶν προσηλοῦνται. Δεύτερον, ἡ ἐπιγραφὴ δὲν εἶναι κεχαραγμένη γλυφάνῳ, ἀλλὰ γεγραμμένη μέλανι, καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἑπτὰ στίχοι ἐπὶ ἐπιφανείας ἐπικεκρουσμένης πανταχοῦ μὲ κοπίδα καὶ ἐχούσης χτενιαίς, ὡς λέγουσιν οἱ σημερινοὶ ἡμῶν λιθοκόποι, οἱ δὲ τελευταῖοι δύο στίχοι ἐπὶ λειοτάτης καὶ σχεδὸν ἐστιλβωμένης ἐπιφανείας, ὑφ' οὗς μένει ἔτι τόπος ἕως κάτω, ὡς δύο στίχους δυνάμενος νὰ χωρέσῃ, καὶ αὐτὸς λειότατος. Ἡ ἀρετὴ δὲ τοῦ μέλανός χρώματος ἦτο τόση, ὥστε καὶ ἐκεῖ ὅπου ἐπὶ τῆς λείας ἐπιφανείας ἐβλάφθη περισσότερον εἰς τὸ διάστημα τῶν δύο περίπου χιλιάδων χρόνων, ὅμως ἄφησε λευκίζοντα ἴχνη τριῶν τεσσάρων γραμμάτων ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ κυανοῦ χρώματος τοῦ Ὑμηττίου λίθου. Αἱ δὲ τῶν πρώτων δύο στίχων βλάβαι προέρχονται ἐξ ἀποθραυσμάτων. Ἐντελῶς δὲ σχεδὸν ἐσβέσθησαν μόνον τὰ τέλη τῶν στίχων 6—9. Σχῆμα γραμμάτων μοὶ φαίνεται τὸ τῶν τελευταίων περίπου Μακεδονικῶν χρόνων, εἰ καὶ τὸ σίγμα καὶ τὸ ἔψιλον ἔχουσι τοιοῦτο σχῆμα C Є, ὅπερ ἐξηγεῖται, νομίζω, ἐκ τοῦ ὅτι στρογγυλώτερα ἦτο ἑπόμενον ν' ἀποβαίνωσι τὰ γραφίδι καὶ ταχέως γραφόμενα γράμματα, ὅπως τοῦτο καὶ ἐν τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ εὑρεθεῖσιν ἐπιγεγραμμένοις κεραμίοις ἐκ τῶν Πτολεμαϊκῶν χρόνων παρετηρήθη καὶ εἴπου ἀλλαχοῦ. Τὸ δὲ πῖ ἔχει ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου λίθου βραχύτερον τὸ ἕτερον τῶν σκελῶν καὶ ἐπιεικῶς ἀρχαΐζει, καθὼς καὶ τὰ ἐπίλοιπα γράμματα. Ἐμακρολόγησα ὀλίγον περὶ τούτων, διότι ἐπεθύμουν νὰ βεβαιω-

Digitized by Google

θῇ καὶ ἐν τούτῳ τῷ ὅρῳ ἐκεῖνο ὅπερ πρὸ ἐτῶν πολλῶν εἶπα, ἐκδίδων ἐν τῇ ἐφημερίδι τῶν Φιλομαθῶν (φύλλῳ τῆς 10 Ὀκτωβρίου 1865) πλείονας τοιούτους ὅρους, ὅτι δηλ. ἐν τοῖς Ῥωμαϊκοῖς χρόνοις πιθανῶς δὲν ἐσυνειθίζοντο πλέον καὶ προσέθηκά τινα εἰκασίαν περὶ τούτου ἐξηγητικήν. Ἀλλὰ βεβαίως δὲν εἶμαι τόσον amator ingenii mei, ὥστε νὰ μὴ ὑποβάλλω ἐκὼν τὴν περὶ τοῦ πράγματος κρίσιν καὶ εἰς τὴν πεῖραν ἄλλων ἐντριβῶν περὶ τὰς ἐπιγραφὰς ἀνδρῶν. Ὁ λίθος εἶναι ἐν τῷ Βαρβακείῳ καὶ ὁ βουλόμενος δύναται νὰ τὸν ἐξετάσῃ.

Τέλος λέγω, ὅτι ἐπιβάλλω περὶ τοῦ ὀρθοῦ τῆς συμπληρώσεώς μου τῶν τελευταίων δύο λέξεων τῆς ἐπιγραφῆς: π α ρ ὰ Σ ε ί μ α λ ο ν· διότι δοτικὴν πτῶσιν μᾶλλον ἡ σύνταξις ἀπαιτεῖ, καθὼς ἐν ἑνὶ τῶν ὅρων ἐκείνων, τῶν ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Φιλομαθῶν ἐκδοθέντων, ἀνεγνώσθησαν τὰ καὶ ἄλλως πολὺ ὅμοια τῶν νῦν τάδε· «ὥστε ἔχειν καὶ κρατεῖν τὸν θέμενον κατὰ συνθήκας τὰς κειμένας παρὰ Δεινίᾳ Εὐωνυμεῖ.»

4.

Ἄρχω(ν
Μεννέας Ζω(ΐλου Φλυεύς;.....
βασιλ(εύς
Τιμόστρατος.....
5 πολέ(μαρχος
Ἀρχικλῆς Θρασυ/.....
θεσμοθ(έται
Φιλόστρατος Δα.....
Δωρίων Ἀρήου Πα(ιανιεύς
10 Διόδωρος Ἴνωπ(ος.....
Ἰσίδοτος Ἐπικτή(του.....
Διόδοτος Διοφα.....
Κλεοφάνης Δημητ(ρίου.....
Κήρυξ τῆς ἐξ Ἀρήου (πάγου βουλῆς
15 Εὐθύδομος Ἡλιοδώ(ρου.....
κήρυξ ἄρχοντο(ς
Φιλιππίδης Γοργίου/.....
. . . . . .

Digitized by Google

Ἔχει τὰ ἀνωτέρω στήλη λίθου Πεντελησίου, κολοβὴ τὰ ἄνω καὶ ἐπὶ δεξιὰ τῷ ὁρῶντι καὶ κάτω, ὕψους 0,38, πλάτους 0,12, πάχους 0,05. Εἰπὼν αὐτὴν τὰ ἄνω κολοβήν, ἐννοῶ ὅτι ἔλειψεν ἐκεῖ ὑπὲρ τὸν σῳζόμενον κανόνα (ὃν ἐδήλωσα διὰ γραμμῆς) μέρος τι ἔτι βαθύτερον τοῦ λίθου, εἰσέχον ἐπί τινα χιλιοστά, ὅπερ εἶναι ἴσως λείψανον τυμπάνου τοῦ ποτὲ ἐκεῖ ὑψουμένου ἀετωματίου ἢ λείψανον ἐδάφους ἀλλοίου μετὰ γλυφῆς τινος ἢ καὶ γραμμάτων ἐπικεφαλιδείων, κάτω δὲ μετὰ τὸν ιζ'. στίχον ἐν αὐτῇ τῇ ἀποθραύσει τοῦ λίθου ὑπολείπονται μικρὰ ἄνω μέρη γραμμάτων καὶ ἄλλου στίχου (*). Εὑρέθη ἡ στήλη αὕτη ἐν τῷ ἐλαιῶνι Ἀθηνῶν κατὰ τὴν θέσιν ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Ῥέντη καὶ ἠγοράσθη οὐ πρὸ πολλοῦ παρὰ τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρίας. Σχῆμα γραμμάτων τὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων.

Ὁμοιάζει δὲ τὸ περιεχόμενον τῆς στήλης ταύτης ἐν γένει τὸ ἄλλων τινῶν ἐκδοθεισῶν πρὸ πολλοῦ ἐν τῷ Corp. Inscr. Graec. τοῦ Boeckh (ἴδε νῦν αὐτάς, μετὰ καὶ ἄλλων τεμαχίων, ὑστερώτερον ἀνευρεθέντων, ἐν τῷ Corp. Inscr. Attic. III, ἀρ. 1005-1013. Περιέχουσιν ἐκεῖναι αἱ στῆλαι ὀνόματα τῶν ἐννέα ἐνιαυσίων Ἀθήνησιν ἀρχόντων, ἑνὸς ἑκάστοτε ἔτους, μετὰ καὶ τοῦ ὑπηρετικοῦ αὐτῶν, δύο κηρύκων (ἑνὸς τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς καὶ ἑνὸς τοῦ ἄρχοντος), ἑνὸς αὐλητοῦ καὶ ἑνὸς λειτουργοῦ. Ἀλλοῖοι δὲ δύο κατάλογοι σῴζονται ἀρχόντων ἐπωνύμων πλειόνων ἐτῶν ἐν σειρᾷ χρονολογικῇ, οἱ ἐν CIA, III, 1014—1015.

Ἐκ τοῦ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν λίθου προφανὲς εἶναι ὅτι ἐξέλιπον τέσσαρες στίχοι οἱ τελευταῖοι, οὕτω·

αὐλητὴς
ὁ δεῖνα,
λειτουργὸς
ὁ δεῖνα.

Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἔχων ὁ λίθος, εἶναι ἄξιος λόγου, ὡς περι-

(*) Ἐν αὐτοῖς διακρίνεταί πως, ἂν δὲν μ' ἀπατᾷ ἡ ὅρασις, μία ὁριζοντεία ἄνω κεραία τοῦ γράμματος Τ, οὗ ἔχομεν χρείαν διὰ τὸ αὐλητής. Ἴδε κατωτέρω.

Digitized by Google

σῴσας ἡμῖν ὄνομα ἐπωνύμου ἄρχοντος, ἀγνοουμένου μέχρι τοῦ νῦν, τὸ Μεννέας(*). Πίπτει δὲ οὗτος πιθανώτατα εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου Καίσαρος, ὡς τεκμαιρόμεθα ἐκ τοῦ ἐν στίχῳ θ'. ὀνόματος τοῦ θεσμοθέτου Δωρίωνος τοῦ Ἀρήου, οὗ τὸ κολοβὸν νῦν δημοτικὸν Π α . . . συμπληροῦμεν ὄχι ἀπεικότως Π α (ι α ν ι ε ύ ς.) Παιονίδης ἔτι ἢ Παλαλεὺς ἢ Παλληνεὺς ἢ Παμβωτάδης ἠδύνατο νὰ συμπληρωθῇ, ἀλλ' ὄχι τόσον πιθανῶς· διότι ἔχομεν Ἄρηον υἱὸν Δωρίωνος Παιανιέα ἀναφερόμενον ὡς ἄρχοντα Ἀθήνησιν ἐπώνυμον ἐπὶ τοῦ ἐν τῇ ἀκροπόλει σῳζομένου ἐπιστυλίου τοῦ ναοῦ τῆς θεᾶς Ῥώμης καὶ Σ ε β α σ τ ο ῦ Καίσαρος (ἴδε τὴν ἐπιγρ. ἐν CIA, III, ἀρ. 63), ὅστις ἱδρύθη ὄχι πολὺ ἴσως μετὰ τὸ 27 ἔτος πρὸ Χρ.(**). Ὁ Δωρίων λοιπὸν ὁ ἡμέτερος θεσμοθέτης εἶναι ἢ υἱὸς τοῦ Ἀρήου ἐκείνου ἢ ἴσως καὶ πατήρ (κατὰ τὸ ἔθος τοῦ νὰ ἐπαναλαμβάνωνται ἐν ταῖς οἰκογενείαις τὰ ὀνόματα ἀπὸ πάππου εἰς ἔγγονον). Πιθανὸν δὲ ὁ νῦν ἐκδιδόμενος λίθος νὰ εἶναι παλαιότερος κατά τι τοῦ ἐν CIA, III, ἀριθ. 63, καθ' ὅσον ἐν ἐκείνῳ μὲν ὁ ἄρχων λέγεται «καὶ ἱερεὺς Δρούσου ὑπάτου», ἐν τούτῳ δὲ ὄχι (***). Ὁ Δροῦσος γνωστὸν ὅτι ἀπέθανε τῷ 9 πρὸ Χρ. καὶ ὕστερον ἀποθεωθεὶς ἔσχεν ἐκ κολακείας πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Αὐγούστου ἱερέα ἐν Ἀθήναις τὸν ἑκάστοτε ἐπώνυμον ἄρχοντα. Φαίνεται δέ, ὅτι ἡ κολακεία αὕτη δὲν ὡμοίαζε τὰς σημερινὰς βραχυχρονίους, ἀλλὰ διήρκεσε πολύ, μέχρι τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς βασιλείας Ἁδριανοῦ, ὡς εἰκάζει εὐλόγως ὁ Dittenberger ἐν τῷ λήμματι εἰς τὸν ἀριθ. 1009 τοῦ CIA, III, μετὰ ταῦτα δὲ ἐκλείπει ἡ μνεία «ἱερέως Δρούσου ὑπάτου» ἐν ταῖς Ἀττικαῖς ἐπιγραφαῖς. Ἂν λοιπὸν καθ' ὅλον τὸ ἀπὸ Αὐγούστου μέχρι

(*) Τὰ τοῦ λίθου Μ ε ν ν έ α ς Ζω . . . συνεπλήρωσα ἐκ τῶν κυρίων ὀνομάτων τῶν ἐν τρισὶν ἐπιγραφαῖς, τῇ ἐν CIA, III, 1005 καὶ ταῖς ἐν Ἐπιτυμβ. Ἀττικ. ἐπιγρ. ἐκδ. Σ. Κουμανούδη, 1249 καὶ 1262, πόσον πιθανῶς, ἄλλοι ἂς εἴπωσιν.

(**) Ἐν ἔτει 27 πρὸ Χρ. ἐτιμήθη ὁ Ὀκταβιανὸς Καῖσαρ τῷ ὀνόματι Σεβαστὸς=Αὔγουστος, διὰ δόγματος τῆς ἐν Ῥώμῃ συγκλήτου βουλῆς.

(***) Δὲν εἶναι δηλ. διόλου πιθανόν, ὅτι ἐν τῷ μετὰ τὰ ἄ ρ χ ω(ν) ἐκλιπόντι μέρει τοῦ λίθου ἠδύναντο νὰ χωρέσωσι ἐν ἑνὶ στίχῳ ἐκτεινομένῳ ὑπερμέτρως καὶ δυσαναλόγως τὰ «καὶ ἱερεὺς Δρούσου ὑπάτου.»

Digitized by Google

Ἀδριανοῦ ἑκατονταετὲς καὶ πλέον διάστημα χρόνου ἀπαράβατον ἦτο τὸ νὰ γράφηται πάντοτε « καὶ ἱερεὺς Δρούσου ὑπάτου » ὁ ἑκάστοτε ἄρχων, πιθανῶς εἶναι παλαιότερος ὁ λίθος ἡμῶν τοῦ ἔτους 9 πρὸ Χρ., εἰ δὲ μή, ὄχι.

Ζήτημα δὲ θέλω νὰ θέσω τὸ πῶς καὶ ποῦ ἦσαν ἱδρυμένοι ἢ ἐγτετειχισμένοι οἱ λίθοι οὗτοι οἱ ἔχοντες τὰς ἀναγραφὰς ταύτας τῶν ἑνὸς ἑκάστοτε ἔτους ἐννέα ἀρχόντων. Ἐκ τῶν ἐν τῷ CIA ἐκδοθέντων ἐννέα τοιούτων μνημείων τὰ πλεῖστα ἢ σχεδὸν πάντα εἶναι κολοβά, καὶ τὰ μὲν ὀκτὼ εὑρέθησαν ἐν Ἀθήναις (ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως καὶ εἰς διάφορα μέρη τῆς κάτω πόλεως), ἓν δὲ λέγεται εὑρεθὲν ἐν Μαρουσίῳ. Τοῦτο δὲ τὸ ἡμέτερον ἱκανῶς μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν. Σῷον δέ, ἀλλ' ὄχι σῳότατον, εἶναι ἓν μόνον τὸ ἐν τῷ CIG 181 (= CIA, III, ὑπ' ἀρ. 1005), ὅπερ πάλαι ποτὲ ἐξ Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ De Nointel ἀπαχθὲν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐδημοσιεύθη πρῶτον ὄχι καλῶς κατὰ τὰ γράμματα καὶ ἄνευ τοῦ σχήματός του ὑπὸ J. Spon ἐν τῷ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν περιηγητικῷ του βιβλίῳ, δεύτερον δέ, ἀφοῦ κατήντησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν ἐν Παρισίοις Κολβερτίνην βιβλιοθήκην, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Montfaucon ἐν Antiq. expl. Suppl. T. II, p. 100, tab. 30. Ἐκεῖ ἀπεδόθησαν ὀρθῶς τὰ γράμματα καὶ προσετέθη τὸ περίγραμμα τοῦ λίθου, ὅπερ δεικνύει ἁπλῆν ἐπιμήκη στήλην, ἄλλως μὲν ἀκόσμητον, ἔχουσαν δὲ ὑποκάτωθεν τῶν γραμμάτων ἀναγεγλυμμένον βότρυν ἐκ μίσχου πλήματος κρεμάμενον, ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν αὐτοῦ ἀνὰ ἓν ζεῦγος σταχύων σίτου ὀρθῶν, ἀναθρωσκόντων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, μεμορφωμένης κυματοειδῶς. Ἕνεκα τῶν γλυφῶν τούτων ὁ Montfaucon εἴκασεν, ὅτι εἰς ἀνάμνησιν τελέσεως τῶν μεγάλων Διονυσίων, εἰς ἃ εἶχέ τι μέρος καὶ ἡ Δήμητρα, κατεσκευάσθη τὸ μνημεῖον τοῦτο. Ἐγὼ μετὰ τοῦ Βοικχίου, τοῦ μετεκδόντος τὴν ἐπιγραφὴν ἐν τῷ CIG. ὑπ' ἀριθ. 181, δὲν συμμερίζομαι τὴν εἰκασίαν ταύτην, φρονῶν ὅτι ἁπλῶς ἀναγραφή, κατάλογος ἀρχόντων ἑνὸς ἔτους καὶ τοῦ ὑπηρετικοῦ αὐτῶν, εἶναι ὁ λίθος. Ἀπορῶ δὲ μόνον περὶ τῶν ἀναγεγλυμμένων Διονυσιακῶν καὶ Δημητριακῶν συμβόλων, τὰ ὁποῖα ὁ πρῶτος ἐκδότης

Digitized by Google

τοῦ λίθου Spon διόλου δὲν ἀναφέρει, ὁ δὲ Βοίκχιος τὰ ἀναφέρει μέν, ὡς ἰδὼν αὐτὰ ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Montfaucon, δὲν ἐπιβάλλεται δὲ καὶ νὰ τὰ ἐξηγήσῃ, ἴσως διότι τὰ ἐθεώρησεν ὡς ἁπλοῦν κόσμημα. Ζητήσας δ' ἐγὼ νὰ εὕρω που ἐν βιβλίοις νεωτέροις νέαν τοῦ λίθου ἀπεικόνισιν, ὄχι μόνον δὲν εὗρον τοιαύτην, ἀλλ' οὐδὲ κἄν τινα πληροφορίαν περὶ τοῦ ποῦ νῦν ὁ λίθος σῴζεται.

Παραδεκτοῦ δὲ γινομένου τοῦ ὅτι χάριν μνήμης ἁπλῶς ἱστορικῆς ἀνεγράφοντο κατ' ἔτος οἱ ἄρχοντες, πρέπει καὶ τόδε νὰ γίνῃ παραδεκτόν, ὅτι κοινός τις τύπος διὰ τὸ εἶδος τῶν μνημείων τούτων θὰ ὑπῆρχε καθιερωμένος καὶ τόπος δέ, ὅπου ἀπετίθεντο ἢ ἱδρύοντο ἢ ἐνετειχίζοντο, τὸ Μητρῷον λ. χ. ἐν τῇ κάτω πόλει, ἔνθα ἐφυλάσσοντο τὰ δημόσια ἢ κοινὰ γράμματα, ἢ καὶ ἡ Ἀκρόπολις, ἴσως δὲ καὶ τὰ ἐν τοῖς δήμοις ἀρχεῖα, γινομένων πλειόνων ἀντιτύπων τῆς ἑκάστοτε ἀναγραφῆς, ὡσαύτως δὲ καὶ διὰ τὸ ἄλλο εἶδος τῶν μνημείων, ἐφ' ὧν ἀνεγράφοντο πλειόνων ἐτῶν ἄρχοντες ἐπώνυμοι κατὰ σειράν(*). Ἀλλὰ καὶ ἐκείνου τοῦ εἴδους δὲν ἔχομεν σῳζομένους ὁλοκλήρους λίθους, ἔχοντας δηλ. καὶ τὴν κεφαλίδα των ἐπάνω, ἐξ ἧς θὰ ἐδιδασκόμεθά τι σαφὲς περὶ τῆς αὐτῶν ἀναθέσεως· ὥστε πάντων τούτων λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν, πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐκ τοῦ μέλλοντος χρόνου καὶ ἐξ εὐτυχῶν, τῇ βοηθείᾳ μάλιστα τῆς σκαπάνης, εὑρημάτων ἔχομεν νὰ προσδοκῶμεν διδασκαλίαν ἀσφαλῆ.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 21 Ὀκτωβρίου 1880.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

(*) Ἐκτενὴς καὶ ἐπιμελῶς συντεταγμένη πραγματεία ἐξεδόθη τῷ 1867 ἐν Γόθᾳ ὑπὸ τοῦ Καρ. Κουρτίου: Das Metroon in Athen, als Staatsarchiv. (Gymnasialprogramm). Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ οὐδὲν εἰδικῶς ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἡμέτερον ζήτημα εὑρίσκεται, φυσικῷ τῷ λόγῳ, διὰ τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος περισωθεισῶν μαρτυριῶν.

Digitized by Google

Πρόγραμμα τῶν ἐπὶ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1880—81 διδαχθησομένων ἐν τῷ ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ μαθημάτων.

Α) Ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ.

Δογματικὴ παρὰ τοῦ κυρίου Ζήκου Ῥώση, ἐπιτίμου καθηγητοῦ, κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 8—9 π. μ.

Ἐγκυκλοπαιδεία τῆς θεολογίας παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν τρίτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 8—9 π. μ.

Ποιμαντορική, παρὰ τοῦ ἀρχιμανδρίτου κ. Ν. Καλογερᾶ, τακτικοῦ καθηγητοῦ, κατὰ πᾶσαν τετάρτην καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 9—10 π. μ.

Χριστιανικὴ ἀρχαιολογία, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ τρίτην, ὥρᾳ 9—10 π. μ.

Ἑρμηνεία εἰς τὴν Α'. βιβλον τοῦ Σαμουὴλ παρὰ τοῦ κ. Π. Παυλίδου, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τρίτην καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Ἑβραϊκὴ γραμματική, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Ἐν τῷ φροντιστηρίῳ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, γραμματικαὶ καὶ ἑρμηνευτικαὶ ἀσκήσεις, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν τετάρτην, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, παρὰ τοῦ κ. Ν. Δαμαλᾶ, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τρίτην, ὥρᾳ 11—12 π. μ.

Ἑρμηνεία εἰς τὰ τρία πρῶτα εὐαγγέλια παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν τετάρτην, πέμπτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 11—12 π. μ.

Ἐν τῷ φροντιστηρίῳ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἑρμηνεία εἰς τὴν

Digitized by Google

πρὸς Ῥωμαίους καὶ μετ' αὐτὴν εἰς τὴν Α'. πρὸς Κορινθίους, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 11 — 12 π. μ.

Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, καὶ μετὰ ταύτην συμβολική, παρὰ τοῦ κ. Ἀναστασίου Διομήδους Κυριακοῦ, τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τρίτην καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Ἀπολογητική, παρὰ τοῦ κ. Σ. Π. Σούγκρα, ὑφηγητοῦ, κατὰ πᾶσαν μὲν τετάρτην, ὥρᾳ 4—5 μ. μ., κατὰ πᾶν δὲ σάββατον, ὥρᾳ 8—9 π. μ.

Ἱστορία τῶν δογμάτων, παρὰ τοῦ αὐτοῦ καθ' ὁρισθησομένας ἡμέρας καὶ ὥρας.

Πατρολογία, παρὰ τοῦ ἀρχιμανδρίτου κ. Παναρέτου Κωνσταντινίδου, ὑφ., κατὰ πᾶσαν τετάρτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 8—9 π. μ.

Κατηχητική, παρὰ τοῦ κ. Ἰγνατίου Μοσχάκη, ὑφ., κατὰ πᾶσαν τρίτην καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Φροντιστήριον, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν δευτέραν, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Ῥητορικαὶ ἀσκήσεις, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, καθ' ὁρισθησομένας ἡμέρας καὶ ὥρας.

Β) Ἐν τῇ Νομικῇ Σχολῇ.

Ἐμπορικὸν Δίκαιον, παρὰ τοῦ κ. Γ. Α. Ῥάλλη, τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 8—9 π. μ.

Ἀστικὸν Δίκαιον τῶν Ῥωμαίων καὶ Βυζαντινῶν, παρὰ τοῦ κ. Π. Παππαρηγοπούλου, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 8—9 π. μ.

Πολιτικὴ πλουτολογία καὶ δημοσιολογία, παρὰ τοῦ κ. Ι. Α. Σούτσου, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 9—10 π. μ.

1) Ἱστορία τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου, παρὰ τοῦ κ. Κ. Φρεαρίτου, τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ τρίτην, ὥρᾳ 9—10.

2) Εἰσηγήσεις, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, ὥρᾳ 9—10 π. μ.

3) Ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον, ὥρᾳ 9—10 π. μ.

Συνταγματικὸν δίκαιον, παρὰ τοῦ κ. Σ. Στρέϊτ, τ. κ., κατὰ

Digitized by Google

πᾶσαν τρίτην, πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Πολιτικὴ οἰκονομία, παρὰ τοῦ κ. Ξ. Ψαρᾶ, τ. κ., κατὰ πᾶσαν μὲν δευτέραν καὶ τετάρτην, ὥρᾳ 10—11 π. μ., κατὰ πᾶν δὲ σάββατον, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Κληρονομικὸν δίκαιον τῶν Ῥωμαίων, παρὰ τοῦ κ. Α. Κρασᾶ, ἐκτάκτου καθηγητοῦ, δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ, 10—11 π. μ.

Γαλλικὸν δίκαιον, παρὰ τοῦ κ. Ν. Δαμασκηνοῦ, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην, καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Ῥωμαϊκὸν δίκαιον, παρὰ τοῦ κ. Δ. Θεοφανοπούλου, τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Ἑρμηνεία τοῦ ποινικοῦ νόμου, παρὰ τοῦ κ. Κ. Ν. Κωστῆ, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Ῥωμαϊκὸν δίκαιον, παρὰ τοῦ κ. Π. Καλλιγᾶ, ἐπ. καθηγητοῦ, κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ τετάρτην, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Ἑρμηνεία τῶν τίτλων τοῦ πανδέκτου, παρὰ τοῦ κ. Β. Τ. Οἰκονομίδου, ἐπ. κ., καθ' ὁρισθησομένας ἡμέρας καὶ ὥρας.

Οἰκονομικὴ νομοθεσία, παρὰ τοῦ κ. Α. Κ. Οἰκονόμου, ὑφ. κατὰ πᾶσαν τρίτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Πολιτικὴ οἰκονομία, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Συνταγματικὸν δίκαιον, παρὰ τοῦ κ. Θ. Ν. Φλογαΐτου, ὑφ., κατὰ πᾶσαν παρασκευήν, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Πολιτικὴ οἰκονομία, παρὰ τοῦ κ. Τ. Ἀδαμοπούλου, ὑφ., κατὰ πᾶσαν τρίτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 3—4 μ. μ.

Καταστατική, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 3—4 μ. μ.

Συνταγματικὸν δίκαιον, παρὰ τοῦ κ. Α. Στούπη, ὑφ., κατὰ πᾶσαν τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Φυσικὸν δίκαιον, παρὰ τοῦ κ. Ν. Καζάζη, ὑφ., κατὰ πᾶσαν τετάρτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 3—4 μ. μ.

Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ δικαίου, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν δευτέραν.

Digitized by Google

Διοικητικὸν δίκαιον, παρὰ τοῦ κ. Χ. Ἀγγελάκη, ὑφ., κατὰ πᾶσαν τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 2—3 μ. μ.

Δημοσιονομία, παρὰ τοῦ κ. Ι. Ζωγράφου, ὑφ., καθ' ὁρισθησομένας ἡμέρας καὶ ὥρας.

Ἱστορία καὶ εἰσηγήσεις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου, παρὰ τοῦ κ. Ν. Δημαρᾶ, ὑφ., καθ' ἑκάστην πλὴν τοῦ σαββάτου, ὥρᾳ 11—12 π. μ.

Πρακτικαὶ ἀσκήσεις τοῦ ἰσχύοντος ἀστικοῦ δικαίου, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 6—7 μ. μ.

Διοικητικὸν δίκαιον, παρὰ τοῦ κ. Γ. Ι. Ἀγγελοπούλου, ὑφ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 6—7 μ. μ.

Ἑρμηνεία τοῦ ποινικοῦ νόμου, παρὰ τοῦ κ. Δ. Βορέ, ὑφ., καὶ περὶ τῶν διαφόρων συστημάτων τῶν φυλακῶν, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, καθ' ὁρισθησομένας ἡμέρας καὶ ὥρας.

Γ) Ἐν τῇ Ἰατρικῇ Σχολῇ.

Κλινικὴ ἰατρική, παρὰ τοῦ κ. Χ. Πρετεντέρη Τυπάλδου, τ. κ., καθ' ἑκάστην, πλὴν τῆς πέμπτης, ὥρᾳ 8—9 π. μ.

Κλινικὴ ἰατρική, παρὰ τοῦ κ. Γ. Α. Μακκᾶ, τ. κ., καθ' ἑκάστην, πλὴν τῆς πέμπτης, ὥρᾳ 9—10 π. μ.

Ὑγιεινή, παρὰ τοῦ κ. Σ. Κ. Μπαλάνου, τ. κ., καὶ διευθυντοῦ τοῦ νοσοκομείου τῶν συφιλιδικῶν νοσημάτων, κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ τετάρτην, ὥρᾳ 9—10 π. μ.

Συφιλιδικὰ νοσήματα, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν τρίτην καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 12—1 μ. μ.

Κλινικὴ τῶν συφιλιδικῶν νοσημάτων, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν μὲν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 12—1 μ. μ., κατὰ πᾶσαν δὲ τρίτην, πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 3—5 μ. μ.

Ἀνατομία, παρὰ τοῦ κ. Δαμιανοῦ Γεωργίου, τ. κ., καθ' ἑκάστην, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Εἰδικὴ νοσολογία, παρὰ τοῦ κ. Γ. Καραμήτσα, τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 10—11 μ. π.

Digitized by Google

Ἀστυκλινική, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 2—4 μ. μ.

Γενικὴ καὶ παθολογικὴ ἀνατομία, παρὰ τοῦ κ. Μ. Χατζημιχάλη, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Ἀσκήσεις μικροσκοπικαί, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, καθ' ἑκάστην, ὥρᾳ 2—4 μ. μ.

Χειρουργικὴ κλινική, παρὰ τοῦ κ. Θ. Ἀρεταίου, τ. κ., καθ' ἑκάστην, ὥρᾳ 10 1]2—12 π. μ.

Χειρουργικὴ παθολογία, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Μαιευτική, παρὰ τοῦ κ. Μ. Βενιζέλου, τ. κ., καὶ διευθυντοῦ τοῦ μαιευτηρίου, κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τρίτην, πέμπτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 11—12 π. μ.

Νοσήματα τῶν γυναικῶν, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν τετάρτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 11—12 π. μ.

Παθολογία τῶν παίδων, παρὰ τοῦ κ. Α. Βιτσάρη, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τετάρτην, πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 11—12 π. μ.

Ἱστορία τῆς ἰατρικῆς, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 2—3 μ. μ.

Ἐγκυκλοπαιδεία καὶ μεθοδολογία τῆς ἰατρικῆς, παρὰ τοῦ κ. Π. Γ. Κυριακοῦ, τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, ὥρᾳ 11—12 π. μ.

Γενικὴ παθολογία καὶ θεραπευτική, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 3—4 μ. μ.

Φαρμακολογία, παρὰ τοῦ κ. Θ. Ἀφεντούλη, τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 12—1 μ. μ.

Χειρουργία μετὰ τοπογραφικῆς ἀνατομίας, παρὰ τοῦ κ. Παύλου Ἰωάννου, τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 1—2 μ. μ.

Ἀσκήσεις χειρουργικῆς καὶ τοπογραφικῆς ἀνατομίας, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, ἐπὶ τῶν ἑκάστοτε τυγχανόντων πτωμάτων.

Digitized by Google

Φυσιολογία, παρὰ τοῦ κ. Ι. Ζωχιοῦ, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 1—2 μ. μ.

Ἀστυκλινική, παρὰ τοῦ κ. Δ. Γ. Ὀρφανίδου, τ. κ., καὶ διευθυντοῦ τῆς ἀστυκλινικῆς, καθ' ἑκάστην, ὥρᾳ 2—4 μ. μ.

Περὶ ὀφθαλμικῶν παθῶν, παρὰ τοῦ κ. Α. Ἀναγνωστάκη, τ. κ., καὶ διευθυντοῦ τοῦ ὀφθαλμιατρείου, κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 2—3 μ. μ.

Ὀφθαλμιατρικὴ κλινική, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 3—4 μ. μ.

Ἰατροδικαστική, παρὰ τοῦ κ. Α. Γεωργαντᾶ, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 2—3 μ. μ.

Τοξικολογικαὶ ἀσκήσεις, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην, καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 3—5 μ. μ.

Τοξικολογία, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Ἰατροδικαστική, παρὰ τοῦ κ. Α. Πάλλη, τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 3—4 μ. μ.

Ἰατρικὴ φυσιολογία, παρὰ τοῦ κ. Κ. Βουσάκη, τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 3—4 μ. μ.

Κλινικὴ τῶν νοσημάτων τῶν παίδων (ἐν τῷ βρεφοκομείῳ), παρὰ τοῦ κ. Α. Ζίννη, ἐκτάκτου κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 3—4 μ. μ.

Εἰδικὴ νοσολογία καὶ θεραπευτική, παρὰ τοῦ κ. Δ. Αἰγινήτου, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τρίτην, παρασκευὴν καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Εἰδικὴ παθολογία καὶ θεραπευτική, παρὰ τοῦ κ. Κ. Π. Δηλιγιάννη, τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Χειρουργικὴ παθολογία, παρὰ τοῦ κ. Σ. Μαγγίνα, τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Γενικὴ νοσολογία καὶ ὑγιεινή, παρὰ τοῦ κ. Γ. Πρινάρη, τ. κ., καθ' ὁρισθησομένας ἡμέρας καὶ ὥρας.

Μαιευτική, παρὰ τοῦ κ. Δ. Κόνσολα, ὑφ., κατὰ πᾶσαν τετάρτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 11—12 π. μ.

Digitized by Google

Μαιευτική, παρὰ τοῦ κ. Κ. Δ. Χατζίσκου, ὑφ., καθ'ὁρισθησομένας ἡμέρας καὶ ὥρας.

Χειρουργικὴ παθολογία, παρὰ τοῦ κ. Σ. Σκιαδαρέση, ὑφ., κατὰ πᾶσαν μὲν πέμπτην, ὥρᾳ 2—3 μ. μ., κατὰ πᾶν δὲ σάββατον, ὥρᾳ 12—1 μ. μ.

Ὀφθαλμιολογία, παρὰ τοῦ κ. Ν. Δελλαπόρτα, ὑφ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Δημοσία ὑγιεινή, παρὰ τοῦ κ. Ι. Χ. Βάμβα, ὑφ., κατὰ πᾶσαν τρίτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 11—12 π. μ.

Συστηματικὴ ἀνατομική, παρὰ τοῦ κ. Λ. Παπαϊωάννου, κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Γυναικολογία, παρὰ τοῦ κ. Δ. Ι. Καρέκλη, ὑφ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 3—4 μ. μ.

Γυναικολογία, παρὰ τοῦ κ. Γ. Τζαννετοπούλου, ὑφ., κατὰ πᾶσαν πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 2—3 μ. μ.

Χειρουργικὴ παθολογία, παρὰ τοῦ κ. Π. Δ. Πατρικίου, ὑφ., κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 9—10 π. μ.

Χειρουργία, παρὰ τοῦ κ. Τ. Φ. Λούη, ὑφ., κατὰ πᾶσαν τρίτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 3—4 μ. μ.

Ἀσκήσεις χειρουργίας, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, ἐπὶ πτωμάτων.

Ἀνατομία, παρὰ τοῦ κ. Χ. Ι. Ὀλυμπίου, ὑφ., τρὶς τῆς ἑβδομάδος, καθ' ὁρισθησομένας ἡμέρας καὶ ὥρας.

Εἰδικὴ νοσολογία καὶ θεραπευτική, παρὰ τοῦ κ. Ν. Λαμπαδαρίου, ὑφ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 2—3 μ. μ.

Εἰδική παθολογία, νοσήματα τοῦ λάρυγγος καὶ τῶν ἀναπνευστικῶν ὀργάνων, παρὰ τοῦ κ. Ν. Γ. Μακκᾶ, ὑφ., κατὰ πᾶσαν τρίτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 2—3 μ. μ.

Δ) Ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ Σχολῇ.

α) Ἐν τῷ φιλολογικῷ τμήματι.

Ἱστορία τῆς ἀρχαίας τέχνης, παρὰ τοῦ τοῦ κ. Ἀθ. Ῥουσο-

Digitized by Google

πούλου, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τρίτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 8—9 π. μ.

Ἐν τῷ φροντιστηρίῳ, ἑρμηνεία Παυσανίου, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν τετάρτην, ὥρᾳ 8—9 π. μ.

Ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 8—9 π. μ.

Ἀρχαιολογικαὶ ἀσκήσεις, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, καθ' ὁρισθησομένας ἡμέρας καὶ ὥρας.

Ἑρμηνεία τῶν Ἀριστοφάνους Βατράχων, παρὰ τοῦ κ. Σ. Φιντικλέους, τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, ὥρᾳ 8—9 π. μ.

Ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματολογία, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν πέμπτην, ὥρᾳ 8—9 π. μ.

Ἑρμηνεία Θουκυδίδου, ἐν τῷ φροντιστηρίῳ, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 9—10 π. μ.

Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, παρὰ τοῦ κ. Ν. Κοτζιᾶ, τ. κ., κατὰ πᾶσαν μὲν τετάρτην, ὥρᾳ 9—10 π. μ., κατὰ πᾶσαν δὲ δευτέραν, παρασκευὴν καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Περὶ τῆς τῶν Ῥωμαίων σατυρικῆς ποιήσεως καὶ ἑρμηνεία εἰς τοὺς σατυρικοὺς Ἰουβενάλιον καὶ Ὁράτιον, παρὰ τοῦ κ. Εὐθ. Καστόρχη, τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ τρίτην, ὥρᾳ 9—10 π. μ.

Τὰ τῆς λατρείας τοῦ θείου καθ' Ἕλληνας, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν πέμπτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 9—10 π. μ.

Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, παρὰ τοῦ κ. Κ. Παπαρρηγοπούλου, τ. κ. κατὰ πᾶσαν τρίτην, τετάρτην καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, περὶ ἀσιανῶν πολιτισμῶν, παρὰ τοῦ κ. Φ. Πυλαρινοῦ, τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 11—12 π. μ.

Ἑλληνικὴ μετρική, παρὰ τοῦ κ. Δ. Χ. Σεμιτέλου, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 11—12 π. μ.

Ἐξήγησις τῆς Σοφοκλέους Ἠλέκτρας, παρὰ τοῦ κ. Κ. Σ.

Digitized by Google

Κόντου, τ. κ., καὶ διευθυντοῦ τοῦ φιλολογικοῦ φροντιστηρίου, κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ τρίτην, ὥρᾳ 12—1 μ. μ.

Ἐν τῷ φροντιστηρίῳ, παλαιογραφικὰ προβλήματα καὶ ἄσκησις εἰς τὸ ἑλληνιστὶ γράφειν, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν πέμπτην, παρασκευὴν καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 12—1 μ. μ.

Περὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἔπους καὶ ἰδίως περὶ τῶν Ὁμηρικῶν ποιημάτων, ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὸν Ὅμηρον, παρὰ τοῦ κ. Ι. Πανταζίδου, τ. κ., κατὰ πᾶσαν πέμπτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 3—4 μ. μ.

Ἑρμηνεία τοῦ Ξ τῆς Ὀδυσσείας, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ τρίτην, ὥρᾳ 3—4 μ. μ.

Ἑρμηνεία τοῦ ἐννάτου καὶ τοῦ δεκάτου τῶν Κικέρωνος Φιλιππικῶν λόγων, ἐν τῷ φιλολογικῷ φροντιστηρίῳ, καὶ ἄσκησις εἰς τὸ λατινιστὶ γράφειν, παρὰ τοῦ κ. Σ. Α. Κουμανούδη, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τρίτην καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Ἑρμηνεία εἰς τὴν Μήδειαν τοῦ Εὐριπίδου, παρὰ τοῦ κ. Γ. Μιστριώτου, τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ τετάρτην, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Ἑλληνικὴ γραμματολογία, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν παρασκευὴν καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Βυζαντινὴ ἱστορία, παρὰ τοῦ κ. Σ. Ι. Τσιβανοπούλου, τ. κ, κατὰ πᾶν μὲν σάββατον, ὥρᾳ 4—5 μ. μ., κατὰ πᾶσαν δὲ δευτέραν καὶ τετάρτην, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Ἀνάπτυξις τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν διαλέκτων ἐπὶ διαλεκτικῶν ἐπιγραφῶν, παρὰ τοῦ κ. Μιχαὴλ Δέφνερ, ὑφ., κατὰ πᾶσαν τρίτην καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Ἱστορία τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν παρ' Ἕλλησιν, ἰδίᾳ δὲ τῆς πλαστικῆς, παρὰ τοῦ κ Κυριακοῦ Μυλωνᾶ, ὑφ., κατὰ πᾶσαν τρίτην καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Πρακτικαὶ ἀσκήσεις ἐπὶ τῶν σωζομένων μνημείων, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος, καθ' ὁρισθησομένην ἡμέραν καὶ ὥραν.

Ἑλληνικὴ ἱστορία, παρὰ τοῦ κ. Σ. Π. Λάμπρου, ὑφ., κατὰ πᾶσαν παρασκευήν, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Digitized by Google

Γραφογνωσία μετ' ἀσκήσεων, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν τετάρτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Λογικὴ καὶ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, παρὰ τοῦ κ. Χρ. Παπαδοπούλου, ὑφ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Ῥωμαϊκὴ γραμματολογία, παρὰ τοῦ κ. Σ. Κ. Σακελλαροπούλου, ὑφ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς καλλιτεχνίας, παρὰ τοῦ κ. Π. Καββαδία, κατὰ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Ἑρμηνεία τῶν μνημείων Ἀθηνῶν, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, καθ' ὁρισθησομένην ἡμέραν καὶ ὥραν.

Μυθολογία ἐν τῇ τέχνῃ, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν πέμπτην, ὥρᾳ 3—4 μ. μ.

Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, παρὰ τοῦ κ. Π. Γρηγοριάδου, ὑφ., κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην, παρασκευὴν καὶ πᾶν σάββατον.

6) Ἐν τῷ φυσικῷ τμήματι.

Γενικὴ χημεία, παρὰ τοῦ κ. Δ. Κ. Χρηστομάνου, τ. κ., καὶ διευθυντοῦ τοῦ χημείου, καθ' ἑκάστην, ὥρᾳ 8—9 π. μ.

Ἀσκήσεις πρακτικαὶ τῶν φαρμακοποιῶν, ἰατρῶν καὶ φυσικῶν ἐν τῷ χημείῳ, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, καθ' ἑκάστην, ὥρᾳ 9—12 π. μ. καὶ 3—6 μ. μ.

Ὀργανικὴ χημεία, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Πειραματικὴ φυσική, παρὰ τοῦ κ. Δ. Σ. Στρούμπου. τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 9—10 π. μ., κατὰ πᾶσαν δὲ τίρτην, πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 11—12 π. μ.

Ἀνωτέρα ὀπτική, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, καθ' ὁρισθησομένας ἡμέρας καὶ ὥρας.

Ἀνατομία, ὀργανογραφία καὶ φυσιολογία τῶν φυτῶν, παρὰ τοῦ κ. Θ. Γ. Ὀρφανίδου, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην

Digitized by Google

Κόντου, τ. κ., καὶ διευθυντοῦ τοῦ φιλολογικοῦ φροντιστηρίου, κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ τρίτην, ὥρᾳ 12—1 μ. μ.

Ἐν τῷ φροντιστηρίῳ, παλαιογραφικὰ προβλήματα καὶ ἄσκησις εἰς τὸ ἑλληνιστὶ γράφειν, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν πέμπτην, παρασκευὴν καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 12—1 μ. μ.

Περὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἔπους καὶ ἰδίως περὶ τῶν Ὁμηρικῶν ποιημάτων, ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὸν Ὅμηρον, παρὰ τοῦ κ. Ι. Πανταζίδου, τ. κ., κατὰ πᾶσαν πέμπτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 3—4 μ. μ.

Ἑρμηνεία τοῦ Ξ τῆς Ὀδυσσείας, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ τρίτην, ὥρᾳ 3—4 μ. μ.

Ἑρμηνεία τοῦ ἐννάτου καὶ τοῦ δεκάτου τῶν Κικέρωνος Φιλιππικῶν λόγων, ἐν τῷ φιλολογικῷ φροντιστηρίῳ, καὶ ἄσκησις εἰς τὸ λατινιστὶ γράφειν, παρὰ τοῦ κ. Σ. Α. Κουμανούδη, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τρίτην καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Ἑρμηνεία εἰς τὴν Μήδειαν τοῦ Εὐριπίδου, παρὰ τοῦ κ. Γ. Μιστριώτου, τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ τετάρτην, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Ἑλληνικὴ γραμματολογία, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν παρασκευὴν καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Βυζαντινὴ ἱστορία, παρὰ τοῦ κ. Σ. Ι. Τσιβανοπούλου, τ. κ, κατὰ πᾶν μὲν σάββατον, ὥρᾳ 4—5 μ. μ., κατὰ πᾶσαν δὲ δευτέραν καὶ τετάρτην, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Ἀνάπτυξις τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν διαλέκτων ἐπὶ διαλεκτικῶν ἐπιγραφῶν, παρὰ τοῦ κ. Μιχαὴλ Δέφνερ, ὑφ., κατὰ πᾶσαν τρίτην καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Ἱστορία τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν παρ' Ἕλλησιν, ἰδίᾳ δὲ τῆς πλαστικῆς, παρὰ τοῦ κ Κυριακοῦ Μυλωνᾶ, ὑφ., κατὰ πᾶσαν τρίτην καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Πρακτικαὶ ἀσκήσεις ἐπὶ τῶν σωζομένων μνημείων, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος, καθ' ὁρισθησομένην ἡμέραν καὶ ὥραν.

Ἑλληνικὴ ἱστορία, παρὰ τοῦ κ. Σ. Π. Λάμπρου, ὑφ., κατὰ πᾶσαν παρασκευήν, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Digitized by Google

Γραφογνωσία μετ' ἀσκήσεων, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν τετάρτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Λογικὴ καὶ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, παρὰ τοῦ κ. Χρ. Παπαδοπούλου, ὑφ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Ῥωμαϊκὴ γραμματολογία, παρὰ τοῦ κ. Σ. Κ. Σακελλαροπούλου, ὑφ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς καλλιτεχνίας, παρὰ τοῦ κ. Π. Καββαδία, κατὰ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Ἑρμηνεία τῶν μνημείων Ἀθηνῶν, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, καθ' ὁρισθησομένην ἡμέραν καὶ ὥραν.

Μυθολογία ἐν τῇ τέχνῃ, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν πέμπτην, ὥρᾳ 3—4 μ. μ.

Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, παρὰ τοῦ κ. Π. Γρηγοριάδου, ὑφ., κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην, παρασκευὴν καὶ πᾶν σάββατον.

6) Ἐν τῷ φυσικῷ τμήματι.

Γενικὴ χημεία, παρὰ τοῦ κ. Α. Κ. Χρηστομάνου, τ. κ., καὶ διευθυντοῦ τοῦ χημείου, καθ' ἑκάστην, ὥρᾳ 8—9 π. μ.

Ἀσκήσεις πρακτικαὶ τῶν φαρμακοποιῶν, ἰατρῶν καὶ φυσικῶν ἐν τῷ χημείῳ, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, καθ' ἑκάστην, ὥρᾳ 9—12 π. μ. καὶ 3—6 μ. μ.

Ὀργανικὴ χημεία, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Πειραματικὴ φυσική, παρὰ τοῦ κ. Δ. Σ. Στρούμπου. τ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 9—10 π. μ., κατὰ πᾶσαν δὲ τίρτην, πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 11—12 π. μ.

Ἀνωτέρα ὀπτική, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, καθ' ὁρισθησομένας ἡμέρας καὶ ὥρας.

Ἀνατομία, ὀργανογραφία καὶ φυσιολογία τῶν φυτῶν, παρὰ τοῦ κ. Θ. Γ. Ὀρφανίδου, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην

Digitized by Google

καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 9—10 π. μ. καὶ ὥρᾳ 11—12 π. μ.

Γεωλογία, παρὰ τοῦ κ. Κ. Μητσοπούλου, ἐκ. κ., κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 11—12 π. μ.

Ὀρυκτολογικαὶ ἀσκήσεις, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 2—4 μ. μ.

Ζωολογία, παρὰ τοῦ κ. Ἡρ. Μητσοπούλου, τ. κ., καθ' ἑκάστην, πλὴν τοῦ σαββάτου, ὥρᾳ 2—3 μ. μ.

Ἀσκήσεις ἐν τῷ φαρμακευτικῷ φροντιστηρίῳ καὶ πρακτικὸν φαρμακευτικὸν μάθημα, παρὰ τοῦ κ. Γ. Ν. Ζαβιτσάνου, τ. κ., καὶ διευθυντοῦ τοῦ φαρμακευτικοῦ φροντιστηρίου, κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην καὶ παρασκευήν, ὥρᾳ 2—4 μ. μ.

Φαρμακευτικὴ πειραματικὴ χημεία, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν δευτέραν, τετάρτην, παρασκευὴν καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Χημεία ἐφηρμοσμένη εἰς τὴν ἰατρικήν, παρὰ τοῦ κ. Ἰωάννου Γ. Ἰωάννου, ὑφ., κατὰ πᾶσαν πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

Πειραματικὴ φυσική, παρὰ τοῦ κ. Τιμολέοντος Α. Ἀργυροπούλου, ὑφ., κατὰ πᾶσαν παρασκευήν, ὥρᾳ 1—2 μ. μ.

Ἀνωτέρα μαθηματικὴ ὀπτική, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν τετάρτην, ὥρᾳ 4—5 μ. μ.

γ) Ἐν τῷ μαθηματικῷ τμήματι.

Θεωρητικὴ ἀστρονομία, παρὰ τοῦ κ. Δ. Κ. Κοκκίδου, ἐκ. κ, κατὰ πᾶσαν δευτέραν καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 9—10 π. μ.

Στοιχεῖα ἀστρονομίας, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν τετάρτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 9—10 π. μ.

Ἀναλυτικὴ γεωμετρία τριῶν διαστάσεων, παρὰ τοῦ κ. Β. Δάκωνος, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τρίτην, πέμπτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 10—11 π. μ.

Ἀνωτέρα ἄλγεβρα, παρὰ τοῦ κ. Ἀθ. Κυζικηνοῦ, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τετάρτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 3—5 μ. μ.

Ὁλοκληρωτικὸς ὑπολογισμός, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν τετάρτην καὶ πᾶν σάββατον, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Digitized by Google

Κινηματική, παρὰ τοῦ κ. Ν. Χ. Νικολαΐδου, τ. κ., κατὰ πᾶσαν τρίτην, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Τριγωνομετρία, παρὰ τοῦ αὐτοῦ, κατὰ πᾶσαν παρασκευήν, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Θεωρητικὴ μηχανική, παρὰ τοῦ ὑφ., κ. Ἰωάννου Χατζηδάκη, κατὰ πᾶσαν τρίτην καὶ πέμπτην, ὥρᾳ 5—6 μ. μ.

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

Ἰούνιος (ε. ν.) 1880.

Βαρόμετρον.

Μέση	θλίψις	749,81	χμ.
Μεγίστη	»	753,44	(τὴν 1ην)
Ἐλαχίστη	»	743,51	(τὴν 20ην)

Θερμόμετρον ἐκ.

Μέση	θερμοκρασία	26,91	
Μεγίστη	»	33, 4	(τὴν 8ην)
Ἐλαχίστη	»	17, 2	(τὴν 1ην)

Ἡμέραι βροχῆς 5 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 8,93 χμ.), ἀστραπῶν 5, βροντῶν 2. Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 27 ἡμέρας ΝΔ, 1 Β, 1 ΒΔ, 1 Δ.

Ἰούλιος.

Βαρόμετρον.

Μέση	θλίψις	749,83	
Μεγίστη	»	755,66	(τὴν 25ην)
Ἐλαχίστη	»	744,23	(τὴν 28ην)

Θερμόμετρον.

Μέση	θερμοκρασία	29,03	
Μεγίστη	»	37, 6	(τὴν 24ην)
Ἐλαχίστη	»	18, 3	(τὴν 1ην)

Ἡμέραι βροχῆς 4 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 1,33 χμ.), ἀστραπῶν 1, βροντῶν 1. Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 4 ἡμέρας ΝΔ, 1 Δ, 23 ΒΔ, 2 Δ, 1 Ν.

Digitized by Google

Αὔγουστος.

Βαρόμετρον.

Μέση θλίψις	749,25	
Μεγίστη »	754,72	(τὴν 29^{ην})
Ἐλαχίστη »	743,56	(τὴν 3^{ην})

Θερμόμετρον.

Μέση θερμοκρασία	27,39	
Μεγίστη »	34, 8	(τὴν 1^{ην})
Ἐλαχίστη »	17, 9	(τὴν 20^{ην})

Ἡμέραι βροχῆς 5 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 62,90 χμ.), ἀστραπῶν 9, βροντῶν 2. Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 20 ἡμέρας ΝΔ, 1 Δ, 5 ΒΑ, 3 Α, 3 Ν.

Σεπτέμβριος.

Βαρόμετρον.

Μέση θλίψις	7 ,	
Μεγίστη »	758,78	(τὴν 2^{αν})
Ἐλαχίστη »	746,13	(τὴν 24^{ην})

Θερμόμετρον.

Μέση θερμοκρασία	23,49	
Μεγίστη »	31, 5	(τὴν 9^{ην})
Ἐλαχίστη »	13, 9	(τὴν 29^{ην})

Ἡμέραι βροχῆς 5 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 38,80 χμ), ἀστραπῶν 5, βροντῶν 1. Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 11 ἡμέρας ΝΔ, 3 Β, 11 ΒΑ, 1 Α, 4 Ν.

Ὀκτώβριος.

Βαρόμετρον.

Μέση θλίψις	753,16	
Μεγίστη »	758,13	(τὴν 12^{ην})
Ἐλαχίστη »	744,02	(τὴν 25^{ην})

Θερμόμετρον.

Μέση θερμοκρασία	20,54	
Μεγίστη »	29, 6	(τὴν 11^{ην})
Ἐλαχίστη »	11, 4	(τὴν 27^{ην})

Ἡμέραι βροχῆς 5 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 17,75 χμ), δρόσου 7 (ποσὸν τοῦ ὕδατος 0,52 χμ.), ἀστραπῶν 4, βροντῶν 3. Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 23 ἡμέρας ΝΔ, 4 ΒΑ, 4 Ν.

Digitized by Google

ΑΛΕΞΙΟΣ Α' Ο ΚΟΜΝΗΝΟΣ, ΕΥΘΥΜΙΟΣ Ο ΖΙΓΑΒΗΝΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΙΡΕΤΙΚΟΙ ΒΟΓΟΜΙΛΟΙ.

(Ὡς ἀπόσπασμα ἐκ τῶν προλεγομένων εἰς τὰ ἄρτι ἀνακαλυφθέντα καὶ τὸ τῆς ἐκδόσεως φῶς ἀναμένοντα ὑπομνήματα τοῦ Ζιγαβηνοῦ εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ τὰς Καθολικάς.)

Ἀλέξιος Α' ὁ Κομνηνὸς παρὰ πάντων τῶν ἱστορικῶν ὁμοφώνως τάσσεται ἐν τοῖς δοκιμωτέροις τῶν ἐν Βυζαντίῳ βασιλευσάντων. Ὑπ' αὐτοῦ ἐξεδόθησαν νόμοι καλοί τε καὶ εὐεργετικοί, εἰς πάντας τοὺς τῆς διοικήσεως κλάδους ἀφορῶντες. Καὶ ἡ μὲν ἐμπορία, προστασίας τυχοῦσα ἰσχυρᾶς, κατέστη ἤδη ἀνθηροτέρα ἢ πρότερον. Ταῖς δὲ τέχναις ἐχορηγήθη ἐμψύχωσις ἱκανή. Τῶν δὲ μαθήσεων καὶ τῶν γραμμάτων οὐ μικρὰν ἐποιεῖτο ὁ βασιλεὺς οὗτος τὴν φροντίδα. Ἡ δὲ κρίσις ἱστορικοῦ τινος, συγχρόνου τῷ Ἀλεξίῳ, καθ' ἣν οὐχ ὡς ἔδει ἐτίμα τοὺς λόγους (α), δόσεώς τινος πικρίας ἡμῖν γε οὐκ ἄμοιρος οὖσα φαίνεται· διότι τὸν ἐν λόγοις καὶ συλλόγοις ἀνδρῶν πεπαιδευμένων τὴν ἑαυτοῦ ἐκθρεψάμενον θυγατέρα οὐκ ἄν τις εἶχε μετὰ λόγου καλέσαι τῶν λόγων καὶ τῶν λογίων καταφρονητήν. Ἄλλως τε δὲ καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ ἱστορικὸς ἐπανορθοῖ ἑαυτὸν ἐν οἷς περί τε τῆς Κομνηνῆς Ἄννης λέγει (β) καὶ περὶ τῶν σχολείων, τῶν ἱδρυθέντων παρὰ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος (γ). Ὁμοίως δὲ καὶ τὰ τοῦ στόλου, ἀμελῶς ἤδη πρότερον διακείμενα, ἐβελτιώθησαν· καὶ τὰ τοῦ στρατοῦ μάλιστα

(α) Ζωναρ. Χρον. βιβλ. ΙΗ'. σελ. 325. «Λόγους οὐχ ὡς ἔδει τιμῶν »(ὁ Ἀλέξιος), τέως δέ γε τιμῶν».

(β) Αὐτόθι. «Ἡ Ἄννα τῆς ἐν λόγοις παιδείας ἀντείχετο, καὶ τὴν »γλῶτταν εἶχεν ἀκριβῶς ἀττικίζουσαν, καὶ τὸν νοῦν πρὸς ὕψος θεωρη»μάτων ὀξύτατον. . . προσετετήκει γὰρ τοῖς βίβλοις καὶ λογίοις ἀνδράσι, »καὶ οὐ παρέργως ὡμίλει αὐτοῖς».

(γ) Αὐτόθι. σελ. 308. Καὶ Ἀλεξ. βιβλ. ΙΕ'. σελ. 1165. «Καὶ ἔστιν »ἰδεῖν καὶ Λατῖνον ἐνταῦθα (ἐν τῷ Διδασκαλείῳ) παιδοτριβούμενον, καὶ »Σκύθην ἑλληνίζοντα, καὶ Ῥωμαῖον τὰ τῶν Ἑλλήνων συγγράμματα »μεταχειριζόμενον, καὶ τὸν ἀγράμματον Ἕλληνα ὀρθῶς ἑλληνίζοντα».

Digitized by Google

ἰδιαζούσης ἔτυχον προνοίας· διότι ὁ βασιλεὺς οὗτος εἶχεν ἀφ' ἑαυτοῦ καινὸν παρατάξεως σχῆμα ἐπινοήσας, καὶ τοὺς στρατιώτας ἐπιμελῶς κατ' αὐτὸ ἐξεπαίδευεν (α). Ὧν δὲ καὶ περὶ τὰ πολεμικὰ μαχιμώτατος ἐν τοῖς πλείστοις τῶν κατὰ Φράγκων, Τούρκων καὶ Σκυθῶν πολέμων ἀνεδείχθη εὐτυχής.

Οὐχ ἧττον δὲ καθ' ἡμᾶς βασιλεῖ πρέπουσα ἦν αὐτοῦ καὶ ἡ ἕξις εἰς τὸ ἐγκύπτειν συντόνως μελέταις θεολογικαῖς· ὧν τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐν Βυζαντίῳ βασιλευσάντων οἱ πλεῖστοι, εἴτε τελέως παραμελοῦντες, εἴτε ὁδοῦ πάρεργον ἁπτόμενοι, κακῶς ποιοῦντες ἠρκοῦντο, ὥςπερ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, εἰς ἀτελεῖς καὶ στοιχειώδεις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας γνώσεις. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος, καίπερ μυρίων πραγμάτων ἀνθολκαῖς ἑκάστοτε περισπώμενος, ὅμως ἐν ὥραις τακταῖς ταῖς θείαις ἐσχόλαζε Γραφαῖς, καὶ ἀνδράσι συνδιέτριβεν ἐλλογίμοις (β). Ὅτι δὲ παρὰ τὸ θεοφιλὲς καὶ πολιτικὸν ἦν ἅμα τὸ ῥυθμίζειν ἑαυτὸν καὶ κατὰ τοῦτο ταῖς περιστάσεσιν, ἐντεῦθεν δῆλον. Τὸ πανταχόθεν ὑπὸ παντοίων ἐχθρῶν καταπολεμούμενον καὶ δονούμενον Κράτος ἐδεῖτο μάλιστα ὁμονοίας ἐσωτερικῆς, ἣν ἄρδην εἰώθασιν ἀνατρέπειν αἱ θρησκευτικαὶ διχοστασίαι καὶ ἔριδες. Τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ ἠπίστατο κάλλιστα. Ἑπομένως ὑπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἠναγκάζετο, φιλότιμος ἄλλως ὤν, ἵνα ἔχῃ ἑαυτὸν καὶ κατὰ τοῦτο τὸ μέρος ἐφωδιασμένον γνώσεσι καὶ ἰδέαις θεολογικαῖς οὐ ταῖς κοιναῖς. Εἰ δέ τι καὶ τὸ ἄτοπον ἐποίει μὴ ἀπαξιῶν καὶ προσωπικῶς συζητεῖν τοῖς εἰς τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας νεωτερίζουσιν, ἢ τὰ τῶν αἱρέσεων νοσοῦσι, καὶ θρησκευτικὰ ἴδια συστήματα συγκροτεῖν σπουδάζουσιν, οὗς ὡς ἄντικρυς τὰ τοῦ Κράτους θεμέλια ὑποσκάπτοντας εὐλόγως ἐξελάμβανεν, ἡμεῖς γε οὐκ οἴδαμεν. Διὸ καὶ τῷ

(α) Ἀλεξ. ΙΕ'. σελ. 1128.

(β) Ζιγαβην. ἐν Δογμ. πανοπλ. ἐν ἀρχῇ. «Καιροὺς ἀποταξάμενος ὁ (ὁ Ἀλέξιος) τῇ μελέτῃ τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν, ὅτε καὶ μικρὰν ἐκενχειρίαν ἦγεν ἀπὸ τῶν δημοσίων καὶ κοινωφελῶν φροντίδων, ἀναγνώσει φιλοπόνῳ συντόνως ἑαυτὸν ἐπεδίδου, συναιρουμένους ἔχων τοὺς παρατυχόντας τῶν ἐλλογίμων, ὧν πολλῶν καὶ καλῶν εὐπορεῖν εἴωθεν ἀεὶ τὰ βασίλεια».

Digitized by Google

Ζιγαβηνῷ συνευδοκοῦμεν, δὶς παρευρεθέντι ἐν τοιαύταις πρὸς τοιούτους συζητήσεσι τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ ἀγασθέντι αὐτοῦ, καὶ ὥς τι ἀξιόλογον παρασημειωσαμένῳ τήν τε περὶ τὰ θεολογικὰ αὐτοῦ τριβὴν καὶ τὴν εὐχέρειαν, μεθ' ἧς ἤτοι κατέβαλλεν αὐτοὺς ἢ παρῄνει, ἢ μετέπειθε περὶ ἐπιστροφῆς εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας (α).

Ὁμοίως εἰς ἐπαναγωγὴν εἰς τὴν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἕνωσιν τῶν ἀνὰ τὴν Θρᾴκην διεσπαρμένων Παυλικιάνων, ἢ Παυλοϊωάννων ὀρθότερον, ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων ἐδείχθη πολιτικώτατός τε καὶ ὠφελιμώτατος· διότι μετὰ στρατείας ἐπιμόχθους ἀναψυχῆς χάριν διατρίβων περὶ τὴν Φιλιππούπολιν, τοὺς τοιούτους ὄντας τῷ πλήθει πολλούς, καὶ ἰδίας ἀποτελοῦντας θρησκευτικὰς ὁμάδας, συντόνῳ τῇ σπουδῇ ἐσπούδαζε, καὶ δὴ καὶ αὐτοπροσώπως, ἵνα συνάψῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ· τοῦθ' ὅπερ κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ κατώρθωσεν (β).

Ἀλλ' ἔτι ἐκφραστικωτέραν τὴν ἀξιόλογον ταύτην τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου διάθεσιν ὁρῶμεν ἐκδηλουμένην ἐν ᾧ προσηνέχθη τρόπῳ πρὸς τὴν ἄρτι ἀναφανεῖσαν τῶν Βογομίλων αἵρεσιν, φοβερὰν οὖσαν καὶ ἐπικίνδυνον. Πλὴν περὶ ταύτης ὁ λόγος εὐθὺς παρακατιών. Ἐνταῦθα δὲ παρεκβατικώτερον εἰρήσθω, ὅτι ἄλλως περὶ τούτου δοκεῖ πολυμαθεῖ τινι τῶν ἀλλογενῶν, ἀνεστραμμέ-

---

(α) Αὐτόθι. «Ἔνθεν τοι καὶ τὴν γλῶτταν ταῖς παρατρίψεσι τῶν τοιούτων λόγων ἀκονηθεὶς ἀμφίστομος ἀπετελέσθη μάχαιρα κατὰ τῶν βλασφήμων δογμάτων καὶ διδαγμάτων, καὶ πέλεκυς κόπτων πέτραν, τὸ τῆς Γραφῆς εἰπεῖν, τὴν σκληρὰν καὶ πεπωρωμένην ἀναισθησίαν τῶν θεομάχων, ὡς αὐτὸς ἐγὼ δὶς παρατυχὼν διαλεγομένῳ κατενόησα, καὶ παρεσημειωσάμην».

(β) Ζωναρ. αὐτόθι. ΙΗ'. σελ. 316. «Περὶ τὴν Φιλιππούπολιν ὁ Ἀλέξιος σκηνωσάμενος, ἐκεῖ τὸν ἐαρινόν τε καιρὸν καὶ τὸν θέρειον, ἤδη δὲ καὶ πολὺ τοῦ μετοπώρου διέτριβε. Καὶ ἦν ἔργον αὐτῷ τῆς ἐκεῖσε διατριβῆς ἡ μετὰ τῶν Μανιχαίων διάλεξις, οὓς Παυλικιάνους ἡ δημώδης ὀνομάζει φωνὴ (πολὺ γὰρ τοῦτο τὸ γένος ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ κατῴκισται, τοῦ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Τζιμισκῆ μεταγαγόντος ἐκ τῆς Ἑῴας αὐτὸ κἂν ταύτῃ ἐγκατοικίσαντος)· οἷς διαλεγόμενος πολλοὺς πρὸς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν μετήνεγκεν».

Digitized by Google

νως πασῶν καὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν ἕξεων τῶν Βυζαντίων ἀντιλαμβανομένῳ. Οὔλμαννος καλεῖται ὁ ἀνήρ, καὶ ἐν τοῖς θεολόγοις οὐκ ἄσημος κρίνεται. Ὃς τὸν μὲν Ἀλέξιον ὡς κατατριβόμενον δῆθεν περὶ τὰ θεολογικὰ καὶ σφοδρῶς καταδιώκοντα τὴν βογομιλικὴν πλάνην, μέμφεται· τοῦ δὲ ἡμετέρου Εὐθυμίου, ἐπαινοῦντος αὐτὸν ἐπὶ τούτῳ, δεινότερον καθάπτεται. Λέγει δὲ ἐπὶ λέξει· «Ἀλλ' ὅ,τι τῷ αὐτοκράτορι τούτῳ ἐλαχίστην περιποιεῖ »τιμήν, ὅ ἐστιν ἡ ἀπρεπὴς αὐτοῦ εἰς δογματικὰς ἔριδας τάσις, »καὶ ἡ πρὸς διωγμοὺς ῥοπή, τοῦτο πρὸ πάντων παρὰ τοῦ Εὐθυ»μίου ἐξαίρεται· διότι γνωστὸν πῶς ὁ Ἀλέξιος προσηνέχθη πρὸς »τοὺς τότε αἱρετικούς, καὶ ἰδίως τοὺς Βογομίλους· δι' οἵας ἀγε»νοῦς ἀπάτης αὐτοὺς συνέλαβε, καὶ μεθ' οἵας ἀντιχριστιανικῆς »σκληρότητος ἐτιμώρησεν. Ἄρα ὃ ὁ Εὐθύμιος ἀναφέρει ὡς μέγαν »αὐτοῦ ἔπαινον· ἤτοι ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος μὴ ἀρκούμενος »τῇ στοιχειώδει ὁμολογίᾳ τῆς πίστεως παντοιοτρόπως ἐσπού»δασεν ἵνα συλλέξῃ καὶ συναρμολογήσῃ τὰ δόγματα τῆς Ὀρθο»δοξίας· καὶ ὅτι περὶ οὐδὲν ἄλλο ἐφιλοτιμεῖτο τοσοῦτον, ὅσον »περὶ τὸ καταθλίβειν τὰς αἱρέσεις, τοῦτο τοῖς ὡσὶν ἡμῶν ἠχεῖ »ὡς εἰρωνεία (!) σχεδόν (α).

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Οὔλλμαννος, ὃς αὖθις ἡμῖν συναντήσει προϊόντος τοῦ λόγου, τῇ μακρᾷ συνηθείᾳ τῶν πλείστων κατὰ τὴν ἑσπερίαν λογίων πιστῶς ἑπόμενος. Τὸ δ' ἀληθὲς εἰπεῖν, ὁ Ἀλέξιος ἐν τῇ περὶ ἧς ὁ λόγος αἱρέσει ἀνατρεπτικοὺς καὶ ἀνοσίους ἀνακαλύψας σκοποὺς, οὔτε ἀδρανὴς οὔτε ἀδιάφορος διέμεινεν, ὥσπερ καὶ ἔδει· ἀλλὰ πρὸς καιρὸν πάντα τὰ ἄλλα δεύτερα ἡγησάμενος ἑαυτὸν ὅλως ἐπὶ ταύτης συνεκέντρου (β).

(α) Ullmann. Nicolaus von Methone, Euthymius Zigabenus und Nicetas Choniates, oder die dogmatische Entwikelung der griechishen Kirche im zwölften Jahrhundert. ἐν τῷ περιοδικ. Stud. und Kritik. 1831. σελ. 667.

(β) Ἀλεξ. βιβλ. ΙΕ'. σελ. 1169. «Ἀπάρτι τὸ πολὺ τῆς τῶν ἑσπε»ρίων καὶ ἑῴων ἀποθέμενος φροντίδος πρὸς τὸ πνευματικώτερον ἑαυτὸν »ἐπέτεινεν».

Digitized by Google

Ἤδη δ' ὥρα καὶ τὰ κατὰ τὴν βογομίλικὴν ἐκθέσθαι αἵρεσιν, μεγάλως τε συνταράξασαν τότε τὰς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ αἰτίαν τὸ πλεῖστον γενομένην τούτου δὴ τοῦ Ζιγαβηνείου φιλοπονήματος.

Ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὸν θρόνον ἀναβάσεως τοῦ Ἀλεξίου οὐ μικρὸς παρῆλθε χρόνος, ὅτε ἐν τῇ πρωτευούσῃ καὶ κατὰ τὰς ἐπαρχίας τοῦ Κράτους διεθρυλεῖτο ὅτι φοβερὰ ὑπάρχει συνωμοσία, τὴν ἀνατροπὴν βυσσοδομοῦσα τῶν θρησκευτικῶν καθεστώτων. Βυσσοδομοῦντες ἐλέγοντο ὅτι ἦσαν τινὲς τέως ἀγνώστου αἱρέσεως ὀπαδοί· οἵτινες ἔπειτα ἐκλήθησαν Βογόμιλοι, ἐκ τοῦ Βόγος καὶ μίλος, ἅπερ, ἐν τῇ τῶν Βουλγάρων γλώσσῃ σημαίνοντα Θεὸς καὶ ἐλέησον, τὸν παρὰ Θεοῦ ἠλεημένον ὑποδηλοῦσιν (α). Ἡ Βογομιλικὴ αὕτη αἵρεσις ἐξαπλουμένη πανταχοῦ τοῦ Κράτους ἐπιτηδείως πλείστους ὁσημέραι προσεκτᾶτο θιασώτας οὐ μόνον ἐκ τοῦ κοινοῦ ὄχλου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς τῶν ἐπιφανῶν τάξεως (β). Τὸ δὲ ὀλεθριώτερον· τὸ ταύτης μίασμα διεδίδοτο καὶ παρὰ ταῖς γυναιξί· διότι ὁ τῆς αἱρέσεως ἀρχηγέτης ἐν τοῖς πιστοτέροις τῶν μαθητῶν αὐτοῦ κατελέγετο καὶ γύναια παμπόνηρα καὶ διεφθαρμένα, ἵνα δι' αὐτῶν ἡ αἱρετικὴ αὐτοῦ διδασκαλία ἐπινέμηται εὐχερῶς τὰς ἀπαλωτέρας ψυχάς (γ). Ὠνομάζετο δὲ οὗτος Βασίλειος· καὶ ἦν, ὡς ἔοικε, τὸ γένος Βούλγαρος, μοναχὸς τὴν τάξιν, ἰατρὸς τὸ ἐπάγγελμα. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἔξω ἰδέαν τὸ μὲν πρόσωπον εἶχε κατεσκληκός, τὴν δὲ ὑπήνην ψιλήν, τὴν δὲ ἡλικίαν εὐμήκη (δ). Καὶ οἷα μὲν τὰ τὴν αἵρεσιν συγκροτοῦντα δόγματα ὁ λόγος δείξει παρακατιών. Ὅμως ἐκ τῶν πρακτικῶν αὐτῆς πα-

---

(α) Εὐθ. Ζιγαβ. Δογμ. Πανοπλ. τίτλ. ΚΖ'. «Βόγον μὲν ἡ τῶν Βουλγάρων γλῶσσα καλεῖ τὸν Θεόν· μίλον δέ, τὸ ἐλέησον. Εἴη δ' ἂν Βογόμιλος κατ' αὐτοὺς ὁ τοῦ Θεοῦ τὸν ἔλεον ἐπισπώμενος».

(β) Ἀλεξ. ΙΕ'. σελ. 1176. «Καὶ ἐνεβόθυνε τὸ κακὸν τῆς αἱρέσεως καὶ εἰς οἰκίας μεγίστας».

(γ) Αὐτόθι. «Δώδεκα μὲν ἔχων μαθητάς, οὓς ἀποστόλους ὠνόμαζε· συνεφελκόμενος δὲ καὶ μαθητρίας τινὰ γύναια κακοήθη καὶ παμπόνηρα, ἐφήπλωσε τὴν κακίαν ἁπανταχοῦ».

(α) Αὐτόθι. σελ. 1169.

Digitized by Google

ραγγελμάτων καὶ τῶν ἠθικῶν ἀξιωμάτων, καθ' ἃ τῶν Βογομίλων τὸ ἦθος καὶ ἡ πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους σχέσις ἐρρυθμίζετο, ἔστιν ἐναργῶς καταμαθεῖν τὰς αἰτίας, δι' ἃς ἥ τε πολιτικὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ἐκαυτηρίασαν ταύτην, ἅμα ἀναφανεῖσαν, ὡς κακὸν κινδυνῶδες καὶ ἀπαίσιον. Ἐν τοῖς τοιούτοις δὲ τῆς αἱρέσεως ἀξιώμασι τὸ μᾶλλον ἐναργῶς τὸ πρακτικὸν αὐτῆς χαρακτηρίζον μέρος ἐστὶ τὸ «τρόπῳ σώθητε»· ὃ ὁ αἱρεσιάρχης Βασίλειος τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ὡς τοῦ Χριστοῦ ἐντολὴν παρεδίδου, ἐν τῷ κατ' αὐτὸν, ὡς διετείνετο, εὐαγγελίῳ εὑρισκομένην. Ἐδήλου δὲ τὸ ἔνταλμα ὅτι πάντες οἱ Βογόμιλοι κρύφα μὲν ὤφειλον τῆς ὀρθοδοξίας τὰ δόγματα διαβάλλειν καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ ὄλεθρον ὑπονομεύειν· δημοσίᾳ δὲ ὅμως τὴν τῶν ὀρθοδόξων πίστιν ὑποκρίνεσθαι, ἵνα σώζονται ἐκ τοῦ κινδύνου τοῦ φανεροῦσθαι. Κατ' αὐτὸ δὲ τοῦτο πάλιν οἱ Βογόμιλοι ἀγαστόν τι καὶ μέγα κατόρθωμα ὑπελάμβανον [καὶ τὸ περικαλύπτειν τὸ ἔνδον φρόνημα, φαῦλον ὂν καὶ κακόηθες, σεμνότητι ἐπιπλάστῳ. Ὅθεν ἀπέβησαν πανουργότατοι τὸν χαρακτῆρα καὶ ὑποκριτικώτατοι (α). Τοῦθ' ὅπερ ἐξηγεῖ καὶ τὸ ἄλλως παράδοξον, ὃ πάντες οἱ περὶ τῆς αἱρέσεως ταύτης λόγον ποιούμενοι ἱστορικοὶ ἀναφέρουσιν· ὅτι δηλαδὴ ἐπὶ πεντηκονταετηρίδα ὅλην διηπλοῦτο τοὺς πάντας λανθάνουσα (β).

(α) Ζιγαβ. Στηλ. «Οἱ δόλιοι μέσον ἡμῶν περιπατοῦντες καὶ συναναστρεφόμενοι ἐν ὑποκρίσει φαίνονται τὰ ἡμέτερα πάντα φρονοῦντες».— Γερμ. Πατρ. Κωνστ. λόγ. εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων. «Πολλοὶ (Βογόμιλοι) ἀρτίως περιπατοῦσι καὶ τὰς οἰκίας εἰςδύουσιν ἐν σκότει διαπορευόμενοι, καὶ σχήματι εὐλαβείας πολλοὺς συναρπάζουσι· σκοτεινόμορφοι γὰρ ὄντες διάβολοι, εἰς ἀγγέλους φωτὸς μετασχηματίζονται». —Ἀλεξ. σελ. 1168. «Καὶ ἐσκυθρώπακεν ὁ Βογόμιλος, καὶ μέχρι βινὸς σκέπτεται, καὶ κεκυφὼς βαδίζει, καὶ ὑποψιθυρίζει τὸ στόμα, τἄνδοθι δὲ λύκος ἐστὶν ἀκάθεκτος».

(β) Δογμ. πανοπλ. ΚΖ', κδ'. «Ἐν πλείοσι τῶν τεσσαράκοντα ἐτῶν». —Ζωναρ. Χρον. βιβλ. ΙΗ', σελ. 305. «Ἐν ἔτεσι μὲν πεντεκαίδεκα τὰ τῆς πλάνης μαθὼν (ὁ Βασίλειος) ὀλέθρια δόγματα· ἐν δὲ δυσὶ καὶ πεντήκοντα διδάξας αὐτὰ κέξ».

Digitized by Google

Ὁ τοίνυν Ἀλέξιος τὰ κατ' αὐτὴν παρ' ἀξιοπίστων ἀκούσας, κατεθορυβήθη, ὡς εἰκός. Ὧν δ' ἄλλως ῥέκτης, καὶ περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἡδέως ἀσχολούμενος, μετὰ συντόνου τῆς σπουδῆς ἐπελάβετο τῆς ἀκριβεστέρας τῶν κατ' αὐτὴν ἐρεύνης. Ὅθεν πάραυτα τῷ τούτου προστάγματι ἀναζητηθέντες τινές, ἐπὶ τῇ αἱρέσει ταύτῃ ὑπόπτους ἑαυτοὺς παρασχόντες, ὡδηγοῦντο εἰς τὰ ἀνάκτορα. Πάντες δ' ἐκεῖ ἀνακριθέντες κατήγγελλον ὁμοφώνως τὸν Βασίλειον ὡς τῆς μὲν αἱρέσεως πρωτοστάτην, ἑαυτῶν δὲ διδάσκαλον. Εἷς δέ τις, Διλβάτιος καλούμενος, ἐπεὶ ἐρωτώμενος οὐκ ἤθελεν ὁμολογεῖν, αἰκίαις παραδοθεὶς οὐ μόνον τὸν εἰρημένον Βασίλειον ὡμολόγησεν, ἀλλὰ καὶ οὓς ἐκεῖνος εἶχε προχειρίσας δώδεκα ἀποστόλους. Ἐρεύνης δὲ ἐπιμελοῦς γενομένης καὶ ζητήσεως, εὑρέθη οὗτος, καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν μετενεχθεὶς, παρέστη ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος. Ὃς τὸ τῆς ἁπλῆς ἀνακρίσεως ἀνίκανον νομίσας εἰς τὸ ἀνιχνεῦσαι αὐτοῦ τὰ ἀληθῆ δόγματά τε καὶ φρονήματα, ἄλλον τινὰ ἐμεθοδεύθη τρόπον πρὸς ἀσφαλεστέραν ἐπιτυχίαν τοῦ τέλους. Ὅ ἐστιν· ἔγνω πᾶσαν αὐτῷ προσήνειαν ἐνδείξασθαι καὶ ἀφοσίωσιν. Ὥστε ὑπεξανέστη τοῦ θρόνου, ἅμα αὐτοῦ εἰςελθόντος, ἐκάθισέ τε παρ' ἑαυτῷ καὶ τραπέζης ἠξίωσε κοινωνῆσαι τῆς αὐτῆς. Ἐξυμνῶν δ' εἶτα αὐτοῦ τὰς ἀρετάς, προςελιπάρει καὶ ἐδέετο, ἵνα φανερώσῃ αὐτῷ, σφόδρα ἐφιεμένῳ μαθητῇ αὐτοῦ γενέσθαι, τὰ παρ' αὐτοῦ εἰςηγούμενα. Ὁ δὲ Βασίλειος τὸ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐσχηματίζετο καὶ ἀπεπήδα πρὸς τὰ λεγόμενα. Χαυνωθεὶς ὅμως τοῖς ἐπαίνοις ἤρξατο ἀφηγεῖσθαι ἀναφανδὸν τῆς ἑαυτοῦ αἱρέσεως τὰ δόγματα. Τούτων δ' οὕτως ἀποκαλυφθέντων, καὶ παρὰ βασιλικοῦ γραμματέως, ὄπισθεν τῆς σκηνῆς κρυπτομένου, ἀπογραφέντων, τὸ μὲν παραπέτασμα, ᾧ ἐπίτηδες τὸ δωμάτιον ἀπετειχίζετο, αἴρεται· συγκαλοῦνται δὲ πάραυτα καὶ ἐμφανίζονται ἡ Σύγκλητος καὶ ὁ Πατριάρχης (Νικόλαος ἦν οὗτος, ὁ γραμματικὸς) μετὰ τῶν ἐγκρίτων τοῦ ἱεροῦ κλήρου, ἐν οἷς καὶ ὁ Ζηγαβηνὸς παρῆν. Ὁ γραμματεὺς τότε ἀναγινώσκει εἰς ἐπήκοον πάντων τὰ γραφέντα. Μεθ' ὃ τὸν αἱρεσιάρχην Βασίλειον, παρόντα καὶ τοῦτον, γυμνῇ ἤδη τῇ κεφαλῇ τὰ οἰκεῖα δόγματα ὑπερασπίζοντα, πάσῃ οἱᾳ

Digitized by Google

δήποτε τιμωρίᾳ πρόθυμον ἑαυτὸν παρασχεῖν τε διαβεβαιούμενον καὶ οὐδένα κἂν λόγον περὶ μεταμελείας ἀκοῦσαι ἀνεχόμενον, ἀπήγαγον εἴς τινα πλησίον τῶν ἀνακτόρων οἰκίσκον, ἄρτι δι' αὐτὸν κατασκευασθέντα. Ἐκεῖθεν ὁ αὐτοκράτωρ ἐκάλει αὐτὸν συνεχῶς παρ' ἑαυτῷ, καὶ παντοίαις παραινέσεσιν ἐπειρᾶτο μετατρέψαι αὐτοῦ τὸ φρόνημα. Ἀλλ' ἀπέβη ἀδύνατον.

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ περιεζητοῦντο πανταχοῦ καὶ συνελαμβάνοντο τοῦ Βασιλείου οἱ ὀπαδοί. Ἀνευρέθησαν δὲ καὶ οἱ δώδεκα αὐτοῦ ἀπόστολοι. Οὓς πάντας ὁμοίως ὁ αὐτοκράτωρ μεταπεμψάμενος ἀπεπειρᾶτο καὶ τούτων τῆς γνώμης. Καὶ οἱ μὲν ἐξ αὐτῶν ἀντεποιοῦντο διαρρήδην τῆς αἱρέσεως, καὶ ἐλευθέρως ἑαυτοὺς τοῦ Βασιλείου εἶναι μαθητὰς καὶ συμμύστας ὡμολόγουν. Οἱ δὲ πρὸς τοὺς ἐλέγχοντας ἀνθίσταντο ἰσχυρῶς, καὶ ἀπέπτυον τὴν αἵρεσιν δημοσίᾳ. Ὁ οὖν αὐτοκράτωρ, ἵνα οἱ ὄντως αἱρετικοὶ διακριθῶσι τῶν μὴ τοιούτων, ἐπινοεῖται τόν δε τὸν τρόπον. Προςετάξατο ἵνα ἀναφθῶσι δύο κάμινοι, καὶ σταυρὸς παρὰ τῇ μιᾷ ἐμπαγῇ. Καὶ ὅσοι, ὡς βογομιλίζοντες, κατηγγέλθησαν, οὐκ ἦσαν δὲ τοιοῦτοι, πρὸς ταύτην ὤφειλον προςχωρῆσαι· διότι ἔλεγε «βέλτιον χριστιανοὺς αὐτοὺς ὄντας ἀποθανεῖν, ἢ ζῶντας, ὡς »βογομίλους, διώκεσθαι, καὶ τὰς τῶν πολλῶν τύπτειν συνειδή»σεις (α)». Οἱ δὲ τῆς αἱρέσεως ἀληθῶς ἀντεχόμενοι πρὸς τὴν ἑτέραν ἔμελλον ἐμβληθῆναι. Ὅθεν ἐν ἡμέρᾳ τακτῇ περὶ τὰς καιομένας καμίνους περιεστήκει πλῆθος πολύ. Τῶν δὲ τὸ ἄφυκτον τοῦ πράγματος ὁρώντων ὑποδίκων τοῖς μὲν πρὸς τὴν τοῦ σταυροῦ κάμινον σπεύδουσιν, ὡς συκοφαντουμένοις, ἀνηγγέλθη ἡ χάρις τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ ἀπελύθησαν. Ἐκεῖνοι δέ, ὅσοι πρὸς τὴν ἑτέραν ἐχώρουν, ὡς ὄντως αἱρετικοὶ διακριθέντες, οὐ κατεκάησαν μέν, καθείρχθησαν δὲ ὅμως. Ἐξ αὐτῶν ὁ αὐτοκράτωρ ἄλλους μὲν παρ' ἑαυτῷ καθ' ἑκάστην καλῶν παρῄνει, ἵνα ἀποπτύσωσι τὴν μιαρὰν αἵρεσιν· πρὸς ἄλλους δὲ ἔπεμπε λογάδας τοῦ ἱεροῦ κλήρου ἵνα διδάσκωσι τῆς ὀρθοδοξίας τὰ δόγματα. Καὶ οἱ μὲν εἰλικρινῶς μετανοήσαντες ἠλευθερώθησαν. Οἱ δὲ ἀμε-

(α) Ἀλεξ. β.δλ ΙΕ'. σελ. 1178.

Digitized by Google

τάτρεπτοι τὴν γνώμην διαμείναντες, δαψιλῆ ἔχοντες τὴν χορηγίαν τροφῆς καὶ ἐνδυμάτων, ἐν ταῖς φυλακαῖς κρατούμενοι ἀπέθανον. Ὁ δὲ αἱρεσιάρχης Βασίλειος, πρὸς ὃν πολλὰ πολλάκις ὁ αὐτοκράτωρ προςωμίλησεν, ἄκαμπτος ἐν τῇ πλάνῃ διατελέσας κατεκρίθη εἰς τὸν διὰ πυρὸς θάνατον. Ὅθεν ἐν τῷ τῆς πόλεως ἱπποδρόμῳ, πλήθους παρεστῶτος πολλοῦ, ἐν οἷς καὶ Βογόμιλοι, μεγάλη ἥφθη πυρά, καὶ οὐ μακρὰν αὐτῆς ἐπήγνυτο σταυρός. Σκοπὸς δὲ τοῦ αὐτοκράτορος ἦν, ἵνα ὁ κατάδικος, τῇ τῆς πυρᾶς πτοηθεὶς θέᾳ, ἀντὶ τοῦ χωρῆσαι εἰς τὴν φλεγομένην κάμινον προδῇ μᾶλλον εἰς τὸν σταυρόν· καὶ οὕτως ἀπαλλάξῃ αὐτὸν τοῦ θανάτου. Ἀλλ' ὁ Βασίλειος πεποιθὼς ὅτι ἄγγελοι αὐτὸν ἐξαρπάσουσιν ἐκ μέσου τοῦ πυρὸς κατεγέλα καὶ κατεφρόνει τῆς ἀπειλῆς. Διὸ καὶ ὑπέψαλλε τὸ δαυϊτικόν· «πρὸς σὲ δὲ οὐκ ἐγγιεῖ. πλὴν τοῖς ὀφθαλμοῖς σου κατανοήσεις (α)»· Ὅτε ὅμως προςήγγισε τῇ φλεγομένῃ καὶ βροντώσῃ φλογί, ἤρξατο ἀποδειλιᾶν καὶ θορυβεῖσθαι· διότι ἔστρεφε τῇδε κἀκεῖσε τὰς ὄψεις συνεχῶς, ἐκρότει τε τὰς χεῖρας καὶ ἐπάτασσε τὸν μηρόν. Πλὴν ἀλλὰ πάλιν εὐθὺς συνῆλθε, καὶ ἔστη ἀκίνητος. Ἐπειδὴ δὲ αἱ τερατολογίαι αὐτοῦ ἐφέροντο διὰ τοῦ στόματος τοῦ ὄχλου, οἱ δήμιοι φοβηθέντες, μήπως οἱ περὶ αὐτὸν δαίμονες ἀλώβητον αὐτὸν τηρήσωσιν ἐκ τοῦ μέσου τοσαύτης φλογός, ὀρθὸν ἔκριναν ἵνα ποιήσωνται προηγουμένως δοκιμασίαν τινά. Ὅθεν ἔρριψαν εἰς τὸ μέσον τῆς πυρᾶς αὐτοῦ τὸν μανδύαν. Καὶ ὁ μὲν Βασίλειος φανταστικοπῶν ἔλεγεν ὅτι βλέπει αὐτὸν εἰς τὸν ἀέρα ἀνυψούμενον. Οἱ δὲ δήμιοι κατανοήσαντες ὅτι ἐγένετο τῆς φλογὸς παρανάλωμα, ὤθησαν καὶ αὐτὸν παρευθὺς εἰς αὐτήν, ὃς ὑπέστη ὁμοίως τὴν αὐτὴν τύχην.

Καὶ τοιοῦτο τὸ τέλος, ὃ ἐδέξαντο τὰ κατὰ τὸν αἱρεσιάρχην Βασίλειον καὶ τοὺς κορυφαίους τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ. Περὶ δὲ τῶν δογμάτων καὶ τῶν διδασκαλιῶν τῆς αἱρέσεως ταύτης, ἃς ἐν λεπτομερείᾳ ὁ Ζιγαβηνὸς ἐκτίθησιν ἐν τῷ ΚΖ' τίτλῳ τῆς δογματικῆς πανοπλίας, πρέπον ἤδη διαλαβεῖν.

(α) Ψαλμ. ιβ', 8.

Digitized by Google

Κεφαλαιωδῶς εἰπεῖν, ἡ βογομιλικὴ αἵρεσις, ἁπλοῦν κρᾶμα οὖσα καὶ συμπίλημα ποικιλομόρφων αἱρετικῶν στοιχείων, οὐδένα ἴδιον ἔφερε δογματικὸν τύπον, καὶ οὐδ' ἤρθη ποτὲ ἀφ' ἑαυτῆς εἰς αὐτόβουλον δογματικὴν ἔρευναν. Τὰς δὲ θεωρητικὰς αὐτῆς διδασκαλίας πάντοτε σχεδὸν ἥντλει ἐκ τῆς παλαιᾶς τῶν Μασαλιανῶν ἢ Εὐχητῶν αἱρέσεως, καὶ ἐκ τῶν συστημάτων τῶν Γνωστικῶν. Διὰ τοῦτον δὲ κυρίως τὸν λόγον ἡ αἵρεσις αὕτη οὔτε εἰς ὑψηλὴν θεολογικὴν συζήτησιν ἀφορμήν τινα παρέσχεν, οὔτε εἰς πληρέστερον καθορισμὸν δογμάτων τινῶν συνετέλεσε τὸ παράπαν. Ὃν δ' ἀπ' ἀρχῆς προῦθετο πρακτικὸν σκοπόν· ἤτοι τὴν ἀνατροπὴν πάσης ἐκκλησιαστικῆς τάξεως ἐν πολιτεύματι καὶ λατρείᾳ, τοῦτον ἀεὶ πιστῶς διετήρησε, καὶ πρὸς τοῦτον διεμόρφωσε τὸν καθολικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα.

Οἱ Βογόμιλοι ἐπίστευον εἰς τὰ τρία τῆς μακαρίας Τριάδος πρόσωπα ἁπλῶς ἐν προσχήματι ἀπάτης τῶν ἁπλουστέρων· διότι τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα προςῆπτον τῷ Πατρί, ὡς ἁπλᾶς αὐτοῦ κλήσεις, κατὰ Σαβέλλιον.

Διισχυρίζοντο ὅτι οὐ μόνον κατ' ὄναρ, ἀλλὰ καὶ καθ' ὕπαρ σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς ἔβλεπον τὸν μὲν Πατέρα, ὡς γέροντα βαθυγένειον· τὸν δὲ Υἱόν, ὡς ὑπηνήτην ἄνδρα, τὸ δὲ Πνεῦμα, ὡς λειοπρόσωπον νεανίαν. Καὶ ἐδόξαζον ὅτι ὁ Πατήρ, εἰς ὢν ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ἀνελύθησαν αὖθις, ἀπὸ τοῦ πεντακισχιλιοστοῦ καὶ πεντακοσιοστοῦ ἔτους χρηματίσας ἐπὶ τρία καὶ τριάκοντα ἔτη τριτοπρόσωπος, πάλιν ἐγένετο μονοπρόσωπος. Καὶ ἦν ἀσώματος μέν, ἀνθρωπόμορφος δ' ὅμως. Ἄχρι δὲ τοῦ πεντακισχιλιοστοῦ πεντακοσιοστοῦ ἔτους μήτε Υἱὸς μήτε Πνεῦμα ὑπῆρχε. Τὴν δὲ ἀρχήν, ὡς καὶ τὸ ὄνομα ἔκτοτε ἔλαβον. Καὶ ὁ μὲν Πατὴρ ἐγέννησε τὸν Υἱόν. Ὁ δὲ Υἱός, τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Τοῦτο δὲ ἐγέννησε πνευματικῶς τὸν προδότην Ἰούδαν καὶ τοὺς ἕνδεκα Ἀποστόλους. Τὴν τελευταίαν ταύτην δόξαν, ἄλλοθεν σφαιτερισθέντες οἱ Βογόμιλοι, ἐστήριζον ἐπὶ τοῦ χωρίου ά, 2 τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου.

Ὁ παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὀνομασθεὶς Σατανᾶς ἦν καὶ αὐτὸς κατ' αὐτοὺς Υἱὸς τοῦ Πατρός, καὶ μάλιστα τοῦ

Digitized by Google

Υἱοῦ καὶ Λόγου ἰσχυρότερος, ἅτε πρεσβύτερος. Τοῦτον προσηγόρευον οἱ Βογόμιλοι Σαταναὴλ· καὶ ἐξελάμβανον μετὰ τὸν Πατέρα δεύτερον, τὴν αὐτὴν αὐτῷ μορφὴν καὶ στολὴν περικείμενον, καὶ τῆς μετ' αὐτὸν τιμῆς ἀξιούμενον. Ὑφ' ἧς ὅμως ἐπαρθεὶς αὐτός τε ἐμελέτησεν ἀποστασίαν καὶ τὰς ἄλλας λειτουργικὰς δυνάμεις παρέπεισεν, ἵνα ἀποστατήσασαι, κουφισθῶσι τοῦ βάρους τῆς λειτουργίας. Ἀλλ' ὁ Θεὸς τὴν ἐπιβουλὴν νοήσας ἔριψε πάντας αὐτοὺς ἄνωθεν. Εἰς βεβαίωσιν δὲ τῆς δόξης ταύτης παρῆγον τὴν ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ (ις', 1) παραβολὴν τοῦ οἰκονόμου τῆς ἀδικίας.

Ῥιφθεὶς οὖν ὁ Σαταναὴλ ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ μὴ δυνάμενος ἐφιζάνειν τοῖς ὕδασι· διότι ἡ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος· σώζων ἔτι τὴν θείαν μορφὴν καὶ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν συνεκάλεσε τὰς συγκαταπεσούσας δυνάμεις. Θάρσος δ' αὐταῖς ἐμβαλὼν εἶπεν· ἐπειδὴ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ὁ Θεὸς ἐποίησε· ποιήσω κἀγώ, ὡς δεύτερος Θεός, δεύτερον οὐρανὸν καὶ πάντα τὰ ἄλλα, ἅπερ διακοσμήσω τῇ αὐτῇ τάξει. Οὕτω δὲ ἐδημιούργησε τὴν γῆν· ἣν καλλωπήσας, ὡς ἡ τῆς Γενέσεως διέξεισι βίβλος, ἀπεκλήρωσεν ὡς οἰκητήριον ἑαυτῷ καὶ ταῖς ἀποστατικαῖς δυνάμεσιν. Εἶτα πλάσας τὸ τοῦ Ἀδὰμ σῶμα ἀπὸ γῆς, ὕδατι φυραθείσης, ἔστησεν ὀρθόν. Ἀφ' οὗ καταρρεύσασά τις νοτὶς ἐπὶ τὸν δεξιὸν πόδα καὶ ἑλικοειδῶς διὰ τοῦ μεγάλου δακτύλου χυθεῖσα σχῆμα ὄφεως ἀπετέλεσεν. Τότε ὁ Σαταναὴλ ἀθροίσας τὸ ἐν αὐτῷ πνεῦμα ἐνέπνευσε ζωὴν τῷ οὕτω πλασθέντι ἀνθρωπίνῳ σώματι. Ἀλλὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ πνεῦμα διὰ χαυνότητα καταρρυὲν ἐπὶ τὸν δεξιὸν ὁμοίως πόδα, καὶ διὰ τοῦ μεγάλου δακτύλου χυθὲν εἰς τὴν ἑλικοειδῆ ῥανίδα κατέπεσεν· ἥτις παραυτίκα ζωοποιηθεῖσα καὶ τοῦ δακτύλου ἀποτμηθεῖσα γέγονεν ὄφις καὶ εἵρπυσε· διὰ τοῦτο φρόνιμος καὶ νουνεχὴς ὁ ὄφις, ὅτι κατέστη αὐτῷ ψυχὴ τὸ τοῦ Σαταναὴλ ἐμφύσημα. Ἀλλ' ὁ νέος οὗτος δημιουργὸς γνοὺς ὅτι μάτην πονεῖ διεπρεσβεύσατο πρὸς τὸν ἀγαθὸν Πατέρα, καὶ παρεκάλεσεν, ἵνα πέμψῃ αὐτὸς πνοήν· ἐπαγγειλάμενος ὅτι ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ζωοποιηθῇ, κοινὸς ἔσται, καὶ ἀπὸ τοῦ γένους αὐτοῦ πληρωθήσονται οἱ ἐν τῷ οὐρανῷ τόποι τῶν ἀ-

Digitized by Google

πορριφθέντων ἀγγέλων. Ὁ δὲ Θεός, ὡς ἀγαθός, ἐπινεύσας ἐνεφύσησε τῷ παρὰ τοῦ Σαταναὴλ πλασθέντι πνεῦμα ζωῆς, καὶ παρευθὺς ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν καὶ τὸ σῶμα λαμπρύνουσαν. Εἶτα καὶ ἡ Εὔα ἐκ τοῦ πρώτου ποιηθεῖσα ἀνθρώπου ἐφαιδρύνθη ταῖς ἴσαις λαμπρότησι. Πλὴν ὁ Σαταναὴλ ἐκ φθόνου μεταμεληθείς, ἐκινήθη πρὸς ἐπιβουλὴν τοῦ ἰδίου πλάσματος. Ὅθεν εἰςδύσας εἰς τὰ ἔγκατα τοῦ ὄφεως καὶ δι' αὐτοῦ τὴν Εὔαν ἐξαπατήσας συνευρέθη αὐτῇ καὶ κατέστησεν ἔγκυον, ἵνα τὸ σπέρμα αὐτοῦ, προλαβόν, κατακυριεύσῃ τοῦ ἀδαμιαίου σπέρματος. Ἡ Εὔα τοίνυν ἐκ τοῦ Σαταναὴλ ἔτεκε τὸν Κάϊν καὶ τὴν δίδυμον αὐτοῦ ἀδελφήν, Καλωμενὰ λεγομένην. Ὁ δὲ Ἀδὰμ ζηλοτυπήσας συνῆλθε καὶ αὐτὸς τῇ Εὔᾳ καὶ ἐγέννησε τὸν Ἄβελ, ὃν ὁ Κάϊν ἐφόνευσε· διὰ τοῦτο καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης λέγει ὅτι ὁ Κάϊν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἦν (Α'. Ἰωάνν. γ', 12). Ἀλλὰ τοῦ Σαταναὴλ ἀσελγῶς συμφθαρέντος τῇ Εὔᾳ διὰ μέσου τοῦ ὄφεως, ἀφῃρέθη ἀπ' αὐτοῦ ἡ θεία στολή, ἡ δημιουργικὴ δύναμις καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ προςηγορία. Οὕτω δὲ κατέστη δυςειδὴς καὶ σκοτεινός. Ἀλλ' ὁ ἀγαθὸς Πατὴρ στήσας μέχρι τούτου τὴν ὀργὴν ἀφῆκεν αὐτὸν κοσμοκράτορα καὶ κύριον, ὧν αὐτὸς ἐδημιούργησε κτισμάτων, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσών. Ἅπασαν σχεδὸν τὴν ἀνωτέρω θεωρίαν παρέλαβον προφανῶς οἱ Βογόμιλοι ἐκ τοῦ Γνωστικοῦ Σατουρνίνου (α).

Οἱ Βογόμιλοι, ἑπόμενοι τοῖς Μανιχαίοις, ἠθέτουν πάσας τὰς μωσαϊκὰς βίβλους, ὡς κατ' ἐπίνοιαν γραφείσας τοῦ Σατανᾶ, καὶ τοὺς ἐν αὐταῖς ἀναφερομένους θεοσεβεῖς καὶ δικαίους ἄνδρας ἀπεκήρυττον. Ἐκ τῶν λοιπῶν τῆς π. Διαθήκης βίβλων ἀπεδέχοντο τὸ Ψαλτήριον καὶ τὸ ἑκκαιδεκαπρόφητον. Ἐκ δὲ τῆς Καινῆς πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ βιβλία.

Τὰ δὲ περὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας οὕτωσὶ ἑτερατολόγουν οἱ Βογόμιλοι. Οἱ ἄνθρωποι πικρῶς τυραννούμενοι ὑπὸ τῶν δαιμόνων μόλις ὀλίγοι τῆς τοῦ Πατρὸς μερίδος ἐγένοντο, καὶ ἀνέβαι-

---

(α) Παρβλ. Εἰρην. Ἔλεγχ. καὶ ἀνατρ. βιβλ. Α'. κεφ. ΚΔ'. Καὶ Ἐπιφ. Κατὰ αἱρ. ΚΓ'.

Digitized by Google

νον εἰς τὴν τῶν ἀγγέλων τάξιν. Οὗτοι δ' ἦσαν οἱ ἀναφερόμενοι ἐν ταῖς γενεαλογίαις τοῦ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγελίου καὶ τοῦ κατὰ Λουκᾶν. Ὀψὲ δέ ποτε ὁ Πατὴρ τοῦτο γνούς, καὶ κατελεήσας τὸ ἴδιον ἐμφύσημα· ἤτοι τὴν τοῦ ἀνθρώπου ψυχήν, οὕτως ἀθλίως πάσχουσαν, ἐξερεύξατο ἐν τῷ πεντακισχιλιοστῷ πεντακοσιοστῷ ἔτει τῆς ἑαυτοῦ καρδίας τὸν Λόγον· ἤτοι τὸν Υἱόν. Ἦν δ' οὗτος Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος. Ὃς καθὸ μὲν τῶν ἄλλων ἀγγέλων θειότερος ἐκλήθη ἄγγελος· καθὸ δὲ πᾶσαν νόσον ἰώμενος, Ἰησοῦς· καθὸ δὲ τῇ σαρκὶ χρισθείς, Χριστός. Ὅτε δ' ἄνωθεν κατῆλθεν, εἰςέδυσε διὰ τοῦ δεξιοῦ ὠτὸς εἰς τὴν γαστέρα τῆς Παρθένου, ἥτις οὔτε τὴν εἴςοδον, οὔτε τὴν ἔξοδον αὐτοῦ γνοῦσα, εὗρεν ἁπλῶς αὐτὸν ἐν τῷ σπηλαίῳ κείμενον ἐσπαργανωμένον. Ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐποίησε καὶ ἐδίδαξε τὰ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις γεγραμμένα· καὶ ἐσταυρώθη καὶ ἀπέθανε. Πλὴν τὰ πάντα κατὰ φαντασίαν. Ὅτε δὲ ἀπέρριψε τὸ ἀνθρώπειον προσωπεῖον καὶ ἀνέστη· τότε κατεξουσίασε τοῦ ἀποστάτου Σαταναήλ, ὃν βαρεῖ κλοιῷ δήσας ἐν τῷ ταρτάρῳ κατέκλεισε. Περιελὼν δὲ καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τό, ἦλ, ὡς ἀγγελικόν, ἀφῆκεν αὐτὸν τοῦ λοιποῦ ὀνομάζεσθαι Σατανᾶν. Οὕτω δὲ πληρώσας τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ διακονίαν ἐξῆλθε πάλιν ὅθεν εἰςῆλθεν, εἰς τὸν Πατέρα ἀναλυθείς. Σημειωτέον ὅτι καὶ τῶν δοξῶν τούτων τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν Μανιχαίων ἐσυλήθησαν.

Ἀλλ' ἐν τῇ τῶν Βογομίλων αἱρέσει εὑρίσκομεν ἔτι καὶ σειρὰν ὅλην κακοδιδασκαλιῶν, αἵτινες ἐκ διαφόρων, ἢ αἱ προειρημέναι, αἱρέσεων προςληφθεῖσαι, τὸ ἰδίως ἀναμορφωτικὸν δῆθεν αὐτῆς ἀπετέλουν στοιχεῖον· διότι οἱ Βογόμιλοι ἐν τῷ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας πολέμῳ τῶν τε παλαιοτέρων Εἰκονοκλαστῶν προςέλαβον δόξας καὶ τοὺς συγχρόνους Παυλικιάννους προςεταιρίσθησαν. Ὅθεν καὶ τὸ βάπτισμα σχεδὸν κατήργουν, καὶ τὴν θείαν εὐχαριστείαν, καὶ τοὺς ἱεροὺς ναούς, καὶ τὰς εἰκόνας, καὶ τὸν σταυρόν, καὶ τὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς ἁγίους.

Καὶ τὸ μὲν βάπτισμα οὐ κατήργουν μὲν τελέως οἱ Βογόμι-

Digitized by Google

λοι· ἐτέλουν ὅμως καθ' ὅλως ἴδιον καὶ καινοφανῆ τρόπον. Καὶ δὴ τῆς εἰςόδου παντὸς προςηλύτου εἰς τὴν αἱρετικὴν αὐτῶν παρασυναγωγὴν τάδε προηγοῦντο. Πρῶτον μὲν ὡρίζετο αὐτῷ καιρὸς ἀνάλογος εἰς ἐξομολόγησιν καὶ ἁγνείαν καὶ σύντονον προςευχήν. Ἔπειτα δὲ ἐπιτιθέμενοι τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον ἐπεκαλοῦντο τὸ παρ' αὐτοῖς ἅγιον πνεῦμα, καὶ ἐπῇδον τὸ «πάτερ ἡμῶν κέξ». Μετὰ δὲ τὸ τοιοῦτο, οἱονεὶ βάπτισμα, ἀπεκλήρουν αὖθις καιρὸν εἰς ἀκριβεστέραν ἀγωγὴν καὶ πολιτείαν ἐγκρατεστέραν. Εἶτα καὶ μαρτυρίαν ἀπῄτουν, εἰ ταῦτα ὁ προςήλυτος ἐφύλαξε, καὶ εἰ διηγωνίσατο ὑπὲρ τῆς αἱρέσεως πρὸς σπουδαίους. Τούτου δὲ παρ' ἀνδρῶν ὁμοῦ καὶ γυναικῶν μαρτυρουμένου, ὁ προςήλυτος εἰςήγετο εἰς τὴν θρυλουμένην τελείωσιν. Ἐτελεῖτο δ' αὕτη ὧδε. Στήσαντες αὐτὸν πρὸς ἀνατολὰς ἐπετίθεσαν αὖθις τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ τὸ εὐαγγέλιον. Οἱ δὲ παριστάμενοι, ἄνδρες τε ὁμοίως καὶ γυναῖκες, τὰς ἑαυτῶν χεῖρας τῇ αὐτοῦ κεφαλῇ ἐπιτιθέμενοι ᾖδον εὐχαριστήριον τινὰ πρὸς τὸν Θεὸν ὕμνον ἐπὶ τῷ ὅτι ὁ μυηθεὶς τὰ παραδοθέντα ἐτήρησε.

Τὴν δὲ ἱερὰν ἱερουργίαν κατήργουν ὅλως οἱ Βογόμιλοι, ὡς καὶ τὴν θείαν μετάληψιν, ἣν ἐκάλουν θυσίαν τῶν ἐν τοῖς ναοῖς τῶν ὀρθοδόξων οἰκούντων δαιμόνων. Εἰς βεβαίωσιν δὲ τούτου ἔφερον τὴν ἑξῆς τοῦ προφήτου Ἡσαΐου ῥῆσιν· «οἱ ἑτοιμάζοντες τῇ τύχῃ τράπεζαν, καὶ πληροῦντες τῷ δαίμονι κέρασμα (ξέ, 11)». Προςέτι ἐφρόνουν ὅτι ὁ ἐν τῇ κυριακῇ προςευχῇ ἀναφερόμενος ἄρτος «τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον» οὗτος ἦν ὁ τῆς κοινωνίας. Ὁμοίως τὴν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διαθήκην «τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ διαθήκη (Λουκ. κβ', 20)» ὑπελάμβανον ὡς ποτήριον τῆς κοινωνίας.

Ἔτι ἐδογμάτιζον ὅτι ἐκτὸς τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ καὶ Λουκᾷ γενεαλογηθέντων μόνον τοὺς ἑκκαίδεκα Προφήτας, τοὺς Ἀποστόλους καὶ τοὺς Μάρτυρας δεῖ τιμᾶν· τοὺς δὲ ἁγίους ἱεράρχας καταφρονεῖν, ὡς εἰδωλολάτρας διὰ τὴν τῶν σεπτῶν εἰκόνων προςκύνησιν. Πρὸ πάντων δὲ ἀπηχθάνοντο τὸν Βασίλειον, τὸν Γρηγόριον καὶ τὸν Χρυσόστομον· ὃν φρυσόστομον ἀποκαλοῦντες ἰδιαίτατα ἐμίσουν, ὡς παραφθείραντα κατ' αὐτοὺς τὰ νοήμα-

Digitized by Google

τα τῶν θείων Γραφῶν. Ἀλλ' εἰ καὶ τοὺς ἱεράρχας κατεφρόνουν, ἔλεγον ὅτι τιμῶσιν αὐτῶν τὰ λείψανα, διότι κατ' αὐτοὺς οἱ δαίμονες, οἱ διδάξαντες αὐτοὺς ἔτι ζῶντας, παρέμενον τοῖς τάφοις αὐτῶν καὶ ἐτερατούργουν, ἵνα τοὺς ἀνοήτους ἐξαπατῶντες πείθωσι τιμᾶν αὐτούς, ὡς ἁγίους.

Μιμούμενοι δὲ τοὺς Μασαλιανοὺς ἐφρόνουν ὅτι μόνον ἀπ' αὐτῶν οἱ δαίμονες ἔφευγον ὡσεὶ τόξου βολήν· ἑκάστῳ δὲ τῶν ὀρθοδόξων ἐνῴκει εἷς δαίμων, ὁ κατὰ μὲν τὸν βίον διδάσκων αὐτοὺς τὰ πονηρά, μετὰ θάνατον δὲ παραμένων τῷ τάφῳ αὐτῶν, καὶ ἐν τῇ κοινῇ κρίσει συγκολαζόμενος αὐτοῖς. Ἐν δὲ τοῖς ἱεροῖς ναοῖς πᾶσι τῶν ὀρθοδόξων ἀνὰ εἷς οἰκεῖ δαίμων· αὐτὸς δὲ ὁ κορυφαῖος αὐτῶν Σατανᾶς, ὁ ἐν τῷ τῶν Ἱεροσολύμων ναῷ πρότερον ἐνδιατρίβων, μετὰ τὴν τούτου καταστροφὴν ὡς ἰδίαν κατοικίαν τὸν μέγαν καὶ πάγκαλον τῆς ἁγίας Σοφίας ναὸν ἐξελέξατο.

Ἐδόξαζον προςέτι ὅτι ὅσοις ἂν ἐκ τῶν Βογομίλων ἐνοικήσοι τὸ παρ' αὐτοῖς ἅγιον πνεῦμα, πάντας ὁμοίως ἀναδείκνυσι θεοτόκους, ὡς βαστάζοντας τὸν Λόγον, καὶ γεννῶντας αὐτὸν διὰ τὸ διδάσκειν ἑτέρους. Ὅθεν καὶ ηὔχουν ἐπὶ τούτῳ οἱ θεομανεῖς γεννάδαι, καὶ τὴν θεοτόκον μηδὲν αὐτῶν πλέον ἔχειν ὑπελάμβανον.

Ὡςαύτως μόνην προςευχὴν ὠνόμαζον τὴν κυριακήν. Καὶ ταύτην μόνην προςηύχοντο ἑπτάκις μὲν τῆς ἡμέρας, πεντάκις δὲ τῆς νυκτός. Τὸ δὲ τῆς ὑμνολογίας τῆς Ἐκκλησίας σύστημα τελέως κατήργουν, βαττολογίαν αὐτὸ ἡγούμενοι.

Ἐν τῇ κοινῇ ἀναστάσει, ἔλεγον, μόνον τὸ πνεῦμα, τὴν ἄφθαρτον τοῦ Χριστοῦ στολὴν ἐνδυόμενον, ἀνίσταται· οὐχὶ δὲ μετὰ τοῦ πνεύματος, ὃ εἰς κόνιν διαλύεται καὶ τέφραν.

Καὶ τοιαῦτα περίπου τὰ δόγματα καὶ αἱ διδασκαλίαι, ὅσας οἱ Βογόμιλοι ἐκ παντοδαπῶν, ὡς εἴρηται, αἱρέσεων συλλεξάμενοι εἰς τὸ οἰκεῖον προςήρμοσαν σύστημα. Τὰ δὲ γνήσια τῆς στρεβλῆς αὐτῶν διανοίας ἀποκυήματα, ἅπερ κατ' ἐξοχὴν τὸ ἴδιον αἱρετικὸν χαρακτηρίζουσι κατασκεύασμα, ἀποτελοῦσιν αἱ παράλογοι ἀλληγορίαι καὶ αἱ πρὸς τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἑρμηνεῖαι τῶν θείων Γραφῶν. Οἱ Βογόμιλοι τὴν Ἐκκλησίαν, ἧς τὴν ἀνατροπὴν

Digitized by Google

ἐμελέτων, διέβαλλον συστηματικῶς ὡς μιαρὰν καὶ διεφθαρμένην· ἐν ᾧ τὴν παρασυναγωγὴν αὐτῶν ἀνεκήρυττον ὡς τὴν ἀληθῆ καὶ ἁγνὴν ἐκκλησίαν. Ὅθεν, τοῦτο στηρίξαι βουλόμενοι, πάντα τὰ ἐν τοῖς τῶν θείων Γραφῶν βιβλίοις, τοῖς ὡς θεοπνεύστοις παρ' αὐτῶν ἀναγνωριζομένοις, ἀναφερόμενα περὶ ἀσεβῶν καὶ ἁμαρτωλῶν εἴτε προσώπων εἴτε πράξεων, προςῆπτον τοῖς ὀρθοδόξοις. Ὅσα δ' αὖ πάλιν περὶ ἀνδρῶν ἱερῶν καὶ ἔργων θεοφιλῶν ἱστοροῦνται, ταῦτα εἵλκον πρὸς ἑαυτούς. Τοῦ τοιούτου βογομιλικοῦ πολεμικοῦ τρόπου παρατιθέμεθα ὧδε τινὰ παραδείγματα.

Βηθλεέμ, τὸν λόγον ἀλληγοροῦντες, ὠνόμαζον τὴν παρασυναγωγὴν αὐτῶν· διότι ἐν ἑαυτοῖς ἐγεννήθη ὁ Χριστός· ἤτοι ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τὴν ἀλήθειαν τῆς πίστεως κηρύττων. Ἡρώδην δὲ ἀπεκάλουν τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ὡς πειρωμένην ἀνελεῖν τὸν παρὰ τοῖς Βογομίλοις γεννηθέντα Λόγον.

Τὸ εὐαγγελικὸν ῥητόν· «καὶ καταλιπὼν ὁ Ἰησοῦς τὴν Ναζαρέτ, ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς Καπερναούμ (Ματθ. ς', 13).» οὕτωσὶν ἡρμήνευον· τό, Ναζαρέτ, τοὺς ὀρθοδόξους δηλοῖ· τὸ δέ, Καπερναούμ, τοὺς Βογομίλους, παρ' οἷς ὁ Χριστός, τὴν ἐκφαυλωθεῖσαν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καταλιπών, οἰκεῖ.

Ὑποδήματα τοῦ Χριστοῦ ἔλεγον τὰ ὑποδείγματα τῶν σημείων, ἃ ὁ βαπτιστὴς Ἰωάννης οὐκ ἠδύνατο βαστάσαι, ὡς μὴ δυνάμενος τοιαῦτα καὶ αὐτὸς πρᾶξαι. Πτύον δὲ τοῦ Χριστοῦ, τὸν εὐαγγελικὸν λόγον, ὡς ἀποπτυσθέντα διὰ τοῦ στόματος αὐτοῦ. Ἅλωνα μέν, τοὺς χριστιανούς, ὡς ἄλλους καὶ ἄλλους. Καὶ σῖτον, τὴν ἑαυτῶν πίςιν, ὡς καθαράν τε καὶ τρόφιμον. Ἄχυρον δέ, τὴν τῶν ὀρθοδόξων, ὡς ἄχρηστον καὶ πυρὸς ἀξίαν.

Τοὺς μακαρισμοὺς πάντας διεβεβαιοῦντο οἱ Βογόμιλοι ὅτι ὁ Χριστὸς εἶπε περὶ αὐτῶν μόνων· οὓς, πτωχοὺς ὄντας τῷ πνεύματι καὶ πενθοῦντας καὶ διψῶντας τὴν δικαιοσύνην, ἅλας τῆς γῆς καὶ φῶς τοῦ κόσμου ἐκάλεσεν.

Οἱ ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου (έ, 20) ἀναφερόμενοι γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑπεδήλουν τοὺς ἱερεῖς καὶ διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας, ὡς τὴν γραμματικὴν ἀσκοῦντας παίδευσιν καὶ ἐπ' αὐτῇ μεγαλαυχοῦντας· ὧν οἱ Βογόμιλοι ὑπερ-

Digitized by Google

τέρουν, ὡς ἀληθέστερα διδάσκοντες, πολιτείαν τε ἀκριβεστέραν μετερχόμενοι καὶ κρεωφαγίας, τυροῦ, ὠοῦ καὶ γάμου ἀπεχόμενοι.

Τοῦ αὐτοῦ δ' Εὐαγγελιστοῦ τὸ χωρίον (ς', 6) «μὴ δῶτε τὸ »ἅγιον τοῖς κυσί, μηδὲ ῥίπτετε τοὺς μαργαρίτας ἡμῶν ἔμπρο»σθεν τῶν χοίρων» ἡρμήνευον ὡς ἑξῆς· ἅγιον, ἣν ἡ κατ' αὐτοὺς ἁπλουστέρα πίστις· μαργαρῖται, τὰ μυστικώτερα τῆς πλάνης αὐτῶν δόγματα· κύνες δὲ καὶ χοῖροι, οἱ εὐσεβέστεροι τῶν ὀρθοδόξων, ὡς ὄντες εἰδωλολάτραι. Ὅθεν κατὰ ταῦτα οἱ Βογόμιλοι πᾶν μέλος τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν αἱρετικὴν αὐτῶν προςερχόμενον κοινωνίαν, ἐδέχοντο ὥςπερ κύνα καὶ χοῖρον· ὧν τὴν ταπεινοτέραν ταύτην δὴ φύσιν νηστείᾳ καὶ προςευχῇ πρότερον ἀφανίσαντες, τότε ἐβάπτιζον· κατόπιν κατὰ μικρὸν προκόπτοντι ἐνεπίστευον αὐτῷ τὸ ἅγιον καὶ τοὺς μαργαρίτας.

Καὶ τοσαῦτα ἱκανὰ ἴσως, ἵνα τοῖς φιλομαθέσι σαφῆ τὴν τῆς πολυτρόπου ταύτης αἱρέσεως εἰκόνα παραστήσωσι.

Τοῦ δὲ αἱρεσιάρχου Βασιλείου τὸν διὰ πυρὸς θάνατον ὑποστάντος, καὶ τῶν κορυφαίων τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καθειρχθέντων, ὡς προδεδήλωται, πάντες οἱ ἑκασταχοῦ τοῦ Κράτους διεσπαρμένοι Βογόμιλοι ἀνεζητοῦντο συντόνως. Ὁ Ζιγαβηνός, ὁ τὰς βουλὰς καὶ ἐνεργείας τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τῶν αἱρετικῶν τούτων εἰδώς, ἐν βεβαιότητι σχεδὸν ἀποφαίνεται περὶ τῆς ἐν βραχεῖ τελείας ἀπ' αὐτῶν καθάρσεως τοῦ ἀγροῦ τῆς εὐσεβείας (α). Καὶ ἦν ὄντως ἡ περὶ τούτου σπουδὴ τοῦ Ἀλεξίου τοιαύτη, ὥστε, τῶν ὀπαδῶν τῆς αἱρέσεως ἀνευρεθέντων, παντοιοτρόπως τιμωρηθέντων, ἢ καὶ διὰ διδασκαλίας καὶ παραινέσεως σωφρονι-

(α) Δογμ. πανοπλ. τίτλ. ΚΖ', νϐ'. «Τῶν μερῶν αὐτοῦ (τοῦ τῆς αἱ»ρέσεως δράκοντος) καὶ μελῶν τὰ καιριώτερα μὲν συνείληπται, τὰ δὲ »μέλλει, τὰ δὲ προαγγέλλεται καθ' ἑκάστην. Καὶ τρεφόμεθα χρηταῖς »ἐλπίσιν, ὡς οὐδὲ τὸ οὐράνιον ἐκφεύξεται τὴν ἐμμελῆ τοῦ θεοσυνεργήτου »βασιλέως ἔρευναν καὶ κατεσπουδασμένην ἀναζήτησιν, μεγάλαις φρον»τίσι κατατεινομένου παντὶ τρόπῳ πάντας αὐτοὺς εἴσω σαγήνης λαβεῖν, »καὶ καθαρὰ ζιζανίων ἀποφῆναι τῆς εὐσεβείας τὰ λήϊα».

Digitized by Google

σθέντων, καὶ τὰ τῆς αἱρέσεως δόγματα ἀποπτυσάντων, οὐ μόνον ἀπεσοβήθη ἡ ἀπειλητικὴ πρόοδος τοῦ κακοῦ· ἀλλὰ καὶ πᾶν αὐτοῦ ἴχνος εἰς τὸν μετέπειτα χρόνον παρὰ τοῖς Ἕλλησι γοῦν ἐξηλείφετο ἄν, εἰ μὴ τὴν τούτου λύμην μετεδίδου ἡ παρ' αὐτοῦ βαθύτερον μιανθεῖσα τῶν μοναχῶν τάξις· διότι καθὰ πληροφοροῦσιν ἡμᾶς αἱ περισωθεῖσαι ἱστορικαὶ εἰδήσεις παρὰ τοῖς μοναχοῖς εὗρε τελευταῖον ἡ αἵρεσις αὕτη καταφυγὴν καὶ ὑποστήριξιν.

Βασιλεύοντος τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλεξίου Ἰωάννου, τοῦ καὶ Καλοϊωάννου δι' ἀρετὴν κληθέντος (1118—1143), εὑρέθησαν ἔν τισι τῶν Μοναστηρίων συγγράμματα Κωνσταντίνου τινὸς Χρυσομάλλου τοὔνομα βογομιλικῶν βλασφημιῶν ἀνάμεστα (α). Ἀλλ' ἅμα τούτου γνωστοῦ τῇ Ἐκκλησίᾳ γενομένου, ὁ τότε πατριάρχης Λέων, ὁ ἐπικαλούμενος Στυππῆς, πράξει συνοδικῇ (1140) τά τε βιβλία καὶ τὸν συγγραφέα τῷ ἀναθέματι καθυπέβαλε.

Μικρὸν δὲ μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Μιχαήλ, τοῦ ἐπιλεγομένου Ὀξείτου, ἐν ἔτει 1143 πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως γενομένου, ἀνεφάνησαν αὖθις, ὡςαύτως διὰ μοναχῶν, ἀσθενῆ τινα τῆς βογομιλικῆς αἱρέσεως σκιρτήματα. Μοναχός τις, Νήφων ὀνομαζόμενος, καὶ δύο ἐπίσκοποι Λεόντιος καὶ Κλήμης, τῷ μητροπολίτῃ Τυάνων ὑποκείμενοι, διεθρυλήθησαν ὡς φρονοῦντες καὶ διδάσκοντες τὰ τῶν Βογομίλων. Τὰ κατ' αὐτῶν ἐκδοθέντα δύο συνοδικὰ τῆς Ἐκκλησίας ψηφίσματα, ἤ, ὡς τότε ἐκαλοῦντο, σημειώματα, εὐτυχῶς μέχρις ἡμῶν περισωθέντα, ἱκανὰ περὶ τῆς τότε καταστάσεως τῆς αἱρέσεως ἡμᾶς διδάσκουσι. Καὶ οἱ μὲν λόγοι τῆς τῶν δύο ἐπισκόπων καταδίκης ἦσαν ὅτι ἐδίδασκον τοὺς ἄνδρας ἀπέχεσθαι τῆς τῶν νομίμων γυναικῶν συνουσίας, ἀποχὴν κρέατος, καὶ γάλακτος, καὶ ἰχθύος, καὶ οἴνου, ἄχρι

(α) Λέοντ. Στυππ. σημείωμ. Α'. Ὅρα Σύνταγμ. ἱερ. καν. τόμ. Ε'. σελ. 76. «Ἀνεμάθομεν ἀνερευνήσαντες μίαν μὲν εἶναι βίβλον (δηλονότι τοῦ αἱρετικοῦ Χρυσομάλλου) παρὰ Πέτρῳ τινὶ μονάζοντι ἐπὶ τῇ τοῦ ἁγίου Ἀθηνογένους προκαθημένῳ μονῇ· ἑτέραν δὲ πάλιν τὴν παρὰ τῶν δηλωθέντων μοναχῶν, τῶν τὰ περὶ τούτου προσαγγελάντων προσαχθεῖσαν ἡμῖν, ἣν καὶ ἀναλαβέσθαι ἐξεῖπον ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ τοῦ Γηροκομείου μονῇ μονάζοντος».

Digitized by Google

χρόνων τριῶν· μετὰ δὲ ταῦτα ἀποκριμάτιστον παντελῆ τὴν τούτων ἀπόλαυσιν· τὸ μηδένα σώζεσθαι κοσμικόν, κἂν πᾶσαν ἀρετὴν διαπράξηται, εἰ μὴ μοναχὸς γένηται κτλ. Ὁ δὲ μοναχὸς Νήφων, ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς συνόδου βογομιλικῶς τῷ Θεῷ τῶν Ἑβραίων ἀνάθεμα εἰπών (α), καρεὶς τὸν πώγωνα περιωρίσθη ἐν τῇ μονῇ τῆς Περιβλέπτου.

Ἐν τούτοις παρατηρήσεως ἄξια καὶ τὰ εἰς τὴν τῶν εἰρημένων καταγγελίαν ἀφορῶντα. Οἱ τὸν μοναχὸν Νήφωνα πρὸς τὸν πατριάρχην καταγγείλαντες ἦσαν χωρικοὶ παντυχηνοί (β). Ὁμοίως δὲ καὶ τὴν τῶν ἐπισκόπων Λεοντίου καὶ Κλήμεντος, ὡς βογομιλιστῶν, καταγγελίαν ἐποιήσατο ἅπας ὁ λαὸς τῆς μητροπόλεως Τυάνων (γ). Ἐκ τούτων δὲ ὑποδηλοῦται ὅτι τῇ βογομιλικῇ αἱρέσει ὁ λαὸς ἀπηχθάνετο. Ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐφεξῆς περιστατικοῦ ἔτι ἐναργέστερον ἡ πρὸς αὐτὴν ἀπέχθεια καθορᾶται. Ὁ τὸν πώγωνα καρεὶς καὶ ὑπερόριος καταστὰς μοναχὸς Νήφων χάριν εὑρὼν παρὰ τῷ πατριάρχῃ Κοσμᾷ, τῷ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Ὀξείτου διαδόχῳ, ἀνεκλήθη παρ' αὐτοῦ ἐκ τῆς ἐξορίας. Ἀλλ' αὐτὸ καὶ μόνον ἤρκεσεν, ἵνα τὸν πατριάρχην τοῦτον, ἄνδρα ἀγαστὸν ἄλλως ὄντα καὶ σοφόν, τοσοῦτον διαβάλῃ παρὰ τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἄρχουσιν, ὥστε ἔκπτωτον τοῦ θρόνου γενέσθαι (δ).

Οὕτω τοίνυν ἡ αἵρεσις τῶν Βογομίλων παρὰ μὲν τοῦ πλήθους μισουμένη, παρὰ δὲ τῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν συντόνως καταδιωκομένη, ὀσημέραι περιεστέλλετο κατά τε ἀριθμὸν καὶ δύναμιν. Ἐκτὸς δὲ τούτων φαίνεται ὅτι τὰ τῆς πε-

---

(α) Ὅρ. Σύνταγμ. ἱερ. καν. τομ. Ε'. σελ. 94. Καὶ Ἰωάνν. Κίνναμ. Ἱστορ. Β', 6'.

(β) Αὐτόθι. σελ. 98. Σημείωμ. Α'. «Ὅσα ἀνηγγέλη ἡμῖν περὶ τούτου (τοῦ Νήφωνος) παρὰ τοῦ ἱερέως τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Θωμᾶ, καὶ Παντυχηνῶν χωριτῶν».

(γ) Αὐτόθι. σελ. 86. Σημείωμ. Β'. «Τὸ δὲ ἔγγραφον ἦν μὲν ἐκτεθειμένον, ὥςπερ ἐφαίνετο ἀπὸ τῶν ἐκφερομένων αὐτῷ σιγνογραφιῶν, παρὰ τῶν κληρικῶν καὶ ἀρχόντων καὶ οἰκητόρων ἁπλῶς τῆς μητροπόλεως Τυάνων».

(δ) Ἰωάνν. Κίνναμ. Ἱστ. Β', 6'.

Digitized by Google

ριστολῆς στοιχεῖα παρὰ ταῖς ἑλληνικαῖς τοὐλάχιστον κοινωνίαις ἔφερεν ἡ αἵρεσις αὕτη ἐν ἑαυτῇ· διότι πλὴν τῶν ἤδη γνωστῶν αὐτῆς δογμάτων, ἀξιωμάτων καὶ ἐθίμων εἶχεν, ἣ βαθμηδὸν προσέλαβε, καὶ ἄλλα τοιαῦτα, πρὸς ἃ αἱ κοινωνικαὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἕξεις καὶ αἱ θρησκευτικαὶ καὶ ἠθικαὶ διαθέσεις σφοδρῶς ἀντεμάχοντο (α). Ὅθεν παρ' αὐτοῖς μέν, ὥς τι φυτὸν ἐπείσακτον καὶ ὀθνεῖον, ταχέως ἀπομαρανθὲν ἐξέλιπε. Μετεφυτεύθη δὲ εἰς τοὺς Σλαύους, παρ' οἷς, ἅτε γνήσιον προϊόν, εὐδοκιμήσασα, ἐπὶ μακροὺς ἐπέζησε χρόνους, μέχρις οὗ ἄλλαις σλαυϊκαῖς αἱρέσεσι μιγεῖσα συνεχωνεύθη.

(α) Ἐν χειρογράφῳ χαρτίνῳ κώδικι σχήματος 4ου, ἐν τῇ κατὰ Ἄθω ερᾷ Μονῇ Δαύρᾳ εὑρισκομένῳ, οὗ τὸ περιεχόμενον συλλογὴ διαφόρων ζητημάτων, ὑπάρχει καὶ περικοπὴ ἐκ τῆς Δογματικῆς πανοπλίας, ὡς αὕτη ἔχει ἐν ταῖς ἐκδόσεσιν. Ἐν τέλει τῆς περικοπῆς ταύτης ὁ τὴν συλλογὴν ποιησάμενος, ζήσας, ὡς ὁ ἴδιος μὲν λέγει, ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατὰ δὲ τὴν ἡμετέραν κρίσιν περὶ τὴν ιδ' ἑκατονταετηρίδα, προστίθησιν ὡς ἐξ ἑαυτοῦ τάδε, ἀνέκδοτα τέως·

«Ἤκουσταί μοι περὶ τούτων τῶν τριςκαταράτων (τῶν Βογομίλων) »ὅτι ποιοῦσι ξένην καὶ ἀπόρρητον αἰσχρουργίαν· καὶ ἡ ἀπέκρυψεν αὐτὴν »ὁ ἐρωτώμενος παρὰ τοῦ βασιλέως ἢ μετέπειτα ἐφεῦραν αὐτὴν οἱ τού»του μαθηταί. Ποιοῦσι δὲ οὕτως· συνουσιάζεται ὁ πάππος αὐτῶν μὲ παρ»θένον, καὶ συλλαμβάνει ἡ παρθένος καὶ τίκτει. Ὅταν δὲ γένηται τριῶν »ἐτῶν τὸ παιδὶ συνάσσονται ὅλοι εἰς τὴν μιαρὰν συναγωγὴν αὐτῶν, »καὶ καθεσθέντες, ὡς ἐν χορῷ, θέτουν εἰς τὴν μέσην αὐτῶν ν(δ)οχεῖον· »ἵσταται τὸ παιδί. Αὐτοὶ δὲ οἱ τριςάθλιοι κρατεῖ ὁ καθεὶς εἰς τὴν ἀρι»στερὰν χεῖρα τίποτε ὀπωρικὸν καὶ εἰς τὴν δεξιὰν σουβλήν· καὶ λαλεῖ ὁ »πρῶτος τὸ παιδί, καὶ ὑπάγει εἰς ἐκεῖνον διὰ νὰ δώσῃ αὐτῷ ὀπωρικόν· »αὐτὸς δὲ ὁ τριςάθλιος κεντᾷ αὐτὸ μὲ τὸ σουβλήν. Εἶτα τὸ λαλεῖ ἕλ»λος, καὶ ποιεῖ τὰ ὅμοια, καὶ καθ' ἑξῆς ὅλοι, ἕως οὗ τελευτήσει. Εἶθ' οὕ»τως τὸ ποιοῦσι πυρίκαυστον καὶ συνάσσουν τὸ αἷμα καὶ τὴν τούτου κό»νιν καὶ ποιοῦν αὐτὰ ζύμην, καὶ χρῶνται ταῦτα εἰς ἁγιασμὸν οἱ τρις»άθλιοι. Ὦ τῆς ἀνοίας αὐτῶν καὶ τερατοποιίας, ἃς ποιοῦσιν οἱ ἀλιτήριοι »καὶ μεμιασμένοι. Ποῖος Σατανᾶς τοὺς ἐδίδαξε νὰ ποιῶσι τοιαύτην »ἀνοησίαν, ἀπορῶ καὶ ἐξίσταμαι· ἔφριξαν γάρ μου αἱ τρίχες ἐπὶ τοιαύ»την τερατοποιίαν».

Digitized by Google

Τὰ μὲν τέως εἰρημένα ὅτι εἰς τὰ ἐξωτερικὰ πρὸς ἀναστολὴν τῆς αἱρέσεως μέσα ἀναφέρονται φανερόν. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτων πρὸς ῥιζικὴν τοῦ κακοῦ θεραπείαν, καὶ πολλῷ μᾶλλον πρὸς ἀσφάλειαν τῶν μηδαμῶς ἐξ αὐτοῦ ἐπηρεασθέντων ἐκρίθησαν πρόςφορα καὶ ἄλλα πνευματικώτερα μέσα, οἱονεὶ φάρμακα διαρκῆ τε καὶ ἥπια. Ἦσαν δὲ τοιαῦτα τὰ εἰς τὸν Ζιγαβηνὸν Εὐθύμιον ἀποδιδόμενα συγγράμματα· οἷον ἡ Δογματικὴ πανοπλία, ἡ Ἑρμηνεία εἰς τοὺς Ψαλμοὺς καὶ τὸ εἰς τὴν κ. Διαθήκην μέγα ὑπόμνημα. Καὶ περὶ μὲν τοῦ τελευταίου τούτου ζιγαβηνείου πονήματος, ὃ ἤδη θείᾳ συνάρσει συμπληροῦται δι' ἡμῶν, παρακατιῶντες διαληψόμεθα. Ὡς πρὸς δὲ τὰ δύο πρῶτα τοσαῦτα ἴσως ἐνταῦθα ἱκανά, ὅσα ἁπλῶς ἀπαιτοῦνται εἰς δεῖξιν τῆς πλήρους καὶ ὁλικῆς ἐνεργείας κατὰ τῆς τῶν Βογομίλων αἱρέσεως. Καὶ δὴ πρῶτον περὶ τοῦ πρώτου.

Δογματικὴ πανοπλία.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος, οὗ προδεδήλωται ἤδη ἡ εἰς ἐκκλησιαστικὰς μελέτας τάσις, ἀφορμὴν ἐκ τῆς βογομιλικῆς συνταράξεως λαβὼν ἠβουλήθη χάριν τῶν ἑαυτοῦ ὑπηκόων καὶ τῶν διαδεξομένων αὐτὸν βασιλέων καταρτίσαι πόνημά τι ἀμυντικὸν ἐν τοῖς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἀγῶσιν (α). Ὅθεν ἐξ ἰδίας τε μελέτης καὶ τῇ συνδρομῇ πεπαιδευμένων ἀνδρῶν ἀπηνθίσατο ἐκ τοῦ λειμῶνος τῶν συγγραφῶν τῶν διασημοτέρων τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων ὅσα εἰς ὑπεράσπισιν τῶν ὀρθοδόξων δογμάτων κατὰ τῶν αἱρετιζόντων πρόςφορα ἔκρινε. Συλλεξάμενος δὲ παρέδωκε τῷ ἡμετέρῳ Εὐθυμίῳ, ἵνα συναρμολογήσῃ κατὰ τάξιν τὴν προςήκουσαν. «Καὶ δή, λέγει κατὰ λέξιν οὗτος, τὰ δόγματα τῶν μακαρίων Πατέρων καὶ προμάχων τῆς ὀρθῆς πίστεως διὰ τῶν τοῦ παρόντος καιροῦ σοφῶν καὶ πολυπείρων ἀνδρῶν ἐκλεξάμενος (ὁ Ἀλέξιος)

(α) Δογμ. πανοπλ. ἐν ἀρχῇ. «Ἵνα δὲ καὶ μετ' αὐτὸν οἱ βασιλεύοντες ἐνάγωνται πρὸς τὴν μίμησιν, ἐσκέψατο μάλα συνετῶς ἔγγραφον καὶ τοῖς τε καὶ πᾶσι τοῖς ὑπηκόοις καταλιπεῖν τὴν τῶν δογματικῶν ὅπλων παρασκευήν».

Digitized by Google

»καὶ συναγαγὼν *ἐμοὶ τὴν συνθήκην τούτων ἐπέτρεψε, καὶ* »*τάξιν ἐπιθῆναι τούτοις καὶ διεσκεμμένην ἁρμονίαν, καὶ λε-* »*λογισμένην οἰκονομίαν ἐκέλευσεν* (α)». Οὕτως ἄρα συνέστη τὸ πασίγνωστον τοῦτο πόνημα. Ὅτι δὲ τοῦτο ἐκτὸς τοῦ προοιμίου καὶ ἄλλων ἐπιεικῶς ὀλίγων μερῶν οὐκ ἐλογογράφησεν ὁ Εὐθύμιος, πᾶς τις, νομίζομεν, ὀφείλει ἀποδέξασθαι ἀδιστάκτως, ὅτε αὐτὸς οὗτος ὁμολογεῖ τοῦτο διαῤῥήδην καὶ κατ' ἐπανάληψιν.

Ἀλλ' ἔστιν ᾧ ἄλλως πως περί τε τούτου καὶ τῆς ἀξίας τῆς Πανοπλίας κρίνειν παρίσταται. Τίς δ' οὗτος; αὐτὸς πάλιν ὁ καὶ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς Οὔλμαννος· ὅστις τὸ μὲν βλέμμα ὑγιὲς ἔχων, πλὴν μυωπάζων καθ' ὑπόκρισιν, διεῖδεν ὅτι πατὴρ τῆς βίβλου ἐστὶν οὐχ ὁ Ἀλέξιος, ἀλλ' ὁ Εὐθύμιος· τῇ δὲ τῶν γνώτεων πληθώρᾳ βαρύτατος εἶναι δοκῶν καὶ πολυτελέστατος, τοσοῦτον ἐλαφρὸν αὐτὸ ἐξέλαβεν, ὥστε γαύρως ἀπολακτίζει ὡς παιδικὸν ἄντικρυς ἄθυρμα. Καὶ συγγνώμη, εἰ, ἔξω πως τοῦ προκειμένου φερόμενοι, ἐπὶ μικρὸν παρακολουθῆσαι μέλλομεν ταῖς περὶ τούτων κρίσεσιν αὐτοῦ.

Ἡ ἐλλόγιμος Ἄννα, ἧς τὴν ἀμφιλαφῆ καὶ βαθεῖαν παιδείαν ἐξαιρετικῶς τιμᾷ ὁ καλὸς Οὔλμαννος, καλεῖ τὸν Ζιγαβηνὸν «γραμματικῆς εἰς ἄκρον ἐληλακότα, καὶ ῥητορικῆς οὐκ ἀμελέ- »τητον ὄντα, καὶ τὸ δόγμα ὡς οὐκ ἄλλος τις ἐπιστάμενον(β)». Οὗτος δὴ μάλιστα ὁ τελευταῖος τῆς Ἄννης πρὸς τὸν Ζιγαβηνὸν ἔπαινος παρώξυνε τὸν ἄνδρα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἀνενδοιάστως ἀνεκήρυξεν αὐτόν, ὡς τῶν ἱερῶν δογμάτων οὐδ' ἐπὶ πολλῆς, οὐδ' ἄκρῳ δακτύλῳ, οὐδ' ἐν χρῷ, τὸ τοῦ λόγου, ἁψάμενον. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἁπλῶς ἠρκέσθη. Ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ ὁ εὐφάνταστος οὗτος θεολόγος καὶ τὴν καθόλου τότε ἀνατολικὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ ἐφαντάσθη καὶ παρέστησεν ὡς κατατρυχομένην θεολογικῆς παιδείας λιμῷ, οὐκ οἴδαμεν ὅσῳ· ἰδοὺ ἐν μεταφράσει οἱ λόγοι αὐτοῦ· «Ὁ Ζιγαβηνὸς μεγάλην παρὰ τοῖς συγχρόνοις ἐκέ- »κτητο φήμην, ὡς τῶν ἱερῶν δογμάτων διδάσκαλος· διότι οὐ »μόνον παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου *ἔλαβε τὴν ἐντολὴν*

(α) Αὐτόθι. (β) Ἀλεξ. βιβλ. ΙΕ'. σελ. 1175.

Digitized by Google

»τοῦ *συναρμολογῆσαι* πολεμικόν τι τῶν δογμάτων σύστημα· »ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου θυγάτηρ, ἡ πεπαι»δευμένη Ἄννα, χαρακτηρίζει αὐτόν, ὡς τέλειον γραμματικὸν »καὶ ῥήτορα, καὶ ἐξυμνεῖ, ὡς ὑπὲρ πάντας τὰ δόγματα ἐπιστά»μενον. Ἀλλ' ὁ ἔπαινος οὗτος ἐναργεστάτη ὄντως ἐστὶν ἀπόδει»ξις (!) τῆς θεολογικῆς πτωχείας (!) τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας »ἐπὶ Ζιγαβηνοῦ. Τοσοῦτον εὔωνον τὴν τοῦ δογματικοῦ θεολόγου »φήμην, ὥςπερ οὗτος, πάνυ ὀλίγοι, καὶ ἴσως οὐδεὶς ἐκτήσατο· »Ἀπίστευτον ὄντως τὸ πρᾶγμα τοῖς μὴ ἰδίοις ὀφθαλμοῖς ἑαυτοὺς »πληροφορήσασι. Καὶ ὅμως οὐδὲν ἧττον ἡ χειρωνακτικὸς αὐτό»χρημα ὑπῆρξεν ὁ τρόπος, δι' οὗ ἐνήργησεν ὁ Εὐθύμιος, ἵνα τὸ »ὄνομα αὐτοῦ μέχρι τῆς σήμερον μνημονεύηται ἐν τῇ τῆς δογ»ματικῆς ἱστορίᾳ (α). Πολυμαθὴς ὑπῆρξε πάντως ὁ ἀνήρ. Ἀλλὰ »τὸ βρῖθος τῆς διανοίας καὶ τὸ ἐταστικὸν τοῦ πνεύματος οὐκ »ἐδιάζουσιν αὐτῷ. Ἡ δὲ τῶν ἰδιοτήτων τούτων στέρησις οὐδα»μοῦ γίνεται τοσοῦτον καταφανής, *ὅσον ἐν τοῖς δογματικοῖς »αὐτοῦ συγγράμμασιν* (β) ».

Οὕτως ἐν ὀλίγαις γραμμάτων σειραῖς ὁ εὐτυχὴς Οὔλμαννος, ὡς διὰ μαγικῆς τινος ῥάβδου, κατώρθωσεν ἵνα παραστήσῃ τὸν μέγαν Ἑρμηνευτὴν μονονοὺ γυμνὸν πάσης δογμάτων ἰδέας. Ἀπέδειξε δηλαδὴ ταχυδακτυλουργικῷ, οὕτως εἰπεῖν, τῷ τρόπῳ οὐχ ὅπερ ἔδει, ἀλλ' ὅπερ ἐβούλετο δεῖξαι. Καὶ τίς μὲν ἡ τῆς δογματικῆς Πανοπλίας ἀξία, τοῦτο ἄλλου καὶ τόπου καὶ χρόνου ζήτημα. Ὁ δὲ σοφὸς Οὔλμαννος, ἐξ ὅσων εἶπε, φανερὸς γίνεται ὅτι τὴν οἵαν δήποτ' οὖν ταύτην συγγραφὴν τίθησι πρὸ τῶν ὀξυδερκῶν αὐτοῦ ὀφθαλμῶν, ὡς καθαρῶς ζιγαβήνειον ἔργον. Τοῦτο δηλοῦσιν, ἃ νεανικῶς μᾶλλον ἢ πικρῶς λέγει· «ἡ ἐπιπολαιότης αὐ-

(α) Aber in der That war es nicht viel mehr als blosse Fingerthätigkeit, wodurch Euthymius bewirkt hat, dass man seinen Namen bis auf den heutigen Tag in der Geschichte der Dogmatik nennt.

(β) Ὀρ. Theolog. Stud. und Kritiken. 1833. s. 664. Ἡ αὐτόθι τοῦ Οὐλμάννου πραγματεία ἐπιγράφεται, die dogmatische Entwickelung der griech. Kirche im zwölften Jahrhundert.

Digitized by Google

»τοῦ (τοῦ Ζιγαβηνοῦ) καὶ ἐλαφρότης οὐδαμοῦ καθίστανται το»τοῦτον καταφανεῖς, ὅσον ἐν τοῖς δογματικοῖς αὐτοῦ συγγράμ»μασι»· διότι, ἐκτὸς τῆς Πανοπλίας, ἄλλο τοιοῦτο δογματικὸν τοῦ Ζιγαβηνοῦ πόνημα, καὶ εἴ που διεσώθη, οὐκ εἶδε τέως τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος. Πῶς ἄρα ὁ τηλικοῦτος τὴν ἔμφασιν ἐπικριτὴς εἰς τοσοῦτο παχυλὸν περιέπεσε λάθος; ζητητέον τοῦτο.

Ἡ κομνινὴ Ἄννα, ἡ τὰ κατὰ τὴν βίβλον ταύτην τῇ ἱστορίᾳ παραδοῦσα, γράφει ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ «μοναχόν τινα, Ζιγα»δηνὸν καλούμενον, μεταπεμψάμενος ἐπέταξεν ἁπάσας τὰς αἱ»ρέσεις ἐκθέσθαι ἑκάστην ἰδίᾳ, καὶ ἐφ' ἑκάστῳ τὰς τῶν ἁγίων »Πατέρων ἀνατροπὰς ἐγγράψασθαι... Ταύτην τὴν βίβλον δογ»ματικὴν Πανοπλίαν ὁ αὐτοκράτωρ ὠνόμασε (α)». Ταῦτα ἀφηγουμένη ἡ κλεινὴ ἱστοριογράφος, παντί που δῆλον, ὅτι οὐ πάνυ ὡρισμένως τὸν συλλογέα διαστέλλει τοῦ συναρμολογητοῦ. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ῥητῶς παρ' αὐτῆς σημειούμενον, ὅτι τὴν ἐπιγραφὴν ἐπὶ τῆς βίβλου ἔθηκεν ὁ αὐτοκράτωρ, εἰς τοὐναντίον προφανῶς ἄγει τὸν ἀναγνώστην συμπέρασμα· ὅτι δηλαδὴ τοῦτο καὶ μόνον ἦν ὃ ὁ βασιλεὺς εἰς τὰ τῆς βίβλου συνεισήνεγκε· τοῦ δὲ ὅλου ἔργου πατὴρ ἐγένετο ὁ Εὐθύμιος (β). Εἰ λοιπὸν ἐκ τῶν ῥημάτων τούτων τῆς Ἄννης παρεπλανᾶτο, ὡς ἄλλοι, καὶ ὁ Οὔλμαννος, τάχα ἦν αὐτῷ τῆς διαβολῆς ἡ ἄγνοια πρόφασις, καὶ ταῖς κρίσεσιν αὐτοῦ ἰδίαζεν ἂν τὸ ἐξ ἀγνοίας τραχὺ καὶ φορτικόν, ἀλλ' οὐ τὸ λοίδορον καὶ ὑβριστικὸν ἐκ προθέσεως. Ἀλλ' ὁ ἀνὴρ οὐδὲ ἐπιτιμᾷ οὐδὲ δυςφημεῖ οὐδὲ σκώπτει ἐκ παρανοήσεως, ἀλλὰ σοφιζόμενος ὑποκρίνεται ἄγνοιαν. Τοῦτο καὶ ἡμεῖς, καὶ πᾶς ἄλλος ἐξάπαντος ὑπονοεῖ ἐκ τῶν ἑξῆς λόγων, τῶν περιεχομένων ἐν ᾧ ἀνωτέρω παρενείραμεν τοῦ ποιηματίου αὐτοῦ χωρίῳ· «ὁ Ζιγαβηνὸς παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου »ἔλαβε τὴν ἐντολὴν *ἵνα τακτοποιήσῃ* (!) πολεμικόν τι τῶν

(α) Ἀλεξ. βιβλ. ΙΕ'. σελ. 1176.

(β) Ἐκ τούτου τοῦ χωρίου τῆς συγγραφῆς τῆς Ἄννης ἄλλοι τε καὶ ὁ ἀοίδιμος Φαρμακίδης περιπλανηθεὶς γράφει (Ἑρμην. εἰς τὰ τέσσ. Εὐαγγ. τόμ. Α'. σελ. ιδ')· «κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ σ υ ν έ τ α ξ ε ν ὁ Εὐθύμιος τὴν δογματικὴν Πανοπλίαν».

Digitized by Google

»δογμάτων σύστημα (α)». Ὥστε πρὸς αὐτὸν καὶ τοὺς κατ' αὐτὸν ἐν γνώσει ὑπηχοῦντας τὸ κοινὸν μισοβυζάντιον ᾆσμα, πᾶσα μὲν συζήτησις περιττή· εὐχῆς δὲ μᾶλλον χρεία, ἵνα αὐτὴ τέλος πάντων ἡ ἀλλοιωθεῖσα ἤδη ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ τῆς Ἀνατολῆς κατάστασις διδάξῃ τοὺς τῆς Ἑσπερίας σοφοὺς τὴν ἐπαινετὴν παλινῳδίαν, ἐπ' ἰδίῳ τε ἀγαθῷ καὶ τῆς ἱερᾶς ἐλευθερίας.

Ἀλλ' ἐάσαντας τὰ τοῦ Οὐλμάννου ἔχειν, ὡς δὴ καὶ ἔχουσιν, ἀνοιστέον τὸν λόγον ἐπὶ τὸ προκείμενον.

Ἡ τοίνυν Δογματικὴ πανοπλία, ἐκ τῶν συγγραφῶν τῶν παλαιῶν καὶ διασήμων τῆς Ἐκκλησίας Διδασκάλων ἀπηνθισμένη, ὡς εἴρηται, σκοπὸν προὐτίθετο την ἀνατροπὴν καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν ἐπικρατεστέρων αἱρέσεων, ὅσαι τότε μᾶλλον ἢ ἧττον κατελυμαίνοντο τὴν Ἐκκλησίαν (β). Διῄρηται δὲ τὸ ὅλον σύνταγμα εἰς τίτλους ΚΗ', ὧν ὁ ΙΒ', ΙΓ' καὶ ΚΗ' διὰ τοῦτο μάλιστα σημειωτέοι· ὅτι ἐν ταῖς διαφόροις κατὰ καιροὺς ἐκδόσεσι τοῦ πονήματος νῦν μὲν παρελείποντο, νῦν δὲ συμπεριελαμβάνοντο, ἀναλόγως τοῦ τῆς ἐκδόσεως τόπου. Ἐξεδόθη δὲ τὸ πρῶτον ἡ Πανοπλία ἐν μόνῃ λατινικῇ μεταφράσει τῷ 1555 ὑπὸ Πέτρου Φραγκίσκου Ζίνου ἐν Βενετίᾳ. Εὐθὺς δὲ κατόπιν τῷ 1556 ἀνετυπώθη ἐν Λουγδούνῳ. Εἶτα τῷ 1570 ἐν Παρισίοις. Μετὰ ταῦτα πάλιν ἐν Λουγδούνῳ τῷ 1677, καὶ κατεχωρίσθη ἐν τῷ ΙΕ' τόμῳ τῆς βιβλιοθήκης τῶν Πατέρων. Ἐν πάσαις ταύταις ταῖς ἐκδόσεσιν οἱ τίτλοι ΙΒ' καὶ ΙΓ', ὡς τὰς παπικὰς στηλιτεύοντες καινοτομίας, παρελείφθησαν.

(α) Τὰ αὐτὰ παραδόξως ἐπαναλαμβάνει ὁ Οὐλμαννος πλατύτερον καὶ ἐν σελ. 668 τῆς ἧς ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν διατριβῆς αὐτοῦ.

(β) Δογμ. πανοπλ. ἐν ἀρχῇ. «Ἐκτεθήσονται δὲ τάξει τινὶ κατὰ τοὺς »χρόνους αἱ τῶν ἄλλων, ὡς ἐν ἐκλογῇ, κακῶν ἐπιλογεῖται αἱρέσεις, τὰς »ἀνατροπὰς ἑπομένας ἔχουσαι. . . Τὰς μὲν οὖν παλαιοτέρας, ὡς πρὸ »πολλοῦ σεσηπυίας καὶ πάντῃ διαφθαρείσας παρεδράμομεν· τὰς ἐπισημοτέρας δέ, καὶ ὧν εἰ καὶ ἡ φλὸξ ἀπεμαράνθη, παραλυποῦντες ἔτι »τὴν Ἐκκλησίαν οἱ ἄνθρακες, ταύτας ἐστήσαμεν σκοποὺς εἰς τὸ βάλλε»σθαι καὶ κατατοξεύεσθαι».

Digitized by Google

Ἄλλη τῆς δογματικῆς πανοπλίας ἔκδοσις ἐν μόνῳ τῷ πρωτοτύπῳ ἑλληνικῷ κειμένῳ ἐγένετο ἐν ἔτει 1710 ἐν Τεργοβύστῳ τῆς Βλαχίας ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Δρύστρας Ἀθανασίου· ὃς καὶ ἀφιέρωσεν αὐτὴν τῷ υἱῷ τοῦ τότε τῆς Βλαχίας ἡγεμονεύοντος Ἰωάννου Κωνσταντίου Μπραγιωβάνου Στεφάνῳ Βοεβόδᾳ. Καὶ συμπεριέλαβε μὲν ὁ ἀοίδιμος ἐκδότης ἐν αὐτῇ τοὺς τέως ἐξοστρακιζομένους τίτλους ΙΒ' καὶ ΙΓ'. ὠβέλισεν ὅμως καὶ αὐτὸς τὸν ΚΗ'. Αἰτία δὲ τούτου ὑπῆρξεν ὁ τῶν δυναστευόντων Μουσουλμάνων φόβος· διότι ἐν τῷ τίτλῳ τούτῳ περιείχετο ἀνασκευὴ τῆς τοῦ Μωάμεθ δυςεβείας καὶ πλάνης. Τέλος, τό τε ἑλληνικὸν κείμενον πλῆρες καὶ τὴν λατινικὴν αὐτοῦ μετάφρασιν ἐξέδωκεν ἐν Παρισίοις τῷ 1865 ὁ Μίγνιος, καὶ κατέταξεν ἐν τῷ ΡΔ' τόμῳ τῆς Πατρολογίας τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Ἑρμηνεία εἰς τοὺς Ψαλμούς.

Ἐκ τῶν βιβλίων τῆς π. Διαθήκης, ἃ ὁ Εὐθύμιος ὑπεμνηματίσατο, μέχρι τοῦδε εἰσὶν ἐκδεδομένοι οἱ ρν' Ψαλμοί, οἱ παρ' αὐτοῦ πάντες τῷ Δαυὶδ ἀποδιδόμενοι. Ἀλλ' ἔστιν εἰκάσαι ὅτι ὁ δεξιώτατος οὗτος ἑρμηνευτὴς οὐ περιωρίσθη εἰς τοῦτο μόνον· ἀλλ' ὑπεμνηματίσατο πιθανῶς καὶ πάντα ἢ γοῦν τὰ πλεῖστα τῶν τῆς π. Διαθήκης βιβλίων, πλὴν ἴσως τοῦ τῆς Πεντατεύχου, ἣν οἱ Βογόμιλοι ἀπορρίπτοντες ἀπαραποίητον ἀφῆκαν καὶ ἀπαραχάρακτον. Εἰς τὴν εἰκασίαν ταύτην ἀφορμὴν εὔλογον δίδουσι τὰ παρὰ Φαβρικίῳ ἀναφερόμενα (α), ἅπερ καὶ ἄλλοι ἐπανέλαβον· ὅτι δηλαδὴ ἐν διαφόροις τῆς Ἑσπερίας βιβλιοθήκαις εὑρίσκονται ἐν χειρογράφοις κατακείμενα ὑπομνήματα αὐτοῦ εἰς τὸ Ἆσμα τῶν Ἀσμάτων καὶ εἰς ἄλλα τινὰ τῶν τῆς π. Διαθήκης βιβλίων.

Τὸ εἰς τοὺς Ψαλμοὺς ὑπόμνημα τοῦ Ζιγαβηνοῦ ἐν λατινικῇ μόνον μεταφράσει ἐξεδόθη ἐν Οὐηρώνῃ (Verona) τῷ 1530 ὑπὸ Σαύλου ἐπισκόπου Βρουγῶν (Brugatenses). Τῇ πρώτῃ ταύ-

(α) Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 341.

Digitized by Google

τῃ ἐκδόσει ἐπηκολούθησε δευτέρα, ἡ ἐν Παρισίοις τῷ 1730. Τρίτη, ἡ αὐτόθι πάλιν τὸ δεύτερον ἐν ἔτει 1760. Τετάρτη, ἡ ἐν Λουγδούνῳ μετ' οὐ πολύ, ἥτις καὶ ἀπετέλεσε τὸν ΙΘ' τόμον τῆς μεγάλης τῶν Πατέρων βιβλιοθήκης· καὶ ἄλλαι ἀλλαχοῦ ὁμοίως. Ἡ ἀλλεπάλληλος αὕτη τοῦ πονήματος ἀνατύπωσις φανερὸν ὅτι ἐμαρτύρει τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν ἀρίστην ὑποδοχὴν παρὰ τοῖς λογίοις. Ὅθεν καὶ ὁ ἐλλόγιμος Βονγιοβάννης ἐκ τούτων κυρίως παροτρυνθείς, ὡς αὐτὸς λέγει, ἐπεχείρησεν ἐν Βενετίᾳ τῷ 1763 νέαν μὲν αὐτοῦ ἔκδοσιν, πληρεστέραν δὲ ὅμως τῶν τέως καὶ τελειοτέραν, ὡς περιέχουσαν σὺν τῇ λατινικῇ μεταφράσει καὶ τὸ πρωτότυπον ἑλληνικὸν τοῦ Συγγραφέως κείμενον (α). Ὧδε σημειωτέον ὅτι ἐκ ταύτης ἐγένετο ἡ εἰς τὴν ἡμετέραν ἁπλῆν διάλεκτον παράφρασις τῆς ἑρμηνείας τῶν Ψαλμῶν ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Νικοδήμου, ἥτις ἐτυπώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν ἔτει 1819. Ἐκ δὲ τῶν κατόπιν ἀναφανεισῶν μνημονευτέον μάλιστα τῆς τελευταίας ἐν Παρισίοις τῷ 1864 γενομένης ὑπὸ Μιγνίου, ὃς τὴν τοῦ Ζιγαβηνοῦ ἑρμηνείαν εἰς τοὺς Ψαλμοὺς συμπεριέλαβεν ἐν τῷ ρκη' τόμῳ τῆς Πατρολογίας τῶν Ἑλλήνων Πατέρων (β).

Ἑρμηνεία εἰς τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια.

Ἐκ τῶν περισωθέντων συγγραμμάτων τοῦ Εὐθυμίου τοῦτό ἐςιν, ὃ αὐτὸν κυρίως ἐκλέϊσεν. Ἡ ἐπιμελημένη φιλοκαλία, ἡ περὶ τὴν σύνταξιν πανταχοῦ προδηλουμένη φιλοπονία, καὶ ἡ ἄλλη ἀξιόλογος οἰκονομία ἔπεισαν πάντας τοὺς περὶ αὐτοῦ ὁπωςδήποτε λόγον

(α) Ant. Bongiovanni, in oper. Theophyl. «Plures enim ante »hanc ejus operis editiones Latinae prodierunt; altera Veronae, »altera Venetiis, Parisiis aliae, aliae aliis in locis. Quid hoc sibi »vult? Id opus nimirum esse longe optimun atque praestantissi»mum: ni enim tale esset, placere tantopere non potuisset, id»que semper, et omnis, et ubique».

(β) Ἐκ τῶν ἤδη ἀνευρεθέντων ὑπομνημάτων τοῦ Εὐθυμίου εἰς τὰς τῶν Ἀποστόλων ἐπιστολὰς μανθάνομεν, ὅτι οὗτος τὴν τῶν Ψαλμῶν ἐξήγησιν, πάντως δὲ καὶ τὴν τῶν ἄλλων τῆς π. Διαθήκης βιβλίων,

Digitized by Google

ποιησαμένους, ὅτι συνετάχθη ὑψηλῷ βασιλικῷ κελεύσματι (α). Ὡς τοιοῦτο βασιλικῆς φιλοτιμίας σπούδασμα ἐξέλαβεν αὐτὸ καὶ ὁ πρῶτος αὐτοῦ ἐν τῷ ἑλληνικῷ κειμένῳ ἐκδότης, Φριδερίκος ὁ Ματθαίου. Ὅς ὅμως, ἐπειδὴ τὸ μὲν προοίμιον τῆς συγγραφῆς ἀπώλετο, ἔνθα ἦν πάντως τῷ συγγραφεῖ ὁ ἁρμόδιος τῆς τοιαύτης ὑπομνήσεως τόπος· ἄλλοθεν δὲ ῥητή τις περὶ τούτου μαρτυρία οὐδεμία περιῆλθε μέχρις ἡμῶν, φαίνεται ὅτι τῷ διστακτικῷ, ἴσως, τὸ ὁριστικὸν τῆς ἑαυτοῦ γνώμης ἐκόλασε· διότι λέγει· «ἴσως τὴν σύνταξιν τοῦ πονήματος τούτου, ὥςπερ καὶ τῆς Πανοπλίας (;) ἀνεδέξατο ὁ Εὐθύμιος προσταγῇ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου, πλείονας ἔχων γραφεῖς, μισθουμένους αὐτοκρατορικοῖς ἀναλώμασιν (6)». Ἀλλ' εἰ καί τις ἀκριβολογίας χρεία εἰς δεῖξιν τῆς αἰτίας, ἐξ ἧς ὁ Ζιγαβηνὸς ὡρμήθη εἰς τὴν τοῦ προκειμένου ἔργου συγγραφήν, μικρά τις ἀνακεφαλαίωσις τῶν πρόσθεν ἀρκεῖ.

Ἡ τῶν Βογομίλων αἵρεσις, ἣν σκοπὸν τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ πόνων ὁ ἡμέτερος Συγγραφεὺς ἔστησεν, ἐστήριζεν ἑαυτήν, ὡς προδεδήλωται ἤδη, ἐπὶ δοξῶν συναγομένων ἐκ προβεβουλευμένης παραφθορᾶς καὶ διαστροφῆς τοῦ νοήματος τῶν θείων Γραφῶν, καὶ μάλιστα τῆς κ. Διαθήκης. Ἡ δὲ δογματικὴ Πανοπλία, ὡς ἔργον ἀμυντικὸν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ὅτι ἀρνητικὸν ἦν ἁπλῶς κατὰ τῆς αἱρέσεως φάρμακον, πρόδηλον. Ἑπομένως ἡ ἀπαλλαγὴ ἐκ τῆς αἱρετικῆς λύμης τῶν τυχὸν ἐξ αὐτῆς ἐπηρεασθέντων, καὶ

προεπεξειργάσθη τῆς ἐξηγήσεως τῆς κ. Διαθήκης. Οὕτως ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ τέως ἀνεκδότῳ ἑρμηνείᾳ εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν 6', 8· «Ταυτὶ δὲ καὶ πάντα τὰ ῥητά, εἰ καὶ περὶ τῆς κοινῆς ἀνθρωπότητος εἴρηται, ὡς ἐν τῇ ἐξηγήσει τῆς βίβλου τῶν Ψαλμῶν κατὰ λέξιν ἀκριβῶς ἡρμήνευται· ἀλλ' ὅμως κἀξ».

(α) Ἐκ τῶν ἡμετ. ὅρ. Θ. Φαρμακίδ. ἐν τοῖς προλεγομ. τῆς ἑρμην. εἰς τὴν κ. Διαθ. τόμ. Α'. σελ. ιδ'. Καὶ Μελ. Ἀθην. Ἐκκλ. ἱστορ. τόμ. Γ'. σελ, 14. «Εὐθύμιος ὁ Ζυγαβηνός, ἀνὴρ ἐν λόγοις παιδείας διάσημος... Ἔγραψε δὲ γλαφυρώτατα σχόλια εἰς τὴν θείαν Γραφὴν κατὰ προσταγὴν Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, τοῦ αὐτοκράτορος».

(6) Frid. Matth. praefac. p. 5. «Forte hunc laborem etiam, sicuti Panopliam, jubente Alexio Comneno suscepit, ac plures scribas imperatoriis impensis conductos habuit».

Digitized by Google

ἔτι μᾶλλον ἡ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει ἐδραίωσις τοῦ εὐσεβοῦς πληρώματος ἀπῄτουν, ἵνα αἱ θεῖαι Γραφαὶ ἑρμηνευθῶσιν ὀρθῶς κατά τε πνεῦμα καὶ γράμμα, καὶ διὰ πολλῶν ἀντιγράφων διαδοθῶσιν εἰς τὸ κοινόν. Αὕτη καθ' ἡμᾶς ἐγένετο ἡ πρώτη καὶ κυρία αἰτία, ἐξ ἧς τὸ μέγα τοῦτο προὔκυψε πόνημα (α). Τὸ δὲ εἰ οἴκοθεν ὁ Συγγραφεύς, τὴν ἀνάγκην κατανοήσας, ἐπελήφθη τοῦ σπουδαίου τούτου ἔργου, ἐν ᾧ ὑπὲρ πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἠὐδοκίμησεν· ἢ τῇ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου προςταγῇ, ἀδύνατον, τό γε νῦν, ἐξακριβωθῆναι διὰ τὴν ἔλλειψιν σαφῶν εἰδήσεων. Ἄλλως τε δὲ καὶ μάταιον καθ' ἡμᾶς τὸ τὰ δυςδιάκριτα διυλίζειν. Ἂν ἐκ τῆς φοβερᾶς τοῦ αἰῶνος ἐκείνου συνταράξεως, ὥς τι γαληναῖον τῆς εἰρήνης σύμβολον, τοῦτο δὴ τὸ ἔργον ἀνεφάνη, καὶ ταῖς ἡμετέραις ἐκληροδοτήθη γενεαῖς· δικαιοσύνης καθῆκον, ἵνα τῷ τε βασιλεῖ Ἀλεξίῳ καὶ τῷ Ζιγαβηνῷ Εὐθυμίῳ τὰς αὐτὰς ἐξίσου ἀπονείμωμεν χάριτας· διότι ἀμφότεροι μετὰ τοῦ αὐτοῦ εἰργάσθησαν

(α) Καίπερ οὐδαμοῦ τοῦ πολυτόμου τούτου πονήματος ῥητῶς ὁ Εὐθύμιος ἀναφέρων τοὺς Βογομίλους, ὅμως πολλαχοῦ αὐτοὺς ὑπαινίσσεται. Οὕτως ἑρμηνεύων τὰς τοῦ Ἀπυστόλου Παύλου λέξεις· υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν (Ῥωμ. η', 23) λέγει· «τὴν ἀπὸ τῶν παθῶν καὶ τῆς φθορᾶς λύτρωσιν παὐτοῦ. Ἡ μὲν γὰρ ἐνταῦθα υἱοθεσία διαπίπτει πολλάκις· πολλοὶ πγὰρ υἱοθετηθέντες γεγόνασι κύνες». Τὸ δὲ κύνες, ὅτι εἰς τοὺς Βογομίλους ἀφορᾷ, ὡς ἀρνουμένους τὴν τῶν σωμάτων ἀνάστασιν, δῆλον ἐκ τοῦ Στηλιτευτικοῦ, ἐν ᾧ ἀπαντᾷ ἡ αὐτὴ λέξις, ὡς κατηγόρημα τοῦ συνοδοιποροῦντος τῷ Εὐθυμίῳ Βογομίλου. Ἀλλαχοῦ δ' ὁμοίως μὴ ὀνομάζων αὐτοὺς ἀναιρεῖ αὐτῶν τὰ δόγματα· ὡς λ. χ. ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῶν ἀποστολικῶν λόγων· «ἀναστατοῦντες ἑαυτοῖς πτὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ (Ἑβρ. ς', 4). Ἔνθα σημειοῖ· «ἄρα ὁ ἀναβαπτιζόμενος ἀνασταυροῖ τὸν Χριστὸν δι' ἑαυτοῦ ἢ ἐφ' ἑαυτῷ καί, ὡς πάλιν βαπτιζόμενος, εἰςάγει ὅτι πάλιν ὁ Χριστὸς ἐσταυρώθη. Ὥςπερ οὖν πἅπαξ, ἀλλ' οὐ δεύτερον ἐσταυρώθη ὁ Χριστός· οὕτως ἅπαξ, ἀλλ' οὐ πδεύτερον χρὴ βαπτίζεσθαι». Δέδεικται δ' ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι οἱ Βογόμιλοι καθυπέβαλλον εἰς ἀναβαπτισμὸν τοὺς Ὀρθοδόξους. Ἄρα ἔκ τε τούτων καὶ ἐξ ἄλλων παραπλησίων κρατύνεται ἔτι μᾶλλον ἡ κρίσις, ὅτι ἡ αἵρεσις αὕτη ἐγένετο τῷ Εὐθυμίῳ αἰτία εἰς συγγραφὴν τοῦ παρόντος πονήματος.

Digitized by Google

ζήλου πρὸς στήριξιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ πρὸς περιστολὴν καὶ καθαίρεσιν τῆς βογομιλικῆς αἱρέσεως· ἥτις τῇ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῇ, δεινῶς ἤδη συγκεχυμένῃ οὔσῃ ἐκ παλαιῶν καὶ νεωτέρων ἀφορμῶν, πολλῷ δεινοτέραν τὴν σύγχυσιν ἐπήνεγκεν ἄν.

Ὁ Ζιγαβηνὸς τὴν κ. Διαθήκην ἑρμηνεύων ἐβασάνιζε παντοιοτρόπως τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τῶν ἱερῶν Συγγραφέων· παρέβαλλεν ἐσπουδασμένως τὰς γνώμας πάντων τῶν προγενεστέρων ἑρμηνευτῶν καὶ ἐδέχετο εὐστόχως τὴν οὖσαν ὀρθοτέραν. Τῷ Ὠριγένει, τῷ Διδύμῳ, τῷ Σεβήρῳ, τῷ Εὐσεβίῳ, τῷ Κυρίλλῳ, τῷ Θεοδωρήτῳ, Βασιλείῳ τῷ μεγάλῳ καὶ τῷ Ναζιανζηνῷ Γρηγορίῳ, καὶ εἴ τινι ἄλλῳ τῶν περὶ τὴν τῶν Γραφῶν ἑρμηνείαν δεινῶν, ἐχρῆτο ὁ Ζιγαβηνὸς ὡς ὁδηγοῖς ἀπλανέσιν. Πλὴν ἀλλ' ᾧ ἰδίως κατὰ πόδα ἠκολούθει, ὑπῆρξεν ὁ Χρυσόστομος. Καὶ παρέκλινε μὲν τοῦ παλαιοῦ καὶ μεγάλου τούτου Ἑρμηνευτοῦ ἔστιν ὅπου· ἀλλὰ τοῦτο ἐποίει ἀναγκαζόμενος ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος ὃν διετύπου ἐπὶ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ· διότι ὁ μὲν Χρυσόστομος τὰς θείας Γραφὰς ἡρμήνευσεν ἐπ' ἐκκλησίᾳ ἐνώπιον τοῦ πλήθους, τῷ τῶν ὁμιλιῶν σχήματι χρώμενος. Διὸ τῇ αὐστηρᾷ τῆς ἐξηγήσεως συνεχείᾳ οὐχ εἵπετο· ἀλλ' εὐκινήτως ἀπὸ ζητημάτων ἑτέρων, εἰς ἕτερα μετέβαινεν, εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ χριστιανικὴν τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ διάπλασιν ἀποβλέπων. Ὁ δὲ Ζιγαβηνὸς τῆς ἑρμηνευτικῆς αὐτοῦ συγγραφῆς σκοπὸν ἔστησε τὴν συναφῆ τοῦ ἱεροῦ κειμένου ἐξήγησιν, ἧς ἕνεκα, οὐδαμοῦ οὐδέποτε ἀπεμακρύνετο τοῦ συνειρμοῦ τῶν νοημάτων, καὶ τὸ ἠκριβολογημένον ἔν τε λέξεσι καὶ φράσεσι καὶ ἐννοίαις καὶ σημασίαις σχολαίτερον ἐθήρα (α). (ἀκολουθεῖ).

Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΑΣ.

(α) Οὕτω περὶ τούτου δοκεῖ καὶ τῷ σοφῷ Νοισσελτίῳ (August. Noesselt.) λέγοντι (de Catenis Patrum Graecorum. Halae ad Salam, 1762. 4. p. 23). «Τὸ πόνημα τοῦτο τοῦ Ζιγαβηνοῦ ἀπηρτίσθη ἐκ τῶν »συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους, τοῦ Βασιλείου, τοῦ Ναζιανζηνοῦ Γρη»γορίου καὶ μάλιστα τοῦ Χρυσοστόμου, πρὸς τὸν σκοπόν, ἵνα, παρα»λειφθεισῶν τῶν παρεκβάσεων, ὅσαι ἢ τοῦ λόγου τὴν χάριν ὑπεξαιροῦσιν, »ἢ εἰς διόρθωσιν ἠθῶν ἀναφέρονται, περιλάβῃ ἐν συντομίᾳ καὶ διὰ βρα»χέων ταῦτα κυρίως, ὅσα συντελοῦσιν εἰς κατάληψιν τοῦ νοήματος τοῦ »γράμματος».

Digitized by Google

ΕΝΙΩΝ ΤΩΝ ΦΩΤΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ ΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ.

(καὶ Γνωστικοῦ τινος ἐπιστολαὶ ἓξ πρὸς τὸν μάγιστρον Ἀντιοχείας Νικηφόρον τὸν Οὐρανόν.)

Λόγου ἄξιον χειρόγραφον, ἐν πυκνῷ μὲν τῷ φορυτῷ κατακεχωσμένον, παρὰ μικρὸν δὲ ὑπό τε τῆς νοτίδος καὶ τῶν σητῶν ἐξαφανισθὲν, ἐκθάψας οὐ πρὸ πολλοῦ ἀπεθέμην ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ τῆς Πατμιακῆς βιβλιοθήκης. Τὸ τεῦχος τοῦτο, σχήματος ὂν τετάρτου μεγάλου, κατὰ τὴν ΙΒ' δὲ ἑκατονταετηρίδα γεγραμμένον ἐπὶ χάρτου βαμβακίνου, ἀπήρτιζε Συλλογὴν ἐπιστολῶν διαφόρων σοφῶν καὶ ἄλλων ἐπὶ λόγοις διαπρεπῶν ἀνδρῶν. Ἀλλὰ τό γε νῦν φειδοῖ τοῦ χρόνου περιλειφθὲν λίαν ἐστὶ κεκολοβωμένον· πλεῖστα μὲν γάρ εἰσι τὰ ἐκ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους ἐξερρυηκότα, οὐκ ὀλίγα δὲ καὶ τὰ ἀναμέσον φυλλορροήσαντα· ἔνια δὲ πάλιν τοσοῦτον κεκάκωντα, ὑπὸ τῶν σητῶν, ὥστε τῶν δυςχερεστάτων ἐστὶν, ἵνα μὴ εἴπω τῶν ἀδυνάτων, ἡ τῶν διαβρωμάτων καθόλου ἀναπλήρωσις. Διὸ δὴ καὶ πεφροντισμένης δεῖται τὸ τεῦχος σπουδῆς πρὸς συνάρτησιν καὶ συνειρμὸν τῶν παρακεκομμένων καὶ συμπεφυρμένων φύλλων.

Περιέχει τοίνυν τὸ τεῦχος ἐπιστολὰς τῶν ἑξῆς ἐπιστολογράφων: α') *Ἰσιδώρου τοῦ Πηλουσιώτου*· β') *Ἀλεξάνδρου μητροπολίτου Νικαίας*· γ') *Θεοδωρίτου ἐπισκόπου Κύρου*· δ') *Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης*· ε') *Θεοδώρου πατρικίου καὶ σακελλαρίου*· ς') *Συμεῶνος μαγίστρου καὶ λογοθέτου*· ζ') *Λέοντος μητροπολίτου Συνάδων καὶ συγκέλλου*· η') *Ἀρτωνίου πατριάρχου*· θ') *Φωτίου πατριάρχου*· ι') *Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου*· ια') *Διαφόρων ἑτέρων*· ιβ') *Ἰωάννου μοναχοῦ ὅρους τοῦ Λάτρους*· ιγ') *Ἀδήλου* (λείπει γὰρ ἡ ἀρχή)· ιδ') *Προκοπίου Σοφιστοῦ Γάζης*· ιε') *Γνωστικοῦ τινος*· καὶ ις') *Θεοδώρου πατρικίου τοῦ Δαφνοπάτου.*

Digitized by Google

Αἱ μὲν οὖν ἐπιστολαὶ τοῦ ἁγιωτάτου Φωτίου, τοῦ ἀκαταγωνίστου τούτου ἀθλητοῦ τῆς ὀρθοδοξίας, ἕνδεκα εἰσὶν ἐν συνόλῳ, ἐμφερόμεναι πᾶσαι ἐν τῇ πολυτιμήτῳ ἐκδόσει, τῇ ὑπὸ τοῦ σοφοῦ ὁμογενοῦς Ι. Ν. Βαλέττα ἐκπονηθείσῃ (Λονδίνῳ 1864). Οὐκ ὤκνησα μέντοι γε ἀντιπαραβαλεῖν ταύτας πρὸς τὸ τῆς ῥηθείσης ἐκδόσεως κείμενον, καὶ πάσας τὰς διαφορὰς σημειώσασθαι, ἃς καὶ ἐκδίδωμι ὧδε τῶν φιλολογούντων χάριν. Ἐπιπροστίθημι δὲ καὶ τὰς ἐξ ἑτέρου περγαμηνοῦ χειρογράφου τῆς Πατμιακῆς βιβλιοθήκης διαφορὰς ἐκ τῆς ἅμα τῇ δημοσιεύσει τῆς ἄνω μνησθείσης ἐκδόσεως γενομένης μοι ἀντιπαραβολῆς πρὸς τὸ κείμενον αὐτῆς, ἃς καὶ ἀπέστειλα ἔκτοτε τῷ σοφῷ ἐκδότῃ. Περιέχει δὲ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος χειρόγραφον τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἐπιστολὰς τοῦ φωτωνύμου πατριάρχου, γεγραμμένον ὂν περὶ φθίνουσαν τὴν Ι', ἡ γοῦν ἀρχομένην τὴν ΙΑ' ἑκατονταετηρίδα· φέρει δὲ ἀριθμὸν ΡΟΗ'.

Καὶ πολλὰ μὲν τῶν ἀναγνωσμάτων ἀμφοτέρων τῶν χειρογράφων εἰσὶν ἄντικρυς πλημμελῆ, ἔστιν οὗ δὲ καὶ ὅλως ἀποσκυβαλιστέα, οὐκ ὀλίγα δὲ τὰ ὀρθότερον ἔχοντα (κατά γε τὴν ἐμὴν κρίσιν), καὶ μάλιστα ἐν οἷς παρέχεται γραφὴ πληρεστέρα τοῦ ἐκδεδομένου κειμένου. Ἀλλὰ περὶ τούτων μὲν κριτικῶν παισὶ μελήσει.

Παρὰ πόδας δὲ τῶν *διαφερόντων ἀναγνωσμάτων* ἐκδίδωμι τὴν Ρ'ϟΗ' ἐπιστολὴν, κατὰ τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἔκδοσιν, ἅτε διαφόρως ἔχουσαν ἐν τῷ χειρογράφῳ, ἐκ παραλλήλου τιθεὶς ἑκατέραν. Πρόδηλον μέντοι ὅτι, ἤτοι ἐσφαλμένῳ ἀντιγράφῳ ἐχρήσατο ὁ ἡμέτερος ἀντιγραφεὺς, ἢ αὐτὸς ἐξ ἀβλεψίας συνέχεε τὸν λόγον. Ἡ γὰρ δευτέρα περίοδος οὐκ ἔστι συναφὴς, οὐδ' αἰτιολογεῖ τὸ παράπαν τὰ ἡγούμενα, ἀλλ' ἀλλοτρία τις δοκεῖ τοῦ νοήματος αὐτῶν. Ἀλλ' ὅπως ποτ' ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ὁλόκληρος ἡ περίοδος αὕτη παρεισήχθη ἐκ τῆς πρὸς Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας θαυμαστῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου, ἐν ᾗ αὐτολεξεὶ ἀπαντᾷ[1]).

1) Ἴδε ἐπιστ. Ϛ'. §. κδ', σιλ. 224 τῆς αὐτῆς ἐκδόσεως.

Digitized by Google

Ἐχομένως τούτων ἐκδίδωμι καὶ Γνωστικοῦ τινος[2]) ἐπιστολὰς ἓξ, τῷ μαγίστρῳ[3]) Ἀντιοχείας τῷ Οὐρανῷ ἐπιστελλομένας. Τίς δ' ἄρά ἐστιν ὁ Οὐρανὸς οὗτος; Δύο ἔγωγε ἄνδρας γινώσκω (ἐξ ὧν ἔχω μετὰ χεῖρας δύο καὶ μόνον Βυζαντινῶν ἱστοριογράφων, Κεδρηνοῦ καὶ Ζωναρᾶ) τὸ ἐπώνυμον τοῦτο φέροντας, ἀμφοτέρους δὲ μαγίστρους Ἀντιοχείας τυγχάνοντας· ὧν ὁ μὲν, Νικηφόρος τοὔνομα, ἤκμαζεν ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου· ἄτερος δὲ, ὀγδοήκοντά που ἔτεσιν ἐκείνου νεώτερος, ἀνεψιὸς ἦν ὁμώνυμος τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Ῥραστιωτικοῦ, παρ' οὗ καὶ Οὐρανὸς ἐπωνόμαστο, ἵνα πρὸς τὸν ἀρχαῖον Οὐρανὸν ἀναφέρειν δοκῇ τὸ γένος[4]). Πάσης τοίνυν ἀμφιβολίας ἐκτός ἐστιν, ὅτι πρὸς τὸν Νικηφόρον ἐπιστέλλονται αἱ προκείμεναι ἐπιστολαί. Τοῦτο δὲ συνάγεται ἐξ ὧν τε ὁ ἐπιστέλλων *νικηφόρον τῷ ὄντι λόγοις καὶ ἔργοις* αὐτὸν ἀποκαλεῖ ἐν τέλει τῆς ς', καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἐπιγραφῶν τῆς β' καὶ γ'. Δῆλον δ' ἐκ τούτου. Τῶν Νουμεριτῶν καὶ Ἀταφιτῶν Ἀράβων δεινῶς τήν τε Κοίλην Συρίαν καὶ αὐτὴν κατατρεχόντων τὴν Ἀντιόχειαν, τὸν μάγιστρον Νικηφόρον τὸν Οὐρανὸν ὁ βασιλεὺς ἄρχοντα Ἀντιοχείας ἐκπέμπει. Ὁ δ' ἐκεῖσε γενόμενος, καὶ δυσὶ καὶ τρισὶ μάχαις συμπλακεὶς Κιστρινήτῃ τῷ τῶν Ἀράβων στρατηγῷ, καὶ τρεψάμενος ἔπεισεν ἡσυχίαν ἄγειν, καὶ τὰ πράγματα εἰς βαθεῖαν εἰρήνην καὶ γαληνιῶσαν μετήγαγε[5]). Συνέβαινον δὲ ταῦτα τῷ 1001ῳ ἔτει. Ἀλλὰ καὶ ἄλλην κατὰ τῶν Ἀράβων νίκην ἀράμενος φαίνεται ὁ Οὐρανὸς, περὶ ἧς σιωπᾷ ἡ σύγχρονος ἱστορία, ὅσα γ' ἐμὲ εἰδέναι. Τοῦτο γοῦν εἰκάζεται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς ς' ἐπιστολῆς. Ἔτι

2) Οὕτως ἐπιγράφονται ἐν τῷ τεύχει. Ἀλλ' ἐπὶ τῆς ὥρας παρεπιγέγραπται ὑπ' ἄλλης συνηλικιώτιδος χειρός: Φιλητοῦ τοῦ Συναδινοῦ ἀπὸ κριτῶν, ἀποσταλέντος κριτοῦ Ταρσοῦ.

3) Ἐκ τῶν ἀπειροπληθῶν ἀξιωμάτων τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς ἦν καὶ τὸ τοῦ μαγίστρου (ἀπὸ τοῦ λατ. magister), ὅπερ ὑπέρλαμπρον τιμὴν ὀνομάζει Κωνστ. ὁ Πορφυρογέννητος (Βλ. Βασιλ. ι').

4) Ζων. ΙΗ', α'. — Κεδρην. σελ. 652.

5) Κεδρ. 581.

Digitized by Google

γε μὴν καὶ περὶ Αὐσόνων τροπῆς λόγος γίνεται ἐν αὐτῇ, περὶ ἧς σιωπᾷ ὡςαύτως ἡ ἱστορία. Καὶ μνημονεύεται μὲν παρὰ Κεδρηνῷ ἀποστασία τις τῶν Λογγιβάρδων (μετὰ τὸ 1009ον ἔτος)· ἀλλ' αὕτη τὰ τῶν ἀποστατῶν ἔστεψεν ὅπλα, τρεψάντων λαμπρῶς τοὺς κατ' αὐτῶν ἐκπεμφθέντας ὑπὸ τοῦ βασιλέως Βασίλειον τὸν Ἀργυρὸν στρατηγὸν Σάμου, καὶ τὸν Κοντολέοντα στρατηγὸν Κεφαληνίας[6]).

Τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος στρατηγὸν, τὸ τοῦ βέστου[7]) αὐλικὸν ἀξίωμα ἔχοντα πρότερον, ἐκπέμπει ὁ βασιλεὺς Βασίλειος πρεσβευτὴν πρὸς Χοσρόην τὸν ἀμερμουμνῆν[8]) Βαβυλῶνος, ἀξιῶν μὴ προςδέξασθαι τὸν ἐπ' αὐτὸν προςφυγόντα ἀποστάτην καὶ τὸ βασιλικὸν ἀναδησάμενον διάδημα Βάρδαν τὸν Σκληρὸν, ςρατηλάτην τέως πάσης Ἀνατολῆς προκεχειρισμένον. Ὁ δὲ βάρβαρος, ἐκ τῶν φωραθέντων βασιλικῶν πρὸς τὸν Σκληρὸν γραμμάτων, τῶν ἀμνηστίαν αὐτῷ τε καὶ τοῖς ὁπαδοῖς αὐτοῦ ἐπαγγελλομένων, εἰ τῷ βασιλεῖ ὑποκύψαιεν, ἐν ὑποψίᾳ γενόμενος, αὐτόν τε καθείργνυσι τὸν πρεσβευσάμενον καὶ τὸν Σκληρὸν μετὰ τῶν σὺν αὐτῷ[9]). Ὃν μὲν δὴ τρόπον πάντες οὗτοι τῆς εἱρκτῆς ἀπελύθησαν, παραλειπτέον μοι δοκεῖ τοῦτο, ἅτε ἐκτὸς ὂν τοῦ προκειμένου.

Ἤδη δὲ Σαμουὴλ τοῦ θηριώδους ἄρχοντος τῶν Βουλγάρων τήν τε Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν τε καὶ Βοιωτίαν καὶ Ἀττικὴν, καὶ αὐτὴν δὲ τὴν Πελοπόννησον ληΐζομένου, ἐκπέμπεται ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἄρχων τῆς Δύσεως ὁ Οὐρανός· ὃς ἐν Λαρίσσῃ γενόμενος, κἀκεῖ λιπὼν τὴν ἀποσκευὴν, καὶ εὔζωνον λαβὼν τὸν στρατὸν, ὡς εἶχε τάχους τὴν πορείαν ποιεῖται, καὶ καταλαμβάνει τὸν Σαμουὴλ παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ Σπερχειοῦ αὐλιζόμενον. Καὶ δὴ ἄνω καὶ κάτω τὸν ποταμὸν περισκοπή-

6) Σελ. 583. 7) Περὶ τῆς ποικίλης βαθμολογίας τῶν ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ βεστιαρίου (vestiarium=ἱματιοφυλάκιον) ἀξιωματικῶν τῆς αὐλῆς ἔπιθι τὰ σημειωθέντα μοι ἐν Πανδώρ. τόμ. ΙΓ', σελ. 449.

8) Ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ: Ἀμὴρ—μουμενὶν (= ἄρχων τῶν εὐσεβῶν).

9) Κεδρ. σελ. 572.—Πρβλ. καὶ Ζων. ΙΖ', ε'.

Digitized by Google

σας (ὄμβρων γὰρ ἀπλέτων ὑσθέντων, καὶ τοῦ ποταμοῦ πλημμυροῦντος καὶ πελαγίζοντος, ἀπέγνωστο τὸ νῦν ἔχον ἡ συμπλοκή), καί τινα τόπον εὑρὼν, δι' οὗ ᾠήθη δυνατὸν ἔσεσθαι αὐτῷ περαιωθῆναι, ἀγείρας νυκτὸς τὸν στρατὸν περαιοῦται τὸν ποταμὸν καὶ τοῖς περὶ τὸν Σαμουὴλ ἀμερίμνως καθεύδουσιν ἐπιτίθεται. Οἱ δὲ βάρβαροι τῷ ἀδοκήτῳ καταπλαγέντες σφάζονται μὲν ἀριθμοῦ κρείττους, ἐπλήγη δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Σαμουὴλ καὶ ὁ τούτου υἱὸς Ῥωμανὸς βαθείαις πληγαῖς· καὶ ἐάλωσαν ἂν, εἰ μὴ τοῖς νεκροῖς συμμίξαντες ἑαυτοὺς ὡς τεθνεῶτες, καὶ νυκτὸς ἐπιγενομένης ἔλαθον διαδράντες εἰς τὰ ὄρη τῶν Αἰτωλῶν· κἀκεῖθεν διὰ τῶν κορυφῶν τῶν τοιούτων ὀρέων διελθόντες τὴν Πίνδον διεσώθησαν ἐν Βουλγαρίᾳ. Ὁ δὲ μάγιστρος τοὺς αἰχμαλώτους Ῥωμαίους ἐλευθερώσας, σκυλεύσας δὲ καὶ τοὺς πεσόντας Βουλγάρους, καὶ τὸ στρατόπεδον αὐτῶν διαρπάσας, καὶ πλοῦτον ὅτι πλεῖστον περιβαλόμενος, σὺν τῇ στρατιᾷ ἐπανέζευξεν εἰς Θεσσαλονίκην[10]). Αὕτη ἡ καταστρατηγία ἐστὶν, ὡς ἔοικε, τὸ πρῶτον λαμπρὸν ἔργον τοῦ Οὐρανοῦ. Αἱ δὲ κατὰ τῶν Ἀράβων νίκαι αὐτοῦ εἰς τὸν μετέπειτα χρόνον ἀναφέρονται.

Καὶ ταῦτα μέν εἰσιν ὅσα ἐξ ἱστορίας γινώσκω περὶ τοῦ ἐπισήμου τούτου ἀνδρός. Ἀξίας δὲ δημοσιεύσεως ἔκρινα τὰς πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὰς, οὐ μόνον ὅτι διέπρεψεν οὗτος ἐπὶ στρατηγίαις (εἰ καὶ ἀφθόνῳ καὶ μέχρις ἀηδοῦς κολακείας χρῆται ὁ ἐπιστολογράφος τῷ θυμιάματι ἐν τῷ ἐπαινεῖν τὰς πράξεις αὐτοῦ καὶ τὰ προτερήματα·), ἀλλὰ καὶ ὅτι μνημονεύονται ἐν αὐταῖς καὶ ἄλλαι τοῦ ἀνδρὸς ἀρεταὶ καὶ χάριτες. Οὐ μὴν δ' ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς τῶν Μουσῶν τροφίμοις ἐναρίθμιον αὐτὸν λογιστέον, εἴ γε κατὰ γράμμα ἐκδέξαιτο ἄν τις τὰς ἐν τῇ α' καὶ β' προσηγορίας τοῦ *σοφοῦ* καὶ *φιλοσοφοῦντος*. Ἐπιπλέον δὲ, ἵνα καὶ τοῦτο προσθῶ, ἑπόμενος εἰμὶ τῇ γνώμῃ ἀνδρὸς σοφωτάτου, τοῦ ἀειμνήστου φημὶ Ἀσωπίου, ταῦτα λέγοντος: «*Ἀνέκαθεν τρέφων τὴν ἀκάθεκτον καὶ μωρὰν ἴσως ἐπιθυμίαν νὰ τυπωθῇ ἀνεξαιρέτως πᾶν εἴ τι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχει ἑλληνικὸν, ἐνό-*

10) Ὁ αὐτ. σελ. 579.—Ζων. ΙΖ', η'.

Digitized by Google

μιζα ὅτι μόνον ἡ περὶ τὸν ἑλληνισμὸν μανία μου ἴσχυσε νὰ δικαιολογήσῃ τὸ τοιοῦτον, ἀλλὰ τὰ νῦν γίνομαι θαῤῥαλεώτερος περὶ τῶν αὐτῶν, βλέπων τὴν γνώμην μου πληρέστατα ἐπικυρουμένην ὑπὸ ἀλλοφύλων ἐνδόξων ἑλληνιστῶν»[11]).

Ἐκ Πάτμου Σεπτεμβρίου φθίνοντος 1880.

Ι. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ.

ΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ.

Ἐπιστ. ΚΣ'. στίχ. Ἰωσὴφ (ἀνάρθρ.). — 3. θερμότερός *τε* καὶ *θαρσαλεώτερος* . . . . καὶ τὸ δεσποτ. κρεμάμ. ἐφ' ὕδρει σῶμα . . . . διὰ νυκτὸς *ἀγαπήσεις*· ἀλλὰ φωτὸς καὶ ἡμ. υἱὸς γεγον. ῥήξας. — 6. ἀπὸ ξύλου σῶμα.

Ἐπιστ. ΡΜΗ'. στίχ. 1. Ἀπολοφύρῃ τὰ σά· εἰ δ' ἃ πάσχομεν. — 3. ἐπειδὰν καταῤῥαγῶσι. — 6. μαρτύρεται λόγια. ὁ παρὼν βίος. — 8. Ἐπιζητεῖν· εἰ μὴ μέγα.

Ἐπιστ. ΡΝΗ'. στίχ. 2. *ποιῶν* οὐκ ἀφέξομαι . . . . ἴσως μὲν *γὰρ* εἰς ἀέρα δέρων μάτην *πονῶ*. — 6. ἔδωκε *γάρ*. — 9. τοῦ *πτώματος* εὐτελές. — 10. καί : ἐν ᾧ μέτρῳ.

Ἐπιστ. ΡΝΘ'. στίχ. 1. *ἑαυτόν* — 2. *ἀπωδυρόμην*, ἀπεδυσπέτουν. — 7. *συνέχεεν*. — 11. αὐτά *με* διδάσκει. — 15. (Μετὰ τό: *τυπτομένους*, λείπουσιν ἐν τῷ χειρογρ. τὰ ἑφεξῆς μέχρι τοῦ : *Φεῖσαι*). — 16. τὸ φορτ. *τὸ ἐπ' ἐμὲ τεθέν*.— 19. *γλῶττα*ν . . . . ἱερωσ. *φοβερῶν*. — 22. ὅτε τῶν φανερῶν. — 24. *ἐξέπεσον*. — 25. *αἵμασιν*. — 26. *τῶν ἐπιστολῶν*. — 27. ἡμῖν ἐστι. — 31. *ἀναφαινομένων*.

Ἐπιστ. ΡΞ'. στίχ. 4. καθ' ἑκάστην πολλούς. — 5. *ἀπωλοφυρόμεθα*. — 7. *ἐπισκοπῶν*. — 8. πῶς ὁ μὲν . . . . καίτοι. — 9. καὶ εὐτυχέστ. οὖν νομ. — 12. ὅρα *μὴ τότε*. — 13. καὶ οἰκείων. — 14. διὰ παντὸς τοῦτον.—16. ἴσθι *πράγμασι*.

---

11) Ἱστορ. τῶν Ἑλλ. ποιητ. καὶ συγγραφ. σελ. 386.

Digitized by Google

Ἐπιστ. ΡΞΕ'. στίχ. 1. *Οὐ παίζειν οἶδα, οὐδὲ .... εἰ ἀρχαῖος.* — 3. *Επειδὴ δέ.* — 8. τῆς δικαίας. — 9. μεγαλοφρονεῖς.

Ἐπιστ. Ρ҃Γ'. στίχ. 4. μετρία *τούτων.* — 10. ἡ φυγὴ *διαπολιεῖται* (sic). — 11. εἰ δὲ ψευδῆ .... ὥςπερ *ἐξέφυγες.* — 12. τὸ ἐγγὺς *εἶναι* τῆς πράξεως τυγχάνειν. — ς. 13. Οὐχί. 14. *ἐφεστηκότων δριμύσσει* τὰς ὄψεις, ὡς ἀμαυρούμενος.

Ἐπιστ. Ρ҃ΔΑ'. ς. 1. τὰ *λεληθότα* σοι. — 2. προςῆκεν αἰτεῖν, *ἀλλ' εὐχαριστίαν ἀπαιτεῖν.* — ς. 3. τῶν *ἁμαρτημάτων.* — 6. ἀλλ' *οὐδέ.* — 8. *ἀπερυθριῶν.*

Ἐπιστ. Ρ҃ΗΗ'. στίχ. 1. ἀρετῆς *τελεωτάτης* καὶ θεῖον.

Ἐπιστ. ΣΙΔ'. στίχ. 2. εὐλαβοῦμαι *αὐτόν.* — 3. εὔχομαι. — 4. (Λείπουσι τὰ μετὰ τό: *μεταβέβληται* μέχρι τοῦ: *καὶ φίλος ἐκεῖνος*, ἀβλεψίᾳ τοῦ ἀντιγραφέως, ὡς ἔοικεν).

ΕΚ ΤΟΥ ΡΟΗ' ΤΕΥΧΟΥΣ ΤΑ ΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ.

Ἐπιστ. ΙΗ'. στίχ. 4. τὸ δὲ ῥαγῆναι καταπέτασμα. — 9. τῆς ὅσα ἔτη. — 10. τῶν μηδενί. — 12. οὗ δή *περ* ῥαγέντος. — 15—16. ἀναίρεσις καὶ *σπουδή.* — 30. (Λείπουσι τά: *ἐν τῷ ὄρει*). — 36. καὶ γὰρ δὴ διὰ τοῦ. — 37. Κἀν τῷ χειρογρ. *ἐνεκαίνισεν.*

Ἐπιστ. ΛΑ'. στίχ. 1. *ἐπὶ* τὸν μηρόν μου. — 2. *παραδηλῶν.* — 10. *δέοι.* 12. *χαρισάμενος.* — 19. ἐν τῇ χάριτι.

Ἐπιστ. ΛΒ'. στίχ. 6. *ἐκείνοις.* — 13. *τῷ* Χριστῷ. — 14. *διέπιπτεν.* — 18. καὶ *ὅτι* ἔπιε. — 21. μεῖζον ἀριθμεῖσθαι. — 22. Κἀν τῷ χειρογρ. *τῷ πρίν.* — 25. *δὴ* οὗτοι. — 28. Κἀν τῷ χειρογρ.: ὑπό *τινος.* — 33. ἐκ Θεοῦ. — 46. καὶ *ἡ* ἄφεσις.

Ἐπιστ. ΛΖ'. στίχ. 7. (Λείπουσι τὰ ἑξῆς: *καὶ θάνατον ἴδιον προαγγέλλειν*).

Ἐπιστ. ΜΓ'. στίχ. 6. (Λείπει ἡ ἀντων.: *σύ*). — 8. Ἐν τῇ τοῦ τεύχους ᾧ σεσημείωται ταῦτα: *Ἀποστροφὴ τὸ σχῆμα. Καὶ Δημοσθένης, καὶ Θουκυδίδης ἐν τοῖς ἀγῶσι μάλιστα*

Digitized by Google

κέχρηνται αὐτό (sic). — 19. *φαῖεν ἂν.... λέγοιτε.* Κἀνταῦθα ἐν τῇ ᾧᾳ: *Πάλιν τὸ τῆς ἀποστροφῆς, ἀλλὰ διευκρινημένως.* — 39. Ἐν τῇ ᾧᾳ: *Ἀναγκαῖον καὶ βέβαιον ἐπιχείρημα.* — 41. Κἀνταῦθα: *Πάλιν τὸ τῆς ἀποστροφῆς.* — 51. ἀνάξια. — 53. — *καὶ* τὴν τῆς εἰκόνος. — 59. ὡς ἐπιστολῆς.... ἐργασίας.... διδοῦντος.

Ἐπιστ. ΜΣ'. στίχ. 6. οὐκ ἐκεῖνο. — 16. *καὶ* μέσας. — 21. *παντοδύναμον.*

Ἐπιστ. ΝΒ'. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ: *Χρυσόχειρι*· οὕτω δὲ καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς.

Ἐπιστ. ΝΕ'. στίχ. 2. *συναναβλύσουσι.* — 3. *συνανακαλύψει.*

Ἐπιστ. ΝΗ'. στίχ. 5. (Λείπει τὸ ἀρνητικὸν μόριον).

Ἐπιστ. Ξ'. στίχ. 4. *τῇ τέχνῃ* τῆς εἰκόνος. — 9. Κἀν τῷ χειρογρ.: *Υἱόν.* — 14. πρὸς ἑτέραν. — 19. (Λείπουσι τά: *διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο*). — 35. (Ἡ ἐπιστολὴ τελευτᾷ ἐν τῇ λέξει: *τολμήσειεν*· ἥτις καὶ τελευταία τέτακται ἐν τῷ χειρογράφῳ. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὐκ ἔθηκεν ὁ ἀντιγραφεὺς αὐτόθι τὸ σύνηθες τελικὸν σημεῖον τουτί: —, ἔπεισιν εἰκάζειν, ὅτι ἐλλιπεῖ περιέτυχεν ἀντιγράφῳ, καὶ τούτου ἕνεκα παρέλιπεν ὅλην σελίδα ἄγραφον, ὡς καὶ τῆς προτέρας μέρος).

Ἐπιστ. ΞΑ'. στίχ. 2. τόκος *ἄφραστος.* — 5. *εἰ καὶ πάντα.* — 10. *τὴν γάρ.* — 19. *χεῖρα.* — 33. τὴν τῆς *εἰρήνης.* — 37. Κἀν τῷ χειρογρ.: *δὲ τὸ.... ἀναισχύντων.* — 41. *παρθένον* τόκον. — 43. ἀγνοίας.

Ἐπιστ. ΞΒ'. στίχ. 22. *ὑπὸ* τοῦ. — 28. Κἀν τῷ χειρογρ. *ἔν τε.* — 31. *προΐστησι.* — 36. Κἀν τῷ χειρογρ.: *εἰς μέσους τοὺς Μαθητάς.* — 47. *οἰκειότερον.*

Ἐπιστ. ΟΔ'. (Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ λείπει τό: *γεγονότι*).

Ἐπιστ. ΟΘ'. στίχ. 2. ἱστορίας *μὲν γάρ.* — 5. *συνεπίστατο.* — 7. καὶ διά.

Ἐπιστ. ἗'. στίχ. 1. Εἰ ἐγώ. — 7. Ἐν τῇ ᾧᾳ παρεπιγέγραπται ταῦτα: *Δριμέως καὶ ἡ λέξις καὶ τὸ ὄνομα.* — 9.

Digitized by Google

ἄλλο τι.—10. ὥςπερ τοῖς ἄθλοις.—13. ἀνερεθιζόμενον.—14. ἀλλ' οἷς ἀπεχθ.—15. λαμπροτέραν.—17. μᾶλλον ἴσθι.—21. (Λείπουσι τά: πάντα πιστεύει).—23. ὦ Παύλου σοφίας.

Ἐπιστ. ΗΓ'. στίχ. 8. ἀναρριπεῖ.

Ἐπιστ. ΡΙΘ'. ἐν τῇ ἐπιγραφῇ: Ἀρμενιακῶν. — στίχ. 5. ὥς γε αὐτούς. — 7. Κἀν τῷ χειρογρ.: ὡς. — 10—11. κακούργων χώραν. — 13. τῷ. — 14. λέγειν. — 16. καὶ ἡμῶν. 19. συμβουλεύσαιμ' ἂν.... ὧν (χεὶρ μέντοι νεωτέρα διορθοῦται ἐν τῇ ᾧᾳ: οἷς).

Ἐπιστ. ΡΚ'. (ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, μετὰ τό: Σακελλαρίῳ, προςτέθεινται καὶ ταῦτα: τῷ κατὰ τὸν Δημόχαριν). — στίχ. 4. ἀφίεται. — 8. τῆς πικρίας. — 10. Λείπει τό: μᾶλλον.

Ἐπιστ. ΡΛϛ'. στίχ. 1. Εὐτυχήκαμεν καί. — 5. οἷς οὐδέ. — 6. λύσῃς. — 8. ἡμῖν.

Ἐπιστ. ΡΝΔ'. στίχ. 3. ἄλλου διήγημα.

Ἐπιστ. ΡΝΕ'. στίχ. 13. Κἀν τῷ χειρογρ.: ἐξάγομαι.

Ἐπιστ. ΡΞΑ'. στίχ. 3. ἔχεις πολλά. — 17. προςεκάθηντο. — 22. (Ἀπὸ τοῦ: Ἀλλὰ γάρ, ἄρχεται ἑτέρα ἐπιστολή, ἡ καὶ ΛϛΓ' τοῦ χειρογράφου, ἐπιγεγραμμένη: Τῷ αὐτῷ). — 32. κατήγορον. — 33. αἰτιάσασθαι μηδὲ πυθέσθαι. — 42. ἤδη γὰρ ἤδη. — 49. τὸ τῆς θείας. — 65. καὶ τόν.

Ἐπιστ. ΡΞΓ'. στίχ. 7. καταπέπτωκε. — 9. (Λείπουσι τά: ὡς τό γε ἀνεύθυνον). — 12. ὑπ' αὐτῶν τῶν.... (Λείπουσι τὰ: καὶ ἀναθεματίζεσθαι).

Ἐπιστ. ΡΞϛ'. Ἡ ἐπιγραφή: Θεοδοσίῳ (καὶ οὐδὲν πλέον). — στίχ. 2. προςῆκον.

Ἐπιστ. ΡΟΒ'. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ: ἀποστάντι. — στίχ. 4. Χεὶρ νεωτέρα διορθοῦται ἐν τῇ ᾧᾳ: καὶ καιρόν.

Ἐπιστ. ΡΠΒ'. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ: Πισσάδων. — στίχ. 3. ἣν.... τρέφει.

Ἐπιστ. ΣΜΘ'. Ἡ ἐπιγραφή: Ἀθανασίῳ μοναζοντι.—ϛίχ. 1. ἀνερράϊσε. — 6. νεανιευομένην. — 7. ἁπλότης. — 11. εὑρεῖν οὐκ ἦν. — καὶ τῶν. — 12. Τοῖς δώροις.

Digitized by Google

Ἐπιστ. ΣΝ'. Ἡ ἐπιγραφή: *Ἀθανασίῳ μοναχῷ καὶ ἡσυχάζοντι.* — στίχ. 5. *τὴν πατρικὴν* ὁσιότητα.

Ἐπιστ. ΣΝΑ'. στίχ. 1. *γραμματηφόρον.* — 2. *παρηνέχθη .... οἷσον ἄξιον ταῖς ὑποσχέσεσι παρεσκεύασεν.* — 17. (Δείπει τό: *ἐγγράφους*). — 20. *τὴν πατρικὴν* ὁσιότητα (Ὧδε τελευτᾷ ἡ ἐπιστολὴ ἐν τῷ χειρογράφῳ).

Κείμενον ἔντυπον.

Θεοφίλῳ πραιποσίτῳ.

Τὸ μὲν ἀγαπᾷν τοὺς μισοῦντας ἀρετῆς καὶ θεῖον· τὸ δὲ τοὺς ἀγαπῶντας ἀνθρώπινον καὶ κοινόν· τὸ δὲ μισεῖν καὶ τοὺς ἀγαπῶντας οὐδὲ θηρίων, οἶμαι. Ἡμεῖς μὲν οὖν ἀγαπᾷν σε δι' ἔργων δεικνύομεν, οὐ νῦν, ἀλλὰ καὶ πάλαι· τά τε ἄλλα (οὐ γὰρ ἐμὸν, ὥσπερ οὐδ' ὀνειδίζειν, οὕτως οὐδ' ἀριθμεῖν χάριτας), ἀλλὰ καὶ γράφοντες, καὶ προσαγορεύοντες, καὶ παραινοῦντες τὰ δέοντα. Εἰ δ' αὐτὸς ἀγαπῶντας ἐμίσησας, ἡμᾶς μὲν εἰς μείζονα βαθμόν, ὡς ὁρᾷς, φέρων ἔστησας· εὑρήσεις δὲ καὶ σὺ τὸν σαυτοῦ, ὡς εἴθε μὴ ὄφελες.

Κείμενον τοῦ χειρογράφου.

Θεοφίλῳ πραιποσίτῳ.

Τὸ μὲν ἀγαπᾶν τοὺς μισοῦντας ἀρετῆς *τελεωτάτης* καὶ θεῖον· τὸ δὲ τοὺς ἀγαπῶντας ἀνθρώπινον καὶ κοινόν· τὸ δὲ μισεῖν καὶ τοὺς ἀγαπῶντας οὐδὲ θηρίων, οἶμαι. Καὶ γὰρ τῷ ἄρχοντι πολλῆς δεῖ καλοκἀγαθίας, τῆς τε ἄλλης ἐν ἤθεσιν εὐκοσμίας. Διό φασιν: «Ἀρχὴ ἄνδρα δεικνύει»· καὶ ὅτι: «Ὥσπερ ὁ χρυσὸς ἐν λιθίναις ἀκόναις δοκιμάζεται, οὕτως ὁ ἄνθρωπος ἐν ταῖς ἀρχικαῖς ἐργασίαις καὶ ταῖς τῶν ἀρχομένων διανοίαις ἐξετάζεται».

Digitized by Google

Α'.

Τῷ μαγίστρῳ Ἀντιοχείας τῷ Οὐρανῷ.

Οὐκ ἄρα μάτην ἔγραψας, θεομίμητε μάγιστρε καὶ σοφὲ, τὸ τοῦ κολοιοῦ με πείθεσθαι καὶ παθεῖν [1]), ἐπὰν ἀμεῖψαι τὴν τύχην πειράσωμαι· τοῦτο γὰρ καὶ συνέβη μοι. Τῇ γὰρ πρώτῃ ἐπιστολῇ σου καταπεισθεὶς, εἶτα ἐπὶ τῇ δευτέρᾳ ἐκπλαγεὶς, καὶ ἐπὶ τῇ τρίτῃ ἐκθαμβηθεὶς, τὸ μὲν σοφὸς εἶναι ἢ καὶ ὀνομάζεσθαι προσαπώλεσα· ἐπὶ δὲ τὸ ὁπλοφορῆσαι καὶ δόρυ τινάξαι χωρήσας, καὶ τόξον τεῖναι, καὶ ξίφος πεῖσαι κατ' ἐχθρῶν φοβερὸν, καὶ ὅσα καταπολεμῆσαι πρόςεστι τὸν ἐχθρὸν, ὅλως ἀπειρηκὼς (οὐ γὰρ τλησικάρδιος ἐγὼ, ἢ ἀτλημονέστατος, ἀλλά τις ἀπόλεμος, καὶ ἄναλκις), ἀμφοτέρων διήμαρτον· καὶ οὔτε σοφὸς νῦν ἐγὼ, οὔτε ἐχθροῖς φοβερός. Τίς οὖν εἰμι; εὖ φράσον, ὦ στρατηγὲ καὶ σοφέ· ἐγὼ γὰρ, ὃ μὲν εἶχον ἀποβαλὼν, ὃ δὲ οὐκ εἶχον προςλαβέσθαι μὴ δυνηθεὶς, καὶ τὸ ὅςτις εἰμὶ, ὡς ὁρᾷς, προςαπώλεσα. Οὐκ οἶδα εἰ ἐπλήγην· οὐκ οἶδα εἰ ἐξέστην· οὐκ οἶδα εἰ μετεβλήθην.

Β'.

Τῷ αὐτῷ μαγίστρῳ κατὰ τῶν Ἀράβων στρατεύσαντι.

Οὐ τοσοῦτον τὰ κάλλη τῶν ὁρωμένων τοὺς θεωμένους ἐφέλκεται, ὅσον ἐπισπᾶται πρὸς τοὺς ἐπαίνους τοὺς ὑπὸ χεῖρα τὰ μεγάλα σου προτερήματα· ἀλλ' οὐδ' ἂν ὅλος ὁ χρόνος, οὐδ' ἂν ὅλος ὁ λόγος τοῖς σοῖς ἀρκέσειε προτερήμασιν· οὐδὲν γάρ σε τῶν ἁπάντων διέλαθε τῶν ὅσα στρατηγικὴν οἶδε κοσμεῖν κεφαλήν. Φιλοσοφῶν γὰρ ἅμα καὶ στρατηγῶν ἐν τοῖς πράγμασι, τοῖς ἐξ ἀμφοτέρων κρατεῖς διηγήμασι· καὶ μήτε φιλοσοφίαν τροπαίων ἀποστερεῖν, μήτε τὰ τρόπαια καὶ τὰς νίκας ἀμοιρεῖν τῆς φρονήσεως, ἀλλὰ θαυμασίως ἀμφότερα ἐπι-

---

1) Δῆλον ὅτι τοῦ Αἰσωπείου μύθου, περὶ οὗ ἴδε μῦθον 101, ἔκδ. Κορ. Ἴσως μέντοι γραπτέον τῶν ἀπαρεμφάτων τὸ πρότερον: πείσεσθαι.

Digitized by Google

πλέκεσθαι. Ὅθεν ἐπὶ σοὶ καὶ γράφειν, καὶ λέγειν, καὶ ἐπεύχεσθαι ἄξιον, ὡς εἴη μέν σοι ὁ τῆς νυκτὸς λύχνος αὐγάζων ὑπὲρ κεφαλῆς [2]· εἴη δὲ καὶ ὁ τοῦ φωτὸς στύλος προπορευόμενος ἔμπροσθεν· ὁ δὲ χειμὼν ἔαρ, αἱ δὲ νιφάδες ἄνθη· καὶ χέοιντο μὲν αἱ ὁδοί σου μέλιτι, καὶ οἱ ποταμοὶ γάλασοι πλημμυρείτωσαν, καὶ μάννα βρέξαι (ταῦτα δὴ τὰ τοῦ Ἰσραήλ [3])· καὶ καταπολεμηθείη ὁ Ἰσμαὴλ, καὶ ἴδοις τὴν τῆς ἐπαγγελίας γῆν μετὰ τοῦ καθ' ἡμᾶς, φημὶ, Μωσέως τοῦ δημαγωγοῦ καὶ βασιλέως· οὗ τοῖς ἐχθροῖς ὁ φόρος [4]) φοβερὸς καὶ πολύς.

Γ'.

Τῷ αὐτῷ μετὰ τὴν νίκην ἐπανελθόντι.

Τῆς παραδόξου νίκης ἐκ θεοῦ τελεσθείσης, καὶ διὰ σοῦ τῷ ἑπομένῳ δοθείσης στρατεύματι, ὥσπερ τις ὑπόπτερος, ἢ καὶ ἀέριος ἡ φήμη διέτρεχεν, ἀκουστὰ τὰ ἔργα σου καὶ παράδοξα ποιουμένη, λαμπρότατε μάγιστρε. Ἐγὼ δὲ ἔχαιρον, οἷς ἐκήρυττεν αὕτη, καὶ τοῖς ἐκ τοῦ πολέμου ἐπανιοῦσιν ὑπαντῶν ἠσπαζόμην, καὶ τὸ ἔργον τίνος ἀπῄτουν μαθεῖν. Ἀλλὰ καὶ τίς διέῤῥηξε φάλαγγα; τίς ὡπλίσθη γενναίως; τίς ἥλατο ὑπὲρ τείχους; τίς ἐχθρὸν κατεκέντησεν, ἢ δόρυ τοὺς ἄλλους; ἠκόντισεν, ἢ ξίφος ἔφερε φοβερὸν, ἢ βουλὴν δέδωκεν ἀλεξίκακον καὶ σωτήριον, τῶν στρατιωτῶν διαναστήσας τὸ πρόθυμον; ὡς δ' ἀπὸ σοῦ πάντα καὶ γενέσθαι, καὶ πραχθῆναι, καὶ τοιοῦτον πέρας λαβεῖν ἔμαθον (ᾔδετο γὰρ ἐν ἅπασιν εἷς λόγος, καὶ τοιοῦτος: *Θεὸς καὶ μάγιστρος ὁ νικήσας*), τὰ χαλινὰ χαλάσας, καὶ τὸν ἀγοντά με ἵππον σφοδροτέρως μαστίξας, πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ πόλιν ἔτρεχον [5])· ἔδει γὰρ ὑπαντῆσαι κἀμὲ, καὶ τὸν νικο-

2) Παρὰ τό: «Ὡς ὅτε νὺξει λύχνος αὐτοῦ ὑπὲρ κεφαλῆς μου» Ἰώβ, κθ', 3). — 3) Ἴδε Ἐξόδ. ιγ', 21, καὶ Δευτερον. ς', 4'. — 4) Γρ. ἴσ. φόβος. Οὕτω γὰρ καὶ νῦν φησιν ἡ συνήθεια: φόβος φοβερός.

5) Τὴν Ἀντιόχειαν νοητέον, ἣν ἐκ σεισμοῦ μεγάλου καταπεσοῦσαν, Ἰουστινιανὸς ὁ αὐτοκράτωρ καὶ Θεοδώρα ἡ αὐγούστα ἀνακαινίσαντες Θεούπολιν μετωνόμασαν (Κεδρην. Συνόψ. ἱστορ. σελ. 303 τῆς ἐν Βασιλείᾳ ἐκδ. 1566).

Digitized by Google

ποιὸν προςκυνῆσαι, καὶ πολλὴν ἐκ μόνης τῆς θέας πορίσασθαι τὴν ὠφέλειαν· ἀλλ' ἐπέσχε με ἡ σὴ καταλαβοῦσα γραφὴ, ἐπιμελῶς προςτάττουσα τὰς φαμιλίας τῆς Κιλικίας ἐγκατοικίζειν· ὃ δὴ καὶ κατὰ τάχος ποιῶν τῶν ἠλπισμένων ἀπέτυχον.

Δ'.

Τῷ αὐτῷ μαγίστρῳ.

Οὐ Ταρσὸς ἐμοὶ φίλη, οὐδὲ τὴν Ἀντιόχου ἐρῶν, τὴν Κωνσταντίνου[6]) στρατείαν λιπὼν ἐπὶ τὴν Κιλικίαν ἐξώρμημαι. Εἷς με βιάζεται, Οὐράνιος ὁ περίβλεπτος μάγιστρος, τὸ Βυζαντίδος θαῦμα, τὸ τῶν Ἀντιοχέων καλλώπισμα· ἐκεῖνος ἐμὲ βιάζων ἕλκει παρ' ἑαυτὸν, καὶ τοῖς ἐκείνου ἑλκηθμοῖς, καὶ πατρίδος ὑπερφρονεῖν, καὶ γένος, καὶ τῶν ἐκ γένους, καὶ τῶν ἐκ συνηθείας ἀναπλακέντων μοι· κἀντεῦθεν ἐκτρέχειν ἐπὶ τὴν Ἀντιόχου ἐπείγομαι, ὅτι καὶ Βυζαντὶς ἐκεῖσε μεταναστῆναι πᾶσα δοκεῖ. Πάντα γὰρ ἦν ἀνὴρ ἐκεῖνος τῇ Βυζαντίδι, παρ' ᾧ πᾶσα συνέδραμεν ἀρετή· ὃς πᾶν ἀγαθὸν νοούμενόν τε καὶ ἐν αἰσθήσει πίπτον ἀθροίσας ἔχει παρ' ἑαυτῷ. Καὶ εἴποτε ἄρα ἐχρῆν ἐν ἀνθρώπου φύσει ὁμοῦ ξεναγωγηθῆναι τὰς χάριτας, παρὰ τῇ θείᾳ νῦν ταύτῃ καὶ ἀξιαγάστῳ συνελαθεῖσαι κατοικοῦσι ψυχῇ, ὡς εἶναί τι χρῆμα τἀνῦν ἐν βίῳ πάντων ἀγαθῶν οἰκητήριον. Ὅθεν μοι δοκεῖ καὶ αὐτὴν τὴν φύσιν μάλα ἡδέως ἐγκαλλωπίζεσθαι, ὅτι περ τοιοῦτον ἄνδρα τῇ καθ' ἡμᾶς ἀνῆκε γενεᾷ, παρ' ᾧ πᾶν εἶδος συνέῤῥευσε τῶν καλῶν, ὥσπερ ἐκ συμφράσεως[7]) κραθὲν εἰς ἕν τε καὶ συμπλακὲν πλοκὴν ἀρίστην καὶ τοῖς πολλοῖς ὄντως ἄπλοκον. Εἰ τοιούτου καὶ αὐτὸς ὁ κάτω που

6) Τίνα τοῦτον νοεῖ; Κωνσταντῖνον τὸν Διογένην ἴσως, τὸν τοῦ Σιρμίου ἄρχοντα, ὃν καὶ δοῦκα Βουλγαρίας ὠνόμασε Κωνσταντῖνος ὁ αὐτοκράτωρ, ὁ τοῦ Βασιλείου ἀδελφός. Οὗτος, τοῖς τὸν Ἴστρον διαβᾶσι καὶ τὴν χώραν τῆς Βουλγαρίας οὐ μικρῶς λυμηναμένοις Πατζινάκαις ἀντεπελθὼν, ἐτρέψατό τε αὐτοὺς καὶ ἠρεμεῖν ἠνάγκασε τὸν Ἴστρον διαπεράσαντας (Ζων. ιζ', 10. — Κεδρ. σελ. 595).

7) Γρ. ἴσ. συμφορήσεως.

Digitized by Google

βαίνων ἐαλωκὼς μακρὰ θέων, ἐπ' αὐτὸν καὶ δὴ φέρομαι. Καὶ ἀπιστείτω μηδείς· πάντα γὰρ ἐφίεται πάντως τοῦ ἀγαθοῦ.

Ε'.

Τῷ αὐτῷ.

Τότε τὸν ταρσὸν τοῦ ποδὸς τῇ Ταρσῷ ἐπεστήσαμεν, ὅτε ταύτης τοῦτον ἀπαίρουσιν οἱ φιλόζωοι· οὐχ ὅτι ἐγὼ μὴ φιλόζωος, ἀλλὰ τὴν *πυρὸς μένος πνείουσαν*[8]) δεδιττόμενος πρόσταξιν, τὴν καῦσιν ταύτης προκέκρικα, ὡς τὸ Αἰτναῖον ἐκφύγοιμι· ὃ οὐ σάρκας οἶδε μόνον ἐσθίειν, καὶ σάνδαλον ἀποπτύειν[9]) τέως εἰς ἔνδειγμα, ἀλλὰ καὶ πεδία ἱππήλατα καὶ ἀνδρῶν πίονα ἔργα· καὶ οὐδέν ἐστιν, ὃ περισώζεται τῆς τοιαύτης ἐκκαύσεως. Διὰ ταῦτα τὴν ἡλιακὴν, ὡς ἔφην, τῆς Ταρσοῦ προκέκρικα κάμινον, ὡς *δρόσον Ἑρμῶν καταβαίνουσα*[10]), τὴν σὴν ἀντίληψιν ἐκδεχόμενος συνεργόν· ἣν, ὡς ὁ τὸ μῶλυ λαβὼν ἐξ Ἑρμοῦ[11]), πρὸς βοήθειαν ἐπαγόμενος, καὶ ταύτῃ τὸ πᾶν ἐπανατιθέμενος, καὶ ἀπαθὴς διατηρηθήσομαι, καὶ τὴν ἐλπιζομένην Χάρυβδιν τῆς πακτώσεως[12]) διελεύσομαι, καὶ σωστικῷ λιμένι καθορμισθήσομαι· δραμοῦμαι δὲ πάντως καὶ πρὸς τὴν Ἀντιόχου ταχὺ, ὅτι καὶ Βυζαντὶς ἐκεῖσε μεταναστῆναι πᾶσα δοκεῖ, καὶ τὴν ἐμοὶ σεβασμίαν ὄψιν ἀσπάσομαι, καὶ χαρίτων πλησθήσομαι, καὶ ὅλος ἀνακαινισθήσομαι, καινήν τινα καίνισιν καινιζόμενος.

---

8) Παρὰ τὸ Ὁμηρικόν. Ἰλ. Ζ. 182. Ἀλλὰ καὶ τὸ παρακατιόν· ἀνδρῶν πίονα ἔργα, Ὁμηρική ἐστι φράσις πολλαχοῦ ἀπαντῶσα·

9) Ὑπαινίττεται ὁ λόγος τὴν ἐκ τοῦ κρατῆρος τῆς Αἴτνης ἐκβρασθεῖσαν ἑτέραν τῶν Ἐμπεδοκλέους χαλκῶν κρηπίδων, περὶ οὗ ἔπιθι τὰ παρὰ Λαερτίῳ (βιβλ. Η'), Στράβωνι (Ϛ', σελ. 274), Λουκιανῷ (Νεκρ. Διαλ. Κ', 4. — Ἀληθ. Ἱστ. Β', 21. — Ἱκορομέν. 13. — Περὶ τ. Περεγρ. τελευτ. 1), καὶ Σουΐδᾳ (ἐν λέξ.) ἀναφερόμενα.

10) Ψαλμ. ρλδ', 3. — 11) Τουτέστιν ὁ Ὀδυσσεὺς, περὶ οὗ ἴδε Ὀδυσ. Κ. 302 ἐφ. — 12) Ὥνιοι γὰρ, ᾗ γνωστὸν, τὸ τηνικαῦτα προὐτίθεντο αἱ ἀρχαὶ τοῖς ἐκμισθοῦσθαι βουλομένοις. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ ἐνταῦθα ἡ λέξις: πάκτωσις ἀπὸ τοῦ λατιν. pactio (=ὁμολογία, συνθήκη), ὅθεν καὶ τὸ ἐν τῇ συνηθείᾳ ῥῆμα: πακτόνω.

Digitized by Google

ϛ'.

Τῷ αὐτῷ ἐξ Ἀραβίας ἐπανιόντι.

Ἦν μὲν ἀεὶ ἀνθρώποις τὸ περικαλλὲς τόδε καὶ Θεοῦ πρῶτον ἔργον, ὁ οὐρανὸς, ποθεινὸς καὶ ἐπέραστος, ἡλίῳ μὲν, ὃς τὴν περίγειον οἶδε φωτίζειν, λελαμπρυσμένος, ἄστρων δὲ χορείᾳ πεποικιλμένος, ἀγγέλων δὲ στρατείαις ἐμπεριπατούμενος ὕπερθεν, καὶ τὸ μέγιστον, Θεοῦ θρόνος κατωνομασμένος. Ἧς δὲ ἄρα καὶ ὁ λογικὸς Οὐρανὸς σὺ, περιλαμπὴς ἀεὶ καὶ περίδοξος, ἀρεταῖς μὲν ταῖς γενικωτάταις κεκοσμημένος, οἰκειότητος δὲ τῶν κρατούντων ἀγλαϊζόμενος, τιμαῖς τε καὶ ταῖς ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν προκοπαῖς καὶ κοσμῶν καὶ κοσμούμενος. Ἀλλ' ἐξέλαμψεν ἄρτι μειζόνως ὁ λογικὸς Οὐρανὸς καὶ παμπόθητος, καὶ τὸν διαυγῆ τουτονὶ οὐρανὸν τοῖς σοῖς ἀνδραγαθήμασι καὶ μεγαλουργήμασιν ἀπέκρυψας, ἢ ἀπενέκρωσας, ἢ καὶ ἀπημαύρωσας. Τὰς γὰρ τῶν τροπαίων ἀκτῖνας πανταχοῦ γῆς ἀπαστράπτων, καὶ τὸ μεγαλουργὸν καὶ δραστήριον τοῖς πολεμίοις ἐπιδεικνύμενος, τὴν μὲν Ῥωμαίων ἀρχὴν λαμπρύνεις, καὶ εἰς ὕψος καὶ κάλλος καὶ χειρὶ καὶ γνώμῃ ἐπαίρεις, τῇ πολεμίᾳ δὲ ἔκπληξιν, καὶ δέος, καὶ βαθύτατον σκότος τῇ τῶν μεγαλουργημάτων μαρμαρυγῇ ἐμποιεῖς. Καὶ αὐχεῖς μὲν καὶ αὐτὸς τὸν σεβαστὸν δεσπότην[13]) τοῖς σοῖς τροπαίοις ἐπαναπαυόμενον, ἢ ἐντρυφῶντα, ἢ ἐπαγαλλόμενον· πᾶσαν δὲ τὴν ὑφήλιον νεύματι διεξάγεις πρὸς τὰ κρείττονα καὶ σωτηρίας ἐχόμενα· ἔθνη βάρβαρα καὶ Ἀράβων στίφη (ὧν δὴ καὶ μόνῳ τῷ γράσσῳ Ῥωμαίων καὶ Αὔσονες ἔναγχος ὑπεξίσταντο, καὶ οὐδ' ἀντωπῆσαι οἷοί τε ἦσαν), παμπληθεὶ χωροῦσα[14]), καὶ εἰς δουλείαν τὴν ἀλαζονικὴν ἐκείνην[15]) κατάγεις φρένα· τάς τε πόλεις αὐτῶν ἐκ βάθρων ἀνασπᾷς, καὶ ναοὺς τῶν ματαίων αὐτῶν σεβασμάτων ἐξολοθρεύων,

---

13) Νοεῖ ἴσως αὐτὸν τὸν βασιλέα Βασίλειον. — 14) Γρ. ἴσως χωροῦντα· πλὴν ἀλλὰ καὶ οὕτω, ἐλλιπές ἐστι τὸ χωρίον, τῆς μετοχῆς ἀναντα ποδότου μενούσης. — 15) Ἴσως ἐκείνων.

Digitized by Google

τελείῳ παραπέμπεις ἀφανισμῷ· καὶ ἐγενήθη, κατὰ τὸ λόγιον[16]), ἡ πόλις αὐτῶν ἠρημωμένη, καὶ οὐκ ἔστιν ὁ οἰκῶν ἐν ταύτῃ αὐτῶν. Ἐνταῦθα τοιγαροῦν εἰρήνην βαθεῖαν καὶ γαλήνην τῇ ἕῳ, καὶ δι' αὐτῆς τῇ ὑφ' ἥλιον πάσῃ βραβεύει. Λαμπρὰ μὲν γάρ που καὶ τὰ κατὰ τὴν ἑσπέραν ἀνδραγαθήματα καὶ παλαίσματα καὶ πᾶσαν λόγων ἰσχὺν ὑπερβαίνοντα· λαμπρότερα δὲ καὶ νεανικώτερα τὰ κατὰ τὴν ἕω στρατηγήματα· ποταμοὶ περαιούμενοι, ἔρημοι ἐρημούμεναι[17]), τεμένη μιαρὰ ἐξεδαφιούμενα, καὶ, τὸ δὴ μέγιστον καὶ πᾶσαν ἔκπληξιν ἐμποιοῦν, ταυτὶ τὰ ὑπερφυῆ ἀποτελέσματα ἀναιμωτὶ κατορθούμενα. Καὶ ἡ σάλπιγξ μὲν ἤχει τὸν ἐνυάλιον, τὰ δὲ τοῦ πολέμου ἀπῆν. Τίνος ταῦτα διέποντος; ἢ τοῦ Θεοῦ στραταρχοῦντος· ᾧ μέχρι τῶν εὐσεβῶν πάντα, καὶ τῶν αὐτῷ καθαρῶς ἀνατεθειμένων. Οἷς γὰρ τὸ θεῖον ἔνσπονδον, ἄκρως εὐδαίμονες· οἷς δ' ἐχθρὸν, ὥςπερ δὴ καὶ τοῖς Ἄραψιν, ἐσχάτως κακοδαίμονες. Τοιαῦτά σοι τὰ εὐτελῆ παρ' ἡμῶν καὶ ἀγροικικὰ, ἀντὶ τῶν μεγάλων καὶ ὑπερφυῶν σου τροπαίων, ὦ στρατηγῶν στρατηγὲ, καὶ νικηφόρε τῷ ὄντι λόγοις καὶ ἔργοις, καὶ τοῖς ἐξ ἀμφοτέρων ἀνδραγαθήμασιν. Σὺ δὲ εὐμενὴς ἐν ἅπασιν ἔσο μοι, καὶ τῇ σῇ περίσωζε χειρὶ σωστικῇ.

---

16) Παρὰ τὸ ψαλμικόν: «Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτῶν ἠρημωμένη, καὶ ἐν τοῖς σκηνώμασιν αὐτῶν μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν» (ξη', 26).

17) Διέστραπται προδήλως τῆς μετοχῆς ἡ γραφή· ἡ γὰρ ἔρημος ὑπάρχουσα πῶς ἂν ἄλλως ἐρημωθείη; Μήτι ἐγέγραπτο πάλαι: ἔρημοι ἡμερούμεναι, οἷά περ ὑπ' αὐτοῦ ἡμέρων χωρῶν δίκην διοδευόμεναι ἐπὶ τῷ τοὺς πολεμίους τροποῦσθαι; Οὕτω γὰρ καὶ Αἰσχύλος εἶπε (Εὐμεν. 14—5):

. . . . . χθόνα
ἀνήμερον τιθέντες ἡμερωμένην.

Digitized by Google

QUAESTIONUM CICERONIANARUM

PARS II.

De Oratore I § 38.

Egregiam illam eloquentiae laudationem a L. Crasso habitam sequitur inde ab initio c. IX Mucii Scaevolae Icti oratio, qui cum cetera se Crasso adsentiri dicat, duo ex eis quae ille posuerat, ut concedere possit veretur; in his illud quod ab oratoribus civitates et initio constitutas et saepe conservatas esse Crassus dixerat. Plurima enim et in constituendis et in conservandis civitatibus sapientium potius hominum prudentia et virorum fortium virtute quam oratorum eloquentia effecta esse. «Ego vero» inquit «si velim et nostrae civita«tis exemplis uti et aliarum, plura proferre possim de«trimenta publicis rebus [*quam adiumenta*] per homines «eloquentissimos importata, sed ut reliqua praetermit«tam eqs.». Deinceps commemorantur tempestates in re publica a Ti. et C. Gracchis concitatae.

Quae Mucii verba attuli si omnia genuina sunt, in eis aut nulla aut huiusmodi videtur inesse sententia; posse eum ostendere oratorum eloquentiam saepius nocuisse quam profuisse civitatibus. Quod ut vere dici concedam, tamen eo modo dicitur, quasi Mucius ex eo quod ipse plura malorum ab eloquentissimis hominibus publicis rebus illatorum exempla quam bonorum proferre possit, efficere conetur eloquentes homines plerumque malo suarum civitatum natos esse. Hac sane ratione, si plus Latinorum quam Graecorum vocabulorum afferre possis, Latinum sermonem locupletiorem esse Graeco facile efficias. Praeterea quod unum exemplum deinceps affertur, in eo nulla istius comparatio-

Digitized by Google

nis adiumentorum et detrimentorum habetur ratio. Mala tantum, quibus Gracchorum seditiones civitatem oppresserint, commemorantur. Quae cum ita sint mihi quidem plane persuasum est verba *quam adiumenta* Ciceronis non esse, sed lectoris parum cauti, qui alterum comparationis membrum q. v. explere cum vellet, pro eo quod adscribere debuerat «quam unum illud, quod proferam», prorsus aliena adiecit. Supplementum postea, ut fit, inter verba Ciceronis ipsius receptum est. Iam omnia plana sunt. Equidem, ait Scaevola, *plura* ab oratoribus mala civitatibus importata commemorare possim, sed *reliquis praetermissis*, ne longus sim, *unum* Gracchorum proferam.

§ 61.

Scr. «Physica .... *scientiA* sunt eorum, qui illa pro«fitentur, illustrare autem oratione eqs.» i. e. physica et ceterae artes, *quod attinet ad scientiam* eorum sunt, qui eas profitentur, quod vero ad eas res oratione illustrandas attinet, oratoris sunt.

§ 82.

«Namque egomet, qui sero ac leviter Graecas litte«ras attigissem, tamen cum.....venissem Athenas, «complures *tum* ibi dies sum propter navigandi difficul«tatem commoratus; sed cum cottidie mecum haberem «homines doctissimos.....pro se quisque quae pote«rat de officio et ratione oratoris disputabat».

Diu est cum Bakius hunc locum optimo iure tamquam ratione ac sententia carentem notavit. Qui quod *sum* et *sed* delevit, addidit post *complures* particulam *que*, sententiae ille quidem satis subvenit, sed probabilitatis in corrigendo modum excessit. Equidem, si unam particulam *tum* in *autem* mutaveris, totumque locum re-

Digitized by Google

ctius distinxeris, aegrotanti sententiae pristinam sanitatem restitutum iri confido. Sic igitur lege:

«Namque egomet, qui sero.... attigissem, tamen «cum .... venissem Athenas—complures *autem* ibi dies «sum .... commoratus—, sed cum cottidie mecum ha«berem homines doctissimos,.... pro se quisque..... «de officio ac ratione oratoris disputabat».

De particulae *sed* post parenthesin usu V., si tanti est, Zumpt § 739. Cf. § 39 huius libri.

§ 114.

«quid de illis dicet, quae certe cum ipso homine na«scuntur, linguae solutio, vocis sonus, *latera*, *vires*, con«formatio quaedam *et figura totius oris et corporis*?»

Duplici vulnere laborat hic locus. Alterum Pearcius persanavit, cuius coniecturam iniuria spreverunt editores. Is igitur pro eo, quod editur, *latera*, *vires* reposuit *laterum vires*, quod et orationis concinnitas postulat et res ipsa verum esse ostendit. Non enim *vires* omnino tamquam athletae, sed *laterum* vires opus sunt oratori. Alterum incommodum, quod hic locus habet, nondum, quod sciam, animadversum est. Nam *totius oris* recte diceretur, si quid antea de singulis oris partibus commemoratum esset. Nunc illud adiectivum prorsus friget. Neque tamen delendum, ordo tantum verborum *et figura....corporis* legitimus librariorum turbatus incuria restituendus. Lege igitur:

«conformatio quaedam *oris et totius corporis figura*» In mentem venit illud Claudii Quadrigarii «statura et totius corporis figura». Iam quanto rectius atque concinnius procedat immo vero fluat oratio neminem esse opinor qui non videat.

Digitized by Google

§ 205.

«Sed pauca etiam requirimus in primisque ea, quae «valde breviter a te, Crasse, de ipsa arte, percursa sunt, «cum illa te et non contemnere et didicisse *confiteRErе*»

Scr. *confiteAre*. Totum enim enuntiatum causale, *cum* .....*confiteare*, non ad *percursa sunt*, sed ad *requirimus* pertinet.

§ 209.

«Ego vero, inquit (Antonius), pergam et id faciam, quod «in principio fieri in omnibus disputationibus censeo, «ut quid illud sit, de quo disputetur, explanetur, ne «vagari et errare cogatur oratio, si ei, qui inter sese «dissenserint, non idem [*esse*] illud quo de agitur intel«legant.»

Si ei, qui disputant, quid sit illud quo de agitur inter sese convenire non putant, nihil est periculi ne vagetur oratio, quod tum fit, cum uterque eorum, qui dissentiunt, se de eadem re, de qua adversarium, disputare putat, cum re vera de alia re disserat. Prorsus igitur pugnantia sibi loquitur Antonius. Quod si quis fieri posse non credit, deleat mecum illud *esse*, quod ex marginali adnotatione inter verba Ciceronis receptum, totam sententiam pessumdedit. Quo exploso reliqua aptissimam hanc exhibent sententiam; vagari orationem et errare, si ei, qui inter sese dissentiunt, non idem intellegant illud de quo agitur, i. e. rem de qua quaeritur non eodem modo intellegant. *Esse* sententiae non convenire vidit iam Klotzius, itaque *etiam* edidit. Verum particulae *etiam* nullus hic locus.

§ 248.

Antonius Crassi sententiam impugnans, qui iuris ci-

Digitized by Google

vilis scientiam oratori necessariam esse contenderat, haec praeter alia affert;

«De me autem ipso, cui uni tu concedis, ut sine ulla «iuris scientia tamen causis satis facere possim, tibi «hoc, Crasse, respondeo, neque me umquam ius civile «didicisse neque in eis causis, quas in iure *possem defen-«dere*, umquam istam scientiam desiderasse».

Mirum est argumentum, quo Antonius utitur, ut iuris civilis scientia oratorem facile carere posse ostendat. Neque enim omnibus se in causis, quae ad ius civile pertinerent, sed in eis tantum, quas *posset* defendere, eam scientiam non desiderasse affirmat. Ergo fuerunt causae, eaeque fortasse neque paucae nec parvae, quas propter iuris inscientiam defendere non posset. En argumentum primario aetatis suae oratore dignum. At tu ne credideris Antonium adeo sui immemorem fuisse ut tam pravo argumento uteretur. Antonii verba haec sunt;

In eis causis, quas in iure *positas defenderem*

Causae in iure positae, sunt eae, in quibus non de facto, sed de aequitate ac iure certatur, ut Crassi verbis (§ 173) utar.

§ 263.

«Tum Crassus: Operarium nobis quendam, Antoni, «oratorem facis atque haud scio an aliter sentias et «utare tua illa mirifica ad refellendum consuetudine, «qua tibi nemo unquam praestitit; cuius quidem ipsius «facultatis exercitatio *oratorum propria est, sed iam in «philosophorum consuetudine versatur* eqs.»

Hoc illud est, quod ait Horatius «pugnantia secum «frontibus adversis componere». Qua enim facultate non solum oratores sed etiam philosophi utuntur, ea

Digitized by Google

non est oratorum *propria*, sed *communis* oratorum et philosophorum. Quod si maxime concedamus, vocabulum *propria* tam improprie Ciceronem usurpare potuisse, illud tamen omnes mihi assentientur dicendum saltem fuisse «oratorum *illa quidem* propria est, sed eqs.», ut huius scriptoris mos postulat. Quid igitur est ? Particula negans omissa, quod mendi genus non raro in veterum scriptorum codicibus et ab aliis et a Madvigio (cuius v. Emendatt. Liv. p. 129[2]) deprehensum est, totam sententiam evertit. Scribe igitur

«cujus... facultatis exercitatio *non* oratorum propria est»

Scite Crassus quasi in transcursu refutat Antoni sententiam, qui oratori neque ceterarum artium neque philosophiae disciplinam necessariam esse contenderat. Immo, ait Crassus, haec ipsa refellendi facultas, quae oratorum propria esse creditur, iam diu in philosophorum consuetudine versatur, ut etiam in hoc genere philosophorum consuetudo oratori futuro non exiguam utilitatem afferre possit.

Berolini d. iv m. Decembris a. MDCCCLXXX

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΒΑΣΗΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΕΚ ΦΑΡΩΝ.

Ἐν Ἀρχαιολογικαῖς διατριβαῖς, ἐν αἷς ἐπεχείρησα τὸν προσδιορισμὸν τῆς θέσεως τῶν ἐν Μεσσηνίᾳ Φαρῶν καὶ τῶν κατ' αὐτὰς ἱερῶν, ἐμνημόνευσα ἐν παρόδῳ καὶ δύο ἐπιγραφῶν, ἀνασκαφεισῶν, ἐν τῇ ἀρχικῇ θέσει τῆς πόλεως, παριστανομένῃ ὑπὸ τοῦ ἐν Γιαννίκῃ Πελασγικοῦ τείχους, ὅπερ πρὸ ἓξ ἐτῶν εὗρον καὶ περιέγραψα (αὐτ. σ. 10).

Digitized by Google

Ἐφ' ὅσον ἔμενον ἐν Καλάμαις, ἐσκόπουν ἵνα καὶ πάλιν ἐπισκεφθῶ τὴν τοποθεσίαν ἐκείνην πρὸς ἀκριβεστέραν ἀναθεώρησιν καὶ τῶν ἐπιγραφῶν· ἀλλ', ἐπειδὴ ἐγὼ μὲν ἀπεχωρίσθην ἐκεῖθεν ἀπὸ πολλοῦ, μεταξὺ δὲ μία τῶν ἐπιγραφῶν ἐξεδόθη ὁπωσδήποτε, διαφέρουσα τοῦ ἐμοῦ ἀντιγράφου κατὰ ποιὸν καὶ ποσὸν λέξεων καὶ στίχων, παρέχω ἤδη τῆς ἀληθείας χάριν καὶ τὸ ἐμὸν ἀρχικὸν ἀντίγραφον, ἔχον ὧδε·

Ἡ (πόλις Λακεδαιμο)
νίων (τὸν δεῖνα τοῦ δεῖνος)
Λακεδαιμό(νιον . . . . . (τι)
μαῖς, κάτοκ(ον) . . . . (ἀγαθὸν;)
5 περὶ τοὺς γονεῖς, (ἀρετῆς παντοί;)
ας καὶ σωφροσύνης κ(αὶ εὐσε-)
βείας χάριν, προσδεξαμ(ένων)
τὸ ἀνάλωμα Χαριτέλους(τ)οῦ ἀ-
δε(λφ)οῦ καὶ Τινάδιος Μ. ησιθό-
10 . ουτο(ῦ υἱ)ο(ῦ;) Θαλύτου Χαρ(ι-)
(τέλ)ου(ς) τοῦ Ἀρχί(πτ)ου.

Ὥστε κατὰ τὴν ἐμὴν ἀνάγνωσιν ἡ ἐπιγραφὴ ἔφερεν ἕνδεκα στίχους, ὧν ἕκαστος εἶχεν εἴκοσι δύο γράμματα κατὰ μέσον ὅρον. Τῶν παρενθέσεων καὶ στιγμῶν αἱ μὲν μέχρις ἑβδόμου στίχου συμπαριστάνουσι τὸ λεῖπον τῆς στήλης μέρος, αἱ δ' ἄλλαι τὸ ἐφθαρμένον τῶν στίχων. Τοὺς δύο πρώτους στίχους συνεπλήρωσα ἀπό τινος ἠκρωτηριασμένης τὰ κάτωθεν ἐπιγραφῆς, ἀνασκαφείσης ἐν Ἀκροπόλει Σπάρτης κατὰ τὴν θέσιν τοῦ ναοῦ τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς, λεγούσης,

Ἡ πόλις
ἡ Λακεδαιμο-
νίων Κλαύδιον
Ἀριστοβούλου
γυμνασίαρχον
φιλοτείμως
γυμνασιαρχή-
σαντα . . .

Οἱ στίχοι 3 καὶ 4 ἐδήλουν τὸ ἔθνος, τὸ ποιὸν τῶν τιμῶν καὶ τὴν πατρίδα τοῦ στηλίτου, ἤτοι τὴν ὑποκειμένην πόλιν, ἐπὶ τῇ

Digitized by Google

πρὸς τοὺς γονεῖς εὐσεβείᾳ. (Ἐπιγρ. Φρασ. σ. 330, 3. Παυσ. 1, 21, 1, 10, 28, 4—6).

Οἱ στίχοι 5, 6 καὶ 7 συμπληροῦνται καὶ ἀπό τινος ἄλλης ὁμοίας ἐπιγραφῆς, ἐκδεδομένης ὑπὸ Ῥοσσίου (Περιήγ. Πελ. σ. 22).

Ἐν τῷ δευτέρῳ ἡμιστιχίῳ τοῦ ἐννάτου στίχου ἀνέγνων σαφῶς τὴν γενικὴν Τινάδιος καὶ πάντως οὐχὶ Διὸς καὶ ἄλλα τοιαῦτα.

Φαίνεται ἄρα ὅτι τὸ αἰολικὸν καὶ δωρικὸν πατρωνυμικὸν Τινάδιος, υἱὸς τοῦ Τίνα, ὡς Ὑῤῥάδιος, υἱὸς τοῦ Ὑῤῥα, ὁ Πιττακός. (Ἐτυμ. Γ. Κουρτ. σ. 116. Ahr, 1. σ. 157—8), παθὸν τὴν παρὰ Δωριεῦσι καὶ ἡμῖν συγκοπὴν τῶν εἰς —ιας καὶ —ιος ὀνομάτων, μετέπεσεν εἰς κύριον τριτόκλιτον (Ahrens 2, σ. 232—3. Ἐπιγρ. Φρασ. σ. 248. Kühner § 120, 7). Ὡς πρὸς τὴν ἐφεξῆς ἡμίφθαρτον λέξιν ἀπαιτοῦσι καὶ ἡ συνέχεια τῶν ἐννοιῶν καὶ ὁ τύπος τῶν τοιούτων ἐπιγραφῶν οὐχὶ τοπικόν τι ἐπίθετον, ἀλλὰ κατὰ γενικὴν ὄνομα πατρὸς τοῦ Τιναδίου, ἀπὸ πῖ ἢ μᾶλλον μῖ ἀρχόμενον, οἷον τὸ Μνησίθυμος, συνώνυμον τοῦ Λακωνικοῦ Μνησίνους (Παυσ. 2, 22, 5).

Ὡσαύτως καὶ ἡ σειρὰ τῶν ἐν τοῖς δυσὶ τελευταίοις στίχοις γενικῶν δὲν προσδιορίζει τὸ τοῦ Διὸς ὄνομα ἐν ἐπιθέτοις τοπικοῖς κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν τῆς ἐπιγραφῆς ἔκδοσιν, ἀλλ' εἶχε γενεαλογίαν ἀνδρός, τοῦ πατρὸς τοῦ Τιναδίου.

Ἐν Λευκάδι, τῇ 24 Νοεμβρίου 1880.

Π. Α. Κομνηνος.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΕΚ ΘΗΡΑΣ ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ.

Ὁ ἐξ Ἀμοργοῦ εὐπαίδευτος καὶ φερέπονος κ. Νικήτας Ν. Βλαβιανός, ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων εἰρηνοδικῶν, συμβολαιογράφος δὲ τὰ νῦν διατελῶν ἐν Θήρᾳ, ἀνεκάλυψεν ἀρτίως ἐπιτύμβιον στήλην λίθου λευκοῦ ἑνὸς περίπου μέτρου ὕψους, στηρίζουσαν τὴν

Digitized by Google

ἱερὰν τράπεζαν ἐν τῷ ἐν Οἴᾳ ἐπισκευαζομένῳ ναῷ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τῷ ὑπαγομένῳ εἰς τὴν ἐν Πάτμῳ φερώνυμον εὐαγεστάτην Μονήν. Τὴν ἐπ' αὐτῆς δ' ἐπιγραφὴν ἀνέκδοτον οὖσαν, ὅσον ἡμεῖς γε ἴσμεν, οὐκ ἄμοιρον δὲ χάριτος καὶ γλαφυρότητος, σταλεῖσαν ἡμῖν μετὰ παρατηρήσεων καταχωρίζομεν ὧδε· μετ' εὐαρίθμων διασκευῶν καὶ συμπληρώσεων.

Ἁ Βουλὰ καὶ ὁ Δᾶμος Οὐλπ(ία)ν
Νοβίαν Οὐλτεινία Βασιλόκληαν
Νοβίας Βειβίας θυγατέρα ἀφηρώιξε.
Ὅτι μὲν πρόμοι(ρ)ος ἁρπάγην ἐγ(ὼ) λυγρὰ
5 Ἐκ τοῦ γλυκυτάτου φωτὸς ἐ(ς) τὸν ἀΐ(δ)αν
Ἄτεκνος ἀλγύνεσθε, τοῦτ' ἐπίσταμαι·
Πλὴν δ' οὐκ ἄσαμος κἂν φθιτοῖς νομίζομαι
Ἁ Βασιλόκληα ΔΙΑΓΗΝΟΣΚΑΙ (;) τοὔνομα
Συνευνέτας γὰρ οὐμὸς (ἐΣ) Οἴας Πέλοψ
10 Πασῶν ἀρίσταν ἠδὲ κοσμίαν ἐμὲ
Ἀφηροΐξας δεῖξε Πλουτῆος Κόρα (ν).
Λοιπὸν τί λυπῇ, εὐσεβὴ(ς) συνευνέτα,
Τὰν νύκτα θρηνῶν τὰν ἐμὰν ἱμαρμέναν;
Τοῦτ' ἤθελεν γὰρ γένεσις καὶ Μοιρῶν μίτοι,
15 Αἷς οὐδ' Ἀχιλλεὺς Θέτιδος ἐκ θεᾶς γεγὼς,
Στάμεν ποτ' ἀλκὰν δυνατὸς εὑρέθη θέλων.

Γνωστὸν ὅτι ἡ νῆσος Θήρα Δωρικὴ τὸ πλεῖστον ἀποικία (1) οὖσα τὴν δωρικὴν μετεχειρίζετο διάλεκτον, ἐν ᾗ τυγχάνει γεγραμμένη καὶ ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη. Μεταξὺ δὲ τοῦ δωρικοῦ σχηματισμοῦ τῶν λέξεων: Ἁ βουλὰ, δᾶμος, ἀφηρώιξε, ἁρπάγην, ἄσαμος, ἁ, συνευνέτας, ἀρίσταν, ἀφηροΐξας, Κόρα, τὰν ἐμὰν ἱμαρμέναν, γεγὼς, ἀλκὰν, ποτ' — ἀπαντῶσι καὶ ἰωνικοὶ σχηματισμοὶ Πλουτεὺς—ῆος=ὁ Πλούτων καὶ τὸ ἀπαρέμφ. στάμεν ἀντὶ στᾶναι =στῆναι. Οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ ὁλόκληροι ἐπιγραφαὶ μὴ δωρικαὶ εὕρηνται, ὡς αἱ ἐν σελ. 260 καὶ ἑξῆς τοῦ Τ. Ζ'. Πανδώρ. Καὶ νῦν δ' ἐν τῇ καθομιλουμένῃ ταὐτὰ παρατηροῦνται· ὅρα μοι

(1) Ὅρα μοι Ἡρόδ. 4, 147. Παυσαν. 3, 1. 7· ὅρα καὶ 3, 15. 6· Στράβ. 8, 347. κ. 10, 484. Ἀπολ. Ῥοδ. Ἀργ. 4, 1755 καὶ σχολ. ἔτι δὲ Πανδώρ. Τ. ις' σ. 525.

Digitized by Google

τὸ τοῦ ἐλλογίμου κ. Νικ. Γ. Πεταλᾶ τῷ 1876 ἐκδοθὲν Θηραϊκῆς γλωσσολογικῆς ὕλης τεῦχ. Α'. Τὸ δὲ ἀφηρωΐζω, ὅπερ καὶ ἀφηρῴζω καὶ ἀφηρωΐζω εὕρηται εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἐπιγραφὴν, δηλοῦν: τοῖς ἥρωσι συναριθμῶ (ὡς τὸ ἀποθεόω-ῶ), ἢ μετὰ θάνατον ἰδίᾳ τινὶ κηδείᾳ καὶ ἡρῴου ἀνεγέρσει ἡρωϊκὴν τιμήν τινα τιμῶ, παρὰ Θηραίοις ἐδήλου καὶ ἁπλῶς τὸ «θάπτω μεγαλοπρεπῶς», τὸ δὲ ἥρως ἀντὶ τοῦ παρ' ἡμῖν «μακαρίτης»(1), ὡς τὸν ἥρω Φαιδρίαν, 'Αλκ. 3, 37, (ὅρα μοι C. I. G. 1629, 2427, 2486 καὶ θηλυκῶς 1944, 3885 καὶ ἔτι 2468—73.), ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ ἀξιότιμος φίλος κἂν τοῖς μάλιστα φερέπονος κ. Ι. Δε-Κιγάλλας δι' ἄλλας θηραϊκὰς δωρικὰς ἐπίσης ἐπιγραφὰς, οὐ μακρὰν κἀκείνας εὑρεθείσας τῷ 1856, οἷον· τὰς ἐν τῷ Ζ' Τ. Πανδώρας σ. 213 «Ὁ δᾶμος ἀφηρώιζε Λυσίκλειαν Σωφάντου πάσης ἀρετῆς ἕνεκα καὶ σωφροσύνας». «Λυσιδίκη τὸν ἴδιον ἄνδρα, Ἑρμέρωτα Ζωσίμου ἀφηρώιζε». — «Ἐχετίμα ἡρῷσσα (ἡρώισσα συνήθ. ἡρωΐς=ἡρωΐνη)— Ἀγάπημα (τὸ, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν τὰ θηλ. ὀνόμ. μετ' ἄρθρου οὐδετ.). ἡρῷσσα—κτλ. «Ὁ δᾶμος ἀφηρώιζε Ἐρασίκλειαν Ἐρωτοκράτους ἀρετᾶς ἕνεκα καὶ σωφροσύνας». Περὶ τῆς τελευταίας ταύτης ὅρα μοι Πανδώρ. Τ. Ζ'. σ. 391. Εἰς τὴν σημασίαν τοῦ «μακαρίτης» ἁπλῶς κεῖται ἡ λέξις καὶ ἐν ἐπιγραφῇ πρὸ μικροῦ ἐν Πάρῳ εὑρεθείσῃ, «Εὐφροσύνη ἡ Μαῖα Μελίσσῃ ἡρωΐσσῃ» (Ἀθήναιον σύγγρ. περιοδ. Τ. Ε'. τεῦχ. α' σ. 30).

Καὶ ἡ μὲν ἐπιγραφὴ καὶ ἐξ ἄλλων μάλιστα δ' ἐκ τοῦ ὀνόματος «Οὐλπία» φαίνεται γραφεῖσα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ β' μ. Χ. αἰῶνος καὶ ὀλίγον ἐξῆς, ἤτοι ἀπὸ τῶν χρόνων Τραϊανοῦ καὶ κάτω, διότι ὁ Τραϊανὸς ἦν Οὔλπιος, ἤτοι τῆς Οὐλπίας γενεᾶς· διήρηται δὲ δίχα, καὶ αἱ μὲν τρεῖς πρῶται σειραὶ δημόσιον φέρουσι τὸν χαρακτῆρα, αἱ δ' ἐφεξῆς ὡς ἐκ προσώπου τῆς ἀποθανούσης πρὸς τοὺς ἐπιζῶντας ἀποτεινόμεναι λήγουσιν ὡς παρηγορία τις πρὸς τὸν σύζυγον καὶ παραίνεσις, κατὰ τὸ «Τὴν πεπρωμένην μοῖραν ἀδύνατά ἐστιν ἀποφυγέειν καὶ θεῷ». Εἶναι δὲ τρίμετρος ἰαμβικὴ μετά τινων ἐλευθεριῶν. Παρατηρητέον δ' ἐν αὐτῇ καὶ

(1) Ὅρα μοι καὶ ἐπιγραφὴν ἐξ Ἀμοργοῦ «Ὁ δῆμος Ἀεοντεῖ Εὐρυδίκου ἥρωι...» ἐν Ἀθηναίῳ, τ. ε'. σ. 407.

Digitized by Google

τὸν ἰδιάζοντα ῥυθμὸν (οὐχὶ τὸν τονικὸν) ἐν ταῖς σειραῖς 2, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13

«Τὰν νύκτα θρηνῶν τὰν ἐμὰν ἱμαρμέναν�»
«Ἀφηροίξας δεῖξε Πλουτῆος Κόρα(ν),
«Δοιπὸν τί λυπῇ, εὐσεβὴ(ς) συνευνέτα,

ὡς τά :

«Ἐνταῦθα κεῖται πορφυρόβλαστος κλάδος
«Δουκὸς μεγάλου τοῦ μυριαριστέως κτλ.

(Πανδώρ. Τ. ΙΔ'. σελ. 436).

Ἡ δὲ στήλη μετηνέχθη ὡς εἰκάζομεν ἀρχαιότατα ἐκ τοῦ ἀμπελῶνος τοῦ κ. Γ. Βελώνια κειμένου παρὰ τῇ πόλει Οἴᾳ (Φηρὰ), ὅπου εὑρέθησαν ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν τοῦ τάφου θέσει μετὰ παντοίων κτερισμάτων καὶ ἀνδρεικέλου αἱ ὑπὸ τοῦ κ. Δε-Κιγάλλα ἐκδοθεῖσαι ἐν Πανδώρᾳ Τ. Ζ'. σ. 214 ἐπιγραφαί. Δέγομεν δὲ ἀρχαιότατα, διότι ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Θεολόγου ἔνθα ἡ στήλη ὑπεστήριζε τὴν ἁγίαν τράπεζαν εἶναι ὁ ἀρχαιότατος τῶν τῆς Θήρας μετὰ τὸν τῆς Ἐπισκοπῆς. Ὁ συνεχόμενος μάλιστα καθολικὸς ναΐσκος παρέχει ὑπόνοιαν ὅτι συνιδρύθη πρὸ τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν, πρὸ τοῦ δεκάτου δηλονότι αἰῶνος, τοῦθ' ὅπερ δυνατὸν καὶ ἐκ τοῦ ἐν τῇ Μονῇ τῆς Πάτμου πρωτοτύπου ἀφιερωτικοῦ τῶν κτημάτων νὰ ἐξαχθῇ. Αἱ δὲ ἁγιογραφίαι αἱ πάντας τοὺς βυζαντινοὺς ναοὺς καθωραΐζουσαι ἐνταῦθα δὲν διετηρήθησαν δυστυχῶς ἢ μόνον ἀμυδρῶς, ἕνεκα τῆς ἀτμοσφαίρας ἀλλοιουμένης ἐκ τοῦ ἡφαιστείου καὶ καταστρεφούσης τὰς ἀμμοκονίας, ἢ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐπισκευῶν καὶ ἐπιχρίσεων ἕνεκα τῶν σεισμῶν ἢ ἁπλῶς ἐξ ἀπειροκαλίας τῶν ἑκάστοτε καθαριζόντων καὶ ἀσπριζόντων τοὺς ἀρχαίους ναούς.

Ἀθήνησιν, 6 Ἰουλίου 1880.

ΕΜΜ. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ,
Ἀμοργῖνος.

Digitized by Google

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΛΑΜΨΑΚΟΥ ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ.

Ἐπιγραφὴν ἐκδίδομεν σήμερον ἀξιολογωτάτην, εὑρεθεῖσαν νεωστὶ ἐν Λαμψάκῳ, ἀναγνόντες χάρτινον ἀπὸ τοῦ λίθου ἔκτυπον, ὅπερ κατεσκεύασέ τις τῶν ἐκεῖ ὁμογενῶν ζητηθὲν παρὰ τοῦ ἐνταῦθα καθηγητοῦ Κυριακοῦ Μυλωνᾶ, ὅστις πρῶτος εἶχε μάθει τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ λίθου, ὕστερον δὲ καὶ ἐνήργησεν ἵνα μετακομισθεὶς ἐνταῦθα ἀποτεθῇ εἰς τὰς δημοσίους ἡμῶν συλλογάς, ὅπερ καὶ ἐλπίζομεν νὰ κατορθωθῇ ταχέως.

Ὁ λίθος ὁ ἔχων τὰ γράμματα φαίνεται νὰ εἶναι πολὺ βεβλαμμένος τὴν ἐπιφάνειαν, ἴσως καὶ εἰς δύο ἢ τρία τεμάχια τεθραυσμένος, τοὐλάχιστον δύο καὶ ἥμισυ φύλλα τυπογραφικοῦ χάρτου, ἀποτελοῦντα μῆκος 1,47, ἔχομεν ἀνὰ χεῖρας, ἐφ' ὧν ἀποτετυπωμένα τὰ γράμματα εἰς στίχους ἐν ὅλῳ 90 ἢ 91, ὧν ἡ συνέχεια κατὰ πόσον εἶναι ἀκριβής, χωρὶς δηλ. παραλείψεως στίχου τινὸς ἐν τοῖς μεταξὺ τῶν τριῶν χαρτίων, ἄδηλον ἐμοί, ἀλλ' ἴσως ῥητέον, ὅτι ἐφρόντισεν ὁ ἀποτυπώσας νὰ μὴ ἀφήσῃ μεταξὺ χάσμα. Δυσάρεστον ὅμως, ὅτι δὲν ἔχομεν πληροφορίαν περὶ τοῦ ἄν τι καὶ πόσον μέρος τοῦ πλάτους τοῦ λίθου ἀποτέθραυσται καὶ πόθεν, δεξιόθεν ἢ ἀριστερόθεν· τοῦτο ὄντως ἀδύνατον νὰ μαντεύσῃ τις, ἂν μὴ ἴδῃ τὸν λίθον. Τὸ νῦν ὁρώμενον πλάτος ἐν τοῖς ἐπιμηκεστάτοις κατὰ τὸ ἔκτυπον στίχοις εἶναι 0,40. Βέβαιον δὲ ὅμως, ὅτι ἔχομεν σῳζόμενον τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς, ὄχι δὲ καὶ τὴν ἀρχήν.

Ὅτε πρῶτον ἐγνώσθη ἐν Ἀθήναις ἡ ἐν Λαμψάκῳ ὕπαρξις τοῦ λίθου, ἐγνώσθη μετὰ τῆς πληροφορίας, ὅτι ἔχει ψήφισμα καὶ ὅτι ἀναγινώσκεται ἐν αὐτῷ τὸ ὄνομα τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἐπὶ τούτῳ, ὡς εἰκός, μεγάλη χαρὰ κατέλαβε τοὺς ἀκούσαντας, κριθέντος τοῦ εὐτυχοῦς εὑρήματος ὄχι ἀπιθάνου, διὰ τὸ ὅτι ὁ ποτὲ ἐλευθερωτὴς τῆς Ἑλλάδος καὶ σώστης τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ ἀπὸ τῆς βαρβαρότητος τῶν Ἀσιανῶν (οὓς σήμερον ἐξ Εὐρωπαῖαι δυνάμεις, αἱ τῆς ὑφηλίου μέγισται, τό-

Digitized by Google

σον ἀβροφρόνως περιποιοῦνται!) ἐκεῖ που διήνυσε τὰς τελευταίας του ἡμέρας καὶ κατὰ τὸν Θουκυδίδην εἶχε λαβὼν παρὰ τοῦ Ἀρταξέρξου εἰς σιτηρέσιον τρεῖς πόλεις, τὴν Λάμψακον, τὴν Μυοῦντα καὶ τὴν Μαγνησίαν, κατά τινας δέ, ὡς ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος, καὶ τὴν Περκώτην ἔτι καὶ τὴν Παλαίσκηψιν.

Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως δὲ νῦν τοῦ ψηφίσματος ἔγνωμεν, ὅτι ὄχι μὲν εἰς αὐτὸν τὸν μέγαν Θεμιστοκλῆ ἀναφέρεται τὸ ψήφισμα οὔτε εἶναι τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀλλὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ Β'. πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, ὅμως δὲ εἰς ἀπογόνους τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἀναφέρεται, ὧν ὁ εἷς ὁμώνυμος ἐκείνῳ, ὁ δ' ἕτερος ὁμώνυμος ἑνὶ τῶν υἱῶν του, τῷ καὶ ἄλλοθεν γνωστῷ Κλεοφάντῳ· ἔτι δὲ τὸ ψήφισμα δὲν εἶναι ἐξ ἐκείνων τῶν κοινοτάτων, δι' ὧν δίδονται τιμαὶ εἴς τινας δι' ἀσημάντους εὐεργεσίας ἢ ἁπλῶς ἀνανεοῦνται καὶ ἐπικυροῦνται εἰς γένη τινὰ ἐπίσημα ἔπαινοι καὶ βραβεῖα πάλαι ποτὲ δοθέντα, ἀλλ' ἔχει ὑπόθεσιν σπουδαίαν, τὰς ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας ἐν καιροῖς χαλεποῖς δι' ὅλον τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπὶ τοῦ Ῥωμαίου ὑπάτου Τίτου Φλαμινίνου προσήνεγκαν εἰς τὴν θετὴν πατρίδα των Λάμψακον οἱ τοῦ ποτὲ Θεμιστοκλέους ἀπόγονοι πρεσβεύσαντες. Οὕτω λοιπὸν ἡ ἐπιγραφὴ ὡς περιέχουσα τὰ τεθρυλημένα ὀνόματα Θεμιςοκλέους καὶ Τίτου Φλαμινίνου ἀποβαίνει ἓν τῶν ἀξιολογωτάτων ἱστορικῶν μνημείων.

Ἀλλ' ἂς ἔλθωμεν ἐπ' αὐτὰς τὰς λέξεις τοῦ λίθου, ἐφ' ὅσον ἠδυνήθημεν νὰ τὰς ἀναγνώσωμεν ἐκ τοῦ ἐκτύπου καὶ μετρίως συμπληρώσωμεν. Ὕστερον δὲ προσθέτομεν εἴ τι κριθῇ ἀναγκαῖον ἔτι σημείωμα διασαφητικὸν τῶν καθέκαστα.

. . . . . .

. . . σιν ὑπὲρ τῆς πόλεως πρὸς τ Ι . . . .
. . . . . Ῥωμαίους Τ;ιμιον ΤΑ; ὑπάρξει παρὰ ΤΙ;. . .
Ι α ὅταν ἐπανέλθωσιν οἱ πρεσ(β)ευταὶ παρ. . .
. . Ν; καθότι τιμηθήσονται καὶ προβληθέν(των. .
5 . Λ ὑπομενόντων, ἐνίων δὲ καὶ χειροτονηθ(έντων. .
. . . . . μένων διὰ τὸ μέγεθος τῆς κομιδῆ(ς. . .
. . . . . πρ. . . . . Ισαντο τοῦ ἑξομοσ. . . .
. . ηθε;. . . ἀξι;ωθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμου ουΛ. . .

Digitized by Google

τῶν) κα(τ)ὰ τὴν ἐκγδημίαν κινδύνων, ἀλλ(ὰ περὶ ἐλάσσονος ποιού-
10 μεν);ος τὰ καθ' αὐτὸν τοῦ τῆι πόλει συμφ(έροντος ὑπέ-
στη;) τὴν πρεσβείαν καὶ ἐγδημήσας καὶ πλ;(εύσας εἰς
τὴν) Ἑλλάδα, ἐντυχὼν μετὰ τῶν συμπρ(εσβευτῶν τῶι
στ)ρατηγῶι τῶν Ῥωμαίων τῶι ἐπὶ τῶν να(υτικῶν
ἀ)πελογ(ί)σατο αὐτῶι διὰ πλειόνων, διότι....
15 .. Λ.ε.ὁ δῆμ(ο)ς τοῦ Ῥωμαίων δήμου ἐξ απΕΙ;..
.πρὸς αὐτὸν καὶ διότι ἀξιοῖη αὐτὸν καὶ παρα(καλοῖη μετὰ τῶν;
συ)μπρεσβευτῶν, ὄντων ἡμῶν συγγενῶν τ.....
..περὶ τῆς πόλεως ἡμῶν ἵνα συντελῆι.....
....τ;ἔλη τῶι δήμωι ἐπιβάλλειν παρ' αὐ(τ....
20 ..ασθαι τῶν τῆι πόλει συμφερόντων διά τε (τὴν ὑπάρχου-
σαν (ἡ)μῖν πρὸς αὐτοὺς συγγένειαν, ἣν καὶ απ;...
..... διὰ τὸ Μασσαλιῆτας εἶναι ἡμῖν ἀδε(λφοὺς...
.... καὶ σύμμαχοι τοῦ δήμου τοῦ Ῥωμαίων κ;...
...λάβωσιν ἀποκρίσεις τὰς ἁρμοζούσας τ....
25 .... στείλασθαι, δι' ὧν εὐθαρσέστερος ὁ δῆ(μος...
..... δ(ι)α(γρ)άφει ἀποδεχόμενος τὴν οἰκε(ιότητα καὶ συγγ;
ἐν) εἰαν τὴν ὑπάρχουσαν ἡμῖν πρὸς Ῥωμ(αίους...
....ἐὰν πρός τινας φιλίας ἢ ὅρκια ποῆτα(ι συ-
μπ)εριλήψεται τὴμ πόλιν ἡμῶν καὶ διατη(ρήσει τὴν δημο-
30 κρα)τίαν καὶ τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν εἰρή(νην...
...ηται εὐχρηστήσειν κ...ΛΙΟ..ἐάν τις....
..ΛΙ οὐκ ἐπιτρέψει ἀλλὰ κωλύσει, ἐντυ(χὼν μετὰ τῶν συμ-
πρεσ)βευτῶν τῶι ἐπὶ τοῦ ναυτικοῦ ταμία(ι....
....ἑαυτὸν ἀεί τινος ἀγαθοῦ παραίτιον γίνε(σθαι
35 ..π)αρ' αὐτοῦ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν δῆμο(ν....
. . . σ)υμφέρουσαν εἶναι κατεχώρισε.....
. . . δ)ιακομίσασι τὰ γρ(άμματα.....

...Εἰων εἶχεν τὰ ψηφίσματα πΕΡ; (ἰ..
.....ν πλοῦν πολὺν καὶ ἐπικίνδυνον επ...
40 .....Εἰους παρεστήσατο αὐτοὺς καὶ ἐπρα..
.....υτων εἰς τὸ συμπρεσβεύσασθαι μεθ;(ἑαυ-
τοῦ εἰς) Ῥώμην, κρίναντες δὲ χρήσιμον εἶναι ἀξιω...
.....ἐ)ξακοσίων συμφέρουσαν ἐπιστολὴν δ...
.....οντων Τολοστοαγίων Γαλατῶν διακομ(ι....
45 .....συμπρεσβευτῶν καὶ τῶν συναποσ(ταλέντων ἐπ' Ἰ-
τα)λ;ίας καὶ χρηματίσας τῆι συγκλήτωι μετ.....
...των τὴν εὔνοιαν καὶ τὴν αἵρεσιν ἣν ἔχ....

Digitized by Google

α)ὐτοὺς καὶ ἀνανεωσαμένων τὴν ὑπάρχο(υσαν...
..αὐτοὺς, ἀπολογισαμένων δὲ αὐτ(ῶι;) καὶ Ε;...
50 ..ν; εἶναι ἀδελφοῖς τῶι δήμωι ἡμῶν συμβαίνε(ι ἀκό;-
λο)υθον ἔχειν τῆι συγγενείαι, ἐνεφάνισε δὲ αὐ(τ...
..ων καὶ ὧν προσδεόμενος ὁ δῆμος ὑπάρξαι...
..Λπρεσβείαν καὶ παρεκάλει αὐτοὺς μετὰ τ(ῶν συμπρεσβευ-
τῶν) περὶ τῆς τῶν ἄλλων φίλων καὶ οἰκείων....
55 ..ν; ὑπὲρ τῆς πόλεως ἡμῶν φροντίζειν δ(ιάτε;
τ)ὰ ὑπάρχοντα ἡμῖν πρὸς αὐτοὺς φιλά(νθρωπα καὶ τὴν γε-
ν)ομένην ἡμῖν σύστασιν διὰ Μασσα(λιητῶν...
..6ΕΝ..συμφέρουσαν τῶι δήμωι καὶ εΓ;(λιπαρη-;...
σάν;)των ὅπως συμπεριληφθῶμε(ν.....
60 τ)αῖς γενομέναις Ῥωμαίοις πρὸς τὸν (βασιλέα;.....
λ;α(βεῖν) ἡμᾶς ἐν ταῖς συνθήκαις (.....καθό-
τ;ι κ(αὶ αὐτ)οὶ γράφουσιν· περὶ δὲ τῶν.....
..ε;ν αὐτοὺς ἡ σύγκλητος πρὸς τοὺ(ς.....
τὸ)ν ὕπατον Τίτον καὶ τοὺς δέκα τοὺς ἐ.....
65 ....παραγενόμενος εἰς Κόρινθον με(τὰ.....
.Ἀπο)λλοδώρου ἐνέτυχεν τῶι στρατηγῶ(ι.....
.δια)λεγεὶς αὐτ(οῖ)ς ὑπὲρ τοῦ δήμου καὶ π.....
....φιλοτιμίας ἵνα πρόνοιαν ποιῶνται.....
....νται εἰς τὸ διασώιζεσθαι τὴμ πόλιν (ἐλευθέ-
70 ραν καὶ) δημοκρατουμένην, περὶ ὧν...
....ν;καὶ ἐπιστολὰς πρὸς τοὺς βασιλεῖ(ς...
.....ο)ύσας αὐτῶι εἶναι διαπέστειλεν...

.....Α..Λ.....
.....υσει; τα τη....
75 .....Ιων; δὲ εἶνα(ι...
.....ε; τὴν αὐτον(ομίαν...
. συνθή)κ;ας ἴσχειν πρὸς...
... αὐ)τῶι καὶ ἀτέλεια(ν...
... καὶ εἰσπλεῖν καὶ (ἐκπλεῖν..
80 ..π)αρασπονδεῖεν Ι.....
.....ωι ἔδοξεν τῶ(ι....
...)νακτος γνώμ(η.....
....ων ἀρχόντων...
.. εἴ,)ναι τὰ ἐψηφισμέ(να...
85 .. τη;ι Θεμιστοκλεῖ.....
.. του εἶναι πάντα α....

Digitized by Google

.. σ; αν Κλεοφάντωι Η.....
... τοὺς δὲ νέους ἄρχ(οντας....
.. γρά)ψαντας ἐγκόψαι ε.....
90 .... καὶ θεῖναι εἰς τῶν |.....
91 .....ὅπου ἂν;)αὐτοῖς δοκῆι.—

Βλέπων τις τὸ ἀνωτέρω δοθὲν κείμενον ἐννοεῖ, ὅτι τὰς συμπληρώσεις ἡμῶν τὰς κατὰ τὰ ἄκρα τῶν στίχων ἐθέσαμεν σχεδὸν ἀδιαφόρως, δεξιὰ ἢ ἀριστερά, ἐν ἀγνοίᾳ ὄντες τοῦ ποῦ ὁ λίθος ἐκολοβώθη, καὶ ὅτι ἕνεκα τούτου εἰς ὀλιγίστων γραμμάτων προσθήκην περιωρίσθημεν, οὔτε ἐπεβαλόμεθα κυρίως εἰπεῖν εἰς τὸ νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὴν συνέχειαν τῶν στίχων παρὰ εἰς ὀκτὼ μόνον μέρη (στίχ. 9—14. καὶ 16—17. καὶ 20—21 καὶ 26—27. καὶ 28—30. καὶ 32 - 33. καὶ 45—46. καὶ 55—57) καὶ τοῦτο ἁπλῶς χαριζόμενοι τῷ θυμιδίῳ ἡμῶν καὶ ἄνευ τινὸς ἀξιώσεως. Μάλιστα δὲ περὶ τῶν ἐν τῷ τρίτῳ χαρτίῳ στίχων, τῶν ἀπὸ 73 ἕως τέλους, εἰς ἀπορίαν ἤμεθα πῶς νὰ τοὺς τοποθετήσωμεν, ὄντας τόσον ὀλίγου μήκους, δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ ἢ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὅλου τῆς στήλης πλάτους, ἕως οὗ ἀποφασίσαντες τοὺς ἐθέσαμεν ἐν τῷ μέσῳ.

Καὶ ταῦτα μὲν οὕτω. Περὶ δὲ τῆς ὑποθέσεως τοῦ ψηφίσματος μέλλοντες ὀλίγα τινὰ νὰ εἴπωμεν συντελεστικὰ εἰς τὴν κατανόησίν της, αἰσθανόμεθα, ὅτι δυνατόν τινες τῶν πολὺ περφυλαγμένως, ἵνα μὴ εἴπωμεν ὑπερκριτικῶς χωρούντων ἐν τοῖς τοιούτοις, ἀφοῦ ἀνέγνωσαν τὸ προοίμιον ἡμῶν, εἶτα δὲ αὐτὸ τὸ ψήφισμα, νὰ δυσπιστήσωσι εἰς τὸ ὀρθὸν τῆς ἡμετέρας ἀντιλήψεως, καὶ νὰ δεχθῶσι μὲν πάντως, ὅτι τῶν Λαμψακηνῶν εἶναι τὸ ψήφισμα, εἰ καὶ οὐδαμοῦ ἐν τοῖς στίχοις ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦτο, πιστεύοντες ἁπλῶς εἰς τὴν πληροφορίαν ὅτι ἐν Λαμψάκῳ εὑρέθη ὁ λίθος, νὰ ὑποθέσωσι δὲ ἄλλους τινὰς τοὺς πρεσβεύσαντας καὶ οὐχὶ ἀπογόνους τοῦ Θεμιστοκλέους, τὰ δὲ ἐν τοῖς τελευταίοις στίχοις ὀνόματα Θεμιστοκλέους καὶ Κλεοφάντου νὰ ἐκλάβωσιν ὡς κατ' ἄλλην ἔννοιαν ἀναγεγραμμένα, κατὰ τήν δε· ὅτι δηλ. οἱ οἱοιδήποτε ἄλλοι πρεσβεύσαντες τιμῶνται ὑπὸ τῆς πόλεως ἐκείναις ταῖς τιμαῖς αἷς ποτε ἐτιμή-

Digitized by Google

θησαν ὁ μέγας Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ υἱός του Κλεόφαντος, ἢ ὅτι τὰ ὀνόματα ταῦτα, κείμενα ἐκεῖ περὶ τὸ τέλος, ὅπως κεῖνται, εἶναι ὅλως κατὰ τύχην τὰ αὐτὰ τοῖς τεθρυλημένοις ἐκείνοις τῶν παλαιῶν χρόνων. Ἀλλ' ἡμεῖς ἄνευ πολλῆς πρὸς τοὺς τοιαῦτα τινὰ ὑπολαμβάνοντας ἀντισχυρίσεως ἐμμένομεν εἰς τὰ ἀρχῆθεν ἡμῖν δόξαντα καὶ ἐπιφέρομεν τάδε.

Ὁ Πλούταρχος, ὅστις ἔζη 600 ἔτη μετὰ τὸν Θεμιστοκλέα τὸν πάνυ, 300 δὲ μετὰ τὸν Τίτον Φλαμινῖνον, λέγει ἐν βίῳ Θεμιστ. 32: «τοῖς ἀπὸ γένους τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τιμαί τινες ἐν Μαγνησίᾳ φυλαττόμεναι μέχρι τῶν ἡμετέρων χρόνων ἦσαν, ἃς ἐκαρποῦτο Θεμιστοκλῆς Ἀθηναῖος, ἡμέτερος συνήθης καὶ φίλος παρ' Ἀμμωνίῳ τῷ φιλοσόφῳ γενόμενος.» Τί παράδοξον λοιπὸν ἀφοῦ τὸ ὄνομα Θεμιστοκλῆς ἐν τῇ αὐτῇ οἰκογενείᾳ καὶ μετὰ 600 ἔτη ἐπανελαμβάνετο, νὰ ὑπῆρχέ τις καὶ ἐπὶ Τίτου Θεμιστοκλῆς; (*) Κλεόφαντον δὲ υἱὸν τοῦ πάνυ Θεμιστοκλέους ἀναφέρει ὁ αὐτὸς Πλούταρχος αὐτόθι, μετὰ προσθήκης ὅτι καὶ Πλάτων ὁ φιλόσοφος μέμνηται αὐτοῦ ὡς ἱππέως ἀρίστου, (ἴδε Πλάτ. Μένωνα 93). Καὶ ὁ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἄρα ἐπιγραφῇ Κλεόφαντος πιθανώτατα ἀνήκει εἰς τὸ αὐτὸ γένος.

Ὅτι δ' ἐπὶ Τίτου τῷ 196 πρὸ Χρ. καὶ οἱ Λαμψακηνοὶ παρεκτὸς ἄλλων τῆς Ἀσίας Ἑλληνικῶν πόλεων ἐφοβοῦντο μὴ ὑποδουλωθῶσι τῷ βασιλεῖ τῆς Συρίας Ἀντιόχῳ, ἱστορεῖται παρὰ Πολυβίῳ (18, 35), καὶ ὅτι πρέσβεις αὐτῶν περὶ τούτου ἐνώπιον τῶν Ῥωμαίων ἐν Λυσιμαχείᾳ ἠγόρευσαν (**), ὀνομάζονται δὲ παρ' αὐτοῦ Παρμενίων καὶ Πυθόδωρος. Πιθανῶς λοιπὸν ὀλίγῳ πρότερον εὐθὺς μετὰ τὴν ἐν Κυνὸς κεφαλαῖς ἧττα τοῦ προτελευταίου βασιλέως τῶν Μακεδόνων Φιλίππου ἐγένετο ἡ

(*) Καί τινα Θεμιστοκλῆν Πολιάρχου, «τρίτον ἀπόγονον Θεμιστοκλέους τοῦ Ξέρξῃ καὶ Μήδοις ἐναντία ναυμαχήσαντος,» ἀναφέρει ὁ Παυσανίας ἐν Ἀττικ. 1, 37. Ἐκεῖνος βέβαια θὰ ἦτο παλαιότερος τοῦ ἐπὶ Τίτου ζῶντος. Ἄλλως δὲ πλειότερά τινα περὶ τῶν ἀπογόνων Θεμιστοκλέους ἴδε Βοίκχιον ἐν C I G r. τόμ. α'. σελ. 441 κ. ἑξ.

(**) τοῦτο παρέλειψεν ὁ Λίβιος XXXIII, 40.

Digitized by Google

πρεσβεία τῶν περὶ Θεμιστοκλῆ εἰς Ῥώμην καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὸν Τίτον καὶ τοὺς δέκα τοὺς ἐπὶ καταστάσει τῶν πραγμάτων ἐν ταῖς τῶν συμμάχων (!) χώραις συνήθως διοριζομένους παρὰ τῆς Συγκλήτου ἄνδρας.

Ἡ εἰρήνη τῶν Ῥωμαίων πρὸς τὸν Ἀντίοχον ἐγένετο τῷ 188 πρὸ Χρ. καὶ αἱ πόλεις αἱ Ἑλληνικαὶ ἔμειναν ἐλεύθεραι ἐφ' ἱκανὸν χρόνον, ἕως οὗ ἦλθε καὶ αὐτῶν τὸ μοιραῖον ἦμαρ τῆς ὑποδουλώσεως, εἰς ὃ ὑπάγονται πάντες οἱ ἀφρονοῦντες.

Ἐπρέσβευσαν δὲ οἱ Λαμψακηνοὶ εἰς Ῥώμην καὶ τῷ 170 πρὸ Χρ. ἀπολογούμενοι περὶ τῆς ἀποστασίας των πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Μακεδόνων Περσέα καὶ φέροντες πρὸς ἐξιλέωσιν μεγαλότιμον χρυσοῦν στέφανον εἰς τὸν ἐν τῷ Καπετωλίῳ Δία, περὶ ἧς πρεσβείας ὁ Λίβιος (XXXXIII, 6) λέγει, ὅτι τότε in sociorum formulam ἤχθησαν, δηλ. τὴν ὑποτέλειαν.

Περίεργον δέ, ὅτι ἡ μνεία τῶν Μασσαλιητῶν ἐν τούτῳ τῷ ψηφίσματι, ἣν ἔκριναν δέον νὰ ποιήσωσι δὶς οἱ πρεσβευταὶ τῶν Λαμψακηνῶν ἀγορεύοντες πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, εὑρίσκεται καὶ ἐν τῇ παρὰ Λιβίῳ (XXXVII, 54) τῶν Ῥοδίων ἀγορεύσει τῷ 189 πρὸ Χρ. ἐνώπιον τῆς Συγκλήτου μετὰ τῆς ἐννοίας, ὅτι καθῆκον ἔχουσιν οἱ Ῥωμαῖοι οὐ μόνον τὰς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ ἀλλαχοῦ Ἑλληνικὰς πόλεις νὰ διατηρῶσιν ἐλευθέρας, καθὼς δὰ διετήρουν ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ τιμῇ τὴν ἐν Γαλλίᾳ Μασσαλίαν, εἰ καὶ ὑπὸ βαρβάρων λαῶν κυκλωμένην οὖσαν. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι κοινὸς οὕτως εἰπεῖν τόπος ἦτο τοῦτο ἐν τῇ τότε τῶν Ἑλλήνων διπλωματίᾳ, ὅπως καὶ ἓν ἄλλο περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐπιχείρημα, τὸ τῆς ὑπαρχούσης ἀνέκαθεν πρὸς Ῥωμαίους συγγενείας, οἱ Ἰλιεῖς καὶ οἱ Δαρδανεῖς ὄχι ἀνωφελῶς μετεχειρίσθησαν. Ἴδε Λίβ. XXXVIII, 39.

Καὶ ταῦτα μὲν προχείρως εἰρημένα ἀρκείτωσαν πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ παρόντος γενικὴν κατάληψιν τῆς ἐν τῷ ψηφίσματι ὑποθέσεως. Διὰ τί δὲ ἐν στίχῳ 44 μνημονεύεται τὸ ἐν Ἀσίᾳ ἔθνος τῶν Τολοστ ο α γ ί ων Γαλατῶν, ἄδηλον ἐμοί. Ἴσως ὅμως δὲν εἶναι πολὺ ἄτοπον νὰ εἰκάσῃ τις, ὅτι ἔλαβόν τινας ἐξ αὐτῶν

Digitized by Google

οἱ πρεσβεύσαντες ἐπὶ μισθῷ ὡς προπομποὺς χάριν ἀσφαλείας ἐν τῇ ἐπικινδύνῳ εἰς Ἰταλίαν ὁδῷ, καθὼς ἐν τοῖς ἀνωτέρω στίχοις τοῦτο ὑποσημαίνεται, εἰ καὶ ὁμολογῶ, ὅτι εἰς τὴν εἰκασίαν ταύτην ἐναντιοῦταί πως τὸ ὅτι περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους (189 πρὸ Χρ.) οἱ Γαλάται τῆς Ἀσίας, ὡς ὁ Λίβιος ἱστορεῖ (XXXVIII, 15—17), ἦσαν ἐμπόλεμοι πρὸς τοὺς Ῥωμαίους.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 26 Δεκεμβρίου 1880.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΒΟΙΩΤΙΑΣ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ.

Α'. Χαιρωνείας.

α) Στήλη τετράγωνος ἐν εἴδει βάθρου, λίθου φαιοῦ, ὕψους 0,50, πλάτους 0,32 καὶ πάχους 0,28. Ἐπιγραφὴν δὲ ἔχει εἰς τὰς δύο παρακειμένας πλευρὰς τὴν ἑπομένην·

Πλευρὰ α'.

Πάτρων Διοκλίδαο
Σαράπι, Ἶσι, Ἄνουβι.
Ἄρχοντος ἐγ Χαιρωνείαι Ἀρίστωνος,
μηνὸς ἀγριωνίου πέντε καὶ δεκάτη,
Θέων Θεομνήστου Φανατεὺς ἀνέθη-
κεν ἐγ Χαιρωνείαι ἱερὸν τῶι Σαράπι τ-
ὸν ἴδιον θρεπτόν, ὃν εἶχε οἰκογενῆ, ὦι ὄνο-
μα Σώσων, τὴν ἀνάθεσιν ποιούμενος
διὰ τοῦ συνεδρίου κατὰ τὸν νόμον Χαι-
ρωνέων. Ἐξενεγκάτω δὲ Σώσων τὸν
ἔρανον, ὃν συνάγαγε Θέων ἐμ Φανατεῖ,
τὸ ὑπὲρ Θέωνος ὄνομα, ἕως ἂν τέλος λά-
βη ὁ ἔρανος. Τὴν δὲ οἰκίαν, ἧς ἔχει τὴν κτ-
ῆσιν Ἁρμέας Ἀρίστωνος Φανατεὺς πε-
πιστευμένος παρὰ Σώσωνος, κομισά-
σθω Σώσων τὸ ἐπ' αὐτῇ δάνειον καὶ κελευ-
σάτω ἀποδοῦναι Τ τὴν ὠνὴν τῆς οἰκίας
Ἁρμέαν Θέωνι. Μάρτυρες, Ἀρίστων Ἁρμέου,

Digitized by Google

Εὔδαμος Ἐχεκράτης οἱ Εὐμενέου Φανατεῖς,
20 Ἐράτων Ἀμινίου, Ἀντίγων Ἀριστογείτονος,
Πυρρίνας Ὁμολωΐχου Χαιρωνεῖς.

Πλευρὰ β'.

Ἐπ]ιτίμω ἄρχω, μεινὸς ἁλαλκο-
μενίω πέντε κὴ δεκάτη, παρ-
θένα ἰαρὰ τῶ Σαράπιος, παριόν-
τος αὐτῆ τῶ ἰαράρχω Νικίαο Χα-
5 ρώνδαο, σουνευδοκίοντος
κή τῶ ἰουιῶ αὐτᾶς Εἴρωνος, ἀντί-
θειτι τὴν Γιδίαν θρεπτὰν Σουρί-
ναν ἰαρὰν τεῖ Σαράπι, παραμείνα-
σαν αὐτὰν ἀνεγκλείτως, ἃς
10 κα ζώει, τὰν ἀνάθεσιν ποιιομένα
διὰ τῶ σουνεδρίω. Εἰ δέ κα γεννά-
σει Σουρίνα, ἔτι ζώσας παρθένας,
ἔστω τὸ γενόμενον ἐλεύθερον.

Ὁ ἐν τῇ πρώτῃ πλευρᾷ ἀναφερόμενος μὴν ἀγριώνιος, ὡς μὴν τῶν Βοιωτῶν, κατὰ πρῶτον ἐνταῦθα παρουσιάζεται, καθ' ὅσον γνωρίζομεν.

Ὁ λίθος εὑρέθη ἐνῳκοδομημένος ἐν θεμελίοις μεταγενεστέρων οἰκοδομῶν πρὸς τὰ βορειανατολικὰ τοῦ χωρίου Κάπρουνα (ἐρείπια Χαιρωνείας) παρὰ τὴν ἁμαξιτὴν ὁδόν, κατὰ τὰς γενομένας ἐκεῖ ἀνασκαφὰς τῷ 1871 ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας. Ἐκεῖ δὲ εὑρέθησαν, καὶ τότε καὶ κατὰ τὸ λῆγον ἤδη ἔτος, καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐνεπίγραφοι λίθοι, σῷοι καὶ εἰς τεμάχια, ὧν τὰ ἀντίγραφα δημοσιευθήσονται ἐν τῷ ἑπομένῳ τεύχει τοῦ Ἀθηναίου, πρὸς μελέτην τῶν ἐνασχολουμένων ἰδίως εἰς τὰς ἐπιγραφάς. (ἀκολουθεῖ.)

Π. ΣΤΑΜΑΤΑΚΗΣ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ.

Ἐγνωστοποιήσαμεν ἄλλοτε διὰ τοῦ περιοδικοῦ τούτου (Θ', 2, 157) ὅτι, ἀνευρεθέντων ἀνθρωπίνων ὀστῶν ἐν τῷ πολυαν-

Digitized by Google

δρίῳ Χαιρωνείας, ὅπου ὁ λέων, ἀπεφάσισεν ἡ ἀρχαιολογικὴ ἡμῶν ἑταιρία νὰ ἀνασκάψῃ πάντα τὸν χῶρον αὐτοῦ ὅπως ἀκριβῶς ἐρευνήσῃ τὰ ἐν αὐτῷ. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐξετελέσθη ἤδη πλήρης· πρῶτον μὲν μικρά τις ἀποπειρατήριος ὑπὸ τοῦ ἀγαλματοποιοῦ κ. Δαζάρου Φυτάλη, ὅστις, ἀποσταλεὶς εἰς Χαιρώνειαν δὶς κατὰ μῆνα ἀπρίλιον τοῦ ἔτους τούτου, ὅπως μελετήσῃ τὰ πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ λέοντος, καὶ ἀνασκάψας εἴς τινα μέρη ἀνεῦρε πρῶτος σκελετοὺς νεκρῶν ἐντὸς τοῦ πολυανδρίου, ἐπανελθὼν δὲ ὑπέβαλεν εἰς τὸ συμβούλιον τῆς ἀρχαιολ. ἑταιρίας ἔκθεσιν περὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης ἀνασκαφῆς, ἣν θέλομεν δημοσιεύσει ἐν τῷ ἑπομένῳ τεύχει. Εἶτα δὲ ἀποσταλεὶς ὁ ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Π. Σταματάκης, ἐξετέλεσεν ἐπὶ πολλοὺς μῆνας ἀκριβῆ καὶ τελείαν τοῦ ὅλου πολυανδρίου ἀνασκαφὴν, ἀνευρὼν ἐντὸς αὐτοῦ 254 σκελετοὺς νεκρῶν καὶ πολλὰ κτερίσματα παρ' αὐτοῖς. Τούτων τινὰ κομίσας πρὸ μικροῦ ἐνταῦθα, κατέθεσε πρὸς θέαν τοῦ κοινοῦ εἰς τὴν ἐν τῷ Βαρβακείῳ συλλογὴν τῆς ἀρχαιολ. ἑταιρίας, ἑτοιμάζων καὶ ἐκτενῆ περιγραφὴν τῶν ὑπ' αὐτοῦ εὑρεθέντων.

— Τῇ 18 Δεκεμβρίου, ἰσοπεδουμένης τῆς παρὰ τὸ Βαρβάκειον Λύκειον βορείας παρόδου, ἀνευρέθη ὑπὸ τὰ χώματα σπουδαῖον ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς ὕψους 1,05, καὶ τέχνης τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ἡ θεὰ ἵσταται ἐπὶ βάσεως τετραγώνου, φέρουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κράνος μετὰ γρυπῶν καὶ σφιγγὸς, ἐπὶ τοῦ στέρνου αἰγίδα καὶ γοργόνειον, ἀχειρίδωτον ἱμάτιον καὶ χιτῶνα ποδήρη, ἐζωσμένον περὶ τὴν ὀσφὺν, εἰς τὴν δεξιὰν κρατεῖ νίκην πτερωτὴν ὕψους 0,15 καὶ στέφανον φέρουσαν, τὴν δὲ ἀριστερὰν ἔχει ἐπὶ τῆς παρὰ τὸν πόδα ἀσπίδος, ἧς πλησίον ἑλίσσεται δράκων.

Τὸ ἄγαλμα τοῦτο μετ' ἄλλου πρότερον εὑρεθέντος καὶ νῦν ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας σωζομένου παρέχει ἔννοιαν τῆς χρυσελεφαντίνης Παρθένου Ἀθηνᾶς τοῦ Φειδίου, καὶ ὡς τοιοῦτο διήγειρε τὴν προσοχὴν τοῦ κοινοῦ καὶ πολὺν προεκάλεσεν ἐν ταῖς ἐφημερίσι τῶν Ἀθηνῶν λόγον. Ἐκτενέστερον περιέγραψεν αὐτὸ ὁ ἐν Πειραιεῖ καθηγητὴς, κ. Ἰάκ. Χ. Δραγάτσης, εἰς τέσ-

Digitized by Google

σαρα ἐφεξῆς φύλλα τῆς Παλιγγενεσίας τῆς 23, 24, 27 καὶ 29 τοῦ Δεκεμβρίου μηνός. Ὁ τόπος, ὅπου εὑρέθη αὐτὸ πίπτει ἐντὸς τοῦ ἀρχαίου περιβόλου τοῦ ἄστεος καὶ πλησιέστατα αὐτῷ, καθ' ἃ δεικνύει ὁ πίναξ τοῦ Kaupert. Αὐτόθι ἐφάνησαν τειχία δωματίων παλαιᾶς οἰκίας, ἔχοντα κεχρωματισμένα ἐπιχρίσματα ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἐπιφανειῶν. Ἐπὶ τῆς μιᾶς τούτων σῴζεται γεγραμμένον ἓν κάτω μέρος κίονος Ἰωνικοῦ καὶ νῆσσα βαίνουσα ἐλαφρῶς ἐπὶ μίσχου φυταρίου μὲ στενόμακρα φύλλα, ἐπὶ τῆς ἑτέρας δὲ κοσμήματα ἑλικοειδῆ ὅμοια ἐκείνοις ἃ εἶχε μία παλαιὰ οἰκία ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ περιβόλου, βορείως τοῦ Διπύλου. Ὁ ἐν ᾧ εὑρέθη τὸ ἄγαλμα τόπος δὲν ἀνεσκάφη ἔτι ἱκανῶς, ὅπως γνωσθῇ τί ὑπὸ τὴν γῆν κρύπτεται· μέγα οἰκοδόμημα βεβαίως δὲν δύναται νὰ ὑπῆρχε, διότι ὁ χῶρος εἶναι στενός, μόλις 15 μέτρα πλατύς, καὶ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ ἐκτίσθησαν πρὸ ἐτῶν ἐντεῦθεν μὲν τὸ Βαρβάκειον, ἐκεῖθεν δὲ ἰδιωτικαὶ οἰκίαι, ὧν ἐν τοῖς θεμελίοις δὲν εὑρέθησαν μεγάλης οἰκοδομῆς λείψανα. Πιθανὸν λοιπὸν ὅτι ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ ἦτο ἐκτισμένη ἰδιωτικὴ οἰκία, ἧς τειχία σώζονται φέροντα τὰς ῥηθείσας γραφάς, καὶ ὅτι ἐν αὐτῇ ἐτηρεῖτο ἐν ἱερῷ (sacrario) τὸ ἀνευρεθὲν ἄγαλμα ὡς ἀντικείμενον οἰκιακῆς λατρείας τῆς πολιούχου θεᾶς, οἷα ἀγάλματα πολλὰ ὑπῆρχον ἐν ἑκάστῃ οἰκίᾳ θεῶν ἑφεστίων, οἰκιδίων, πατρῴων, γαμηλίων καὶ ἄλλων τοιούτων πολλῶν, ὅπως καὶ ἐν ταῖς οἰκίαις ἡμῶν ἔχομεν πολλὰς ἁγίων εἰκόνας ἀναφοράν τινα ἐχούσας πρὸς τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ. Γνωστὸν δὲ ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς ἐξ οὐδεμιᾶς οἰκίας ἦτο δυνατὸν νὰ ἐλλείπῃ, οὐδὲ ἐκ δήμου τῆς Ἀττικῆς καὶ ἄλλης οἱαςδήποτε κοινότητος ἐν αὐτῇ, ὡς οὔσης ταύτης προστάτιδος καὶ προμάχου τῆς χώρας καὶ τῶν κατοίκων (Παυσ. 1, 26, 7)· διὸ καὶ ἐν τάφοις εὑρέθησαν ἀγαλμάτια τῆς θεᾶς ταύτης ὡς φυλακτήρια τῶν νεκρῶν. Εἰκάζομεν δὲ ὅτι τοῦ ἀριστουργήματος τοῦ Φειδίου, τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς, εἶχον ἀπομιμήματα πολλαὶ οἰκίαι ἐν Ἀθήναις πρὸς λατρείαν καὶ κόσμον, καὶ ὅτι τοιοῦτο εἶναι καὶ τὸ ἤδη

Digitized by Google

ἀνευρεθὲν, ὅπερ παριστάνει τὴν παρθένον ἐν πανοπλίᾳ καὶ μεταξὺ τῆς ἀσπίδος καὶ τῶν ποδῶν ἔχουσαν ὡς ὑπ' αὐτῆς προστατευόμενον τὸν Ἐριχθόνιον δράκοντα, ὅςις ἦτο προσωποποίησις τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς, πιστευόντων ὅτι ἦσαν γηγενεῖς καὶ αὐτόχθονες, συνδεόμενοι μάλιστα μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς διὰ τοῦ μύθου τοῦ Ἡφαίστου καὶ αὐτῆς ἅμα γεννηθείσης ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διός. Ἴσως δὲ πλὴν τοῦ ἀγάλματος τῆς *Παρθένου Ἀθηνᾶς*, τῆς ἐν τῷ παρθενῶνι οἰκούσης ὡς θεᾶς νικηφόρου μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους, ὑπῆρχον ἐν ταῖς ἰδιωτικαῖς οἰκίαις καὶ ἀπομιμήματα τῆς αὐτῆς θεᾶς ὡς *Ἀπτέρου Νίκης*, ἀποθεμένης δηλαδὴ τὰ πτερὰ ὅπως μένῃ διὰ παντὸς ἐν Ἀθήναις, οἵα αὕτη ἐλατρεύετο ἐν ἄλλῳ ἀγάλματι καὶ ἐν τῷ τῆς Ἀπτέρου Νίκης καλουμένῳ ναῷ. Ὡςαύτως καὶ τοῦ τρίτου διιπετοῦς ξυλίνου ἀγάλματος αὐτῆς ὡς *Πολιάδος Ἀθηνᾶς*, λατρευομένης ἐν τῷ ὁμωνύμῳ αὐτῇ ναῷ ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ ὡς φρουροῦ καὶ προστάτου τῆς πόλεως καὶ χώρας, ὅπερ ὡς ἱερώτατον ἐφυλάσσετο αὐστηρότατα καὶ ἐξόχως ἐλατρεύετο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, πιστευόντων ὅτι ἡ ὕπαρξις καὶ σωτηρία αὐτοῦ συνεδέετο μετὰ τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως. Περὶ τῆς ἐν ταῖς οἰκίαις λατρείας τῶν πολιούχων θεῶν καὶ ἄλλων παρ' Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις θέλομεν πραγματευθῆ ἄλλοτε ἐν τῷ περιοδικῷ τούτῳ.

— Ἀπεπερατώθη, καθ' ὅσον ἦτο δυνατὸν, ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐν Πειραιεῖ θεάτρου, περὶ οὗ ἐποιησάμεθα λόγον ἐν τῷ 6′ τεύχει ἀπὸ σελ. 152 τοῦ τόμου τούτου. Ἡ περὶ αὐτοῦ ἔκθεσις τοῦ ἐπιμεληθέντος τῆς ἀνασκαφῆς κ. Φιλίου καὶ σχέδιον τοῦ θεάτρου θέλουσι δημοσιευθῆ ἐφεξῆς ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς ἀρχαιολ. ἑταιρίας.

ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

Digitized by Google

ΒΙΒΛΙΑ ΝΕΟΦΑΝΗ.

Ἡ ἐθνικὴ βιβλιοθήκη ἐν ἔτει 1880 ὑπὸ Ἐ. Δ. Ῥοΐδου, ἐφόρου αὐτῆς. Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου Α. Κορομηλᾶ, 1880 [12ον, σελ. 70].

Περὶ τῆς ἀπογραφῆς παρὰ Ῥωμαίοις ὑπὸ ἱστορικὴν ἔποψιν, διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ τοῦ μαθήματος τῆς ῥωμ. ἀρχαιολογίας, ὑπὸ Γ. Κωνσταντινίδου Μακεδόνος, Δ. Φ. Ἐν Ἀθήναις, τύποις Ἰω. Κουβέλου καὶ Τρίμη, 1880. [8ον, σελ. 32].

Τὰ κατὰ τὴν Πρυτανείαν τοῦ ἀκαδημιακοῦ ἔτους 1875—1876 καὶ τὴν τοῦ 1876—1877 πεπραγμένα, ἐκδιδόμενα κατ' ἀπόφασιν τῆς ἀκαδημιακῆς Συγκλήτου. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τοῦ «Λαοῦ», 1880. [8ον, σελ. 58.]

Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ τὴν ιδ' ὀκτωβρίου 1879 ὑπὸ Νικολάου Μ. Δαμαλᾶ, τακ. καθηγ. τῆς θεολογίας, παραδίδοντος τὴν πρυτανείαν τῷ διαδόχῳ αὐτοῦ κ. Θεοδώρῳ Ἀρεταίῳ, τακ. καθ. τῆς χειρουργικῆς κλινικῆς καὶ χειρουργίας. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστοῦ, 1888 [8ον, σελ. 176].

Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας ἀπὸ Ἰανουαρίου 1879 μέχρις Ἰανουαρίου 1880. Ἐν Ἀθήναις, τύποις Ἰω. Ἀγγελοπούλου, 1880. [8ον, σελ. 44 μεθ' ἑνὸς τοπογραφικοῦ πίνακος].

Ὁμηρικὴ Χρηστομάθεια μετὰ σχολίων γραμματικῶν, ἱστορικῶν, ἐξηγητικῶν καὶ γεωγραφικῶν, διῃρημένη εἰς 4 τεύχη πρὸς χρῆσιν τῶν ἑλλ. γυμνασίων ὑπὸ Β. Γ. Βυθούλκα, τεῦχος β'. περιέχον ἐκ τῆς Ὀδυσσείας τὰς ῥαψῳδίας Ζ, Θ καὶ Ι. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφ. τῆς «Φιλοκαλίας», 1880 [8ον, σελ. 92].

Περὶ ἀφομοιώσεως ἐν τῷ ψυχικῷ βίῳ, διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ Χρ. Δ. Παπαδοπούλου (ὑφηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας), ἐπικρινομένη ὑπὸ Περικλέους Γρηγοριάδου (ὑφηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας). Ἐν Ἀθήναις, τύποις Ι. Κουβέλου καὶ Α. Τρίμη. 1880. [12ον, σελ. 64].

Βίοι παράλληλοι Πλουτάρχου οἱ ἐν τοῖς γυμνασίοις διδασκόμενοι, τεῦχος α. Ἄγις καὶ Κλεομένης μετὰ σχολίων ὑπὸ Μ. Γκιόλμα, καθηγητοῦ. Ἐν Ἀθήναις, τυπογραφεῖον ὁ «Παλαμίδης», 1880 [8ον, σελ. ς' καὶ 107].

Λόγος ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ διδασκαλείου ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ αὐτοῦ Βλασίου Σκορδέλη. Ἐν Τριπόλει, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Τριπόλεως τῶν ἀδελφῶν Ν. Κλεισούνη, 1880. [12ον, σελ. 16].

Ἔκθεσις Σ. Π. Δάμπρου, Δ. Φ., ὑφηγητοῦ, πρὸς τὴν Βουλὴν τῶν Ἑλλήνων

Digitized by Google

περὶ τῆς εἰς τὸ "Αγιον Ὄρος ἀποστολῆς αὐτοῦ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1880' Ἀθήνησιν, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τοῦ «Αἰῶνος. 1880 [8ον, σελ. 32].

Χαρτοφυλάκιον τῶν παιδικῶν μου χρόνων ἢ ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας, ὑπὸ Νικολάου Δοσίου Δ. Φ. Ἰωαννίτου. Ἐν Κερκύρᾳ, τυπογραφεῖον ὁ «Κοραῆς», 1880. [σελ. ιά. καὶ 58].

Association française pour l'avancement des sciences. Congrès de Reims, 1880. Sur quelques systèmes de surfaces du second degré par Cyparissos Stephanos d' Athènes. Séance du 16 Août 1880. Paris, 1880. [8ον. p. 8].

Ilios Stadt und Land der Trojaner. Forschungen und Entdeckungen in der Troas und besonders auf der Baustelle von Troja, von Dr. Heinrich Schliemann mit circa 1800 Abbildungen, Karten und Plaenen in Holzschnitt und Lithographie. Leipzig, F. A. Brockhaus 1881. [8ον, s. XXIV 880. fr. 75].

* Κ. Κοντόπουλος, Ἀθανασία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἢ ἀνεύρεσις τῆς ὁμηρικῆς γλώσσης ἐν ταῖς δημώδεσι διαλέκτοις τῆς συγχρόνου ἑλληνικῆς. Ἐν Ὀδησσῷ. [8ον, σ. 59].

* Κ. Ξανθόπουλος, συνοπτικὴ ἔκθεσις περὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεως αὐτῶν μέχρι τοῦδε. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1880 [8ον, σ. Η'. καὶ 176]. Τιμ.δρ. 1,50.

* Συλλογὴ δημωδῶν ᾀσμάτων τῆς Ἠπείρου ὑπὸ Π. Ἀραβαντινοῦ, ἐκδιδομένων ὑπὸ τῶν υἱῶν αὐτοῦ. Ἐν Ἀθήναις, 1880. [8ον, σ. λδ' καὶ 383]. Τιμῶνται δρ. 8.

* Συλλογὴ ἐθνικῶν ᾀσμάτων, περιέχουσα τετρακόσια ᾄσματα τονισθέντα ὑπὸ τοῦ ἐκ Θήρας μουσικοδιδασκάλου Ἀντ. Ν. Σιγάλα. Ἐν Ἀθήναις, 1880 [8ον, σ. κδ' καὶ 543]. Τιμᾶται δρ. 8.

* Ἑλληνικὴ ἀνθολογία ὑπὸ Ἀνέστη Κωνσταντινίδου, ἔκδ. έ. Ἐν Ἀθήναις, 1880 [8ον, σελ. 541]. Τιμ. δρ. 5.

Περὶ Χημικῆς συνθέσεως καὶ τῆς τεχνικῆς ἀλκαλοειδῶν παρασκευῆς, πραγματεία ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ τῆς φαρμακευτικῆς χημείας, ὑπὸ Ἀναστ. Κ. Δαμβέργη, διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας καὶ πτυχιούχου τῆς φαρμακευτικῆς. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου ἀδελφῶν Πυρρῆ. 1880. [8ον, σελ. 69].

Διάφοροι γραφαὶ εἰς τὸ κείμενον τοῦ Γοργίου τοῦ Πλάτωνος, συλλεγεῖσαι ἐκ περγαμενοῦ κώδικος τοῦ ιγ'. αἰῶνος ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου τοῦ Κεραμέως. Ἐν Σμύρνῃ, τύποις Ν. Α. Δαμιανοῦ, 1880. [8ον, σ. 16].

Ἀκεκδότων συμαϊκῶν τεῦχος ά. [περιέχον ἐπιστολὰς πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἄλλων λογίων], νῦν πρῶτον ἐκδίδονται ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου τοῦ Κεραμέως. Ἐν Σμύρνῃ, τυπογραφεῖον Δ. Ι. Στυλιανοπούλου, 1880 [8ον, σ. 28].

Digitized by Google

Δύο ἠρῷα ᾄσματα μετὰ παραφράσεων εἰς δημοτικὴν γλῶσσαν, τονισθέντα καὶ προσφωνηθέντα εἰς Βαδιγκτὼν καὶ Γαμβέτταν ὑπὸ Χρ. Γ. Κολωναίου· ἐπὶ τούτοις καὶ ἓν θαλερὸν δάκρυ χυθὲν εἰς τὴν μνήμην Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου. Ἐν Βρατίλᾳ, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Περικλέους Μ. Πεστεμαλτζόγλου, 1879 [8ον, σ. 31].

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

Νοέμβριος (ε. ν.) 1880.

Βαρόμετρον.

Μέση θλίψις	756,09	χμ.	
Μεγίστη »	762,73	(τὴν 30^{ην})	
Ἐλαχίστη »	749,38	(τὴν 2^{αν})	

Θερμόμετρον ἐκ.

Μέση θερμοκρασία	15,85	
Μεγίστη »	22, 0	(τὴν 19^{ην})
Ἐλαχίστη »	8, 0	(τὴν 28^{ην})

Ἡμέραι βροχῆς 5, δρόσου 9 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 29,23 χμ.). Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 10 ἡμέρας ΝΔ, 1 Δ, 14 ΒΑ, 2 ΝΑ, 3 Ν.

Δεκέμβριος.

Βαρόμετρον.

Μέση θλίψις	754,49	
Μεγίστη »	760,84	(τὴν 8^{ην})
Ἐλαχίστη »	739,52	(τὴν 22^{αν})

Θερμόμετρον.

Μέση θερμοκρασία	10,88	
Μεγίστη »	18, 5	(τὴν 1^{ην})
Ἐλαχίστη »	5, 0	(τὴν 29^{ην})

Ἡμέραι βροχῆς 5, δρόσου 10 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 40,44 χμ.). Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 10 ἡμέρας ΝΔ, 2 ΒΔ, 15 ΒΑ, 4 Ν.

Digitized by Google

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΤΗ ΣΥΝΗΘΕΙΑ ΠΑΡΑΤΑΚΤΙΚΩΝ ΣΥΝΘΕΤΩΝ ΤΩΝ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΙΝΔΟΙΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΙΣ DVANDVA ΚΑΛΟΥΜΕΝΩΝ.

Πᾶς ὁ καὶ σμικρὸν περὶ τὴν δημώδη ἡμῶν γλῶσσαν ἐνδιατρίψας ἐγνώρισεν ἀναμφιβόλως καὶ ἐθαύμασε τὴν πλαστικὴν αὐτῆς δύναμιν καὶ ἰδίᾳ τὴν περὶ τὸ συνθέτειν ἱκανότητα. Οὐδεὶς ὅμως ἐκ τῶν ἄλλως τε πλέον οὐχὶ εὐαρίθμων ξένων καὶ ἡμετέρων λογίων, τῶν μετὰ στοργῆς καὶ ζήλου πρό τινος καιροῦ εἰς τὴν ἔρευναν καὶ σπουδὴν τῆς ζώσης ἐθνικῆς ἡμῶν γλώσσης ἀποδυσαμένων ἐπραγματεύσατο ἐν ἐκτάσει τὸ περὶ συνθέσεως καὶ ἐν γένει τὸ περὶ σχηματισμοῦ τῶν νέων λέξεων κεφάλαιον. Διότι αἱ ἐν τοῖς πολυαρίθμοις τοῦ μακαρίου Κοραῆ συγγράμμασι καὶ ἰδίᾳ αἱ ἐν τοῖς Ἀτάκτοις αὐτοῦ τῇδε κἀκεῖσε διεσπαρμέναι σημειώσεις ὡς καὶ αἱ ἐν τῷ «Δοκιμίῳ ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης» τοῦ προώρως ἐκ τῶν κόλπων τῆς ἐπιστήμης ἀφαρπασθέντος Μαυροφρύδου εὐάριθμοι παρατηρήσεις, καὶ τέλος τὰ ὑπὸ ἀλλογενῶν σοφῶν ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος σημειωθέντα, δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συστηματικῶς, πολὺ δ' ὀλιγώτερον ἐπαρκῶς ἐξετάσαντα τὸ περὶ σχηματισμοῦ τῶν νεοελληνικῶν λέξεων κεφάλαιον. Διὸ εἰς ἡμᾶς ἄλλοτε, ἐπιχειρήσαντας ἐν διδακτορικῇ μονογραφίᾳ (Beitraege zur neugriechischen Wortbildungslehre, Zürich, 1879,) περὶ τῆς τόσον παροραθείσης ταύτης σελίδος τῆς νεοελληνικῆς γραμματικῆς νὰ πραγματευθῶμεν, ἔλειπον οὐ μόνον αἱ καὶ τὴν μᾶλλον δύσβατον καὶ ἀνώμαλον τῶν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἀτραπῶν προλεαίνουσαι καὶ βατὴν καθιστᾶσαι προκαταρκτικαὶ ἐργασίαι, ἀλλὰ καὶ τὴν ὕλην αὐτήν, ἐφ' ἧς αἱ μελέται ἡμῶν νὰ περιστραφῶσιν ἔμελλον, ἡμεῖς ἐδέησε νὰ περισυνάξωμεν καὶ γραμματικῶς νὰ ταξινομήσωμεν. Τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου μελέτας ἡμῶν προτιθέμενοι ἀργότερον νὰ δημοσιεύσωμεν, ἀποσπῶμεν ἐξ αὐτῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ περὶ παρατακτικῶν

Digitized by Google

ἢ ἐκ παραθέσεως συνθέτων, παρ' Ἰνδοῖς γραμματικοῖς dvan*-dva, κεφάλαιον.

Τὸ χαρακτηρίζον τὰ παρατακτικὰ σύνθετα γνώρισμα καὶ διαστέλλον ταῦτα ἐκ τῶν λοιπῶν τῶν συνθέτων κατηγοριῶν κεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι τὰ ἐν αὐτοῖς συνερχόμενα ὀνόματα, οὐσιαστικὰ ἢ ἐπίθετα, εἰσὶν ὅλως ἀλλήλων ἀνεξάρτητα, καὶ δύνανται ἑπομένως ἄνευ βλάβης τοῦ νοήματος νὰ χωρισθῶσι προστιθεμένου τοῦ συνδετικοῦ συνδέσμου καὶ, τοῦ ὁποίου πεσόντος, προέκυψαν τὰ ἐν λόγῳ σύνθετα· ὥστε δὲν ὁρίζεται οὐδὲ προσδιορίζεται ἐν τῇ συνθέσει ταύτῃ τὸ ἓν συνθετικὸν μέρος διὰ τοῦ ἑτέρου, ἀλλ' ἀμφότερα ἀπολαύουσιν αὐθυπαρξίας δικαιώματα, δυνάμενα κατὰ τὸ δοκοῦν ἀλλήλων ἄνευ ἑκατέρου ζημίας ν' ἀποσπασθῶσι. Παραδείγματα: ἀστραπόβροντα, γυναικόπαιδα, ἀμπελοχώραφα = ἀστραπαὶ καὶ βρονταί, γυναῖκες καὶ παιδία, ἀμπέλια καὶ χωράφια.

Τὰ τοιαῦτα σύνθετα τινὲς τῶν συγκριτικῶν τῆς Γερμανίας φιλολόγων ἐχαρακτήρισαν ὡς ξένα τῇ ἀρχαίᾳ τῶν Ἑλλήνων φωνῇ. Οὕτω π. χ. ὁ καθηγητὴς Gustaw Meyer ἔν τινι διατριβῇ του ἐν Kuhn's Zeitschrift τόμ. XXII περὶ παρατακτικῶν συνθέτων διαφιλονεικεῖ τὴν ὕπαρξιν τοιούτων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐπαληθεύει ποσῶς, διότι ἐκτὸς τοῦ παρ' Ἀριστοφάνει (Ὄρνιθ. στίχ. 731) διασωθέντος ἡμῖν πλουθυγίεια, ὅπερ ὁ πολὺς Κούρτιος πάνυ δικαίως ὡς dvandva ἐκλαμβάνει καὶ ὡς τοιοῦτο ἀπὸ ἕδρας ἑρμηνεύει: Reichthum und Gesundheit: ὅ,περ ὅμως ὁ προμνησθεὶς Meyer ὡς τοιοῦτο δὲν παραδέχεται, φρονῶν ὅτι καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἓν συνθετικὸν μέρος διατελεῖ τῷ ἑτέρῳ ὑποτεταγμένον, τὸ πλοῦτος τῷ ὑγίεια, ὑγίεια ἢ καὶ πλοῦτος συμπαρομαρτεῖς: Gesundheit *mit* Reichthum verbunden: ἐκτὸς τοῦ παραδείγματος τούτου ἔχομεν καὶ ἄλλα τινὰ ἐξ ἐποχῆς τῇ ἀληθείᾳ μεταγενεστέρας, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἀρχαίας, ἅτινα φαίνεται νὰ διέφυγον μέχρι τοῦδε τὴν ὀξυδέρκειαν τῶν διαφιλονεικούντων τὴν ὕπαρξιν τοιούτων συνθέτων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ. Εἶνε δὲ ταῦτα τὸ ἱστιοκώπη τοῦ Πολυδεύκους

* dvandva· ἀναδίπλωσις τοῦ οὐδετέρου τύπου dvam τοῦ ἀριθμητικοῦ dva=δύο.

Digitized by Google

I, 103· «εἴρηται καὶ ἱστιοκώπῃ πλεῖν, ἀλλὰ βέλτιον εἰρεσίᾳ» καὶ τὰ ἰσχαδοκάρυα τοῦ Ἀρριανοῦ ἐν Ἐπικτήτου διατριβαῖς IV, 7, 22 καὶ III, 7, 22 (ἔκδ. Schweighäuser), ἀντιστοιχοῦντα τὸ μὲν πρῶτον πρὸς τὸ τῆς συνηθείας πανιακουπιά, τὸ δὲ δεύτερον πρὸς τὸ συκοκάρυδα. Πρβλ. καὶ Νεοελλ. Ἀναλεκτ. τόμ. Α'. φυλλ. Ζ, σελ. 451.

Ἐκτὸς τούτων καὶ ἄλλα τινὰ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σύνθετα ἠδύναντο ἐνταῦθα ν' ἀναφερθῶσιν ἀμφιβόλου μὲν τῇ ἀληθείᾳ φυσιογνωμίας, οὐχ ἧττον δυνάμενα ὡς παρατακτικὰ νὰ ἐκληφθῶσιν, ἀποδειχθέντος διὰ τῶν προμνησθέντων παραδειγμάτων ὅτι τὰ τοιαῦτα σύνθετα δὲν ἦσαν εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ξένα· περὶ τούτων ἴδε τῆς προμνησθείσης ἡμῶν διατριβῆς Beitraege zur neugriecihischen Wortbildungslehre τὴν 59 καὶ 60 σελίδα. Ἡ ἀκριβὴς ἐξέτασις τῶν ἐν τῇ συνηθείᾳ παρατακτικῶν συνθέτων, καθορίζουσα τὴν φύσιν αὐτῶν, θέλει πληροφορήσει ἡμᾶς καὶ τὸν λόγον, δι' ὃν ὀλίγιστα τῆς κατηγορίας ταύτης σύνθετα διεσώθησαν ἐν τοῖς ἀρχαίοις συγγράμμασι.

Πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν ἐν τῇ συνηθείᾳ παρατακτικῶν συνθέτων, παρατηροῦμεν ὅτι τὰ τοιαῦτα σύνθετα εἶνε συχνότατα παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ ἐν γένει εἰς τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνισμόν. Οὕτω λ. χ. ἀναγινώσκομεν παρὰ τῷ αὐτοκράτορι Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ ἐν τῇ Ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως (=de ceremoniis aulae Byzantinae ἔκδ. Reiske.) σελ. 270 Β. σιτλολέκανα, 48 Δ. σελλοχάλινον, 205 Β. χαρτοκαλαμάριον, τοξοφάρετρα, καὶ πλεῖστα ἄλλα. Ἐν δὲ τῇ βυζαντιακῇ ἐποποιΐᾳ Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτας, τῇ πρῶτον ὑπὸ Κ. Σάθα καὶ E. Legrand ἐκδοθείσῃ (Paris 1875, Maisonneuve et Cie), ἀπαντῶσιν ἐπίσης τοιαῦτα σύνθετα· οἷον σπαθοραβδίτζιν στίχ. 1205, σελλοχάλινα στ. 1394, λιθομάργαρα 696, 1002 καὶ ἀλλαχοῦ. Παρὰ τῷ Τσέτσῃ φέρεται μάλιστα σύνθεσις δύο κυρίων προσηγορικῶν ὀνομάτων ἀπαραλλάκτως ὡς ἐν τοῖς σανσκριτικοῖς Dvandva δύο θεῶν συνήθως ὀνόματα, ὡς Ἰαμβλιχοπορφύριος ἐν Ἱστορ. 7, 496, 540 = Ἰάμβλιχος καὶ Πορφύριος, Εὐριπιδολυκόφρονας ἐν Ἀλληγ. Ἰλιάδ. σ. 30, 481

Digitized by Google

τῆς ἐκδόσ. τοῦ Boissonade, Lutetiae 1851, ἀντὶ τοῦ τοιούτου συνθέτου ἄλλοι κώδικες ἔχουσιν Εὐριπίδας Λυκόφρονας.

Τὰ ἐν τῇ συνηθείᾳ παρατακτικὰ σύνθετα δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν ὡς ἀκολούθως. Πρῶτον εἰς τὸν συνδυασμὸν δύο κυρίων ὀνομάτων χωρῶν ἢ πόλεων ἢ δύο ἐθνικῶν ἐπιθέτων, οὐδέποτε ὅμως δύο προσηγορικῶν, ὥστε ἀνάλογα πρὸς τὰ τοῦ Τσέτση παρατακτικὰ δὲν ἔχει νὰ ὑποδείξῃ ἡ συνήθεια. Παραδείγματα: Παραναξιὰ = αἱ νῆσοι Πάρος καὶ Νάξος, Λεροκάλυμνος καὶ τὰ Λεροκάλυμνα, αἱ νῆσοι Λέρος καὶ Κάλυμνος, «ὡς γειτνιάζουσαι καὶ ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἐπίσκοπον διατελοῦσαι» ὡς ἐπεξηγῶν τὴν σύνθεσιν ταύτην παρατηρεῖ ὁ Ross ἐν Inselreisen II, σ. 109. Κλημεντοκαίσαρα καλοῦνται ἐν Πελοποννήσῳ τὰ χωρία Κλήμεντοι καὶ Καίσαροι παρὰ τὴν ἀρχαίαν Στύμφαλον. Γνωστὰ τοῖς πᾶσιν εἶνε τὰ παρατακτικὰ Ἠπειροθεσσαλία, Μολδοβλαχία, Αὐστρουγγρία (γερμ. Oesterreich-Ungarn) ὡς καὶ τὰ ἐν τῷ ἡμερησίῳ τύπῳ ἐν χρήσει Ἀττικοβοιωτία, Αἰτωλοακαρνανία καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐξ ἐθνικῶν ἐπιθέτων παρατακτικὰ γνωρίζει ἡ συνήθεια τὰ Ἀγγλογάλλοι, Μολδοβλάχοι, Ὑδροσπετσιῶται καὶ εἴτινα ἄλλα. Φανερὸν ὅμως ὅτι ἐν τῇ κατηγορίᾳ ταύτῃ δὲν συμπεριλαμβάνονται οὔτε οἱ Τουρκαλβανοί, οἱ τὸν μωαμεθανισμὸν ἀσπασθέντες Ἀλβανοί, οὔτε οἱ Ἑλληνοβλάχοι, οἱ τοῦ Πίνδου καὶ τῆς Μακεδονίας Βλάχοι, οἵτινες διὰ τῶν ἑλληνικῶν φρονημάτων καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ των ἐγένοντο τὰ προσφιλέστερα καὶ φιλοστοργότερα θετὰ τῆς Ἑλλάδος τέκνα. Πρὸς τὰ νέα ταῦτα σύνθετα ἀνταποκρίνονται τὰ ἀρχαῖα Κελτολίγυες, Ἑλληνογαλάται καὶ τὰ ὅμοια. Ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ συνδυασμῷ τῶν παρατακτικῶν συνθέτων συγκαταριθμητέα καὶ τὰ Λαμπροχριστούγεννα, Μαγιάπριλον (ὁ Μάϊος καὶ Ἀπρίλιος μήν), Τετραδοπαράσκευον καὶ Σαββατοκύργιακον. — Ὁ δεύτερος ὁ καὶ πολυπληθέστερος συνδυασμὸς τῶν ἐν τῇ συνηθείᾳ παρατακτικῶν ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἐν τῷ αὐτῷ συνερχομένων δύο οὐσιαστικῶν συγγενοῦς ἢ καὶ ἀντιθέτου ἐννοίας· ταῦτα ἐκφέρονται ὡς τὰ πολλὰ ἑνικῶς καὶ πληθυντικῶς, ἔσθ' ὅτε ὅμως καὶ ἐλλειπτικῶς καθ' ἕνα μόνον ἀριθμὸν, ὡς τὰ παρεπόμενα δεικνύουσι παραδείγματα. Εἰς

Digitized by Google

ἀμφοτέρους τοὺς ἀριθμοὺς εὔχρηστα: ἀνδρόγυνον (τό), ἀνδρόγυνα (τά), στηθόπλευρον-στηθόπλευρα, φαγοπότι-φαγοπότια, ἀπαράλλακτα ὡς τὸ σανσκριτικὸν annapā=nam (=τροφαὶ καὶ ποτά=), μαχαιροπέρουνο-μαχαιροπέρουνα, περονοκούταλο-περονοκούταλα, ὑ]ποκαμισόβρακον καὶ βρακοποκάμισο — ὑ]ποκαμισόβρακα καὶ βρακοποκάμισα, καρφοπέταλο-καρφοπέταλα, ἡ]μερόνυχτον-ἡ]μερόνυχτα = τῷ σανσκριτικῷ ahō-ratram, τὸ τῆς γραφομένης νυχθήμερον ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ XI, 25. — Παραδείγματα ἑνικῆς μόνον χρήσεως: ἀνεμόβροχο, ἀσημοχρύσαφο, αὐγολέϊμονο, ξυδόλαδο καὶ κατ' ἀντεστραμμένην τῶν δύο συνθετικῶν μερῶν τάξιν λαδόξυδο, ρυζόγαλα. Τὰ τελευταῖα παραδείγματα, παριστῶντα μᾶλλον τὴν τῶν δύο συνερχομένων οὐσιῶν μίξιν, δὲν ἀνήκουσι κυριολεκτικῶς ἴσως ἐνταῦθα, παραβλητέα δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ ἀρχαῖα: οἰνόμελι, οἰνέλαιον καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἄλλα παραδείγματα ἑνικῆς χρήσεως εἶνε τά: κηρολίβανο, ψωμοτύρι, σιταροσίκαλη. — Ἐν μόνῳ τῷ πληθυντικῷ ἀριθμῷ φέρονται τά, ἀστραπόβροντα, γυναικόπαιδα, ἀμπελοχώραφα, σελινόπρασα, ῥεβιθοκούκια, ἀδερφοξάδερφα, χειροπόδαρα (= τῷ σανσκρ. hastapādam=), χειροπάλαμα, ἀνυχοπόδαρα, κεφαλοπόδαρα. Τὰ τελευταῖα ταῦτα εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐπιρρηματικῆς χρήσεως· οὕτω π. χ. ἐν τῇ φράσει «τὸν ἔδεσαν χειροπόδαρα».

Τρίτος συνδυασμὸς παρατακτικῶν συνθέτων εἶνε ὁ ἐκ δύο ἐπιθέτων, ἀλλ' ἐν τῷ συνδυασμῷ τούτῳ, οὗτινος ἄλλως τε ἡ συνήθεια δὲν ἔχει νὰ δείξῃ πολλὰ παραδείγματα, διακριτέον τὰ ἀληθῆ παρατακτικὰ τῶν μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον τοιούτων. Ἐν τοῖς πρώτοις κατατακτέα τά: πικρόγλυκος (ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλυκύπικρος), στενόμακρος = (τῷ στενοεπιμήκης), κουττοπόνηρος (=μωροπόνηρος=), ψηλολυγνὴ=ψηλὴ καὶ λυγνή. Κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον παρατακτικὰ εἶνε τὰ ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ δύο χρωμάτων ἀποτελούμενα σύνθετα, ἐν οἷς ὁ εἰς τὸ πρῶτον ἢ τὸ δεύτερον συνθετικὸν μέρος ἀνήκων χρωματισμὸς τυγχάνει ὁ ἐπικρατέστερος, οὕτω π. χ. πρασινοκίτρινος δὲν σημαίνει τὸν ἐξ ἴσου πράσινον καὶ κίτρινον χρῶμα ἔχοντα, ἀλλὰ τὸν χρωματισμὸν

Digitized by Google

ἐκεῖνον, ἐν ᾧ τὸ πράσινον κλίνει εἰς τὸ κίτρινον. Ὁμοίως ἑρμηνευτέον καὶ τὰ ἀσπροκόκκινος, ἀσπροκίτρινος, ὡς καὶ τὰ ἀρχαῖα ἐρυθρόλευκος, ἐρυθρόμελας, λευκοπόρφυρος καὶ τὰ ὅμοια.

Τέλος καὶ δύο ῥήματα ἐκφέρονται ἐν τῇ συνηθείᾳ ἄνευ τοῦ καὶ συνδέσμου παρατακτικῶς, οἷον: ἀναβοκαταβαίνω, ἀνοιγοκλείω, ἀνοιγοσφαλῶ, πηγαινοέρχομαι, παιζογελῶ, στρεφογυρίζω, κλωθογυρίζω.

Βαθυτέρα τις καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐξέτασις τῶν ἐνταῦθα παρατιθέντων τῆς συνηθείας παρατακτικῶν δίδοσιν ἡμῖν τὸν ἑπόμενον περὶ τῆς παρατακτικῆς συνθέσεως χαρακτηρισμόν. Πρῶτον ὅτι μόνον δύο συγγενεῖς ἀλλήλαις ἔννοιαι (:ἀστραπόβροντα, καρφοπέταλο, παιζογελῶ:) ἢ δύο ἀντίθετοι (:ἡ[μερόνυχτον, πικρόγλυκος:) συνέρχονται πρὸς σχηματισμὸν παρατακτικῶν συνθέτων, καὶ δεύτερον ὅτι δύο μόνον ἔννοιαι, οὐδέποτε δὲ πλειότεραι, ὡς τοῦτο συνηθέστατα συμβαίνει ἐν τῇ Σανσκριτικῇ, ἀποτελοῦσι τὴν τῆς δημώδους γλώσσης παρατακτικὴν σύνθεσιν, διότι τὸ παρὰ Θεοδώρῳ τῷ Πτωχοπροδρόμῳ (περὶ τὰ τέλη τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος) φερόμενον *δαμασκιναπιδόμηλα* (Ι. στίχ. 210) εἶνε λέξις τοῦ Προδρόμου, κωμικὸν ἔχουσα χαρακτῆρα καὶ οὐδέποτε πραγματικῶς ὑπάρξασα, ὡς ὀρθῶς ἤδη παρετήρησεν ὁ ἡμέτερος Κοραῆς. Ἀτακτ. Α'. 242.

Τέλος, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι τὰ ἐν τῇ συνηθείᾳ πολυάριθμα παρατακτιτὰ σπανιώτατα ὑπερπηδῶσιν εἰς τὴν γραφομένην ἡμῶν γλῶσσαν, ἐπειδὴ ἡ φύσις αὐτῶν, οὕτως εἰπεῖν, εἶνε ἀγοραία τις καὶ δημώδης, καὶ μόνον ἐν τῷ καθημερινῷ ἡμῶν βίῳ συντομίας χάριν καὶ εὐκολίας χρῆσιν αὐτῶν ποιούμεθα, κατανοοῦμεν τότε εὐκόλως τὸ διατί εὐάριθμα μόνον ἀρχαῖα παρατακτικὰ περιῆλθον μέχρις ἡμῶν.

Ἐν Κερκύρᾳ κατὰ Μάϊον 1880.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΟΣΙΟΣ,
διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας.

Digitized by Google

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΕΙΣ ΣΟΦΟΚΛΕΑ ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΑ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΤΡΑΓΙΚΩΝ ΠΟΙΗΤΩΝ.

Ἀντιγ. στ. 567.

ΙΣΜ. τί γὰρ μόνῃ μοι τῆσδ' ἄτερ βιώσιμον;
ΚΡ. ἀλλ' ἥδε μέν σοι μὴ λέγ'· οὐ γὰρ ἔστ' ἔτι.

Πάντως ἡμαρτημένον εἶναι τὸ *σοι*· κατ' ἐμὲ γραπτέον:

ΚΡ. ἀλλ' ἥδε μὲν σὺ μὴ λέγ'· οὐ γὰρ ἔστ' ἔτι.

Σὺ καὶ *σοι* ἐναλλάσσονται συχνῶς ἐν τῷ ἀρίστῳ Λαυρεντιακῷ κώδικι τοῦ Σοφοκλέους· ἐν τῷ 76 στ. τῆς Ἀντιγόνης ἔγραψεν ἤδη ὁ Elmsley:

. . . . . σὺ δ', εἰ δοκεῖ,

ὅπερ καὶ οἱ ἐκδόται ἐδέξαντο, ἐν δὲ τῷ 1332 στ. τοῦ Οἰδίποδος ἐπὶ Κολωνῷ:

οἷς ἂν σὺ προσθῇ, τοῖσδ' ἔφασκ' εἶναι κράτος

ἔκειτο τὸ πρῶτον ἡ δοτικὴ *σοί*. Ἐν τῷ 553 στ. τοῦ Φιλοκτ.:

οὐδὲν σύ που κάτοισθα τῶν σαυτοῦ πέρι

σημειοῦται ὁ Dindorf: *υ* ex *οι* factum· καὶ ἀλλαχοῦ δὲ τοῦ Σοφοκλέους διωρθώθη ὑπὸ τῶν κριτικῶν τὸ αὐτὸ σφάλμα.

Ἐν τῷ προκειμένῳ στίχῳ τῆς Ἀντιγόνης οἱ ἐκδόται γράφουσι συμφώνως τῷ Brunck: ἀλλ' ἥδε μέντοι μὴ λέγ'· κ. τ. λ. Αἱ εἰκασίαι τοῦ Seager καὶ Vauvilliers εἶναι ἀνάξιαι μνείας.

Εἰς τὰ ἀποσπάσματα.

Trag. Graec. Fragm. ἔκδ. Nauck. Lips. 1854.
Σκηνικοὶ ποιηταὶ ἔκδ. Dindorf. Lond. 1869.

154 (162).

ἔρωτος γὰρ νόσημα τοῦτ' ἐφήμερον κακόν·
ἔχοιμ' ἂν αὐτὸ μὴ κακῶς ἀπεικάσαι.
κ. τ. λ.

Τὸ ἀπόσπασμα διέσωσεν ἡμῖν ὁ Στοβαῖος ἐν Ἀνθολ. 64, 13.

Digitized by Google

γνωστὸν δ' ὅτι τὰ ἀποσπάσματα παρ' αὐτῷ καὶ παρ' ἄλλοις διεστράφησαν διὰ παρεμβολῆς λέξεων, πρὸ πάντων συνδέσμων· γραπτέον κατ' ἐμέ:

ἔρως, νόσημα τοῦτ' ἐφήμερον κακόν·

Ὁ Nauck καὶ Dindorf ἐδέξαντο τὴν διόρθωσιν:

τὸ γὰρ νόσημα τοῦτ' ἐφήμερον κακόν·

ὑποθέτοντες αὐθαιρέτως ὅτι τὸ *ἔρωτος* ἐνοεῖτο ἐκ τῶν προηγουμένων.

355 (352).

ταχὺ δ' αὐτὸ δείξει τοὔργον, ὡς ἐγώ, σαφῶς.

Ἀντὶ τοῦ *ἐγὼ* ὁ μὲν Meineke εἴκασε *δοκῶ*, ὁ δὲ Herwerden *ἔχει*· ἴσως ὅμως γραπτέον:

ταχὺ δ' αὐτὸ δείξει τοὔργον ὡς ἐγὼ σαφής.

475 (459).

«Σαγγάνδαι δὲ οἱ ἀποστελλόμενοι καλοῦνται. Σοφοκλῆς δὲ ἐν τοῖς Ποιμέσι καὶ Εὐριπίδης ἐν Σκυρίαις παρασάγγας αὐτοὺς κεκλήκασιν.»

Καὶ ἐν τῷ μεγάλῳ Ἐτυμολογικῷ p. 652, 12 ἀναγινώσκεται: Παρασάγγαι: — *παρὰ Σοφοκλεῖ ἐν Ἀνδρομάχῃ ἐπὶ τοῦ ἀγγέλου εἴρηται.*»

Ἐντεῦθεν δύναται, νομίζω, νὰ διορθωθῇ τὸ παρ' Ἡσυχίῳ φερόμενον: *παρασαγγιλόγῳ*· οἱ Πέρσαι τοὺς διαγγέλλοντας οὕτω λέγουσι». Γραπτέον: παρασΑΓΓΗ(ΑΓΓΕ)λ[όγ]ῳ· τ. ἕ.: *παρασάγγῃ*· ἀγγέλῳ· οἱ Πέρσαι τοὺς διαγγέλλοντας οὕτω λέγουσι».

477 (468).

Στράβ. X, p. 470: ὁ δ' οὖν Σοφοκλῆς ποιήσας τὸν Μενέλαον ἐκ τῆς Τροίας ἀπαίρειν σπεύδοντα ἐν τῇ Πολυξένῃ, τὸν δ' Ἀγαμέμνονα μικρὸν ὑπολειφθῆναι βουλόμενον τοῦ ἑξιλάσασθαι τὴν Ἀθηνᾶν χάριν εἰσάγει λέγοντα τὸν Μενέλαον:

σὺ δ' αὖθι μίμνων τὴν ΚΑΤ' Ἰδαίαν χθόνα
ποίμνας Ὀλόμπου συναγαγὼν θυηπόλει.

Digitized by Google

Ἡμαρτημένον εἶναι τὸ *τὴν κατ'*, ἀνθ' οὗ εἰκάζω:

σὺ δ' αὖθι μίμνων τήνΔ' 'ΑΝ' 'Ιδαίαν χθόνα

Ὁ Nauck καὶ Dindorf ἐδέξαντο τὴν διόρθωσιν τοῦ Xyl.: μίμνων *που* κατ' 'Ιδαίαν χθόνα»· τολμηρὰ εἶναι ἡ εἰκασία τοῦ Welcker: τῇδ' ἐπ' 'Ιδαίᾳ χθονί.

616 (610).

τὸ δ' εὐτυχοῦν πάντ' ἀριθμῆσαι βροτῶν
οὐκ ἔστιν ὄντως ὄντιν' εὑρήσεις ἕνα.

Ὁ πρῶτος στίχος εἶναι ἐφθαρμένος ὡς ἡ ἔννοια καὶ τὸ μέτρον διδάσκει. Τὸ *ἀριθμῆσαI* μετέβαλεν ἐπιτυχῶς εἰς *ἀριθμήσαC* ὁ Grote· ὁ Nauck γράφει:

τὸ δ' εὐτυχοῦν ἅπαν ἀριθμήσας βροτῶν

εἴκασεν ὅμως καί:

τὸ δ' εὐτυχοῦν πᾶν ἐξαριθμήσας βροτῶν

ὅπερ ἐδέξατο ὁ Dindorf. Ὁ Brunck καὶ Bothe γράφουσι

τὸν δ' εὐτυχοῦντα πάντ', ἀριθμήσας βροτούς,
κ. τ. λ.

ἡ μεταβολὴ ὅμως τῆς πρώτης καὶ τελευταίας λέξεως τοῦ στίχου εἶναι κατ' ἐμὲ περιττή· γραπτέον:

τὸ δ', εὐτυχοῦνΤΑ ΠΑντ', ἀριθμήσας, βροτῶν
οὐκ ἔστιν ὄντως ὄντιν' εὑρήσεις ἕνα.

Ὁμοίαν ἰδέαν ἐκφράζει ὁ Εὐριπίδης ἐν τῷ 662 ἀποσπάσματι λέγων:

οὐκ ἔστιν ὅστις πάντ' ἀνὴρ εὐδαιμονεῖ

Πρβλ. καὶ 46 ἀπόσπ.:

ὥστ' οὔτις ἀνδρῶν εἰς ἅπαντ' εὐδαιμονεῖ

ἔνθα κατ' ἐμὲ γραπτέον: ὡς οὔτις κ. τ. λ.

699 (709).

Κλήμ. Ἀλεξ. 2, p. 494: εὖ γοῦν ἡ τραγῳδία ἐπὶ τοῦ Ἅιδου γράφει:

πρὸς δ' οἷον ἥξεις δαίμον' ὡς ἔρωτα,
ὃς οὔτε τοὐπιεικὲς οὔτε τὴν χάριν
οἶδεν, μόνην δ' ἔστρεξε τὴν ἁπλῶς ἥκην.

Digitized by Google

Αἱ εἰκασίαι τοῦ Nauck καὶ Herwerden *(δαίμον' ἐξερῶ τάχα καί: δαίμον', ὦ γέρον, τάχα)* εἶναι τολμηραί. Πρὸ τοῦ δευτέρου στίχου ἐξέπεσεν ἴσως στίχος, ὅστις πιθανῶς περιελάμβανε τὴν ἰδέαν, ἣν ὁ Πλούταρχος ἐν Ἠθικ. p. 761 F διέσωσεν ἡμῖν: μόνῳ θεῶν ὁ Ἅιδης Ἔρωτι ποιεῖ τὸ προσταττόμενον.»: Πᾶσα διόρθωσις εἶναι ἄντικρυς ματαιοπονία.

1005 (958).

Ἀνεκδ. Bachm. I, p. 415, 5: χειμάμυνα· παρὰ Σοφοκλεῖ ἢ παρ' Ὁμήρῳ ἀλεξάνεμος». Γραπτέον: — παρὰ Σοφοκλεῖ, ἢ παρ' Ὁμήρῳ ἀλεξάνεμος». Πρβλ. Ἡσυχ. χειμάμυνα· ἣν Ὅμηρος ἀλεξάνεμον λέγει.

Εἰς ἀποσπάσματα Εὐριπίδου.

(ἔκδ. Nauck Lips. 1869).

21 στίχ. 5—8.

ἃ μὴ γάρ ἐστι τῷ πένητι πλούσιος
δίδωσ'· ἃ δ' οἱ πλουτοῦντες οὐ κεκτήμεθα
τοῖσιν πένησι χρώμενοι π ε ι Θ ώ μ ε θ α

Περὶ τοῦ τελευταίου στίχου σημειοῦται ὁ πολὺς Cobet (Collect. crit. σελ. 209): πειθώμεθα ineptum est et perinfelix Nauckii conjectura ΠΕΠώμεθα. Putabat enim vestigiis literarum esse insistendum, sed erat lacuna χρώμενοι * * * ώμεθα. Verum olim vidit Berglerus reponens ΘΗΡώμεθα».

Ἀμφίβολον ἂν ὑπῆρξέ ποτε χάσμα· κατ' ἐμὲ γραπτέον:

τοῖσιν πένησι χρώμενοι πειΡώμεθα.

δηλ. κτᾶσθαι.

61.

χρόνος δὲ δείξει σ'· ᾧ τεκμηρίῳ μαθὼν
ἢ χρηστὸν ὄντα γνώσομαι σ' ἢ κακόν.

Ὁ Grote ἔγραψε: γνώσομαι σέγ' ἢ κακόν· ὁ Schneidewin: γνωσόμεσθά σ' ἢ κακόν· ὁ Nauck: γνώσομαι σ' ἤτοι κακόν. Ἴσως ὅμως:

ἢ χρηστὸν ὄντα γνώσομαι σ' ἢ ΚΑΙ ΚΑΚόν.

Digitized by Google

414.

τοιάνδε χρὴ γυναικὶ πρόσπολον ἐᾶν
ἥτις τὸ μὲν δίκαιον κ. τ. λ.

Valckenaer: περᾶν· Lobeck: σ' ἐλεῖν· Dobr. νέμειν· ἴσως ἀρκεῖ:

τοιάνδε χρὴ γυναικὶ πρόσπολον C' Ἐᾶν
ἥτις κ. τ. λ.

673.

κομίζετ' εἴσω τήνδε· πιστεύειν δὲ χρὴ
γυναικὶ μηδὲν ὅστις εὖ φρονεῖ βροτῶν

Θὰ ἐπροτίμων νὰ γράψω *μηδέν'*. Οἱ ἀντιγραφεῖς εἶχον ἀμελέστατα περὶ τὸ σημεῖον τῆς ἐκθλίψεως. Ἐν τῷ τρίτῳ στίχῳ τοῦ 591 ἀποσπ. γράφεται νῦν *οὐδέν'* ὡς ὁ Valckenaer διώρθωσεν· ἀμφίβολον τοὐναντίον εἶναι ἂν ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ τοῦ 621 ἀποσπ. πρέπει νὰ γραφῇ *οὐδέν'*.

Καὶ ἐν τῷ ἀρίστῳ Λαυρεντιακῷ κώδικι τοῦ Σοφοκλέους εὑρίσκει τις *μείζον* ἀντὶ *μείζον'*, *οὐδὲν* ἀντὶ *οὐδέν'* καὶ τὰ ὅμοια. Καὶ ἐν τῷ 176 στ. τοῦ Οἰδίποδος Τυράννου, περὶ οὗ ἀλλαχοῦ διὰ μακρῶν, ἴσως γραπτέον:

κρείσσον' ἀμαιμακέτου πυρὸς

ὡς ἤδη ὁ M. Schmidt εἴκασεν. Ὁ κῶδιξ ἔχει *κρείσσων*, οἱ δ' ἐκδόται γράφουσι *κρεῖσσον*.

868.

Cramer Ἀνέκδ. I, p. 122, 8: τὰ εἰς ΜΟΣ λήγοντα τῷ Ο παραληγόμενα δισύλλαβα μονογενῆ πάντα βαρύνεται, εἰ μὴ διάφορον εἴη τὸ σημαινόμενον· γόμος, νόμος, τρόμος, δρόμος. Εἰ δέ τι ὀξύνεται, πρὸς διάφορον σημαινόμενον· «νόμον κατὰ τρομὸν δρόμημα γηραιοῦ ποδὸς» Εὐριπίδης.

Ὅπως τὸ χωρίον ἔχει, εἶναι ἀκατανόητον· γραπτέον κατ' ἐμέ: — Εἰ δέ τι ὀξύνεται, πρὸς διάφορον σημαινόμενον, *νομὸν* κατὰ:

υ — τρομὸν δρόμημα γηραιοῦ ποδὸς

Εὐριπίδης.»

Digitized by Google

73.

Σουΐδ.: πενθερὰ τῷ νυμφίῳ ἡ τῆς κόρης μήτηρ καὶ πενθερὸς ὁ πατήρ· Εὐριπίδης δὲ γαμβρὸν αὐτὸν παρὰ τάξιν λέγει. Ὁ γοῦν Ἀλκμαίων τῷ Φηγεῖ φησί:

καὶ σ' ὦ γεραιέ· τήν τε παῖδα μὴ δοὺς ἐμοὶ
γαμβρὸς νομίζει καὶ πατὴρ σωτήρ τ' ἐμὸς

Ὁ πρῶτος στίχος εἶναι ἐφθαρμένος ὡς τὸ μέτρον καὶ ἡ ἔννοια διδάσκει· πρβλ. Ἀπολλοδ. 3, 7, 5: Ἀλκμαίωνα δὲ μετῆλθεν ἐριννὺς τοῦ μητρώου φόνου καὶ μεμηνὼς πρῶτον μὲν εἰς Ἀρκαδίαν πρὸς Οἰκλέα παραγίνεται, ἐκεῖθεν δὲ εἰς Ψωφῖδα πρὸς Φηγέα. Καθαρθεὶς δὲ ὑπ' αὐτοῦ Ἀρσινόην γαμεῖ τὴν τούτου θυγατέρα κ. τ. λ.»

Ἡμαρτημένον εἶναι τὸ ΜΗ, παρενεβλήθη δὲ ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως, ἀπατηθέντος ἐκ τοῦ ἑπομένου ἐΜΟΙ'· γραπτέον:

καὶ σ' ὦ γεραιέ· τήν τε παῖδα δοὺς ἐμοὶ
κ. τ. λ.

Τὴν διόρθωσιν τοῦ Grote:

καὶ σ' ὦ γεραιέ· τήν τε παῖδ' ἣν δῷς ἐμοὶ

ἀποδέχονται ὁ Dindorf καὶ Nauck· ὁ τελευταῖος εἰκάζει καὶ *ἐκδοὺς* καὶ *νομίζου* ἀντὶ *νομίζει*.

Ὅπως ἐν τῷ προκειμένῳ στίχῳ τὸ *μὴ* παρενεβλήθη, οὕτως ἀλλαχοῦ παρελείφθη τὸ *οὐκ* ἀτοπώτατα, λ. χ. ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ Ἡσυχίου: *αὐτοκτίτους δόμους*: οὐ κατεσκευασμένους, ἀλλ' ἐκ ταὐτομάτου γεγενημένους, ἢ τοὺς οἰκουμένους. Σ. Κηδαλίωνι» ἀντὶ: τοὺς *οὐκ οἰκουμένους*, ὅπως ὀρθῶς παρὰ τῷ Dindorf ἀναγινώσκεται.

1105.

ἄγλαι· ὄμμα Εὐριπίδης

Ὁ Nauck σημειοῦται: Locus manifesto corruptus: legendum videtur ἀγλάϊσμα, quo vocabulo saepius utitur Euripides.

Οὔτε τοῦτο, ἀλλ' οὔτε ἡ γνώμη τοῦ Dindorf εἶναι πιθανή, ὅτι ἐπειδὴ οἱ ὀφθαλμοὶ λέγονται *αἴγλην ἀφιέναι*, ὁ γραμματεὺς

Digitized by Google

κὸς πλανηθεὶς ἐκ κακῆς ἀναγνώσεως ἔγραψεν *ἄγλαι* ἀντὶ *αἴγλα*. Κατ' ἐμὲ τὸ *ἄγλαι* ἐκεῖνο οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ΑΥΓ[Α]ΑΙ τ. ἔ.

αὐγαὶ· ὄμμα(τα) Εὐριπίδης.

Ὡς λέγεται *αὐγαὶ ὀμμάτων* (Σοφ. Αἴ. 70. Εὐριπ. Φοινισσ. 1357), οὕτω καὶ μόνον *αὐγαὶ* ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας. Πιθανὸν ὅτι ὁ γραμματικὸς παρέλαβε τὴν γλῶσσαν ἐκ τοῦ Ῥήσου τοῦ Εὐριπίδου στίχ. 736—737:

τίς εἴ ποτ' ἀνδρῶν ξυμμάχων; κατ' εὐφρόνην
ἀμβλῶπες αὐγαί, κοῦ σε γιγνώσκω τορῶς.

981.

Πλουτ. Ἠθικ. p. 1040 B: — ἐπαινεῖ πάλιν ἐν ἄλλοις καὶ προφέρεται τὰ τοῦ Εὐριπίδου ταυτὶ πολλάκις:

ἀλλ' ἔστιν εἴ τις ἐγγελᾷ λόγῳ
Ζεὺς καὶ θεοὶ βρότεια λεύσσοντες πάθη.

Δυσχερῶς εὐοδοῦται ἡ ἔννοια τοῦ πρώτου στίχου. Τῷ Dübner ὀφείλομεν τὴν διόρθωσιν: ἀλλ' ἔστι, *κεί τις* κ. τ. λ. Ὁ στίχος ὅμως μένει κολοβός· ὁ Grote εἴκασεν:

ἀλλ' ἔστιν ἔστι, κεί τις ἐγγελᾷ λόγῳ

ὁ δὲ Nauck:

ἀλλ' ἔστι, κεί τις ἐγγελᾷ τωμῷ λόγῳ

Πᾶσα συμπλήρωσις μένει ἀβεβαία, ἀλλ' εἰκάζω:

ἀλλ' ἔστι, κεί τις ἐγΓΕΛᾶν ΘΕ'Δει λόγῳ,
Ζεὺς καὶ θεοὶ βρότεια λεύσσοντες πάθη.

Ἴσως ἄλλος εὕρῃ πιθανώτερόν τι.

1008.

Σχολ. Πινδ. Πυθ. 4, 71: Ἐπειδὴ δὲ οἱ οἰκέται τῶν δεσποτῶν τοὺς πόνους διαλύουσι τῇ θεραπείᾳ, λυσιπόνους αὐτοὺς ἐκάλεσεν, ὡς Εὐριπίδης:

δούλοισι γάρ τε ζῶμεν οἱ ἐλεύθεροι.

Ὁ Nauck σημειοῦται: versus nondum emendatus. Εἶναι ματαιοπονία ἄσκοπος νὰ θέλωμεν νὰ ἐξάγωμεν ἐξ *ἑνὸς* μόνον

Digitized by Google

στίχου, οὗ τὴν συνάφειαν μετὰ τῶν προηγουμένων καὶ ἑπομένων ἀδυνατοῦμεν νὰ γινώσκωμεν, αὐτοτελῆ ἔννοιαν. Ἐσφαλμένας θεωρῶ ἕνεκα τούτου τὰς τολμηρὰς εἰκασίας:

Heimsoeth: δούλοισι γὰρ ζῶμεν πόνων ἐλεύθεροι
Herwerden: δούλοισιν ἀργοὶ ζῶμεν οἵ γ' ἐλεύθεροι.

Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς χασμῳδίας γραπτέον μόνον νομίζω:

δούλοισι γάρ τε ζῶμεν οἵΔ' ἐλεύθεροι.

Ἓν χωρίον τοῦ Πλουτάρχου. Πῶς δεῖ τὸν νέον ποιημ. ἀκούειν.

4, 20 E.

«Ὅσα δ' εἴρηται μὲν ἀτόπως εὐθὺς δ' οὐ λέλυται, ταῦτα δεῖ τοῖς ἀλλαχόθι πρὸς τοὐναντίον εἰρημένοις ὑπ' αὐτῶν ἀνταναιρεῖν, μὴ ἀχθομένους τῷ ποιητῇ μηδὲ χαλεπαίνοντας *ἀλλὰ* τοῖς ἐν ἤθει καὶ μετὰ παιδιᾶς εἰρημένοις».

Τὸ χωρίον προφανῶς νοσεῖ· ἐπειδὴ ἡ λ. *ἀλλὰ* εἰς οὐδεμίαν μετοχὴν παράλληλον ταῖς προηγουμέναις: *ἀχθομένους - χαλεπαίνοντας* ἀναφέρεται, εἴκασαν οἱ κριτικοὶ ὅτι μετὰ τὸ *εἰρημένοις* ἐξέπεσε *τερπομένους* τι ἢ *ἐφεπομένους* ἢ *ἀγομένους* ἢ *προσφερομένους* (ὡς ὁ Herwerden γράφει ἐξαλείφων καὶ τὸ «τοῖς» πρὸ τοῦ «ἐν ἤθει»). Ὁ ἡμέτερος Γρηγ. Βερναρδάκης ἀναπληροῖ (Symb. crit. et palaeogr. in Plut. V. par. et Mor. σελ. 39) *συγχωροῦντας* ἢ *συγγιγνώσκοντας*.

Τὸ *ἀλλὰ* κεφαλαίοις γραφόμενον παρέχει ἡμῖν ΑΜΑ· διὰ τῆς ἁπλουστάτης ταύτης μεταβολῆς θεραπεύεται κατ' ἐμὲ τὸ χωρίον ἐντελῶς:

«Ὅσα δ' εἴρηται μὲν ἀτόπως εὐθὺς δ' οὐ λέλυται, ταῦτα δεῖ —ἀνταναιρεῖν μὴ ἀχθομένους μηδὲ χαλεπαίνοντας *ἅμα* τοῖς — εἰρημένοις»

Χαλεπαίνειν τοῖς εἰρημένοις εὕρηται καὶ παρὰ Ξενοφῶντι ἐν Κ. Ἀναβ. 5, 5, 23 (ἔκδ. Cobet σελ. 174).

Τῆς συγχύσεως τῶν λέξεων ΑΛΛΑ καὶ ΑΜΑ, οὐχὶ σπανίας

Digitized by Google

ἐν τοῖς χειρογράφοις, κρίνω περιττὸν νὰ παραθέσω παραδείγματα. Πρβλ. Κόντον ἐν Ἀθην. Τόμ. Η' τεύχ. Γ', σελ. 201. Ὁμοίως συγχέονται καὶ αἱ λέξεις ΑΛΛΩΣ — ΑΜΩΣ, ΑΛΛΟΘΕΝ — ΑΜΟΘΕΝ. Πρβλ. Cobet Var. Lect. σελ. 255. 256. 367. Miscell. crit. σελ. 106.

Ἐν Ἰένῃ κατὰ μῆνα ἀπρίλιον τοῦ 1880.

ΠΕΤΡΟΣ Ν. ΠΑΠΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΑ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΤΡΑΓΙΚΩΝ ΠΟΙΗΤΩΝ.

Ὅτι καὶ μετὰ τὰς καταπληκτικὰς ἐργασίας ξένων φιλολόγων ἐν τοῖς ἔργοις τῶν Ἑλλήνων τραγικῶν, ἰδίως τοῦ Σοφοκλέους, πολλὰ μένουσιν ἔτι ἢ ὀρθοτέρας ἑρμηνείας ἢ πιθανωτέρας διορθώσεως δεόμενα, οὐδεὶς ἀμφιβάλλει. Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων, ἐν οἷς καὶ μετὰ τὰς τελευταίας φιλοπόνους καὶ ἐμβριθεῖς ἐργασίας ἀνδρῶν, οἷοι ὁ Meineke, Nauck, Dindorf κ. ἄ., πολλὰ ἔχει ἢ ὀρθότερον νὰ ἑρμηνεύσῃ ἢ πιθανώτερον νὰ διορθώσῃ ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης.

Ἀπὸ τοῦ 1856, ὅτε ἐν πρώτῃ ἐκδόσει ἐδημοσίευσεν ὁ σοφὸς Nauck τὰ ἀποσπάσματα, πολλαὶ ὑπὸ πολλῶν ἐγένοντο ἐργασίαι, καθ' ἃς ἐξηνέχθησαν ἑρμηνεῖαι ἢ διορθώσεις, ὧν ἔνιαι εἶναι ἄξιαι νὰ καταλάβωσι τὴν προσήκουσαν θέσιν ἐν νέᾳ, *μᾶλλον ἐπιμεμελημένῃ* ἐκδόσει, ἧς ἀπὸ πολλοῦ ἔχει ἀνάγκην ἡ νέα φιλολογία. Ἐὰν ὅμως ἡ διόρθωσις ἐκείνων τῶν ἔργων τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, ἅτινα ἀκέραια περιεσώθησαν ἡμῖν, πολλὴν ἀπαιτῇ τὴν προσοχήν, ἔτι μείζονα εἶναι δίκαιον νὰ καταβάλῃ ὁ ἐπιχειρῶν νὰ διορθώσῃ τὰ *ἀποσπάσματα*, ἐὰν δὲν θέλῃ νὰ ματαιοπονῇ παραγόμενος ὑπὸ τῆς ὑπερκριτικῆς ἐκείνης μανίας πρὸς εἰκασίας, ἥτις οὐκ ὀλίγους δυστυχῶς τῶν ἐν τῇ σοφῇ Γερμανίᾳ λογίων κα-

Digitized by Google

τέλαβεν. Ἄτοπον εἶναι νὰ θέλωμεν νὰ γινώσκωμεν τὰ πάντα· τίς θ' ἀπαιτήσῃ παρὰ θνητοῦ νὰ ἐξαγάγῃ *αὐτοτελῆ* ἔννοιαν ἐκ *παντὸς* στίχου, παραδοθέντος ἡμῖν *μόνου*, *μονωτάτου*, στίχου, οὗ τὴν συνάφειαν μετὰ τῶν συνεχομένων ἀδυνατοῦμεν νὰ γινώσκωμεν; δὲν εἶναι δικαιότερον καὶ σοφώτερον νὰ ὁμολογήσωμεν ἐν πολλοῖς τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν ἡμῶν παρὰ νὰ σπουδάζωμεν περὶ αὐθαιρέτους εἰκοτολογίας; τίς θὰ ἐπιδοκιμάσῃ π. χ. τὰς εἰκασίας ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τοῦ Σοφοκλέους 122. 168. 226. 320, κ. ἀ. ἢ ὅσα οἱ τέμνοντες καὶ καίοντες Herwerden καὶ Heimsoeth πολλαχοῦ ἐπιχειροῦσι;

Καὶ οἱ μέγιστοι κριτικοὶ πάσχουσιν ἐνίοτε τὸ τοῦ ἀρχαίου Ἰξίονος· οὐδένα πείθουσι π. χ. τὰ ὑπὸ τοῦ Nauck καὶ Dindorf περὶ τοῦ 1105 ἀποσπάσματος τοῦ Εὐριπίδου λεγόμενα· ἡμεῖς ἐμμένομεν ἐν τῇ διορθώσει, ἣν ἀνωτέρω σελ. 338—339 ἐξηνέγκομεν.

Αἰσχύλου ἀπόσπ. 98

Ἀλλ' Ἄρης φιλεῖ
ἀεὶ τὰ λῷστα πάντα τἀνθρώπων στρατοῦ.

Ὁμοίαν ἰδέαν ἐκφέρει, ὡς ὁ Dindorf ἐσημειώσατο, καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐν ἀποσπ. 649:

Τοὺς εὐγενεῖς γὰρ κἀγαθοὺς, ὦ παῖ, φιλεῖ
Ἄρης ἐναίρειν·

καὶ ἐν ἀποσπ. 498:

φιλεῖ γὰρ ἄνδρας πόλεμος ἀγρεύειν νέους.

πρβλ. καὶ Εὐριπίδου ἀπόσπ. 723:

υ—φιλεῖ τοι πόλεμος οὐ πάντων τυχεῖν,
ἐσθλῶν δὲ χαίρει πτώμασιν νεανιῶν,
κακοὺς δὲ μισεῖ.

Ὅτι τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Αἰσχύλου ἔχει ὀρθῶς, εἶναι λίαν ἀμφίβολον· τὰς γενομένας εἰκασίας ὅμως θεωρῶ ἀπιθάνους. Ὑπὸ τὸ *τἀνθρώπων*, ὅπερ ἐξελήφθη ὡς ἐφθαρμένον, ἐζητήθησαν πολλά, ὑπὸ τοῦ Dindorf (παντὸς) *ἀγρεύειν*, ὑπὸ τοῦ Conigton (πάντ') *ἀπανθίζειν*, καὶ ὑπ' ἄλλων ἄλλα.

Κατ' ἐμὲ τὸ *ἀνθρώπων* καὶ *στρατοῦ* εἶναι δύο διάφοροι ἀ-

Digitized by Google

ναγνώσεις, ἃς παρέδωκεν ἡμῖν τὸ χειρόγραφον τοῦ Στοβαίου, τοῦ διασώσαντος τὸ ἀπόσπασμα ἐν Ἀνθολογ. 51, 26. Γνωστὸν ὅτι στίχους τῶν ἀρχαίων δραμάτων ὠφελήθησαν πολλοί, Πλούταρχος, Στοβαῖος, Ἀθήναιος κ. ἄ., μεταβαλόντες αὐτοὺς ὅπως καὶ ὁπόσον ἤθελον· ἓν βλέμμα εἰς τὸ ἄμετρον πλῆθος τῶν διαφόρων γραφῶν, ἃς παρουσιάζουσιν ἡμῖν τὰ ἀποσπάσματα, πείθει πάντα περὶ τούτου. Οὕτω καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ ἀποσπάσματι κατ' ἐμὴν γνώμην ἄλλοι μὲν ἀνέγνωσαν καὶ ἔγραψαν *ἀνθρώπων*, ἄλλοι δὲ *στρατοῦ*, τὰ δύο δὲ συνεχωνεύθησαν παρὰ τῷ Στοβαίῳ ὑπὸ ἀντιγραφέως, ὅστις καὶ ἀλλαχοῦ ἐλυμήνατο τὸ κείμενον· πρβλ. Cobet ἐν Collect. crit. σελ. 212. Ἂν ὁ ποιητὴς ἐχρήσατο ἐν τῷ στίχῳ τῷ *ἀνθρώπων* ἢ τῷ *στρατοῦ* καὶ πῶς ἐξήνεγκε τὴν ἰδέαν, ἣν ἐξήνεγκε, δὲν δύναται ἢ ἄγνωστον νὰ μένῃ ἡμῖν.

Ἀπόσπ. 172:

ἀλλ' Ἀντικλείας ἄσσον ἦλθε Σίσυφος,
τῆς σῆς λέγω τοι μητρός, ἣ σ' ἐγείνατο.

Ἀντὶ τοῦ *τοι* ὁ Hermann γράφει *γώ*· ἴσως ὅμως:

τῆς σῆς λέγω σοι μητρός, ἣ σ' ἐγείνατο.

Τοι καὶ *σοι* ἐναλλάσσονται συχνῶς ἐν τοῖς χειρογράφοις. Ἐκ τοῦ Συνδείπνου τοῦ Σοφοκλέους διεσώθη ἡμῖν τὸ ἑξῆς ἀπόσπασμα (155):

ὦ πάντα πράσσων, ὡς ὁ Σίσυφος πολὺς
ἔνδηλος ἐν σοὶ πάντα χὠ μητρὸς πατήρ.

Ἀπόσπ. 438:

Ἀθην. 3, p. 86 B: καλεῖται δ' ὁ ἀναρίτης καὶ ἀνάρτης — Αἰσχύλος δ' ἐν Πέρσαις (?) ΤΙΣ ΑΝΗΡΕΙΤΑΣ νήσους νηριτοτρόφους εἴρηκεν.

Ταῦτα, ὅπως ἔχουσιν, εἶναι παντελῶς ἀκατανόητα. Ἡ εἰκασία τοῦ Dindorf: — Αἰσχύλος δ' ἐν Πέρσαις *τινὰς νήσους* νηριτοτρόφους εἴρηκεν» εἶναι παραδιόρθωσις. Προκειμένου νὰ ἐξηγηθῇ ἡ λ. *νηριτοτρόφους* δὲν θὰ ἔγραφεν οὕτω ὁ Ἀθήναιος. Τὸ

Digitized by Google

πρᾶγμα εἶναι κατ' ἐμὲ ἁπλούστατον· τὸ ΤΙΣ ΑΝΗΡΕΙΤΑΣ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὰς ἀναρίτας. Τὸ ὅλον χωρίον γραπτέον: — Αἰσχύλος δ' ἐν Πέρσαις τὰς ἀναρίτας * * * * νήσους νηριτοτρόφους εἴρηκεν». Τίς μετοχὴ ἐξέπεσε μετὰ τὸ ἀναρίτας, ἥτις θὰ ἀνεφέρετο εἰς τὸ τὰς καὶ δι' ἧς ὁ συγγραφεὺς θὰ ἐξήγει τὸ νηριτοτράφους, ὡς ὁ Πολυδεύκης ἐξηγεῖ τὸ ἀλαβαστροφόρον (7, 177: καὶ τὸν τὰς ἀλαβάστρους φέροντα Αἰσχύλος εἴρηκεν ἀλαβαστροφόρον), οὐδεὶς δύναται νὰ γινώσκῃ· τὸ κείμενον τοῦ Ἀθηναίου ταράσσεται καὶ ἀλλαχοῦ ὑπὸ χασμάτων.

Σοφοκλέους ἀπόσπ. 330:

Τὸ χωρίον στικτέον κατ' ἐμέ:

Σοφοκλῆς δ' ὁ ποιητὴς ἐν Κρίσει τῷ δράματι τὴν μὲν Ἀφροδίτην, ἡδονήν τινα οὖσαν, δαίμονα μύρῳ τε ἀλειφομένην παράγει καὶ κατοπτριζομένην, τὴν δ' Ἀθηνᾶν, φρόνησιν οὖσαν καὶ νοῦν ἔτι δ' ἀρετήν, ἐλαίῳ χρωμένην (1) καὶ γυμναζομένην.

Ἐκ τοῦ: *φρόνησιν οὖσαν καὶ νοῦν ἔτι δ' ἀρετήν*, ὅπερ ἀντιτίθεται τῷ: *ἡδονήν τινα οὖσαν*, καταφαίνεται ὁπόσον περιττὴ εἶναι ἡ εἰκασία τοῦ Nauck *ἡδονικήν*.

Κακὴ στίξις παρήγαγε καὶ ἀλλαχοῦ τοὺς κριτικοὺς εἰς ἀδίκους εἰκασίας· οὕτω τὸν πολὺν Dindorf ἐν τῷ εἰς τὸν 125 στίχον τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Σοφοκλέους ἀρχαίῳ σχολίῳ, περὶ οὗ ἀλλαχοῦ ἐν ἐκτάσει. Ἡ ἐν ταῖς σημειώσεσι τῆς ἐκδόσεως τοῦ Σοφοκλέους (Oxonii 1860. Vol. III, σελ. 23) προτεινομένη διόρθωσις ἐλέγχει παρανόησιν τῶν λόγων τοῦ σχολιαστοῦ· ἐνταῦθα περιορίζομαι μόνον νὰ εἴπω ὅτι τὸ χωρίον στικτέον κατ' ἐμέ: Ἀπὸ τοῦ δράκοντος τοὺς Θηβαίους δηλοῖ, ἐπεὶ δρακοντογενεῖς εἰσιν. Ὁ δὲ λόγος τοιοῦτος· πάταγος Ἄρεως περὶ τὰ νῶτα τοῦ ἀετοῦ ἐτάθη, τουτέστι δραπετεύειν καὶ νῶτα αὐτὸν διδόναι πεποίηκεν, ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου δράκοντος, ὃς ἐποίησεν αὐτὸν τὸν δράκοντα δυσχερῶς χειρωθῆναι (2).

(1) Περιττὸν καὶ τὸ χριομένην τοῦ Nauck.

(2) Τοῦ λόγου ὄντος περὶ ἀρχαίου σχολίου παρατηρῶ ὅτι ἡ διόρθωσις τῶν ἐν τοῖς σχολίοις κακῶς ἐχόντων ἀπαιτεῖ μεγάλην προσοχήν,

Digitized by Google

Ἀπόσπ. 747.

εἶθ' ἥσθα σώφρων ἔργα τοῖς λόγοις ἴσα.

Ὁ στίχος εἶναι βραχυλογικῶς εἰρημένος: εἶθ' ἥσθα σώφρων ἔργα, ὅσον σώφρων τοὺς λόγους εἶ: εἶθ' ἦν ἡ σὴ σωφροσύνη ἐν ἔργοις ἴση τῇ ἐν λόγοις· ὅθεν περιττὴ εἶναι κατ' ἐμὲ ἡ εἰκασία τοῦ Meineke:

εἶθ' ἥσθα σώφρων ἔργα θ' οἷς λέγεις ἴσος.

Εὐριπίδου ἀπόσπ. 23:

ἀλλ' ἢ τὸ γῆρας τὴν Κύπριν χαίρειν ἐᾷ
ἢ τ' Ἀφροδίτη τοῖς γέρουσιν ἄχθεται.

Ὁ δεύτερος στίχος εἶναι ἡμαρτημένος, ὅπερ ἄπορον πῶς δὲν ἐσημείωσαν οἱ ἐκδόται. Προφανῶς τὰ κῶλα εἶναι διαζευτικά: ἢ τὸ γῆρας χαίρειν ἐᾷ τὴν Κύπριν ἢ Ἀφροδίτη ἄχθεται τοῖς γέρουσιν. Τί ὅμως ἀντὶ τοῦ ἀπρόσδιονύσου τ' ἔκειτο, ἃς εὕρωσιν ἄλλοι.

Ὁ Nauck ἐν τοῖς ἀδεσπότοις τῆς συλλογῆς κατέτάξεν ὑπ' ἀρ. 224 καὶ τοὺς ἑξῆς δύο στίχους: (3)

οὐκ εὖ λέγειν χρὴ μὴ 'πὶ τοῖς ἔργοις καλοῖς·
οὐ γὰρ καλὸν τόδ' ἀλλὰ τῇ δίκῃ βαρύ.

Περὶ ὧν σημειοῦται: vs. 1 graviter corruptus est, temptabam:

οὐκ εὖ λέγειν χρῆν, εἴ τι τῶν ἔργων κακόν.

Τί ἐν τῷ στίχῳ ἀπήρεσε τῷ σοφῷ Nauck ἀγνοῶ· κατ' ἐμὲ ἔχει ἄριστα καὶ οὐδεμιᾶς μεταβολῆς ὑπάρχει χρεία· ὁμοία ἔννοια ἐκφέρεται ἐν ἀπόσπ. 587:

μείζονα ἢ ὅσον ἔνιοι φαντάζονται· καὶ οἱ ἀρχαῖοι Σχολιασταὶ εἶχον ἰδίαν γλῶσσαν.

(3) Οἱ στίχοι εἶναι εἰλημμένοι ἐκ τῶν Φοινισσῶν στ. 526—527, ἔνθα ἀναγινώσκεται:

οὐκ εὖ λέγειν χρὴ 'πὶ τοῖς ἔργοις καλοῖς·
οὐ γὰρ καλὸν τοῦτ' ἀλλὰ τῇ δίκῃ πικρόν.

Τὸ σφέλμα ἐπηνωρθώθη ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Εὐριπίδου σελ. XX cfr. 224 delendum».

Digitized by Google

ὅστις λέγει μὲν εὖ, τὰ δ' ἔργ' ἐφ' οἷς λέγει
αἴσχρ' ἐστιν αὐτοῦ, τὸ σοφὸν οὐκ αἰνῶ τόδε.

μὴ 'πὶ τοῖς ἔργοις καλοῖς = ἐπὶ μὴ καλοῖς ἔργοις, *ἐπ' αἰσχροῖς*.

Περιττὴν νομίζω τὴν παράθεσιν σωροῦ παραδειγμάτων, ἐν οἷς γίνεται χρῆσις τοῦ *μὴ καλὸς* ἀντὶ *κακὸς* ἢ *αἰσχρός*. Σοφοκλ. ἀπόσπ. 323 στ. 3:

συγγνωστὸν εἰπεῖν ἐστι καὶ τὸ μὴ καλόν.

καὶ 664:

οὐκ ἔστ' ἀπ' ἔργων μὴ καλῶν ἔπη καλά.

καὶ Εὐριπίδου ἀπόσπ. 223:

τήν τοι Δίκην λέγουσι παῖδ' εἶναι χρόνου·
δείκνυσι δ' ἡμῶν ὅστις ἐστὶ μὴ καλός. (4)

Ἀπόσπ. 552:

Νοῦν χρὴ θεᾶσθαι· οὐδέν τι τῆς εὐμορφίας
ὄφελος, ὅταν τις μὴ φρένας καλὰς ἔχῃ.

Τὸ μέτρον τῶν στίχων ἐπεχείρησαν ἄλλοι ἄλλως νὰ θεραπεύσωσιν· ὁ Nauck ἔγραψε:

νοῦν χρὴ θεᾶσθαι· ποῦ τι τῆς εὐμορφίας

καὶ ὁ Pierson:

ὄφελος, ὅταν μὴ τὰς φρένας καλὰς ἔχῃ.

Ὁ Elmsley:

νοῦν χρὴ θεᾶσθαι νοῦν· τί τῆς εὐμορφίας

Ὁ Cobet, ὅστις δικαίως ἐν Collect. crit. σελ. 224 παρατηρεῖ ὅτι τὸ δεύτερον *νοῦν* χρησιμεύει μόνον πρὸς τὸ κεχηνὸς τοῦ ῥυθμοῦ, εἴκασε:

νοῦν χρὴ θεᾶσθαι παῖ· τί τῆς εὐμορφίας
ὄφελος, ὅταν τις μὴ φρένας καλὰς ἔχῃ.

Τὸν δεύτερον στίχον διώρθωσεν ὁ πολὺς κριτικὸς κάλλιον ἢ ὁ Pierson· ἐν τῷ πρώτῳ εἰκάζω:

(4) Διότι οὕτω κατ' ἐμὴν γνώμην γραπτέον ἀντὶ τοῦ φερομένου ἐν χειρογράφοις καὶ ἐκδόσεσι μὴ κακός, ὅπερ μένει ἀνεξήγητον. Πολλαχοῦ λέγει ὁ ποιητὴς ὅτι ἡ δίκη τιμωρεῖ κακούς.

Digitized by Google

νοῦν χρὴ θεᾶσθαί ς' Οὐ[δέν] τι κ. τ. λ.

τ. ξ.

νοῦν χρὴ θεᾶσθαί σ'· οὔ τι τῆς εὐμορφίας

Σισύφου ἀπόσπ. 1 στ. 22—24:

ἐὰν δὲ κἂν σιγῇ τι βουλεύσῃ κακόν,
ταῦτ' οὐχὶ λήσει τοὺς θεούς· τὸ γὰρ φρονεῖν
ἔνεστι· τούςδε τοὺς λόγους λέγων
κ. τ. λ.

Τινὲς γράφουσι: *θεοῖς ἔνεστι*, ὁ Heath: *αὐτοῖς ἔνεστι*, ὁ Meineke ἄλλως. Ἴσως ὅμως:

ἔνεστιν αὐΤΟΙΣ· ΤΟΥΣδε κ. τ. λ.

Ἀδέσποτον 472.

Γραπτέον κατ' ἐμέ:

πάντΑ Δ' ὁ σοφὸς νοῦς ἐξ ἀμηχάνων ἄγει
κ. τ. λ.

Ἐν Ἰένῃ κατὰ μῆνα Ἰούνιον 1880.

ΠΕΤΡΟΣ Ν. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ.

ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ ΤΩ ΠΟΛΥΑΝΔΡΙΩ ΧΑΙΡΩΝΕΙΑΣ (α).

Ὅτε τὸ πρῶτον μετέβην εἰς Χαιρώνειαν κατ' ἐντολὴν τοῦ Συμβουλίου τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας, ἐξήτασα μετ' ἐπιστασίας τὰ ἐν αὐτῇ· ὑποβάλλω δὲ ὧδε τὸ ἐξαγόμενον τῶν ἐρευνῶν μου. Ἀλλὰ πρὸς σαφεστέραν κατάληψιν αὐτῶν ἐθεώρησα ἀναγκαῖον νὰ ἐπισυνάψω καὶ σχέδιον τοῦ πολυανδρίου,

(α) Ἡ ἔκθεσις αὕτη ἐγράφη παρὰ τοῦ κ. Λαζάρου Φυτάλη, μεταβάντος κατ' ἐντολὴν τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας εἰς Χαιρώνειαν πρὸς ἔρευναν τοῦ πολυανδρίου ἐν ᾧ ὁ λέων. Σ. Ἐ.

Digitized by Google

ὅπερ παριστᾷ τὴν κάτοψιν αὐτοῦ, τὰς διαστάσεις τοῦ ὅλου μήκους καὶ πλάτους καὶ τὰς λεπτομερείας ἑνὸς ἑκάστῳ αὐτῶν.

Ἐξαγόμενον τῶν ἐρευνῶν μου.

Παρετήρησα ὅτι τὸ κρηπίδωμα τοῦ βάθρου, ἐφ' οὗ ὁ λέων καὶ ὁ περίβολος τοῦ πολυανδρίου, εἰσὶ κατεσκευασμένα ἐκ πώρου. Ἐπὶ δὲ τοῦ σχεδίου φαίνονται αἱ διαστάσεις τοῦ χώρου, ἐφ' οὗ κεῖται τὸ βάθρον, ἡ ἀκριβὴς καταμέτρησις τοῦ περιβόλου καὶ τῶν σωζομένων λειψάνων τῆς τοιχοδομίας τῶν θεμελίων. Τὸ δὲ ὑποτιθέμενον ὕψος τοῦ μὲν τοίχου τοῦ περιβόλου δύναται ἐν μέρει νὰ ὁρισθῇ ἐκ τοῦ σωζομένου ἀνωτάτου δόμου, ἐφ' οὗ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπῆρχε τὸ περιθέον ἐπίθεμα τοῦ τοίχου, ἤτοι τὸ στέγασμα, ὅπερ ἔχει ὕψος 0,32 καὶ οὗτινος σώζονται δύω τεμάχια ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου τοῦ λέοντος. Τὸ δὲ ὕψος τῶν θεμελίων τοῦ βάθρου εἶναι τὸ αὐτό. Ἀλλ' ὅπως φθάσωμεν εἰς τὴν νῦν ἐπιφάνειαν, ἀπαιτοῦνται μέτρα 1,06, εἰς τὰ ὁποῖα ὅμως ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν καὶ 0,30, ἀναγκαιοῦντα πρὸς ῥύσιν τῶν ὑδάτων καὶ πρὸς ἀποφυγὴν ἐπιχώσεως.

Ἤτοι ἑκάστου μέρους τοῦ ὅλου αἱ διαστάσεις, ἀρχόμεναι ἀπὸ τῆς στερεᾶς γῆς μέχρι τῆς νῦν ἐπιφανείας καὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς προσθήκης, εἶναι:

Ἀπὸ μὲν τῆς στερεᾶς γῆς μέχρι τοῦ κατωτάτου δόμου	0,40

(Λέγω δὲ στερεᾶς γῆς, διότι τὸ κρηπίδωμα εἶναι τεθεμελιωμένον ἐπὶ χώματος μὴ στερεοῦ, καὶ διότι κάτωθεν τοῦ κρηπιδώματος ὑπάρχουσι σκελετοί, ὡς παρετήρησα ἐκ τῆς σκαφῆς.)

Ἀπὸ δὲ τοῦ κατωτάτου δόμου τοῦ κρηπιδώματος μέχρι τοῦ ἀνωτάτου	2,18
Τὸ δὲ τοῦ ἐπιθέματος	0,32
Ἀπὸ δὲ τοῦ ἐπιθέματος μέχρι τῆς νῦν ἐπιφανείας	1,06
Τὸ δὲ τῆς ἐπ' αὐτῆς προσθήκης	0,30
ἤτοι τὸ ὅλον μέτρα	4,26

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διακόσμησιν τοῦ βάθρου, εὗρον μόνον δύω

Digitized by Google

συντρίμματα βαθμίδος ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος, καὶ ἕτερα δύω ἀκέραια μέρη αὐτῆς, κείμενα παραπλεύρως τοῦ περιβόλου καὶ ἔχοντα τὸ αὐτὸ πάχος τῶν συντριμμάτων. Πρὸς δὲ καὶ τρία ἕτερα ἐκτισμένα εἰς τοὺς τοίχους τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου. Ἐπειδὴ δὲ ἄνωθεν τῆς βαθμίδος δὲν σώζονται λείψανα τοῦ βάθρου, ἐκ τούτου εἰκάζω ὅτι θὰ ἦσαν ἐκ πώρου, ὅστις, ὡς εὐμετακόμιστος, μετεφέρθη ὑπὸ τῶν χωρικῶν, καὶ οὗτινος οἱ δόμοι, οἱ μὲν ἦσαν σκληροί, οἱ δὲ μαλακοί. Ὑποθέτω δὲ ὅτι ἐκ τῆς φύσεως ταύτης σκληρότητος καὶ ἡ πτῶσις τοῦ λέοντος νὰ ἦναι φυσική· διότι ἐνδεχόμενον εἰς τὴν ἑτέραν τῶν πλευρῶν νὰ ἦσαν πλειότεροι δόμοι μαλακοί, ὧν φθαρέντων, ὁ λέων κατέπεσε· κατὰ δὲ τὴν πτῶσίν του, πιθανὸν ἡ γωνία τῆς πλευρᾶς τοῦ κρηπιδώματος, πρὸς ἣν ὁ λέων κατέπεσε, πιεσθεῖσα πλειότερον κατεκάθησεν.

Ἐρευνήσας μετὰ τοῦ λατόμου κ. Π. Μακαρόνη τὰ πέριξ μέρη, δὲν εὗρον λίθον ὅμοιον πρὸς τὸν τοῦ λέοντος· ἐρωτήσας ὅμως τοὺς ἐκεῖ νῦν ἐργαζομένους ὁδογεφυροποιοὺς, οἵτινες, ὡς ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματός των, ἠδύναντο νὰ γνωρίζωσιν, ἔμαθον ὅτι τοιοῦτός τις, ὡς αὐτοὶ ἐνόμιζον, ὑπάρχει εἰς Γρανίτσαν. Ὅθεν μετέβην καὶ ἐκεῖ, ἵνα ὁ ἴδιος βεβαιωθῶ· εὗρον δὲ πράγματι ὅμοιον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔφερον καὶ δεῖγμα.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ ἀποστολῇ μου εἰς Χαιρώνειαν διερχόμενος διὰ τῆς Λεβαδείας μετέβην εἰς τὰ λατομεῖα ταύτης, ἔνθα εὗρον καὶ ἐκεῖ λίθον ὅμοιον, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι οἱ κόκκοι αὐτοῦ εἶναι λεπτότεροι. Ἔφερον δὲ δείγματα μαρμάρων τοῦ τε λέοντος, τοῦ λατομείου τῆς Γρανίτσας καὶ τοῦ τῆς Λεβαδείας, πρὸς σύγκρισιν. Ἀναχωρῶν ὅμως ἐκ Χαιρωνείας ἀφῆκα ἐντολὴν εἰς γνωστόν μοι λατόμον νὰ ἐρευνήσῃ τὰ μεταξὺ Λεβαδείας καὶ Γρανίτσας μέρη πρὸς εὕρεσιν καὶ ἄλλου λίθου ὁμοίου τοῦ λέοντος, καὶ νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχήν του κατὰ πόσον ἡ μετακόμισις αὐτοῦ θὰ εἶναι εὐχερὴς καὶ ὀλιγοδάπανος· οὗτος δὲ δι' ἐπιστολῆς μὲ πληροφορεῖ ὅτι ἐρευνήσας εἰς διάφορα μέρη εὗρε τοιοῦτον πλησίον τοῦ μαντείου τοῦ Τροφωνίου καὶ παρὰ τὸν ὅσιον Μελέτιον, ἐξ οὗ δύνανται νὰ ἐξωρυχθῶσι τεμάχια μεγάλα μέχρι 5 μέτρων,

Digitized by Google

ὧν ἡ μεταφορὰ μέχρι τῆς δημοσίας ὁδοῦ θὰ ἦναι ὀλιγοδάπανος.

Ὁ λίθος τοῦ κρηπιδώματος καὶ τοῦ περιβόλου ἐξωρύχθη ἐκ τοῦ λατομείου τοῦ κειμένου πρὸς βορρᾶν τοῦ φρουρίου καὶ παρὰ τοὺς πρόποδας αὐτοῦ· ἔφερον δὲ δείγματα τοῦ κρηπιδώματος καὶ τοῦ λατομείου πρὸς σύγκρισιν.

Ἐν τέλει δὲ, ἐπειδὴ ἐρρέθη μοι νὰ προσέλθω πρὸς τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Δ. Καυταντζόγλον, ὅπως παρ' αὐτοῦ λάβω πλειοτέρας ὁδηγίας, μετέβην παρ' αὐτῷ, ὅστις μοὶ ἔδωκε τὰς ἑξῆς:

«Κατὰ πρῶτον νὰ σκάψω βόθρον ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ περιβόλου μέχρι τῆς παρθένου γῆς, καὶ νὰ ἀνοίξω αὔλακας εἰς τὰς διαγωνίους τοῦ περιβόλου.» Ὅθεν σκάψας καὶ προχωρήσας εἰς βάθος 0,45, εὗρον ὀστᾶ· ἵνα δὲ βεβαιωθῶ ἂν ὅλος ὁ περίβολος γέμῃ τοιούτων, ἔσκαψα καὶ εἰς 8 ἄλλα μέρη, ὧν αἱ θέσεις δηλοῦνται, τῶν μὲν 4 ἐκ τῶν ἐν τῷ σχεδίῳ στοιχείων γ, δ, ε, ζ, τῶν δὲ ἑτέρων 4 ἐκ τῆς θέσεως τῶν σκελετῶν. Ἐν τῇ θέσει τοῦ στοιχείου η σκάψας δὲν εὗρον ὀστᾶ· προχωρήσας ὅμως 1,90 βάθους εὗρον ποταμίους λίθους, κεράμους καὶ ἄμμον. Ἦσαν δὲ τῶν κεράμων καὶ λίθων τὰ ἄκρα στρογγύλα, ὡς ἐκ τῆς τριβῆς, καὶ χρώματος ἡμιμέλανος, προερχομένου ἐκ σεσηπωμένων ὑλῶν, ἐξ οὗ εἰκάζω, ὅτι ἄλλοτε διήρχετο ἐκεῖθεν ποταμός. Ἐν δὲ τῇ θέσει, ἔνθα ὑπάρχουσιν οἱ σκελετοὶ, εὗρον λόγχην, μέρος στλεγγίδος καὶ κομβία (ὀστέϊνα). Δὲν ἔσκαψα δὲ τὰς διαγωνίους, διότι, ἀφοῦ εὗρον ὀστᾶ, τὸ ἐθεώρησα περιττόν.

Ἡ πρώτη ὄρυξις καὶ ὁ προέχων ἐσωτερικῶς τοῦ περιβόλου κατώτερος δόμος μὲ ἔκαμον νὰ ὑποθέσω, ὅτι τὸ κρηπίδωμα καὶ ὁ περίβολος εἶναι τεθεμελιωμένα ἐπὶ τοῦ χώματος καὶ οὐχὶ ἐπὶ στερεᾶς γῆς· ἵνα δὲ βεβαιωθῶ, ἔσκαψα καὶ ἔξωθεν τοῦ περιβόλου, καὶ εὗρον ἐπίσης δόμους προέχοντας· ἐγένετο δὲ τοῦτο, ὡς φαίνεται, ἵνα γίνῃ εὐρύτερον τὸ θεμέλιον, καὶ ἵνα μὴ κατακάθηνται οἱ τοῖχοι τοῦ περιβόλου, ὡς τεθεμελιωμένοι ἐπὶ χώματος.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ ἀποστολῇ μου, τηρῶν τὰς ὁδηγίας τοῦ κ. Δ. Καυταντζόγλου καὶ κ. Εὐθ. Καστόρχη, ἔκαμα τὰς ἑξῆς ἐρεύνας.

Πρὶν ἢ ἐγὼ φθάσω εἰς Χαιρώνειαν, ὁ κ. Σταματάκης εἶχε σκάψει εἰς τὴν ἀνατολ. καὶ δυτικ. πλευρὰν ἔξωθεν τοῦ περιβόλου καὶ

Digitized by Google

εὗρε τοὺς ἐν τῷ σχεδίῳ μὲ τὰ γράμματα ξξξ δηλουμένους τάφους, κεκαλυμμένους μὲ κεράμους, ἐποχῆς μεταγενεστέρας, διότι ἐφάπτονται τῶν θεμελίων καὶ εἶναι εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιφάνειαν, εἰς ἣν ἐθεμελιώθη ὁ περίβολος. Ἅμα τῇ ἀφίξει μου ἐγένετο σκαφὴ εἰς τὸ μέρος, ἔνθα φαίνονται ἐν τῷ σχεδίῳ οἱ σκελετοὶ καὶ ἔξωθεν τοῦ περιβόλου, εἰς ὃν εὑρέθησαν ἐρριμμένοι δόμοι τοῦ τοίχου, σημειούμενοι ἐν τῷ σχεδίῳ μὲ τὸ ο. Τὴν ἐπιοῦσαν, ἀναχωρήσαντος τοῦ κ. Π. Σταματάκη κατ' ἐντολὴν τοῦ ἐφόρου κ. Π. Εὐστρατιάδου, ἐξηκολούθησα τὴν σκαφὴν ἐντὸς τοῦ περιβόλου καὶ εὗρον σκελετοὺς κατὰ σειρὰν τεταγμένους κάτωθεν τοῦ βάθρου, ὡς ἐν τῷ σχεδίῳ φαίνεται.

Εἰς τὰς τρεῖς πρώτας σειρὰς τῶν σκελετῶν, πρὸς τὸ δυτ. μέρος τοῦ περιβόλου, εὗρον ἀγγεῖα πήλινα συντετριμμένα καὶ ἓν σῶον, ἕτερον ὑάλινον, μίαν λόγχην καὶ ἄλλα τεμάχια ὅπλων ἐντελῶς κατεστραμμένων ἐκ τῆς σκωρίας, πρὸς δὲ καὶ κομβία (ὀστεῖνα), δύω νομίσματα χάλκινα, ἕνα κρίκον καὶ συντρίμματα ἄλλων.

Αἱ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ περιβόλου φαινόμεναι διαιρέσεις αἱ νομιζόμεναι ὡς ἀντηρίδες, δὲν πιστεύω νὰ ὦσι τοιαῦται, διότι ὁ περίβολος ἦτο πλήρης χώματος καὶ δὲν εἶχεν ἀνάγκην στηριγμάτων· καὶ τοῦτο ἐξάγεται, διότι αἱ ἐσωτερικαὶ γωνίαι τοῦ τοίχου εἶναι σῶαι καὶ ἀβλαβεῖς, ὡς μὴ ἐπηρεαζόμεναι ἐκ τῆς ἀτμοσφαίρας· ἐνῷ, ἂν εἶχεν ἀνάγκην ἀντηρίδων, ἔπρεπε μᾶλλον ἐξωτερικῶς νὰ ἔχῃ τοιαύτας, ἐπειδὴ τὸ μέρος τοῦτο ἐφαίνετο κενόν, διότι αἱ ἔξωθεν γύρω γωνίαι τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου εἶναι κατεστραμμέναι, ὡς ἐκτεθειμέναι εἰς τὴν ἐπήρειαν τῆς ἀτμοσφαίρας, καὶ διότι εὑρέθησαν δόμοι ἐρριμμένοι εἰς τὸ βάθος τοῦ κατωτέρου δόμου. Ἡ καταστροφὴ τῶν ἔξω γωνιῶν τοῦ τοίχου καὶ ἡ πτῶσις τῶν δόμων μὲ ἔκαμαν νὰ ὑποθέσω, ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους ἦτο αὐτή, ἢ ὅτι ἦτο διάδρομος γύρωθεν τοῦ περιβόλου· ἵνα δὲ βεβαιωθῶ, ἤνοιξα τάφρον ἔξωθεν αὐτοῦ πρὸς τὸ κρηπίδωμα (προτιμήσας τὸ μέρος τοῦτο, μήπως εὕρω καὶ τὸν ἐλλείποντα ἕτερον πόδα τοῦ λέοντος), καὶ προχωρήσας μέχρι τοῦ κατωτέρου δευτέρου δόμου τοῦ θεμελίου, εὗρον

Digitized by Google

συντρίμματα ἐκ τοῦ μαρμάρου τοῦ λέοντος· ὥστε εἰκάζω ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ ἐπιφανείᾳ κατειργάσθη ὁ λέων. Εἰς δὲ τὰς ἄλλας πλευρὰς, εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν, ὑπάρχουσι συντρίμματα πώρων.

Προχωρήσας 0,20 κάτωθεν τοῦ θεμελίου, εἰς ἀπόστασιν ἐκ τοῦ τείχου 2,30 μετρ. εὗρον δύω σκελετοὺς ἀτάκτως ἐρριμμένους, ἢ μᾶλλον ὅπως ἔπεσον μαχόμενοι, ὡς φαίνονται καὶ ἐν τῷ σχεδίῳ ὑπὸ τὸ γράμμα κ.

Κάτωθεν τοῦ ἑνὸς σκελετοῦ εὑρέθη τάφος (λ) κεκαλυμμένος ἐκ πλίνθων ὀπτῶν, καὶ ἐντὸς αὐτοῦ σκελετὸς, εἰς τοὺς πόδας τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ἓν πήλινον ἀγγεῖον, ἓν ὑάλινον, συντρίμματα λύχνου πηλίνου καὶ καρφία, ἔξωθεν δὲ τῶν ὀδόντων εἷς ὀβολὸς καὶ ἔσωθεν ἄλλος μικρότερος.

Ὅσα μετέφερα εἰς Ἀθήνας καὶ παρέδωκα ἐν τῷ Βαρβακείῳ εἰς τὸν κ. Α. Κουμανούδην, εἰσὶ ταῦτα: α Μία λόγχη, κομβίκ ὀστέϊνα, εἷς κρίκος χάλκινος καὶ συντρίμματα ἄλλων, πέντε νομίσματα χάλκινα (ἐξ ὧν τὸ ἓν εὗρεν ὁ κ. Σταματάκης ἔξωθεν τοῦ περιβόλου) καὶ διάφορα τεμάχια ὅπλων, κατεστραμμένων ἐκ τῆς σκωρίας, δύω ἀγγεῖα πήλινα, ἓν ὑάλινον καὶ ἑτέρου συντρίμματα, καρφία, δύω πόδας ἐκ τῶν σκελετῶν, ἓν κρανίον καὶ δύω ὄγκους σκωρίας συγκρατουμένους διὰ γύψου.

Καθ' ἣν μετεχειρίσθην μέθοδον πρὸς ἐξώρυξιν καὶ μεταφορὰν τῶν ὀστῶν, δύναμαι νὰ μεταφέρω ἐνταῦθα ὁλόκληρον σκελετὸν ἄνευ βλάβης καὶ ἐκτοπίσεως αὐτῶν.

Ἐπιθυμῶν δὲ νὰ γίνω ὅσῳ τὸ δυνατὸν καταληπτότερος, ἀπεμιμήθην τὸ πολυάνδριον ἐκ γύψου, ὅπως δι' αὐτοῦ γίνῃ καταφανὲς ἓν ἕκαστον μέρος, ἤτοι τὰ λείψανα τοῦ ὑπάρχοντος πολυανδρίου, ἡ ὑπωτιθεμένη συμπλήρωσις τοῦ περιβόλου καὶ τοῦ κρηπιδώματος, τὸ ὑποτιθέμενον βάθρον καὶ ὁ ἐπ' αὐτοῦ λέων. Τὸ ἀπομίμημα δὲ τοῦτο ἔχω ἐκτεθειμένον ἐν τῷ παρὰ τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐργαστηρίῳ μου πρὸς θέαν τοῦ κοινοῦ.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 14 Ἰουνίου 1880.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΦΥΤΑΛΗΣ,
ἀγαλματοποιός.

Digitized by Google

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΒΟΙΩΤΙΑΣ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ.

Α'. Χαιρωνείας (α).

6') Στήλη τετράγωνος, λίθου ὁμοίου, ὕψους 0,70, πλάτους 0,45 καὶ πάχους 0,20. Ἐπιγραφὴν δὲ ἔχει εἰς τὰς δύο παρακειμένας πλευράς. Τὸ ἄνω μέρος τῆς μείζονος πλευρᾶς, τὸ κατ' ἀριστερὰ τῷ θεωμένῳ ἐστὶν ἐφθαρμένον, ἀλλ' εὐκόλως συμπληροῦται, ἐκτὸς τῶν κυρίων ὀνομάτων. Ἡ δὲ ἐλάσσων γραπτὴ πλευρὰ εἶναι ἐφθαρμένη, ἧς ὀλίγα μέρη πρὸς τὰ κάτω σώζονται, ἀλλὰ καὶ ταῦτα κολοβά. Ἡ πρώτη μείζων πλευρὰ ἔχει πέντε ἀναθέσεις δούλων, τὰς ἑξῆς,

1). Θίος τούχαν) ἀγαθάν. Μενεθώλω ἄρχω, μεινὸς Ὁμολωΐω, Ξενόφαντ[ος
..... ἀν)τίθειτι παιδάριον τὸ γενόμενον αὐτῶ ἐκ τᾶς θρεπτᾶς
....., ὦ ὄ)νουμα Δαμάτριος, ἱαρὸν τῦ Σαράπι, τὰν ἀνάθεσιν ποιόμ[ε-
νος διὰ τῶ)σουνεδρίω κατὸν νόμον, σουνεδοκιόντων κὴ τῶν οἰῶν..
5 ..... σίωνος Ξενοφάντω.

2). Θίος) τούχαν ἀγαθὰν. Μεδίτωνος ἄρχω, μεινὸς Πανά-
μω πέντε) κὴ δεκάτη, Ἀντίγων Ἀριστογείτονος
ἀντί)θειτι τὰν Ϝιδίαν θεράπηναν Εὐρώπαν ἱαρὰν
τῦ Σαράπι, τὰν ἀνάθεσιν ποιόμενος διὰ τῶ σουνε-
10 δρίω κατ) τὸν νόμον.

3). Καλλικῶνος ἄρχω, μεινὸς Δαματρίω πέντε κὴ δεκάτη,
Πούριππος Προξένω ἀντίθειτι ἱαρὰν τὰν Ϝιδίαν θεράπη-
ναν Ἀφροδιτίαν τῦ Σαράπι, παραμείνασαν ἁς αὐτῦ κὴ τῆ γου-
ναι)κὶ αὐτῶ(Ϝ)αγαθὴν(Ϝ)ὰς κα ζώωνθι, τὰν ἀνάθεσιν ποιόμε-
15 νρς) διὰ τῶ σουνεδρίω κατὸν νόμον. Κὴ καπέβαλε τῦ ταμίη
ἐ)πὶ τῶν ἱαρῶν τὸ γινιούμενον δραχμὰς Ϝίκατι παραχρῆμα.

4). Ἀλεξικράτιος ἄρχω, μεινὸς Δαματρίω πέντε
κὴ δε)κάτη Μίκολος Ἀριστογίτονος ἀντίθειτι
τὰν Ϝιδίαν θρεπτὰν Εὐφροσόναν ἱαρὰν τεῖ Σαρά-
20 πι, τὰν ἀνάθεσιν ποιόμενος διὰ τῶ σουνεδρίω κατ-
τὸν νόμον.

5). Δεξίππω ἄρχω, μεινὸς Ἑρμαίω πέντε κὴ δεκάτη, Δαμά-

(α) Ὅρα τὸ προηγούμενον δ' τεῦχος τοῦ Ἀθηναίου.

Digitized by Google

γειτος Καφισοδώρω ἀντίθειτι τὰς Ϝιδίας δούλας Ζωΐ-
λαν καὶ Δαμὼν ἰαρὰς τεῖ Σαράπει, τὰν ἀνάθεσιν ποιόμε-
25 νος διὰ τῶ συνεδρίω καττὸν νόμον.

Ἐν τῇ τρίτῃ ἀναθέσει, στίχῳ 14 πρὸ τοῦ ἀρχτικοῦ α τοῦ ἀγαθὴν ὑπάρχει γράμμα ἐφθαρμένον· ἔκ τινων δὲ σωζομένων ἰχνῶν εἰκάζεται, ὅτι εἶναι τὸ δίγαμμα Ϝ. Ὁμοίως ὑπάρχει γράμμα ἐφθαρμένον καὶ πρὸ τοῦ «ἃς κα» ἐν τῷ αὐτῷ στίχω. Συνεπληρώθη καὶ τοῦτο διὰ τοῦ Ϝ.

Ἡ δὲ ἐλάσσων πλευρὰ σώζει τὰ ἑξῆς,

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . (ποιό-
μενος τὰν ἀνάθεσιν ˙[διὰ
τῶ σουνεδρίω καττὸν νόμον.
. . . . . .
Ὁμολωΐω πετράδι . . . .
5 ἀντίθ]ειτι τεῖ Σαράπι τὰν [Ϝιδίαν
. . . τὰν ἀνάθεσιν ποιόμε[νος . .
. . . τὸν νόμον . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Εὑρέθη καὶ ἡ στήλη αὕτη ἐν τῇ αὐτῇ θέσει καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, καθ' ὃν καὶ ἡ προηγουμένη.

γ') Στήλη τετράγωνος, λίθου ὁμοίου, τεθλασμένη τὸ ἄνω μέρος. Ἔχει δὲ ὕψος 0,65, πλάτος 0,48 καὶ πάχος 0,28. Ἐπιγραφὰς δὲ ἔχει εἰς τὰς τρεῖς πλευράς.

Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ πλευρᾷ ἔχει τρεῖς ἀναθέσεις δούλων, τὰς ἑξῆς,

. . . . λεῖς Σ . . . . .
Σαράπι, Ἴσι, Ἄνουβ[ι.
1). Κ]αλλικῶνος ἄρχοντος, μεινὸς Ἀγριωνίω ὀγδ(όη
ἐπὶ Ϝικάδι, Ἀρτάμων Ζωπούρω ἀντίθειτι τὼς
5 Ϝιδίως δούλως Ἀγεισίαν κὴ Παράμονον ἰαρὼς
τῦ Σαράπι, παραμείναντας ἃς αὐτῦ, ἃς κα ζώει,
ἀνεγκλείτως κὴ τῦς γονεῦς αὐτῶ, τὰν ἀνάθε-
σιν ποιόμενος διὰ τῶ σουνεδρίω καττὸν νόμον.

Digitized by Google

2). Θιοδώρω ἄργω, μεινὸς Θιουΐω πέντε
10 κὴ δεκάτη, Εὔδαμος Ὁμολοΐχω, ἀντίθειτι τὸν
ϝίδιον δοῦλον Μελίτωνα ἰαρὸν τεῖ Σαρά-
πι], τὰν ἀνάθεσιν ποιόμενος διὰ τᾶς βωλᾶς
κα]ττὸν νόμον, μεὶ προθείκοντ(α) μαιθενὶ μει-
θέν).

3) 15 . . . νος ἄρχω, μεινὸς Ἀλαλκομενίω
πέντε] κὴ δεκάτη, Ξένων Ἀρχεδάμω ἀν-
τίθειτι] τὸν ϝίδιον δοῦλον Μελίτωνα ἰαρὸν τεῖ
Σαράπι, μεὶ προθίκοντα μαιθενὶ, τὰν ἀνάθε-
σιν ποιόμενος διὰ τῶ συνεδρίω καττὸν
20 νόμον.

Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ πλευρᾷ ἔχει ἑτέρας τρεῖς ἀναθέσεις δούλων, τὰς ἑξῆς,

1). Θίο]ς τιούχα ἀγαθᾶ. Μεινὸς Προστα-
τη]ρίω τριακάδι, Φιλόξενος Εὐμαρίδαο
ἀντίθειτι τεῖ Σαράπι ἰαρὰν τὰν ϝιδί-
αν δούλαν Ἀσκλαπῶν, τὰν ἀνάθεσιν πα-
5 όμενος διὰ τῶ συνεδρίω καττὸν νόμον.

2). Ἀρχείνω ἄρχω, μεινὸς Θουΐω
πέντε κὴ δεκάτη, Διουκλεῖς κὴ Κω-
τίλα ἀντίθεντι τὰν ϝιδίαν θρε-
πτὰν, ἧ ὄνιουμα Ζωπουρίνα, ἰαρ[ὰν
10 τεῖ Σεράπει, παραμείνασαν αὐτε-
ῖς, ἃς κα ζῶνθι, ἀνενκλείτως, τὰν
ἀνάθεσιν ποιούμενει διὰ τῶ σ[ο-
υνεδρίω κατὰ τὸν νόμον.

3). Ἄρχοντος Διοκλείδου, μηνὸς
15 Ὁ)μολωΐου ἰκάδι, Καλλὼ Στράτω-
νος, παρόντος αὐτῆ τοῦ υἱοῦ Πο-
λυξένου τοῦ Πολυξένου, ἀνα-
τίθησι τὴν ἰδίαν θρεπτὴν,
ἧ ὄνομα Ἀγαθαμερὶς, καὶ τὸ ἐ-
20 ξ αὐτῆς καράσιον, ἧ ὄνομα Σω-
τηρὶς, ἱεροὺς τῶ Σεράπει,
ποιουμένη τὴν ἀνάθεσιν
διὰ τοῦ συνεδρίου κατὰ τὸν
νόμον.

Digitized by Google

Ἐν δὲ τῇ τρίτῃ πλευρᾷ, κολοβῇ τὰ ἄνω καὶ ἐφθαρμένῃ, σώζονται τὰ ἑξῆς,

1). Ἄρχοντος Κ)αφισίου, μηνὸς Ἀ(γριωνίου τριακάδι, Ζώϊλος Ἀρνίου ἐρώμενος ὑπὸ τοῦ θρέψαντος Ἀρνίου, ἱερὸς τῶι Σεράπει, παρα-
5 μείνας δὲ αὐτῶ τε Ἀρνία καὶ τῇ (γυναικὶ αὐτοῦ Λαμπρίδι, καὶ παραμεμενηκὼς κατὰ τὴν ἀνιέρωσιν... κατέβαλεν . . . . . μου γινόμενον . . . . . .

2). 10 Ἄρχοντος Πάτρωνος, μεινὸς Ἀ(γριωνίω πέντε κὴ δεκάτη Φιλὼ ἱαρὰ τεῖ Σαράπι) . . . . . .
. . . . . .

Εὑρέθη καὶ ἡ στήλη αὕτη ἐν τῇ αὐτῇ θέσει κατὰ τὸν νοέμβριον τοῦ 1880.

δ') Πέντε τεμάχια ἐκ τοῦ ἄνω καὶ κάτω μέρους στήλης τετραγώνου μεγάλης, λίθου ὁμοίου. Ἡ στήλη ἔφερε κατὰ τὸ μέσον, ὡς ἐκ τῶν τεμαχίων καταφαίνεται, ἐν ἑκάστῃ πλευρᾷ ἀναγλύπτους κεφαλὰς ἐλάφου μετὰ κεράτων πολυσχιδῶν, συνδεομένας πρὸς ἀλλήλας διὰ ταινιῶν κομβοειδῶν. Πρὸς δὲ τὸ ἄνω μέρος ἡ στήλη περιεβάλλετο διὰ κυματοειδοῦς ταινίας ἐκ κλάδων μυρσίνης. Ἐπιγραφὰς δὲ ἔφερε κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς, ὡς ἐκ τῶν τεμαχίων δείκνυται. Ἡ δὲ τετάρτη πλευρὰ αὐτῆς ἡνοῦτο μεθ' ἑτέρας ὁμοίας στήλης. Τὰ τεμάχια τῆς πρώτης πλευρᾶς σώζουσι δέκα ἀναθέσεις δούλων, τὰς ἑξῆς,

1). Ἀρχεδάμω ἄρχω, μεινὸς Ὁμολωίω πέντε καὶ δεκάτη, Ἄλιπος Ἱππίαο ἀντί)θειτι τὰν Ϝιδίαν δούλαν Εὐ-
ρώπαν ἢ Εὐφροσόνα)ν ἱαρὰν τεῖ Σαράπι, τὰν ἀνάθε-
5 σιν ποιιόμενος διὰ τῶ σουνεδρίω καττὸν νόμον.

2). Ἄρχοντος Ἀνχιάρου, μηνὸς Βουκατίου τριακάδι, Λαμπρὶς Μολύνθου, παρόντων[αὐτῆ (τῶν φ)ίλων Εὐάνδρου τοῦ Τιμογί-

Digitized by Google

10 τονος, Ἀνα(ξ)μιδάμου τοῦ Καλλικράτους,
Ἀριστοκλέ(ο)υς τοῦ Τιμογίτονος, ἀνα-
τίθησι τὴν (ἰ)δίαν δούλην Σοβαρὸν ἱερὰν
τῶ Σεράπι(δι), μηθενὶ προσήκουσαν μη-
θὲν, τὴν (ἀν)άθεσιν ποιουμένη διὰ
15 τοῦ σ(υ)νεδρίου κατὰ τὸν νόμον.

3). Ἄρχοντος Κριτολάου, μηνὸς Ἑρμαίου πέντε καὶ δεκάτη,
Μίλων Ἱππίνου καὶ Τηλεμαχὶς Εὐβούλου ἀνατιθέασι τὸν
ἴδιον δοῦλον Ζώπυρον
ἱερὸν τῶ Σεράπιδι, παραμείναντα αὐτοῖς ἀνεκλήτως,
τὴν ἀνάθεσιν ποιούμενοι
διὰ τοῦ συνεδρίου κατὰ τὸν νόμον.

4). 20 Ἄρχοντος Κριτολάου, μηνὸς Ἀλαλκομενείου τριακάδι,
Τηλεμαχὶς Εὐβούλου, παρόντος αὐτῆ τοῦ ἀνδρὸς
Μίλωνος τοῦ Ἱππίνου, ἀνατίθησι τὴν ἰδίαν δούλην Σωτη-
ρίχαν ἱε(ρὰν τῶ) Σεράπιδι, μὴ προσήκουσαν μηθε.ὶ
μη,θὲν, τὴν ἀνάθεσιν ποιουμέν(η) διὰ τοῦ συνεδρ(ίου) κατὰ
τὸν (νόμο(ν).

5). . . . . τος
. . . . με:νὸς . . .
25 ω πέντε (κὴ δε)κάτη, Ἀλε-
. . . . . Ἀθανίαο Δε
δαδ)ε(ὺ)ς ἀνατίθει(τι
τ)ὰν ϝιδίαν ἀπε-
λέ)θευρον αὐτῶ Εὐδ. . .
30 ἱαρὰν τεῖ Σαράπι,
τὰν ἀνάθεσιν ποιόμε-
νος διὰ τῶ συνεδρίω
καττὸν νόμον.

6). Ἄρχοντος Δεξίππου, μηνὸς Θυΐου πέν-
35 τε καὶ δεκάτη, Σάμιχος Ἱππομένους ἀνατίθη-
σι τὸν ἴδιον δοῦλον Σωσίβιον ἱερὸν τῶ Σερά(πιδι,
μὴ προσήκοντα μηθενὶ μη,θὲν ἀπὸ τῆς
δε τῆς ἡμέρας, τὴν ἀνάθεσιν ποιούμενος
διὰ τοῦ συνεδρίου κατὰ τὸν νόμον.

7). 40 Ἄρχοντος Πάτρωνος, μηνὸς Ἀλαλκομε-
νίου, Ζώϊλος καὶ Εὔβουλος οἱ Καφισίου ἀνα-
τιθέασι τὴν ἰδίαν δ.ύλην Εὐφροσύνην ἱε-
ρὰν τῶ Σεράπιδι, παραμείνασαν τῆ μητρ-
ὶ αὐτῶν, ἕως ἂν ζῆ, ἀνεκλήτως, τὴν ἀνάθε-

Digitized by Google

45 σιν ποιούμενοι διὰ τοῦ συνεδρίου κατὰ τὸν
νόμον

8). . . . . .
. . . . . .
. . . . . ἱαρ)ὰν
τῶ Σεράπιδι πα)ραμείν(ασαν αὐτῆ
ἀνεγκλ)ήτως, ἕως ἂν (ζῆ, τὴν
50 ἀνά)θεσιν ποιουμένη (διὰ
τοῦ συνε)δρίου κατὰ τὸν νόμον.

9). Ἄρχοντ)ος Νίκωνος, μη(νὸς Βου)κατίου πέντε καὶ δεκάτη, Ἀριστοκλῆς Καλλικράτιος ἀνατίθησι τὴν ἰδίαν δούλην) Ζωΐλαν καὶ τὸν (υἱὸν) αὐτῆς Ἑρμαῖον ἱεροὺς τῶ Σεράπιδι, παραμείναντας τῆ γυναικὶ αὐτοῦ, ἕ)ως ἂν ζώι, ἀνεγκλ(ήτ)ως, τὴν ἀνάθεσιν ποιούμενος διὰ τοῦ συνεδρίου κατὰ τὸν νόμον.

10). 55 . . . . δαο ἄρχω, μεινὸς Ἀγριωνίω πέντε κὴ δεκάτη, Μνασίκλια Ἀντιγένιος, παριόντων αὐτῆ τῶν φίλων . . . .) Μάκρωνος, Δάμων(ος) Καλλικλίος, ἀνατίθειτι τὼς Ϝιδίως δούλως Εὐκλίδαν καὶ Ζώϊλον ἱαρὼς (τῶ Σαράπ)ιος, τὴν ἀνάθεσ(ιν πο)ιουμένα διὰ τῶ συνεδρίω κατὸν νόμον.

Τὰ δὲ τεμάχια τῆς δευτέρας πλευρὰς σώζουσι τέσσαρας μόνον ἀναθέσεις δούλων, τὰς ἑξῆς,

1). Ἄρχοντος Ἀλεξίωνος, μηνὸς Βουκατίου. . . .
Δημητρία ἱερὰ τοῦ Σεράπ δος,
παρόντος αὐτῆ τοῦ ἱεράρ-
χου Ἀγαθοκλέους τοῦ
5 Κάλλωνος, ἀντί(θησι
τὴν ἰδίαν θρε(πτὴν Πα-
ραμόναν ἱερὰν (τοῦ
Σεράπιδος, παραμ(είνασ-
αν ἑαυτῆ ἀνεγκλ(ήτως,
10 ἕως ἂν ζῆ, τὴν (ἀνάθεσιν
ποιουμένη διὰ (τοῦ συνε-
δρίου κατὰ τὸν (νόμον,
συμπαρόντος καὶ εὐδο-
κοῦντος. . . Αὐτομέ-
15 νους τοῦ Ἐνπέδωνος.

2). Ἄρχοντος Πάτρω-

Digitized by Google

νος μη)νὸς Ὁμολωΐου πέν-
τε καὶ δεκάτη) Ζώϊλος ἱερὸς τοῦ
Σεράπ)ιδος, παρόντος α-
20 ὐτῶ τοῦ ἱε)ράρχου Ἀλίππου
τοῦ . . .) του, ἀνατίθησι τ-
ὸ ὕδι)ον δουλικὸν π-
αιδά)ριον, ὦ ὄνομα
. . . ., ἱερὸν) τῶ Σεράπει, μ-
25 ὴ προςῆκον) μηθενὶ μηθὲν,
τὴν ἀνάθεσιν) ποιούμενος
(διὰ τοῦ συνεδρίου κατὰ τὸν νόμον).

3). Ἄρχοντος Θεοδώρου, μηνὸς Θυ-
ίου πέντε καὶ δεκάτη, Ἀγαθὼ Ἀ-
30 ναξίππου, παρόντος αὐτῆ καὶ α-
υνευαρεστοῦντος τοῦ υἱοῦ
Ἀρχεδάμου τοῦ Ὀλυνπίχου, ἀνα-
τίθησι τοὺς ἰδίους δούλους Ζώ-
ιλον καὶ Καφισίαν ἱεροὺς τῶ Σε-
35 ράπιδι, τὴν ἀνάθεσιν ποιουμένη
διὰ τοῦ συνεδρίου κατὰ τὸν νόμον.

4). Ἄρχοντος Διοκλίδου, μηνὸς Δαμα-
τρίου τριακάδι, Ἀριστὼ Καλλικράτους,
παρόντος αὐτῆ τοῦ ἀνδρὸς Εὐάνδρου (τοῦ
40 Τιμογίτονος, Καλλικράτης καὶ Σιμίας
καὶ Κηφισόδωρος οἱ Σιμίου, παρόντος αὐτοῖς
τοῦ πατρὸς Σιμίου, ἔνγραφον ἀποτίθενται..
τοὺς ἄρχοντας διὰ τοῦ συνεδρίου εὐαρεστοῦν-
τες, τὴ(ν) ἀνιέρωσιν πεπόηται Φιλόξενος Φιλοξένου,...
45 μένιος Πτολεμαίου ἐν τῷ.....Εὐδούλου ἄρχοντος.

Τὸ δὲ τῆς τρίτης πλευρᾶς τεμάχιον σώζει τὰ ἑξῆς,

1). .....μηνὸς Ἱπποδρομίου
.....Θύρσος Ἐνπέ-
δωνος) . . . . . .
. . . . . .

2). Ἄρχοντος Πάτρωνος, μηνὸς Ὁμολω-
5 ίου πέντε καὶ δεκάτη, Ἀθηναῖς
ἱερὰ τοῦ Σεράπιδος, παρόν-
τος αὐ)τῆ τοῦ ἱεράρχου
. . . . .)ου τοῦ Ἱππίου,
. . . . . .

Digitized by Google

Αἱ ἀνωτέρω ἀναθέσεις εἰσὶ γεγραμμέναι ἐν τοῖς κενοῖς μέρεσι τῶν τεμαχίων. Πλεῖστοι δὲ στίχοι διέρχονται καὶ διὰ τῶν κεράτων τῆς κεφαλῆς τῆς ἐλάφου, τῶν ἀνηρτημένων κομβοειδῶν ταινιῶν καὶ τῶν κλάδων τῆς μυρσίνης. Εἰς πολλὰ δὲ μέρη τὰ τεμάχια ἔφερον ἀπολιθώσεις χωμάτων καὶ προςκεκολλημένην τίτανον (ἄσβεστον), ἕνεκα τῶν ὁποίων ἡ ἀνάγνωσις καθίστατο πολὺ δυςχερής.

Εὑρέθησαν καὶ τὰ τεμάχια ταῦτα ἐν τῇ αὐτῇ θέσει κατὰ τὸ ἔτος 1871.

ε') Βάθρον τετράγωνον, λίθου ὁμοίου, ὕψους 0,45, πλάτους 0,75 καὶ πάχους 0,65. Πρὸς τὸ ἄνω μέρος τῆς ἔμπροσθεν πλευρᾶς ἔχει τὴν ἑξῆς ἀνάθεσιν,

Θεὸς τύχη ἀγαθῇ. Ἄρχοντος Ἀντίγωνος, μηνὸς
Δαματρίου τριακάδι, Παρθένα ἱαρὰ τοῦ Σερά-
πιδος, παρόντος αὐτῇ τοῦ ἱεράρχου Ἀθανίου τοῦ Ἀριστίπ-
που, ἀνατίθησι τὴν ἰδίαν δούλην Ἀθηναΐδα τῶ Σεράπι, παρα-
5 μείνασαν ἑαυτῇ καὶ τῶ ἀνδρὶ αὐτῆς Φίλωνι Δαυλιεῖ πάντα τὸν τ(ῆς
ζωῆς χρόνον ἀνενκλήτως, ποιουμένη τὴν ἀνάθεσιν διὰ τοῦ συνεδρ(ίου
κατὰ τὸν νόμον.

Εὑρέθη καὶ τὸ βάθρον τοῦτο ἐν τῇ αὐτῇ θέσει καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, καθ' ὃν καὶ τὰ προηγούμενα τεμάχια.

ς') Τεμάχιον λίθου ὁμοίου ἔχον τὴν ἑξῆς ἀνάθεσιν,

Δεξίππου ἄρχοντος, μηνὸς Ἀλαλκομενείου πέντε κ(αὶ δεκάτη, Ξε-
νότιμος Ἐπιτέλους ἀνατίθησι τὴν ἰδίαν δούλη(ν.....
μένην ἐπὶ δωρεᾶ καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς κοράσιον Ζωΐλαν (ἱερὰς τῶ Σεράπιδ-
ι, μὴ προσηκούσας μήτε ἐμοὶ, μήτε ἄλλω μηθενὶ, τὴν ἀ(νά-
5 θεσιν ποιούμενος) διὰ τοῦ συνεδρίου (κατὰ τὸν νόμον.

Εὑρέθη καὶ τοῦτο ἐν τῇ αὐτῇ θέσει καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, καθ' ὃν καὶ τὸ προηγούμενον βάθρον.

Οἱ ἀνωτέρω δημοσιευόμενοι ἐνεπίγραφοι λίθοι εὑρίσκονται ἐν τῇ ἐν τῷ χωρίῳ Κάπρουνα συλλογῇ τῶν ἀρχαιοτήτων Χαιρωνείας, ἥτις ἐσχηματίσθη δαπάνῃ καὶ ἐπιμελείᾳ τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας.

ζ') Τεμάχιον λίθου φαιοῦ, ἐντετοιχισμένον ἐν τῇ ἀρκτικῇ

Digitized by Google

πλευρᾷ τῆς ἐν Κάπρουνᾳ οἰκίας τοῦ πολίτου Λουκᾶ Βλαχάκη, παρὰ τὴν θύραν. Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τούτου, ἔχοντος μῆκος 0,38 καὶ πλάτος 0,28, ὑπάρχει τὸ ἑξῆς προξενικὸν ψήφισμα, ἀνέκδοτον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν,

Ἀ γ α θ ῇ τ ύ χ η.
Φαεινὸς Πούθωνος ἔλεξε, δεδόχθη
τῇ βωλῇ κὴ τῦ δάμυ πρόξενον εἶμεν
κὴ εὐεργέταν τᾶς πόλιος Χηρωνείων
5 Ἰατροκλεῖν Ἰατροκλεῖος Πευμάτιον,
κὴ αὐτὸν κὴ ἐγγόνως, κὴ εἶμεν αὐτῦ γᾶ(ς
κὴ Fυκίας ἐνωνὰν κὴ ἀσφάλιαν, κὴ πολ(έ-
μω κὴ ἰράνας, κὴ τὰ ἄλλα πάντα, καθάπε(ρ
κὴ τῦς ἄλλυς προξένυς.

Τὸ ἐν τῷ πέμπτῳ στίχῳ ἐθνικὸν Πευμάτιον κατὰ πρῶτον ἐν τούτῳ τῷ ψηφίσματι, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, παρουσιάζεται. Ἡ δὲ ἐν τῷ ἑβδόμῳ στίχῳ λέξις ἐνωνὰ, ἐκ τῆς ἐν καὶ ὠνὴ = ἔμπασις ἢ ἔππασις, ὡς ἀπαντᾷ ἐν ἄλλοις προξενικοῖς ψηφίσμασι τῆς Βοιωτίας, κατὰ πρῶτον ἐνταῦθα παρουσιάζεται.

Ἐν τῷ ἑλληνικῷ λεξικῷ Ἀ. Σακελλαρίου σημειοῦται ἡ λέξις ἐνωνὰ ὡς δωρικὴ, εὑρισκομένη ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ μουσείου Σπάρτης. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Πρὸ τριῶν περίπου ἐτῶν ἐγὼ ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ Σακελλαρίου περὶ νέων λέξεων εὑρισκομένων ἐν ἐπιγραφαῖς, εἶπον αὐτῷ σὺν ἄλλαις, ὅτι ἡ λέξις ἐνωνὰ ἀπαντᾷ ἐν τούτῳ τῷ προξενικῷ ψηφίσματι Χαιρωνείας, καὶ οὐχὶ ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ μουσείου Σπάρτης, ὡς σημειοῖ.

Β'. Λεβαδείας.

α') Βάθρον τετράγωνον, λίθου λευκοῦ, ἔχον ὕψος 0,25, μῆκος 0,85 καὶ πλάτος 0,85. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας φέρει δύο κοιλότητας, ἐφ' ὧν ἵστατό ποτε ἄγαλμα, οὗ τὸ ὄνομά ἐστιν ἐγκεχαραγμένον, γράμμασι καλῆς ἐποχῆς, ἐν τῇ ἔμπροσθεν πλευρᾷ, τοῖς ἑξῆς,

Ἵππων Ἐπινίκαν Νικίαο
Διὶ Τρεφωνίοι.

Digitized by Google

Ἐν δὲ ταῖς δύο ἄλλαις παρακειμέναις πλευραῖς ὑπάρχουσι δύο ἀναθέσεις δούλων. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ ἡ ἑξῆς,

Φιλλ)ὼ Νιομινίω, παριόντος (αὐτῆι κὴ τ)ῶ οδιῶ Νιομεινίω Ἀρ-
(ίστ)ωνος ἀντίθ[εἰτι
τὰν Ϝιδίαν δούλαν Ἑρμαίαν τεῖ Δῖ τεῖ βασιλεῖ κὴ τῦ Τρεφωνί(υ)
ἰαρὰν εἶμε(ν
τὸν πάντα χρόνον, μείτε Φιλλῶι ποθίκωσαν μείτε τῦς κλαρονόμυς αὐ-
τᾶς, μείτε ἄλλει μειθενὶ κατὰ μειδένα τρόπον. Εἰ δέ κά τις ἀντι-
ποιείτη Ἑ-
5 ρμαίας, εἴ ἄλλο τι ἀδικῖ καθ' ὃν δεί τινα ὧν τρόπον, ο(ὐ)περδι-
κιόνθω κὴ προϊστ-
άνθω τό τε ἰαρεῖες κὴ τὺ ἰαράρχη, τὺ ἧι ἐν ἀρχεῖ ἰόντες, κὴ τῶν
ἄλλων ὁ βε(ι-
λόμενος. Ϝίστορες Διογίτων Ἀφελίσκω, Ξένων Καφισοδώρω, Καρ-
πῖνος Ἑ.-
..κω, Πυθαγόρας Κλίωνος.

Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἡ ἑξῆς,

. . . . . (ἀντίθειτι
παι)δάριον Ἀθάνωνα τῦ Δῖ τεῖ βασιλεῖ κὴ τεῖ Τρεφωνίει ἰαρὸν εἶ-
μεν τὸν πάν(τα
χρό)νον ἀπὸ τᾶς δε τᾶς ἀμέρας, μεὶ προθίκοντα μείτε αὐτεῖ Σάω-
νι, μείτε ἄλλει
μ)ειθενὶ κατὰ μειθένα τρόπον. Ἢ δέ κά τις ἀντιποιείτη Ἀθάνωνος,
εἴ ἄλλο τι ἀδικῖ
κ)αθ' ὅν τινα ὧν τρόπον, οὐπερδικιόνθω κὴ προϊστάνθω τὺ τε ἰα-
ρεῖες κὴ τε(ὶ
5 ἰαρ)άρχη, τὺ ἧι ἀντιτιουνχάνοντες, κὴ τῶν ἄλλων ὁ βειλόμενος.
Ϝίστορε(ς
. . . . λεῖς Σάωνος, Εὔδωλος Σωκράτιος, Νίκαρχος κὴ Κράτων
Εὐνοστίδ(αο.

Ἐν τῇ πρώτῃ ἀναθέσει, στίχῳ πρώτῳ «(Φιλλ)ὼ Νιομινίω» τὸ μι εἶναι γεγραμμένον διὰ τοῦ ι· τὸ δὲ «οὐιῶ Νιομεινίω» διὰ τοῦ ει. Ἐν τῷ δευτέρῳ στίχῳ «τεῖ Δῖ» τὸ τεῖ (=τῦ) διὰ τοῦ ει. «τεῖ βασιλεῖ» τὸ τεῖ διὰ τοῦ ει. «κὴ τῦ Τρεφωνί(υ)» τὸ τῦ διὰ τοῦ υ· τὴν δὲ κατάληξιν τοῦ Τρεφωνίυ (υ) παρέλειψεν ὁ ἐγχαράκτης. Ἐν τῷ τετάρτῳ στίχῳ, «μείτε ἄλλει» τὸ λεῖ (=υ) διὰ

Digitized by Google

τοῦ ει. Ἐν τῷ πέμπτῳ στίχῳ «ἀδικῖ» τὸ κῖ διὰ τοῦ ι· «ο(ὐ)περδικιόνθω» τὸ υ παρέλειψεν ὁ ἐγχαράκτης. Ἐν τῷ ἕκτῳ στίχῳ «τύ τε ἰαρεῖες κὴ τὺ ἰαράρχη» τὸ τὺ (=τοὶ) διὰ τοῦ υ. «τὺ ἦι ἐν ἀρχεῖ ἰόντες» τὸ ἦι (κτητικὴ ἀντωνυμία· ἑῆι = ἦι) διὰ τοῦ η μετὰ προσγεγραμμένου ι. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ἀναθέσει, στίχῳ πρώτῳ, «τῦ Δῖ» τὸ τῦ διὰ τοῦ υ. «τεῖ βασιλεῖ» τὸ τεῖ διὰ τοῦ ει· «κὴ τεῖ Τρεφωνίει» τὸ τεῖ διὰ τοῦ ει. Ἐν τῷ δευτέρῳ στίχῳ «μείτε αὐτεῖ Σάωνι» τὸ τεῖ (=τῦ) διὰ τοῦ ει. Ἐν τῷ τετάρτῳ καὶ πέμπτῳ στίχῳ «κὴ τε(ὶ) ἰαράρχη» τὸ τεὶ (=τοὶ) διὰ τοῦ ει· τὸ ι ἐλλείπει ἕνεκα φθορᾶς τοῦ λίθου.

Ἐν τῇ πρώτῃ ἀναθέσει, στίχῳ ἕκτῳ καὶ ἑβδόμῳ, ὑπάρχει ἡ μετοχὴ βε(ι)λόμενος = βωλόμενος = βουλόμενος. Ἐπίσης καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ ἀναθέσει, στίχῳ πέμπτῳ, ὑπάρχει ἡ ἰδία μετοχὴ βειλόμενος. Νομίζω ὅτι κατὰ πρῶτον ἐνταῦθα ἀπαντᾷ ἐν Βοιωτικῇ διαλέκτῳ βείλομαι ἀντὶ βώλομαι, ὡς Εὔβωλος, βωλὴ κλπ.

Ἐν δὲ τῇ τετάρτῃ πλευρᾷ τοῦ βάθρου, ἥτις δὲν εἶναι λελειασμένη καὶ ἥτις ἡνοῦτο μετ' ἄλλου λίθου, σώζονται τὰ ἑξῆς,

. . . . . σεβα-
στὸν Γερμανικοῦ υἱὸν
Καίσαρα Δροῦσον Γερμανικὸν
Σκύλαξ . . . σικράτους Δεβαδε(ὺς
5 ἀγωνοθ . . . . . .

Καὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν τὸ ἄνω καὶ κάτω ἄκρον τοῦ βάθρου ἐστὶ τετριμμένον ἕνεκα μεταγενεστέρας χρήσεως.

Τὸ βάθρον εὑρέθη κατὰ τὸν παρελθόντα νοέμβριον πρὸς τὸ βορειοδυτικὸν μέρος τῆς πόλεως Λεβαδείας, ἀνοιγομένων τῶν θεμελίων τῆς οἰκίας τοῦ πολίτου Κωνσταντίνου Τομαρᾶ. Τὸ βάθρον παρέλαβεν ἐκεῖθεν ὁ ἀστυνόμος Λεβαδείας κ. Λουκίδης καὶ μετεκόμισεν αὐτὸ εἰς τὴν δημοτικὴν σχολήν, ἐν ᾗ εἰσι κατατεθειμένοι καὶ ἄλλοι τινὲς λίθοι ἐνεπίγραφοι. Κατὰ τὰς ἀρχὰς παρελθόντος Δεκεμβριου διερχόμενος διὰ Λεβαδείας ἔμαθον τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ βάθρου καὶ μετέβην εἰς τὴν δημοτικὴν σχολήν. Τὸ βάθρον εὗρον ἐν τινι στενοχώρῳ θέσει καὶ ἀντεστραμμένον. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε καιρὸν οὔτε προχείρους ἐργάτας εἶχον, ἵνα ἀνα-

Digitized by Google

στρέψω αὐτὸ καὶ ἀναγνώσω, περιωρίσθην μόνον νὰ λάβω μετὰ πολλῆς δυςχερείας ἀποτυπώματα ἐπὶ χάρτου τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν, ἐφ' ὧν ἀνεγνώσθησαν τὰ ἀνωτέρω.

(ἀκολουθεῖ.)

Π. ΣΤΑΜΑΤΑΚΗΣ.

ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΩΝ ΕΚ ΛΑΜΨΑΚΟΥ ΕΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΛΙΘΩΝ.

Ἐν τῷ προηγουμένῳ τεύχει ἐξεδώκαμεν ὡς *μίαν* ἐπιγραφὴν τὸ κείμενον τριῶν λίθων ἐν Λαμψάκῳ εὑρεθέντων, καθὼς δηλ. μᾶς τὸ εἶχον πέμψει ἐν τρισὶ χαρτίνοις ἐκτύποις ὡς ἓν ὅλον οἱ πέμψαντες καὶ γράψαντες ὅτι ἐν τῇ *ἐπιγραφῇ* ἀναγινώσκεται τὸ ὄνομα τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ καθὼς ἡμεῖς ἐπιστεύσαμεν, βλέποντες ὅτι τὰ τοῦ τρίτου ἐκτύπου γράμματα, ἔνθα ἦτο τὸ ὄνομα τοῦ Θεμιστοκλέους, δὲν διέφερον οὐσιωδῶς τῶν ἐν τοῖς δυσὶ προτέροις.

Ἀλλὰ τώρα ἀφοῦ ἐκομίσθησαν ἐδῶ εἰς Ἀθήνας οἱ τρεῖς λίθοι, εἴδαμεν ἐναργῶς, ὅτι μόνον οἱ δύο πρότεροι συναναήκουσιν ἀλλήλοις (μὲ πόσον ἐν τῷ μεταξὺ χάσμα, ἄδηλον, ἴσως ὅμως ὄχι πολύ·) οἱ ἔχοντες τοὺς στίχους 1—72 τῆς ἐκδοθείσης ἐπιγραφῆς, ὁ δὲ τρίτος λίθος, ἐν ᾧ τὸ ὄνομα τοῦ Θεμιστοκλέους, εἶναι βεβαίως τεμάχιον ἄλλης στήλης, καθὼς καταφαίνεται ἐκ τοῦ πάχους τοῦ λίθου καὶ ἐκ τοῦ σχήματος δὲ τῶν ὀλίγον τι μεγαλλιτέρων γραμμάτων, ὧν τὸ χάραγμα καὶ ἐπιμελέστερον καὶ κανονικώτερον τοῦ τῶν ἄλλων δύο λίθων, εἰ καὶ εἶναι ἴσως τῶν αὐτῶν χρόνων.

Ἡ νῦν λοιπὸν δευτέρα αὕτη ἔκδοσις τοῦ ὅλου κειμένου μᾶς στερεῖ μὲν τῆς εὐχαριστήσεως τοῦ νὰ ἔχωμεν ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἀρχαίῳ ἐγγράφῳ τὰ δύο τεθρυλημένα ὀνόματα τοῦ Τίτου

Digitized by Google

Φλαμινίνου καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους, ἄλλως ὅμως πολὺ δὲν ἀνατρέπει ὅσα κύρια ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκδόσει ἐρρέθησαν. Ὁ Θεμιστοκλῆς μένει Θεμιστοκλῆς, ὡς καὶ ὁ Κλεόφαντος, μόνον δὲν συνεπρέσβευσε μετ' ἄλλων εἰς Ῥώμην ἐπὶ Τίτου Φλαμινίνου ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀλλ' ἀναφέρεται δι' ἄλλο τι ἐν ἰδίῳ ψηφίσματι.

Κέρδος δ' ἔχομεν ἐκ τῆς ὄψεως τῶν λίθων οὐ μικρόν. Ὡς θέλει πᾶς τις ἰδεῖ ἐκ τῶν κατωτέρω, οἱ στίχοι μὲν τῶν πρώτων δύο λίθων ἀνεγνώσθησαν νῦν ἀκριβέστερον καὶ ἀλλαχοῦ καὶ κατὰ τὰ ἄκρα των, ἔνθα γνωσθέντος τοῦ πόσον ἑκατέρωθεν μέρος τοῦ ἐπιγεγραμμένου πλάτους ἔλειψε, (διότι σώζεται ὁλόκληρος ἡ ἀντίθετος τῆς ἐγγραμμάτου ἐπιφανείας ἄγραφος, ἤτοι ἡ ὀπίσω ἐπιφάνεια·) συνηρμολογήθησαν νῦν, δι' εὐλόγων συμπληρώσεων, ἐν μείζονι συνεχείᾳ, οἱ δὲ στίχοι τοῦ τρίτου λίθου, οὓς τότε *κολοβοὺς φαινομένους ἡμῖν ἑκατέρωθεν*, δὲν ἠξεύραμεν πῶς νὰ τοποθετήσωμεν, τώρα φαίνονται, ὅτι δὲν εἶναι ἑκατέρωθεν κολοβοί, ἀλλ' ἄρχονται ἀνελλιπῶς ἀπ' ἀριστερῶν (ἔνθα ἡ γωνία τοῦ λίθου σώζεται·), εἶναι δὲ ἐξ ἄλλης βεβαίως στήλης, καὶ οὕτω ἡ γνῶσις ἡμῶν τοῦ κειμένου λαμβάνει ἑδραίαν βάσιν.

Τοσαῦτα ἀρκοῦσιν. Ἰδοὺ νῦν τὸ ηὐξημένον καὶ διωρθωμένον κείμενον τῆς δευτέρας ἐκδόσεως, ὅπερ μᾶς παρέχει δύο ἀντὶ ἑνὸς ψηφίσματα, τὸ μὲν πρῶτον, τὸ μακρόν, κολοβὸν ἄνω τε καὶ κάτω, τὸ δὲ δεύτερον, τὸ βραχύ, κολοβὸν μόνον ἄνωθεν καὶ ἐπὶ δεξιὰ τῷ ὁρῶντι.

1.

. . . . . .

. . . . . ΕΥΠ; εράνω γεγραμμέν . . . . . .

. . . . . καὶ κατακαλουμένου μετὰ πάσης . . .

. . . . τοὺ)ς ἐπιδώσοντας ἑαυτοὺς καὶ ψηφισαμένο(υ . . . . . .

ἵνα; τοῖς) πρεσβεύσασιν ὑπὲρ τῆς πόλεως πρός τε . . . . . .

5 Μασσαλ)ιήτας καὶ Ῥωμαίους τίμιόν τι ὑπάρξει παρὰ το(ῦ . . .

δήμου κ)αὶ ἵνα ὅταν ἐπανέλθωσιν οἱ πρεσβευταὶ προβο(υ- . . .

λεύσηι ἡ β)ουλὴ καθ' ὅτι τιμηθήσονται, καὶ προβληθέντ(ων . . .

τινῶν καὶ) οὐχ ὑπομενόντων, ἐνίων δὲ καὶ χειροτονηθέ(ντε- .

Digitized by Google

ων καὶ ἐξο)μοσαμένων διὰ τὸ μέγεθος τῆς κομιδῆς..
10 .....ρ; Ἀγησίας προβληθεὶς ἀντὶ τοῦ ἐξομόσ(ασθαι..παρακ;)ληθεὶς καὶ ἀξιωθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμου οὐδ..
.....τῶ)ν κατὰ τὴν ἐκγδημίαν κινδύνων, ἀλλ..
.....νος τὰ καθ' αὐτὸν τοῦ τῆι πόλει συμφέ(ροντος ὑπέστη;) τὴν πρεσβείαν καὶ ἐγδημήσας καὶ πα(ραγ-
15 ενόμενος εἰς τὴν) Ἑλλάδα, ἐντυχὼν μετὰ τῶν συμπρ(εσβευτῶν τῶι στ)ρατηγῶι τῶν Ῥωμαίων τῶι ἐπὶ τῶν ναυ(τικῶν..; ....ἀ)πελογίσατο αὐτῶι διὰ πλειόνων διότι σ(υγγενὴς ὢν καὶ) φίλος ὁ δῆμος τοῦ Ῥωμαίων δήμου ἐξαπέσ(ταλεν.....) πρὸς αὐτὸν καὶ διότι ἀξιοίη αὐτὸν καὶ παρα(καλ-
20 οίη μετὰ τῶν σ)υμπρεσβευτῶν, ὄντων ἡμῶν συγγενῶν τ...
..... ν περὶ τῆς πόλεως ἡμῶν ἵνα συντελῆ τα..
.....λυσιτελῆ τῶι δήμωι, ἐπιβάλλειν γὰρ αὐτ..
....προϊσ)τασθαι τῶν τῆι πόλει συμφερόντων διά τε (τὴν ὑπάρχουσαν ἡ)μῖν πρὸς αὐτοὺς συγγένειαν, ἣν καὶ ἀπο...
25 ..... αι διὰ τὸ Μασσαλιήτας εἶναι ἡμῖν ἀδελφ(οὺς οἵ εἰσιν φίλ)οι καὶ σύμμαχοι τοῦ δήμου τοῦ Ῥωμαίων κ...
.....λ)άβωσιν ἀποκρίσεις τὰς ἁρμοζούσας τ...
.....στείλασθαι, δι' ὧν εὐθαρσέστερος ὁ δῆ(μος..
.....αις διασαφεῖ ἀποδεχόμενος τὴν οἰκε(ιότη-
30 τα καὶ συγγέν)ειαν τὴν ὑπάρχουσαν ἡμῖν πρὸς Ῥωμ(αίους
.....το ἐὰν πρός τινας φιλίαν ἢ ὅρκια ποῆται....
....συμπε)ριλήψεται τὴμ πόλιν ἡμῶν καὶ διατη(ρήσει τὴν δημοκρ)ατίαν καὶ τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν εἰρή(νην
.....ῆναι εὐχρηστήσειν καὶ διότι ἐάν τις...
35 .....αι οὐκ ἐπιτρέψει, ἀλλὰ κωλύσει· ἐντυ(χὼν μετὰ τῶν συμπρε)σβευτῶν τῶι ἐπὶ τοῦ ναυτικοῦ ταμία(ι...
.....ς αὐτὸν ἀεί τινος ἀγαθοῦ παραίτιον γίνε(σθαι
.....π)αρ' αὐτοῦ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν δῆμο(ν....
.....συμφέρουσαν εἶναι κατεχώρισεν εἰς.....
40 .....διακομισθεὶς δὲ κ(αὶ.....

.....
.....καὶ; ὑπὲρ ὧν εἶχεν τὰ ψηφίσματα πα.....
.....ι; αν πλοῦν πολὺν καὶ ἐπικίνδυνον επ.....
.....σ;ιους παρεστήσατο αὐτοὺς καὶ ἐπρα.....
.....αυτῶν εἰς τὸ συμπρεσβεύσασθαι μεθ' ἁ.....
45 .....Ρώμην· κρίναντες δὲ χρήσιμον εἶναι ἀξιω.....
.....ἐ)ξακοσίων συμφέρουσαν ἐπιστολὴν ὑ.....

Digitized by Google

.....ον τῶν Τολοστοαγίων Γαλατῶν διακομ(ισθεὶς
δὲ μετὰ τῶ)ν συμπρεσβευτῶν καὶ τῶν συναποστ(αλέντ-
ων ἐπ' Ἰτα)Λ;ίας καὶ χρηματίσας τῆι συνκλήτωι μετ(ὰ τῶν
50 συμπρεσβευ)τῶν τὴν εὔνοιαν καὶ τὴν αἵρεσιν ἣν ἔχ.....
.....αὐ)τοὺς καὶ ἀνανεωσαμένων τὴν ὑπάρχο(υσαν..
.....αὐτούς, ἀπολογισαμένων δὲ αὐτοῖς καὶ ι.....
.....Ν εἶναι ἀδελφοῖς τῶι δήμωι ἡμῶν συμβαίνε(ι....
.....ἀκόλ)ουθον ἔχειν τῆι συγγενείαι, ἐνεφάνισεν δὲ αὐ(τοῖς..
55 .....-ων καὶ ὧν προσδεόμενος ὁ δῆμος ὑπάρξαι (αὐτῶι πε-
ίμψειε τὴ)μπρεσβείαν καὶ παρεκάλει αὐτοὺς μετὰ τ(ῶν συμ-
πρεσβευτῶν) περὶ τῆς τῶν ἄλλων φ(λων καὶ οἰκείων ι.....
.....αι ὑπὲρ τῆς πόλεως ἡμῶν φροντίζειν δ.....
....διά τε τ)ὰ ὑπάρχοντα ἡμῖν πρὸς αὐτοὺς φιλά(νθρωπα
60 καὶ τὴν γενο)μένην ἡμῖν σύστασιν διὰ Μασσα(λιητῶν
.....ἔλαβεν συμφέρουσαν τῶι δήμωι καὶ εΓ.....
.....πρεσβ)ευτῶν ὅπως συμπεριληφθῶμεν.....
.....ταῖς γενομέναις Ῥωμαίοις πρὸς τὸμ β ;(ασιλέα
..... Ξ; Α.ΕΝ; ἡμᾶς ἐν ταῖς συνθήκαις πι.....
65 .....καθ' ὅ)τι καὶ αὐτοὶ γράφουσιν· περὶ δὲ τῶν.....
.....ἐν αὐταῖς ἡ σύγκλητος πρὸς τοΥ;.....
.....ον ὕπατον Τίτον καὶ τοὺς δέκα τοὺς ἐ.....
.....ν καὶ παραγενόμενος εἰς Κόρινθον με(τὰ.....
.....Ἀπο)λλοδώ(ρο)υ ἐνέτυχεν τῶι στρατηγῶ(ι.....
70 ....καὶ δια)λεγεὶς αὐτοῖς ὑπὲρ τοῦ δήμου καὶ π /.....
.....φιλοτιμίας ἵνα πρόνοιαν ποιῶνται.....
.....νται εἰς τὸ διασώιζεσθαι τὴμ πόλιν (ἡμῶν..
..αὐτόνομον) κ(α)ὶ δημοκρατουμένην περὶ ὧν καὶ ελ.....
.....Ν; καὶ ἐπιστολὰς πρὸς τοὺς βασιλεῖ(ς.....
75 ..... ο) ὑσας αὐτῶι εἶναι διαπέστειλε.....
.....ο; ς καθ' ὅτι προεψηφι(σ.....
.....ξ; Γ; .....

Ὁ ἀναγνώστης συγκρίνων τὸ παρὸν κείμενον πρὸς τὸ πρότερον δοθὲν θέλει ἰδεῖ, ὅτι πλὴν τῶν τεσσάρων στίχων, οὓς νῦν περιπλέον δίδομεν ἐκ τοῦ λίθου, (τοὺς τρεῖς ἐν ἀρχῇ τοῦ α'. τεμαχίου καὶ τὸν ἕνα ἐν τέλει τοῦ β'.) καὶ πλὴν ἄλλων καλλιόνων ἢ πληρεστέρων ἀναγνώσεων ὄχι ὀλίγων, πρὸ πάντων φαίνεται ἐρχόμενον εἰς μέσον ἐν στίχῳ 10 (εἰ καλῶς διεκρίναμεν τὰ βεβλαμμένα ἐκεῖ γράμματα) τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχιπρεσβευτοῦ,

Digitized by Google

τὸ ὁποῖον βέβαια δὲν ἔχει καμμίαν ὁμοιότητα πρὸς τὰ παρὰ Πολυβίῳ δύο ὀνόματα πρέσβεων τῶν Λαμψακηνῶν τὰ ἀναγεγραμμένα ἐν ταῖς σημειώσεσι τῆς προτέρας ἡμῶν ἐκδόσεως. Ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου καὶ περὶ ἄλλων τινῶν εἰς ἃ δίδει ἀφορμὴν λόγων τὸ κείμενον, ἀπέχομεν ἡμεῖς τό γε νῦν νὰ ἐκταθῶμεν, κρίνοντες, ὅτι χρεία εἶναι πλειοτέρας μελέτης. Μόνον δὲ τοῦτο ἔτι προσθέτομεν, ὅτι ὅταν ποτὲ ἐκδοθῇ πανομοιοτύπως ὁ λίθος, θέλει φανῇ διὰ τί τώρα τὰ πλειότερα συμπληρωτικὰ ἡμῶν γράμματα ἐθέσαμεν ὄχι εἰς τὰ τέλη τῶν στίχων, ἀλλ' εἰς τὰς ἀρχάς, διότι εἰς τὰς ἀρχὰς ἔλειψε πλειοτέρα ἐπιγεγραμμένη ἐπιφάνεια. Τὸ πλάτος δὲ τοῦ λίθου τὸ ὑποκάτω εἶναι 0,54 ἕως 0,55. Τὸ ὕψος ἑκατέρων τῶν τεμαχίων 0,67, τὸ πάχος 0,09½ ἕως 0,10. Ὁρῶνται δὲ καὶ τρία τετράγωνα κοιλώματα ἐπὶ τῆς πρὸς τῷ τέλει τῶν στίχων πλευρᾶς τοῦ πάχους, διατεθειμένα κατ' ἀποστάσεις τινὰς συμμέτρους, ὅπερ δηλοῖ, ὅτι ἡ ὅλη στήλη ἤτό ποτε προσκεκολλημένη ἄλλῃ τινὶ ὁμοίᾳ, ἢ ὅτι ἐκεῖ εἰσεχώρουν ἴσως ῥάβδοι κιγκλιδώματος.

2.

....αν ....
. ις θυγατέ(ρ...
νον δὲ εἶνα(ι.....
τε τὴν αὐτο....
5 κ; ας ἴσχειν προς.....
τῶι καὶ ἀτέλεια(ν...
κ)αὶ εἰσπλεῖν καὶ (ἐκπλεῖν....ἀσυλεὶ κ-
α)ὶ; ἀσπονδεὶ ενε....
. ῶι ἔδοξεν τῶ(ι...
10 ἄνακτος γνώμ...
-ων ἀρχόντων(..... κύρια εἶ-
ναι τὰ ἐψηφισμέ(να .....
τ ηι Θεμιστοκλει.....
του εἶναι πάντα α(..... ἔδο;-
15 σαν Κλεοφάντωι κ.....
τοὺς δὲ νέους ἄρχ(οντας.....γρά-
ψαντας ἐγκόψαι ε(ἰς στήλην λιθίνην...

Digitized by Google

καὶ θεῖναι εἰς τῶν ιl.....
αὐτοῖς δοκῆι.—

Μίαν μόνον σημείωσιν δὲν θεωρῶ περιττὸν νὰ κάμω εἰς τὸ δεύτερον ψήφισμα. Ἐπειδὴ ἐν τῷ β'. στίχῳ ἐπροφάνη νῦν ἡ λέξις θυγατέ(ρ..), ἥτις ἐν τῇ α'. ἐκδόσει δὲν εἶχεν ἐπιγνωσθῇ, ἐν δὲ τῇ ἀρχῇ τοῦ ιγ'. στίχου τὸ πρῶτον γράμμα φαίνεται ὡς ταῦ κολοβόν, δυνάμενον νὰ ἑνωθῇ μετὰ τῶν δύο ἑπομένων γραμμάτων εἰς ἄρθρον θηλυκὸν δοτικῆς πτώσεως, δὲν ἤθελεν εἶναι ἴσως ἄτοπον νὰ συμπληρώσῃ τις ἐκεῖ τοιαύτην τινὰ φράσιν·

(κύρια εἶ)ναι τὰ ἐψηφισμέ(να τῆι θυγατρὶ) τῆι Θεμιστοκλεί(ους

γινομένης δηλ. χρήσεως τῆς καταλήξεως *ειους*, ἥτις εἶναι ὄχι σπανία ἐν ἐπιγραφαῖς ἀντὶ τῆς συνήθους ἐν τοῖς βιβλίοις *εους*. Ἀλλὰ δὲν ἐπιμένω εἰς ταύτην μου τὴν πρότασιν.

Ἐκδίδω καὶ τὴν ἑξῆς ἐκ τῆς νήσου Λήμνου ἐπιγραφήν, ἧς ἔλαβον χάρτινον ἔκτυπον παρὰ Ἐπαμινώνδα Παντελίδου, μαθητοῦ ἐν τῷ ἐνταῦθα Βαρβακείῳ Λυκείῳ.

(Ὁ δῆμος)
Ἀθηναίων τῶν ἐν Ἡφαιστίαι τὴν βουλὴν
τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ
εὐεργεσίας τῆς εἰς ἑατὸν ἀνέθηκεν,
5 στρατηγούντων ἐμ μὲν ἄστει ἐπὶ
τοὺς ὁπλίτας τὸ δεύτερον Ἐπικράτους
τοῦ Καλλιμάχου Δευκονοέως, ἐπὶ δὲ
Λ)ῆμνον Ἀθηναίου τοῦ Ἡρακλείδου
Σ)φηττίου, κήρυκος δὲ τῆς βουλῆς
10 Δημοχάρου τοῦ Μενάνδρου Ἀζηνιέ-
ως, στρατηγοῦντος κατὰ πόλιν Κτησι-
κράτου τοῦ Ποσειδωνίου Προσπαλτίου
(Ἀριστ;)όξενος Ε΄ὐθυγέ;)νεος Τενέδιος
τὸ δεύτερον.
15 ἐπόησε.

Ὁ ἐγχειρίσας μοι τὸ ἔκτυπον νέος εἶπεν, ὅτι ὁ λίθος, ὁ ἔχων τὴν ἐπιγραφήν, εἶναι σχήματος κυβικοῦ, καὶ εὑρέθη τὸ παρελθὸν θέρος ἐν τῷ ἐπὶ τῆς νήσου χωρίῳ Ῥεπανιδίῳ(*), τῷ κειμένῳ μα-

(*) Τὸ χωρίον τοῦτο γράφεται Ῥεπανίδι ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Al. Conze,

Digitized by Google

κρὰν τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἡφαιστίας δύο ὥρας, καὶ ὑποτίθεται ὅτι ἐκεῖθεν μετεκομίσθη ποτέ, διότι ἄλλοι παλαιοὶ λίθοι ἐν Ῥεπανιδίῳ δὲν εὑρίσκονται. Ἐγὼ δὲ λέγω, ὅτι κατὰ τὸ ἔκτυπον, τὸ πλάτος τῆς ἐπιγεγραμμένης ἐπιφανείας εἶναι 79 ἑκατοστῶν τοῦ Γαλ. μέτρου, ὕψος δὲ 38, ἀλλὰ βεβαίως θὰ ἀπομένει ἀκόμη κάτω ἄγραφος ἐπιφάνεια τοῦ λίθου, ὅστις ἔχων σχῆμα βάθρου θὰ ἀνεῖχε ποτὲ εἰκόνα τῆς ἐξ Ἀρείου πάγου βουλῆς λιθίνην, ἣν ἀνέθηκεν ὁ δῆμος τῶν ἐν Ἡφαιστίᾳ κληρούχων Ἀθηναίων. Τὰ ἀνωτάτω παρ' ἐμοῦ προστεθέντα ὁ δῆμος, ἅπερ ἀπαιτεῖ ὁ ἀναθηματικὸς τῆς ἐπιγραφῆς χαρακτὴρ καὶ ἡ γραμματικὴ σύνταξις, θὰ ἦσάν ποτε, ὑποθέτω, κεχαραγμένα ἐπὶ ἄλλου λίθου, ἀποτελοῦντος οἷον ἐπίκρανον τοῦ βάθρου, ὁποῖοι λίθοι τετράγωνοι, μικροῦ ὕψους, πλείονες τοῦ ἑνὸς ἐσώθησαν ἐδῶ ἐν Ἀθήναις, ἔχοντες μόνα τά· ἡ πόλις ἢ· ὁ δῆμος. Σχῆμα γραμμάτων δεικνύει τὸ ἔκτυπον τὸ τῶν πρώτων Καισαρείων χρόνων, καθὼς αὐτὸ τοῦτο ὑποσημαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐν στίχῳ δ'. γραφῆς ἑατόν, ἀντὶ ἑαυτόν, ἥτις τότε μάλιστα ἐσυνειθίζετο, ὡς πολλοὶ Ἀθηναϊκοὶ λίθοι μαρτυροῦσι(*).

Χάριν δὲ τῶν πολλῶν, ὄχι τῶν φιλολόγων, προσθέτομεν καὶ τὰ ἑξῆς διασαφητικά, ὅτι τὸ ἔτος καθ' ὃ ἀνετέθη ἡ εἰκὼν ἐδηλώθη ἐν τῇ ἐπιγραφῇ διὰ τῶν κατὰ γενικὴν ἀπόλυτον πτῶσιν στρατηγούντων κτλ. Δὲν ἐμνημονεύθη δὲ ὁ ἐπώνυμος ἄρχων ὁ ἐνιαύσιος, ἀλλὰ μόνον ὁ στρατηγῶν ἐπὶ τοὺς ὁπλίτας ἐν ἄστει, δηλ. ὁ ἐν Ἀθήναις, διότι ἄστυ ἄλλο διὰ τοὺς τὴν Δῆμνον ἀπὸ αἰώνων κατοικοῦντας Ἀθηναίους δὲν ὑπῆρχε οὐδὲ δημοτικὰ ἄλλα δι' αὐτοὺς ὀνόματα παρὰ τὰ ἐν Ἀττικῇ· ὅθεν βλέπομεν ἐδῶ τέσσαρα τοιαῦτα ἀναγεγραμμένα, Δευκονοέα, Σφήτ-

---

τῷ ἐπιγραφομένῳ Reise auf den Inseln des thrakischen Meeres, 1861. Τίς δὲ ἡ ὀρθοτέρα ὀνομασία, ἀγνοῶ. Τὴν δὲ θέσιν, ὅπου τὰ τῆς Ἡφαιστίας ἐρείπια, καλεῖ ὁ Conze Παλαιόπολιν.

(*) Καὶ τὸ ἀτὸς εὑρέθη που ἤδη ἐν ἐπιγραφαῖς. Γνωστὸν δέ, ὅτι τὰ ἀτός μου, ἀτός σου, ἀτός του, ἀτή της, ἀτοί τους εἶναι ἀπὸ αἰώνων καὶ τὴν σήμερον πάγκοινα ἐν Ἑλλάδι.

Digitized by Google

τιον, Ἀζηνιέα, Προσπάλτιον. Ὁ στρατηγὸς δὲ Ἐπικράτης ὁ Καλλιμάχου ὁ τὸν δῆμον Δευκονοεὺς δὲν θεωρῶ ἀδύνατον νὰ εἶναι ὁ αὐτὸς τῷ ἐν Corp. Inscr. Attic. III, 1013 μνημονευομένῳ ὡς κήρυκι τῆς ἐξ Ἀρείου πάγου βουλῆς Ἐπικράτει Καλ(λ)..... τῆς ὁποίας ἐπιγραφῆς τοὺς χρόνους ὁ ἐκδότης ἀφῆκεν ἀπροσδιορίστους. — Ἕπεται ὁ ἐπὶ Δῆμνον στρατηγῶν Ἀθήναιος κτλ. Μετὰ τοῦτον δὲ ὁ Δημοχάρης κτλ. λέγεται κῆρυξ τῆς βουλῆς, πιθανώτατα ὄχι ἄλλης ἢ τῆς ἐξ Ἀρείου πάγου. Τελευταῖος εἶναι Κτησικράτης κτλ. ὁ στρατηγῶν κατὰ πόλιν, τὴν Ἡφαιστίαν δηλ. Ἦτο δέ, ὡς γνωστόν, καὶ ἄλλη πόλις ἐν Λήμνῳ ἡ Μυρρίνη, κατεχομένη καὶ ἐκείνη ὑπὸ Ἀθηναίων κληρούχων.

Πρέπει δὲ νὰ δηλώσωμεν καὶ τόδε· ὅτι οἱ διὰ μικροτέρων γραμμάτων ἀποδοθέντες δύο στίχοι, ὁ μεταξὺ τοῦ ιβ'. καὶ τοῦ ιγ'. καὶ ὁ ὑπὸ τὸν ιδ'., ἐν οἷς τὸ κολοβὸν περιελθὸν ὄνομα ἑνὸς Τενεδίου γλύπτου, εἶναι ὄντως καὶ ἐπὶ τοῦ χαρτίνου ἐκτύπου τετυπωμένοι μικροτέροις γράμμασι, καὶ ἐπειδὴ τὰ γράμματα ταῦτα συγχέονται ἐν μέρει μετὰ τῶν μειζόνων καὶ καταπατοῦνται ὑπ' αὐτῶν, ἔχουσι δὲ καὶ σχῆμα ἀρχαιοπρεπέστερον, θεωρητέοι οἱ δύο στίχοι ὡς εἰς οὐδεμίαν ὄντες ἐξ ἀρχῆς σχέσιν πρὸς τὴν ἀνωτέρω πολύστιχον ἐπιγραφήν. Συνέβη δηλ. τοῦτο· θέλοντες οἱ ἐν Ἡφαιστίᾳ Ἀθηναῖοι νὰ τιμήσωσιν εὐθηνὰ τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴν κατεχρήσαντο παλαιοτέρῳ βάθρῳ ἄλλου ἀγάλματος, ἔχοντι κάτω μόνον ἐν δυσὶ στίχοις τὸ τοῦ ποιήσαντος τεχνίτου ὄνομα, γυμνὴν δὲ γραμμάτων τὴν ἄλλην ἐπιφάνειαν καὶ κατεκάλυψαν αὐτὸ διὰ νεωτέρας μεγαλογραμμάτου ἐπιγραφῆς, χωρὶς πρότερον νὰ ἐξαλείψωσι τὴν ἀβλαβῆ φανεῖσαν εἰς αὐτοὺς παλαιάν. Καὶ τίς οἶδεν, ἂν καὶ αὐτὸ τὸ ἐπὶ τοῦ βάθρου ὂν πρότερον ἄγαλμα δὲν ἦτο γυναικεῖον καὶ δὲν ἐκρίθη τότε πρόσφορον νὰ παραστήσῃ καὶ ἄνευ τινὸς μεταβολῆς τὴν γεραρὰν ἀλλὰ καὶ ξεπεσμένην πλέον κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους βουλὴν τοῦ Ἀρείου πάγου. Ὅτι δὲ τοιαῦται καταχρήσεις κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους συχνὰ ἐγίνοντο, εἶναι γνωστότατον. Ὄχι μόνον ὁ Παυ-

Digitized by Google

σανίας(*) καὶ ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος(**) μᾶς τὸ λέγουσιν, ἀλλὰ καὶ μνημεῖα πολλὰ ἐνταῦθά τε καὶ ἀλλαχοῦ σῳζόμενα τὸ βεβαιοῦσι.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 3 Φεβρουαρίου 1881.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

(*) Ἐν Ἀττικοῖς 18, 3: τὰς γὰρ Μιλτιάδου καὶ Θεμιστοκλέους εἰκόνας ἐς Ῥωμαῖόν τε ἄνδρα καὶ Θρᾷκα [βασιλέα τινὰ λ. χ. Ῥασκούποριν ἢ Κότυν] μετέγραψαν.

(**) Ἐν λόγῳ λα'. ὅστις λόγος ὅλος κατὰ τοῦ μοχθηροῦ τούτου ἔθους εἶναι γεγραμμένος πρὸς τοὺς Ῥοδίους. Δὲν εἶναι δὲ περιττόν, μίαν τοὐλάχιστον αὐτοῦ περικοπὴν νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα, χάριν τῶν μὴ ἐχόντων πρόχειρον τὸν Δίωνα. Ἔχει οὕτως· Ὅταν γὰρ ψηφίσησθε ἀνδριάντα τινί, (ῥᾳδίως δὲ ὑμῖν ἔπεισι τοῦτο νῦν ὡς ἂν ἄφθονον ὑπάρχον·) ἐκεῖνο μὲν οὐκ ἂν αἰτιασαίμην, τὸ χρόνον τινὰ καὶ διατριβὴν προσεῖναι· τοὐναντίον γὰρ εὐθὺς ἕστηκεν ὃν ἂν εἴπητε, μᾶλλον δὲ καὶ πρότερον ἢ ψηφίσασθαι· συμβαίνει δὲ πρᾶγμα ἀτοπώτατον· ὁ γὰρ στρατηγὸς ὃν ἂν αὐτῷ φανῇ τῶν ἀνακειμένων τούτων ἀνδριάντων ἀποδείκνυσιν· εἶτα τῆς μὲν πρότερον οὔσης ἐπιγραφῆς ἀναιρεθείσης, ἑτέρου δ' ὀνόματος ἐγχαραχθέντος, πέρας ἔχει τὸ τῆς τιμῆς, καὶ λοιπὸν τέτευχε τῆς εἰκόνος ὁ δόξας ὑμῖν ἄξιος, πάνυ ῥᾳδίως οἶμαι καὶ λυσιτελῶς οὑτωσὶ σκοπουμένοις· ὥστε θαυμαστὴν εἶναι τὴν εὐπορίαν καὶ τὸ πρᾶγμα εὐχῆς ἄξιον, εἰ μόνοις ὑμῖν ἐστιν ὃν ἂν βούλησθε ἑστάναι χαλκοῦν δίχα ἀναλώματος καὶ μηδεμίαν δραχμὴν μήτε ὑμῶν καταβαλόντων μήτε τῶν τιμωμένων· τίς γὰρ οὐκ ἂν οὕτως ἀγασθείη τῆς σοφίας τὴν πόλιν; ἀλλ' οἶμαι πολλὰ τῶν ἐν τῷ βίῳ γιγνομένων καὶ μετὰ πόνου πλείονος καὶ δαπάνης οὐ σμικρᾶς ἔστι προῖκα καὶ πάνυ ῥᾳδίως ποιεῖν, εἴ τις ἀμελεῖ τοῦ προσήκοντος καὶ τοῦ πράττειν ἀληθῶς. κτλ. κτλ.

Digitized by Google

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΟΙΔΙΠΟΔΑ ΤΥΡΑΝΝΟΝ ΤΟΥ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ.

Μελετῶντες ἐν τῷ δράματι τούτῳ τὸ κήρυγμα τοῦ Οἰδίποδος παρατηροῦμεν ἐν τοῖς στίχοις 223—232 τὰ ἑξῆς· Ὅτι ὁ Οἰδίπους ἐν στίχ. 227—229 λέγει:

> Κεἰ μὲν φοβεῖται τοὐπίκλημ' ὑπεξελὼν
> αὐτὸς καθ' αὑτοῦ πείσεται γὰρ ἄλλο μὲν
> ἀστεργὲς οὐδὲν, γῆς δ' ἄπεισιν ἀσφαλής·

ἃ δὲν ἁρμόζουσιν ἐκεῖ· διότι τὸ μὲν ὅλον τῆς πρὸς τὸν *φονέα* προκηρύξεως ταύτης παρεμβάλλεται οἱονεὶ ὡς σφὴν ἐν τῷ μέσῳ τῆς πρὸς τοὺς *Καδμείους* προκηρύξεως, ἡ δὲ ὑπόθεσις περὶ τοῦ φονέως γίνεται ἀποτόμως καὶ παρὰ τὰ ἡγούμενα, διότι ἐν αὐτοῖς δὲν καλεῖ *τὸν φονέα* πρὸς φανέρωσιν τοῦ ἑαυτοῦ ἐγκλήματος, ὅπως δυνηθῇ νὰ ποιήσηται ἔπειτα τοιαύτην περὶ αὐτοῦ ὑπόθεσιν, ἀλλὰ τοῖς Καδμείοις ἀποτεινόμενος κελεύει τὸν εἰδότα αὐτῶν νὰ φανερώσῃ τὸν φονέα· Ὅτι ἐν μὲν τῷ 226 στίχῳ *κελεύει* τὸν εἰδότα τὸν φονέα Καδμεῖον, ἐν δὲ τοῖς στίχ. 231 καὶ 232 *ὑπισχνεῖται* αὐτῷ ἀμοιβὴν ὑλικήν τε καὶ ἠθικήν. Καὶ ναὶ μὲν ὑπισχνεῖται ἀμοιβήν, εἴ τις ἄλλον οἶδεν ἐξ ἄλλης χθονὸς τὸν αὐτόχειρα, ἀλλὰ δὲν κελεύει, εἴ τις οἶδεν ἀστὸν τὸν φονέα, οὐδὲ ἥρμοζε νὰ εἴπῃ· Εἰ μέν τις οἶδεν ἀστὸν τὸν φονέα, κελεύω πάντα σημαίνειν ἐμοί· εἰ δ' αὖ τις ἄλλον οἶδεν ἐξ ἄλλης χθονὸς τὸν αὐτόχειρα, μὴ σιωπάτω· τὸ γὰρ κέρδος τελῶ 'γὼ χἠ χάρις προσκείσεται.

Οὗτοι εἰσὶν καθ' ἡμᾶς οἱ λόγοι οἱ μαρτυροῦντες καὶ πείθοντες, ὅτι ἔχει ἀλλοιωθῆ τὸ κείμενον ἐν τῷ μέρει τούτῳ, οἵτινες προσέτι ὑποδείκνυσι, ποῦ ἔγκειται ἡ βλάβη. Ἐὰν δὲ μὴ ἀπατώμεθα, τἄτοπα ταῦτα προέρχονται ἐκ βλάβης τῶν στίχων 228 καὶ 230 καὶ νομίζομεν, ὅτι οὗτοι πρέπει νὰ γραφῶσιν οὕτως·

Digitized by Google

ἀστὸς κατ' ἀστοῦ πείσεται γὰρ ἄλλο μὲν(1)...
Εἰ δ' αὖ τις ἄλλος οἶδεν ἐξ ἄλλης χθονὸς...

Νῦν ἐπὶ τοῦ μέρους τούτου τοῦ κηρύγματος τοῦ Οἰδίποδος παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς· Ὅτι ὁ Οἰδίπους δὲν διακόπτει τὸ πρὸς τοὺς Καδμείους κήρυγμα, ἀλλ' ἐξακολουθῶν αὐτὸ ποιεῖται ὑπόθεσιν, ὅτι φοβεῖται ὁ εἰδώς, ἤτοι ἐκεῖνος, ὃν ἐν τοῖς ἡγουμένοις κελεύει νὰ φανερώσῃ τὸν φονέα· Ὅτι ἀποταθεὶς κατ' ἀρχὰς τοῖς Καδμείοις ἀποτείνεται εἶτα τοῖς ξένοις, ἵνα περιλάβῃ οὕτω πάντα δυνάμενον νὰ γνωρίζῃ, τίς ὁ φονεύς· Ὅτι τό: Εἰ δ' αὖ τις ἄλλος κτλ. ἀντιτίθεται προσηκόντως τῷ: Ὅστις (μὲν) ὑμῶν (τῶν Καδμείων) κτλ. Ὅτι τὸν μὲν ἀστόν, ὅστις ὀφείλει ὑποταγὴν τῷ τυράννῳ, κελεύει, τῷ δὲ ξένῳ, ὃν δὲν δύναται νὰ κελεύσῃ, ὑπισχνεῖται ἀμοιβάς· Ὅτι δὲν κελεύει ἁπλῶς καὶ τυραννικῶς τὸν εἰδότα ἀστὸν νὰ φανερώσῃ τὸν φονέα, ἀλλ' ὑποτιθείς, ὅτι ὀκνεῖ νὰ προδώσῃ συμπολίτης συμπολίτην, ὡς καὶ ἐν στίχ. 233 καὶ 234 ὑποτίθησι τὸν εἰδότα τὸν φονέα σιωπῶντα δεδιότα φίλου, πειρᾶται νὰ ἐξαγάγῃ αὐτοῦ τὸν φόβον τοῦτον καὶ νὰ προτρέψῃ εἰς τὴν φανέρωσιν λέγων, ὅτι οὐδὲν ἀνυπόφορον θὰ πάθῃ ὁ φονεύς, ἀλλὰ θ' ἀπέλθῃ τῆς χώρας ἀσφαλής.

Ἐκτὸς δὲ τούτων ὑπὲρ τῆς γραφῆς ταύτης τῶν στίχ. 228 καὶ 230 συνηγοροῦσι τὰ ἑξῆς. Ὑπὲρ μὲν τῆς ἐν στίχ. 228 γραφῆς: *ἀστὸς κατ' ἀστοῦ* συνηγοροῦσι τὰ ἐν στίχ. 233 καὶ 234 καὶ ἰδίως τό: εἴ τις δείσας φίλου ἀπώσει τοὖπος τόδε. Κατὰ τοῦτο δὲ τὸ χωρίον καὶ κατὰ τό: πείσεται γὰρ ἄλλο μὲν οὐδέν, γῆς δ' ἄπεισιν ἀσφαλὴς καὶ κατὰ τὸ σχῆμα τῆς ἀποσιωπήσεως, ὅπερ ἀναμφιλέκτως καθ' ἡμᾶς ἔχομεν ἐνταῦθα τό: Κεἰ μὲν φο-

(1) Ἀστὸς κατ' ἀστοῦ εἴκασε καὶ ὁ Nauck· ἀλλ' ἐπειδή, ἵνα ἀποδειχθῇ τὸ ὀρθὸν τῆς γραφῆς ταύτης καὶ γένηται ἀποδεκτή, ἀπαιτεῖται διάγνωσις καὶ ἀπόδειξις τῆς ἀταξίας, συγχύσεως καὶ ἀνακολουθίας τῆς ἐν τῷ κηρύγματι ἐνυπαρχούσης ἀπὸ τοῦ στίχ. 223—232, ἔτι δὲ ἡ ἀπόδειξις πῶς θεραπεύονται πάντα ταῦτα ἤτοι διόρθωσις καὶ τοῦ ἐν στίχῳ 230 ἡμαρτημένου: ἄλλον εἰς: ἄλλος, ταῦτα δὲ πάντα δὲν συνοδεύουσι τὴν εἰκασίαν αὐτοῦ, δὲν ἐγένετο, καίτοι ἐπιτυχής, ἀποδεκτή. Ταῦτα ἀφῆκεν ἡμῖν, οἵτινες φέρομεν προσέτι καὶ δύο χωρία τοῦ δράμα-

Digitized by Google

δεῖται τοὐπίκλημ' ὑπεξελεῖν(1) ἀστὸς κατ' ἀστοῦ, ὀφείλομεν νὰ ἑρμηνεύσωμεν ὧδε· Καὶ ἐὰν μὲν ἀκνῇ ὑπὸ φόβου, μήπως θανατωθῇ ὁ συμπολίτης, νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ ἔγκλημα συμπολίτης κατὰ συμπολίτου, ἂς μὴ φοβῆται. Ἐπειδὴ δὲ τό: *εἰ (δείσας) χαὐτοῦ* δύναται νὰ παρερμηνευθῇ καὶ ἐπειδὴ παρερμηνευόμενον ὑποστηρίζει τὴν γραφήν· *αὐτὸς καθ' αὐτοῦ*, κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία τῶν στίχ. 233—235 εἶνε ἡ ἑξῆς· Ἐὰν δὲ πάλιν ὑμεῖς οἱ εἰδότες τὸν φονέα σιωπήσητε καὶ ὀλιγωρήσητε τοῦ κηρύγματος τούτου εἴτε διότι τυγχάνοντος τοῦ φονέως φίλου ὑμῶν φοβεῖσθε, μήπως θανατωθῇ ὁ φίλος εἴτε διότι φοβεῖσθε καὶ περὶ ὑμῶν αὐτῶν ἀκόμη, μήπως πάθητε ὑπὸ τῶν συνωμοτῶν(2), ἀκούσατε κτλ, καὶ οὐχὶ αὕτη· Ἐὰν ὑμεῖς, ὁ εἰδὼς τὸν φονέα καὶ ὁ φονεὺς αὐτός, σιωπήσητε καὶ ἐὰν τυγχάνοντος τοῦ φονέως φίλου τοῦ εἰδότος φοβηθεὶς περὶ τοῦ φίλου ὁ εἰδὼς ἢ καὶ περὶ ἑαυτοῦ ὁ φονεὺς κτλ. Τοῦτο δ' ἀποδείκνυται ἐκ τῆς ἐπιδόσεως· ἐν δὲ τῷ: *(εἰ) τις δείσας φίλον* ἢ χαὐτοῦ ἔχομεν ὁμολογουμένως ἐπίδοσιν *ἐκ μείζονος εἰς ἔλασσον*. Ἀλλ' ἐπίδοσις ἐκ μείζονος εἰς ἔλασσον ἐνταῦθα γίνεται κατὰ τὴν πρώτην ἑρμηνείαν· διότι, ἐπειδὴ εἶνε πιθανώτερον νὰ τιμωρηθῇ φανερωθεὶς ὁ φονεὺς ἢ νὰ πάθῃ φανερώσας ὁ εἰδὼς ὑπὸ τῶν συνωμοτῶν, ὁ εἰδὼς ἔχει *μείζονα* μὲν φόβον περὶ τοῦ φίλου *ἥττονα* δὲ περὶ ἑαυτοῦ, ἐν ᾧ τοὐναντίον κατὰ τὴν δευτέραν ἑρμηνείαν γίνεται ἐπίδοσις *ἐξ ἐλάσσονος εἰς μεῖζον*· διότι, ἐπειδὴ ὁ μὲν εἰδὼς φοβεῖται *μόνον περὶ τοῦ φίλου*, ὁ δὲ φονεὺς *περὶ ἑαυτοῦ*, *ὁ εἰδὼς* ἔχει ἐλάσσονα φόβον *τοῦ φονέως*. Ὑπὲρ δὲ τῆς ἐν στίχ. γραφῆς: ἄλλος συνηγοροῦσι τὰ ἐν στίχ. 817 καὶ 818·

τος τούτου συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς νέας γραφῆς τῶν στίχ. 228 καὶ 230.

(1) Περὶ τῆς διορθώσεως τοῦ: ὑπεξελεῖν. ποιούμεθα λόγον ἐν τοῖς ἑπομένοις.

(2) Ὅτι δὲ ὁ Οἰδίπους τοῦτο ἐννοεῖ διὰ τοῦ: δείσας χαὐτοῦ ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ τύραννος ὑπώπτευσεν, ὅτι ὁ Λάϊος ἐγένετο θῦμα τῆς φιλοδοξίας τινὸς ἀποπειραθέντος διὰ συνωμοσίας καὶ δολοφονίας νὰ καταλάβῃ τὸν θρόνον (στίχ. 124, 125). Τοῦτο δὲ ὑποπτεύσας ἐκφέρει ἐνταῦθα τὴν ὑπόθεσιν ταύτην.

Digitized by Google

Ὃν μὴ ξένων ἔξεστι μηδ' ἀστῶν τινα
δόμοις δέχεσθαι μηδὲ προσφωνεῖν τινα, . . .

ἃ δείκνυσιν, ὅτι ὁ Οἰδίπους πρῶτον μὲν προεκήρυξε τοῖς ἀστοῖς καὶ τοῖς ξένοις (ἀπὸ τοῦ στίχ. 223 μέχρι τοῦ 233), ἵνα ὁ εἰδὼς αὐτῶν φανερώσῃ τὸν φονέα, ἔπειτα δὲ ἀπηγόρευσε (236 καὶ ἑπ.) καὶ τοῖς μὲν καὶ τοῖς δέ: δόμοις δέχεσθαι, προσφωνεῖν καὶ κοινωνεῖν αὐτῷ· ἄλλως δὲν ἠδύνατο νὰ εἴπῃ τὰ ἐν τοῖς στίχοις 817 καὶ 818.

Περὶ δὲ τοῦ στίχ. 227 παρατηροῦμεν, ὅτι τηροῦντες τὴν γραφὴν τῶν χειρογράφων εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ συντάξωμεν καὶ συμπληρώσωμεν βεβιασμένως καὶ ἀπιθάνως τὸ χωρίον ὧδε· Κεἰ μὲν φοβεῖται λέγειν τοὐπίκλημα ἀστὸς κατ' ἀστοῦ ὑπεξελὼν τὸν φόβον λεγέτω. Διὸ νομίζομεν, ὅτι πρέπει ἀντὶ τοῦ: *ὑπεξελὼν* νὰ γράψωμεν: *ὑπεξελεῖν*(1). Οὕτω δὲ τὸ χωρίον συντάσσεται φυσικῶς καὶ ἀβιάστως καὶ συμπληρουμένης τῆς ἀποσιωπήσεως, ἣν ἀναμφιλέκτως ἔχομεν ἐνταῦθα, ἔχει ὧδε· Κεἰ μὲν φοβεῖται ἀστὸς κατ' ἀστοῦ ὑπεξελεῖν τοὐπίκλημα, μὴ φοβείσθω.

Στίχ. 287.

ΑΛΛΟΥΚΕΝΑΡΓΟΙΣΟΥΔΕΤΟΥΤΕΓΡΑΞΑΜΗΝ

Μάτην πονοῦσιν οἱ ἑρμηνευταὶ πειρώμενοι νὰ ἑρμηνεύσωσι τὸν στίχον τοῦτον, ὡς ἔχει, δικαιολογίας ἐπινοοῦντες τοῦ μέσου: ἐπραξάμην, στίζοντες πρὸ αὐτοῦ καὶ χωρίζοντες αὐτὸ τῶν ἡγουμένων. Ἔχομεν φθορὰν τῆς γραφῆς, ὡς καὶ ὁ Wolff παραδέχεται, ἥτις ἀποκαθίσταται ὧδε·

ΑΛΛΟΥΚΕΝΑΡΓΟΙΣΟΥΔΕΤΟΔΕΓΟΙΗΣΑΜΗΝ

Ἤτοι· ἀλλὰ δὲν ἐθεώρησα ἀργὸν οὐδὲ τόδε, ἀλλὰ δὲν ἠμέλησα οὐδὲ τούτου.

Εἰκάζομεν δέ, ὅτι ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην τοῦ στίχου ἔδωκεν ἡ σύνταξις τοῦ ἐποιησάμην μετὰ τοῦ ἐμπροθέτου:

(1) Καὶ ὁ Bleydes εἴκασεν ὑπεξελεῖν, ἀλλὰ δι' ἄλλον λόγον, οὗ ἕνεκα καὶ τὸ ὀρθῶς ἔχον: Κεἰ μὲν φοβεῖται διορθοῖ εἰς: Καὶ μὴ φοβείσθω. Ἔτι δὲ καὶ ὁ Halm.

Digitized by Google

ἐν ἀργοῖς, ὅτι δηλ. τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ ἐνταῦθα μὴ ἐννοῶν ἀμαθής τις Βυζαντῖνος Γραμματικὸς ἑρμηνεύων ἢ μᾶλλον παρερμηνεύων τό: ἐποιησάμην παρέγραψεν τῇ ὄᾳ: ἐπραξάμην, νομίζων αὐτὸ ταὐτόσημον μὲν τῷ: ἐποιησάμην, σαφεστέραν δὲ δεικνύον τὴν ἔννοιαν τῆς φράσεως, ὕστερον δὲ τὸ πρὸς ἑρμηνείαν παρατεθὲν: ἐπραξάμην παρεισέφρησε καὶ ἔλαβε τὴν θέσιν τοῦ: ἐποιησάμην, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τοιαῦτα συνέβησαν, ὡς διδάσκει ἡ Παλαιογραφική.

Στίχ. 328. Πάντες γὰρ οὐ φρονεῖτ' ἐγὼ δ' οὐ μή ποτε
τἄμ' ὡς ἂν εἴπω μὴ τὰ σ' ἐκφήνω κακά.

Ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο εἶνε ἐφθαρμένον ἀναμφίλεκτον, ὅτι δὲ μείζονα φθορὰν ἐποιήσαντο αὐτῷ οἱ Κριτικοὶ διορθοῦντες ἀναμφιλεκτότατον. Ἡμεῖς νομίζομεν, ὅτι αὐτὸ διορθοῦται ἐλαφροτάτῃ μεταβολῇ, ἤτοι ἐὰν ἐν τῷ στίχ. 329 ἀντὶ τοῦ:

ΤΑΜΩΣΑΝΕΙΠΩ

γράψωμεν:

ΙΤΑΜΩΣΤΑΔΕΙΠΩ

Καὶ τὸ μὲν φρονεῖν ἐνταῦθα σημαίνει: γνωρίζειν, ὡς καὶ ἐν στίχ. 326, 316, 317 καὶ ἀλλαχοῦ, τοῦ δὲ ὅλου χωρίου ἡ ἔννοια κατὰ τὴν γραφὴν ταύτην εἶνε ἡ ἑξῆς· Μὲ παρακαλεῖτε πάντες, διότι πάντες δὲν γνωρίζετε· ἀλλ' ἐγὼ ὁ γνωρίζων οὐδέποτε καὶ κατ' οὐδένα λόγον μετὰ παρρησίας (ἀσυστόλως, ἀνυποστόλως) θὰ εἴπω ταῦτα (τὰ τοῦ φόνου), ἵνα μὴ φανερώσω τὰς κακὰς πράξεις σου (τὰ ἐγκλήματά σου, τὰς κακουργίας σου). Λέγει δηλ. Ἀλλ' ἐγὼ ὁ γνωρίζων δυσκολεύομαι νὰ ὁμιλήσω μετὰ παρρησίας, διότι, ἐὰν ὁμιλήσω μετὰ παρρησίας, θὰ φανερώσω τὰς κακουργίας σου.

Στίχ. 478. . . πέτρας, ὡς ταῦρος,
μέλεος μελέῳ ποδὶ χηρεύων.

Ὅτι ὁ στίχος 478 νοσεῖ, παρετηρήθη πρὸ πολλοῦ, ὡς δείκνυσιν ἡ ἐν τοῖς χειρογράφοις ἤδη γενομένη διόρθωσις τοῦ: *πέτρας ὡς ταῦρος* εἰς: *πετραῖος ὁ ταῦρος*.

Digitized by Google

Ἀλλ' οὔτε ἡ διόρθωσις αὕτη εἶνε ὀρθή· διότι ὁ σχολιαστής, ὅστις, ὡς πεπείσμεθα, εἶνε ἀρχαῖος καὶ εἶχε τὴν γνησίαν γραφήν, παρατηρεῖ· «Οἰκεῖα δὲ ταῦτα τὰ ὀνόματα ἄντρα καὶ *πέτραι*..»· διότι τὸ ἄρθρον οὐδαμῶς ἁρμόζει ἐνταῦθα καὶ διότι τὸ μέτρον, οὗ χάριν μᾶλλον ἢ τῆς ἐννοίας γίνεται ἡ διόρθωσις αὕτη, δὲν θεραπεύεται ἐντελῶς, διότι, ἐν ᾧ ἡ τελευταία συλλαβὴ τοῦ ἐν τῇ στροφῇ ἀντιστοίχου στίχου εἶνε μακρὰ (νωμᾶν), ἐν τῷ 478 στίχῳ καὶ μετὰ τὴν διόρθωσιν μένει βραχεῖα· οὔτε ἡ τοῦ Dorville προτείνοντος: *ἄτε* ἀντὶ τοῦ: ὡς, διότι καὶ οὕτω τὸ μέτρον δὲν θεραπεύεται καὶ διότι, ἂν πιστεύσωμεν τῷ Wolff, τό: *ἄτε* δὲν εἶνε Ἀττικὸν ἐπὶ τοιαύτης χρήσεως.

Ἀλλ' ἐκτὸς τούτων καὶ ὁ ἑπόμενος στίχος εἶνε βεβλαμμένος, διότι τό: *μέλεος μελέῳ ποδὶ* εἶνε ἀνοητότατον. Ἀντὶ δὲ νὰ πονῶμεν ματαίως καταδεικνύντες τὰ ἄτοπα τῆς γραφῆς τοῦ στίχου τούτου παρατίθεμεν τὴν παρατήρησιν τοῦ σχολιαστοῦ, ἥτις ὑποδηλοῖ ἀρκούντως τὴν ὀρθὴν γραφὴν τοῦ στίχου τούτου καὶ τοῦ ἡγουμένου καὶ ἥτις δὲν ἐμελετήθη καὶ ἐξετιμήθη, ὡς φαίνεται, δεόντως ὑπὸ τῶν κριτικῶν. Ὁ σχολιαστὴς λέγει· «Ἐκεῖνος ὁ πεφονευκὼς πανταχοῦ κρυπτόμενος οὐ βούλεται ἑαυτὸν ἐμφανίσαι. Τὸ δὲ ἐξιχνεύειν ἐπήγαγε καὶ τὰ ἄλλα ὀνόματα τροπικῶς, *ὡς ἐπὶ ἄγρας ταύρων τῶν ὑπὸ πάντων ζητουμένων καὶ ὥσπερ ἐν ὕλῃ κεκρυμμένων*. Οἰκεῖα δὲ ταῦτα τὰ ὀνόματα ἄντρα καὶ *πέτραι*». Ταῦτα δὲ δηλοῦντα, ὅτι ὁ σχολιαστὴς εἶχε διάφορον τῆς περισωζομένης γραφῆς, καθ' ἣν ὁ χορὸς εἰκάζων, ὅτι ὁ φονεὺς κρύπτεται ἐν δάσεσι καὶ σπηλαίοις, παρέβαλλεν αὐτὸν πρὸς κυνηγὸν φοιτῶντα ὑπ' ἀγρίαν ὕλαν ἀνά τ' ἄντρα καὶ πέτρας πρὸς ἄγραν ταύρων, κατ' ἀκολουθίαν παρέβαλλε τὸν φονέα πρὸς θηρευτὴν ταύρων καὶ οὐχὶ πρὸς ταῦρον φοιτῶντα εἰς τοιαῦτα μέρη, ὑποδείκνυσι σύναμα, τίς ἡ ὀρθὴ γραφὴ τῶν στίχων τούτων.

Ἑπόμενοι λοιπὸν τῷ σχολιαστῇ, τῇ ἀπαιτήσει τοῦ μέτρου καὶ τοῖς διδάγμασι τῆς Παλαιογραφικῆς ἀντὶ τοῦ:

ΠΕΤΡΑΣΩΣΤΑΥΡΟΣ
ΜΕΛΕΟΣΜΕΛΕΩΙΠΟΔΙΧΗΡΕΥΩΝ

Digitized by Google

γράφομεν: ΠΕΤΡΑΣΩΣΤΑΥΡΟΥΣ
ΜΕΛΕΟΣΜΕΛΕΩΙΠΟΔΙΘΗΡΕΥΩΝ

Ἡ ἔννοια δὲ ἀπὸ τοῦ στίχ. 476 εἶνε ἡ ἑξῆς· διότι συχνάζει εἰς τἄγρια δάση καὶ εἰς τὰ σπήλαια καὶ εἰς τοὺς βράχους ὁ φονεύς, ὡς ἄθλιος κυνηγὸς ταύρων κυνηγῶν μὲ ἄθλιον πόδα. Περὶ δὲ τοῦ: ὡς παρατηροῦμεν, ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἀναμφιλέκτως ὁμοιωματικὸς σύνδεσμος, ἀφίεται δὲ τῷ δεινοτάτῳ κριτικῷ καὶ γραμματικῷ κ. Κόντῳ ν' ἀποδείξῃ, ἐὰν ὁ ὑπὸ τοῦ Dorville προταθεὶς: ἅτε ἔχῃ ὀρθῶς ἐνταῦθα κατὰ τὴν χρῆσιν τῶν Ἀττικῶν.

Στίχ. 485. Οὔτε δοκοῦντ' οὔτ' ἀποφάσκονθ'· ὅ,τι λέξω δ', ἀπορῶ.

Οὔτε ἡ γραφὴ αὕτη εἶνε ὀρθὴ οὔτε ἡ τοῦ Bleydes εἰκασία: *ἀπαρέσκονθ'* ἀντὶ τοῦ: *ἀποφάσκονθ'* ἀποδείκνυται.

Περὶ τῆς γραφῆς τῶν χειρογράφων παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς· Ὅτι τό: *ἀποφάσκονθ'* οὐδαμῶς ἁρμόζει ἐνταῦθα, διότι ἀποβαίνει ἐντελῶς ἀνερμήνευτον. Δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἐτέθη ἀντὶ τοῦ: *ἀποδοκοῦνθ'*, ὡς ὁ σχολιαστὴς ἑρμηνεύων «οὔτε πιστὰ οὔτ' ἄπιστα» πράττει, οὔτε ὅτι τό: *δοκοῦντ'* ἐτέθη ἀντὶ τοῦ: *καταφάσκοντ'*, ὡς ἔνιοι νομίζουσι, διότι οὐ μόνον ἀπίθανα καὶ ἀναπόδεικτα εἶνε ταῦτα, ἀλλὰ καὶ παρέχουσιν ἔννοιαν ἀσύμφωνον τοῖς ἑπομένοις· διότι καὶ τό: *οὔτε δοκοῦντ' οὔτ' ἀποδοκοῦνθ'* καὶ τό: *οὔτε καταφάσκοντ' οὔτ' ἀποφάσκονθ'* = ἀβέβαια, ἀμφίβολα· τοιαύτην δὲ γνώμην δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἐκφράζει ἐνταῦθα ὁ χορός, διότι ἀντίκειται τῇ κατωτέρω ὑπ' αὐτοῦ ἐκφερομένῃ ἐν στίχ. 489—495, ἔνθα λέγων· Οὐδεμία ἔρις ὑπῆρξε μεταξὺ τῶν Δαβδακιδῶν καὶ τοῦ Οἰδίποδος, καθόσον ἐγὼ γνωρίζω, ᾗ τεκμηρίῳ χρώμενος νὰ ἐπιδοκιμάσω τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ μάντεως, ὅτι ὁ Οἰδίπους εἶνε ὁ φονεὺς τοῦ Λαΐου ἀποφαινόμενος παρὰ τὴν ὑπόληψιν παντὸς τοῦ δήμου, ὅτι ὁ τύραννος εἶνε χρηστὸς καὶ ἀγαθὸς ἀνήρ, δείκνυσιν, ὅτι δὲν θεωρεῖ *ἀμφιβόλους* καὶ *ἀβεβαίους* τὰς ἀποκαλύψεις τοῦ μάντεως, ἀλλ' *ἀπιθάνους καὶ ἀπαραδέκτους*. Αὕτη δὲ εἶνε ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία τῶν στίχων τούτων, ὡς καὶ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ ἀρχ. σχολιαστοῦ· α' Ἀντὶ τοῦ: τίνος πράγματος κρίσει χρώ-

Digitized by Google

μενος τοῖς λεγομένοις πιστεύσω κατὰ Οἰδίποδος; »,(1) συνοψίζοντος ἐν ταύτῃ τὴν ἔννοιαν πάντων τῶν στίχων τούτων, ἐξάγεται. Σφάλλεται δὲ ὁ Wolff θεωρῶν τὰ τοῦ σχολιαστοῦ ὡς ἑρμηνείαν μόνον τῶν ἐκπεσουσῶν τοῦ κειμένου λέξεων καὶ συμπληρῶν: *πίστιν παρέχων.*

Περὶ δὲ τῆς διορθώσεως τοῦ Bleydes: *ἀπαρέσκονθ'* ἀντὶ τοῦ: *ἀποφάσκονθ'* παρατηροῦμεν, ὅτι καὶ κατὰ τὴν γραφὴν ταύτην προέρχεται ἔννοια ἀσύμφωνος τοῖς ἑπομένοις, ἐν οἷς, ὡς εἴδομεν, ὁ χορὸς δείκνυται θεωρῶν τὰ τοῦ μάντεως *ἀπίθανα καὶ ἀπαράδεκτα* καὶ οὐχὶ *ἀπίθανα καὶ ἀρεστά* (ἀσπαστά, ἀποδεκτά).

Ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι ἀντὶ τοῦ:

ΟΥΤΑΠΟΦΑΣΚΟΝΘ

ἦν γεγραμμένον:

ΟΥΤΕΓΑΡΕΣΚΟΝΘ

Διότι κατὰ τὴν γραφὴν ταύτην ὁ χορὸς ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς 6' στροφῆς λέγει· θαυμάσια (ἐκπληκτικά, παράδοξα) τῇ ἀληθείᾳ, θαυμάσια ἀνακυκᾷ (ἐκσφενδονίζει) ὁ σοφὸς μάντις οὔτε πιθανὰ (εὔλογα) οὔτε (κατ' ἀκολουθίαν) βεβαίως ἀρεστὰ (ἀσπαστά, ἀποδεκτά)· κατ' ἀκολουθίαν λέγει· *δὲν παραδέχομαι ταῦτα, διότι εἰσὶν ἀπίθανα,* ἄρα λέγει τοιαῦτα, οἷα καὶ ἐν τοῖς ἑπομένοις ἐν τρισὶ χωρίοις. Διότι ἐν μὲν τοῖς στίχοις 489—495, ὡς εἴπομεν, λέγει, ὅτι δὲν ἀποδέχεται τὰ τοῦ μάντεως, ἀναφέρων καὶ τὸν λόγον, ἐν δὲ στίχ. 505 λέγει· Ἀλλ' ἐγὼ τοὐλάχιστον οὐδέποτε πρὶν ἴδω τοὺς λόγους μεμφομένων ἀποδεικνυομένους ἤθελον συνομολογήσῃ, παραδεχθῇ αὐτοὺς καὶ ἐν στίχ. 510 λέγει· Τὸ κατ' ἐμὲ οὐδέποτε καταγνώσομαι τοῦ Οἰδίποδος κακίαν (ἀλλὰ πάντοτε θὰ θεωρῶ αὐτὸν χρηστὸν καὶ ἀγαθόν).

Στίχ. 487. Πέτομαι δ' ἐλπίσιν οὔτ' ἐνθάδ' ὁρῶν οὔτ' ὀπίσω.

Τὸ χωρίον τοῦτο, ὡς ἔχει, διττῶς δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ἢ οὔ-

(1) Κακῶς γράφεται ἄνευ ἐρωτηματικοῦ ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ σχολιαστοῦ.

Digitized by Google

τω· Πετῶ δὲ ὑπὸ ἐλπίδων οὐδαμοῦ ἀποβλέπων, οὐδὲν ἐξετάζων ἢ οὕτω· Πετῶ δὲ ὑπὸ ἐλπίδων οὔτε εἰς τὸ παρὸν οὔτε εἰς τὸ παρελθὸν [1]) (οὔτε εἰς τὸ μέλλον) ῥίπτων βλέμμα καὶ ἐξετάζων περὶ τοῦ φόνου τοῦ Λαΐου καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ μάντεως ἀποδόσεως αὐτοῦ τῷ Οἰδίποδι.

Ἀλλὰ κατὰ μὲν τὴν πρώτην ἑρμηνείαν τὸ χωρίον τοῦτο παρέχει ἔννοιαν *ἄτοπον*, διότι παρίστανται *οἱ Θηβαῖοι γέροντες ἐλπίζοντες ἀνεξετάστως, ἄνευ λόγου*, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν καὶ *ἄτοπον* (διὰ τὸν αὐτὸν βεβαίως λόγον) καὶ *ἀντιφατικὴν* τῇ ἀμέσως ἐπιφερομένῃ αἰτιολογίᾳ, καθ' ἣν ὁ χορὸς ἠρεύνησεν ἐν τῇ ἑαυτοῦ μνήμῃ τό τε παρελθὸν καὶ παρόν.

Ἐκ τούτων πειθόμεθα, ὅτι ἡ γραφὴ τοῦ στίχου τούτου εἶνε ἠλλοιωμένη. Νομίζομεν δέ, ὅτι τῆς ἀληθοῦς γραφῆς ἐπιτυγχάνομεν γράφοντες·

ΠΕΤΟΜΑΙΔΕΛΠΙΣΙΝΟΥΤΕΝΘΑΔΟΡΑΝΟΥΤΟΠΙΣΩ (τὸν μάντιν)

Ἐνταῦθα τό: *ὁρᾶν* σημ. μαντικῶς ὁρᾶν, μαντεύεσθαι. Καὶ τὸ μέν: *ἐνθάδε* σημ. ἐν τούτῳ τῷ ἀντικειμένῳ, ἐν τῷ ζητήματι τοῦ φόνου τοῦ Λαΐου, περὶ οὗ τανῦν πρόκειται, περὶ οὗ ποιεῖται τὰς ἀποκαλύψεις ὁ μάντις, τὸ δέ: *ὀπίσω* κατά τε τὸν σχολιαστὴν καὶ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον σημ. ἐν τῷ παρελθόντι, ἐν τοῖς προηγουμένοις τοῦ φόνου. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου τούτου εἶνε ἡ ἑξῆς· Πετῶ δ' ὑπὸ ἐλπίδων, ὅτι ὁ μάντις οὔτε τὰ τοῦ φόνου μαντεύεται καλῶς οὔτε τὰ προηγούμενα αὐτοῦ.

Ταύτην δὲ τὴν γραφὴν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ χωρίου τούτου ὑποστηρίζουσι τὰ ἑπόμενα, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς σχετίσεως αὐτοῦ πρὸς αὐτά· διότι ὁ χορὸς λέγει· Ἐπειδὴ οὐδέποτε ἔμαθον, ἐὰν ὑπῆρξεν ἔρις μεταξὺ τῶν Λαβδακιδῶν καὶ τοῦ Οἰδίποδος, ἐλπίζω, ὅτι ὁ μάντις δὲν μαντεύεται καλῶς τὰ παρελθόντα, τὰ προηγούμενα τοῦ φόνου· καί· Ἐπειδὴ ἔρις δὲν ὑπῆρξεν, ὁ δὲ Οἰδίπους

(1) Τὸ: ὀπίσω δὲν ἔχει ἐνταῦθα τὴν σημασίαν: εἰς τὸ μέλλον, ἀλλά, ὡς ἀποδειχθήσεται ἀριδήλως ἐν τοῖς ἑπομένοις, σημαίνει: εἰς τὸ παρελθόν, ὡς καὶ ὁ σχολιαστὴς δέχεται. Ἀλλ' ἐνταῦθα, ἐπειδὴ εἶνε ἀδιάφορον, μεταχειριζόμεθα καὶ τὴν σημασίαν ἐκείνην.

Digitized by Google

εἶνε χρηστὸς καὶ ἀγαθὸς ἀνὴρ κατὰ τὴν πάνδημον φήμην, ἐλπίζω, ὅτι ὁ μάντις δὲν μαντεύεται καλῶς τὰ τοῦ φόνου.

Ὅτι δὲ ὁ χορὸς μικρὸν σεβασμὸν τρέφει πρὸς τὴν μαντικὴν ἱκανότητα τοῦ Τειρεσίου, ἀποδείκνυται καὶ ἐξ ὅσων γενικῶς περὶ πάντων τῶν μάντεων λέγει ἐν τοῖς ἑπομένοις, ἐν ὅλῃ τῇ 6' ἀντιστροφῇ τοῦ στασίμου τούτου· (στίχ. 498—512)

Στίχ. 543. Οἶσθ' ὡς ποίησον; . . . . . .

Τὸν παρὰ τοῖς δραματικοῖς εὔχρηστον τοῦτον τρόπον ἐκφράσεως προτροπῆς ἡ συμβουλῆς διέσωσεν ἀπαράλλακτον ἡ καθωμιλημένη. Τό: οἶσθ' ὡς ποίησον; ἐν αὐτῇ λέγεται· Ξέρεις πῶς κάμε; τό: παρ' Εὐριπίδῃ ἐν Ἑκάβῃ στίχ. 229· Οἶσθ' οὖν ὃ δρᾶσον; κατ' αὐτὴν λέγεται· Ξέρεις λοιπὸν τί (ἢ ποιό)κάμε; καὶ τὸ τοῦ Σοφ. (Οἰδ. ἐπὶ Κολ. 75)· Οἶσθ', ὦ ξένε, ὡς νῦν μὴ σφαλῇς = Ξέρεις, ξένε, πῶς τώρα νὰ μὴ σφάλῃς; καὶ τἄλλα ὡσαύτως.

Ταῦτα ἔκρινα δέον νὰ σημειώσω ἐνταῦθα, ἐπειδὴ παρετήρησα, ὅτι καὶ ἐν συντακτικοῖς καὶ ἐν σχολίοις ὑφ' Ἑλλήνων συντεταγμένοις ἐξ ἀγνοίας δὲν μνημονεύεται, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς φράσεως ταύτης τῶν δραματικῶν, ἡ ὁμοιοτάτη χρῆσις αὐτῆς ἐν τῇ καθωμιλημένῃ, δι' ἧς ἐννοεῖται κάλλιστα καὶ ἑρμηνεύεται ἀκριβέστατα ἡ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις.

Στίχ. 567. Παρέσχομεν, πῶς δ' οὐχί; κοὐκ ἠκούσαμεν.

Ἀντὶ τοῦ πλημμελοῦς: *παρέσχομεν* νομίζομεν, ὅτι πρέπει νὰ γράψωμεν: *ἆρ' ἔσχομεν* καὶ νὰ θέσωμεν ἐρωτηματικὸν μετ' αὐτὸ ἤτοι·

Ἆρ' ἔσχομεν; πῶς δ' οὐχί; κοὐκ ἠκούσαμεν.

Παρατηρητέα δ' ἐνταῦθα ἡ ζωηρὰ ἔκπληξις τοῦ Κρέοντος ἡ ἐκδηλουμένη διὰ τῆς χρήσεως ἐν τῇ ἀποκρίσει τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ἐρωτήσει ῥήματος καὶ διπλῇ ἐρωτήσει·

Ἀλλ' οὐκ ἔρευναν τοῦ θανόντος ἔσχετε;
Ἆρ' ἔσχομεν; πῶς δ' οὐχί; κοὐκ ἠκούσαμεν.

Στίχ. 572. Ὀθούνεκ', εἰ μὴ σοὶ ξυνῆλθε, τὼς ἐμὰς
οὐκ ἄν ποτ' εἶπεν Λαΐου διεφθορέας.

Digitized by Google

Οἱ στίχοι οὗτοι, ὡς ἔχουσιν, ἐκιδέχονται διττὴν ἑρμηνείαν ἢ ταύτην· Ὅτι, ἐὰν δὲν ἐλάμβανε συνέντευξιν μετὰ σοῦ, τὸν ὑπ' ἐμοῦ ἐκτελεσθέντα φόνον τοῦ Λαΐου οὐδέποτε θὰ ἐφανέρωνε, συνταττόμενοι δηλ. οὕτω· Ὀθούνεκ', εἰ μὴ σοὶ ξυνῆλθε, τὰς ἐμὰς διαφθορὰς Λαΐου οὐκ ἄν ποτ' εἶπεν· ἢ ταύτην· Ὅτι, ἐὰν μὴ ἐλάμβανε συνέντευξιν μετὰ σοῦ, τὸν ἐμὸν φόνον οὐδέποτε θὰπέδιδεν εἰς τὸν Λαΐον, συνταττόμενοι δηλ. οὕτω· Ὀθούνεκ', εἰ μὴ σοὶ ξυνῆλθε, τὰς ἐμὰς διαφθορὰς οὐκ ἄν ποτ' εἶπε Λαΐου (διαφθοράς). Ἀλλ' ἐπειδὴ τοιαύτη ἔννοια οὐδαμῶς ἁρμόζει ἐνταῦθα καὶ ἐπειδὴ δὲν δυνάμεθα νὰ ἑρμηνεύσωμεν· Ὅτι, ἐὰν δὲν ἐλάμβανε μετὰ σοῦ συνέντευξιν, οὐδέποτε θὰπέδιδε τὸν φόνον τοῦ Λαΐου εἰς ἐμέ, ὡς ποιοῦσι τινές, συντάττοντες· Ὀθούνεκ', εἰ μὴ σοὶ ξυνῆλθε, τὰς Λαΐου διαφθορὰς οὐκ ἄν ποτ' εἶπεν ἐμάς, διότι τὸ ἐμὰς δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ τοῦ ἐνάρθρου οὐσιαστικοῦ: τὰς διαφθορὰς καὶ ν' ἀποδοθῇ ὡς κατηγορηματικὸς προσδιορισμὸς τοῦ: διαφθοράς, ἐπειδὴ ἡ θέσις αὐτοῦ μεταξὺ τοῦ ἄρθρου: τὰς καὶ τοῦ μετ' αὐτοῦ συναπτομένου οὐσιαστικοῦ: διαφθορὰς καὶ μάλιστα ἡ ἀμέσως μετὰ τὸ ἄρθραν: τὰς θέσις αὐτοῦ οὐδαμῶς ἐπιτρέπουσι τοῦτο, ἀλλ' ὀφείλει νὰποδοθῇ ὡς ἐπιθετικὸς προσδιορισμὸς τοῦ: διαφθορὰς καὶ νὰ συνταχθῇ: τὰς ἐμὰς διαφθορὰς, παραδεχόμεθα ὅτι ὁ στίχος 572 ὑπέστη ἀλλοίωσιν καὶ ὅτι ἐν τῇ θέσει τοῦ ἄρθρου: ΤΑϹ ὑπῆρχεν ἡ μετοχή: ΦΘΑϹ, ἥτις φθορᾷ χειρογράφων καὶ ἀμαθείᾳ καὶ ἀμβλυωπίᾳ βιβλιογράφων μετετυπώθη εἰς τὸ ἄρθρον: ΤΑϹ. Διὸ γραπτέον·

Ὀθούνεκ', εἰ μὴ σοὶ ξυνῆλθε φθάς, ἐμὰς
οὐκ ἄν ποτ' εἶπεν Λαΐου διαφθορὰς.

καὶ ἑρμηνευτέον· Ὅτι, ἐὰν μὴ ἐλάμβανε μετὰ σοῦ συνέντευξιν προηγουμένως, οὐδέποτε θ' ἀπέδιδεν εἰς ἐμὲ φόνους Λαΐου.

Ὅτι δὲ τό: ἔφθη ξυνελθὼν λέγεται καί: ξυνῆλθε φθάς, οὐδαμῶς, νομίζομεν, εἶνε ἀναγκαῖον νὰποδείξωμεν.

Στίχ. 582. Ἐνταῦθα γὰρ δὴ καὶ κακὸς φαίνει φίλος.

Αἱ διδόμεναι τῷ στίχῳ τούτῳ ἑρμηνεῖαι ὑπὸ τοῦ Wunder, Schneidewin καὶ Nauck καὶ ἄλλων εἰσὶ πλημμελέστατα.

Digitized by Google

Οὐδαμῶς εἶνε ὀρθόν, ὅτι ὁ Οἰδίπους ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ λέγει, ὡς ὁ Wunder ἑρμηνεύει· «Ἐξ αὐτοῦ τούτου γίνεται φανερόν, ὅτι εἶσαι ἄπιστος φίλος, ὅτι θέλεις νὰ κοινωνῇς τῆς βασιλείας»· διότι οὐδεμία λογικὴ σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τούτων καὶ τῆς ἀποκρίσεως τοῦ Κρέοντος· διότι συμπληρουμένου τοῦ: *οὐκ* τοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἀποκρίσεως τοῦ Κρέοντος κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ταύτην καὶ συγκεφαλαιουμένης τῆς ἀποκρίσεως τοῦ Κρέοντος ὁ μὲν Οἰδίπους λέγει· Ἐξ αὐτοῦ τούτου γίνεται φανερόν, ὅτι εἶσαι ἄπιστος φίλος, διότι θέλεις νὰ κοινωνῇς τῆς βασιλείας, ὁ δὲ Κρέων ἀποκρίνεται· Δὲν γίνεται ἐκ τούτου φανερὸν κτλ., ἐὰν ἀναλογισθῇς, ὅτι μοὶ εἶνε αἱρετώτερον νὰ πολαύω τῶν ἀγαθῶν τῆς βασιλείας ἀμερίμνως καὶ ἀφόβως σοῦ βασιλεύοντος ἢ νὰ πολαύω αὐτῶν μετὰ μεριμνῶν καὶ φόβων ἐγὼ βασιλεύων. Ἐπειδὴ ἄρα μοὶ εἶνε αἱρετώτερον κτλ. δὲν γίνεται φανερὸν κτλ. Οὐδαμῶς ὀρθότερον ἑρμηνεύουσιν ὁ Schneidevin καὶ Nauck ἑρμηνεύοντες· Ἀκριβῶς διότι εἶσαι ὅμοιος ἡμῖν τοῖς δύο, εἶσαι ἄξιος μειζονος μομφῆς· διότι συμπληρουμένου τοῦ: *οὐκ* κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ταύτην καὶ συγκεφαλαιουμένης τῆς ἀποκρίσεως τοῦ Κρέοντος ὁ μὲν Οἰδίπους λέγει· Ἀκριβῶς διότι εἶσαι ὅμοιος ἡμῖν τοῖς δύο, εἶσαι ἄξιος μείζονος μομφῆς, ὁ δὲ Κρέων ἀποκρίνεται· Δὲν εἶμαι κτλ. ἐὰν ἀναλογισθῇς, ὅτι μοὶ εἶνε αἱρετώτερον κτλ. Ἐπειδὴ ἄρα μοὶ εἶνε αἱρετώτερον κτλ. δὲν εἶμαι κτλ. Τοιαῦται εἰσὶν καὶ αἱ ἄλλαι ἑρμηνεῖαι.

Οἱ ἑρμηνευταὶ παρηρμήνευσαν τὸ χωρίον τοῦτο, ἰδίως διότι δὲν ἐνόησαν τὴν σημασίαν τοῦ: *ἐνταῦθα* καὶ τοῦ: γάρ. Ἐν τῷ στίχ. τούτῳ τὸ μὲν γὰρ κεῖται βεβαιωτικῶς ἔχον *εἰρωνικῶς* βεβαιωτικὴν σημασίαν. Οὐδαμῶς δὲ δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ λάβωμεν τὸν γὰρ αἰτιολογικῶς, διότι τότε αἰτιολογεῖ παραλειφθεῖσαν πρότασιν ἢ τὴν πρότασιν· Ἐξισοῖ ἢ τήν: Οὐκ ἐξισοῖ. Ἀλλὰ οὐδαμῶς δυνάμεθα λογικῶς σκεπτόμενοι νὰ λάβωμεν τὰ ἐν τῷ 582 στίχῳ ὡς αἰτίαν, τὴν δὲ πρότασιν· Ἐξισοῖ ἢ· Οὐκ ἐξισοῖ ὡς αἰτιατόν. Ὁ Οἰδίπους δὲν ἀποκρίνεται, τί φρονεῖ περὶ τῆς ἐξισώσεως ταύτης, περὶ ἧς ἐρωτᾷ ὁ Κρέων, ἀλλά, ὡς δειχθήσεται ἀριδήλως ἐν τοῖς ἑπομένοις, καθάπτεται πικρῶς τῆς ἐξισώσεως ἐκεί-

Digitized by Google

νης, ἥν, ὡς ὑποπτεύει, ἐπιδιώκει ὁ ἀδελφὸς τῆς Ἰοκάστης. Τὸ δέ: *ἐνταῦθα* σημ. ἐν τούτῳ τῷ ἐξισοῦσθαι, ἐν τούτῳ τῷ ἀντικειμένῳ, ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἐξισώσεως, περὶ ἧς ὁ λόγος. Ἐκ δὲ τῶν ἐν αὐτῷ μορίων τὸ μέν: *καὶ* συναπτέον μετὰ τοῦ *ἐνταῦθα*, οὗ τὴν ἔννοιαν περιορίζει, τὸ δέ: *δὴ* μετὰ τοῦ: *γάρ*, εἰς ὃ παρέχει ἔμφασιν. Κατὰ ταῦτα ὁ Οἰδίπους ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ λέγει· Τῇ ἀληθείᾳ ἐν ταύτῃ ἀκριβῶς τῇ ἐξισώσει ἐμφανίζεσαι ἐπίβουλος συγγενής, ἐννοεῖ δὲ ταῦτα· Μὴ ἀρκούμενος ταύτῃ τῇ ἐξισώσει, ἣν ἔχεις, ἤτοι μὴ ἀρκούμενος ἀπολαύων τῶν ἀγαθῶν τῆς βασιλείας, ἀλλὰ θέλων νὰ ἐξισωθῇς, τέλεον αὐτοῖς γινόμενος σὺ αὐτὸς βασιλεύς, οὗ δύνασαι νὰ τύχῃς διὰ τῶν ἐκ τῆς συγγενείας ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιωμάτων σου, ἐπιβουλεύεσαι ἡμᾶς πειρώμενος διὰ συνωμοσιῶν, δολοφονιῶν καὶ τῶν τοιούτων νὰρπάσῃς τὸν θρόνον. Τὴν ἔννοιαν δὲ τοῦ λόγου τοῦ Οἰδίπ. δὲν ἐνόησαν μὲν οἱ ἑρμηνευταί, ἀλλ' ὁ Κρέων, ὁ «δεινὰ ἔπη πεποσμένος κατηγορεῖν αὐτοῦ τὸν Οἰδίποδα» (513, 514), ὁ μαθών, ἃ ἐν στίχ. 385—387 καὶ 399—400 εἶπεν ὁ Οἰδίπ., ἐνόησε πολὺ καλῶς καὶ πειρώμενος νὰποκρούσῃ τὴν μομφὴν ταύτην λέγει· Δὲν εἶνε ἀληθὲς τοῦτο, διότι ἐὰν σκεφθῇς, ὡς ἐγώ, θὰ ἴδῃς, ὅτι μοὶ εἶνε αἱρετώτερον νὰπολαύω τῶν ἀγαθῶν τῆς βασιλείας ἀφόβως καὶ ἀμερίμνως σοῦ βασιλεύοντος ἢ νὰπολαύω αὐτῶν μετὰ μεριμνῶν καὶ φόβων ἐγὼ βασιλεύων. Ὑπομιμνήσκομεν δέ, ὅτι ὅ,τι ὁ Οἰδίπ. ὑπαινίσσεται μόνον ἐνταῦθα περὶ τοῦ Κρέοντος, σαφῶς καὶ διαρρήδην ἐξέφρασε περὶ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἡγουμένοις ἐν στίχ. 385—387 καὶ 399—400. Ὁ Οἰδίπους ὑποπτεύει, ὅτι ὁ Κρέων ἐπιβουλεύει τῆς ζωῆς τῶν συγγενῶν βασιλέων σκεπτόμενος, ὅτι οὗτος ὡς ἐπίδοξος διάδοχος τοῦ ἄπαιδος Λαΐου ἔπεισε τινάς, ὅπως φονεύσωσιν αὐτὸν καὶ ὅτι διὰ τοῦτο δὲν ἀνεκαλύφθη ὁ φονεὺς καὶ ὅτι οὗτος ὁ προτείνας αὐτῷ νὰ προσκαλέσῃ τὸν μάντιν συνεννοηθεὶς ἔπεισεν αὐτόν, ὅπως ἀποδώσῃ αὐτῷ (τῷ Οἰδίποδ) τὸν φόνον τοῦ Λαΐου, ἵνα ἐκβληθέντος κατὰ τὸν χρησμὸν τῆς χώρας λάβῃ τὸν θρόνον ὡς κηδεμὼν τῶν ἀνηλίκων τέκνων αὐτοῦ.

Ἐν τέλει δὲ παρατηροῦμεν, ὅτι κακῶς μὲν ὁ Heinsoetd ἐν στίχ. 583 διορθοῖ τό: *ἐγὼ* εἰς: *ἔχω*, πλημμελῶς δὲ ὁ Wolff

Digitized by Google

ἐκ τοῦ: σαυτῷ συμπληροῖ τό: ὡς ἐγὼ διὰ τοῦ: ὡς ἐγώ σοι, διότι ὀρθῶς συμπληροῦται: ὡς ἐγὼ ἐμαυτῷ (δίδωμι λόγον).

Στίχ. 639. Ὄμαιμε, δεινά μ' Οἰδίπους, ὁ σὸς πόσις,
δρᾶσαι δικαιοῖ δυοῖν ἀποκρίνας κακοῖν,...

Τὸ ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν στίχων τούτων *δυοῖν* πρέπει νὰ λάβωμεν ἐν συνιζήσει· ἀλλ' ἐπειδή, ὡς παρετηρήθη, ἡ συνίζησις παρὰ Σοφοκλεῖ δὲν ἀπαντᾷ, διορθοῦσιν ὁ μὲν Dindorf·

δρᾶσαι δικαιοῖ, θἄτερον δυοῖν κακοῖν,...

ὁ δὲ Bellermann·

δρᾶσαι δικαιοῖ, δεῖν', ἀποκρίνας κακοῖν,...

Ἀλλ' ἐκ τῶν διορθώσεων τούτων ἡ μὲν τοῦ Dindorf εἶνε τολμηρά, ἡ δὲ τοῦ Bellermann ἀποκρουστέα διὰ τὴν ἐπανάληψιν τοῦ: *δεινά*, ὅπερ ἠδύνατο μὲν νὰ ἐπαναληφθῇ, ἀλλὰ χάριν ἐμφάσεως· πλὴν ἀλλ' ὅμως δὲν ἐπιτυγχάνεται τοιοῦτόν τι ἐνταῦθα, ἐπειδὴ τό: *δεινὰ* ἐπαναλαμβάνεται ἐκτεθλιμμένον ἐν τῷ 640 στίχῳ. Ὡς ἐκτεθλιμμένον δὲ καὶ ἐν μέσῳ κομμάτων κείμενον οὐδεμίαν *ἔμφασιν* ἀλλὰ μᾶλλον *ἀτορίαν* παρέχει.

Εἰκάζομεν, ὅτι ἀντὶ τοῦ: ΔΥΟΙΝ ἦν γεγραμμένον: ΤΟΙΝΔ

ΔΡΑCΑΙΔΙΚΑΙΟΙΤΟΙΝΔΑΠΟΚΡΙΝΑCΚΑΚΟΙΝ

ἤτοι: Κρίνει δίκαιον νὰ προξενήσῃ εἰς ἐμὲ δεινὰ ἐκλέξας ἐκ τῶν κακῶν τούτων ἢ κτλ.

Ἡ διόρθωσις αὕτη οὔτε τολμηρὰ εἶνε, τοὐναντίον ὑποστηρίζεται ὑπὸ τῆς Παλαιογραφικῆς, οὔτε προσκρούει τινί, ὡς νομίζομεν.

Στίχ. 644. Μὴ νῦν ὀναίμην, ἀλλ' ἀραῖος, εἴ σέ τι κλπ.

Οὐδόλως εἶνε ὀρθόν, ὅτι τὸ μακρὸν χρονικὸν: *νῦν* κεῖται ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ βραχέος συλλογιστικοῦ: *νυν* διὰ τὸ μέτρον, διότι οὐδὲ ἡ ἔννοια τούτου ἁρμόζει ἐνταῦθα. Ἀντὶ τοῦ: ΝΥΝ ἦν γεγραμμένον, νομίζομεν: ΜΗΝ, δι' οὗ καὶ ἔννοιαν ἁρμόζουσαν ἔχομεν ἐνταῦθα καὶ τῷ μέτρῳ δὲν προσκρούομεν. Γνωστὸν δ' εἶνε, ὅτι *συνήθως* τὸ: *μὴν* τίθεται ἐπὶ εὐχῶν.

Digitized by Google

Στίχ. 740. Μήπω μ' ἐρώτα· τὸν δὲ Λάϊον φύσιν
τίν' εἶχε, φράζε, τίνα δ' ἀκμὴν ἥβης ἔχων;

Ἐκ τῶν πολλῶν εἰκασιῶν, αἳ μέχρι τοῦδε ἐγένοντο πρὸς διόρθωσιν τῆς ἀναμφιλέκτως πλημμελοῦς γραφῆς τῶν χειρογράφων τοῦ στίχου 741, οὐδεμία εἶνε ἐπιτυχής. Τούτου δ' αἰτία εἶνε, ὅτι οὐδεὶς τῶν ἐπιχειρησάντων νὰ διορθώσωσι τὸ χωρίον τοῦτο κριτικῶν διέγνω, ποῦ ἔγκειται ἡ βλάβη. Τὸ χωρίον διορθοῦται κάλλιστα, ὡς νομίζομεν, ἂν ἀντὶ τοῦ:

ΤΙΝΑΔΑΚΜΗΝΗΒΗϹΕΧΩΝ

γράψωμεν·

ΤΙΝΑΚΟΜΗΝΒΕΒΗΚΕΧΩΝ

Μετὰ τὴν διόρθωσιν ταύτην παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς· Ὅτι ἔχομεν ἐρώτησιν περὶ τῆς *κόμης* τοῦ Λαΐου· ὅθεν ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν *περὶ κόμης*· Ὅτι ἐρωτᾶται τίνα κόμην εἶχεν ὁ Λάϊος, *ὅταν ἔβη εἰς Δελφούς*. Καὶ ὑπομιμνήσκομεν, ὅτι δὲν ἠδύνατο ὁ Οἰδίπους νὰ ἐρωτήσῃ οὔτε περὶ τῆς ἡλικίας οὔτε περὶ τῆς κόμης τοῦ Λαΐου *ἁπλῶς*, ἀλλ' ὤφειλε νὰ προσθῇ τοῦτο. Ὅθεν κατὰ μὲν τὴν διόρθωσιν ταύτην ἡ ἐρώτησις γίνεται, ὡς ἀπαιτεῖται, κατὰ δὲ τὴν γραφὴν τῶν χειρογράφων καὶ κατὰ τὰς ἄλλας διορθώσεις καὶ κατὰ τοῦτο ἐλλιπῶς καὶ κατ' ἄλλα, ἃ παραλείπομεν συντομίας χάριν, πλημμελῶς· καὶ τρίτον· Ὅτι αἱ ἐρωτήσεις τοῦ Οἰδίποδος γίνονται ἀσυνδέτως, ὅπερ δείκνυσι *τὴν ταραχὴν* καὶ *τὸ ἀνυπόμονον* τοῦ τυράννου.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Γ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ.
(ἀπόφοιτος τῆς φιλολογίας).

Digitized by Google

QUAESTIONUM CICERONIANARUM.

PARS III.

De Oratore II § 6

«talem vero existere eloquentiam, qualis fuit in Crasso «et Antonio, non cognitis rebus omnibus [, quae ad «tantam prudentiam pertinerent], tantamque dicendi «copiam, quanta in illis fuit, non potuisse confirmo».

Novissimi editores comma post *pertinerent* omittunt, ut *tantam prudentiam tantamque dicendi copiam* coniungi velle videantur. Quae ratio perversissima est. Quis enim ferret Ciceronem haec balbutientem: «non potuit *talis eloquentia* existere non cognitis omnibus rebus quae ad *talem eloquentiam* (hoc est enim *dicendi copia*) pertinerent»? Imo nexus orationis hic est: «talem vero existere eloquentiam, qualis fuit in Crasso et Antonio, tantamque dicendi copiam, quanta in illis fuit, non potuisse confirmo». Deinde quae verba uncinis inclusi spuria iudico. Neque enim homo sanus, nedum Cicero, sic loqui potuit. Crassus Antoniusque cognorant omnes res, quae ad tantam prudentiam, h. e. ad tot tantarumque rerum scientiam, quanta in illis fuit, pertinebant; hoc est aliis verbis; cognorant omnes res, quas cognorant. Addidit haec qui nimium putaret omnium rerum cognitionem in Crasso et Antonio fuisse affirmari. At hoc ipsum Ciceronem voluisse ex eis, quae proxime antecedunt, apparet.

§ 9

«*Quod hoc* etiam spe aggredior maiore *ad probandum*, «quia non de Ser. Galbae aut C. Carbonis eloquentia

Digitized by Google

«scribo aliquid,. . . . . sed edo haec eis cognoscenda, «qui eos ipsos, de quibus loquor, saepe audierunt».

Quod referendum est necessario ad ea quae proxime antecesserunt: «ut, cum etiam nunc vivam illorum memoriam teneremus, hanc immortalem redderem, si possem». At hoc non *probandum* erat, sed efficiendum. Quod cum intellegeret Bakius verba *ad probandum* delevit. Pideritius autem, qui haec retinuit, sic enarrat: «Cicero hofft dass man *die Wahrheit* seiner Darstellung . . . . .um so eher anerkennen werde u. s. w» rectissime, si scriptum exstaret *ad verum probandum*, quod ipsum reponendum censeo. Sed etiam initio huius loci aliquid mutandum puto, ut et sententiae aptius nectantur, et oratio sine ullis salebris fluat. Sic igitur totum locum refinxerim:

Quo etiam spe aggredior maiore ad *verum* probandum.

Quo est = quod etiam nunc vivam illorum memoriam tenemus. Postquam ex *quo* factum est *quod*, addidit aliquis demonstrativi pronominis ablativum *(hoc)*, quem in hac orationis forma Latinitatis ratio postulare videbatur.

§ 17

«ex omnibus Latinis verbis huius verbi vim vel maxi«mam esse putavi. [Quem enim nos ineptum vocamus, «is mihi videtur ad hoc nomen habere ductum, quod «non sit aptus, idque in sermonis nostri consuetudine «perlate patet.]»

Haec vocabuli q. e. *ineptus* notatio quid ad illud confirmandum valeat, quod Crassus dixerat, vim huius verbi vel maximam esse, minime video, et verba «idque. . .patet» prorsus idem sonant, quod illa: «huius

Digitized by Google

verbi vim vel maximam esse putavi». Itaque totum hunc locum a docto lectore, qui se haec alibi legere meminisset, propter similitudinem cum nostris in margine adscriptum a librariis postea in orationis seriem receptum esse suspicor.—Ceterum tota haec de ineptis digressio tam inepta mihi quidem videtur, ut nihil magis. Cicero clavos in Graecorum oculis optime cernebat, trabem in suo non item.

§ 30

«Ut igitur in eiusmodi re, quae mendacio nixa sit, «quae *ad scientiam non saepe perveniat*, quae opiniones «hominum et saepe errores aucupetur eqs.»

Mirum sane, ni ad scientiam saepe perveniat ea res, quae mendacio et hominum erroribus nitatur! Tollit has nugas Bakii egregia emendatio, qui pro eo quod in codicibus fertur: «*ad* scientiam *non* saepe *perveniat*» scribi jussit «scientiam saepe *pervertat*». Quam emendationem cur postea ipse auctor repudiaverit causam quaerens nullam invenio. Sententia est: ars oratoria saepe res certas atque exploratas incertas reddere, rerum notiones claras atque distinctas confundere atque obscurare fallacibus argumentis conatur. Hoc sane modo scientia ex eorum qui audiunt mentibus extorquetur.

§ 42

«Infinitum mihi videbatur (Crassus) id dicere. in quo «aliquid generatim quaereretur.....certum autem «in quo quid in personis *et in constituta* re et definita «quaereretur».

Nondumne editores vidisse scribendum esse: «quid in personis *et temporibus constituta* re et definita»! h. e. in re constituta et definita personis et temporibus. Ver-

Digitized by Google

ba Crassi haec sunt (I § 138): «deinde esse omnem orationem aut de infinitae rei quaestione sine designatione personarum et temporum aut de re certis *in personis et temporibus locata*».

§ 58

«vehemens fortasse minus, sed aliquanto tamen [est], »ut mihi quidem videtur, dulcior». Delendum *est*, quod »corrumpit orationem.

§ 64

«Verborum autem ratio [et] genus orationis fusum at»que tractum et cum lenitate quadam aequabili pro»fluens sine .....aculeis [persequendum est]».

Difficultates, quibus plurimis hic locus laborat praeclare exposuit Bakius. Cui ut assentior verba *et* et *persequendum est* delenda esse, ita postulandi verbum, quod ille ante *genus* poni iubet, non desidero. Hoc enim facillime ex antecedentibus subauditur. Quod quidem cum non intellexissent horum librorum corruptores inepta illa de suo addiderunt.

§ 67

Delendum puto *de hominum moribus*, quod quaestionum genus ad ἠθικὴν, cuius partes paullo ante commemoratae sunt, pertinet, cum h. l. de civilibus disciplinis agatur.

§ 79

Scr: «quis enim hoc non sua sponte *viderEt*, neminem »posse dicere, nisi et quid *diceret*, et quibus verbis et »quo ordine *diceret*, *haberet* ?». Imperfecta *diceret* et *haberet* ratione carebunt, nisi antecesserit *viderEt*.

Digitized by Google

§ 82

«attentum vero *crebro* tota actione [excitandis menti»bus iudicum], non prima denuntiatione efficere pos»sumus».

Quae uncinis inclusi verba Bakio Kayseroque delentibus assentior. Sed *crebro* quod ex paucis codd. receptum est, cum maior pars *credo* exhibeant, iniuria factum. Neque enim *crebro*, sed perpetuo *(tota actione)* attentos esse oportet eos, qui audiunt. Reponendum est igitur *credo*, quod si cui forte ideo displiceat, quod plerumque ironice interponitur, non desunt exempla, ubi nullum ironiae vestigium reperias, velut huius ipsius operis I § 101, de Finn. IV § 138 («si igitur *illa* cultura vitium in vite insit ipsa, cetera, *credo*, velit, quae ad colendam vitem attinebunt, sicut antea)», ad Att. VI, 1, 7. Liv. I, 54, 7 («huic nuntio, quia, *credo*, dubiae fidei videbatur, nihil responsum est»). IV, 17, 7 al. Pl. Pseudol. 415 sqq. Fl.

Si de damnosis aut si de amatoribus
Dictator fiat nunc Athenis Atticis,
Nemo anteveniat filio, *credo*, meo*.

Berolini d. XII m. Martii a. MDCCCLXXXI.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἡμῶν ἑταιρία ἐνέκρινε ἐν ταῖς τελευταίαις αὐτῆς συνεδριάσεσι τὸν τοῦ ἔτους τούτου προϋπολογισμόν της, καθ' ὃν τὰ μὲν ἔσοδα ἀνέρχονται εἰς δραχμὰς 150,300, τὰ

*) pag. 362 l. 9 pro: § 39 scr: § 37.

Digitized by Google

δὲ ἔξοδα εἰς δραχ. 165,400. Ἀναλόγως δὲ τῶν ἐσόδων ὥρισε μετὰ τοῦτο τίνα ἔργα μέλλει νὰ ἐκτελέσῃ κατὰ πᾶν τὸ ἔτος τοῦτο. Τούτων πρῶτον ἐθεωρήθη ἡ τῶν ἐν Ἀθήναις συλλογῶν αὐτῆς συγκέντρωσις καὶ διακόσμησις· καὶ εὐθὺς ἤδη μετεπομίσθη ἡ ἐν τῷ Βαρβακείῳ εἰς δύο μεγάλας αἰθούσας τοῦ νέου Πολυτεχνείου, ἔνθα θέλουσιν ἐκτεθῆ πάντα εἰς νέας εὐπρεπεῖς θήκας, οἷαι αἱ αὐτόθι τῶν Μυκηναίων ἀρχαίων καὶ τῶν Αἰγυπτιακῶν.

Εἶτα ἐνέκρινε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐν Τανάγρᾳ ἀνασκαφὰς τάφων καὶ νὰ οἰκοδομήσῃ εὐρύχωρον ἄπλοῦν οἰκοδόμημα πρὸς τοποθέτησιν τῶν πολλῶν αὐτόθι ἀνευρεθέντων ἔργων τῆς γλυπτικῆς, ἐπιγραφῶν καὶ ἄλλων διαφόρων ἀρχαίων. Ἤδη δὲ ἀπεστάλη ἐκεῖ ὁ ἔφορος κ. Π. Σταματάκης πρὸς ἔναρξιν τῶν ἔργων τούτων.

Εἰς τὸ παρὰ τὴν Ἐπίδαυρον ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὗ σώζεται σχεδὸν σῶον τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου καὶ μέγα πλῆθος ἐρειπίων πτερίων καὶ ἄλλων διαφόρων ἀρχαίων, ἐνεκρίθη νὰ καθαρισθῇ ἀμέσως πᾶν τὸ θέατρον ἀπὸ τῶν καλυπτόντων αὐτὸ πολλῶν θάμνων καὶ χωμάτων, ἐφεξῆς δὲ νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἀνασκαφαὶ ἐν τῷ ἱερῷ, οὗ πᾶν τὸ ἐμβαδὸν κατέχοντες οἱ κάτοικοι τοῦ παρακειμένου χωρίου Αιγουρίου, αὐθόρμητοι παρεχώρησαν τῇ ἑταιρίᾳ εἰς ἀνασκαφήν, οὐδὲν δικαίωμα τηρήσαντες αὐτοῖς ἐπὶ τῶν ἀνευρεθησομένων, καθ' ἃ καὶ ἄλλοτε εἴπομεν ἐν τῷ περιοδικῷ τούτῳ. Ἀπεστάλη δὲ ἤδη ἐκεῖσε ὁ ἔφορος κ. Π. Καββαδίας ἵνα καθαρίσῃ ἐμπρώτοις τὸ θέατρον καὶ περιγράψῃ αὐτό, καὶ προτείνῃ τῇ ἑταιρίᾳ ὅ,τι δυνατὸν ἀμέσως γενέσθαι πρὸς ἐπιχείρησιν τῆς τοῦ ἱεροῦ ἀνασκαφῆς.

Ἐπειδὴ δὲ ἐξηγοράσθησαν ἤδη παρὰ τῆς Κυβερνήσεως αἱ πλεῖσται τῶν οἰκιῶν, τῶν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ χώρου τοῦ ἐν Ἐλευσῖνι ναοῦ τῆς Δήμητρος, ὑπολείπονται δὲ ὀλίγαι μόνον, ἐνεκρίθη νὰ ἐξαγορασθῶσι καὶ αὗται προχείρως καὶ εὐθὺς μετὰ τοῦτο νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀνασκαφὰς ἡ ἑταιρία. Ἐλπίζομεν δὲ ὅτι ταχέως θέλομεν γνωστοποιήσει τοῖς φίλοις τῶν ἀρχαίων τὴν ἔναρξιν καὶ τούτου τοῦ ἔργου.

Πρὸ ἔτους ἀνηγγέλθη ὅτι ἡ Κυβέρνησις αἰτήσει τῆς ἑταιρίας ἐνέκρινε νὰ οἰκοδομήσῃ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν

Digitized by Google

Πατησίων μεγάλου ἐθνικοῦ Μουσείου. Ἡ οἰκοδομὴ αὕτη ἐξετελέσθη ἤδη καὶ μετ' οὐ πολὺ μεταφέρονται καὶ τοποθετοῦνται ἐκεῖ τὰ πολλαχοῦ τῆς πόλεως ὑπάρχοντα μαρμάρινα ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης. Εὐκταῖον ὅμως νὰ συνταχθῇ καὶ κατάλογος αὐτῶν πρὸς ὁδηγίαν τῶν ἐπισκεπτομένων τὸ Μουσεῖον ἐγχωρίων καὶ ξένων παρ' ἀνδρῶν δυναμένων καὶ θελόντων νὰ ἐκτελέσωσι ταχέως καὶ προσηκόντως τὸ σπουδαῖον τοῦτο ἔργον· διότι ἀληθῶς ἡ μέχρι τοῦδε ἔλλειψις καταλόγων τῶν ἐν ταῖς συλλογαῖς ἡμῶν κατέστη λίαν ἐπαισθητή.

Ἀποπερατωθεισῶν τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφῶν τῶν δαπάναις τῆς Γερμανικῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ ἑξαετίαν γενομένων, ἐζητήσατο ἡ ἐν Ἀθήναις Γερμανικὴ πρεσβεία τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ 6 ἄρθρου τῆς περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων συμβάσεως τῆς Γερμανικῆς καὶ Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, καθ' ὃ δωρηθήσονται τῇ Γερμανικῇ ἐκ τῶν εὑρεθέντων διπλῶν καὶ ὁμοίων ὅσα ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις θελήσῃ. Περὶ ἐκτελέσεως τοῦ ἄρθρου τούτου ὑπεβλήθη κατ' αὐτὰς νομοσχέδιον εἰς τὴν Βουλήν, καὶ τριμελὴς ἐπιτροπεία ἀπεστάλη εἰς Ὀλυμπίαν, ἵνα ἐξετάσῃ πόσα καὶ τίνα διπλᾶ καὶ ὅμοια δύναται ἡ Κυβερνησις ἡμῶν νὰ δωρήσῃ ἄνευ βλάβης τῶν ἡμετέρων ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν. Ἡ ἐπιτροπεία ἐπανελθοῦσα ὑπέβαλεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐργασιῶν της.

Ε. Κ.

ΒΙΒΛΙΑ ΝΕΟΦΑΝΗ.

Τὰ κατὰ τὸν μητροπολίτην Ἀδριανουπόλεως Διονύσιον, ἤτοι τηλεγραφήματα, ἐπιστολαί, ἀπαντήσεις, ἀναφοραὶ καὶ διάφορα ἔγγραφα, χρονολογούμενα ἀπὸ τῆς 5 Φεβρουαρίου 1879 μέχρι τῆς 14 Ἰουνίου 1880. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1880. [8ον μέγα, σελ. 65.]

Περὶ χημικῆς συνθέσεως καὶ τῆς σπουδαιότητος αὐτῆς εἰς τὴν φαρμακευτικὴν, ὑπὸ Γ. Α. Κρίνου. Διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἑρμοῦ, 1880. [8ον, σελ. 138.]

Μονογραφία περὶ τῆς πόλεως Μιστρᾶ, ὑπὸ τοῦ γυμνασιάρχου Ἀγγέλου

Digitized by Google

Δ. Καππώτου. Ἐν Καλάμαις, τύποις Ι. Α. Μιχαλακία, 1880 [8ον, σελ. 84]. Τιμᾶται δραχμῆς.

Ἱερεμίου τοῦ Β' καὶ τῶν διαμαρτυρομένων θεολόγων τῆς Βυρτεμβέργης τὰ γράμματα περὶ τῆς Αὐγουστέας ὁμολογίας (1576—1581), διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ, ὑπὸ Ἰωάννου Ε. Μεσολαρᾶ Δ. Φ. καὶ καθηγητοῦ. Ἀθήνησι, τυπογραφεῖον ὁ Παλαμήδης. 1881. [8ον, σελ. 60.]

Περὶ τῆς ἀληθοῦς πατρίδος τοῦ ἐξόχου καλλιτέχνου Παιωνίου, ὑπὸ Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Σ. Π. Ἰασεμίδου, 1881 [8ον, σελ. 24.]

Περὶ ἐπιστημονικοῦ προσδιορισμοῦ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν φυτῶν διὰ τῶν ὀνομάτων τοῦ λαοῦ κατὰ τόπους καὶ χρόνους καὶ τῆς ἐκ τούτου ὠφελείας εἰς τὴν ὀνοματολογίαν καὶ λεξικογραφίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὑπὸ Σταματίου Δ. Κρίνου. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Παρνασσοῦ, 1881. [8ον μέγα, σελ. 29.]

Κῆπος Χαρίτων ὑπὸ Κωνσταντίνου Δαπόντε τοῦ μετονομασθέντος Καισαρίου. Ἐκδίδοται τὸ πρῶτον ὑπὸ Γαβριὴλ Σοφοκλέους μετὰ προλόγου, γλωσσαρίου κλπ. Ἀθήνησι, 1880, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἑρμοῦ. [8ον μικρὸν, σελ. λϛ' καὶ 304.] Τιμᾶται δραχ. ν. 3.

Πραγματεία, ἀναγνωσθεῖσα εἰς δύο συνεδριάσεις τοῦ ἑλλ. διδ. συλλόγου ὑπὸ Χαρίσιη Πουλίου, περὶ τῆς ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις διδασκαλίας τῆς ἱερᾶς ἱστορίας. Ἐν Ἀθήναις, τυπογραφεῖον Σ. Ἰασεμίδου, 1880. [12ον, σελ. 106.] Τιμᾶται δραχμῆς.

Δημοτικὴ βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης. Ἀστυγραφία Θεσσαλονίκης, ὑπὸ Μιχαὴλ Χατζῆ Ἰωάννου. Ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐκ τοῦ τυπογραφείου «ἡ Μακεδονία» Θάνου καὶ Βασιλειάδου, 1881. [8ον, σελ. 6' καὶ 114.] Τιμᾶται 1/2 μετσήτιον.

The Journal of Hellenic studies. Text and Plates. Vol. I. Nos 1—2. April and October, 1880. London by Macmillan and Co. 29 Bedford Street. [8o, p. XXVI, 313 and VIII plates folio.]

Ἀθηνᾶ ἡ παρὰ τὸ Βαρβάκειον εὑρεθεῖσα ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν τοῦ Παρθενῶνος, ὑπὸ Π. Καββαδία Δ. Φ., ὑφηγητοῦ τῆς ἀρχαιολογίας ἐν τῷ ἐθν πανεπιστημίῳ καὶ ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Ἑνώσεως, 1881. [μικρ. 8ον, σ. 39, μετὰ εἰκόνος.]

Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτας, ἐποποιΐα Βυζαντινὴ τῆς 10ης ἑκατονταετηρίδος, κατὰ τὸ ἐν Ἄνδρῳ ἀνευρεθὲν χειρόγραφον, ὑπὸ Ἀντωνίου Μηλιαράκη. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Ἑλλην. Ἀνεξαρτησίας, 1881. [8ον, σ. ις' καὶ 166 μετὰ πανομοιοτύπων δύο σελίδων τοῦ χειρογράφου] τιμᾶται ν. δραχ. 5.

Digitized by Google

Paul Franc Στοιχεῖα ῥωμαϊκῆς γραμματολογίας ὑπὸ Ἰακώβου Χ. Δραγάτση, καθηγητοῦ τοῦ ἐν Πειραιεῖ γυμνασίου. Ἐν Ἀθήναις, τυπογραφεῖον εὐ Παλαμήδης, 1881. [μικρὸν 8ον, σ. δ' καὶ 173.] Τιμᾶται δρχ. 2.

Ueber den Aristeas Brief, von Dr. Sp. C. Papageorgios aus Griechenland. München, 1880 [8ον, σ. 58].

Περὶ ἐπιδράσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὑπὸ Ι. Π. Ῥάγκου, καθηγητοῦ τῆς γαλλικῆς γλώσσης, ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ στόλου. Τιμᾶται δραχμῆς νέας. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ν. Γ. Πάσσαρη, 1880. [8ον, σ. 16].

Μελέτη περὶ καταιγίδων καὶ ὁδηγίαι πρὸς ἀποφυγὴν αὐτῶν, ὑπὸ Σπ. Ε. Στάη, φοιτητοῦ τῶν μαθηματικῶν. Ἐν Πειραιεῖ, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Σφαίρας, 1880. [8ον, σ. 15].

*Παρνασσὸς, ἤτοι ἀπάνθισμα τῶν ἐκλεκτοτέρων ποιημάτων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ὑπὸ Π. Ματαράγκα. Ἐν Ἀθήναις, 1880. [16ον, σελ. ιδ' καὶ 1040]. Τιμᾶται δρ. 10.

*Χατζάκος Ματθ. Ἠλ., Νικηφόρος Φωκᾶς, αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου, δρᾶμα τρίπρακτον ἔμμετρον. Ἀθήνησιν, 1880.

*Γαβριηλίδης, Β., Τορπίλλαι, κωμῳδία εἰς δύο πράξεις μετὰ προλόγου καὶ ᾀσμάτων. Ἐν Ἀθήναις, 1879. [σελ. ή καὶ 59]. Τιμᾶται δρ. 2.

*Ν. Γ. Καμπᾶς, Στίχοι. Ἀθήνησι, 1880. [8ον, σ. 108]. Τιμ. δρ. 4.

*Κόκκος, Δημήτριος Ι., Γέλωτες. Ἐν Ἀθήναις, 1880. [8ον, σ. ιέ καὶ 68].

*Φιρέοικος Κωνωπίων, Ἀσωτεία καὶ Μετάνοια, κωμῳδία εἰς τρεῖς πράξεις. Ἐν Ἀθήναις, 1880 [8ον, σελ, δ' καὶ 59]. Τιμᾶται νέας δραχμῆς.

*Σουρῆς Γεώργιος Χ. Ἄλλ' ἀντ' ἄλλων, κωμῳδία μονόπρακτος. Ἐν Ἀθήναις, 1880. [8ον, σελ. 35].

*Στρατήγης Γεώργιός Κ., Ῥοδοδάφναι, συλλογὴ λυρικῶν ποιήσεων, Ἐν Ἀθήναις, 1880. [8ον, σελ. 79]. Τιμ. δρ. 2.

* Στφατουδάκης Ἐμμ. Κ., Κρητικαὶ ἐμπνεύσεις. Ἐν Ἀθήναις 1880. [8ον, σελ. 64]. Τιμ. δρ. 2.

Θρησκευτικὴ τοῦ λαοῦ βιβλιοθήκη. — Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ Μεγάλου [μετὰ διαφόρων βοηθητικῶν σημειώσεων.] ὑπὸ Δημητρίου Εἰρηνίδου.—Φυλλάδιον Ε'. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἑρμοῦ, 1881. [16ον, σελ. 32.]

Digitized by Google

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

Ἰανουάριος. (Ε. Ν.) 1881.

Βαρόμετρον.

Μέση	θλίψις	750,34 χμ.	
Μεγίστη	»	764,47	(τὴν 25^{ην})
Ἐλαχίστη	»	739,03	(τὴν 14^{ην})

Θερμόμετρον ἐκ.

Μέση θερμοκρασία		11,71	
Μεγίστη	»	21, 1	(τὴν 16^{ην})
Ἐλαχίστη	»	2, 5	(τὴν 25^{ην})

Ἡμέραι βροχῆς 10 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 90,90), δρόσου 3 (0,54 χμ.), ἀστραπῶν 1. Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 11 ἡμέρας ΝΔ, 1 Δ, 3 ΒΔ, 8 ΒΑ, 1 Α, 1 ΝΑ, 6 Ν.

Φεβρουάριος.

Βαρόμετρον.

Μέση	θλίψις	750,41	
Μεγίστη	»	761,53	(τὴν 21^{ην})
Ἐλαχίστη	»	735,51	(τὴν 9^{ην})

Θερμόμετρον.

Μέση θερμοκρασία		8,50	
Μεγίστη	»	16, 5	(τὴν 12^{ην})
Ἐλαχίστη	»	0, 8	(τὴν 23^{ην})

Ἡμέραι βροχῆς 13 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 93,88 χμ.), ἀστραπῶν 2, βροντῶν 1. Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 3 ἡμέρας ΝΔ, 3 Δ, 2 ΒΔ, 2 Β, 17 ΒΑ, 1 Ν.

Digitized by Google

Digitized by Google

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΝ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ (*).

Ἀνερχόμενος μὲν ἐπὶ τὴν ἕδραν ταύτην πληροῦμαι βαθυτάτης εὐγνωμοσύνης πρὸς τὴν Σ. Κυβέρνησιν καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὸν φιλομουσότατον Ὑπουργὸν τῆς Παιδείας κ. Ν. Παπαμιχαλόπουλον, ὅςτις ἐπεδαψιλεύσατό μοι τὴν τιμὴν ταύτην· διὸ καὶ ἐκφράζω δημοσίᾳ αὐτῷ ταύτην μου τὴν βαθυτάτην εὐγνωμοσύνην· ἀποβλέπων δ' ἀτενέστερον εἰς τὸν λόγον καὶ τὴν αἰτίαν τῆς παρούσης ἐπιστημονικῆς ὁμηγύρεως καὶ ἀκριβέστερον τὴν σημασίαν αὐτῆς ἀναμετρῶν αἰσθάνομαι τὴν προςοχήν μου ἰσχυρῶς ἀπὸ τοῦ παρόντος ἀφελκομένην καὶ σχεδὸν ἀπερισπάστως συγκεντρουμένην περὶ τὸ παρελθὸν καὶ δὴ τὸ ἡμέτερον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ παρελθόν. Καὶ δὲν εἶνε ἄτοπον, νομίζω, τὸ πάθημά μου τοῦτο. Διότι τὸ φιλοσοφικὸν ἡμῶν παρελθὸν διττῶς ἀποβαίνει τὰ μάλιστα περισπούδαστον εἰς ἡμᾶς· πρῶτον μὲν καὶ καθολικώτερον ὡς ὑπόθεσις ἁπλῶς φιλοσοφική, δεύτερον δὲ καὶ ἰδιαιτέρως, ὡς ἡμέτερον αὐτῶν παρελθὸν ἐν τῷ φιλοσοφικῷ τῶν πατέρων ἡμῶν βίῳ. Ἀλλὰ πρὸς τῶν πατέρων καθόλου τὸν βίον πότε ἄλλοτε εἶνε τόσον εὔκαιρον ν' ἀποβλέπωσι πατρώζοντα τὰ τέκνα, ὅσον ὅταν ἐπιχειρῶσι νὰ συνεχίσωσι καὶ προαγάγωσι κατὰ τὸ δυνατὸν αὐτῶν τὸ ἔργον; Ἀπασχολοῦντες ἄρα ἤδη ἐν προοιμίοις τοῦ σήμερον ἐγκαινιζομένου φιλοσοφικοῦ τούτου σταδίου τὴν ἡμετέραν διάνοιαν καὶ προςοχὴν περὶ τὸν φιλοσοφικὸν τῶν πατέρων ἡμῶν βίον ὁμοιάζομεν πρὸς τοὺς σώφρονας ἐκείνους κληρονόμους, οἵτινες προθυμούμενοι ν' ἀσκήσωσι τὸ ἔργον τοῦ πατρὸς καὶ νὰ προαγάγωσι μὲν αὐτό, αὐξήσωσι δὲ τὴν πατρικὴν οὐσίαν, σπεύδουσι πρὸ παντὸς νὰ καταμάθωσιν ὁποῖά τινα κατώρθωσεν ὁ πατὴρ καὶ τίνα κατέλιπε κληρονομίαν, ἐπίκουρον εἰς τὸ νέον αὐτῶν ἔρ-

(*) Λόγος εἰςιτήριος, ῥηθεὶς τῇ 11 Μαρτίου ἐ. ἔ. ὑπὸ Περικλέους Γρηγοριάδου, καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ ἐθνικῷ πανεπιστημίῳ.

Digitized by Google

γον, ἵνα οὕτω μάλιστα δυνηθῶσι, ρυθμίζοντες καταλληλότερον τὰ τῆς ἰδίας ἐργασίας, νὰ προΐδωσιν ἅμα πιθανώτερον αὐτῆς τὴν ἔκβασιν.

Τίς εἶνε λοιπὸν ἡ δύναμις καὶ σημαντικότης τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ;

Πρὸς τὸ ἐρώτημα τοῦτο θὰ σπουδάσω νὰ ἀποκριθῶ ὅσον ἂν δυνηθῶ σαφέστατα καὶ βραχυλογώτατα.

Οἱ Ἕλληνες οἰκοῦντες χώραν ἐλευθέραν μὲν τῆς πολλῆς τραχύτητος τῶν ἄνω τόπων, ἀλλοτρίαν δὲ τῆς ἁβρᾶς καὶ θηλυνούσης μαλθακότητος τῶν ἀνατολικωτέρων καὶ μεσημβρινωτέρων λίκνων τοῦ πρωτογενοῦς πολιτισμοῦ, οἰκοῦντες χώραν ἐναρμονίως συνάπτουσαν εἰς ἓν τὰ ἀγαθὰ τῶν ἄλλων, διέστησαν πρωϊμώτατα καὶ τῆς θυμώδους ἀγροικίας ἐκείνων καὶ τῆς ἀθύμου καὶ νωχελοῦς εὐφυΐας τούτων καὶ *μεσεύσαντες κατὰ τοὺς τόπους* ἐμέσευσαν ἅμα κατά τε τὸν ἄλλον καθόλου καὶ κατὰ τὸν πνευματικὸν ἰδίᾳ βίον. Εἰ καὶ ἡ χώρα δὲν εἶνε οἷον ἡ μόνη πηγή, ἐξ ἧς ἀπορρέει ὁλόκληρος ἡ φύσις καὶ δύναμις τοῦ οἰκοῦντος αὐτὴν λαοῦ, ἀναντιρρήτως ὅμως φέρει πλείστην εἰς ταύτας ροπὴν ποικίλως καὶ σημαντικῶς μεθαρμόζουσα ἑκάστοτε πρὸς ἑαυτὴν τοὺς οἰκοῦντας καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐκτυποῦσα, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ἰδιόρρυθμον σφραγῖδα τῆς ἑαυτῆς φύσεως καὶ δυνάμεως. Διὸ καὶ οὐδὲν ἴσως ἄλλο δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ μείζονος ἀληθείας, ἢ τὸ πλειστάκις καὶ ἔκπαλαι ρηθέν, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα εἶνε οἱονεὶ λαμπρὸν κάτοπτρον τῆς ἑλληνικῆς χώρας καὶ ὅτι ἄρα ὅπως αὕτη εἶνε ἐξαίρετός τις καὶ ἁρμονικωτάτη ἕνωσις ἀντιθέσεων καὶ σύμμετρος κρᾶσις ἑτερογενῶν κλιματικῶν ἰδιοτήτων, οὕτω καὶ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καθόλου εἰπεῖν κυριώτατον φέρει χαρακτῆρα τὴν σύμμετρον σχέσιν τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν φύσιν, τὴν ἐμμελῆ σύνθεσιν αἰσθητικότητος καὶ πνευματικότητος, θυμοῦ καὶ διανοίας (Ἀριστοτέλους Πολιτ. Η. 7).

Τοιαύτης λοιπὸν συνδρομῆς κυριωτάτων ἀγαθῶν εὐμοιροῦντες οἱ Ἕλληνες διηγέρθησαν μὲν πνευματικῶς πρωϊαίτερον τῶν βορείων, παραλαβόντες δὲ παρὰ τῶν παλαιοτέρων τῆς Ἀνατολῆς λαῶν οἱονεὶ τὰ σπέρματα τοῦ πολιτισμοῦ ἔσπειραν αὐτὰ ἐν τῇ

Digitized by Google

εὐφορωτάτη χώρα τοῦ ἑαυτῶν πνεύματος, ἥτις προϊόντων τῶν αἰώνων ἀνέδωκεν ἐξ αὐτῶν τὸ καλλίφυλλον ἐκεῖνο καὶ γνησίως ἑλληνικὸν δένδρον, ὅπερ ἀπήνεγκε καρπὸν ὅλως νέον καὶ ἄγνωστον εἰς τὰ τῆς Ἀνατολῆς ἔθνη. Εἶνε δ' ὁ γνησίως ἑλληνικὸς οὗτος καρπὸς ἡ *ἐπιστήμη* καθόλου λαμβανομένη. Ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη συνέχεται μὲν ἱστορικῶς πρὸς τὴν ἀξεστοτέραν ἐμπειρίαν τῆς Ἀνατολῆς, διότι προῆλθέ πως ἐξ αὐτῆς, ἀλλὰ προῆλθεν ἐξ αὐτῆς μόνον ὅπως, φέρ' εἰπεῖν, ἐκ τοῦ ἀτέχνου φορητοῦ τῶν φύρδην πρὸς ἄλληλα συμπεπλεγμένων οἰκοδομικῶν ἰκριωμάτων καὶ περιπηγμάτων προέκυψε θείαν αἴγλην καὶ ἐξαίσιον κάλλος ἀπαστράπτων ὁ θαυμαστὸς Παρθενών. Τοῦτ' ἔστιν ὁ πνευματικὸς βίος τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ἦτο μὲν βοηθητικὴ πρὸς τὸν ἑλληνικὸν καὶ προκαταρκτικὴ ἐργασία, ἐργασία ὅμως οὐσιωδέστατα καθ' ἑαυτὴν καὶ σχεδὸν παντάπασι διάφορος τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Διότι πρῶτοι πάντων οἱ Ἕλληνες ἐσπούδασαν νὰ νοήσωσι διὰ τοῦ λόγου τὰ πράγματα καὶ τὰς περὶ αὐτῶν γνώσεις νὰ συναρμόσωσι πρὸς ἀλλήλας εὐμεθόδως καὶ συστηματικῶς. Οὕτω δὲ πλάσαντες τὴν *ἐπιστήμην* ἐστήριξαν δι' αὐτῆς χάσμα τεράστιον, διαχωρίζον τὸν πρότερον πνευματικὸν βίον τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοῦ τῆς Δύσεως. Ἡ πνευματικὴ ἄρα διαφορὰ τῶν χωρῶν τούτων πρὸς ἀλλήλας δὲν εἶνε *βαθμοῦ* διαφορά, ὡς λέγουσιν, ἀλλ' *εἰδοποιὸς* διαφορά· καὶ ταύτης πατὴρ καὶ δημιουργὸς ὑπῆρξεν ὁ εὐφυέστατος καὶ ἐπιστημονικώτατος τῶν λαῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, οἱ Ἕλληνες.

Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες οὐ μόνον τὴν ἐπιστήμην καθόλου εὗρον, ἀλλ' ἐδημιούργησαν ἅμα καὶ τὴν ἡμετέραν ἰδίᾳ ἐπιστήμην. Διότι πρῶτοι αὐτοὶ ἐπεχείρησαν ἐπιστημονικῶς νὰ καταμάθωσι τὰς πρώτας τῶν ὄντων ἀρχὰς καὶ νὰ νοήσωσι τὸ σύνολον τῶν ὄντων *φιλοσοφικῶς*· πρῶτοι αὐτοὶ ἐτόλμησαν νὰ εἰςπηδήσωσιν εἰς τὸν ἀχανῆ τῶν αἰωνίων προβλημάτων ὠκεανόν, ὀχούμενοι, ἵνα εἴπω κατὰ Πλάτωνα (Φαίδων. 85. D), ὥς περ ἐπὶ σχεδίας, ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου· πρῶτοι οἱ Ἕλληνες κατώρθωσαν νὰ περικόψωσι τὰ πτερὰ τῆς κούφως περιπετομένης φαντασίας τῆς Ἀνατολῆς· πρῶτοι αὐτοὶ κατίσχυσαν ἀντὶ τοῦ ἐρεβώδους καὶ ἀκρίτου

Digitized by Google

καὶ ἀφιλοσόφου χάους τῶν ὑπολήψεων καὶ δογμάτων ἐκείνων νὰ δημιουργήσωσι *κόσμον* φιλοσοφικῶν γνώσεων καὶ ἀληθειῶν. Τούτου δ' οὕτως ἔχοντος ὅπως δημιουργήσαντες τὴν ἐπιστήμην καθόλου διέστησαν σημαντικώτατα τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Ἀνατολῆς λαῶν, οὕτω δημιουργήσαντες καὶ πλάσαντες ἰδίᾳ τὴν φιλοσοφίαν ἀπέλαβον σημαντικωτάτην καὶ αἰωνίαν ἐν τῇ καθόλου ἱστορίᾳ τῆς ἐπιστήμης ταύτης διαφορὰν οὐ μόνον πρὸς τοὺς πρότερον ἀκμάσαντας ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς μετ' αὐτοὺς ἐπελθόντας καὶ ἐπελευσομένους λαοὺς πάντας, ὡς *εὑρεταὶ καὶ πατέρες τῆς φιλοσοφίας*. Καὶ ταύτης μόνης ἕνεκα τῆς περὶ τὴν ἐπιστήμην ταύτην ὑπηρεσίας τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶνε ἴσως τολμηρὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι οὐδενὸς ἔθνους τὸ ὄνομα συνέχεται πρὸς αὐτὴν ἱστορικῶς τόσον σφιγκτῶς, ὅσον τὸ ἑλληνικόν.

Τῆς φιλοσοφίας ὅμως δὲν εἶνε οἱ Ἕλληνες εὑρεταὶ μόνον καὶ πατέρες, ἀλλ' ἅμα καὶ *πρῶτοι διαμορφωταί*, καὶ διαμορφωταὶ *θαυμάσιοι*. Καὶ τίνα ἡμῶν δὲν ἐκπλήττει ἡ ὑγρότης καὶ ἀγχιστροφία καὶ ὀξύτης καὶ βαθύτης τοῦ φιλοσοφικωτάτου πνεύματος τοῦ ἔθνους τούτου καὶ ἐὰν πρὸς μόνα ἐκεῖνα τὰ συστήματα ἀποβλέψωμεν, ἅτινα παρ' ἄλληλα καὶ μετ' ἄλληλα οἱονεὶ ἀνεφύησαν καὶ ἤνθησαν καὶ ἐκαρποφόρησαν ἐντὸς τοῦ παραδόξως γονίμου ἐδάφους τῆς βραχείας ἅμα καὶ πρωτοπείρου περιόδου, ἣν διῆλθεν ἡ φιλοσοφία πρὸ τοῦ Σωκράτους, ἤτοι περίπου ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἕκτου μέχρι τῶν μέσων τοῦ πέμπτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος; Διότι κατὰ τὸν ἀναλόγως λίαν βραχὺν τοῦτον χρόνον ἐν Μιλήτῳ ἀναλάμψαν πρῶτον τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς φιλοσοφικῆς ζητήσεως τῶν ὄντων, ἀνέδραμε μὲν γοργῶς ὁλόκληρον τὴν πρὸς βορρᾶν παραλίαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἥψατο δὲ τῆς Θρᾴκης, μετεδόθη δ' εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους, διεφοίτησε δὲ πέραν τοῦ Αἰγαίου καὶ Ἀδριατικοῦ πελάγους καὶ τέλος εἰς τὰς Ἀθήνας ἐμπεσὸν καὶ ὕλης τυχὸν αὐτόθι ἐπιτηδειοτάτης τοσοῦτον διετράφη καὶ ἐπερρώσθη, ὥστε ἀνέλαμψε μὲν πολὺ ζωηρότερον, ἢ πρίν, ἀπέβη δ' ἐμμονώτερον, διότι αὐτόθεν ὡς ἀπὸ λαμπροτάτης ἑστίας διετέλεσεν ἐπὶ αἰῶνας ὅλους φωτίζον καὶ θερμαῖνον τὴν ἀνθρωπότητα. Μίλητος, Ἔφεσος, Κολοφών, Κλαζομεναί, Ἐλέα,

Digitized by Google

Ἄβδηρα, Σάμος, Κρήτη, Κάτω Ἰταλία, Σικελία καὶ Δυτικὴ Ἑλλὰς ἀντέλαμψαν κατὰ διαφόρους ὡς ἕκασται χρόνους καὶ ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς διεφλέγη εὐεργετικῶς ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας, ἧς ὁ πρῶτος σπινθὴρ ἐξετρίβη ἐκ τῆς ἑλληνικῆς διανοίας ἐν Μιλήτῳ. Ἅπασαι αἱ πόλεις καὶ νῆσοι καὶ χῶραι αὗται ἀπέβησαν οἷον φάροι τινὲς ἀρίδηλοι, παρηγόρως καὶ ἐνθαρρυντικῶς φαίνοντες εἰς τοὺς τολμηροτάτους ἐκείνους τοῦ πνεύματος ναυτίλους, οἵτινες πρῶτοι ἐτόλμησαν νὰ εἰςέλθωσιν εἰς τὸν ὠκεανὸν τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων αὐτοσχέδιοι καὶ κατὰ τὴν ζοφερὰν πέριξ ἐπικειμένην νύκτα τῆς ἔτι ἀνεπιςήμονος ἀρχαιότητος. Δὲν εἶνε περιεργότατον τὸ θέαμα τῆς γεωγραφικῆς ταύτης διαδοχῆς καὶ εὐκινησίας; Ἀλλ' ἡ γεωγραφικὴ αὕτη εὐκινησία εἶνε οἱονεὶ εἰκὼν τῆς πολλῆς εὐτραπελίας καὶ ἐσωτερικῆς ζωῆς, ἧς θαυμαστῶς εὐμοιρεῖ ἡ πρώτη περίοδος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Διότι οὐδεὶς περίπου τῶν ἀρτίως μνημονευθέντων τόπων ἀνέπλασε πιστῶς τὸ φιλοσόφημα τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ σχεδὸν ἕκαστος ἔχει ἴδιον σύστημα σημαντικώτατα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πρὸς τὰ τῶν ἄλλων διαφέρον. Ὅσαι λοιπὸν πόλεις φιλοσοφικαί, τόσαι περίπου φιλοσοφικαὶ σχολαί· τόσαι περίπου διάφοροι ἀλλήλων ἀπόπειραι πρὸς φιλοσοφικὴν τῶν ὄντων κατανόησιν. Καὶ ἵνα τἆλλα παραλίπω ἐν Μιλήτῳ μὲν ἐδογματίζετο *ὑλοζωϊκὴ* φιλοσοφία· ἐν Ἐφέσῳ δ' ἐδιδάσκετο *ἡ διηνεκὴς τῶν ὄντων ῥοὴ* καὶ διεφωτίζοντο τὰ παράδοξα τοῦ *γίγνεσθαι* μυστήρια· ἡ δὲ Κολοφὼν καὶ ἡ Ἐλέα ἐπελαμβάνοντο τῶν αἰνιγμάτων τοῦ *εἶναι*· αἱ δὲ Κλαζομεναὶ ἐδημιούργουν τὸ πρῶτον τὸν *δυαδισμὸν* τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης· τὰ δ' Ἄβδηρα ἀπέβαινον πατρὶς τοῦ *ὑλισμοῦ*· ἐν Ἰταλίᾳ δ' ἐμορφοῦτο *φιλοσοφία* τῶν *μαθηματικῶν* καὶ τοῦ *εἴδους* τῶν ὄντων καὶ ἐν Ἀθήναις ἐπεγείροντο ἀμφιβολίαι περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου καὶ ἡ φιλοσοφία ἐστρέφετο πρὸς βάσανον ταύτης τῆς δυνάμεως. Ἐὰν καὶ ἄλλως ἐπιθεωρήσωμεν τὰ τῆς πρωτογόνου ταύτης περιόδου συστήματα θὰ κατίδωμεν εὐφροσύνως, ὅτι τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα οἱονεὶ ἰλυσπώμενον κατ' ἀρχὰς ἐντὸς τῆς ὕλης τῶν Ἰώνων φυσιολόγων, ἐξῆλθεν αὐτῆς τάχιστα καὶ γοργῶς διὰ τῶν Πυθαγορείων ἐπαναβαθμῶν

Digitized by Google

διελθὸν ὑπερήρθη εἰς τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο ὑπὲρ τὴν ὕλην ὕψος τοῦ Ἀναξαγορείου *νοῦ* καὶ τοῦ Ἐλεατικοῦ *ὄντος*. Ὑλισμὸς καὶ Ἰδανισμός. Ἑνισμός, Δυαδισμὸς καὶ Πληθυσμός· μηχανικὴ καὶ τελεολογικὴ ἑρμηνεία τοῦ κόσμου· ὕλη καὶ εἶδος· γίγνεσθαι καὶ εἶναι· ἐγκόσμιος καὶ ὑπερκόσμιος αἰτιότης· αἱ ἀντιθέσεις αὗται οὐ μόνον ἐνοήθησαν πᾶσαι, ἀλλὰ καὶ αἱ πλεῖσται ἀνεπτύχθησαν μετὰ πολλῆς δυνάμεως ἐπιστημονικῆς ἐντὸς τῆς ἔτι ἀπασχολούσης ἡμᾶς φιλοσοφικῆς περιόδου. Τούτου δ' ἀπόδειξιν ἀρκοῦμαι φέρων ἐνταῦθα τὸ ὑλίζον σύστημα τοῦ Δημοκρίτου, ὅπερ τοσαύτης εὐμοιρεῖ σαφηνείας, ἀκολουθίας καὶ πλούτου, ὥστε ἀπέβη πρότυπον συμπάσης τῆς μετὰ ταῦτα ὑλιζούσης διδασκαλίας περὶ τοῦ παντός. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ γαῦρος ὑλισμὸς τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων εἶνε οὐσιωδῶς Δημοκρίτειος· διότι κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ εὐφυεστάτου ἱστορικοῦ καὶ κατακριτοῦ τῶν ὑλιζόντων δογμάτων F. A. Lange ὁ ὑλισμὸς τῶν Ἀβδήρων ἑνὸς μόνου θεμελιώδους δόγματος ἀμοιρεῖ ἐξ ἐκείνων ἐφ' ὧν θεμελιοῦται ὁ ὑλισμὸς τοῦ δεκάτου ἑνάτου αἰῶνος, ἤτοι τῆς διὰ φυσικῆς τινος ἀρχῆς ἀναιρέσεως πάσης τελεολογίας. Διὸ καὶ ὁ μνημονευθεὶς συγγραφεὺς δὲν ὀκνεῖ νὰ κατατάξῃ τὸν Δημόκριτον «εἰς τοὺς μεγίστους ἐκ τῶν μεγάλων τῆς ἀρχαιότητος φιλοσόφων» (Geschichte des Materialismus ἔκδ. 2. I, 11). Ἐνῷ δὲ οὕτω ἐπεσκοποῦντο πολλαχόθεν τὰ ὄντα καὶ ἐπεγείροντο τὰ πλεῖστα καὶ δυςχερέστατα τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων καὶ συστημάτων μακραιώνων κατεβάλλοντο οἱ θεμέλιοι λίθοι, οἱ ἀκάματοι φιλόσοφοι τῆς περιόδου ταύτης ἐπελαμβάνοντο καὶ ἄλλων ἐπιστημῶν, ἐν αἷς πάμπολλα αὐτοὶ πρῶτοι εὗρον, ἢ προεμάντευσαν. Καὶ ἵνα ἐπὶ παραδειγμάτων τινῶν ἀποσαφήσω τὰ λεγόμενα, οἱ μὲν Πυθαγόρειοι προελάμβανον τὸν Κοπέρνικον, ὅςτις δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναγάγῃ εἰς αὐτοὺς τὴν ἑαυτοῦ θεωρίαν, καὶ ἐθεμελίουν ἐπιστημονικῶς τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην· ὁ δ' Ἀλκμαίων πρῶτος ἐδίδασκεν ὅτι κέντρον τῆς αἰσθητικότητος εἶνε ὁ ἐγκέφαλος· ὁ δ' Ἀπολλωνιάτης Διογένης, πρῶτος ἐφίστα τὴν προσοχὴν ἐπὶ τὸ ἀρτηριακὸν σύστημα· οἱ δ' Ἐλεατικοὶ ἐδημιούργουν τὴν διαλεκτικὴν τέχνην· οἱ δὲ μηχανικοὶ καλούμενοι φιλόσοφοι προδιετύ-

Digitized by Google

πουν σαφέστατα τὸ θεμελιωδέστατον δόγμα τῶν νεωτέρων φυσικῶν ἐπιςημῶν, σχεδὸν αὐτολεξεὶ προειπόντες τὸ τοῦ Lavoisiere «dans la nature rien ne nait ni ne se perd»· ὁ δὲ Δημόκριτος καὶ αὐτὸν τὸν νόμον τῆς διατηρήσεως τῆς δυνάμεως προέλαβέ πως, τὸ μέγιστον τοῦτο θεωρητικὸν ἐγκαλλώπισμα καὶ πειραματικὸν ἐγκαύχημα τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. Τὸ δὲ περιεργότατον πάντων εἶνε, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ σήμερον βιαίως μὲν περὶ πάντα σχεδὸν νεωτερίζουσα, εἰς μεγίστην δ' ἐμβάλλουσα κατάπληξιν τοὺς ἀρχαιοτροπωτέρους διδασκαλία τοῦ Δαρβίνου ἔχει προδρόμους τρόπον τινὰ καὶ ἀντιπροσώπους ἐν τῇ πρώτῃ ταύτῃ περιόδῳ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τὸν Ἀναξίμανδρον μάλιστα καὶ Ἐμπεδοκλέα. Τούτων ἄρα πάντων ἕνεκα ἀποβαίνει ἡ φιλοσοφία τῶν χρόνων τούτων θέαμα τερπνότατον ἅμα καὶ διδακτικώτατον. Παραβάλλων δέ τις αὐτὴν πρὸς τὸν χαώδη καὶ ἀσύντακτον ὄγκον τῶν θεοσοφικῶν δογμάτων, τῶν μυθολογικῶν φαντασμάτων καὶ τῆς διεσπασμένης ἐμπειρίας τῆς Ἀνατολῆς εὑρίσκει τοιαύτην αὐτῆς περίπου πρὸς ταῦτα διαφοράν, οἵαν ἔχουσιν οἱ εὐσταλεῖς καὶ φωτεινοὶ κόσμοι πρὸς τὰς πελωρίας ἀεριώδεις σφαίρας ἐξ ὧν προῆλθον κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Καντίου καὶ Laplace. Τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα ἐπετέλεσε τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐντὸς ἑνὸς καὶ ἡμίσεος περίπου αἰῶνος, ὅτε ἔτι τὸ πρῶτον ἐπελαμβάνετο τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου.

Καὶ ὅμως τὸ κυριώτατον ἀγλάϊσμα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας δὲν εἶνε γέννημα τῆς πρώτης ταύτης περιόδου, ἀλλὰ τῆς ἀμέσως μετ' αὐτὴν ἐπελθούσης· διότι ἐν ταύτῃ ἀναφαίνονται οἱ τρεῖς μέγιστοι διδάσκαλοι ἔν τε τῇ ἑλληνικῇ καὶ τῇ καθόλου φιλοσοφίᾳ, Σωκράτης, Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης, οἵτινες εἶνε συγκεφαλαίωσις τρόπον τινὰ καὶ συγκορύφωσις τῆς ἑλληνικῆς μεγαλοφυΐας ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ.

Ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἀφέλκεται ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τῆς πρώην εὐθυγράμμου, οὕτως εἰπεῖν, αὐτῆς πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν ἔξω κόσμον κινήσεως, τρεπομένη πρὸς τὸν ἠθικὸν καὶ τὸν ἔσω κόσμον, ἀπὸ τοῦ μεγακόσμου ἐπὶ τὸν μικρόκοσμον, ἕως οὗ ἐπελθὼν ὁ Πλάτων καὶ προσεπαγαγὼν τὴν διαλεκτικὴν κατέστησεν, ἵνα

Digitized by Google

εἴπω οὕτω, τὴν τροχιὰν αὐτῆς κυκλοτερῆ (Διογ. Λαερτ. Α, 14. Γ, 56.). Πρῶτος ὁ Σωκράτης κατήγαγε κατὰ τὸν Κικέρωνα (Tusc. III, 4. V, 4) τὴν φιλοσοφίαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἔτρεψεν αὐτὴν εἰς ζητήματα ἠθικά, περὶ ἃ μόνα κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἐπραγματεύετο, ὅλως ὀλιγωρήσας τῆς περὶ φύσεως ἐρεύνης (Μετὰ τὰ φυσ. Α. στ. 3). Αὕτη εἶνε ἡ περὶ τὴν ὑπόθεσιν τῆς φιλοσοφίας κυριωτάτη Σωκρατικὴ καινοτομία, εἰς ἣν προςέθηκε καὶ μεθοδολογικήν, *πρῶτος αὐτὸς ἐπιστήσας τὴν διάνοιαν περὶ ὁρισμῶν* καὶ πρῶτος *εἰςαγαγὼν τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον* συστηματικώτερον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ (Ἀριστ. Μετὰ τὰ φυσ. Α, δ, 8. καὶ στ. 3). Ἀμφότεραι αἱ καινοτομίαι αὗται ἤσκησαν ἀνυπολόγιστον δύναμιν ἐν συμπάσῃ τῇ μετὰ ταῦτα φιλοσοφίᾳ. Ταύτας δ' ἡμεῖς συνδυάζοντες ἔνθεν μὲν πρὸς τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἔνθεν δὲ πρὸς τὴν ἄλλην διδασκαλίαν καὶ τὸν βίον καὶ χαρακτῆρα τοῦ υἱοῦ τοῦ Σωφρονίσκου, κατανοοῦμεν εὐχερῶς διὰ τί οἱ ἐπ' αὐτοῦ ἐκηλοῦντο καὶ ἐπλήττοντο καὶ κατείχοντο ὑπὸ τῶν φιλοσοφικῶν αὐλημάτων τοῦ παραδόξου τούτου Μαρσύου (πρβλ. Συμπόσιον Πλάτωνος).

Τί δὲ νὰ εἴπῃ τις περὶ τῶν δύο ἄλλων ἀνδρῶν τῆς φιλοσοφικῆς ταύτης τριάδος, τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους; Ὁ μὲν Πλάτων εἶνε ὁ πρῶτος μετ' ἀξιολόγων ἐπιστημονικῶν ἐφοδίων εἰςελθὼν εἰς τὴν μεγάλην ὁδὸν τῆς *ἰδανιζούσης* διδασκαλίας περὶ τοῦ παντός, εἰς ἣν ἔπειτα εἰςῆλθον καὶ ἐβάδισαν ὁ Ἀριστοτέλης αὐτός, ὁ Λεϊβνίτιος, ὁ Βερκέλεϋς, ὁ Φίχτιος, ὁ Σχελλίγγιος, ὁ Ἔγελος καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἡ ἀληθὴς αἰτία τῶν ὄντων εἶνε κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ *ἰδέα*· ἡ ἀληθὴς οὐσία αὐτῶν εἶνε ἡ *ἰδέα*· ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη εἶνε ἡ ἐπιστήμη *τῶν ἰδεῶν*· ἡ ἀληθὴς φιλοσοφικὴ μέθοδος εἶνε ἡ διαλεκτική, ἡ *τῶν ἰδεῶν* ἀντεχομένη· τέλος καὶ κανὼν τοῦ ἀληθῶς ἠθικοῦ ἀνθρωπίνου βίου εἶνε ὁ ἀθάνατος καὶ ἀναλλοίωτος καὶ *χωριστὸς κόσμος τῶν ἰδεῶν*. Ταῦτα εἶνε τὰ κυριώτατα τῶν Πλατωνικῶν δογμάτων, ἅτινα ἐξέθηκε μετ' ἀπαραμίλλου τέχνης καὶ δυνάμεως ὁ δαιμόνιος αὐτοῦ κάλαμος, ὅςτις θαυμασίως συνῆψεν εἰς τὸ αὐτὸ καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν ἁρμονικώτατα τέχνην καὶ ἐπιστήμην. Εἶδος καὶ ὕλη τῶν συγ-

Digitized by Google

γραμμάτων τοῦ Πλάτωνος ἔχουσι τὸ ἰδιόρρυθμον τοῦτο γόητρον, ὅτι ἐγείρουσι καὶ συναρπάζουσι τὸν ἀναγνώστην καὶ ἐπαίρουσιν αὐτὸν πρὸς ὑψηλότερόν τινα διανοητικὸν καὶ ἠθικὸν βίον· οὐδὲ δύναταί τις ἴσως ἐξ ἁπάντων τῶν φιλοσόφων ν' ἀσκήσῃ τοσαύτην δύναμιν ἐπὶ τοῦ συναισθητικοῦ, τεχνικοῦ καὶ ἠθικοῦ βίου ἡμῶν, ἐξευγενίζων, διαθερμαίνων καὶ ἐπιρρωννύων αὐτόν, ὅσην ὁ μέγιστος τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους.

Ὁ δ' Ἀριστοτέλης βαίνων ἐπὶ τοῦ ἰδανισμοῦ τοῦ Πλάτωνος προάγει καὶ συντελεῖ αὐτοῦ τὰ δόγματα· καὶ αὐτὸς καθυπάγει τὴν ὕλην εἰς τὸ εἶδος· ἀλλὰ καθέλκει αὐτὸ ἐκ τοῦ ὑπερβατοῦ καὶ χωριστοῦ ἐκείνου κόσμου εἰς τὰ ἐνταῦθα πράγματα. Περὶ τὰ κυριώτατα ἄρα καὶ οὐσιωδέστατα συγγενεύει πρὸς τὸ τοῦ διδασκάλου σύστημα. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης ἀσκεῖ πλὴν τῆς διαλεκτικῆς καὶ τὴν ἐμπειρικὴν μέθοδον· ἡ δὲ κρᾶσις αὕτη τῶν δύο μεθόδων ἀποτελεῖ τὸ ἰδιορρυθμότατον γνώρισμα τῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ παραβαλλομένης. Ἀλλ' ἐκεῖνο ὅπερ μάλιστα ἐξαίρει τὸν Ἀριστοτέλην ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶνε ἡ ὑπ' αὐτοῦ τὸ πρῶτον γενομένη συστηματικὴ καὶ οἷον ὀργανικὴ συνάρθρωσις τῶν πλείστων φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ νοῦς τοῦ Ἀριστοτέλους ἦτο κατ' ἐξοχὴν ἐπιστημονικός, διὸ καὶ τὸ σύστημα αὐτοῦ ἂν μὴ εἶνε τὸ πάντων τελειότατον, ἀναντιρρήτως ὅμως εἶνε ἐκ τῶν τελειοτάτων παραδειγμάτων σαφοῦς, ἐμμελοῦς καὶ ἀποτετελεσμένης διδασκαλίας περὶ τοῦ παντός. Πλὴν δ' ὅμως τῶν πολλῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ὁ Ἀριστοτέλης εἶνε πρῶτος ὀργανωτὴς καὶ πατὴρ καί τινων τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν· διότι, ἵνα εἴπω μετὰ τοῦ Ἐγέλου (Geschichte der Philos. II, 298), ὁ ὀξύτατος νοῦς αὐτοῦ εἰςέδυ πανταχόσε εἰς τὸν ὅλον ὄγκον τοῦ κόσμου τῶν ὄντων καὶ ὑπέζευξεν εἰς τὴν ἔννοιαν τὸν διεσπασμένον αὐτοῦ πλοῦτον. Ἐκ ταύτης δὲ μάλιστα τῆς συστηματικότητος ἐκπηγάζει τρόπον τινὰ καὶ ἡ πλείστη δύναμις ἣν ἔσχε κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα αἰῶνας ἡ φιλοσοφία τοῦ Σταγειρίτου, ἀμιλλωμένη πρὸς τὸ ἱστορικὸν κράτος τῶν Πλατωνικῶν δογμάτων.

Τούτων ὅμως ἁπάντων οὕτως ἐχόντων ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀρι-

Digitized by Google

στοτέλης δὲν εἶνε οἱονεὶ ἀντίποδες ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ὡς ἐνόμισάν τινες· διότι ἔχουσιν, ὡς εἴδομεν, στενωτάτην πρὸς ἀλλήλους συγγένειαν καὶ σημαντικωτάτην ὁμοιότητα· ἀλλὰ πάλιν οὔτε ἡ συγγένεια αὕτη καὶ ὁμοιότης εἶνε τόσον μεγάλαι, οὔτε αἱ πρὸς ἀλλήλους τῶν δύο ἀνδρῶν διαφοραὶ τόσον μικραί, ὥστε νὰ ὑπολάβωμεν περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι δὲν εἶνε αὐτοτελὴς φιλόσοφος, ἀλλὰ μόνον διασκευαστὴς καὶ μεθαρμοστὴς μορφολογικῶς τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ὡς ἄλλοι τινὲς διατείνονται. Ἀμφοτέρων ἡ φιλοσοφία εἶνε ἰδανισμός· παρ' ἀμφοτέροις κυριεύει ἡ διαλεκτικὴ τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου· ἀμφότεροι γεραίρουσι πρὸ παντὸς τὸ ἠθικὸν ἀξίωμα τοῦ θεωρητικοῦ βίου· οὐδὲν ἧττον ὅμως πάντα ταῦτα συμβαίνουσι διαφόρως παρ' ἑκατέρῳ. Πλὴν δὲ τούτου ὁ μὲν διδάσκαλος ὑπερίπταται τοῦ μαθητοῦ κατὰ τὴν πρὸς τὰ ἄνω ἔπαρσιν· ὁ δὲ μαθητὴς εἰςχωρεῖ βαθύτερον τοῦ διδασκάλου εἰς τὰ μυστήρια τοῦ κόσμου τῶν πραγμάτων. Ἐγείρει ἐκεῖνος τὸ αἴσθημα καὶ πληροῖ τὴν ψυχὴν ἡμῶν θείας τινὸς πτοήσεως καὶ ἀγάπης πρὸς τὸ τέλειον; κατακρατεῖ πάλιν οὗτος τῆς διανοίας ἡμῶν. Καὶ ὁ μὲν Πλάτων κατακηλεῖ ἡμᾶς διὰ τῆς εὐμουσίας καὶ ποιητικωτέρας χάριτος τοῦ λόγου· ὁ δ' Ἀριστοτέλης ἐκπλήττει τὸν ἀναγνώστην διὰ τῆς συντομίας, λογικῆς ἀκριβείας καὶ πεζολογικῆς στεγανότητος τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ φράσεως. Ἐὰν ζητήσωμεν εἰκόνα τινὰ τῆς ἐφ' ἡμῶν δυνάμεως τῶν δύο ἀνδρῶν δὲν εὑρίσκω ἀνάρμοστον πρὸς τοῦτο τὴν παρὰ τῷ Λογγίνῳ (περὶ Ὕψους 12) σύγκρισιν τοῦ Δημοσθένους καὶ Κικέρωνος· παραλαμβάνων λοιπὸν ταύτην δύναμαι νὰ εἴπω, ὅτι ὁ μὲν Πλάτων εἶνε ὅμοιος πρὸς σκηπτόν τινα ἢ κεραυνόν, ὅςτις «καίει ἅμα καὶ διαρπάζει», ὁ δ' Ἀριστοτέλης πρὸς «ἀμφιλαφῆ ἐμπρησμὸν» ὅςτις «πάντῃ νέμεται καὶ ἀνειλεῖται, πολὺ καὶ ἐπίμονον ἀεὶ ἔχον τὸ καῖον καὶ διακληρονομούμενον ἄλλοτ' ἀλλοίως ἐν αὐτῷ καὶ κατὰ διαδοχὰς ἀνατρεφόμενον.» Προαγόμεθα φιλοσοφικῶς παρὰ τῷ Πλάτωνι ἀναθεώμενοι ἐν τοῖς διαλόγοις ἑκάστοις τὴν περιέργως καὶ θαυμαστῶς προϊοῦσαν τροφὴν καὶ αὔξησιν τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ πνεύματος; Ἔχομεν παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει ἑξαίσιόν τι ὅλον, ἀρτιμελὲς καὶ ἀποτετελειωμένον. Ἑκα-

Digitized by Google

τέρου τὸ μεγαλεῖον ἐκπλήττει· ἑκατέρου ἡ ἰδιορρυθμία γοητεύει. Οἱ δύο ἄρα οὗτοι μέγιστοι τοῦ φιλοσοφικοῦ τῶν Ἑλλήνων πνεύματος ἱεροφάνται ἵστανται πρὸ ἡμῶν ὡς δύο ὁλόκληροι καὶ μεγαλοπρεπεῖς κόσμοι, συγγενέστατοι μὲν πρὸς ἀλλήλους, ἀλλὰ καὶ παρ' ἅπασαν τὴν συγγένειαν πολὺ ἔχοντες ἑκάτερος τὸ ἰδιάζον μεγαλεῖον.

Ἐπὶ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν καὶ δι' αὐτῶν ἀνῆλθεν ἡ φιλοσοφία ἐπὶ περιωπήν, ἧς τὸ ὕψος ἀείποτε ἐθαύμασαν οἱ μετὰ ταῦτα αἰῶνες. Πόσα προβλήματα φιλοσοφικὰ ἐπήγειρε τὸ πρῶτον ἡ διάνοια τῆς φιλοσοφικῆς ταύτης συνωρίδος! Πόσας φιλοσοφικὰς ἀληθείας πρῶτα διδάσκουσι τὰ ἀθάνατα αὐτῶν συγγράμματα! Πόσον παιδεύει καὶ τρέφει φιλοσοφικῶς τὸν νοῦν ἡ λιπαρὰ αὐτῶν μελέτη!

Ἀλλὰ τὸ πῦρ τοῦ φιλοσοφικοῦ τῶν Ἑλλήνων πνεύματος ἀφ' οὗ ἀνέδωκε φλόγας εἰς τοσοῦτον ὕψος μετὰ πολλῆς τῆς δυνάμεως ἀναδραμούσας ἤρξατο, μοιραίως συμφθῖνον μετὰ τοῦ ἄλλου ἑλληνικοῦ βίου, ν' ἀπομαραίνηται καὶ αὐτό. Οὐχ ἧττον ὅμως καὶ ἀπομαραινόμενον ἀνέλαμψε πολλάκις θαυμαστῶς, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐπιμελὴς ἐξέτασις τοῦ μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην φιλοσοφικοῦ τῶν Ἑλλήνων βίου. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ὑπὸ τῶν ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν αὐτῆς ἀνακυπτόντων μεταρρυθμιστικῶν αἰτίων πρὸς τὴν φύσιν τῶν χρόνων τούτων μεθαρμοζομένη ἐτράπη μάλιστα ἐπὶ τὴν ἔρευναν καὶ καλλιέργειαν τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐδίδαξε μετὰ πολλῆς σαφηνείας καὶ λογικῆς δυνάμεως οὐκ ὀλίγα δόγματα μεγάλην ἀπολαβόντα τιμὴν παρὰ τοῦ ἔπειτα σύμπαντος χρόνου. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῶν χρόνων τούτων ὀφείλομεν πλὴν ἄλλων τὸν ἀποσχισμὸν καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἠθικῆς ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης· ἡ φιλοσοφία τῶν χρόνων τούτων ἐδίδαξε συστηματικῶς τὸ πρῶτον τὴν ἄρσιν τῶν ἐθνικῶν μεσοτοίχων· αὐτῆς ἔργον εἶνε ἡ πρώτη ἐπιστημονικὴ διατύπωσις τοῦ μεγαλοπρεπεστάτου δόγματος τῆς πρὸς ἀλλήλους ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἀνθρώπων. Οὕτω δὲ μεγάλως προπαρεσκεύασε τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὴν ἐπικράτησιν τῶν νεωτέρων κοινωνιολογικῶν θεωριῶν.

Digitized by Google

Λόγου ὅμως ἐμπεσόντος περὶ τῆς εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους δυνάμεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας δὲν δύναμαι νὰ μὴ ἀποβλέψω ἐνταῦθα πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ἀρτίως ἀπησχόλουν ἡμᾶς, τοῦ Πλάτωνος, λέγω, καὶ Ἀριστοτέλους. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας δὲν γνωρίζει μέχρι τοῦδε ἄλλους φιλοσόφους, ὧν τὰ συστήματα ἔσχον τοιαύτην καὶ ἐπὶ τόσους αἰῶνας διαρκέσασαν ροπὴν πρὸς τὸν διανοητικὸν καθόλου καὶ πρὸς τὸν φιλοσοφικὸν ἰδίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος βίον, ὅσην ἡ Πλατωνικὴ καὶ Ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία. Δὲν εἶπε δ' ἴσως ὑπερβολὴν ὁ ποιητὴς Göthe ἀντιπαραβαλὼν τὴν σημαντικότητα τῶν δύο Ἑλλήνων φιλοσόφων πρὸς τὴν τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Καὶ ἅγιοι ἐνομίσθησαν οἱ φιλόσοφοι οὗτοι· καὶ τιμαὶ ἁγίων προσεφέροντο πρὸς αὐτούς· καὶ σχίσματα ἐγέννησεν ἡ πρὸς αὐτοὺς τιμή, καὶ ἵνα μετὰ τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ εἴπω «ὡς οἱ λαοὶ οὕτω καὶ οἱ αἰῶνες διέστησαν πρὸς ἀλλήλους περὶ τὴν λατρείαν τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους νῦν μὲν εἰρηνικώτερον, νῦν δὲ βιαιότερον.» (Geschichte der Farbenlehre. Ueberliefertes).

Διὰ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν διετέλεσε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος παιδεῦον περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐπὶ αἰῶνας ὅλους τὴν ἀνθρωπότητα· οὐ μόνον δὲ ἡ τῆς ἑλληνικῆς ἰδίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἡ τῆς ὅλης φιλοσοφίας ἱστορία τοσοῦτον πολλαχοῦ διαπλέκεται καὶ συμφύεται τρόπον τινὰ πρὸς τὰς διδασκαλίας αὐτῶν, ὥστε ἀποβαίνει σχεδὸν ἱστορία τῆς Πλατωνικῆς καὶ Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Οὐ μόνον δὲ τὴν φιλοσοφίαν τῶν μετὰ ταῦτα χρόνων διηνεκῶς ἐνέπνεε καὶ ἐζωογόνει τὸ φιλοσοφικὸν αὐτῶν πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ τὸν Χριστιανισμὸν διέπλασαν εἰδολογικῶς τὰ ἀθάνατα αὐτῶν συγγράμματα. Ἡ ἐπίσκεψις καὶ μελέτη τῆς ἱστορικῆς δυνάμεως τῶν δύο τούτων φιλοσόφων γεννᾷ ἀδιάστως ἐν τῇ διανοίᾳ μου τὴν εἰκόνα δύο πελωρίων ποταμῶν, οἵτινες προχεόμενοι δαψιλέστατοι καὶ διαυγέστατοι εἰς ἀχανῆ πεδιάδα διαρρέουσι δι' αὐτῆς ποικίλως διασχιζόμενοι καὶ σχηματιζόμενοι κατὰ τὴν μακροτάτην αὐτῶν ροήν. Ἡ πεδιὰς αὕτη εἶνε διάφορος μὲν πολλαχοῦ κατά τε τὴν φύσιν καὶ τὸ σχῆμα, ἄκαρπος ὅμως, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, καὶ ἀτερπής, καὶ ἄλλως δὲ καθόλου εἰπεῖν τοιαύτη, ὥστε

Digitized by Google

τὸ ρεῖθρον τῶν ποταμῶν ὅσῳ μᾶλλον ἀπομακρύνεται τῶν πηγῶν, τόσῳ μὲν θολερώτερον καὶ δυςγευστότερον ἀποβαίνει, τόσῳ δὲ ἀβαθέστερον καὶ ἀδρανέστερον καταφέρεται. Καὶ ἐνιαχοῦ μὲν εἰς ἀγαθήν πως εἰςρέον γῆν γεννᾷ χλοεράν τινα καὶ παρήγορον ὅασιν· ἐνιαχοῦ δ' εἰς κοιλώματα εἰςκυλιόμενον ἀποτελματίζεται καὶ φθείρεται· ποῦ δὲ πάλιν αὖθις εὐθετωτέρας ἐκτάσεως ἐπιτυγχάνον καθίσταται διαυγέστερον καὶ ζωηρότερον καὶ τέλος ἐμπῖπτον εἰς τὴν βαθεῖαν κοίτην τῶν νεωτέρων χρόνων αὐξάνει μὲν αὐτῆς καὶ τρέφει τὸ ῥεῦμα, ἀνακαθαίρεται δὲ αὐτὸ καὶ ἀποβαίνει πολυτιμότατον καὶ κατὰ πάντα εὐεργετικόν. Τῆς εἰκόνος ταύτης δύναται εὐχερέστατα νὰ εὕρῃ τις τὰ ἀντίστοιχα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Πλατωνικῆς καὶ Ἀριστοτελικῆς Φιλοσοφίας διὰ τῶν ἑκατονταετηρίδων τοῦ μέσου αἰῶνος. Καθ' ἅπαντα τὸν χρόνον τοῦτον τὸ ἀξίωμα τοῦ *θείου* Πλάτωνος, ὡς ὠνόμασεν αὐτὸν ἡ ἀρχαιότης, καὶ τοῦ «διδασκάλου τῶν ἐπαϊόντων», ὡς ἐκάλεσε τὸν Ἀριστοτέλην ὁ Δάντης, ὑπῆρξεν ἔξοχόν τι καὶ καινὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ δόξα ὅμως αὕτη εἰς τίνα προςήκει ἄλλον, ἢ εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν;

Ἀλλὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας τὰ νάματα καὶ εἰς τὸ ρεῦμα τῶν νεωτέρων χρόνων εἰςβαλόντα ἀπεδείχθησαν ζωτικά. Ἵνα δὲ διὰ παραδειγμάτων πιστώσω τὰ λεγόμενα, πάντες μὲν γινώσκουσι τίνα ἤσκησαν δύναμιν τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος ἐπὶ τοῦ Σλεϊερμαχέρου, Σχιελλιγγίου, Σγχωπεγχαυέρου, Ἐρδάρτου καὶ Ἐγέλου· ἱκανῶς δὲ γνωστὸν εἶνε πόσον ἴσχυσεν ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους φιλοσοφία ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, ἐν οἷς ἀρκοῦμαι μνημονεύων τὴν σχολὴν τῶν Νέων Ἀριστοτελικῶν. Τὴν μεγάλην δύναμιν καὶ ὑπόληψιν τοῦ Σταγειρίτου ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις δύναται ἴσως κάλλιστα νὰ δηλώσῃ καὶ ἡ ἑξῆς ὁμολογία τοῦ Kuno Fischer, ἀνδρὸς ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων ἱστορικῶν τῆς ἡμετέρας ἐπιστήμης, ὅτι «δύο τινῶν δὲν δύναταί τις ἀτιμωρητεὶ νὰ ὀλιγωρήσῃ, τῆς Ἀριστοτελικῆς, λέγω, λογικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου» (System der Logik und Metaphysik Heidelberg 1865, σελ. VI). Ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων δύναταί τις εὐκόλως νὰ ἀπο-

Digitized by Google

δείξῃ τὴν ἀξιόλογον σημαντικότητα ἐν τῇ νεωτέρᾳ φιλοσοφίᾳ ἤ, παραδείγματος χάριν, πρὸς τὸν Ὑλισμὸν τοῦ Δημοκρίτου ἀποβλέπων, ἢ πρὸς τὸν αἰσθητισμὸν τοῦ Πρωταγόρου καὶ τῶν Στωϊκῶν, ἢ πρὸς τὰς διδασκαλίας τῶν Νέων Πλατωνικῶν.

Ἐκ τούτων δ' ἁπάντων ἐξάγεται, ὅτι τὸ φιλοσοφικὸν ἔργον τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος εἶνέ τι διαφερόντως ἔξοχον καὶ σημαντικὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Οἱ αἰῶνες καὶ αἱ χιλιετηρίδες δὲν κλίνουσιν ὑπὸ σεβασμοῦ τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τοῦ ταπεινοῦ καὶ μικροχαροῦς· οὐδὲ θὰ ἀνέτρεχεν ἡ φιλοσοφοῦσα ἀνθρωπότης τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ζητοῦσα ψυχαγωγίαν καὶ ἐπίρρωσιν καὶ ἔμπνευσιν, ἂν τὸ ἔργον ταύτης μὴ εἶχεν ἀνεξάντλητον δύναμιν καὶ ζωήν. Τῆς δὲ δυνάμεως καὶ ζωῆς ταύτης εὐμοιρεῖ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία οὐ μόνον ὡς προγενεστέρα, ἀλλὰ καὶ ὡς *ἑλληνική*. Διότι ἐκβλάστημα τρόπον τινὰ οὖσα τοῦ καλλιγόνου ἐδάφους τῆς ἑλληνικῆς διανοίας φέρει τὸν ἰδιόρρυθμον χαρακτῆρα τῆς φύσεως τούτου. Ὅθεν ὅπως ὁ ὅλος πνευματικὸς τῶν Ἑλλήνων βίος εἶνε πλήρης ζωῆς καὶ δυνάμεως ἀνωλέθρου, οὕτω καὶ ἡ φιλοσοφία αὐτῶν. Ὅπως λοιπὸν ὁ Ὅμηρος δὲν παλαιοῦται ὑπὸ τῶν αἰώνων, οὕτω καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐμπνέουσι ζωὴν καὶ δύναμιν ἀνεξάντλητον εἰς τοὺς ἐπιγενεστέρους.

Τοιαύτη εἶνε, ἡ σημαντικότης τοῦ ἡμετέρου Ἔθνους ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, σημαντικότης θαυμαστή, ἧς λιτὴν μόνον ὑποτύπωσιν παρέχει ὁ παρὼν πρὸς ὑμᾶς λόγος.

Ἐὰν ἤδη ἀναθεωρήσωμεν προσεκτικῶς τὰ εἰρημένα, δυνάμεθα εὐχερῶς νὰ εὕρωμεν, ὅτι κεφαλαιωδέστατα ἱστορικὰ πλεονεκτήματα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας εἶνε πρῶτον μέν, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐδημιούργησαν τὴν φιλοσοφίαν, δεύτερον δ' ὅτι οὐ μόνον ἐδημιούργησαν, ἀλλὰ καὶ ἐμόρφωσαν πρῶτοι τὴν ἐπιστήμην ταύτην καὶ ἐμόρφωσαν αὐτὴν θαυμασίως· τρίτον δ' ὅτι ἐπὶ δέκα μὲν περίπου αἰῶνας ἦσαν τὸ μόνον σχεδὸν φιλοσοφοῦν ἔθνος, ἐπὶ δέκα δ' ἔπειτα σχεδὸν ἄλλους αἰῶνας ὑπῆρξαν οἱ κράτιστοι καὶ σχεδὸν μόνοι περὶ τὴν φιλοσοφίαν παιδαγωγοὶ καὶ διδάσκαλοι τῆς ἀνθρωπότητος· καὶ τέταρτον, ὅτι οἱονεὶ ἔκμαγμα οὖσα ἡ ἑλλη-

Digitized by Google

νική φιλοσοφία τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καθόλου, εὐμοιρεῖ ἐξαιρετικῶς τοῦ ἰδιάζοντος γοήτρου ἐκείνου, ὅπερ γεννᾷ ὁ ἐναρμόνιος καθόλου εἰπεῖν συνδυασμὸς τοῦ νοεροῦ καὶ αἰσθητικοῦ κόσμου, τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φύσεως καὶ ἡ ἐμμελὴς καὶ ἀπρόληπτος ἐκείνη νηφαλιότης καὶ ἠρεμία ἅτινα πάντα χαρακτηρίζουσι μὲν καὶ τέχνην καὶ φιλοσοφίαν καὶ καθόλου τὸν πνευματικὸν τῶν Ἑλλήνων βίον, ἐξαίρουσι δὲ σημαντικῶς αὐτοῦ τὴν δύναμιν καὶ ἀρετήν. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων ποῖον ἐκ τῶν ἄλλων ἐθνῶν πάντων ἔτυχε τοσοῦτον ἀγαθοῦ δαίμονος; Τὰ τέσσαρα ταῦτα πλεονεκτήματα κοσμοῦσι καὶ θὰ κοσμῶσιν ἐς ἀεὶ περιφανῶς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ θὰ ἀποτελῶσιν οἱονεὶ τοὺς κυριωτάτους τίτλους οὐχὶ τῆς ψιλῆς εὐγενείας, ἀλλὰ τῆς ἀθανασίας αὐτῆς.

Ἰδοὺ πόσον μέγα εἶνε τὸ ἡμέτερον παρελθὸν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Ἀλλ' Ἔθνος τοιοῦτο ἔχον παρελθὸν ἀδύνατον εἶνε νὰ μὴ ἔχῃ καὶ μέλλον μέγα! Καὶ ἂν τὸ ἡμέτερον ἐνεστὼς εἶνε λιτόν, ἔχομεν ἐφόδια πολύτιμα πρὸς γενναῖον μέλλον, ἅτινα παρελάβομεν τιμαλφῆ κληρονομίαν παρὰ τῶν ἡμετέρων πατέρων. Οἰκοῦμεν τὴν αὐτὴν χώραν τὴν εὐκράτως συγκεραννύουσαν τὰς ἀκρότητας τῶν ἄλλων τόπων καὶ τὴν ἡδέως μὲν ἐγείρουσαν πρὸς ἐπιστήμην καὶ φιλοσοφίαν, φλογερὰν δὲ θάλπουσαν τὴν πρὸς αὐτὰς ἀγάπην. Ἔχομεν γλῶσσαν, ἥτις θαυμασίως διεπλάσθη καὶ διελεπτύνθη ἐπὶ τοῦ ἄκμονος τοῦ φιλοσοφικωτάτου πνεύματος τῶν ἡμετέρων προγόνων. Ἔχομεν τὰ θεσπέσια συγγράμματα τῶν Πλατώνων καὶ Ἀριστοτελῶν, ἅτινα μετὰ τῶν ἄλλων φιλοσοφικῶν τῆς προγονικῆς ἀρχαιότητος δέλτων εἶνε οἱονεὶ ἄρισται παλαῖστραι, ἐν αἷς δύναται γυμναζόμενον τὸ ἡμέτερον πνεῦμα κάλλιστα νὰ ἀπολάβῃ εὔτονον καὶ ἐμμελῆ διάρθρωσιν καὶ παράστημα φιλοσοφικόν. Καὶ τέλος πάντων ἔχομεν ἡμᾶς αὐτοὺς κληρονομίαν πολύτιμον τῶν μακαρίων ἐκείνων ἀνδρῶν· εἴμεθα υἱοὶ γνήσιοι αὐτῶν, υἱοὶ φέροντες τὴν σφραγῖδα τῆς ἡμετέρας καταγωγῆς, υἱοὶ πατρώζοντες καὶ δόξαν θεωροῦντες τὴν μίμησιν ταύτην τῶν πατέρων.

Ὅτι δὲ τῶν πατέρων τὸν χαρακτῆρα σώζομεν ζωηρὸν καὶ βαθὺν ἐν ἡμῖν ἀποτετυπωμένον, περιφανὲς παρέχει ἑαυτὸν μαρ-

Digitized by Google

τύριον ὁ πολιὸς τὴν ἡλικίαν καὶ ἐπιστήμην πέρυσιν ἀφ' ἡμῶν ἐκδημήσας ἀοίδιμος προκάτοχος τῆς ἕδρας ταύτης. Τίς ἐξ ὑμῶν, φίλτατοι ὁμιληταί, δὲν τηρεῖ ζῶσαν ἐν τῇ μνήμῃ τὴν εἰκόνα τοῦ σεβαστοῦ γέροντος καὶ διδασκάλου τοῦ Ἔθνους Φιλίππου Ἰωάννου; Καὶ τίς δύναται νὰ λησμονήσῃ τὸν ἑλληνικώτατον τοῦτον ἄνδρα; Διδαχθεὶς ὑπὸ μὲν τοῦ Πλάτωνος τὴν λεπτοφυᾶ καὶ εὐαίσθητον ἀγάπην πρὸς τὸ καλόν, ὑπὸ δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν λογικὴν ἀκολουθίαν καὶ ἐνάργειαν· καὶ παρὰ μὲν τῆς φιλοσοφίας καθόλου παραλαβὼν νοῦν ὀρθόν, ἦθος στεγανὸν καὶ ἀγαθωτάτην καρδίαν, παρὰ δὲ τῆς ὅλης ἑλληνικῆς φύσεως συμμετρίαν καὶ ἁρμονίαν ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ, ἀπέβη ἔνδοξος ἱεροφάντης τῶν φιλοσοφικῶν διδαγμάτων, ἅτινα ἀκάματος ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη (1839—1880) ἡρμήνευε πρὸς τὴν ὀργῶσαν πρὸς τὰ καλὰ ἑλληνικὴν νεότητα. Ὁ ὅλος δ' ἄνθρωπος παρὰ τῷ ἀειμνήστῳ τούτῳ διδασκάλῳ τόσον ἐξαισίως διεμορφώθη, ὥςτε δὲν δύναμαι νὰ νοήσω προςφυέστερον ἐπιτύμβιον αὐτοῦ ἀποιχομένου, ἢ τοὺς στίχους ἐκείνους τοῦ Εὐριπίδου, ἐν οἷς ὁ ποιητὴς μακαρίζει, ὡς νομίζεται, τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον τοῦ ἑλληνικωτάτου τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων Ἀναξαγόρου·

Ὄλβιος ὅς τις τῆς ἱστορίας
ἔσχε μάθησιν, μήτε πολιτῶν
ἐπὶ πημοσύνας μήτ' εἰς ἀδίκους
πράξεις ὁρμῶν,
ἀλλ' ἀθανάτου καθορῶν φύσεως
κόσμον ἀγήρω, τίς ποτε συνέστη
καὶ ὅπῃ καὶ ὅπως
Τοῖς τοιούτοις οὐδέποτ' αἰσχρῶν
ἔργον μελέτημα προσίζει.

(Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. IV, 25, 27).

Ἀλλ' εἰ καὶ τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ ἀγαστὸς οὗτος ἀνήρ, τὸ ἔργον ὅμως αὐτοῦ δὲν ἔμελλε νὰ εἶνε ἐξ ἐκείνων, ἅτινα ὑψοῦνται πάντοθεν κάτοπτα καὶ περιφανῆ· διότι οἱ χρόνοι ἐν οἷς ἔζησε καὶ ἔδρασε φύσει κατέστησαν ἀδύνατον τὴν περιφάνειαν ταύτην. Ἐν τῇ ἀνεγέρσει τοῦ ἱεροῦ μεγάρου τῆς νέας ἐθνικῆς ἡμῶν φιλοσοφ

Digitized by Google

φίας ἡ ἱστορία καὶ φύσις τῶν πραγμάτων ἡ διανέμουσα τὰ τοῦ ἔργου ἀνέθηκεν εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον ἀξιόλογον ἐργάτην τὴν προκαταρκτικὴν ἐργασίαν τῆς οἰκοδομῆς, τὸν ὁμαλισμὸν τοῦ ἐδάφους, τὴν διαχάραξιν τῶν θεμελίων, τὴν καταβολὴν θεμελίων λίθων. Ταῦτα πάντα εἶνε ἀπαραίτητα! Οἱ θεμέλιοι λίθοι εἶνε μεγάλοι καὶ σημαντικώτατοι, ἀλλ' ἔχουσι φύσιν νὰ κρύπτωνται τεθαμμένοι ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, ἀσήμως φέροντες τὸ ἐφηδρασμένον ἐπ' αὐτῶν οἰκοδόμημα. Οὕτως ἐπέκλωσεν ὁ δαίμων τὰ τῶν πρώτων ἐργατῶν! Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς οἱ δεύτεροι χωροῦντες ἐπὶ τὴν ἐργασίαν ταύτην ταπεινὸν εἴμεθα ἐπιτετραμμένοι ἔργον. Εἴθε μόνον ἡ πρόσγειος καὶ ταπεινὴ ἡμῶν ἐργασία νὰ μὴ φανῇ παντάπασιν ἀναξία τῆς καλλιτεχνικῆς οἰκοδομῆς τῶν ἐπιγόνων! Εἰς ὑμᾶς, προσφιλέστατοι ὁμιληταί, εἰς ὑμᾶς καὶ τοὺς μεθ' ὑμᾶς ἀνέθηκεν ἡ ἐθνικὴ ἱστορία τὸ χαρίεν καὶ ἐπίζηλον ἔργον νὰ προαγάγητε τὰ ὑπερανέχοντα καὶ εὐπρεπῆ τοῦ ἐγειρομένου ἱεροῦ τῆς ἐθνικῆς φιλοσοφίας. Ὑμῶν τῶν ἐπερχομένων θὰ ἀπολάμπῃ σεμνή, ἐξέχουσα καὶ μεγαλοπρεπὴς ἡ ἐργασία· τῶν ἐπερχομένων αἱ χεῖρες θὰ συντελέσωσι τὸ ποθητὸν καὶ μακάριον τοῦτο οἰκοδόμημα, ὅπερ βεβαίως θὰ συντελεσθῇ περιφανές, διότι ἀρχιτέκτων αὐτοῦ θὰ εἶνε ἡ καλλιτεχνικὴ καὶ ἀριστουργὸς ἑλληνικὴ διάνοια.

Πρὸς τὴν περιφάνειαν τοῦ ἔργου τούτου ἀποβλέποντες χωρεῖτε, φίλτατοι, πρὸς συντέλεσιν αὐτοῦ μετὰ ἑλληνικῆς γενναιότητος καὶ ἀγάπης πρὸς τὰ καλά. Ἀποδύθητε μεγαλοφρόνως εἰς τὸν πνευματικὸν τοῦτον ἀγῶνα, οὗ ἆθλον πρόκειται ἡ ἀθανασία. Μακάριοι οἱ μέλλοντες νὰ διαδράμωσι καλλίνικοι τὸ εὐγενέστατον στάδιον τοῦ ἀγῶνος τούτου. Εὐτυχεῖς δὲ καὶ ἡμεῖς, ἐὰν λυσιτελῶς προαλείψωμεν πρὸς αὐτὸν τοὺς εὐδοκίμως ἀγωνισομένους. Καὶ καθῆκον καὶ τιμὴ καὶ τέρψις θὰ ζωογονῶσι πάντοτε τὴν πρὸς τοῦτο ἡμετέραν προθυμίαν καὶ θὰ ἐκκαίωσι τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἡμῶν *ἵνα ὅσον τάχιστα ἐπανίδῃ ἡ Ἑλλὰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς φιλοσοφικὴν εὔκλειαν!*

Digitized by Google

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΤΩ ΟΙΚΩ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΤΩΝ ΘΕΩΝ ΠΑΡ' ΕΛΛΗΣΙ.

1) Διάθεσις τῆς ἑλληνικῆς οἰκίας, 2) γένεσις τῆς ἐν αὐτῇ λατρείας τῶν θεῶν, 3) τίνες οἱ ἐν αὐτῇ λατρευόμενοι θεοὶ καὶ τίς ὁ τρόπος τῆς τούτων λατρείας.

Ἐν τῷ τελευταίῳ τεύχει τοῦ περιοδικοῦ τούτου[1]) ἐξεφράσαμεν τὴν εἰκασίαν περὶ τοῦ ἐσχάτως ἀνευρεθέντος παρὰ τὸ Βαρβάκειον ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς, ὅτι τοῦτο προέρχεται ἐξ οἰκιακῆς τοῦ θείου λατρείας, ὡς εὑρεθὲν ἐν ἐρειπίοις ἀρχαίας ἰδιωτικῆς οἰκίας, ἧς τὰ διασωθέντα τοιχία ἐμφαίνουσι τοῦτο. Πρὸς βεβαίωσιν τῆς εἰκασίας ταύτης δὲν ἔχομεν ἄλλας ἀποδείξεις ἢ τὰ γνωστὰ ἐκ τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς ἐν οἴκῳ λατρείας τῶν θεῶν, ἀφ' ὧν νομίζομεν, ὅτι πιθανοποιεῖται αὕτη, ἣν καὶ ὁ ἄγγλος ἀρχαιολόγος Newton ἀπεδέχθη. Διὸ κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ περιλάβωμεν ἐν τοῖς ἑπομένοις ὅσα περὶ τῆς λατρείας ταύτης εἰσὶ γνωστά.

Πᾶσα ἰδιωτικὴ οἰκία, μικρὰ ἢ μεγάλη, ἦτο καὶ αὐτὴ ἱερόν, ἐν ᾗ ἐλάτρευον οἱ ἐνοικοῦντες πάντας τοὺς τῆς πόλεως θεούς, ἤτοι πολιούχους, πατρῴους, καὶ οὕς τινας ἄλλους εἶχον παραλάβει παρὰ τῶν προγόνων ἢ αὐτοὶ ἀπεδέχθησαν. Τούτων δὲ πάντων εἶχον τὰ ἀγάλματα ἐξ ἧς ἕκαστος ἠδύνατο τέχνης καὶ ὕλης, φυλασσόμενα ἐν σηκοῖς ἢ ναΐσκοις (niches) ἢ ἁρμαρίοις ἐν τοῖς διαφόροις τῆς οἰκίας θαλάμοις, ὅπως μὴ ὦσιν ἐκτεθειμένα καὶ προχειρὰ πᾶσι. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτων ἀνάγκη νὰ προτάξωμεν ὀλίγα περὶ τῆς οἰκονομίας καὶ διαθέσεως τῆς ἑλληνικῆς οἰκίας[2]), διαγράφοντες τὸν τύπον ταύτης οἷος εἶναι ἡμῖν γνωστὸς ἐκ τῶν συγγραφέων καὶ ἐκ μνημείων. Καὶ γενικὸς μὲν τύπος αὐ-

---

1) Θ', σελ. 321 κ. ἑ.

2) Περιγραφὴν αὐτῆς βλέπε ἐν Becher Charicles 2, 70 κ. ἑ. τῆς 6' ἐκδόσεως.

Digitized by Google

τῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ, διότι αἱ ἀνάγκαι καὶ τὸ πλῆθος τῶν τῆς οἰκίας ἐνοίκων καὶ ἡ θέσις αὐτῆς καὶ ἡ πρόοδος τοῦ χρόνου προεκάλουν διάφορον ἔκτασιν καὶ διάθεσιν τῆς οἰκίας καὶ διακόσμησιν. Οὐχ ἧττον ὅμως δυνάμεθα ν' ἀποδεχθῶμεν ἕνα τινὰ τύπον ὡς ἐπικρατέστερον, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν τῇ ἀνασκαπτομένῃ Πομπηΐᾳ ἅπασαι αἱ οἰκίαι ὑπάγονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εἰς ἕνα γενικὸν τύπον, εἰ καὶ διαφέρουσιν ἐν πολλοῖς.

Διάθεσις καὶ οἰκονομία τῆς ἑλληνικῆς οἰκίας.

Καὶ ἐν μὲν ἀρχαιοτέροις χρόνοις αἱ οἰκίαι ἦσαν μικραὶ καὶ εὐτελεῖς πᾶσαι, ἂν οὐχὶ ἀπὸ πρίονος μόνον καὶ πελέκεως, ὡς αἱ τῶν Σπαρτιατῶν κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Λυκούργου[1]), τοιαῦται ὅμως, οἵας περιγράφει αὐτὰς ὁ Δημοσθένης[2]), μὴ διακρινόμεναι αἱ τῶν πλουσίων καὶ ἰσχυρῶν ἀπὸ τῶν ἀπορωτέρων, διότι οἱ ἀρχαιότεροι μόνον ναοὺς πολυταλάντους καὶ μεγαλοπρεπεῖς ᾠκοδόμουν καὶ ἄλλα δημόσια κτίρια, εἰς ἃ συνήρχετο πολὺ πλῆθος, οὐχὶ δὲ οἰκίας. Αἱ τῶν Ἀθηναίων οἰκίαι ἦσαν κατὰ Δικαίαρχον[3]) (γράφοντα περὶ τὰ 300 π. Χ.) πλινθόκτιστοι καὶ μικραί, ποιοῦσαι μεγίστην ἀντίθεσιν πρὸς τὰ δημόσια οἰκοδομήματα. Ἐντεῦθεν οὐδὲ ἐρείπια οἰκιῶν ἀρχαίας ἐποχῆς διεσώθησαν ἐν Ἀθήναις· καθ' ὅσον μάλιστα οἱ Ἀθηναῖοι μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου κατῴκουν οὐχὶ ἐν ἄστει κατὰ Θουκυδίδην[4]), ἀλλ' εἰς τὰ ἐν τοῖς δήμοις κτήματά των μᾶλλον, ὅπου συνήθως εἶχον πολυτελεστέρας οἰκίας κατὰ τὸν Ἰσοκράτη[5]). Μόνον ὀλίγων πλουσίων

1) Πλουτ. ἐν βίῳ Λυκ. ιγ'.

2) Κατὰ Ἀριστογ. § 207 καὶ Ὀλυνθ. γ' § 29.

3) Ἐν μικροῖς γεωγρ. τόμ. 1, σελ. 485 τῆς Γαζῆ ἐκδόσ. «αἱ μὲν πολλαὶ τῶν οἰκιῶν εὐτελεῖς, ὀλίγαι δὲ χρήσιμοι» πρβλ. Boeckh ἐν τῇ τῶν Ἀθηναίων πολ. οἰκον. 1, σ. 92. Καὶ αὐταὶ αἱ τιμαὶ τῶν Ἀθήνησιν οἰκιῶν ἐμφαίνουσιν τὴν εὐτέλειαν, ἀνερχόμεναι ἀπὸ 3 μνῶν μέχρι δύο ταλάντων, ἤτοι ἀπὸ 300—12000 περίπου δραχμῶν.

4) 2, 14.

5) Ἐν Ἀρεοπαγ. § 52· πρβλ. καὶ Θουκ. 2, 65. Ὡς κύτως καὶ οἱ Ἠλεῖοι κατὰ Πολυβ. 4, 73.

Digitized by Google

οἰκίαι ἐποίουν ἐξαίρεσιν τοῦ γενικοῦ τούτου κανόνος τῆς ἐν τῷ βίῳ εὐτελείας τῶν Ἀθηναίων, ὡς ἡ τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅςτις διὰ τοῦ ζωγράφου Ἀγαθάρχου ἐκόσμησε γραφαῖς[1]) τὴν οἰκίαν του. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε φαίνεται ὅτι ἀρχίζει ἡ πρὸς τὴν πολυτέλειαν ῥοπὴ αὐξάνουσα μὲ τὴν πρόοδον τοῦ χρόνου, ὥστε ἐπὶ Διογένους τοῦ Σινωπέως κατὰ Γαληνὸν[2]) οὐ μόνον τοὺς τοίχους μὲ ἀξιολόγους γραφὰς, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔδαφος ἐκόσμουν μὲ εἰκόνας θεῶν ἐκ πολυτελῶν ψήφων οἱ πλουσιώτεροι τῶν Ἑλλήνων. Οἱ ἀρεσκόμενοι ὅμως εἰς τὴν ἀρχαίαν λιτότητα ἀποδοκιμάζουσι τὴν ἐν τούτοις πολυτέλειαν, ὡς ὁ Ξενοφῶν[3]), λέγων ὅτι «γραφαὶ καὶ ποικιλίαι πλείονας εὐφροσύνας ἀποστεροῦσιν ἢ παρέχουσιν»· ὅθεν δηλοῦται ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ἤδη ἡ τῶν οἰκιῶν πολυτελὴς διακόσμησις δὲν ἦτο ἀσυνήθης[4]).

Πλὴν τῆς ῥηθείσης ἀρχαίας λιτότητος καὶ τῆς ὕστερον πολυτελείας ταύτης αἱ τῶν ἀρχαίων ἐν τῇ πόλει οἰκίαι εἶχον τὰς ἑξῆς διαφορὰς ἀπὸ τῶν οἰκιῶν ἡμῶν· αἱ πλεῖσται εἶχον σχῆμα τετράγωνον ἢ ἐπίμηκες ὀρθογώνιον καὶ οὐδεμίαν ἄλλην συνήθως κοινωνίαν πρὸς τὰ ἐκτὸς εἰ μὴ τὴν διὰ μιᾶς ἢ δύο θυρῶν, κειμένων τῆς μὲν ἔμπροσθεν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, τῆς δὲ ὄπισθεν ὡςαύτως ἐπὶ ὁδοῦ, ἂν ὑπῆρχε τοιαύτη. Θυρίδας δὲ ἢ παράθυρα οὐδόλως εἶχον ἐπὶ τῶν ὁδῶν ἢ οἰκίαι τινὲς μόνον, κλειόμεναι πανταχόθεν ὑπὸ τῶν τεσσάρων τοίχων. Ὀλίγαι δὲ εἶχον καὶ ὑπερῷα ἢ δεύτερον πάτωμα, ἐκτεινόμενον συνήθως ἐπί τινος μόνον μέρους τῆς οἰκίας. Ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν ἐπουσιῶδες μέρος καὶ προωρισμένα κυρίως πρὸς κατοικίαν δούλων ἢ ξένων καὶ πρὸς ἐργασίας οἰκιακὰς καὶ εἰς ἀπόθεσιν πραγμάτων. Διὸ πιθανὸν ὅτι ἡ εἴσοδος εἰς τινων οἰκιῶν ὑπερῷα ἦτο ἀμέσως ἀπὸ τῆς ὁδοῦ διὰ κλίμακος. Τὸ κύριον μέρος τῆς οἰκίας ἐξετείνετο ἐπὶ τοῦ τῆς γῆς ἐδάφους καὶ ἦτο

---

1) Ἀνδοκ. κατὰ Ἀλκιβ. § 47. Πλουτ. Ἀλκ. 16.

2) Ἐν τῷ προτρεπ. 8· αὐτοὺς γὰρ τοίχους ἅπαντας ἀξιολόγοις γραφαῖς κεκοσμῆσθαι, τὸ δ' ἔδαφος ἐκ ψήφων πολυτελῶν συγκεῖσθαι θεῶν εἰκόνας ἔχον ἐξ αὐτῶν διατετυπωμένας».

3) Ἀπομνημ. 3, 8, 10.

4) Πλείω περὶ τούτου παρὰ Becker ἐν Χαρικλεῖ 2, 106 κ. ἑ.

Digitized by Google

ὅλον ἰσόπεδον τετράγωνον, ὡς εἴρηται, ἢ ἐπίμηκες ὀρθογώνιον διαιρούμενον εἰς δύο μέρη, τὸ μὲν ἔμπροσθεν καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ κείμενον ἦτο προωρισμένον διὰ τὴν τῶν ἀνδρῶν ἐν τῷ οἴκῳ διατριβήν, τὸ δὲ ὄπισθεν τούτου διὰ τὴν τῶν γυναικῶν καὶ τὰς τούτων ἐν τῷ οἴκῳ ἐργασίας.

Ἀμφότερα τὰ μέρη ταῦτα εἶχον συνήθως σχῆμα τετράγωνον, οὗ ἐν μέσῳ ἔμενεν ἱκανὸν μέρος ὕπαιθρον, αὐλὴ καλούμενον, ὅπως κατέρχηται φῶς καὶ ἥλιος καὶ ἀερίζηται ἡ οἰκία. Καὶ ἐν μέσῳ μὲν τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ πλευρᾶς ἦτο ἡ εἴσοδος· ἑκατέρωθεν δὲ ταύτης εἶχον οἰκίαι τινὲς ἀποθήκας πρὸς ἐμπορίαν, ἂν ἡ οἰκία ἔκειτο ἐπὶ ὁδοῦ ἢ ἀγορᾶς. Καὶ ἂν μὲν αὐταὶ ἐδίδοντο ξένοις εἰς ἐνοίκιον, εἶχεν ἑκάστη ἀποθήκη μίαν μόνην ἐπὶ τῆς ὁδοῦ θύραν ἱκανῶς μεγάλην· ἂν ὅμως αὐτὸς ὁ οἰκοδεσπότης μετεχειρίζετο αὐτὰς πρὸς ἰδίαν χρῆσιν ἢ ἐμπορίαν, τότε εἶχον αὗται καὶ πυλίδας μικρὰς ὄπισθεν, δι' ὧν ἐκοινώνουν πρὸς τοὺς ἐν τῷ οἴκῳ. Ἀμφότερα ταῦτα βλέπομεν ἐν πολλαῖς οἰκίαις τῆς ἀνασκαπτομένης παρὰ τὴν Νεάπολιν τῆς Ἰταλίας ἀρχαίας πόλεως Πομπηΐας, ἧς αἱ οἰκίαι πολὺ πιθανὸν ὅτι εἶχον τύπον ἑλληνικόν, διότι αὕτη κεῖται ἐν χώρᾳ ὅπου αἱ πολλαὶ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, καὶ ἄλλως αἱ ῥωμαϊκαὶ οἰκίαι εἶχον ὕστερον πολλὰ κοινὰ πρὸς τὰς ἑλληνικάς. Διὰ τοῦτο δὲ ἐν τῇ συνοπτικῇ ταύτῃ περιγραφῇ τῆς ἑλληνικῆς οἰκίας ἀποβλέπομεν ἐν ἐλλείψει ἄλλων μαρτυριῶν καὶ εἰς τὰ ἐν τῇ ῥηθείσῃ πόλει σωζόμενα ἐρείπια οἰκιῶν, νομίζοντες ὅτι δὲν ἀπομακρυνόμεθα τῆς ἀληθείας διὰ τὴν καὶ ἐν ῥωμαϊκαῖς πόλεσιν ἐπικράτησιν τῆς τέχνης καὶ τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων, ἧς ἕνεκα ὁ σατυρικὸς Ἰουβενάλιος[1]) καὶ αὐτὴν τὴν Ῥώμην καλεῖ ἑλληνικὴν πόλιν.

Ὅσαι οἰκίαι ὅμως δὲν ἔκειντο ἐπὶ ἐμπορικῆς ὁδοῦ εἶχον ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου ἔνδον δωμάτια πρὸς κατοικίαν θυρωροῦ καὶ ἄλλων δούλων, ἱπποστάσια, ἀποθήκας καὶ ἄλλα τοιαῦτα χρήσιμα εἰς τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ.

Διὰ τῆς θύρας ταύτης εἰσήρχοντο εἰς τὴν ὕπαιθρον αὐλὴν, ἧς

1) Sat. 3, 60. Non possum ferre, Qvirites, Graecam urbem.

Digitized by Google

καὶ εἰς τὰς τέσσαρας πέριξ πλευρὰς ὑπῆρχε περίστυλον ἢ στοαὶ ἐστεγασμέναι, ἵνα ὑπ' αὐτὰς διατρίβωσι καὶ περιπατῶσιν οἱ ἐν τῷ οἴκῳ, προφυλασσόμενοι ἀπὸ τοῦ ἡλίου καὶ ἀπὸ ὄμβρων καὶ λοιπῶν τῆς ἀτμοσφαίρας ἐπενεργειῶν. Ὄπισθεν δὲ τοῦ περιστύλου τούτου ἦσαν δωμάτια, οἶκοι, οἰκήματα ἢ θάλαμοι χρήσιμοι πρὸς διατριβὴν καὶ κατοικίαν τῶν τοῦ οἴκου ἀνδρῶν· ὅθεν καί τινες τούτων ἀνδρῶνες, ἄλλοι κοιτῶνες, ἄλλοι παστάδες καὶ οἶκοι τρίκλινοι καλούμενοι, πεντάκλινοι, δεκάκλινοι ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν αὐταῖς κλινῶν, ἐφ' αἷς κατακλινόμενοι ἤσθιον. Εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς εἰσόδου πλευρὰν ἢ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς ὑπῆρχε θύρα μέταυλος ἢ μέσαυλος λεγομένη, εἰσάγουσα εἰς αἴθουσαν μεγάλην, ἧς ἐν μέσῳ ὑπῆρχεν ἡ ἑστία[1]), οὖσα τὸ ἱερώτερον τῆς οἰκίας μέρος, ἐν ᾧ συνήρχοντο πάντα τὰ μέλη τοῦ οἴκου, καὶ ἐν ᾧ ἐτελοῦντο, ὡς ὕστερον ἐροῦμεν, πᾶσαι αἱ οἰκιακαὶ θρησκευτικαὶ τελεταί, διότι παρὰ τὴν ἑστίαν ἵσταντο τὰ τῶν ἐφεστίων καὶ οἰκιδίων θεῶν ἀγάλματα, ὧν ὑπὸ τὴν προστασίαν ἔκειτο πᾶς ὁ οἶκος. Διὰ τῆς αἰθούσης ταύτης, καὶ δι' ἑτέρας ἐν αὐτῇ εἰσόδου, εἰσήρχοντο εἰς δευτέραν αὐλήν, ἔχουσαν πέριξ στοὰς καὶ θαλάμους, ὡς καὶ ἡ πρώτη αὐλή, πρὸς διατριβὴν τῶν γυναικῶν. Ἐνταῦθα ἦσαν ἐν ταῖς τῶν πλουσίων οἰκίαις τὰ ὑπὸ Πολυδεύκους[2]) φερόμενα γυναικωνῖτις, ἱστεὼν, ταλασιουργικὸς οἶκος, σιτοποιϊκὸς, ὀπτανεῖον, μαγειρεῖον, ἀποθῆκαι, θησαυροί, καὶ ὁ κατ' ἐξοχὴν θάλαμος, ἐν ᾧ ἐκάθευδον οἱ οἰκοδεσπόται.

Πιθανὸν ὅμως ὅτι τινὲς οἰκίαι δὲν εἶχον τὴν δευτέραν ταύτην αὐλήν, ἀλλὰ κηπάριον καὶ πέριξ αὐτοῦ οἰκήματα καὶ ἀποθήκας χάριν τῶν οἰκετῶν καὶ τῆς οἰκιακῆς ἐν γένει ὑπηρεσίας.

Οἱ ὄπισθεν τῶν στοῶν τούτων θάλαμοι εἶχον πάντες θύρας ἱκανῶς μεγάλας καὶ ὑψηλὰς, ὅπως οὐ μόνον ἀερίζονται, ἀλλὰ καὶ φωτίζονται· ὁποίας βλέπομεν ὅτι ἔχουσι καὶ οἱ τῶν ἐν Πομπηΐᾳ οἰκιῶν θάλαμοι· διότι οἱ ὑπὸ τὰς στοὰς θάλαμοι ἐφωτίζοντο ἀπὸ τῆς αὐλῆς, τὰ δὲ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ δωμάτια καὶ διὰ θυρίδων

---

1) Ὅθεν μεσόμφαλος ἑστία παρ' Αἰσχύλῳ Ἀγαμ. 1026 λέγεται αὕτη. 2) Ἐν Ὀνομ. α'. 80.

Digitized by Google

ἴσως, ὧν ἡ χρῆσις δὲν ἦτο ἄγνωστος τοῖς ἀρχαίοις[1]), ἀλλὰ μόνον μετριωτέρα ἢ παρ' ἡμῖν διὰ τὸν ἰδιόρρυθμον τρόπον τῆς τῶν ἀρχαίων οἰκοδομίας καὶ τὸν περιωρισμένον τῶν γυναικῶν βίον.

Οἰκίαι δέ τινες, καὶ ἰδίως αἱ μικρᾶς περιοχῆς καὶ ἐκτάσεως, εἶχον, ὡς εἴρηται, ἄνω τῶν θαλάμων καὶ δεύτερον πάτωμα, ὑπερῷον καλούμενον, ἐκτεινόμενον ἐπί τινος μόνον μέρους τῆς οἰκίας, συνήθως εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἔχον ἐπ' αὐτῆς καὶ θυρίδας· ἐν δὲ Πομπηΐᾳ καὶ ἐξώστην[2]) βλέπει τις πρὸ αὐτῶν, καὶ ἄλλας μικρὰς θυρίδας αὐτόθι κεκλεισμένας μὲ σιδηροῦν πλέγμα, ὁποῖον ἔχουσιν ἐν ταῖς ἡμετέραις οἰκίαις τὰ τοῦ ἰσογείου πατώματος παράθυρα. Ἡ πρόνοια αὕτη ἀναφορὰν εἶχεν εἰς τοὺς δούλους, ἵνα μὴ δραπετεύωσιν ἢ μὴ κοινωνῶσι πρὸς τοὺς ἐκτός· διότι δοῦλοι συνήθως κατῴκουν εἰς ὑπερῷα καὶ εἰργάζοντο ἐν αὐτοῖς, ἂν ἀλλαχοῦ ἐν τῷ ἰσογείῳ δὲν ὑπῆρχον θάλαμοι χάριν αὐτῶν.

Ἡ τῶν οἰκιῶν ὀροφὴ ἦτο ἢ ἐπίπεδος, ὥστε ἐχρησίμευεν ὡς ἡλιαστήριον, ἢ κεκλιμένη καὶ μὲ κεράμους καλυπτομένη, ἵνα εὐκολώτερον καταῤῥέει τὸ τῆς βροχῆς ὕδωρ, ἢ καὶ ἀμφότερα ἐν μέρει κατὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ἐν τῷ οἴκῳ[3]), ὅπως καὶ νῦν γίνεται.

Τοιαῦτα τὰ κυριώτερα συστατικὰ τῶν ἐν ἄστει οἰκιῶν τῶν εὐπορωτέρων πολιτῶν. Οἱ ἀπορώτεροι ἠρκοῦντο φυσικῶς καὶ εἰς μικροτέρας καὶ εὐτελεστέρας, καθόσον μάλιστα οἱ ἄνδρες ὀλίγον χρόνον διέτριβον ἐν τῷ οἴκῳ, τὸν πλεῖστον δὲ ἐν ὑπαίθρῳ καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ἀλλαχοῦ[4])· ὥστε μόνον αἱ γυναῖκες, καὶ μάλιστα αἱ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἰδίως τῶν Ἰώνων, διῆγον τὸν βίον ἐν τῷ οἴκῳ. Αἱ ἐν ἀγροῖς ὅμως καὶ τοῖς δήμοις οἰκίαι ἦσαν βεβαίως μείζονες καὶ ἄλλης ἴσως κατασκευῆς, ἁρμοζούσης μᾶλλον εἰς ἀγροτικὸν βίον.

---

1) Becker ἔ. ἀ. σελ. 111. καὶ Ἔρμαννον ἐν ἑλλ. ἀρχαιολ. 3. § 19 σημ. 23.

2) Ὁ Πολυδεύκης (1, 81) γεισηποδίσματα καλεῖ τοὺς ἐξώστας· εἶτα ὑπερῷα οἰκήματα· αἱ δὲ προβολαὶ αὐτῶν, αἱ ὑπὲρ τοὺς κάτω τοίχους προὔχουσαι, γεισηποδίσματα, καὶ τὰ φέροντα αὐτὰς ξύλα γεισήποδες».

3) Becker ἔ. ἀ. σελ. 105.

4) Τὸν παρ' Ἕλλησι βίον τῶν ἀνδρῶν περιέγραψα ἐν Χρυσαλίδος τόμῳ Δ', σελ. 525 κ. ἑ.

Digitized by Google

Γένεσις τῆς ἐν τῷ οἴκῳ λατρείας τοῦ θείου.

Ἐπειδὴ ἡ ἑλληνικὴ θρησκεία προῆλθεν ἐκ τῆς φυσιολατρείας, ὡς καὶ ἡ τῶν συγγενῶν τοῖς Ἕλλησι λαῶν, πάντα τὰ περιεχοῦντα τὸν ἄνθρωπον φυσικὰ ὄντα ἐξελήφθησαν ὑπ' αὐτοῦ ὡς θεοί, τὰ δὲ ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ καὶ τῇ γῇ τακτικῶς ἢ ἐκτάκτως γινόμενα καὶ φαινόμενα ὡς ἐνέργειαι αὐτῶν τῶν θεῶν· ἡ τοῦ Ἕλληνος φαντασία προσωποποιήσασα καὶ ὡς ζῶντα καὶ ἐνεργὰ ὑπολαβοῦσα, ἀπέδωκεν αὐτοῖς ὕστερον ἀνθρωπίνην μορφήν, ἣν διὰ τῆς τέχνης πρῶτον μὲν ἀτελέστατα, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ τῆς τέχνης βελτιουμένης ἐντελέστερον, καὶ τελευταῖον τελειότατα ἀπεικόνισεν, ἀποδοῦσα ἰδανικὸν ἀνθρώπινον κάλλος ἑνὶ ἑκάστῳ τῶν θεῶν, ἐν ᾗ ἡλικίᾳ καὶ μορφῇ ὑπελάμβανεν αὐτούς, σύμφωνα πρὸς τὴν ἔμφυτον τῷ Ἕλληνι καλλαισθησίαν, δι' ἧς οὗτος ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἀκμῆς του ἀπεθέωσεν αὐτὸ τὸ κάλλος.

Ἐπειδὴ δὲ ἑαυτὸν ὁ Ἕλλην ἐπίστευε τέκνον τῆς γῆς, ἥτις ἔτρεφε καὶ συνετήρει αὐτόν, ἐπίστευεν ὅτι καὶ οἱ θεοὶ ἦσαν ὡσαύτως τέκνα τῆς γῆς, τελειοτέρας ὅμως φύσεως καὶ ἀθάνατοι, καθ' ὃ καὶ μόνον διαφέρουσιν ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ὅτι τὸ πάλαι συνέζων καὶ συνῴκουν μετὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς κοινωνίαν ἤρχοντο πρὸς ἄνδρας καὶ γυναῖκας, καὶ ὅτι ἐκ τῆς κοινωνίας ταύτης παρήχθησαν οἱ ἄνακτες καὶ βασιλεῖς καὶ πάντα τὰ ἀρχαῖα καὶ ἐξέχοντα γένη τῶν Ἑλλήνων, οἱ Ἥρωες. Ἡ προβαίνουσα ὅμως ἐξαχρείωσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἠνάγκασε τοὺς θεοὺς ν' ἀποχωρήσωσιν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, καὶ τοῦ λοιποῦ νὰ ἐμφανίζωνται μόνον τοῖς φίλοις αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις οὔτε κοινωνία θεῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, οὔτε τέκνα θεῶν ἀναφαίνονται. Οἱ θεοί, εἰ καὶ ἀόρατοι, οὐχ ἧττον εἰσὶ πανταχοῦ παρόντες καὶ βοήθειαν καὶ προστασίαν παρέχουσι τοῖς δικαίοις ἐπικαλουμένοις αὐτούς, οὐδὲ μακρὰν πολὺ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων οἰκοῦσιν. Οἰκοῦσι δηλαδὴ ὅπου ἐξ ἀρχῆς ἐπιστεύθησαν οἰκοῦντες καὶ ἐνεργοῦντες, καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ ηὐδόκησαν. Τὰ ἐξ ἀρχῆς λοιπὸν ὡς θεοὶ ἐκληφθέντα ἐν γῇ καὶ ἐν θαλάσσῃ καὶ ἐν οὐρανῷ εἰσὶ νῦν κατοικη-

Digitized by Google

τήρια τῶν θεῶν, ὄρη δηλονότι, ποταμοί, πηγαί, δένδρα, λειμῶνες, δάση, σπήλαια, μάλιστα δὲ τόποι μακρὰν τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχοντες, φάραγγες, χαράδραι, κοιλώματα τῆς γῆς καὶ ἄλλα τοιαῦτα εἰσὶν ἐνδιαιτήματα τῶν θεῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἱερά, ὧν ἡ ἱερότης ἐδηλώθη ὕστερον διὰ βωμῶν.

Ὁ Ἕλλην ὅμως, θέλων νὰ ἔχῃ ὅσον πλησιέστερον τοὺς θεούς, ὅπως ἐπικαλῆται αὐτοὺς καὶ ἔχῃ τὴν ἀπ' αὐτῶν βοήθειαν καὶ προστασίαν ἐν παντὶ καιρῷ καὶ ταχέως, καθιέρωσεν, ἔνθα αὐτὸς κατῴκει, τὸν ἐπιφανέστερον τόπον εἰς κατοικίαν τῶν θεῶν ἐκείνων, οὓς ἐξέλαβε συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ γενάρχας, ἢ ἐκ παραδόσεως ἐγίνωσκεν ὅτι αὐτοὶ ἐξελέξαντο ὡς ἀρεστὸν αὐτοῖς. Ἐν αὐτῷ ἔστησε βωμὸν καὶ παρὰ τὸν βωμὸν ἔκτισε ναὸν πρὸς κατοικίαν τοῦ θεοῦ, οὗ καὶ τὸ ἄγαλμα ἱδρύσατο ἐν αὐτῷ.

Καὶ ὁ μὲν ναὸς εἶναι οἶκος, ἐν ᾧ ἐνοικεῖ ὁ θεός, τὸ ἄγαλμα ὅμως οὐδέποτε ἐξελήφθη παρὰ τῶν Ἑλλήνων ὡς αὐτὸς ὁ θεός, ἀλλ' ὡς πεπληρωμένον ἐκ τῆς χάριτος αὐτοῦ καὶ ὡς ὁμοίωμα ἁπλῶς αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἀγάλλεται οὗτος· ὅθεν καὶ ἄγαλμα αὐτοῦ ἐκλήθη, διότι ἀπεδέχθη διὰ τῆς καθοσιώσεως τόν τε ναὸν καὶ τὸ ἄγαλμα, καὶ ἔκτοτε οἰκεῖ ἐν τῷ ναῷ ἢ διηνεκῶς ἢ ὁσάκις ἐπικαλοῦνται οἱ πιστοὶ προσέρχεται καὶ ἀκούει αὐτοὺς καὶ ἀποδέχεται τὰς εὐχὰς καὶ θυσίας αὐτῶν[1]).

Τοιαύτην καταγωγὴν ἔχουσι τὰ ἀρχαιότατα τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἱερά, ἅ εἰσι καθιδρυμένα ἐν τῷ κέντρῳ καὶ ἐν ἐπιφανεῖ αὐτῶν τόπῳ. Ἀλλὰ καθόσον ἐξετείνοντο αἱ πόλεις καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἐπληθύνοντο εἴτε ἀφ' ἑαυτῶν εἴτε καὶ διὰ προσελεύσεως ἄλλων ἔξωθεν ἐρχομένων, ηὔξανε καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν αὐταῖς λατρευομένων θεῶν, διότι οἱ τῶν προσελθόντων νέων κατοίκων πατρῷοι θεοὶ προσετίθεντο εἰς τοὺς ἐγχωρίους καὶ ἐλατρεύοντο ἢ ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ τῶν ἀρχαίων κατοίκων ὡς σύνναοι θεοί, ἢ ἐν ἰδίοις ναοῖς ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ, ὅπου καὶ οἱ ναοὶ τῶν ἐγχωρίων θεῶν, ἢ ἀλλαχοῦ τῶν πόλεων. Οὕτως ἐπληθύνθησαν κατὰ μικρὸν τὰ ἐν ταῖς πόλεσιν ἱερά· ὥστε, διαιρουμένων τῶν κατοίκων ἐκά-

1) Ταῦτα ἐξηγοῦνται διὰ πολλῶν ἐν Ἀθηναίου τόμ. 3, ἀπὸ σελ. 405 κ. ἑ.

Digitized by Google

στης ἑλληνίδος πόλεως εἰς φυλάς, φρατρίας, δήμους καὶ γένη, οὐ μόνον ἡ πόλις πᾶσα, ἀλλὰ καὶ ἑκάστη φυλὴ καὶ φρατρία καὶ ἕκαστος δῆμος καὶ πᾶσα ἐν γένει πολιτικὴ ἢ τοπικὴ συνέλευσις εἶχε τὸν ἴδιον προστάτην θεὸν ἢ ἥρωα, ὃν γενάρχην ἢ ἱδρυτὴν αὐτῆς ἐνόμιζε· πᾶσα τέχνη ἢ ἐπιτήδευμα ὑπὸ πολλῶν ἐξασκούμενον εἶχε προστάτην τὸν ἐφευρόντα καὶ ἐπινοήσαντα τὴν τέχνην καὶ τὸ ἐπιτήδευμα θεὸν, καὶ εἰς τοῦτον ἀπέδιδε λατρείαν καὶ τιμὰς ἐν ἰδίῳ ἱερῷ, πάντων εἰς αὐτὸ ἐν ῥητῷ χρόνῳ συνερχομένων πρὸς τοῦτο. Διὸ πᾶσα πόλις καὶ κώμη καὶ χωρίον εἶχε πολλὰ ἱερὰ, βωμοὺς καὶ ναοὺς καὶ ἀγάλματα θεῶν· καὶ ἡ Ἑλλὰς πᾶσα διὰ τοῦτο ὅσους εἶχε ζῶντας ἀνθρώπους, τοσαῦτα ἴσως καὶ ἀγάλματα θεῶν, δαιμόνων καὶ ἡρώων, ἀφ' ὧν ἐπληροῦντο τεμένη, ναοὶ, ὁδοὶ, πλατεῖαι, πηγαὶ, θέατρα, βουλευτήρια, ἀγοραὶ, γυμνάσια, παλαῖστραι, οἰκίαι καὶ πᾶς ἄλλος τόπος, εἰς ὃν συνήρχοντο πολλοὶ πρός τινα θρησκευτικὸν ἢ πολιτικὸν ἢ κοινωνικὸν σκοπόν. Καὶ ἐν τῷ οἴκῳ δὲ, ὅστις εἶναι ἐν μικρῷ αὐτὴ ἡ πόλις, ἕκαστος ὤφειλε νὰ λατρεύῃ καὶ τιμᾷ πάντας τοὺς τῆς πόλεως κοινοὺς θεοὺς, τοὺς τῆς φυλῆς καὶ γένους καὶ τῆς κοινότητος εἰς ἣν ἀνῆκεν ὁ οἰκοδεσπότης, καὶ τοὺς τοῦ ἐπιτηδεύματος καὶ ἄλλους οὐκ ὀλίγους ἔχοντας σχέσιν πρὸς τὸν οἶκον, τὰς κτήσεις, τὰ τέκνα, τὸν βίον καὶ πρὸς ἄλλας αὐτοῦ σχέσεις. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ οἶκος ἑκάστου πολίτου ἦτο ἱερὸν καὶ κατοικητήριον ὅσων ἀνθρώπων τοσούτων ἢ καὶ πλειόνων θεῶν καὶ δαιμόνων.

Πρὸς ἀπόδειξιν τῶν τελευταίων τούτων ἔστωσαν τὰ ἑξῆς[1]).

Περὶ τῶν ἐν τῷ οἴκῳ λατρευομένων θεῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς λατρείας αὐτῶν.

Ἐν τοῖς προθύροις τῆς οἰκίας καὶ τῇ παρ' αὐτῇ δημοσίᾳ ὁδῷ ἵσταντο ὡς φύλακες τῶν ὁδῶν τὰ ἀγάλματα καὶ οἱ βωμοὶ τῶν

1) Εἰς σύνταξιν τῆς διατριβῆς ταύτης, πλὴν τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν, ἃς παραθέτομεν, καὶ πολλῶν μυθολογικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν συγγραμμάτων τῶν νεωτέρων, ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ τελευταία γνωστή μοι περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης πραγματεία τοῦ ἄλλοτε ἐν Ἀμβούργῳ

Digitized by Google

ἐνοδίων θεῶν, ἤτοι Ἑκάτης, ἀγυιέως Ἀπόλλωνος καὶ Ἑρμοῦ, εἰς οὓς οἱ τῶν παρακειμένων οἰκιῶν κάτοικοι ὤφειλον νὰ προςφέρωσι λατρείαν ἐν καιρῷ τῷ δέοντι· διότι οἱ θεοὶ οὗτοι ἐπιστεύοντο ὅτι ἦσαν φύλακες τῶν ὁδῶν καὶ προστάται τῶν ὁδοιπόρων καὶ τῶν παρακειμένων οἰκιῶν. Ἡ μὲν *Ἑκάτη*, ταὐτιζομένη τῇ Ἀρτέμιδι, ὡς προσωποποίησις τῆς σελήνης φωτιζούσης ἐν καιρῷ νυκτὸς τὰς ὁδοὺς καὶ μάλιστα τὰς τριόδους, ὅπου συνήθως ὡς καὶ πρὸ τῶν οἰκιῶν[1]) ἱδρύετο τὸ τρίμορφον, τρισσοκέφαλον καὶ τριπρόσωπον κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν διασταυρουμένων ὁδῶν ἄγαλμα αὐτῆς· ὅθεν καὶ αὐτὴ τριοδῖτις λέγεται, εἰς προφύλαξιν ἐν καιρῷ νυκτὸς τῶν διαβατῶν καὶ τῶν πλησίον οἰκούντων, οἵτινες προςέφερον διὰ τοῦτο αὐτῇ εἰς θυσίαν τροφὰς κατὰ μῆνα ἕκαστον ἐν νουμηνίαις[2]), καταθέτοντες αὐτὰς πλησίον τοῦ ἀγάλματός της ἐν ταῖς τριόδοις· ταύτας δὲ προςερχόμενοι ἤσθιον οἱ πτωχοί[3]). Ὡς φύλαξ δὲ τούτων ἐν νυκτὶ ἔχει τοὺς κύνας, ἱερὰ αὐτῆς ζῶα[4]), ὧν αἱ φωναὶ ἀναγγέλλουσι τὴν ἐν νυκτὶ ἐμφάνισιν αὐτῆς καὶ ἀποτρέπουσι τοὺς κλέπτας καὶ κακοποιοὺς, προφυλάττοντες οὕτω τὰς παρακειμένας οἰκίας.

Παρὰ ταῖς οἰκίαις, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ καὶ πρὸ τῶν θυρῶν[5]), ἵστατο

καθηγητοῦ Ch. Petersen, Der Hausgottesdienst der alten Griechen. Cassel 1851, δοκίμου συγγραφέως πολλῶν θρησκευτικῶν καὶ μυθολογικῶν πονημάτων.

1) Ἀριστοφ. Σφηκ. 805·

ἐνοικοδομήσοι πᾶς ἀνὴρ
ὥςπερ Ἑκάτειον πανταχοῦ πρὸ τῶν θυρῶν.

πρβλ. καὶ Εὐρ. Μήδεια 396.

2) Πορφ. περὶ ἀποχῆς 2, 16, 127.

3) Πλουτ. Συμπ. 7, 6. Ἀριστοφ. ἐν Πλούτῳ 596.

4) Πλουτ. κεφ. ρωμ. 49. Σχολ. Θεοκρ. 2, 12 καὶ Σχολ. Ἀριστοφάνους ἐν Πλούτῳ ἔ. ά. αΤὴν Ἑκάτην ἐν ταῖς τριόδοις ἐτίμων τὸ παλαιὸν διὰ τὸ τὴν αὐτὴν Σελήνην καὶ Ἄρτεμιν καὶ Ἑκάτην καλεῖσθαι. Κατὰ δὲ νουμηνίαν οἱ πλούσιοι ἔπεμπον δεῖπνον ἑσπέρας, ὥςπερ θυσίαν τῇ Ἑκάτῃ ἐν ταῖς τριόδοις, οἱ δὲ πένητες ἤρχοντο πεινῶντες καὶ ἤσθιον αὐτὰ καὶ ἔλεγον ὅτι ἡ Ἑκάτη ἔφαγεν αὐτάν.

5) Σχ. Ὁρατίου ἐν ᾠδαῖς 4, 6, 28· Ἀγυιαὶ viae graece dicuntur.

Digitized by Google

στης ἑλληνίδος πόλεως εἰς φυλὰς, φρατρίας, δήμους καὶ γένη, οὐ μόνον ἡ πόλις πᾶσα, ἀλλὰ καὶ ἑκάστη φυλὴ καὶ φρατρία καὶ ἕκαστος δῆμος καὶ πᾶσα ἐν γένει πολιτικὴ ἢ τοπικὴ συνέλευσις εἶχε τὸν ἴδιον προστάτην θεὸν ἢ ἥρωα, ὃν γενάρχην ἢ ἱδρυτὴν αὐτῆς ἐνόμιζε· πᾶσα τέχνη ἢ ἐπιτήδευμα ὑπὸ πολλῶν ἐξασκούμενον εἶχε προστάτην τὸν ἐφευρόντα καὶ ἐπινοήσαντα τὴν τέχνην καὶ τὸ ἐπιτήδευμα θεὸν, καὶ εἰς τοῦτον ἀπέδιδε λατρείαν καὶ τιμὰς ἐν ἰδίῳ ἱερῷ, πάντων εἰς αὐτὸ ἐν ῥητῷ χρόνῳ συνερχομένων πρὸς τοῦτο. Διὸ πᾶσα πόλις καὶ κώμη καὶ χωρίον εἶχε πολλὰ ἱερὰ, βωμοὺς καὶ ναοὺς καὶ ἀγάλματα θεῶν· καὶ ἡ Ἑλλὰς πᾶσα διὰ τοῦτο ὅσους εἶχε ζῶντας ἀνθρώπους, τοσαῦτα ἴσως καὶ ἀγάλματα θεῶν, δαιμόνων καὶ ἡρώων, ἀφ' ὧν ἐπληροῦντο τεμένη, ναοὶ, ὁδοὶ, πλατεῖαι, πηγαὶ, θέατρα, βουλευτήρια, ἀγοραὶ, γυμνάσια, παλαῖστραι, οἰκίαι καὶ πᾶς ἄλλος τόπος, εἰς ὃν συνήρχοντο πολλοὶ πρός τινα θρησκευτικὸν ἢ πολιτικὸν ἢ κοινωνικὸν σκοπόν. Καὶ ἐν τῷ οἴκῳ δὲ, ὅςτις εἶναι ἐν μικρῷ αὐτὴ ἡ πόλις, ἕκαστος ὤφειλε νὰ λατρεύῃ καὶ τιμᾷ πάντας τοὺς τῆς πόλεως κοινοὺς θεοὺς, τοὺς τῆς φυλῆς καὶ γένους καὶ τῆς κοινότητος εἰς ἣν ἀνῆκεν ὁ οἰκοδεσπότης, καὶ τοὺς τοῦ ἐπιτηδεύματος καὶ ἄλλους οὐκ ὀλίγους ἔχοντας σχέσιν πρὸς τὸν οἶκον, τὰς κτήσεις, τὰ τέκνα, τὸν βίον καὶ πρὸς ἄλλας αὐτοῦ σχέσεις. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ οἶκος ἑκάστου πολίτου ἦτο ἱερὸν καὶ κατοικητήριον ὅσων ἀνθρώπων τοσούτων ἢ καὶ πλειόνων θεῶν καὶ δαιμόνων.

Πρὸς ἀπόδειξιν τῶν τελευταίων τούτων ἔστωσαν τὰ ἑξῆς[1]).

Περὶ τῶν ἐν τῷ οἴκῳ λατρευομένων θεῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς λατρείας αὐτῶν.

Ἐν τοῖς προθύροις τῆς οἰκίας καὶ τῇ παρ' αὐτῇ δημοσίᾳ ὁδῷ ἵσταντο ὡς φύλακες τῶν ὁδῶν τὰ ἀγάλματα καὶ οἱ βωμοὶ τῶν

1) Εἰς σύνταξιν τῆς διατριβῆς ταύτης, πλὴν τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν, ἃς παραθέτομεν, καὶ πολλῶν μυθολογικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν συγγραμμάτων τῶν νεωτέρων, ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ τελευταία γνωστή μοι περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης πραγματεία τοῦ ἄλλοτε ἐν Ἀμβούργῳ

Digitized by Google

ἐνοδίων θεῶν, ἤτοι Ἑκάτης, ἁγυιέως Ἀπόλλωνος καὶ Ἑρμοῦ, εἰς οὓς οἱ τῶν παρακειμένων οἰκιῶν κάτοικοι ὤφειλον νὰ προςφέρωσι λατρείαν ἐν καιρῷ τῷ δέοντι· διότι οἱ θεοὶ οὗτοι ἐπιστεύοντο ὅτι ἦσαν φύλακες τῶν ὁδῶν καὶ προστάται τῶν ὁδοιπόρων καὶ τῶν παρακειμένων οἰκιῶν. Ἡ μὲν Ἑκάτη, ταὐτιζομένη τῇ Ἀρτέμιδι, ὡς προσωποποίησις τῆς σελήνης φωτιζούσης ἐν καιρῷ νυκτὸς τὰς ὁδοὺς καὶ μάλιστα τὰς τρίοδους, ὅπου συνήθως ὡς καὶ πρὸ τῶν οἰκιῶν[1]) ἱδρύετο τὸ τρίμορφον, τρισσοκέφαλον καὶ τριπρόσωπον κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν διασταυρουμένων ὁδῶν ἄγαλμα αὐτῆς· ὅθεν καὶ αὐτὴ τριοδῖτις λέγεται, εἰς προφύλαξιν ἐν καιρῷ νυκτὸς τῶν διαβατῶν καὶ τῶν πλησίον οἰκούντων, οἵτινες προςέφερον διὰ τοῦτο αὐτῇ εἰς θυσίαν τροφὰς κατὰ μῆνα ἕκαστον ἐν νουμηνίαις[2]), καταθέτοντες αὐτὰς πλησίον τοῦ ἀγάλματός της ἐν ταῖς τριόδοις· ταύτας δὲ προςερχόμενοι ἤσθιον οἱ πτωχοί[3]). Ὡς φύλαξ δὲ τούτων ἐν νυκτὶ ἔχει τοὺς κύνας, ἱερὰ αὐτῆς ζῶα[4]), ὧν αἱ φωναὶ ἀναγγέλλουσι τὴν ἐν νυκτὶ ἐμφάνισιν αὐτῆς καὶ ἀποτρέπουσι τοὺς κλέπτας καὶ κακοποιοὺς, προφυλάττοντες οὕτω τὰς παρακειμένας οἰκίας.

Παρὰ ταῖς οἰκίαις, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ καὶ πρὸ τῶν θυρῶν[5]), ἵστατο

καθηγητοῦ Ch. Petersen, Der Hausgottesdienst der alten Griechen. Cassel 1851, δοκίμου συγγραφέως πολλῶν θρησκευτικῶν καὶ μυθολογικῶν πονημάτων.

1) Ἀριστοφ. Σφηκ. 805·

ἐνοικοδομήσοι πᾶς ἀνὴρ
ὥςπερ Ἑκάτειον πανταχοῦ πρὸ τῶν θυρῶν.

πρβλ. καὶ Εὐρ. Μήδεια 396.

2) Πορφ. περὶ ἀποχῆς 2, 16, 127.

3) Πλουτ. Συμπ. 7, 6. Ἀριστοφ. ἐν Πλούτῳ 596.

4) Πλουτ. κεφ. ῥωμ. 49. Σχολ. Θεοκρ. 2, 12 καὶ Σχολ. Ἀριστοφάνους ἐν Πλούτῳ ἔ. ἀ. αΤὴν Ἑκάτην ἐν ταῖς τρίοδοις ἐτίμων τὸ παλαιὸν διὰ τὸ τὴν αὐτὴν Σελήνην καὶ Ἄρτεμιν καὶ Ἑκάτην καλεῖσθαι. Κατὰ δὲ νουμηνίαν οἱ πλούσιοι ἔπεμπον δεῖπνον ἑσπέρας, ὥςπερ θυσίαν τῇ Ἑκάτῃ ἐν ταῖς τρίοδοις, οἱ δὲ πένητες ἤρχοντο πεινῶντες καὶ ἤσθιον αὐτὰ καὶ ἔλεγον ὅτι ἡ Ἑκάτη ἔφαγεν αὐτά».

5) Σχ. Ὁρατίου ἐν ᾠδαῖς 4, 6, 28· Ἀγυιαὶ viae graece dicuntur.

Digitized by Google

τὸ ἄγαλμα τοῦ *Ἀγυιέως Ἀπόλλωνος*, ὅπερ συνήθως ἐτήρει ἀρχαϊκὸν τύπον καὶ ἐργασίαν, ὂν δηλαδὴ κίων εἰς ὀξὺ λήγων ὡς ὀβελίσκος, ἢ κωνοειδὴς κίων, ὡςεὶ βωμὸς στρογγύλος ἢ καὶ τετράγωνος. Ἐλατρεύετο δὲ καὶ οὗτος οὐ μόνον ὡς φύλαξ τῶν οἰκιῶν καὶ ὁδῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἔφορος τῆς ὑγιείας τῶν κατοίκων, ἀφ' ὅτου ἐταύτίσθη μὲ τὸν ἥλιον, ὅςτις οὐ μόνον φωτίζει τὰς ἀγυιὰς καὶ ὁδοὺς, ἀλλὰ καὶ καθαρίζει διὰ τῆς ἑξατμίσεως τὰς ὑγρασίας, καὶ οὕτω παρέχει ὑγίειαν τοῖς παροίκοις, οἵτινες διὰ τοῦτο προςφέρουσιν αὐτῷ θυσίας καὶ εὐχάς. Εἰς τὴν ἰδιότητα αὐτοῦ ταύτην ἀναφέρεται ἴσως καὶ τὸ κωνοειδὲς καὶ εἰς ὀξὺ λῆγον ἄγαλμα αὐτοῦ, ὡς ἀπεικόνισμα τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων[1]), ὧν ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἀποξήρανσις καὶ ἡ ἐντεῦθεν καθαριότης καὶ ὑγίεια· δι' ὃ καὶ ὁ θεὸς λέγεται ἀλεξίκακος, ἀποτρόπαιος καὶ προςτατήριος· ἀπὸ δὲ τῆς πρὸ τῶν θυρῶν θέσεως θυραῖος καὶ θυρωρός. Τὴν λατρείαν αὐτοῦ ἐπέβαλε τοῖς Ἀθηναίοις νὰ θύωσι χρησμὸς ἐκ Δωδώνης, λέγων, «ὑπὲρ ὑγιείας τῷ Διΐ, Ἡρακλεῖ καὶ *Ἀπόλλωνι προστατηρίῳ*· καὶ περὶ τύχης ἀγαθῆς *Ἀπόλλωνι Ἀγυιεῖ*, Δητοῖ, Ἀρτέμιδι· καὶ κατ' ἀγυιὰς κρατῆρας ἱστάναι καὶ χοροὺς καὶ στεφανηφορεῖν κατὰ τὰ πάτρια[2])». Ἀπαντᾶται ὅμως καὶ παρ' ἄλλοις λατρευόμενος ὁ Ἀπόλλων ὡς προστατήριος καὶ ἀγυιεὺς, οἷον ἐν Μεγάροις καὶ ἐν Τεγέᾳ[3])· ἔτι δὲ καὶ ἐν νομίσμα-

---

Varro autem κλ. Σχ. Ἀριστοφ. ἐν Σφηξ. 825· «πρὸ τῶν θυρῶν ἔθος εἶχον κίονας εἰς ὀξὺ λήγοντας ὡς ὀβελίσκους ἱδρύειν εἰς τιμὴν Ἀπόλλωνος Ἀγυιέως». Ταῦτα καὶ Ἁρποκρατίων ἐν λ. Ἀγυιεύς.

1) Πλάτ. ἐν Νόμ. 914. «Ἂν τις τῶν αὐτοῦ τι καταλίπῃ που ἑκὼν εἴτ' ἄκων, ὁ προςτυχάνων ἐάτω κεῖσθαι, νομίζων φυλάττειν ἐνοδίαν δαίμονα τὰ τοιαῦτα ὑπὸ τοῦ νόμου τῇ θεῷ καθιερωμένα». Ἔνθα ὁ σχολιαστὴς παρατηρεῖ· «τὴν Ἄρτεμιν, ἤτοι τὴν Σελήνην φησίν, ἐπεὶ καὶ ὁ Ἀπόλλων Ἀγυιεύς· καὶ γὰρ ἄμφω τὰς ὁδοὺς πληροῦσι φωτός.....ἀλλὰ καὶ τὸν Ἑρμῆν ἐνόδιον καὶ ἡγεμόνα λέγουσιν, ὡς δέον αὐτῷ πρὸς τὰς πράξεις ἡγεμόνι χρῆσθαι. Καὶ τοῦτον δὲ ἐπὶ τῶν ὁδῶν διὰ τοῦτο ἀνεστήλουν».

2) Δημοσθ. κ. Μηδείου § 14.

3) Παυσ. 1, 44, καὶ 8, 53. Ἡσύχ. ἐν λ. προστατήριος.

Digitized by Google

σιν οὐκ ὀλίγων πόλεων[1]) ἀπεικονίζεται ὡς τοιοῦτος· ὥστε οὐδόλως ἀπίθανον ὅτι ἡ λατρεία αὐτοῦ ὡς τοιούτου ἦτο γενικὴ παρ' Ἕλλησι.

Εἰς τὸν Ἀπόλλωνα τοῦτον ὕμνυον οἱ διαβάται, ἐπιβεβαιοῦντες τοὺς λόγους των[2]), ηὔχοντο οἱ ἐξ ἀποδημίας οἴκαδε ἐπιστρέφοντες, καὶ θυσίας προσέφερον οἱ κακὴν ἢ ἀγαθὴν ἀγγελίαν λαμβάνοντες[3]).

Τρίτος ἐνόδιος θεὸς ἦτο ὁ *Ἑρμῆς*, ὡς ἄγγελος τοῦ Διός, καὶ διὰ τοῦτο ἐν ὁδοῖς ἀναστρεφόμενος εἶναι ἔφορος αὐτῶν, ὁδηγὸς καὶ προστάτης τῶν ὁδοιπόρων· ὅθεν καλεῖται ἐνόδιος καὶ ἡγεμόνιος. Τὴν παρουσίαν δ' αὐτοῦ ἐδείκνυον τὸ πάλαι μὲν λίθοι τετράγωνοι, εἰς οὓς προσετέθη ὕστερον κεφαλὴ ἀνδρὸς καὶ ἐπιγράμματα νουθετικὰ τοῖς ὁδοιπόροις ἢ δεικνύοντα τὰς ἀποστάσεις. Ἐπειδὴ δὲ ἀρχὴ τῶν ὁδῶν εἶναι αἱ τῆς πόλεως πύλαι καὶ αἱ τῶν ναῶν καὶ οἰκιῶν θύραι, ἵσταντο παρ' αὐταῖς τὰ τοῦ θεοῦ τούτου ἀγάλματα, *Ἑρμαῖ* καλούμενα, καὶ ὁ θεὸς προπύλαιος, προθύραιος, πρόναος, οἷον κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς Ἀθήνησιν ἀκροπόλεως καὶ ἀλλαχοῦ[4]). Εἰς τὰ ἀγάλματα αὐτοῦ προσέφερον ἁπλῆν λατρείαν οἱ διαβάται, καὶ ἔστεφον τακτικῶς[5]) οἱ ἐν τοῖς οἴκοις καὶ ἐν πάσῃ τιμῇ εἶχον αἱ πόλεις, ὡς μαρτυρεῖ ἡ τῶν Ἑρμοκοπιδῶν δίκη[6]) κατὰ Ἀλκιβιάδου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, εἰς οὓς ἀπεδόθη ἡ διὰ

---

1) Σουΐδας ἐν λ. Ναί· Μὰ τὸν Ἀπόλλω τουτονὶ καὶ τὰς θύρας.

2) Müller ἐν Δωριεῦσι 1, 302, 4.

3) Ἀριστοφ. Ἱππ. 1320, ἔνθα ὁ Σχολ. «Ἔθος ἦν τοῖς ἐν ἀγυιαῖς ἱσταμένοις θεοῖς ἐπὶ ταῖς ἐρχομέναις ἀγγελίαις θύειν, ὡς ἂν εἰ ἀγαθαὶ εἴεν ἐπινεύσαιεν ταύταις, εἰ δὲ τοὐναντίον, ἀποτρέψαιεν». Πρβλ. Ὄρν. 1233, Σοφ. Ἠλεκ. 634.

4) Παυσ. 1, 22, 8 ἐν τῇ εἰσόδῳ τῆς ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν· ὁ αὐτὸς 4, 33, 4, ἐν τῇ τῆς Μεγαλοπόλεως.

5) Ἀθην. 10, 437 καὶ Αἰλιαν. ποικ. ἱστ. 2, 41.

6) Θουκ. 6, 27. «Ὅσοι Ἑρμαῖ ἦσαν λίθινοι ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηναίων (εἰσὶ δὲ κατὰ τὸ ἐπιχώριον, ἡ τετράγωνος ἐργασία, πολλοὶ καὶ ἐν ἰδίοις προθύροις καὶ ἱεροῖς.) μιᾷ νυκτὶ οἱ πλεῖστοι περιεκόπησαν τὰ πρόσωπα».

Digitized by Google

περικοπῆς τῶν προσώπων βεβήλωσις καὶ ἐξύβρισις τῶν ἀγαλμάτων τοῦ θεοῦ τούτου.

Τὸν θυραῖον τοῦτον Ἑρμῆν ἐπικαλεῖται ἐπίκουρον ὁ Στρεψιάδης παρ' Ἀριστοφάνει[1]), ἐξερχόμενος τῆς οἰκίας του καὶ ἀποτείνων τὸν λόγον πρὸς αὐτὸν ἱστάμενον πρὸ τῆς θύρας.

Ἐπὶ τῆς εἰσόδου οἰκιῶν τινων ἢ καὶ παρ' αὐτῇ ἐπεγράφοντο ἀγαθοῦ προδηλωτικαὶ ἢ κακοῦ ἀποκρουστικαὶ, ὡσεὶ προβασκάνια, ἐπιγραφαὶ, οἷα ἡ παρ' Ἰουλιανῷ[2]) «Εἴσοδος Κράτητι *Ἀγαθῷ Δαίμονι*» καὶ ἄλλη παρ' ἄλλοις[3]), ὡς «*Μηδὲν εἰσίτω κακόν*».

Ἐν ἄλλαις ἀπεικονίζοντο πρὸ τῆς εἰσόδου ὄφεις, τρώγοντες ἀπὸ βωμοῦ εἰς δήλωσιν τῆς ἱερότητος τῆς οἰκίας καὶ πρὸς ἀποτροπὴν ἀκαθαρσιῶν, οἵους ὄφεις βλέπομεν ἔν τισιν οἰκίαις τῆς ἀνασκαπτομένης πόλεως Πομπηΐας· ἀλλαχοῦ εἰκόνες θεῶν καὶ δαιμόνων, ἀναφορὰν ἐχόντων πρὸς τοὺς οἰκοῦντας καὶ τὸ ἐπιτήδευμα αὐτῶν· ἐπιγραφαὶ δηλωτικαὶ ἀγαθῆς τύχης καὶ ἄλλα τοιαῦτα[4]). Ὅμοια εἰκάζομεν ὅτι εἶχον καὶ ἑλληνικαὶ οἰκίαι.

Πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ φθόνου καὶ παντὸς ἄλλου κακοῦ ἀνήρτων ἀπὸ τῆς θύρας διάφορα σύμβολα, *ἀποτρόπαια* καλούμενα· οἷα ἡ σκίλλα, περὶ ἧς αὐτὸς ὁ Πυθαγόρας ἐδόξαζεν ὅτι ἀποτρέπει τὴν εἴσοδον κακῶν φαρμάκων, ἂν ἀληθῆ λέγει ὁ Πλίνιος[5]). Πρὸς ἀποτροπὴν δὲ κλεπτῶν ἰδίως ἢ καὶ ἄλλου κακοῦ ἵστατο ἔνδον τῆς θύρας, ἢ μᾶλλον παρὰ τὰς στρόφιγγας αὐτῆς, τὸ τοῦ θεοῦ τῆς κλοπῆς, τοῦ Ἑρμοῦ δηλονότι, ὅστις ἐκ τοῦ τόπου *Στροφαῖος* ἐπικαλεῖται, εἴτε τὸ ἄγαλμα ἢ ἡ κεφαλὴ μόνον[6]), εἴτε γεγραμμένη ἐπὶ τοῦ τοίχου ἡ εἰκὼν αὐτοῦ.

1) Ἐν Νεφέλ. 1480, ἔνθα βλ. καὶ τὸν Σχολιαστήν.

2) Ἐν λόγῳ ς'. σελ. 200· «ἐπὶ τούτου φασὶ τοὺς Ἕλληνας ἐπιγράφειν τοῖς ἑαυτῶν οἴκοις ἐπὶ τῶν προπυλαίων· Εἴσοδος Κράτητι, Ἀγαθῷ δαίμονι».

3) Βλέπε τοιαύτην παρὰ Διογ. Λαερτ. 6, 39 καὶ 50.

4) Βλ. Overbeck Pompegi 1875 ἐκδ. γ' σελ. 311 κ. ἑ.

5) Ἐν Nat. hist. 20, 39.

6) Πολυδ. 8, 72 καὶ Σουΐδ. ἐν λ. στροφαῖος. «Ἐπωνυμία ἐστὶν Ἑρμοῦ παρὰ τὸ ταῖς θύραις ἱδρῦσθαι ἐπὶ φυλακῇ τῶν ἄλλων κλεπτῶν· οὔτοι γὰρ ὀπίσω τῶν θυρῶν εἰώθασι καὶ ἀναδύεσθαι καὶ ὅλως πανουργεύεσθαι.»

Digitized by Google

Ἐν πάσῃ δὲ χαρμοσύνῳ ἡμέρᾳ ἑορτῆς ἢ ἄλλου εὐχαρίστου γεγονότος, οἷον γάμου, γεννήσεως τέκνων καὶ τῶν τοιούτων, ἔστεφον μὲ στεφάνους καὶ ἄνθη τὴν θύραν τῆς οἰκίας πρὸς δήλωσιν τῆς χαρᾶς τῶν ἐνοίκων.

Προχωροῦντες διὰ τῆς εἰςόδου εἰς τὰ ἔνδον τῆς οἰκίας, εἰςερχόμεθα εἰς τὴν αὐλὴν, ἐν ᾗ βλέπομεν ἐν τῷ μέσῳ ὑψούμενον ἐπὶ βαθμίδων τὸν βωμὸν τοῦ *Ἑρκείου Διός*, καὶ παρ' αὐτῷ ἐν πολλαῖς βεβαίως οἰκίαις τὸ τοῦ θεοῦ τούτου ἄγαλμα. Ἡ ἐν τῷ οἴκῳ λατρεία τοῦ θεοῦ τούτου εἶναι οὐ μόνον κοινὴ πάντων τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἀρχαιοτάτη, διότι καὶ παρ' Ὁμήρῳ ἀπαντᾶται καὶ ἐν τοῖς μεγάροις τῶν ἀνάκτων[1]), καὶ ἐν ταῖς σκηναῖς αὐτῶν ἐν Τροίᾳ, ὡς ἐν τῇ τοῦ Ἀχιλλέως[2]), σπένδοντος καὶ εὐχομένου τῷ Διῒ τούτῳ. Καλεῖται δὲ οὗτος Ἕρκειος ἀπὸ τῆς θέσεως, ἐν ᾗ ὑπάρχει ὁ βωμὸς καὶ τὸ ἄγαλμά του, ὡς προστατεύων καὶ *συντηρῶν πάντας τοὺς περὶ τὸ αὐτὸ ἕρκος*, ὡς ὁ Εὐστάθιος ἑρμηνεύων τὴν εὐχὴν τοῦ Ἀχιλλέως λέγει[3]).

Διὰ τὴν ἰδιότητα δὲ ταύτην τοῦ θεοῦ ἡ λατρεία αὐτοῦ ἦτο ἀναγκαία ἐν παντὶ οἴκῳ. Ἐν Ἀθήναις μάλιστα ἐπεβάλλετο παντὶ Ἀθηναίῳ πολίτῃ, ὅςτις δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναδεχθῇ ἀρχήν τινα, εἰ μὴ ὅρκῳ ἐβεβαίου ὅτι ἐτέλει λατρείαν τῷ θεῷ τούτῳ[4]). Λόγος δὲ τούτου εἶναι ὅτι ἡ τῶν οἴκων συντήρησις καὶ σωτηρία, ἡ ἀνατεθειμένη τῷ Διῒ τούτῳ, σώζει καὶ τὴν πολιτείαν αὐτὴν, ὡς καὶ τἀνάπαλιν.

Εἰς τὸν θεὸν τοῦτον προςέφερον θυσίαν, οἵαν ἕκαστος ἐβούλετο καὶ ἠδύνατο· ἡ ἁπλουστάτη καὶ ἀρχαιοτάτη ἦτο βεβαίως ἡ ἐξ ὀσπρίων, ἥτις ὡς λείψανον τοῦ ἀρχαίου λιτοῦ βίου τῶν ἀνθρώ-

---

1) Ἐν τοῖς τοῦ Ὀδυσσέως, Ὀδ. χ, 335· ποτὶ βωμὸν Ἑρκείου ἵζοιτο.

2) Ἰλ. Π, 231· πρβλ. Ἀθην. 5, 189. Virg. Aen. 2, 512.

3) Σουΐδας ἐν λ. α' Ἑρκεῖος Ζεύς· ᾧ βωμοὶ ἐντὸς ἕρκους ἐν τῇ αὐλῇ ἵδρυνται· τὸν γὰρ περίβολον ἕρκος ἔλεγον, μετῆν δὲ τῆς πολιτείας, οἷς εἴη Ζεὺς Ἑρκεῖος».

4) Πολυδ. Ὀνομ. 8, 85. «Εἰ Ἀπόλλων ἐστὶν αὐτοῖς πατρῷος καὶ Ζεὺς Ἕρκειος»· πρβλ. Κρατῖνον παρ' Ἀθηναίῳ σελ. 460. «Ζεὺς ἔστι μοι Ἑρκεῖος».

Digitized by Google

πων φαίνεται ὅτι ἦτο συνήθης καὶ ὕστερον ἔτι, ὡς καὶ ἐν ταῖς ἱδρύσεσιν ἀγαλμάτων καὶ ναῶν, καθ' ἃ ἀλλαχοῦ εἴπομεν[1]), καὶ ἐν ταῖς ἱδρύσεσι τῶν βωμῶν τοῦ θεοῦ τούτου[2]). Εἰς τὰς πρὸς αὐτὸν προσφερομένας θυσίας ἐλάμβανον μέρος πάντες οἱ τοῦ οἴκου, καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ δοῦλοι καὶ ἀνήλικες παῖδες, ὡς ὁ Δημοσθένης περὶ αὐτοῦ λέγει[3]) παιδὸς ἔτι ὄντος, τηροῦντες καὶ ἐνταῦθα τὴν ἐν πάσαις ταῖς θυσίαις συνήθειαν τοῦ φέρειν στεφάνους, ὡς ὁ παρὰ Πλάτωνι[4]) Κέφαλος, φέρων ἔτι τὸν στέφανον μετὰ τὴν ἐν τῇ αὐλῇ τῷ Ἑρκείῳ Διὶ τελεσθεῖσαν θυσίαν.

Εἰς τὸ βάθος τῆς αὐλῆς ἀπέναντι τῆς εἰςόδου ἦτο ἐν πολλαῖς οἰκίαις ἡ μεγάλη αἴθουσα, ὁ ἀνδρών, οὗ ἐν τῷ μέσῳ ἔκειτο ἡ ἑστία, ἐφ' ἧς ἔκαιε τὸ πῦρ ἐπὶ τοῦ στρογγύλου αὐτῆς βωμοῦ[5]), ὑψουμένου ἔν τισιν οἰκίαις ἐπὶ βαθμίδων[6]) καὶ οὕτω χωριζομένου ἀπὸ τοῦ λοιποῦ χώρου.

Ἡ ἑστία ἦτο τὸ ἱερώτατον τῆς οἰκίας μέρος καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς καῖον πῦρ ἡ τῆς θεᾶς Ἑστίας συμβολικὴ ἐμφάνισις· ὅθεν σεβαστὴ πᾶσι τοῖς ἐν τῷ οἴκῳ καὶ ἀπαραβίαστος. Εἰς αὐτὴν κατέφευγον ὡς εἰς ἄσυλον[7]) δοῦλοι τοῦ οἴκου ἁμαρτάνοντες καὶ ξένοι πρὸς τούτοις αἰτοῦντες προστασίαν καὶ βοήθειαν, ἧς καὶ ἐτύγχανον πάντοτε ὡς ἱκέται ὑπὸ τῆς θεᾶς ταύτης προσατευόμενοι[8]).

---

1) Ἐν Ἀθηναίου τόμῳ 8, 358 κ. ἑ. ἔνθα ὁ λόγος περὶ ἱδρύσεως ναῶν καὶ ἀγαλμάτων, δι' ἧς ἐδίδετο αὐτοῖς ἡ ἱερότης.

2) Ἀριστοφ. Εἰρήν. 923, ἔνθα ὁ Σχ. «ὁπότε μέλλοιεν βωμοὺς καθιδρύειν ἢ ἄγαλμα θεοῦ, ἕψοντες ὅσπρια ἀπήρχοντο τούτων, τοῖς ἀφιδρυμένοις χαριστήρια ἀπονέμοντες τῆς πρώτης διαίτης, ὡς Ἀριστοφάνης ἐν Δαναΐσι· «μαρτύρομαι Ζηνὸς Ἑρκείου, μεθ' ὧν ὁ βωμὸς οὗτος ἱδρύθη ποτέ»· ἄλλοτε δὲ καὶ πολυτελεστέρῳ ἱερείῳ ἀφιδρύοντο».

3) Δημ. πρὸς Εὐβουλίδην § 53—54.

4) Ἐν Πολιτείας ἀρχῇ σ. 328.

5) Κορνοῦτος περὶ φύσεως θεῶν 28· «Στρογγύλος δὲ πλάττεται καὶ κατὰ μέσους ἵδρυται τοὺς οἴκους»· πρβλ. Ἐτυμολ. καὶ Σουΐδαν ἐν λ. Ἑςία.

6) Εὐρ. Ἡρακ. Μαινόμ. στ. 715. «Ἱκέτιν πρὸς ἁγνᾶς ἑστίας θάσσειν βάθροις». Θουκ. 1, 135, Ἀπολλ. 1, 1, 5.

7) Διοδ. 5, 68.

8) Ἀριστοφ. Σφηκ. 840, ἔνθα ὁ Σχ. «Τὸν Δία δεξάμενον τὴν βασι-

Digitized by Google

Ἡ τῆς ἑστίας ἱερότης εἶναι τοσοῦτον ἀρχαία, ὅσον καὶ ἡ οἰκία ὡς μέρος οὐσιῶδες αὐτῆς. Καὶ ὅμως ἡ προσωποποίησις αὐτῆς ὡς θεᾶς νεωτέρα τοῦ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου· διότι παρ' αὐτοῖς δὲν ἀναφέρεται ὡς τοιαύτη[1]). Διὰ τοῦτο ἴσως λέγεται πρεσβυτέρα καὶ νεωτέρα θυγάτηρ τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ῥέας, καταταχθεῖσα ὕστερον μετὰ τῶν δώδεκα οὐρανίων θεῶν. Ὡς θεὰ ἐμφανίζεται κατὰ πρῶτον ἐν τῷ Ὁμηρικῷ ὕμνῳ εἰς Ἀφροδίτην[2]) καὶ παρὰ τοῖς λυρικοῖς[3]).

Εἰκονίζεται δὲ ὡς παρθένος στέμματα λευκὰ φέρουσα διὰ τὴν ἀκήρατον καὶ ἀμίαντον φύσιν αὐτῆς καὶ τὸ ἄκαρπον καὶ ἄγονον τῆς παρθενίας[4]). Καί ποτε μὲν κεκαλυμμένη τὸ πρόσωπον καὶ ἱσταμένη καὶ φέρουσα σκῆπτρον[5]) ἢ σπονδεῖον, ἄλλοτε δᾷδα ἢ λύχνον, ὡς σύμβολον τοῦ ἀκοιμήτου φωτὸς, ἄλλοτε ἐπὶ θρόνου καθημένη[6]).

Οὐ μόνον δ' ἐν τῷ οἴκῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ ναῷ τιμᾶται αὕτη, καὶ ἐν παντὶ ἄλλῳ ἱερῷ ἢ δημοσίῳ τόπῳ, ἐν ᾧ συνέρχονται πολλοὶ πρὸς ἐκτέλεσιν θρησκευτικοῦ ἢ κοινωνικοῦ σκοποῦ· διότι ἐν πᾶσι τούτοις ὑπῆρχεν ἑστία, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔκαιε πῦρ, καὶ ἥτις ἐθεωρεῖτο ὡς ἱερὸν κέντρον τῆς ἑνότητος τῶν συνερχομένων. Εἴς τινα ἱερὰ μάλιστα, ὡς ἐν τῷ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς ναῷ τῷ ἐν Ἀκροπόλει καὶ ἐν τῷ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς, ἔδει νὰ

λείαν, ἐπιτρέπειν Ἑστίᾳ λαβεῖν ὅ,τι βούλοιτο, τὴν δὲ πρῶτον μὲν παρθενίαν αἰτῆσαι, μετὰ δὲ τὴν παρθενίαν ἀπαρχὰς θυομένων αὐτῇ νέμεσθαι πρώτῃ παρὰ τῶν ἀνθρώπων» πρβλ. Εὐσεβ. Εὐαγ. προπαρ. 3,11,4.

1) Εἰς τρία χωρία τῆς Ὀδυσσείας ξ. 158, ρ, 155, τ, 303, καὶ παρ' Ἡσιόδῳ ἐν Ἔργοις 733 λέγεται ἁπλῶς ἱστία.

2) στίχ. 20 κ. ἑ.

3) Πίνδ. Νεμ. 11 ἐν ἀρχῇ. 4) Πλουτ. Νουμ. 9.

5) Müller Denckm. 1, 12, 44.

6) Ἐτυμ. μέγα ἐν λ. Ἑστία. α Ἑστία, ἡ θεός· παρὰ τὸ ἕσασθαι, ὅ ἐστιν ἱδρύσασθαι· πρώτη γὰρ αὕτη οἶκον συνέστησεν· ἢ ὅτι πανταχοῦ ἵδρυται καὶ τιμᾶται· καὶ ὅτι τὰ ἀγάλματα αὐτῆς ἱδρύοντο καθήμεναι» Plin. N. H. 30, 5, 7· Ὁμ. ὕμνος εἰς Ἀφροδ. 30·

Καί τε μέσῳ οἴκῳ κατ' ἄρ' ἕζετο.
Πᾶσι δ' ἐν νηοῖσι θεῶν τιμάεχός ἐστιν.

Digitized by Google

καίη ἀκοίμητον τὸ πῦρ· σβεννύμενον δὲ ἐκ τύχης ἢ ἄλλως, προεδήλου μέγα δυστύχημα, καὶ ἔδει ἀπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων νὰ ἀναφθῇ ἐκ νέου, καθ' ὃν τρόπον ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Νουμᾶ λέγει, πραγματευόμενος περὶ τοῦ ἐν Ῥώμῃ ναοῦ τῆς Ἑστίας.

Ἐν τοῖς πρυτανείοις πρὸ πάντων ὑπῆρχεν ἡ γενικὴ τῶν πόλεων ἑστία, ἐφ' ἧς ἔδει νὰ καίῃ πῦρ ἄσβεστον, ὅπως ἐντεῦθεν λαμβάνωσιν ἑκάστοτε πρὸς χρῆσιν τῶν ναῶν καὶ τῶν οἰκιῶν. Ἐνταῦθα εἶχεν ἡ θεὰ, ὡς πρυτανῖτις, ἱερὸν, ἐν ᾧ ἵστατο ὁ βωμὸς καὶ τὸ ἄγαλμα αὐτῆς[1]), εἰς ὃ εὕρισκον οἱ ἱκέται ἄσυλον καὶ οἱ πρυτάνεις ἔθυον ἀναλαμβάνοντες τὴν ἀρχὴν, καὶ ἐκάλουν τοὺς ξένους εἰς δεῖπνον καὶ τῶν πολιτῶν ὅσους ἡ πόλις ἐτίμα διὰ τὰς εἰς αὐτὴν εὐεργεσίας των[2]). Περιεκλείετο δὲ ὁ ἐνταῦθα βωμὸς αὐτῆς διὰ στρογγύλου οἰκοδομήματος, θόλου καλουμένου, συμφωνοῦντος πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ βωμοῦ καὶ ἄνωθεν διὰ ἡμισφαιρικῆς ὀροφῆς στεγαζομένου. Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἐν Ῥώμῃ ναὸς τῆς Ἑστίας, δι' οὓς λόγους φέρει ὁ Πλούταρχος[3]), καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις Θόλος[4]). Ἐπειδὴ δὲ ἱερὰ αὐτῆς ἦτο πᾶσα ἐν τῷ οἴκῳ ἑστία ὡς ἐν τοῖς ναοῖς καὶ βωμοῖς, δὲν εἶχεν ἰδίους ναοὺς ἐν Ἑλλάδι, εἰ μὴ ἐν Ἑρμιόνῃ ἄνευ ἀγάλματος[5]).

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ πυρὸς ἐλάμβανον ἔτι καὶ πᾶσαι αἱ ἐκ τῶν μητροπόλεων πεμπόμεναι ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος ἀποικίαι[6]), ὅπως ἐλάμβανον μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὰ πατρῷα ἱερὰ καὶ ἐθεράπευον καθ' ὃν τρόπον καὶ αἱ μητροπόλεις πρὸς δήλωσιν τῆς συγγενείας.

Ἐν πάσῃ θυσίᾳ ἤρχοντο καὶ ἔθυον πρῶτον τῇ Ἑστίᾳ, ὡς αὐτως καὶ ἐν τέλει τῆς θυσίας[7])· διὸ λέγεται ἐν τῷ εἰς Ἀφροδίτην ὁμηρικῷ ὕμνῳ (στίχ. 31)· «Πᾶσιν δ' ἐν νηοῖσι θεῶν τιμάοχός ἐστιν»· διότι ἱερὸν καὶ θυσία αὐτῆς ἦτο τὸ πῦρ, οὗ ἡ εὔκολος

1) Παυσ. 1, 18, 3.

2) Διονυσ. β. ἀρχ. 2, 65. Παρθεν. ἐρ. παθημ. 18. Πινδάρου Νεμ. 11 καὶ σχόλ. 3) Ἐν βίῳ Νουμᾶ κεφ. θ'.

4) Τιμαίου λεξ. ἐν λ. θόλος, Πολυδ. ὀνομ. 8, 155 καὶ Bekker ἀνεκδ. 1, 264. 5) Ἡροδ. 1, 146 περὶ τῶν ἀπ' Ἀθηνῶν Ἰώνων.

6) Παυσ. 2, 35, 2.

7) Κορνοῦτος ἔ. ἀ. «Καὶ ταῖς θυσίαις οἱ Ἕλληνες ἀπὸ πρώτης τε αὐτῆς ἤρχοντο καὶ εἰς ἐσχάτην αὐτὴν κατέπευον». Cic. N. D. 2, 27, 67.

Digitized by Google

ἀνάφλεξις ἦτο αἴσιον τοῖς θύουσι. Προσέφερον δ' αὐτῇ εἰς θυσίαν πέμματα ἐξ ἐλαίου, ἀπαρχὰς καρπῶν, μονοετῆ δάμαλιν καὶ ξηρὰ χόρτα, καὶ ἔσπενδον ὕδωρ, ἔλαιον καὶ οἶνον. Πάντα δὲ τὰ εἰς θυσίαν αὐτῆς προσφερόμενα ἐκαίοντο ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, ὥστε οὐδεὶς ἀπελάμβανεν ἐξ αὐτῶν. Ὅθεν ἡ παροιμία «*Ἑστίᾳ θύειν*» ἐπὶ τῶν οὐδόλως ἔκ τινος ὠφελουμένων, καὶ ἐπὶ τῶν μηδενὶ μεταδιδόντων τινός[1]).

Ἀφορμὰς πρὸς λατρείαν τῆς θεᾶς Ἑστίας καὶ θυσίαν παρεῖχον πολλὰ περιστατικὰ τοῦ βίου· οἷον ἀναχώρησις καὶ ἐπάνοδος μελῶν τοῦ οἴκου, ὅτε ὤφειλεν ὁ ἀναχωρῶν ἢ ἐπανερχόμενος ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς νὰ προσφέρῃ εὐχὰς καὶ θυσίαν ἐξαιτούμενος παρὰ τῆς θεᾶς βοήθειαν καὶ προστασίαν αὐτοῦ τε καὶ τῶν ὑπολειπομένων ἐν τῷ οἴκῳ, ἢ εὐχαριστῶν διὰ τὴν αἰσίαν ἐπάνοδον εἰς τὸν οἶκον καὶ τὴν πατρίδα.

Ὡσαύτως καὶ ὅτε εἰς τὰ μέλη τοῦ οἴκου προσετίθεντο νέα εἴτε διὰ γεννήσεως εἴτε διὰ γάμου, εἴτε καὶ δι' ὠνήσεως δούλων, διότι καὶ οἱ δοῦλοι ἦσαν μέλη τοῦ οἴκου[2]), ὡς ἐκτελοῦντες πολλὰς ἐργασίας χάριν τῶν δεσποτῶν πρὸς συντήρησιν τοῦ οἴκου καὶ αὔξησιν τῆς κτήσεως ἢ οὐσίας τοῦ δεσπότου· τούτου δ' ἕνεκα ἦσαν καὶ οὗτοι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἑφεστίων θεῶν καὶ τοῦ κτησίου Διὸς τοῦ προστάτου τῶν κτημάτων τοῦ δεσπότου.

Ὅτε λοιπὸν προσεκτᾶτο ὁπωσδήποτε δοῦλος, ἤγετο πρὸ τῆς ἑστίας, καθωσιοῦτο εἰς ταύτην δι' εὐχῶν, ἴσως δὲ καὶ δι' ἁπλῆς θυσίας, καὶ ὡς εἰς ἀγαθὸν οἰωνὸν ἔχεον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ διάφορα γλυκύσματα καὶ ἄλλα, καταχύσματα καλούμενα, δηλοῦντες ὅτι ἡ ἐν τῷ οἴκῳ ζωὴ καὶ ὑπηρεσία αὐτοῦ ἔσται ἡδεῖα αὐτῷ καὶ πλούτου πάροχος τοῖς δεσπόταις. Τοῦτο μανθάνομεν ἐκ τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους[3])· «Τῶν γὰρ νεωνήτων δούλων τῶν πρῶτον εἰσιόντων εἰς τὴν οἰκίαν ἢ ἁπλῶς τῶν ἐφ' ὧν

1) Σουΐδας ἐν λ. Ἑστίᾳ θύειν.

2) Πλάτ. ἐν Νόμοις 915, Αἰσχ. Ἀγαμ. 1055· πρβλ. Becker ἐν Χαρικ. 3, 27 κ. ἑ.

3) Ἐν Πλούτῳ 768· πρβλ. Σουΐδαν καὶ Ἁρποκρατίωνα ἐν λ. καταχύσματα καὶ Πολυδ. Ὀνομ. 3, 77.

Digitized by Google

οἰωνίσασθαί τι ἀγαθὸν ἐβούλοντο, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ νυμφίου, περὶ τὴν ἑστίαν τὰ τραγήματα κατέχεον εἰς σημεῖον εὐπορίας... Συγχέινται δὲ τὰ καταχύσματα ἀπὸ φοινίκων, κολλύβων, τρωγαλίων, ἰσχάδων καὶ καρύων, ἅπερ ἥρπαζον οἱ σύνδουλοι· κυρίως δὲ ἐλέγοντο, ὅτε δοῦλον ἠγόραζον· ἔφερον γὰρ αὐτὸν ἐπὶ τὴν ἑστίαν καὶ καθίζοντες κατὰ τῆς κεφαλῆς κατέχεον κόλλυβα».

Τὸ ἀντίθετον τούτου ἐγίνετο, ὅτε συνέβαινε κακόν τι εἰς τὴν οἰκίαν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ, μάλιστα δὲ σιτοδεία ἢ ἀφορία καὶ ἄλλο τι τοιοῦτο, τότε προσφέροντες θυσίαν ἐξήλαυνον διὰ πληγῶν ἕνα τῶν δούλων, πιστεύοντες, ὅτι δι' αὐτοῦ συνεξελαύνεται καὶ τὸ κακόν, ὡς μανθάνομεν παρὰ Πλουτάρχου[1]· «Θυσία τίς ἐστι πάτριος, ἣν ὁ μὲν ἄρχων ἐπὶ τῆς κοινῆς ἑστίας δρᾷ, τῶν δὲ ἄλλων ἕκαστος ἐπ' οἴκου· καλεῖται δὲ βουλίμου ἐξέλασις· καὶ τῶν οἰκετῶν ἕνα τύπτοντες ἁγνίαις ῥάβδοις διὰ θυρῶν ἐξελαύνουσιν, ἐπιλέγοντες· *Ἔξω βούλιμον, ἔσω δὲ πλοῦτον καὶ ὑγιείαν*».

Παρὰ τὴν ἑστίαν τελουμένων πολλῶν οἰκιακῶν ἑορτῶν καὶ θυσιῶν, εἰς ἃς ἐλάμβανον μέρος οὐ μόνον οἱ ἐν τῷ οἴκῳ ἐλεύθεροι καὶ οἰκέται ἢ δοῦλοι, ἀλλὰ καὶ συγγενεῖς τοῦ οἰκοδεσπότου, οὐσιώδης εἶναι ἡ μετὰ τὴν γέννησιν παιδὸς τελουμένη περὶ τὴν ἑστίαν[2]. Ἐτελεῖτο δ' αὕτη τὴν ζ' ἢ μᾶλλον τὴν ι' μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ παιδὸς ἡμέραν[3]. Πρὸς τοῦτο ἐστέφετο ἡ θύρα στε-

1) Ἐν Συμποσ. 6, 8.

2) Οἱ ἀρχαῖοι λεξικογράφοι Σουΐδας, Ἁρποκρατίων, Ἡσύχιος, Ἐτυμολογικὸν μέγα καὶ ἄλλοι λόγον ποιοῦνται περὶ τριῶν ἑορτῶν, τελουμένων κατὰ τὴν γέννησιν παιδὸς τὴν ε', ζ' καὶ ι' ἡμέραν. Ὁ Ch. Petersen ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ ἀντιλέγων κατὰ τῆς τριπλῆς ταύτης ἑορτῆς (die Gebuhrtagsfeier der Griechen, Leip. 1858 σελ. 288) ἀποδεικνύει διὰ συγκρίσεως τῶν μαρτυριῶν τῶν ἀρχαίων τὸ ἀδύνατον τῆς τριπλῆς ταύτης ἑορτῆς, δεχόμενος ὅτι τὴν ζ' ἢ τὴν ι' μόνον ἡμέραν ἐτελεῖτο ἡ ἑορτὴ αὕτη, ὅτε ἦτο δυνατὸν νὰ λάβῃ εἰς αὐτὴν μέρος καὶ ἡ μήτηρ καὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ παιδός. Δὲν βλέπω ὅμως τί τὸ κωλύον νὰ δεχθῶμεν ὅτι καί τινες τῶν πλουσίων ἐώρταζον δὶς καὶ τρὶς μετὰ τὴν γέννησιν παιδὸς πρὸς δήλωσιν τῆς χαρᾶς των καὶ ἀπόλαυσιν τῶν τοῦ βίου ἀγαθῶν.

3) Εὐρ. Ἠλέκτρ. 652 κ. ἑ. καὶ 1123. Ἡσύχ. ἐν δεκάτῃ θύειν. Ἀριστ. Ὄρν. 922, τὴν δεκάτην θύειν. Εὐρ. Ἴων 651, γενέθλια θύειν.

Digitized by Google

φάνοις καὶ παρεσκευάζετο ἴδιος ἄρτος, χαρίσιος καλούμενος[1]), ζῶον πρὸς θυσίαν καὶ δεῖπνον, εἰς ὃ παρεκάθηντο οἱ συγγενεῖς, καὶ προσεφέροντο δῶρα παρὰ τῶν οἰκείων, τῶν συγγενῶν καὶ φίλων.

Καὶ πρῶτον μὲν ἐτελεῖτο ἡ θυσία παρὰ τὴν ἑστίαν πρὸς τοὺς *γενεθλίους* θεοὺς[2]) ὑπὲρ τοῦ καθαρμοῦ τῆς μητρὸς καὶ μαίας καὶ ἄλλων συγγενῶν γυναικῶν, ὅσαι παρέστησαν εἰς τὸν τοκετόν· εἶτα συγγενεῖς γυναῖκες ἐλάμβανον τὸ τεχθὲν καὶ περιῆγον περὶ τὴν ἑστίαν, ἥτις πρᾶξις *ἀμφιδρόμια* ἐκαλεῖτο, καθοσιοῦσαι οὕτως ἢ ἀναθέτουσαι αὐτὸ τοῖς θεοῖς· συγχρόνως ἐδίδετο καὶ τὸ ὄνομα τοῦ παιδός, καὶ μετὰ ταῦτα εἵπετο τὸ δεῖπνον, ἐν ᾧ παρετίθεντο ὅσα ὁ παρ' Ἀθηναίῳ κωμικὸς Ἔφιππος (περὶ τὰ 280 π. Χ. ἀκμάσας), λέγει[3]).

Εἰς τὸ δεῖπνον τοῦτο παρεκάθηντο καὶ γυναῖκες, αἵτινες καὶ εἰς τὸ ἐν τέλει τοῦ δείπνου ἑπόμενον συμπόσιον φαίνεται ὅτι παρέμενον, ἐν ᾧ ἐν ἄλλοις συμποσίοις τοῦτο ἦτο ἀσύνηθες, λαμβάνουσαι μέρος καὶ εἰς τὴν δι' οἴνου παιδιὰν, τὸν κότταβον, καθ' ὃν ἐδίδοντο νικητήρια, ταινίαι, μῆλα καὶ φιλήματα[4]). Τελευταῖον δὲ εἵπετο καὶ χορὸς, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ παρ' Ἀθηναίῳ[5]) κωμικοῦ Εὐβούλου·

Εἶεν, γυναῖκες· νῦν ὅπως τὴν νύχθ' ὅλην
ἐν τῇ δεκάτῃ τοῦ παιδίου χορεύσετε·
θήσω δὲ νικητήριον τρεῖς ταινίας,
καὶ μῆλα πέντε καὶ φιλήματα ἐννέα.

Πρὸς τούτοις εὐχαὶ καὶ θυσίαι πρὸς τὴν Ἑστίαν καὶ τοὺς

1) Ἀθην. 14, 646 καὶ 15, 668. Πολυδ. 6, 73. Ἐτυμολ. ἀμφιδρόμια.

2) Μένανδρος ὁ ῥήτωρ· «Τῶν οἰκείων καὶ τῶν φίλων εὔελπις ἦν ἕκαστος, ἔθυε θεοῖς γενεθλίοις, βωμοὶ δὲ ἠμάσσοντο».

3) Ἐν βιβλ. 9, 370. «Ἔπειτα πῶς; οὐ στέφανος οὐδεὶς ἐστι πρόσθε τῶν θυρῶν, οὐ κνῖσσα κρούει ῥινὸς ὑπεροχὰς ἄκρας, ἀμφιδρομίων ὄντων; ἐν οἷς νομίζεται ὀπτᾶν τε τυροῦ χερρονησίτου τόμους, ἕψειν τ' ἐλαίῳ ῥάφανον ἠγλαισμένην, πνίγειν τε παχέων ἀρνίων στηθύνια, τίλλειν τε φάττας καὶ κίχλας ὁμοῦ σπίνοις, κοινῇ τε χναύειν τευθίσιν σηπίδια, πιλεῖν τε πολλὰς πλεκτάνας ἐπιστρόφως, πίνειν τε πολλὰς κύλικας εὐζωρεστέρας.»

4) Ἀθην. ιε', 668. 5) Αὐτόθι.

Digitized by Google

λοιποὺς ἐφεστίους καὶ οἰκιδίους θεοὺς ἐγίνοντο καὶ εἰς τὰς ἑξῆς περιστάσεις.

Ὅτε ἐτελεύτα τις ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἐξετελοῦντο θυσίαι ἱλαστήριαι τοῖς θεοῖς τούτοις, καὶ καθαρμοὶ εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ· διότι ἕνεκα τούτου ἐνομίζετο μεμιασμένη ἥ τε οἰκία καὶ οἱ ἐν αὐτῇ. Ὅθεν ἐκτὸς τῆς θύρας ἵστατο ἀγγεῖον μὲ ὕδωρ, ἐνόσῳ ἦτο ὁ νεκρὸς ἐν τῇ οἰκίᾳ, εἰς ὃ βάπτοντες τὰς χεῖρας οἱ ἐξερχόμενοι, ἐῤῥαίνοντο πρὸς καθαρισμὸν[1]) ἀπὸ τοῦ μιάσματος.

Ἀλλὰ χαρμόσυνος καὶ ἐπίσημος ἑορτή, τελουμένη τοῖς ἐν τῷ οἴκῳ λατρευομένοις θεοῖς γαμηλίοις τε καὶ ἄλλοις, ἦτο ἡ τῶν γάμων. Παραλείποντες ὅσα ἄλλοθεν γνωστὰ[2]) περὶ τούτων, περιορίζομεν τὸν λόγον εἰς τὰς ἐν τῇ οἰκίᾳ θρησκευτικὰς ὑπὲρ τοῦ γάμου τελετάς. Ὁ γάμος καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὡς θεσμὸς θεῶν γαμηλίων καὶ ὁμογνίων καὶ γενεθλίων[3]), ἔδει νὰ καθιερωθῇ ὑπὸ τῆς θρησκείας. Αὐταὶ αἱ πρὸς τοὺς γαμηλίους θεοὺς, περὶ ὧν ὕστερον ὁ λόγος, θυσίαι καὶ εὐχαὶ, ἡ ἐμφάνισις ἱερῶν προσώπων ἐν τῇ τελετῇ, ἡ ἐπίσημος ἐκτέλεσις γάμου καὶ ἄλλα περιστατικὰ[4]) παρεῖχον αὐτῷ τὸ ἐκ τῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτείας κῦρος· ὥστε ὁ τοιοῦτος γάμος ἦτο ἱερὸς καὶ ἄῤῥηκτος, καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ τέκνα νόμιμοι τῶν γονέων κληρονόμοι[5]). Ὅπως ἐν τοῖς μυθικοῖς γάμοις τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος προςέρχονται πάντες οἱ θεοὶ καὶ αἱ θεαὶ, ἵνα τελέσωσι ὅσον λαμπρότερον αὐτοὺς, οὕτω προςέρχονται καὶ πάντες οἱ τῶν εἰς γάμον συνερχομένων συγγενεῖς, ὅπως ἐκτελέσωσι κατὰ τὸν καθιερωμένον τρόπον τὸν γάμον ὑπὸ τὴν ἐφορίαν καὶ προστασίαν τῶν γαμηλίων θεῶν. Πρὸ

1) Πολυδ. 8, 66. «Καὶ οἱ ἐπὶ τὴν οἰκίαν τοῦ πενθοῦντος ἀφικνούμενοι, ἐξιόντες ἐκαθαίροντο ὕδατι περιῤῥαινόμενοι· τὸ δὲ προὔκειτο ἐν ἀγγείῳ κεραμέῳ ἐξ ἄλλης οἰκίας κεκομισμένον». πρβλ. Εὐρ. Ἄλκιστ. 100. Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 1025.

2) Βλ. ταῦτα παρὰ Becker ἐν Χαρικλεῖ 3, 276. καὶ Hermann ἑλλ. ἀρχ. 3 § 31.

3) Μαξ. Τυρ. λόγ. 26, κφ. 6.

4) Becker ἔ. ἀ. σ. 305.

5) Αὐτόθι ἔ. ἀ. 281.

Digitized by Google

τοῦ γάμου ἤδη προςεφέροντο τοῖς θεοῖς τούτοις θυσίαι καὶ εὐχαὶ, *προτέλεια*[1]) καλούμεναι. Οἱ μὲν τοῦ γαμβροῦ γονεῖς ἢ μᾶλλον ὁ πατὴρ αὐτοῦ τῷ Τελείῳ Διΐ[2]), ὅστις ἄγει τοὺς νέους εἰς τὸ τέλος, τὸν σκοπὸν δηλαδὴ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνικῆς καὶ νομίμου ζωῆς, εἰς τὸν γάμον, οὗ σκοπὸς εἶναι ἡ τεκνοποιΐα, οἱ δὲ τῆς νύμφης τῇ τελείᾳ Ἥρᾳ[3]), ἥτις ὡς σύζυγος τοῦ Διὸς εἶναι ὁ τύπος ἀγαθοῦ συζυγικοῦ βίου καὶ ἔφορος αὐτοῦ[4]), ὅπως χορηγήσῃ τῇ νύμφῃ πάντα τὰ ἀγαθὰ ἡδέος καὶ εὐδαίμονος βίου· τῇ Ἀρτέμιδι, ὅπως ἵλεως ᾖ τῇ νύμφῃ διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς παρθενίας, καὶ ταῖς Μοίραις, ὅπως κλώσωσι καὶ προμαντεύσωσι καλὰ τοῖς νεονύμφοις[5]).

Ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν προτελείων ἦγον οἱ γονεῖς τὴν γαμουμένην παρθένον εἰς τὴν Ἀκρόπολιν πρὸς τὴν Πολιάδα Ἀθηνᾶν καὶ ἐτέλουν αὐτῇ θυσίαν[6]). Τοῦτο δὲ βεβαίως ἐγίνετο καὶ εἰς ἄλλας πόλεις πρὸς τοὺς πολιούχους θεοὺς[7]), ὅπως ὦσιν οὗτοι εὐμενεῖς τοῖς νεογάμοις.

Ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς τοῦ γάμου τελετῆς ἔστεφον τὰ ἀγάλματα τῶν οἰκιδίων θεῶν πάντων, ὡς καὶ τὴν θύραν τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης, καὶ πάντες οἱ κατάγοντες τὴν νύμφην εἰς τὸν οἶκον τοῦ γαμβροῦ ἔφερον ὡςαύτως στεφάνους εἰς δήλωσιν τῆς ἱερότητος[8])· πῦρ δὲ ἔκαιεν ἐν παντὶ τῆς οἰκίας βωμῷ καὶ ἐπὶ τοῦ τοῦ

---

1) Ἡσυχ. ἐν λ. γάμων ἔθη. Becker ἔ. ἀ. 2, σελ. 298.

2) Πλουτ. ἐν Ῥωμ. κεφ. 2. Διοδ. 5, 73.

3) Πολυδ. 3, 37 κ. ἑ.

4) Σουΐδας ἐν λ. Τελεία. «Ἥρα τελεία καὶ Ζεὺς τέλειος ἐτιμῶντο ἐν τοῖς γάμοις, ὡς πρυτάνεις ὄντες τῶν γάμων. Τέλος δὲ ὁ γάμος.» Ταῦτα καὶ οἱ Σχ. Ἀριστοφ. ἐν Θεσμοφ. 982.

5) Catull. 65, 305 καὶ Αἰσχ. Εὐμ. 947 καὶ Πολυδ. 3, 38. «Ταύτῃ (Ἥρᾳ) τοῖς προτελείοις προὐτέλουν τὰς κόρας καὶ Ἀρτέμιδι καὶ Μοίραις».

6) Φωτ. λεξ. σ. 464· «προτελείαν ἡμέραν ὀνομάζουσιν, ἐν ᾗ εἰς τὴν ἀκρόπολιν τὴν γαμουμένην παρθένον ἄγουσιν οἱ γονεῖς ὡς τὴν θεὸν καὶ θυσίαν ἐπιτελοῦσιν».

7) Ὡς ἐν Τροιζῆνι κατὰ Παυσ. 2, 33.

8) Πλουτ. Ἔρωτ. 10 Σχ. Ἀριστοφ. ἐν Εἰρ. 866 καὶ Ὄρν. 159.

Digitized by Google

Ἁγνιέως, καὶ θυμιάματα διέχαιον ἀνὰ τὸν οἶκον εὐώδη ὀσμήν.

Οἱ δὲ συγγενεῖς καὶ φίλοι κατέχεον ἐπὶ τοὺς νεονύμφους εἰς-ερχομένους εἰς τὸν οἶκον τὰ λεγόμενα καταχύσματα εἰς σημεῖον ἡδύτητος καὶ εὐτυχίας ἐν τῷ βίῳ[1]), μεθ' ὃ εἴποντο ᾄσματα, χοροὶ καὶ λοιπὰ[2]), ἅπερ πάντα ἦσαν οὐ μόνον δείγματα χαρᾶς καὶ εὐθυμίας, ἀλλὰ καὶ μαρτύρια τῆς νομιμότητος τοῦ γάμου[3]).

Πλὴν τῶν ἤδη ὀνομασθέντων θεῶν, εἰς οὓς ἐν καιρῷ τοῦ γάμου προσεφέροντο, ὡς εἴπομεν, θυσίαι, ὅπως ὦσιν εὐμενεῖς τοῖς νεονύμφοις, ὡς γαμήλιοι θεοὶ ἐνομίζοντο ἔτι, καὶ ὡς τοιοῦτοι ἐτιμῶντο ἐν τῇ οἰκίᾳ, ὁ Οὐρανὸς καὶ ἡ Γῆ, τὸ πρῶτον γαμικὸν ζεῦγος ἐξ οὗ προῆλθον θεοὶ καὶ ἄνθρωποι[4])· οἱ ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ Ἀνακείῳ λατρευόμενοι Τριτοπάτορες, οἷς προσέφερον λατρείαν οἱ νεόγαμοι ὑπὲρ γενέσεως παίδων[5])· αἱ Νύμφαι, ὧν ἄνευ οὐδεὶς γάμος τελεῖται κατὰ τὸν Σχολιαστὴν Πινδάρου[6]), διότι αὗται «πρῶται τιμῶνται μνήμης χάριν ὅτι εὐσεβείας τε καὶ ὁσιότητος ἀρχηγοὶ ἐγένοντο».

Καὶ ἡ Δημήτηρ δὲ, ὡς θεσμοφόρος καὶ ὁδηγὸς κοινωνικοῦ ἀγαθοῦ βίου ἕνεκα τῆς ὑπ' αὐτῆς εἰσαγωγῆς τῆς γεωργίας καὶ ὡς ἱδρυτὴς τῶν θεσμοφορίων, ἐν οἷς πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐδιδάσκετο ἁγνότης γάμου καὶ ἐζητεῖτο καρπὸς τέκνων, φαίνεται ὅτι συνέπραττεν εἰς σύνδεσμον νομίμου γάμου[7]), καὶ παρεῖχε τὴν τελευταίαν εὐλογίαν καὶ ὁδηγίαν πρὸς σώφρονα καὶ εὐτοχῆ συζυγικὸν

1) Σχ. Ἀριστοφ. ἐν Πλούτῳ στ. 768.

2) Βλ. Becker ἔ. ἀ. 308.

3) Ἀθην. 5, σ. 185· «ὡς νενόμισται ἄγειν συμπόσια περὶ τοὺς γάμους τῶν τε γαμηλίων θεῶν ἕνεκα καὶ τῆς οἱονεὶ μαρτυρίας»· πρβλ. Πλούτ. ἐν Συμποσ. 4, 3. Ἀθήν. 7, σ. 309.

4) Πρόκλος ἐν Τιμαίῳ 5, σελ. 293.

5) Σουΐδας ἐν λ. Τριτοπάτορες.

6) Ἐν Πυθ. 4, 104.

7) Serv. Aen. 4, 58.

«Et leges sanctas invenit at cara jugavit
Corpora connubiis et magnas condidit urbes».

Digitized by Google

βίον. Τοῦτο πορίζόμεθα ἐκ τῶν λόγων τοῦ Πλουτάρχου[1]), λέγοντος ὅτι ἡ τῆς Δήμητρος ἱέρεια, προσερχομένη εἰς τοὺς νεονύμφους, ἐγκλειομένους ἤδη εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον, ἐδήλου αὐτοῖς τὸν *πάτριον θεσμὸν*, ὅστις οὐδὲν ἄλλο ἴσως ἦτο ἢ νουθεσίαι καὶ παραγγέλματα πρὸς τήρησιν ἁγνοῦ καὶ ἁρμονικοῦ γαμικοῦ βίου, καὶ εὐχαὶ πρὸς τεκνοποιΐαν. Ἐντεῦθεν ἀφορμὴν λαμβάνων ὁ Δοβέκκιος[2]), ἀποφαίνεται ὅτι οὐδεμίαν ἄλλην μαρτυρίαν γινώσκει ὅτι ἐν τοῖς γάμοις τῶν Ἑλλήνων παρενέβαινον οἱ τῶν θεῶν ἱερεῖς, εἰ μὴ ταύτην τοῦ Πλουτάρχου καὶ τὴν τοῦ Ζωναρᾶ[3]), ὅτι «*ἡ ἱέρεια Ἀθήνησι, τὴν ἱερὰν αἰγίδα φέρουσα, τοὺς νεογάμους εἰσήρχετο*»· οὐχ ἧττον ὅμως δέχεται ὅτι οἱ γάμοι ἐξετελοῦντο ἄλλως διὰ μεγάλων θρησκευτικῶν τελετῶν, ἐπιβεβαιούμενοι δι' ὅρκου ἐπὶ τῶν βωμῶν καὶ τοῖς ἱεροῖς τῶν θεῶν[4]). Ταῦτα νομίζω ὅτι ἐπιβεβαιοῦνται καὶ ἐκ τῶν ἤδη ῥηθέντων περὶ τῆς ἐπισήμου τελετῆς τοῦ γάμου καὶ τῆς λατρείας τῶν ὀνομασθέντων θεῶν, τῶν ἀναφορὰν ἐχόντων πρὸς τὸν γάμον.

Ἐν ᾧ δὲ χρόνῳ ἡ τῆς Δήμητρος ἱέρεια ἐγνωστοποίει τὸν πάτριον θεσμὸν τοῖς ἐν τῷ νυμφικῷ θαλάμῳ οὖσι νεονύμφοις, οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι τούτων ἐδείπνουν παρὰ τὴν Ἑστίαν, ἐντεῦθεν μὲν οἱ ἄνδρες, ἐκεῖθεν δὲ αἱ γυναῖκες ἐν ἰδίαις τραπέζαις κατακεκλιμένοι. Καὶ αὕτη δὲ ἡ περίστασις ἦτο ἐξ ἐκείνων, καθ' ἃς αἱ γυναῖκες συνήσθιον μετὰ ἀνδρῶν, εἴτε διότι πάντες οἱ σύνδειπνοι ἦσαν συγγενεῖς, εἴτε διότι τὸ γαμικὸν τοῦτο δεῖπνον εἶχεν ἱερὸν χαρακτῆρα, τελούμενον μετὰ τὰς ὑπὲρ τῶν νεογάμων θυσίας, εἰς ὃ ἔδει νὰ μετέχωσι πάντες οἱ τὰς θυσίας προσενεγκόντες τοῖς

1) Ἐν ἀρχῇ τῶν γαμικῶν παραγγελμάτων· «Μετὰ τὸν πάτριον θεσμόν, ὃν ὑμῖν ἡ τῆς Δήμητρος ἱέρεια συνειργνυμένοις ἐφήρμοσεν, οἶμαι καὶ τὸν λόγον ὑμῶν σύνεφαπτόμενον ὑμῖν καὶ συνυμεναιοῦντα, χρήσιμον ἄν τι ποιῆσαι καὶ τῷ νόμῳ προσῳδόν». Πρβλ. Preller Demeter und Persephone σελ. 352.

2) Ἐν Aglaoph. 1, 650, σημ. n.

3) Ἐν λεξικῷ λ. Αἰγὶς σελ. 77.

4) Αἰσχ. Εὐμ. 207· «Ἥρας καὶ Διὸς πιστώματα». Ἀχιλλεὺς Τάτ. 5, 14, 115, ὅτι οἱ νεόγαμοι εἰσήρχοντο εἰς τὸ ἱερὸν πιστωσόμενοι ἐπὶ μάρτυρι τῷ θεῷ.

Digitized by Google

θεοῖς ὡς μάρτυρες τοῦ γάμου. Καὶ ἄλλως δὲ ὁ γάμος εἶχε συμβολικὴν καὶ μυστηριώδη ἔννοιαν, ὡς ἀπομίμησις τοῦ ἱεροῦ τῶν θεῶν γάμου, τοῦ Διὸς δηλονότι καὶ τῆς Ἥρας, τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀριάδνης καὶ ἄλλων, τελουμένου πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος[1]), μάλιστα δὲ ἐν μυστηρίοις. Ἐντεῦθεν καὶ ἐν τοῖς τῶν θνητῶν γάμοις ἐπανελαμβάνοντό τινα συμβολικὰ καὶ μυστηριώδη, ἃ ἦσαν συνήθη ἐν τοῖς μυστηρίοις τῶν θεῶν. Ἐν Ἀθήναις τοὐλάχιστον, κατὰ Πλούταρχον[2]), παῖς ἀμφιθαλὴς ἐν καιρῷ γάμων, ἀναλαμβάνων ἀκάνθας μετὰ δρυΐνων καρπῶν καὶ λίκνον ἄρτων πλῆρες, περιεφέρετο λέγων· «ἔφυγον κακόν, εὗρον ἄμεινον»· δι' οὗ ἐσημαίνετο, ὅτι ἀποφυγόντες οἱ ἄνθρωποι τὴν ἀγρίαν καὶ παλαιὰν δίαιταν, εὗρον ἥμερον βίον. Τὰ αὐτὰ δὲ ἐγίνοντο καὶ ἐν πολλοῖς μυστηρίοις[3]). Ὅπως δὲ ἐν τούτοις, οὕτω καὶ ἐν τοῖς γάμοις ἤσθιον πέμματα ἐκ σησάμου, τὰς σησαμίδας, διὰ τὸ πολύγονον τῶν νεονύμφων[4]).

Διαρκοῦντος τοῦ γαμικοῦ αὐτοῦ δείπνου ᾖδον, ὡς εἰκός, διάφορα ᾄσματα, ἐν οἷς καὶ τὸ εἰς τὸν Ἀγαθοδαίμονα, εἰς ὃν ἔπινον ἄκρατον οἶνον, εἰς δὲ τὸν Δία σωτῆρα καὶ εἰς τὴν Ὑγιείαν συγκερασμένον. Τελευτῶντος δ' αὐτοῦ ἔσπενδον εἰς τὰς Μούσας, τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὴν Ἀμφιτρίτην[5]) καὶ εἰς τὸν Ἑρμῆν τελευταῖον, ὡς ἐποίουν καὶ ἐν παντὶ ἄλλῳ συμποσίῳ.

Ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ χορὸς παρθένων εἶχεν ὡδηγήσει τοὺς νεογάμους εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον, οὗ πρὸ τῆς θύρας ἑστεμμένης ἱστάμενος ᾖδε τὰ συνήθη ἐπιθαλάμια ᾄσματα. Οἱ δὲ νεόνυμφοι εἰςελθόντες προςέφερον εὐχὰς πᾶσι τοῖς θεοῖς τοῖς τε ἐφόροις καὶ προκαλοῦσι τὸν γάμον καὶ τοῖς χορηγοῦσι τὰ ἐξ αὐτοῦ καλά. Τοι-

---

1) Ὡς ἐν Κρήτῃ ἐν τῇ Κνωσίων χώρᾳ κατὰ Διόδωρ. 5, 72.

2) Ἐν τῷ περὶ παροιμιῶν Ἀλεξ. 16.

3) Δημοσθένης περὶ στεφ. § 259 καὶ πλείω ὁ Lobeck ἐν Agl. σ. 648.

4) Σχολ. Ἀριστοφ. Εἰρ. 869. «Ἐδόκουν γὰρ ἐν τοῖς γάμοις σήσαμον διδόναι, ὅς ἐστι πλακοῦς γαμικὸς ἀπὸ σησάμου πεποιημένος διὰ τὸ πολύγονον». πρβλ. Becker ἔν. ἀ. 3, 310.

5) Πλούτ. ἐν συμπ. τῶν ἑπτὰ φιλοσόφ. ἐν τέλει κεφ. 21. Ἀθην. σελ. 32. Ὀδυσ. γ, 335.

Digitized by Google

οὗτοι δ' ἦσαν ἡ τοῦ ἔρωτος θεὰ *Ἀφροδίτη*[1]) μετὰ τῶν ἀκολούθων αὐτῆς, ὁ διὰ λόγου συντελέσας εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ γάμου *Ἑρμῆς*[2]), ὁ διὰ τῆς ἑνώσεως ἀμφοτέρων τούτων προσωποποιῶν τὴν ἐκτελεσθεῖσαν σύναψιν τοῦ γάμου θεὸς *Ἑρμαφρόδιτος*. Ἡ μυχία *Λητὼ*, ταὐτιζομένη τῇ γαμηλίᾳ καὶ τελείᾳ Ἥρᾳ[3]). Ἡ θεὰ *Πειθὼ* συντελοῦσα διὰ τοῦ λόγου εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ γάμου καὶ τῶν κατ' αὐτόν· οἱ τέσσαρες πτερωτοὶ παῖδες, οἱ ἀοράτως ἐπενεργοῦντες εἰς παρασκευὴν καὶ σύναψιν τοῦ γάμου, *Ἔρως*, *Ἵμερος*, *Πόθος* καὶ *Ὑμὴν* ἢ *Ὑμέναιος*, ὧν ἡ διαστολὴ δὲν εἶναι εὔκολος[4]).

Αἱ *Χάριτες*, αἱ χάριν καὶ κάλλος παρέχουσαι τοῖς νέοις, αἱ *Μοῦσαι*, αἱ διὰ τῶν δώρων τῆς διανοίας ἡδὺν καὶ ἐπαγωγὸν καθιστῶσαι τὸν βίον, καὶ αἱ εὐάρεστον καὶ εὐτυχῆ ἀναδεικνύουσαι αὐτὸν *Ὧραι*, Δίκη Εὐνομία καὶ Εἰρήνη, αἱ *Μοῖραι*, αἱ χορηγοῦσαι τὰ τοῦ βίου καλὰ ἢ κακὰ κατὰ τὰς πράξεις καὶ διαθέσεις τῶν ἀνθρώπων. Ἐπὶ τούτοις δὲ ὁ γαμήλιος Ζεὺς καὶ ἡ τελεία Ἥρα[5]) καὶ ἡ Ἄρτεμις[6]), ὅπως ἵλεως ᾖ τῇ νύμφῃ διὰ τὴν μὴ τήρησιν τῆς παρθενίας, καὶ τελευταῖος ὁ τῶν νυχίων θεῶν Ἑρμῆς,

ᾧ πυμάτῳ σπένδεσκον, ὅτε μνησαίατο κοίτου[7])·

διότι ἐπιστεύετο «ἡγήτωρ ὀνείρων καὶ νυκτὸς ὀπωπτήρ[8])».

---

1) Μυχία καλουμένη ἀπὸ τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου, ὅστις καὶ μυχὸς καλεῖται καὶ ἡ ἐν αὐτῷ κλίνη λέκτρα μύχια. Ἡσυχ. ἐν λ. μυχὸς, καὶ Αἴλ. ἱστ. ζώων, 10, 34.

2) Πλουτ. γαμ. παραγγέλμ. ἐν ἀρχῇ. «Οἱ παλαιοὶ τῇ Ἀφροδίτῃ τὸν Ἑρμῆν συγκαθίδρυσαν, ὡς τοῖς περὶ τὸν γάμον ἡδονῆς μάλιστα λόγου δεομένης, τήν τε Πειθὼ καὶ τὰς Χάριτας, ἵνα πείθοντες διαπράττωνται παρ' ἀλλήλων ἃ βούλονται, μὴ μαχόμενοι μηδὲ φιλονεικοῦντες.» Ὅθεν καὶ Ἑρμῆς ψιθυριστὴς εἶχεν ἄγαλμα ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰ Ἀνέκδ. Βεκήρου σελ. 317· πρβλ. Σουΐδαν ἐν λ. Ψιθυριστὴς Ἑρμῆς καὶ Ἁρποκρατίωνα ἐν λ. ψιθυριστὴς Ἑρμῆς· «ἦν τις Ἀθήνησιν Ἑρμῆς οὕτω καλούμενος· ἐτιμᾶτο δὲ Ἀθήνησι καὶ ψίθυρος Ἀφροδίτη καὶ Ἔρως ψίθυρος».

3) Πλουτ. π. τ. ἐν Πλαταιαῖς Δαιδάλων κεφ. γ' καὶ δ'.

4) Τοὺς περὶ τούτου πραγματευθέντας καὶ τὰς διαφόρους δόξας φέρει ὁ Petersen ἐν τῇ ἀνωτέρω ὀνομασθείσῃ διατριβῇ, σελ. 65 κ. ἑ.

5) Διον. Ἁλικ. ῥητ. κεφ. 2. 2.

6) Πολυδ. 3, 38.

7) Ὀδυσ. Η. 138. 8) Ὕμνος εἰς Ἑρμῆν 14.

Digitized by Google

Πάντων τῶν ὀνομασθέντων τούτων θεῶν τὰ ἀγάλματα ἀπίθανον εἶναι ὅτι ἦσαν ἐν τῷ νυμφικῷ θαλάμῳ παντὸς νεογάμου, ὅπως οὐδὲ τῶν πολλῶν ἄλλων, ὧν ὁ ἀριθμὸς εἶναι οὐ μικρὸς, καὶ ἡ λατρεία κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀπαραίτητος ἐν τῷ οἴκῳ παντὸς εὐσεβοῦς καὶ θεοφιλοῦς οἰκοδεσπότου, θέλοντος νὰ ἔχῃ εὐμενεῖς πάντας τοὺς ἀναφορὰν πρὸς αὐτὸν ἔχοντας θεούς· οἷον τοὺς πολιούχους καὶ ἐφόρους τῆς πόλεως καὶ χώρας ἔνθα κατῴκει, τοὺς γενάρχας ἢ προστάτας τοῦ γένους αὐτοῦ, τοὺς ἐφόρους τοῦ ἐπιτηδεύματος ἢ ἔργου ὃ μετήρχετο, ὧν τὰ μὲν ὀνόματὰ καὶ ὁ ἀριθμὸς διαφέρουσι κατὰ τὸ γένος καὶ τὸ ἐπιτήδευμα ἑνὸς ἑκάστου, ἡ δὲ ἐν τῷ οἴκῳ λατρεία ἦτο κοινὴ πᾶσι τοῖς Ἕλλησι διὰ τὴν ὁμοιότητα ἢ μᾶλλον ταὐτότητα τῆς θρησκείας.

Ὁ Ἀθηναῖος πολίτης λόγου χάριν (τὰ δὲ λεγόμενα περὶ Ἀθηναίων ἰσχύουσι μέ τινας παραλλαγὰς mutatis mutandis καὶ περὶ τῶν πολιτῶν ἄλλων ἑλληνίδων πόλεων.) ὤφειλε νὰ λατρεύῃ καὶ ἑπομένως νὰ ἔχῃ ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ τὸ τῆς *Πολιούχου Ἀθηνᾶς* ἄγαλμα, τὸ τοῦ *Διὸς*, τοῦ *Ἀπόλλωνος Πατρῴου*, ὡς πατρὸς τοῦ Ἴωνος ἀφ' οὗ οἱ Ἴωνες πάντες καὶ ἰδίως οἱ Ἀθηναῖοι, τῆς *Δήμητρος* καὶ *Κόρης*[1]) καὶ ὅσων ἄλλων ἐκ τῶν μεγάλων θεῶν ἡ λατρεία ἐπεβάλλετο διά τινα θρησκευτικὸν ἢ ἱστορικὸν λόγον τοῖς Ἀθηναίοις πᾶσι. Πλὴν τούτων ὤφειλε νὰ λατρεύῃ *τὸν ἐπώνυμον ἥρωα τῆς φυλῆς, τῆς φρατρίας καὶ τὸν τοῦ δήμου*, καὶ τοὺς ἐφόρους πάσης ἄλλης πολιτικῆς διαιρέσεως εἰς ἣν ἀνῆκε· τοὺς *γενάρχας* ἢ ὁμογνίους θεοὺς ἢ ἥρωας, εἰς οὓς ἕκαστον τῶν ἐν Ἀττικῇ 360 ἀρχαίων γενῶν ἀνῆγε τὸ ἴδιον γένος, καὶ ὧν τὰ ἱερὰ ἦσαν ἰδιοκτησία τρόπον τινὰ τοῖς ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους, οἵτινες εἶχον καὶ τὴν ἱερωσύνην· διότι ἐκ τῶν τοῦ αὐτοῦ γένους ἔδει νὰ λαμβάνωνται οἱ ἱερεῖς τοῦ θεοῦ ἢ ἥρως[2]),

---

1) Τὰς θεὰς ταύτας κυρίως καὶ τὸν Ἴακχον, ὡς καὶ τὸν μετ' αὐτῶν συνημμένον Πλούτωνα καὶ Διόνυσον, ἔδει νὰ λατρεύωσι πάντες οἱ μυηθέντες ἐν τοῖς μυστηρίοις αὐτῶν. Τοῦτο μαρτυρεῖ τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀγαλματίων τῶν θεῶν τούτων, ἃ ἀνευρίσκονται πανταχοῦ ὅπου Ἕλληνες.

2) Ὡς ἀπέδειξεν ὁ Meier ἐν ἰδίᾳ διατριβῇ de gentilitate Attica τὸ 1822.

Digitized by Google

Ἔτι δὲ οὓς οἱ πρόγονοι διά τινα θρησκευτικὸν λόγον ἐλάτρευον, καὶ ὧν τὰ ἱερὰ μετὰ τῆς κληρονομίας μετέβαινον εἰς τοὺς κληρονόμους αὐτῶν, καὶ ἦσαν οὐκ ὀλίγον ἐπαχθῆ τούτοις[1]), τοὺς ἐφόρους τοῦ ἔργου ἢ ἐπιτηδεύματος ὃ ἕκαστος μετήρχετο· οἷον ὁ ἰατρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν, οἱ διδάσκαλοι καὶ ποιηταὶ τὰς Μούσας, ὁ χαλκεὺς τὸν Ἥφαιστον[2]), ὁ κῆρυξ τὸν Ἑρμῆν, οἱ κεραμεῖς τὸν ἥρωα Κέραμον[3]), καὶ ἄλλος ἄλλον· διότι καὶ οἱ ἀρχαῖοι τεχνῖται καὶ βιομήχανοι πάντες εἶχον προστάτην τὸν καὶ εὑρέτην τῆς τέχνης των θεὸν ἢ ἥρωα, ὃν καὶ ἐν κοινῷ πάντες, ὡς ὀργεῶνες ἢ θιασῶται, ἐλάτρευον ἐν ἰδίῳ ἱερῷ ἢ βωμῷ, καὶ εἷς ἕκαστος ἰδίως ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· ὅπως καὶ σήμερον οἱ ὁμότεχνοι ἑορτάζουσι πάντες τὴν μνήμην τοῦ προστάτου τῆς τέχνης των Ἁγίου, ὃν ὡς τοιοῦτον διά τινα θρησκευτικὴν παράδοσιν ἐξελέξαντο, συνερχόμενοι ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ ἢ ἄλλῳ ὅπου κατέθεσαν τὴν διὰ κοινοῦ ἐράνου γραφεῖσαν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ ἔνθα τελοῦσι λειτουργίαν, καὶ μετὰ τὴν θρησκευτικὴν ταύτην τελετὴν τρέπονται εἰς δεῖπνον καὶ εὐωχίαν συνήθως, ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐποίουν εἰς ὁμοίας περιστάσεις, ὡς μαρτυροῦσι πολλαὶ σωζόμεναι τοιούτων θιάσων ἐπιγραφαί. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἀλλοδαποὶ καὶ μέτοικοι ἐν Ἀθήναις, ἐλεύθεροι ἄλλως, καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ ἀγνώστου καταγωγῆς καὶ γένους, καὶ μὴ ἔχοντες διὰ τοῦτο πατρῴους καὶ πολιούχους καὶ ὁμογνίους θεοὺς, ἐλάτρευον οὓς προετίμων θεοὺς ὡς προστάτας αὐτῶν, μάλιστα δὲ τοὺς τῆς τέχνης των. Καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ δοῦλοι τὸν Δούλιον Δία[4]), ἐν ἐλλείψει παντὸς ἄλλου, ὡς προστάτην ἑαυτῶν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται δῆλον, ὅτι ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐλατρεύοντο πάντες σχεδὸν οἱ τῆς πόλεως θεοὶ, ὥστε ἦτο αὕτη ἱερὰ ἐξ

1) Ὅθεν heredítas sine sacris ἐλογίζετο μέγα εὐτύχημα παρ' Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις. Τοσούτῳ δὲ ἀπαραίτητος ἦτο ἡ τῶν ἱερῶν τούτων ἐκτέλεσις, ὥστε ἐν ἐλλείψει κληρονόμου ἀνελάμβανον οἱ τοῦ ἀποθανόντος συγγενεῖς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν.

2) Σουΐδας καὶ Ἁρποκρατίων ἐν λ. Χαλκεῖα.

3) Παυσ. 1, 31, καὶ Ἁρποκρ. ἐν λ. κεραμεύς.

4) Σχολ. Ἀριστοφ. ἐν Βατρέχ. στίχ. 755.

Digitized by Google

ἴσου, ὅπως καὶ ἡ πόλις. Ἐν τῇ οἰκίᾳ μάλιστα δυνατὸν νὰ ἐλατρεύοντο καὶ ἄλλοι ἴδιοι τοῖς ἐν αὐτῇ οἰκοῦσι θεοὶ καὶ ἥρωες, οὓς ἡ πόλις δὲν ἀνεγνώριζεν, ἠνείχετο ὅμως τὴν τούτων λατρείαν.

Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς θρησκευτικὰς δόξας τῶν Ἑλλήνων, καὶ καθ' ἃ ἀνωτέρω εἴπομεν, ἔδει νὰ ὦσι παρόντες οἱ θεοὶ καὶ σύνοικοι τοῖς ἀνθρώποις, ὧν εἰσι προστάται καὶ ἐπίκουροι ἐν παντὶ καιρῷ, ὅπως ἐπακούωσι τὰς ἱκεσίας καὶ εὐχὰς καὶ δέχωνται τὰς θυσίας καὶ προςφορὰς αὐτῶν, τοῦτο ἐκατορθοῦτο διὰ τῆς παρουσίας τῶν ἀγαλμάτων τῶν θεῶν. Ἀφ' οὗ λοιπὸν χρόνου ἐπροσωποποιήθησαν οἱ θεοὶ καὶ ἐδόθη αὐτοῖς ἀνθρωπίνη μορφή, ἔκτοτε, ὡς ἤδη καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, κατεσκευάσθησαν καὶ ἀγάλματα αὐτῶν, ἃ οὐδέποτε μὲν ἐπιστεύθησαν ἀληθῶς ὅτι ἦσαν αὐτοὶ οἱ θεοί, ἐνομίζοντο ὅμως ὅτι ἦσαν πεπληρωμένα ἐκ τῆς χάριτος, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, ἢ τὸ πολὺ ὅτι ἦσαν κατοικητήρια αὐτῶν, ὡς ἐν ἄλλῃ διατριβῇ[1]) ἀπεδείξαμεν τοῦτο.

Πᾶσα λοιπὸν οἰκία ἔδει νὰ ἔχῃ τὰ ἀγάλματα πάντων τῶν θεῶν καὶ ἡρώων, ἀφ' ὧν προςεδόκα βοήθειαν καὶ προστασίαν, καὶ ἐν τῷ προςήκοντι καιρῷ νὰ προςφέρῃ αὐτοῖς θυσίας καὶ εὐχάς. Οὐ μόνον δ' ἐν τῇ οἰκίᾳ ἔδει νὰ ὑπάρχωσιν αὐτὰ διὰ τὸν ῥηθέντα λόγον, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς τάφοις τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκίας νεκρῶν συνεθάπτοντο. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ὅτι πρὸς τοῖς λοιποῖς κτερίσμασιν ἀνευρίσκομεν ἐν τοῖς τάφοις καὶ ἀγάλματα θεῶν. Ὡςαύτως ἐξηγεῖται καὶ τὸ μέγα πλῆθος τῶν μικρῶν πηλίνων καὶ χαλκίνων ἀγαλματίων, ἃ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος εὑρίσκομεν, καὶ ὧν εἶναι πλήρη τὰ μουσεῖα τῆς Εὐρώπης καὶ τὰ ἡμέτερα.

Ἐκ τῆς εὐσεβείας δὲ καὶ τοῦ πλούτου καὶ τῆς ἀρχαιότητος τοῦ γένους τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ ὡρίζετο βεβαίως τό τε *πλῆθος τῶν οἰκιδίων θεῶν, τὸ ποιὸν τῆς ὕλης καὶ τὸ μέγεθος τῶν ἀγαλμάτων καὶ τὸ εἶδος τῶν θυσιῶν*. Καὶ ἐν μὲν ταῖς οἰκίαις τῶν πλουσίων ὑπῆρχον μεγάλα τὸ μέγεθος ἀγάλματα ἐκ λίθου ἢ μετάλλου καὶ πολυτελῆ, ἔργα περιφήμων τεχνιτῶν, ἀνάλογα πρὸς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν λοιπὴν πολυτέλειαν τῶν οἰκοδε-

1) Ἐν Ἀθην. τόμ. 8, σ. 353 κ. ἑ.

Digitized by Google

σποτῶν. Τοιοῦτο καθ' ἡμᾶς ἦτο καὶ τὸ ἐσχάτως ἀνευρεθὲν ἐν ἰδιωτικῇ οἰκίᾳ ἐν Ἀθήναις ἄγαλμα τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς, μίμημα τῆς τοῦ Φειδίου Παρθένου, ὅπερ νῦν κεῖται ἐν τῷ κεντρικῷ μουσείῳ τῷ κατὰ τὴν ὁδὸν Πατησίων. Εἰς ἀπόδειξιν τοῦ λόγου τούτου δὲν ἔχομεν πολλὰς μαρτυρίας, ἀρκεῖ ὅμως ἡ τοῦ Κικέρωνος ἐν τοῖς κατὰ Βέρρου λόγοις αὐτοῦ, ἔνθα ὁ ῥήτωρ οὗτος λέγει[1]) ὅτι ἐν τῷ οἴκῳ πλουσίου κατοίκου τῆς ἐν Σικελίᾳ πόλεως Μεσσήνης, τοῦ Γ. Ἡίου, ὑπῆρχεν ἱερὸν (sacrarium), ἔχον πλὴν πολλῶν ἄλλων ἀγαλμάτων καὶ τὸ τοῦ Ἔρωτος ἐκ λευκοῦ λίθου, ἔργον τοῦ Πραξιτέλους, τὸ τοῦ Ἡρακλέους χαλκοῦν, ἔργον τοῦ Μύρωνος· πρὸ τούτων βωμίσκους εἰς δήλωσιν τῆς θρησκευτικῆς σημασίας τοῦ ἱεροῦ, καὶ δύο ἄλλα μικρὰ μὲν ἀλλ' ἐξαιρέτου χάριτος ἀγαλμάτια παρθένων, φέροντα μὲ ἀνυψωμένας χεῖρας ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἱερά τινα, ὡς αἱ ἐν Ἀθήναις κανηφόροι παρθένοι. Πάντα ταῦτα ἁρπάσας ὁ Βέρρης μετεκόμισεν εἰς Ῥώμην, ὡς ἐποίουν καὶ ἄλλοι ἄρχοντες Ῥωμαῖοι ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, εἰς ἃς διοικηταὶ ἐπέμποντο, ὅπως καὶ αὐτὸς ὁ Κικέρων ὁμολογεῖ, ἀπογυμνοῦντες οὕτω τὴν Ἑλλάδα τῶν ἱερωτάτων κοσμημάτων αὐτῆς.

Ἀλλὰ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἀγάλματα θεῶν μόνον ὀλίγαι οἰκίαι ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν, ἴσως δὲ καὶ οὐχὶ πάντα χάριν λατρείας, ἀλλά τινα καὶ χάριν ἐπιδείξεως πλούτου καὶ φιλοκαλίας αἱ πλεῖσται· ἐν ἀρχαιοτέροις ὅμως χρόνοις εἶχον μικρὰ καὶ ἐκ πηλοῦ ἢ χαλκοῦ ἀγαλμάτια, ἃ ἵσταντο ἢ παρὰ τὴν ἑστίαν, ὅθεν ἐφέστιοι λέγονται οὗτοι, ἢ ἐν κόγχαις (niches) ἐν τοῖς διαφόροις θαλάμοις τῆς οἰκίας καὶ μάλιστα ἐν τόποις μυχίοις· ὅθεν οἰκίδιοι γενικῶς καὶ μύχιοι (penates) θεοὶ καλοῦνται οὗτοι ἀπὸ τοῦ τόπου ἐν ᾧ ἦσαν ἱδρυμένα τὰ ἀγαλμάτια αὐτῶν, ἢ καὶ πατρῷοι καὶ πάτριοι καὶ γενέθλιοι ἀπὸ τῆς καταγωγῆς ἢ παραδοχῆς αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πλῆθος τῶν οἰκιδίων τούτων θεῶν δὲν ἦτο μικρόν, καὶ ἀδύνατον πᾶν ἄγαλμα νὰ ἵσταται ἐν ἰδίᾳ θέσει καὶ κόγχῃ ἢ ναΐσκῳ ἐν τοῖς τοίχοις ἐσχηματισμένῳ ἢ κι-

1) Verr. II, 4, 2.

Digitized by Google

νητῷ καὶ φορητῷ[1]), οὐδὲ ἐν παντὶ χρόνῳ νὰ ἦναι ἐκτεθειμένα ἐν τῷ φανερῷ, πολλὰ τῶν ἀγαλματίων πάντων ἐνεκλείοντο ἐν ἑρμαρίοις, ἤτοι τετραγώνοις ὀρθίαις θήκαις, ἐχούσαις ἄνω τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἑρμοῦ ἐν εἴδει ἑρμαίας στήλης (ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα Ἑρμάριον[2]) ἢ τὴν τοῦ Σειληνοῦ[3]), ἧς ἐν τῷ ἔνδον κενῷ ἐτίθεντο καὶ ἐφυλάσσοντο τὰ ἀγαλμάτια· ἐξήγοντο δ' ἐντεῦθεν, ὅτε ἐν καιρῷ

1) Περὶ τῶν τοιούτων ναΐσκων ἢ ναϊδίων, ἃ καὶ ἐν ταῖς ἡμετέραις ἐκκλησίαις εἶναι νῦν χρήσιμα ὡς εἰκονοστάσια, κινητὰ ἢ μόνιμα, εἴπομέν τινα καὶ ἐν Ἀθηναίου τόμ. 2, σ. 310, ἔνθα ὁ λόγος περὶ εἰκόνων ἁγίων καθιερωμένων ὑπὸ ὁμοτέχνων, οἵτινες ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς μνήμης αὐτῶν τελοῦσι λειτουργίαν πάντες ὁμοῦ, συνερχόμενοι ἐν τῇ αὐτῇ ἐκκλησίᾳ. Οἱ τοιοῦτοι ναΐσκοι, ἀφ' ὧν παρὰ τοῖς νεωτέροις αἱ ὀνομασίαι nicchia, niche, nische, κατεσκευάζοντο συνήθως ἐκ ξύλου, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐξ ἀργύρου, ὅτε ἦσαν μικροί, ὡς οἱ τῆς Ἀρτέμιδος, οὓς κατὰ τὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων (19, 24) κατεσκεύαζέ τις «Δημήτριος ὀνόματι ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος», οἵτινες πιθανῶς περιεῖχον καὶ τῆς θεᾶς ὁμοίωμα διὰ τὴν ἐν τῷ οἴκῳ λατρείαν αὐτῆς. Τούτους καλεῖ ὁ Πλίνιος (15, 2) armaria, ὡς χρησιμεύοντα συνήθως εἰς ἀπόθεσιν καὶ φύλαξιν τῶν ὅπλων (arma). Οὐχ ἧττον κατετίθεντο ἐν αὐτοῖς καὶ αἱ τῶν προγόνων ἀπὸ κηροῦ εἰκόνες τῶν Ῥωμαίων εὐγενῶν, περὶ ὧν διὰ μακρῶν πραγματεύεται ὁ Πολύβιος (6, 53 κ. ἑ.). Ἐντεῦθεν καὶ διφορεῖται ἡ ὀνομασία αὐτῶν ἁρμάρια καὶ ἑρμάρια ἢ ἑρμίδια, καθ' ἃ ἀνωτέρω εἴπομεν.

2) Ἐτυμ. μέγα ἐν λ. «ἁρμάριον, ὅτι τὰ λεγόμενα παρ' ἡμῖν ἁρμάρια ἑρμάρια ὀφείλουσι λέγεσθαι...οἱ γὰρ Ἕλληνες οἷα τινὰς ἀδριάντας ἐποίουν μήτε χεῖρας μήτε πόδας ἔχοντας. Τούτους Ἑρμᾶς ἐκάλουν, οὗ ὑποκοριστικὸν Ἑρμάριον. Ἐποίουν δὲ αὐτοὺς διακένους θύρας ἔχοντας καθάπερ τοιχοπυργίους· καὶ ἔσωθεν αὐτῶν ἐτίθουν ἀγάλματα ὧν ἔσεβον θεῶν· ἔξωθεν δὲ ἀπέκλειον τοὺς Ἑρμᾶς.». Πρβ. Σουΐδαν ἐν λ. Ἑρμαΐδιον, ἑρμάδιον.

3) Ὁ Πλάτων ἐν Συμποσ. 216 παρομοιάζει τὸν Σωκράτη τοιούτῳ Σειληνῷ διὰ τὴν ἐξωτερικὴν δυσμορφίαν του, ἔχοντα ὅμως ἔνδον ἀρετὰς πλείστας καὶ θαυμασίας, ὡς ὁ ἐγκλείων ἐν αὐτῷ ἀγαλμάτια χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ Σειληνός· «Σωκράτης ἔξωθεν περιβέβληται ὥςπερ ὁ γεγλυμμένος Σειληνὸς, ἔνδοθεν δ' ἀνοιχθεὶς πάσης γέμει σωφροσύνης....σπουδάσαντος δὲ καὶ ἀνοιχθέντος οὐκ οἶδα, εἴ τις ἑώρακε τὰ ἐντὸς ἀγάλματα, ἀλλ' ἐγὼ ἤδη ποτ' εἶδον, καί μοι ἔδοξε θεῖα καὶ χρυσᾶ εἶναι καὶ πάγκαλα καὶ θαυμαστά.»

Digitized by Google

ἑορτῆς καὶ θυσιῶν ἔδει νὰ προσενεχθῇ αὐτοῖς πᾶσιν ἢ ἑνὶ ἑκάστῳ ἰδίως λατρεία. Ἐκτὸς τούτων δὲ ἐφυλάσσοντο καὶ ἐντὸς πηλίνων διώτων ἀγγείων, ἢ καδίσκων[1]).

Αἱ δὲ προσφερόμεναι τοῖς οἰκιδίοις θεοῖς θυσίαι ἦσαν ἐν μὲν ἀρχαιοτέροις χρόνοις καὶ ὕστερον ἔτι παρὰ τοῖς ἀπορωτέροις τῶν πολιτῶν λιτόταται· αὐταὶ αἱ τῶν καρπῶν ἀπαρχαὶ[2]), θυμίαμα[3]), καὶ ὄσπρια ἐν χύτραις ἑψημένα ἤρκουν εἰς θυσίαν ἐν ἑορταῖς τελουμέναις ἐν τῷ οἴκῳ, εἴτε ἐν καιρῷ τῶν μεγάλων τῆς πόλεως ἑορτῶν πρὸς τοὺς πολιούχους καὶ πατρῴους καὶ λοιποὺς θεούς, ὧν τὰ ἱερὰ ἀπεδέχθη καὶ ἐτίμα ἡ πόλις πᾶσα, εἴτε ἐν καιρῷ οἰκιακῶν ἑορτῶν προκαλουμένων ἐκ γάμου, γεννήσεως τέκνων, θανάτου μέλους τοῦ οἴκου, ἢ καὶ ἐξ ἄλλης τινὸς οἰκιακῆς αἰτίας. Ἐν τοῖς χρόνοις ὅμως τοῦ πλούτου καὶ τῆς πολυτελείας καὶ ἡ ἐν οἴκῳ λατρεία τῶν θεῶν ἦτο πολυτελεστέρα· διότι, μὴ ἀρκούμενοι οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν λιτότητα τῶν ἀναιμάτων θυσιῶν, ἔθυον ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἑρκείου Διὸς καὶ ἐπὶ τῆς Ἑστίας ζῶα παντὸς εἴδους, ἃ καὶ ἐν ταῖς κοιναῖς τῆς πόλεως θυσίαις ἦσαν συνήθη.

Τὰς πρὸς τοὺς οἰκιδίους θεοὺς θυσίας ἐξετέλει οὐχὶ ἱερεύς, διότι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις δὲν ὑπῆρχεν ἰδιαιτέρα τάξις ἱερέων πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν τῆς λατρείας, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων θεῶν τινων, ὧν ἡ λατρεία ἀνῆκεν ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους, διότι ὁ θεὸς ἦτο γενάρχης ἢ εἶχεν ἄλλην τινὰ σχέσιν πρὸς τὸ γένος, καὶ ἤθελε νὰ τελῆται παρὰ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ ἡ λατρεία του καθ' ὃν τρόπον αὐτὸς ἐδίδαξεν, ἢ ἠρέσκετο νὰ ἐκτελῆται αὕτη· ἀλλ' αὐτὸς ὁ οἰκοδεσπότης ἔθυε καὶ ηὔχετο ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἰδίων τέκνων καὶ τοῦ οἴκου, ὅπως καὶ πᾶς ἄρχων ὑπὲρ τῆς πόλεως ἁπάσης. Οὕτω Κέφαλος, ὁ τοῦ ῥήτορος Λυ-

1) Ἡσύχ. ἐν λ. «καδίσκοι σικύας, εἰς ἃς τὰ ἱερὰ ἐτίθεσαν.»

2) Πορφ. περὶ ἀποχῆς 2, § 16.

3) Εἰς τοῦτο ἐχρησίμευον τὰ καὶ σήμερον ἐν χρήσει θυμιατήρια. Αἰλ. π. ἱστ. 12, 51.

Digitized by Google

σίου πατὴρ, θύει τοῖς θεοῖς ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ κατὰ Πλάτωνα[1]) ὡς ἱερεύς.

Θυσίαι δὲ προςεφέροντο τοῖς θεοῖς ἐν τῷ οἴκῳ πλὴν τῶν ἀνωτέρω περιστάσεων καὶ κατὰ πᾶσαν νουμηνίαν[2]) τῇ δ' καὶ ζ' τοῦ μηνὸς, ὧν ἡ μὲν ἦτο ἱερὰ τοῦ Ἑρμοῦ, ἡ δὲ τοῦ Ἀπόλλωνος. Καθ' ἃς δ' ἡμέρας ἐδέοντο πρὸς τοὺς οἰκιδίους θεοὺς, ἔστεφον πάντα τὰ ἱερὰ τῆς οἰκίας καὶ πῦρ ἔκαιε ἐπὶ τῶν βωμῶν αὐτῆς.

Μετὰ δὲ τὴν θυσίαν εἵπετο ἐν ταῖς σπουδαιοτέραις ἑορταῖς δεῖπνον καὶ εὐωχίαι, εἰς ἃς μέρος ἐλάμβανον, ὡς ἤδη εἴρητο, οὐ μόνον οἱ τῆς οἰκίας ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ ἄλλοι συγγενεῖς καὶ φίλοι προςκαλούμενοι παρὰ τοῦ οἰκοδεσπότου. Ἔφερον δὲ καὶ τὰ δεῖπνα ταῦτα τὸν αὐτὸν θρησκευτικὸν καὶ κοινωνικὸν τύπον, ὃν γνωρίζομεν ἄλλοθεν.

Μηνὶ ἀπριλίῳ 1881.

ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

ΜΕΤΑΠΤΩΣΙΣ ΕΠΙΘΕΤΟΥ ΕΙΣ ΟΝΟΜΑ ΚΥΡΙΟΝ.

Παρὰ τῷ Ἀθηναίῳ Α' 29 φέρεται καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Μεινεκίου ἐκδόσει (1858)· «Ὅτι Θεμιστοκλῆς ὑπὸ βασιλέως ἔλαβε δωρεὰν τὴν Λάμψακον εἰς οἶνον, Μαγνησίαν δ' εἰς ἄρτον, Μυοῦντα δ' εἰς ὄψον, Περκώτην δὲ καὶ τὴν Παλαίσκηψιν εἰς στρωμνὴν καὶ ἱματισμόν. Ἐκέλευσε δὲ τούτῳ στολὴν φορεῖν βαρβαρικήν, ὡς καὶ Δημαράτῳ, δοὺς τὰ πρότερον ὑπάρχοντα καὶ στολὴν *γάμβριον* προσθείς, ἐφ' ᾧτε μηκέτι

1) Ἐν ἀρχῇ τῆς πολιτ. σελ. 328· «(Κέφαλος) καθῆστο ἐστεφανωμένος ἐπί τινος προςκεφαλαίου τε καὶ δίφρου· τεθυκὼς γὰρ ἐτύγχανεν ἐν τῇ αὐλῇ. Ἐκαθεζόμεθα οὖν παρ' αὐτῷ· ἔκειντο γὰρ δίφροι τινὲς αὐτόθι κύκλῳ.» Πρβ. Ξεν. Ἀπομ. 1, 1, 2.

2) Πορφ. περὶ ἀποχῆς ἔ. ἀ. «Ὅτε καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἔθυον τοῖς οἰκιδίοις θεοῖς, οὓς Lares ὠνόμαζον.» Hor. Od. 3, 23, 2.

Digitized by Google

ἑλληνικὸν ἱμάτιον περιβάλεται.» Οὐδεὶς τῶν ἐκδοτῶν ἐνεθυμήθη ὅτι ὁ βασιλεὺς προσέθηκε τῷ Θεμιστοκλεῖ *στολὴν* (ἢ *εἰς στολὴν*) τὴν πόλιν *Γάμβρειον*· ἥτις καὶ ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος μνημονεύεται ἐν Ἑλ. Γ', 1, 6, λέγοντος· «προσεχώρησαν δ' αὐτῷ (τῷ Θίβρωνι) καὶ Γοργίων καὶ Γογγύλος, ἀδελφοὶ ὄντες, ἔχοντες ὁ μὲν Γάμβρειον καὶ Παλαιγάμβρειον, ὁ δὲ» κτλ. Ὁ Σουΐδας, καταχωρίσας ἐν τῷ λεξικῷ *γάμβρειος στολή*, φανερὸς εἶνε ὅτι ἐνέτυχε τῇ ὀρθῇ γραφῇ τῇ δι' *ει* τοῦ ὀνόματος *Γάμβρειον*, ἀλλ' ἐξέλαβεν αὐτὸ ὡς ἐπίθετον· καί τις τῶν ἐκδοτῶν τοῦ Ἀθηναίου, παραθέτων καὶ τὴν διάφορον ταύτην ἐκ τοῦ Σουΐδου γραφήν, προτιμᾷ ὅμως τὴν διὰ τοῦ *ι*, ἀναφέρων αὐτὴν εἰς τὸ *γαμβρὸς* καὶ ἑρμηνεύων τὸ χωρίον οὕτως· «adjecta insuper stola quali regis generi consueverant uti.»

Γ. Ν. ΣΩΤΗΡΙΟΥ.

Ο ΠΛΟΥΤΑΡΧΕΙΟΣ ΚΩΔΙΞ ΤΗΣ ΜΑΔΡΙΤΗΣ.

Μηνὶ Ἰουλίῳ τοῦ παρελθόντος ἔτους ὁ κ. Κάρολος Graux, ἀνὴρ τὰ μάλιστα εἰδήμων τῶν κατὰ τὴν Ἱσπανίαν ἑλληνικῶν χειρογράφων, ἐν Μαδρίτῃ ποιούμενος τὰς διατριβὰς πρὸς ἔρευναν τῶν ἐν τῇ αὐτόθι βιβλιοθήκῃ ἀποκειμένων ἑλληνικῶν κωδίκων, ἐνέτυχέ τινι τοῦ Πλουτάρχου ἀντιγράφῳ, ὄχι μὲν πολὺ παλαιῷ, ἀξίας δ' ὅμως οὐ τῆς τυχούσης, ὡς ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφάνη. Διότι ὁ κ. Graux εἶχε παρατηρήσει ἐν δυσὶ τόποις τοῦ κώδικος τούτου ἴχνη στιχομετρικά· στιχομετρίας δέ, ὡς εἶναι γνωστόν, μόλις που καὶ ἐν ἀρίστοις χειρογράφοις ὑπάρχουσι παραδείγματα (α). Περὶ τοῦ κώδικος τούτου ὁ κ. Graux ἐξέ-

(α) Περὶ στιχομετρίας ἔγραψεν ὁ αὐτὸς Graux ἐν τῇ Revue de philologie κτλ. τμ. 6' σλ. 97 κἑξ. καλλίστην πραγματείαν, ἣν μεταφράσας ἑλληνιστὶ ὁ καθ. κ. Δ. Η. Κυριακόπουλος κατεχώρισεν ἐν τῇ Ἐφημ. τῶν Φιλομαθῶν, περ. 6' τόμ. 6'.

Digitized by Google

δωκεν ἰδίαν πραγματείαν (α), ἣν ὑπέβαλεν ὡς *θέσιν* τῇ τῶν γραμμάτων Σχολῇ ἐν Παρισίοις, κατεχώρισε δὲ καὶ ἐν τῇ Revue de Philologie (τόμ. ἑ. τεῦχ. ά). Ἐκ ταύτης τῆς πραγματείας μεταδίδομεν τοῖς ἀναγνώσταις τοῦ *Ἀθηναίου* τὰ ἑξῆς.

Ὁ κῶδιξ οὗτος ἀπόκειται ἐν τῷ ἀναλογείῳ N τῆς Biblioteca nacional, φέρει τὸν ἀριθ. 55, εἶναι βομβυκηνός, σχήματος 4ᵒᵛ, φύλλων 392 καὶ ἔχει ἀναγραφὴ ὑπὸ τοῦ Ἰριάρτου ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ γενομένῳ καταλόγῳ (τῷ 1769) τῶν τῆς βιβλιοθήκης τῆς Μαδρίτης ἑλληνικῶν χειρογράφων. Ἀποτελεῖται δὲ κυρίως ἐκ δύο μερῶν, ἀμφοτέρων μὲν τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ἀλλὰ τυχαίως πρὸς ἄλληλα προσκολληθέντων· διότι τὸ μὲν πρῶτον μέρος, ὃ κυρίως ὀνομάζει N ὁ κ. Graux εἶναι τὸ περισπούδαστον, τὸ δὲ δεύτερον εἶναι ἀνάξιον λόγου (β). Τοῦτο δὲ τὸ ά μέρος, ὁ κῶδιξ N, εἶναι μὲν κατὰ τὸν κ. Graux, τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ἀλλὰ κατάγεται ἐξ ἀρχετύπου μὴ σωζομένου, πολὺ δὲ καλλιτέρου πάντων τῶν νῦν σωζομένων Πλουταρχείων κωδίκων τῶν ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν ληφθέντων πρὸ ὀφθαλμῶν εἰς παρασκευὴν τοῦ νῦν φερομένου Πλουταρχείου κειμένου, ἐν

(α) De Plutarchi Codice manuscripto Madritensi injuria neglecto. Facultati litterarum Parisiensi thesim proponebat Carolus Graux. Paris, Klincksieck. 1881. 57 σλ. εἰς μ. 8ον.

(β) Τὸ δεύτερον μέρος περιέχει τοὺς βίους Δημητρίου καὶ Ἀντωνίου, Πύρρου καὶ Μαρίου, Ἀράτου, Ἀρταξέρξου, Ἄγιδος καὶ Κλεομένους καὶ Γράκχων, Λυκούργου καὶ Νομᾶ, Λυσάνδρου καὶ Σύλλα. Ἐνιαχοῦ ὑπάρχουσι χάσματα. Καὶ ὁ χάρτης τοῦ β' μέρους διαφέρει κατὰ τὴν ποιότητα τοῦ τοῦ ά. Τὸ ά μέρος περιέχει τὰ ἑξῆς τέσσαρα ζεύγη παραλλήλων βίων.

1. Νικίου καὶ Κράσσου
2. Ἀλκιβιάδου καὶ Κοριολανοῦ
3. Δημοσθένους καὶ Κικέρωνος
4. Ἀγησιλάου καὶ Πομπηίου.

Ὁ N. ὀλιγώτερον θέλει χρησιμεύσει εἰς παρασκευὴν τοῦ κειμένου τῶν δύο τελευταίων βίων, Ἀγησιλάου καὶ Πομπηίου, διότι τοὺς βίους ἐκείνους ἐξέδωκεν ὁ Sintenis τῇ βοηθείᾳ ἀρίστου κώδικος, τοῦ καλουμένου Sangermanensis, ὅστις, φαίνεται, εἶναι κατὰ τὴν ἀξίαν πλησιέστατος τῷ N.

Digitized by Google

ᾧ οὗτος ὁ κῶδιξ, ὁ N, injuria ἠμελήθη καὶ οὐδόλως ἐλήφθη πρὸ ὀφθαλμῶν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ *Παρθικὰ* τοῦ Ἀππιανοῦ ἢ μᾶλλον τοῦ ψευδαππιανοῦ εἶναι εἰλημμένα ἐκ τοῦ βίου τοῦ Κράσσου τοῦ Πλουτάρχου καὶ ὅτι τὸ κείμενον τοῦ Ἀππιανοῦ διέσωσε γραφὰς ἀρχαιοτέρας καὶ καλλιτέρας τῶν ἐν τῷ φερομένῳ κειμένῳ τοῦ Πλουτάρχου. Ὁ κ. Graux ἀντιβαλὼν τὰ κεφ. 21 καὶ 22 τοῦ βίου τοῦ Κράσσου τοῦ κοινοῦ κειμένου πρὸς τὸ τοῦ κώδικος N, ἀποδεικνύει προφανῶς, τὴν ὑπάρχουσαν συμφωνίαν τοῦ κώδικος τούτου πρὸς τὰς γραφὰς τοῦ ψευδαππιανοῦ. Ἡ συζήτησις περὶ τῶν ὁμοιοτήτων καὶ ἀνομοιοτήτων, ἃς εὑρίσκει μεταξὺ τῶν τριῶν κειμένων ὁ κ. Graux, ἄγει αὐτὸν εἰς κατασκευὴν τοῦ γενεαλογικοῦ στέμματος τοῦ κώδικος N, καθ' ὃ ὁ κῶδιξ οὗτος παραβαλλόμενος πρὸς τὸ κείμενον τοῦ ψευδαππιανοῦ, ἀνήκει μὲν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν, εἰς ἣν καὶ τὸ κοινὸν Πλουτάρχειον κείμενον, ἀλλ' ἐκπροσωπεῖ τὸν πρεσβύτερον οὕτως εἰπεῖν τῆς οἰκογενείας ταύτης κλάδον, ἐν ᾧ τὸ κοινὸν κείμενον ἐκπροσωπεῖ τὸν νεώτερον.

Ἀλλὰ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀξίας τοῦ κώδικος N, ἐπιμελέστατα ἀντέβαλεν ὁ κ. Graux τὰ πέντε μάλιστα πρῶτα κεφάλαια τοῦ βίου τοῦ Δημοσθένους τοῦ κοινοῦ κειμένου πρὸς τὸ τοῦ N (α). Τῷ ὄντι δὲ ἐν τῇ ἀντιβολῇ ταύτῃ (σλ. 3—17 τῆς πραγματείας) βλέπει τις τοῦ κώδικος N τὰς ἀρετάς, ἂν καὶ δὲν πρέπει νὰ παρέλθωμεν ἐν σιγῇ ὅτι πλεῖστα καὶ παρ' αὐτῷ εἶναι τὰ ἄγαν διεφθαρμένα, ἕνεκα μάλιστα τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἀντεγράφη. Ὁπωσδήποτε ὅμως ὁ κῶδιξ οὗτος τῆς Μαδρίτης προώρισται νὰ ἐπιδράσῃ οὐκ ὀλίγον ἐπὶ τὴν κριτικωτέραν παρασκευὴν τοῦ κειμένου τῶν ὀκτὼ βίων τῶν ἐν αὐ-

---

(α) Ὁ κ. Graux, ἄριστα ποιῶν καὶ θέλων τρόπον τινὰ νὰ δώσῃ ὁ ἴδιος τὸ παράδειγμα τῆς πρεπούσης χρησιμοποιήσεως τοῦ κώδικός του, ἐξέδωκε κατ' αὐτὸν καὶ ὅλον τὸν βίον τοῦ Δημοσθένους: Plutarque. Vie de Démosthène. Texte grec, revu sur le manuscrit de Madrid, accompagnée de notes en français, κτλ., par Ch. Graux. Paris, Hachette, 1881, XXV, 95 εἰς 16ον.

Digitized by Google

τῷ περιλαμβανομένων, ἤδη δὲ πολλὰς ἐξ εἰκασίας γενομένας διορθώσεις τοῦ Reiske, τοῦ Wyttembach, τοῦ Cobet, μάλιστα δὲ τοῦ ἡμετέρου Κοραῆ περιφανῶς ἐπεκύρωσε.

Πλὴν τῆς ἀκριβοῦς ἀντιβολῆς τῶν πέντε πρώτων κεφαλαίων τοῦ βίου Δημοσθένους καὶ δύο κεφαλαίων (21 καὶ 22) τοῦ βίου τοῦ Κράσσου, ὁ κ. Graux σημειοῖ καὶ πάσας τὰς ἄλλας ἀπὸ τοῦ κοινοῦ κειμένου *οὐσιώδεις* διαφορὰς τοῦ N, διαιρῶν αὐτὰς εἰς *γραμματικὰς* (σλ. 33—46 τῆς πραγματείας) καὶ *ἱστορικὰς* (σλ. 47—57), τουτέστιν εἰς διαφορὰς ἀφορώσας εἰς τὸ κείμενον αὐτὸ καὶ εἰς διαφορὰς ἀφορώσας εἰς τὸ πραγματικὸν μέρος εἴτε τὴν ὕλην. Ἐν τούτῳ δὲ μάλιστα τῷ δευτέρῳ μέρει πολλὰ καὶ καλὰ εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ ἐκ τοῦ κώδικος N ὁ κ. Graux. Οὕτω λ. χ. ἐν βίῳ Δημοσθ. κφ. 25 ἀντὶ *ὡς ἱστορεῖ Θεόπομπος* ὁ N ἔχει *ὡς ἱστορεῖ Θεόφραστος* (πρβλ. β. Ἀγησ. κφ. 2). Ἐν κφ. 14 ἐπίσης ἀντὶ τοῦ *Θεόπομπος* ἔχει *Θεόφραστος* ὁ N, ἐνταῦθα δὲ μάλιστα εἶναι προτιμητέα ἡ γραφὴ Θεόφραστος, καθ' ὅσον τοῦ Θεοπόμπου τὸ μῖσος πρὸς τοὺς μὴ μακεδονίζοντας καὶ δὴ πρὸς τὸν Δημοσθένη εἶναι γνωστόν, καὶ ἐφαίνετο παράξενον πῶς ἐκ τῶν τοῦ Θεοπόμπου εἶχεν ἀντλήσει ὁ Πλούταρχος τὸν λόγον ἐκεῖνον τὸν τῷ Δημοσθένει τιμιώτατον, ὃν εἶπεν ὁ ῥήτωρ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ὅτι «ὑμεῖς ἐμοί, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, συμβούλῳ μέν, κἂν μὴ θέλητε, χρήσεσθε, συκοφάντῃ δέ, οὐδ' ἐὰν θέλητε.». Ἐν κφ. 18 τὸ κοινὸν κείμενον ἔχει: «Ἔπεμψε δὲ καὶ Φίλιππος, ὡς Μαρσύας φησίν, Ἀμύνταν μὲν καὶ *Κλέαρχον* Μακεδόνας, Δάοχον δὲ Θεσσαλὸν καὶ *Θρασυδαῖον* ἀντεροῦντας», τὸ δὲ τοῦ N: « . . . Ἀμύνταν μὲν καὶ *Κλέανδρον* καὶ *Κάσανδρον* Μακεδόνας, Δάοχον δὲ Θεσσαλὸν καὶ *Δικαίαρχον* ἀντεροῦντας.» Καὶ εἰς τὸ γνωστὸν δ' ἐπίγραμμα τοῦ Δημοσθένους (κφ. 30) ἔχει διάφορον γραφὴν ὁ N. «Εἴπερ ἴσην γνώμῃ ῥώμην, Δημόσθενες, *ἔσχες*.»

Ἐν κφ. 23 ἀντὶ τῆς κοινῆς γραφῆς «καὶ παρῃτήσατο τοὺς ἄνδρας ὁ *Δημάδης*» ὁ N ἔχει «ὁ *Φωκίων*», ὅπερ εἶναι καὶ τὸ ὀρθόν, διότι συμφωνεῖ καὶ πρὸς 6. Φωκ. κφ. 17. Εἰς τὸ κοινὸν

Digitized by Google

κείμενον παρελήφθη ἐκ τῶν ἡγουμένων τὸ *Δημάδης*, ἴσως δὲ καὶ ἠθέλησέ τις τῶν ἀντιγραφέων νὰ φέρῃ συμφωνίαν μεταξὺ τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Διοδώρου (17, 15, 5) προφανῶς σφαλλομένου, μὴ συλλογισθεὶς ὅτι ὁμοφωνῶν οὕτως ὁ Πλούταρχος πρὸς τὸν Διόδωρον διαφωνεῖ πρὸς ἑαυτόν (6. Φωκ. 17). Τὴν γραφὴν τοῦ N δικαιοῖ καὶ ὁ πληθυντικὸς *οὗτοι* («μεγάλοι μὲν ἦσαν *οὗτοι* (Δημάδης καὶ Φωκίων), ταπεινὰ δ' ἔπραττεν ὁ Δημοσθένης»). Ἐν 6. Κράσ. 19 ἀντὶ τοῦ κοινοῦ *Ἀρταβάζης* ὁ N ἔχει *Ἀρταουάζης* (καὶ κφ. 22 *Ἀρταουάζου*), ὅπερ ὀρθότερον (ἴδ. Pauly Realencyclop. τμ. Α' μέρ. 6' σλ. 1781). Ἀλλὰ καὶ τὰ λατινικὰ ὀνόματα πολὺ ὀρθότερον μεταγράφονται ἑλληνιστὶ ἐν τῷ N ἢ ἐν τοῖς ἄλλοις Πλουταρχείοις κώδιξιν· οὕτω λ. χ. *Κουαδραντάριαν* ἔχει ὁ N ἀντὶ τοῦ κοινοῦ *Κουαδραντίαν* (6. Κικέρ. 29. Πρβλ. Cic. pro Cael 26 § 62), *Καιήτας* (= Caietas) ἀντὶ *Καπίτας* (6. Κικέρ. 47. — Ἀντὶ *Καιήτην* ἔγραψεν ὁ Πλούταρχος *Καιήτας*, ἀπατηθεὶς ἐκ τῶν Baiae, Cumae, ἐν ᾧ λατινιστὶ Caieta ἢ Caiete μόνον λέγεται ἡ πόλις), *Γάϊος Αὐρήλιος* ἀντὶ *Ὀράτιος Αὐρήλιος* (πρβλ. καὶ 6. Πομπ. 23) (α).

Ἀλλ' ἱκανὰ εἶναι, νομίζομεν, ταῦτα. Ἠθελήσαμεν μόνον νὰ δηλώσωμεν τοῖς ἀναγνώσταις τοῦ *Ἀθηναίου* τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Graux ἐν Μαδρίτῃ γενόμενον φιλολογικὸν εὕρημα, οὗτινος ὀλίγα τῷ ὄντι γίνονται τὰ νῦν ἀντάξια καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κλασικὴν φιλολογίαν. Ἂν τις θέλῃ πλειότερα, ἂς ἀναγνώσῃ αὐτὴν τὴν πραγματείαν τοῦ εὐτυχοῦς εὑρέτου. Πρὸ πάντων δὲ τολμῶμεν νὰ συστήσωμεν εἰς τοὺς τυχὸν διδάσκοντας παρ' ἡμῖν ἀκόμη τὸν Πλούταρχον (διότι δυστυχῶς ὁ Χαιρωνεὺς σχεδὸν ὅλως ἐξωρίσθη ἐκ τῶν ἡμετέρων σχολείων) νὰ ἔχωσι πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εἰλικρινῆ καὶ ἀκριβῆ ἐργασίαν τοῦ κ. Graux καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ φιλοπονηθεῖσαν ἔκδοσιν τοῦ βίου τοῦ Δημοσθένους.

Σ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ.

(α) Σημειωτέον, ὡς ἄξιον λόγου διὰ τὴν ἡμετέραν προφοράν, ὅτι γάγιος (=Γάϊος) ἔχει ὁ N.

Digitized by Google

ΣΤΑΘΜΟΛΟΓΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.

Α'.

Ὁ ἐν Ἀλεξανδρέττᾳ ἀξιότιμος ὁμογενὴς κ. Π. Ἀρτίκης ἐδωρήσατο τῷ ἐν Σμύρνῃ Μουσείῳ τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς σταθμὸν τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ἔχοντα σχῆμα κανονικοῦ τετραγώνου πλευρᾶς 0,034 γ. μ.[1]). Συνίσταται ἐκ χαλκοῦ, ἐκ δὲ τῆς τέχνης καὶ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων ἀνάγεται πιθανῶς εἰς τὸν ἑ μ. Χ. αἰῶνα. Ἐπ' αὐτοῦ ὁ τεχνίτης ἐχάραξε κυκλικὸν ἔδαφος ὕψους 0,001 γ. μ. καὶ διαμέτρου 0,032. Ἐν δὲ ταῖς τέσσαρσι γωνίαις ἐνεχαράχθησαν τὰ ἑξῆς γράμματα. ΘΕ-Υ ΧΑΡ-ΙΣ, συναποτελοῦντα τὴν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τυπικὴν ἐπὶ διαφόρων ἀντικειμένων φράσιν *Θεοῦ χάρις*. Ἐπὶ τοῦ ὑψουμένου κυκλικοῦ ἐδάφους ἐγκεχάρακται κύκλος, καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἕτερος ἔχων διάμετρον 0,02 γ. μ. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τῶν δύο τούτων κύκλων ἐγκεχάρακται ἡ ἐπιγραφὴ ΑΓΙΑΜΑΡΙΑ ΒΟΗΘΙΣΟΝ = *Ἁγία Μαρία βοήθ(η)σον*. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ δευτέρου κύκλου ὑπάρχουσι μεταξὺ δύο μικρῶν σταυρῶν τὰ στοιχεῖα ΝΙΗ, ἐπὶ τοῦ Ν μάλιστα ἐγκεχάρακται καὶ μία στιγμὴ σημαίνουσα ἓν μικρὸν ō. Ἅπαντα τὰ ἐγχαράγματα τῶν κύκλων, τῶν σταυρῶν καὶ τῶν γραμμάτων εἰσὶ πεπληρωμένα διὰ ταινιῶν ἀργύρου. Ἐπὶ τῆς ὅλης ταύτης ἐπιφανείας τοῦ σταθμίου ὑπῆρχεν ἐπίχρισμα ἐκ ῥητινώδους ὕλης, οὗ πλεῖστον μέρος διεσώθη. Τὸ μέλαν δὲ τοῦτο στρῶμα ἢ ἐπίχρισμα δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς ὀξύδωσις, διότι οὐδεμίαν ὁμοιότητα ἔχει πρὸς τὰς γνωστὰς ὀξυδώσεις τῶν ἀρχαίων χαλκίνων ἀντικειμένων. Εἰς ἐπιβεβαίωσιν δὲ τούτου ἀναφέρομεν πρὸς σύγκρισιν καὶ ἕτερον σταθμὸν εὑρεθέν-

---

1) Τὸ σταθμίον τοῦτο ἀναγέγραπται συντόμως ἐν τῷ ἡμετέρῳ Catalogue descriptif des poids antiques du Musée de l'Ecole Evangélique à Smyrne, accompagné de sept planches. — Smyrne, 1880, σ. 26, ἀρ. 1. Χάριν τῆς ἰδιαζούσης σπουδαιότητός του, περιγράφομεν αὐτὸ ἐνταῦθα ἐκ νέου μετά τινων διασαφητικῶν παρατηρήσεων.

Digitized by Google

τα, ὡς καὶ ὁ ἡμέτερος, ἐν Συρίᾳ. Ὁ ἐκδότης αὐτοῦ, ὁ κ. Albert Dumont, παρετήρησεν ὅμοιον ἐπίχρισμα, ὅπερ καθυπέβαλεν εἰς μελέτην ἑνὶ τῶν ἐπισημοτέρων τῆς Γαλλίας χημικῶν· οὗτος δὲ μετ' ἀκριβῆ τοῦ πράγματος ἔρευναν ἠδυνήθη ν' ἀναγνωρίσῃ ὅτι τὸ ἐν λόγῳ βερενίκειον εἶναι ἀναμφιλέκτως μίγμα ἐκ τῆς γνωστῆς ἐν τῇ ἀρχαιότητι τερεβινθίνης καὶ ἐξ ἀσφάλτου τῆς Ἰουδαίας[1]).

Τὸ ἡμέτερον στάθμιον ἕλκει γραμμάρια γαλλικὰ 79 καὶ 680κγ.[2]). Τίς δ' ἦτο ἡ ἀρχικὴ σταθμικὴ αὐτοῦ χρῆσις; Τὴν ἐρώτησιν ἐπιλύουσι τὰ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σταθμοῦ, ὡς προανεφέραμεν, τρία στοιχεῖα N | H, ἅτινα, ὡς ἐγένετο γνωστὸν καὶ ἐν ἑτέρῳ ἄρθρῳ τοῦ «Ἀθηναίου», σημαίνουσι *νομίσματα* ιή. Ὅθεν, καὶ τὸ στάθμιον τοῦτο κατατάσσεται εἰς τὴν σειρὰν τῶν σταθμῶν ἐκείνων, δι' ὧν ἐξηλέγχετο ἡ ὁλκὴ τῶν χρυσῶν νομισμάτων τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου, καθ' ἣν ὡς νομισματικὸν μετρικὸν σύστημα ἦτο παραδεδεγμένον ἡ εἰς 72 μέρη διαίρεσις τῆς ῥωμαϊκῆς λίτρας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαιρέσεως ταύτης ἐκόπησαν νομίσματα ἐκ χρυσοῦ, ἐξ ὧν 72 τοιαῦτα εἶλκον μίαν ἀκριβῶς ῥωμαϊκὴν λίτραν. Συγχρόνως δὲ τὸ αὐτοκρατορικὸν νομισματοκοπεῖον τοῦ Βυζαντίου ἐξέδωκε πρὸς χρῆσιν καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν τραπεζιτῶν καὶ τῶν ἐμπόρων ἴδια βάρη, κατὰ τὸ αὐτὸ μετρολογικὸν σύστημα, ἅτινα ἐχρησίμευον πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς κιβδηλείας καὶ πρὸς ἐξέλεγξιν τῆς βαρύτητος τῶν τότε κυκλοφορούντων χρυσῶν νομισμάτων τοῦ κράτους.

Καὶ ἐκ τῶν ἀριθμητικῶν σημείων καὶ ἐκ τοῦ σημερινοῦ βάρους τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος σταθμίου ἀποδεικνύεται, ὅτι τοῦτο ἦν ἓν quadrans, ἤτοι τεταρτημόριον τῆς λίτρας, ἐχρησίμευσε δὲ εἰς ὁλικὴν 18 μόνον χρυσῶν νομισμάτων. Ἐὰν ἤδη

1) A. Dumont, Sur un poids byzantin du cabinet de M. Verdot. Paris, 1870, σ. 7.

2) Ἐκ τυπογραφικοῦ σφάλματος γέγραπται ἐν τῷ ἡμετέρῳ Catalogue γρ. 79,960. Τὸ ἀπεικόνισμα δὲ τοῦ σταθμοῦ εὕρηται ἐπὶ τοῦ pl. VII, N° 1.

Digitized by Google

πολλαπλασιάσωμεν τὴν νῦν αὐτοῦ ὁλκὴν εἰς γραμ. 79.680 × 4, εὑρίσκομεν ὅτι ἡ νομισματικὴ λίτρα εἶλκε γραμμ. 318.720· ἐὰν δὲ διαιρέσωμεν τὸ γινόμενον τοῦτο διὰ τοῦ 72, θὰ ἔχωμεν πηλίκον 4.426..., δηλαδὴ ὅτι ἕκαστον καλῶς διατετηρημένον βυζαντινὸν χρυσοῦν νόμισμα ἔδει νὰ ἕλκῃ τοσαῦτα γαλλικὰ γραμμάρια.

Β'.

Ὁ ἀξιότιμος φίλος κ. A. Martin, ἀξιωματικὸς τοῦ γαλλικοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ διατρίβων ἐν Σμύρνῃ, εὐηρεστήθη νὰ μοὶ ὑποβάλῃ πρὸς μελέτην ἀνέκδοτά τινα σταθμά, εὑρεθέντα παρ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐν Ἀνατολῇ διαμονήν του. Ἅπαντα διατηροῦνται καλῶς, εἰσὶ σχήματος κανονικοῦ τετραγώνου καὶ συνίστανται ἐκ μολύβδου, πλὴν δύο (ἀριθ. 2 καὶ 12).

Ἐκ τῆς σημερινῆς δὲ ὁλκῆς αὐτῶν νομίζω, ὅτι δύνανται νὰ ὀνομασθῶσι ὡς ἀκολούθως:

1) *Δραχμὴ* τοῦ ἀττικοῦ συστήματος. Ἕλκει γραμ. 8.78.

2) *Τετράδραχμον*, ἐκ χαλκοῦ· ἀφ' ἑνὸς ἔχει ἓν Δ ἐστιγμένον. Ζυγ. γραμ. 14.037.

3) *Πεντάδραχμον*, ἕλκον γραμ. 16.974.

4) *Ἡμίλιτρον*, ἕλκον γραμ. 164. Τὸ κανονικὸν βάρος ὤφειλε νὰ ᾖναι ἐκ γραμ. 163.73.

5) *Ἡμίλιτρον*, ἐλλιπές. Ἕλκει γραμ. 152.

6) *Διούγγιον* (sextans). Ζυγ. γραμ. 55.310. Φέρει ἀφ' ἑνὸς δύο τύπους κυκλικοὺς μετὰ κεφαλῆς.

7) *Διούγγιον*, φέρον ἀφ' ἑνὸς δύο τύπους. Ἕλκει γραμ. 54.850.

8) *Διούγγιον*, ἕλκον γραμ. 52.04.

9) *Διούγγιον*, ἐλλιπὲς (faible), ἕλκον γραμ. 46.618.

10) *Οὐγγία* ἕλκουσα γραμ. 27.56.

11) *Οὐγγία* ἕλκουσα γραμ. 27.268.

12) *Ἡμιούγγιον* ἕλκον γραμ. 12.812. Χάλκινον.

Ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἐκδίδωμι νῦν τὸ πρῶτον καὶ τὰ ἑξῆς μικρὰ σταθμά:

Digitized by Google

1) *Τριούγγιον* (quadrans) χάλκινον, σχήματος κανονικοῦ τετραγώνου· ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐπιφανείας ὑπάρχει κεχαραγμένον κυκλικὸν ἔδαφος ὕψ. 0,001 γ. μ. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ αὐτοῦ ἐγκεχάρακται σταυρὸς ἔχων ἀμφωτέρωθεν τὰ στοιχεῖα Γ̄ Γ = *οὐγγίαι γ*. Ἕλκει γραμ. 76,88. (Εὑρίσκεται ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Εὐαγγελικῆς σχολῆς.)

2) *Ἀσσάριον* χάλκινον, σχήματος κυκλικοῦ, εὑρεθὲν ἐν Οὐσακίῳ τῆς Φρυγίας καὶ δωρηθὲν τῷ αὐτῷ Μουσείῳ ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ διαμένοντος κ. Ἀθανασίου Κυριακίδου. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐπιφανείας ἔχει τύπον σχήματος τετραγώνου παραλληλογράμμου φέροντα ἐν ἐκτύπῳ τὰ στοιχεῖα AC· ἄνωθεν δὲ αὐτοῦ ἕτερος τύπος μετὰ τοῦ γράμματος I. Ἕλκει γραμ. 4,46. Τὸ στάθμιον τοῦτο εἶναι πρωτοφανές. Πιστεύομεν δὲ ὅτι τὰ δύο στοιχεῖα AC σημαίνουσιν *ἀσσάριον*, τὸ δὲ I = *ζ'* δηλοῖ τὸν ἀριθ. 7, δηλαδὴ ὅτι τὸ ἀσσάριον ἕλκει *λεπτὰ ζ'*. Τὴν ἡμετέραν πιθανὴν ταύτην ἐξήγησιν δικαιολογεῖ τὸ ἑπόμενον χωρίον ἀρχαίου λεξικογράφου. «Ἀσσάριον τοῦ χαλκοῦ φόλλεως τὸ τέταρτον· ἀσσάριον ἐξ ἀργύρου λεπτῶν ἑπτά.» Βλ. *Fr. Hultsch*, Metrologic. script. reliquiae I, σ. 305, 6.

3) *Dragma*, χαλκοῦν, ἔχον ἀφ' ἑνὸς τύπον κυκλικὸν μέ τι κόσμημα, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ στοιχεῖον H, ὅπερ δηλοῖ ὅτι τὸ στάθμιον τοῦτο εἶναι τὸ ἡ τῆς οὐγγίας. Ἕλκει γραμ. 3,32· εὑρίσκεται δ' ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ κ. Π. Λάμπρου. Βλ. *Fr. Hultsch*, Metr. Scr. Rel. I, σ. 265, 17· «τῆς γὰρ οὐγγίας ἡ' ἦν ἡ δραγμή. Πρβλ. σ. 266,12· 278, 20· 316, 22. II, σ. 31. Πέντε ἕτερα dragma ἐδημοσίευσα καὶ ἐν τῷ ἐμῷ Catalogue descriptif, σ. 20 καὶ 25.

4) *Dimidium solidi*· χαλκοῦν, ἀφ' ἑνὸς τὰ στοιχεῖα IB δηλοῦντα κατά τινας κώδικας τῶν μετρολογικῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἰσιδώρου «IB iota adiuncta beta significat dimidium solidum» (Βλ. *Fr. Hultsch*, ἔνθ. ἀνωτ. II, σ. 122, σημ. 4.). Ἕλκει γραμ. 2,2· εὑρίσκεται δὲ ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ κ. Π. Λάμπρου. Τρία ὅμοια σταθμὰ ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ Catalogue descriptif, σ. 29—30. Τὰ στοιχεῖα

Digitized by Google

ταῦτα (IB) δηλοῦσι καὶ τὴν semunciam, ὡς ἀποδεικνύεται ἐξ ἑτέρου σταθμοῦ τοῦ ἡμ. Catalogue, σ. 24 ἀριθ. 20.

5) *Tremissis.* (Τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο στάθμια ἐχρησίμευον εἰς τὴν ἐξέλεγξιν τῆς ὁλκῆς τῶν μικρῶν χρυσῶν νομισμάτων τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου, ἅτινα εἶχον ὁλκὴν 1/3 τοῦ solidum.) Ἔστι χαλκοῦν, διατηρεῖται καλῶς καὶ ἕλκει 1 γραμμάριον· ἔχει δὲ ἀφ' ἑνὸς H, διπλοῦν ὅτι ζυγίζει *σκρίπουλα ἡ.* (Βλ. Isidori, de notis ponderarum ἐν Metrol. script. Rel. II, σ. 122, 1 καὶ σ, 134, 1. «H littera significat siliquas octo, id est tremissem.»). Εὑρίσκεται ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρίας Ἀθηνῶν.

Ἐκ Σμύρνης.

Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΤΑΝΑΓΡΑ ΚΑΙ ΕΠΙΔΑΥΡΩ.

Ἐν τῷ τελευταίῳ τοῦ περιοδικοῦ τούτου τεύχει ἐγνωστοποιήθη, ὅτι ἡ ἀρχαιολογικὴ ἡμῶν ἑταιρία ἀπέστειλεν εἰς μὲν Τάναγραν τὸν ἔφορον τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Π. Σταματάκην, ὅπως ἐκτελέσῃ ἀνασκαφὰς τάφων, εἰς δὲ Διγουρίον (δῆμον Λήσσης παρὰ τὴν Ἐπίδαυρον) τὸν ἕτερον ἔφορον τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Π. Καββαδίαν, ὅπως καθαρίσῃ τὸ ἐκεῖ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ θέατρον ἀπὸ τῶν ἐπ' αὐτοῦ πολλῶν δένδρων καὶ χωμάτων. Ἀμφότεροι μεταβάντες ἐκεῖ καὶ ἀρξάμενοι τῶν ἐργασιῶν ἐπιστέλλουσι εἰς τὸ προεδρεῖον τὰς ἑξῆς ἐκθέσεις.

Πρὸς τὸν κ. Πρόεδρον τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας.

Τὴν 25 παρελθόντος μηνὸς ἔφθασα ἐνταῦθα καὶ τὴν 26 ἤρχισα ἀνασκαφὰς τῶν τάφων ἔξω τῆς μεγάλης πύλης τοῦ τείχους τῶν ἐρειπίων Τανάγρας, μακρὰν αὐτῆς περὶ τὰ 150 μέτρα γαλλικά. Ἡ πύλη κεῖται πρὸς τὸ ἀρκτικὸν μέρος τοῦ τείχους καὶ ἐξ αὐτῆς ἐλάμβανεν ἀρχὴν ἡ ἁμαξιτὴ ὁδὸς, ἡ πρὸς

Digitized by Google

τὰς Θήβας καὶ τὴν Χαλκίδα φέρουσα. Ἐνταῦθα δὲ εἰς βάθος περὶ τὸ γαλλικὸν μέτρον ὑπὸ τὴν νῦν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους εὑρέθη ἡ ἐπιχαλίκωσις τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ κατὰ τὸ ἕτερον πλάγιον ἄκρον αὐτῆς ἀνεκαλύφθησαν τάφοι μέχρι τῆς χθὲς περὶ τοὺς 15 εἰς βάθος 2—3 μ. γ. Ἐν τοῖς ἄνω δὲ στρώμασι τῶν τάφων εὑρέθησαν θεμέλια μεταγενεστέρων οἰκοδομῶν· ὑπὸ δὲ τὰ θεμέλια οἱ τάφοι, ἀρχαϊκοὶ καὶ ἀσύλητοι, ἐν αὐτοῖς δὲ οὐδεὶς μεταγενέστερος τάφος ἐπαρουσιάσθη, ὡς ἐν ἄλλοις τάφοις ἐν ἄλλαις θέσεσι τῆς περιοχῆς Τανάγρας. Τὰ δὲ ἐν τοῖς τάφοις κτερίσματα μέχρι τῆς χθὲς εἰσὶ τὰ ἀκόλουθα·

Α') πήλινα εἰδώλια εὑρέθησαν περὶ τὰ 60, ὧν τὰ πλεῖστα σῶα· εἰσὶ δὲ ἅπαντα κεχρωματισμένα. Τὰ εἰδώλια ταῦτα παριστῶσι ά) Ἑρμᾶς διαφόρων μεγεθῶν καὶ σχημάτων, ὡς τοὺς συνήθως ἐν ἀρχαϊκοῖς τάφοις εὑρισκομένους (ὁ ἐλάσσων τούτων ἔχει ὕψος 0,10, ὁ δὲ μείζων 0,35)· β') γυναικείας μορφὰς καθημένας καὶ ἐπὶ τῶν γονάτων ἐχούσας τὰς χεῖρας· γ') σατύρους καθημένους καὶ ἑστυκότας. Ἐν τῶν εἰδωλίων τούτων παριστᾷ κλίνην· παρὰ δὲ τὴν κλίνην ἵσταται τράπεζα, ἐφ' ἧς φαγητά(;)· ἐπὶ δὲ τῆς κλίνης συνευρίσκεται μετὰ γυναικὸς ἀνήρ. Τὸ εἰδώλιον τοῦτο εἶναι μικροῦ μεγέθους καὶ σῶον.

Β') πήλινα ἀγγεῖα· ά) 20 λήκυθοι, ὧν αἱ πλεῖσται σῶαι, φέρουσαι γραφὰς ἀρχαϊκάς, αἵτινες παριστῶσι τινὲς μὲν σκηνὰς ἐκ τοῦ Διονυσιακοῦ κύκλου, τινὲς δὲ ἄνδρας μαχομένους, τινὲς δὲ ὁδηγοῦντας τέθριππον, καί τινες παριστῶσι γυναῖκας κατοπτριζομένας ἢ κρατούσας θύρσον ἐν χερσίν· β') πλῆθος κανθάρων (ἀγγείων), διαφόρων μεγεθῶν καὶ σχημάτων, ἁπλῶν ἄνευ γραφῶν ἢ κοσμημάτων. Ὀλίγιστοι δὲ τούτων ἐξήχθησαν τοῦ τάφου σῶοι. Εἷς δὲ τῶν κανθάρων τούτων σῶος, εὑρεθεὶς ἐντὸς πωρίνης λάρνακος, φέρει ἐγκεχαραγμένην ἐπὶ τῆς κοιλίας τήνδε τὴν ἐπιγραφὴν

ΤΕΙΣΙΑΣΕΠΟΙΕΣΕΝ

Τοιαύτη δὲ ἐπιγραφὴ εὑρέθη ἄλλοτε καὶ ἐπὶ τεμαχίων ὁμοίου κανθάρου, εὑρεθέντων ἐν τοῖς χώμασι τάφου συληθέντος ὑπὸ

Digitized by Google

τυμβωρύχων. Τὰ τεμάχια ταῦτα μετὰ τὴν εὕρεσιν ἀπεστάλησαν ὑπ' ἐμοῦ ἔκτοτε εἰς τὸ μουσεῖον τῆς ἑταιρίας. Ἔχει δὲ ὁ ἐνεπίγραφος κάνθαρος ὕψος 0,18. Ἐντὸς τῆς λάρνακος, ἐν ᾗ εὑρέθη ὁ κάνθαρος οὗτος, εὑρέθη καὶ ἀργυροῦς δακτύλιος, ἁπλοῦς, ἐκ τῶν μὴ ἐχόντων λίθους· γ') πλῆθος κυλίκων ἐκ τῶν συνήθων. Τούτων τινὲς μὲν φέρουσιν ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας γραφὰς, παριστώσας σκηνὰς ἐκ τοῦ Διονυσιακοῦ κύκλου, τινὲς δὲ ἄνθη καί τινες ἁπλᾶς ταινίας· ἐκ τῶν κυλίκων δὲ τούτων ὀλίγισται ἐξήχθησαν σῶαι· δ') εἷς κρατὴρ δίωτος σῶος, ὕψους 0,22, φέρων γραφὰς βεβλαμμένας ὑπὸ τῆς ὑγρασίας.

Γ') στλεγγίδες σιδηραῖ 14. Εἷς δὲ τῶν τάφων ἐμπεριεῖχεν 8 στλεγγίδας, ἕτερος δὲ 4. Οἱ πλεῖστοι τῶν τάφων στλεγγίδας δὲν ἐμπεριεῖχον.

Εἰς δύο δὲ τάφους μεταξὺ τῶν ἄλλων κτερισμάτων εὑρέθησαν καὶ περὶ τὰ 50 μικρὰ ἐξ ὀπτῆς γῆς κοσμήματα, διαφόρων σχημάτων καὶ κεχρωματισμένα. Τούτων τινὰ μέν εἰσιν ὅμοια κατά τε τὸ μέγεθος καὶ σχῆμα πρὸς τὰ πολλὰ ἐκ μάζης ὑελώδους, τὰ εὑρεθέντα ἐν τοῖς προϊστορικοῖς ταφείοις Σπάττα καὶ Μενιδίου· τινὰ δὲ παρεμφερῆ κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς ἐκεῖνα. Δύο δὲ τούτων, σφαιρικοῦ σχήματος, εἰσὶ περικεκαλυμμένα ὑπὸ φύλλου χρυσοῦ, οἷά εἰσι καί τινα τῶν ἐν τοῖς ταφείοις ἐκείνοις εὑρεθέντων.

Ἐν τοῖς ἀνοιχθεῖσι μέχρι τῆς χθὲς τάφοις οὔτε λύχνος εὑρέθη, οὔτε ὑάλινον κόσμημα ἢ ἀγγεῖον, οὔτε σωληνοειδῆ ἐπιμήκη πήλινα σκεύη μικρὰ, οἷα ἐν πληθύϊ εὑρίσκονται ἐν τάφοις μεταγενεστέροις. Ἐπιγραφὴ δὲ οὐδεμία εὑρέθη. Ἐπί τινων τάφων εὑρέθη καὶ κρηπίδωμα ἐκ πωρίνων πλίνθων, ἐφ' οὗ ἵστατό ποτε στήλη γλυπτὴ ἢ γραπτή. Τινὲς δὲ τῶν τάφων εἶχον ὡς τοιχώματα καὶ καλύμματα πλίνθους ὀπτὰς, τινὲς δὲ πωρίνας καὶ ἄλλοι λάρνακας πωρίνας ἁπλᾶς. Ἅπαντα δὲ ταῦτα συλλέγονται καὶ τοποθετοῦνται παρὰ τὰς ἀνασκαφὰς, ἵνα κατόπιν μετακομισθέντα χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ μουσείου. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν τάφων, ἐὰν ἐξακολου-

Digitized by Google

θήσωσι, δύναται νὰ συναχθῇ τὸ πλεῖστον μέρος τῶν λίθων καὶ τῶν ὀπτῶν πλίνθων διὰ τὴν οἰκοδομήν. Τὸ μῆκος τῆς ὁδοῦ ἀπὸ τῆς μεγάλης πύλης μέχρι τοῦ σημείου, ἀφ' οὗ ἄρχονται οἱ σεσυλημένοι τάφοι, ἐστὶ περὶ τὰ 300 μ. γ. Ἅπαν δὲ τὸ μῆκος τοῦτο, ὡς δεικνύουσιν αἱ ἀρξάμεναι ἐργασίαι, θὰ περιέχῃ ἑκατέρωθεν τάφους. Καὶ ἂν οὕτως ἔχῃ, δύνανται νὰ ἐνεργῶνται ἐκεῖ ἀνασκαφαὶ ἐπὶ πολλοὺς μῆνας.

Ἐν Σχιματάρι Τανάγρας τῇ 1 ἀπριλίου 1881.

Πρὸς τὸν κ. Πρόεδρον τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας.

Τὰ μέχρι τῆς χθὲς εὑρεθέντα ἐν τοῖς τάφοις κτερίσματά εἰσι ποικίλα καὶ ὑπερβαίνουσι τὰ 300. Ἐν τούτοις δέ τινά εἰσι σπουδαῖα καὶ σπάνια εὑρήματα.

Χθὲς ἠνοίχθη τάφος βάθους ὑπὲρ τὰ 2 γαλ. μέτ. ἔχων ἐν αὐτῷ λάρνακα πωρίνην ἁπλῆν· ἐπὶ τοῦ καλύμματος τῆς λάρνακος καὶ ἐπὶ τῶν ἄκρων αὐτῆς ἦσαν σωρηδὸν ἐρριμμένα ἅπαντα τὰ κτερίσματα τοῦ νεκροῦ. Ἐντὸς δὲ ἡ λάρναξ πλὴν τοῦ σκελετοῦ, διαλελυμένου ὄντος, οὐδὲν ἕτερον ἐμπεριεῖχεν. Ἐκ τῶν κτερισμάτων ἐξήχθησαν· α) περὶ τὰ 20 πήλινα ἀγγεῖα, σῶα καὶ τεθλασμένα, διαφόρων σχημάτων καὶ μεγεθῶν. Ἐκ τῶν ἀγγείων τὰ μὲν 10 φέρουσι γραφὰς καὶ κοσμήματα, ἐξ ὧν διακρίνονται δύο μεγάλα ἀγγεῖα, φέροντα ὡραιοτάτας γραφὰς καὶ κοσμήματα, τῆς καλῆς ἐποχῆς· ἀμφότερα τὰ ἀγγεῖα εὑρέθησαν τεθλασμένα· τῶν δὲ ἑτέρων δέκα τὰ μὲν φέρουσι κοσμήματα, τὰ δέ εἰσιν ἁπλᾶ. β) Πήλινα εἰδώλια ὑπῆρχον πλεῖστα, ἀλλὰ σχεδὸν διαλελυμένα καὶ συντετριμμένα. Ἐκ τούτων ἐξήχθησαν 8, ἐξ ὧν τὰ μὲν 6 τεθλασμένα καὶ κολοβά, τὰ δὲ δύο σῶα·

Τούτων τὸ μὲν εἶναι σύμπλεγμα. Σχῆμα δὲ ἔχει τοιόνδε· τὸ μὲν ὄπισθεν μέρος ἔχει μορφὴν ἀγγείου μετὰ στομίου καὶ λαβῆς, τὸ δὲ ἔμπροσθεν μέρος παριστᾷ νεανίαν πτερωτὸν (Ἑρ-

Digitized by Google

μῆν;), ἔχοντα τὰς πτέρυγας ἀναπεπταμένας καὶ στάσιν ἑτοίμην πρὸς πτῆσιν. Ἔμπροσθεν τοῦ νεανίου, ἐφαπτομένη αὐτοῦ, ἵσταται σχεδὸν ἐπὶ τῶν γονάτων νεᾶνις (ψυχή;), ἣν ὁ νεανίας ὑποβοηθεῖ μετ' εὐλαβείας νὰ ἐγερθῇ καὶ λάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ κατὰ τὴν πτῆσιν. Λαμβάνει δὲ μετὰ τρυφερότητος αὐτὴν διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ ἐκ τοῦ δεξιοῦ ἀγκῶνος ἐκείνης, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ ἐκ τῶν κάτωθεν. Ἡ ἔκφρασις τῆς νεάνιδός ἐστι σχεδὸν λειπόθυμος κατά τε τὸ πρόσωπον καὶ τὸ ὅλον σῶμα. Ἡ δὲ ἔκφρασις τοῦ νεανίου φαίνεται σεμνὴ καὶ συμπάσχουσα πρὸς τὴν θέσιν τῆς νεάνιδος. Ἡ νεᾶνίς ἐστι γυμνὴ, κρατοῦσα διὰ τῆς ἀνυψουμένης ἀριστερᾶς χειρὸς αὐτῆς τὸν ὄπισθεν (μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ νεανίου) ἀνεμούμενον πέπλον. Τὰ πέδιλα αὐτῆς εἶναι κυανοῦ ζωηροτάτου χρώματος. Ἐπὶ τῆς κόμης τῆς κεφαλῆς σώζονται ἴχνη ἐπιχρυσώσεως· ἐπὶ δὲ τοῦ λαιμοῦ περιδέραιον χρυσοῦν. Ἡ κεφαλὴ τῆς νεάνιδος εὑρέθη ἀπεσπασμένη, ἀλλ' οὐδεμίαν βλάβην φέρουσα· μικρὰ μόνον ἐκδορὰ ἐγένετο κατὰ τοὺς ὤμους, ἀλλὰ καὶ ταύτης εὑρέθησαν δύο λεπτότατα τεμάχια. Ὁ νεανίας φορεῖ ἱμάτιον καὶ ἐπ' αὐτοῦ χλαμύδα, κεχρωματισμένα ἑκάτερον δι' ἰδίου χρώματος. Τὰ πέδιλα αὐτοῦ, κυανοῦ ζωηροτάτου χρώματος, ἀνέρχονται μέχρι τῶν γονάτων· ἐπὶ τῶν πεδίλων διακρίνονται ζωηρότατα οἱ ἱμάντες φέροντες ἐρυθρὸν χρῶμα. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ νεανίου ὑπάρχουσι δύο προεξοχαὶ ἐν εἴδει κεράτων. Ἐπὶ τῆς κόμης σώζονται ἴχνη ἐπιχρυσώσεως. Τῶν πτερύγων τοῦ νεανίου τεμάχιά τινα εὑρέθησαν ἀποκεκομμένα, ἀλλὰ μὴ φέροντα βλάβην οὐδεμίαν. Ἀμφοτέρων δὲ τῶν μορφῶν ὁ ποικίλος χρωματισμὸς εἶναι ζωηρότατος. Εἰς τὸ ἔμπροσθεν μέρος τῆς βάσεως, ἐφ' ἧς ἵστατο τὸ σύμπλεγμα, εἰς τὰ δύο ἄκρα αὐτῆς, ὑπῆρχον δύο ῥόδα ἐπίχρυσα, ὧν τὸ ἓν μένει κατὰ χώραν, τὸ δὲ ἕτερον δὲν εὑρέθη. Ἐρευνῶνται δὲ τὰ χώματα τοῦ τάφου πρὸς εὕρεσιν τούτου. Ἔχει δὲ ὕψος τὸ σύμπλεγμα 0,22, συμπεριλαμβανομένης τῆς βάσεως καὶ τοῦ ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ νεανίου ἀνερχομένου στομίου τοῦ ἀγγείου.

Τὸ δὲ ἕτερον παριστᾷ τὴν Ἀφροδίτην ἀναδυομένην ἐκ τῶν

Digitized by Google

κυμάτων τῆς θαλάσσης διὰ μέσου ὀστράκου ἠνεῳγμένου. Σχῆμα δὲ ἔχει καὶ τοῦτο τοιόνδε· Τὸ μὲν ὄπισθεν μέρος ἔχει σχῆμα ἀγγείου μετὰ στομίου καὶ λαβῆς πρὸς τὰ ἄνω· τὸ δὲ ἔμπροσθεν μέρος παριστᾷ τὴν Ἀφροδίτην ἄνω τῆς ὀσφύος γυμνήν· ἑκατέρωθεν δὲ αὐτῆς ἐξέχουσι τὰ πτερύγια τοῦ ὀστράκου. Ἐπὶ τῆς κόμης τῆς κεφαλῆς τῆς Ἀφροδίτης σώζεται ἐπιχρύσωσις· ἐνώτια δὲ καὶ περιδέραια φέρει χρυσᾶ. Ἐπίσης κόσμημα χρυσοῦν φέρει ὑπὸ καὶ μεταξὺ τῶν μαστῶν. Ἡ δὲ βάσις, ἐφ' ἧς ἵσταται παριστᾷ κύματα θαλάσσης, ἔχοντα ζωηρότατον κυανοῦν χρωματισμόν. Τὰ πτερύγια τοῦ ὀστράκου εὑρέθησαν ἀπεσπασμένα, ἀλλὰ μὴ παθόντα οὐδεμίαν βλάβην. Ὁ ποικίλος χρωματισμὸς καὶ τούτου εἶναι ζωηρότατος. Ἡ δὲ ἔκφρασις τῆς Ἀφροδίτης ἐμπνέει μεγίστην θυμηδίαν καὶ ἵμερον. Ἔχει δὲ καὶ τὸ σύμπλεγμα τοῦτο ὕψος 0,15, συμπεριλαμβανομένης τῆς βάσεως, καὶ τοῦ ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τῆς Ἀφροδίτης ἀνερχομένου στομίου τοῦ ἀγγείου. Ἀμφότερα δὲ τὰ συμπλέγματά εἰσι κατά τε τὴν τέχνην, ἔκφρασιν καὶ ποικίλον χρωματισμὸν τὰ ἄριστα ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε (ἀπὸ τοῦ 1872) ἐν τοῖς τάφοις Τανάγρας εὑρεθέντων. Εἰσὶ δὲ γνήσια καὶ ἀπηλλαγμένα πάσης νοθείας. Καὶ ἐκ τούτων δύνανται νὰ κρίνωσιν ἀσφαλῶς οἱ ἐπιστήμονες μέχρι τίνος βαθμοῦ τελειότητος ἔφθασεν ἡ τέχνη τῆς κατασκευῆς τῶν πηλίνων εἰδωλίων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν. Αἱ μορφαὶ τῶν συμπλεγμάτων δὲν εἶναι εἰκόνες, ὡς ἐπὶ τῶν ἀγγείων, ἀλλ' ἀνάγλυπτοι, λίαν προεξέχουσαι.

Ἐπειδὴ δὲ τά τε συμπλέγματα ταῦτα καὶ τὰ ἄλλα τὰ μετ' αὐτῶν εὑρεθέντα κτερίστατά εἰσιν εἰςέτι ὑγρὰ καὶ δύνανται κατὰ τὴν μετακόμισιν νὰ ὑποστῶσι βλάβας, θέλουσιν ἀποσταλῆ αὐτόσε (ἢ καὶ συνοδευθῶσιν ὑπ' ἐμοῦ) τὴν ἐρχομένην πέμπτην ἢ παρασκευὴν τῆς ἐρχομένης ἑβδομάδος.

Ἐν Σχιματάρι Τανάγρας τῇ 8 Ἀπριλίου 1881.

Ὁ Ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων

Π. ΣΤΑΜΑΤΑΚΗΣ.

Digitized by Google

Πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας.

Τῇ 16 Μαρτίου ἠρξάμην τῶν ἐνταῦθα ἐργασιῶν πρὸς ἐκκαθάρισιν τοῦ θεάτρου. Ἡ ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ φυέντων ἀγρίων δένδρων ἐκκαθάρισις διήρκεσεν ἓξ ἡμέρας. Ἐκλιπόντων ὅμως τῶν δένδρων τούτων, ἐξεπλάγην ἰδὼν αἴφνης ὅτι ἐλάχιστον μέρος τῆς ὅλης πρὸς τὴν ἐκκαθάρισιν ἐργασίας εἶχε γείνει. Ἐξ ὅσων εἶχον πληροφοριῶν καὶ ἐξ ὅσων εἶχον ἀναγνώσει ἐν βιβλίοις, ἐγνώριζον μόνον ὅτι τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου εἶχε μεταβληθῆ εἰς δάσος. Τοῦτο ὅμως ἐλάχιστον ἦτο σχετικῶς πρὸς τὰ ἐπικαλύπτοντα αὐτὸ χώματα, ἅτινα *ἀπὸ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων* καταρρεύσαντα ἐκ τοῦ Κυνορτίου ὄρους ἕνεκα ἀποκοπῆς ξυλείας καὶ ὑετῶν, καθὰ φαίνεται, πολλὰ ἐδώλια ἀφανῆ ἐποίησαν, ἐπὶ τῶν ἀνωτάτων δὲ μάλιστα εἰς ὕψος ἑνὸς μέχρι δύο μέτρων ἐπεκάθησαν. Μόνον κατὰ τὰ ἄκρα δὲν κατέπεσε χῶμα· ἐνταῦθα ὅμως ἐφύησαν ὑπὸ τὰ ἐδώλια δένδρα, ἅτινα διελθόντα διὰ τῶν ἁρμογῶν τῶν λίθων οὐ μόνον ἐξετόπισαν, ἀλλὰ καὶ συνέτριψαν πολλοὺς αὐτῶν. Ἐκ τούτου δὲ καὶ κατέπεσαν ἀμφότερα τὰ κέρατα σὺν τῷ συγκρατοῦντι αὐτὰ τοίχῳ, ὧν οἱ λίθοι τῇδε κἀκεῖσε διεσκορπισμένοι κεῖνται. Τὰ λοιπὰ δὲ δένδρα τὰ ἐν τῷ κοίλῳ δὲν ἔβλαψαν καθόλου τὰ ἐδώλια, διότι εἶχον φυῆ οὐχὶ ἐν τῷ ὑπ' αὐτὰ ἐδάφει, ἀλλ' ἐν τῷ καταρρεύσαντι καὶ ἐπικαθημένῳ χώματι· οὕτω δὲ καὶ ἐξερριζώθησαν ἐντελῶς ἄνευ φόβου μήπως ἀναβλαστήσωσι. Διετηρήθησαν δὲ ἐνταῦθα τὰ ἐδώλια ἐν καλλίστῃ καταστάσει, ἅτε ὑπὸ τὰς ῥίζας τῶν δένδρων κείμενα. Οὕτω τὰ καταρρεύσαντα χώματα μεγάλως ὠφέλησαν ἃ κατεπλάκωσαν ἐδώλια· διεφύλαξαν δ' αὐτὰ καὶ ἐξ ἑτέρας φθορᾶς. Οἱ ποιμένες δηλ. ἔθετον κατὰ καιροὺς πῦρ εἰς τὰ ἐν τῷ κοίλῳ δένδρα, καὶ ἐκ τούτου πολλὰ ἀσκεπῆ ἐδώλια ἐβλάβησαν, τινὰ μὲν συντριβέντα, τινὰ δὲ ἀπολέσαντα τὸ τοῦ λίθου χρῶμα καὶ μέλανα γενόμενα· τοιαύτην ὅμως βλάβην, ἐννοεῖται, ὅτι δὲν ὑπέστησαν τὰ ὑπὸ τῶν χωμάτων κεκαλυμμένα.

Οὕτως εἶχε τὸ κοῖλον μετὰ τὴν ἐκρίζωσιν καὶ ἀποκοπὴν

Digitized by Google

τῶν δένδρων. Ὑπελείπετο ἄρα ἡ κυρία καὶ μεγάλη ἐργασία, ἡ ἀπὸ τῶν χωμάτων ἐκκαθάρισις αὐτοῦ, ἧς καὶ ἠρξάμην παρευθύς· ἐκαθάρισα δὲ μέχρι χθὲς τὰς ὀκτὼ ἀνωτάτας σειρὰς ἐδωλίων. Ἡ περαιτέρω ἐργασία θὰ προβαίνει ταχύτερον, διότι ἐν τοῖς κατωτέροις ἐδωλίοις τὰ χώματα εἶνε πολὺ ὀλιγώτερα.

Ἐν Αἰγουριῷ, τῇ 9 Ἀπριλίου 1881.

Πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας.

Τῇ τετάρτῃ τοῦ Πάσχα (15 ἱσταμένου) ἐπανέλαβον τὰς ἕνεκα τῶν ἑορτῶν διακοπείσας ἐργασίας, ἐξακολουθήσας τὴν ἔκχωσιν καὶ ἐκκαθάρισιν τοῦ κοίλου. Προέβη δὲ ἡ ἐργασία αὕτη μέχρι τῆς 20ης σειρᾶς ἐδωλίων. Συγχρόνως ὅμως ἀπεκάλυψα διὰ τάφρου ὑπεράνω τῆς ἄκρας δυτικῆς κερκίδος τὰ θεμέλια *τείχους*, ὅπερ θὰ περιέβαλλεν ὁλόκληρον τὸ κοῖλον. Τὸ θέατρον ἄρα εἶχεν ἐνταῦθα δρόμον, ὅ ἐστι *διάζωμα*. Τὴν ἀποκάλυψιν ταύτην μετὰ χαρᾶς ἀναγγέλλω ὑμῖν, διότι δι' αὐτῆς συλλαμβάνομεν πληρεστάτην ἔννοιαν τῆς τοῦ θεάτρου μορφῆς καὶ διατάξεως· τοῦτο δὲ μέγα κέρδος, καθότι τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου. τὸ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχαιότητι ἐπιφανές, ὡς ἔργον τῶν καλλίστων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης χρόνων, καὶ δὴ ἐπισήμου τεχνίτου, θέλει ἀποτελεῖ ἀπὸ τοῦδε τὸ ἀσφαλέστατον ὁρμητήριον πρὸς ἀναπαράστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου καὶ τὴν πρωτίστην πηγὴν τῶν περὶ αὐτοῦ γνώσεων ἡμῶν.

Ἔχει δὲ τὸ θέατρον μετὰ τὴν 20ην σειρὰν ἐδωλίων καὶ ἕτερον *διάζωμα*, διαιροῦν τὸ κοῖλον εἰς ἀνώτερον καὶ κατώτερον τμῆμα, καὶ ὂν ἐντελῶς κατακεχωσμένον. Ἀφ' οὗ δὲ ἐξεχώθησαν καὶ ἐκκαθαρίσθησαν ἤδη ἐντελῶς, καθ' ἃ ἀνωτέρω εἶπον, αἱ εἴκοσι πρῶται σειραὶ ἐδωλίων, ἤτοι τὸ ἀνώτερον τοῦ κοίλου τμῆμα, ἄρχομαι ἀπὸ τῆς αὔριον τῆς ἐκχώσεως καὶ ἐκκαθαρίσεως τοῦ διαζώματος τούτου.

Τελευταῖον δὲ ἀναφέρω ὑμῖν, κ. Πρόεδρε, τὴν εὐχάριστον

Digitized by Google

ἐπίσης εἴδησιν, ὅτι σώζεται καὶ ἡ σκηνὴ τοῦ θεάτρου, ἧς ἀπεκάλυψα διὰ τάφρου μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου. Τὴν τάφρον ταύτην ἤνοιξα τὸ μὲν ἵνα μάθω ἂν σώζεται ἡ σκηνὴ, τὸ δὲ ἵνα ἐξερευνήσω τὸν πρὸ τῆς ὀρχήστρας χῶρον, καὶ οὕτω ῥίψω τὰ ἐκ ταύτης χώματα, ὅπου δεῖ.

Ἐν Λιγουριῷ, τῇ 26 Ἀπριλίου 1881.

Ὁ Ἔφορος τῶν κατὰ τὰς νήσους ἀρχαιοτήτων

Π. Καβαδιας.

ΑΝΑΣΚΦΑΦΑΙ ΕΝ ΟΡΧΟΜΕΝΩ ΤΗΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ.

Ὁ διδάκτωρ κ. Ἑ. Σχλίεμαν, λαβὼν κατὰ τὸν παρελθόντα νοέμβριον τὴν ἄδειαν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως νὰ ἐνεργήσῃ ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Βοιωτίας ἀνασκαφὰς, ἐπεχείρησεν ἀμέσως τότε τοιαύτας εἰς διάφορα μέρη ἐξορύξας πολλὰ φρέατα πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους· ἀλλ' ἕνεκα τοῦ χειμῶνος διακόψας τὰς ἐργασίας, ἀπῆλθε πάλιν περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος μαρτίου εἰς Ὀρχομενὸν μετὰ τοῦ κ. Π. Εὐστρατιάδου, γενικοῦ ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων, καὶ ἀπεπεράτωσε τὴν ἀνασκαφὴν καὶ ἔρευναν τοῦ ἐκεῖ γνωστοῦ παναρχαίου τάφου, τοῦ τε ἔξω μείζονος καὶ τοῦ ἐσωτέρου ἐλάσσονος. Ἐκ τῆς ἐρεύνης ταύτης ἐγένετο γνωστὸν, ὅτι ὁ τάφος οὗτος ἦτο ἤδη πρὸ πολλῶν αἰώνων σεσυλημένος· διὸ οὐδὲν μὲν λόγου ἄξιον κτέρισμα εὑρέθη ἐν αὐτῷ, πολλαὶ δὲ ἐξ ἐγχωρίου λευκοῦ λίθου πλάκες (4 μ. μήκους, 0,80 πλάτους καὶ 0,30—40 πάχους), καλύπτουσαι τὰς πλευρὰς καὶ τὴν ὀροφὴν τοῦ ἐσωτέρου μικροῦ τάφου· πᾶσαι κεκοσμημέναι δι' ἐξεχόντων ἀναγλύφων τῆς προϊστορικῆς τέχνης. Τούτων ἔκτυπα λαβὼν ὁ κ. Σχλίεμαν μελετᾷ νὰ ἐκδώσῃ προσεχῶς μετὰ περιγραφῆς ἀκριβοῦς τοῦ τάφου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ εὑρεθέντων.

Digitized by Google

ΕΛΕΓΧΟΣ ΑΔΙΚΩΝ ΜΟΜΦΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ,

ὡς κωλυούσης ἀλλοφύλους ν' ἀνασκάπτωσι πρὸς ἀνεύρεσιν ἀρχαίων καὶ νὰ μεταφέρωσιν αὐτὰ εἰς τὰ τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης μουσεῖα.

Πολλάκις ἐν ἐπιστημονικοῖς καὶ πολιτικοῖς περιοδικοῖς καὶ ἔν τισι συγγράμμασι περιηγητῶν Εὐρωπαίων[1]) ἀνέγνωμεν μομφὰς καθ' ἡμῶν, ὡς μὴ συγχωρούντων παντὶ ν' ἀνασκάπτῃ ὅπου τῆς Ἑλλάδος βούλεται πρὸς ἀνεύρεσιν ἀρχαιοτήτων, νὰ ἐξάγῃ αὐτὰς κατ' ἀρέσκειαν ὅπου θέλει, καὶ νὰ ἐμπορεύηται ἐλευθέρως ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τῆς ποθητῆς ταύτης ἐλευθερίας πρόσκομμα εὑρίσκοντες οἱ ἡμᾶς μεμφόμενοι τὸν ἀρχαιολογικὸν ἡμῶν νόμον, ὃν σοφοὶ καὶ φίλοι τῆς ἀρχαίας καὶ νέας Ἑλλάδος ἀλλοδαποὶ ἄνδρες συνέταξαν, καὶ ἡμεῖς ὡς πολύτιμον φρουρὸν τῶν κειμηλίων τῆς ἡμετέρας πατρίδος ἐν ἰσχύϊ τηροῦμεν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἡμετέρας αὐτονομίας, καὶ θέλομεν τηρεῖ διὰ παντὸς, ἐν ὅσῳ εὖ φρονοῦμεν, καταφέρονται σφοδρῶς κατ' αὐτοῦ καὶ ἄντικρυς βάρβαρον νομοθέτημα ἀποκαλοῦσι.

Οἱ τοιαῦτα καθ' ἡμῶν λέγοντες ποθοῦσιν, ὡς εἰκὸς, νὰ θέσωσι καὶ τὴν Ἑλλάδα ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τὴν γείτονα Τουρκίαν, ὅπου δεσπόζει ἡ ποθητὴ αὕτη ἐλευθερία, λαμβάνοντος ἑκάστοτε παντὸς ἰσχυροῦ διπλωμάτου ἢ καὶ ἰδιώτου πλουσίου, δυναμένου νὰ φιλοδωρῇ τοὺς Τούρκους ἀφειδῶς, τὴν ἄδειαν νὰ ἀνασκάπτῃ ὅπου τοῦ ὀθωμανικοῦ Κράτους θέλει, καὶ νὰ μεταφέρῃ ἀκωλύτως τὰ ἀνευρεθέντα ὅπου ἀρέσκεται, διαχειριζόμενος ταῦτα ὡς ἴδιον αὐτοῦ κτῆμα. Τοιαύτῃ ἀδείᾳ ἀφηρπάγησαν ἐξ Ἑλλάδος πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτῆς βανδαλικῷ μάλιστα τῷ τρόπῳ τὰ πολύτιμα τοῦ Παρθενῶνος ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα, τὰ ἐξ Αἰγίνης καὶ Φιγαλείας, καὶ ἄλλα ἄλλο-

1) Τούτων τελευταῖος εἶναι ὁ κ. Gabriel Charmes, ὅστις ἐπισκεφθεὶς τὴν Ὀλυμπίαν ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Συζητήσεων πρὸ μηνὸς πικρὰς μομφὰς κατὰ τῶν ἀποδοκιμασάντων κατ' αὐτὸν τὴν περὶ ἀνασκαφῆς τῆς Ὀλυμπίας συνθήκην Γερμανίας καὶ Ἑλλάδος.

Digitized by Google

θεν, ἃ κερδοσκόποι διπλωμάται καὶ λόγιοι ἀπεμπόλησαν εἰς Κυβερνήσεις. Καὶ σήμερον δὲ ἔτι ἀκούομεν ὅτι τοιαύτῃ ἀδείᾳ καὶ ὁμοίῳ περίπου τρόπῳ ἀνασκάπτονται πολλαχοῦ τοῦ ὀθωμανικοῦ Κράτους ἀρχαιότητες, καὶ ἀποσπώμεναι τοῦ οἰκείου αὐτῶν χώρου μεταφέρονται εἰς τὰ τῆς Εὐρώπης μουσεῖα πρὸς κόσμον βεβαίως τούτων καὶ πρὸς γνῶσιν καὶ ἐκτίμησιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καλλιτεχνίας. Τοιαύτη ἦτο ἡ τύχη ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἐκ Σαμοθράκης εἰς Βιέννην ἀποκομισθεισῶν ἀρχαιοτήτων, τοιαύτη ἡ τῶν ἐκ Θεσσαλονίκης εἰς Παρισίους[1]), καὶ τελευταῖον ἡ τῶν ἐκ Περγάμου εἰς Βερολῖνον. Παραλείπομεν ἄλλας ἀρχαιοτέρας ὁμοίας φύσεως ἐπιχειρήσεις· διότι οὐδόλως προτιθέμεθα νὰ συγγράψωμεν πλήρη ἱστορίαν νέων διαρπαγῶν, οἵας οἱ ἰσχυροὶ Ῥωμαῖοι ἐξετέλουν ἐν Ἑλλάδι, ἀφ' ὅτου ἐγένοντο κύριοι αὐτῆς, μεταφέροντες πρὸς κόσμον τῆς πόλεως καὶ τῶν οἰκιῶν καὶ ἐπαύλεων αὐτῶν ὅσα ἐδύναντο νὰ μετακομίσωσιν. Αἱ σήμερον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἐκτελούμεναι διαρπαγαὶ ἔχουσι τοῦτο τοὐλάχιστον παρήγορον, ὅτι οἱ διενεργοῦντες αὐτὰς ἐκτιμῶσι προσηκόντως τὴν ἀξίαν τῶν ἔργων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, καὶ μεταφέροντες τὰ ἀνευρισκόμενα κα-

---

1) Ὅτι τοιαῦται πράξεις ἀποδοκιμάζονται ὑπὸ τῶν εὖ φρονούντων ἀπόδειξις αἱ δύο ἑπόμεναι ἐπιστολαὶ ἀρχιτεκτόνων Γάλλων, σταλεῖσαι πρὸς τὸν ἡμέτερον ἀρχιτέκτονα κ. Δ. Καυτανζόγλον καθ' ὃν χρόνον κατεστράφη ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ στοὰ καὶ τὰ μέλη αὐτῆς μετεκομίσθησαν εἰς Παρισίους πρὸς αἰώνιον τιμὴν τῶν ἐκτελεσάντων τοιαύτην βανδαλικὴν πρᾶξιν Γάλλων ἀρχαιολόγων. Ἔχει καὶ ἡ ἐπιστήμη Ἐρινῦς!

«Paris, 12 Janvier 1865.

«Mon cher Lysandre Caftangiogle.

« .... Tu as bien raison a propos du portique de Salonique. Il devait être admirable sur le sol du royaume d'Alexandre; là les défauts n'en étaient pas; à Paris s'il y en a, ils seront immenses, et le monument aura peu d'intérêt. J'admets ton idée d'acquisition et de conservation sur le sol par le gouvernement Français, et un moulage pour nos musées. Nous sommes en cela plus barbares que les Anglais. Ils pouvaient penser sauver des ravages du temps et de la barbarie de

Digitized by Google

θιστῶσιν αὐτὰ προςιτὰ τοῖς ἀρχαιολόγοις καὶ παντὶ φιλοκάλῳ· ὥστε ἐντεῦθεν κερδαίνει ἡ ἐπιστήμη.

Οἱ θέλοντες ὅμως νὰ νομίζωσι διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τὴν Ἑλλάδα *Μυσῶν λείαν*, ὡς τὴν Τουρκίαν, ἀδικοῦσι καὶ αὐτοὺς καὶ ἡμᾶς. Ἡ Τουρκία οὐδὲν κοινὸν ἔχει οὐδὲ δύναται νὰ ἔχῃ ἐν τούτῳ μὲ τὴν Ἑλλάδα, οὐδὲ ἀνάγκη εἶναι νὰ δείξωμεν τὰς διαφοράς· ἀρκεῖ ἡμῖν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς οὐ μόνον σώζει καὶ ἐκτιμᾷ προςηκόντως τὰ ἐν αὐτῇ ἀρχαῖα μνημεῖα, οὐ μόνον σέβεται καὶ συντηρεῖ αὐτὰ κατὰ τὸ δυνατόν, καὶ ἀναζητεῖ ὅθεν δύναται, ἀλλὰ καὶ συλλέγει εἰς μουσεῖα καὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν σοφῶν ἔχει ἐκτεθειμένα, καὶ ὅλαις δυνάμεσι προςπαθεῖ νὰ καταστήσῃ αὐτὰ προςιτὰ παντὶ ἐπιστήμονι. Δὲν δύναται μὲν νὰ ἐκτελέσῃ ταχέως καὶ δεόντως πάνθ' ὅσα βούλεται πρὸς σωτηρίαν καὶ συντήρησιν καὶ χρησιμότητα τῶν ἀρχαίων, ἐξετέλεσεν ὅμως ἀπό τινος χρόνου πολλὰ ἀναλόγως τῶν μέσων αὐτῆς καὶ τῶν γνώσεων τῶν εἰς αὐτὰ ἀσχολουμένων Ἑλλήνων λογίων, ἃ ὁμολογοῦσιν οἱ ἀμεροληπτως κρίνοντες τὰ ἡμέτερα. Ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἐν τούτοις τοσοῦτον ἀνεκτική, ὥςτε *οὐδέν οὐδέποτε ἐκώλυσε νὰ ποιήσῃ ἐρεύνας καὶ*

Turcs et des touristes d'admirables chefs-d'œuvre de la statuaire grecque. Nons, nous n'avons pas d'excuses.

Un temps viendra peut être où l'on restituera ces objets aux pays qui comme Athènes auront été rendus à la civilisation.»

«12 Janvier 1865.

«Mon cher Monsieur Lysandre Caftangiogle.

«Je vous envoie un article des Débats qui a trait à l'affaire du portique de Salonique. Vous y verrez que l'Empereur n'y est pour rien et que l'affaire est toute privée, pour ainsi dire, et je puis vous l'assurer. Votre lettre a reveillé mes douleurs causées par l'effet de cet enlèvement. J'en ai été malade. Il serait trop long de vous expliquer comme toute cette affaire s'est enchainée, mais soyez certain que l'Empereur n'y est pour rien. Au reste la France n'a pas l'habitude de depouiller les pays étrangers. Et les monuments transportés à Paris sous le

Digitized by Google

ἀνασκαφὰς κατὰ βούλησιν. Πολλοῖς μάλιστα ἰδιώταις ἀλλοφύλοις, μὴ ἔχουσιν ἄφθονα τὰ πρὸς ἀνασκαφὰς μέσα, ἐχορήγησεν αὐτοῖς οὐκ ὀλίγα χρήματα. Καὶ κατ' ἐναυτὸν δαπανᾷ ἤδη εἰς συλλογὴν ἀρχαίων, εἰς ἀνασκαφὰς καὶ εἰς οἰκοδομὴν μουσείων καὶ συντήρησιν αὐτῶν μυριάδας καὶ ἑκατοντάδας χιλιάδων οὐκ ὀλίγας· πλειοτέρας βεβαίως ἢ ὅσα συγχωροῦσι τὰ χρηματικὰ αὐτῆς μέσα, ἐν ᾧ χρόνῳ μάλιστα ὀφείλει τὰ πάντα νὰ παρασκευάσῃ πρὸς συγκρότησιν πολιτείας εὐκόσμου καὶ καλῶς συντεταγμένης.

Ἡ Ἑλλὰς ἔχει καὶ τοῦτο, *ἰδιάζον* ἴσως αὐτῇ μόνῃ, ὅτι χάριν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐλευθέρας ἀσκήσεως αὐτῆς οὐδὲν δικαίωμα προτεραιότητος τηρεῖ ἑαυτῇ μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν παντὸς ἀρχαίου μνημείου· διότι, ὅ,τι καὶ ἂν εὕρῃ, ἐκθέτει εὐθὺς τοῦτο εἰς τὴν μελέτην παντὸς λογίου ἀλλογενοῦς καὶ ἰθαγενοῦς ἀδιακρίτως· ἐν ᾧ χρόνῳ βλέπομεν ὅτι καὶ Κυβερνήσεις σοφαὶ περιορίζουσιν ἐπί τινα χρόνον τὴν ἐλευθέραν μελέτην τῶν ἀνευρισκομένων ἢ ὁπωσδήποτε ἀποκτωμένων ὑπ' αὐτῶν ἀρχαίων, διότι θέλουσι νὰ ἔχωσιν αὐταὶ πρῶται ἐφ' ὅσον χρόνον ἀρέσκει αὐταῖς τὴν τιμὴν τῆς εὑρέσεως καὶ πρώτης δημοσιεύσεως.

Ἐν ᾧ δὲ αὕτη οὐδὲν ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τηρεῖ ἑαυτῇ ἐπὶ τῶν ἀνευρισκομένων ἀρχαίων, συγχωροῦσα ἐνίοτε παντὶ ἀλλοφύλῳ πρώτῳ τὴν μελέτην καὶ δημοσίευσιν αὐτῶν, δεσμεύει μάλιστα αὐτὴ ἑαυτὴν καὶ τὴν τῆς ἀνευρέσεως τιμὴν ἀνέχεται νὰ στερηθῇ, ὅταν ἀλλόφυλός τις αἰτήσῃ νὰ ἀνασκάψῃ

---

premier Empire, direz vous. C'est vrai, mais c'était alors de conquêt . L'Empereur actuel qui a acheté le Palatin de Rome veut qu'on y laisse presque tout ce qu'on y trouve. Ceci est l'antithese de son oncle.

Ne reparlons plus des pauvres Incantados, tout cela m'a fait et me fait une grand peine et surtout ne croyez pas et ne dites pas que nous sommes des Vandales. La Grèce, et parlà j'entends toute la Grèce, n'a pas de meilleure amie que la France..... Je crois que la sympathie de la France n'a pas été deracinée. Ainsi donc il ne s'agit pas d'exercer du Vandalisme; croycz le bien».

Digitized by Google

που τῆς χώρας αὐτῆς ἰδίαις δαπάναις, παραχωρῶν αὐτῇ τὰ ἀνευρισκόμενα. Ἀπόδειξις τοῦ λόγου ἡ ἐν Ἀθήναις γερμανικὴ σχολὴ, ἥτις αἰτήσασα πρὸ διετίας νὰ ἀνασκάψῃ τὸν παρὰ τὸ Μενίδιον (Ἀχαρνὰς) ἀρχαῖον τάφον, ἀνέσκαψε τοῦτον ἀδείᾳ τῆς Κυβερνήσεως, προτιμηθεῖσα καὶ αὐτῆς τῆς ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν ἑταιρίας, ἥτις εἶχεν αἰτήσει παρὰ τῆς Κυβερνήσεως νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀνασκαφὴν αὐτοῦ ἰδίαις δαπάναις. Καὶ Κυβέρνησις καὶ ἑταιρία ἐπροτίμησαν νὰ παραχωρήσωσιν αὐτῇ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην, ὅπως δείξωσιν ὅτι ἐν ἁρμονίᾳ καὶ φιλίᾳ συνεργάζονται Γερμανοὶ καὶ Ἕλληνες ἐν Ἑλλάδι ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης. Ὅθεν οἱ μὲν Γερμανοὶ κατέβαλον τὴν τῆς ἀνασκαφῆς δαπάνην καὶ τὴν τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῆς τοῦ τάφου τούτου περιγραφῆς καὶ ἀπεικονίσεως, ἡ δὲ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐδαπάνησεν ἔτι πλείονα πρὸς ἀγορὰν τοῦ ἀγροῦ ἔνθα ὁ τάφος, καὶ πρὸς ἐπισκευὴν καὶ συντήρησιν καὶ φρούρησιν αὐτοῦ. Τὰ δὲ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης προελθόντα ἔργα τῆς παναρχαίας τέχνης ἐξέθηκε πρὸς μελέτην παντὸς ἐν τῷ Μυκηναίῳ μουσείῳ.

Ἄλλη ἀπόδειξις τῆς ἐλευθεριότητος τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ ἀκωλύτῳ ἀναζητήσει ἀρχαίων ὑπὸ ἀλλοφύλων εἶναι ὁ διδάκτωρ κ. Σχλίεμαν, εἰς ὃν συνεχωρήθη δικαίωμα ἀνασκαφῆς ὅπου ἠθέλησε καὶ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τῆς πρώτης ἐκδόσεως παντὸς ὑπ' αὐτοῦ εὑρεθέντος ἀρχαίου, οὐδὲν ὅμως δικαίωμα ἰδιοκτησίας ἐπ' αὐτοῦ. Πᾶς δὲ γινώσκει, ὅτι τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀνευρεθέντα ἐν Μυκήναις καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐξετέλεσεν οὗτος ἀνασκαφὰς, κατετέθησαν προσηκόντως ἐν συλλογῇ καὶ εἰσὶ προσιτὰ παντὶ λογίῳ ξένῳ καὶ ἐγχωρίῳ πρὸς τιμὴν τοῦ ἀνευρόντος καὶ ὠφέλειαν τῆς ἐπιστήμης.

Οἱ μεμφόμενοι φέρουσι καθ' ἡμῶν τὴν μετὰ τῆς Γερμανίας σύμβασιν καὶ τὸν ἀρχαιολογικὸν πρὸ πάντων νόμον. Ἴδωμεν κατὰ πόσον ἔχουσι δίκαιον καὶ ἐν τούτοις.

Ἡ Ἑλλὰς ἐδέχθη ὁπωσδήποτε τὴν ῥηθεῖσαν συνθήκην καὶ ἐξετέλεσεν αὐτὴν εἰλικρινῶς, ὑποβληθεῖσα μάλιστα εἰς δαπάνας ἕνεκα ταύτης οὐ μικρὰς, διότι καὶ ὁδὸν πρὸς τὴν Ὀλυμ-

Digitized by Google

πίαν ἁμαξιτὴν ἔστρωσε καὶ προσωπικὸν οὐκ ὀλίγον μισθοδοτεῖ πρὸς φύλαξιν καὶ συντήρησιν τῶν ἀρχαιοτήτων, καὶ μουσεῖον ἀξιοπρεπὲς ἑτοιμάζεται νὰ κτίσῃ. Ὁμολογοῦμεν ὅτι αἱ δαπάναι αὗται ἔδει μὲν νὰ γένωσί ποτε χάριν ἡμῶν αὐτῶν, ἐγένοντο ὅμως νῦν χάριν τῶν ἀνασκαφῶν τούτων καὶ ἐν καιροῖς, καθ' οὓς τὰ οἰκονομικὰ ἡμῶν οὐδεμίαν τοιαύτην πρόωρον δαπάνην συγχωροῦσιν ἡμῖν, στερουμένοις ἔτι ὁδῶν πρωτίστης ἀνάγκης καὶ χρησιμότητος. Ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις δὲν ἀπέκρουσε λοιπὸν τὴν σύμβασιν αὐτὴν, ἀλλ' ἐδέχθη δι' οὓς λόγους αὐτὴ οἶδε καὶ ἐξετέλεσεν αὐτήν. Ἀντέστησαν δὲ κατὰ τῆς παραδοχῆς ὅρων τινῶν αὐτῆς ἰδιῶται, ἡ ἀρχαιολογικὴ ἡμῶν ἑταιρία, οὐχὶ διότι δὲν ἤθελον νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ τῆς Ὀλυμπίας ἀνασκαφὴ δαπάναις τῆς γερμανικῆς Κυβερνήσεως καὶ πρὸς ὠφέλειαν τῆς ἐπιστήμης—τοσοῦτον μωρὸς οὐδεὶς ἐν Ἑλλάδι ὑπάρχει, ἵνα ἀποκρούσῃ τοιαύτας αἰτήσεις—ἀλλὰ διότι ἐζητεῖτο δεκαετὲς ἀποκλειστικὸν προνόμιον ὑπὲρ τῆς Γερμανίας, ὅπερ αὐτὴ ἡ Ἑλλὰς δὲν τηρεῖ ἑαυτῇ ἐπὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς ἀνευρισκομένων ἀρχαιοτήτων· δι' οὗ προνομίου μόνη ἡ Γερμανία ἐλάμβανε τὸ δικαίωμα οὐ μόνον νὰ μελετᾷ, νὰ περιγράφῃ καὶ ἐκδίδῃ τὰς ἀνευρεθησομένας ἀρχαιότητας ἐπὶ δεκαετίαν, ἀλλὰ καὶ νὰ λαμβάνῃ μήτρας καὶ ἐκμαγεῖα ἐξ αὐτῶν καὶ ἐκ παντὸς πρὸς τούτοις ἄλλου, ὃ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἤθελεν ἀνακαλυφθῇ ἐν Ἑλλάδι παρ' οἱουδήποτε καὶ ὁπουδήποτε. Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἡμῶν ἑταιρία ὑπέδειξεν, ὅτι διὰ τοῦ προνομίου τούτου δυνατὸν νὰ προέλθωσιν εἰς τὸ δεκαετὲς τοῦτο χρονικὸν διάστημα δυςχέρειαι, ἂν καὶ ἄλλη τις Κυβέρνησις πλὴν τῆς γερμανικῆς αἰτήσῃ ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὅροις νὰ ἐνεργήσῃ ἀνασκαφὰς εἰς ἄλλο μέρος τῆς Ἑλλάδος· διότι τότε ὤφειλεν αὕτη σύμφωνα τῇ συνθήκῃ νὰ συγχωρήσῃ τοῖς Γερμανοῖς νὰ ἀπεικονίσωσι, περιγράψωσι καὶ ἐκδώσωσι πᾶν ὅ,τι εὕρῃ ἐν τῷ χρονικῷ τούτῳ διαστήματι ἄλλη τις Κυβέρνησις ἢ καὶ ἰδιώτης. Εὐτυχῶς δὲν ἐπαρουσιάσθη ἡ περίστασις αὕτη· ἀλλ' ἂν ἐπαρουσιάζετο; Ἂν καὶ ἄλλη Κυβέρνησις φίλη τῆς Ἑλλάδος ἐζήτει τὸ αὐτὸ προνόμιον, ἠδύνατο ἡ Ἑλλὰς ν' ἀρνηθῇ αὐτό;

Digitized by Google

ἠδύνατο νὰ μεροληπτῇ μόνον ὑπὲρ τῆς Γερμανίας; Μὴ ἀρνουμένη δὲ δὲν θὰ περιεπλέκετο εἰς δεινὰς συνεπείας; Οἱ ἀπακρούσαντες τὸ προνόμιον τοῦτο Ἕλληνες ἔλεγον ὅτι διὰ τοῦ ὑπάρχοντος ἀρχαιολογικοῦ νόμου δύνανται οἱ Γερμανοὶ νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἀνασκαφὰς ὅπου τῆς Ἑλλάδος βούλονται, ὅπως καὶ Γάλλοι ἐξετέλεσαν τοιαύτας πρότερον ἐν Ἐλευσῖνι καὶ Δελφοῖς καὶ τελευταῖον ἐν Δήλῳ, ὅπως καὶ πᾶς ἄλλος Ἕλλην καὶ ἀλλόφυλος ἐξετέλεσε τοιαύτας τηρῶν τὰ τοῦ νόμου. Πρὸς τί λοιπὸν ἡ ἀνάγκη προνομίων, ἀφοῦ ὁ βουλόμενος δύναται ν' ἀναζητῇ ἀρχαῖα ὅπου τῆς Ἑλλάδος θέλει πρὸς ὄφελος τῆς ἐπιστήμης; Ἀλλὰ δυνατὸν νὰ ἀντιτάξωσιν οἱ ἀντιλέγοντες, ὅτι οὐδεὶς δαπανᾷ ἄνευ ἰδίας ὠφελείας, οὐδεὶς θέλει ν' ἀνευρίσκῃ καὶ νὰ δωρῆται τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' ἂς εἴπωσιν ἡμῖν οἱ ταῦτα διϊσχυριζόμενοι, ποῦ τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης συγχωρεῖται ἀλλοδαποῖς νὰ ἀναζητῶσιν οἱαδήποτε ἐγχώρια ἀρχαῖα καὶ νὰ μεταφέρωσιν ὅπου βούλονται τὰ ἀνευρεθέντα;

Πᾶσα Κυβέρνησις θέλει βεβαίως νὰ πλουτίζῃ ὅπως δύναται τὰ ἴδια μουσεῖα πρὸς τιμὴν ἑαυτῆς καὶ ὠφέλειαν τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ διὰ τί ἀρνοῦνται τοῦτο εἰς τὴν Ἑλλάδα, μέμφονται δὲ αὐτὴν μὴ συγχωροῦσαν τὰ ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῆς ἀνευρισκόμενα νὰ ἐξέρχωνται εἰς τὴν ἀλλοδαπήν; Δὲν δικαιοῦται καὶ αὕτη νὰ πλουτίζῃ τὰ ἴδια μουσεῖα πρὸς τιμὴν ἑαυτῆς καὶ ὠφέλειαν τῆς ἐπιστήμης; Ἀλλά, λέγουσιν, ἡ Ἑλλὰς δὲν ἔχει χρήματα νὰ δαπανήσῃ ἀμέσως πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν ἔργων τῆς τέχνης· ἡ ἐπιστήμη ὅμως θέλει ἀμέσως νὰ ἀνεύρῃ καὶ μελετήσῃ αὐτά. Ἐν τοῖς εἰρημένοις, νομίζομεν, εὕρηται ἡ ἀναίρεσις καὶ ταύτης τῆς ἐνστάσεως. Ἡ Ἑλλὰς οὐδέποτε ἠρνήθη εἰς τοὺς σπεύδοντας νὰ ἀναζητήσωσιν ἀρχαῖα καὶ ἀπεικονίσωσι καὶ ἐκδώσωσιν καὶ ἐκμαγεῖα λάβωσιν ἀπ' αὐτῶν ὅσα βούλονται. Αὐτὴ κωλύει μόνον τὴν ἐκ τῆς χώρας της ἐξαγωγὴν αὐτῶν, διότι ταῦτά εἰσι κτήματα αὐτῆς, καὶ θέλει αὐτὴ νὰ τὰ ἔχῃ ἐν τοῖς μουσείοις της, δι' ὃν λόγον καὶ οἱ ἄλλοι θέλουσι νὰ ἔχωσιν αὐτὰ ἐν τοῖς ἰδίοις μουσείοις. Τίς δὲ δύναται δικαίως νὰ μεμφθῇ διὰ τοῦτο τὴν Ἑλλάδα;

Digitized by Google

Ἡ Ἑλλὰς λέγει εἰς πάντα ἀλλόφυλον ἐλθὲ, ἀνάσκαψον ὅσον τάχιον δύνασαι, γνωστοποίησον διὰ τοῦ τύπου καὶ ὅπως ἄλλως θέλεις τὰ ἀνακαλυφθέντα, ἔχε τὴν ἐκ τούτου τιμὴν σὺ, ἀλλὰ δὲν συγχωρῶ νὰ παραλάβῃς καὶ μεταβιβάσῃς ἀλλαχοῦ. Θέλω ἐγὼ νὰ ἔχω αὐτὰ, διότι εἶναι κτῆμά μου. Εἰς πάντα ὅμως συγχωρῶ νὰ μελετᾷ καὶ ἐξετάζῃ αὐτὰ ἐν τοῖς μουσείοις μου ἃ ἔχω παντὶ προχειρά. Ἀλλ' ἕκαστος τῶν ἀλλοφύλων, ἀντιτάσσουσι, θέλει νὰ ἔχῃ αὐτὰ πλησίον του νὰ τὰ ἐξετάζῃ ἐν ἀνέσει καὶ ἀνεξόδως, ὁ Γάλλος ἐν Παρισίοις, ὁ Γερμανὸς ἐν Βερολίνῳ, ὁ Ἄγγλος ἐν Λονδίνῳ. Τότε ὅμως εἰς τίνα τούτων νὰ τὰ πρωτοδώσῃ ἡ Ἑλλάς; Καὶ ἂν εἷς τούτων τὰ λάβῃ, δὲν θὰ ἀπέρχωνται οἱ ἄλλοι εἰς τὴν πρωτεύουσαν τούτου νὰ τὰ μελετῶσι;

Τῆς αὐτῆς φύσεως καὶ ἐξ ἴσου ἄδικοί εἰσι καὶ αἱ κατὰ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἡμῶν νόμου ἐκφερόμεναι μομφαὶ ὡς ἀδίκου ἢ ὑπὲρ τὸ δέον αὐστηροῦ, διότι δὲν συγχωρεῖ τὴν ἐλευθέραν ἐξαγωγὴν τῶν ἀρχαίων ἐξ Ἑλλάδος, ἀλλ' ἐξεναντίας ὑπ θάλπει ἕνεκα τούτου τὴν λαθραίαν ἀναζήτησιν καὶ ἐξαγωγὴν αὐτῶν. Τοῦτο εἶναι δυστυχῶς ἀληθές. Ἀλλὰ τὸ κακὸν καθ' ἡμᾶς πηγάζει οὐχὶ ἐκ τοῦ νόμου, ἀλλ' ἐκ τῆς φιλοκτημοσύνης τῶν ἀλλοδαπῶν ἐκείνων, οἵτινες ὁπωσδήποτε θέλουσι νὰ σφετερίζωνται τὰ ἀλλότρια, δελεάζοντες τοὺς ἡμετέρους ἀρχαιοκαπήλους νὰ παρέχωσιν αὐτοῖς λάθρα ἀντὶ χρημάτων ὅσα ἂν ἔχωσιν οὗτοι ἀρχαῖα· αὐτοὶ δὲ νὰ ἐξάγωσιν ἐκ τῆς Ἑλλάδος, παραβιάζοντες τὸν ἡμέτερον νόμον διὰ τρόπου μάλιστα σκανδαλώδους, ἵνα μή τι τραχύτερον εἴπωμεν.

Πόσον δὲ τὸ λαθραῖον καὶ ἄτιμον τοῦτο ἐμπόριον βλάπτει καὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ τοὺς ἀγοραστὰς, γίνεται ἐντεῦθεν δῆλον. Οἱ ἡμέτεροι ἀρχαιοκάπηλοι, ὧν ὁ ἀριθμὸς ὁσημέραι δυστυχῶς αὐξάνει ἀναλόγως τῆς φιλοκτημοσύνης τῶν ξένων, ἀναζητοῦντες κρύφα ὅπου δύνανται ἀρχαῖα, καὶ μάλιστα ἐν βίᾳ καὶ σκότει πολλάκις, συντρίβουσιν ἐκ τούτου τὰ ἀνευρισκόμενα, ἀποκρύπτουσι τὸν τόπον ὅπου εὑρίσκουσιν αὐτά. — ὁ τῆς ἀνευρέσεως ὅμως τόπος ἔχει, ὡς γνωστὸν, οὐ μικρὰν ἀξίαν

Digitized by Google

ἐν τῇ ἐπιστήμῃ. — Καὶ ὅπως πλείονα ὠφεληθῶσι, κατασκευάζουσιν αὐτοὶ κατὰ μίμησιν τῶν γνησίων κίβδηλα ἀγγεῖα καὶ ἀγαλμάτια, καὶ κρύφα πωλοῦσι τοῖς φιλαρχαίοις ξένοις ὡς γνήσια, ἐξαπατῶντες αὐτούς. Οὕτω δὲ μεταφέρονται καθ' ἑκάστην εἰς τὰ μουσεῖα τῆς ἑσπερίας καὶ βορείου Εὐρώπης πλεῖστα κίβδηλα ἀντὶ γνησίων ἀρχαίων. Τοιαῦτά εἰσι καθ' ἡμᾶς πολλὰ ὡς Ταναγραῖα δῆθεν πωληθέντα, καὶ πληροῦντα τὰ τῆς Εὐρώπης μουσεῖα[1]), ἐφ' οἷς ἀγάλλονται οἱ ἁδρᾷ τιμῇ ἀγοράσαντες αὐτά. Οὕτω λοιπὸν βλάπτει ἡ ἄκαιρος αὕτη φιλοκτημοσύνη τῶν ξένων ἀρχαιοφίλων καὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸ βαλάντιον αὐτῶν, τρέφει τὴν ἐν Ἑλλάδι κιβδηλίαν καὶ αἰτία γίνεται καταστροφῆς τῶν ὀλίγων γνησίων ἀρχαίων, καὶ ἐπεκτείνει ὁσημέραι τὸ τῆς ἀρχαιοκαπηλίας ἐμπόριον, μολύνουσα δυστυχῶς οὐκ ὀλίγους τῶν ἡμετέρων, οἵτινες τὴν πρὸς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν φιλοχρηματίαν ῥοπὴν των ἠδύναντο νὰ κορέσωσι μετερχόμενοι ἐντιμότερον καὶ ἄνευ βλάβης τῆς πατρίδος αὐτῶν ἐπιτήδευμα.

Ἡ τοιαύτη τῶν ἀλλοφύλων φιλοκτημοσύνη ἢ μᾶλλον ἁρπακτικότης πολλάκις καταφεύγει πρὸς κορεσμόν της καὶ εἰς βίαια καὶ ὅλως βανδαλικὰ ἔργα. Οὐχὶ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἐμάθομεν ὅτι ἀξιωματικοὶ καὶ ναῦται πολεμικῶν πλοίων φίλης δυνάμεως ἐξελθόντες ἀφήρπασαν ἐκ Δήλου ὅσα ἀρχαῖα ἠδυνή-

---

1) Καθ' ὃν χρόνον ἐκτυποῦνται ταῦτα, φίλος ἀρχαιολόγος, ἱκανῶς ἔμπειρος νὰ διαστέλλῃ γνήσια ἀπὸ κιβδήλων ἀγαλμάτια, γράφει ἡμῖν ἐκ Βιέννης ἀπὸ 26 ἀπριλίου τάδε· «Τὸ ἐξῆς γεγονὸς μ' ἔπεισε νὰ δυσπιστῶ περὶ τῶν ἐνταῦθα φημιζομένων εἰδωλίων τῆς Τανάγρας. Ἐρρέθη μοι ὅτι τὸ Münz=und Antiken Cabinet τῆς Βιέννης ἐκτήσατο νέαν συλλογὴν εἰδωλίων τῆς Τανάγρας. Ἐπορεύθην καὶ εἶδον μετὰ προσοχῆς τὴν ἐκ 14 εἰδωλίων συλλογήν· ἐπείσθην δ' ἐκ τῆς θέας, ὅτι πολλὰ τούτων εἶναι νέα καὶ κίβδηλα, ἐξελθόντα τῶν ἐργοστασίων Ἀθηνῶν. Πιστεύω δὲ ὅτι ταχέως θὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀπάτης των οἱ ἐνταῦθα ἀρχαιολόγοι, καὶ οὐχὶ μετὰ πολὺ θὰ θεωρῆται ὑπὸ τούτων ὡς ὑπόδειγμα ἀληθοῦς Ταναγραίας τέχνης μόνον ἡ ἐν Ἀθήναις συλλογή, ἣν ἡ ἀρχαιολογικὴ ἑταιρία συνήγαγεν, αὐτὴ ἀνασκάπτουσα τάφους ἐν Τανάγρᾳ.»

Digitized by Google

θησαν καὶ ἤθελον, περιφρονοῦντες τοὺς ὀλίγους ἀσθενεῖς ἡμῶν ἀρχαιοφύλακας, καὶ ἀπήγαγον αὐτὰ ὅπου ἐβούλοντο, μάτην καταγγειλάσης τῆς ἡμετέρας Κυβερνήσεως ὅπου ἔδει τὴν τοιαύτην ἀσέβειαν καὶ ἀναιδῆ περιφρόνησιν τοῦ δημοσίου δικαίου. Ἄλλοι ἄλλοτε ἁρπάσαντες ὅσα ἠδύναντο, ἀπεπειράθησαν τελευταῖον καὶ διὰ πρίονος ν' ἀποκόψωσιν ἐκ δυςκινήτου μεγάλου μαρμάρου ὃ ἤθελον νὰ λάβωσι μεθ' ἑαυτῶν μέρος αὐτοῦ!

Ἄλλοι πάλιν χρήμασι δελεάζοντες τοὺς ἁπλουστέρους ἐκ τῶν ἡμετέρων, πείθουσιν αὐτοὺς νὰ καταβιβάζωσιν εἰς παραλίαν ἀρχαῖα μάρμαρα, ἃ ἀναβιβάζουσιν αὐτοὶ κρύφα καὶ ἐν σκότει τῆς νυκτὸς εἰς πολεμικὰ πλοῖα· ἡμεῖς δὲ μετ' ὀλίγον ἔκπληκτοι μανθάνομεν ὅτι γνωστόν τι ἀρχαῖον ἐκομίσθη εἰς τὸ μουσεῖον πρωτευούσης μεγάλου Κράτους. Οὕτως ἀναιδῶς ἀποσπῶνται ἐνίοτε ἀρχαῖα οὐχὶ ἀπὸ τῆς θέσεώς των, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ μνημείου οὗ ἀποτελοῦσι μέρος, καὶ ἄγνωστα πόθεν προέρχονται καὶ συντετμημένα καὶ ἀτελῆ μεταφέρονται εἰς εὐρωπαϊκὰ μουσεῖα, οἱ δὲ περιγράφοντες καὶ δημοσιεύοντες αὐτὰ αἰσχύνονται ἢ φοβοῦνται νὰ εἴπωσι πῶς καὶ πόθεν προῆλθον αὐτά!

Πολλὰς ἄλλας τοιαύτας ἀθεμιτουργίας καὶ ἱεροσυλίας ἠδυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ὡς καὶ τοὺς ἐκτελεστὰς αὐτῶν· ἀλλὰ τίς ἡ ἐντεῦθεν ὠφέλεια; Προςθέτομεν τοῦτο μόνον πρὸς τιμὴν τῶν ἀλλοφύλων ἐκείνων, οἵτινες λαβόντες τὴν ἄδειαν παρὰ τῆς ἡμετέρας Κυβερνήσεως νὰ ἐκτελέσωσιν ἀνασκαφήν τινα ἐν ἀρχαίᾳ πόλει καὶ ἐν γνωστοῖς μνημείοις σύμφωνα τῷ ἀρχαιολογικῷ ἡμῶν νόμῳ, παραβαίνοντες ὅμως τοῦτον καὶ τὸν λόγον τῆς τιμῆς των εἰς οὐδὲν λογιζόμενοι, ὑπεξαιροῦσιν ὅσα δυνηθῶσιν ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἀρχαίων, καὶ εἶτα ἔχουσι τὸ θάῤῥος, ἵνα μή τι ἄλλο εἴπωμεν, καὶ νὰ δημοσιεύωσι πόθεν ἔκλεψαν αὐτὰ, διότι οὔτε αἰδῶ οὔτε φόβον ὡς εἰκὸς αἰσθάνονται, ὡς ἀνήκοντες εἰς ἔθνη μεγάλα καὶ ἰσχυρὰ, καὶ οὐδὲν ἔχοντες νὰ φοβηθῶσιν ἐκ τῶν οὕτως ἀδικουμένων ἀσθενῶν ἡμῶν.

Ἡ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἡμῶν νόμου αὐστηρότης οὐδαμῶς βλάπτει καθ' ἡμᾶς τὴν ἐπιστήμην, σκοπεῖ δὲ μόνον νὰ τηρή-

Digitized by Google

σῃ ἐν Ἑλλάδι πᾶν ὅ,τι ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ὑπάρχει ἢ καὶ ἐγκρύπτεται ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς, νὰ καταστήσῃ τὴν Ἑλλάδα μουσεῖον τῆς πεφωτισμένης Εὐρώπης καὶ κέντρον τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης. Νομίζομεν δὲ ὅτι καὶ πᾶν ἄλλο ἔθνος θὰ ὠρέγετο νὰ καταστήσῃ ἑαυτὸ κέντρον τῆς ἰδίας ἐγχωρίου τέχνης, ἂν ἠδύνατο. Διὸ οὐδόλως θέλομεν νὰ ἀκούωμεν ἂν ἀμαθεῖς καὶ βάρβαροι γείτονες λαοὶ ἀδιαφοροῦσι περὶ τῶν παρ' αὐτοῖς μνημείων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, διότι οὐδεμίαν ἔννοιαν καλοῦ καὶ τέχνης ἔχουσιν οὗτοι. Οὐδόλως μέλει ἡμῖν ἂν ἄλλοι λαοὶ ἀφίνουσιν ἐλεύθερον τὸ τῶν ἀρχαιοτήτων ἐμπόριον· διότι, καὶ ἂν ὑποθέσωμεν τοῦτο ἀληθὲς περὶ οὗ ὅμως ἀμφιβάλλομεν, ἐνδέχεται οἱ λαοὶ οὗτοι ἄλλως νὰ σκέπτωνται περὶ τῶν παρ' αὐτοῖς μνημείων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης· ἐνδέχεται νὰ ἔχωσιν οὗτοι τὰ ἴδια μουσεῖα πλήρη ἀρχαιοτήτων, καὶ νὰ μὴ θέλωσι νὰ δαπανῶσι πρὸς ἀπόκτησιν ἄλλων. Ταῦτα οὐδόλως δύνανται νὰ ληφθῶσιν ὑφ' ἡμῶν εἰς μίμησιν διὰ τοὺς ἤδη ῥηθέντας λόγους. Θέλομεν δὲ μόνον νὰ μάθωμεν παρὰ τῶν μεμφομένων ἡμᾶς ἂν ἔθνος τι σοφὸν καὶ πεπολιτισμένον συγχωρῇ ἀλλοδαποῖς ν' ἀνασκάπτωσι κατ' ἰδίαν βούλησιν καὶ ἐλευθέρως ἐν τῇ ἑαυτοῦ χώρᾳ καὶ, ἀνευρίσκοντες οὗτοι τῆς ἐγχωρίου ἀρχαίας τέχνης ἔργα σπάνια καὶ μοναδικὰ, νὰ ἀποκομίζωσιν ἀλλαχοῦ ὡς ἐμπόρευμα, ἀπογυμνοῦντες οὕτω τῶν κειμηλίων τῆς ἀρχαίας ἐγχωρίου τέχνης χώραν, ἔννοιαν ἔχουσαν καλλιτεχνίας, ἀρχαιολογίας καὶ τιμῶσαν τὰ παρ' αὐτῇ ἔργα τῶν προγόνων αὐτῆς, οἱαδήποτε καὶ ἂν ὦσι ταῦτα; Ὅταν οἱ μεμφόμενοι ἡμᾶς δείξωσι τοιαῦτα παραδείγματα ἐλευθεριότητος καὶ ἀδιαφορίας περὶ τῆς ἰδίας πατριδος των, τότε συγχωροῦμεν αὐτοῖς νὰ ἀποδοκιμάζωσι τὸν ἡμέτερον ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων ζῆλον.

ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

Digitized by Google

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

Μάρτιος. (Ε. Ν.) 1881.

Βαρόμετρον.

Μέση θλίψις	752,38 χμ.	
Μεγίστη »	760,39	(τὴν 24$^{\eta\nu}$)
Ἐλαχίστη »	745,63	(τὴν 22$^{\alpha\nu}$)

Θερμόμετρον ἑκ.

Μέση θερμοκρασία	12,82	
Μεγίστη »	20, 2	(τὴν 12$^{\eta\nu}$)
Ἐλαχίστη »	0, 6	(τὴν 18$^{\eta\nu}$)

Ἡμέραι βροχῆς 7 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 41,18 χμ.), ἀστραπῶν 1, βροντῶν 1. Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 13 ἡμέρας ΝΔ, 6 ΒΔ, 7 ΒΑ, 5 Ν.

Ἀπριλιος.

Βαρόμετρον.

Μέση θλίψις	750,75	
Μεγίστη »	757,16	(τὴν 18$^{\eta\nu}$)
Ἐλαχίστη »	744,32	(τὴν 21$^{\eta\nu}$)

Θερμόμετρον.

Μέση θερμοκρασία	16,93	
Μεγίστη »	26, 3	(τὴν 8$^{\eta\nu}$)
Ἐλαχίστη »	5, 8	(τὴν 16$^{\eta\nu}$)

Ἡμέραι βροχῆς 8 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 3,84 χμ.). Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 18 ἡμέρας ΝΔ, 1 Δ, 8 ΒΑ, 3 ΝΑ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ ΤΟΜ. Θ', ΤΕΥΧ. Δ'.

Σελ.	290	στίχ.	8.	Ἀντὶ	στίχ.	Ἀνάγν.	στίχ 1.
»	295	»	8.	»	πεῖσαι	»	σεῖσαι
»	296	»	6.	»	βρέξαι	»	βρέξοι
»	»	»	18.	»	τοὺς ἄλλους	»	ὑπὲρ τοὺς ἄλλους
»	»	»	27.	»	ς', 4.	»	ς'—η'.
»	297	»	11.	»	γένος	»	γένους
»	298	»	12.	»	καταβαίνουσα	»	καταβαίνουσαν
»	299	»	22.	»	ἔθνη	»	ἔθνη δὲ
»	300	»	5—6.	»	γάρ που	»	γάρ σου
»	»	»	12.	»	ᾧ μέχρι	»	ᾧ μέλει

Digitized by Google

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ Θ' ΤΟΜΩ ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΙΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

σελ.

Νομισματικὰ σύμβολα, ὑπὸ Ἀχιλλέως Ποστολάκα, νομισματογνώμονος ἐν τῇ Ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ..... 3

Προσθήκη εἰς τὸ περιέχον τὰ Νομισματικὰ σύμβολα ὡς ἀνωτέρω ά. τεῦχος, περὶ ἀρχαϊκῆς τινος ἐπιγραφῆς Ἀττικοῦ ἀγγείου, ὑπὸ Στεφ. Α. Κουμανούδη, ἐν ἰδιαιτέρᾳ σελιδώσει ἐκ σελίδων 4 (1—4).

Περὶ γενέσεως τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, ὑπὸ Περικλέους Γρηγοριάδου (συνέχεια καὶ τέλος.) 51

Περὶ τῆς τραγῳδίας τοῦ Σαικσπείρου «Μάκβεθ» ἐκ τῶν τοῦ Paul Stapfer, ὑπὸ Δ. Βικέλα..... 69

Περὶ τῆς λάρνακος τοῦ Κυψέλου (μετὰ τριῶν πινάκων), ὑπὸ Ἰωάννου Πανταζίδου..... 114

Ὀπτικὴ ἀνωτέρα.—διπλῆ διάθλασις, ὑπὸ Δ. Στρούμπου, 130

Περὶ ἐπιστημονικῶν ὅρων, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ,..... 139

Βιβλιογραφία. — Α'. Περὶ τῆς Collection de romans grecs en langue vulgaire et en vers, par Spyridion P. Lampros. Β'. Περὶ τῶν ἑλληνικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἰω. Β. Τέλφυ, τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς κλασικῆς φιλολογίας ἐν τῷ Βουδαπεσταίῳ Πανεπιστημίῳ. Γ'. Περὶ τῶν τοῦ Ἀντωνίου Μηλιαράκη περιγραφικῶν ὑπομνημάτων τῶν Κυκλάδων νήσων.—ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη 142

Quæstionum Ciceronianarum, ὑπὸ Σπυρίδωνος Βάση 155

Ἀρχαιολογικαὶ εἰδήσεις. — 1) Μεγάλη δωρεὰ αἰγυπτιακῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὸ ἐθνικὸν μουσεῖον· 2) περὶ τῶν ἐν Χαιρωνείᾳ ἀνασκαφῶν τοῦ πολυανδρίου· 3) ἀνασκαφὴ τοῦ ἐν Πειραιεῖ ἀρχαίου θεάτρου· 4) ἀνεύρεσις ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ναοῦ παρὰ τὸν Σκιλλοῦντα· — ὑπὸ Εὐθυμίου Καστόρχη,..... 157

Χρυσοκόλλητον Μυκηναῖον ξιφίδιον, ὑπὸ Ἀθανασίου Α. Κουμανούδη,..... 162

Digitized by Google

σελ.

Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη, . . 170
Βιβλία νεοφανῆ . . . . . σελ. 173, 322, 395
Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις . . σελ. 176, 253, 325, 397, 476
Κριτικαὶ διορθώσεις εἰς ἀποσπάσματα τοῦ Στράβωνος· μέρος δεύτερον, ὑπὸ Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα, ... 175
Ἀνέκδοτον τεμάχιον Εὐριπιδείου δράματος, ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη, ... 197
Βιβλιοκρισία, ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη. — Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα, τόμος β', ὑπὸ Σπυρ. Π. Λάμπρου, ... 201
Ἡμαρτημένης ἑρμηνείας ἐπανόρθωσις, ὑπὸ Σπυρ. Βάσση, . 207
Περὶ τριῶν στίχων τοῦ Δάντου, ὑπὸ Στ. Δ. Βάλβη, ... 209
Ἐπιγραφαὶ Ἀττικῆς ἀνέκδοτοι, ὑπὸ Στ. Α. Κουμανούδη 232
Πρόγραμμα τῶν ἐπὶ τὸ Ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1880—81 διδαχθησομένων ἐν τῷ ἐθν. πανεπιστημίῳ μαθημάτων 242
Ἀλέξιος Α'. ὁ Κομνηνός, Εὐθύμιος ὁ Ζιγαβηνὸς καὶ οἱ αἱρετικοὶ Βογομίλοι, ὑπὸ Ν. Καλογερᾶ, ... 255
Ἐνίων τῶν Φωτίου τοῦ πατριάρχου ἐπιστολῶν διαφέροντα ἀναγνώσματα καὶ Γνωστικοῦ τινος ἐπιστολαὶ ἐξ πρὸς τὸν μάγιστρον Ἀντιοχείας Νικηφόρον τὸν Οὐρανόν, ὑπὸ Ι. Σακκελίωνος, ... 285
Qnæstionum Ciceronianarum, Pars II, ὑπὸ Σπυρίδωνος Βάση, ... 301
Ἐπιγραφὴ ἐκ Φαρῶν, ὑπὸ Π. Α. Κομνηνοῦ, ... 306
Ἐπιγραφὴ ἐκ Θήρας ἀνέκδοτος, ὑπὸ Ἐμμ. Ἰωαννίδου, Ἀμοργίνου, ... 308
Ἐπιγραφὴ Λαμψάκου ἀνέκδοτος, ὑπὸ Στ. Α. Κουμανούδη, 312
Ἐπιγραφαὶ Βοιωτίας ἀνέκδοτοι, Α'. Χαιρωνείας, ὑπὸ Π. Σταματάκη, ... 319
Ἀρχαιολογικαὶ εἰδήσεις, ὑπὸ Εὐθ. Καστόρχη . . . σελ. 321, 392
Περὶ τῶν ἐν τῇ συνηθείᾳ παρατακτικῶν συνθέτων τῶν παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς γραμματικοῖς dvandva καλουμένων, ὑπὸ Νικολάου Δοσίου, διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας, . . 327
Διορθώσεις εἰς Σοφοκλέα καὶ εἰς τὰ ἀποσπάσματα τῶν

Digitized by Google

σελ.

τραγικῶν ποιητῶν, ὑπὸ Πέτρου Ν. Παππαγεωργίου, . 333
Ἔρευναι ἐν τῷ πολυανδρίῳ Χαιρωνείας, ὑπὸ Λαζάρου Φυτάλη, ἀγαλματοποιοῦ, ... 347
Ἐπιγραφαὶ Βοιωτίας ἀνέκδοτοι, ὑπὸ Π. Σταματάκη,... 353
Δευτέρα ἔκδοσις τῶν ἐκ Λαμψάκου ἐγγραμμάτων λίθων καὶ ἐπιγραφὴ Δήμνου, ὑπὸ Στ. Α. Κουμανούδη, ... 364
Ἑρμηνευτικὰ καὶ κριτικὰ εἰς τὸν Οἰδίποδα τύραννον τοῦ Σοφοκλέους, ὑπὸ Σπυρίδωνος Γ. Παναγιωτοπούλου, ἀποφοίτου τῆς φιλολογίας, ... 373
Quæstionum Ciceronianarum, Pars III, ὑπὸ Σπυρίδωνος Βάσσ, ... 388
Οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ὑπὸ Περικλέους Γρηγοριάδου, 399
Περὶ τῆς ἐν τῷ οἴκῳ λατρείας τῶν θεῶν παρ' Ἕλλησι, ὑπὸ Εὐθ. Καστόρχη,..... 416
Μετάπτωσις ἐπιθέτου εἰς ὄνομα κύριον, ὑπὸ Γ. Ν. Σωτηρίου, 448
Ὁ Πλουτάρχειος κώδιξ τῆς Μαδρίτης, ὑπὸ Σ. Κ. Σακελλαριάδου, καθηγητοῦ, ... 449
Σταθμολογικαὶ σημειώσεις, ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, ... 454
Ἀνασκαφαὶ ἐν Τανάγρᾳ καὶ Ἐπιδαύρῳ, ὑπὸ Π. Σταματάκη καὶ Π. Καβαδία, ... 458
Ἀνασκαφαὶ ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Βοιωτίας, ὑπὸ Ε. Κ.,... 466
Ἔλεγχος ἀδίκων μομφῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ Εὐθυμίου Καστόρχη,..... 467

Digitized by Google

Digitized by Google

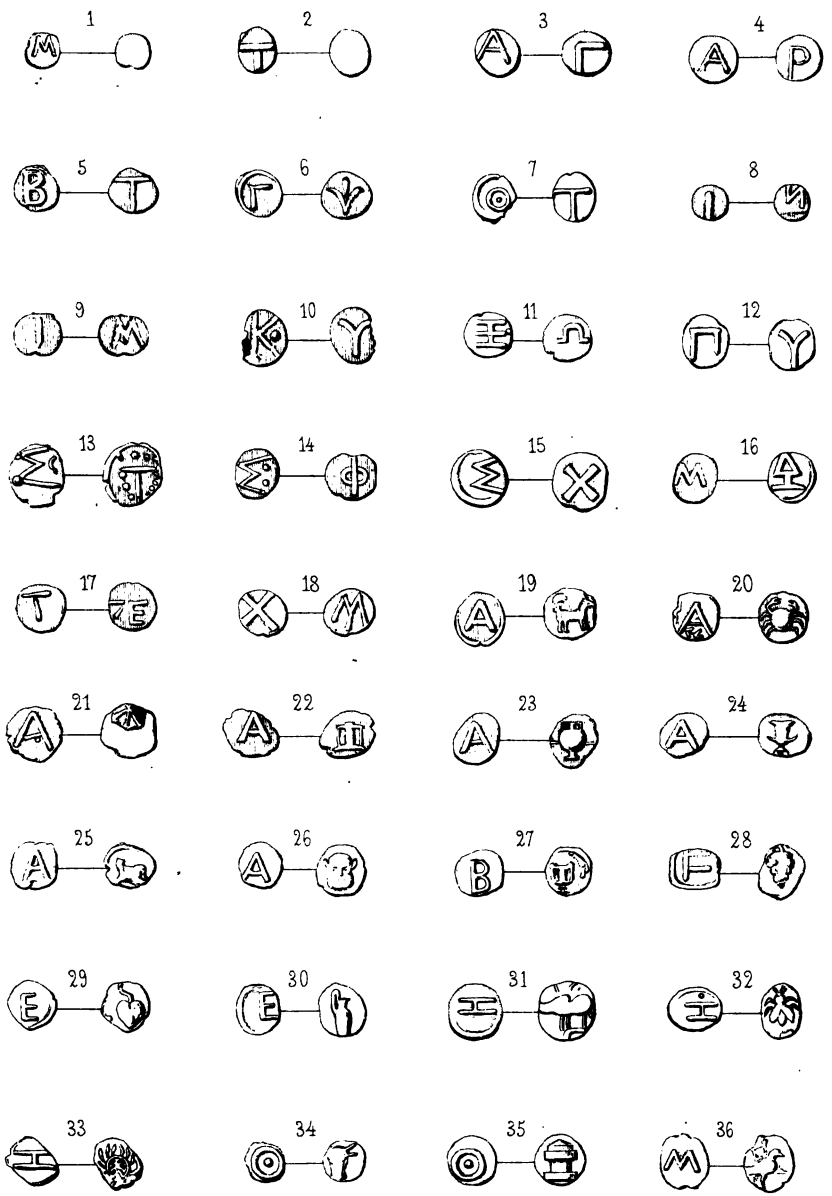

E. Gilliéron delin. Athenis.

Venezia Stab. Kirchmayr e Scozzi.

Digitized by Google

Digitized by Google

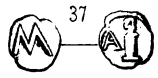
37

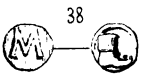
38

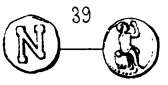
39

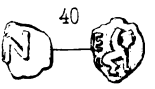
40

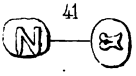
41

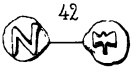
42

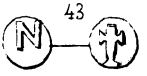
43

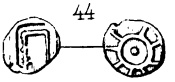
44

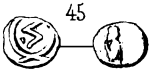
45

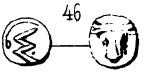
46

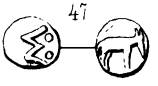
47

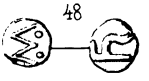
48

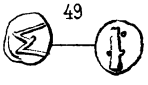
49

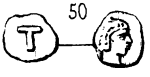
50

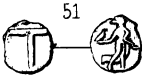
51

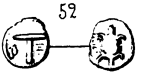
52

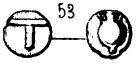
53

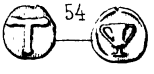
54

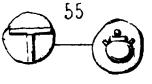
55

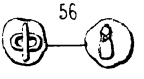
56

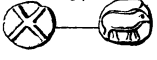
57

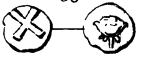
58

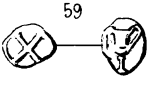
59

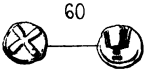
60

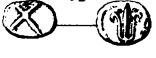
61

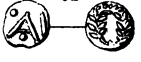
62

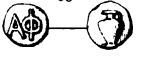
63

64

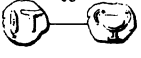
65

66

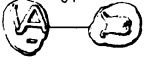
67

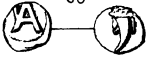
68

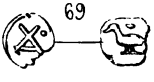
69

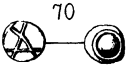
70

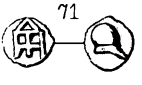
71

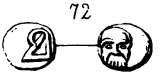
72

Digitized by Google

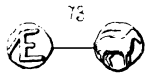

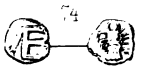

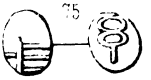

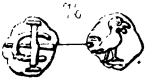

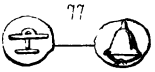

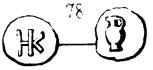

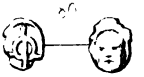

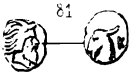

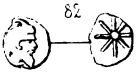

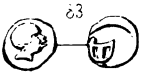

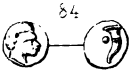

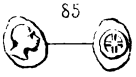

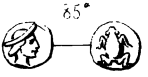

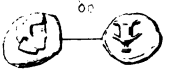

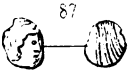

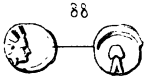

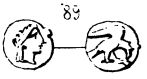

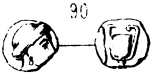

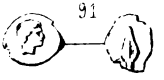

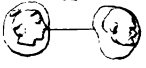

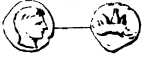

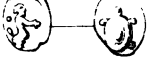

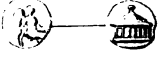

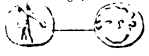

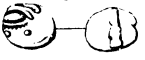

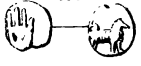

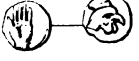

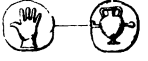

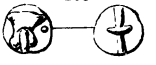

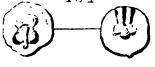

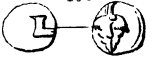

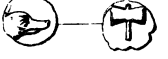

E. Gilliéron delin. Athenis.

Digitized by Google

Venezia. Stab. tipografico Cecchi

Digitized by Google

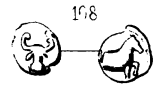
108

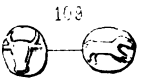
109

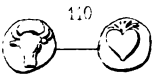
110

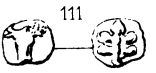
111

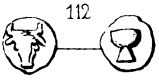
112

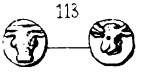
113

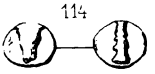
114

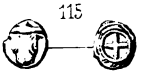
115

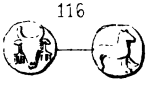
116

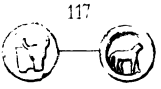
117

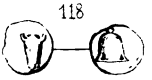
118

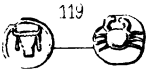
119

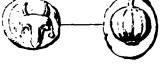
120

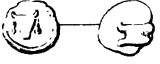
121

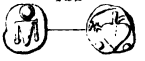
122

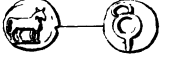
123

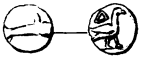
124

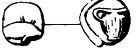
125

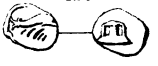
126

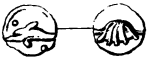
127

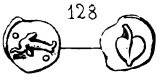
128

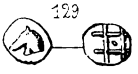
129

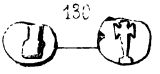
130

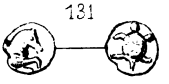
131

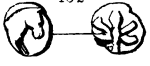
132

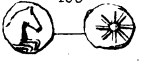
133

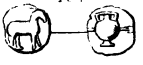
134

135

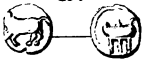
136

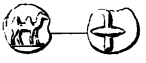
137

138

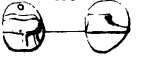
139

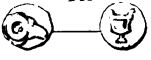
140

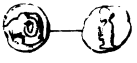
141

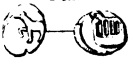
142

143

E. Gilliéron delin. Athenis.

Venezia Stab. Kirchmayr e Sacchi.

Digitized by Google

Digitized by Google

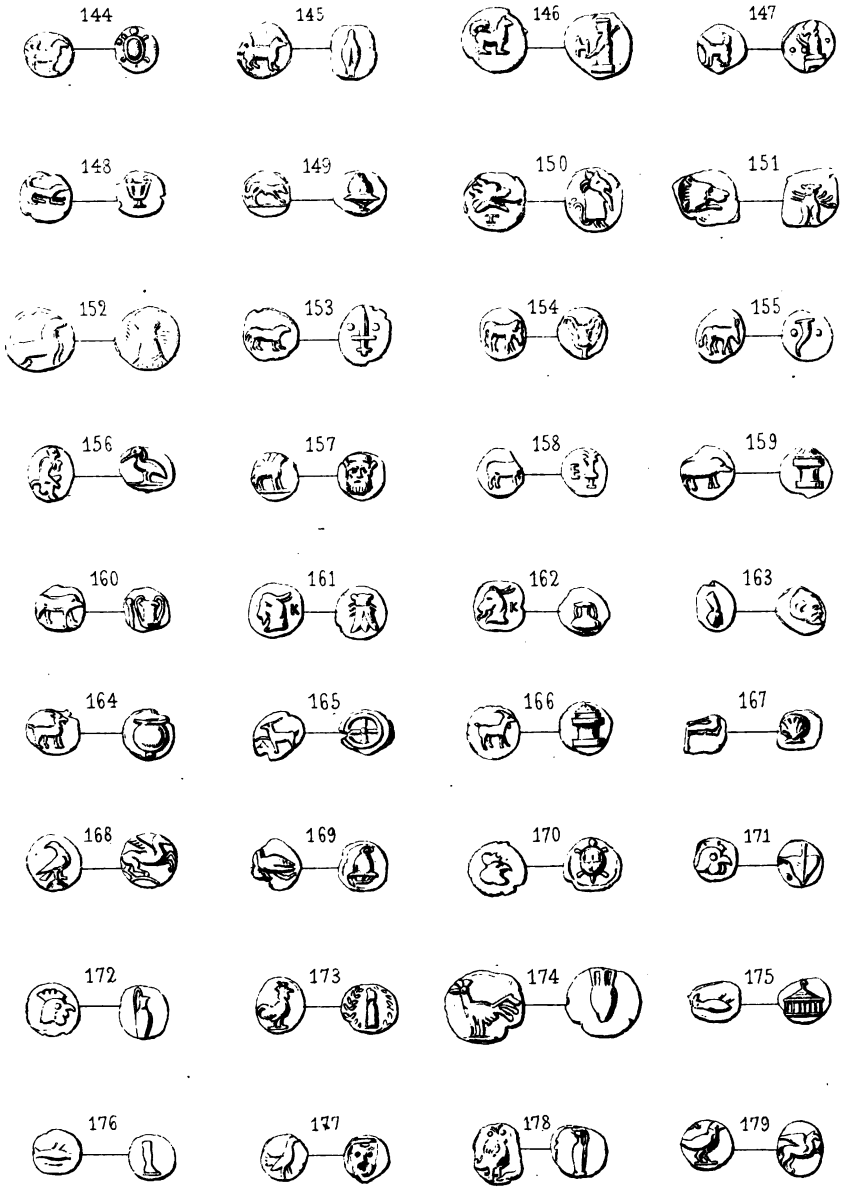

E. Gilliéron delin. Athenis.

Venezia Stab. Kirchmayr e Scozzi

Digitized by Google

Digitized by Google

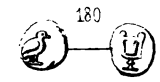

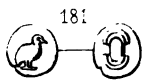

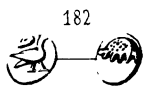

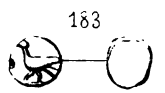

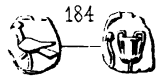

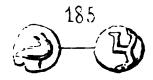

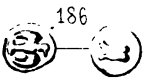

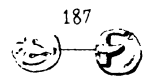

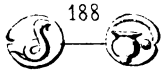

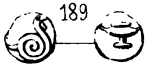

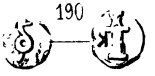

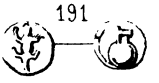

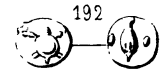

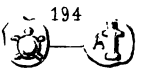

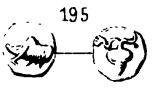

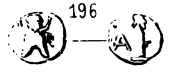

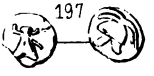

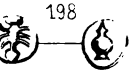

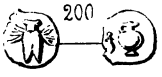

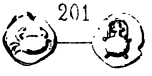

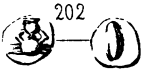

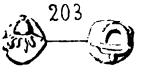

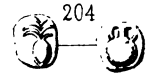

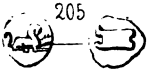

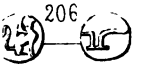

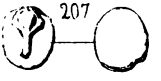

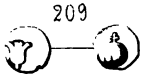

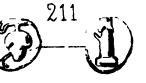

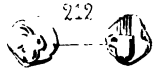

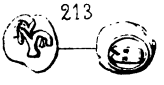

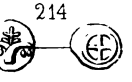

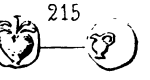

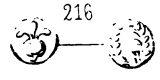

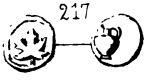

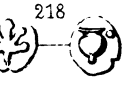

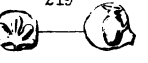

E. Gilliéron delin. Athenis.

Digitized by Google

Digitized by Google

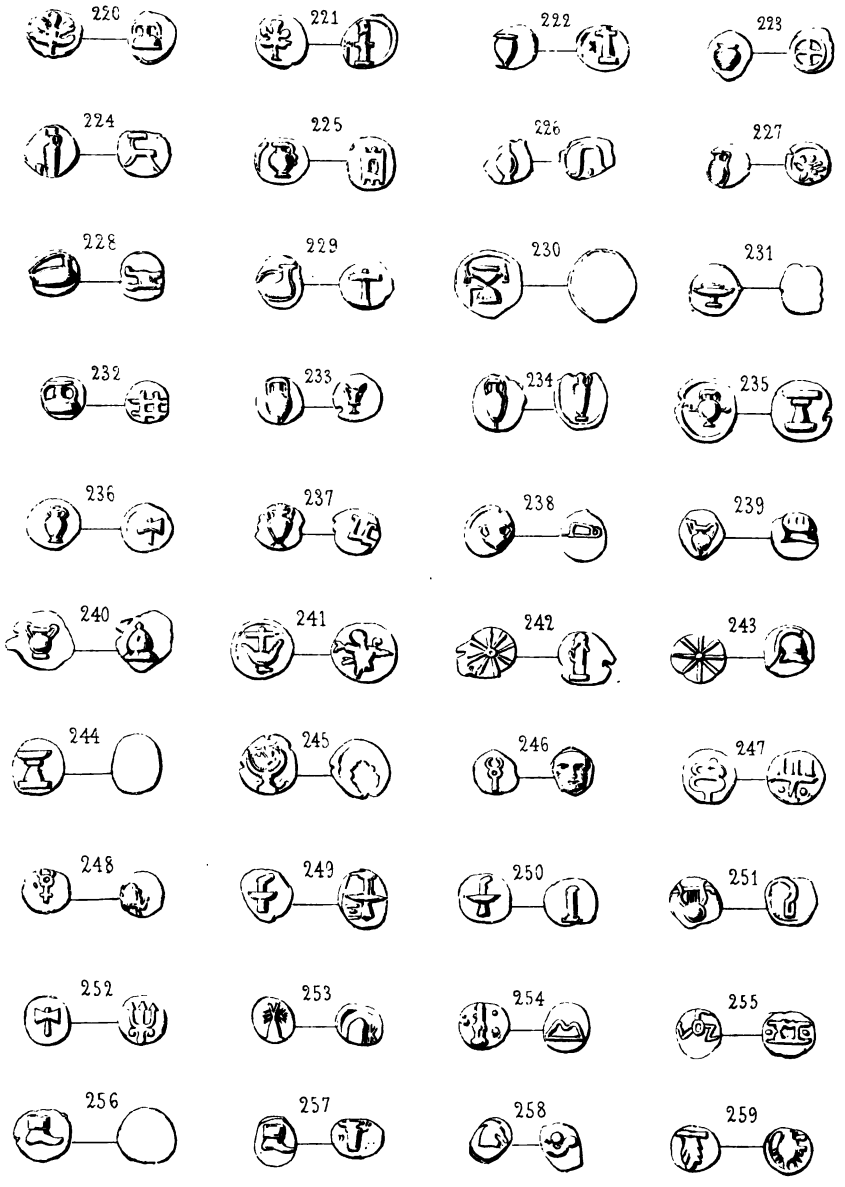

E. Gilliéron delin. Athenis.

Digitized by Google

Digitized by Google

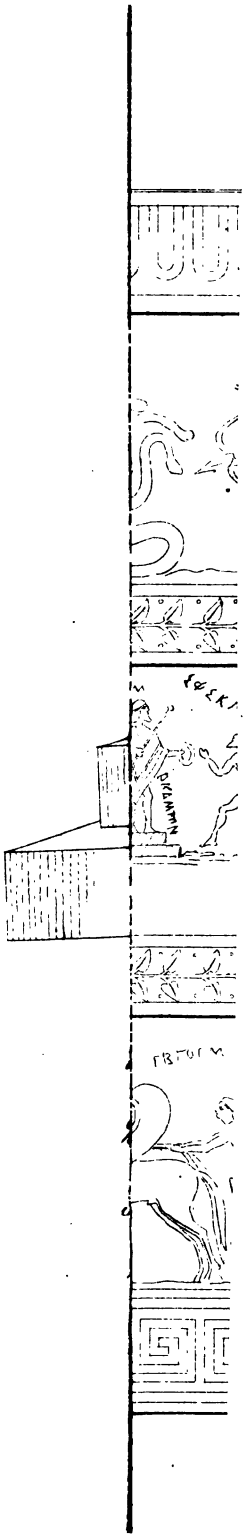

Digitized by Google

Digitized by Google

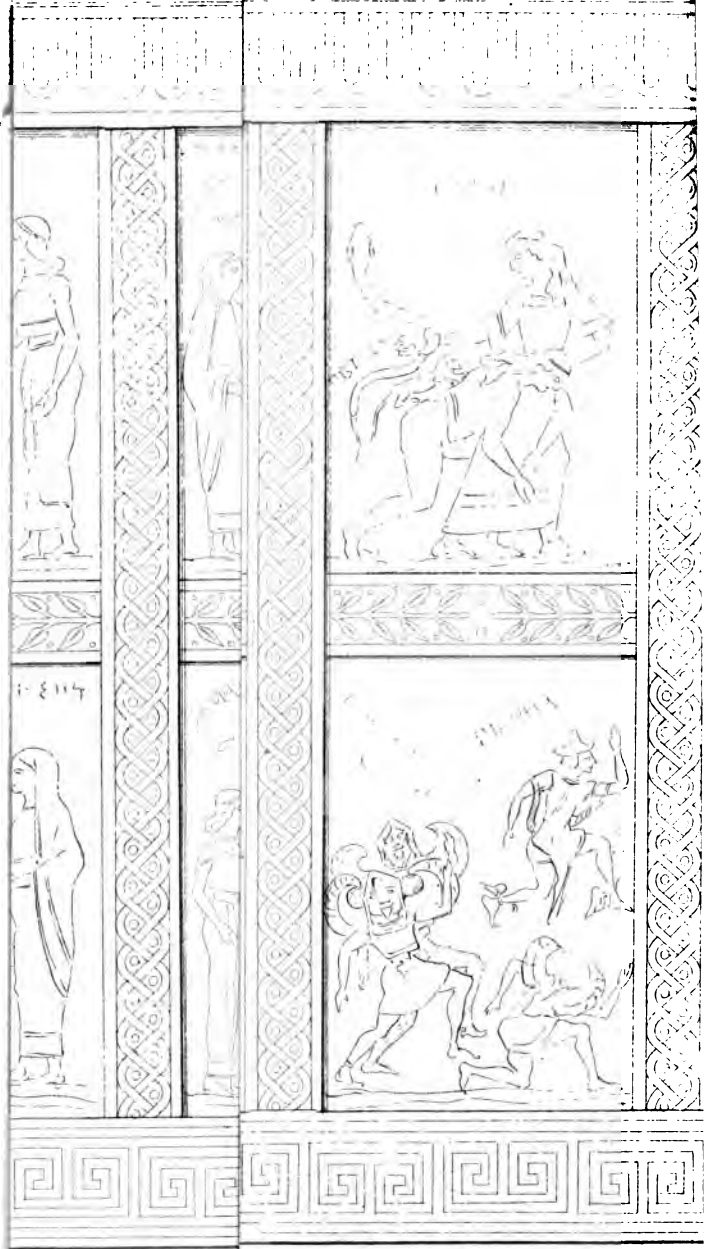

12

ναὶ Ἀρμόνη καὶ Ἡρακῆς.

ρμος ἐστὶ ἐφεστὼς ἐπὶ Ἀρμόνη.

ρα ἐπὶ θρόνου, ἐπὶ Θέτις.

ρον καὶ Ἀστεροπαίου καὶ Πηρέα πεσόμενον.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

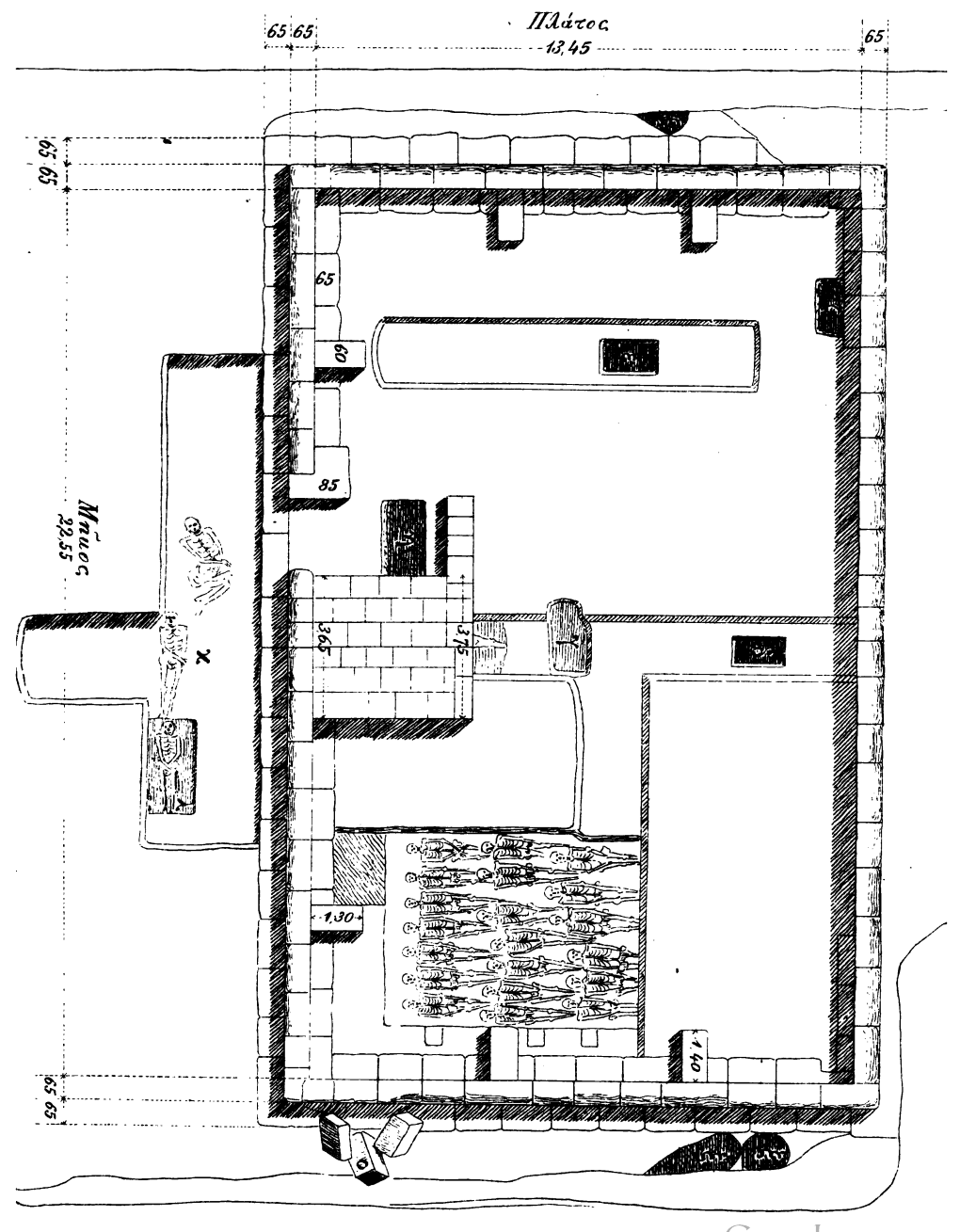

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

DEC 17 1943

Digitized by Google

Digitized by Google